

GUSBEED

GÜMÜŞHANE
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
ELEKTRONİK
DERGİSİ

2021

Year / Yıl :

2021

Volume / Cilt :

12

Number / Sayı :

3

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ELEKTRONİK DERGİSİ**

Yıl: 2021 / Cilt: 12 / Sayı: 3

GÜMÜŞHANE UNIVERSITY

**INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
ELECTRONIC JOURNAL**

Year: 2021 / Volume: 12 / Issue: 3

ISSN: 1309-7423

Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi

Yıl: 2021 / Cilt: 12 / Sayı: 3

Gümüşhane University Electronic Journal of The Institute of Social Sciences

Year: 2021 / Volume: 12 / Issue: 3

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK / Gümüşhane Üniversitesi Rektörü

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Salih YILDIZ (Gümüşhane Üniversitesi)

Editör Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Büşra TOSUNOĞLU (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Gizem AKBULUT YILDIZ (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ersin DİKER (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÜNLÜ (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Elif KÜTÜKOĞLU (Gümüşhane Üniversitesi)

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

Prof. Dr. Musa PINAR (Valparaiso University)

Prof. Dr. Ömer TORLAK (İstanbul Ticaret Üniversitesi)

Prof. Dr. Bünyamin ER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Fazıl KIRKBİR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Ekrem CENGİZ (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Bayram NAZIR (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Coşkun TOPAL (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal ÇELİK (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali UZUN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

İletişim Adresi / Contact Address

Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi

Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bağlarbaşı 29100 / GÜMÜŞHANE

Tel: 0 456 233 12 29 Dahili: 4310 / Fax: 0456 233 12 32

E:mail: sbedergi@gumushane.edu.tr / http://sbedergi.gumushane.edu.tr/

© Her hakkı saklıdır. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi (GUSBEEED) yılda üç kez yayınlanan bilimsel, uluslararası indeksli ve hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan çalışmalarda görüş ve düşünceler yazarların kendilerine ait olup hiçbir şekilde derginin görüş ve düşüncesi olarak ifade edilemez. Dergideki çalışmalar referans gösterilerek kullanılabilir. Yayın dili, Türkçe ve İngilizce olan GUSBEEED, EBSCO ve ULAKBİM (TR Dizin) tarafından taranmaktadır.

Sayı Hakemleri

Referees of Issue

Selim Eraslan / Gümüşhane Üniversitesi
Muhammed Bahadır / Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Ali Altın / Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Aykut Başoğlu / Karadeniz Teknik Üniversitesi
İbrahim Halil Çelik / Artvin Çoruh Üniversitesi
Sevil Cengiz / Gümüşhane Üniversitesi
Soner Dönmez / Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Fazıl Kırkbir / Karadeniz Teknik Üniversitesi
B. Dilek Özbezek / Gaziantep Üniversitesi
İbrahim Karaaslan / Gümüşhane Üniversitesi
Ufuk Güven / Düzce Üniversitesi
Ufuk Bingöl / Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Bahar Öztürk / İnönü Üniversitesi
Mustafa Demir / Fırat Üniversitesi
Zühal Fidan Barıtçı / İstanbul Üniversitesi
Şükrü Balcı / Selçuk Üniversitesi
Levent Kösekahyaoglu / Süleyman Demirel Üniv.
Ahmet Ay / Selçuk Üniversitesi
Ayben Koy / İstanbul Ticaret Üniversitesi
Şerif Canbay / Düzce Üniversitesi
Fatma Nisan / İnönü Üniversitesi
Özge Uğurlu Akbaş / Üsküdar Üniversitesi
Çağdaş Erkan Akyürek / Ankara Üniversitesi
Ercan Ergün / Gebze Teknik Üniversitesi
İbrahim Kopar / Atatürk Üniversitesi
Mehmet Önal / Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Sadık Alper Yıldız / Karamanoğlu Mehmetbey Üniv.
Mehmet Özmen / Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Hüseyin Boz / Akdeniz Üniversitesi
Saime Şahinöz / Ordu Üniversitesi
Fulya Özkan / Akdeniz Üniversitesi
Kadir Sancak / Gümüşhane Üniversitesi
Mustafa Mete / İstanbul Aydın Üniversitesi
Selim Cengiz / Çankırı Karatekin Üniversitesi

Emrah Özsoy / Sakarya Üniversitesi
Emrah Koparan / Amasya Üniversitesi
Tarhan Okan / Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Murat Çakırkaya / Necmettin Erbakan Üniversitesi
Veysel Çakmak / Aksaray Üniversitesi
Gamze Göçmen Yağcılar / Süleyman Demirel Üniv.
Tuğba Eyceyurt Batır / Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Emre Esat Topaloğlu / Şırnak Üniversitesi
Alper Veli Çam / Gümüşhane Üniversitesi
Tuğba Sarı / Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi
Ahmet Tuncay Erdem / Bolu Abant İzzet Baysal Üniv.
Sinan Erdem Satılmış / Yalova Üniversitesi
Alper Bilgehan Yardımcı / Pamukkale Üniversitesi
Enver Bozdemir / Düzce Üniversitesi
Tolga Oral / İnönü Üniversitesi
Simge Aksu Uslu / Bozok Üniversitesi
Mehmet Ramazan Yıldızgörü / Bozok Üniversitesi
Ersin Kurnaz / Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Gül Yeşilçelebi / Gümüşhane Üniversitesi
Sami Sonat Özdemir / Balıkesir Üniversitesi
Gencay Saatçi / Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Mehmet Sağlam / İstanbul Ticaret Üniversitesi
Abdülkadir Öztürk / Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Merve Tosun / Dumlupınar Üniversitesi
Aslıhan Güçlü / Dokuz Eylül Üniversitesi
Uğur Yozgat / Nişantaşı Üniversitesi
Derya Öcal / Atatürk Üniversitesi
Osman Özdemir / Şırnak Üniversitesi
Ahmet Önal / Giresun Üniversitesi
Hasan Mahmut Kalkışım / Gümüşhane Üniversitesi
Aysun Özen / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Adalet Hazar / Başkent Üniversitesi
Aslı Yayak / Bursa Teknik Üniversitesi
Canser Boz / İstanbul Üniversitesi

İçindekiler

Contents

734

Gökhan Şahin

Çerçeveleme Etkisi: Asya Hastalığı Probleminin Gerçeğe Dönüşü Covid 19 Problemi

Framing Effect: Asian Disease Problem Turns to Reality: COVID 19 Problem

Araştırma Makalesi [Research Paper]

742

Hikmet Akyol

Türk Bankacılık Sektöründeki Getiri ve Risk Oranları ile Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İlişkisi

Relationship between Return and Risk Rates in The Turkish Banking Sector and Foreign Direct Investment

Araştırma Makalesi [Research Paper]

762

Mehmet Sadık Aydın

Sığınmacıların Yükseköğretim Hizmetlerine Erişimi: Mardin Artuklu Üniversitesi Örneği

Access of Asylum Seekers to Higher Education Services: The Case of Mardin Artuklu University

Araştırma Makalesi [Research Paper]

775

Saniye Yıldırım Özmutlu

Pazar Yönelimin Pazar ve Stratejik Performans Üzerindeki Etkileri: Küçük ve Orta Ölçekli Lojistik Firmaları Üzerine Ampirik Bir Araştırma

Effects of Market Orientation on Market and Strategic Performance: An Empirical Research on Small and Medium-Sized Logistics Companies

Araştırma Makalesi [Research Paper]

788

Edip Örucü, İtir Hasırcı, Onur Şeker

Paternalist Liderliğin Örgütsel Sessizliğe Etkisi: Biga İlçesinde Bir Araştırma Örneği

The Effect of Paternalistic Leadership on Organizational Silence: An Example of Research in Biga District

Araştırma Makalesi [Research Paper]

801

Savaş Çelik, Mustafa Kartal, Abdul Qahar Khatir

The Impact of Socio-Demographic Factors on the Gender Norms about Women outside Working in Afghanistan

Afganistan'da Dışarıda Çalışan Kadınlara İlişkin Sosyo-Demografik Faktörlerin Cinsiyet Normlarına Etkisi

Araştırma Makalesi [Research Paper]

814

İbrahim Avcı, Emel Yıldız

Covid-19 Pandemi Sürecinde Uzaktan Eğitimi Kullanan Öğrencilerin Memnuniyet ve Davranışlarının Teknoloji Kabul Modeli Çerçevesinde İncelenmesi

Investigation of Satisfaction and Behaviors of Students Using Distance Education in the Covid-19 Pandemic Process within the Framework of Technology Acceptance Model

Araştırma Makalesi [Research Paper]

831

Gülay Demir

Türk Bankacılık Sisteminin Finansal Performansının ROC-ITARA-CODAS Yöntemleriyle Analizi
Analysis of The Financial Performance of The Turkish Banking System by Using ROC-ITARA-CODAS Methods
Araştırma Makalesi [Research Paper]

848

S. Banu Yıldız, Büşra Diken

Müze Ziyaretçilerinin Hizmet Kalitesi Algılamalarının Memnuniyetleri Üzerindeki Etkisi: Topkapı Sarayı Müzesi Örneği
The Effect of Service Quality Perceptions of Museum Visitors on Their Satisfaction: The Case of Topkapı Palace Museum
Araştırma Makalesi [Research Paper]

860

Sezer Öksüz, Ekrem Yıldız

Ertelenmiş Vergi Varlığına ve Yükümlülüğüne Neden Olan Muhasebe Standartlarının Tespiti
Determination of Accounting Standards Causing to Deferred Tax Assets and Liability
Araştırma Makalesi [Research Paper]

877

Zafer Yıldız, Erol Gencer, Nuran Feyza Gezegen

Covid 19 Pandemi Sürecinde Geliştirilen Aşılar Karşı Bireylerin Tutumlarının Değerlendirilmesi Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma
Evaluation of Individuals' Attitudes towards Vaccines Developed in the COVID-19 Pandemic Process
Araştırma Makalesi [Research Paper]

890

Ela Hiçyorulmaz, Habib Akdoğan

Vergi Affına Muhasebe Meslek Mensuplarının Bakış Açısı: Çorum İli Uygulaması
Perspective of Accounting Professionals on Tax Amnesty: Application in Çorum Province
Araştırma Makalesi [Research Paper]

914

Barış Çağırkan, Günal Bilek, Hale Telli

The Perception of Leisure Time and Concrete Historical and Cultural Heritage Awareness Among University Students
Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Algısı ve Somut Tarihi Kültürel Miras Farkındalığı
Araştırma Makalesi [Research Paper]

923

Meral Çalış Duman, Bünyamin Akdemir

İşletmelerin Endüstri 4.0 Teknolojileri Kullanım Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması
A Scale Development Study for Determining the Industry 4.0 Technologies Usage Level of Enterprises
Araştırma Makalesi [Research Paper]

941

Gamze Göçmen Yağcılar

Borsa İstanbul'un Bölgesel Piyasalar ile Entegrasyonu: Dinamik Koşullu Korelasyonlar ve Yayılım Endeksinden Kanıtlar
Integration of Borsa İstanbul with Regional Markets: Evidences from Dynamic Conditional Correlations and Spillover Index
Araştırma Makalesi [Research Paper]

961

Alper Veli Çam, Emre Hırka

Bireysel Yatırım Kararlarında Davranışsal Eğilimlerin Ölçülmesi: Gümüşhane İlinde Bir Araştırma

Measuring Behavioral Trends in Individual Investment Decisions: A Research in Gümüşhane Province

Araştırma Makalesi [Research Paper]

977

Murat Koçyiğit, Büşra Küçükçivil

"Lovemark" Oluşum Süreci ve Instagram Kullanım İlişkisi: Havayolu Şirketleri Üzerine Bir Analiz

"Lovemark" Creation Process and Instagram Use Relationship: An Analysis on Airway Companies

Araştırma Makalesi [Research Paper]

997

İbrahim Durmuş, Ahmet Mutlu Akyüz

Akademisyenlerin Kariyer Memnuniyeti Düzeylerine, Çalışma Ortamı Memnuniyeti ve Organizasyona Güven Değişkenlerinin Etkisi: Kişisel Gelişim Düzeyinin Aracı Rolü

The Effect of Work Environment Satisfaction and Organizational Trust Variables on Academics' Career Satisfaction Levels: Mediator Role of Personal Development Level

Araştırma Makalesi [Research Paper]

1017

Leyla Sarman, Şebnem Özdemir

İş Yaşamında Kronemik (Zamansal İletişim): Beyaz Yaka Çalışanlar Üzerinde Bir Araştırma

Chronemics in Business Life: A Study on White Collar Employees

Araştırma Makalesi [Research Paper]

1038

Burcu Erkaya Daştan, Enver Bozdemir

Hastane İşletmelerinde Kalite Maliyetlerinin PAF Modeline Göre Analizi: Düzce Ağız ve Diş Sağlığı Merkezinde Bir Uygulama

Analysis of Quality Costs in Hospital Enterprises According to The PAF Model: An Application in Düzce Oral and Dental Health Center

Araştırma Makalesi [Research Paper]

1050

Özkan Gökcan

Teoriyi Batı ve Batı-Dışı Ayrımının Ötesinde Düşünmek: Küresel Uluslararası İlişkiler Fikri Üzerine Eleştirel Bir İnceleme

Thinking Theory beyond The Western and Non-Western Distinction: A Critical Review of The Idea of Global International Relations

Araştırma Makalesi [Research Paper]

1068

Sevil Cengiz, İbrahim Kıymış

Gümüşhane Devlet Hastanesine Başvuran Göçmen Gruplarının Poliklinik Hizmetlerinin ve Maliyetlerinin Analizi

Analysis of Polyclinic Services and Costs of Immigrant Groups Applying to Gümüşhane State Hospital

Araştırma Makalesi [Research Paper]

1079

Safa Acar

Türkiye'de Yetenek Yönetimi Çalışmalarındaki Gelişmeler: Lisansüstü Tezlerle Yönelik Bir Analiz (2007-2019)

Developments in Talent Management Studies in Türkiye: Analysis of Graduate Thesis (2007-2019)

Araştırma Makalesi [Research Paper]

1095

Muhammet Enes Akpınar, Mehmet Ali Iğın

Location Selection for A Covid-19 Field Hospital Using Fuzzy Choquet Integral Method

Bulanık Choquet İntegral Yöntemini Kullanarak Bir Covid-19 Sahra Hastanesi İçin Yer Seçimi

Araştırma Makalesi [Research Paper]

1110

Kemal Kıranşan, Kenan Akbayram, Vedat Avcı

Bingöl Havzası ve Çevresinde Aktif Tektonizmanın Jeomorfolojik Yapı Üzerindeki Etkileri

Effects of Active Tectonism on Geomorphological Structure in Bingöl Basin and Its Surroundings

Araştırma Makalesi [Research Paper]

1130

Mustafa Nal, Ekrem Sevim

The Intermediary Role of Work Engagement in The Effect of Paternalist Leadership on Positive Voice Behavior

Paternalist Liderliğin Pozitif Ses Çıkarma Davranışı Üzerine Etkisinde İşe Bağlılığın Aracılık Rolü

Araştırma Makalesi [Research Paper]

1141

Burhan Kılıç, Sertaç Kaya

Yeni Medya Çağında Çocuk Youtuberlar Üzerinden Çocukluğun Yok Oluşu

The Destruction of Childhood Over Child Youtubers in The New Media Age

Araştırma Makalesi [Research Paper]

1157

Ahmet Usta

The Impact of Economic Activity and Unemployment Rate on Housing Demand: Estimating a Vector Error Correction Model for Turkey

İktisadi Aktivite ve İşsizlik Oranının Konut Talebi Üzerine Etkileri: Türkiye için Vektör Hata Düzeltme Modeli Tahmini

Araştırma Makalesi [Research Paper]

1169

Turgay Ceyhan, Samet Gürsoy

The J-Curve Hypothesis: An Analysis for Turkey

J-Eğrisi Hipotezi: Türkiye İçin Bir Analiz

Araştırma Makalesi [Research Paper]

1182

Ümit Arklan, Samed Soy, Yılmaz Türker Sandıkcı

Siyasal İttifaklarda Aranılan Özellikler ve Bu Özelliklerin Cumhurbaşkanlığına Atfedilme Durumu: İstanbul Seçmeni Üzerine Bir Araştırma

Characteristics Required in Political Alliances and The Attribution of These Characteristics to The People's Alliance: A Study on Istanbul Voter

Araştırma Makalesi [Research Paper]

1203

Zehra Dursun, Vahit İlhan

Sosyal Medya Bağlamında Gündüz Kuşağı Televizyon Programlarının İzleyici Profili

Audience Profile of Daytime Television Programs in The Context of Social Media

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Ahmet Oğuz Akçay, Muhammed Serhat Semercioğlu

1223

Sınıf Öğretmenlerinin Matematik Okuryazarlığı Öz-Yeterlikleri ve Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Düzeyleri Arasındaki İlişki

Investigation of The Relationship between Mathematical Literacy Self-Efficiency and Financial Literacy Attitudes and Behaviors of Primary School Teachers

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Faruk Dayı, Zühal Nihan Çetin

1234

Kişilik Özelliklerinin Bireylerin Finansal Tutumları Üzerindeki Rolü

The Role of Personality Traits in Individuals' Financial Attitudes

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Vildan Oral, Ekrem Cengiz

1252

Afete Hazırlık Davranışlarına Etki Eden Faktörlerinin İncelenmesi: Bir Yapısal Eşitlik Modellemesi

Investigation of Factors Affecting Disaster Preparedness Behaviors: A Structural Equality Modeling

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Melikşah Turan

1270

Afetlerde Eğitim Kurumları Güvenliği Kapsamında Öğretmen Yöneticilerin Rol ve Sorumlulukları ile İlgili Çıkarımlar

Implications Regarding The Roles and Responsibilities of Teachers Administrators in The Scope of Educational Institutions's Safety in Disasters

Araştırma Makalesi [Research Paper]

İbrahim Can Bayrak, Osman Murat Telatar

1283

İnşaat Sektörü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bir Analiz

The Relationship Between Construction Sector and Economic Growth: An Empirical Analysis on Turkish Economy

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Ayşen Gönül Ekşioğlu, Halil İbrahim Zeybek

1298

Yayla Turizmi Açısından Bir İnceleme: Kürtün Yaylaları (Gümüşhane)

An Investigation on Highland Tourism: Kürtün Highlands (Gümüşhane)

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Çerçeveleme Etkisi: Asya Hastalığı Probleminin Gerçeğe Dönüşü Covid 19 Problemi

Framing Effect: Asian Disease Problem Turns to Reality: COVID 19 Problem

Gökhan Şahin¹

Öz

Çerçeveleme etkisi bir olayla ilgili verilmesi gereken kararlarda yapılan seçimlerin, olayın ya da seçeneklerin sunulmuş şekline göre etkilendiği bilişsel bir yanlılıktır. Çerçeveleme etkisine göre sunulan çerçeve kazancı ön plana çıkarıyor ise kişiler riskten kaçınma eğilimi gösterirken, eğer kaybı öne çıkarıyor ise kişilerin risk arama eğilimi göstereceklerdir. Bu çalışmada, Tversky ve Kahneman'ın (1981) çerçeve etkisini ortaya koydukları klasik çalışmaları Asya hastalığı probleminin içinde bulunduğumuz COVID salgınına uyarlanmış versiyonu ile çerçeveleme etkisi varsayımları incelenmiştir. Çerçeveleme etkisinin kurgusal bir senaryo yerine gerçek bir soruna uyarlandığında karar verme süreçlerindeki etkisi incelenmiştir. Literatürde çerçeveleme etkilerinin Asya hastalığı probleminde olduğu gibi hayali bir senaryonun sunulmuş biçimlerindeki etkisinin incelenmesini içeren pek çok çalışma mevcuttur. Ancak gerçek hayatta yaşanan tecrübelerin senaryolara uyarlanması ile çerçeveleme etkilerini inceleyen çok fazla çalışma yoktur. Ayrıca Asya hastalığı probleminde çerçeveler iki farklı gruptan denekler arası desende incelenmişlerdir. Bu çalışmada denek içi desende iki çerçevede aynı kişilerin yanıtları incelenmiştir. Sonuçlar Tversky ve Kahneman'ın (1981) klasik çalışmalarındaki çerçeveleme etkisi bulguları ile tutarlıdır. COVID salgını ile ilgili kurgulanmış problem ve seçenekler içinden kazancın ön plana çıkarıldığı çerçevede kişiler riskten kaçınarak kesinlik içeren seçeneğe yönelirken, kaybın ön plana çıkarıldığı çerçeve koşulunda risk arama davranışı göstermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Karar verme, Çerçeveleme etkisi, Asya hastalığı, COVID 19

Abstract

The framing effect is a cognitive bias in which the choices made in decisions to be made about an event are affected by the way the event or options are presented. If the frame presented highlights the gain, people tend to avoid risk, while if it highlights the loss, people will tend to seek risk. In this study, the classical studies of Tversky and Kahneman (1981) in which the frame effect was demonstrated, the framing effect assumptions were examined with the version of the Asian disease problem adapted to the COVID 19 epidemic we are in. When the framing effect was adapted to a real problem instead of a fictional scenario, its effect on decision-making processes was examined. There are many studies in the literature that examine the effects of framing effects on the presentation styles of an imaginary scenario as in the Asian disease problem. However, there are not many studies examining the effects of framing by adapting real life experiences to scenarios. They also examined the frames in the Asian disease problem in an inter-subject pattern from two different groups. In this study, the responses of the same people in two frames were examined in the within-subject design. The results are consistent with the framing effect findings in the classical studies of Tversky and Kahneman (1981). Within the framework of the problems and options fictionalized related to the COVID epidemic, while the gain was highlighted, people avoided risk and turned to the option with certainty, while they showed risk-seeking behavior in the framework condition where the loss was brought to the fore

Keywords: Decision making, Framing effect, Asian disease, COVID 19

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 20 / 11 / 2020

Accepted: 25 / 09 / 2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, gsahin@ktu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-6479-7018>

Giriş

Günlük hayatta karşılaştığımız pek çok durumda farklı seçenekler arasından seçim yapmamız gereken koşullarla karşılaşırız. Bu tercihler bu akşam ne yesem gibi günlük sıradan konular üzerine olabileceği gibi, meslek seçimi, yaşanacak şehir ya da ülke seçimi hatta eş seçimi gibi daha ciddi konulardaki kararlar da olabilir. Bulduğumuz konum itibari ile aldığımız kararlar sadece bizi etkileyebileceği gibi eğer idari bir konumuz var ise alınan karar sadece bizi değil bizim dışımızda pek çok insanı da etkileyebilecek düzeyde olabilir. Karar alırken bu kararı neye göre aldığımız konusu yani karar verme ve seçim yapma süreçleri farklı bilim dalları ile birlikte psikolojinin ve özellikle de bilişsel psikolojinin araştırma konusudur. Birden çok seçenek içinden neden o seçeneği tercih ettiğimiz konusunda bireysel farklılıklarımız kadar pek çok farklı durum etkili olabilir. Bir problemle karşılaştığımızda hangi çözüm yolunu tercih ettiğimiz ile ilgili bir görüş buna insanların bilişsel modellerindeki bir farklılığın neden olduğu yani bireysel farklılıklardır (Anderson, 1993). Ancak kararı veren bireyle ilgili farklılıkların kararları etkilediği görüşüne karşı, problemin ya da çözümlerin kişilere ne şekilde sunulduğunun da bu farka neden olabileceğini ileri süren bir yaklaşım da mevcuttur. Problem ya da çözüm seçeneklerinin sunulmuş farkının karar verme sürecine etki ettiği duruma Tversky ve Kahneman (1981) çerçeveleme etkisi adını vermişlerdir.

Karar verme, mantıksal şekilde durumun artıları ve eksilerini karşılaştırdığımız bir sürecin sonucu olabileceği gibi içgüdülerimize güvendiğimiz sezgisel bir sürecin sonucu da olabilir. Çerçeveleme etkisi bir olayla ilgili verilmesi gereken kararlarda yapılan seçimlerin, olayın ya da seçeneklerin sunulmuş şekline göre etkilendiği bilişsel bir yanlılıktır. Sunum yaklaşımına göre eğer kazanç ön plana çıkarılıyorsa, kişilerin riskten kaçınma eğilimi gösterdiği görülürken, eğer kayıplar öne plana çıkarılıyorsa kişilerin risk arama eğilimi gösterdikleri gözlenmektedir (Tversky & Kahneman, 1981). Yapılacak seçime göre değişen sayıda kişilerin yaşamını yitirmesine neden olacak olası bir hastalık salgını ile karşılaşılması senaryosu içeren ve bu durumda alternatif seçenekler içinden karar verilmesi gereken bir göreve dayalı, "Asya hastalığı" örneği, çerçeveleme etkisinin klasik örneğidir. Tversky ve Kahneman (1981) ortaya koydukları bu senaryoda katılımcılardan 600 insanı etkileyecek ölümcül bir hastalıkla mücadelede farklı tedavi yöntemlerinden tercihte bulunmalarını istemişlerdir. Kişilere sunulan seçeneklerden biri negatif çerçevede diğeri ise pozitif çerçevede sunulmuştur. Ayrıca seçeneklerin içerdiği iki önermeden birisi olasılık durumu içerirken diğeri kesinlik durumu vardır. Asya hastalığı senaryosu ve tercih seçenekleri şu şekildedir;

Düşünün ki, Amerika ender görülen ve 600 kişiyi öldürmesi beklenen bir Asya hastalığı salgınına hazırlanıyor. Hastalıkla baş etmek için iki alternatif program hazırlandı. Programların sonuçlarının bilimsel tahmini şu şekilde;

Eğer A programı uygulanırsa kesinlikle 200 kişi kurtarılacak

Eğer B programı uygulanırsa 3'te 1 olasılıkla 600 kişinin hepsi kurtarılacak ve 3'te 2 olasılıkla hiç kimse kurtarılamayacak.

İki programdan hangisini tercih edersiniz?

Eğer C programı uygulanırsa kesinlikle 400 kişi ölecek

Eğer D programı uygulanırsa, 3'te 1 olasılıkla hiç kimse ölmeyecek ve 3'te 2 olasılıkla 600 kişinin hepsi ölecek.

Hangi programı seçerdiniz?

Klasik çalışmadaki katılımcı ve yanıt oranları Tablo 1'de sunulmuştur.

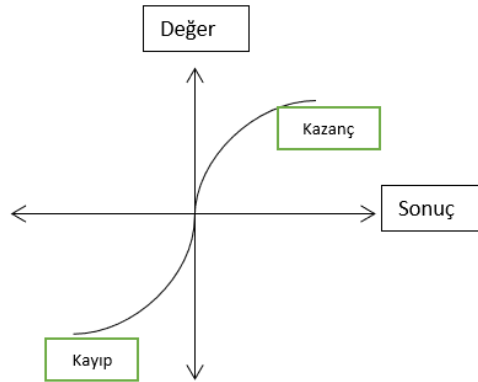
Tablo 1. Tversky ve Kahneman'ın (1981) Asya Problemi Çalışmasındaki İki Farklı Versiyona Katılan Kişilerin Yanıtları. Parantez İçinde Yanıt Yüzdeleri Verilmiştir

	Kazanç çerçevesi versiyon (N=152)	Kayıp çerçevesi versiyon (N=155)
Seçenek A	109 (%72)	
Seçenek B	43 (%28)	
Seçenek C (A')		34 (%22)
Seçenek D (B')		121 (%78)

Levin, Schneider ve Gaeth (1998) literatürde üç farklı tür çerçeveleme etkisi tanımlamıştır: öznitelik çerçeveleme etkileri, hedef çerçeveleme etkileri ve riskli seçim çerçeveleme etkileri. Öz nitelik çerçevesi aynı ürünün iki farklı özelliğinin ön

plana çıkarılmasını içermektedir. Öz nitelik çerçevelemeye örnek, kişilere yemek pişirme ile ilgili bir senaryo verildiği koşulda bir gruba %80 yağsız et kullanıldığı diğer gruba %20 yağlı et kullandığı koşul sunulmuştur. Bu durumda kişilerin sağlık açısından daha tercih edilir gördükleri çerçeve yağsız öz niteliğinin ön plana çıkarıldığı seçenek olmuştur (Levin, Gaeth, Schreiber, & Lauriola, 2002). Hedef çerçevelemede koşullar olumlu ya da olumsuz çerçeve ile sunulur. Yine aynı çalışmada bir grup katılımcıdan kırmızı et yememenin olumlu etkilerini içeren bir makaleyi, diğer gruptan ise kırmızı et yemeye devam etmenin olumsuz etkilerini anlatan bir makaleyi okumaları istenmiştir. Aynı hedefin iki farklı (pozitif-negatif) yönü çerçeveye alınmıştır. Levin ve arkadaşlarının tanımladığı son çerçeve etkisi ise Tversky ve Kahneman'ın (1981) Asya hastalığı probleminde kullandıkları riskli seçim çerçevesidir. Riskli seçim çerçeveleme etkileri, kişilere bir sorun ve bu sorunun çözümü için iki seçenek sunarak elde edilir. Bu seçeneklerden biri güvenli ve gerçekleşme şansı % 100 olan, diğeri ise bir ihtimalde daha iyi sonuçlanabilecek ancak diğeri ihtimalde de mümkün olan en kötü sonuca yol açabilecek yoldur. Sonuçlar daha sonra insanların yarısı için olumsuz ve diğeri yarısı için olumlu olarak çerçeveselendirilir (Levin et al., 2002).

Karar vermek problemleri çözmeye yardımcı olduğundan, problem çözmede bulunan aynı kısa yollar karar verme sürecinde de mevcuttur (Katapodi, Facione, Humphreys & Dodd, 2005). İnsanlar olumlu çerçevede sunulduğunda güvenli seçeneği, olumsuz çerçevede sunulduğunda ise riskli seçeneği tercih etme eğilimindedir. Asya probleminde yapılan tercihler incelendiğinde matematiksel olarak aynı anlama gelse de, kazancın ön plana çıkarıldığı çerçeve koşulunda A programı, kaybın öne çıkarıldığı çerçevedeki C programına kıyasla daha fazla tercih edilmektedir. Bu duruma Kahneman ve Tversky (1979) ortaya koydukları beklenti teorisinin (prospect theory) varsayımları ile açıklama getirmektedirler. Beklenti teorisi gerçek hayatta insanların risk içeren durumlarda mantıksal kararlar vermediklerini ileri sürmektedir. Bu teoriye göre, verilen bir kararın ya da tercihin değeri, pozitif ya da negatif olmasına göre değişmektedir (Tversky ve Kahneman, 1981). Araştırmacılar beklenti teorisi için "S" şeklinde bir fonksiyon grafiği belirlemişlerdir (Şekil 1). Grafikte, pozitif çerçeveli koşulda kazançların kayıplara göre daha küçük artışlar gösterdiği görülürken, aynı koşuldaki ama kayıp içeren ya da negatif çerçeveli durumların değer üzerindeki etkisi çok daha fazla olumsuzdur. Kişilerin kazanç çerçevelerinde riskten kaçınması ve kayıp öne çıkarılan çerçevelerde risk arayışına girmeleri bu fonksiyon ile açıklanmaktadır (Tversky ve Kahneman, 1981).

Şekil 1. Beklenti Teorisinin S eğrisi, Tversky ve Kahneman'dan (1981) uyarlanmıştır.

Arkes'in (1991) karar verme süreçlerinde gözlenen yanılırları üç grupta sınıfladığı çalışmasında çerçeveleme etkisini psikofiziksel temelli hatalar grubunda saymıştır. Arkes'e göre psikofiziksel temelli hatalar, dış uyaranlar ile bu uyaranlara verilen öznel tepkiler arasındaki doğrusal olmayan ilişkiyi kaynaklanmaktadır.

Çerçeveleme etkisinde önemli faktörlerin başında kişilik özellikleri gelmektedir. Riskli sağlık durumlarında verilen kararlarla kişilik özellikleri ilişkisini inceledikleri çalışmalarında araştırmacılar, çeşitli kişilik yapılarının çerçeveselendirilmiş seçenekler için verilen kararları anlamlı şekilde etkilediğini gözlemlemişlerdir (Lauriola, Russo, Lucidi, Violani, & Levin, 2005). Çerçeveleme etkisi ile ilişkili önemli bir diğeri faktör yaş faktörüdür. Kişilerin risk alma ya da riskten kaçınma tercihleri yaş faktöründen anlamlı şekilde etkilenmektedir (Thomas & Millar, 2012). Kullanılan konuya göre, örneğin parasal konularda kayıp çerçevesinde gençlerin yaşlılara göre daha fazla risk arayışına girdikleri (Mikels & Reed, 2009) ölümcül hastalıklarla ilgili konulara karşı çerçeveleme etkisinde ise yaşlıların gençlerden daha fazla çerçeveleme etkileri ortaya koydukları gözlenmiştir (Kim, Goldstein, Hasher, & Zacks, 2005). Risk arayışındaki kararların ergenlik dönemi örneklerinde diğeri yaş gruplarına kıyasla daha fazla gözlenmesi, karar verme süreçlerinde yaş faktörünün önemini, gelişimsel çağların ve nörolojik farklılıkların da etkisini göstermektedir (Reyna & Farley, 2006).

Duygular ve çerçeveleme etkisi ilişkisini inceleyen çalışmalarda mevcuttur. Duygular, kişilerin risk alma yatkinliğini artırıcı ya da tersine azaltıcı yönde etki edebilmektedir. Sunulan senaryonun içeriğine göre (sağlık ya ekonomik) duyguların etkisi kararlar üzerinde farklı etkiler gösterebilmektedir (Druckman & McDermott, 2008).

Reklam ve pazarlama sektöründe çerçeveleme etkilerinin kullanımı ile ilgili pek çok örneğe rastlanmaktadır. Levin ve arkadaşlarının tanımladığı öz nitelik çerçeveleme etkisi örneğinde olduğu gibi reklam sektöründe de ürünün satın alınmasına yönelik olarak istenen yönü ön plana çıkarılmaktadır. Örneğin bir kozmetik ürünü reklamında “%95 doğal içerik” vurgusu yapılırken, hiçbir zaman “%5 kimyasal katkı” gibi bir çerçeve kullanılmamaktadır.

Literatürde çerçeveleme etkilerinin hayali bir senaryonun sunulmuş biçimlerindeki etkisinin incelenmesini içeren pek çok çalışma mevcuttur. Ancak gerçek hayatta yaşanan tecrübelerin senaryolara uyarlanması ile çerçeveleme etkilerini inceleyen çok fazla çalışma yoktur. İçinde bulunduğumuz pandemi süreci, riskli durumlarda verilen karar çerçevesi örneğindeki Asya probleminin gerçek hayattaki versiyonunu yaşıyor olmamıza neden olmuştur. Böyle bir koşulda problemin günlük hayata uyarlanmış haliyle karar verme süreçlerinin incelenmesinin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çerçeveleme etkisi kurgusal bir senaryo yerine gerçek bir soruna karşı kullanıldığında karar verme nasıl etkilenecektir? Araştırmanın temel sorusu budur. Ayrıca Tversky ve Kahneman (1981) çalışmalarında probleme karşı sunulan çözüm seçeneklerini iki farklı gruptan denekler arası desende incelemişlerdir. Bu çalışmada veriler denek içi desende toplanmıştır. Çalışmanın bir diğer önemi içinde bulunduğumuz pandemi sürecinde, online araçlar kullanılarak tüm çalışmanın düzenlenmiş ve yürütülmüş olmasıdır.

2. Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın örnekleme gelişigüzel örnekleme yöntemi ile oluşturulmuştur. Örneklem çalışmaya gönüllü olarak katılan Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyoloji bölümünde okumakta olan 91 (Erkek=5) öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 20.69'tur (S= 1.38).

Veri toplama araçları

Çalışmada Tversky ve Kahneman'ın (1981) Asya hastalığı probleminin COVID-19 salgınına uyarlanmış versiyonu ve yanıt seçenekleri kullanılmıştır. Veriler Google Formlar kullanılarak online şekilde toplanmıştır. Toplanan veriler JASP (JASP Team, 2018) programı kullanılarak analiz edilmiştir.

İşlem

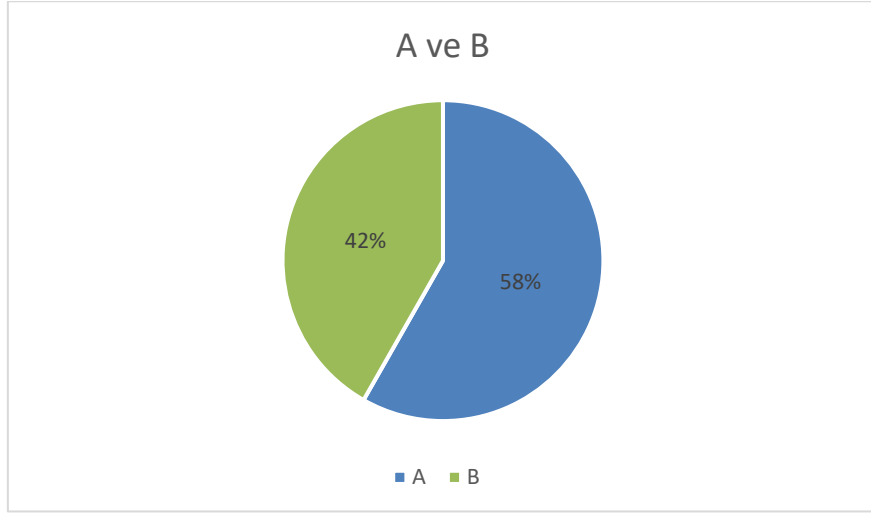
Araştırma ile ilgili duyuru Google Classroom gruplarında paylaşılmıştır. Katılım gösterenlerin dersleri ile ilgili bonus puan alacakları, araştırmaya katılmaya gönüllü olan öğrencilerin araştırma linkine tıklayarak çalışmaya katılabileceği bilgisi verilmiştir. Çalışma sayfasının girişinde araştırma ile ilgili detaylı bilgiler katılımcılara sunulmuştur.

Araştırmada Tversky ve Kahneman'ın (1981) Asya hastalığı probleminin içinde bulunduğumuz COVID 19 salgınına uyarlanmış bir versiyonu kullanılmıştır. Asya hastalığı orijinal probleminde denekler arası desende her problemin iki versiyonu için iki grubun yanıtları alınmıştır. Bu çalışmada denek için desende aynı katılımcıların önce kazanç çerçevesi versiyona ardından kayıp çerçevesi versiyona yanıt vermeleri istenmiştir. Verilen yanıtların karşılaştırılabilmesi için yanıtlar 1,2 şeklinde kodlanmıştır (A=1, B=2, C=1, D=2). Kullanılan problem ve seçenekler Ek-1'de sunulmuştur.

3. Bulgular

Kazancı ön plana çıkaran çerçevede seçim oranları

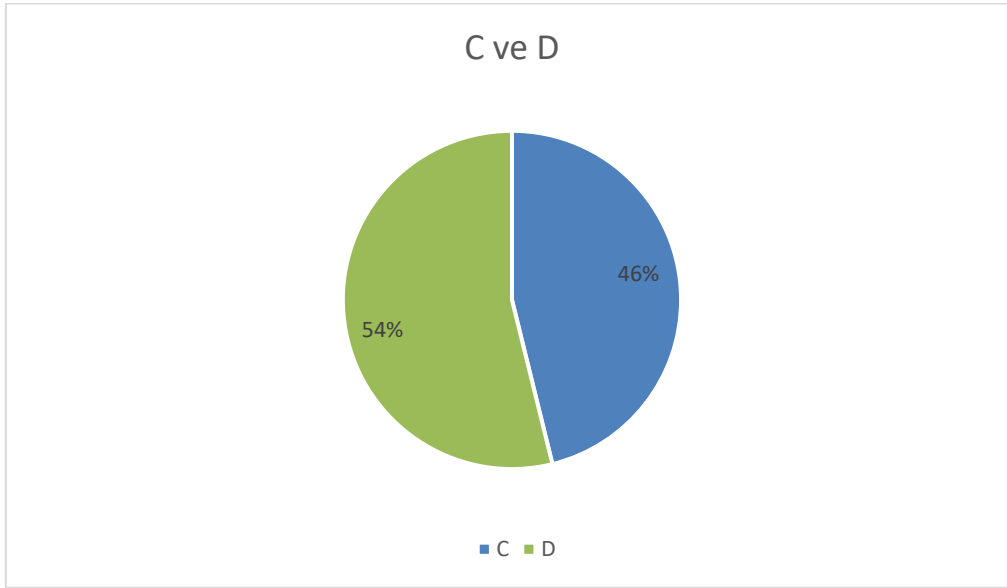
Her bir katılımcı Asya problemi benzeri COVID problemi senaryosunu okumalarından sonra kazancı ön plana çıkaran çerçevede sunulan seçeneklerden birine karar verdiler. Verilen yanıt oranlarına ait grafik Şekil 2'de sunulmuştur. A seçeneği katılımcıların %58'i tarafından seçilirken (53 kişi), B seçeneği katılımcıların %42'si (38 kişi) tarafından seçilmiştir.

Şekil 2. Kazancı Ön Plana Çıkaran Çerçevedeki Yanıt Oranları

Kayıbı ön plana çıkaran çerçevede seçim oranları

Matematiksel olarak A ve B seçeneğinin aynı sonucunu veren ancak çerçeve olarak kayıpların ön plana çıkarılarak sunulduğu C ve D seçeneklerine verilen yanıt oranları Şekil 3'te grafik olarak sunulmuştur. C seçeneği katılımcıların %46'sı (42 kişi) tarafından seçilirken, D seçeneği katılımcıların yüzde %54'ü (49) tarafından seçilmiştir.

Şekil 3. Kaybı Ön Plana Çıkaran Çerçevedeki Yanıt Oranları

Çerçvelere göre yapılan seçimlerin Wilcoxon işaretli sıralar testi ile karşılaştırılması

Matematiksel olarak aynı sonuca karşılık gelen ancak sunulan çerçevenin pozitif ya da negatif oluşuna göre değişen seçeneklere verilen yanıtlar normallik varsayımını ihlal ettiğinden aralarında fark olup olmadığını incelemek için Wilcoxon işaretli sıralar testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda pozitif çerçevede ($M=1.42$, $SD=0.49$) yapılan seçimler ile negatif çerçevede ($M=1.54$, $SD=0.50$) yapılan seçimler arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($z=160$, $p=0.049$, $r=-.35$).

Sonuç ve Değerlendirme

Reklam ve pazarlama sektöründe çerçeveleme etkileri sıklıkla kullanılıyor olsa da çerçeveleme etkisini gözlemlemek için yapılan bilimsel çalışmalarda çoğunlukla hayali senaryolar kullanılmaktadır. Gerçek hayattan problemlerin çerçeveleme etkilerini incelemek için uyarıldığı çok fazla çalışma yoktur. Çerçeveleme etkilerini incelemek için zamanında hayali bir senaryo olarak oluşturulan Asya hastalığı problemi bir şekilde gerçek hayattan bir örneğe dönüşmüştür. Henüz içinde

bulduğumuz ve ne kadar süreceği belirsiz olan pandemi süreci, riskli durumlarda verilen kararlardaki çerçeve etkisini incelemek için doğal bir problem gibidir. Yakın zamanda COVID19 salgını ve çerçeveleme etkisi ilişkisini büyük örneklerle inceleyen çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Rachev ve arkadaşları (2020) çeşitli ülkelerden toplamda 88 binden fazla kişinin dahil olduğu anket çalışmalarında hastalık problemini kullanarak içinde bulunan salgın sürecinin çerçeveleme etkisi ile ilişkisini incelemişlerdir. Otterbring, Festila ve Folwarczny (2021) Asya hastalığı problemi ile gerçekte yaşanmış bir salgın olan Domuz gribini problem olarak kullanarak çerçeveleme etkilerini incelemişler ve çerçeveleme etkisinin temel varsayımlarını tekrar gözlemlemişlerdir.

Bu çalışmada, karar verme süreçlerinde çerçeveleme etkisinin incelendiği Asya Hastalığı probleminin COVID19 hastalığına uyarlanmış versiyonu kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tversky ve Kahneman'ın (1981) klasik çalışmalarındaki çerçeveleme etkisi bulguları ile tutarlıdır. COVID salgını ile ilgili kurgulanmış problem ve seçenekler içinden kazancın ön plana çıkarıldığı çerçevede kişiler riskten kaçınarak kesinlik içeren seçeneğe yönelirken, kaybın ön plana çıkarıldığı çerçeve koşulunda risk arama davranışı göstermişlerdir. Matematiksel olarak aynı yanıtlara karşılık gelen A ve C seçenekleri ile B ve D seçeneklerinin tercih oranları birbirlerinden farklı olmuştur. COVID probleminin giriş kısmında katılımcılara güncel durumla ilgili doğru bilgiler sunulmuş (Pandemi süreci şu ana kadar Dünya genelinde 1 milyondan fazla insanın ölümüne neden oldu) ardından olasılık olarak beklenen ikinci dalga ile ilgili bir varsayımda bulunulmuştur. Problemin son kısmında Asya probleminden farklı olarak salgından etkilenecek kişi sayısı tüm ülke nüfusu olarak sunulmuştur. Klasik Asya probleminde 600 kişiyi etkilemesi beklenen bir hastalıktan söz edilirken, COVID probleminde 80 milyonun etkileneceği senaryo katılımcılara sunulmuştur. Bu şekilde hayali bir senaryo içeren Asya problemine karşılık gerçek hayattan bir örnek olan COVID salgını probleminde, bu durumdan etkilenen katılımcıların kendilerini de problemin içinde daha iyi konumlandırmalarını sağlamak amaçlanmıştır.

Karar verme süreçlerinde çerçeveleme etkisinin yeniden gözlemlendiği bu çalışmada, COVID 19 probleminde kullanılacak bir takım sosyal politikalar ile ilgili öneriler sunulabilir. Reklam ve pazarlama süreçlerinde sıklıkla kullanılan çerçeveleme etkisini salgınla mücadele için uygulanan politikalarda da kullanmanın etkili olacağı düşünülmektedir. İnsanları salgınla mücadelede istenen şekilde yönlendirmek için kayıpların ön planda tutulduğu ve bir anlamda korku odaklı sloganların yerine, kazancın ön planda tutulduğu ve daha olumlu bilgi içerikli sloganların kullanımı salgınla mücadelenin bir parçası olabilir. Çerçeve etkisinde de görüldüğü üzere insanlar kayıp durumlarında risk alma davranışı gösterebilirken kazanç durumlarında riskten kaçınma eğilimi göstermektedirler. Uygulanacak politikalarda, kullanılan kamu spotu ve reklamlarda kayıp ve korku içeriği yerine bilgilendirici ve pozitif yönde içerik ve sloganların kişiler üzerinde salgını önlemeye yönelik olarak daha olumlu etkiler göstereceği düşünülmektedir. Trabzon valiliğinin başlattığı "Kendini koru, Kentini kurtar" sloganı salgınla mücadelenin toplumsal yönünde pozitif bir yaklaşımın kullanımı açısından güzel bir örnektir.

Kaynakça

- Anderson, J. R. (1993). Problem solving and learning. *American Psychologist*. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.48.1.35>
- Arkes, H. R. (1991). Costs and benefits of judgment errors: Implications for debiasing. *Psychological Bulletin*. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.110.3.486>
- Druckman, J. N., & McDermott, R. (2008). Emotion and the framing of risky choice. *Political Behavior*. <https://doi.org/10.1007/s11109-008-9056-y>
- JASP Team. (2018). JASP (Version 0.8.6.0). [Computer Software].
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk Daniel Kahneman; Amos Tversky. *Econometrica*.
- Kim, S., Goldstein, D., Hasher, L., & Zacks, R. T. (2005). Framing effects in younger and older adults. *Journals of Gerontology - Series B Psychological Sciences and Social Sciences*. <https://doi.org/10.1093/geronb/60.4.P215>
- Lauriola, M., Russo, P. M., Lucidi, F., Violani, C., & Levin, I. P. (2005). The role of personality in positively and negatively framed risky health decisions. *Personality and Individual Differences*. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2004.03.020>
- Levin, I. P., Gaeth, G. J., Schreiber, J., & Lauriola, M. (2002). A new look at framing effects: Distribution of effect sizes, individual differences, and independence of types of effects. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. <https://doi.org/10.1006/obhd.2001.2983>
- Levin, I. P., Schneider, S. L., & Gaeth, G. J. (1998). All Frames Are Not Created Equal: A Typology and Critical Analysis of Framing Effects. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. <https://doi.org/10.1006/obhd.1998.2804>

- Mikels, J. A., & Reed, A. E. (2009). Monetary losses do not loom large in later life: Age differences in the framing effect. *Journals of Gerontology - Series B Psychological Sciences and Social Sciences*. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbp043>
- Otterbring, T., Festila, A., Folwarczny, M. (2021). Replication and extension of framing effects to compliance with health behaviors during pandemics. *Safety Science*. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2020.105065>.
- Rachev, N. R., Han, H., Lacko, D., Gelpi, R., Yamada, Y., & Lieberoth, A. (2020, December 1). Replicating the "Disease" framing problem during the 2020 COVID-19 pandemic: A study of stress, worry, trust, and choice under risk. <https://doi.org/10.31234/osf.io/rbfpw>
- Reyna, V. F., & Farley, F. (2006). Risk and rationality in adolescent decision making: Implications for theory, practice, and public policy. *Psychological Science in the Public Interest, Supplement*. <https://doi.org/10.1111/j.1529-1006.2006.00026.x>
- Thomas, A. K., & Millar, P. R. (2012). Reducing the framing effect in older and younger adults by encouraging analytic processing. *Journals of Gerontology - Series B Psychological Sciences and Social Sciences*. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbr076>
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, 211(4481), 453–458. <https://doi.org/10.1126/science.7455683>

Extended Abstract

Aim and Scope

There are many studies that examine the framing effect with the presentation of an imaginary scenario. However, there are not many studies examining the effects of framing by adapting real-life examples. The pandemic process we are in has caused us to experience the real-life version of the Asian problem in the example of the decision framework given in risky situations. In such a situation, it is thought that examining the decision-making processes as adapted to the daily life of the problem will contribute to the field. How will decision making be affected when the framing effect is used against a real problem rather than a fictional scenario? This is the main question of the research. In addition, Tversky and Kahneman (1981) examined the solution options offered to the problem in an inter-subject pattern from two different groups. In this study, the data were collected in an in-subject design. Another important aspect of the study is that during the pandemic process we are in, the entire study was organized and conducted using online tools.

Methods

The sample consists of 91 sociology students from department of sociology at Karadeniz Technical University. In the study, Tversky and Kahneman's (1981) version of the Asian disease problem adapted to the COVID-19 outbreak and response options were used. In the original problem of Asian disease, the responses of the two groups were taken for two versions of each problem in the between-subject design. In the design for the subject in this study, the same participants were asked to respond first to the gain-framed version and then to the lost-framed version. The data were collected online using Google Forms. The collected data were analyzed using the JASP (JASP Team, 2018) program.

Findings

The paired sample t test was applied to examine whether there is a difference between the response rates given to the options, which correspond to the same result mathematically but vary depending on whether the frame is positive or negative. As a result of the analysis, it was seen that there was a significant difference between the decisions made in the positive frame ($M = 1.42$, $SD = 0.49$) and the decisions made in the negative frame ($M = 1.54$, $SD = 0.50$) ($t(90) = -2.00$, $p = 0.048$).

Conclusion

In this study, the version of the Asian Disease problem, which examines the framing effect in decision-making processes, was used.

The results obtained are consistent with the framing effect findings in the classical studies of Tversky and Kahneman (1981). Within the framework of the problems and options fictionalized related to the COVID epidemic, while the gain was highlighted, people avoided risk and turned to the option with certainty, while they showed risk-seeking behavior in the framework condition where the loss was brought to the fore. The preference rates of options A and C and options B and D, which correspond mathematically to the same answers, were different from each other.

EK-1

A. İçinde bulunduğumuz malum pandemi süreci şu ana kadar Dünya genelinde 1 milyondan fazla insanın ölümüne neden oldu. Hükümetler salgına çözüm bulabilmek için çeşitli yöntemleri inceliyorlar.

Bir an kendinizi, bu konuda karar alma yetkisine sahip olduğunuzu, Salgının ikinci dalgasının beklendiğini ve bu dalganın tüm ülkeyi etkileyeceğini düşünün. Elinizde tüm ülkede kullanmak için iki sağlık politikası var.

80 milyon için iki seçeneğin bilimsel sonuçlarına ilişkin tahminler şu şekilde;

Eğer A programı uygulanırsa kesinlikle 27 milyon kişi kurtulacak

Eğer B programı uygulanırsa 3'te 1 olasılıkla 80 milyon kişinin hepsi kurtarılacak ve 3'te 2 olasılıkla hiç kimse kurtarılamayacak.

İki programdan hangisini tercih edersiniz?

Eğer C programı uygulanırsa kesinlikle 53 milyon kişi ölecek

Eğer D programı uygulanırsa, 3'te 1 olasılıkla hiç kimse ölmeyecek ve 3'te 2 olasılıkla 80 milyonun hepsi ölecek.

İki programdan hangisi tercih edersiniz?

Türk Bankacılık Sektöründeki Getiri ve Risk Oranları ile Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İlişkisi

Relationship between Return and Risk Rates in The Turkish Banking Sector and Foreign Direct Investment

Hikmet Akyol¹

Öz

Bu araştırmada Türk bankacılık sektörü hisse senedi getirileri ve sistematik risklerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYSY) ile olan ilişkisi incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda 2006-2009 arasındaki dönem Kao (1999) ve Pedroni (1999, 2004) eşbütünleşme testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Uzun dönem katsayıları ise Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) ve Dinamik En Küçük Kareler (DFE) tahminicileri kullanılarak incelenmiştir. Sonuçlar, DYSY'lerin hisse senedi getirileri ve banka betaları üzerinde negatif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Buna göre, Türkiye'ye yapılan yabancı sabit sermaye yatırımları arttıkça banka getirileri ve sistematik riskler düşmektedir. Bu bulgu, Türk bankacılık sektörü özelinde Türk finans sisteminin uluslararası sermaye akımlarına karşı son derece duyarlı olduğunu göstermektedir. Özellikle DYSY'leri teşvik edecek politikaların uygulanması, bankaların portföy çeşitlendirmesi yaparak ortadan kaldıramadığı piyasa risklerinin düşürülmesine önemli katkı sağlayacaktır. Bu politikalar aynı zamanda bankacılık sektörünün istikrarına ve kurumsal sağlamlığına olumlu etki edecektir. Araştırmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik analizi kullanılarak incelenmiştir. Uygulanan nedensellik test sonuçları, DYSY'den sadece Garanti Bankasının hisse senedi getirilerine doğru nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermiştir. Benzer şekilde sadece Vakıfbank'tan DYSY'ye doğru nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir. DYSY ve banka betaları arasındaki nedensellik incelendiğinde sadece DYSY'den Denizbank'a doğru olduğu, aynı zamanda Halkbank betalarından DYSY'ye doğru nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Hisse Senedi Getirileri, Sistematik Riskler.

Abstract

In this study, the relationship of Turkish banking sector stock returns and systematic risks with foreign direct investment (FDI) was examined. For this purpose, the period during 2006-2009 was analyzed using Kao (1999) and Pedroni (1999, 2004) cointegration tests. Long-term coefficients were studied using pooled mean Group (PMG) and dynamic Least Squares (DfE) estimators. The results showed that FDI had a negative and meaningful impact on stock returns and bank betas. Accordingly, as foreign fixed capital investments in Turkey increase, bank returns and systematic risks fall. This finding shows that the Turkish financial system is extremely sensitive to international capital flows in the private sector of the Turkish banking sector. In particular, the implementation of policies that will encourage FDI will contribute significantly to reducing market risks that banks cannot eliminate by diversifying their portfolios. These policies will also have a positive impact on the stability and institutional soundness of the banking sector. In the study, the causality relationship between variables was examined by Emirmahmutoğlu and Köse (2011) using causality analysis. The applied causality test results showed that there was a causal relationship from FDI to only Garanti Bank's stock returns. Similarly, it has been found that there is only proper causation from Vakıfbank to FDI. When the causality between FDI and bank betas was examined, it was observed that it was not only from FDI to Denizbank, but also that there was a causal relationship from Halkbank betas to FDI.

Keywords: Foreign Direct Investment, Stock Returns, Systematic Risks.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: B22, G10, G21, P45

Submitted: 04 / 01 / 2021

Accepted: 25 / 09 / 2021

¹ Öğr. Gör. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, Şiran Mustafa Beyaz MYO, hikmetakyol76@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-9119-7416>

Giriş

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYSY), bir ülkenin sınırları dışında bulunan yatırımcıların ülke içinde mevcut olan üretim tesislerine ortak olmaları/satın almaları veya yeniden bir tesis kurmaları sonucunda ülkedeki üretim seviyesinin artmasını sağlayan uzun dönemli sermaye yatırımlarıdır. Başka bir ifadeyle bu yatırımlar, üretim kapasitesini (verimliliğini) arttırmak ya da yönetim kontrolünü değiştirmek amacıyla belli bir girişimi (kuruluş, firma) amaçlamaktadır (Sultana ve Pardhasadhi, 2012:5). DYSY'lerin ev sahibi ülke üzerinde çeşitli olumlu etkileri söz konusudur. Bu yatırımlar, bir ülkenin üretim hacminin yanı sıra, istihdam düzeyine, teknolojik gelişimine, reel piyasanın ve ülkedeki idari düzenlemelerin gelişmesine önemli katkılar sağlamaktadır. DYSY girişleri, çeşitli iş sektörlerinde rekabeti artırır ve yerel firmaların modern teknolojileri benimseyerek daha verimli ve üretken olmalarına yardımcı olur (Musah vd., 2018:97). Bunun yanında gelişmekte olan ülkeler için DYSY'ler işçi gelirleri ile birlikte önemli bir kaynak haline dönüşmüştür (Raza vd., 2013:4). Bu bakımdan, DYSY'ler gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ülkeler için ekonomik gelişmenin (kalkınmanın) dikkat çeken bir ölçüsü olmuştur (Sultana ve Pardhasadhi, 2012:4). Bu yatırımlar ve hisse senedi piyasasının gelişimi arasındaki ilişkiye dair akademik ilgi son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Saqib (2017), diğer iç dinamikler ile birlikte iyi organize olmuş ve düzgün bir şekilde yönetilen borsaların ülkeye yabancı yatırımların çekilmesini sağladığını vurgulamıştır. Raza vd. (2013) ise çoğunlukla sermaye girişleri ve borsa performansının bağlantılı olduğunu tespit edildiğini ifade etmiştir. DYSY'ler aynı zamanda bankacılık sektörünün gelişimiyle de yakın ilişki içerisindedir. Özellikle 1990'lardan itibaren gelişmekte olan ekonomilerin finansal sektörlerine yabancı katılımların artmasında bankalar merkezi bir role sahiptir (BIS, 2004:1). Gelişmekte olan ülke piyasalarına yabancı banka katılımları arttıkça, finansal ürün ve hizmetlerin çeşitliliği ve kalitesi artmış, yoğun rekabet düzeyi uzmanlaşma ve verimliliği teşvik etmiş sermaye erişimi kolaylaşmıştır. DYSY ve risk arasındaki ilişki ise önemli bir araştırma konusu olmayı sürdürmektedir. Yabancı yatırımcıların lokasyon ve sektörel tercihlerinde, ev sahibi ülkelerin politik, ekonomik ve finansal risklerinin belirleyici bir rolü vardır.

Bu çalışmada Türk Bankacılık Sektöründe faaliyet gösteren dokuz bankanın hisse senedi getirileri ve sistematik riskler ile ülkeye gelen DYSY girişleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Literatür incelendiğinde, Türk Finans Sektörü için DYSY ve sistematik risk ilişkisini inceleyen herhangi bir çalışmaya ulaşılmamıştır. Bu bakımdan, çalışma ampirik literatüre önemli katkılar sağlayacaktır. Araştırma beş kısımdan oluşmuştur. Birincisi giriş kısmıdır. İkinci kısımda değişkenler arasındaki ilişkinin kavramsal boyutu verilmiştir. Üçüncü kısımda literatürde daha önce yapılmış ampirik çalışmalardan bahsedilmiştir. Dördüncü kısımda araştırmanın veri seti ve uygulanan ekonometrik yöntem açıklanmıştır. Son kısım olan beşinci kısımda ise uygulanan ekonometrik analizler neticesinde elde edilen sonuçlar verilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde ilk olarak DYSY'lerin finansal teorisi ve bankacılık sektörü ile olan ilişkisi açıklanmıştır. İkinci olarak ise sistematik riskler ve DYSY arasındaki ilişkinin kavramsal boyutu verilmeye çalışılmıştır.

1.1. DYSY'lerin Finans Teorisi ve Bankacılık Sektörü İlişkisi

1950'lerden beri DYSY şeklinde artan sermaye akışı hacmine, yükselen çok uluslu firmaların davranışını ve bu davranışın arkasındaki belirleyicileri açıklamaya çalışan birçok önemli teorinin gelişimi eşlik etmiştir (Veeramani vd., 2020:186). Bu teorik yaklaşımlar ele aldıkları farklı piyasa modeli varsayımlarıyla DYSY'lerin teorik temelini gelişmesine imkân sağlamıştır. 1950'lerdeki DYSY literatürünün hatırı sayılır bir kısmı mal ve faktör piyasalarındaki kusurları temel alırken, 1970'lerde döviz kuru odaklı (özellikle çok uluslu firmaların maruz kaldığı döviz riskini öne çıkaran) ve sermaye piyasalarını bir ölçüde kusurlu kabul eden yaklaşımlar artmıştır (Veeramani vd., 2020:186). Günümüzde ise DYSY'lerin finansal teorisini açıklamaya çalışan çeşitli araştırmalar bulunmakla birlikte, bu ilişkiyi net bir şekilde ortaya koyan herhangi bir çalışmaya ulaşmak güçtür. Bu konuda Veeramani vd. (2020), 119 adet akademik çalışmayı incelemiş, DYSY'lerin finansal teorisine ilişkin dört akım teorisi belirlemiştir:

- Birinci akım, DYSY'yi farklı döviz kuru değişkenlerine bir tepki olarak açıklamaktadır.
- İkinci akım, portföy teorisini çok uluslu firmalar tarafından yapılan uluslararası çeşitlendirmeye uygulamıştır.
- Üçüncü akım DYSY'yi davranışsal finans merceğinden ele almıştır.
- Dördüncü akım ise gelişmekte olan ülkelerde ikamet eden ve finansal açıdan dezavantajlı çok uluslu firmalar tarafından izlenen farklı uluslararasılaşma yöntemlerini araştırmıştır.

DYSY ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi, DYSY ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki üzerinden değerlendirmek mümkündür. Teorik olarak Neo-klasik büyüme teorileri DYSY'lerin sermaye stokundaki artışa izin vererek büyümeyi hızlandırdığını ileri sürerken, içsel büyüme teorileri ise bu yatırımların ev sahibi ülkenin yoksun olduğu teknolojik gelişmeye erişimini sağlayarak, bu ülkeler üzerinde pozitif bir dışsallık yarattığını ve buna bağlı olarak büyümeyi arttırdığını savunmuştur (Hoque vd., 2018:6). Bilhassa son yıllarda, literatürde DYSY'lerin iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilediğine

dair birçok çalışma ortaya konulmuştur (Li ve Liu, 2005; Chaudry vd., 2013; Iamsiraroj ve Ulubaşoğlu, 2015; Abdouli ve Hammami, 2017; İslam vd., 2018). Diğer taraftan, talep takipli görüş hipotezi ekonomik büyümenin finansal gelişime neden olduğunu ileri sürmektedir. Hızlı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme, yerli ve yabancı yatırımcıların güveninin kazanılmasında önemli rol oynamaktadır (Raza ve Jawaid, 2014:376). Bunun yanında istikrarlı bir büyüme ortamı, düşük işçi ve üretim maliyetleri ile gelecekteki yatırım projeleri ve ortalamanın üstünde yatırım gelirleri açısından potansiyel teşkil ettiğinden DYSY'ler için çekici hale gelir (Hoque vd., 2018:6). Dolayısıyla yabancı sabit sermaye akımları sonucunda yakalanan istikrarlı bir büyüme, finansal sistem ve hisse senedi piyasasının gelişiminin yanında geri besleme kanalıyla, sonraki dönemlerde bu akımların artmasını teşvik edebilir. Adam ve Tweneboah (2008)'e göre, bu değişkenler arasında üçlü bir ilişki söz konusudur: Birincisi, DYSY iktisadi büyümeyi uyarmaktadır. İkincisi, iktisadi büyüme borsa gelişimini teşvik etmektedir. Üçüncüsü, DYSY borsa gelişimini teşvik etmektedir. Bununla birlikte, ekonomik büyümenin DYSY girişlerinden etkilenip etkilenmediğini, finansal piyasaların ve finansal kurumların oynadığı rol ile bağlantılı olarak yönlendiren birçok çalışma vardır (Suliman ve Elian, 2014:221). Hermes ve Lensink (2003), ev sahibi ülkenin finansal sisteminin geliştirilmesinin, DYSY'lerin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olması açısından önemli bir ön koşul olduğunu savunmuş ve daha gelişmiş bir finansal sistemin DYSY ile ilişkili teknolojik yayılma sürecine olumlu katkı sağlayacağını belirtmiştir. De Santis ve Ehling (2007)'e göre ise DYSY ve hisse senedi piyasaları arasındaki ilişki "Tobin'in q teorisi" yoluyla açıklanabilir. Araştırmacıların belirttiği gibi Tobin'in q teorisi, bir firmanın beklenen karının artması ve bunun sonucu olarak defter değeri üzerindeki piyasa değerinin birden fazla olması durumunda, yatırımın karlı olması nedeniyle yurtdışındaki sermayesini de arttırması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu durumda hisse senedi piyasaları (borsalar), Tobin'in q teorisi yoluyla firmaların yatırım kararlarını gösteren sinyaller ürettikleri için DYSY akımlarını etkileyebilmektedir (De Santis ve Ehling, 2007:5-7). Tsagkanos vd. (2019), geliştikleri "uzun dönemli DYSY" teorisi üzerinden hisse senedi piyasaları ve DYSY'ler arasında pozitif bir ilişki kurmuş ve bu ilişkiyi aşağıdaki gibi açıklamıştır:

- İlk başta, uzun dönemli yabancı yatırımcılar yatırımlarının bir kısmını dış sermaye ile finanse etmek veya sermaye piyasalarında hisse senedi satarak yatırımlarını geri kazanmak isterler.
- İkinci olarak bu yatırımcılar kısmen mevcut hisse senetlerini satın almaya yatırım yaptıklarından, hisse senedi piyasalarının likiditesi muhtemelen artacaktır.
- Üçüncüsü ve en önemlisi, bu yatırımcılar çoğunlukla ülkenin büyümesi ve borsa üzerinde önemli etkisi olan sektörlerle ait işletmelere yatırım yapmaktadır. Ayrıca bu eylem, ekonominin diğer sektörlerindeki yatırım faaliyetlerini gerek yurtiçi gerekse yurtdışından teşvik etmektedir.

DYSY'lerin ekonomik büyümenin yanında doğrudan bir şekilde finansal sistemi etkileyebileceği iki önemli kanal daha vardır. Birincisi, teknoloji kanalıdır. DYSY'ler, ev sahibi ülkelere önemli ölçüde teknoloji transferi gerçekleştirdiğinden, bu teknolojik ve inovasyonel gelişmeler finansal sektörü olumlu etkileyebilir. Örneğin, yurtdışından ithal edilen teknolojik uygulama ve yöntemler bankacılık alt yapı ve hizmetlerinin kalitesini arttırabilir. Aynı zamanda, finansal ürün çeşitliliğini arttırabilir. İkinci kanal yolu olan uzmanlaşma üzerinden ise yurtiçi finans piyasalarında faaliyet yürüten birimler dışardaki tecrübe ve uygulamaları benimseyerek, hizmetlerini ve faaliyet alanlarını genişletebilir.

Genel anlamda Finans sektörüne yapılan DYSY'lerin ev sahibi ülkenin finansal sistemine katkısı aşağıdaki şekillerde görülebilmektedir (BIS, 2004:1):

- Yabancı bankaların varlığında, ev sahibi ülkelerde finansal istikrar artabilir.
- Yabancı bankaların zor durumdaki bir yerel kurumu yeniden sermayelendirmesi ve bu süreçte gerekli ödemeler dengesi finansmanı sağlaması halinde, ev sahibi ülkeler yabancı girişten hemen yararlanabilir.
- Yabancı bankaların daha iyi kapitalizasyona sahip olması ve daha geniş bir çeşitlendirmesi ile yerel operasyonların ana finansmanına erişim imkânı olması, ev sahibi ülkenin bankacılık sisteminin yerel iş döngülerine ve değişen finansal piyasa koşullarına olan duyarlılığını azaltabilir.
- Stres durumlarında, yabancı sermayeli kurumlar, sermaye çıkışı içermeyen mevduatlar için alternatif bir yer de sağlayabilir.

BIS (2005)'te katılımcılar, artan rekabet, bankacılık hizmetlerinin kullanılabilirliğinin ve kalitesinin iyileştirilmesinin, teknoloji transferi ve sermayeye daha kolay erişimin, genellikle ev sahibi ülkelerin finansal sistemine DYSY girişlerinin sağladığı temel yararlar olduğunu vurgulamıştır. Fakat finansal anlamda artan DYSY'lerin sakıncaları da bulunmaktadır. Şöyle ki yabancı firmaların gelişmekte olan ekonomilerin finansal sistemlerine artan katılımı, özellikle bu ülkelerin bankacılık varlıklarının çoğunluğunun yabancılara ait olduğu durumlarda, yerel kurumun stratejik planlama, risk yönetimi dahil birçok karar alma ve kontrol işleminin ana kuruluşu kaydırılmasını içeren entegrasyon dönüşümünün gerçekleşmesi gibi, çeşitli nedenlerden dolayı endişelere yol açmıştır (BIS, 2004:1).

1.2. DYSY ve Sistemik Risk İlişkisi

Türk Finans Sektörünün itici gücü olan bankalar, faaliyetlerini gerçekleştirirken çeşitli riskler ile karşı karşıya kalmaktadır. Söz konusu riskler, bankaların doğrudan faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıkabileceği gibi, kurumsal faaliyetlerden bağımsız bir şekilde piyasanın genel doğasından ötürü de kaynaklanabilir. Bu bakımdan, literatürde iki farklı risk türü ön plana çıkmaktadır; Sistemik riskler ve sistemik olmayan riskler. Sharpe (1964), Lintner (1965) ve Mossin (1966), tarafından geliştirilmiş Finansal Varlıkları Fiyatlandırma Modeline (FVF) göre, firmaların çeşitlendirme yoluyla ortadan kaldıramadığı riskler sistemik, çeşitlendirme yoluyla önleyebildiği riskler ise sistemik olmayan risklerdir. Sharpe (1964)'ye göre, çeşitlendirme yoluyla ortadan kaldırılabildiğinden sistemik olmayan risklerin toplamı sıfıra eşittir (Drew, 2003:354). Sistemik riskler, faiz oranları, enflasyon, durgunluk, savaş, uluslararası veya siyasi olaylar gibi tüm firmaları etkileyen piyasa faktörleri ile ilişkili risklerdir (Gupta, 2014:278). Bu riskler, piyasa betası ile temsil edilmektedir. Hisse senedi getirileri, sistemik riskin veya onun temsilcisi betanın bir fonksiyonu olduğu için risk ne kadar yüksek olursa getiri oranları da o kadar yüksek olur (Gu ve Kim, 2002:1). Dolayısıyla, risk ve getiri arasında pozitif yönlü, doğrusal bir ilişki vardır (Puspitaningtyas, 2017:46). Sistemik riskler arasında, faiz oranı, satın alma gücü ve enflasyon riskini göstermek mümkün iken, sistemik olmayan riskler arasında likidite, kredi ve operasyonel riskleri göstermek mümkündür (Gupta, 2014:278). FVFM'e göre beta aşağıdaki gibi elde edilmektedir (Mehrara vd., 2014:28-29):

$$R_j - R_f = \alpha_j + \beta_j (R_m - R_f) + \epsilon_j$$

Model zaman etkileri dahil edilirse;

$$R_{it} - R_{ft} = \alpha + \beta_j(R_{mt} - R_{ft}) + \epsilon_{it} ; t = 1, \dots$$

Modelin varsayımı doğruysa, o zaman α_i sıfırdan önemli ölçüde farklı olmaz;

$$H_0: \alpha_i = 0, i = 1, \dots, N$$

Burada N: menkul kıymet sayısıdır.

$$R_{it} - R_{ft} = \beta_j (R_{mt} - R_{ft}) + \epsilon_{it} ; t = 1, \dots, T$$

R_{it} = i hissesi için beklenen getiri.

R_{ft} = risksiz faiz oranı.

β_j = beta(sistemik risk).

R_{mt} = piyasa getirisi.

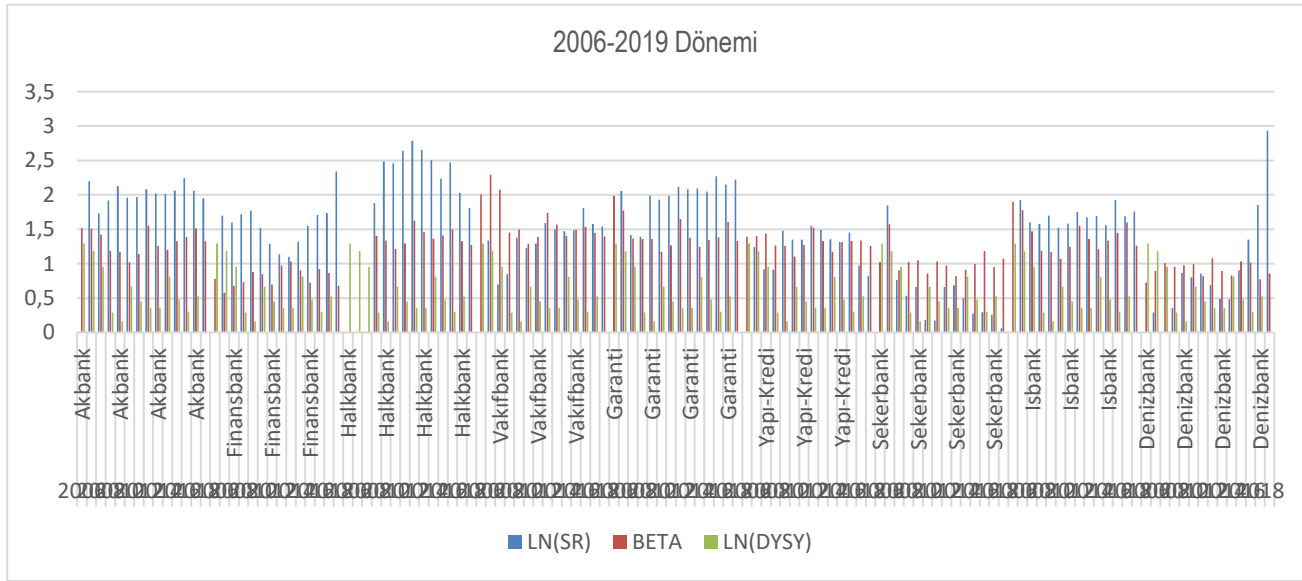
Sistemik riskler (Beta) açısından üç farklı durum söz konusu olabilir (Gupta, 2014:278, Mehrara vd., 2014:29):

- Beta<1 durumunda, piyasanın altında dalgalanmalara (oynaklığa) sahip olduğu için sistemik risk düşüktür. Sistemik riski birin altında olan varlıklar, koruyan varlık olarak adlandırılır ve bir bütün olarak piyasanın sistemik riskinden kaçmanın bir yolunu sunduğu için yatırımcılar için caziptir ve risksiz varlıklara göre nispeten düşük bir beklenen getiriye sahiptir.
- Beta=1 durumunda, sistemik riskler piyasanın genel düzeyine eşittir. Sistemik riski bire eşit olan varlıklar, nötr varlık olarak adlandırılır ve piyasa portföyünün nötr varlıkla fazla veya az ağırlıklandırılması portföy riskini etkilemez ve bu nedenle nötr varlıklar, piyasa ile aynı beklenen risk primini alır.
- Beta>1 durumunda, piyasanın üzerinde bir oynaklık söz konusu olduğu için sistemik risk yüksektir. Sistemik riski birden yüksek olan varlıklar, agresif varlık olarak adlandırılır ve yatırımcıları bu ek riski üstlenmeye teşvik etmek için daha yüksek bir beklenen getiri elde edilmelidir.

Literatürde DYSY ve risk ilişkisi yoğun bir şekilde incelenmiştir. DYSY'lerin mekânsal ve sektörel dağılımını etkileyen riskler arasında, ekonomik, yasal, politik ve alt yapı riskleri gösterilebilir (Lewandowski, 1997:97). Firmaların faaliyetlerini etkileyen sistemik riskler içerisinde ise politik istikrarsızlıklar, enflasyon belirsizlikleri ve kur riskleri başta gelmektedir. Bu bakımdan, firmaların piyasayı olumsuz etkileyen makroekonomik risk ve istikrarsızlıklardan kaçınmalarının herhangi bir yolu yoktur. Bu risk ve belirsizlikler, aynı zamanda ülkeye yapılan yabancı yatırımcılar açısından ciddi bir problem oluşturmaktadır. Yabancı yatırımcıların, yatırım lokasyonlarını etkileyen ekonomik riskler arasında enflasyon ve kur riskleri en önemlileridir. Schmidt ve Broll ve (2008), Döviz kurunda yaşanan belirsizliklerin DYSY akımları üzerinde caydırıcı bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Sharifi-Renani ve Mirfatah (2012), ham petrol fiyatlarının ve döviz kurundaki oynaklıkların DYSY'ler ile negatif yönlü bir ilişkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Nazeer ve Mansur (2017), Enflasyon ve DYSY arasında kısa ve uzun dönem ilişkisi bulunduğunu göstermiştir. Tsaurai (2018), enflasyonun DYSY'ler üzerinde negatif yönlü bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Siyasi dalgalanmalar ve politik istikrarsızlıklar DYSY'ler için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Ramcharran (1999), politik ve ekonomik risklerin DYSY'ler ile önemli bir ilişkiye sahip olduğunu

bulmuştur. Osabutey ve Okoro (2015), politik istikrarsızlıklarda yaşanan olumlu gelişmelerin DYSY girişlerini olumlu etkilediğini göstermiştir. Baltacı vd. (2017), DYSY girişlerinin politik riskler ile pozitif, ekonomik riskler ile negatif yönlü bir ilişki içerisinde olduğunu tespit etmiştir. Bu nedenle, politik istikrarsızlıkların ve belirsizliklerin azalması, DYSY girişlerini teşvik edilmesine katkı sağlayabilir. Bununla birlikte, artan DYSY girişleri ev sahibi ülkelerdeki siyasi iklimi olumlu etkileyebilir. Yabancı yatırımcılar, genellikle ahlaki yükümlülükler ve yolsuzluğa bağlı olarak ortaya çıkan operasyonel verimsizlikler nedeniyle yolsuzluktan uzak durmaktadır (Nazeer ve Mansur, 2017:5). Bu durum, yerel yatırımcıların yolsuzluklardan kaçınmalarına olumlu katkı sağlayabilir. DYSY'ler aynı zamanda aşağı yönlü riskler ile güçlü bir bağlantı içerisindedir. Nitekim Wang vd. (2019), DYSY'lerin aşağı yönlü riskler ile pozitif yönlü ilişki içerisinde olduğunu göstermiştir.

Bankacılık sektörünün Türk Finans Sistemi içerisindeki hâkim konumu göz önüne alındığında, DYSY girişlerinin bankaların sistematik riskleri üzerinde önemli bir rolü söz konusu olabilir. DYSY'lerin artması finansal ürün ve hizmetlerdeki çeşitliliği, teknolojik gelişme ve sermayeye erişimi olumlu yönde etkilediği için banka betalarının piyasanın genel düzeyinin üzerindeki dalgalanmalardan minimal düzeyde etkilenmelerine katkı sağlayabilir. Şekil 1'de Türk bankalarının hisse senedi getirileri ve sistematik riskler ile DYSY girişlerine ilişkin veriler verilmiştir.

Şekil 1. LN(SR), BETA ve LN (DYSY)'nin Dönemsel Değişimi

2. Literatür İncelemesi

DYSY akımları ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişki on yıllardır akademik araştırmaların ilgi odağında yer almıştır. Bununla birlikte, DYSY'lerin hisse senedi getirileriyle olan ilişkisini açık bir şekilde tanımlamak mümkün değildir. Zira, bu konudaki ampirik araştırmalar karmaşık bulgular ortaya koymuştur. Adam ve Tweneboah (2008), 1991-2006 döneminde Gana'da DYSY'lerin borsa gelişimi üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmacılar DYSY, nominal döviz kurları ve borsa endeksleri arasında uzun dönemde eşbütünlük olduğunu tespit etmiştir. Johansen (1988,1991) eşbütünlük ve VECM kaynaklı etki-tepki testleri ile varyans ayrıştırma analizlerinin uygulandığı çalışmada borsa gelişimi üzerinde DYSY'lerin pozitif yönlü bir etkisi olduğu gösterilmiştir. Karthik ve Kannan (2011), 1971-2006 döneminde Hindistan'da DYSY'lerin hisse senedi piyasasının gelişimi üzerindeki etkisini incelemiştir. Regresyon analizlerine göre, borsa gelişiminde DYSY'lerin tamamlayıcı rolü vardır. Saibu (2012), 1970-2009 döneminde Nijerya'da DYSY, döviz kuru ve finansal piyasa gelişimi ilişkisini incelemiştir. Johansen eşbütünlük, Granger nedensellik ve VECM yöntemlerinin uygulandığı çalışmada hem DYSY hem de döviz kurlarının finansal piyasa gelişimini negatif yönlü etkilediği gösterilmiştir. Dolayısıyla, DYSY ve makroekonomik istikrarsızlığın Nijerya'daki finansal hizmetlerin gelişimini ve sağlanmasını olumsuz etkilediğini çıkarımı yapılmıştır. Issahaku, Ustarz ve Domanban (2013), 1995-2010 döneminde Gana'da hisse senedi getirileri ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. VECM, Granger nedensellik, etki-tepki ve varyans ayrıştırma testlerinin uygulandığı çalışmada hisse senedi getirileri ile enflasyon, para arzı ve DYSY'ler arasında uzun dönemde bir ilişki bulunduğu gösterilmiştir. Kısa dönemde ise hisse senedi getirileri ile faiz oranları, enflasyon ve para arzı arasında ilişki tespit edilirken, DYSY'ler ile arasındaki ilişkinin sadece farazi olduğu gözlenmiştir. Tsaurai (2014), 1988-2012 döneminde Zimbabwe'de borsa ve DYSY ilişkisini incelemiştir. Johansen ve Granger nedensellik testlerinin uygulandığı çalışmada değişkenler arasında uzun dönemde ilişki bulunduğu gösterilmiştir. Ancak, borsadan DYSY'ye veya DYSY'den borsa gelişimine doğrudan nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Omodera vd. (2017), 1985-2014 döneminde

Nijerya'da DYSY'lerin borsa performansı üzerindeki etkisini incelemiştir. Regresyon analizlerinin uygulandığı çalışmada DYSY'lerin ekonomi ve borsa performansını belirleme konusunda makroekonomik değişkenler üzerinde negatif yönlü ve önemsiz bir etkiye sahip olduğu gösterilmiştir. Hoque ve Yakob (2017), 1981-2016 döneminde Malezya'da borsa gelişimi (kapitalizasyonu) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ve bu ilişki üzerinde DYSY ile döviz kurlarının ılımlaştırıcı/yumuşatıcı etkilerini incelemiştir. Granger nedensellik, ARDL sınır testi ve çoklu regresyon analizlerinin uygulandığı çalışmada borsa gelişiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit etmiştir. Aynı zamanda değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra DYSY ve döviz kurlarının değişkenler üzerindeki yumuşatıcı etkisinin sırasıyla pozitif ve negatif yönlü olduğu gösterilmiştir. Saqib (2017), 2001-2015 döneminde Pakistan'da DYSY ve borsa ilişkisini incelemiştir. VECM analizlerinin uygulandığı çalışmada yabancı finansal girişlerin borsa getirileri üzerinde pozitif yönlü ve önemli bir etkisi olduğu gösterilmiştir. Ayrıca, döviz kuru ve büyük ölçekli imalat endeksi ile borsa getirileri arasında negatif bir ilişki varken, enflasyon ile borsa getirileri arasındaki ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Yıldız (2017), 2006-2015 döneminde BIST üzerinden yabancı sermaye yatırımları ve hisse senedi getirileri oynaklığını incelemiştir. Panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmada firma düzeyinde yabancı fonların sahiplik oranı ve hisse senedi getiri oynaklığı arasında negatif yönlü ilişki bulunduğu gözlenmiştir. Araştırmacılar, BIST'de işlem gören yabancı fonların piyasanın fiyat istikrarını olumlu etkilediğini savunmuştur. Baydaş ve Polat (2018), 2010-2018 döneminde DYSY'lerin BIST endeksi üzerindeki etkisini incelemiştir. ARDL ve Granger analizleri değişkenler arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını ortaya koymuştur. Polat (2018), 2002-2015 döneminde DYSY, borsa ve reel sektör ilişkisini incelemiştir. Panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmada DYSY'lerin borsada faaliyet gösteren firmaların hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin pozitif yönlü olduğu gösterilmiş, buna karşın reel sektör üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı gözlenmiştir. Rajapakse (2018), 1994-2017 döneminde Sri Lanka'da hisse senedi getirileri ve DYSY ilişkisini incelemiştir. Granger nedensellik ve VAR analizlerinin uygulandığı çalışmada Borsalardan DYSY'ye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Topaloğlu vd. (2019), 2005-2016 döneminde E7 ülkelerinde DYSY, portföy yabancı yatırımları ve borsa gelişimi ilişkisini incelemiştir. Panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmada DYSY ve borsa getirileri arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki tespit edilirken, portföy yatırımlarıyla getiriler arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu gösterilmiştir. Tsagkanos vd., (2020), 1988-2014 döneminde Yunanistan özelinden DYSY ve hisse senedi piyasalarının gelişimi ilişkisini incelemiştir. Johansen, Engle-Granger ve eşik eşbütünleşme testi ile Markow-Switch regresyon sonuçlarına göre, bütün dönem boyunca değişkenler arasındaki ilişki zayıf, pozitif ve simetrik uzun dönemli ilişki sergilemektedir. İlk alt dönemde ilişki güçlüdür ancak ikinci alt dönemde anlamlı değildir. Zeren ve Kılıç (2020), 2013-2019 döneminde G20 ülkeleri (Avustralya ve Kore hariç) üzerinden DYSY'lerin hisse senedi piyasalarına etkisini incelemiştir. Panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmada DYSY'lerin hisse senedi piyasaları üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı gözlenmiştir.

Bu araştırma kapsamında DYSY'ler ve firmaların sistematik riskleri arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir akademik araştırmaya ulaşılmamıştır. Bununla birlikte, sistematik riskleri oluşturan ve piyasalarda dalgalanmalar meydana getiren politik ve ekonomik istikrarsızlıklar, yasal kısıtlar ve altyapı sorunları birçok ampirik araştırmaya konu olmuştur. Ramcharran (1999), 1992, 1993 ve 1994 dönemi için 26 ülkede ekonomik ve politik risklerin DYSY'ler ile olan ilişkisini incelemiştir. Panel regresyon analizlerinin uygulandığı çalışmada DYSY ile politik risk artışı arasında olumsuz, ekonomik performans ile DYSY arasında ise olumlu bir ilişki olduğu gösterilmiştir. Gottschalk ve Halk (2008), 1982-2001 döneminde Güney Doğu Asya ülkelerinde DYSY ve döviz kuru belirsizliği ilişkisini incelemiştir. GARCH analizlerinin uygulandığı çalışmada japonya yeninin oynaklığının ve yerel döviz kurları ile yen arasındaki korelasyonun, bölgedeki ABD ve Japonya yatırımlarının önemli belirleyicileri olduğu saptanmıştır. Schmidt ve Broll (2008), 1984-2004 döneminde ABD'nin yapmış olduğu DYSY yatırımları üzerinde döviz kuru riskinin ne olduğu incelenmiştir. Regresyon analizlerinin uygulandığı çalışmada imalat dışı sektörlerdeki ABD DYSY çıkışlarının, artan döviz riski ile pozitif korelasyonlu olduğu, bu ilişkinin temel örnekteki imalat sanayileri için ise negatif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Sharifi-Renani ve Mirfatah (2012), 1980-2006 döneminde İran'da döviz kuru oynaklığı ve DYSY ilişkisini incelemiştir. VAR yönteminin ve Johansen eşbütünleşme testlerinin uygulandığı çalışmada gayri safi yurtiçi hasıla, dışa açıklık ve döviz kurunun DYSY ile pozitif, dünya ham petrol fiyatları ve döviz kurundaki oynaklığın ise DYSY ile negatif yönlü ilişkiye sahip olduğu gösterilmiştir. Alshamsi vd. (2015), 1980-2013 döneminde Birleşik Arap Emirlikleri'nde enflasyon, ekonomik büyüme ve DYSY ilişkisini incelemiştir. ARDL yönteminin uygulandığı çalışmada enflasyonun DYSY girişleri üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı, piyasa büyüklüğü için kullanılan kişi başına GSYH'nin ise DYSY girişleri üzerinde önemli ölçüde olumlu bir etkiye sahip olduğu gösterilmiştir. Osabutey ve Okoro (2015), 2002-2011 döneminde Nijerya'da DYSY ve politik risk ilişkisini incelemiştir. Regresyon analizlerinin uygulandığı çalışmada politik risklerdeki olumlu gelişmelerin DYSY girişlerini arttırdığı gösterilmiştir. Baltacı vd. (2017), 2004-2015 döneminde on gelişmekte olan ekonomide DYSY ve ülke riski ilişkisini incelemiştir. Panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmada DYSY ve politik riskler arasında pozitif yönlü, ekonomik riskler ile ise negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Nazeer ve Mansur (2017), 1984-2013 döneminde Malezya'da politik istikrarsızlıkların DYSY'ler üzerindeki etkisini incelemiştir. ARDL yönteminin uygulandığı çalışmada politik istikrarsızlık, DYSY ve ekonomik büyüme arasında hem uzun hem de kısa dönemli bir ilişki olduğu ve ekonomik büyümenin politik istikrarsızlık ve DYSY için en güçlü itici güç olduğu tespit edilmiştir. Tsaurai (2018), 1995-2014 döneminde Güney Afrika'da enflasyonun DYSY

üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma kapsamında uygulanan Sabit etkiler modeline göre enflasyonun DYSY üzerinde anlamlı olmayan pozitif bir etkiye sahip olduğu, rastgele etkiler modeline göre enflasyonun DYSY üzerinde negatif ama anlamlı olmayan bir etkiye sahip olduğu, havuzlanmış OLS modeli bulgularına göre ise enflasyonun DYSY üzerinde önemli bir olumsuz etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Wang vd. (2019), 2010-2017 döneminde Tayvan'da 1651 firma üzerinden DYSY ve aşağı yönlü risk ilişkisini incelemiştir. Panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmada değişkenler arasında pozitif yönlü ilişki bulunduğu gösterilmiştir.

Tablo 1. Literatür İncelemesi

Araştırmacı	Dönem	Yöntem	Sonuç
Ramcharran (1999)	1992, 1993 ve 1994 dönemi için 26 ülkede ekonomik ve politik risklerin DYSY'ler ile olan ilişkisini incelemiştir.	Panel regresyon analizleri uygulanmıştır.	DYSY ile politik risk artışı arasında olumsuz, ekonomik performans ile DYSY arasında ise olumlu bir ilişki olduğu gösterilmiştir.
Adam ve Tweneboah (2008)	1991-2006 döneminde Gana'da DYSY'lerin borsa gelişimi üzerindeki etkisini incelemiştir.	Johansen (1988,1991) eşbütünleşme ve VECM kaynaklı etki-tepki testleri ile varyans ayrıştırma analizleri kullanılmıştır.	Araştırmacılar DYSY, nominal döviz kurları ve borsa endeksleri arasında uzun dönemde eşbütünleşme olduğunu tespit etmiştir. Aynı zamanda değişkenler arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur.
Gottschalk ve Halk (2008)	1982-2001 döneminde Güney Doğu Asya ülkelerinde DYSY ve döviz kuru belirsizliği ilişkisini incelemiştir.	GARCH analizleri uygulanmıştır.	Japon yeninin oynaklığının ve yerel döviz kurları ile yen arasındaki korelasyonun, bölgedeki ABD ve Japon yatırımlarının önemli belirleyicileri olduğu saptanmıştır.
Schmidt ve Broll (2008)	1984-2004 döneminde ABD'nin yapmış olduğu DYSY yatırımları üzerinde döviz kuru riskinin ne olduğu incelenmiştir	Regresyon analizleri uygulanmıştır.	İmalat dışı sektörlerdeki ABD DYSY çıkışlarının, artan döviz riski ile pozitif korelasyonlu olduğu, bu ilişkinin temel örnekteki imalat sanayileri için ise negatif yönlü olduğu tespit edilmiştir
Karthik ve Kannan (2011)	1971-2006 döneminde Hindistan'da DYSY'lerin hisse senedi piyasasının gelişimi üzerindeki etkisini incelemiştir	Regresyon analizleri kullanılmıştır.	Borsa gelişiminde DYSY'lerin tamamlayıcı rolü olduğu tespit edilmiştir.
Saibu (2012)	1970-2009 döneminde Nijerya'da DYSY, döviz kuru ve finansal piyasa gelişimi ilişkisini incelemiştir.	Johansen eşbütünleşme, Granger nedensellik ve VECM yöntemleri kullanılmıştır.	DYSY ve döviz kurlarının finansal piyasa gelişimini negatif yönlü etkilediği gösterilmiştir. Dolayısıyla, DYSY ve makroekonomik istikrarsızlığın Nijerya'daki finansal hizmetlerin gelişimini ve sağlanmasını olumsuz etkilediğini çıkarımı yapılmıştır.
Sharifi-Renani ve Mirfatah (2012)	1980-2006 döneminde İran'da döviz kuru oynaklığı ve DYSY ilişkisini incelemiştir.	VAR yöntemi ve Johansen eşbütünleşme testleri uygulanmıştır.	Gayri safi yurtiçi hasıla, dışa açıklık ve döviz kurunun DYSY ile pozitif, dünya ham petrol fiyatları ve döviz kurundaki oynaklığın ise DYSY ile negatif yönlü ilişkiye sahip olduğu gösterilmiştir.
Issahaku vd. (2013)	1995-2010 döneminde Gana'da hisse senedi getirileri ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir.	VECM, Granger nedensellik, etki-tepki ve varyans ayrıştırma testlerinin uygulanmıştır.	Hisse senedi getirileri ile enflasyon, para arzı ve DYSY'ler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu gösterilmiştir. Kısa dönemde ise hisse senedi getirileri ile faiz oranları, enflasyon ve para arzı arasında ilişki tespit edilirken, DYSY'ler ile arasındaki ilişkinin sadece farazi olduğu gözlenmiştir.
Tsaurai (2014)	1988-2012 döneminde Zimbabve'de borsa ve DYSY ilişkisini incelemiştir.	Johansen ve Granger nedensellik testlerinin uygulamıştır.	Çalışmada değişkenler arasında uzun dönemde ilişki bulunduğu gösterilmiştir. Ancak, borsadan DYSY'ye veya DYSY'den borsa gelişimine doğrudan nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.
Alshamsi vd. (2015)	1980-2013 döneminde Birleşik Arap Emirlikleri'nde enflasyon, ekonomik büyüme ve DYSY ilişkisini incelemiştir.	ARDL yöntemi uygulanmıştır.	Enflasyonun DYSY girişleri üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı, piyasa büyüklüğü için kullanılan kişi başına GSYH'nin ise DYSY girişleri üzerinde önemli ölçüde olumlu bir etkiye sahip olduğu gösterilmiştir.
Osabutey ve Okoro (2015)	2002-2011 döneminde Nijerya'da DYSY ve politik risk ilişkisini incelemiştir.	Regresyon analizleri uygulanmıştır.	Politik risklerdeki olumlu gelişmelerin DYSY girişlerini artırdığı gösterilmiştir.
Baltacı vd. (2017)	2004-2015 döneminde on gelişmekte olan ekonomide DYSY ve ülke riski ilişkisini incelemiştir.	Panel veri analizleri uygulanmıştır.	DYSY ve politik riskler arasında pozitif yönlü, ekonomik riskler ile ise negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Tablo 1'in Devamı

Omodera vd. (2017)	1985-2014 döneminde Nijerya'da DYSY'lerin borsa performansı üzerindeki etkisini incelemiştir.	Regresyon analizleri uygulanmıştır.	DYSY'lerin ekonomi ve borsa performansını belirleme konusunda makroekonomik değişkenler üzerinde negatif yönlü ve önemsiz bir etkiye sahip olduğu gösterilmiştir.
Hoque ve Yakob (2017)	1981-2016 döneminde Malezya'da borsa gelişimi (kapitalizasyonu) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ve bu ilişki üzerinde DYSY ile döviz kurlarının ılımlaştırıcı/yumuşatıcı etkilerini incelemiştir.	Granger nedensellik, ARDL sınır testi ve çoklu regresyon analizlerini uygulanmıştır.	Borsa gelişiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit etmiştir. Aynı zamanda değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra DYSY ve döviz kurlarının değişkenler üzerindeki yumuşatıcı etkisinin sırasıyla pozitif ve negatif yönlü olduğu gösterilmiştir.
Nazeer ve Mansur (2017)	1984-2013 döneminde Malezya'da politik istikrarsızlıkların DYSY'ler üzerindeki etkisini incelemiştir.	ARDL yöntemi uygulanmıştır.	Politik istikrarsızlık, DYSY ve ekonomik büyüme arasında hem uzun hem de kısa dönemli bir ilişki olduğu ve ekonomik büyümenin politik istikrarsızlık ve DYSY için en güçlü itici güç olduğu tespit edilmiştir.
Saqib (2017)	2001-2015 döneminde Pakistan'da DYSY ve borsa ilişkisini incelemiştir.	VECM analizleri uygulanmıştır.	Yabancı finansal girişlerin borsa getirileri üzerinde pozitif yönlü ve önemli bir etkisi olduğu gösterilmiştir. Ayrıca, döviz kuru ve büyük ölçekli imalat endeksi ile borsa getirileri arasında negatif bir ilişki varken, enflasyon ile borsa getirileri arasındaki ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.
Yıldız (2017)	2006-2015 döneminde BIST üzerinden yabancı sermaye yatırımları ve hisse senedi getirileri oynaklığını incelemiştir.	Panel veri analizlerinin uygulanmıştır.	Firma düzeyinde yabancı fonların sahiplik oranı ve hisse senedi getiri oynaklığı arasında negatif yönlü ilişki bulunduğu gözlenmiştir. Araştırmacılar, BIST'de işlem gören yabancı fonların piyasanın fiyat istikrarını olumlu etkilediğini savunmuştur.
Baydaş ve Polat (2018)	2010-2018 döneminde DYSY'lerin BIST endeksi üzerindeki etkisini incelemiştir.	ARDL ve Granger analizleri uygulanmıştır.	Değişkenler arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını ortaya koymuştur.
Polat (2018)	2002-2015 döneminde DYSY, borsa ve reel sektör ilişkisini incelemiştir.	Panel veri analizleri uygulanmıştır.	DYSY'lerin borsada faaliyet gösteren firmaların hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin pozitif yönlü olduğu gösterilmiş, buna karşın reel sektör üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı gözlenmiştir.
Rajapakse (2018)	1994-2017 döneminde Sri Lanka'da hisse senedi getirileri ve DYSY ilişkisini incelemiştir.	Granger nedensellik ve VAR analizleri uygulanmıştır.	Borsalardan DYSY'ye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.
Tsaurai (2018)	1995-2014 döneminde Güney Afrika'da enflasyonun DYSY üzerindeki etkisini incelemiştir.	Panel veri analizleri uygulanmıştır.	Sabit etkiler modeline göre enflasyonun DYSY üzerinde anlamlı olmayan pozitif bir etkiye sahip olduğu, rastgele etkiler modeline göre enflasyonun DYSY üzerinde negatif ama anlamlı olmayan bir etkiye sahip olduğu, havuzlanmış OLS modeli bulgularına göre ise enflasyonun DYSY üzerinde önemli bir olumsuz etkiye sahip olduğu bulunmuştur.
Topaloğlu vd. (2019)	2005-2016 döneminde E7 ülkelerinde DYSY, portföy yabancı yatırımları ve borsa gelişimi ilişkisini incelemiştir.	Panel veri analizleri uygulanmıştır.	DYSY ve borsa getirileri arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki tespit edilirken, portföy yatırımlarıyla getiriler arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu gösterilmiştir.
Wang vd. (2019)	2010-2017 döneminde Tayvan'da 1651 firma üzerinden DYSY ve aşağı yönlü risk ilişkisini incelemiştir.	Panel veri analizleri uygulanmıştır.	Değişkenler arasında pozitif yönlü ilişki bulunduğu gösterilmiştir.
Tsagkanos vd., (2020)	1988-2014 döneminde Yunanistan özelinden DYSY ve hisse senedi piyasalarının gelişimi ilişkisini incelemiştir.,	Johansen, Engle-Granger ve eşik eşbütünleşme testi ile Markow-Switch regresyon analizleri uygulanmıştır.	Bütün dönem boyunca değişkenler arasındaki ilişki zayıf, pozitif ve simetrik uzun dönemli ilişki sergilemektedir. İlk alt dönemde ilişki güçlüdür ancak ikinci alt dönemde anlamlı değildir.
Zeren ve Kılıç (2020),	2013-2019 döneminde G20 ülkeleri (Avustralya ve Kore hariç) üzerinden DYSY'lerin hisse senedi piyasalarına etkisini incelemiştir.	Panel veri analizleri uygulanmıştır.	DYSY'lerin hisse senedi piyasaları üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı gözlenmiştir.

3. Yöntem ve Veri Seti

Bu araştırmada finansal sistemdeki sistematik riskler ve DYSY arasındaki ilişki incelenmiştir. Başka bir ifadeyle, DYSY'lere (net girişlere), kısa ve uzun dönemde sistematik risklerin ne yönde tepki verdiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Türk Finansal Sisteminde bankacılık sektörü merkezi bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan, Türk Bankacılık Sektöründe faaliyet gösteren dokuz bankanın 2006-2019 arasındaki dönemi Kao (1999) ve Pedroni (1999, 2004) eşbütünleşme testleri kullanılarak incelenmiştir. Bu bankalar, Akbank, Finansbank, Halk Bankası, Vakıfbank, Garanti Bankası, Yapı Kredi Bankası, Şekerbank, İş Bankası ve Denizbank'tır. Bankalar seçilirken, mevduat toplama kapasiteleri, faaliyet ağırlıkları ve şube dağılımları göz önünde bulundurulmuştur. Araştırmada, bankaların hisse senedi getirileri ve piyasa risklerini temsilen kullanılan betaları bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Açıklayıcı değişken olarak ise DYSY'lerin net girişleri (ABD Doları) kullanılmıştır. Bunun yanında, küresel piyasaların ve reel akımların etkisini temsilen dışa açıklık ve VIX (Chicago Board Opsiyon Borsası Volatilité Endeksi) endeksi kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır. Araştırmada temel varsayımsal problemleri aşmak (otokorelasyon, değişen varyans, normallik), veriler arasındaki farklılıkları azaltmak ve serileri birbirine yaklaştırmak amacıyla DYSY ve VIX değişkenlerinin logaritması alınmıştır. Eksili değerler içeren ve oransal veriler olan SR, BETA ve DISACIK değişkenlerinin ise düzey değerleri kullanılmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan değişkenler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Araştırma Değişkenleri

Değişken	Açıklama	Türü	Kaynak
Bağımlı Değişken			
LN (SR)	Bankaların hisse senedi fiyatları	Doğal logaritması alınmıştır.	Denizbank verileri Investing.com, diğer banka verileri ise https://www.borsaistanbul.com/veriler/verileralt/gunluk-bulten https://lab.stern.nyu.edu/
BETA	Bankaların beta katsayıları	Yıllık ortalaması alınan beta katsayılarının düzey değerleri kullanılmıştır.	
Bağımsız Değişken			
LN (DYSY)	Doğrudan yabancı sermaye yatırımları	Net girişlerin doğal logaritması alınmıştır.	Dünya Bankası
Kontrol Değişken			
DISACIK	Dışa Açıklık oranı	İhracat ve ithalat toplamının GSYH'ye oranı alınmıştır.	Dünya Bankası
LN (VIX)	VIX Endeksi	Doğal logaritması alınmıştır.	Yahoo Finans

Değişkenler arasındaki uzun dönem esneklikleri Pesaran vd. (1999), tarafından geliştirilmiş Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) ve Dinamik Sabit Etkiler (DFE) tahmincileri kullanılarak analiz edilmiştir. PMG-ARDL tahmincisi, değişkenler arasındaki hem uzun dönem hem de kısa dönem ilişkisini ARDL tekniğini kullanarak incelemektedir. Bu bakımdan, farklı düzeylerdeki serilerin (düzey ya da birinci fark) birlikte analiz edilmesine imkân tanımaktadır. PMG-ARDL yöntemi hata düzeltme modeli kullandığı için hem uzun hem de kısa dönemde tahminler yapılmasına imkân tanımaktadır. Bu yöntem, uzun dönemde katsayıların homojen, kısa dönemde ise heterojen olduğu prosedürünü esas almaktadır. Bu bakımdan, PMG-ARDL yöntemi kısmi heterojenliği kabul etmektedir. Bu yöntemin iki önemli avantajı ön plana çıkmaktadır. Birincisi, içsellik problemine karşı son derece dirençli olmasıdır. İkincisi ise düzey ve birinci farkları alınmış regresörlerin (I [0] / I [1]) birlikte tahmin edilmesine imkân sağlamasıdır. Bunun yanında, değişkenler arasında kısa dönemde nedensellik ilişkisinin bulunup bulunmadığı Emirmahmutoğlu ve Köse (2011), nedensellik testi kullanılarak tahmin edilmiştir. Bu yöntem, Granger nedensellik hipotezini heterojen panellerde test etmek için Fisher (1932) tarafından önerilen Fisher test istatistiğini kullanmaktadır (Emirmahmutoğlu ve Köse, 2011:872). Bu bakımdan Emirmahmutoğlu ve Köse (2011), nedensellik testi örnekleme yer alan ülke ya da firmalar için tek tek nedensellik testleri uygulamakta, aynı zamanda bütün birimler için ortak bir nedensellik testi yapmaktadır. Bu yöntem, Toda ve Yamamoto (1995), geliştirilmiş gecikmesi artırılmış VAR yaklaşımı uygulamakta (Emirmahmutoğlu, 2011:99) ve değişkenlerin farklı düzeylerde durağanlaştıkları durumlarda bile kullanılabilir (Emirmahmutoğlu ve Köse, 2011:872).

Araştırma kapsamında kurulan ekonometrik modellerin temel formülasyonu aşağıdaki gibidir:

$$LN (SR)_{it} = \beta_0 + \beta_1 LN (DYSY)_{it} + \beta_2 DISACIK_{it} + \beta_3 LN (VIX)_{it} + \mu_{it} (1)$$

$$BETA_{it} = \beta_0 + \beta_1 LN (DYSY)_{it} + \beta_2 DISACIK_{it} + \beta_3 LN (VIX)_{it} + \mu_{it} (2)$$

Burada,

LN (SR), hisse senedi getirilerini teşmil etmiştir.

BETA, bankaların piyasa risklerini temsil etmiştir.

LN (DYSY), DYSY'leri temsil etmiştir.

DISACIK, dışa açıklığı temsil etmiştir.

LN (VIX), VIX endeksini temsil etmiştir.

μ_{it} , hata terimini temsil etmiştir.

Araştırmada değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin PMG-ARDL tahmincisine göre uyarlanmış modeli ise aşağıdadır (Asteriou vd., 2020:7):

$$LN(SR)_{it} = \alpha_i + \sum_{l=1}^k \beta_0 LN(SR)_{t-1} + \sum_{l=0}^m \beta_1 LN(DYSY)_{t-1} + \sum_{l=0}^q \beta_2 DISACIK_{t-1} + \sum_{l=0}^p \beta_3 LN(VIX)_{t-1} + \mu_{it} \quad (3)$$

$$BETA_{it} = \alpha_i + \sum_{l=1}^k \beta_0 BETA_{t-1} + \sum_{l=0}^m \beta_1 LN(DYSY)_{t-1} + \sum_{l=0}^q \beta_2 DISACIK_{t-1} + \sum_{l=0}^p \beta_3 LN(VIX)_{t-1} + \mu_{it} \quad (4)$$

Tahmin edilen Hata düzeltme modelleri ise aşağıdaki gibidir:

$$\Delta LN(SR)_{it} = \alpha_i + \phi_1 LN(SR)_{i,t-1} - \theta_1 LN(DYSY)_{i,t-1} - \theta_2 DISACIK_{i,t-1} - \theta_3 LN(VIX)_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{p-1} \lambda'_i \Delta LN(SR)_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{q-1} \lambda'_i \Delta LN(DYSY)_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{q-1} \lambda'_i \Delta DISACIK_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{q-1} \lambda'_i \Delta LN(VIX)_{i,t-1} + \mu_{it} \quad (5)$$

$$\Delta BETA_{it} = \alpha_i + \phi_1 BETA_{i,t-1} - \theta_1 LN(DYSY)_{i,t-1} - \theta_2 DISACIK_{i,t-1} - \theta_3 LN(VIX)_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{p-1} \lambda'_i \Delta BETA_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{q-1} \lambda'_i \Delta LN(DYSY)_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{q-1} \lambda'_i \Delta DISACIK_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{q-1} \lambda'_i \Delta LN(VIX)_{i,t-1} + \mu_{it} \quad (6)$$

4. Bulgular

Araştırma kapsamında kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'de verilmiştir. Bağımlı değişken LN (SR)'nin ortalama değeri 1,488 iken, ortanca değeri 1,567'dir. Bir diğer bağımlı değişken olan BETA'nın ortalama değeri 1.237 iken, ortanca değeri 1.265'dir. Beta katsayısının 1'in üzerinde olması sistematik riskin yüksek olduğu anlamına geldiği daha önce ifade edilmiştir. BETA'nın ortalama değerinin birin üstünde olması bankaların sistematik risklerinin yüksek olduğunu göstermiştir. Açıklayıcı değişken olan LN (DYSY)'nin ortalama değeri 0.534 iken, ortanca değeri 0.452'dir. SR, BETA ve LN (DYSY)'nin minimum değerleri, -0.100, 0.577 ve 0.164 iken, maksimum değerleri 0.224, 2.292 ve 1.182'dir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	LN(SR)	BETA	LN(DYSY)	DISACIK	LN(VIX)
Ortalama	1.488	1.237	0.534	0.458	2.929
Ortanca	1.567	1.265	0.452	0.458	2.865
Maximum	2.786	2.292	1.182	0.482	3.459
Minimum	0.005	0.577	0.164	0.436	2.402
Std. Dev.	0.632	0.297	0.284	0.015	0.306
Gözlem	106	106	106	106	106

Araştırmada, modeller tahmin edilirken ortaya çıkabilecek bir çoklu doğrusallık problemi göz önünde bulundurularak değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi incelenmiştir. Tablo 4'de verilen korelasyon matrisi incelendiğinde değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisinin çok yüksek olmadığı, dolayısıyla herhangi bir çoklu doğrusallık probleminin söz konusu olmadığı görülmüştür. Korelasyon matrisi incelendiğinde bağımlı değişken LN(SR) ile LN (DYSY) arasında negatif yönlü, BETA ve LN(DYSY) arasında pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu görülmüştür.

Tablo 4. Korelasyon Matrisi

	LN(SR)	BETA	LN(DYSY)	DISACIK	LN(VIX)
LN(SR)	1.000				
BETA	0.400	1.000			
LN(DYSY)	-0.077	0.107	1.000		
DISACIK	-0.055	0.032	0.316	1.000	
LN(VIX)	-0.209	-0.123	0.177	0.245	1.000

Panel veri analizlerinde birim kök içeren değişkenlerin kullanılması başta sahte regresyon problemi olmak üzere çok sayıda sorunun ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu bakımdan değişkenlerin durağanlık düzeylerinin tespit edilmesi gerekir. Bununla birlikte, serilerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediği önemli bir sorundur. Araştırmada değişkenlerin yatay

kesit bağımlılığı içerip içermediği Pesaran (2015), CD testi kullanılarak test edilmiş ve zayıf yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için, bu problemi göz ardı eden birinci nesil ADF-Fisher ve PP-Fisher panel birim kök testleri kullanılmıştır. ADF-Fisher ve PP-Fisher testlerine ilişkin bulgular Tablo 5'de verilmiştir. Panel birim kök testi sonuçlarına göre, LN (DYSY) dışındaki tüm değişkenler birinci farklarında durağanlaşmaktadır. Bununla birlikte, Pedroni eşbütünleşme testinin temel varsayımlarından olan I [1]' de serilerin durağan olması koşulu sağlanmıştır. Aynı zamanda bağımlı değişkenlerin düzeyde birim kök sorunu içerip, I [1]'de durağan olması PMG-ARDL yönteminin kullanılmasının uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Panel Birim Kök Testleri

Değişken	ADF-Fisher		PP-Fisher	
	I [0]	I [1]	I [0]	I [1]
LN(SR)	18.912	111.391***	22.167	126.773***
BETA	19.247	129.438***	20.543	142.659***
LN (DYSY)	49.458***	95.984***	54.053***	100.093***
DISACIK	13.815	102.356***	24.297	102.693***
LN (VIX)	7.330	98.407***	7.320	124.849***

***, ** ve * sırasıyla $p < 0.01$, $p < 0.05$ ve $p < 0.10$ anlamlılığı temsil etmiştir.

Araştırmada tahmin edilecek modellerin homojen olup olmadığı Tablo 6'da görüldüğü üzere, Swamy S homojenlik testi kullanılarak test edilmiştir. Test sonuçlarına göre tahmin edilecek modeller heterojendir. Bu bakımdan Hausman (1978) spfikasyon testi kullanılarak heterojenliğin ne ölçüde geçerli olduğu incelenmiştir. Test sonuçları, PMG tahmincisinin, MG tahmincisine kıyasla daha etkin olduğunu, dolayısıyla kısa dönem katsayıları açısından heterojenliğin geçerli olduğunu göstermiştir.

Tablo 6. Swamy S Homojenlik ve Hausman Spfikasyon Testi

Model	Swamy S Testi		Hausman Testi	
	Test İstatistiği (χ^2)	Prob.	Test İstatistiği (χ^2)	Prob.
LN (SR) bağımlı değişkendir.	715.85	0.000	0.76	.858
BETA bağımlı değişkendir.	430.87	0.000	0.13	.987

Araştırmada değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi bulunup bulunmadığı Kao (1999) ve Pedroni (1999, 2004) eşbütünleşme testleri kullanılarak incelenmiştir. Tablo 7'de görüldüğü üzere, test bulguları değişkenler arasında uzun dönemde ilişkisi olduğunu doğrulamıştır. Buna göre, LN (SR), BETA ve açıklayıcı değişkenler uzun dönemde ko-entegre bir şekilde hareket etmektedir.

Tablo 7. Kao (1999) ve Pedroni (1999, 2004) Eşbütünleşme Testleri

	Pedroni Eşbütünleşme Testi	
	LN(SR) bağımlı değişkendir.	BETA bağımlı değişkendir.
Panel v-İstatistik	-0.533	-1.852
Panel rho-İstatistik	1.449	1.312
Panel PP-İstatistik	-2.081***	-4.406***
Panel ADF-İstatistik	-3.345***	-4.730***
Grup rho-İstatistik	3.012	2.714
Grup PP-İstatistik	-2.325***	-4.698***
Grup ADF-İstatistik	-2.970***	-4.950***
Kao (1999) Eşbütünleşme Testi		
M. DF t-İstatistik	-2.328***	-0.077
DF t-İstatistik	-1.298*	-3.144***

ADF t-İstatistik	-1.917**	-3.644***
U. M. DF t-İstatistik	-0.849	-5.261***
U. DF t-İstatistik	-0.648	-6.315***

***, ** ve * sırasıyla; $p <= 0.01$, $p <= 0.05$ ve $p <= 0.10$ anlamlılığı temsil etmektedir.

Tablo 8'de PMG-ARDL ve DFE tahmini sonuçları verilmiştir. Regresyon tahmini sonuçlarına göre, uzun dönemde DYSY yatırımlarını temsil eden LN (DYSY) değişkeninin hisse senedi getirilerini temsil eden LN (SR) ve sistematik riskleri gösteren BETA üzerindeki etkisi negatif yönlü ve anlamlıdır. Buna göre, Türkiye'ye yapılan yabancı sabit sermaye yatırımları Türk bankacılık sektörüne ait hisse senedi getirilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu bulgu Türk bankacılık sektörü hisse senedi piyasalarının yabancı yatırımlara karşı son derece duyarlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bunun yanında, artan DYSY'ler piyasa risklerini düşürerek, banka betalarını olumlu etkilemiştir. Buna göre, yabancı sabit sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi aynı zamanda bankaların portföy çeşitlendirmesi yaparak üstesinden kalkamadığı piyasa risklerini azaltacaktır. Uluslararası reel bağlantılar ve dış dünya ile ticaret akımlarının gücünü gösteren dışa açıklık oranı arttıkça hisse senedi getirilerinin buna tepkisi negatif yönlü ve anlamlı, banka betalarının ise pozitif yönlü ve anlamlı olmuştur. Buna göre, dış dünya ile olan ticaret arttıkça bir yandan bankaların hisse senedi getirileri düşerken, diğer yandan sistematik riskleri artmıştır. Küresel yatırım ortamındaki belirsizlik ve risk artışını temsil eden LN (VIX) değişkeninin ise hisse senedi getirileri ve banka betaları üzerindeki etkisi negatif yönlü ve anlamlı çıkmıştır. Bu bulgu, Türk bankacılık sektörü özelinde Türk finansal kesiminin küresel yatırım ortamındaki belirsizlik ve risklere karşı son derece duyarlı olduğunu göstermiştir. Kısa dönemde DYSY'nin hisse senedi getirileri ve banka betaları üzerindeki etkisi negatif yönlü ve anlamlı iken, LN (VIX)'in hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi negatif yönlü ve anlamlı, banka betaları üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır. Dışa açıklığın ise bağımlı değişkenler üzerindeki etkisi anlamsızdır. Tahmin edilen modellere ait hata düzeltme parametreleri (ψ) beklenildiği üzere negatif yönlü ve anlamlı bulunmuştur.

Tablo 8. PMG-ARDL ve DFE Tahmini Sonuçları

	PMG-ARDL Tahmircisi		DFE Tahmircisi	
	LN (SR) bağımlı değişkendir	BETA bağımlı değişkendir.	LN (SR) bağımlı değişkendir	BETA bağımlı değişkendir.
LN (DYSY)	-0.229*** (.052)	-0.179*** (.052)	-1.174** (.542)	.087 (.159)
DISACIK	-1.758*** (.0646)	1.328** (.648)	-9.426 (5.862)	3.455* (2.061)
LN (VIX)	-.178*** (.028)	-.264*** (.032)	-.032 (.250)	-.405*** (.101)
ψ	-.659*** (.175)	-1.053*** (.087)		-.680*** (.092)
Kısa Dönem Katsayıları				
Δ LN (DYSY)	.152 (.175)	-.162** (.078)	-.332*** (.079)	-.176*** (.053)
Δ DISACIK	-1.415 (1.614)	1.313 (2.023)	.135* (.073)	-.872 (1.543)
Δ LN (VIX)	-.364* (.201)	.382*** (.133)	.546 (1.983)	.114 (.123)
C (SABIT)	2.071*** (.578)	1.529*** (.112)	2.150*** (.704)	.519 (.573)

Kısa dönemde LN (DYSY)'nin Türk Bankalarının betaları üzerindeki etkisini gösteren PMG-ARDL kısa dönem esneklikler Tablo 9'da verilmiştir. Akbank, Vakıfbank, Yapı Kredi ve Şekerbank için LN (DYSY)'nin kısa dönemde BETA üzerindeki etkisi negatif yönlü ve anlamlıdır. Buna göre, Dışarıdan gelen yabancı sermaye yatırımları arttıkça, kısa dönemde bu bankaların piyasa riskleri azalmaktadır. Buna karşın, Finansbank ve Halkbank için kısa dönemde LN (DYSY)'nin BETA üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır. Buna göre, yabancı sermaye yatırımları arttıkça, bu bankaların karşılaştıkları piyasa riskleri artmaktadır. Garanti Bankası, İşbank ve Denizbank için ise kısa dönemde LN (DYSY)'nin BETA üzerinde anlamlı herhangi bir etkisi saptanmamıştır. Kısa dönemde DISACIK'ın BETA üzerindeki etkisi Finansbank ve Halkbank için negatif yönlü ve anlamlı, Vakıfbank ve Şekerbank için ise pozitif yönlü ve anlamlıdır. Buna karşın, Akbank, Garanti Bankası, Yapı Kredi ve İş Bankası için ise anlamsızdır. LN (VIX)'in BETA üzerindeki etkisi Akbank, Vakıfbank, Yapı Kredi

ve Şekerbank için pozitif yönlü ve anlamlı iken, Finansbank, Garanti Bankası, İşbank ve Denizbank için anlamsız, Halkbank için ise negatif yönlü ve anlamlıdır. Bütün modellerde C sabiti pozitif yönlü ve anlamlıdır.

Tablo 9. PMG-ARDL Kısa Dönem Esneklikler

BETA bağımlı değişkendir.	$\Delta LN (DYSY)$	$\Delta DISACIK$	$\Delta LN (VIX)$	C (SABIT)	Ψ
AKBANK	-288*** (.112)	.343 (.2.349)	.787** (.220)	2.158*** (.568)	-1.396*** (.262)
FINANSBANK	.252*** (.085)	-4.607*** (1.783)	.021 (.097)	1.317*** (.413)	-1.210*** (.208)
HALKBANK	.158*** (.062)	-8.041*** (1.098)	-.364*** (.092)	1.535*** (.361)	-.976*** (.116)
VAKIFBANK	-.399* (.230)	9.056** (4.45)	.753** (.364)	1.438*** (.538)	-.790*** (.268)
GARANTI BANKASI	-.145 (.143)	-.628 (3.705)	.282 (.292)	1.272*** (.500)	-.775*** (.274)
YAPI KREDİ BANKASI	-.240*** (.071)	.225 (1.694)	.409*** (.128)	1.654*** (.418)	-1.066*** (.202)
ŞEKERBANK	-.450*** (.127)	11.496*** (3.077)	.839*** (.241)	1.900*** (.494)	-1.494*** (.244)
İŞBANK	-.201 (.163)	2.932 (3.170)	.549 (.347)	1.446*** (.554)	-.899*** (.310)
DENİZBANK	-.149 (.112)	1.041 (2.649)	.163 (.139)	1.038*** (.436)	-.872*** (.306)

***, ** ve * sırasıyla; $p < 0.01$, $p < 0.05$ ve $p < 0.10$ anlamlılığı temsil etmektedir.

Bu araştırmada aynı zamanda, seçili bankaların hisse senedi getirileri, sistematik riskleri ve seçili değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi Emirmahmutoğlu ve Köse (2011), nedensellik testleri kullanılarak tahmin edilmiştir. Tablo 10'da bağımlı değişkenler olan LN (SR) ve BETA ile açıklayıcı değişken olan LN (DYSY) arasındaki nedensellik ilişkisine ilişkin bulgular verilmiştir. Bankalar bazında incelendiğinde, LN (DYSY)'den sadece Garanti Bankasının hisse senedi getirilerine doğru nedensellik ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde sadece Vakıfbank'tan LN (DYSY)'ye doğru nedenselliğin bulunduğu gösterilmiştir. LN (DYSY) ve banka betaları arasındaki nedensellik incelendiğinde sadece LN (DYSY)'den Denizbank'a doğru olduğu, aynı zamanda Halkbank betalarından LN (DYSY)'ye doğru nedensellik ilişkisi olduğu gözlenmiştir.

Tablo 10. Emirmahmutoğlu ve Köse (2011), Nedensellik-1

Banka	LN (DYSY) SR'nin nedeni değildir		LN (DYSY) BETA'nın nedeni değildir		LN(SR) LN (DYSY)'nin nedeni değildir.		BETA LN (DYSY)'nin nedeni değildir	
	Gecikme	Wald (Prob.)	Gecikme	Wald (Prob.)	Gecikme	Wald (Prob.)	Gecikme	Wald (Prob.)
Akbank	1	0.442	3	0.154	1	0.310	3	3.409
Finansbank	3	0.196	1	1.517	3	3.400	1	1.632
Halkbank	1	0.723	3	6.166	1	0.706	3	8.990**
Vakıf Bankası	3	0.879	1	1.169	3	11.723***	1	0.152
Garanti Bankası	3	17.696***	2	1.855	3	2.812	2	2.503
Yapı Kredi	1	0.633	3	1.469	1	0.305	3	3.921
Şekerbank	3	2.395	1	1.604	3	6.374*	1	1.471
İş Bankası	1	0.959	1	0.528	1	0.343	1	0.249
Denizbank	1	0.213	3	11.311***	1	0.323	3	10.724
Panel Fisher		25.028**		26.621		24.500**		30.883

***, ** ve * sırasıyla; $p < 0.01$, $p < 0.05$ ve $p < 0.10$ anlamlılığı temsil etmektedir.

Tablo 11'de bankaların hisse senedi getirileri, betaları ve seçili kontrol değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tahmin sonuçları verilmiştir. Dışa açıklık ve VIX endeksinden hisse senedi getirilerine doğru nedensellik ilişkisi olmadığı görülürken, Akbank, Garanti bankası ve Denizbank getirilerinden dışa açıklığa doğru tek yönlü nedensellik bulunduğu gösterilmiştir. Bunun yanında, Halkbank, Garanti bankası, Yapı Kredi, Şekerbank ve İş bankasından VIX endeksine doğru nedensellik bulunmuştur. Banka betaları ile kontrol değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi incelendiğinde ise dışa açıklıktan Vakıfbank, Şekerbank ve Denizbank'ın betalarına doğru nedensellik olduğu tespit edilirken, VIX endeksinden Finansbank ve Garanti bankasına doğru nedensellik olduğu gösterilmiştir. Bunun yanında, Halkbank ve Vakıfbank betalarından dışa açıklığa doğru, Finansbank ve Vakıfbank betalarından ise VIX endeksine doğru nedensellik vardır.

Tablo 11. Emirmahmutoğlu ve Köse (2011), Nedensellik-2

Banka	DISACIK LN(SR)'nin nedeni değildir		LN(VIX) LN (SR)'nin nedeni değildir		DISACIK BETA'nın nedeni değildir		LN(VIX) BETA'nın nedeni değildir	
	Gecikme	Wald (Prob.)	Gecikme	Wald (Prob.)	Gecikme	Wald (Prob.)	Gecikme	Wald (Prob.)
Akbank	2	0.651	3	6.133	2	1.670	2	0.004
Finansbank	3	1.625	3	2.297	2	1.972	3	12.121***
Halkbank	1	0.636	3	1.133	3	6.410*	1	1.007
Vakıf Bankası	2	1.230	3	1.352	3	1819.113***	2	0.991
Garanti Bankası	1	1.327	1	0.552	2	0.001	2	6.097**
Yapı Kredi	3	4.855	3	1.750	3	0.414	3	1.142
Şekerbank	3	5.427	3	1.680	3	15.719***	2	0.061
İş Bankası	2	3.225	2	0.277	2	0.304	3	1.637
Denizbank	3	2.538	2	0.091	2	5.875**	2	0.333
Panel Fisher		19.249		10.785		+INF***		21.111

Banka	LN(SR) değildir		LN(SR) LN (VIX)'in nedeni değildir		BETA DISACIK'in nedeni değildir		BETA LN (VIX)'in nedeni değildir	
	Gecikme	Wald (Prob.)	Gecikme	Wald (Prob.)	Gecikme	Wald (Prob.)	Gecikme	Wald (Prob.)
Akbank	2	6.724**	3	3.983	2	0.569	2	0.389
Finansbank	3	0.607	3	4.055	2	2.995	3	14.713***
Halkbank	1	0.043	3	19.987***	3	128.789***	1	0.196
Vakıf Bankası	2	3.239	3	0.506	3	619.180***	2	7.452**
Garanti Bankası	1	4.045**	1	3.166*	2	0.518	2	1.882
Yapı Kredi	3	4.630	3	9.987***	3	4.365	3	0.216
Şekerbank	3	5.134	3	12.296***	3	1.974	2	0.561
İş Bankası	2	0.959	2	40.897***	2	1.580	3	0.846
Denizbank	3	19.645***	2	0.129	2	1.327	2	3.630
Panel Fisher		41.604		87.173*		748.640		27.507

***, ** ve * sırasıyla; $p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$ ve $p \leq 0.10$ anlamlılığı temsil etmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Türk Bankacılık Sektöründe faaliyet gösteren dokuz bankanın hisse senedi getirileri, sistematik riskleri ve DYSY net girişleri arasındaki ilişki teorik ve ampirik olarak incelenmeye çalışılmıştır. DYSY akımları, 1950'li yıllardan günümüze farklı piyasa modelleriyle açıklanmaya çalışılsa da günümüzde DYSY'lerin finansal teorisini açık bir şekilde ortaya koyan bir yaklaşıma ulaşmak neredeyse imkansızdır. Bununla birlikte, büyüme teorileri üzerinden DYSY akımlarının finans sektörüyle olan ilişkisini açıklamak mümkündür. Artan DYSY akımlarının, ev sahibi ülkelerde teknolojik gelişim, uzmanlaşma ve sermayeye erişim konularında önemli katkıları olduğu için, bu durumun finansal sektör üzerinde doğrudan veya dolaylı yoldan etkilerinin olduğu söylenebilir. Özellikle, bankacılık sektöründeki kurumların arasındaki bilgi, tecrübe ve teknoloji paylaşımı ile yabancı bankaların yerel piyasalardaki varlığı, finansal piyasaları ve hisse senedi getirilerini etkilemektedir. Sistematik riskler ve DYSY akımları ilişkisi ise politik riskler, siyasi dalgalanmalar ve ekonomik riskler gibi başlıklar altında ele alınabilir. Bu riskler karşısında, bankaların çeşitlendirme yoluyla kaçınmaları mümkün değildir. Bu bakımdan sistematik riskler, bankaların üstlenmesi gereken bir risk türüdür. Sistematik riskler ve DYSY girişleri arasında önemli bir ilişki vardır. Bilhassa, politik istikrarsızlıkların ve kur risklerinin arttığı ülkelerde DYSY girişlerinde azalma görülebilmektedir. Bunun tam tersi bir durumlarda söz konusu olabilmektedir. Örneğin, DYSY girişlerindeki artışlar ev sahibi ülkelerdeki yolsuzlukların azalmasına katkı sağlayabilmekte, çeşitli reform ve düzenlemeleri teşvik edebilmektedir.

Bu çalışmada seçili dokuz bankanın hisse senedi getirileri ve sistematik riskleri ile DYSY girişleri arasındaki uzun dönem ilişkisi Kao (1999), eşbütünleşme testi uygulanarak incelenmiştir. Analiz sonuçları, değişkenler arasında uzun dönemde ilişki olduğunu göstermiştir. Buna göre, uzun dönemde hisse senedi getirileri, sistematik riskler ve DYSY girişleri ko-entegredir. Bu uzun dönem ilişkisine ilişkin esneklikler ise PMG-ARDL tahmincisi kullanılarak analiz edilmiştir. PMG-ARDL sonuçları, DYSY girişlerinin bankaların hisse senedi getirileri ve sistematik riskleri üzerinde negatif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Hisse senedi getirileri ve DYSY'ler arasındaki negatif yönlü ilişki, Saibu (2012) ve Topaloğlu (2019), çalışmalarını desteklemiştir. CAPM, getiri oranları ve riskler arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Artan yabancı sermaye akımları, piyasa risklerini ve dolayısıyla banka betalarını olumlu yönde etkilemiştir. Azalan riskler karşısında ise hisse senedi getirilerinin negatif yönlü etkilendiği söylenebilir. Bununla birlikte, ileride yapılacak araştırmalar, hisse senedi getirileri ve DYSY ilişkisinin daha açık bir şekilde ortaya konulması bakımından faydalı olacaktır. DYSY ve piyasa riskleri arasındaki negatif yönlü ilişki Ramcharran (1999), Osabutey ve Okoro (2015), Wang vd.

(2019), kısmen ise Baltacı vd. (2017) ile Tsurai (2018), çalışmalarını desteklemiştir. Araştırmada, küresel piyasayı ve reel akımları temsil eden VIX ve dışa açıklığın bankaların hisse senedi getirilerini ve sistematik risklerini ne yönde etkilediği incelenmiştir. Dışa açıklık ve VIX endeksinin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin uzun dönemde anlamsız olduğu görülürken, sistematik riskler üzerindeki etkisi sırasıyla, pozitif ve negatif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, ticari serbestleşme arttıkça bankaların sistematik riskleri bundan olumsuz etkilenmiştir. Buna karşılık, küresel yatırımcıların algılarındaki olumsuz artışların bankaların piyasa risklerini düşürdüğü gösterilmiştir. Küresel piyasalardaki belirsizliklerin ve yatırımcı karamsarlığının arttığı dönemlerde, özellikle gelişmiş ülkelerin uyguladığı geniş para ve ekonomi politikaları gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik ve piyasa yapılarını olumlu etkileyebilmektedir. Bu durum, aynı zamanda Türk Bankacılık Sektörünün karşılaştığı piyasa risklerini düşürebilmektedir. Kısa dönemde açıklayıcı değişkenlerin hisse senedi getirileri üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilmezken, DYSY'lerin sistematik riskler üzerindeki etkisi negatif yönlü ve anlamlı, dışa açıklığın etkisi anlamsız, VIX endeksinin etkisi ise pozitif yönlü ve anlamlıdır. Kısa dönem bankalar bazında incelendiğinde, DYSY girişlerinin Akbank, Vakıfbank, Yapı Kredi ve Şekerbank'ın sistematik risklerini düşürdüğü, Finansbank ve Halkbank'ın sistematik risklerini ise olumsuz etkileyerek arttırdığı tespit edilmiştir. Buna karşılık, DYSY girişlerinin Garanti Bankası, İşbank ve Denizbank'ın sistematik riskleri üzerindeki etkisinin kısa dönemde anlamsız olduğu görülmüştür. VIX endeksinin kısa dönemde bankaların sistematik riskleri üzerindeki etkisi Akbank, Vakıfbank, Yapı Kredi ve Şekerbank için pozitif yönlü ve anlamlı iken, Finansbank, Garanti Bankası, İşbank ve Denizbank için anlamsız, Halkbank için ise negatif yönlü ve anlamlıdır.

Araştırmada son olarak, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Uygulanan nedensellik test sonuçları, DYSY'den sadece Garanti Bankasının hisse senedi getirilerine doğru nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermiştir. Benzer şekilde sadece Vakıfbank'tan DYSY'ye doğru nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir. DYSY ve banka betaları arasındaki nedensellik incelendiğinde sadece DYSY'den Denizbank'a doğru olduğu, aynı zamanda Halkbank betalarından DYSY'ye doğru nedensellik ilişkisi olduğu gözlenmiştir. Dışa açıklık ve VIX endeksinden hisse senedi getirilerine doğru nedensellik ilişkisi olmadığı görülürken, Akbank, Garanti bankası ve Denizbank getirilerinden dışa açıklığa doğru tek yönlü nedensellik bulunduğu gösterilmiştir. Bunun yanında, Halkbank, Garanti bankası, Yapı Kredi, Şekerbank ve İş bankasından VIX endeksine doğru nedensellik bulunmuştur. Banka betaları ile kontrol değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi incelendiğinde ise dışa açıklıktan Vakıfbank, Şekerbank ve Denizbank'ın betalarına doğru nedensellik olduğu tespit edilirken, VIX endeksinden Finansbank ve Garanti bankasına doğru nedensellik olduğu gösterilmiştir. Bunun yanında, Halkbank ve Vakıfbank betalarından dışa açıklığa doğru, Finansbank ve Vakıfbank betalarından ise VIX endeksine doğru nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma bulguları bir bütün olarak incelendiğinde, çeşitli politik imalar sunmaktadır:

- Gerek bankacılık sektörünün hisse senedi getirileri gerekse de piyasa riskleri DYSY girişlerine karşı son derece duyarlıdır. Başka bir ifadeyle, hisse senedi getirilerinin ve sistematik risklerin DYSY girişlerine tepki vermede son derece etkin olduğu gösterilmiştir.
- Bu bakımdan politika yapıcılar DYSY girişlerini teşvik edici politikalar uygularken bankacılık sektöründeki getiriler ve riskleri göz önünde bulundurmalıdır.
- DYSY girişlerinin teşvik edilmesi aynı zamanda piyasaların karşılaşmış olduğu ve bankaların ortadan kaldıramadığı risklerin azaltılması anlamına gelmektedir.
- Banka getirilerindeki ve piyasa risklerindeki değişimlerin reel akımlar ve küresel piyasalar ile son derece güçlü bir etkileşim içerisinde olduğu gösterilmiştir. Bu bakımdan, reel mal ve hizmet akımlarıyla küresel yatırımcı davranışlarını etkileyen koşulları hisse senedi getirileri ve sistematik (piyasa) risklerinden ayrı düşünmemek gerekiyor.

Kaynakça

- Abdoul, M., & Hammami, S. (2017). The Impact of FDI Inflows and Environmental Quality on Economic Growth: an Empirical Study for the MENA Countries. *J Knowl Econ*, 8, 254–278, DOI 10.1007/s13132-015-0323-y
- Adam, A. M., & Tweneboah, G. (2008a). Do Macroeconomic Variables Play any Role in The Stock Market Movement in Ghana? *Munich Personal RePEc Archive*, 9301, 1-22.
- Adam, A. M., & Tweneboah, G. (2008b). Foreign Direct Investment and Stock Market Development: Ghana's Evidence. *Munich Personal RePEc Archive*, 11985, 1-13.
- Alshamsi, K. H., Hussin, M. R. B., & Azam, M. (2015). The impact of inflation and GDP per capita on foreign direct investment: the case of United Arab Emirates. *Investment Management and Financial Innovations*, 12(3-1), 132-141.

- Asteriou, D., Pilbeam, K., & Pratiwi, C. E. (2020). Public Debt and Economic Growth: Panel Data Evidence for Asian Countries. *Journal of Economics and Finance*, 1-18. doi: <https://doi.org/10.1007/s12197-020-09515-7>
- Baltacı, N., Akyol, H., Kargı, B., & Beken, G. H. (2017). Ülke Riskinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. III. IBANESS Kongreler Serisi, Edirne-Türkiye, 04-05 Mart, 862-867.
- Bank For International Settlements (2004). Foreign Direct Investment in The Financial Sector of Emerging Market Economies. Committee on the Global Financial System, 1-34.
- Bank For International Settlements (2005). Foreign Direct Investment in The Financial Sector- Experiences in Asia, Central and Eastern Europe and Latin America. Committee on the Global Financial System, 25, 1-12.
- Baydaş, Y., & Polat, M. (2018). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Borsa İstanbul'a Etkisinin Belirlenmesi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 37-46.
- Chaudhry, N. I., Mehmood, A., & Mehmood, M. S. (2013). Empirical Relationship Between Foreign Direct Investment and Economic Growth: An ARDL Co-Integration Approach for China. *China Finance Review International*, 3(1), 26-41, <https://doi.org/10.1108/20441391311290767>
- De Santis, R. A., & Ehling, P. (2007). DO International Portfolio Investors Follow Firms' Foreign Investment Decisions? ECB, Working Paper, 815, 4-43.
- Drew, M. (2003). Beta, Firm Size, Book-to-Market Equity and Stock Returns, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 8(3), 354-379. DOI: 10.1080/13547860306289
- Emirmahmutoğlu, F. (2011). Gelişmekte Olan Ülkelerde Para Krizlerinin Ekonometrik Analizi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri ABD, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1-222.
- Emirmahmutoğlu, F. & Köse, N. (2011). Testing for Granger Causality In Heterogeneous Mixed Panels. *Economic Modelling*, 28, 870-876. DOI: 10.1016/j.econmod.2010.10.018
- Gottschalk, S., & Hall, S. (2008). Foreign Direct Investment ,and Exchange Rate Uncertainty in South-East Asia. *Int. J. Fin. Econ.*, 13, 349-359. DOI: 10.1002/ijfe.355
- Gu, Z., & Kim, H. (2002). Determinants of Restaurant Systematic Risk: A Reexamination. *Journal of Hospitality Financial Management*, 10(1), 1-13.
- Gupta, N., & Gurjar, A. S. (2014). A study of Systematic Risk with reference of Selected Companies. *Indian Journal of Applied Research*, 4(6), 278-282.
- Hermes, N., & Lensink, R. (2003). Foreign Direct Investment, Financial Development and Economic Growth. *The Journal of Development Studies*, 38, 1-42.
- Hoque, M. E., & Yakob, N. A. (2017). Revisiting Stock Market Development And Economic Growth Nexus: The Moderating Role Of Foreign Capital Inflows And Exchange Rates. *Cogent Economics & Finance*, 5, 1-17.
- Hoque, M. E., Akhter, T. Ve Yakob, N. A. (2018). Revisiting endogeneity among foreign direct investment, economic growth and stock market development: Moderating role of political instability. *Cogent Economics & Finance*, 6, 1-21, <https://doi.org/10.1080/23322039.2018.1492311>
- Iamsiraroj, S., & Ulubaşoğlu, M. A. (2015). Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Real Relationship or Wishful Thinking? *Economic Modelling*, 51, 200-213.
- Issahaku, H., Ustarz, Y., & Domanban, P. B. (2013). Macroeconomic Variables And Stock Market Returns In Ghana: Any Causal Link? *Asian Economic and Financial Review*, 3(8), 1044-1062.
- Islam, M. A., Liu, H., Reza, S. M., Yahia, Y. E., & Nasrin, L. (2018). Causal Relationship Between Economic Growth, Financial Deepening, Foreign Direct Investment And Innovation: Evidence From China. *Asian Economic and Financial Review*, 8(8), 1086-1101.
- Kao, C. (1999). Spurious Regression and Residual-Based Tests For Cointegration in Panel Data. *Journal of Econometrics*, 90 (1999) 1-44.
- Karthik, R., & Kannan, N. (2011). Impact of Foreign Direct Investment on Stock Market Development: A Study With Reference to India. *International Journal of Management*, 2 (2), 75-92.
- Lewandowski, J. P. (1997). Risk and Foreign Direct Investment in Emerging Economies: Lessons From The Former Soviet Union. *Middle States Geographer*, 30, 97-104.

- Li, X. Ve Liu, X. (2005). Foreign Direct Investment and Economic Growth: An Increasingly Endogenous Relationship. *World Development*, 33(3), 393-407.
- Lintner, J. (1965). The Valuation of Risk Assets and the Selection of Risky Investments in Stock Portfolios and Capital Budgets. *The Review of Economics and Statistics*, 47(1), 13-37.
- Mehrara, M., Falahati, Z., & Zahiri, N. H. (2014). The Relationship between Systematic Risk and Stock Returns in Tehran Stock Exchange Using The Capital Asset Pricing Model (CAPM). *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 21, 26-35. DOI: 10.18052/www.scipress.com/ILSHS.21.26
- Mossin, J. (1966). Equilibrium in a Capital Asset Market. *Econometrica*, 34(4), 768-783.
- Musah, A., Gakpetor, E.D., Solomon, S. N., & Akomeah, K. E. (2018). Foreign Direct Investment (FDI), Economic Growth and Bank Performance in Ghana. *International Journal of Finance and Accounting*, 7(4), 97-107, DOI: 10.5923/j.ijfa.20180704.02
- Nazeer, A. M., & Mansur, M. (2017). Impact of political instability on foreign direct investment and Economic Growth: Evidence from Malaysia. *MPRA*, 79418, 1-19.
- Omodera, C. O., & Ekwe, M. C. (2017). Impact of Foreign Direct Investment (FDI) on The Stock Market Performance in Nigeria (1985-2014). *Applied Finance and Accounting*, 3 (1), 2374-2429.
- Osobutey, E. L. C., & Okoro, C. (2015). Political Risk and Foreign Direct Investment in Africa: The Case of the Nigerian Telecommunications Industry. *Thunderbird International Business Review*, 57(6), 417-429. DOI: 10.1002/tie.21672
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. P. (1999) Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels, *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634. DOI: <https://doi.org/10.1080/01621459.1999.10474156>
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships. *Journal Applied Econometrics*, 16, 289-326, DOI: 10.1002/jae.616
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142, 50-93. DOI: 10.1016/j.jeconom.2007.05.010
- Polat, M. (2018). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Borsa ve Reel Sektörde Firmalara Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 509-526.
- Puspitaningtyas, Z. (2017). Estimating Systematic Risk for The Best Investment Decisions on Manufacturing Company in Indonesia. *Investment Management and Financial Innovations*, 14(1), 46-54.
- Rajapakse, R. P. C. R. (2018). The Relationship between the Stock Market and Foreign Direct Investment (FDI) in Sri Lanka-Evidence from VAR and Co-Integration Analysis. *Global Journal of Management and Business Research: B Economics and Commerce*, 18(5), 8-15.
- Ramcharran, H. (1999). Foreign direct investment and country risk: Further empirical evidence. *Global Economic Review*, 28(3), 49-59. DOI: 10.1080/12265089908449766
- Raza, S. A., & Jawaid, S. T. (2014). Foreign Capital Inflows, Economic Growth and Stock Market Capitalization in Asian Countries: An ARDL Bound Testing Approach. *Qual Quant*, 48, 375-385, DOI 10.1007/s11135-012-9774-4
- Saqib, N. (2017). The Role of Acquisitions in FDI: Evidence from the Pakistan Stock Market. *International Journal of Economic Perspectives*, 11(1), 241-249.
- Schmidt, C. W., & Broll, U. (2008). The Effect of Exchange Rate Risk on U.S. Foreign Direct Investment: An Empirical Analysis. *Dresden Discussion Paper in Economics*, 09, 1-26.
- Sharifi-Renani, H., & Mirfatah, M. (2012). The Impact of Exchange Rate Volatility on Foreign Direct Investment in Iran. *Procedia Economics and Finance*, 1, 365 - 373. DOI: 10.1016/S2212-5671(12)00042-1
- Sharpe, W. F. (1964). Capital Asset Prices: A Theory Of Market Equilibrium Under Conditions Of Risk. *The Journal of Finance*, 19(3), 425-442.
- Suliman, A. H., & Elian, M.I. (2014). Foreign Direct Investment, Financial Development, and Economic Growth: A Cointegration Model. *The Journal of Developing Areas*, 48(3), 219-243
- Sultana, S. T., & Pardhasaradhi, S. (2012). Impact of Flow of FDI & FII on Indian Stock Market. *Finance Research*, 1(3), 4-10.

- Saibu, M. O. (2012). An analysis of causal nexus between foreign direct investment, exchange rate and financial market development in Nigeria (1970 to 2009). *African J. Economic and Sustainable Development*, 1(1), 95-102.
- Topaloğlu, E. E., Şahin, S., & Ege, İ. (2019). The Effect of Foreign Direct And Portfolio Investments on Stock Market Returns in E7 Countries. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Temmuz, 83, 263-278
- Tsagkanos, A., Siriopoulos, C., & Vartholomatos, K. (2019). Foreign Direct Investment and Stock Market Development Evidence from a "New" Emerging Market. *Journal of Economic Studies*, 46(1), 55-70.
- Tsaurai, K. (2014). Stock Market And Foreign Direct Investment In Zimbabwe. *Risk governance & control: financial markets & institutions*, 4(2), 53-60.
- Tsaurai, K. (2018). Investigating the Impact of Inflation on Foreign Direct Investment in Southern Africa. *AUDOE*, 14 (4), 597-611.
- Veeramani, S., Shukla, A., & Jamaleh, M. (2020). Financial Theories of Foreign Direct Investment: A Review of Literature. *Journal of Industrial and Business Economics*, 47, 185-217, <https://doi.org/10.1007/s40812-019-00144-8>
- Wang, L. H., Lin, C. H., Fung, H. G., & Kao, T. C. (2019). Foreign direct investment and downside risk: Evidence from Taiwan. *Pacific-Basin Finance Journal*, 57, 101114, 1-15. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2019.01.010>
- Yıldız, Y. (2017). Yabancı Sermaye ve Hisse Senedi Getiri Oynaklığı: Borsa İstanbul Üzerine Bir İnceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 17-32. DOI: 10.20491/isarder.2017.319
- Yılmaz, Y. (2017). Yabancı Sermaye ve Hisse Senedi Getiri Oynaklığı: Borsa İstanbul Üzerine Bir İnceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9 (4), 17-32, DOI: 10.20491/isarder.2017.319
- <http://www.borsaistanbul.com/>, Erişim Tarihi: 20.09.2020-20.09.2020
- <https://tr.investing.com/>, Erişim Tarihi: 20.09.2020-20.09.2020
- <https://www.worldbank.org/>, Erişim Tarihi: 25.06.2020-25.06-2020
- <https://finance.yahoo.com/>, Erişim Tarihi: 20.09.2020-20.09.2020
- <https://www.tcmb.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 20.09.2020-20.09.2020
- <https://vlab.stern.nyu.edu/>, Erişim Tarihi: 25.06.2020-25.06-2020

Extended Abstract

Aim and Scope

In this study, the relationship between systematic risks in the financial system and FDI is examined. In other words, it has been tried to determine how systematic risks react to FDI (net inflows) in the short and long term. The banking sector plays a central role in the Turkish Financial System. In this regard, the period between 2006-2019 of nine banks operating in the Turkish Banking Sector has been analyzed using Kao (1999), cointegration test. These banks are Akbank, Finansbank, Halk Bank, Vakıfbank, Garanti Bank, Yapı Kredi Bank, Şekerbank, İş Bank and Denizbank. While selecting the banks, their deposit collection capacities, operating weights and branch distributions were taken into consideration. In the study, banks' stock returns and betas used to represent market risks were used as dependent variables. Net inflows (US Dollars) of FDIs were used as the explanatory variable. Besides, openness and VIX index were used as control variables to represent the effect of global markets and real flows. In the study, the logarithms of the DYSY and VIX variables were taken in order to overcome the basic hypothetical problems (autocorrelation, changing variance, normality), reduce the differences between the data and bring the series closer to each other. The level values of SR, BETA and DISACIK variables, which contain negative values and are proportional data, were used. Extended abstract, which provides detailed information about the study, should be included at the end of the Turkish articles. Studies that do not have an extended summary will not be included in the publication evaluation process. At the beginning of the extended summary, there should be an Aim and Scope section that provides information about the purpose and scope, and detailed information about the purpose and scope of the study should be given.

Methods

The long-term elasticities between variables were analyzed using the Pooled Mean Group (PMG) estimator proposed by Pesaran et al. (1999). PMG-ARDL estimator examines both long-term and short-term relationships between variables using ARDL technique. In this regard, it allows series of different levels (level or first difference) to be analyzed together.

The PMG-ARDL method assumes that long-term parameters between variables are homogeneous and short-term parameters are heterogeneous. In addition, Emirmahmutoğlu and Köse (2011) predicted whether there is a causality relationship between variables in the short term using the causality test. This method uses the Fisher test statistics proposed by Fisher (1932) to test the Granger causality hypothesis in heterogeneous panels (Emirmahmutoğlu and Köse, 2011: 872). In this regard, Emirmahmutoğlu and Köse (2011) apply causality tests one by one for the countries or companies included in the sample, and at the same time perform a common causality test for all units. This method, Toda and Yamamoto (1995), applies the improved latency increased VAR approach (Emirmahmutoğlu, 2011: 99) and can be used even in cases where the variables become stationary at different levels (Emirmahmutoğlu and Köse, 2011: 872).

Findings

The results of the research have shown that stock returns, systematic risks and FDI are co-integrated in the long term. According to the PMG-ARDL results, FDI inflows negatively affected stock returns and betas of banks. While openness and VIX index representing real flows and global market changes do not have a significant effect on stock returns, the effect of openness on systematic risks is positive and significant, while the effect of VIX index on systematic risks is negative and significant. Finally, whether there is causality between variables is examined. Emirmahmutoğlu and Köse (2011) showed the causality test between variables.

Conclusion

PMG-ARDL results show that FDI inflows have a negative and significant effect on banks' stock returns and systematic risks. The negative relationship between stock returns and FDI supported Saibu (2012) and Topaloğlu (2019). CAPM showed that there is a positive relationship between rates of return and risks. Increasing foreign capital flows positively affected market risks and consequently bank betas. It can be said that stock returns are negatively affected by decreasing risks. However, future research will be useful in revealing the relationship between stock returns and FDI more clearly. Negative relationship between FDI and market risks Ramcharran (1999), Osabutey and Okoro (2015), Wang et al. (2019), and partially Baltacı et al. (2017) and Tsurai (2018) supported their work. In the study, the effects of VIX and openness, which represent the global market and real flows, on stock returns and systematic risks of banks were examined. While the effects of openness and VIX index on stock returns are insignificant in the long run, it has been determined that their effects on systematic risks are positive and negative, respectively. Accordingly, as commercial liberalization increased, the systematic risks of banks were adversely affected. On the other hand, it has been shown that negative increases in the perceptions of global investors reduce the market risks of banks. In times of increased uncertainties and investor pessimism in global markets, the broad monetary and economic policies implemented by developed countries can positively affect the macroeconomic and market structures of developing countries. This situation can also reduce the market risks faced by the Turkish Banking Sector. While no significant effect of explanatory variables on stock returns has been determined in the short term, the effect of FDI on systematic risks is negative and significant, the effect of openness is insignificant, and the effect of VIX index is positive and significant. When analyzed on the basis of short-term banks, it was determined that FDI entries reduced the systematic risks of Akbank, Vakıfbank, Yapı Kredi and Şekerbank, and increased the systematic risks of Finansbank and Halkbank by adversely affecting them. On the other hand, it has been observed that the effect of FDI inflows on the systematic risks of Garanti Bank, İşbank and Denizbank is meaningless in the short term. The impact of the VIX index on the systematic risks of banks in the short term is positive and significant for Akbank, Vakıfbank, Yapı Kredi and Şekerbank, while it is meaningless for Finansbank, Garanti Bank, İşbank and Denizbank, and negative for Halkbank.

Finally, the causal relationship between the variables was tried to be determined. The applied causality test results showed that there was a causal relationship from FDI to only Garanti Bank's stock returns. Similarly, it has been found that there is only proper causation from Vakıfbank to FDI. When the causality between FDI and bank betas was examined, it was observed that it was not only from FDI to Denizbank, but also that there was a causal relationship from Halkbank betas to FDI. While there is no causal relationship between outward openness and stock returns from the VIX index, it has been shown that there is a one-way causal relationship between Akbank, Garanti Bank and Denizbank returns towards outward openness. In addition, causality towards the VIX index was found from Halkbank, Garanti Bank, Yapı Kredi, Şekerbank and İş Bank. When the causality relationship between bank betas and control variables was examined, it was determined that there was causality towards Vakıfbank, Şekerbank and Denizbank's betas from the outward opening, while it was shown that there was causality towards Finansbank and Garanti Bank from the VIX index. In addition, it was determined that there was causality from Halkbank and Vakıfbank betas towards outward clarity and from Finansbank and Vakıfbank betas towards VIX index.

When the research findings are examined as a whole, they offer a variety of political implications:

- Both the banking sector's stock returns and market risks are extremely sensitive to FDI inflows. In other words, stock returns and systematic risks have been shown to be extremely effective in reacting to FDI entries.

- In this regard, policy makers should take into account the returns and risks in the banking sector while implementing policies that encourage FDI entries.
- Encouraging FDI inflows also means reducing the risks faced by markets and that banks cannot eliminate.
- Changes in bank returns and market risks have been shown to be in an extremely strong interaction with real flows and global markets. In this regard, the conditions that affect real goods and services flows and global investor behavior should not be considered separately from stock returns and systematic (market) risks.

Sığınmacıların Yükseköğretim Hizmetlerine Erişimi: Mardin Artuklu Üniversitesi Örneği

Access of Asylum Seekers to Higher Education Services: The Case of Mardin Artuklu University

Mehmet Sadık Aydın¹

Öz

Yaşadıkları coğrafyadan ayrılarak farklı yerlere göç etmek zorunda kalan mülteciler göç ettikleri coğrafyalarda çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Yaşadıkları coğrafyada eğitimlerini sürdürürken göç nedeniyle eğitimlerini yarıda bırakarak yükseköğretim hizmetinden sağlayacakları muhtemel faydadan mahrum kalabilmektedirler. Bu durum hem kendileri açısından hem de gittikleri ülke açısından çeşitli problemlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Suriye iç savaşından kaçarak Türkiye'ye sığınan sığınmacılar bu problemleri yaşamaktadırlar. Yükseköğretim hizmetlerinin etkin bir şekilde sürdürülmesi amacıyla YÖK nezdinde çeşitli politikaların uygulandığı görülmektedir. Mardin Artuklu Üniversitesi bünyesinde yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim alabileceği programlar açılarak sığınmacıların yükseköğretime katılımının artırılması hedeflenmektedir. Yabancı uyruklu öğrencilerin yükseköğretime katılımının artması ile sığınmacıların entegrasyonunu sağlarken toplum da yaratılan sosyal faydadan mahrum kalmamış olacaktır. Bu çalışmada Mardin Artuklu Üniversitesi bünyesinde açılan ve sadece yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim alabildiği programlara ilişkin veriler analiz edilmiştir. Programların uzun yıllar süren bir geçmişinin olmaması nedeniyle çıktılar ile girdiler arasında bir analiz yapılması güçtür. Özellikle yükseköğretim hizmetine katılan öğrencilerin oluşturacağı sosyal faydayı ortaya koymak eldeki verilerle mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla mezun sayısının düşük olması ve mezunlarının da sosyal hayata henüz karışmamış olmasından dolayı girdiler ile çıktılar arasında bir bağlantı kurulamamıştır. Bu durum çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. İlerde girdiler ile çıktılar arasında ilişki kurabilecek çalışmaların yapılması ile veriler daha doğru bir şekilde analiz edilebilecektir. Çalışmada bu programın beklenen çıktılarının yükseköğretimin sosyal faydaları ile uyumlu olduğu ve bu programların farklı üniversitelerde yaygınlaşması ile fayda düzeyinin daha da artabileceği bulgularına ulaşılmıştır. Çalışma ile literatüre katkı sunulması ve yükseköğretimin sosyal faydalarını ortaya koyarak bu sosyal faydalara mültecileri de dahil edecek politika önerileri geliştirerek politika yapıcılara yol göstermesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Mülteci, Sığınmacı, Yükseköğretim, Kamu Hizmeti

Abstract

Asylum seekers, who have to leave the geography they live in and migrate to different places, face various problems in the geographies they migrate to. While continuing their education in the geography they live in, they may be deprived of the possible benefits of higher education by leaving their education unfinished due to migration. This situation leads to the emergence of various problems both for themselves and for the country they go to. Asylum seekers who took asylum seekers in Turkey after the Syrian civil war are experiencing these problems. It is seen that various policies are implemented by YOK in order to maintain higher education services effectively. It is aimed to increase the participation of asylum seekers in higher education by opening programs where foreign students can receive education within the body of Mardin Artuklu University. With the increase in the participation of foreign students in higher education, the integration of asylum seekers will be ensured, and the society will not be deprived of the social benefit created. In this study, the data on the programs opened within Mardin Artuklu University where only foreign students can receive education were analyzed. Since the programs do not have a long history, it is difficult to make an analysis between outputs and inputs. It seems possible with the available data to reveal the social benefit that will be created by the students who participate in higher education services. Therefore, a connection between inputs and outputs could not be established due to the low number of graduates and the fact that graduates have not yet been involved in social life. This situation constitutes the limitation of the study. In the future, the data will be analyzed more accurately by conducting studies that can establish a relationship between inputs and outputs. In the study, it has been found that the expected outputs of this program are compatible with the social benefits of higher education and that the level of benefit may increase further with the spread of these programs in different universities. The aim of the study is to contribute to the literature and to guide policy makers by presenting the social benefits of higher education and developing policy proposals that will include refugees in these social benefits.

Keywords: Migration, Refugee, Asylum Seeker, Higher Education, Public Services

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: F22, O15, H41, I23, I25

Submitted: 08 / 01 / 2020

Accepted: 29 / 08 / 2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, sadik.aydin@artuklu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-7587-5109>

Giriş

Küreselleşen dünyada en önemli kurumlardan biri yükseköğretimdir. Yükseköğretim hizmetlerinin kamusal açıdan birçok farklı özelliği vardır. Yükseköğretim hizmetlerinde devletin müdahalelerinin temel çıkış noktası sosyal faydadır. Yükseköğretim hizmetlerinden yararlanmış bir birey bu hizmetten sadece kendisi fayda sağlamakla kalmaz, toplumun da bundan fayda sağlamasına katkı sunar. Ya da yükseköğretim hizmeti almış bir birey nasıl ki sosyal faydanın artmasına katkı sunuyorsa, yükseköğretim hizmeti almamış bir birey de toplumsal zararların oluşmasına neden olur. Bu açıdan ülkeler sosyal faydalarını ençoklaştırmak için yükseköğretime teşvik edici politikalar uygulamaktadırlar.

Küreselleşen dünyanın en önemli problemlerinden biri düzensiz göçtür. Yirmi birinci yüzyılda bireyler farklı talepleri daha rahat ifade ederken, taleplerin gerçekleşmemesi nedeniyle toplumsal olaylar baş gösterebilmektedir. Günümüzde kabul edilen en büyük göç dalgasını Suriye iç savaşından kaçıp dünyanın farklı yerlerine sığınma başvurusunda bulunan göçmenler oluşturmuştur. Bu göçmenler dünyanın farklı bölgelerine göç ederek yaşamlarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Göçmenler kendi ülkelerinde farklı statülere, eğitim durumlarına, gelir düzeyine, yaşam koşullarına vb. sahipken gittikleri ülkede aynı koşullara sahip olamama durumunda kalmaktadırlar. Ayrıca kendi ülkelerinde eğitimlerini sürdürürken iç savaştan zarar görmemek için bu eğitimlerini yarıda bırakarak farklı ülkelere göç etmektedirler. Bu durum gittikleri ülkelerde çeşitli sosyo-ekonomik problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

On yıldır süregelen ve ne kadar süreceği de belli olmayan iç savaşın Türkiye üzerinde ciddi sosyo-ekonomik etkileri olmuştur. Göçmenler gittikleri ülkeye çeşitli nedenlerle uyum sağlayamadıklarından hem kendileri açısından hem de ülke açısından problemler alanların ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Durumun geçici olmaması ve birçok göçmenin toplum hayatına entegre olma çabası politika yapımcıların kalıcı çözüm bulmalarına neden olmuştur. Bu kapsamda yükseköğretim alanında çeşitli projeler hayata geçirilmiştir. Mardin Artuklu Üniversitesi bünyesinde göçmenlerin eğitim faaliyetlerine katkı sunulması amacıyla, Arapça lisans ve lisansüstü bölümler, programlar açılmıştır. Bu bölüm ve programlarda hem entegrasyonun sağlanmasına katkı sunabilecek şekilde Türkçe (Seçmeli Türkçe dersleri vasıtasıyla) öğretilmekte hem de göçmenlerin niteliklerini artırarak toplumda katma değer yaratmaları hedeflenmektedir. Önceleri sadece lisans düzeyinde verilen eğitimler sonraları lisansüstü düzeyinde verilmeye başlanmıştır. Programlarda sadece Arapça eğitimden istifade edilerek nitelikli göçmenlerden de toplumsal fayda sağlanmaktadır. Bu çalışmada da Mardin Artuklu Üniversitesi örneğinden yararlanarak göçmenlerin yükseköğretim hizmetlerine erişimi incelenecektir.

1. Göç Kavramı ve Türkiye’de Sığınmacılar

Genel anlamıyla bakıldığında göçü en iyi şekilde açıklayan betimleme; çeşitli nedenlerle mekan değiştirme hareketi olarak ifade edilebilir. Göç sosyal bilimler alanında neredeyse tüm bilim dallarının ilgi alanına giren bir olgudur. Her bilim dalı kendi perspektifinden göç olgusuna yaklaşarak göçü tanımlamaya çalışmaktadır. Sosyoloji açısından bakıldığında toplumsal bir hareket olarak görülürken, iktisat bilimi açısından ise ekonomik etkilerinin açıklanması şeklinde konuya yaklaşılmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte insanlar daha mobilite bir yaşam sürdürmekte, bu durum toplumsal değişimler ve dönüşümlerin de etkisi ile birlikte göç olgusunu günümüzün en önemli sorunlarından biri haline getirmektedir (Tümtaş ve Ergun, 2016:1347). Göç kavramı; yaşanılan topraktan, alışılan sosyal yapıdan, sahip olunan ekonomik imkanlardan yani toplumsal yaşamın birçok unsurundan uzaklaşarak ya da uzaklaştırılarak yeni yaşam alanlarına doğru sürüklenme şeklinde tanımlanabilmektedir (Akıncı vd., 2015:61). TDK sözlüğüne bakıldığında ise göç şu şekilde tanımlanmıştır; “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” (sozluk.gov.tr).

Literatürde göç konusunun ile ilgili farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Amaçlarına göre, süresine göre, mekana göre sınıflandırmalar bunlardan bir kısmını oluşturmaktadır. Ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel nedenlerle göç edilebileceği gibi; kısa, orta, uzun ya da süresiz göç de edilebilir ya da yurtiçinde bir yerden bir yere göç edilebileceği gibi yurtdışından yurtdışına da göç edilebilir.

Göçmenlerin hukuki statüsü ile ilgili ülkeden ülkeye farklılıklar bulunmaktadır. Çeşitli nedenlerle göçmenlerin hukuki statüsü farklı şekillerde ifade edilebilmektedir. Bazı ülkelerde zorunlu sığınmacı olarak kabul edilen göçmenler bazı ülkelerde ise mülteci olarak kabul edilmektedirler. Burada, mülteci, göçmen ve sığınmacı tanımının bilinmesinde yarar vardır. Bu yüzden çalışmada kimi yerlerde göçmen, kimi yerlerde mülteci kimi yerlerde de sığınmacı kavramı kullanılmıştır. Ancak çalışma Türkiye’de yerleşik Suriyeliler özelinde hazırlandığından sığınmacı kavramı ağırlıklı olarak tercih edilmiştir. Mülteci kavramı AB üye ülkelerinden yoğun göçlerin yoğun yaşandığı dönemde 1951 Cenevre Sözleşmesi ile tanımlanmıştır. Buna göre; mülteci; “1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak

istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsa uygulanacaktır” (www.multeci.org.tr). Sözleşmenin giriş bölümünde Avrupa’da meydana gelen olaylar ifadesi mülteci statüsünün kapsamını daraltmaktadır. Bu sınırlama birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuş. Birçok mültecinin bu sözleşme nedeniyle mültecilik haklarından yararlanamama sonucu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1967’de, “yeni bir protokol uygulayarak “1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar sonucunda” ve “söz konusu olaylar sonucunda” ifadeleri çıkarılmış ve sözleşme’nin zaman bakımından getirdiği kısıtlama ortadan kaldırılmıştır. Ancak coğrafi sınırlama, Türkiye’nin de içerisinde bulunduğu bazı ülkeler tarafından hala saklı tutulmaktadır (Kaya ve Eren, 2015; 13). Suriye iç savaşından kaçarak Türkiye’ye sığınma başvurusunda bulunanlara yönelik açık kapı politikası uygulanacağı ilan edilmiş ve sonrasında bunlara “geçici koruma” statüsü tanınmıştır (Kirişçi, 2014; 11). Bu bakımdan kavram karışıklığı oluşmaması açısından belli kavramları tanımlamakta yarar vardır.

Uluslararası Göç Örgütü tarafından hazırlanan Göç Terimleri sözlüğüne göre ,geçici koruma statüsü; “*çatışma veya yaygın şiddet ortamlarından kitlesel olarak kaçıp gelen kişilere öncesinde bireysel statü belirleme işlemine tabi tutulmaksızın Devlet tarafından geçici koruma sağlama konusunda geliştirilen düzenleme*”dir (Uluslararası Göç Örgütü, 2013:33). Aynı sözlükte vatansız kişi kavramı ise şu şekilde tanımlanmıştır; “*herhangi bir devletin kanunlarının işleyişi çerçevesinde vatandaş olarak sayılmayan kişi olarak ifade edilmektedir. Buna göre, vatansız kişiler vatandaşlığın getirdiği haklardan; Devletin sağladığı diplomatik korumadan, ikamet edilen Devlette doğal olarak kalma hakkından ve seyahat etmesi halinde ülkeye dönüş hakkından mahrum olan kişilerdir*” (Uluslararası Göç Örgütü, 2013:95). Sığınmacı ise; “*zulüm veya ciddi zarardan korunmak amacıyla, kendi ülkesi dışında bir ülkede güvenlik arayışında olan ve ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde mültecilik statüsüne ilişkin yaptığı başvurunun sonucunu bekleyen kişi. Olumsuz bir karar çıkması sonucunda bu kişiler ülkeyi terk etmek zorundadırlar ve eğer kendilerine insani ya da diğer gerekçeler temelinde ülkede kalma izni verilmemişse, bu kişiler ülkede düzensiz veya kanuna aykırı bir durumda bulunan herhangi bir yabancı gibi sınır dışı edilebilirler*” (Uluslararası Göç Örgütü, 2013:74). Hukuki statüler bu şekilde tanımlanmakla birlikte Suriye’deki iç savaştan kaçarak Türkiye’ye sığınma başvurusunda bulunanlar ile ilgili “sığınmacı” kavramı etrafında bir literatür şekillendiği görülmektedir (Kaya ve Eren, 2015: 10). Bu çalışmada da sığınmacı kavramının kullanılması literatürle uyumlu bir çalışma ortaya konulması açısından tercih edilmiştir.

Geçici koruma ile esasında mülteci tanımında yer alan sıkıntılıların çözümüne yönelik ara formül geliştirilmeye çalışılmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin verilerine göre; dünya genelinde 76,5 milyonun üzerinde insan evlerinden zorunlu olarak ayrılmak durumunda kalmışlardır. Bunların 26 milyonundan fazlası ise 18 yaşın altındaki kişilerdir. Ayrıca vatandaşlıktan mahrum bırakılan ve eğitim, sağlık hizmetleri, istihdam ve hareket özgürlüğü gibi temel haklara erişemeyen milyonlarca vatansız insan da bulunmaktadır (www.unchr.org). Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyeli sığınmacı sayısı 21 Ekim 2020 itibarıyla 3.627.514 kişidir (www.multeciler.org.tr).

Göçmenlerin gittikleri yerlerde karşılaştıkları çeşitli problemler bulunmaktadır. Özellikle dil yetersizliğinden dolayı entegrasyonun sağlanamaması problemlere kaynak teşkil etmektedir. Bir diğer önemli problem ise kamu hizmetlerine yeterli düzeyde erişememeleridir. Suriye iç savaşından kaçarak Türkiye’ye göç eden sığınmacıların kamu hizmetleri konusunda yaşadıkları problemlerle ilgili önemli bir literatür oluşmuş durumdadır. Sığınmacıların toplumsal uyum sorunu ve sosyal hizmetlere erişimi ile ilgili yapılan bir çalışmada, sığınmacılar sağlıklı barınma olanaklarına erişemediği, düşük ücretli çalıştırıldıkları ve ücretlerini alamadıkları, toplumsal dışlanma ve damgalanma gibi sorunlarla karşılaştıkları sonucuna ulaşılmıştır (Coşkun ve Yılmaz, 2018; 269). Suriyeli sığınmacılara sağlanan kamu hizmetlerine ilişkin bir başka çalışmada, mültecilerin karşılaştıkları en önemli problemler sırasıyla; barınma sorunları, sağlık sorunları, iş bulma çalışma ve ücret sorunları, toplumsal sorunlar ve eğitim sorunları sayılış ve bunların çözümüne yönelik uygulanması gereken politikalar hakkında bilgi verilmiştir (Ağır, 2018; 111). Çalışmaların bir kısmında önemle üzerinde durulan konu, sığınmacıların dil konusunda yaşadığı problemler yükseköğretim hizmetinden sağladıkları faydayı azaltmaktadır ve kamu hizmetlerine erişim konusunda sorun ortaya çıkarmaktadır (Aygün vd. 2016; 6, Çopur ve Demirel, 2017; 23). Bir başka çalışmada ise, Suriyeli sığınmacıların güvenlik kaygıları taşıdıkları, bu durumun da onları suça teşvik ettiği vurgulanmıştır. Bunun önüne geçilebilmesi için ise, devletin güvenlik kaygılarını minimize etmeye yönelik kamu hizmetleri sunması gerektiği vurgulanmıştır (Kızmaz, 2018; 392). Bu konuda yapılmış sayısız ampirik çalışma bulunmasına rağmen çalışmanın asıl konusu mültecilerin yükseköğretim hizmetlerine erişimi olduğundan o konuda yapılan çalışmaların gözden geçirilmesi çalışmaya daha fazla katkı sağlayacaktır. Suriyeli sığınmacıların eğitim sorunu konusunda yapılmış farklı çalışmalarda, YÖK nezdinde akademik ve dil yeterliliklerinin karşılanması şartıyla Türkiye’deki üniversitelere başvurabildikleri, öğrenim harçlarından muaf tutuldukları ve şartları sağlamaları durumunda burs alabildikleri görülmektedir (Duruel, 2016; 1410). Türkiye’de yaşayan göçmenlerin üniversite eğitiminden memnuniyetini ortaya koymak amacıyla yapılmış bir diğer çalışmada ise; göçmenlerin eğitimi konusunda yükseköğretim kurumlarına önemli roller düştüğünden daha aktif davranmalarının beklendiği; YÖK koordinatörlüğünde işbirliği içerisinde sürdürülebilir bir eğitim mekanizmasının oluşturulması ile eğitimden memnuniyetin artacağı sonucuna ulaşılmıştır (Altunbaş, 2020; 73). Suriyeli sığınmacıların eğitim sorunları ile ilgili yapılan bir çalışmada ise; kamuoyunun Suriyeliler konusundaki olumsuz algısının eğitim

politikalarında problemleri ortaya çıkardığı, bu problemlerin giderilmesi konusunda da kamuoyunun yeterince tatmin edici açıklamalarla karşılaşmadığından sürdürülebilir eğitim politikalarının oluşturulamadığı sonucu ortaya çıkmıştır (Seydi, 2014: 297). Aynı konuda yapılmış benzer bir çalışmada ise, Suriyelilerin yükseköğretim hizmetlerinden nasıl istifade edildiği anlatılmıştır. Suriyeli mültecilerin yükseköğretim sorunları ile ilgili yapılmış bir diğer çalışmada, öğrencilerin gözünden sorunlar anlatılmıştır. Buna göre, yükseköğretimin en önemli problemleri arasında öğrencilerin kendilerini rahat bir şekilde ifade edememeleri, dil problemlerinden dolayı eğitimin niteliği konusunda kaygı yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Taşar, 2019; 160). Konu ile ilgili yapılan bir başka çalışma ise Suriyeli mültecilere yönelik yükseköğretim faaliyetlerinin toplumsal uyuma sağladığı katkı ve sosyal faydalarının önemine vurgu yapmıştır (Yaralı Akkaya vd., 2018; 443). Yükseköğretim hizmetlerinin sunmuş olduğu bu fayda yapılan bir alan araştırmasında ispat edilmiştir. Mardin ilinde yapılan bir çalışmada yükseköğretim hizmeti almış Suriyeli öğrencilerin toplumsal uyum düzeyi daha yüksek çıkmıştır (Şimdi, 2019; 97).

Bu bilgiler ışığında, dünya genelinde göçmenlerin ve Türkiye özelinde ise geçici koruma statüsün altında bulunanların göç ettikleri ülkelerde çeşitli problemlerle karşılaştıkları görülmektedir. Bu problemlerin temel çıkış noktası özellikle dil bilmemeden kaynaklı iletişim kopukluğudur. Bu problemlerin giderilmesinde kamuya önemli sorumluluk düşmektedir.

2. Yükseköğretim Hizmeti ve Sosyal Faydaları

Ülkeler arası rekabetin en önemli unsuru dünya savaşlarının yaşandığı dönemlerde savunma güçleri iken, özellikle 1950'li yıllarda Güney Kore'nin beşeri sermaye yatırımlarını artırarak ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmesi ülkeleri yükseköğretim alanına daha fazla önem vermeye zorlamıştır. Eğitim uzun soluklu bir öğrenme sürecidir. Okul öncesinden başlayarak lisansüstü eğitime kadar devam eden bu süreçte bireyler hem bireysel fayda elde ederler hem de toplumsal fayda ortaya çıkarırlar. Toplumsal fayda düzeyi çeşitli eğitim kademelerinde farklılık gösterebilmektedir. Kamusal açıdan yükseköğretim hizmetini hangi kategoride değerlendirmek gerektiği ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Akalın, yükseköğretimin 3 mal bileşeninden meydana geldiğini savunmuştur (Akalın, 1986; 97);

- "Salt sosyal mal": Araştırma-geliştirme, ulusal teknik ve kültürün üretilmesi, transferi, depolanması ve aydın-demokrat yurttaşların yetiştirilmesi.
- "Kişisel mal": Vergiden sonra yüksek öğretim mezunlarının, lise mezunlarıyla olan ücret farkının yarattığı beşeri sermaye,
- "Erdemli mal": Sanat kültür, spor, tedavi (sağlık) olanakları.

Yükseköğretimin bireylere sağladığı özel fayda ile topluma sağladığı sosyal fayda aşağıdaki tabloda en kapsamlı şekilde ele alınmıştır.

Tablo 1. Yükseköğretim Hizmetlerinin Bireysel ve Sosyal Faydaları

Toplumsal Ekonomik Faydalar	Toplumsal Sosyal Faydalar	Kişisel Ekonomik Faydalar	Kişisel Sosyal Faydalar
Vergi Gelirlerindeki Artış	Suç Oranlarındaki Azalma	Yüksek Kazanç Düzeyi	Daha Sağlıklı ve Uzun Yaşam
Üretkenlikte Artış	Bağış ve Topluma Hizmetteki Artış	İş Bulmada Kolaylık	Çocuklar İçin Daha İyi Yaşam Koşulları
Tüketimdeki Artış	Vatandaşlık Bilincinin Gelişmesi	Yatırımda Artış	Müşteri Olarak Daha İyi Karar Verebilme
İşgücü Esnekliğinin Artışı	Sosyal Kenetlenme	Daha İyi Çalışma Koşulları	Kişisel Statünün Yükselmesi
Devletten Beklenen Mali Desteğin Azalması	Teknolojiye Uyum Sağlama ve Kullanım Becerisinin Gelişimi	Kişisel/Mesleki Hareketlilik	Daha Fazla Hobi ve Boş Zaman Aktiviteleri

Kaynak: YÖK, 2009; 42.

Tabloda görüldüğü üzere, yükseköğretim hizmetleri hem bireysel fayda hem de sosyal fayda sağlamaktadır. Yükseköğretim hizmetlerinin toplumsal ekonomik faydaları; vergi gelirlerinde artış, üretkenlikte artış, tüketimde artış, işgücünde artış ve devletten beklenen mali desteğin azalmasıdır. Yükseköğretim hizmetlerinin toplumsal sosyal faydaları ise; suç oranlarındaki azalma, bağış ve topluma hizmetteki artış, vatandaşlık bilincinin gelişmesi, sosyal kenetlenme ve teknolojiye uyum sağlama ve kullanma becerisinin gelişmesidir. Kişisel faydalar açısından bakıldığında ise, Kişisel ekonomik faydalar şunlardır; yüksek kazanç düzeyi, iş bulmada kolaylık, yatırımda artış, daha iyi çalışma koşulları ve kişisel/mesleki hareketlilik sayılabilmektedir. Kişisel sosyal faydalar ise; daha sağlıklı ve uzun yaşam, çocuklar için daha iyi yaşam koşulları, müşteri olarak daha iyi karar verebilme, kişisel statünün yükselmesi ve daha fazla hobi ve boş zaman aktivitesi sayılabilmektedir. Bu tablo oluşturulduğu dönemde göç henüz Türkiye için ciddi bir problem alanı olarak

değerlendirilmemektedir. Bu tabloya göçün de dahil edilmesiyle göçmenler açısından tablo genişletilebilir. Şöyle ki; yükseköğretim hizmeti göçmenlerin yükseköğretim sistemine dahil edilmesiyle sosyal fayda olarak sosyal uyumun artırılması, bireysel fayda olarak da toplumsal kabul sürecinin hızlandırılması, dil becerisinin geliştirilmesi, iletişim sorunlarının giderilmesi gibi faydalar sayılabilir.

Kişisel ve sosyal faydalar açısından farklı farklı örnekler vererek somutlaştırmak gerekirse aşağıdaki tablolar ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2. Seçilmiş Ülkelerde Eğitim Düzeylerine Göre İstihdam Oranları (25-64 Yaş Arası) (2019)

Ülke	Lise	Önlisans	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Belçika	75	81	85	88	93	74
Kanada	75	82	84	85	-	78
Fransa	73	84	84	89	92	74
Almanya	83	90	89	89	93	82
İtalya	71	81	74	83	94	66
Güney Kore	72	77	77	85	-	74
Portekiz	85	-	83	90	95	79
İspanya	72	79	81	84	90	71
İngiltere	81	83	87	88	90	81
ABD	71	78	82	86	90	75
Arjantin	74	79	82	94	-	73
Brezilya	72	-	82	84	91	68
Türkiye	60	65	75	84	92	57
OECD Ort.	77	82	84	88	93	77

Kaynak: OECD, Tablo A3.1, 2020; 80.

Tablodaki veriler eğitim seviyesi yükseldikçe istihdam düzeyinin arttığını göstermektedir. Lisans eğitimi, lise ve önlisans eğitimine kıyasla istihdam edilmede ne kadar avantajlı ise, lisansüstü eğitimi de lisansa kıyasla o kadar avantajlıdır. Ülkelerin neredeyse tamamında eğitim seviyesi arttıkça istihdam oranı da artmaktadır. OECD ortalamasına bakıldığında; lisede istihdam oranı %72, önlisans %82, lisans %84, master %88, doktora %93 ve ortalama istihdam oranı ise % 77'dir. Bu da eğitimin kişilere sağladığı bireysel faydaya örnek olarak gösterilebilir.

Yükseköğretim hizmetlerinin bir diğer bireysel faydası da yüksek kazanç düzeyidir. Aşağıdaki tablo eğitim seviyesine göre kazanç düzeyi hakkında bilgi vermektedir. Tabloda lise düzeyinde kazanç 100 olarak kabul edilmiştir.

Tablo 3. Seçilmiş Ülkelerde Eğitim Düzeylerine Göre Kazanç Miktarları (Lise=100) (2018)

Ülke	Ortaöğretim	Lise	Önlisans	Lisans	Lisansüstü	Toplam
Belçika	90	100	-	124	162	139
Kanada	83	100	115	145	177	139
Fransa	93	100	121	136	184	146
Almanya	78	100	132	162	175	161
İtalya	79	100	-	-	-	137
Güney Kore	79	100	111	138	185	136
Portekiz	78	100	95	169	-	169
İspanya	84	100	113	142	174	148
İngiltere	87	100	121	132	157	137
ABD	71	100	113	166	221	171
Brezilya	68	100	-	231	445	244
Türkiye	78	100	-	-	-	167
OECD Ort.	83	100	119	143	189	154

Kaynak: OECD, Tablo A4.1, 2020; 97.

Tablodaki veriler ışığında eğitim seviyesi yükseldikçe kazanç miktarı artar savının doğru olduğu görülmektedir. Ortaöğretimden başlayarak lisansüstü eğitime kadar devam eden süreçte kazanç değişimi göz önünde bulundurulduğunda ülkelerin tamamında eğitim seviyesi arttıkça kazanç miktarının arttığı görülmektedir. OECD ortalamasına bakıldığında,

ortaöğretimde kazanç miktarı 83, lisede 100, önlisansda 119, lisansta 143, lisansüstünde 189 ve toplamda 154 olarak hesaplanmıştır. Bu da yükseköğretimin bireysel faydasını ortaya koyan bir diğer göstergedir.

Yükseköğretim hizmetleri sadece bireysel fayda sunmakla kalmaz aynı zamanda toplumsal fayda da sağlamaktadır. Önceki kısımlarda teorik olarak bu durum açıklanmıştı. Aşağıdaki tabloda eğitim seviyesindeki değişim ile politik katılım arasındaki ilişki 2 farklı anket üzerinden gösterilmiştir.

Tablo 4. Seçilmiş Ülkelerde Eğitim Düzeylerine Göre Politikaya İlgisi (ESS) (2018)

Ülke	Ortaöğretim	Lise	Yükseköğretim	Toplam
Belçika	36	39	58	47
Çek Cumhuriyeti	-	14	27	17
Estonya	22	29	50	37
Finlandiya	36	48	70	59
Fransa	24	32	54	41
Almanya	40	60	79	67
Macaristan	11	24	30	24
İrlanda	38	47	64	54
İtalya	18	36	52	33
Hollanda	45	60	75	64
Slovenya	21	29	42	33
İsviçre	28	45	70	53
İngiltere	34	53	69	57
Ortalama	30	40	57	45

Kaynak: OECD, Tablo A6.3, 2020; 134.

Tablodaki veriler Avrupa Sosyal Anketinden (ESS) alınmıştır. Bununla birlikte bir diğer anket ise Uluslararası Sosyal Anket Programıdır (ISSP). Aşağıdaki tablo ise ISSP verilerini vermektedir.

Tablo 5. Seçilmiş Ülkelerde Eğitim Düzeylerine Göre Politikaya İlgisi (ISSP) (2016)

Ülke	Ortaöğretim	Lise	Yükseköğretim	Toplam
Avustralya	67	70	76	72
Şili	19	29	52	32
İzlanda	61	68	78	71
İsrail	48	69	75	69
Kore	52	46	63	54
Letonya	51	57	71	60
Litvanya	63	66	73	68
Yeni Zelanda	51	64	71	64
Norveç	83	85	90	87
Slovakya	-	47	61	49
İspanya	51	67	77	62
İsveç	-	73	83	77
Türkiye	52	64	76	59
ABD	52	66	80	70

Kaynak: OECD, Tablo A6.3, 2020; 134.

Politikaya ilgi kamu hizmetlerinin etkin sürdürülmesinin en önemli şartlarından biridir. Oylamaya katılmayan seçmenler kamu hizmetlerinin etkin sürdürülmesi önünde engel teşkil ederken, politikaya ilgi duyan seçmenler oy vererek etkin kamu hizmetlerinin nasıl sürdürülmesi gerektiği konusunda politikacıları yönlendirirler. Her iki tabloda farklı ülkeler açısından politikaya duyulan ilgi eğitim seviyelerine göre karşılaştırılmıştır. Buna göre eğitim seviyesi arttıkça politikaya duyulan ilgi

artmıştır. Bu da yükseköğretimin sosyal faydalarına örnek olarak gösterilebilmektedir. Yükseköğretimin bunlar dışında bireysel ve sosyal faydaları da vardır. Ancak konunun özünden kopulmaması adına burada anlatılanlarla yetinilecektir.

3. Sığınmacıların Yükseköğretim Hizmetlerine Erişimi

Sığınmacıların kamu hizmetlerine erişimi konusunda yapılan çalışmalar daha önce anlatılmıştı. Bu çalışmada öncelikle Türkiye’de yükseköğretimde uluslararasılaşma ve mültecilerin yükseköğretime erişimin hangi seviyelerde olduğu YÖK’ten alınan veriler ışığında analiz edilecek olup ardından Mardin Artuklu Üniversitesi örneği üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda öncelikle Türkiye’de eğitim gören yabancı öğrencilerle ilgili bilgilere bakmakta yarar vardır.

Tablo 6. Eğitim Düzeylerine Göre Türkiye’de Eğitim Gören Yabancı Öğrenci Sayısı

Gösterge	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Önlisans	4.340	4.835	6.199	8.600	14.667	20.611
Lisans	50.080	60.497	75.121	89.381	109.825	132.232
Yüksek Lisans	12.690	16.177	19.130	19.127	21.616	22.966
Doktora	5.068	6.394	7.626	8.030	8.397	9.238
Toplam	72.178	87.903	108.076	125.128	154.505	185.047

Kaynak: YÖK Bilgi Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr/> , (Erişim Tarihi: 05.12.2020)

Tablo, Türkiye’de eğitim gören yabancı öğrenci sayısındaki değişimi vermektedir. 2015 sonrası dönemin anlatıldığı tabloya göre bütün eğitim kademelerinde yabancı öğrenci sayısında ciddi artış gözlemlenmiştir. Bu süreçte, önlisans düzeyinde yaklaşık 5 kat artış olurken, lisans düzeyinde yaklaşık 2,5 katın üzerinde artış, yüksek lisans ve doktora düzeyinde yaklaşık 2 kat artış ve toplamda da 2,5 katın üzerinde bir artış gerçekleşmiştir. Bu durum yükseköğretim sisteminin uluslararasılaşma açısından kat ettiği yolu da ortaya koymaktadır. Bu verilerle Türkiye, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) yayımlanan 2018 yılı verilerine göre 125 bin 138 öğrenci sayısı ile yükseköğretimde dünyada en çok uluslararası öğrenciye sahip 10. ülke olmuştur (YÖK, yok.gov.tr). Bu durum hem öğrenci çekme potansiyeli bulunduğunu hem de uluslararasılaşma konusunda küresel rekabet gücü elde edildiğini ortaya koymaktadır. Türkiye’ye eğitim görmek için gelen yabancı öğrencilerin en fazla hangi uyuğu ait olduğu ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 7. Türkiye’de Eğitim Gören Yabancı Öğrencilerin Uyuğu

Ülke	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Suriye	5.560	9.689	15.042	20.701	27.034	37.236
Azerbaycan	10.638	12.504	14.878	17.088	19.383	21.069
Türkmenistan	9.092	9.903	10.418	12.247	17.571	18.016
Irak	3.033	4.577	5.012	5.187	7.608	9.752
İran	5.302	5.661	6.099	6.418	7.154	8.776
Afganistan	3.672	4.338	5.251	5.826	6.804	7.519
Almanya	730	727	3.755	4.012	4.378	4.637

Kaynak: YÖK Bilgi Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr/> , (Erişim Tarihi: 05.12.2020)

Tablodaki veriler Türkiye’ye en fazla hangi ülkeden öğrenci geldiği hakkında bilgi vermektedir. Bu veriler ışığında özellikle coğrafi yakınlık ve soydaşlığın öğrenci çekmede etkili olduğu görülmektedir. İlk sıralarda hep yakın ve soydaş ülkeler yer almaktadır. 2015 yılından 2020 yılına gelindiğinde; Suriye uyruklu öğrenci sayısı yaklaşık 7 kat, Azerbaycan uyruklu öğrenci sayısı yaklaşık 2 kat, Türkmenistan uyruklu öğrenci sayısı yaklaşık 2 kat, Irak uyruklu öğrenci sayısı 3 katın üstünde, İran uyruklu öğrenci sayısı 1,5 katın üstünde, Afganistan uyruklu öğrenci sayısı yaklaşık 2,5 kat ve Almanya uyruklu öğrenci sayısı yaklaşık 7 Kat artış göstermiştir. Bu da uluslararasılaşma konusunda önemli bir gösterge olarak görülmektedir. Bu konu ile ilgili son olarak yabancı uyruklu öğretim elemanı sayısına bakmakta yarar vardır.

Tablo 8. Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanlarının Unvanlarına Göre Dağılımı

Unvan	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Profesör	225	231	203	209	217	216

Doçent	198	205	205	208	220	210
Dr. Öğr. Üyesi	641	696	649	724	794	863
Öğr. Gör.	1.751	1.851	1.720	1.868	1.890	1.868
Arş. Gör.	129	131	109	112	132	168
TOPLAM	2.944	3.114	2.886	3.121	3.253	3.325

Kaynak: YÖK Bilgi Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr/> , (Erişim Tarihi: 05.12.2020)

Tablodaki veriler uluslararasılaşmanın bir diğer önemli göstergesi olan yabancı öğretim elemanı sayısını göstermektedir. Yabancı öğretim elemanı sayısı öğrenci sayısı gibi kayda değer bir artış göstermemiştir. 2015 yılında Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan Yükseköğretimin Uluslararasılaşması Çerçevesinde Türk Üniversitelerinin Uluslararası Öğrenciler İçin Çekim Merkezi Haline Getirilmesi projesi kapsamında yabancı uyruklu öğretim elemanları istihdamı önünde çeşitli engeller olduğu ortaya konulmuştur. Bunlar; “yabancı akademisyenlerin özel hayatlarına ilişkin sebepler dışında araştırma konuları, Ar-Ge altyapı imkânları veya cazip özlük hakları nedeniyle Türkiye’ye geldikleri belirtilmiştir. Bununla birlikte, mevzuat yetersizliği ve bürokrasinin caydırıcılığı yabancı uyruklu öğretim elemanlarının Türkiye’yi tercih etmeleri önündeki engeller arasında gösterilebilir” (Kalkınma Bakanlığı, 2015:79).

Yükseköğretimin uluslararasılaşması konusundaki eksiklikler ile birlikte sığınmacıların yükseköğretim hizmetlerine erişiminde yaşanan sorunlar da yükseköğretim sisteminin problemleri alanlarını ortaya koymaktadır. Sığınmacıların niteliğinin artırılması yükseköğretimden elde edilecek sosyal fayda açısından önemlidir. Entegrasyon problemlerinin çözümüne de önemli ölçüde katkı sağlayacak olan yükseköğretim hizmetlerine erişimin sağlanması konusunda farklı politikalar uygulanmaktadır. Denklik sorununun çözümü, yabancı uyruklu her öğrencinin YÖS sınavına girebilmesi, yükseköğretimin teşvik edilmesi amacıyla harçların bir süreliğine kaldırılması, şartları sağlayan öğrencilerin burs imkanlarından yararlanabilmeleri bu politikalardan bir kısmını oluşturmaktadır. Dil problemini çözemeyen sığınmacılar yükseköğretim hizmetlerine erişseler dahi etkin bir eğitim alamayacaklardır. Bu bakımdan Mardin Artuklu Üniversitesi bünyesinde açılan Arapça programlar önemli bir örnek teşkil etmektedir. Mardin Artuklu Üniversitesi bünyesinde lisans ve lisansüstü düzeyinde özellikle sığınmacıların yükseköğretim hizmetlerinin erişimini artırmaya yönelik Arapça bölümler ve programlar bulunmaktadır.

2016 yılında hayata geçirilen; İşletme, Tarih, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ve Sosyoloji Arapça eğitim programları ile dünyanın farklı ülkelerinden yabancı uyruklu öğrencilerin ilgisinin çekilmesi amaçlanmaktadır (Mardin Artuklu Üniversitesi, 2019; 151). Buralarda eğitim dilinin tamamen arapça olmasından dolayı öğrencilerin daha nitelikli bir eğitim almaları sağlanabilmektedir. Mardin Artuklu Üniversitesinde eğitim gören yabancı uyruklu öğrenci sayısının toplam öğrenci sayısı içerisindeki payı bu konuya verilen önemle ilgili bir çerçeve çizebilmektedir.

Tablo 9. Mardin Artuklu Üniversitesindeki Yabancı Uyruklu Öğrenci Sayısının Görünümü

Göstergeler	2016	2017	2018	2019	2020
Yeni Kayıt Sayısı	40	56	134	337	443
Toplam Yabancı Uyruklu Öğrenci Sayısı	94	269	591	859	1.178
Mardin Artuklu Üniversitesindeki Toplam Öğrenci Sayısı	7.714	8.379	9.128	10.640	12.467
Mardin Artuklu Üniversitesindeki Toplam Öğrenci Sayısı İçerisindeki Payı (%)	1,218	3,210	6,474	8,073	9,449
Türkiye’deki Toplam Yabancı Öğrenci Sayısı	87.903	108.076	125.138	154.505	185.047
Türkiye’deki Toplam Yabancı Öğrenci Sayısı İçerisindeki Payı (%)	0,107	0,249	0,472	0,556	0,636

Kaynak: YÖK Bilgi Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr/> , (Erişim Tarihi: 05.12.2020)

Tablodaki bilgiler Arapça programların eğitime başlamasından itibaren Mardin Artuklu Üniversitesindeki yabancı öğrenci sayısındaki değişim hakkında bilgi vermektedir. Mardin Artuklu Üniversitesindeki yabancı uyruklu öğrenci sayısı beş yılda on katın üzerinde bir artış göstermiştir. Ayrıca bu öğrencilerin üniversitedeki toplam öğrenci sayısı içerisindeki payı da 2016 yılında % 1,218 iken, 2020 yılında % 9,449’a yükselmiştir. Mardin Artuklu Üniversitesindeki yabancı uyruklu öğrenci sayısında yaşanan 10 katın üzerindeki artışa karşın Türkiye genelinde yabancı uyruklu öğrenci sayısı yaklaşık 2 kat artış göstermiştir. Bu da Mardin Artuklu Üniversitesindeki yabancı uyruklu öğrenci sayısının toplam yabancı uyruklu öğrenci sayısı içerisindeki payının artış göstermesine neden olmuştur. 2016 yılında % 0,107 olan bu oran 2020 yılında % 0,636’ya kadar yükselmiştir. Bu da hem yükseköğretim sisteminin uluslararasılaşması ve kalitenin artırılması hedefine katkı

sağlamakta hem de toplam nüfus içerisinde önemli bir paya sahip olan sığınmacıların kendi dillerinde eğitim alarak toplumsal uyumlarının artmasına katkı sunulmaktadır. Teorik kısımda açıklanan yükseköğretim hizmetlerinin sosyal faydalarından bu kapsamda istifade edilmesi ve sığınmacıların da bireysel faydalarının artırılarak topluma katkı sağlamları beklenmektedir. Bu kapsamda son olarak yabancı uyruklu öğretim elemanları ile ilgili göstergelere bakmakta yarar vardır.

Tablo 10. Mardin Artuklu Üniversitesindeki Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanı Sayısının Unvanlara Göre Dağılımı

Unvan	2016	2017	2018	2019	2020
Profesör	2	2	2	1	1
Doçent	4	6	6	6	3
Doktor Öğretim Üyesi	10	22	27	23	24
Öğretim Görevlisi	16	17	21	14	12
Araştırma Görevlisi	-	2	-	-	-
Toplam	32	49	56	44	40

Kaynak: YÖK Bilgi Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr/> , (Erişim Tarihi: 05.12.2020)

Tabloda Mardin Artuklu Üniversitesi bünyesinde istihdam edilen yabancı uyruklu öğretim elemanı istatistiklerine yer verilmektedir. Yabancı uyruklu öğretim elemanı sayısı öğrenci sayısı ile paralel bir artış kaydetmemiştir. Öğrenci sayısında on katın üzerinde artış görülen dönemde öğretim elemanı sayısı neredeyse aynı kalmıştır. Bu durum öğretim elemanı ve öğretim üyesi başına öğrenci sayısının artmasına neden olmakta bu da öğretim elemanının etkinliğinin düşmesine yol açmaktadır

4. Öneriler

Bu çalışma yükseköğretim hizmetleri ve sığınmacılar konusunu incelemektedir. Sığınmacıların kamu hizmetlerine erişiminde karşılaştıkları problemlerden biri de eğitim hizmetlerinden yeterli düzeyde faydayı sağlayamamalarıdır. Yükseköğretim hizmetlerinin sığınmacılara sunumunda etkinliğin artırılmasına yönelik politikalardan birisi de kendi dillerinde kendi ülkelerinden gelen öğretim üyelerinden alacakları eğitimidir. Mardin Artuklu Üniversitesi bünyesinde açılan sığınmacılara yönelik çeşitli lisans ve lisansüstü programlar aracılığıyla sığınmacıların hem kamu hizmetlerine erişimleri önündeki engellerin kaldırılması hem de yükseköğretimin sosyal faydasından ülkenin yararlanması beklenmektedir.

Sığınmacıların yükseköğretime erişiminde yaşadıkları en önemli problem dildir. Bu bakımdan kendi dillerinde açılacak programlarla onların niteliğinin artırılması bir politika olarak uygulanabilir. Yabancı uyruklu öğretim elemanı istihdamının önündeki yasal engeller, yükseköğretim hedeflerinden uzaklaşmaya neden olmaktadır. 20 Ocak 2020 tarihinde uygulamaya geçirilen “Yabancı Öğretim Üyesi İstihdamında Kalite Eksenli Yeni Düzenleme” konusunda yabancı uyruklu öğretim üyesi istihdamında; dil eğitiminde tecrübe, lisans ve lisansüstü programlarda istihdam için yayın ve tecrübe şartı, projelerde görev alanlarda istihdamda öncelik şartı getirilerek istihdam zorlaştırılmıştır (YÖK, 2020). Bu durum yabancı öğretim elemanı istihdamını zorlaştırdığından gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi ile uluslararasılaşmaya katkı sunması beklenmektedir.

Bu programdan mezun olan öğrencilerden istifade edilebilmesi amacıyla eğitim süreçleri içerisinde krediler verilerek eğitim sonrası kamu hizmetlerinde çalıştırılması zorunluluğunun getirilmesi ya da ödül mekanizması uygulayarak kamu hizmetlerine katkı sağlamlarına yardımcı olunması gerekmektedir. Yani diğer bir ifadeyle; yükseköğretimin sosyal faydasından istifade edilmesinin bir yolu olarak sığınmacılara yükseköğretim hizmeti sunulması ve eğitim hayatları sonrasında da kamu hizmetlerinin sunumunda çalıştırılmaları programların etkin çalıştırılması açısından gerekli bir politikadır.

Bunun dışında Yükseköğretim Kurulunun başlatmış olduğu ihtisas üniversiteleri kapsamında bu konuda çalışma yapan üniversiteler için ihtisas üniversitesi statüsünün verilerek bu alandaki programların üniversiteler açısından cazibesinin artırılması sağlanabilir. Ayrıca Yükseköğretim Kurulu tarafından performans kriterleri ortaya konularak uluslararasılaşmanın bir koşulu olarak bu programların şart koşulması beklenebilir. Bu konuda Mardin Artuklu Üniversitesi bünyesinde açılan Arapça programlar olumlu örnek olarak model alınabilir.

Sadece belli alanlarda sığınmacılara yönelik programlar açmak yerine; farklı bölgelerde farklı programları açarak öğrencilere tercih yapabilme fırsatları verilerek her bölge ve üniversitenin bu programların sosyal faydalarından yararlanmaları sağlanabilir.

Bu alandaki eğitim programlarının yeni açılması nedeniyle henüz mezun verebilmişlerdir. Mezunlarının iş hayatına atılmadıklarından ve sosyal faydalarını ortaya koymadıklarından girdiler ile çıktılar arasında bir ilişki kurularak analiz yapılamamıştır. Sonrasında yapılacak çalışmalarda bu ilişkiyi ortaya koyarak bir etkinlik analizi yapılması muhtemeldir.

Sonuç ve Değerlendirme

Yükseköğretim hizmetlerinin kişilere ve topluma sağlamış olduğu ekonomik ve sosyal faydalar vardır. Bununla birlikte kişilerin sağladığı fayda toplumsal faydanın artışına da katkı sağlamaktadır. Son yıllarda beşeri sermayenin güçlendirilmesi konusunda Ar-Ge harcamalarının artırılması ve yükseköğretim hizmetlerinin nitelik ve nicelik bakımından artırılması önemli çabalar olarak görülmektedir. Dolayısıyla ülkeler yükseköğretim yatırımlarını artırarak beşeri sermayelerini güçlendirmeye çalışmaktadırlar.

21. Yüzyılın en önemli problemlerinden biri göçtür. Çeşitli nedenlerle yurtlarını terk eden göçmenler gittikleri ülkelerde ciddi sosyoekonomik problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Göçmenlerin yaşadığı bu problemlerin giderilmesi amacıyla göçmenlere dönük çeşitlik politikalar uygulanmaktadır. Özellikle entegrasyon sağlanamaması nedeniyle ortaya çıkan sosyolojik problemlerin giderilmesi noktasında önemli politikalar uygulandığı görülmektedir. Sığınmacılara yönelik kamu hizmetleri son yıllarda önemli artış göstermiştir. Sığınmacılara yönelik en fazla harcama yapan kuruluşlar Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ile Göç İdaresi Genel Müdürlüğüdür. 2016 yılında bu iki kurumun bütçesi 1.428.067.000 iken, 2020 yılına gelindiğinde bu rakam 4.148.342.000'a yükselmiştir. Yani sığınmacılara yönelik kamu harcama tutarı 5 yıllık süre içerisinde yaklaşık 3 kat olarak %290 düzeyinde artış göstermiştir (SBB, 2019:41). Sığınmacılara yönelik kamu hizmeti sunan kurumlar sadece bu iki kurum olmamakla birlikte diğer kurumların da sığınmacılara kamu hizmeti sunduğu bilinmektedir. Diğer kurumların sadece sığınmacılara yönelik harcama düzeyi konusunda net bir veri olmadığından sadece bu iki kurumun verileri yeterli görülmektedir. Bu rakamlar sığınmacı sorununun önemsendiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'ye 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşından itibaren çok sayıda sığınmacı göç etmiştir. Bunlar arasında eğitimleri devam ederken, eğitimlerini yarıda bırakmak zorunda olup göç edenler de bulunmaktadır. Sığınmacıların eğitim seviyesinin artırılması ve yükseköğretimin sosyal faydasının topluma sağlayacağı katkı göz önünde bulundurulduğunda sığınmacıların yükseköğretim hizmetlerine erişiminin artırılması gereği vardır.

Sığınmacıların yükseköğretim hizmetlerine erişimi önemli bir politika olarak değerlendirilmesinin yanında yükseköğretim hizmetlerine erişimde karşılaştıkları problemleri giderecek politikaları uygulamak da önemli bir politika olarak uygulanabilmektedir. Zira sadece yükseköğretim hizmetinden yararlanmaları nitelik açısından kayda değer bir katkı sağlamayacaktır. Sığınmacıların kendi dillerinde almadıkları eğitim onların etkin bir kamu hizmeti alamamalarına neden olmaktadır. Bu bakımda kendi dillerinde eğitim alabilecekleri bölüm ve programların açılması da etkin bir politika aracı olarak görülebilmektedir.

Bu konuda Mardin Artuklu Üniversitesi bünyesinde çeşitli bölüm ve programlar açılmıştır. Açılan programlara yerleşen öğrenci sayıları 5 yıllık süreçte 10 katın üzerinde artış göstermiştir. Bu programlarda eğitimler kendi dillerinde (Arapça) yapılmakta ve öğretim elemanları da yabancı uyrukludur. Bununla sığınmacıların kamu hizmetlerinden daha etkin bir şekilde istifade etmesi ve yükseköğretim hizmetlerinden sosyal fayda sağlanması amaçlanmaktadır. Henüz yeni bir program olması nedeniyle bu yıl mezun vermiş olması sosyal faydanın hesaplanması açısından bir kısım oluşturmuştur.

Bu şekilde açılan programların uluslararasılaşma ve sığınmacıların kamu hizmetlerine erişimi konusunda önemli politika uygulamaları olduğundan program sayılarını artırmaya yönelik kamu politikalarının uygulanması gerekmektedir. Bu programlardaki eğitimlerin etkinliğinin sağlanması amacıyla yabancı öğretim elemanı istihdamı önündeki belli engellerin kaldırılması gerekmektedir. Bu engeller arasında; dil eğitiminde tecrübe, lisans ve lisansüstü programlarda istihdam için yayın ve tecrübe şartı, projelerde görev alanlarda istihdamda öncelik şartı gibi engeller sayılabilmektedir.

Özetle sığınmacıların yükseköğretim sistemine dahil edilmesi ile yükseköğretimden beklenen sosyal faydaların sağlanması, entegrasyon, uluslararasılaşma gibi genel olumlu sonuçlar beklenmektedir. Her bölgede bu programların açılması ile şehrin ekonomik gelişimine de katkı sunulmuş olacaktır.

Kaynakça

Akalın, G. (1986). *Kamu Ekonomisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 554.

Altunbaş, A. (2020). Türkiye'de Yaşayan Göçmenlerin Üniversite Eğitiminden Memnuniyetlerinin Konya'daki Suriyeli Öğrenciler Örneği Üzerinden Değerlendirilmesi, *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 64-74.

- Aygün, O., Gökdemir, Ö., Bulut, Ü., Yaprak, S., Güldal, D. (2016). Bir Toplum Sağlığı Merkezi Örneğinde Sığınmacı ve Mültecilere Verilen Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi, *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 10(1), 6-12.
- Ağır, O. (2018). Türkiye'deki Suriyelilere Sağlanan Kamusal Hizmetlere Yönelik Bir Değerlendirme, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 111-128.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği, *Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme*, <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.11.2020)
- Coşkun, E. ve Yılmaz, Ç. (2018). Sığınmacıların Toplumsal Uyum Sorunları ve Sosyal Hizmetlere Erişimi: Düzce Uydu Kent Örneği, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 75, 269-305.
- Çopur, A. ve Demirel, M. (2017). Suriyeli Mültecilerin Yükseköğretim Sorunu: Göç ve Sonrası, *Eğitim Bilimlerinde Yenilikler ve Nitelik Arayışı* (Ed. Demirel, Özcan ve Dinçer, Serkan), PEGEM Akademi içinde, 13-29.
- Duruel, M. (2016). Suriyeli Sığınmacıların Eğitim Sorunu, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(5), 1399-1414.
- Kaya, İ. ve Yılmaz Eren, E. (2015). *Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Durumu*, Ankara: SETA.
- Kirişçi, K. (2014). *Misafirliğin Ötesine Geçerken: Türkiye'nin Suriyeli Mülteciler Sınavı*, (Çev. Sema Karaca), Brookings Enstitüsü & Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu.
- Kızmaz, Z. (2018). Suriyeli Sığınmacılar: Güvenlik Kaygıları ve Suç, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 392-431.
- Mardin Artuklu Üniversitesi, Strateji Geliştirme Başkanlığı. (2019). *2018 Yılı Faaliyet Raporu*, Mardin.
- OECD (2020), *Education at a Glance 2020: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/69096873-en>.
- Özer, İ. (2004). *Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Değişme*, Bursa, Ekin Kitabevi.
- Strateji Bütçe Başkanlığı (SBB). (2019). https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/11/2020_Yili_Butce_Gerekcesi.pdf (Erişim tarihi: 19.06.2020)
- Seydi, A. R. (2014). Türkiye'nin Suriyeli Sığınmacıların Eğitim Sorununun Çözümüne Yönelik İzlediği Politikalar, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 267-305.
- Şimdi, M. (2019). Yükseköğrenimin Suriyeli Göçmenlerin Sosyal Entegrasyon Düzeylerine Etkisi: Mardin Örneği, 8. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı IV* içinde, 24-27 Nisan 2019, Malatya, 97-117.
- Tümtaş, M.S. ve Ergun, C. (2016). Göçün Toplumsal ve Mekansal Yapı Üzerindeki Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1347-1359.
- Taşar, H. H. (2019). Türkiye'deki Suriyeli Mültecilerin Yükseköğretim Sorunları: Adıyaman Üniversitesi Örneği, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(31), 160-187.
- TDK, www.sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi: 10.11.2020)
- Uluslararası Göç Örgütü. (2013). *Uluslararası Göç Terimleri Sözlüğü*, Uluslararası Göç Örgütü.
- UNCHR, <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>, (Erişim Tarihi: 13.11.2020)
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Arı Yayıncılık.
- Yaralı Akkaya, A., Azimli Çilingir, G. ve Tuğ Levent, G. (2018). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'ndeki Suriyeli Öğrencilerin Akademik Sorunları Üzerine Bir Çalışma, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 40(2), 413-448
- YÖK. (2009). *Türkiye'de Yükseköğretimin Bugünkü Durumu*, Ankara: YÖK.
- YÖK. (2020). <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/hedef-odakli-uluslararasıilasma.aspx> (Erişim Tarihi: 06.12.2020)
- YÖK Bilgi Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 05.12.2020)

Extended Abstract

Aim and Scope

Since the middle of the twentieth century, the importance of human capital has begun to be understood worldwide. Countries have made significant expenditures in order to increase human capital investments. Considering that human capital played an important role in South Korea's success in the 50s, countries want to benefit from this example. Higher education services are also one of the elements considered within the scope of human capital. Social benefits of higher education services are among the important sources of success in the development process of countries. In this study, based on the social benefits of higher education services, higher education policies for refugees are examined.

The worldwide mobility of asylum seekers has led to many socioeconomic problems. In particular, countries where more oriented policies to improve the integration of asylum seekers, such as the number of asylum applications are trying to Turkey. The solution of the problems that refugees face in benefiting from public services is especially important here. Higher One way of improving the quality of public service delivery in the field of asylum seekers providing education in their own language, applicable only as themselves, such as the Republic of Turkey for non-students with a combination of an education and a receive education in programs that the training instructors in the same language policy. In this context, Arabic programs opened at Mardin Artuklu University were included in the study.

Methods

The study focused on the analysis of data and possible outcomes rather than an empirical method. In particular, it has been analyzed how the individuals who receive this service benefit from their education and how the society will benefit from this benefit. In this context, the refugee literature and higher education literature were used by examining both domestic and foreign studies. In the theoretical part retrieving data from the OECD study is part of the Higher Education Council of Turkey has been exploited statistics. Since the programs have graduated yet, the outputs could not be presented precisely. It focused only on possible outcomes.

Findings

This study examines the issue of higher education services and asylum seekers. One of the problems that refugees face in accessing public services is their inability to make sufficient use of education services. One of the policies aimed at increasing the efficiency in the provision of higher education services to refugees is the education they will receive from the faculty members coming from their own countries in their own languages. It is expected that the country will benefit from the social benefits of higher education and the elimination of barriers to asylum seekers' access to public services through various undergraduate and graduate programs opened within the body of Mardin Artuklu University. Due to the fact that the program is new and graduates are new, an efficiency analysis could not be done. However, from a theoretical point of view, the results are expected to come in this way. In future studies, it is possible to present healthier results by performing such an efficiency analysis.

One of the most important conditions for obtaining sufficient efficiency and efficiency from these higher education programs is the employment of foreign teaching staff. With the elimination of legal obstacles to the employment of foreign academic staff, it is expected to provide a more effective public service and benefit from its social benefits. In order to benefit from the students who graduate from this program, it is necessary to make them work in public services after education by giving credits in their education processes or to help them contribute to public services by implementing a reward mechanism.

In short, providing refugees with higher education services as a way of benefiting from the social benefits of higher education and employing them in the provision of public services after their education life is a necessary policy for the effective operation of the programs.

Conclusion

Higher education services have personal economic and social benefits to individuals and to their provision. However, the benefit provided by people also contributes to the increase of social benefit. In recent years, increasing R&D expenditures in terms of strengthening human capital and increasing higher education services in terms of quality and quantity are seen as important efforts. Therefore, countries try to strengthen their human capital by increasing their higher education investments.

One of the most important problems of the 21st century is migration. Immigrants who leave their homelands for various reasons are faced with serious socio-economic problems in the countries they go to. Various policies towards immigrants are implemented in order to overcome these problems experienced by immigrants. It is seen that important policies have been implemented in order to eliminate the sociological problems that arise especially due to the inability to integrate. Public services for asylum seekers have increased significantly in recent years.

There is a remarkable increase in the denominator allocated for migration from the budget.

Since the Syrian civil war began in 2011, many refugees have migrated to Turkey. Among these, there are those who have a qualified education as well as those who leave their education and migrate. There is a need to increase refugees' access to higher education services, considering the increase in the education level of refugees and the contribution of higher education to society.

Asylum-seekers' access to higher education services is considered as an important policy, it is not considered an adequate policy. Because only benefiting from higher education service will not provide a significant contribution in terms of quality. Education that asylum seekers do not receive in their own language causes them not to receive an effective public service. In this regard, opening departments and programs where they can receive education in their own language can be seen as an additional policy tool.

Various departments and programs have been opened in Mardin Artuklu University in this regard. The number of students enrolled in the programs opened has increased more than 10 times in 5 years. In these programs, the education is done in their own language (Arabic) and the teaching staff are foreign nationals. With this, it is aimed that asylum seekers benefit more effectively from public services and gain social benefit from higher education services. Since it is a new program, the fact that it has graduated this year has created a constraint in terms of calculating the social benefit. However, considering the possible social benefits, it is expected to increase the quality of refugees, to ensure integration and to integrate with social life by eliminating language problems.

Due to the possible social benefits of the programs opened in this way, it is necessary to implement public policies to increase the number of programs. The social benefits of these programs, which will also contribute to internationalization, will be clearly revealed in the upcoming processes. In order to ensure the efficiency of the trainings in these programs, legal obstacles to the employment of foreign teaching staff should be removed.

In summary, many positive results such as the social benefits expected from higher education and integration are expected by including refugees in the higher education system. Arabic programs opened at Mardin Artuklu University can be taken as a positive example in this regard.

Pazar Yönelimin Pazar ve Stratejik Performans Üzerindeki Etkileri: Küçük ve Orta Ölçekli Lojistik Firmaları Üzerine Ampirik Bir Araştırma

Effects of Market Orientation on Market and Strategic Performance: An Empirical Research on Small and Medium-Sized Logistics Companies

Saniye Yıldırım Özmütlu¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, pazar yönelimin pazar performansı ve stratejik performans üzerinde yarattığı etkileri araştırmaktır. Araştırma kapsamında, Türk lojistik sektöründe faaliyetlerine devam eden küçük ve orta ölçekli firmaların pazar yönelimi, pazar performansı ve stratejik performans değişkenleri arası ilişkileri ele alınmıştır. Bu amaç ve kapsam doğrultusunda, bir araştırma modeli oluşturularak modele bağlı hipotezler geliştirilmiştir. Geliştirilen hipotezleri test edebilmek için araştırma kapsamından rastgele örnekleme yöntemiyle firmalar seçilmiştir. Seçilen her bir firmadan bir yöneticiye ulaşılmıştır. Toplam 232 yöneticiye ulaşılarak araştırma için oluşturulan anket uygulanmıştır. Anket uygulaması sonucunda elde edilen veriler ile Yapısal Eşitlik Modellemesi yöntemi kullanılarak analizler yapılmıştır. Analiz sonuçları, pazar yönelimi - stratejik performans arasındaki ilişkilerin analizinde, pazar performansının dolaylı etkide bulunarak tam aracılık ilişkisi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Firmaların pazar yönelimin etkilerini pazar performansına aktararak, sektördeki rakiplerine göre daha fazla rekabet durumu ve pazar payı edinmelerinde ve liderlik gösteren bir konuma erişmelerinde stratejik performansa etkide bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca, firmaların pazar yönelimin boyutlarından özellikle müşteri yönelimine daha da yoğunlaştığı görülmüştür. Bu yoğunlaşma, müşteriye sağlanan hizmeti sürekli iyileştirmeye, stratejilerini müşterilerine gelişmiş değer sunma üzerine belirlemeye, öngörülen pazar payını elde etmeye ve yeni müşteri kazanımında bulunmasına katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Pazar Yönelimi, Küçük ve Orta Ölçekli Lojistik Firmaları, Pazar Performansı, Stratejik Performans

Abstract

The purpose of this study was to investigate the effects of market orientation on market performance and strategic performance. Within the scope of the research, the relationships between the variables of market orientation, market performance, and strategic performance of small and medium-sized companies operating in the Turkish logistics sector were discussed. In line with this purpose and scope, a research model was created, and hypotheses related to the model were developed. In order to test these developed hypotheses, companies within the scope of the research were selected via random sampling method. One director was contacted from each of these selected companies. A total of 232 directors were contacted, and a questionnaire, which was developed for this research, was applied to each of these directors. The data obtained through the questionnaire were analyzed using structural equation modeling. As a result of the analysis of the relationships between market orientation and strategic performance, it was determined that the market performance had an indirect effect and showed a full mediation relationship. It was determined that this mediation relationship affected the strategic performance of companies by transferring the effects of market orientation to market performance, gaining a more competitive position and a higher market share compared to their competitors in the sector and reach a leading position. Additionally, it was observed that the companies within the scope of the research concentrated more on the dimensions of market orientation, especially on the customer orientation. The focus of the companies on customer orientation allowed them to continually improve the services provided to their customers, to base their strategies on providing improved values to their customers, to achieve the market share they had anticipated, and to gain new customers.

Keywords: Market Orientation, Small and Medium-Sized Logistics Companies, Market Performance, Strategic Performance

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 15 / 01 / 2021

Accepted: 23 / 06 / 2021

¹Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, saniyeyildirim58@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-6199-3999>

Giriş

Günümüzün iş çevresi, 2000'li yıllara göre organizasyonların karşılaştığı en karmaşık çevre olabilir. Karmaşık çevreler, rekabetin temelini değiştirmektedir. Rekabetin temelindeki değişime uyum sağlayabilmek için firmalar iş yapma biçimlerini belirlerken, her zamankinden daha fazla pazar yönelimli olmalıdır. Pazar yönelimli olmak firmalara, maliyet etkinliğinin sürekliliğini sağlama, müşteri değeri yaratma ve aynı zamanda yeni pazar fırsatlarını maksimize etmenin yollarını sunmaktadır (Masa'deh vd., 2016; Smith vd., 2017). Ayrıca, sürekli olarak yeni rekabet zorlukları ortaya çıkmakta ve firmalar bu zorluklara karşın performanslarını iyileştirmek ve rekabet avantajını sürdürmek için iç çevrelerini yeniden düzenleme yoluna gitmektedir (Almajali vd., 2016). Anlaşılan o ki firmalar kendilerini çevredeki değişime göre konumlandırmalıdır. Günümüzde pazardaki değişim sanılanın aksine daha hızlı ve daha istikrarsız olabilmektedir. Pazar yönelimi, firmaların iç ve dış çevreyi algılaması ve algılanan durumun iş yapma şekilleri ile ilişkilendirilmesidir. İç çevreyi tam olarak destekleyen organizasyonların tamamının, özellikle çalışanlarının katkısının olduğu firmaların, daha fazla pazar yönelimli oldukları görülmüştür (Becherer vd., 2001). Organizasyonların iç çevresini oluşturan yönetim ekibinin, bölümler arası etkileşimde ve örgütsel sistemin pazar yönelimini etkilemesinde önemli roller oynadığı belirlenmiştir (Kohli ve Jaworski, 1990; Becherer vd., 2001). Görüldüğü üzere, firmalar sadece dış çevreye değil, işletme içi çevreye de odaklı olmalıdır. Literatür, dış çevrenin yanısıra iç çevrenin de pazar yönelimli olmayı şekillendirmede önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Lojistik sektörünün Türkiye ekonomisinde önemli bir rol üstlendiği bilinmektedir. Bu nedenle, bu sektörde faaliyet gösteren firmalar iş yapma şekillerini belirlerken hem iç çevreye hem de dış çevreye odaklı olmayı ihmal etmemelidir. Bir hizmet sektörü olan lojistik sektöründe faaliyet gösteren firmaların yüksek derecede pazar yönelimli olması, müşterilerle uzun vadeli ilişkiler kurması, müşteri sadakatini sağlaması beklenilmektedir. Bu şekilde firmaların performans düzeylerinde ciddi bir iyileşmenin görülmesi mümkün görünmektedir. Bahsettiğimiz bu durumların gerçekleşebilmesi için bu sektörün pazar yönelimli olması gereklidir. Pazar yönelimli olmasını gerekli kılan bazı önemli nedenler mevcuttur. Bu nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür; (1) sektörde hizmet entegrasyonunu sağlayan güçlü rakiplerin varlık göstermesi, (2) günümüz iş koşulları ile talep yapısının farklılaşması ve bu durumda uyumun sağlanmasında lojistik sektörüne her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyuluyor olması, (3) sektörde müşteri kazanımının zahmetli ve zor olması buna karşın kaybetmenin, memnuniyetsizliğe bağlı olarak kolay olması (4) müşterilere gelişmiş değer sunmak için hizmetlerin entegre edilmesinde organizasyonun tamamının iş birliği içerisinde olmasının gerekliliğidir. İstenilen ve hedeflenen başarının elde edilmesi için firmaların "rakiplere, müşterilere ve fonksiyonlar arası koordinasyona" özentili ve dikkatli bir şekilde yüksek yönelim göstermeleri gereklidir.

Bu çalışmanın yapılmasının nedeni, günümüz koşullarında lojistik hizmet sektörüne çok daha fazla ihtiyaç duyuluyor olmasıdır. Sektör, beklentilerin ötesinde farklılaşan bir talep yapısıyla karşı karşıyadır ve farklılaşan talep yapısına cevap verebilmek için iş ve hizmet türünde büyük değişimlere adım atmayı önemsemektedir. Yapılan çalışma ile araştırma kapsamındaki firmaların bu duruma yaklaşımları ve beklentileri karşılamaya yönelik değişimleri sağlayıp sağlamadıkları incelenmiştir. Çalışmanın temelindeki değişkenler arası ilişkileri belirlemek için cevaplanması gereken bir takım sorular mevcut olup bunlar; (1) Araştırma kapsamındaki organizasyonlar, hizmet entegrasyonunu sağlama ve yeni hizmetin üretilmesi konusunda rakipleri ile kıyasıya mücadele edebiliyorlar mı? (2) Müşterilerin sınırsız istek ve talepleri doğrultusunda müşteri değeri yaratmada iş sürecini başarılı bir şekilde yürütebiliyorlar mı? (3) Yönetim ekibi ve tüm çalışanlar işbirlikçi yaklaşımlar sergileyerek müşteriye daha çok değer yaratmaya odaklanıyorlar mı? (4) Araştırma kapsamındaki firmalar, pazar yönelimini ifade eden üç yönelime mi odaklı olmalıdır yoksa sadece müşteri yönelimli olması, istenilen sonuçlara ulaşılması için yeterli midir? (5) Firmaların pazar yönelimli olması, stratejik performansı etkilemekte midir? (6) Firmaların pazar yönelimi ile stratejik performansı arasındaki ilişki doğrudan mıdır yoksa bu ilişkide pazar performansının aracılık etkisi bulunmakta mıdır? (7) Firmalar iyi bir pazar yönelimi sergileyerek daha rekabetçi ve sektörde liderlik gösteren stratejik bir konuma ulaşabiliyorlar mı? Çalışmada, bu soruların cevaplarını bulabilmek için işletme ve stratejik yönetim literatüründen yararlanılmıştır.

Bu çalışmada, Türk lojistik sektöründe faaliyetlerine devam eden küçük ve orta ölçekli² organizasyonların pazar yöneliminin, pazar performansı üzerindeki etkisine ve bu durumun firmaların stratejik performansına nasıl yansıdığı araştırılmıştır. Daha önceki çalışmalarda, pazar yönelimin anlamını ortaya koymaya ve uygulanmasına geniş ölçüde odaklanılmış olsa da, pazar yönelimli firmaların pazar performansı ve stratejik performansı üzerinde nasıl etkilere yol açtığını ve bu ilişkiyi gerçekte hangi faktörlerin yönettiğini bulmak için çok az girişimde bulunulmuştur. Daha önce yapılan çalışmalar, genel olarak pazar yönelimin finansal performans üzerindeki etkilerine odaklandıkları için büyük ölçüde firmaların önemli performans göstergeleri (pazar ve/veya stratejik performans) ihmal edilmiştir. Bu ihmal edilen eksikliği gidermek için, mevcut çalışmada pazar yönelimi, pazar performansı ve stratejik performans arasındaki ilişkiyi araştırmak amaçlanmıştır. Böylece, yukarıdaki soruların cevapları verilmeye çalışılarak elde edilen sonuçlar, akademik literatüre ve

² KOSGEB'in tanımına göre 50 çalışandan az çalışanı olan firmalar küçük ölçekli, 50 çalışan ile 500 çalışan arası çalışanı olanlar orta ölçekli, 500 çalışandan fazla çalışanı olanlar büyük ölçekli firma olarak kabul edilmektedir.

lojistik sektörünün dikkatine sunulmak ve özellikle, araştırmada stratejik performans değişkenine odaklanılarak, stratejik yönetim literatürüne katkı sağlamak istenmiştir.

1. Literatür Araştırması

1.1. Pazar yönelimi

Pazar yönelimi, son yirmi beş yılda strateji literatüründe ve pazarlama literatüründe temel kavramlardan biri olmuştur (Balodi, 2014; Boso vd., 2013). Pazar yöneliminin firmalar için neyi ifade ettiği üzerine ilk iki araştırma 1990 yılında Narver ve Slater ile Kohli ve Jaworski tarafından yapılmış ve pazarlama odaklı ile pazar yönelimli olmanın çok farklı kavramlar olduğu ortaya konmuştur (Narver ve Slater, 1990; Kohli ve Jaworski, 1990). Ayrıca, pazar yöneliminin organizasyonun sadece bir fonksiyonunu değil tüm organizasyonu ilgilendiren bir durum olduğu belirtilmiş ve pazar yönelimli olmanın neleri içerdiğinin çerçevesi belirlenerek, bu kavram ölçümlenebilecek bir yapıya kavuşturulmuştur. 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başlarında yapılan araştırmalar, bu yapının daha çok teorik gelişimine katkıda bulunmuştur. Günümüzde yapılan çalışmalar ise firmaların çevreleri ve rekabet yapısındaki değişime uyum sağlaması ile performansın iyileştirilmesi açısından destek sağlayarak yapının ampirik gelişimine katkıda bulunmaktadır.

Pazar yönelimi, 1990 yılında yapılan iki farklı araştırma ile çalışmaları yapan araştırmacılar tarafından biri bilgiye dayalı ve diğeri kültürel bakış açısı olmak üzere iki farklı yönden kavramsallaştırılmıştır. Bilgiye dayalı bir bakış açısı ile üç aşamalı (boyut): "(1) Müşterilerin mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlarına dayalı pazar bilgisi, (2) Organizasyon içinde üretilen bilginin yaygınlaştırma süreci, (3) Pazara yanıt" olarak verilmektedir (Kohli ve Jaworski, 1990; 1993: 53). Diğer taraftan, kültürel bir bakış açısı benimsendiğinde "tüketici için gelişmiş değer yaratmak ve uzun vadeli performans sağlamak için davranış türlerinden en verimli bir şekilde yaratılan organizasyon kültürü" olarak ifade edilmektedir (Narver ve Slater, 1990: 20). Kültürel bakış açısıyla uyumlu olarak, pazar yönelimin boyutları, "müşteri, rakip ve fonksiyonlar arası koordinasyon" olarak verilmektedir (Narver ve Slater, 1990; Maydeu-olivares ve Lado, 2003; Becherer vd., 2001). Bu yaklaşıma göre pazar yönelimi, "firmanın üstün performans yaratma yöntemi ve firmanın performansını iyileştirmek için gereken davranışları sergilemesi" dir (Maydeu-olivares ve Lado, 2003: 289). Pazar yönelimi, "kuruluşların müşteri ihtiyaçlarına ve uzun vadeli karlılığa odaklanarak müşterileri için üstün değer yaratmaya çalıştıkları bir kültür" dür (Becherer vd., 2001: 1). İki öncü araştırmacıların pazar yönelimine bakış açıları farklı olsa da, her iki yaklaşım da organizasyonların stratejilerini ve politikalarını tanımlarken müşterilerin gereksinimlerini, isteklerini ve rakiplerin stratejilerini dikkate alma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Yapılan bu çalışmada lojistik hizmet sektörü üzerine odaklanılacağı için kültürel bir bakış açısını benimseyen pazar yönelimi yaklaşımının, sektörel açıdan daha çok fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmada, küçük ve orta ölçekli lojistik firmalarının ne kadar pazar yönelimli oldukları ve bu durumun stratejik performansla olan etkileri araştırılmıştır.

Müşteri yönelimi boyutu; hizmet sektöründe, hizmetlerin soyut doğası, alıcılar ve satıcılar arasında bilginin asimetrik dağılmasına yol açmakta ve beraberinde daha yüksek risk algılamalarına ve müşterinin kalite değerlendirmesinde daha büyük zorluklarla karşılaşmasına neden olmaktadır (Nayyar, 1990). Bu nedenle, pazar yönelimi, hizmet firmalarındaki müşterilerle uzun vadeli ilişkiler kurmak için çok önemli bir araç haline gelmiştir. Bunun için firmalar, müşterilerine daha yüksek değer sunmayı amaçlayarak pazar değişikliklerini mümkün olan en kısa sürede tespit etmeye ve yeni ürünler/hizmetler üretmeye çalışırlar (Wang vd., 2015). Bu açıdan müşteri yönelimi, "bir firmanın müşterilerine üstün değer sunacak şekilde hedef pazarını anlama derecesi" olarak tanımlanmaktadır (Kohli vd., 1993). Bir firmanın pazar yönelimi seviyesi ile müşteri memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki var olup, firmanın yüksek derecede pazar yönelimli olması, müşteri sadakati sağlamak konusunda başarısını artırmaktadır (Kohli ve Jaworski, 1990). Bu ilişki yapılan ampirik araştırmalar ile de desteklenmiştir (Jones vd., 2003; Lai, 2003).

Rakip yönelimi boyutu; pazar yönelimli firmalar, hem müşteri tercihlerindeki hızlı değişiklikleri hem de rakiplerin eylemlerini karakterize edebilmelidir. Rakip yönelimi, "bir firmanın rakiplerinin güçlü ve zayıf yönlerini ve firmanın kendisinde bu yönlerin tespitini ve değerlendirmesini ve bir pazardaki diğer rakiplerin kapasitelerini, uzun vadeli stratejilerini anlamasını gerektirir" şeklinde tanımlanmıştır (Kohli vd., 1993). Rakip yönelimi, rakiplerin eylemlerini tahmin ve analiz etmede, pazardaki rekabetçi pozisyonun korunmasına ve sürdürülmesine olanak tanımakta ve uzun vadede daha yüksek başarı elde edilmesini sağlamakta ve performansın iyileştirilmesinin temelini oluşturmaktadır (Acosta vd., 2018: 3).

Fonksiyonlar arası koordinasyon boyutu; fonksiyonlar arası koordinasyon, "müşterileri için daha yüksek toplam değer yaratan ürün ve hizmetler sunma yeteneğini geliştirmek ve böylece rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olmak için bir firmanın çalışanlarının tamamını ve kaynaklarını organize etmesi" şeklinde tanımlanmıştır (Kohli vd., 1993). Değer yaratma, bir firma tarafından, hedef müşterilere istenen değer sunulabilmesi, müşteri veya rakip yönelim düzeyini artırması ile gerçekleşir (Langerak vd., 2007; Sahi vd., 2018: 39). Yaşanan bu durum bir süreçtir ve bu süreçte, firmaların hedef müşterileri anlamaları ve stratejik pazar yönelimini müşteri ihtiyaçlarına göre dönüştürmeleri gerekmektedir

(Madhavaram ve Hunt, 2008). Bunun için bir organizasyonun iç çevresini, değer geliştirebilecek düzeyde organize edebilmesi önemlidir.

1.2. Pazar performansı

Firmaların pazar performansını artırma isteği literatürde her zaman önemli bir konu olmuştur. Organizasyonların iş çevrelerinde meydana gelen herhangi bir değişiklik, firmaların performans artırımına karşı daha fazla duyarlılık göstermesini teşvik etmektedir (Shahin vd., 2014). Pazar performansı, piyasa fırsatlarına hızlı tepki verme, müşteri memnuniyeti ve sadakati sağlama, yeni müşteri kazanımı ve pazar payı gibi kıstaslar açısından, firmanın rakiplerinden daha iyi pazar sonuçlarına ulaşma derecesinin bir ölçütüdür (Homburg ve Jensen, 2007: 126). Bir organizasyonun sürekli olarak normalin üzerinde pazar performansına ulaşması için sürdürülebilir bir rekabet avantajı yaratması gerekir (Aaker, 1989: 91). Bu duruma pazar yönelimli bir kültürün uygulanmasıyla ulaşılabilir. Organizasyonların pazar koşullarını analiz etmesi, rakip eylemlerini analiz etmesi, müşterilerin ihtiyaçlarını, isteklerini ve taleplerini anlaması faaliyette bulunduğu pazara uygun kültürü uyguladığının göstergesidir. Bu durum pazar performansının yanında finansal performansın artırımını mümkün kılmaktadır (Udriyah vd., 2019: 1420). Literatüre dayalı olarak, pazar yönelimli firmalar, pazar koşullarını izleyerek, pazar trendlerini analiz ederek ve müşteri ihtiyaçlarını ve rakiplerin eylemlerini kontrol ederek rakiplere kıyasla pazar payını, müşteri sayısını ve müşteri memnuniyetini artırabilir (Wang vd., 2013). Pazar yönelimi, firmaların iş ve performans başarısını artırmada kritik öneme sahiptir. Literatür incelendiğinde, pazar yönelimi ve pazar performansının birbirine ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca yapılan araştırmalarda, müşterilere farklılaştırılmış ürünler ve hizmetler sunulduğunda müşterilerin bu firmalara memnuniyet ve sadakat gösterdikleri, memnuniyete bağlı olarak yeni müşteri sayılarının arttığı ve bu durumun firmaların pazar performanslarına katkı sağladığı ayrıca daha yüksek finansal performans göstergelerine sahip oldukları görülmüştür (Ramaswami vd., 2009; Hooley vd., 2005). Bununla birlikte, daha yüksek pazar performansından kaynaklanan olumlu itibarın, firmanın daha fazla yeni müşteri çekmesine imkân sağladığı ve sonuç olarak kârını artırmaya katkıda bulunduğu görülmüştür (Cheng ve Krumwiede, 2010). Literatür araştırmaları, firmaların pazar performanslarının iyi düzeyde olması ya da düzeyin iyileştirilmesi farklı performans göstergelerinin artırılmasına katkıda bulunduğu sonucunu göstermektedir.

1.3. Stratejik performans

Literatür incelendiğinde, stratejik performans ile ilgili çalışmaların varlığının sınırlı sayıda olduğu açıkça görülmektedir. Stratejik performansın temelini bilgi edinimi ve yönetimi oluşturmaktadır. Firmaların öncelikli olarak varlık gösterdikleri piyasa hakkında ve piyasada hizmet sundukları müşterileri hakkında bilgi edinmeleri ve edindikleri bu bilgileri yönetebilmeleri gerekir ki, bu durum bilgi yönetimi bağlamında strateji olarak adlandırılmıştır (Nonaka ve Takeuchi, 1995: 96). Bilgi yönetimi stratejisi, stratejik hedeflere ulaşmak için bilgi süreçlerinin mevcut veya yeni bir bilgi alanına istihdam edilmesi olarak tanımlanmış ve bilgi yönetimi, firmaların rekabet avantajı elde edebilmesi için kritik bir strateji olarak görülmüştür (Krogh vd., 2001; King, 2001). Stratejik performansın temelini, bir endüstrideki stratejik konum, firmaların yeterlilikleri, pazar payı ve liderlik pozisyonunun oluşturmakta olup, bu değerleri ölçmek için, müşteri tabanındaki büyüme, yeni ürün/hizmet tanıtım oranı, pazar payı ve yeni ürün/hizmetlerin getirisi bakımından ele alınmalıdır (Yang 2008: 72). Stratejik performans finansal olmayan performans olarak değerlendirilmektedir (Banker vd., 2005: 397). Yapılan araştırmalar bir firmanın müşteri ihtiyaçlarına yanıt verme yeteneği ile stratejik performans arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymakla beraber, pazar yönelimi ve stratejik performans arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını da göstermektedir (Narver vd., 2004; Sundström ve Ahmadi, 2019). Yapılan bu çalışma ile araştırma kapsamındaki firmaların pazar yöneliminin stratejik performans üzerindeki etkisinde pazar performansının aracılık etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır.

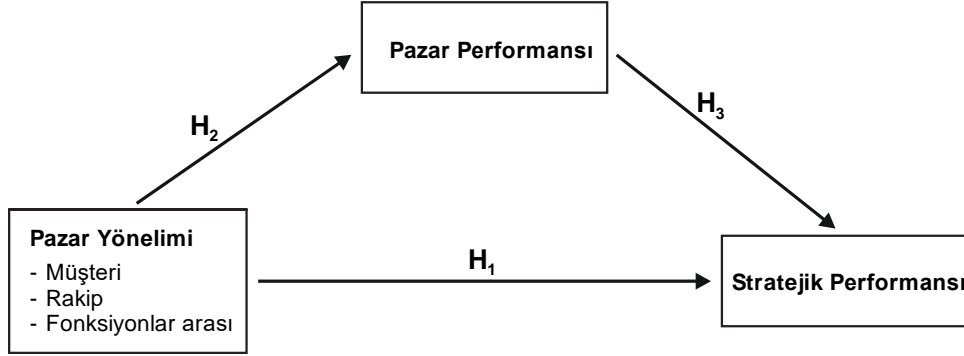
2. Araştırma Yöntemi

Araştırma kapsamındaki firmaların pazar yönelimlerinin ve pazar performansının, stratejik performans üzerinde yarattığı etkiler, nicel araştırma yöntemlerinden birisi olan ilişkisel araştırma deseni üzerinden incelenmiştir. İlişkisel araştırma deseni, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla, evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan bir incelemedir. Bu yöntem, incelemeye konu olan değişkenler arasında bir ilişkinin varlığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Franken, vd., 2012). Bununla birlikte araştırmadaki hipotezlerin sınanması için temel istatistiksel yöntem olarak varyans tabanlı YEM yönteminden yararlanılmıştır. YEM yöntemi, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini aynı anda matematiksel olarak hesaplayabilen bir yöntemdir. Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırılabilmesi amacıyla YEM yönteminin bu özelliğinden yararlanılmıştır. Bununla beraber, YEM yöntemi analizi sonucunda elde edilen β (Beta) katsayılarına bakılarak, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

2.1. Araştırma modeli ve hipotezler

Yapılan çalışma ile pazar yönelimin stratejik performans üzerindeki etkisinde pazar performansının aracılık etkisini ölçümleyecek bir araştırma modeli oluşturulmuştur. Oluşturulan araştırma modelinde yapılar arası ilişkileri gösteren hipotezler geliştirilmiştir.

Hipotez ilişkilerini gösteren araştırma modeli Şekil 1 de verilmiştir.

H₄: Pazar Yönelimi → Pazar Performansı → Stratejik Performans

Şekil 1. Araştırma ve Hipotez Modeli

Geliştirilen hipotezler aşağıda verilmiş olup, doğruluğu ispatlanmaya çalışılmıştır.

H₁ : Pazar yönelimi stratejik performans üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

H_{1(a-c)} : Pazar yönelimi boyutları (müşteri, rakip ve fonksiyonlar arası koordinasyon) stratejik performans üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

H₂ : Pazar yönelimi pazar performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

H_{2(a-c)} : Pazar yönelimi boyutları (müşteri, rakip ve fonksiyonlar arası koordinasyon) pazar performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

H₃ : Pazar performansı stratejik performans üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

H₄ : Pazar performansı, pazar yönelimi ve stratejik performans arasındaki ilişkiye aracılık eder.

2.2. Araştırmanın evreni ve örnekleme

Türk lojistik sektöründe 3. Parti Lojistik (3PL) hizmet sağlayıcı olarak faaliyetlerini sürdüren yaklaşık 1200'e yakın küçük, orta ve büyük ölçekli lojistik firması mevcuttur. Türk lojistik sektöründe küçük ve orta ölçekli lojistik firması olarak faaliyetlerini sürdüren kuruluşlardan yönetimsel pozisyonda çalışan kişilerden oluşmaktadır. Rastgele Örnekleme Yöntemi ile seçilen çalışmanın örnekleme, Türkiye'de küçük ve orta ölçekli lojistik kuruluşlarından 232 firma ve her firmadan bir yöneticiye ulaşılarak oluşturulmuştur. Yapılan çalışmada, örneklem büyüklüğünün belirlenebilmesi için Israel'ın 1992 yılında oluşturduğu örnekleme tablosu ve hesaplamalarından faydalanılmıştır. %95 güven aralığında ve ±5% hata payı seviyesinde örneklem büyüklüğü ile ilgili hesaplama aracına göre, gerekli örneklem büyüklüğümüzün 201'den fazla olması durumunda normal büyüklükteki varsayımın desteklendiği hesaplanmıştır (Israel, 1992).

2.3. Veri toplama, analiz yöntemi ve kullanılan ölçekler

Türk lojistik sektöründe küçük ve orta ölçekli lojistik firmaların yöneticilerine, Mart 2019 – Aralık 2019 tarihlerinde araştırmaya ait anket uygulamaya konulmuştur. Basit tesadüfi örnekleme yöntemi uygulanarak ulaşılan 232 firma ve her bir firmadan bir yönetici ile yüz yüze görüşme sağlanarak toplam 232 veri toplanmıştır. Araştırmaya ait anketin ilk bölümünde 3 adet soru katılımcı ve firma hakkındaki temel bilgileri içermektedir. Araştırmaya ait anketin ikinci bölümünde 24 adet soru, değişkenlerin maddeleri ile ilgilidir. Anketin ikinci bölümünde değişkenleri değerlendirmek için 5'li Likert tipi ölçekler kullanılarak araştırma süreci devam etmiştir.

Pazar yönelimi literatürünün kapsamlı bir araştırması sonucunda, yapılan çalışmada Narver ve Slater (1990) tarafından geliştirilen *pazar yönelimi ölçeği* uygulamaya konulmuştur. Bu ölçek, müşteri (6 madde), rakip (4 madde) ve fonksiyonlar arası koordinasyon (5 madde) yönelimi boyutlarından oluşmaktadır. *Pazar performansı ölçeği* olarak Homburg ve Jensen (2007) tarafından geliştirilen 5 maddelik ölçek uygulamaya konulmuştur. Bu ölçek; müşteri memnuniyeti ve sadakatini sağlamak, öngörülen pazar payını elde etmek veya sürdürmek, yeni müşteriler kazanmak, kar elde etmek, pazardaki fırsatlara ve tehditlere hızlı tepki verme, göstergelerinden oluşmaktadır (Homburg ve Jensen, 2007). *Stratejik performans*

ölçeği, Yang (2008) tarafından geliştirilen 4 maddelik bir ölçek olup, firmanın sektördeki stratejik konumu, rakiplere göre rekabet durumu, rakiplere göre pazar payı, firmanın sektördeki liderlik pozisyonu göstergelerinden oluşmaktadır.

Araştırma kapsamında toplanan verilerin analizinde öncelikli olarak; araştırma kapsamındaki firmaların ve yöneticilerinin betimleyici bilgilerini içeren analizler, ikinci olarak; değişkenlere ait ölçeğin yapısal geçerliliği ile ilgili analizler ve son olarak da AMOS paket programı kullanılarak, ölçeklere doğrulayıcı faktör analizi ve devamında yapısal eşitlik modellemesi (YEM) yöntemi ile değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren analizler yapılmıştır.

3. Analizler ve Bulgular

3.1. Araştırma kapsamındaki firmaların ve yöneticileri betimleyici bulguları

Öncelikli olarak araştırma kapsamındaki firmaların ve bu firmalardaki yöneticilerin profilleri incelenmiştir. Betimsel analizlere göre, araştırma kapsamındaki firmalarda yönetici olarak çalışan kişilerin (% 63) üniversite ve (% 7) lisansüstü eğitimini tamamladığı ve eğitim durumunun bu düzeylerde yoğunlaştığı görülmektedir. Araştırmaya katılan yöneticilerin cinsiyetleri incelendiğinde, yöneticilerin çoğunluğunun erkek (% 82) olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan firmaların büyüklükleri incelendiğinde, çoğunluğunun orta ölçekli firmalar (% 79) olduğu görülmüştür.

3.2. Araştırma değişkenlerinin korelasyon analizi sonuçları

Yapıların iç tutarlılığını belirlemeye yardımcı olan ana yapı ve boyutların güvenilirliğini belirlemek için Cronbach's Alpha (α), Açıklanan Ortalama Varyans (AVE - Average Variance Extracted) ve Bileşik Güvenilirlik (CR - Composite Reliability) katsayıları hesaplanmıştır (Hair vd., 2019). Tablo 1'de sunulan tüm ölçeklerin güvenilirlik analizi sonuçları incelendiğinde, ölçeklerin (α) değerlerinin 0,79 ile 0,90 arasında değiştiği görülmektedir. Bu değerler, kabul edilebilirlik sınırının ($\alpha = 0.70 - 0.80$ ve üzeri) üzerinde yer almaktadır (Hair vd., 2019).

Tablo 1. Korelasyon ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	CR	AVE	1	2	3	4	5
1.Müşteri	4.48	0.47	0.88	0.55	(0.83)				
2.Rakip	4.14	0.69	0.85	0.58	0.503**	(0.81)			
3.Fonksiyonlar Arası	4.24	0.52	0.89	0.63	0.575**	0.571**	(0.79)		
4.Pazar Performansı	3.78	0.77	0.90	0.62	0.366**	0.419**	0.487**	(0.88)	
5.Stratejik Performans	4.02	0.78	0.91	0.67	0.467**	0.390**	0.494**	0.609**	(0.90)

** p< 0.01 Parantez içindeki değerler, Cronbach's Alpha katsayısını göstermektedir.

AVE değeri; gizli bir yapıyı temsil eden bir dizi öğe arasındaki yakınsamanın özet ölçüsüdür ve AVE değeri 0.50'den az olmamalıdır (Hair vd., 2014). Ölçeklerden elde edilen (AVE) değerlerinin 0.55 ile 0.67 arasında olması ve sonuçların 0.50 ve üzerinde olması ölçeklerin yakınsak ve ıraksak geçerliliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. CR değeri ise ölçülen tüm değişkenlerin güvenilirliğinin toplamıdır (Hair vd., 2014). Ölçeklerin CR değerleri, 0.85 ile 0.91 arasında değişmekte olup, bileşik güvenilirlik katsayısı değerinin 0.70 ve üzeri olması ilgili faktörün yapısal geçerliliğinin ve güvenilirliğinin sağlandığını göstermektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Değişkenler arasındaki ilişkileri değerlendirmek için bireysel düzeyde korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 1'deki korelasyon, tüm değişkenlerin pozitif ve önemli ölçüde ilişkili olduğunu göstermektedir. Pazar performansı konusunda, pazar yönelim boyutlarından en yüksek etkiye fonksiyonlar arası (.487) yönelimin sahip olduğu görülmektedir. Stratejik performans konusunda, pazar performansın en yüksek etkiye (.609) sahip olduğu görülmektedir.

3.3 Değişkenlere ilişkin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

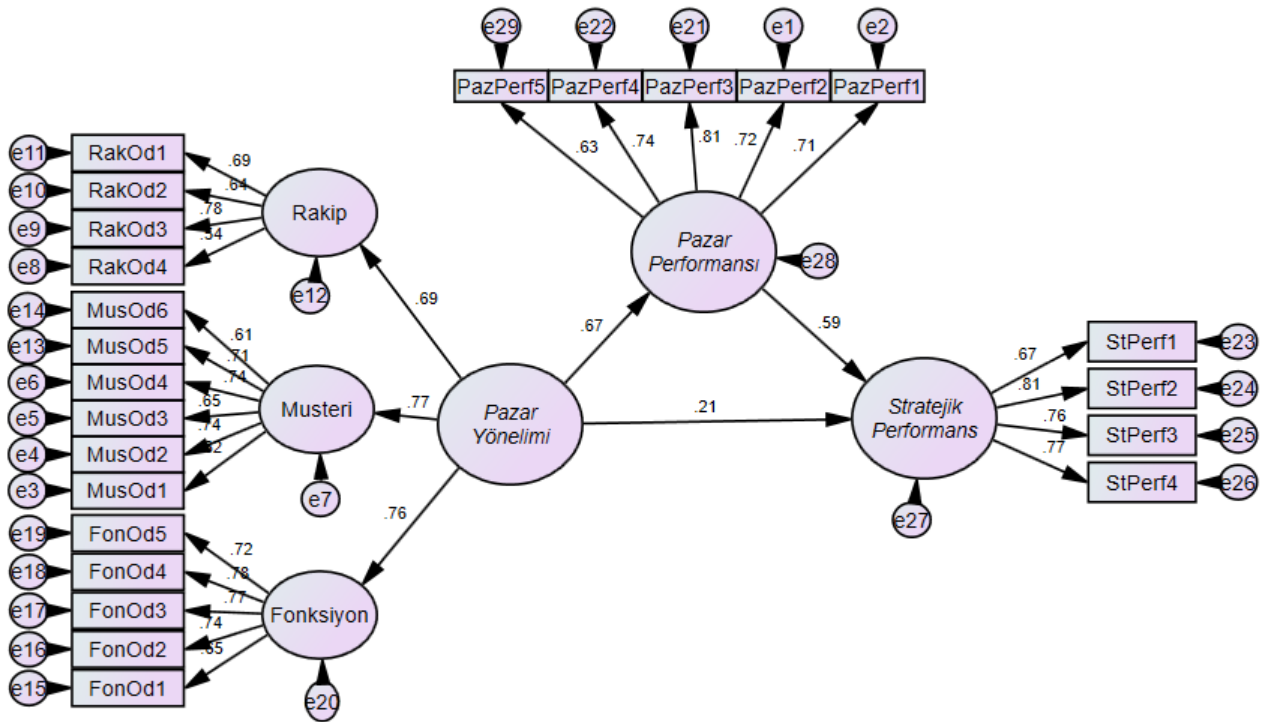
Araştırma kapsamında toplanan veriler ile pazar yönelimi, pazar performansı ve stratejik performans değişkenlerine ait ölçeklere AMOS istatistik paket programı yardımıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Ölçeklere ilişkin DFA sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir. Bu tablo, araştırmada kullanılan ölçeklere uygulanan DFA sonucunda elde edilen model uyum kriter değerlerini, ölçeklerin yapısal eşitlik modellemesi için uygun bulunduğu sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 2. Tüm Ölçeklere İlişkin DFA Sonuçları

Model Uyum Kriteri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Pazar Yönelimi Ölçeği DFA	Pazar Performansı Ölçeği DFA	Strateji Performansı Ölçeği DFA
			Ölçülen Değer	Ölçülen Değer	Ölçülen Değer
			ÖD	ÖD	ÖD
χ^2	$0 \leq \chi^2 \leq 2df$	$2df < \chi^2 \leq 3df$	170.241	.407	.704
CMIN/DF	$0 \leq CMIN/DF \leq 2$	$2 < CMIN/DF \leq 5$	2.201	.204	.700
CFI	$0.97 \leq CFI \leq 1.00$	$0.95 \leq CFI < 0.97$	0.94	0.99	0.99
NFI	$0.97 \leq NFI \leq 1.00$	$0.95 \leq NFI < 0.97$	0.90	0.99	0.99
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1.00$	$0.90 \leq GFI < 0.95$	0.91	0.99	0.99
AGFI	$0.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.85 \leq AGFI < 0.90$	0.87	0.99	0.98
RMR	$0 \leq RMR \leq 0.05$	$0.05 < SRMR \leq 0.10$	0.030	0.004	0.004
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 < RMSEA \leq 0.08$	0.050	0.002	0.000

3.4. Araştırma yapısal modeli

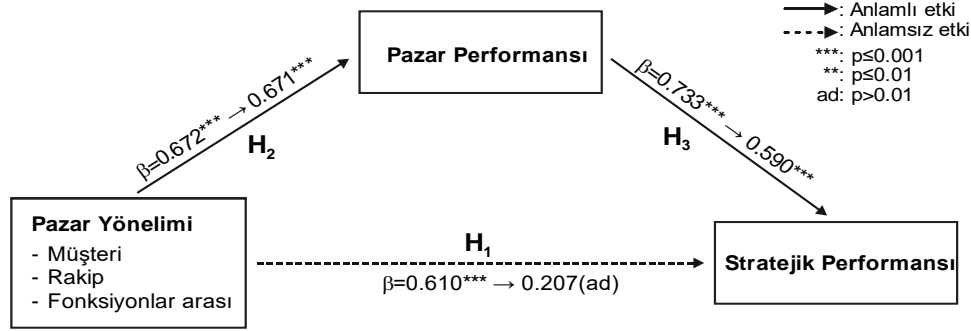
DFA analizi sonucunda, pazar yönelimi, pazar performansı ve stratejik performans ölçeklerinin yapısal eşitlik modellemesi için uygun bulunduğu belirlenmiştir. Uygunluğu belirlenen bu değişkenler arası ilişkilerin görülebilmesi ve geliştirilen hipotezlerin test edilebilmesi için YEM modeli oluşturulmuştur. Yapısal modelin uyum indeksleri de test edilmiştir ve bu sonuçlar yapısal modelin geçerliliğini desteklemektedir (Tablo 3). Araştırma modelini test etmek için aşağıda verilen dört model oluşturulmuştur (Şekil 2 ve Tablo 3). Oluşturulan modeller ile "(1) Pazar yönelimin stratejik performans üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır? (2) Pazar yönelimin pazar performansı üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır? (3) Pazar performansın stratejik performans üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır? (4) Pazar performansı, pazar yönelimi ile stratejik performans üzerindeki etkide aracılık rolü üstlenmekte midir?" sorularının cevapları aranarak, değişkenler arası ilişkiler belirlenmek istenmiştir YEM yöntemi kullanılarak, pazar yönelimi, pazar performansı ve stratejik performans değişkenleri arası ilişkileri gösteren hipotezler, yapılan analizler ile test edilmiştir. Şekil 2'deki yol diyagramı, pazar yönelimin stratejik performans üzerindeki etkisinde pazar performansının aracılık rolüne yönelik regresyon katsayılarını ve değişkenlerin standartlaştırılmış faktör katsayılarını göstermektedir. Yol diyagramı, ölçüm modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucunu göstermektedir.

Şekil 2. Pazar Yönelimi ve Stratejik Performans İlişkisinde Pazar Performansının Aracılık Rolü YEM Modeli

3.5. Hipotez testi sonuçları

Bu aşamada, yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak araştırma kapsamında geliştirilen hipotezler test edilmiştir. YEM modeli analiz sonuçları Şekil 3'de araştırma modeli üzerinde verilmiştir.

H₄: Pazar Yönelimi → Pazar Performansı → Stratejik Performans

Şekil 3. Araştırma Modeli Sonuçları

YEM analizi sonuçlarına göre, YEM Modeli-1'de; Pazar yönelimin stratejik performans üzerinde doğrudan etkisi araştırılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, pazar yönelimin stratejik performans anlamlı bir şekilde etkilediği görülmüştür (β ; 0.610, $P < 0.001$). YEM Modeli-2'de; Pazar yönelimin pazar performansı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Sonuçlar, pazar yönelimin pazar performansını anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermektedir (β ; 0.672, $P < 0.001$). YEM Modeli-3'de; Pazar performansın stratejik performans üzerinde etkisi araştırılmıştır. Sonuçlar, pazar performansın stratejik performans anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermektedir (β ; 0.733, $P < 0.001$). YEM Modeli-4'de ise; Pazar yönelimi ile stratejik performans arasındaki ilişkiye, pazar performans aracı değişkenin dâhil edilmesiyle etkilerin ne olacağı araştırılmıştır. YEM Modeli-4 analiz sonuçlarından, pazar yönelimin stratejik performans üzerindeki etkisinin aracı değişken pazar performansın modele dâhil edilmesi sonucunda ortadan kalktığı görülmüştür (β ; 0.207, $P > 0.01$).

Tablo 3. Hipotez Sonuçları

İlişkiler			Yol Değeri - Standardize β				Sonuç
Hipotez	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Desteklendi/ Desteklenmedi
H ₁	Pazar Yönelimi	Stratejik Performans	0.610***				Desteklendi
H _{1a}	Müşteri	Performans	0.399***				Desteklendi
H _{1b}	Rakip	Performans	0.287**				
H _{1c}	Fonksiyonlar arası	Performans	0.193**				
H ₂	Pazar Yönelimi	Pazar Performansı		0.672***			Desteklendi
	Müşteri	Performans		0.331***			Desteklendi
	Rakip	Performans		0.327***			
	Fonksiyonlar arası	Performans		0.211**			
H ₃	Pazar Performansı	Stratejik Performansı			0.733***		Desteklendi
H₄ Doğrudan Etkiler							
H ₄	Pazar Yönelimi	Stratejik Performansı				0.207(ad)	Katsayı düştü ve P anlamsıza dönüştü
	Pazar Yönelimi	Pazar Performansı				0.671***	Anlamlı
	Pazar Performansı	Stratejik Performansı				0.590***	Anlamlı
H₄ Dolaylı Etkiler							
H ₄	Pazar Yönelimi	Pazar Performansı	Stratejik Performans			0.396**	Desteklendi
	Müşteri	Pazar Performansı	Stratejik Performans			0.199**	
	Rakip	Pazar Performansı	Stratejik Performans			0.195**	
	Fonksiyonlar arası	Pazar Performansı	Stratejik Performans			0.128**	

$\chi^2 = 396.481$, $df = 243$, $\chi^2/df = 1.632$, $CFI = 0.941$, $NFI = 0.861$, $GFI = 0.890$, $AGFI = 0.864$, $RMR = 0.0299$, $RMSEA = 0.051$, $AIC = Suitable$. Yol katsayıları standartlaştırılmıştır. *** $p < 0.001$, ** $p < 0.01$, ad; $p > 0.01$.

Hipotez testi sonuçları yukarıdaki Tablo 3'de sunulmuştur. Bu sonuçlarına göre, bağımsız değişken pazar yönelimin bağımlı değişken stratejik performans üzerinde etkisinin varlığı söz konusudur (β ; 0.610, $P < 0.001$). Böylece pazar yönelimin stratejik performans üzerindeki etkisinin varlığı doğrulanarak H_1 hipotezi "Pazar yönelimi stratejik performans üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir." desteklenmiştir. Yapılan analizler ile pazar yönelimin stratejik performans üzerinde doğrudan etkisinin olduğu saptanmıştır. Pazar yönelim boyutlarının etkileri göz önüne alındığında; pazar yönelim boyutlarının tamamının stratejik performans üzerinde doğrudan etkide bulunduğu sonucunu göstermektedir. Böylece $H_{1(a-c)}$ hipotezleri "Pazar yönelimi boyutları (müşteri, rakip ve fonksiyonlar arası koordinasyon) stratejik performans üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir." desteklenmiştir. Yapılan analizlerden müşteri yönelimin stratejik performans üzerinde, pazar yöneliminin diğer boyutlarına göre çok daha etkili olduğu görülmektedir (β ; 0.399, $P < 0.001$).

Aracılık ilişkisinin varlığı için aracı değişken ile bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı olmalıdır (Hair vd., 2019; Hayes, 2018). Bağımsız değişken pazar yönelimin aracı değişken pazar performansı üzerindeki etkisinin varlığı söz konusudur (β ; 0.672, $P < 0.001$). Böylece pazar yönelimin pazar performansı üzerindeki etkisinin varlığı doğrulanarak, H_2 hipotezi "Pazar yönelimi pazar performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir." desteklenmiştir. Pazar yönelim boyutlarının etkileri göz önüne alındığında; pazar yönelim boyutlarının tamamının pazar performansı üzerinde doğrudan etkide bulunduğu sonucunu göstermektedir. Böylece $H_{2(a-c)}$ hipotezleri "Pazar yönelimi boyutları (müşteri, rakip ve fonksiyonlar arası koordinasyon) pazar performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir." desteklenmiştir. Yapılan analizlerden müşteri yönelimin pazar performansı üzerinde, pazar yöneliminin diğer boyutlarına göre çok daha etkili olduğu görülmektedir (β ; 0.331, $P < 0.001$). Aracı değişken pazar performansın bağımlı değişken stratejik performans üzerindeki etkisinin varlığı söz konusudur (β ; 0.733, $P < 0.001$). Böylece pazar performansın stratejik performans üzerindeki etkisinin varlığı doğrulanarak H_3 hipotezi "Pazar performansı stratejik performans üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir." desteklenmiştir.

Model 4 dolaylı analiz sonuçlarına göre, pazar yöneliminin pazar performansı aracılığıyla stratejik performans üzerinde etkisinin varlığı söz konusudur (β ; 0.396, $P < 0.01$). Başka bir deyişle, pazar performansı, pazar yönelimi ile stratejik performans arasındaki ilişkiye aracılık ettiğinde, pazar yöneliminin stratejik performans üzerindeki etkileri istatistiksel olarak anlamlı değildir (β ; 0.207, $P > 0.01$). Böylece pazar performansı değişkeninin tam aracılık etkisinin varlığı doğrulanarak H_4 hipotezi "*Pazar performansı, pazar yönelimi ve stratejik performans arasındaki ilişkiye aracılık eder.*" desteklenmiştir. Pazar yönelimin stratejik performans üzerindeki etkisi doğrudan değil, pazar performansı değişkeninin tam aracılığıyla olduğu saptanmıştır. Elde edilen bulgular, araştırma kapsamındaki firmaların pazar yönelimlerini ayrı olarak değerlendirmediklerini, firmaların pazar performansı artırımını nasıl sağlanacağını belirlemek sürecinde pazar yönelim etkilerini değerlendirdikleri ve etkilerini pazar performansına aktarabildiklerini ve bu durumun stratejik performans üzerinde anlamlı etkide bulunduğunu göstermektedir.

Literatürde, pazar yönelimin etkileri üzerine yapılan ve stratejik önerilerin verildiği çalışmalarda, firmaların temel stratejik yönelimlerinden olan pazar yönelimin, çevresel değişikliklerin ele geçirilmesini teşvik ettiği ve ele geçirilen çevresel değişikliklerin rekabet avantajı ve pazar payı elde etmeye yönelik etkinlikleri artırdığı belirlenmiştir (Matsuno vd., 2000; Trainor vd., 2011; Šeric vd., 2015; Luxton vd., 2017 ve Butkouskaya vd., 2021). Ayrıca araştırmacılar, pazar yönelimin sinerji etkisinin varlığına değinerek, pazar yönelimin sinerji etkisinin uyarılmasının pazar payı artırımını, performans artırımını sağladığını, müşteri kazanımını ve sürekliliğin sağlanmasını güçlendirdiğini ifade etmişlerdir. Araştırmacıların belirttiği gibi, araştırma kapsamındaki firmaların pazar performansı artırımının nasıl sağlanacağını belirlemek sürecinde, pazar yönelimi (müşteriler, rakipler ve çevresel eğilimler hakkında) değerlendirilmesinde buldukları ve pazar yönelimi değerlendirilmesinin etkilerini pazar performansına aktarabildikleri ve bu durumu stratejik performansa yansıtılabildikleri görülmüştür. Çalışmada elde edilen bulgular, araştırma kapsamındaki firmaların, pazar performansı artırımında pazar yönelimin etkilerini yok saymadıkları aksine performans artırımının önemli bir parçası olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Küçük ve orta ölçekli işletmeler, ülkelerin ekonomik gelişimine önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu nedenle bir hizmet sektörü olan lojistik sektöründeki küçük ve orta ölçekli firmaların pazar yönelimi konusunda ne kadar etkili oldukları ve bu durumun pazar ve stratejik performansa yansımalarının neler olacağı merak konusu olmuştur. Literatür taraması, küçük ölçekli firmaların pazar yöneliminin çok güçlü olmadığını göstermektedir (Becherer vd., 2001). Pazar yönelimi sadece firmanın pazar bilgisi edinmesi, müşterilerin istek ve ihtiyaçları hakkında bilginin toplaması ve bu bilgilerin firma geneline yayılmasını ifade etmemektedir. Bununla birlikte, organizasyonun edindiği pazar bilgisine dayalı olarak müşteri değerini şekillendirmek için bir kurumsal kültürü içermesi gereklidir. Elbette burada firma yöneticilerinin üstlenmiş oldukları roller önemlidir. Yöneticilerden beklenen edinilen pazar bilgisinin müşteri değeri yaratmada sağlayabileceği katkı konusunda farkındalık yaratması ve bunu hayata geçirmek için kurumsal kültürü oluşturmasıdır. Literatürde, küçük firmalarda bu durumu oluşturmanın zorluğuna değinilmiştir. Küçük ölçekli firmalarda, firma çapında yanıt verme yeteneği yaratmak bir

avantaj sunuyor gibi görünse de, pazar yönelimli kültürü teşvik etmek çok kolay değildir. Özellikle tek bir kişiye (yönetici) gereğinden fazla bağımlı hale gelmek, pazar yönelimi için gereken değerleri sağlayamama ve kurum kültürü yaratılmasını destekleyememe gibi büyük sorunlara yol açması mümkündür. Hizmet sektöründe, hizmetlerin soyut doğası gereği bilgi asimetrisinin azaltılması gerekir. Bunun için firmalar iç ve dış çevrenin koşullarına uygun yönetim biçimini belirleyebilmeli, güçlü bir organizasyon kültürünü oluşturabilmeli ve müşterileri ile etkili bir iletişim kurulabilmesi için çeşitli iletişim stratejilerini geliştirmesi önemlidir.

Bu çalışma ile Türkiye’de faaliyetlerine devam eden küçük ve orta ölçekli lojistik firmaların pazar yönelimi ile strateji performansı arasındaki ilişkiyi belirlemek ve bu ilişkide pazar performansın aracılık etkisinin varlığı değerlendirilmiştir. Çalışmada, küçük ölçekli firma sayısının azlığı ve orta ölçekli firmaların neredeyse %80’lik oranı kapsaması ve sektör olarak lojistik hizmet sektörü üzerine odaklanması sebebiyle firmaların yüksek düzeyde pazar yönelimli oldukları belirlenmiştir. Değerlendirme sonuçları, araştırma kapsamındaki firmaların yüksek denilebilecek düzeyde pazar yönelimli oldukları ve firmaların bu durumu pazar performans artırımına aktararak stratejik performans üzerinde anlamlı bir etkide bulunduğunu göstermektedir. Özellikle pazar yönelim göstergelerinden sırasıyla *müşteri*, *rakip* ve *fonksiyonlar* arası boyutlara yönelimli oldukları söylenebilir. Pazar yönelimi yoluyla müşteri memnuniyeti ve sadakati sağlamak sürdürülebilir rekabet avantajı geliştirmek için önemli görülmektedir. Araştırma kapsamındaki firmaların, müşterilerinin gerçekte önem verdiği değerleri yan yana getirerek, en iyi değer biçici kişiler olarak müşterilerine daha fazla yoğunlaştıkları görülmüştür. Araştırma kapsamındaki firmaların pazar yönelimini ifade eden rakip ve fonksiyonlar arası boyutlara daha da yoğunlaşmaları daha fazla müşteri ve pazar payı edinimine katkı sağlayacaktır. Lojistik hizmet sektörü sağlamış olduğu hizmet türlerinin çeşitliliği bağlamında bir ekip işi ve bir iş birlik işidir. Bu sebeple fonksiyonlar arası yönelimin daha da güçlendirilmesi, eksik olduğu düşünülen fonksiyonlara kurum içinden kaynak ve güç aktarımının yapılmasının gerekli olduğu ayrıca buna ek olarak, firma içinde stratejik iş birliklerin artırılmasının bu yönelime stratejik derecede önem kazandıracağı düşünülmektedir. Fonksiyonlar arası yönelimin güçlendirilmesi için sadece yöneticilerin değil, kuruluştaki çalışan tüm çalışanların müşteriye daha fazla değer yaratmaya odaklanması fayda sağlayacaktır. Bununla birlikte kuruluştaki tüm iş fonksiyonlarının hedef pazarın ihtiyaçları doğrultusunda entegre edilmesi, hem mevcut hem de potansiyel müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını öğrenmek ve memnuniyeti artırmak amacıyla düzenli olarak bilgi akışının sağlanması yarar sağlayacaktır.

Yapılan değerlendirmeler ışığında, bu noktada araştırma kapsamındaki firmalar için, rakiplerin aksiyonlarını ve seçtikleri stratejileri çok iyi analiz ederek, çevik ve atik bir şekilde karşı aksiyonlar geliştirerek tehditleri fırsata, zayıflıkları da güçlü yöne çevirebilmeleri gerektiği yönünde bir öneri sunulabilir. Sonuçlardan da görüldüğü üzere, araştırma kapsamındaki firmaların pazar yöneliminin sadece tek bir boyutuna değil üç boyutuna da eşit derecede yönelimli olmasını ve elde edilen rakip, pazar ve müşteri bilgilerini kombine edebilmesini gerekli kılmaktadır. Ancak bu şekilde pazar yönelimli hareket eden firmalar, pazar yönelimin etkilerini pazar performansın artırımına aktararak, firmalarının rakiplerine göre rekabetçi, güçlü ve liderlik gösteren bir konuma ulaşmalarına katkıda bulunarak stratejik performansın yükseltilmesini sağlamışlardır.

Özetlemek gerekirse, elde edilen bulgular bağlamında varılan sonuçlar; *pazar performansın*, *pazar yönelimi* ve *stratejik performans* arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini göstermektedir. Ek olarak, pazar yönelim boyutlarının tümünün firmaların pazar performansı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Küçük ve orta ölçekli lojistik firmalarının yüksek denilebilecek düzeyde pazar yönelimli oldukları ve güçlü pazar yönelimlerinin etkilerini pazar performansına aktararak üstün stratejik performans kriterlerine erişebilecekleri görülmektedir. Özellikle firmaların pazar yönelimlerinden *müşteri* ve *rakip* boyutlarının daha baskın ve güçlü olduğunu, *fonksiyonlar arası* boyutunun daha güçlü bir hale dönüştürülmesinin gerekli olduğunu göstermektedir. Ayrıca, lojistik hizmet firmalarının yüksek düzeyde pazar yönelimli olmasının, pazar performansına aktarılan etkilerin de yüksek düzeyde olacağını göstermektedir. Ortaya çıkan bu durumun yarattığı etkilerin stratejik performansa yansıtılması sonucunda ise firmaların; (1) sektördeki stratejik konumlarını güçlendirdikleri, (2) rakiplerine göre oldukça rekabetçi oldukları ve (3) pazar payını büyük rakiplerine göre yükseltebildikleri görülmüştür.

Kaynakça

- Aaker, D. A. (1989). Managing assets and skills: The key to a sustainable competitive advantage. *California Management Review*, 31(2), 91-106.
- Acosta, A. S., Crespo, Á. H., & Agudo, J. C. (2018). Effect of market orientation, network capability and entrepreneurial orientation on international performance of small and medium enterprises (SMEs). *International Business Review*, 27(6), 1128-1140.
- Almajali, D.A., Masa'deh, R.E. & Tarhini, A. (2016). Antecedents of ERP systems implementation success: a study on Jordanian healthcare sector. *Journal of Enterprise Information Management*, 29(4), 549-565.

- Balodi, K. C. (2014). Strategic orientation and organizational forms: an integrative framework. *European Business Review*, 26(2), 188–203.
- Banker, R. D., Potter, G., & Srinivasan, D. (2005). Association of nonfinancial performance measures with the financial performance of a lodging chain. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 46(4), 394-412.
- Becherer, R. C., Halstead, D., & Haynes, P. (2001). Marketing orientation in SMEs: effects of the internal environment. *Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship*, 3(1), 1-17.
- Boso, N., Cadogan, J. W., & Story, V. M. (2013). Entrepreneurial orientation and market orientation as drivers of product innovation success: A study of exporters from a developing economy. *International Small Business Journal*, 31(1), 57–81.
- Butkouskaya, V., Llonch-Andreu, J., & Alarcón-Del-Amo, M. D. C. (2021). Strategic antecedents and organisational consequences of IMC in different economy types. *Journal of Marketing Communications*, 27(2), 115-136.
- Cheng, C. C., & Krumwiede, D. (2010). The effects of market orientation and service innovation on service industry performance: An empirical study. *Operations Management Research*, 3(3-4), 161-171.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Franken, J. R., Wallen, N.,E., & Hyun, H.,H. (2012). How to Design and Evaluate Research in Education. McGraw-Hill, NY.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., Black, W. C. & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate data analysis*. United Kingdom: Cengage Learning.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis*. 7th Ed. Harlow: Pearson Education Limited.
- Hayes, A. F. (2018). Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach. Guilford Press.
- Homburg, C., & Jensen, O. (2007). The thought worlds of marketing and sales: which differences make a difference?. *Journal of Marketing*, 71(3), 124-142.
- Hooley, G. J., Greenley, G. E., Cadogan, J. W., & Fahy, J. (2005). The performance impact of marketing resources. *Journal of Business Research*, 58(1), 18-27.
- Israel Glenn D. (1992). *Determining sample size 1*. Florida: IFAS, University of Florida.
- Jaworski, B. J., & Kohli, A. K. (1993). Market orientation: antecedents and consequences. *Journal of Marketing*, 57(3), 53-70.
- Jones, E., Busch, P., & Dacin, P. (2003). Firm market orientation and salesperson customer orientation: interpersonal and intrapersonal influences on customer service and retention in business-to-business buyer–seller relationships. *Journal of Business Research*, 56(4), 323-340.
- King, W. R. (2001). Strategies for creating a learning organization. *Information Systems Management*, 18(1), 12-20.
- Kohli, A. K., & Jaworski, B. J. (1990). Market orientation: the construct, research propositions, and managerial implications. *Journal of Marketing*, 54(2), 1-18.
- Kohli, A. K., Jaworski, B. J., & Kumar, A. (1993). MARKOR: a measure of market orientation. *Journal of Marketing Research*, 30(4), 467-477.
- Lai, K. H. (2003). Market orientation in quality-oriented organizations and its impact on their performance. *International Journal of Production Economics*, 84(1), 17-34.
- Langerak, F., Hultink, E. J., & Robben, H. S. (2007). The mediating role of new product development in the link between market orientation and organizational performance. *Journal of Strategic Marketing*, 15(4), 281-305.
- Luxton, S., Reid, M., & Mavondo, F. (2017). IMC Capability: Antecedents and Implications for Brand Performance. *European Journal of Marketing*, 51 (3), 421–444.
- Madhavaram, S., & Hunt, S. D. (2008). The service-dominant logic and a hierarchy of operant resources: developing masterful operant resources and implications for marketing strategy. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 36(1), 67-82.

- Masa'deh, R., Shannak, R., Maqableh, M. & Tarhini, A. (2016). The impact of knowledge management on job performance in higher education: the case of the university of Jordan. *Journal of Enterprise Information Management*, 29(6), 14-33.
- Matsuno, K., Mentzer, J. T., & Rentz, J. O. (2000). A refinement and validation of the MARKOR scale. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28 (4), 527-539.
- Maydeu-Olivares, A., & Lado, N. (2003). Market orientation and business economic performance: A mediated model. *International Journal of Service Industry Management*, 14(3), 284-309.
- Narver, J. C., & Slater, S. F. (1990). The effect of a market orientation on business profitability. *Journal of Marketing*, 54(4), 20-35.
- Narver, J. C., Slater, S. F., & MacLachlan, D. L. (2004). Responsive and proactive market orientation and new-product success. *Journal of Product Innovation Management*, 21(5), 334-347.
- Nayyar, P. R. (1990). Information asymmetries: A source of competitive advantage for diversified service firms. *Strategic Management Journal*, 11(7), 513-519.
- Nonaka, I., & Takeuchi, H. (1995). *The knowledge-creating company*. NY: Oxford University Press.
- Ramaswami, S. N., Srivastava, R. K., & Bhargava, M. (2009). Market-based capabilities and financial performance of firms: insights into marketing's contribution to firm value. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 37(2), 97-116.
- Sahi, G. K., Gupta, M. C., & Lonial, S. C. (2018). Relating strategic market orientation and market performance: Role of customer value types. *Journal of Strategic Marketing*, 26(4), 318-338.
- Šeric, M., Gil-Saura, I., & Ozretić-Došen, Đ. (2015). Insights on integrated marketing communications: Implementation and impact in hotel companies. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(5), 958-979.
- Shahin, A., Naftchali, J.S., & Pool, J.K. (2014). Developing a model for the influence of perceived organizational climate on organizational citizenship behaviour and organizational performance based on balanced score card. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 63(3), 290-307.
- Smith, A.D., Damron, T., & Melton, A. (2017). Aspects of corporate wellness programs: comparisons of customer satisfaction. *Benchmarking: An International Journal*, 24(6), 1523-1551.
- Sundström, A., & Ahmadi, Z. (2019). The mediating role of CSR on the market orientation and strategic performance relationship a study of the public housing companies in Sweden. *Sustainability*, 11(6), 1537.
- Trainor, K. J., Rapp, A., Beitelspacher, L. S., & Schillewaert, N. (2011). Integrating information technology and marketing: An examination of the drivers and outcomes of e-Marketing capability. *Industrial marketing management*, 40(1), 162-174.
- Udriyah, U., Tham, J., & Azam, S. (2019). The effects of market orientation and innovation on competitive advantage and business performance of textile SMEs. *Management Science Letters*, 9(9), 1419-1428.
- Von Krogh, G., Nonaka, I., & Aben, M., (2001). Making the Most of Your Company's Knowledge: A Strategic Framework 421. *Long Range Planning*, 34, 417-419.
- Wang, E. T., Hu, H. F., & Hu, P. J. H. (2013). Examining the role of information technology in cultivating firms' dynamic marketing capabilities. *Information & Management*, 50(6), 336-343.
- Wang, G., Dou, W., Zhu, W., & Zhou, N. (2015). The effects of firm capabilities on external collaboration and performance: The moderating role of market turbulence. *Journal of Business Research*, 68(9), 1928-1936.
- Yang, J. (2008). Antecedents and consequences of knowledge management strategy: the case of Chinese high technology firms. *Production Planning and Control*, 19(1), 67-77.

Extended Abstract

Aim and Scope

The purpose of this study is to investigate the effects of market orientation of small and medium-sized logistics companies operating in Turkey on market performance and strategic performance. This study is seen as important because the variables and inter-variable interactions within the scope of this study have not been previously investigated on small and

medium-sized companies in the Turkish logistics sector. With this study, the role of the indirect effect of market performance in the relationship between market orientation and strategic performance and the level of contribution of this interaction in strengthening the companies' strategic performance is tried to be determined.

Methods

In Turkish logistics sector, there are approximately a total of 1200 small, medium, and large-sized logistics companies operating as Third-party logistics (3PL) service providers. The universe of the study consists of staff working in administrative positions in organizations operating as small and medium-sized logistics companies in the Turkish logistics sector. The sample of the study was formed by reaching an executive from each of 232 companies selected from small and medium-sized logistics organizations in Turkey in the period March 2019 – December 2019 using the simple incidental sampling method. Three questions in the first section of the questionnaire used in the study are related to basic information on the participant and the company while the following 24 questions in the second section are based on items of the variables. In the second section of the questionnaire, 5-point Likert scales were used to assess the variables. As a result of a comprehensive literature survey, the "Market Orientation Scale" developed by Narver and Slater (1990), the "Market Performance Scale" developed by Homburg and Jensen (2007), and "the Strategic Performance Scale" developed by Yang (2008). Within the scope of the research, analyses were first conducted on the construct validity of the scale, then, confirmatory factor analysis was conducted on scales using AMOS program, and lastly analyses were conducted in order to demonstrate relationships between structural equation modelling and variables.

Findings

In order to test the research model created, four models were created that aim to reveal and seek answers to (1) the effect of market orientation on strategic performance, (2) the effect of market orientation on market performance, (3) the effect of market performance on strategic performance, and (4) the mediator role of market performance in the effect on market orientation and strategic performance. The results obtained show that the effect of market orientation on strategic performance is not direct but through the full mediation of market performance variable. Accordingly, in SEM Model-1, the direct effect of market orientation on strategic performance was investigated, and it was observed that market orientation significantly affected strategic performance (β ; 0.610, $P < 0.001$). In SEM Model-2, the effect of market orientation on market performance was investigated. The results show the market orientation significantly affects market performance (β ; 0.672, $P < 0.001$). In SEM Model-3, the effect of market performance on strategic performance was investigated. The results show that market performance significantly affects strategic performance (β ; 0.733, $P < 0.001$). In SEM Model-4, the effects of including the market performance mediator variable in the relationship between market orientation and strategic performance was investigated. According to the findings, the effect of market orientation on strategic performance (β ; 0.207, $P > 0.01$) disappears as a result of including the mediator variable market performance in the model. According to Model 4 indirect analysis results, there is an effect of market orientation on strategic performance through the mediation of market performance (β ; 0.396, $P < 0.01$). It was determined that the effect of market orientation on strategic performance is not direct but through the full mediation of the market performance variable.

Conclusion

The results show that the companies within the scope of the research are highly market-oriented, and by transferring the advantage of this situation to the market performance, a significant effect has emerged on their strategic performance. Providing customer satisfaction and loyalty through market orientation is regarded important in terms of developing a sustainable competitive advantage. It has been observed that companies investigated in the study focus more on their *customers* as the best appraisers by bringing together values that their customers actually care about. Further focus on competitor and inter-functional market orientation dimensions in companies investigated in the study will contribute to the development of more customers and market share. The logistics service sector is a team job and a cooperation-oriented business in the context of service diversity. Therefore, *it is considered necessary to further strengthen the inter-functional orientation and to transfer resources and strength from within the institution to functions that are considered to be lacking*. In addition, it is thought that increasing strategic cooperation inside the company will add strategic importance to this orientation. In order to strengthen inter-functional orientation, not only managers, but all employees in the organization need to focus on creating more value for the customer.

According to study findings, it can be seen that logistics service companies are highly market oriented and can increase their strategic performance levels by transferring the effects of market orientation to the increase in market performance. As a result of reflecting the effects of this situation on strategic performance; the following has been observed: (1) companies have strengthened their strategic position in the sector, (2) they have become highly competitive compared to their competitors, and (3) they have increased their market share over their major competitors.

Paternalist Liderliğin Örgütsel Sessizliğe Etkisi: Biga İlçesinde Bir Araştırma Örneği

The Effect of Paternalistic Leadership on Organizational Silence: An Example of Research in Biga District

Edip Örücü¹, İtir Hasırcı², Onur Şeker³

Öz

Bu araştırmanın amacı Çanakkale ilinin Biga ilçesindeki firmalarda çalışmakta olan pazarlama elemanlarının çalıştıkları firmalardaki paternalist liderlik algıları ve örgütsel sessizlik davranışları arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Araştırmanın evrenini, Çanakkale ilinin Biga ilçesinde bulunan 3 şirketin 150 pazarlama elemanı oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise bu 3 şirkette çalışmakta olan 109 pazarlama elemanı oluşturmaktadır. Veriler anket uygulaması aracılığıyla elde edilmiştir. Anketten elde edilen verilerle, frekans analizi, normallik testi, güvenilirlik analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre paternalist liderliğin bir alt boyutu olan yardımsever liderlik ile örgütsel sessizlik arasında negatif yönlü ve anlamlı, ahlaki liderlik ile örgütsel sessizlik arasında negatif yönlü ve anlamlı, otoriter liderlik ile örgütsel sessizlik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Regresyon analizinin neticesine göre paternalist liderliğin örgütsel sessizliği etkilediği görülmektedir. Paternalist liderliğin bir alt boyutu olan yardımsever liderliğin ve otoriter liderliğin örgütsel sessizliği etkilediği görülmüş, ancak ahlaki liderliğin örgütsel sessizlik üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Paternalist Liderlik, Örgütsel Sessizlik, Yardımsever Liderlik, Ahlaki Liderlik, Otoriter Liderlik.

Abstract

The aim of this research is to determine the relationship between paternalistic leadership perceptions and organizational silence behaviors in the companies where marketing staff working in the Biga district of Çanakkale province work. 150 marketing employees of 3 companies located in Biga district of Çanakkale province constitute the universe of the research. The sample of the research consists of 109 marketing employees working in these 3 companies. The data was obtained through the survey application. Frequency analysis, normality test, reliability analysis, correlation analysis and regression analysis were performed with the data obtained from the survey. Correlation analysis was performed according to the results, benevolent paternalistic leadership and organizational leadership that is the size of a subset of silence between the negative-way, and meaningful, moral leadership, organizational silence between negative a-way, and meaningful authoritarian leadership and organizational silence between positive way, and it has been seen that there is a meaningful relationship. According to regression analysis, paternalistic leadership appears to influence organizational silence. Benevolent leadership and authoritarian leadership, a sub-dimension of paternalistic leadership, have been found to influence organizational silence, but it has been found that moral leadership has no meaningful effect on organizational silence.

Keywords: Paternalistic Leadership, Organizational Silence, Benevolent Leadership, Moral Leadership, Authoritarian Leadership.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: M19, M54, D23

Submitted: 03 / 02 / 2021

Accepted: 25 / 09 / 2021

¹ Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F., eorucu@bandirma.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-3301-7496>

² Doktora Öğrencisi., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü., itir8686@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-5449-2640>

³ Yüksek Lisans Öğrencisi., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, onurskr222@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-1753-778X>

Giriş

Çalışanların örgütlerdeki problemlere ve değişimlere karşı fikirlerini belirtmeleri önem arz etmektedir. Çalışanların problemler hakkında bilgi sahibi oldukları halde bilinçli olarak görüşlerini dile getirmediği ve sessiz kaldıkları görülebilir. Bu durum örgütsel sessizlik sorunu olarak ifade edilebilir.

Paternalist liderlik, babacan yardımseverlik ile kuvvetli disiplin ve otoritenin bir arada olduğu besleyici, bakıcı ancak karşılığında saygı bekleyen, otoriteren tavırda olan lider türüdür. Paternalist lider özellikleri yaygın olan ülkeler içinde Türkiye ilk sıralarda yer almaktadır. Paternalist liderlik davranışlarının ülkemizde yaygın olması beklenebilir (Aycan ve diğer., 2000: 200). Beklenen bu paternalist liderlik davranışlarının örgütlerde sessizliği ne ölçüde etkilediği sorusunun cevabı tam olarak aydınlatılamamıştır. Paternalist liderler sorumluluklarını yerine getiremediklerinde, çalışanlar da liderlerini eleştirme hakkı duymaya başlar. Bu hususu takiben çalışanların liderlerine olan güveni ve sadakati de azalır (Pellegrini vd., 2010: 410). Ülkemizde paternalist liderlik tarzına yaygın rastlanması nedeniyle paternalist liderliğin örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinin incelenmesi durumunda literatüre önemli katkılar sağlanabileceği düşünülmüştür.

Literatürde çalışma konusu ile ilgili daha önce yapılan yeterli sayıda çalışmaya rastlanılmaması ve örgütsel sessizliğin olumsuz etkilerinin giderilebilmesi açısından öneri sunulacak olması bu çalışmanın temel gerekçesini oluşturmaktadır. Bu amaçla çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kavramsal çerçeve sunulmuştur. İkinci bölümde literatür taraması yapılarak, araştırma konumuza ilişkin geçmiş araştırmalara yer verilmiştir. Son bölüm ise araştırma yöntemi ve bulgular kısmına ayrılmıştır.

1. Paternalist Liderlik

Tayvan'daki işletme sahipleri ve yöneticilerinin liderlik anlayışlarının, Batıda bulunan yöneticilerin liderlik anlayışlarından farklı olduğunu belirten, Silin'in çalışmalarına (1976) kadar uzanan paternalist liderlik anlayışı, kişiselleştirilmiş bir atmosfer içerisinde otorite, disiplin ve babacan niyetin birleşimi olarak açıklanabilir (Farh ve Cheng, 2000: 91). Çalışanlar için yöneticilerin bir baba sembolü olarak görüldüğü paternalist liderlik yaklaşımında beklenen, korunma, ilgi ve sadakat gibi kavramlardır. Bu liderlik yaklaşımında yöneticiler çalışanlarına ebeveynlerin çocuklarına olan yaklaşımları gibi özen gösterirler ve yardımsever bir tutum sergilerler (Afsar ve Rehman, 2015: 341). Paternalist liderlik üç boyut olarak ortaya ele alınmıştır. Bu boyutlar, ahlaki, otoriter ve yardım sever olarak adlandırmışlardır. Ahlaki paternalist liderlik kendi çıkarlarını düşünmeden astlarına kötü ve bencil bir şekilde davranmamak olarak tanımlanmaktadır. (Karşu, Erkilet ve Taylan, 2019: 99). Otoriter paternalist liderler, astların kendisine kayıtsız şartsız itaat etmesini bekler ve astlar üzerinde otorite kurmaya çalışır (Bor-Shiuan Cheng vd., 2004: 95). Yardımsever paternalist lider astların kişisel ve ailevi sorunlarıyla ilgilenen onların iyiliğini isteyip onları gözetim lider olarak tanımlanır (Bolat vd., 2018: 5498). Bu çalışmada üç boyut ele alınarak değerlendirme yapılacaktır.

Ailede "baba" kavramıyla sembolleşen paternalist liderlik kavramı ile otantik liderlik kavramı benzer özelliklere sahiptir ancak paternalist liderin otantik liderlikten farklı bir yanı vardır. Bu fark çalışanlara bir aile ortamı yaratmak ve onlara samimi ve babacan davranmaktır. Bu hususlardan dolayı bazı durumlarda yöneticiler çalışanlara sormadan karar alabilirler. Yöneticinin veya liderin aldığı bu kararları astlar olumlu geri dönüşlerle karşılarlar (Taşlıyan, Çiçeklioğlu ve Bıyıkbeyi, 2017: 78). Geri dönüşlerin olumlu olmasının temelinde yatan durum astlar için neyin iyi olduğunu biliyor olması ve bunları astlara hissettiriyor olmasıdır (Çalışkan ve Özkoç, 2016: 247). Astların çalıştığı yeri ailesi gibi görmesi ve liderin veya yöneticisinin en iyisini bildiğine inanarak ona karşı sadakat ve bağlılık göstermesi ve liderin otoritesini kabul etmesidir paternalist liderlik kavramının en açıklayıcı tanımıdır (Aycan, 2006). Oluşan aile ortamında bazı yöneticilerin çalışanları kayırbileceği ve kendisine daha sadık olanlara daha pozitif yaklaşabileceği düşündüren bu kavram, çalışanlar arasında kayırmalara ve olumsuz tutumlara sebep olabilir (Aycan, 2001: 256).

Çin, Tayvan ve Kore gibi ülkelerde üzerinde yoğun bir şekilde durulan bu kavram Türkiye'de de araştırılmaya başlamıştır. Türkiye'deki araştırmalarda paternalist liderlik kavramının iş ortamında oldukça etkili bir liderlik yöntemi olduğunu vurgulamaktadır (Pellegrini ve Scandura, 2006: 270). Türkiye'deki çalışma ortamı yüksek güç uzaklığı ve kolektivist değerlerden ötürü paternalist liderlik tarzının uygulanabilir olduğunu savunmaktadır. Bu husus kolektivistlerin bireyler arası ilişkiler önem vermesinden kaynaklanmaktadır. Aycan ve Kanungo tarafından yapılan çalışmada çalışanların yöneticilerin paternalist yapıda olmasını beklediği görülmekte olup, yöneticilerinin onların sorunlarına ve sevinçlerine katılmalarını bekledikleri tespit edilmiştir (Aycan vd., 2000: 200). Paternalist liderlik ile ilgili literatürde belirli tanımlamalar yapılmaktadır. Keklik (2012: 80) paternalist liderlik kavramını hiyerarşinin benimsendiği örgütlerde yer alan bir liderlik tarzı olarak tanımlamaktadır. Burak (2016: 58) paternalist liderliği çalışanların hem iş hem de iş dışı yaşamları ile ilgilenen, şefkatli, koşulsuz itaat bekleyen bir liderlik tarzı olarak tanımlamaktadır. Singh ve Bhandarker paternalist liderlik kavramını, çalışanın çalıştığı ortamda yetkilendirilmesi, korunup, gelişiminin sağlanması esnasında bir baba figürü araması ve bu baba figürünü bulduğunda ona hürmet edip, gönüllü olarak itaat etmesi şeklinde tanımlamaktadır (Akdeniz, 2016: 14).

Aycan'a göre çalışan ve yönetici arasındaki paternalist ilişki alt boyutlarıyla aşağıdaki maddeler aracılığıyla özetlenebilmektedir (Aycan, 2006: 457):

- Yöneticiler çalışanlarının terfi etmesi için özen gösterirler (iyi niyetli lider),
- Yöneticiler çalışanlarını önemsemezler (çıkarıcı liderlik),
- Yöneticiler çalışanlarının daha fazla çalışmasını sağlamak için denetim altında tutarlar (otoriter lider),
- Yöneticiler çalışanlarının daha rahat bir ortamda faaliyet gösterebilmelerini sağlamak için kontrolü sağlarlar (otokratik liderlik),
- Çalışanlar yöneticilerine saygı duydukları için sadakat gösterirler (iyi niyetli liderlik),
- Çalışanlar yöneticilerine karşı yarar sağlamak ve ceza almamak için saygı gösterirler (çıkarıcı liderlik),
- Çalışanlar yarar sağlamak ve ceza almamak için yöneticilerine bağlı kalırlar (otoriter liderlik),
- Çalışanlar yöneticilerine saygının ötesinde bağlılık duyarlar ve uyum gösterirler (otokratik liderlik).

2. Örgütsel Sessizlik

Sessiz kalma durumu olarak ifade edilen sessizlik kavramı iletişimin farklı bir tarzı olarak ifade edilmektedir. Sessizlik bireyin konuşmak istememesi halinde başlar. Ancak sessizlik kavramı her daim konuşmak istememenin zıttı olarak algılanmamalı, çoğu zaman çalışanların kuruma karşı güvenlik endişeleri ve bilgileri başkalarına aktarmamaları olarak da ifade edilebilmektedir (Çakıcı, 2008: 129). Sessizliğin ikilemleri ve işlevleri aşağıdaki maddeler halinde sıralanabilir:

- Bir araya getirdiği gibi uzaklaştırabilir,
- Tedavi ettiği gibi yaralayabilir,
- Ortaya çıkardığı gibi saklar,
- Derin düşünmeyi sağladığı gibi hiç düşünmemeye neden olabilir,
- Hem kabul etmeyi öğretir hem de muhalefet olmayı.

Örgütsel sessizlik kavramı da bireylerin örgütler için gerekli olabilecek bilgiyi bildiği halde söylememesidir (Morrison ve Milliken, 2000: 710). Örgütsel sessizlik iş yerinde farklı nedenlerden kaynaklanabilirler. Bu durumlar bazen bilgi eksikliği, kendini ve örgütünü korumak, bilgi vermeden kaçınmaya çalışmak şeklinde sıralanabilmektedir. Olumsuz sonuçlarla karşılaşma korkusu da örgütsel sessizliğe neden olmaktadır. İmajına zarar gelmesi, ilişkilerinin zarar görmesi, cezalandırılma, iş arkadaşlarının üzerinde olumsuz etki yaratma korkusu, insanların işleri ve diğer insanlarla ilgili korkularından dolayı sessiz kalmalarına ve örgüt için önemli olabilecek bilgileri gizlemeye itmektedir (Milliken, Morrison ve Hewlin, 2003: 1465). Yöneticilerin veya liderlerin bu durumların farkına varıp bu durumlar hakkında önlemler alması önem teşkil etmektedir.

Morrison ve Milliken (2000) yöneticilerin yaptığı hatalı davranışlardan dolayı kendini yetersiz hissettikleri için ve bu husustan oluşabilecek tehditleri engelleyebilmek adına astlarına korku saldıklarını ifade etmişlerdir. Böyle örgüt ortamlarında astlar yöneticilerinden bu tarz davranışlar görmemek için kendilerini geri planda tutup, sahip oldukları bilgiyi söylememekte ya da çarpıtarak söyleme ihtiyacı duymaktadırlar.

Örgütsel sessizlik ile ilgili literatürde farklı tanımlar yapılmıştır. Çakıcı (2007: 156) örgütsel sessizlik kavramı için örgütsel problemler hakkındaki fikirlerini kendine saklama olarak tanımlamaktadır. McGowan (2003: 65) ise örgütsel problemlerin yanında kişisel zorlukların da bilinçli bir şekilde bastırılmasını örgütsel sessizlik olarak tanımlamıştır. Bowen ve Blackmon (2003: 1409) ise işgörenler örgütte pasif kalmaları ve fikirlerini açık bir şekilde belirtememeleri halini örgütsel sessizlik olarak tanımlamaktadır.

Örgütsel sessizlik yaşanan ortamların dayandığı ortak inançlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Dağlar, 2020: 2487):

- Örgütteki sorunlardan bahsetmek için çaba harcamak gereksizdir,
- İşgörenlerin fikirlerini ve korkularını dile getirmeleri tehlikelidir,
- Üst düzey yöneticilerin astlarından olumsuz geri bildirim alma korkusu da örgütsel sessizliğe neden olabilecek bir durum olarak görülmektedir.

Örgütsel sessizlikle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde örgütsel sessizliğin genelde üç farklı boyutta incelendiği görülmektedir (Çakıcı, 2010, Van Dyne vd., 2003, Çakıcı, 2007);

-Kabullenici Sessizlik: İşgören herhangi bir konu hakkında konuşmanın anlamsız olduğunu düşünür ve konuşarak birşeyleri çözümlenemeyeceğinin farkındadır (Çakıcı, 2010: 32). Kişiler kasıtlı olarak sessizliğe bürünürler ve ilgisiz tavırlar sergilerler. İçinde buldukları durumu kabul eden çalışanlar mevcut durumu değiştirebilmek adına hiçbir davranışta bulunmazlar ve açıkça duygularını ifade etmezler. Sadece kendilerine verilen çalışmayı yapan çalışanlar, sadece zaman doldurmak için çabalarlar.

-Savunmacı Sessizlik: İşgören konuşmasının sonucunun birileri tarafından hoş karşılanmayacağını düşünür ve kendini korumak için sessiz kalır (Van Dyne vd., 2003: 1367). Bu sessizlik türü alternatifleri göz önünde bulundurmaya kapsar ve o anda gerçekleştirilebilecek en iyi stratejinin kişinin bilgilerini kendine saklamak olduğunu düşünür. Konuşma korkusu içerisinde olan çalışan yeni fikirlerin riskli sonuçlar doğurabileceğini düşünür.

-İlişkisel Sessizlik: İşgörenlerin değer verdikleri ilişkileri korumak amacıyla sessiz kalmasıdır. İşgören işi ile ilgili özel bilgilerin korunması ve iş birliği güdüsü ile örgütün yararına sessiz kalmaktadır. Bu durumda işgören çalıştığı örgütteki koşulların iyileştirilmesi için gerçek fikirlerini gizlemelidir (Çakıcı, 2007: 156).

Kabul edilmiş sessizlik ve savunmacı sessizlikte motivasyon düşüktür, ancak ilişkisel sessizlikte çalışanın motivasyonu yüksektir. Örgütsel sessizliği meydana getiren ve devam ettiren inançların değiştirilmesi zordur (Bolat vd., 2016: 535). Sessizlik ikliminin hâkim olduğu bir örgütte çok sesliliğe geçmek köklü bir değişim gerektirebilir. Bu ortamı yaratabilmek için çoğulculuktan, işgörenlerin fikirlerinden yararlanmak ve onların konuşmaları teşvik etmek esastır.

Yapılan araştırmalar çalışanların sessiz kalmalarının altında birçok sebebinin yattığını göstermektedir. Bu sebepler; şikâyetçi biri olduğunu düşünülmesi, güven kaybına maruz kalmak, işten atılmak şeklinde sıralanabilir. Bu korkuları yaşayan çalışan konuşmanın bir faydası olmadığını görmektedir (Çakıcı, 2008: 118). Çalışanlar açık kapı politikaları, şikâyet sistemleri, yüz yüze iletişim gibi yollar ile üstlerine ulaşmayı denerler. Fakat çalışanlar bu tercihleri yerine getirmeyip birlikte sessiz kalmayı tercih ederlerse örgütler bu durumdan olumsuz etkilenebilirler.

Çalışanların örgüt içerisinde sessizliği tercih etmelerinin belli başlı nedenleri Bekleyiş Teorisi, Fayda Maliyet Analizi, Sessizlik Sarmalı ile açıklanabilir. Wroom'un Bekleyiş Teorisi'ne göre örgüt içerisinde bazı davranışların ortaya çıkma nedeni çalışanların kişilik özelliklerine ve çevresel koşullara bağlıdır. Bu iki faktör sayesinde çalışanın çalışma ortamına nasıl katkı sağlayacağı belirlenir. Bu teoriye göre çalışanlar, fikir ve düşüncelerinin çalıştıkları örgütte pozitif algılanmayacağını hissederlerse bu davranışı ya az yapacaklar ya da hiç yapmayacaklardır (Çakıcı, 2007: 154). Fayda Maliyet Teorisi'ne göre çalışanlar konuşma ya da sessiz kalma durumunun fayda maliyet durumunu karşılaştırıp ya sessiz kalırlar ya da konuşma davranışlarını bu duruma göre şekillendirerek devam ederler. Sessizlik Sarmalı Teorisi çalışanların doğru bildikleri hususları söyleyip söyleyememe hususunda kararları nasıl verdiklerini açıklamaktadır. Çalışanlar örgüt ile ilgili önemli konularda çalışma arkadaşlarından destek almak isterler. Eğer destek alamazlarsa çalışma arkadaşlarının sessizliğe büründüklerini ve dürüst olmadıklarını düşünmeye başlarlar. Çalışanlar sesini duyurma veya sessiz kalma arasında seçim yapmaya çalışırken baskın görüşlerden ve örgüt ikliminde, sosyal uyum gibi unsurlardan etkilenmektedirler (Akin, 2020: 220).

3. Paternalist Liderlik ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi

Yerli ve yabancı literatür incelendiğinde iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen kısıtlı sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Paternalist liderlik ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiyi ve değişkenlerin literatürdeki benzer değişkenlerle ilişkilerini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır;

Farh ve Cheng (2000: 41) çalışmasında paternalist liderliğin alt boyutlarından ahlaki ve yardım sever liderlik ile pozitif yönlü ve anlamlı, otoriter liderlik ile anlamsız ilişkilerinin olduğu tespit edilmiştir.

Paternalist liderliğin çalışan sesliliği ile ilişkisini inceleyen Chan (2013: 25), bir imalat firmasının çalışan 286 işçiye anket uygulaması gerçekleştirmiştir. Elde edilen veriler analiz edildiğinde paternalist liderliğin bir alt boyutu olan ahlaki liderlik ile çalışan sesliliği arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

Özer, Doğan ve Tınaztepe (2013: 167) özel bir bankada çalışan 118 beyaz yakalı ile paternalist liderliğin algılanan belirsizlik üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Verilerin analizi neticesinde paternalist liderliğin algılanan belirsizliği negatif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Sevgi (2018: 75) çalışmasında farklı endüstrilerden 150 katılımcıyla paternalist liderlik ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan analizlerin neticesine göre otoriter paternalist liderliğin örgütsel sessizlik üzerinde anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür.

Maryam ve Omid (2019: 200) çalışmasında Chaharmahal & Bakhtiari Gas Company firmasının 230 çalışanı ile bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Yapılan analizlerin neticesinde paternalist liderlik, yardımsever liderlik ve otoriter liderliğin örgütsel sessizlik üzerinde anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Sevinç (2019: 77), Balıkesir İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı, Altieylül ve Karesi ilçelerinde bulunan, 20 Ortaöğretim kurumunda çalışan 450 lise öğretmeni ile bir çalışma gerçekleştirmiştir. Yapılan analizlerin neticesinde paternalist liderliğin tükenmişlik üzerinde negatif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Toptaş (2019: 108) Balıkesir, Çanakkale ve İstanbul'da faaliyet gösteren iki dört yıldızlı otel ve bir beş yıldızlı otel işletmesinin 380 çalışanı bir araştırma gerçekleştirmiştir. Yapılan analizlerin neticesinde paternalist liderlik ile örtük liderlik boyutları arasında anlamlı ilişkilerin olduğu görülmüştür.

Lie ve Xing (2021: 21) tarafından Çin'de farklı endüstri kollarında çalışmakta olan işgörenler arasında yardımsever liderliğin çalışan sessizliği üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizlerin neticesinde yardımsever liderliğin çalışan sessizliği üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür.

4. Araştırma Yöntemi

Bu araştırmanın amacı paternalist liderliğin ve paternalist liderliğin alt boyutlarının örgütsel sessizlik üzerindeki etkisini tespit etmektir. Bu kapsamda araştırmanın örneklemini, kullanılan ölçekler, hipotezler, bulgular ve analizler aşağıda sunulmuştur.

4.1. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırmanın verileri anket yöntemi ile toplanmıştır. Demografik sorular hariç, diğer iki ölçekte çalışanların ifadelerine katılım seviyeleri, 5'li Likert Ölçeği ile belirlenmiştir (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum). Anket formları yüz yüze görüşülerek doldurtulmuştur. Anket formunda toplam 62 soru bulunmaktadır. İlk 6 soru katılanların demografik özelliklerini tespit etmeye yöneliktir. Diğer soruların 26 tanesi paternalist liderlik ve 30 tanesi örgütsel sessizlik ile ilgili sorulardır.

Paternalist liderlik ölçeği, Cheng ve diğerleri tarafından geliştirilen, Sevgi (2018) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 26 maddelik ölçektir. Örgütsel Sessizlik ölçeği 2008 yılında Çakıcı tarafından geliştirilmiş 30 sorudan oluşmaktadır. Orijinal paternalist liderlik ölçeğindeki 1-11 arası sorular yardımsever liderlik alt boyutunu, 12-27 arası sorular ahlaki liderlik alt boyutunu, 18-26 arası sorular otoriter liderlik alt boyutunu temsil etmektedir. Yardımsever liderlik için yer alan sorulara örnek aşağıda sunulmuştur;

- Düşük performans gösterdiğimde bunun sebebini anlamaya çalışır.

Katılımcılar yukarıdaki soruyu yanıtlarken 1 ile 5 arasında tercihlerini belirtmişlerdir. 1 "Kesinlikle Katılmıyorum" , 5 "Kesinlikle Katılıyorum"a karşılık gelmektedir.

Ahlaki liderlik için " Topluluğun yararı söz konusu olduğunda hakarete uğrasa bile intikam almayı düşünmez." ifadesi ve otoriter liderlik için " Görevlerimizi yerine getiremediğimizde bizi azarlar." ifadesi örnek olarak gösterilebilir.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemini

Çanakkale'nin Biga ilçesinde 6 şirkette 291 pazarlama elemanının çalıştığı tespit edilmiştir. 3 şirketin 150 çalışanı araştırmamızın evrenini oluşturmaktadır. Bu 150 çalışandan 109'una anket uygulanmıştır. Bu 109 kişi araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Örnekleminizin evrenin %72'sine karşılık geldiği görülmüştür. Aşağıda yapılan hesaplama sonucunda örneklemin evreni temsil yeteneği olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

$$n = \frac{n_0}{1 + n_0/N} \quad n_0 = \frac{t^2 x s^2}{d^2}$$

N: Evren büyüklüğü

n: Örneklem büyüklüğü

t: Güven düzeyine karşılık gelen tablo z değeri (0,05 için 1.96, 0.01 için 2.58 ve 0.001 için 3.28)

s: Evren için tahmin edilen standart sapma

d: Kabul edilebilir sapma toleransı

Araştırmada güven düzeyi olarak %95 (alfa 0,05 için z tablosu değeri (t)=1,96), standart sapma değeri ise 0,5 (s) olarak alınmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2017: 318).

$$n = \frac{384,16}{1 + \frac{384,16}{150}} = 107,91 \quad n_0 = \frac{1,96^2 \times 0,5^2}{0,05^2} = 384,1$$

Anket çalışmasını gerçekleştirebilmek için Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 2020/6 toplantı nolu ve 04.11.2020 tarihli "Etik Kurul Onayı" alınmıştır.

4.3. Araştırmanın Hipotezleri

Sosyal değişim kuramının temel prensibi karşılıklılık normudur. Sosyal değişim kuramı, bir etkileşim durumunda bireyler ve gruplar arasındaki kaynak alışverişini anlama ile ilgili genel bir sosyal bilim kuramıdır (Kulualp ve Sarı, 2019: 661). Araştırmanın hipotezleri sosyal değişim kuramına göre oluşturulmuştur. Bu iki değişken arasında literatür taramasında belirlenen çalışmalardan ve sosyal değişim kuramından yola çıkılarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₁: Paternalist liderliğin örgütsel sessizlik üzerinde negatif yönlü ve anlamlı bir etkisi vardır.

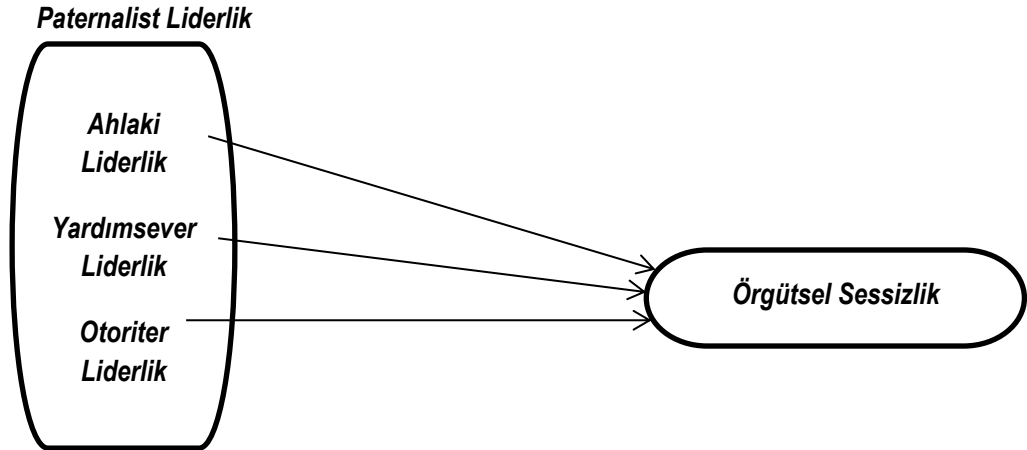
H₂: Paternalist liderliğin alt boyutlarından olan otoriter liderliğin örgütsel sessizlik üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi vardır.

H₃: Paternalist liderliğin alt boyutlarından olan yardımsever liderliğin örgütsel sessizlik üzerinde negatif yönlü ve anlamlı bir etkisi vardır.

H₄: Paternalist liderliğin alt boyutlarından olan ahlaki liderliğin örgütsel sessizlik üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

4.4. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli Şekil 1'de belirtilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

5. Araştırmanın Bulguları

5.1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Tablo 1. Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Değişken		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	50	45,9
	Erkek	59	54,1
Yaş	18-24	31	28,4
	25-31	42	38,5
	32-38	21	19,3
	39-45	7	6,4
	45 ve üzeri	8	7,3
Eğitim Durumunuz	İlköğretim	6	5,5
	Lise	50	45,9
	Lisans	48	44,0
	Yüksek Lisans/Doktora	5	4,6

Medeni Durum	Evli	54	49,5
	Bekâr	55	50,5
Katılımcıların İş Tecrübesi	1 yıldan az	24	22,0
	1-5 yıl arası	38	34,9
	6-10 yıl arası	24	22,0
	11-15 yıl arası	7	6,4
	15 yıl ve üzeri	16	14,7
Katılımcıların Çalıştıkları Kurumdaki Çalışma Süreleri	1 yıldan az	49	45,0
	1-5 yıl arası	42	38,5
	6-10 yıl arası	9	8,3
	11-15 yıl arası	4	3,7
	15 yıl ve üzeri	5	4,6
Toplam		109	100

Tablo 1 incelendiğinde ankete katılanların çoğunluğunun 59 kişi ile erkek olduğu, medeni durumlarının çoğunlukla bekâr olduğu (55 kişi) görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumları genellikle lise mezunu olmakla beraber yaşları 25 ile 31 arasında seyretmektedir. İş tecrübeleri yıl bazında değerlendirildiğinde 1 ile 5 yıl arasındadır. Çalıştıkları kurumdaki tecrübeleri çoğunlukla 1 yıldan az (49 kişi) olarak görülmektedir.

5.2. Normallik Testi

Tablo 2. Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

	Basıklık (Kurtosis)	Çarpıklık (Skewness)
Paternalist Liderlik	,423	1,365
Örgütsel Sessizlik	,231	-,843
Yardımsaver Liderlik	-,264	-,025
Ahlaki Liderlik	-,169	-,261
Otoriter Liderlik	,480	,094

Tablo 2'de görüldüğü gibi iki ölçek için basıklık ve çarpıklık değerleri -1,5 ile +1,5 arasındadır. Bu sonuçlar verilerin normal dağıldığını göstermekte olup, daha sonraki aşamalarda korelasyon ve regresyon analizlerinin uygulanabileceğini ifade etmektedir. Örneklem sayımız 30'un üzerinde olduğu için merkezi limit teoremine ve basıklık çarpıklık gibi merkezi eğilim ölçülerine göre dağılım normaldir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 240). Bu nedenle parametrik analizler kullanılmıştır.

5.3. Güvenilirlik Analizleri, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Tablo 3. Ölçeklere Ait Cronbach's Alfa, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Cronbach's Alfa	Örneklem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma
Paternalist Liderlik	,829	109	3,7567	,60465
Örgütsel Sessizlik	,927	109	2,6517	,99446
Yardımsaver Liderlik	,938	109	3,9241	1,08631
Ahlaki Liderlik	,768	109	3,9954	,97221
Otoriter Liderlik	,897	109	3,4659	1,03112

Araştırmada paternalist liderlik ölçeğinin güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) 0,829 olarak, örgütsel sessizlik ölçeğinin güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) 0,927, yardımsaver liderlik ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,938 (Cronbach's Alpha), ahlaki liderlik ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,768 (Cronbach's Alpha) ve otoriter liderlik ölçeğinin katsayısı 0,897 (Cronbach's Alpha) olarak belirlenmiştir.

Alpha katsayısı 0 ile 1 arasında değişen değerler almaktadır. Bu değer 1'e yaklaştıkça ölçeğin güvenilirliği artmaktadır. Güvenilirliği ölçmek adına hesaplanan Alpha katsayısı 0,40-0,60 arasında bir değer alıyorsa ölçek düşük güvenilir, 0,60-0,80 arasında bir değer alıyorsa ölçek oldukça güvenilir ve 0,80-1,00 arasında bir değer alıyorsa ölçek yüksek güvenilir şeklinde ifade edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 162). İfadeler doğrultusunda araştırmanın güvenilirlik analizi sonuçları yüksektir.

5.4. Paternalist Liderlik Ölçeğinin Alt Boyutları İçin Açıklayıcı Faktör Analizi

Tablo 4. KMO ve Bartlett's Testi

KMO Değeri	,910
Yaklaşık Ki Kare Değeri	2144,997
Serbestlik Derecesi (df)	325
Anlamlılık (Sig.)	,000

KMO değerinin 0 ile 1 değer arasında olması gerekir ve 0,60 ve üstünde olması örneklemin faktör analizi için yeterli olacağına işaret eder. 0,80 üzerinde değer olduğunda ise mükemmel sayılmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2017: 310). Bartlett's küresellik testi korelasyon matrisindeki ilişkilerin faktör analizi yapacak ölçüde yeterli olup olmadığını belirtmektedir. Bu testin neticesi anlamlı olması ($p < 0,05$) değişkenler arası ilişkilerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için anlamlı olduğunu ve bir sonraki adımda da faktör analizinin gerçekleştirilebileceğini göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 314). Tablo 4'teki KMO ve Bartlett's Küresellik Testi sonucunda, araştırmada kullanılan ölçeklerin faktör analizi için uygun olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. Paternalist Liderlik Ölçeğinin Alt Boyutları İçin Açıklayıcı Faktör Analizi Bulguları

Boyutlar	Sorular	Faktör Yükleri		
		F1	F2	F3
Yardımsaver Liderlik	P 9	,808		
	P 4	,787		
	P 3	,734		
	P 10	,729		
	P 11	,728		
	P 1	,716		
	P 8	,629		
	P 2	,627		
	P 5	,605		
	P 7	,588		
Ahlaki Liderlik	P 6	,440		
	P 17		,824	
	P 13		,802	
	P 16		,775	
	P 12		,769	
	P 15		,741	
Otoriter Liderlik	P 14		,402	
	P 24			,813
	P 23			,792
	P 26			,791
	P 21			,716
	P 22			,659
	P 18			,657
	P 25			,562
	P 20			,353
P 19			,469	

Orijinal paternalist liderlik ölçeğindeki 1-11 arası sorular yardımsaver liderlik alt boyutunu, 12-27 arası sorular ahlaki liderlik alt boyutunu, 18-26 arası sorular otoriter liderlik alt boyutunu temsil etmektedir. Bu doğrultuda oluşan faktör dağılımı ve faktör analizine ilişkin bilgiler Tablo 5'te gösterilmiştir. Tablo 5 incelendiğinde en düşük faktör yükünün ,402 ve en yüksek faktör yükünün ,824 olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, KMO değerinin 0.910 olması ve Bartlett küresellik testinin anlamlı çıkması, örneklem sayımızın yeterliliğini ve verimizin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2010: 55). Yapılan faktör analizi neticesinde ortaya konan bilgilerin ve ölçeklerdeki soruların orijinal ölçekteki boyutlarında yer alması kullanılan paternalist liderlik ölçeğinin geçerli bir ölçek olduğunu ortaya koymaktadır.

5.4. Korelasyon Analizi Bulguları

Tablo 5 Korelasyon Analizi Bulguları

Değişkenler	1	2	3	4	5
Yardımsever Liderlik (1)	1				
Ahlaki Liderlik (2)	,728**	1			
Otoriter Liderlik (3)	-,435**	-,392**	1		
Örgütsel Sessizlik (4)	-,614**	-,518**	,714**	1	
Paternalist Liderlik (5)	,759**	,687**	,335**	-,205**	1

N:109, $p^* < 0.05$, $p^{**} < 0.01$

Tablo 4'teki korelasyon analizi sonuçlarına göre paternalist liderliğin bir alt boyutu olan yardımsever liderlik ile örgütsel sessizlik arasında negatif yönlü ve anlamlı ($r(109)$: -,614, $p < 0.05$), ahlaki liderlik ile örgütsel sessizlik arasında negatif yönlü ve anlamlı ($r(109)$: -,518, $p < 0.05$), otoriter liderlik ile örgütsel sessizlik arasında pozitif yönlü ve anlamlı ($r(109)$: ,714, $p < 0.05$) bir ilişki olduğu görülmüştür. Paternalist liderlik ile örgütsel sessizlik arasında da negatif yönlü ve anlamlı ($r(109)$: -,205, $p < 0.05$) bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

5.5. Regresyon Analizi Bulguları

Paternalist liderliğin ve alt boyutlarının örgütsel sessizlik üzerindeki etkisini tespit etmek için basit ve çoklu regresyon analizleri yapılmıştır. Analizlere ilişkin bulgular aşağıda yer almaktadır.

Tablo 6. Basit Regresyon Analizi Bulguları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	β	t	p
Örgütsel Sessizlik	Paternalist Liderlik	-,337	,156	-,205	-2,163	,033
F= 4,681						
$R^2 = ,042$						
Düzeltilmiş $R^2 = ,033$						
Tahmini Std. Hata= ,97794						
Anova= ,033						

Tablo 6'daki regresyon analizinin sonucu incelendiğinde modelin tamamı için hesaplanmış p değerinin ($,033$) $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde olduğu ifade edilmektedir. Bu sonuca göre paternalist liderliğin örgütsel sessizliği negatif yönde etkilediği görülmüştür ($\beta = -,205$ $p < 0,01$). Elde edilen bu sonuca göre H_1 hipotezi kabul olmuştur.

Tablo 7. Çoklu Regresyon Analizi Bulguları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	β	t	p	Tol.	VIF
Örgütsel Sessizlik	Yardımsever Liderlik	-,370	,082	-,404	-4,510	,000	,453	2,209
	Ahlaki Liderlik	-,025	,086	-,024	-,289	,779	,512	1,953
	Otoriter Liderlik	,501	,064	,519	7,871	,000	,838	1,194
F = 56,525								
$R^2 = ,618$								
Düzeltilmiş $R^2 = ,607$								
Tahmini Std. Hata = ,62369								
ANOVA (Anlamlılık) = ,000								

Tablo 5'teki regresyon analizinin sonucu incelendiğinde modelin tamamı için hesaplanmış p değerinin ($,000$) $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde olduğu görülmektedir. Yapılan çoklu regresyon analizinin sonucuna göre paternalist liderliğin bir alt

boyutu olan yardımsever liderliğin ve otoriter liderliğin örgütsel sessizliği etkilediği görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlara göre H₂ ve H₃ hipotezler kabul olmuştur. Ancak ahlaki liderliğin örgütsel sessizlik üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiş ve H₄ hipotezi reddedilmiştir.

Araştırmanın modelindeki Beta katsayıları incelendiğinde örgütsel sessizliği açıklamada yardımsever liderliğin negatif yönlü ($\beta = -.404, p < 0,05$) ve otoriter liderliğin pozitif yönlü ($\beta = .519, p < 0,05$), etkisinin olduğu tespit edilmiştir. R² değeri bağımlı değişkendeki değişimlerin (örgütsel sessizlik) ne kadarının bağımsız değişkenler tarafından (yardımsever liderlik, ahlaki liderlik, otoriter liderlik) açıklandığını göstermektedir. Bu nedenle örgütsel sessizlik değişkenindeki %61'lik değişim bağımsız değişkenlere bağlıdır sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Etkili bir liderlik türü olarak bilinen paternalist liderlik, yöneticilerin çalışanları ile bir aile ortamı kurarak ilgilendiği liderlik tarzını ifade etmektedir (Özyılmaz ve Ataç, 2019: 402). Çalışanlarına değer veren yöneticiler çalışanlarından da karşılık olarak sadakat beklerler. Ancak bazı durumlarda çalışanlar bir konu karşısında kendilerinde beklenen bu itaat, iş birliği vb. nedenlerden ötürü düşüncelerini ve duygularını kasıtlı olarak paylaşmazlar. Örgüt üyelerinin bu durumlara verdiği tepki örgütsel sessizlik olarak tanımlanmaktadır.

Yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre paternalist liderliğin bir alt boyutu olan yardımsever liderlik ile örgütsel sessizlik arasında negatif yönlü ve anlamlı, ahlaki liderlik ile örgütsel sessizlik arasında negatif yönlü ve anlamlı, otoriter liderlik ile örgütsel sessizlik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Paternalist liderlik ile örgütsel sessizlik arasında da negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar Sevgi (2018) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile uyumludur. Sevgi (2018: 66) çalışmasında da ahlaki liderlik ile örgütsel sessizlik arasında negatif yönlü ve anlamlı, yardımsever liderlik ile örgütsel sessizlik arasında negatif yönlü ve anlamlı, otoriter liderlik ile örgütsel sessizlik arasında pozitif yön ve anlamlı ilişkilerin olduğu görülmüştür. Regresyon analizinin neticesine göre paternalist liderliğin örgütsel sessizliği etkilediği görülmektedir. Elde edilen bu sonuç Maryam ve Omid (2019: 206) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile uyumlu olup, iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisini onaylamaktadır. Paternalist liderliğin bir alt boyutu olan yardımsever liderliğin ve otoriter liderliğin örgütsel sessizliği etkilediği görülmüş, ancak ahlaki liderliğin örgütsel sessizlik üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar Sevgi (2018) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile örtüşmektedir. Bu çalışmanın regresyon analizi sonuçlarında da yardımsever liderliğin örgütsel sessizliği negatif yönde etkilediği görülmektedir. Yine bu çalışmanın regresyon analizi sonuçlarına göre ahlaki liderliğin örgütsel sessizliği etkilemediği görülmektedir (Sevgi, 2018). Chu ve Hung (2009: 70) tarafından yapılan çalışmanın da bu araştırma ile örtüşen tarafları bulunmaktadır. Chu ve Hung çalışmasında da yardımsever liderliğin örgütsel sessizliği negatif yönde, paternalistik liderliğin örgütsel sessizliği negatif yönde etkilediği görülmektedir.

Otoriter liderliğin fazla olduğu örgütlerde örgütsel sessizlik artmaktadır. Otoriter liderler sert, cezalandırıcı, disipline önem veren liderlerdir. Eğer örgütlerde örgütsel sessizlik en aza indirilmek isteniyorsa otoriter liderlerin bu davranışlardan kaçınmaları gerekmektedir. Bunun yerine daha babacan şekilde çalışanına yaklaşan liderler örgüt içi sessizliğin azalmasına katkı sağlayacaklardır.

Örgütleri çalışanlarından bağımsız düşünmek mümkün değildir. Bu sebeple örgüt ile çalışanlar arasındaki uyumu sağlayabilecek davranışların geliştirilebilmesi için çalışanların her ortamda kendilerini rahat bir şekilde ifade edecekleri örgüt kültürü ortamı oluşturmak gerekmektedir. Örgütsel sessizliğin örgütler içinde yaygınlaşması büyük bir tehlike arz etmekte ve yeniliklerin önüne geçilmesine neden olmaktadır. Bilgiyi paylaşma hususunda yaşanan isteksizlik, çalışanların motivasyonunu, verimliliğini ve örgütlerine olan bağlılığı düşürecektir. Çalışanların sahip oldukları bilgileri kendilerine saklaması yenilik süreçlerini de olumsuz etkileyecektir. Örgütlerde yönetim ile ilgili inançların veya hiyerarşik seviyelerin yüksek olması örgütsel sessizliğin artışına sebep olacaktır. Bu nedenle yöneticilerin örgütsel sessizliğe neden olabilecek durumları ortadan kaldırmaları ve çalışanların duygu ve düşüncelerini açık bir şekilde ifade edebilecekleri bir örgüt ortamı oluşturulmaları önem arz etmektedir. Örgütsel sessizliğin önüne geçildiği kurumlarda hem örgütsel bağlılık artacak hem de kaynaklar daha verimli kullanılacaktır. Örgütlerin çalışanlarının düşüncelerini söylemekten alıkoyma eğilimleri, çalışanların istenmeyen tepkilerle geri bildirim yapmalarına neden olacaktır. Doğru ve hızlı bilgiye ihtiyaç duyulduğu günümüz şartlarında, çalışanların özgüvenlerinin artırılması, kendilerini önemli hissetmelerini sağlamak, çalıştıkları örgüte karşı aidiyet duygularını yükseltebilmek yöneticiler için örgütsel sessizlikle mücadele etmenin yollarındandır. Babacan liderliği benimseyen yöneticilerin çalışanların kendilerine itaat edildiğini düşünerek sessiz kaldığına inanmaları ve bunu bir memnuniyet göstergesi olarak görmeleri önüne geçilmesi gereken bir düşünce tarzıdır (Cheng vd., 2004: 91). Bu düşüncenin aksine babacan liderler, kritik önem taşıyan konularda çalışanlarının görüşlerine başvurduklarında, fikir ve görüş ayrılıklarına önem verdiklerinde artık örgütsel sessizlik sorunu azalacaktır. Çalışanları ile arasındaki bağı güçlü kılmayı başarabilen, çalışanlarının kendilerini rahat bir dille ifade etmelerine imkân tanıyan, çalışanlarının kendilerine olan güvenini sağlayan yöneticiler örgütsel sessizliğin önüne geçip, hem örgüte hem de topluma katkı sağlayacaktır. Elde

ettiğimiz sonuçlar ışığında ve literatürdeki geçmiş araştırmaların verileri doğrultusunda firma yöneticilerine aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Örgütsel bağlılık duygusunun geliştirilmesi gerekmektedir.
- Örgüt içi iletişim kanallarının açık tutulması şarttır.
- Çalışanlar örgütte alınan kararlara katılım sağlayabilmelidir.
- Yöneticilerin çalışanların talepleri hakkında bilgi sahibi olmaları gereklidir.
- Çalışanların nasıl motive olabileceklerinin bilinmesi gereklidir.
- Takım çalışması ve ekip ruhunun önemi çalışanlara vurgulanmalıdır.
- Örgüt kültürü güçlendirilmelidir.
- Çalışanlara bilgilerini rahatlıkla paylaşmaları için bir teşvik politikası hazırlanmalıdır.

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmanın da belli başlı kısıtları bulunmaktadır. Bu çalışma sadece Çanakkale ilinin Biga ilçesindeki firmalarda çalışmakta olan pazarlama elemanları ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın sonuçları örneklem ile sınırlı olup, genellenemez. Çalışmada yalnızca paternalist liderliğin örgütsel sessizliği açıklama dereceleri ölçülmeye çalışılmıştır. Örgütsel sessizliğin farklı sebepleri ve sonuçlarını içerene çalışmalar yapılabilir. Bunun yanında paternalist liderlik ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiyi etkileyen durumsal faktörler araştırılarak farklı çalışmalar gerçekleştirilebilir. Ayrıca örgütsel sessizliğin aracı değişken olduğu modeller kurularak literatüre katkı sağlanması olasıdır. Bu çalışmanın sonuçları örnekleme ile sınırlandırılmış olup, elde edilen verilerin ve doğrulanan yapının ilerideki araştırmacılar için daha geniş örnekleme uygulanması literatür açısından katkı sağlayıcı olacaktır.

Kaynakça

- Afsar, B. & Rehman, M. (2015) The relationship between workplace spirituality and innovative work behavior: The mediating role of perceived person–organization fit. *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 12(4), 329-353.
- Akdeniz, M. Z. (2016). *Paternalistik Liderlik ve Örgütsel Adaletin Çalışanların Mutluluklarına Olan Etkisi: Sağlık Sektöründe Uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akın, Ö. (2020). Dönüşümsel ve Etkileşimsel Liderliğin Örgütsel Sessizliğe Etkisi. *TESAM Akademi Dergisi*, 7 (1), 199–228.
- Aycan, Z., Kanungo, R. N., Mendonca, M., Yu, K., Deler, J., Stahl, G. & Kurshid, A. (2000). Impact Of Culture On Human Resource Management Practices: A 10-Country Comparison. *Applied Psychology: An International Review*, 49 (1), 192–221.
- Aycan, Z. (2001). Human resource management in Turkey: Current issues and future challenges. *International Journal of Manpower*, 22(3), 252–260.
- Aycan, Z. (2006). *Towards Conceptual Refinement and Operationalization*. London:Cambridge University Press.
- Bolat, O. İ., Yüksel, M. ve Bolat, T. (2016). Üstlerin Paternalist ve Hizmetkâr Liderlik Tarzlarının, Astların Yukarıya Doğru Uyguladıkları Etkileme Taktikleri Üzerindeki Etkisi. *Avrasya İşletme ve İktisat Dergisi*, 1, 529-542.
- Bolat, T., Seymen, O., Bolat, O. İ., Kinter, O. ve Katı, Y. (2018). Güç mesafesi ve Paternalist liderlik ilişkisi: kuşaklar açısından bir değerlendirme. *Social Sciences Studies Journal*, 4(25), 5496-5502.
- Bor-Shiuan Cheng, L.-F. C. and, Wu, T.-Y., Huang, M.-P., & Farh, J.-L. (2004). Paternalistic Leadership and Subordinate Responses: Establishing a Leadership Model in Chinese Organizations. *Asian Journal of Social Psychology*, 7, 89–117.
- Bowen, F. & Blackmon, K. (2003). Spirals of Silence: The Dynamic Effects of Diversity on Organizational Voice. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1393-1417.
- Böreği, D., Y. (2009). Paternalist Leadership Style's Evolution İn E-Culture, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 38(2), 103-109.
- Burak, A. (2016). *Örgütsel Bağlılığın Oluşumunda Paternalist Liderliğin Rolü: Gemi Adamlarının Kaptanları Değerlendirmeleri Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

- Çakıcı, A. (2007). Örgütlerde Sessizlik: Sessizliğin Teorik Temelleri ve Dinamikleri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 145-162.
- Çakıcı, A. (2008). Örgütlerde Sessiz Kalınan Konular, Sessizliğin Nedenleri ve Algılanan Sonuçları Üzerine Bir Araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 117-134.
- Çakıcı, A. (2010). *Örgütlerde İşgören Sessizliği: Neden Sessiz Kalmayı Tercih Ediyoruz?* Ankara: Detay Yayınevi.
- Çalışkan, N., & Özkoç, G. (2016). Örgütlerde Paternalist Liderlik Algısına Etki Eden Ulusal Kültür Boyutlarının Belirlenmesi. *Journal of Yasar University*, 11(44), 240–250.
- Chan, S. (2013). Paternalistic Leadership and Employee Voice: Does Information Sharing Matter?. *Sage Journals*, 1(1), 20-41.
- Cheng, B.S.& Chou, L.F.& Wu, T.Y.& Huang, M.P.& Farh, J.F. (2004). Paternalistic Leadership And Subordinate Responses: Establishing A Leadership Model In Chinese Organizations. *Asian Journal of Social Psychology*, 7 (1), 89–117.
- Chu, P. C. & Hung, C. C. (2009). The Relationship of Paternalistic Leadership and Organizational Citizenship Behavior: The Mediating Effect of Upward Communication. *Journal of Human Resource and Adult Learning*, 5(2), 66-73.
- Dağlar, H. (2020). Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Örgütsel Sessizlik Üzerine Etkisi: Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2487-2500.
- Davut, S. (2018). *The Relationship Between Paternalistic Leadership and Organizational Silence*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Farh, J. L. & Cheng, B. S. (2000). A Cultural Analysis Of Paternalistic Leadership In Chinese Organizations. *Management and Organizations in the Chinese Context*, 45(1), 85–127.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J., Anderson, R. E., Tatham, R. L., & Black, W. C. (2010). Multivariate data analysis. New Jersey: Prentice Hall.
- Karşu, D., Erkilet, A., & Taylan, H. H. (2019). Paternalist Liderlik ve Örgüt Kültürü İlişkisi: Sakarya Üniversitesi Örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 14(1), 87-116.
- Keklik, B. (2012). Sağlık Hizmetlerinde Benimsenen Liderlik Tiplerinin Belirlenmesi: Özel Bir Hastane Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 73-93.
- Kulualp, H. ve Sarı, Ö. (2019). Destekleme Davranışı ve Sosyal Değişim Teorisi Kapsamında Kırsal Turizmin Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 655-678.
- Maryam, A. Z. & Omid, K. (2019). The Relationship between Paternalistic Leadership and Employees' Silence Emphasizing On Moderating Role of Organizational Justice. *Human Resource Management In The Oil Industry*, 10(38), 189-212.
- McGowan, R. A. (2003). *Organizational Discourses: Sounds Of Silence*. 3rd International Critical Management Studies Conference. Lancaster: Lancaster University.
- Milliken, F. J., Morrison, E. W., & Hewlin, P. F. (2003). An Exploratory Study of Employee Silence: Issues That Employees Don't Communicate Upward and Why. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1453–1476.
- Morrison, E. W., & Milliken, F. J. (2000). Organizational Silence: A Barrier to Change and Development in A Pluralistic World. *Academy of Management Review*, 25(4), 706–725.
- Özer, F., Doğan, B. & Tınaztepe, C. (2013). The Effect of Paternalistic Leadership on Perceived Uncertainty in Organizations Which Had Gone Through Merger or Acquisition. *Science Direct*, 99, 164-172.
- Özyılmaz, B., & Ataç, L. O. (2019). Paternalist Liderlik Algısının Çalışan Sessizliğine Etkisi :Gıda Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(2), 398–410.
- Pellegrini, E.K. and Scandura, T.A. (2006). "Leader-Member Exchange (LMX), Paternalism, And Delegation In The Turkish Business Culture: An Empirical Investigation", *Journal of International Business Studies*, 37, 264-79.
- Pellegrini, E. K. & Scandura, T. A. (2008). "Paternalistic Leadership: A Review And Agenda For Future Research", *Journal of Management*, 34 (3), 566–593.
- Pellegrini, E. K. & Scandura, T. A. & Jayaraman, V. (2010). "CrossCultural Generalizability Of Paternalistic Leadership:

An Expansion Of Leader–Member Exchange Theory”, Group & Organization Management, 35(4) 391–420.

Sevinç, S. B. (2019). *Paternalist liderlik ve tükenmişlik arasındaki ilişki: yıldırımın aracılık etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Taşlıyan, M., Çiçeklioğlu, H., & Bıyıkbeyi, T. (2017). Paternalist Liderlik Ve Örgütsel İletişim Arasındaki İlişki : Doğu Akdeniz Bölgesinde Bir Belediye Örneği. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 4(8), 70–87.

Toptaş, A. (2019). *Otel işletmelerinde paternalist liderlik ve lider üye etkileşimi ilişkisi: örtük liderlik ve güç mesafesinin etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir

Li, X. & Xing, L. (2021). When does benevolent leadership inhibit silence? The joint moderating roles of perceived employee agreement and cultural value orientations. *Journal of Managerial Psychology*, 2(3), 9-27.

Van Dyne, L., Ang S. & Botero I. C. (2003). Conceptualizing employee silence and employee voice as multidimensional constructs, *Journal of Management Studies*, 40 (6), 1359-1392.

Extended Abstract

Aim and Scope

The aim of this research is to determine the relationship between the concepts of paternalistic leadership and organizational silence in the companies where marketing staff working in the companies in Biga district of Çanakkale province work.

Methods

Validity and reliability scales were used to collect data in the research. A questionnaire containing the scales and demographic questions was formed. The data obtained by face-to-face survey method were analyzed with a statistical package program. The universe of the research consists of 291 marketing staff located in the Biga district of Çanakkale province. A sample of the research consists of 109 marketing employees who work from this district. In order to carry out the survey study, 'Ethics Committee approval' was obtained from Bandırma Onyedi Eylül University Ethics Committee dated 2020/6 meeting and 04.11.2020.

Findings

Correlation analysis was performed according to the results, benevolent paternalistic leadership and organizational leadership that is the size of a subset of silence between the negative-way, and meaningful, moral leadership, organizational silence between negative a-way, and meaningful authoritarian leadership and organizational silence between positive way, and it has been seen that there is a meaningful relationship. It has also been determined that there is a negative and meaningful relationship between Paternalist leadership and organizational silence. According to regression analysis, paternalistic leadership appears to influence organizational silence. Benevolent leadership and authoritarian leadership, a sub-dimension of paternalistic leadership, have been found to influence organizational silence, but it has been found that moral leadership has no meaningful effect on organizational silence.

Conclusion

Organizations cannot think independently of their employees. For this reason, in order to develop behaviors that can ensure harmony between the organization and employees, it is necessary to create an organizational culture environment in which employees will express themselves comfortably in any environment. The spread of organizational silence within organizations poses a great danger and leads to innovation being prevented. Reluctance to share information will reduce employee motivation, productivity, and commitment to their organization. Keeping employees' information to themselves will also negatively affect innovation processes. High beliefs or hierarchical levels related to management in organizations will lead to an increase in organizational silence. For this reason, it is important that managers eliminate situations that may cause organizational silence and create an organizational environment in which employees can clearly express their feelings and thoughts. In institutions where organizational silence is prevented, both organizational commitment will increase and resources will be used more efficiently. The tendency of organizations to stop their employees from saying their thoughts will cause employees to give feedback with undesirable reactions.

The Impact of Socio-Demographic Factors on the Gender Norms about Women outside Working in Afghanistan

Afganistan'da Dışarıda Çalışan Kadınlara İlişkin Sosyo-Demografik Faktörlerin Cinsiyet Normlarına Etkisi

Savaş Çevik¹, Mustafa Kartal², Abdul Qahar Khatir³

Abstract

Women's economic power is affected by the norms prevailing among society members on what women should be allowed to do. In Afghanistan, women are expected to work in a separate place from men or they should take the approval of men and as per our calculation most of the people show their agreement with their outside working. By deploying logistic regressions for a survey data taken from Asia Foundation; we found that education, urbanization and TV watching have positive impact on the norms supporting women's working outside. The best strategy is to invest in education of the people from both sexes and increase the activity of media to campaign for women empowerment.

Anahtar Kelimeler: Socio-Demographic factors, Afghanistan, Female, Gender norms, Logit regression.

Öz

Kadınların ekonomik gücü, kadınların ne yapmasına izin verilmesi gerektiği konusunda toplum üyeleri arasında hakim olan normlardan etkilenmektedir. Afganistan'da kadınların erkeklerden ayrı bir yerde çalışmaları bekleniyor ya da erkeklerin onayını almaları gerekmekte ve bizim hesaplamalarımıza göre insanların çoğu dışarıdaki çalışmalarıyla hemfikir olduklarını göstermektedir. Asia Foundation'dan alınan anket verileri için lojistik regresyonlar uygulayarak; eğitim, şehirleşme ve TV izlemenin kadınların dışarıda çalışmasını destekleyen normlar üzerinde olumlu etkisi olduğu bulunmuştur. En iyi strateji, her iki cinsiyetten insanların eğitimine yatırım yapmak ve kadınların güçlenmesi için kampanyaya medyanın faaliyetlerini artırmaktır.

Keywords: Sosyo-Demografik faktörler, Afganistan, Kadın, Cinsiyet normları, Logit regresyonu.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: J11, J16, C32

Submitted: 08 / 02 / 2021

Accepted: 14 / 09 / 2021

¹ Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, scevik@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0730-0746>

² Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, mkartal@selcuk.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-5404-5365>

³ Akhatir890@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3882-8204>

Introduction

The workforce is one of the key components of nations' economic resources, which is a crucial factor in stimulating economic development by forming human capital. Especially in developing countries, ensuring the participation of women in the labor force will contribute not only to the efficient use of limited resources but also to combating poverty and eliminating gender and income inequalities. Economic empowerment of the women generates benefits to not only themselves but also their households and nations. According to a survey by the World Bank Group (2015) if women participate in economic activities like men they will help the world GDP about 28 trillion dollars by 2025. Women play many important roles in their families and societies. In the past, women were mostly giving birth to the future generation but with the course of time, their role in the society and the economy has been changed (Tan ve Yazdanifard, 2013). According to Toossi (2002), the female participation rate in the labor force of the U.S economy increased from 29 percent to more than 46 percent between 1950 and 2000. One of the reasons that they are more hired for jobs is female managers in an organization. Another reason regarding the increasing female participation rate in the labor force is the kind of jobs (therapist, dietician, and health technician) in which the salary of the female is higher than male (Guadreau, 2013).

Nevertheless, women's participation in the workforce is still limited, especially in developing countries. Some factors have a negative impact on the female participation rate in the workforce. One of the factors is the education level, which has a positive impact on their participation in the workforce (Bossler vd., 2016). According to the ILO (2016), the education achievements of women have not been translated into a comparable improvement in the workforce, and relative to men, they are more likely to be unemployed during the last two decades. Anecdotal suggestion shows that in some societies social norms have been constraint against women outside working, they are expected to work in places, which is separated from men, furthermore, they are expected to get the approval of men for outside working especially in societies like Afghanistan, Saudi Arabia. Furthermore, in the case of Jordan, factors that had a negative impact on female participation rate are child care, discrimination wages, safety, women's belief about discouragement from her husband, mix workplace, family-friendly policies, and many more (The International Bank for Reconstruction and Development, 2018). According to Benham (1980), besides education, many demographical factors could have an impact on their participation in the labor force.

The political atmosphere and social norms regarding gender roles are other important factors in the division of labor between women and men and in women's participation in social and economic life. Afghanistan presents one of the striking examples of this fact. Afghanistan is a country that has a population of more than 37 million including 14.450.224 labor forces in which the percentage of female labor is more than 35% (The World Bank, 2019). If we glance over women's life in Afghanistan since 1919, it will help us that how they were behaved in the different regimes and governments. According to the (Amnesty International UK, 2014), Afghan women got right for the first time in 1919 one year before the UK, in 1950 purdah was abolished, in 1960 new constitution was brought for the equality than after during the Russian invasion, Mujahidin and Talibanism regime women lost their right increasingly. Especially during the Taliban regime, they were not allowed to go out of the home without her legal relative but after the invasion of US coalition forces, schools for women were opened, a new constitution was made for women's right to eliminate the inequality between men and women.

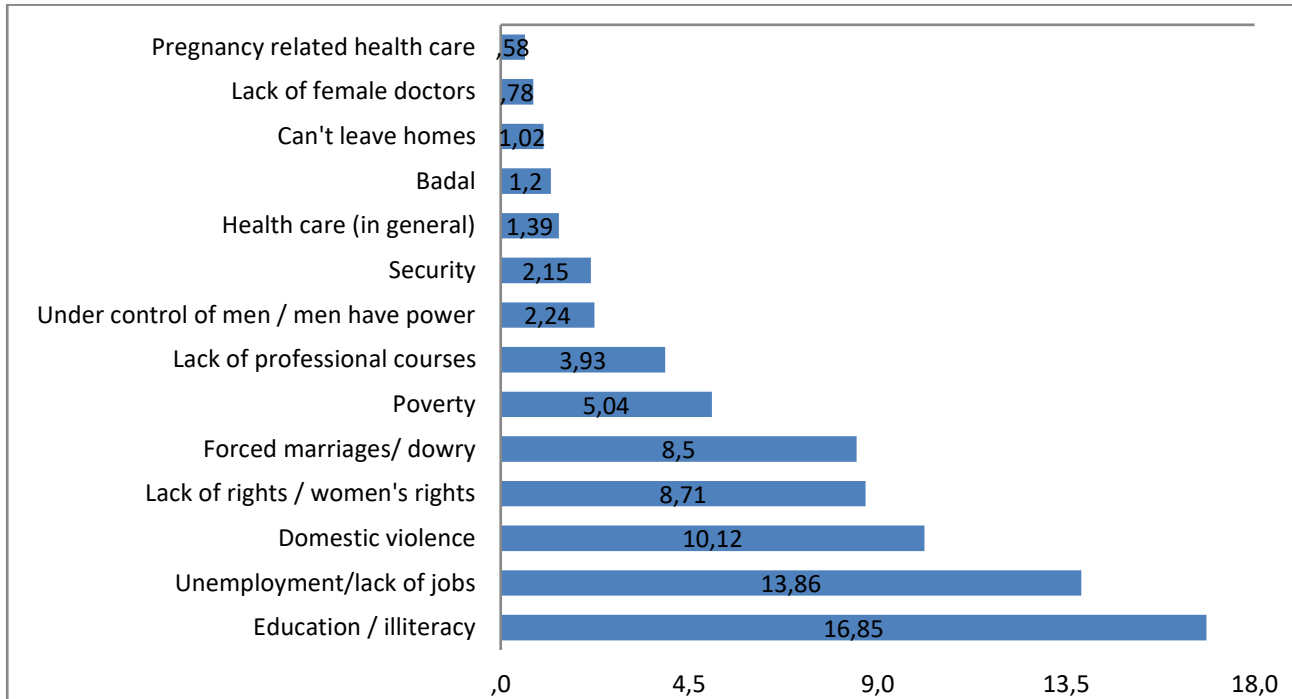
Pluralistic ignorance is a concept introduced by Stuart (1931), which is observed in conservative societies. According to the concept of pluralistic ignorance, the majority of people reject a gender norm individually whereas they think it is accepted by society. In the case of Afghanistan, as it looks a conservative society, it mostly has been underestimated the gender norm about women outside working. In the case of gender norms (as appropriate behavior accepted by a group of people in a society) towards the women outside-working, survey shows for the period 2006 and 2016 that more than 70% of Afghans agree with women working outside of their homes and less than 30% are against it. Those who are against their outside home employment, say that conditions are uncertain, and feel of its being against Islam religion (The Asia Foundation, 2018). Concerning gender norms in the participation of education, more than 80% of people show their agreement with girls' education (The Asia Foundation, 2018). As we mentioned earlier that participation of females in the economic activities has welfare for the societies, and Afghanistan is one of the countries where this participation rate is not fair so, it is necessary to find out those factors, which support the norms about women outside the home or paid working in Afghanistan. In this context, our study intends to contribute to finding out those factors, which are an obstacle for women paid work, which will open the way for further studies.

In this study, we investigate the impact of socio-demographic factors on the gender norm about women's working outside-home, for the mentioned purpose we used the data collected by the Asia Foundation. Our sample consists of both men and women of Afghanistan and the age of interviewees is more than 18 years because this is the accepted age for the adultery stage where one can think more rationally relative to those people who are under age. To evaluate the factors determining the norms on women's outside working, we estimate a logistic regression.

The remainder of the paper is organized as follows. In the next section, we discuss problems faced by Afghan women with getting paid-work. Section three introduces the data and empirical methodology. In section four, we present empirical results. Finally, section five concludes.

1. The Problems Faced by Women in Afghanistan and Gender Norms about Their Paid Work: An Overview

Under the Taliban regime, women’s social and economic position in Afghanistan has worsened in many ways. They were not permitted to go outside without her family members, they were not allowed to get the education and their political participation was almost zero. After the invasion of the US-led international coalition, international and domestic communities put their effort to empower women but still, women have facing many problems in political, economic, and social life. Graph 1 presents the main problems Afghan women complaints with data from A Survey of Afghan People by Asia Foundation (2019). Since this data is our main source for further analysis, we would like to look it closer.

Graph 1. Major Problems Faced Afghan Women (2019)

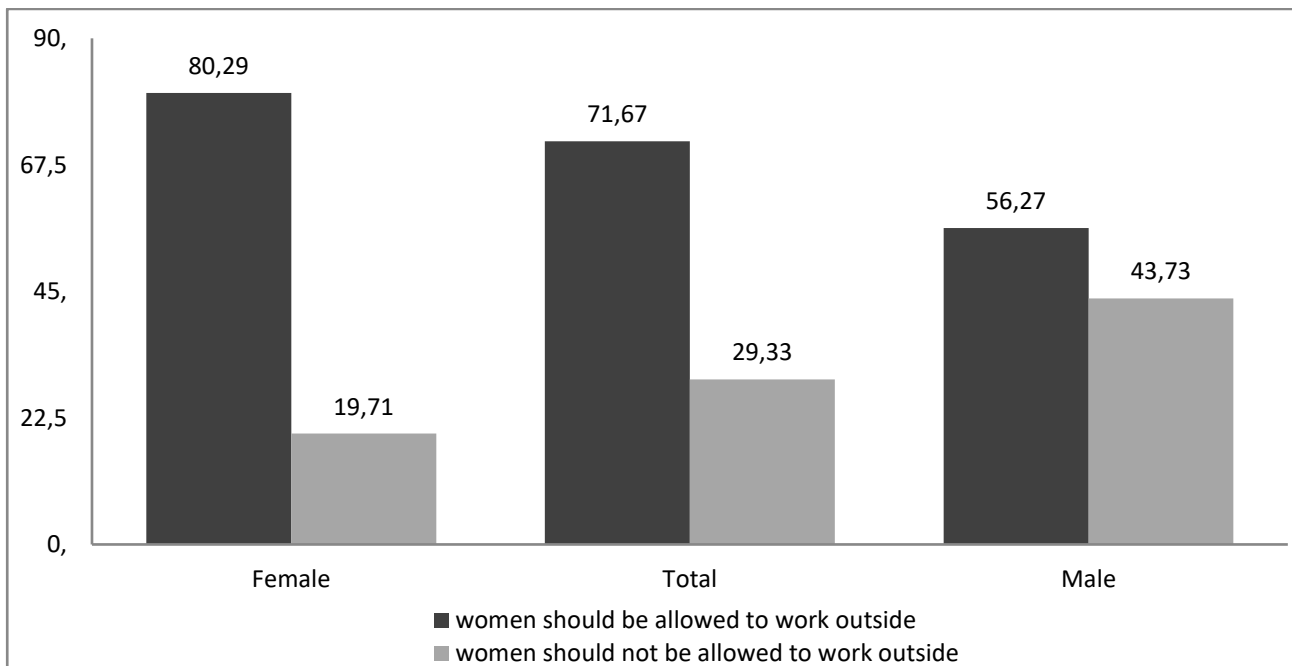
Source: Authors' calculation from (The Asian Foundation, 2019)

According to the data as appearing in Table-1, the major problems that Afghan women were complaining about during the 2019 survey are respectively inadequate education and illiteracy, domestic violence (violence by family members), lack of right (like right in heritages), forced marriages, poverty, lack of professional courses for capacity building, can't leave home without the permission of their head family member, security problem, no access to clinics, pregnancy-related health care, and other problems which have a small share (less than 1%) in total. While more than 16.85% of women are complaining of illiteracy, unemployment appears to be the second-worst problem faced by Afghan women with more than 13.5%. Domestic violence and lack of rights are those problems that took a share of more than ten and eight percent of the total problems. As 8.5 % of women are complaining of forced marriage and dowry, more than 5.04% compliance is expressed due to poverty. About more than 3.9% of respondents expressed that no access to professional courses is one of the biggest problems faced by them. 2.73% of women in the survey are saying that they cannot leave home without the permission of their head of the house. More than 1% of women are complaining of security, no access to health, and Badal and Baad. Baad is an illegal under Afghan law but a common practice which is a kind of forced marriage in which a girl is married at the expense of murder, done by one of her family members.

As can be seen, unemployment is one of the major problems that women are complaining about. On the other hand, other problems can be seen in relation to women's role in employment. Societies with greater gender equality not only offer better socio-economic opportunities for women but also tend to grow faster and more equitably, which in term leads to poverty reduction, environmental sustainability, consumer choice, creativity, and decision-making on a broader range of issues (Abney and Laya, 2018). But women’s economic empowerment faces barrier in the low-income countries, which could be observed in the studies like sexual harassment, gender law, technology and social norms about gender, gender

norms that may derive from religious beliefs, tribal rule, or cultural history and experienced by women in the societies. Gender norms are social norms (a common practice done by a group of people in a society) that are specifically related to gender differences. Through gender norms, society behaves to a particular sex. Afghanistan is one of the developing countries where traditional ideas are dominating women's power, especially in their outside paid-working (Peters, Adelstien and Abare, 2016). Thus, the norms on outside paid working of women could be considered as a relevant indicator of how the power is distributed among sexes and the level of women's empowerment in society. According to the study done by Echavez vd. Leah (2016) men in Afghan society are mostly considered as breadwinners, and women are considered to work domestically but the results change by the level of education and from tribe to tribe. The study done by Bunch (1990) shows that more than 87% of women have been violated through violence like domestic violence, sexual harassment, forced marriage, and child marriage. Not only do Afghan women face violence on a daily basis but they also have no agency and control over their own lives (Sabri, 2018). Nearly 41% of Afghan people wanted to leave Afghanistan whereas 47% of women wanted to leave Afghanistan, and most of them wanted to live in Germany, Turkey and the U.S.A.

A Survey of Afghan People (The Asia Foundation 2019) includes an item to consider the norm on women's outside working in Afghanistan. In the survey, for the last 13 years, respondents were asked "Should women be allowed to work outside the home or not?" Graph 2 presents the percentage distribution of responses to this question. the figures that we have in the following graph is the average of the years from 2011 to 2019.

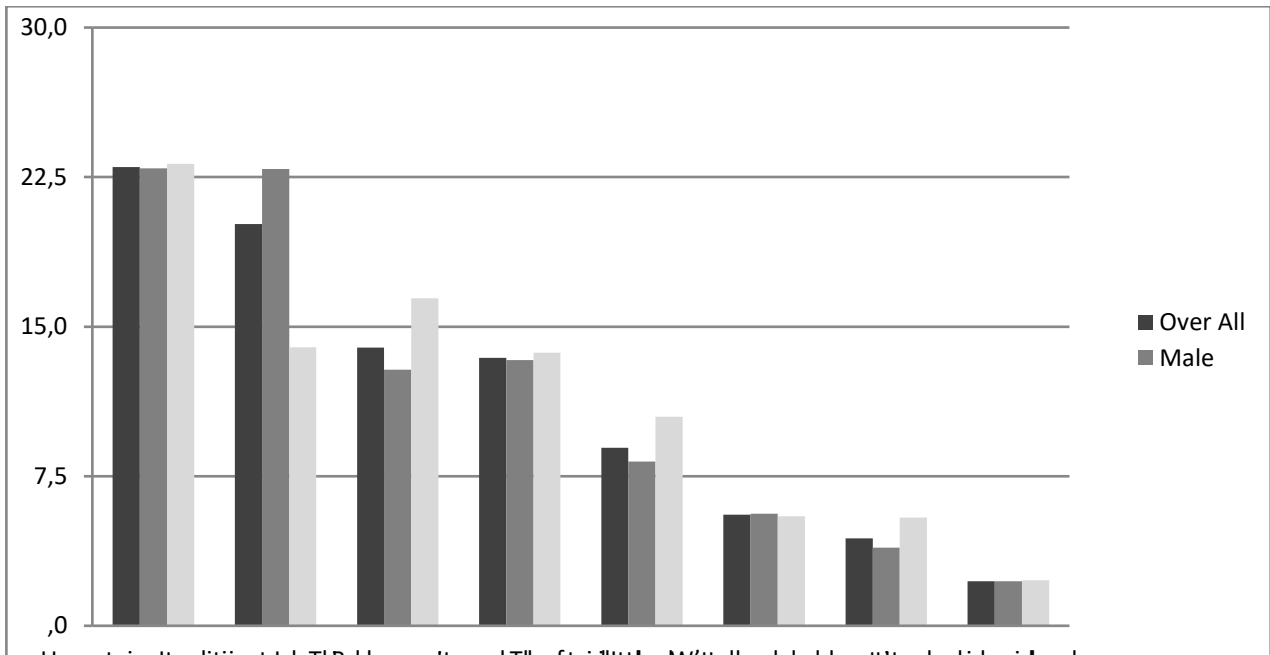

Graph 2. Gender Norms about Women's Outside Work

Source: Authors' calculation from (The Asian Foundation, 2019)

As can be seen in Graph 2, overall more people in Afghanistan show their agreement with women outside working but the percentage of females is more relative to the males, due to having been deprived of primary necessities of life.

As averagely for the period 2012 and 2018, less than 33% of people show their disagreement with women outside working. In the survey, respondents who against women working outside were also asked "why do you say that women shouldn't be allowed to work outside the home?". The responses to this question are presented in Graph 3.

Graph 3. Reasons for Women Shouldn't be allowed to Work Outside of Home (Average Percentage of the Period (2016-2019))

Source: Authors' calculation from (The Asian Foundation, 2019)

Why should women not to work outside? We have an answer for this question in the above graphs, which was answered in the period 2016-2019. The uncertain conditions are seen as the most important reason against women's working outside. This is followed by the belief that it is against Islamic law, they do not need to work outside, bad security, moral corruption, and considered as shame in society. When we compare males and females, the particular differences appear. In the case of conservatism, males look more conservative than females, as the percentage of males greater than females to support the norm that says women should not be allowed to work outside the home. Females weight security-related reasons than males, while males reason religious ideas. In the case of unskilled women in Afghanistan those families, who do not allow women to work outside of the home because of the stigma attaches to families if women work male family members will get under social pressure. Moreover, groups view them as the unable persons who cannot provide care for their wives and families and educated women could not be allowed due to male existence of male colleagues in the working environment (Benton vd. 2012). Another reason that is against women outside working is as "they are not needed to work outside" means that female are responsible for domestic activities, the family obligation of female prevent her to join the profiting activities outside the home (Farah, 2014). Furthermore, according to Schein and Mueller (1992), there are some cultural obstacles, which prevent women from outside activities; women are considered as a good wife, a good mother, and a passive of the societies.

2. Data, Variables and Methodology

The study's main objective is to examine the determinants of gender norms toward women's paid-working outside of the home. For this aim, we use the data collected under A Survey of Afghan People by the Asia Foundation, which was collected each year from 2006 until 2018. The survey offers a longitudinal portrait of evolving public perceptions of the national mood, security, the economy, service provision, accountability, participation in politics, such as elections and peace and reconciliation with the Taliban, media access, the role of women, and migration. The survey was implemented in 34 provinces of Afghanistan for the period from 2006 to 2018. The total number of respondents is 109.581. However, due to missing responses and other shortcomings, the observation number in the statistical estimations was slightly more than 27,073.

The attitude toward women's working outside can be seen as a function of personal, demographic, economic, and social factors as presented in the following equation.

$$Y = f(\text{Personal factors}, \text{Demographic factors}, \text{Economic factors}, \text{Social factors}) \quad (1)$$

Our dependent variable WSAW (women should be allowed to work outside the home) takes value 1 if a person agrees with women outside working and zero otherwise. We estimate the probability of being a supporter of women's working outside through logistic regressions.

As personal factors, we consider gender, age, and education. The variable gender has two categorical variables, which are male and female, it is expected that women are more likely to work outside relative to male because it has a positive impact on their lives and their children's life. Due to poverty, females are more impoverished than males (Yücel, 2017). It is assumed that in the earlier stages of working life women are more supported to work. However, after 25 years, the norm is not supported, because, in that stages, individuals especially in a country like Afghanistan get married, and in traditional societies, women are considered to handle domestic activities as mentioned by (Farrah, 2014). Education was considered as two separate variables as formal education and Islamic madrasa education. Education is a crucial factor in supporting such norms. An increase in the education of women tends to participate in the labor force as mentioned above. Education for a long time has been being supported to avoid and prevent negative traditional behavior in the case of gender equality (Kane, 1995). Madrasa (religious education) has been a cornerstone of the education system, especially during the cold world. During those education systems, people were taught and trained to follow and implement traditional law and radical politics which in term have a negative impact the gender equality (Zeiny vd., 2014). The variable is expected to have a negative impact.

We include marital status, family size in estimation. Those people who are married are less likely to support the norm because males in a traditional society like Afghanistan want to be breadwinner as earlier mentioned by Chona vd. (2016) Traditional structure suggest that females do not want to work due to domestic responsibilities. A study done by Aly and Quisi (1996) concluded that female education rate and the wage rate is positively related to their participation in the labor market. It is assumed that family size has a negative impact on the norms. According to the neoclassical models about women's labor supply, the female labor participation rate is affected by the family size if the marginal benefit of the job is lesser than child care or giving time to children (Joesch, 1994).

We also include ethnicity, administrative regions, and rural-urban background. These variables are expected to reflect the shared cultural norms among particular areas or societal groups. In Afghanistan, there are 14 ethnicity groups but the dominant ethnicities are Pashtun, Tajik, Uzbek, Hazara. Pashtun people mostly live in the central, eastern, western, and southern provinces of Afghanistan and 42% of Afghanistan population. Most of the traditional rules and cultures are dominating in this tribe, such as taking money by girls' father, keeping females in the entailing women wearing named chaderi or burqa, which helps the inequality of gender (Nasimi, 2016). The second most populated group is the Tajiks, which live in the northern provinces of Afghanistan, and they speak the Persian language. Tajiks comprise 27% population of Afghanistan. Tajiks in Afghanistan are also male-dominated tribe but women are less prohibited in the public place to work relative to others especially Pashtun and Uzbek. It means that women's right is more granted by this tribe relative to Uzbek and Pashtun. Tajik, Uzbek, and Pashtun are majorities and most population of these groups are sunny muslims. Uzbeks in Afghanistan make up 9% population speaks Uzbek and Persian language, they are known as main Turkic people of Afghanistan and they are Sunni Muslims. They are also conservative communities and most of the economic and political decisions are mostly made by males in this group by depending on urban or rural settlements. Hazaras in Afghanistan comprise 9% population of the country that are situated in central and northeastern provinces of Afghanistan. In the case of women right, they are known to be more progressive relative to any other ethnicity group (Minority Rights Group International, 2020). From the point of view of religion, the majority of them are Shi'a Muslims and Ismailia.

Regions may also share some common cultural characteristics regardless of ethnic background. The variable region has 8 categories as Central/ Kabul, eastern provinces, southeast, southwest, northeast, northwest, west, and central highlands. According to Minority Rights Group International (2020), the majority of Pashtun are concentrated mainly in the south and southeast but all through the state can be seen as well. Tajiks live mostly in the north and northeast and Kabul, Hazaras live in the center and Kabul. Uzbeks live in the north and Aimaq in the west. Turkmen in the north, Baluchis in the west and southwest, and Nuristanis in the east live. Balochis and Nurstanis speak their own language but speak the Pashto language as well, most of them are bilinguals, and in culture, they are more integrated with Pashtuns (Siddique, 2012).

The impact of ethnic and regional characteristics could be restricted due to the rural or urban lifestyle of culture. Thus, we consider the urban-rural variable in estimation. People who live in rural areas are considered to be more conservative and religious, which causes them to follow the traditional rules (Majda, 2007). The variable has four geographical categories as villages, towns, cities, and Metro Kabul. It is expected that other areas support the norm more than villages.

Economic factors are naturally expected to have an impact on women's employment preferences in the family. In several studies, it is concluded that the predicted income of women has a positive relationship with their participation in the labor market (Aly and Quisi 1996). An increase in the spouse wages causes to decrease in the working hours of female labor

(Kahn & Blau, 2007). Besides, female member contribution to household income was considered as our second economic factor. As per the added worker effects model, when their spouses become unemployed, the additional worker effect applies to a rise in the labor pool of married women. That the unemployment of one spouse increases the labor supply of another spouse (Ashenfelter, 1980).

Results of a study done by Jacqueline and Davis (2013) conclude that increasing TV consumption is correlated with an equal view towards the working mother. The content analysis conducted on television shows has consistently shown that television programming continues to reflect more conventional gendered roles and that the industry is continually transmitting this message throughout its success (Collins, 2011). In estimation, we add a variable that represents the duration of watching TV and it is expected that those people who watch TV more will support the norms (women should work outside the home).

Finally, the survey year has included in the equation to control changes in attitudes over time. As concluded by WHO (2020), in the last decade gender equality progressed, it is expected that time would have a positive impact on the norms.

Thus, our empirical strategy could be expressed with the following form:

$$WSAW = f(\text{gender, age, marital status, formal education, madrasa education, household size, number of children, income, female contribution in family income, ethnicity, region, urban, watching TV, year}) \quad (2)$$

Gender and marital status are categorical variables. While gender has two categories as male and female, the marital status has three categories as the single, the married, and the widow. Education variables are the formal education as years and the madrasa education as spent time in. Age is a categorical variable of five categories.

The variable income is measured in national currency, while the female contribution is a binary variable as 'yes' if females contribute to household income or 'no' otherwise.

Ethnicity is a variable of five categories while the region consists of eight categories as mentioned earlier. The urban is a binary variable that indicates whether the respondent lives in an urban or rural settlement. Watching TV is measured as the time spent watching TV daily. The last variable is the year that presents the survey implementation year.

Since our dependent variable is binary, we prefer the logit model to explain the impact of socio-demographic factors on the gender norms about women should be allowed to work outside of the home. The logit model states the probability density function:

$$p = \frac{1}{1 + e^{-\beta x_i}} \quad (3)$$

Where p is the probability that a person would agree with women in outside work, 'e' is the exponential 1 value. β is the parameter row vector, and x_i is the variables column vector. As p is not directly observable as the likelihood of people agreed with women's participation, a dichotomous (0, 1) function is built, taking the value of '1' for the person agreed with women outside working and '0' otherwise.

As the empirical strategy, we estimate the equation by three samples as the whole sample, male respondents sample, and female respondents sample. Thus, we would like to see gender differences in determinants.

3. Results and Discussion

3.1. Descriptive Analysis

The descriptive statistics of variables and the sample characteristics are shown in Table 1. 51% of the whole sample is females and the rest are males in our sample. Age on the average takes the value of 2.63, while it consists of five categories as 18-25, 26-35, 36-45, 46-55, and 55 and more. Regarding the marital status, more than 0.85 of respondents are married and those people who are widows are on average 0.02. On average, the household size is more than 9 persons. On average, every married person has approximately four children. The average income of respondents in our sample is more than 11000 Afghani, which is equal to almost 141 U.S dollars. Averagely more than 0.20 people say their female family member contributes to household income.

Table 1. Sample Characteristics and Summary Statistics

Variable	Mean	Std. Dev.	Min.	Max.
Gender (reference category: male)				
Female	0.50	0.50	0	1
Age	2.63	1.17	1	5
Marital status (reference category: single)				
Married	0.86	0.001		
Widow	0.025	0.16	0	1
Formal Education	2.10	1.30	1	5
Madrassa Education	1.50	2.231	0	18
Household Size	9.60	4.12	1	51
Number of children	3.89	5.03	0	98
Income	11260.66	14623.81	0	800000
Female contribution in family income				
yes	0.21	0.41	0	1
Ethnicity (reference category: Pashtun)				
Tajik	0.31	0.49	0	1
Uzbek	0.08	0.27	0	1
Hazara	0.12	0.33	0	1
Other	0.07	0.26	0	1
Region (reference category: Central/Kabul)				
East	0.08	0.27	0	1
South East	0.08	0.27	0	1
South West	0.08	0.27	0	1
West	0.12	0.33	0	1
North East	0.19	0.39	0	1
Central/Highland	0.05	0.23	0	1
North	0.18	0.39	0	1
Urban (reference category: rural)				
Urban	0.27	0.44	0	1
Watching TV	102.89	0.92	101	104
year	2017.70	1.13	2016	2019
<i>Number of observation: 27,073</i>				

4.2. Results

The estimation results from the logistic regressions are presented in Table-2. The coefficients in the table indicate the estimated odd ratios of logit regression and asymptotic Z statistics. Column (1) shows the results for the whole sample,

while the marginal effects for the whole sample are presented in column (2). The column (3) and (4) presents the results for the male-sample and female-sample, respectively.

We used the Z-statistics to determine the approval or disapproval and to verify the robustness of the point calculations. To this end, we used a level of significance of 1%, 5%, and 10%. The constant level is significant, which means women's outside working is valued. The Pseudo R² is 9% for the whole sample and for males is 7.1% and for females is 4.6%. Our model is significant due to being less than one percent of Chi-square.

Following Table 2, gender is statistically a significant variable. Females are likely more than three-time than males to support the females' working outside. The marginal effect is 0.1672 which means one unit increase in this variable will increase the support of norms about 16%. One of the reasons that they more likely to have such an idea is poverty and women suffer from poverty double than men in the world (Moghadam, 2005). That is why they want to find an income resource for themselves. Another reason they want to work, they want to be independent and decrease the violence against them according to the study done by (Aizer, 2011) the less the income of women the higher the income against them.

Age is a statistically significant explanatory variable for the whole sample and the male-only sample. Although the marginal effect of age is a positive sign, the impact is too small, as one unit increase in age will cause to increase the support of the norm about 0.4 %. There is no remarkable difference between males' and females' odds ratios.

Compared to singles married people are slightly more likely with 0.08% to support the women's working outside. However, the odds ratios are not statistically significant. The odds ratio for widows is significant and they are less likely to support the female's working than singles. Despite the marginal effect and the odds ratio of the whole sample is too small, the results are against the results of by Chona, Mosawi, and Pilongo (2016). One reason may be being the big share of educated people in the married people in our sample as by Aly and Quisi (1996) mentioned above there is a strong correlation between education and working force participation. However, if we compare married males and females, the females' working is more supported by married women relative to males. It is due to being a male-dominated society where males are more likely to be a breadwinner as per the results of Echavez, Mosawi, and Leah (2016), and our results show females' odd ratio is considerably more than males' odd ratio in the first explanatory variable as well.

Formal education has a positive odds ratio in all three cases and its marginal effect is about 2%. And the odds ratio of both male and female are more than one. Education, for a long time, has been being supported to avoid and prevent negative traditional behavior in the case of gender equality (Kane, 1995). And for the case of the females as explained by the Aly and Quisi (1996) that female education rate and the wage rate is positively related to their participation in the labor market.

Madrassa education (religious education) is negatively associated with the idea of women working outside. Madrasas provide commonly religious and traditional education on values bases despite their wide range of institutional nature (Borchgrevink, 2010). We may expect madrasa education would transfer traditional values and ideas to the next generations, including negative values such as intolerance. As in Bangladesh, it was concluded that those students who studied in the unrecognized madrasas, their attitude to their peers are unfavorable (Niaz vd., 2018). According to our sample, madrasa-educated persons both males and females are fewer support women working outside. The politicization of religion during the Afghan jihad is clearly reflected in the growth and development of madrasas expressing a range of different ideological and political ties (Borchgrevink, 2010). Especially these types schools played important role in the emergence and growth of groups like Talibans (Borchgrevink, 2010).

The effect of the size of the household is negative as proposed by the neoclassical labor supply model of women that the female labor participation rate is affected by the family size if the marginal benefit of the job is lesser than child care or giving time to children (Joesch, 1994). In our estimation, a one-unite increase in the family size will decrease the probability of supporting women's working by about 0.2%.

We could not find an obvious effect of income in all samples despite significant coefficients. As the odd ratios in all three cases is equal to one significantly, contrary to the findings by Aly and Quisi (1996). However, their study was on female participation in the labor market.

Female member contribution to household income has positively correlated with sporting women's working. Since those people who say that there is a female member who does not contribute their household income are in the reference category, those who say there is no female contributor are more likely to support the women's working. According to (Ashenfelter, 1980), males are more likely to support the women's working as per the results of added worker effects models explains that unemployment of one spouse increases the labor supply of another spouse.

Table 2. Estimation Results from Logistic Regressions

Variable	Whole sample (*)	Marginal Effects for the Whole Sample (2)	Male (*)	Female (*) (4)
Gender (=female)	3.01*** (-30.14)	0.17		
Age	1.032** (-2.18)	0.005	1.03** (-1.97)	1.02 (-0.72)
Marital Status (reference category: single)				
Married	1.08 (0.26)	0.012	0.93 (-0.19)	1.67 (0.87)
Widow	0.82* (-1.86)	-0.026	0.91 (-0.40)	0.82 (-1.61)
Formal Education	1.14*** (-9.34)	.0196	1.13*** (-7.31)	1.22*** (-6.98)
Madrasa Education	0.98*** (-3.50)	-.004	0.98** (-2.46)	0.96** (-2.52)
Household Size	0.98*** (-4.83)	-.003	0.99*** (-2.74)	0.97*** (-4.46)
Number of Children	1.00 (-1.02)	.0005	1.002 (-0.46)	1.01 (-1.14)
Income	1.00*** (-3.16)	0	1.000*** (-2.7)	1.00* (-1.66)
Female Contribution to Family Income (=yes)	1.28*** (-5.74)	0.033	1.41*** (-6.42)	1.00 (-0.05)
Ethnicity (reference category: Pashtun)				
Tajik	1.76*** (-13.57)	.092	1.77*** (-10.84)	1.73*** (-7.9)
Uzbek	1.83*** (-7.99)	.097	1.71*** (-5.58)	2.12*** (-6.07)
Hazara	2.73*** (-14)	0.146	3.33*** (-12.86)	1.93*** (-5.92)
Other	1.82*** (-8.35)	0.10	1.83*** (-6.55)	1.80*** (-5.12)
Region (reference category: Central/Kabul)				
East	2.12*** (-10.91)	0.12	2.44*** (-9.97)	1.70*** (-4.94)
South East	1.64*** (-7.26)	0.08	1.44*** (-4.23)	2.03*** (-6.2)
South West	1.44*** (-5.68)	0.06	1.354*** (-3.66)	1.58*** (-4.33)

West	1.575***	0.08	1.56***	1.60***
	(-7.97)		(-6.06)	(-5.05)
North East	1.37***	0.06	1.42***	1.27***
	(-6.39)		(-5.54)	(-2.91)
Central/Hazarjat	3.84***	0.06	3.40***	4.65***
	(-11.36)		(-8.56)	(-7.14)
North West	2.37***	0.0761	2.93***	1.58***
	(-14.25)		(-13.74)	(-4.82)
Urban (urban=1)	1.76***	0.078	1.77***	1.71***
	-14.15		-11.46	-8.03
Watching TV	1.21***	0.029	1.18***	1.25***
	-11.12		-7.5	-8.08
year	1.05***	0.01	1.05***	1.05**
	-3.63		-2.68	-2.23
c	8.97e-62***		3.93e-62 ***	5.53e-57***
	(-5.57)		(-4.49)	(-3.05)
N	27073		13223	13850
R ²	9.5%		7.1%	4.6%

(*)The numbers show the odds ratios. Z statistics in parentheses, $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Ethnicity appears as one of the significant factors that shape the norm on women working. According to results, compared to the reference category Pashtun, all other ethnic group supports more the women's working outside. According to Echavez vd. (2016), Pashtuns in Afghanistan is one of the more conservative tribes in terms of opposite norms to gender equality such as the idea of males are considered as breadwinner. Among ethnic groups, Hazaras seem to be the most supporter of women working higher odds ratio and marginal effect, as suggested by anecdotal evidence e.g. Minority Rights Group International (2000).

Relative to rural areas, Afghan people living in the urban areas are more likely to agree with women's working outside the home as the odds ratio and marginal effect is positive and significant. The results support the finding by Majda (2007) as people who live in rural areas are more conservative and religious, which causes them to follow the traditional rules (Majda, 2007). In A Survey of Afghan People (2019) which is our main data source, people living in rural areas watch less TV (those who declared that they do not watch TV is 58% in rural areas and 18% in urban areas) and attend mostly informal school comparing the urbanities.

Television has played important role in cultural change, transforming cultural identities and contemporary or popular ideas. The time spent on watching television has played a positive role in spreading egalitarian ideas around various identities including women's rights. The findings by Jacqueline and Davis (2013) revealed that increasing TV consumption is correlated with an equal view of the working mother. Our findings similarly reveal that those who spend more time on tend to support women's working more. Moreover, this applies to both sexes.

Conclusion

Women's participation in paid jobs can not only help themselves and their families their nations well. Over time, the participation rate of females in the labor force has been increasing. However, in developing and traditional societies such as Afghanistan, some factors prevent women's empowerment. Women's economic power can be affected by the norms prevailing among society members on what women should be allowed to do or what not allowed. affecting the norm of women should be allowed to work outside. In conservative societies, women are expected to work in a separate place from men or they should take the approval of men, etc. Afghanistan is a country where the female participation rate in paid jobs is considerably low, whereas, our survey shows the majority of Afghan people agree with women outside working.

In order to determine which factors affect the “women should be allowed outside working”, we investigated the impact of socio-demographic and economic factors through logistic regressions. According to the results, the factors which have positive impact on the norms supporting women’s working outside are education, urbanization, TV watching. We also found that ethnicity and region are highly significant factors as proxies of cultural identities. Besides, families that have already female contributor household economy tend to support women working outside the home.

The results suggest that traditional societies such as Afghanistan, the best strategy is to invest the education of the people from both sexes and increase the activity of media to campaign for women empowerment. Once the women are provided to work outside, economic benefits to the whole family would help to increase the support of women’s working and to change traditional norms.

Kaynakça

- Abney, D. & Laya, A. G. (2018). *This Is Why Women Must Play A Greater Role in The Global Economy*. (Available online at: <https://www.weforum.org/agenda/2018/01/this-is-why-women-must-play-a-greater-role-in-the-global-economy/>), Retrieved on January 13 2020.
- Aizer, A. (2011). Poverty, violence and health: The impact of domestic violence during pregnancy on newborn health. *The Journal of Human Resources*, 46(3), 518-538.
- Aly, Y. H. & Quisi, I. A. (1996). Determinants of women labour force participation in Kuwait: A logit analysis. *The Middle East Business and Economic Review*, 8(2), 1-9.
- Amnesty International UK. (2014). *Women in Afghanistan: The Back Story*. (Available online at: <https://www.amnesty.org.uk/womens-rights-afghanistan-history>), Retrieved on.
- Ashenfelter, O. (1980). Unemployment as disequilibrium in a model of aggregate labor supply. *Econometrica*, 48(3), 547-564.
- Benham, L. (1980). Benefits of women education within marriage. *Journal of Political Economy*, 82(2), 57-71.
- Benton, A., Heinzelman, J. & Sackett, J. (2012). *Economic empowerment strategy for Afghan women*. Kabul: USAID Afghanistan.
- Borchgrevink, K. (2010). *Beyond borders: Diversity and transnational links in Afghan religious education*. Oslo: Peace Research Institute Oslo.
- Bossier, M., Mosthaf, A. & Schank, T. (2016). More female manager hires through more female managers? (Report No. Discussion Papers 10240). Institute of Labor Economics (IZA).
- Bunch, C. (1990). Women’s rights as human rights: Towards a re-vision of human rights. *Human Right Quarterly*, 12(4), 486-498.
- Collins, R. (2011). Content analysis of gender roles in the media: Where are we now and where should we. *Sex Roles*, 64(3), 290-298.
- Echavez, C. R., Sayed M. M & Leah W. R. P. (2016). *The other side of gender inequality: Men and masculinities in Afghanistan*. Kabul: Afghanistan Research and Evaluation.
- Farah, A. (2014). *Factors influencing women participation in entrepreneurial activities in mandera township*. Kenya: Mandera Central Division , Unpublished Thesis.
- Guadreau, J. (2013). *The 15 Jobs Where Women Earn More Than Men*. (Available online at: <https://www.forbes.com/sites/jennagoudreau/2011/03/14/jobs-where-women-earn-more-than-men/#365c6fbc109e>), Retrieved on March 20, 2020.
- Heath, R. A. (2017). The causes and consequences of increased female education and labor force participation in developing countries. *The Oxford Handbook of Women and the Economy*, 345-367.
- International Labor Organization (2016). *Women at work*. Geneva: International Labor Organization.
- Jacqueline, C. & Davis, S. N. (2013). Gender differences in the influence of television on gender ideology? Tv hours and attitudes toward employed mothers 1988-2008. *International Review of Modern Sociology*, 39(2), 205-223.
- Joesch, J. (1994). Children and the timing of women’s paid work after childbirth: A further specification of the relationship. *J Marriage Fam*, 56(2), 429-440.

- Junchao, Z. A. (2015). Identifying the causal effect of marriage on women's labor force participation in the presence of chinese superstition. *Economics Bulletin*, 35(2), 986-997.
- Kahn, L. & Blau, F. (2007). Changes in the labor supply behavior of married women: 1980-2000. *Journal of Labor Economics*, University of Chicago Press, 25(3), 393-438.
- Kane, E. W. (1995). Education and beliefs about gender inequality. *Social Problems*, 42(1), 74-90.
- Majda, C. C. (2007). Attitude towards gender role and gender role behavior among urban, rural and farm population in solvania. *Journal of Comparative Family Studies*, 38(3), 477-497.
- Minority Rights Group International (2020). *Minority Rights Group International*. (Available online at <https://minorityrights.org/minorities/hazaras/>), Retrieved on January 19, 2020.
- Moghadam, V. M. (2005). *The 'Feminization of Poverty' and Women's Human Rights*. (Available online at: http://www.cpahq.org/cpahq/cpadocs/Feminization_of_Poverty.pdf), Retrieved on October 17, 2020.
- Nasimi, S. (2016). *Open Democracy*. (Available online at: <https://www.opendemocracy.net/en/opensecurity/devastating-truth-of-womens-rights-in-afghanistan/>), Retrieved on January 19, 2020.
- Niaz, M. A., Islam, M. & Wahhaj, Z. (2018). Gender bias in Bangladeshi school textbooks: Not just a matter of politics or growing influence of Islamists. *The Review of Faith & International Affairs*, 6(2), 84-89.
- Peters, H. E. (2016). *Gender Norms and Women's Economic Empowerment in Low-Income Countries: What We Learned by Reviewing the Evidence*. (Available online at: <https://www.urban.org/urban-wire/gender-norms-and-womens-economic-empowerment-low-income-countries-what-we-learned-reviewing-evidence>), Retrieved on January 13, 2020.
- Sabri, F. (2018). How empowerment processes manifest for Afghan women with different levels of education. *Capstone Collection*, 3101.
- Schein, V. E. & Mueller, R. (1992). Sex role stereotyping and requisite management characteristics. *Journal of Organizational Behavior*, 13(5), 439-447.
- Siddique, A. (2012). *Sources of tension in Afghanistan and Pakistan: A regional prospective*. Barcelona: Center for International Affairs.
- Stuart, A. R., Katz, D. & Allport, F. H. (1931). Students' attitudes: A report of the syracuse university reaction study, pp. xxviii, 408, Syracuse, New York: The Craftsman Press, Inc., 1931. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 155(1), 256-257.
- Tan, J. & Yazdanifard, R. (2013). *Generation, The Review of Women Workforce Increment and Its Impact on Society and Future*. (Available online at: [file:///C:/Users/USER/Downloads/The latest review of women%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/USER/Downloads/The%20latest%20review%20of%20women%20(1).pdf)), Retrieved on March 20, 2020.
- The Asia Foundation (2018). *Afghanistan in 2018: A Survey of the Afghan People*. (Available online at: <https://asiafoundation.org/publication/afghanistan-in-2018-a-survey-of-the-afghan-people/>), Retrieved on February 5, 2020.
- The Asian Foundation (2019). *Survey of Afghan People 2018*. (Available online at: <http://asiafoundation.org/where-we-work/afghanistan/survey/data-download/>), Retrieved on September 2, 2019.
- The International Bank for Reconstruction and Development (2018). *Hashemite kingdom of jordan understanding how gender norms in MNA impact female employment outcomes*. USA: The World Bank.
- The World Bank (2019). *Femal Labor Force Participation Rate*. (Available online at: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.FE.ZS?locations=AF>).
- Toossi, M. (2002). A century of change: The US labor force, 1950-2050. *Monthly Lab. Rev*, 125(5), 15-25.
- World Bank Group (2015). *Women, business and the law 2016: Getting to equal*, Washington. DC: World Bank.
- World Health Organization (2020). *Gender, Equity and Human Rights*. (Available online at: <http://www.emro.who.int/pdf/afg/programmes/gender-health-development.pdf?ua=1>), Retrieved on Oct. a7, 2020.
- Yücel, D. (2017). Women poverty and women In secondary labor. *Social Sciences Research Journal*, 6(3), 12-21.
- Zeiny, E., Hashim, R., Yusof, N., Shahizah H. I. & Zandi, P. (2014). Educating prisoners of tradition: Visual narratives of Afghan women on social media. *Afghan Women on Social Media*, 7(3), 60-66.

Covid-19 Pandemi Sürecinde Uzaktan Eğitimi Kullanan Öğrencilerin Memnuniyet ve Davranışlarının Teknoloji Kabul Modeli Çerçevesinde İncelenmesi

Investigation of Satisfaction and Behaviors of Students Using Distance Education in the Covid-19 Pandemic Process within the Framework of Technology Acceptance Model

İbrahim Avcı¹, Emel Yıldız²

Öz

İlk olarak Çin'de ortaya çıkan ve daha sonra tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisi birçok sektörü etkilediği gibi eğitim sektörünü de etkilemiştir. Pandeminin hızla yayılmasını engellemek için alınan ilk önlem sosyal mesafe olmuş ve insanlararası temasın fazla olduğu iş yeri, avm, sinema gibi alanlar kapatılmıştır. Kapatılan alanların içerisine eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü tüm kurumlar da dahil edilmiş ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin uzaktan eğitim şeklinde yürütülmesine karar verilmiştir. Gerek eğitim alan gerek eğitim veren kişiler uzaktan eğitim sistemini kullanmaya başlamıştır. Dolayısı ile araştırmanın temel amacı Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde uzaktan eğitim sisteminin kullanımına yönelik tüm öğrencilerin memnuniyet ve davranışsal niyetlerini belirlemektir. Bu kapsamda veriler hazırlanan online anket formu ile toplanmış ve elde edilen veriler Spss ve Amos programları ile analiz edilmiştir. Verilerin pandemi nedeniyle online anket ile toplanması, araştırmanın önemli kısıtıdır. Analiz sonuçlarında algılanan fayda ve performans beklentisinin memnuniyet ve davranışsal niyet üzerinde; memnuniyetin ise davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid 19, Uzaktan Eğitim, Teknoloji Kabul Modeli, Memnuniyet, Davranışsal Niyet

Abstract

The Covid-19 pandemic, which first appeared in China and then spread all over the world, affected many sectors as well as the education sector. The first measure taken to prevent the rapid spread of the pandemic was social distance. For this reason, places with high inter-human contact have been closed. In this context, all institutions where education activities were carried out were closed and it was decided to conduct education activities in the form of distance education. People who are both educators and trainers have had to use the distance education system. Therefore, the main purpose of the research is to determine students' satisfaction and behavioral intentions towards the use of the distance education system within the framework of the Technology Acceptance Model. The data were collected with the prepared online questionnaire and the obtained data were analyzed with Spss and Amos programs. Collecting data through online surveys due to the pandemic is an important limitation of the research. In the analysis results, it was concluded that perceived usefulness and performance expectation have a significant effect on satisfaction and behavioral intention, and satisfaction has a significant effect on behavioral intention.

Keywords: Covid-19, Distance Education, Technology Acceptance Model, Satisfaction, Behavioral Intention

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 25 / 02 / 2021

Accepted: 26 / 05 / 2021

¹ Öğr. Gör. Dr., Sosyal Bilimler MYO, Gümüşhane Üniversitesi, ibrahimavcimail@gmail.com Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-9112-5076>

² Doç. Dr., İİBF, Gümüşhane Üniversitesi, emel.yildiz@yahoo.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-7190-593X>

Giriş

Teknolojik açıdan yaşanan gelişim ve değişimler toplumu ve toplumsal yaşamı önemli ölçüde etkilemektedir. Teknolojik gelişmelerden etkilenen alanlardan biri de eğitimidir. Özellikle internet ve iletişim teknolojilerinde yaşanan yenilikler eğitim alanı için de alternatif eğitim modellerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısı ile internetin eğitim alanında kullanılmaya başlaması ile örgün olarak eğitim alamayan kişiler için uzaktan eğitim alma imkanı doğmuştur (Toker Gökçe, 2008: 1). Uzaktan eğitim sistemi olarak ifade edilen bu eğitim modeli, farklı yerlerde bulunan öğretmen ve öğrencilerin, öğretim ve öğrenim faaliyetlerini iletişim teknolojileri aracılığı ile yerine getirmeleri şeklinde tanımlanmaktadır (İşman, 1998:18). Uzaktan eğitim sistemi, öğretmen ve öğrencilerin fiziki olarak bulunmasına gerek olmadan, eşzamanlı veya farklı zamanlarda internet üzerinden derslerin işlendiği bir öğretim şekli olarak tanımlanabilir. Uzaktan eğitim sistemi sayesinde daha fazla öğrenciye eğitim alma imkanı sunulmakta, geleneksel eğitimden faydalanamayan öğrenciler daha ekonomik olarak uzaktan eğitim sisteminden faydalanabilmektedir (Çığlık ve Bayrak, 2015: 91).

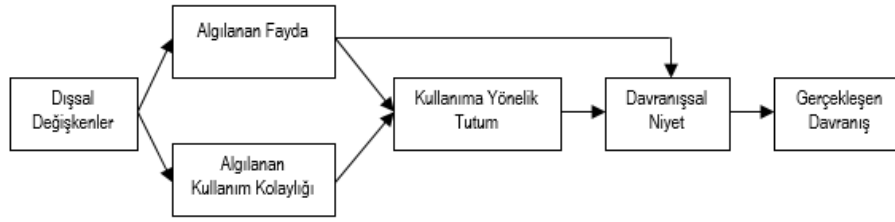
Özellikle 2019 yılı sonlarında başlayan ve tüm dünyayı etkileyen Covid-19 pandemisi nedeniyle fiziki olarak uygulanan geleneksel eğitim sistemi tamamen internet üzerinden gerçekleşen uzaktan eğitim sistemi şeklinde uygulanmaya başlamıştır. Dolayısı ile milyonlarca öğrenci ve binlerce öğretmen uzaktan eğitim sistemini öğrenmek ve kullanmak zorunda kalmıştır. Hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin teknolojik değişimlere uyum sağlamaları, teknoloji okur-yazar seviyelerinin yüksek olması ve yeni teknolojik gelişmeleri kabullenmeleri uzaktan eğitim sisteminin başarı ve kalitesini etkilemektedir. Dolayısı ile yoğun bir şekilde kullanılan uzaktan eğitim sisteminin öğrenciler tarafından kullanım kolaylığı, algılanan kalite ve memnuniyet gibi önemli faktörlerin bilinmesi önem kazanmaktadır. Bu gibi faktörlerin belirlenmesi için Teknoloji Kabul Modeli (TKM) kullanılmaktadır. Davis (1985) tarafından geliştirilen bu modelde bilgisayar temelli sistemlerin kabul edilmesi test edilmiştir. Uzaktan eğitim sistemi de bilgisayar temelli bir sistem olduğu için, mevcut araştırma da TKM çerçevesinde araştırılmıştır. Uzaktan eğitim ile teknoloji kabulü ve kullanımı arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Uzaktan eğitim ilk olarak mektup aracılığı ile kullanılmış daha sonra sırasıyla radyo, televizyon, bilgisayar ve internet gibi teknoloji merkezli olarak devam etmiştir (Daniel, 1995: 5). Son yıllarda birçok eğitim kurumu tarafından kullanılan, son bir yılda ise bütün eğitim kurumlarının pandemi nedeniyle uygulamak zorunda oldukları uzaktan eğitim sistemi ile ilgili ulusal literatürde az sayıda (Can, 2020; Agormedah vd., 2020; Kürtüncü ve Kurt, 2020) araştırmaya rastlanmaktadır. Ayrıca pandemi nedeniyle yoğun bir şekilde kullanılan uzaktan eğitimin ileride de kullanılmaya devam edeceği düşüncesinden dolayı bu konuda çalışma yapmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu kapsamda Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde yapılan mevcut araştırmanın amacı, öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminde algıladıkları kullanım kolaylığı, performans açısından beklentileri ve algıladıkları faydanın uzaktan eğitim sisteminden memnuniyetleri ve davranışsal niyetleri üzerindeki etkisini belirlemektir. Ayrıca uzaktan eğitim sisteminden duyulan memnuniyetin uzaktan eğitim sistemine yönelik davranışsal niyet üzerindeki etkisi de araştırılmıştır. Araştırma üç kısımdan oluşmakta; birinci kısımda kavramsal çerçeve ve literatür taraması, ikinci kısımda yöntem ve bulgular, son bölümde ise sonuç ve öneriler kısmı yer almaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Teknoloji Kabul Modeli

Teknolojik olarak yaşanan gelişmeler internetin ve mobil teknolojinin gelişmesi ile beraber bambaşka bir boyuta ulaşmış ve tüketicilerin isteyerek ya da zorunlu olarak yeni teknolojileri benimsemeleri ve kullanmaları gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Dolayısı ile tüketicilerin yeni teknolojileri benimsemeleri ve kullanmaları üzerine teoriler ortaya atılmıştır. Bu teorilerin merkezinde ise tüketicilerin yeni teknolojileri kabul etmek ve kullanma konusunda niyet ve davranışları yer almaktadır. Tüketicilerin teknolojik yeniliklere yönelik tutum ve davranışlarını belirlemek üzere geliştirilen kuramlardan biri de Teknoloji Kabul Modeli'dir (Akça ve Özer, 2012: 80). Fishbein ve Ajzen (1975) tarafından tüketicilerin herhangi bir durumla karşı karşıya geldiklerinde istekleri doğrultusunda geliştirdikleri davranışları incelemek amacıyla geliştirilen Sebep Davranış Teorisi'ne dayanan TKM, Davis (1989) tarafından geliştirilmiştir. Davis (1989) hazırlamış olduğu doktora tezinde, bilgisayar temelli sistemlerin, bu sistemleri kullanan kişiler tarafından kabulünü incelemek için model önerisinde bulunmuştur. TKM ile, teknolojilerin kişiler tarafından kabulü için hangi faktörlerin etkili olduğu ortaya çıkarılmaktadır (Davis vd., 1989: 998). Davis (1985) tarafından geliştirilen ve günümüzde birçok çalışmada kullanılan TKM aşağıdaki şekilde yer almaktadır.

Şekil 1. Teknoloji Kabul Modeli

Kaynak: Davis (1985)

Şekil incelendiğinde, TKM ile tüketicilerin yeni teknolojileri kabul etmeleri için algı, tutum, niyet ve davranışları arasındaki ilişkiler açıklanabilmektedir. Şekilde yer alan algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığı gibi değişkenlerin, yeni teknolojilere yönelik tutum, yeni teknolojileri kullanma niyeti ve davranışları etkileyen faktörler olarak ifade edilmektedir (Davis, 1985:24) TKM'ye göre yeni teknolojileri kabul etmek dört adımda gerçekleşmektedir. Birinci adımda dışsal değişkenler yer almakta, ikinci adımda tüketicilerin yeni teknolojilere yönelik algıladıkları kullanılabilirlik ve kullanım kolaylığı gerçekleşmekte, üçüncü adımda yeni teknolojiyi kullanmaya yönelik tutum, dördüncü adımda ise yeni teknolojiye yönelik davranışsal niyet aşaması gerçekleşmektedir (Chau ve Hu, 2002: 299). Modeldeki değişkenlerden algılanan fayda, kişilerin yeni bir teknolojiyi kullandıklarında, performanslarının artacağına dair inançlarını ifade ederken, algılanan kullanım kolaylığı ise, yeni teknolojiyi kullanan kişilerin, bu teknolojiyi kullanmanın yararlı olduğuna yönelik düşüncelerini ifade etmektedir (Davis, 1989: 320). Konuyla ilgili yapılan bir çok araştırmada (Saade ve Bahli, 2005; Nair ve Das, 2011; Tarhini vd., 2015) tüketicilerin yeni teknolojilerden algıladıkları fayda ve algıladıkları kullanım kolaylığı ne kadar fazla ise, ilgili teknolojiyi kabul etme ve kullanma oranları da o kadar yüksektir. Modeldeki diğer değişkenlerden tutum, bir duruma ya da olguya yönelik olarak kişilerin göstermiş olduğu olumlu/olumsuz davranış eğilimidir. Teo (2011)'ya göre bir kişinin yeni teknolojilere yönelik tutumu ne kadar yüksek olursa, o teknolojiyi kullanma davranışı o kadar yüksek olmaktadır. Niyet bir kişinin bir davranışta bulunmak için hazır olmasını ifade etmekte, davranış ise tutum ve niyet sonrasında ortaya çıkan gerçekleşmiş kullanım olarak tanımlanmaktadır.

1.2. Uzaktan Eğitim

Bilgisayar ve internet odağında yaşanan teknolojik gelişmeler eğitim alanına da entegre edilmiş ve böylelikle geleneksel eğitimden farklı olarak bilgisayarın ve internetin olduğu her yerde gerçekleşen uzaktan eğitim uygulaması kullanılmaya başlamıştır (Tüysüs ve Aydın, 2007: 81-82). Uzaktan eğitim kavramı ile ilgili farklı tanımlamalar yapılsa da, en fazla kullanılan tanım Moore ve Kearsley (2011) tarafından yapılan tanımdır. Bu tanıma göre uzaktan eğitim, eğitimi alanlar ile eğitimi verenlerin farklı mekanlarda bulunduğu, özel eğitim tasarımı ve teknolojilerinin kullanıldığı, erişimin açık bir şekilde gerçekleştiği planlı öğrenme şeklidir (akt. Cabi ve Ersoy, 2017: 418). Uzaktan eğitim ile öğrencilerin fiziki olarak bulunmalarına gerek olmaksızın, eğitim alan ve verenler iletişim teknolojilerini kullanarak internet erişiminin olduğu her yerde eşzamanlı veya eşzamansız olarak ders alabilmektedir (Bakioğlu ve Can, 2014: 17). Günümüzde yaşanan ve bütün dünyayı etkileyen Covid-19 pandemisi nedeni ile yoğun bir şekilde kullanılan uzaktan eğitimin temelleri 18. Yüzyıla kadar dayanmaktadır. 1728 yılında Boston'da yaşayan Caleb Phillips isimli öğretmen, şehir dışında yaşayan ve derslere katılım sağlayamayan insanlar için her hafta hazırladığı öğrenme programlarını göndererek eğitimin kalitesini düşürmeden derslere katılabileceklerini önermiştir (Holmberg, 2005: 13). 19. Yüzyıla gelindiğinde ise uzaktan eğitim ABD, Almanya, İngiltere, Fransa gibi ülkelerde yayılmış, 1840 yılında Isaac Pitman isimli öğretmen ise posta aracılığı ile stenografi eğitimi vermiştir. Bu yıllarda mektupla öğrenim yöntemi popülerlik kazanmış ve birçok ülkede mektupla öğrenim okulları kurulmaya başlamıştır (Daniel, 1995: 5).

Türkiye'de uzaktan eğitim uygulaması ilk olarak 1974 yılında uygulanmıştır. Bu kapsamda ihtiyaç duyulan eğitimi insan gücünü elde etmek, iletişim teknolojilerinden faydalanmak, etkili eğitim sağlamak ve geniş kitlelere eğitim vermek amacı ile Mektupla Yüksek Öğretim Merkezi kurulmuştur. Zamanın şartlarına uygun olan eğitim sistemi oluşturmak için birçok adım atılmış, bu adımlardan en kayda değer, 1975 yılında Yaygın Yükseköğretim Kurumu'nun (YAYKUR) kurulması olmuştur (Bozkurt, 2017: 97). Sonrasında ise 1981 yılında Anadolu Üniversitesi altında Açıköğretim Fakültesi kurulmuştur. 1999 yılında ise uzaktan eğitimle ilgili olarak yönetmelik yayınlanarak, önemli bir adım daha atılmıştır. İnternetin gelişmesi ile uzaktan eğitim internet üzerinden uygulanmaya başlamış ve bu uygulamanın öncüsü 1996 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi olmuştur. Sonraki yıllarda gerek teknolojik anlamda gerek bilgi paylaşımı anlamında yaşanan gelişmeler, uzaktan eğitimin daha yaygın şekilde kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Bu durumun farkında olan üniversiteler, örgün eğitimle beraber uzaktan eğitimi de uygulamaya başlamışlardır. Son yıllarda birçok yerli (Anadolu Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi vb.) ve yabancı (California Üniversitesi, Stanford Üniversitesi, Utah Üniversitesi vb.) üniversite uzaktan eğitim sistemini kullanmaya başlamış (Jameson ve McDonnell, 2007: 30; Toker Gökçe, 2008: 4) ve son

bir yılda yaşanan pandemiden dolayı yüzyüze eğitimin mümkün olmaması nedeniyle uzaktan eğitim sistemi bütün üniversiteler tarafından kullanılmaya başlamıştır.

Günümüzde öğrencilerin tamamı tarafından kullanılan uzaktan eğitim sisteminin birçok faydası vardır. Öğrenciler tarafından bakıldığında, uzaktan eğitimde öğrenci bağımsızdır ve istediği zaman ve mekanda derslere katılım sağlayabilmektedir. Uzaktan eğitim sisteminde videolar gibi görsel ve işitsel kaynakların kullanılması, hem öğrenci hem de öğretmenin iletişim sistemlerinden en üst seviyede faydalanması eğitim maliyetlerini düşürmekte ve öğrencilere kendi kendilerinin öğrenmesini sağlayacak materyaller sunulmaktadır. Ayrıca uzaktan eğitim ile her öğrenci kendi öğrenme hızına göre öğrenebilmekte, bilgiye daha hızlı ulaşmakta ve yeme, içme, konaklama gibi ek maliyetlere katlanmak zorunda kalmamaktadır (Özdil, 1986: 7; Demir, 2014: 207; Çiftçi, 2015: 44). Genel olarak değerlendirildiğinde uzaktan eğitim, fırsat eşitliği sunması, okula gidemeyen herkes için imkan sağlaması ve herhangi bir konuda kendini geliştirmek isteyenlere de fırsat sunması açısından tüm toplum için önemli olduğu düşünülmektedir (Yıldız, 2004: 201). Uzaktan eğitim sağladığı katkıların yanında bir takım sorunlarının olduğundan da bahsedilebilir. Uzaktan eğitimin, yüzyüze iletişim, grup çalışması ve sınıf içi fiziki etkinlikleri sağlamakta yetersiz olması, ayrıca sistemde teknik sorunlar ile karşı karşıya kalınması uzaktan eğitimde karşılaşılan sorunlara örnek olarak verilebilir (Çiğlik ve Bayrak, 2015: 91). Ayrıca bilgisayar temelli eğitim konusunda pek fazla tecrübenin olmaması, bu konuda eğitilmiş kişi sayısının sınırlı olması, gerekli teknik altyapının olmaması, teknolojik okur yazarlığın düşük olması gibi sorunlar önemli sorunlardır (Sevand, 2002: 3; Kaya, 2020:136). Dolayısı ile uzaktan eğitimin daha etkin olarak uygulanması için her bölgeye teknik yatırımlar yapılması önerilebilir.

1.3. Pandemi ve Uzaktan Eğitim

İlk olarak 2019 yılının sonunda Çin'de ortaya çıkan Koronavirüs-2019 (COVID-19), daha sonra diğer ülkelere yayılarak tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Koronavirüs ile toplumsal hayatta değişimler yaşanmış, virüsün yayılımını azaltmak için karantina, sokağa çıkma yasağı, esnek çalışma gibi uygulamalar kullanılmaya başlanmıştır (Zhao, 2020: 2). Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak duyurulan bu virüs birçok sektörü etkilediği gibi eğitim alanında da önemli etkileri olmuştur. COVID-19 ortaya çıktıktan sonra, bu virüsün yayılmasını engellemek için yapılan ilk uygulama sosyal mesafenin korunması olmuş (Hellewell vd., 2020: 489), alınan bu uygulama ve önlemler ile kişilerarası temasın en fazla olabileceği mekan ve yerler kapatılmış, bu yerlerin içerisine ise eğitim kurumları da dahil edilmiştir (Gupta & Gopani, 2020: 662; Doghonadze vd., 2020: 3). Bu kapsamda Türkiye'de ilk olarak tüm eğitim kademelerinde 2020 yılı Mart ayında ara verilmiş daha sonra pandeminin daha çok artması ile beraber Türkiye ve dünyadaki çoğu ülkede yüzyüze eğitim çoğunlukla terkedilerek, eğitimin uzaktan eğitim şeklinde uygulanmasına karar verilmiştir (Lily vd., 2020: 2). Uzaktan eğitim esnasında yaşanan sıkıntılar, teknolojik ve ekonomik açıdan gelişmenin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Serçemeli ve Kurnaz: 2020: 42).

2. Literatür Taraması

Teknoloji Kabul Modeli ile ilgili literatür incelendiğinde bir çok çalışmaya (Saade ve Bahli, 2005; Nair ve Das, 2011; Tarhini vd., 2015) rastlanmaktadır. Ancak uzaktan eğitim sisteminin teknoloji kabul modeli çerçevesinde inceleyen araştırma biraz daha sınırlıdır. Mevcut çalışmada elde edilen sonuçlar bu anlamda literatüre katkı sağlayacaktır. Uzaktan eğitim uygulamalarını Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde inceleyen ulusal araştırmalara bakıldığında, Yalman (2013) uzaktan eğitimin kullanımı, yaygınlaşması, kabul görmesi ve memnuniyeti üzerine yaptığı çalışmada sonucunda, Dicle Üniversitesi Eğitim fakültesindeki öğrencilerin çoğunluğunun yüzyüze eğitimi tercih edecekleri, yarıdan fazlasının hem yüzyüze hem de uzaktan eğitimi tercih edecekleri, öğrencilerin cinsiyete göre uzaktan eğitim ile ilgili memnuniyet seviyeleri arasında farklılık olmadığı, bilgisayar kullanma seviyeleri arasında anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşmıştır. Efiloğlu Kurt (2015) Teknoloji Kabul Modeli ve Bilgi Sistemleri Başarı Modelini kullanarak uzaktan eğitim sistemini incelediği araştırma sonucunda, algılanan kullanım kolaylığı, hizmet ve bilgi kalitesinin algılanan fayda üzerinde, algılanan fayda ve eğitim kalitesinin memnuniyet üzerinde etkisinin olduğu, memnuniyetin ise kullanım davranışının üzerinde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özyürek vd. (2016) uzaktan eğitim uygulamalarını değerlendirmek için Meslek Yüksekokulu öğrencileri üzerine yaptıkları araştırmaları sonucunda, öğrencilerin uzaktan eğitimi tercih etme nedenlerinin temelinde bir işte çalışmalarının yer aldığı, uzaktan eğitimin başarısını etkileyen faktörlerin temelinde ise teknik aksaklıklar ve dersi veren öğretim elemanının öğretim yönteminin yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Özer vd. (2019) de benzer şekilde, muhasebe eğitimi veren akademisyenlerin uzaktan eğitim uygulamalarını kabul durumlarını Teknoloji Kabul Modeli kapsamında incelemiştir. Araştırma sonucunda algılanan faydanın tutum ve davranışsal niyet üzerinde pozitif yönde anlamlı etkilerinin olduğu, algılanan kullanım kolaylığının tutum üzerinde, tutumun da davranışsal niyet üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bolat vd. (2020) çalışmalarında uzaktan eğitim öğrencilerinin, eğitime mobil araçlarla katılmaları ile ilgili tutumlarını Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde incelemişler, araştırmaları sonucunda öğrencilerin mobil interneti kabul etme ve kullanma davranışlarının olumlu olduğu, öğrencilerin mobil teknolojileri kabul etme noktasında hazır oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Konuyla ilgili yapılan yabancı çalışmalar incelendiğinde ise,

Malezya'daki bir yükseköğretim kurumundaki uzaktan eğitim öğrencilerinin web sitesini kullanma durumlarını Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde inceleyen Ramayah (2010), algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı ile kullanım davranışı arasında pozitif ilişkinin olduğu ve bu ilişkiye gönüllülük değişkeninin aracılık ettiğini belirlemiştir. Mısır'daki üniversite öğrencileri üzerine araştırma yapan Farahat (2012) ise, öğrencilerin uzaktan eğitim sistemine yönelik algıladıkları fayda, algıladıkları kullanım kolaylığı ve uzaktan eğitim sistemine yönelik tutumlarının davranışsal niyetleri üzerine etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Al-Adwan vd. (2013) teknoloji kabul modeli çerçevesinde Ürdün'deki üniversitelerde uygulanan uzaktan eğitim sistemine kabul etme ve kullanım durumlarını araştırmışlardır. Araştırmaları sonucunda algılanan faydanın öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutumları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı, algılanan kullanım kolaylığının hem tutum hem de algılanan fayda üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Dastjerdi (2015) çalışmasında uzaktan eğitim öğrencilerinin Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin benimsenmesine etki eden faktörleri Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde incelemiş ve araştırma sonucunda algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı ile tutum arasında, tutum ile davranışsal niyet arasında anlamlı ilişkilerin olduğu belirlenmiştir. Fathema vd. (2015) öğretim üyelerinin uzaktan eğitim sistemlerinin kullanma durumlarını Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde araştırmış ve araştırma sonucunda sistemin kalitesi, algılanan öz yeterlilik ve kolaylaştırma şartlarının sistemi kullanmaya yönelik tutum üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde Almarashdeh ve Alsmadi (2016) uzaktan eğitim sisteminde algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığının kullanım davranışı üzerinde anlamlı etkisinin olduğu belirlenmiştir. Nagy (2018) uzaktan eğitimde kullanılan eğitim videolarının kullanımı ve eğitimin memnuniyeti düzeyini Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde incelemiş ve araştırması sonucunda algılanan fayda ve tutumun kullanım üzerinde etkisinin olduğu, memnuniyetin ise algılanan kullanım kolaylığı ve performanstan etkilendiği sonucuna ulaşmıştır. Bove ve Conklin (2019) tarım alanında yüksek öğrenim gören uzaktan eğitim öğrencilerinin uzaktan eğitim sistemini kabul davranışlarını Teknoloji Kabul Modeli kapsamında incelemişler, araştırmaları sonucunda kullanım niyeti ve algılanan fayda ile internet deneyim ve teknoloji özyeterliliği arasında pozitif bir ilişkinin olduğu, teknoloji kaygısı ile kullanma niyetleri arasında ise negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

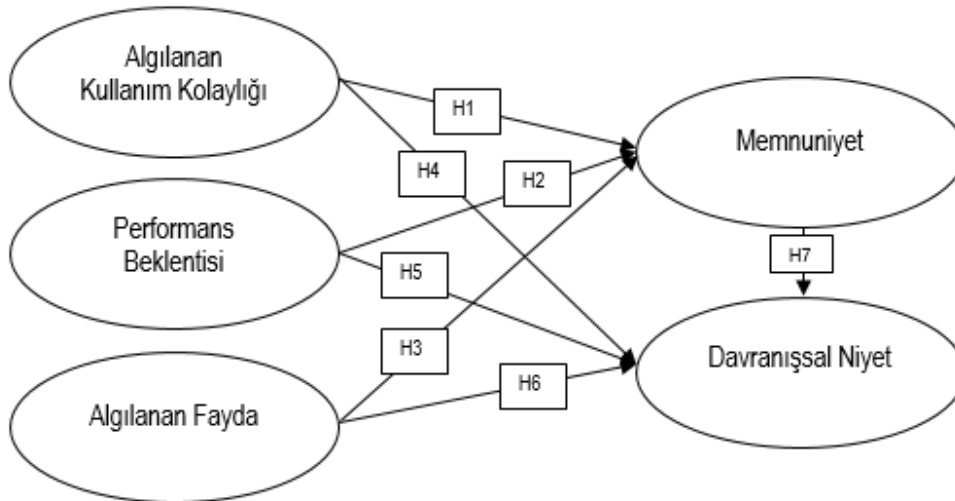
Pandemi sürecinde uzaktan eğitimin değerlendirilmesi ile ilgili çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Buluk ve Eşitti (2020) çalışmalarında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Turizm Fakültesi öğrencilerinin uzaktan eğitim sistemi ile ilgili görüşleri araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda erkek öğrencilerin uzaktan eğitim sistemini daha etkili olarak algıladıkları, memnuniyet seviyelerinin daha yüksek olduğu; bu memnuniyetin belirleyicileri olarak ise öğrenme şartları, destek hizmetleri, değerlendirme yöntemi ve öğrencilerin bireysel olarak uygun olup olmadıklarının etkili olduğu belirlenmiştir. Bayburtlu (2020) ise pandemi sürecinde Türkçe eğitimin durumunu belirlemek amacıyla 30 Türkçe öğretmeni ile derinlemesine mülakat yapmış, araştırması sonucunda öğretmenlerin %87'sinin uzaktan eğitimle ders işlediği, öğrencilerin derse adapte olmaları için hem öğrencilerle hem de velileri ile iletişim kurdukları, bir çok öğrencide teknik imkanlar olmadığı için derslere katılmadıkları, öğrencilerin derslere katılım düzeyinin yeterli olmadığı ve velilerin öğrenciyi canlı ders esnasında kontrol etmedikleri belirlenmiştir. Üçer (2020) karantina nedeniyle uzaktan eğitim sistemini kullanmanın etkinliğini belirlemek amacıyla Yeditepe Üniversitesi öğrencileri üzerinde hem nicel hem de nitel yöntemler kullanarak araştırma yapmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin uzaktan eğitim sistemini kullanmaktan genellikle keyif aldıkları, dersin hocası ile kolayca iletişim kurmanın avantajlı olduğu, bu sistemi kullanmanın kolay ve rahat olduğu belirlenmiştir. Ancak bunun yanında sistemde teknik sorunlar yaşandığı, bu sorunların verimliliği etkilediği ve bu gibi nedenlerden dolayı yüzyüze eğitimin tercih edildiği sonucuna da ulaşılmıştır. Özdoğan ve Berkant (2020) çalışmalarında pandemi nedeniyle uygulanan uzaktan eğitimi, derinlemesine mülakatlar ile paydaşlar (öğrenci, öğretmen, veli vb.) açısından incelemişlerdir. Araştırma sonucunda uzaktan eğitimin zaman ve mekana bağlı olmaması, derslerin tekrar tekrar izlenebilme imkanı, bu sürece rağmen eğitim ihtiyacının yerine getirilebilmesi, teknolojik yeteneklerin geliştirilmesi gibi avantajların olduğu; bunun yanında öğrencilerde motivasyon kaybının olması, ölçme ve değerlendirme sisteminin sağlıklı olmaması, teknolojik altyapının yetersiz olması, fırsat eşitliğinin sağlanamaması, sosyalleşmenin olmaması ve uzaktan eğitim konusunda hazırlıksız olunması gibi dezavantajların olduğu belirlenmiştir. Bozkurt (2020) çalışmasında acil uzaktan eğitim ve uzaktan eğitim kavramları çerçevesinde tarama yöntemi kullanarak eğitime yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur. Araştırması sonucunda pandeminin eğitim alanını doğrudan ve dolaylı bir şekilde etkilediği, eğitim alanında sürdürülebilirliğin sağlanması için stratejik planlama ve reformlara gerek olduğunu ifade etmiştir. Afşar ve Büyükdogan (2020) öğrencilerin pandemi sürecinde uzaktan eğitim ile ilgili öz yeterlilik ve görüşlerini belirlemek amacıyla Konya'daki bir üniversitenin İİBF ve SBBF öğrencileri üzerinde anket uygulamışlardır. Çalışmaları sonucunda katılımcıların çoğunluğunun her gün dersleri takip ettikleri, yarısının uzaktan eğitimi tercih etmedikleri, uzaktan eğitim sürecinde teknik sorunlar yaşadıkları ancak buna rağmen uzaktan eğitim sistemini kolay ve faydalı buldukları ve teknolojik yeteneklerini geliştirdikleri belirlenmiştir. Karaca ve Kelam (2020) çalışmalarında pandemi nedeniyle uygulanan uzaktan eğitimde, lise öğretmenlerinin sundukları hizmetin kalitesini belirlemek için SERVQUAL ölçeği kullanarak 10 öğretmen üzerinde derinlemesine mülakat yapmışlar, araştırmaları sonucunda öğretmenlerin genel olarak uzaktan eğitim ile ilgili kendilerini yeterli gördükleri, derslerde kaliteli bir eğitim sunmaya gayret ettikleri ancak sistemden kaynaklı teknik sorunların da yaşandığı belirlenmiştir. Benzer şekilde Çakmak (2016) da Karabük Üniversitesi öğrencilerinin uzaktan eğitim hizmet kalitesini belirlemek için SERVQUAL ölçeğini

kullanmış ve araştırması sonucunda uzaktan eğitim sisteminin öğrencilerin beklentilerini karşılamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Doghonadze vd. (2020) çalışmalarında pandemi sonucu ortaya çıkan sürece ne kadar hazır olduğu ve uzaktan eğitime geçişe yönelik görüşleri öğretmenlerin gözünden araştırmışlardır. Çalışmaya Azerbaycan, Gürcistan, Irak, Nijerya, İngiltere ve Ukrayna ülkelerinden öğretmenler dahil edilmiş ve çalışmaları sonucunda uzaktan eğitime genel olarak hazırlıklı olunmadığı ve yüksek kaliteli uzaktan eğitimi sağlamak için daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu belirlenmiştir. Lily vd. (2020) araştırmalarında pandemi sürecinde uzaktan eğitimin uygulanmasının sosyolojik sonuçlarını araştırmışlar ve araştırmaları sonucunda pandemi nedeniyle evde kalmanın yarattığı stres, depresyon, boşanma, hamilelik gibi sosyo-psikolojik durumlar öğrencilerin öğrenmesini ve öğretmenlerin öğretmesini etkileyebildiği sonucuna ulaşmışlardır. Pandemi sonrası kullanımı artan uzaktan eğitimi Polonya örneğinde araştıran Rizun ve Strzelecki (2020), öğrencilerin uzaktan eğitimi tercih etmesinin temel nedenlerinin keyif almak ve öz yeterlilik olduğu, hem algılanan fayda hem de algılanan kullanım kolaylığının kullanmaya yönelik tutum ve niyet üzerinde anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı

Mevcut çalışmada genel olarak pandemi nedeniyle kullanımı artan uzak eğitim sistemi ile ilgili tüm öğrencilerin görüş ve davranışlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. TKM çerçevesinde oluşturulan araştırma modelinde belirli değişkenler dikkate alınmıştır. Bu değişkenlerin belirlenmesinde konuyla ilgili literatürde yer alan çalışmalardan destek alınmıştır. Davis vd. (1989) bir teknolojinin kabul edilmesinde algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığının ön planda olduğunu ifade ederken, Lee vd. (2003) ise bireysel olarak bir teknolojinin kabul edilmesinde bu iki faktörün belirleyici olduğunu ifade etmişlerdir. Modele eklenen memnuniyet değişkeni ile ilgili olarak ise, Petter vd. (2008) teknik bir sistemin kalitesinin memnuniyet üzerine belirleyici olduğu ifade ederlerken, Hassanzadeh vd. (2012) ise memnuniyetin davranışsal niyet üzerinde etkisinin olduğunu ifade etmişlerdir. Venkatesh vd. (2003) ise teknolojinin kabul edilmesinde ve kullanılmasında dört değişkenin etkili olduğunu, bu değişkenlerden birinin de performans olduğunu belirtmiştir. Dolayısı ile modele performans beklentisi değişkeni de eklenmiştir. Ancak TKM'de yer almasına rağmen mevcut araştırma modeline tutum değişkeni dahil edilmemiştir. Tutum değişkeninin modele eklenmemesinin nedeni, daha önce yapılan birçok genişletilmiş TKM modeli çalışmalarında (Venkatesh ve Davis, 2000; Venkatesh ve Bala, 2008; Agrebi ve Jallais, 2015; Natarajan vd., 2017) tutum değişkeninin eklenmemiş olmasıdır. Bu kapsamda Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde Uzaktan Eğitim Sistemini kullanan öğrencilerin, uzaktan eğitim sisteminde algıladıkları kullanım kolaylığı, performans açısından beklentisi ve algıladıkları faydanın uzaktan eğitim sisteminden memnuniyet ve davranışsal niyet üzerindeki etkisi, ayrıca uzaktan eğitim sisteminden duyulan memnuniyetin uzaktan eğitim sistemine yönelik davranışsal niyet üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Konuyla ilgili literatürün incelenmesi sonrasında aşağıda yer alan araştırma modeli ve araştırma hipotezleri geliştirilmiştir.

Şekil 2. Araştırma Modeli

H1: Uzaktan Eğitim Sisteminin algılanan kullanım kolaylığının memnuniyet üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H2: Uzaktan Eğitim Sisteminin performans beklentisinin memnuniyet üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H3: Uzaktan Eğitim Sisteminin algılanan faydasının memnuniyet üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H4: Uzaktan Eğitim Sisteminin algılanan kullanım kolaylığının davranışsal niyet üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H5: Uzaktan Eğitim Sisteminin performans beklentisinin davranışsal niyet üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H6: Uzaktan Eğitim Sisteminin algılanan faydasının davranışsal niyet üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H7: Uzaktan Eğitim Sisteminden memnuniyetin davranışsal niyet üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

3.2. Araştırma Yöntemi

Konu ile ilgili araştırmanın ana kütlesini Uzaktan Eğitim Sistemini kullanan tüm öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma ana kütlesinin tamamına ulaşmak mümkün olmadığı için örnekleme yöntemleri içerisinde tüm örneklemin araştırmaya dahil olabileceği (Aypay, 2015:172) kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veriler pandemi nedeniyle eğitimin uzaktan eğitim şeklinde yapılmasından dolayı yüzyüze toplanması mümkün olmadığı için, Google Forms üzerinden hazırlanan online anket formu ile toplanmıştır. Hazırlanan anket formu 3 bölümden oluşmakta; birinci bölümde uzaktan eğitim sistemi ile ilgili öğrencilerin düşüncelerini belirlemeye yönelik sorular, ikinci bölümde araştırma değişkenlerine ait ölçek tipi sorular (5'li Likert tipi) ve son bölümde ise öğrencilerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Araştırma yer alan değişkenler, Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde algılanan kullanım kolaylığı ölçeği 4 madde, algılanan fayda ölçeği 3 madde, performans beklentisi ölçeği 3 madde, davranışsal niyet ölçeği 5 madde (Davis vd., 1989) ve memnuniyet ölçeği 4 madde (Sanchez-Franco, 2009) olmak üzere toplam 19 maddeden oluşmaktadır. Veriler toplanmaya başlamadan önce pazarlama alanında uzman olan üç akademisyenin görüşü alınarak hazırlanan anket formu, uzaktan eğitim sistemi üzerinden yapılan ders esnasında 18 öğrenciye ön test olarak uygulanmıştır. Öntest sonrasında anket linkinde ve formunda bir hata olmadığı belirlendikten sonra, ilgili anket linki 20.12.2020-05.01.2021 tarihleri arasında sosyal platformlarda öğrenci gruplarına ulaştırılmıştır. Anket formunun ilk sorusu filtre sorusudur (Uzaktan Eğitim Sistemini kullanıyor musunuz?) ve bu soru ile "Hayır" cevabını veren öğrencilerin cevapları verilerden çıkarılmış, "Evet" cevabını veren 1271 öğrenciye ait veriler dikkate alınmıştır. Veriler incelenirken, 12 öğrenciye ait verilerin sağlıklı olarak doldurulmadığı tespit edilmiş ve 1259 öğrenciye ait veriler analize dahil edilmiştir. Örneklem sayısının tespit edilmesi ile ilgili olarak anakütlenin 1 milyon ve üzerinde olduğu ve örneklem hata oranının $\pm 0,05$ düzeyinde olduğu durumlarda 384 örneklem sayısı kabul edilebilir olarak ifade edilmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 50). Dolayısı ile mevcut araştırmada kullanılabilir 1259 öğrenciye ait verinin kabul edilebilir sayıda olduğu söylenebilir. Elde edilen verilerle SPSS 21 programı ile frekans, faktör, güvenilirlik ve geçerlik analizleri yapılmış, araştırma modelinin uygunluğu ve hipotezlerin test edilmesi için ise AMOS 24 programı kullanılmıştır.

4. Analiz ve Bulgular

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmada elde edilen verilerle öncelikle katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacı ile frekans analizi yapılmıştır. Yapılan frekans analizi sonrası ulaşılan sonuçlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Frekans	Yüzde			Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	834	66,2	Eğitim Seviyesi	İlköğretim	59	4,7
	Erkek	425	33,8		Lise	803	63,8
	Toplam	1259	100		Önlisans	146	11,6
Yaş	18 ve altı	833	66,2		Lisans	236	18,7
	19-21	270	21,4		Y.Lisans	15	1,2
	22-24	95	7,5		Toplam	1259	100
	25 ve üzeri	61	4,9		Hazırlık	28	2,2
	Toplam	1259	100		1. Sınıf	319	25,3
Sınıf	2.500 ve altı	603	47,9		2. Sınıf	390	31,0
	2.501-5.000	480	38,1		3. Sınıf	231	18,3
	5.001-7.500	116	9,2	4. Sınıf	264	21,0	

Aile Gelir Durumu	7.501 ve üzeri	60	4,7		Mezun	27	2,1
	Toplam	1259	100		Toplam	1259	100

Tablo incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun kadın (%66,2) ve 18 yaş ve altı grubunda (%66,2) yer aldığı görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin yarıdan fazlasının lise öğrencisi olduğu (%63,8), lise öğrencilerini lisans ve önlisans öğrencilerinin takip ettiği belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin genellikle 1., 2. ve 3. sınıfta eğitim aldıkları, aile geliri açısından ise öğrencilerin yaklaşık yarıya yakınının (%47,9) 2.500 TL ve altı gelir grubunda yer aldıkları, %38,1'inin ise 2501-5.000 TL gelir grubunda yer aldıkları belirlenmiştir.

Tablo 2. Uzaktan Eğitim Sistemine Yönelik Öğrenci Görüşleri

Uzaktan Eğitim Sisteminden memnun musunuz?	Frekans	Yüzde
Evet	581	46,1
Hayır	678	53,9
Toplam	1259	100
Uzaktan Eğitim Sisteminin, örgün eğitim zamanında da uygulanmasını ister misiniz?	Frekans	Yüzde
Evet	437	34,7
Hayır	822	65,3
Toplam	1259	100

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların uzaktan eğitim sistemi ile ilgili düşünceleri görülmektedir. Katılımcıların yaklaşık olarak yarıya yakını uzaktan eğitim sisteminden memnunken, yarıdan biraz fazlasının uzaktan eğitim sisteminden memnun olmadıkları belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların büyük çoğunluğu örgün eğitim başladığında uzaktan eğitim sisteminin uygulanmaya devam etmemesini istedikleri belirlenmiştir. Araştırmada öğrencilere açık uçlu soru şeklinde uzaktan eğitim sistemi ile ilgili önerileri sorulmuş ve öğrenciler genellikle, sistemden kaynaklı aksaklıkların giderilmesi, sınavların ödev şeklinde yapılması, internet imkanının sunulması gibi önerilerde bulunmuşlardır.

4.2. Faktör Analizi ve Güvenilirlik

Araştırma çerçevesinde kullanılan değişkenlere ilişkin ölçeklerin faktör yapılarının belirlenmesi için faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi yapılmadan önce araştırma örnekleminin yeterli olup olmadığı ve bu verilerle yapılacak faktör analizinin uygunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Araştırma örnekleminin yeterliliği KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) testi ile belirlenirken, faktör analizi yapılmasının uygunluğu Bartlett Küresellik Testi ile belirlenmektedir. Örneklemin yeterli olduğunun söylenmesi için KMO test değerinin 0,60'ın üzerinde olması gerekirken, faktör analizi yapılabilmesi için Bartlett test değeri 0,05'ten düşük olmalıdır (Durmuş vd., 2013:80; Yıldırım, 2017: 170). Dolayısı ile mevcut araştırmada yapılan KMO ve Bartlett testlerine göre algılanan kullanım kolaylığı ölçeğinin KMO değeri 0,763, Bartlett Küresellik testi: 1779,663 ve $p < 0,000$; performans beklentisi ölçeğinin KMO değeri 0,601, Bartlett Küresellik testi: 1793,769 ve $p < 0,000$; algılanan fayda ölçeğinin KMO değeri 0,719, Bartlett Küresellik testi: 2088,971 ve $p < 0,000$; memnuniyet ölçeğinin KMO değeri 0,840, Bartlett Küresellik testi: 3360,711 ve $p < 0,000$ ve davranışsal niyet ölçeğinin KMO değeri 0,860, Bartlett Küresellik testi: 4143,858 ve $p < 0,000$ olarak belirlenmiştir. Elde edilen KMO ve Bartlett test değerlerine bakıldığında, örneklemin faktör analizi için yeterli olduğu ve faktör analizinin yapılmasında bir sakınca olmadığı söylenebilir. Dolayısı ile bu testlerden sonra faktör analizi yapılmıştır. Bir faktör analizi sonucu elde edilen faktör yükünün 0,40'dan fazla olması ve açıklanan varyans değerinin de 0,40'dan fazla olması gerekmektedir (Johnson ve Wichern, 2002: 50; Gündüz ve Coşkun, 2012:117). Dolayısı ile faktör yükünün 0,40'dan fazla olması kullanılan ölçeklerin yapısal geçerliliklerinin sağlandığını göstermektedir. Faktör analizi sonrasında ölçeklerin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach Alpha test değeri kullanılmaktadır. Bu değer 0,70'den fazla olması kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir (Yıldırım, 2017: 170). Araştırma ölçekleri ile ilgili yapılan faktör analizi ve güvenilirlik testi sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4. Açıklayıcı Faktör Analizi, Güvenilirlik ve Geçerlilik Sonuçları

Değişkenler	İfadeler	Fakt.Yükü	Varyans Yüzdesi	Özdeğeri	C. Alfa	AVE	CR
Algılanan Kullanım Kolaylığı	AKK1	0,807					
	AKK2	0,810	64,712	2,588	0,817	0,647	0,880
	AKK3	0,755					
	AKK4	0,843					
Performans Beklentisi	PB1	0,922					
	PB2	0,920	71,118	2,134	0,787	0,711	0,878
	PB3	0,661					
Algılanan Fayda	AF1	0,855					
	AF2	0,913	80,316	2,409	0,877	0,804	0,925
	AF3	0,920					
Memnuniyet	MEM1	0,860					
	MEM2	0,882	78,307	3,132	0,907	0,783	0,935
	MEM3	0,925					
	MEM4	0,871					
Davranışsal Niyet	DN1	0,848					
	DN2	0,897					
	DN3	0,887	71,958	3,598	0,900	0,720	0,927
	DN4	0,886					
	DN5	0,710					

Tablo incelendiğinde araştırmada kullanılan ölçeklerin tamamının Cronbach Alpha test değerinin 0,70'den fazla olduğu görülmektedir. Bu sonuç ile araştırmada güvenilirliğin sağlandığı söylenebilir. Ayrıca araştırmada kullanılan ölçeklerin faktör yüklerinin tamamının ve varyans yüzdelерinin 0,40'dan fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırma modelinin yapı geçerliliğini belirlemek için ise birleşim geçerlilik (CR) ve ayrışım geçerlilik (ortalama açıklanan varyans (AVE)) değerlerinden faydalanılmaktadır. Kullanılan ölçeğin geçerliliğinin sağlanabilmesi için CR değeri 0,70 değerinin üzerinde, AVE değerinin ise 0,50 değerinin üzerinde olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981: 42). Elde edilen bu sonuçlara göre araştırma ölçeklerinin güvenilirliği ve geçerliliği sağlanmaktadır. Açıklayıcı faktör analizi sonrası, faktör yapılarının test edilmesi amacı ile doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Araştırmanın TKM ölçeği için birinci düzey çok faktörlü DFA modeli, memnuniyet ölçeği için ise tek faktörlü DFA modeli kullanılmıştır. Literatür incelendiğinde uyum indeks değerleri olarak çoğunlukla X^2/df , GFI, AGFI, CFI ve RMSEA değerleri tercih edilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 343). DFA sonucu elde edilen uyum indeks değerleri ve uyum indeks değerlerinin olması gereken aralıklar Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçekler	X^2/df	GFI	AGFI	CFI	RMSEA
Araştırma Modeli	4,716	0,951	0,931	0,973	0,054
Uyum Derecesi	X^2/df	GFI	AGFI	CFI	RMSEA
İyi	≤ 3	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\geq 0,97$	$\leq 0,05$
Kabul Edilebilir	$\leq 4-5$	0,89-0,85	0,89-0,80	$\geq 0,95$	0,06-0,08

(Kaynak : Meydan ve Şeşen, 2011)

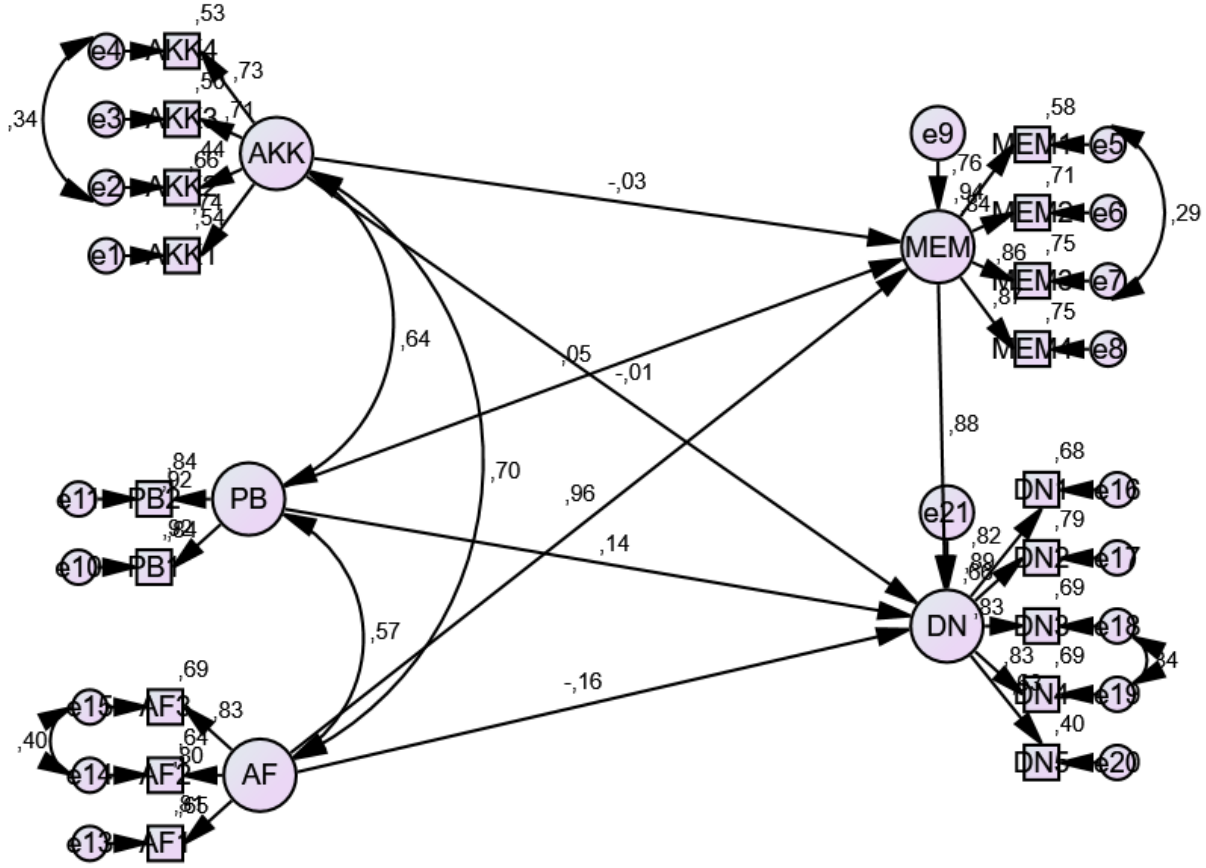
4.3. Yapısal Eşitlik Analizi ve Sonuçları

Faktör analizi ve güvenilirlik testi sonrasında araştırma modeli ve araştırma hipotezleri analiz edilmiştir. Bu analizin yapılmasında bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenler arasındaki ilişkilerin analiz edilmesini sağlayan Yapısal Eşitlik Modeli kullanılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2017: 338). Yapısal Eşitlik Analizi sonrasında modelin uygunluğu ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi için uyum indeksler kullanılmaktadır. Aşağıdaki tabloda uyum indekslerinin olması gereken aralıklar ve modelin analizi sonucu elde edilen uyum indeks değerleri yer almaktadır.

Tablo 5. Araştırma Modeline Ait Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İndeksleri	İyi	Kabul Edilebilir	Model
X2	-		458,353
df	-		94
X2/df	≤ 3	≤ 4-5	4,876
GFI	≥ 0,95	0,95-0,90	0,928
CFI	≥ 0,97	0,97-0,95	0,957
RMSA	≤ 0,05	0,06-0,08	0,072
AGFI	≥ 0,90	0,89-0,80	0,895
NFI	≥ 0,95	0,95-0,90	0,946
RFI	≥ 0,95	0,95-0,90	0,931
IFI	≥ 0,90	0,90-0,85	0,957

Tablo incelendiğinde elde edilen uyum indeksleri değerlerinin iyi ve kabul edilebilir uyum indeks değerleri içerisinde yer aldığı (Hu and Bentler, 1999: 2) ve bu sonuçla araştırma modelinin yapısal olarak uygun olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın yapısal eşitlik modeli analizi sonrası elde edilen AMOS çıktısı aşağıda yer almaktadır.

Şekil 3. Yapısal Eşitlik Modeli

Şekil 3'te araştırma modelinin yapısal eşitlik çıktısı yer almaktadır. Yapısal eşitlik analizi sonucu elde edilen standart katsayı değerleri incelendiğinde PB3 değişkeninin katsayı değerinin 0,50'den düşük olduğu belirlenmiş (0,475) ve modelden çıkarılmıştır. Daha sonra uyum indeks değerlerini yükseltmek için aralarında ilişki olduğu düşünülen değişkenlerin hata terimleri arasında, önerilen modifikasyonlar doğrultusunda kovaryanslar oluşturulmuştur. Yapılan kovaryanslar doğrultusunda araştırma hipotezleri test edilmiştir. Araştırma hipotezleri değerlendirilirken $p < 0,05$ anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır. Elde edilen hipotez testi sonuçları ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 6. Hipotez Tablosu

	Hipotezler	β	R ²	S.E.	P	Durum
H1	AKK→MEM	-,033		,041	,426	Red
H2	PB→MEM	,042	0,868	,021	,043	Kabul
H3	AF→MEM	,944		,046	*	Kabul
H4	AKK→DN	-,008		,055	,885	Red
H5	PB→DN	,123	0,709	,029	*	Kabul
H6	AF→DN	-,171		,262	,515	Red
H7	MEM→DN	,980		,259	*	Kabul

* p < 0,01, ** p < 0,05, *** p < 0,10

Hipotez testi sonuçlarına bakıldığında, H2 ve H3 hipotezlerine göre öğrencilerin uzaktan eğitim sistemine yönelik sistemden beledikleri performans ve algıladıkları faydanın uzaktan eğitim sistemi memnuniyetleri üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu ve desteklediği görülmektedir. Araştırmanın H5 hipotezine göre öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminden performans belediklerinin uzaktan eğitim sistemine yönelik davranışsal niyet üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu ve desteklediği belirlenmiştir. Araştırmanın H7 hipotezine göre öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminden memnuniyetlerinin uzaktan eğitim sistemine yönelik davranışsal niyet üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu ve desteklediği belirlenmiştir. Araştırmanın H1 ve H4 hipotezlerine göre öğrencilerin uzaktan eğitim sistemine yönelik algıladıkları kullanım kolaylığının memnuniyet ve davranışsal niyet üzerinde etkisinin olmadığı, H6 hipotezine göre ise öğrencilerin uzaktan eğitim sistemine yönelik algıladıkları faydanın davranışsal niyet üzerinde etkisinin olmadığı belirlenmiş ve dolayısı ile bu hipotezler desteklenmemiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Covid-19 pandemisi bir çok alanı etkilemiştir ve etkilenen alanlardan biri de eğitim alanıdır. Pandemi nedeniyle eğitim/öğretim faaliyetlerinin yüzyüze yapılması mümkün olmadığı için, bu faaliyetlere uzaktan eğitim sistemi üzerinden devam edilmiştir. Uzaktan eğitim sistemini yoğun bir şekilde kullanmak zorunda kalan öğrencilerin, bu sistemi kabul etme durumları ve sistemden memnuniyet durumlarının belirlenmesi önemli hale gelmiştir. Bu amaçla Covid-19 pandemisi nedeniyle eğitim/öğretimin her kademesinde uygulanan uzaktan eğitimin öğrenciler açısından değerlendirilmesi amacıyla Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde uygulanan araştırmada yedi adet hipotez belirlenmiştir. Hipotezler çerçevesinde oluşturulan anket formu ile elde edilen veriler analiz edilmiş ve verilerin analizi neticesinde H2, H3, H5 ve H7 hipotezleri kabul edilmiş, H1, H4 ve H6 hipotezleri ise reddedilmiştir.

Araştırmanın ilk hipotezi olan H1'e göre araştırmaya katılan öğrencilerin uzaktan eğitim sistemi ile ilgili algıladıkları kullanım kolaylığının uzaktan eğitim sisteminden duyulan memnuniyet üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı belirlenmiş ve hipotez reddedilmiştir. Dolayısı ile öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminin kullanımını kolay olarak algılanmaları, memnuniyet üzerinde etkili değildir. Uzaktan eğitim sistemi ile ilgili çalışma yapan Aytekin vd. (2019), algılanan kullanım kolaylığı ile memnuniyet arasında etki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. H1 hipotezi ile elde edilen sonuç, literatür ile paralellik göstermektedir. Bu durum teknolojik alanda yaşanan sürekli değişim ve öğrencilerin erken yaşlarda teknoloji ile tanışmalar, teknolojiye yönelik direnci düşürmektedir. Dolayısı ile öğrencilerin uzaktan eğitim sistemini kullanırken çok fazla zorlanmadıkları şeklinde açıklanabilir. Araştırmanın ikinci hipotezi olan H2 hipotezine göre öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminden beledikleri performansın uzaktan eğitim sisteminden duyulan memnuniyet üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu belirlenmiş ve hipotez kabul edilmiştir. Öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminden beledikleri performans ile memnuniyet arasındaki ilişkinin doğru yönde olduğu söylenebilir. Zaten memnuniyet, algılanan performans ile beklenti arasındaki ilişki şeklinde tanımlanmaktadır (Aktepe, vd., 2009: 8). Birinci (2010) çalışmasında, öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminden beledikleri karşılandığında memnuniyetlerinin da arttığını belirtmiştir. Bu nedenle elde edilen sonuç literatür tarafından desteklenmektedir. Araştırmanın üçüncü hipotezi olan H3 hipotezine göre öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminden algıladıkları faydanın uzaktan eğitim sisteminden duyulan memnuniyet üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu belirlenmiş ve hipotez kabul edilmiştir. Elifoğlu Kurt (2015) çalışmasında algılanan faydanın memnuniyet üzerinde pozitif yönde etkisinin olduğunu belirlemiş, Aytekin vd. (2019) de benzer şekilde, uzaktan eğitim sisteminden algılanan faydanın memnuniyet üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminden algıladıkları faydanın fazla olması, memnuniyetlerini de arttırmaktadır. Elde edilen bu sonuç da literatürle paralellik göstermektedir. Araştırmanın dördüncü hipotezi olan H4 hipotezine göre öğrencilerin uzaktan eğitim sistemi ile ilgili algıladıkları kullanım kolaylığının uzaktan eğitim sistemi ile ilgili davranışsal niyet üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiş ve böylelikle

H4 hipotezi reddedilmiştir. Yıldırım ve Kaplan (2019) mobil uygulamalar üzerine yaptığı araştırma sonucunda, algılanan kullanım kolaylığının davranışsal niyet üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminin kullanımını kolay olarak algılamalarına rağmen davranışsal niyette bulunmama, sistemde yaşanan teknik sıkıntılar, internete erişim problemi, devamsızlık konusunda esneklik tanınması gibi nedenlerden kaynaklandığı şeklinde açıklanabilir. Araştırmanın beşinci hipotezi olan H5 hipotezine göre öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminden bekledikleri performansın uzaktan eğitim sistemi ile ilgili davranışsal niyet üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu belirlenmiş ve desteklenmiştir. Dolayısı ile öğrencilerin bekledikleri performans ne kadar artarsa, uzaktan eğitim sistemine yönelik davranışsal niyetleri de artmaktadır. Daha önce yapılan bir çok çalışmada (Chiu ve Wang, 2008; Farahat, 2012; Dastjerdi, 2015; Özer vd., 2019) performans beklentisi ile davranışsal niyet arasında pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle H5 hipotezi ile ulaşılan sonuç literatürü desteklemektedir. Araştırmanın altıncı hipotezi olan H6 hipotezine göre, öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminden algıladıkları faydanın uzaktan eğitim sistemi ile ilgili davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı belirlenmiş ve hipotez reddedilmiştir. Efiloğlu Kurt (2015) uzaktan eğitim sisteminden algılanan faydanın davranışsal niyet üzerinde etkisinin olmadığını belirlemiştir. Dolayısı ile öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminden algıladıkları fayda, sistemi kullanmaya yönlendirmemektedir. H4 hipotezinde olduğu gibi, sistemde yaşanan teknik sıkıntılar, internete erişim problemi, devamsızlık konusunda esneklik tanınması gibi nedenlerden dolayı öğrencilerin davranışsal niyetlerinin olmadığı söylenebilir. Araştırmanın son hipotezi olan H7 hipotezine göre ise öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminden duydukları memnuniyetin uzaktan eğitim sistemi ile ilgili davranışsal niyet üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkinin olduğu belirlenmiştir. Dolayısı ile öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminden duyulan memnuniyet ne kadar fazla ise uzaktan eğitim sistemi ile ilgili davranışsal niyet o kadar fazla olmakta, duyulan memnuniyet ne kadar az ise uzaktan eğitim sistemi ile ilgili davranışsal niyet o kadar az olmaktadır. Elde edilen bu sonuçla araştırmanın son hipotezi de desteklenmiştir. Bu sonuç memnuniyet ve davranışsal niyet ile ilgili daha önce yapılan bir çok çalışmada (Eggert ve Ulaga, 2002; Zhou, 2004; Chiu vd., 2005; Ryu ve Han, 2011) elde edilen sonucu desteklemektedir. Efiloğlu Kurt (2015) uzaktan eğitimden duyulan memnuniyetin kullanım davranışı üzerinde pozitif etkisinin olduğunu ifade etmiştir. H7 hipotezi ile elde edilen sonuç da, literatürdeki çalışmaların sonuçları ile paralellik göstermektedir.

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, pandemi nedeniyle yoğun bir şekilde kullanılan uzaktan eğitim sisteminin öğrenciler tarafından memnuniyet ve kullanım davranışlarının incelendiği araştırmada elde edilen önemli sonuçların yanında bir takım kısıtlar da bulunmaktadır. Araştırma pandemi döneminde yapıldığı ve pandemi nedeniyle yüzyüze anket uygulaması yapılmasının mümkün olmadığı için online anket yöntemi ile veriler toplanmıştır. Araştırmaya her eğitim seviyesinden öğrenciler katılabildiği için, ilkökul öğrencilerinin anketi aileleri ile doldurmuş olmaları araştırmanın önemli kısıtlarından biridir. Ayrıca kısıtlı imkanlardan dolayı veri toplama süreci kısa bir zamanda gerçekleşmiştir. Araştırma sahip olduğu kısıtlamalara rağmen, araştırmada elde edilen sonuçların literatüre önemli katkı sağlayacaktır. Uzaktan eğitim sisteminin geliştirilmesi ile eğitim sisteminin hibrit olması ve normal dönemlerde çalışan öğrencilerin hem yüzyüze hem de uzaktan eğitim imkanına sahip olması onların eğitim motivasyonunu arttırmasına yardımcı olabilir. Ayrıca uzaktan eğitim sisteminin algılanan kullanım kolaylığı ve faydasının artmasına rağmen, öğrencilerin sistemi kullanmaya niyetlerinin olmadığı belirlenmiştir. Dolayısı ile öğrencilerin sisteme kullanmalarının sağlanması için gereken destek sağlanmalıdır. Gelecekte uzaktan eğitim ile ilgili araştırma yapacak araştırmacılara, derinlemesine mülakat ya da deney gibi farklı araştırma teknikleri ve örneklem yöntemleri kullanarak araştırma yapmaları önerilebilir. Ayrıca uzaktan eğitim sisteminin kullanım ve memnuniyet durumu açısından farklı eğitim seviyesinde yer alan ve bu sistemden faydalanan öğrenciler arasında farklılık olup olmadığı araştırılabilir. Ek olarak, pandemi nedeniyler bir çok ülke uzaktan eğitim sistemini kullandığı için, o ülkelerde eğitim alan öğrenciler üzerinde benzer bir araştırma yapılarak kültürel açıdan kıyaslama yapılması da önerilebilir.

Kaynakça

- Afşar, B. ve Büyükdoğan, B. (2020). Covid-19 Pandemisi Döneminde İlib Ve Sbbf Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Hakkındaki Değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 161-182.
- Agrebi, S. ve Jallais, J. (2015). Explain The Intention to Use Smartphones for Mobile Shopping. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 22, 16-23.
- Agormedah, E. K., Henaku, E. A., Ayite, D. M. K. ve Ansah, E. A. (2020). Online Learning in Higher Education during COVID-19 Pandemic: A case of Ghana. *Journal of Educational Technology & Online Learning*, 3(3),183-210
- Akça, Y. ve Özer, G. (2012). Teknoloji Kabul Modeli'nin Kurumsal Kaynak Planlaması Uygulamalarında Kullanılması. *Business and Economics Research Journal*, 3 (2), 79-96.
- Aktepe, C., Baş, M. ve Tolon, M. (2009). *Müşteri İlişkileri Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Al-Adwan, A., Al-Adwan, A. ve Smedley, J. (2013). Exploring Students Acceptance of E-Learning Using Technology Acceptance Model in Jordanian Universities. *International Journal Of Education And Development Using Information And Communication Technology*, 9, 4-18.
- Alkan, C. (1996). Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi. *Türkiye 1. Uluslararası Uzaktan Eğitim Sempozyumu*. Ankara, 12-15 Kasım
- Almarashdeh, İ. ve Alsmadi, M. (2016). Investigating The Acceptance Of Technology In Distance Learning Program. *International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT)*, Tashkent, Uzbekistan, 2016, pp. 1-5
- Aypay, A. (2015). *Araştırma Yöntemleri Desen ve Analiz*. (2.Bs). Anı Yayıncılık, Ankara.
- Aytekin, A., Ayaz, A. ve Tüminçin, F. (2019). Uzaktan Eğitim Memnuniyetinin Teknoloji Kabul Modeli Ve Bilgi Sistemleri Başarı Modeli Bağlamında İncelenmesi. *6th International Management Information Systems Conference- Connectedness and Cybersecurity (9-12 Ekim)*. 387-395.
- Bakioğlu, A. ve Can, E. (2014). *Uzaktan Eğitimde Kalite Ve Akreditasyon*, Ankara: Vize Yayıncılık.
- Bayburtlu, Y.S. (2020). Covid-19 Pandemi Dönemi Uzaktan Eğitim Sürecinde Öğretmen Görüşlerine Göre Türkçe Eğitimi. *Turkish Studies*, 15(4), 131-151.
- Birinci, K. (2010). *Uzaktan Eğitim ve Din Öğretiminde Bir Uygulama Örneği: İlahiyat Lisans Tamamlama (İLİTAM)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Bolat, Y.İ., Aydemir, M. ve Karaman, S. (2017). Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Öğretimsel Etkinliklerde Mobil İnternet Kullanımlarının Teknoloji Kabul Modeline Göre İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(1), 63-91.
- Bove, L.A. ve Conklin, S. (2019). Using the Technology Adoption Model to Assess Faculty Comfort with the Learning Management System. *Online Journal of Distance Learning Administration*, 22(3).
- Bozkurt, A. (2017). Türkiye'de Uzaktan Eğitimin Dünü, Bugünü ve Yarını. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3 (2) , 85-124.
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Pandemi Süreci Ve Pandemi Sonrası Dünyada Eğitime Yönelik Değerlendirmeler: Yeni Normal Ve Yeni Eğitim Paradigması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6 (3) , 112-142.
- Buluk, B , Eşitti, B . (2020). Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde Uzaktan Eğitimin Turizm Lisans Öğrencileri Tarafından Değerlendirilmesi. *Journal of Awareness*, 5 (3) , 285-298.
- Cabı, E. ve Ersoy, H. (2017).Yükseköğretimde Uzaktan Eğitim Uygulamalarının İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Journal Of Higher Education and Science*, 7(3), 419-429.
- Can, E . (2020). Koronavirüs (Covid-19) Pandemisi Ve Pedagojik Yansımaları: Türkiye'de Açık Ve Uzaktan Eğitim Uygulamaları . *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi* , 6 (2) , 11-53
- Chau, P.Y.K. ve Hu, P.J.H. (2002). Investigating Healthcare Professionals' Decision to Accept Telemedicine Technology: An Empirical Test of Competing Theories. *Information and Management*, 39(4), 297-311.
- Chiu, C.M., Hsu, M.H., Sun, S.Y., Lin, T.C. ve Sun, P.C. (2005). Usability, Quality, Value and E-Learning Continuance Decisions. *Computers and Education*. 45(4): 399-416.
- Chiu, C.M. ve Wang, E.T.G. (2008). Understanding Web-Based Learning Continuance: The Role of Subjective Task Value. *Information and Management*. 45,194–201.
- Çakmak, A. Ç. (2013). Uzaktan Eğitim Hizmetinin Öğrenciler Tarafından Değerlendirilmesi: Karabük Üniversitesi'nde Bir Uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 263 - 287.
- Çıgık, H. ve Bayrak, M. (2015). Uzaktan Öğrenme ve Yapısalci Yaklaşım, *IJODE*, 1(1), 87-102
- Çiftçi, A. (2015). *Örgün Eğitim-Öğretim İle Yaygın Eğitim-Öğretim İkilemi Üzerine*, Yeğitek Uzaktan Eğitim Özel Sayısı, 42-45. Ankara: MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü.
- Daniel, J. S. (1995). *The Mega-Universities And The Knowledge Media: Implications Of New Technologies For Large Distance Teaching Universities*. MA Thesis, Concordia University, Montreal, Canada.

- Dastjerdi, N.B. (2016). Factors Affecting ICT Adoption among Distance Education Students based on the Technology Acceptance Model—A Case Study at a Distance Education University in Iran. *International Education Studies*, 9, 73-80.
- Davis, F. D. (1985). *A Technology Acceptance Model For Empirically Testing New Enduser Information Systems: Theory And Results*. Doctoral Dissertation, Massachusetts Institute of Technology.
- Davis, F. D., Richard P. B. ve Paul R. W. (1989). User Acceptance Of Computer Technology: A Comparison of Two Theoretical Models. *Management Science* 35(8), 982-1003.
- Davis, F.D. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use and User Acceptance of Information Technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-339.
- Demir, E. (2014). Uzaktan Eğitime Genel Bir Bakış. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 203-212.
- Doghonadze, N., Aliyev, A., Halawachy, H., Knodel, L. ve Adedoyin, A. S. (2020). The Degree of Readiness to Total Distance Learning in the Face of COVID-19-Teachers' View (Case of Azerbaijan, Georgia, Iraq, Nigeria, UK and Ukraine). *Journal of Education in Black Sea Region*, 5(2), 2-41.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M. (2013). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*. (5. Bs.), Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Efiloğlu Kurt, Ö . (2016). Üniversite Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Bakış Açılarının Teknoloji Kabul Modeli ve Bilgi Sistemleri Başarı Modeli Entegrasyonu ile Belirlenmesi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7 (3), 223-234.
- Eggert, A. ve Ulaga, W. (2002). Customer Perceived Value: A Substitute For Satisfaction In Business Markets?. *Journal Of Business & Industrial Marketing*, 17(2/3), 107-118.
- Farahat, T. (2012). Applying the Technology Acceptance Model to online learning in the Egyptian universities. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 64, 95-104
- Fathema, N., Shannon, D. ve Ross, M. (2015). Expanding the Technology Acceptance Model (TAM) to examine faculty use of Learning Management Systems (LMSs) in Higher Education Institutions. *MERLOT Journal of Online Learning and Teaching*, 11(2), 210-232.
- Fishbein, M. ve Ajzen, I. (1975). *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Reading, MA: Addison-Wesley
- Fornell, C. ve Larcker F.D. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*. 18, 39-50.
- Gupta, A. ve Goplani, M. (2020). Impact of Covid-19 on Educational Institutions in India. *UGC Care Journal*, 661-671.
- Gündüz, Y. ve Coşkun, Z. S. (2012). Öğrenci Algısına Göre Öğretmen Etik Değerler Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 111-131.
- Günlük, M., Özer, G. ve Özcan, M. (2019). Muhasebe Akademisyenlerinin Muhasebe Eğitiminde Uzaktan Eğitim Uygulamaları Kullanımına Yönelik Algılarının Teknoloji Kabul Modeli Çerçevesinde İncelenmesi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 12 (1), 65-9.
- Hassanzadeh, A., Kanaani, F. ve Elahi, S. (2012). A Model for Measuring E-Learning Systems Success in Universities. *Expert Systems with Applications*, 39, 10959-10966.
- Hellewell, J., Abbott S., Gimma A. vd., (2020). Feasibility of controlling COVID-19 outbreaks by isolation of cases and contacts. *The Lancet Global Health*, 8(4), 488-496.
- Holmberg, B. (2005). *The Evolution, Principles And Practices Of Distance Education*. Oldenburg: Bibliotheks und Informationssystem der Univ.
- Hu, L. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis:: Conventional Criteria versus New Alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.
- İşman, A. (1998). *Uzaktan Eğitim*. Sakarya: Değişim Yayınları.
- Jameson JM. ve McDonnell J. (2007). Going the Distance to Train Teachers for Students with Severe Disabilities: The University of Utah Distance Teacher Education Program. *Rural Special Education Quarterly*. 26(2):26-32.
- Johnson, R.A. ve Wichern, D.W. (2002). *Applied Multivariate Statistical Analysis*. PrenticeHall Inc. New Jersey.

- Karaca, Ş. ve Kelam, D. (2020). COVID-19 Gölgesinde Uzaktan Eğitim Hizmet Kalitesinin İncelenmesi . *Sivas Interdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5, 7-18.
- Kaya, S. (2020). Zorunlu Uzaktan Eğitimde Karşılaşılan Sorunlar: Öğretim Elemanı ve Öğrenci Görüşler. VIIth International Eurasian Educational Research Congress Online, Eskişehir/Turkey.
- Kürtüncü, M. ve Kurt, A. (2020). Covid-19 Pandemisi Döneminde Hemşirelik Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Konusunda Yaşadıkları Sorunlar . *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* , COVID-19 ÖZEL SAYISI 2 , 66-77
- Lee, Y., Kozar, K.A. ve Larsen, K.R.T. (2003). The Technology Acceptance Model: Past, Present, and Future. *Communications of the Association for Information Systems*. 12.50, 752-780
- Lily, A.E., Ismail, A., Abunasser, F.M. ve Alqahtani, R.H. (2020). Distance Education As A Response To Pandemics: Coronavirus and Arab Culture. *Technology in Society*, 63, 101317-101317.
- Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Moore, M.G. ve Kearsley, G. (2011). *Distance Education: A Systems View Of Online Learning (What's New In Education)* (3rd ed.). Boston, MA: Wadsworth Publishing.
- Nagy, J.T. (2018). Evaluation of Online Video Usage and Learning Satisfaction: An Extension of the Technology Acceptance Model. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 19, 160-185.
- Nair, I. ve Das, V. M. (2011). Analysis Of Recent Studies Undertaken For Assessing Acceptance Of Technology Among Teachers Using TAM. *International Journal of Computer Applications*, 32(8), 38-46.
- Natarajan, T., Balasubramanian, S. A. ve Kasilingam, D. L. (2017). Understanding the Intention to Use Mobile Shopping Applications and Its Influence on Price Sensitivity. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 37, 8-22
- Özgül, İ. (1986). *Uzaktan Öğretimimin Evrensel Çerçevesi ve Türk Eğitim Sisteminde Uzaktan Öğretimin Yeri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özdoğan, A. ve Berkant, H . (2020). Covid-19 Pandemi Dönemindeki Uzaktan Eğitime İlişkin Paydaş Görüşlerinin İncelenmesi . *Milli Eğitim Dergisi* , Salgın Sürecinde Türkiye'de Ve Dünyada Eğitim, 13-43
- Özyürek, A., Begde, Z., Yavuz, N. ve Özkan, İ. (2016). Uzaktan Eğitim Uygulamasının Öğrenci Bakış Açısına Göre Değerlendirilmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), 595-605.
- Petter, S., DeLone, W. ve McLean, E. (2008). Measuring Information Systems Success: Models, Dimensions, Measures, And Interrelationships. *European Journal of Information Systems*, 17(3), 236-263.
- Ramayah, T. (2010). The Role of Voluntariness in Distance Education Students' Usage of a Course Website. *Turkish Online Journal of Educational Technology*, 9, 96-105.
- Rizun, M. ve Strzelecki, A. (2020). Students' Acceptance of the COVID-19 Impact on Shifting Higher Education to Distance Learning in Poland. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17: 6468, 1-19.
- Ryu, K. ve Han, H. (2011). New or Repeat Customers: How Does Physical Environment Influence Their Restaurant Experience?. *International Journal of Hospitality Management*, 30(3), 599-611.
- Saade, R. ve Bahli, B. (2005). The Impact Of Cognitive Absorption On Perceived Usefulness And Perceived Ease Of Use In On-Line Learning: An Extension Of The Technology Acceptance Model. *Information & Management*, 42, 317-327.
- Sanchez-Franco, M. (2009). The Moderating Effects of Involvement on the Relationships Between Satisfaction, Trust and Commitment in e-Banking, *Journal of Interactive Marketing*, 23 (3), 247-258.
- Serçemeli, M. ve Kurnaz, E. (2020). Covid-19 Pandemi Döneminde Öğrencilerin Uzaktan Eğitim Ve Uzaktan Muhasebe Eğitimine Yönelik Bakış Açıları Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 40-53.
- Sevand, H. (2002). *E-Learning Alanındaki Gelişmeler*. BT-Haber Gazetesi: Uzaktan Eğitim, (353) 3.
- Tarhini, A., Hone, K. ve Liu, X. (2015). A Cross-Cultural Examination Of The Impact Of Social, Organisational And Individual Factors On Educational Technology Acceptance Between British And Lebanese University Students. *British Journal of Educational Technology*, 46, 739-755.

- Teo, T. (2011). Factors Influencing Teachers' Intention To Use Technology: Model Development And Test. *Computers & Education*, 57, 2432-2440.
- Toker Gökçe, A. (2008). Küreselleşme Sürecinde Uzaktan Eğitim, *Diyarbakır Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11,1-12.
- Tüysüs, C. ve Aydın, H. (2007). Web Tabanlı Öğrenmenin İlköğretim Okulu Düzeyindeki Öğrencilerin Tutumuna Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22 (22), 73-78.
- Üçer, N. (2020). Pandemi (Covid-19) Sürecinde Uzaktan Eğitim Araçlarının Etkinliğinin Üniversite Öğrencileri Tarafından Değerlendirilmesine Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı, *Global Media Journal TR Edition*, 11 (21), 206-233.
- Venkatesh, V. ve Bala, H. (2008). Technology Acceptance Model 3 and Research Agenda on Interventions. *Decision Sciences*, 39 (2), 273-315.
- Venkatesh, V. ve Davis, F. D. (2000). A Theoretical Extension of the Technology Acceptance Model: Four Longitudinal Field Studies. *Management Science*, 46(2), 186-204.
- Venkatesh, V., Morris, M.G., Davis, G.B. ve Davis, F.D. (2003). User Acceptance of Information Technology: Toward a Unified View, *MIS Quarterly*, 27(3), 425-478
- Yalman, M. (2013). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Bilgisayar Destekli Uzaktan Eğitim Sistemi (Moodle) Memnuniyet Düzeyleri. *Turkish Studies*, 8(8), 1395-1406.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Yıldırım, S. ve Kaplan, B. (2019). Mobil Uygulama Kullanımının Benimsenmesi: Teknoloji Kabul Modeli İle Bir Çalışma. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 10(19), 22-51.
- Yıldız, R. (2004). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Konya: Atlas Kitapevi.
- Zhao, Y. (2020). COVID-19 As A Catalyst For Educational Change. *Prospects*, 1-5.
- Zhou, L. (2004). A Dimension-Specific Analysis Of Performance-Only Measurement Of Service Quality And Satisfaction in China's Retail Banking. *Journal of Services Marketing*, 18(7),534-546.

Extended Abstract

Aim and Scope

In the present study, it was aimed to determine the thoughts and behaviors of the students about the Distance Education System, whose use is increasing due to pandemic. In this context, students who use the Distance Education System within the framework of the Technology Acceptance Model, The effect of the students' perceived ease of use, performance expectation and perceived usefulness on their satisfaction with the distance education system and the intention to continue using was examined. In addition, the effect of satisfaction with the distance education system on the intention to continue using the distance education system was also investigated.

Methods

The universe of the research on the subject consists of all students who use the Distance Education System. Since it is not possible to reach the entire population of the research, the convenience sampling method was used among the sampling methods, in which the whole sample can be included in the study. Since it was not possible to collect the data face to face due to the pandemic, it was collected with an online questionnaire form prepared on Google Forms. The questionnaire form prepared consists of 3 parts; In the first part, there are questions for determining the opinions of students about the distance education system, in the second part there are questions of scale type (5-Likert type) belonging to the research variables and in the last part are questions for determining the demographic characteristics of the students. After the pre-test, it was determined that there was no error in the questionnaire link and form, the relevant survey link was delivered to student groups on social platforms between 20.12.2020-05.01.2020. While analyzing the data, it was determined that the data of 12 students were not filled in properly, and the data of 1259 students were included in the analysis. The frequency, factor, reliability and validity analyzes were made with the data obtained with the SPSS 21 program, and the AMOS 24 program was used to test the suitability of the research model and the hypotheses.

Findings

With the data obtained in the research, frequency analysis was carried out to determine the demographic characteristics of the participants. It was determined that the majority of the participants were girls and the age group 18 and under, most of them were high school students, nearly half of them were from the income band of 2.500 TL and less in terms of family income, and students from each class were distributed in terms of the class status of the students. While nearly half of the participants were satisfied with the distance education system, slightly more than half of them were not satisfied with the distance education system. In addition, it was determined that the majority of the participants did not want the distance education system to continue to be implemented when formal education started. After the reliability and factor analysis, it was determined that the Cronbach Alpha test value was more than 0.70. With this result, it can be said that the reliability of the study was provided. In addition, it was determined that all factor loads and variance percentages of the scales used in the study were more than 0.40. Therefore, it can be stated that the structure validity is also provided in the research. Then, structural equation analysis was performed to test the suitability of the model. It was determined that the obtained fit indices values were within good and acceptable fit index values, and with this result, the research model was structurally appropriate. Regarding the research hypotheses, the H4 hypothesis was rejected, and it was determined that all other hypotheses were accepted.

Conclusion

In order to evaluate the distance education system applied due to the Covid-19 pandemic in terms of students, seven hypotheses were determined in the research applied within the framework of the Technology Acceptance Model. The data obtained with the questionnaire form created within the framework of the hypotheses were analyzed and as a result of the analysis of the data, it was determined that six hypotheses were accepted as statistical. According to the H1, H2 and H3 hypotheses, it was determined that the students' perceived ease of use, performance expectation, and perceived usefulness from the distance education system had an effect on satisfaction with the distance education system. According to the h5 and h6 hypotheses, it was determined that students' performance expectation and perceived usefulness from the distance education system had a significant effect on behavioral intention related to the distance education system. According to the H7 hypothesis, which is the last hypothesis of the study, it was determined that students' satisfaction with the distance education system had a significant positive effect on behavioral intention regarding the distance education system. According to the H4 hypothesis, which is the fourth hypothesis of the research, it was determined that the ease of use perceived by the students about the distance education system did not have a significant effect on the behavioral intention of the distance education system. When the results of the research are evaluated in general, it can be said that the study examining the satisfaction and usage behaviors of the students of the distance education system, which is used extensively due to the pandemic, has important results.

Türk Bankacılık Sisteminin Finansal Performansının ROC-ITARA-CODAS Yöntemleriyle Analizi

Analysis of The Financial Performance of The Turkish Banking System by Using ROC-ITARA-CODAS Methods

Gülay Demir¹

Öz

Bu çalışmada amaç çeşitli "Çok Kriterli Karar Verme" (ÇKKV) yöntemlerini kullanarak, 2008 küresel finansal krizinden sonraki 11 yıllık dönem (2009-2019) için Türk bankacılık sisteminin finansal performansını ölçmek ve değerlendirmektir. Bu amaçla önerilen performans değerlendirme modelinde 14 finansal kriter kullanılmıştır. Performans değerlendirmede önerilen hibrid model çerçevesinde ilk önce finansal kriterlere ait ağırlık katsayıları ROC ve ITARA yöntemleri ile belirlenmiştir. Ardından hesaplanan ağırlıklar Bayes yaklaşımına dayalı olarak birleştirilmiş ve finansal kriterlerin nihai ağırlık katsayıları hesaplanmıştır. Ağırlıklandırma sonuçlarına göre en önemli ilk üç performans kriteri sırasıyla sermaye yeterliliği oranı, özkaynakların toplam varlıklara oranı ve donuk kredilerin toplam kredilere oranıdır. Bu aşamadan sonra bankacılık sisteminin yıllara ilişkin finansal performansını ölçmek ve değerlendirmek için CODAS yöntemi kullanılmıştır. CODAS yöntemi kullanılarak elde edilen sonuçlara göre, Türk bankacılık sisteminin seçilen finansal göstergeler açısından en başarılı (başarısız) olduğu yıl 2009 (2018) yılıdır. Ayrıca 11 yılı kapsayan dönem için gerçekleştirilen analizler Türk bankacılık sektörünün finansal performansında önemli bir istikrarsızlığa işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Bankacılık Sistemi, ROC, ITARA, Bayes Yaklaşımı, CODAS.

Abstract

The aim of this study is to measure and evaluate the financial performance of the Turkish banking system for the 11-year period (2009-2019) after the 2008 global financial crisis by using various "Multi-Criteria Decision Making" (CCC) methods. For this purpose, 14 financial criteria are used in the proposed performance evaluation model. In the framework of the hybrid model proposed in the performance evaluation, the weight coefficients of the financial criteria are first determined by ROC and ITARA methods. Then, the calculated weights are combined based on the Bayesian approach and the final weight coefficients of the financial criteria are calculated. According to weighting results, the most important three performance criteria are capital adequacy ratio, the ratio of equity to total assets and the ratio of non-performing loans to total loans, respectively. After this stage, the CODAS method is employed to measure and evaluate the financial performance of the banking system over the years. According to the results obtained using the CODAS method, the year in which the Turkish banking system is most successful (unsuccessful) in terms of selected financial indicators is 2009 (2018). In addition, the analyses carried out for the 11-year period indicate a significant instability in the financial performance of the Turkish banking sector.

Keywords: Turkish Banking System, ROC, ITARA, Bayes Approach, CODAS.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: G20, G21, C02

Submitted: 07 / 03 / 2021

Accepted: 23 / 06 / 2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, gulaydemir@cumhuriyet.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-3916-7639>.

Giriş

Bankacılık sektörü, küreselleşme ve rekabetin makro düzeylere ulaşmış olduğu günümüz iş dünyasında gerek banka odaklı finansal sistemlerde gerekse de piyasa odaklı finansal sistemlerde ekonomik yaşamın en önemli yapı taşlarından biridir (Belke ve Ünal, 2017:405; Seçme vd., 2009:11699; Ünvan, 2020:904).

Bir ekonomide fon arz eden birimlerle fon talep eden birimler arasında finansal aracılık hizmeti sunan bankalar, bir taraftan finansal piyasaların gelişmesine ve kalkınmasına diğer taraftan da ekonomideki istikrarlı ortamın oluşturulmasında etkin bir görev üstlenmektedir (Bayrakdaroğlu ve Yalçın, 2013:443; Güneysu, vd., 2015:72).

Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde reel sektörün en temel finansman kaynağı olarak görülen bankalar, finansal aracılık sürecinde başta kredi ve likidite riskleri olmak üzere birçok riskle karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla, etkin bir şekilde yönetilemeyen sistematik ya da sistematik olmayan riskler bankaların ve bankacılık sisteminin finansal performansının düşmesine neden olabilir (Aydın, 2019:182; Menicucci ve Paolucci, 2016:86).

Ekonomik sistem içerisinde son derece önemli bir konuma sahip olan bankacılık sektörünün finansal performansı tasarruf sahipleri, reel sektör firmaları, düzenleyici ve denetleyici otoriteler gibi birçok paydaşı yakından ilgilendirmektedir (Yue, 1992:31; San vd., 2011:33; Řepková, 2014:588; Henriques vd., 2018:157). Finansal göstergelerden faydalanılarak gerçekleştirilen performans değerlendirmeleri, finansal piyasalarda meydana gelebilecek olası riskleri veya olumsuz şokları minimize etmede oldukça önemli bir araçtır. Dolayısıyla, bankacılık sektörünün finansal performansının periyodik olarak analiz edilmesi, güçlü ve sağlam bir bankacılık sisteminin kurulmasına katkı sağlayarak olası risklerin etkin bir biçimde yönetilmesi noktasında karar verici mekanizmalara önemli faydalar sağlamaktadır (Çelik, 2018:148; Dizgil, 2019:146; Karaca ve Erdoğan, 2018:24).

Bu çalışmada amaç 2009-2019 yılını kapsayan dönem için Türk bankacılık sisteminin finansal performansını seçilen finansal kriterler kapsamında çeşitli Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) teknikleri ile analiz etmektir. Bu amaçla çalışmada bankacılık finansal performansının ölçülmesi ve değerlendirilmesinde hibrid bir ÇKKV modeli önerilmiştir. Performans değerlendirilmesinde önerilen model, ROC (Rank Order Centroid), ITARA (Indifference Threshold-based Attribute Ratio Analysis) ve CODAS (COmbinative DIstance-based ASsessment) tekniklerini içermektedir. Çalışma kapsamında güncel bir analiz döneminin seçilmesi, çok sayıda değerlendirme kriterlerinin bir arada kullanılması ve yeni bir ÇKKV yaklaşımının önerilmesi bu çalışmayı bankacılık literatüründeki önceki çalışmalardan ayırmaktadır. Ayrıca çalışmadan elde edilen sonuçların bankacılık sektörünün mevcut durumuyla ve geleceğiyle ilgili optimal kararlar alınması noktasında sektörün paydaşlarının yanı sıra düzenleyici ve denetleyici otoritelere de katkı sağlaması beklenmektedir.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümdeki girişi takiben ikinci bölümde konuyla ilgili olarak literatür incelemesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi sunulmuş, dördüncü bölümde uygulama sonuçlarına yer verilmiş olup son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

1. Literatür Taraması

Bankaların finansal performansının analizine ilişkin olarak bankacılık literatüründe çeşitli ÇKKV teknikleriyle performans değerlemesi yapan çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların bazıları aşağıda Tablo 1'de kronolojik olarak özetlenmiştir.

Tablo 1. Literatür İncelemesi

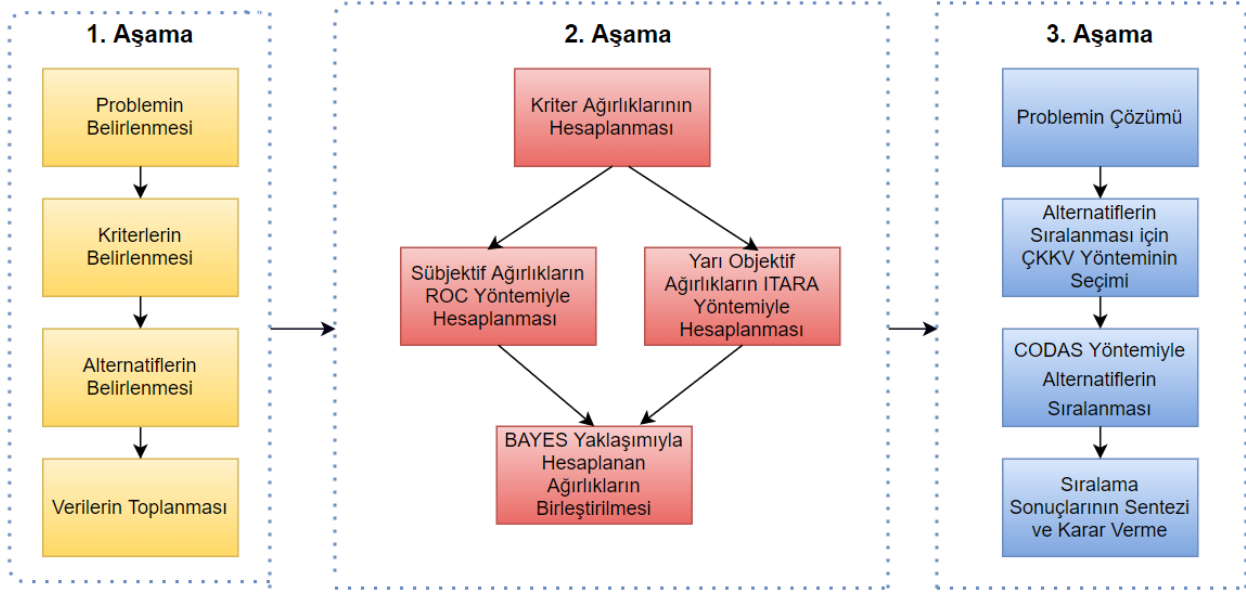
Yazar/lar	Örneklem ve Dönem	Kullanılan Teknikler	Ulaşılan Bulgular
Chen vd. (2005)	Çin bankacılık sektörüne kayıtlı 43 banka/1993-2000	VZA	Bulgular, çalışmaya dâhil edilen büyük ve küçük ölçekli bankaların küçük ölçekli bankalara kıyasla daha etkin olduğunu göstermektedir.
Havrylchuk (2006)	Polonya bankacılık sektörü/1997-2001	VZA	Çalışmada yabancı bankaların Polonya kökenli bankalara kıyasla daha etkin olduğu rapor edilmiştir.
Chang (2006)	Tayvan bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 15 mevduat bankası /2000-2002	GRA	Sonuçlar, mevduat bankalarının performansına etki eden en önemli finansal oranın aktif karlılığı ve özkaynak karlılığı oranlarının olduğunu göstermektedir.
Ho ve Wu (2006)	Avusturalya'da faaliyet gösteren 3 mevduat bankası/2000	GRA	Analiz sonucunda söz konusu dönemde performansı en yüksek olan bankanın Commonwealth Bank of Australia olduğu tespit edilmiştir.
San vd. (2011)	Malezya bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 21 yerli ve yabancı banka/2002-2009	VZA	Bulgular söz konusu dönemde yabancı bankalarla karşılaştırıldığında yerli bankaların daha yüksek performans sergilediğini ortaya koymaktadır.

Dinçer ve Görener (2011)	Türk bankacılık sektörüne kayıtlı farklı mülkiyet yapısına sahip bankalar/2002-2008	AHP ve VIKOR	Analiz sonuçlarına göre, 2002, 2003 ve 2008 yıllarında yabancı sermayeli bankalar, diğer yıllarda ise kamu sermayeli bankalar performans açısından daha başarılıdır.
Doğan (2013)	BİST'te işlem göre 10 mevduat bankası/ 2005-2011	Gri İlişkisel Analiz	Çalışma ampirik sonuçlarına göre söz konusu dönemde diğer bankalara kıyasla Akbank daha başarılı bir performans sergilemiştir.
Mandic vd. (2014)	Sırbistan'da faaliyet gösteren 35 mevduat bankası/2005-2010	Bulanık AHP ve TOPSIS	Çalışmanın sonucunda analiz kapsamına alınan tüm dönemlerde finansal açıdan en başarılı bankanın Banca Intesa olduğu rapor edilmiştir.
Chaudhuri ve Ghosh (2014)	Hindistan bankacılık sektörüne kayıtlı 15 kamu sermayeli 14 özel sermayeli ticari banka /2007-2013	Eşit Ağırlık, TOPSIS ve M-TOPSIS	Her iki yöntemden elde edilen bulgular kamu sermayeli bankalardan Indian Bank'ın, özel sermayeli bankalardan ise City Union Bank'ın söz konusu dönemde finansal açıdan en başarılı iki banka olduğunu göstermektedir.
Çelen (2014)	Türk bankacılık sektörüne kayıtlı ve farklı mülkiyet yapısına sahip 13 mevduat bankası/2010	Bulanık AHP ve TOPSIS	Söz konusu dönemde finansal açıdan en başarılı bankanın Akbank, en başarısız bankanın ise ING bank olarak belirlenmiştir.
Ecer (2015)	Türk bankacılık sektörüne kayıtlı 4 mevduat bankası/2013	Bulanık AHP ve COPRAS-G	İnternet bankacılığı yapan bankaların performansının ölçüldüğü çalışmanın sonucunda Garanti bankasının en başarılı banka olduğu tespit edilmiştir.
Akçakanat vd. (2017)	Türk bankacılık sektörüne kayıtlı 26 ticari banka/2016	Entropi ve WASPAS	Çalışmanın sonucunda büyük ölçekli banka grubunda Ziraat bank, orta ölçekli banka grubunda Finansbank ve küçük ölçekli banka grubunda ise Anadolu bank performansı en yüksek bankalar olarak rapor edilmiştir.
Siew vd. (2017)	Malezya Borsası'nda işlem gören 8 banka/2011-2015	Eşit Ağırlık ve TOPSIS	Sonuçlar, söz konusu dönemde performansı en yüksek bankanın CIMB Group Holdings Berhad olduğunu göstermektedir.
Yamaltdinova (2017)	Kırgızistan bankacılık sektörüne kayıtlı 15 ticari banka/2010-2014	Uzman görüşü ve TOPSIS	Bulgulara göre söz konusu dönemde finansal açıdan en başarılı banka Demir Kyrgyz International Bank'tır.
Işık (2018)	BİST'e kote ticari bankalar/2012-2017	VZA	Çalışmada ICBC Turkey ve Şekerbank'ın tüm yıllarda en etkin bankalar olduğu rapor edilmiştir.
Yalçın ve Karaatlı (2018)	Türkiye'de faaliyet gösteren 25 mevduat bankası/2002-2015	AHP, TOPSIS ve ELECTRE	Bulgular her iki yönetime göre yapılan performans sıralamasında Ziraat banasının diğer bankalara kıyasla daha başarılı olduğunu göstermektedir.
Banu ve Santhiyavalli (2019)	Hindistan'da bankacılık sektörüne kayıtlı ve farklı mülkiyet yapısına sahip 40 banka / 1999-2015	TOPSIS	Analiz sonuçları söz konusu dönemde finansal açıdan en başarılı olan bankaların Citibank, South Indian Bank, Deutsche Bank, State Bank of Travancore ve Bank of Baroda olduğunu ortaya koymaktadır.
Işık (2019)	Türk mevduat bankacılığı sektörü/ 2008-2017	Entropi ve ARAS	Çalışmadan ulaşılan bulgulara göre sektörün en başarılı olduğu yıl 2010, bununla beraber sektörün en başarısız olduğu yıl ise 2015'tir.
Aydın (2020a)	Kamu sermayeli katılım, mevduat ve kalkınma ve yatırım bankaları/2019	CRITIC ve MAIRCA	Çalışmanın sonuçlarına göre söz konusu dönemde mevduat bankacılığı sektöründe Vakıfbank, katılım bankacılığı sektöründe Ziraat Katılım ve son olarak kalkınma ve yatırım bankacılığı sektöründe ise Türk Eximbank'ın finansal açıdan en başarılı bankalar olduğu rapor edilmiştir.
Aydın (2020b)	Yabancı Mevduat Bankaları/ 2016-2019	SD ve COPRAS	Analiz döneminde seçilen kriterler açısından Garanti Bankası en başarılı yabancı bankadır.
Koşaroğlu (2020)	BİST'te işlem gören 9 mevduat bankası/2015-2018	SD ve EDAS	Çalışmanın ampirik sonuçlarından elde edilen bulgulara göre söz konusu dönemde performansı en yüksek olan banka Akbank, bununla beraber en başarısız banka ise ICBC Turkey Bank'tır.
Işık ve Ersoy (2020)	Özel sermayeli ticari bankalar/2015-2018	CRITIC ve EDAS	Performans analizi sonuçlarına göre diğer bankalara kıyasla Akbank en başarılı bankadır.
Ünvan (2020)	Türkiye'de faaliyet gösteren ticari bankalar/2014-2018	TOPSIS ve bulanık TOPSIS	Çalışmada her iki yöntem kullanılarak gerçekleştirilen performans analizlerinde farklı sonuçlara ulaşılmıştır.
Atukalp (2020)	Türk mevduat bankaları/2014-2018	CRITIC ve TOPSIS	Analiz sonuçlarına göre, 2018 yılı haricindeki diğer yıllarda Akbank finansal açıdan en başarılı bankadır.

2. Yöntem

Bu çalışmada bankacılık sisteminin performansının karşılaştırılmasında ve sıralanmasında ROC, ITARA ve CODAS yöntemlerine dayalı entegre bir yaklaşım önerilmektedir. ROC ve ITARA yöntemlerini kriter ağırlıklarını belirleme prosedürüne dahil etmenin ana nedeni, hem kriter ağırlıklarının subjektif bir şekilde tanımlanmasına olanak verilmesi hem de karar vericinin öznelliğine dair bir öngörünün dahil etmeleridir. Hesaplanan ROC ve ITARA ağırlıklarının birleştirilip tek bir ağırlık elde edilmesi için Bayes yaklaşımı kullanılmıştır. Değerlendirilen alternatiflerin nihai sıralaması için kullanılan CODAS yöntemi, Öklid ve Taksicab şeklinde iki farklı uzaklık ölçümü kullandığından sonuçların daha hassas olabileceği

düşünüldüğü için tercih edilmiştir. Bu çalışmada, Türk Bankacılık Sisteminin en iyi yılını belirlemek için ROC, ITARA ve CODAS yöntemlerinden oluşan entegre bir modelin uygulanması Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Problem Çözümünün Modeli

2.1. ROC (Rank Order Centroid) Yöntemi

ROC yöntemi Barron vd. (1996) tarafından literatüre kazandırılan sübjektif kriter ağırlıklandırma yöntemidir. Bu yöntem, önemlerine göre sıralanmış kriterlere ağırlık vermenin basit bir yoludur. Karar vericiler genellikle kriterlere ağırlık vermekten çok daha kolay bir şekilde sıralayabilir. Bu yöntem, bu sıralama derecelerini girdi olarak alır ve her bir kriter için ağırlıklara dönüştürür. Bu yöntemin adımları aşağıdaki gibidir (Barron vd. 1996: 1517; Sureeyatanapas 2016: 377; Byeong 2011: 553):

Adım 1. Kriterlerin önemlerine göre sıralanması

$$K_{r_1} > K_{r_2} > \dots > K_{r_n} \quad (1)$$

burada $n = 1, 2, \dots, N$ ve r_n : n . kriterin sıralaması

En önemli kriter ilk sırada ($n = 1$), en az önemli olan kriter ise ($n = N$) olacaktır.

Adım 2. Kriterlerin ağırlıklarının hesaplanması

$$w_n = \frac{1}{N} \cdot \sum_{k=n}^N \left(\frac{1}{r_k}\right) \quad (2)$$

$$\sum_{n=1}^N w_n = 1 \quad (3)$$

şeklinde kriter ağırlıkları hesaplanır.

2.2. ITARA (Indifference Threshold-based Attribute Ratio Analysis) Yöntemi

ITARA yöntemi Hatefi (2019) tarafından literatüre kazandırılan yarı objektif kriter ağırlıklandırma yöntemidir. Yöntem, karar verme verilerine dayalı olarak kriter ağırlıklarını belirlemek için "Kayıtsızlık Eşiği=Indifference Threshold (IT)" kavramına dayanmaktadır. ITARA'nın adımları aşağıda verilmiştir (Hatefi 2019: 5-7; Sofuoğlu 2019: 6718-6719; Du vd. 2020: 12-16; Ulutaş vd. 2020: 6):

Adım 1. Karar matrisinin oluşturulması

Alternatiflerin yer aldığı m satır, kriterlerin yer aldığı n sütunun bulunduğu (A) karar matrisi oluşturulur. Bu matrisin elemanı a_{ij} , j . kriter için i . alternatifin performansını gösterir. Her bir kriter için "Kayıtsızlık Eşiği" $= (IT_j)$ $j \in N = \{1, 2, \dots, n\}$ karar verici tarafından belirlenir. Karar matrisinin son satırı olarak yazılır. IT_j, C_j kriterinin "kayıtsızlık eşiğini" verir. Dolayısıyla, belirli bir r ve s çifti için, $|a_{rj} - a_{sj}| \leq IT_j$ şeklinde bağıntı vardır. Yani herhangi iki performans puanı arasındaki farkın mutlak değeri kayıtsızlık eşiğinden küçük veya eşit olmalıdır.

Adım 2. Karar matrisinin normalize edilmesi

Karar matrisinin normalize edilen değerleri (α_{ij}) eşitlik (4) ve IT_j değerlerinin normalize edilen değerleri (NIT_j) eşitlik (5) kullanılarak elde edilir.

$$\alpha_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum a_{ij}}, \forall j \in N \quad (4)$$

$$NIT_j = \frac{IT_j}{\sum a_{ij}}, \forall j \in N \quad (5)$$

Adım 3. Normalize edilen puanların sıralanması

Normalleştirilmiş α_{ij} puanları artan sırada sıralanır ve bunlar $\beta_{ij} \leq \beta_{i+1,j}$ olacak şekilde β_{ij} olarak adlandırılır.

Adım 4. Komşu β_{ij} ler arasındaki mesafelerin (γ_{ij}) bulunması

$\gamma_{ij} = \beta_{i+1,j} - \beta_{ij}$, ($i = 1, \dots, m - 1$) olacak şekilde β_{ij} ve $\beta_{i+1,j}$ arasındaki mesafe bulunur.

Adım 5. γ_{ij} ve NIT_j lerin sıralı puanları arasındaki mesafenin (δ_{ij}) bulunması

Hem γ_{ij} hem de NIT_j lerin sıralı puanları arasındaki mesafe eşitlik (6) kullanılarak elde edilir.

$$\delta_{ij} = \begin{cases} \gamma_{ij} - NIT_j & \text{ için } \gamma_{ij} > NIT_j \\ 0 & \text{ için } \gamma_{ij} \leq NIT_j \end{cases}, \forall i \in M, \forall j \in N \quad (6)$$

Adım 6. Kriterlerin ağırlıkların hesaplanması

Kriter ağırlıklarını belirlemek için I_p metrik ölçümü eşitlik (7) kullanılarak elde edilir. Prensipte olarak, bu ölçü, birden çok bireysel değer arasında birleşik bir değer elde etmeye yönelik bir toplama kuralıdır. Formülde, 1 ile ∞ arasında değişen p , modelin parametresidir. En yaygın ve önemli olanlar I_1 , I_2 , ve I_∞ dir. I_1 , Manhattan ölçüsü olarak adlandırılır ve δ_{ij} 'nin farklı bireysel değerleri boyunca doğrusal bir toplamaya atıfta bulunan δ_{ij} mutlak değerlerinin toplamıdır. Elbette, I_1 için, $\forall NIT_j = 0$ ise, v_j değeri, α_{ij} 'nin en düşük ve en yüksek değerleri arasındaki fark olan veri aralığına eşittir. I_2 Euclidean ölçüsü olarak adlandırılır. I_∞ için $\lim_{p \rightarrow \infty} v_j = \max_{1 \leq i \leq m} \delta_{ij}$ elde edilir.

$$V_j = \left(\sum_{i=1}^{m-1} \delta_{ij}^p \right)^{\frac{1}{p}}, \forall j \in N$$

$$w_j = \frac{V_j}{\sum_{i=1}^n V_j} \quad (7)$$

2.3. Bayes Yaklaşımı Kullanılarak Kriter Ağırlık Değerlerinin Birleştirilmesi

Çok kriterli karar verme yöntemlerinin iki ana bileşeninden biri, en iyi alternatifin seçimi diğeri de dikkate alınan süreci açıklayan kriterlerin ağırlıklarıdır. Kriter ağırlığının değerlendirilmesinde ana fikir, en önemli kritere, kriter ağırlığı değerlendirilmesi için kullanılan herhangi bir yöntemde en büyük ağırlığın atanmasıdır.

Kriterlerin ağırlıkları nicel olarak önemlerini ve değerlendirme sonucu üzerindeki etkilerini ifade eder. Kriter ağırlıkları öznel olabilir, yani uzmanlar tarafından atanan tahminlere ve sözde hedefe, yani değerlendirme sırasında veri dizisinin yapısını değerlendirenlere bağlı olabilir. Öznel yöntemlere AHP, SWARA, KEMIRA, FARE örnek verilebilir. Nesnel olan kriter ağırlıklarında genellikle veri dizisinin yapısına ait çeşitli özellikler veya özellikleri değerlendiren çeşitli yöntemler kullanılır. Nesnel yöntemlere de ENTROPY, CRITIC, CILOS, IDOCRIW örnek verilebilir. Kriter ağırlıkları için hem öznel hem de nesnel değerlendirmeler birlikte kullanılabilir. Bu karma ağırlıklandırma yöntemine de ITARA örnek verilebilir. Aynı çalışmada hem öznel hem nesnel hem de karma ağırlıklandırma birlikte kullanılabilir. Bu nedenle, ağırlık değerlerinin değerlendirilmesi ve doğruluğunun artırılması ve elde edilen verilerin tek bir değerde birleştirilmesi gereklidir. Sonuçta ortaya çıkan kriter ağırlıkları hem bir karar vericinin öznel düşüncelerini hem de nesnel bilgileri yansıtmaktadır.

Kriter ağırlıklarını yeniden hesaplamak için kullanılan Bayes denklemi (Vinogradova vd. 2018: 4) eşitlik (8) kullanılarak elde edilir.

$$\omega(R_j/X) = \frac{\omega(R_j)\omega(X/R_j)}{\sum_{j=1}^m \omega(R_j)\omega(X/R_j)} \quad (8)$$

$\omega(R_j) = \omega_j$, j . kriter R_j 'nin başlangıç ağırlığıdır; X , yeni kriter ağırlıkları elde edildiğindeki olayı gösterir. $\omega(X/R_j) = W_j$ farklı bir yöntemle veya başka bir uzman grubu tarafından hesaplanan kriterlerin yeni ağırlıklarını gösterir. $\omega(R_j/X) = \alpha_j$ yeniden hesaplanan kriter ağırlıklarını belirtir. Kriterlerin ağırlıklarına uygulanan eşitlik (8), eşitlik (9) şeklinde ifade edilir.

$$\alpha_j = \frac{\omega_j W_j}{\sum_{j=1}^m \omega_j W_j} \quad (9)$$

2.4. CODAS (COmbinative DIstance-based ASsessment) Yöntemi

CODAS yöntemi Mehdi Keshavarz Ghorabae, Edmundas Kazimieras Zavadskas, Zenonas Turskis, Jurgita Antucheviciene tarafından 2016 yılında alternatiflerin sıralamasını yapmak için literatüre kazandırılmıştır. CODAS yöntemi SAW (Simple Additive Weighting) ve WPM (Weighted Product Method) adlı yöntemlerin kombinasyonudur. Yöntemin diğer yöntemlerden farkı, alternatiflerin negatif ideal çözüme uzaklıklarını dikkate alan Öklid (Euclidean) ve Taksicab (Taxicab veya Manhattan veya Hamming) uzaklıkları kullanmasıdır.

Öklid uzaklığı: İki nokta arasındaki en kısa mesafenin bulunması esasına dayanır. Bir dik üçgende hipotenüsün bulunması en iyi örnek olur. Yani dik kenarların kareleri toplamının kareköküdür. Taksicab uzaklığı: Birbirine dik doğru parçalarının uzaklıkları toplamı esasına dayanır. Yani iki noktanın bileşenlerinin farklarının mutlak değerleri toplamı alınarak uzaklık bulunur.

CODAS yöntemi kendi işleyişi içerisinde τ (eşik değeri) ile duyarlılık analizi yaparak alternatiflerin sıralamalarındaki tutarlılığı kontrol edebilir. Yöntemin adımları şu şekildedir (Ghorabae vd. 2016: 29-30; Ghorabae vd. 2017: 2-3):

1. Adım. Karar matrisinin oluşturulması

Alternatifler ve kriterler belirlenerek karar matrisi (X), (10) numaralı eşitlikteki gibi oluşturulur.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 1, \dots, m \quad j = 1, \dots, n \quad (10)$$

x_{ij} : i . alternatifin j . kriterdeki performansı

2. Adım. Karar matrisinin normalize edilmesi

Fayda ve maliyet özelliğindeki kriterler için ayrı ayrı normalizasyon formülleri sırasıyla eşitlik (11) ve (12) kullanılır.

$$\text{Fayda kriteri için: } n_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max x_{ij}} \quad (11)$$

$$\text{Maliyet kriteri için: } n_{ij} = \frac{\min x_{ij}}{x_{ij}} \quad (12)$$

3. Adım. Ağırlıklandırılmış normalize karar matrisinin elde edilmesi

Ağırlıklandırılmış normalize karar matrisinin elemanları eşitlik (13) kullanılarak elde edilir.

$$r_{ij} = w_j \cdot n_{ij} \quad (13)$$

$$w_j \geq 0, \quad 0 \leq w_j \leq 1, \quad \sum_{j=1}^m w_j = 1$$

4. Adım. Negatif ideal çözümün belirlenmesi

Negatif ideal çözümün elemanları için eşitlik (14) kullanılır.

$$ns_j = \min r_{ij} \quad (14)$$

5. Adım. Öklid ve Taksicab uzaklıklarının hesaplanması

Öklid uzaklığı için eşitlik (15) ve Taksicab uzaklığı için eşitlik (16) kullanılır.

$$E_i = \sqrt{\sum_{j=1}^m (r_{ij} - ns_j)^2} \quad (15)$$

$$T_i = \sum_{j=1}^m |r_{ij} - ns_j| \quad (16)$$

6. Adım. Görelî değerlendirme matrisinin oluşturulması

Görelî değerlendirme matrisinin elemanları eşitlik (17) kullanılarak elde edilir.

$$h_{ik} = (E_i - E_k) + \varphi(E_i - E_k) \cdot (T_i - T_k) \quad (17)$$

φ ile iki alternatifin Öklid uzaklıklarının eşitliğini tanımak için bir eşik fonksiyonu eşitlik (18) ile belirlenir.

$$\varphi(x) = \begin{cases} 0, & |x| < \tau \\ 1, & |x| \geq \tau \end{cases} \quad (18)$$

τ : karar verici tarafından belirlenen eşik değeri olup 0,01 ile 0,05 arasında olması önerilir. İki alternatif arasındaki Öklid uzaklık değeri τ 'dan küçükse kıyaslama Taksicab uzaklığı ile yapılır. Literatürde $\tau = 0,02$ genel kabul görmüş bir değerdir.

7. Adım. Değerlendirme puanlarının hesaplanması

Değerlendirme puanları için eşitlik (19) kullanılır.

$$H_i = \sum_{k=1}^n h_{ik} \quad (19)$$

Hesaplanan değerlendirme puanları büyükten küçüğe doğru sıralandıktan sonra en yüksek değerlendirme puanına sahip olan alternatif en iyi alternatif olur.

3. Uygulama

3.1. Problemin Tanımlanması

Performans analizi probleminde, Türk bankacılık sisteminin finansal performansı ROC, ITARA ve CODAS yöntemleri ile tartışılmıştır. Buna bağlı olarak çalışmada bankacılık sistemini etkileyen finansal nitelikteki göstergeler değerlendirme kriterleri olarak, küresel ekonomik krizi izleyen 2009-2019 yılları ise değerlendirilen alternatifler olarak kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan finansal kriterler literatürde yer alan önceki çalışmalar (Seçme vd., 2009; Chaudhuri ve Ghosh, 2014; Mandic vd., 2014; Akçakanat vd., 2017; Siew vd., 2017; Yamaltdinova, 2017; Işık, 2019; Ünvan, 2020; Aydın, 2020a; Aydın, 2020b) doğrultusunda belirlenmiştir. Finansal kriterlere ve değerlendirme alternatiflerine ait bilgiler Tablo 2'de verilmiştir. Finansal nitelikteki veriler bankacılık sektöründe faaliyet gösteren mevduat ve yatırım ve kalkınma bankalarının verilerini kapsamakta olup Türkiye Bankalar Birliği web sayfasından temin edilmiştir.

Tablo 2. Kullanılan Kriterler ve Alternatifler

Simge	Finansal Kriter (amaç)	Simge	Alternatif
F1	Sermaye Yeterliliği Oranı (max)	Y1	2019
F2	Özkaynaklar / Toplam Aktifler (max)	Y2	2018
F3	Toplam Mevduat / Toplam Varlıklar (max)	Y3	2017
F4	Alınan Krediler / Toplam Varlıklar (min)	Y4	2016
F5	Toplam Krediler/Toplam Varlıklar (max)	Y5	2015
F6	Donuk Krediler/Toplam Krediler (min)	Y6	2014
F7	Likit Aktifler/Toplam Aktifler (max)	Y7	2013
F8	Likit Aktifler/Mevduat ve Mevduat Dışı Yükümlülükler (max)	Y8	2012
F9	Ortalama Aktif Karlılığı (max)	Y9	2011
F10	Ortalama Özkaynak Karlılığı (max)	Y10	2010
F11	Faiz Gelirleri / Toplam Gelirler (max)	Y11	2009
F12	Faiz Giderleri / Toplam Giderler (min)		
F13	Personel Gideri / Diğer Faaliyet Giderleri (min)		
F14	Diğer Faaliyet Giderleri / Toplam Varlıklar (min)		

3.2. ROC Yöntemi Uygulaması

Uygulamada 14 adet kriter olduğu için 14! sayıda sıralama bulunmaktadır. Önce uzman bir grup tarafından kriterlerin önem sıralaması aşağıdaki şekilde yapılmıştır.

$$F1 > F2 > F6 > F5 > F11 > F12 > F13 > F14 > F10 > F9 > F4 > F3 > F7 > F8$$

Bu sıralamaya göre kriter ağırlıkları eşitlik (2) kullanılarak aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$$w_1 = \left(\frac{1}{14}\right) \sum_{j=1}^{14} \frac{1}{j} = \left(\frac{1}{14}\right) \left(\frac{1}{1} + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{4} + \frac{1}{5} + \frac{1}{6} + \frac{1}{7} + \frac{1}{8} + \frac{1}{9} + \frac{1}{10} + \frac{1}{11} + \frac{1}{12} + \frac{1}{13} + \frac{1}{14}\right) = 0,2323$$

Benzer hesaplamalar yapılarak diğer kriterlere ait ağırlıklar hesaplanarak Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. ROC Ağırlıklandırma Sonuçları

F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
0,2323	0,1608	0,0165	0,0230	0,1013	0,1251	0,0106
F8	F9	F10	F11	F12	F13	F14
0,0051	0,0302	0,0381	0,0834	0,0692	0,0573	0,0471

3.3. ITARA Yöntemi Uygulaması

Karar matrisinin son satırına eklenen IT_j 'nin değeri uzmanlar tarafından belirlenerek Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Karar Matrisi

	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	F11	F12	F13	F14
	max	max	max	min	max	min	max	max	max	max	max	min	min	min
Y1	18,4200	11,1952	58,9011	11,3638	65,5055	5,6736	13,8068	17,3807	1,1861	10,6444	91,0814	84,7707	73,4394	1,0482
Y2	17,3698	11,0836	55,7020	13,4434	64,6764	4,0610	13,7091	17,2886	1,5311	13,7778	91,1446	84,8724	71,5578	1,0391
Y3	16,8435	11,1479	55,3526	13,5651	66,9257	2,9255	24,2649	29,9542	1,6548	14,8571	89,7311	69,5474	42,8343	1,8181
Y4	15,5402	11,1272	56,3641	13,6388	66,1423	3,1981	25,1121	30,8889	1,5078	13,4803	85,9118	66,1131	42,8732	1,9600
Y5	15,5986	11,2529	55,9347	13,2900	65,2290	2,9621	26,2834	32,3003	1,2436	10,8216	87,3104	63,0192	40,4137	2,1842
Y6	16,3675	11,7741	56,0098	12,3420	64,0619	2,7471	27,6169	34,1175	1,3887	12,0161	84,8302	62,5721	42,3805	2,2141
Y7	15,3520	11,3058	57,6819	12,1097	62,0975	2,6938	28,5330	35,0895	1,6099	13,1384	81,9396	57,9922	43,2979	2,2488
Y8	18,0624	13,4472	59,3168	9,9627	59,2338	2,8463	31,2985	39,5673	1,8388	14,4444	83,7077	63,7800	42,9414	2,4148
Y9	16,6800	11,9282	60,2148	10,8553	57,2312	2,6674	30,9252	37,7463	1,7942	14,2346	81,7307	63,5417	45,0510	2,3204
Y10	19,1750	13,4203	63,9044	9,7035	52,9031	3,7096	32,8033	40,6365	2,4267	18,1362	80,1539	60,1987	44,4479	2,5554
Y11	20,9111	13,3329	63,5238	8,7607	47,7141	5,4252	33,0208	40,8848	2,5894	20,5931	84,1346	66,1015	45,5278	2,6839
Top.	190,3200	131,0153	642,9060	129,0350	671,7204	38,9097	287,3740	355,8545	18,7712	156,1439	941,6762	742,5090	534,7648	22,4869
IT_j	0,7500	0,8000	3,0000	0,9000	3,5000	2,5000	10,050	12,500	0,5750	3,1500	1,1500	13,500	24,950	0,7400

Karar matrisinin elemanları için eşitlik (4) ve (5) kullanılarak normalize değerler aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$$\alpha_{11} = \frac{18,42}{190,32} = 0,0968 \quad NIT_1 = \frac{0,75}{190,32} = 0,0039$$

Benzer hesaplamalar yapılarak diğer elemanların normalize edilmesi sonucunda elde edilen normalize karar matrisi Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Normalize Karar Matrisi

	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	F11	F12	F13	F14
Y1	0,0968	0,0854	0,0916	0,0881	0,0975	0,1458	0,0480	0,0488	0,0632	0,0682	0,0967	0,1142	0,1373	0,0466
Y2	0,0913	0,0846	0,0866	0,1042	0,0963	0,1044	0,0477	0,0486	0,0816	0,0882	0,0968	0,1143	0,1338	0,0462
Y3	0,0885	0,0851	0,0861	0,1051	0,0996	0,0752	0,0844	0,0842	0,0882	0,0951	0,0953	0,0937	0,0801	0,0808
Y4	0,0817	0,0849	0,0877	0,1057	0,0985	0,0822	0,0874	0,0868	0,0803	0,0863	0,0912	0,0890	0,0802	0,0872
Y5	0,0820	0,0859	0,0870	0,1030	0,0971	0,0761	0,0915	0,0908	0,0662	0,0693	0,0927	0,0849	0,0756	0,0971
Y6	0,0860	0,0899	0,0871	0,0956	0,0954	0,0706	0,0961	0,0959	0,0740	0,0770	0,0901	0,0843	0,0793	0,0985
Y7	0,0807	0,0863	0,0897	0,0938	0,0924	0,0692	0,0993	0,0986	0,0858	0,0841	0,0870	0,0781	0,0810	0,1000
Y8	0,0949	0,1026	0,0923	0,0772	0,0882	0,0732	0,1089	0,1112	0,0980	0,0925	0,0889	0,0859	0,0803	0,1074
Y9	0,0876	0,0910	0,0937	0,0841	0,0852	0,0686	0,1076	0,1061	0,0956	0,0912	0,0868	0,0856	0,0842	0,1032
Y10	0,1008	0,1024	0,0994	0,0752	0,0788	0,0953	0,1141	0,1142	0,1293	0,1162	0,0851	0,0811	0,0831	0,1136
Y11	0,1099	0,1018	0,0988	0,0679	0,0710	0,1394	0,1149	0,1149	0,1379	0,1319	0,0893	0,0890	0,0851	0,1194
NIT_j	0,0039	0,0061	0,0047	0,0070	0,0052	0,0643	0,0350	0,0351	0,0306	0,0202	0,0012	0,0182	0,0467	0,0329

Sonra normalize edilen puanlar küçükten büyüğe doğru sıralanarak elde edilen değerler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Normalize Edilen Puanların Sıralanması

F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	F11	F12	F13	F14
0,0807	0,0846	0,0861	0,0679	0,0710	0,0686	0,0477	0,0486	0,0632	0,0682	0,0851	0,0781	0,0756	0,0462
0,0817	0,0849	0,0866	0,0752	0,0788	0,0692	0,0480	0,0488	0,0662	0,0693	0,0868	0,0811	0,0793	0,0466
0,0820	0,0851	0,0870	0,0772	0,0852	0,0706	0,0844	0,0842	0,0740	0,0770	0,0870	0,0843	0,0801	0,0808
0,0860	0,0854	0,0871	0,0841	0,0882	0,0732	0,0874	0,0868	0,0803	0,0841	0,0889	0,0849	0,0802	0,0872
0,0876	0,0859	0,0877	0,0881	0,0924	0,0752	0,0915	0,0908	0,0816	0,0863	0,0893	0,0856	0,0803	0,0971
0,0885	0,0863	0,0897	0,0938	0,0954	0,0761	0,0961	0,0959	0,0858	0,0882	0,0901	0,0859	0,0810	0,0985
0,0913	0,0899	0,0916	0,0956	0,0963	0,0822	0,0993	0,0986	0,0882	0,0912	0,0912	0,0890	0,0831	0,1000
0,0949	0,0910	0,0923	0,1030	0,0971	0,0953	0,1076	0,1061	0,0956	0,0925	0,0927	0,0890	0,0842	0,1032
0,0968	0,1018	0,0937	0,1042	0,0975	0,1044	0,1089	0,1112	0,0980	0,0951	0,0953	0,0937	0,0851	0,1074
0,1008	0,1024	0,0988	0,1051	0,0985	0,1394	0,1141	0,1142	0,1293	0,1162	0,0967	0,1142	0,1338	0,1136
0,1099	0,1026	0,0994	0,1057	0,0996	0,1458	0,1149	0,1149	0,1379	0,1319	0,0968	0,1143	0,1373	0,1194

Komşu β_{ij} 'ler arasındaki mesafe için ardışık iki terim arasındaki fark alınarak hesaplanmıştır.

$$\gamma_{11} = \beta_{21} - \beta_{11} = 0,0817 - 0,0807 = 0,0010$$

Benzer hesaplamalar yapılarak elde edilen mesafeler Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Komşu β_{ij} 'ler Arasındaki Mesafe

F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	F11	F12	F13	F14
0,0010	0,0003	0,0005	0,0073	0,0077	0,0686	0,0003	0,0003	0,0031	0,0011	0,0017	0,0030	0,0037	0,0004
0,0003	0,0002	0,0004	0,0020	0,0064	0,0014	0,0364	0,0353	0,0077	0,0076	0,0002	0,0032	0,0008	0,0342
0,0040	0,0004	0,0001	0,0069	0,0030	0,0025	0,0029	0,0026	0,0063	0,0072	0,0019	0,0006	0,0001	0,0063
0,0016	0,0004	0,0006	0,0039	0,0043	0,0020	0,0041	0,0040	0,0012	0,0022	0,0005	0,0007	0,0001	0,0100
0,0009	0,0004	0,0020	0,0058	0,0029	0,0009	0,0046	0,0051	0,0042	0,0019	0,0007	0,0003	0,0007	0,0013
0,0028	0,0036	0,0019	0,0018	0,0009	0,0061	0,0032	0,0000	0,0024	0,0029	0,0011	0,0031	0,0022	0,0015
0,0036	0,0012	0,0006	0,0073	0,0008	0,0131	0,0083	0,0075	0,0074	0,0013	0,0015	0,0000	0,0011	0,0032
0,0019	0,0107	0,0014	0,0012	0,0004	0,0090	0,0013	0,0051	0,0024	0,0026	0,0026	0,0046	0,0009	0,0042
0,0040	0,0007	0,0051	0,0009	0,0009	0,0351	0,0052	0,0030	0,0313	0,0210	0,0014	0,0205	0,0487	0,0063
0,0091	0,0002	0,0006	0,0006	0,0012	0,0064	0,0008	0,0007	0,0087	0,0157	0,0001	0,0001	0,0035	0,0057
0,0039	0,0061	0,0047	0,0070	0,0052	0,0643	0,0350	0,0351	0,0306	0,0202	0,0012	0,0182	0,0467	0,0329

γ_{ij} ve NIT_j lerin sıralı puanları arasındaki mesafeler için eşitlik (6) kullanılarak hesaplanan mesafeler Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Kriterlerin δ_{ij} Mesafeleri

F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	F11	F12	F13	F14
0	0	0	0,0003	0,0025	0,0043	0	0	0	0	0,0005	0	0	0
0	0	0	0	0,0012	0	0,0014	0,0002	0	0	0	0	0	0,0013
0,0001	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0007	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0,0004	0	0	0	0	0	0	0,0003	0	0	0

0	0,0046	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0013	0	0	0		
0	0	0,0005	0	0	0	0	0	0,0007	0,0008	0,0002	0,0023	0,0020	0		
0,0052	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Genel Toplam:	
Topl.	0,0053	0,0046	0,0005	0,0007	0,0037	0,0043	0,0014	0,0002	0,0007	0,0008	0,003	0,0023	0,0020	0,0013	0,0308

Kriterlerin ağırlıkları için eşitlik (7) kullanılarak I_1 (Manhattan Ölçüsü) ağırlık değerleri elde edilmiştir.

$$W_1 = \frac{0,0053}{0,0308} = 0,1721$$

Benzer hesaplamalar yapılarak diğer kriterlere ait ağırlıklar hesaplanarak Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. ITARA Ağırlıklandırma Sonuçları

F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
0,1721	0,1494	0,0162	0,0227	0,1201	0,1396	0,0455
F8	F9	F10	F11	F12	F13	F14
0,0065	0,0227	0,0260	0,0974	0,0747	0,0649	0,0422

3.4. Bayes Yaklaşımı ile Ağırlıkların Birleştirilmesinin Uygulaması

Eşitlik (8) ve (9) kullanılarak hem ROC yöntemi ile hem de ITARA yöntemi ile hesaplanan ağırlıklar birleştirilerek tek bir ağırlık elde edilmiştir.

$$\alpha_1 = \frac{0,1721 \cdot 0,2323}{0,1721 \cdot 0,2323 + 0,1494 \cdot 0,1608 + \dots + 0,0422 \cdot 0,0471} = 0,3460$$

Benzer hesaplamalar yapılarak diğer kriterlere ait ağırlıklar hesaplanarak Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Bayes Yaklaşımı ile Birleştirilip Elde Edilen Ağırlıklandırma Sonuçları

F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
0,3460	0,2076	0,0025	0,0043	0,1055	0,1513	0,0034
F8	F9	F10	F11	F12	F13	F14
0,0003	0,0061	0,0087	0,0700	0,0450	0,0320	0,0173

3.5. CODAS Yöntemi Uygulaması

Çalışmada, CODAS yöntemi Türk bankacılık sisteminin finansal açıdan performansını ölçmek ve değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Yöntemin ilk aşamasında, 14 kriter ve 11 alternatifi kapsayan başlangıç karar matrisi Tablo 11'e gösterildiği gibi oluşturulmuştur.

Tablo 11. Karar Matrisi

	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	F11	F12	F13	F14
	max	max	max	min	max	min	max	max	max	max	max	min	min	min
Y1	18,4200	11,1952	58,9011	11,3638	65,5055	5,6736	13,8068	17,3807	1,1861	10,6444	91,0814	84,7707	73,4394	1,0482
Y2	17,3698	11,0836	55,7020	13,4434	64,6764	4,0610	13,7091	17,2886	1,5311	13,7778	91,1446	84,8724	71,5578	1,0391
Y3	16,8435	11,1479	55,3526	13,5651	66,9257	2,9255	24,2649	29,9542	1,6548	14,8571	89,7311	69,5474	42,8343	1,8181
Y4	15,5402	11,1272	56,3641	13,6388	66,1423	3,1981	25,1121	30,8889	1,5078	13,4803	85,9118	66,1131	42,8732	1,9600
Y5	15,5986	11,2529	55,9347	13,2900	65,2290	2,9621	26,2834	32,3003	1,2436	10,8216	87,3104	63,0192	40,4137	2,1842
Y6	16,3675	11,7741	56,0098	12,3420	64,0619	2,7471	27,6169	34,1175	1,3887	12,0161	84,8302	62,5721	42,3805	2,2141
Y7	15,3520	11,3058	57,6819	12,1097	62,0975	2,6938	28,5330	35,0895	1,6099	13,1384	81,9396	57,9922	43,2979	2,2488
Y8	18,0624	13,4472	59,3168	9,9627	59,2338	2,8463	31,2985	39,5673	1,8388	14,4444	83,7077	63,7800	42,9414	2,4148
Y9	16,6800	11,9282	60,2148	10,8553	57,2312	2,6674	30,9252	37,7463	1,7942	14,2346	81,7307	63,5417	45,0510	2,3204
Y10	19,1750	13,4203	63,9044	9,7035	52,9031	3,7096	32,8033	40,6365	2,4267	18,1362	80,1539	60,1987	44,4479	2,5554
Y11	20,9111	13,3329	63,5238	8,7607	47,7141	5,4252	33,0208	40,8848	2,5894	20,5931	84,1346	66,1015	45,5278	2,6839

Karar matrisinin elemanları için eşitlik (11) ve (12) kullanılarak normalize değerler aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$$n_{11} = \frac{18,42}{20,9111} = 0,8809$$

$$n_{14} = \frac{8,7606}{11,3638} = 0,7709$$

Benzer hesaplamalar yapılarak diğer elemanların normalize edilmesi sonucunda elde edilen normalize karar matrisi Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Normalize Karar Matrisi

F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	F11	F12	F13	F14
0,8809	0,8325	0,9217	0,7709	0,9788	0,4701	0,4181	0,4251	0,4581	0,5169	0,9993	0,6841	0,5503	0,9913
0,8306	0,8242	0,8716	0,6517	0,9664	0,6568	0,4152	0,4229	0,5913	0,6690	1,0000	0,6833	0,5648	1,0000
0,8055	0,8290	0,8662	0,6458	1,0000	0,9118	0,7348	0,7326	0,6391	0,7215	0,9845	0,8339	0,9435	0,5715
0,7432	0,8275	0,8820	0,6423	0,9883	0,8340	0,7605	0,7555	0,5823	0,6546	0,9426	0,8772	0,9426	0,5301
0,7459	0,8368	0,8753	0,6592	0,9746	0,9005	0,7960	0,7900	0,4803	0,5255	0,9579	0,9202	1,0000	0,4757
0,7827	0,8756	0,8765	0,7098	0,9572	0,9710	0,8363	0,8345	0,5363	0,5835	0,9307	0,9268	0,9536	0,4693
0,7342	0,8408	0,9026	0,7234	0,9279	0,9902	0,8641	0,8583	0,6217	0,6380	0,8990	1,0000	0,9334	0,4621
0,8638	1,0000	0,9282	0,8794	0,8851	0,9371	0,9478	0,9678	0,7101	0,7014	0,9184	0,9093	0,9411	0,4303
0,7977	0,8870	0,9423	0,8070	0,8551	1,0000	0,9365	0,9232	0,6929	0,6912	0,8967	0,9127	0,8971	0,4478
0,9170	0,9980	1,0000	0,9028	0,7905	0,7190	0,9934	0,9939	0,9372	0,8807	0,8794	0,9633	0,9092	0,4066
1,0000	0,9915	0,9940	1,0000	0,7129	0,4917	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	0,9231	0,8773	0,8877	0,3872

Daha sonra, normalize edilmiş değerleri kullanarak ağırlıklı matrisi belirlemek için eşitlik (9) yardımıyla elde edilen w_{BAYES} kriterlerin ağırlıkları ile çarpılarak oluşturulan ağırlıklı karar matrisi elemanlarının bulunması örneklendirilmiştir.

$$r_{11} = 0,3460 \cdot 0,8809 = 0,3048$$

$$r_{12} = 0,2076 \cdot 0,8325 = 0,1728$$

Benzer hesaplamalar yapılarak diğer elemanların ağırlıklandırılması sonucunda elde edilen ağırlıklı karar matrisi Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. Ağırlıklı Karar Matrisi

Kriterler	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	F11	F12	F13	F14
W_{BAYES}	0,3460	0,2076	0,0025	0,0043	0,1055	0,1513	0,0034	0,0003	0,0061	0,0087	0,0700	0,0450	0,0320	0,0173
	0,3048	0,1728	0,0023	0,0033	0,1033	0,0711	0,0014	0,0001	0,0028	0,0045	0,0700	0,0308	0,0176	0,0171
	0,2874	0,1711	0,0022	0,0028	0,1020	0,0994	0,0014	0,0001	0,0036	0,0058	0,0700	0,0307	0,0181	0,0173
	0,2787	0,1721	0,0022	0,0028	0,1055	0,1380	0,0025	0,0002	0,0039	0,0063	0,0689	0,0375	0,0302	0,0099
	0,2571	0,1718	0,0022	0,0028	0,1043	0,1262	0,0026	0,0002	0,0036	0,0057	0,0660	0,0395	0,0302	0,0092
	0,2581	0,1737	0,0022	0,0028	0,1028	0,1362	0,0027	0,0002	0,0029	0,0046	0,0671	0,0414	0,0320	0,0082
	0,2708	0,1818	0,0022	0,0031	0,1010	0,1469	0,0028	0,0003	0,0033	0,0051	0,0652	0,0417	0,0305	0,0081
	0,2540	0,1745	0,0023	0,0031	0,0979	0,1498	0,0029	0,0003	0,0038	0,0056	0,0629	0,0450	0,0299	0,0080
	0,2989	0,2076	0,0023	0,0038	0,0934	0,1418	0,0032	0,0003	0,0043	0,0061	0,0643	0,0409	0,0301	0,0074
	0,2760	0,1842	0,0024	0,0035	0,0902	0,1513	0,0032	0,0003	0,0042	0,0060	0,0628	0,0411	0,0287	0,0077
	0,3173	0,2072	0,0025	0,0039	0,0834	0,1088	0,0034	0,0003	0,0057	0,0077	0,0616	0,0434	0,0291	0,0070
	0,3460	0,2058	0,0025	0,0043	0,0752	0,0744	0,0034	0,0003	0,0061	0,0087	0,0646	0,0395	0,0284	0,0067

Daha sonra ağırlık karar matrisinin elemanlarına eşitlik (14) uygulanarak her sütununun en küçük değerlerinden oluşturulan negatif ideal çözüm değerleri Tablo 14'de verilmiştir.

Tablo 14. Negatif İdeal Çözüm Değerleri

Negatif İdeal	0,2540	0,1711	0,0022	0,0028	0,0752	0,0711	0,0014	0,0001	0,0028	0,0045	0,0616	0,0307	0,0176	0,0067
---------------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------

Daha sonra Öklid uzaklıkları için eşitlik (15), Taksicab uzaklıkları için eşitlik (16) kullanılmıştır. A_1 için Öklid uzaklığı ve Taksicab uzaklığı hesaplaması aşağıdaki şekilde yapılmıştır.

$$E_1 = \sqrt{(0,3048 - 0,2540)^2 + (0,1728 - 0,1711)^2 + \dots + (0,0171 - 0,0067)^2} = 0,0018$$

$$T_1 = |0,3048 - 0,2540| + |0,1728 - 0,1711| + \dots + |0,0171 - 0,0067| = 0,1001$$

Benzer hesaplamalar yapılarak diğer alternatiflere ait hesaplanan hem Öklid hem de Taksicab uzaklıkları Tablo 15’de verilmiştir.

Tablo 15. Öklid ve Taksicab Uzaklık Değerleri

Alternatifler	Öklid Uzaklıkları	Taksicab Uzaklıkları
Y1	0,0018	0,1001
Y2	0,0014	0,1168
Y3	0,0031	0,1635
Y4	0,0021	0,1260
Y5	0,0027	0,1399
Y6	0,0036	0,1675
Y7	0,0035	0,1448
Y8	0,0045	0,2093
Y9	0,0038	0,1663
Y10	0,0036	0,1860
Y11	0,0050	0,1708

Tablo 15’deki uzaklıklar kullanılarak eşitlik (17) ve (18) kullanılarak göreceli değerlendirme matrisi elde edilir. Hesaplamalarda genel kabul görmüş değer olan $\tau = 0,02$ kullanılmıştır. İki alternatifin Öklid uzaklıklarının eşitliğini ayırmak için kullanılan eşik fonksiyonu eşitlik (18)’e göre aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$$\psi|E_2 - E_1| = |0,0014 - 0,0018| = 0,0004 < 0,02 \text{ olduğundan eşitlik (18) kullanıldığında } \psi|E_2 - E_1| = 0 \text{ olur.}$$

$$h_{21} = (0,0014 - 0,0018) + (0 \cdot (0,1168 - 0,1001)) = -0,0004$$

Benzer hesaplamalar yapılarak diğer alternatiflerin birbirleriyle göreceli değerlendirmeleri yapılarak elde edilen değerler Tablo 16’da verilmiştir.

Tablo 16. Göreceli Değerlendirme Matrisi

	Y1	Y2	Y3	Y4	Y5	Y6	Y7	Y8	Y9	Y10	Y11
Y1	0	0,0004	-0,0014	-0,0003	-0,0009	-0,0018	-0,0018	-0,0027	-0,0020	-0,0018	-0,0032
Y2	-0,0004	0	-0,0017	-0,0007	-0,0013	-0,0021	-0,0021	-0,0031	-0,0024	-0,0021	-0,0036
Y3	0,0014	0,0017	0	0,0011	0,0004	-0,0004	-0,0004	-0,0013	-0,0006	-0,0004	-0,0018
Y4	0,0003	0,0007	-0,0011	0	-0,0006	-0,0015	-0,0015	-0,0024	-0,0017	-0,0015	-0,0029
Y5	0,0009	0,0013	-0,0004	0,0006	0	-0,0009	-0,0008	-0,0018	-0,0011	-0,0009	-0,0023
Y6	0,0018	0,0021	0,0004	0,0015	0,0009	0	0,0000	-0,0009	-0,0002	0,0000	-0,0014
Y7	0,0018	0,0021	0,0004	0,0015	0,0008	0,0000	0	-0,0009	-0,0002	0,0000	-0,0014
Y8	0,0027	0,0031	0,0013	0,0024	0,0018	0,0009	0,0009	0	0,0007	0,0009	-0,0005
Y9	0,0020	0,0024	0,0006	0,0017	0,0011	0,0002	0,0002	-0,0007	0	0,0002	-0,0012
Y10	0,0018	0,0021	0,0004	0,0015	0,0009	0,0000	0,0000	-0,0009	-0,0002	0	-0,0014
Y11	0,0032	0,0036	0,0018	0,0029	0,0023	0,0014	0,0014	0,0005	0,0012	0,0014	0

Son olarak alternatiflerin performans skorlarının hesaplanması için eşitlik (19) kullanılmıştır.

$$H_1 = 0 + 0,0004 - 0,0014 - \dots - 0,0032 = -0,0154$$

Benzer hesaplamalar yapılarak tüm alternatiflere ait performans skorları hesaplanmıştır. Bu değerler büyüken küçüğe doğru sıralanarak en yüksek skora ait alternatif en iyi alternatif olur. Elde edilen performans skorları ve sıralamaları Tablo 17’de verilmiştir. CODAS yöntemine dayalı olarak elde edilen sonuçlara göre, Türk bankacılık sisteminin finansal açıdan en başarılı olduğu yıl 2009 iken en başarısız olduğu yıl ise 2018 yılıdır.

Tablo 17. Alternatiflerin Performans Skorları ve Sıralamaları

Yıllar	H_t	Sıralaması
2019	-0,0154	10
2018	-0,0194	11
2017	-0,0005	7
2016	-0,0121	9
2015	-0,0053	8
2014	0,0042	5
2013	0,0040	6
2012	0,0143	2
2011	0,0066	3
2010	0,0041	4
2009	0,0196	1

Sonuç ve Değerlendirme

Türk finans sistemi içerisinde baskın bir konuma sahip olan bankalar, finans sektörü ile reel sektör arasındaki en önemli bağlantıdır. Birçok ekonomide bankalar, tasarrufların verimli yatırımlara dönüşmesinde finansal aracılık rolü üstlenerek ekonominin büyümesini ve kalkınmasını destekler. Ancak bankacılık sektöründe yaşanabilecek olası bir olumsuzluk hem ülke ekonomisinin hem de sosyal hayatın derinden etkilenmesine sebep olabilir. Dolayısıyla, bankacılık sistemin finansal performansının periyodik olarak ölçülmesi ve değerlendirilmesi ülke ekonomisinin geleceği açısından son derece önemli bir araştırma konusudur.

Bu çalışmada 2008 küresel finansal krizinden sonraki 11 yıllık dönemde (2009-2019) Türk bankacılık sisteminin finansal performansının ölçülmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için çalışmada ROC, ITARA ve CODAS tekniklerini içeren bir model kullanılmıştır. Önerilen modelin ilk aşamasında seçilen finansal kriterlerin ağırlık katsayıları ROC ve ITARA kullanılarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre en önemli ilk üç performans kriteri hem ROC subjektif ağırlıklandırma yönteminde hem de ITARA yarı objektif ağırlıklandırma yönteminde sırasıyla F1(sermaye yeterliliği oranı), F2 (öz kaynaklar/toplam aktifler) ve F6 (donuk krediler/toplam krediler)’dir. Bu aşamanın ardından hesaplanan ROC ve ITARA ağırlıkları Bayes yaklaşımı ile birleştirilerek nihai kriter ağırlıkları belirlenmiştir. Nihai kriter ağırlıklarına göre en önemli ilk üç performans kriteri sıralaması değişmemiştir. Performans değerlendirmede önerilen modelin ikinci aşamasında CODAS yöntemi kullanılarak alternatiflerin performans skorları hesaplanmıştır. Sonuçlar incelendiğinde Türk bankacılık sistemi 2009 yılında en yüksek finansal performansına ulaşmış bununla beraber en düşük performansı ise 2018 yılında göstermiştir.

Sonuçlar genel olarak irdelendiğinde bankacılık sektörüne ilişkin önemli bir istikrarsızlığın göze çarptığı ifade edilebilir. Daha açık bir ifade ile sonuçlar 2009-2014 ve 2015-2019 dönemleri için değerlendirildiğinde ilk altı yıllık kapsayan önceki dönemde ulaşılan performansın sonraki beş yılı kapsayan dönemde ulaşılan performanstan daha yüksek olduğu görülmektedir. Türk bankacılık sektörünün performansının 2015-2019 yıllarını kapsayan dönemde nispeten daha düşük olması hem Türkiye’de hem de Dünya’da yaşanan siyasi ve ekonomik belirsizliklerin finansal piyasalardaki riskleri arttırmasıyla, takibe düşen kredilerin hacminin artmasına, tasarruflara bağlı olarak yatırımların azalmasıyla bankaların fon bulma maliyetlerinin yükselmesine, cari açık ve yüksek enflasyona paralel olarak faiz oranı ve döviz kurlarındaki artışın bankaların iş yapma kabiliyetini sınırlamasına bağlanabilir. Ancak sektörün 2009-2014 yıllarını kapsayan dönemde diğer döneme göre daha başarılı bir performans sergilemesi ise 2008 yılının son çeyreğinde ortaya çıkan küresel ekonomik krizin bankacılık sektörü üzerindeki olumsuz etkilerini minimize etmek amacıyla genişleyici para ve maliye politikaları kapsamında önemli tedbirlerin alınmasıyla, bankalar tarafından mevcut risklerin başarılı bir şekilde yönetilmesiyle, sektörün güçlü sermaye yapısı ve yüksek karlılık performansı, etkin kamusal denetimle, uluslararası sermaye girişlerinin artmasıyla, küresel ticarete canlanmayla, bu dönemde TL’ye duyulan güvenle ve özellikle 2010 ve 2011 yıllarında Türk ekonomisinde büyümenin hız kazanmasıyla açıklanabilir.

Ancak her iki alt dönem için de ulaşılan sonuçlar bankacılık sisteminde önemli bir istikrarsızlığın yaşandığına işaret etmektedir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar öncelikle düzenleyici ve denetleyici otoriteler açısından önem taşımaktadır.

Şöyle ki bankacılık sisteminin 11 yıllık dönemde istikrarsız bir performans ortaya koyması sistemin performansının iyileştirilmesi için yeni düzenlemelere ve önlemlere ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla da bu noktada atılacak adımlar sistemin alt yapısının güçlendirilip etkinliğinin artırılmasına katkı sağlayarak ülkenin ekonomisinin büyümesine ve kalkınmasına yardım edebilir.

Bu çalışmada 2009-2019 yıllarını kapsayan bir veri setinin kullanılması çalışmanın ilk sınırlılığı olarak kabul edilebilir. Ayrıca, çalışmanın bir diğer sınırlılığı da ROC, ITARA ve CODAS tekniklerinin entegre edilmesidir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar mevduat, katılım ve kalkınma ve yatırım bankacılığı için genelleştirilemez. Bu çalışmanın konusu ileriki çalışmalarda bulanık sayıların da dâhil edilmesiyle geliştirilebilir.

Kaynakça

- Akçakanat, Ö., Eren, H., Aksoy, E. ve Ömürbek, V. (2017). Bankacılık sektöründe ENTROPY ve WASPAS yöntemleri ile performans değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 285-300.
- Atukalp, M. E. (2020). Determining the relationship between stock return and financial performance: An analysis on Turkish deposit banks. *Journal of Applied Statistics*, 1-15.
- Aydın Y. (2019). Türk bankacılık sektöründe karlılığı etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(1), 181-189.
- Aydın, Y. (2020a). Bütünleşik CRITIC ve MAIRCA yöntemleri ile kamu sermayeli bankalarının performans analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 829-841.
- Aydın, Y. (2020b). A hybrid multi-criteria decision making (MCDM) Model consisting of SD and COPRAS methods in performance evaluation of foreign deposit banks. *Ekinoks Ekonomi İşletme ve Siyasal Çalışmalar Dergisi*, 7(2), 160-176.
- Banu, A. R. & Santhiyavalli, G. A. (2019). TOPSIS approach to evaluate the financial performance of scheduled commercial banks in India. *International Journal of Economics and Research*, 21(1), 24-33.
- Barron, F., Hutton, B. & Bruce E. (1996). Decision quality using ranked attribute weights. *Management Science*, 42(11), 1515-1523.
- Bayrakdaroğlu, A. & Yalçın, N. (2013). A fuzzy multi-criteria evaluation of the operational risk factors for the state-owned and privately-owned commercial banks in Turkey. *Human and Ecological Risk Assessment: An International Journal*, 19(2), 443-461.
- Belke, M. & Ünal, E. A. (2017). Determinants of bank profitability: Evidence from listed and non-listed banks in Turkey. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 4(4), 404-416.
- Byeong, S. A. (2011). Compatible weighting method with rank order centroid: Maximum ENTROPY ordered weighted averaging approach. *European Journal of Operational Research*, 212(3), 552-559.
- Chang, C. P. (2006). Managing business attributes and performance for commercial banks. *The Journal of American Academy of Business*, 9 (1), 104-109.
- Chaudhuri, T. D. & Ghosh, I. (2014). A multi-criteria decision-making model-based approach for evaluation of the performance of commercial banks in India. *IUP Journal of Bank Management*, 13(3), 23-33.
- Chen, X., Skully, M. & Brown, K (2005). Banking efficiency in China: An application of DEA to pre - and post deregulation era: 1993-2000. *China Economic Review*, 16, 229-245.
- Çelen, A. (2014). Comparative analysis of normalization procedures in TOPSIS method: With an application to turkish deposit banking market. *Informatica*, 25(2), 185-208.
- Çelik, M. (2018). Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat bankalarının performans analizi: büyüklük ve sahiplik yapısı ayrımıyla bir karşılaştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 146-168.
- Doğan, M. (2013). Measuring bank performance with gray relational analysis: the case of Turkey. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 13(2), 215-226.
- Dinçer, H. ve Görener, A. (2011). Analitik hiyerarşi süreci ve VIKOR tekniği ile dinamik performans analizi: Bankacılık sektöründe bir uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(12), 109-127.

- Dizgil, E. (2019). Türkiye'deki mevduat bankalarının finansal performanslarının Camels performans değerlendirme sistemi ile incelenmesi (2008-2017), *Bitlis Eren University Journal of Academic Projection*, 4(1), 144-174.
- Du, P., Chen, Z. & Gong, X. (2020). Load response potential evaluation for distribution networks: A hybrid decision-making model with intuitionistic normal cloud and unknown weight information. *Energy*, 192, 1-30.
- Ecer, F. (2015). Türkiye'deki özel bankaların finansal performanslarının karşılaştırılması: 2008-2011 Dönemi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 171-189.
- Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Turskis, Z. & Antucheviciene, J. (2016). A new combinative distance-based assessment (CODAS) method for multi-criteria decision-making. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, (3), 25-44.
- Ghorabae M. K., Amiri M., Zavadskas E. K., Hooshmand R. ve Antucheviciene J. (2017). Fuzzy extension of the CODAS method for multi criteria market segment evaluation. *Journal of Business Economics and Management*, 18(1), 1-19.
- Güneysu, Y., Er, B. ve Ar, İ.M. (2015). Türkiye'deki ticari bankaların performanslarının AHS ve GIA yöntemleri ile incelenmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9: 71-93.
- Hatefi, M. A. (2019). Indifference threshold-based attribute ratio analysis: A method for assigning the weights to the attributes in multiple attribute decision making. *Applied Soft Computing*, 74:643-651.
- Havrylchuk, O. (2006). Efficiency of the polish banking industry: foreign versus domestic banks. *Journal of Banking & Finance*, 30(7), 1975-1996.
- Henriques, I. C., Sobreiro, V. A., Kimura, H., & Mariano, E. B. (2018). Efficiency in the Brazilian banking system using data envelopment analysis. *Future Business Journal*, 4(2), 157-178.
- Ho, C. T. & Wu, Y. S. (2006). Benchmarking performance indicators for banks. *Benchmarking: An International Journal*, 13(1-2), 147-159.
- Işık, Ö. (2018). Türk bankacılık sektöründe etkinlik: Borsa İstanbul'da işlem gören ticari bankalardan kanıtlar. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 75-100.
- Işık, Ö. (2019). Türk mevduat bankacılığı sektörünün finansal performanslarının ENTROPİ tabanlı ARAS yöntemi kullanılarak değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 90-99.
- Işık, Ö. ve Ersoy, E. (2020). Özel sermayeli mevduat bankalarında faiz gelir ve giderlerine dayalı performans analizi: CRITIC ve EDAS yöntemleri ile bir uygulama. (Ed. Karaca, S.S. ve Demireli E.), *Finans Teorisine Uygulamalı Katkılar-2* (s. 69-89). Ankara: Ekin Yayınevi.
- Karaca, S. S. & Erdoğan, S. (2018). Türk bankacılık sektörünün 2009-2016 dönemi Camels derecelendirme sistemi ile performans analizi. *Uluslararası Yönetim Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi*, 6(3), 23-39.
- Koşaroğlu, Ş. M. (2020). BİST'te işlem gören bankaların performanslarının SD ve EDAS yöntemleriyle değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 406-417.
- Mandic, K., Delibasic, B., Knezevic, S. & Benkovic, S. (2014). Analysis of the financial parameters of Serbian banks through the application of the fuzzy AHP and TOPSIS methods. *Economic Modelling*, 43, 30-37.
- Menicucci, E. & Paolucci, G. (2016). The determinants of bank profitability: Empirical evidence from European Banking Sector. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 14(1), 86-115.
- Řepková, I. (2014). Efficiency of the Czech banking sector employing the DEA window analysis approach. *Procedia Economics and Finance*, 12(1), 587-596.
- San, O. T., Theng, L. L., & Heng, T. B. (2011). A comparison on efficiency of domestic and foreign banks in Malaysia: A DEA approach. *Business Management Dynamics*, 1(4), 33-49.
- Seçme, N. Y., Bayraktaroğlu, A. & Kahraman, C. (2009). Fuzzy performance evaluation in Turkish banking sector using Analytic Hierarchy Process and TOPSIS. *Expert Systems With Applications*, 36(9), 11699-11709.
- Siew, L. W., Fai, L. K., & Hoe, L. W. (2017). Evaluation on the financial performance of the Malaysian banks with TOPSIS model. *American Journal of Service Science and Management*, 4(2), 11-16.
- Sofuoğlu, M. A. (2019). Development of an ITARA-based hybrid multi-criteria decision-making model for material selection. *Soft Computing*, 23:6715-6725.

- Sureeyatanapas, P. (2016). Comparison of rank-based weighting methods for multi-criteria decision making. *KKU Engineering Journal*, 43(S3) :376-379.
- Ulutaş, A., Karabasevic, D., Popovic, G., Stanujkic, D., Nguyen, P. T. & Karaköy, Ç. (2020). Development of a novel integrated CCSD-ITARA-MARCOS decision-making approach for stackers selection in a logistics system. *Mathematics*, 8(10), 1-15.
- Ünvan, Y. A. (2020). Financial performance analysis of banks with TOPSIS and fuzzy TOPSIS approaches. *Gazi University Journal of Science*, 33(4), 904-923.
- Vinogradova, I., Podvezko, V. & Zavadskas, E. K. (2018). The recalculation of the weights of criteria in MCDM methods using the Bayes approach. *Symmetry*, 10(205): 1-18.
- Yalçın, D. ve Karaatlı, M. (2018). Mevduat bankası seçimi sürecinde TOPSIS ve ELECTRE yöntemlerinin kullanılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 401-423.
- Yamaltdinova, A. (2017). Kırgızistan bankalarının finansal performanslarının TOPSIS yöntemiyle değerlendirilmesi. *International Review of Economics and Management*, 5(2), 68-87.
- Yue, P. (1992). Data Envelopment Analysis and commercial bank performance: A primer with applications to missouri banks. *Federal Reserve Bank of St Louis Review*, January/ February, 31-45.

Extended Abstract

Aim and Scope

The aim of this study is to measure and evaluate the financial performance of the Turkish banking system for the 11-year period (2009-2019) after the 2008 global financial crisis, using various "Multi Criteria Decision Making" (MCDM) methods.

Methods

In the study, a hybrid MCDM model is proposed for measuring and evaluating banking financial performance. The proposed model for performance evaluation includes ROC (Rank Order Centroid), ITARA (Indifference Threshold-based Attribute Ratio Analysis) and CODAS (COMbi-native Distance-based ASsessment) techniques. Choosing an up-to-date analysis period, using a large number of evaluation criteria and proposing an integrated MCDM approach in the study distinguishes this study from previous studies in the banking literature. The use of a data set covering the years 2009-2019 in this study can be considered as the first limitation of the study. In addition, another limitation of the study is the integration of ROC, ITARA and CODAS techniques.

Findings

14 financial criteria were used in the proposed performance evaluation model. Accordingly, the financial indicators affecting the banking system were used as evaluation criteria in the study, and the years 2009-2019 were used as alternatives. Within the framework of the hybrid model proposed in performance evaluation, firstly, the weight coefficients of financial criteria were determined by ROC and ITARA methods. The main reason for including the ROC and ITARA methods in the procedure for determining criteria weights is that they allow both the subjective definition of the criteria weights and a prediction of the subjectivity of the decision maker. Then, the calculated weights were combined based on the Bayesian approach and the final weight coefficients of the financial criteria were calculated. According to the results, the most important three performance criteria are the capital adequacy ratio, the ratio of equity to total assets and the ratio of non-performing loans to total loans in both the ROC subjective weighting method and the ITARA semi-objective weighting method, respectively. After this stage, the final criterion weights were determined by combining the calculated ROC and ITARA weights with the Bayes approach. According to the final criteria weights, the top three most important performance criteria rankings have not changed. After this stage, the CODAS method was used to measure and evaluate the financial performance of the banking system over the years. The CODAS method, which is used for the final ranking of the alternatives evaluated, was chosen because it used two different distance measurements, Euclidean and Taksimetric, as the results were thought to be more precise. According to the results obtained using the CODAS method, the Turkish banking system reached its highest financial performance in 2009, however, the lowest performance was shown in 2018.

Conclusion

When the results are examined in general, it can be stated that there is a significant instability in the banking sector. In other words, when the results are evaluated for the 2009-2014 and 2015-2019 periods, it is seen that the performance achieved in the previous period covering the first six years is higher than the performance achieved in the period covering the next five years. However, the results achieved for both sub-periods point to a significant instability in the banking

system. However, the results achieved for both sub-periods point to a significant instability in the banking system. Moreover, this result explains the instability in the economic growth performance of the country for the last 11 years. As a result of the findings both in Turkey by increasing the risks of political and economic uncertainty in the financial markets in the world, a lack of investment due to savings and thus be explained by the decrease in the efficiency of the banking system. The results obtained in this study are important primarily for regulatory and supervisory authorities. That is to say, the unstable performance of the banking system in the 11-year period reveals the need for new regulations and measures to improve the performance of the system. Therefore, the steps to be taken at this point can help the growth and development of the country's economy by contributing to the strengthening of the infrastructure of the system and increasing its efficiency. The results obtained from this study cannot be generalized to deposit, participation and development and investment banking. The subject of this study can be improved by including fuzzy numbers in future studies.

Müze Ziyaretçilerinin Hizmet Kalitesi Algılamalarının Memnuniyetleri Üzerindeki Etkisi: Topkapı Sarayı Müzesi Örneği

The Effect of Service Quality Perceptions of Museum Visitors on Their Satisfaction: The Case of Topkapı Palace Museum

S. Banu Yıldız¹, Büşra Diken²

Öz

Müzeler ziyaretçilerini etkilemek, ziyaretçi sayısını artırmak için sunmuş oldukları hizmet kalitesini ve ziyaretçi memnuniyetini belirli aralıklarla kontrol etmeli, müze ziyaretçilerinin ihtiyaç ve isteklerine göre düzenlemeler yapmalıdırlar. Bu çalışmanın amacı İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ziyaretçilerinin hizmet kalitesi algılamalarının memnuniyetleri üzerindeki etkisini ölçmektir. Bu doğrultuda yapılmış olan çalışmada anket veri toplama aracından yararlanılmış olup 396 adet anket formu değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Elde edilen verilere frekans, faktör analizi, t testi, anova ve regresyon analizi yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre müze ziyaretçilerinin hizmet kalitesi algılamalarının olumlu yönde olduğu ve ankette yer alan ifadelerle yüksek oranda katılım gösterdikleri görülmektedir. Yapılan faktör analizi sonucunda, müze hizmet kalitesi boyutları sırasıyla empati, sergilere ilişkin unsurlar, fiziksel unsurlar ile fiyat ve diğer unsurlardır. Çalışmada katılımcıların en fazla katılım gösterdiği boyut empati ve sergilere ilişkin unsurlar olurken en az katılım gösterilen boyut ise fiyat ve diğer unsurlar olmuştur. Araştırmaya katılan ziyaretçilerin müze ziyaretinden yüksek düzeyde memnun kaldıkları ve müzeyi başkalarına tavsiye ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca yapılan regresyon analizi sonucuna göre empati ve sergilere ilişkin unsurların müze ziyaretçilerinin memnuniyetini etkileyen en önemli faktörler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müze, Müze Ziyaretçileri, Hizmet Kalitesi, Memnuniyet, Topkapı Sarayı Müzesi.

Abstract

Museums should periodically check the service quality and visitor satisfaction they offer to influence and increase the number of their visitors, and they should make arrangements according to those visitors' needs and requests. The purpose of this study is to measure the effect of service quality perceptions of Istanbul Topkapı Palace Museum visitors on their satisfaction. Accordingly, the survey data collection tool was used in this study and 396 questionnaire forms were evaluated. Frequency, factor analysis, t test, anova and regression analysis were performed to the obtained data. According to the results of the study, it is seen that the service quality perceptions of the museum visitors are positive and they agree with the expressions in the survey at a high rate. Following the factor analysis, the dimensions of the museum service quality are empathy, elements regarding exhibitions, physical elements, price and other factors respectively. While the factors related to empathy and exhibitions were the ones which the participants joined the most in the study, the factor with the least participation was the price and other factors. It was determined that the visitors participating in the study are highly satisfied with the museum visit and recommend the museum to others. In addition, according to the results of the regression analysis, it was determined that the factors related to empathy and exhibitions are the most important factors which affect the satisfaction of museum visitors.

Keywords: Museum, Museums Visitors, Service Quality, Satisfaction, Topkapı Palace Museum.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 17 / 03 / 2021

Accepted: 29 / 06 / 2021

¹Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, banugulec23@hotmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-9937-6555>

²Öğr. Gör., Beykoz Üniversitesi/Meslek Yüksekokulu, Otel Lokanta ve İkrım Hizmetleri Bölümü, busradiken@beykoz.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-8888-9577>

Giriş

Turistlerin çoğu merak duygusu ve yeni yerler görme isteğiyle seyahate çıkmaktadır. Gelişen teknoloji, kitle iletişim araçlarının etkisi, eğitim ve kültür düzeyinin yükselmesi bu merakı daha da artırmıştır. Bu nedenle turistler gittikleri ülkenin doğal, tarihi ve kültürel çekiciliklerini yakından görmek ve tanımak isterler (Kozak vd., 2001: 39; Hacıoğlu, vd., 2015: 10). Kültürel çekicilikler arasında yer alan müzeler ise günümüzde giderek artan destinasyonlar arası rekabette, destinasyonu bir adım öne geçirmekte (Yetim ve Umur, 2016: 601) ve tekrar ziyaret edilebilirliğinin artırılmasına olanak sağlamaktadır (Kozak ve Rimmington, 2000: 261). Aynı zamanda müzeler sunmuş oldukları hizmetler sayesinde toplumların geçmişten geleceğe taşınmasında yardımcı olmaktadır. Bu sayede müzeler sadece eserlerin korunup saklanmasıyla ziyade kültürel sektöre katma değer üreten, toplumu bilgilendirici, kimlik yaratmada görevli birer cazibe merkezi konumundadırlar (Kurulgan ve Bayram, 2018: 376).

Temel amacı kültürel ve tarihi mirası korumak, saklamak, tanıtmak olan müzeler gelişmekte ve değişmekte olan ortamda varlığını sürdürebilmek için birtakım teknik ve yöntemler geliştirmek zorundadır (Sharif-Askari ve Abu-Hijleh, 2018: 186; Kara, 2013: 1). Modern müzeler web siteleri, sanal müzecilik, sosyal medya, mobil uygulamalar gibi yeni teknolojiden daha fazla yararlanarak daha çok ziyaretçi çekebilmektedir (Kervankıran, 2014: 364). Müzeler ziyaretçilerin sergilerle iletişim kurduğu ve etkileşimde bulunduğu eşsiz yerlerdir (Jeong ve Lee, 2006: 963). Bir müzeyi ziyaret etmek, öğrenmeyi ve eğlenmeyi içeren çok yönlü heyecan verici bir deneyim olabilir (Carmen vd, 2018: 48). Müze ziyaretleri sırasında ziyaretçilerin algılarını değerlendirerek ziyaretçi deneyimlerinin iyi anlaşılması müzeler için önemlidir (Putra, 2016: 322). Müzeler gelen ziyaretçilerini etkilemek ve buna bağlı ziyaretçi sayısını artırmak için sunmuş oldukları hizmet kalitesini ve ziyaretçi memnuniyetini belirli aralıklarla kontrol etmeli, müze ziyaretçilerinin ihtiyaç ve isteklerine göre düzenlemeler yapmalıdırlar (Yücelt, 2000: 3; Argan, 2009: 2). Yüksek hizmet kalitesinin tüketici memnuniyetinin bir öncülü olduğu görülmektedir (Cronin ve Taylor, 1992: 55). Bu çerçevede, müzelerdeki hizmet kalitesinin ölçümü, bu hizmetten faydalanan ziyaretçilerin bakış açısının ortaya konulması, müze ziyaretçilerinin istek ve beklentilerini ne ölçüde karşılandığının belirlenmesi anlamına gelmektedir (Umur, 2015: 70; Yılmaz, 2011: 184).

Bu çalışmada, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ziyaretçilerinin hizmet kalitesi algılamalarının memnuniyetleri üzerindeki etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. İstanbul'un en eski bölgelerinden birisi olan İstanbul Yarımadası'nda bulunan Topkapı Sarayı Müzesi, Fatih Sultan Mehmet zamanında yapılmıştır. Çok uzun yıllar padişahlara ev sahipliği yapan saray aynı zamanda idare, eğitim ve sanat merkezi görevini üstlenmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra müze haline getirilmiş ve dönemin ilk müzesi olması özelliğine sahiptir. Günümüzde koleksiyonları, mimarisi ve içinde bulunan binlerce arşiv belgesi sayesinde dünyada önde gelen saray müzelerinden birisidir (<https://www.millisaraylar.gov.tr/saraylar/>). Çalışma sonucunda elde edilen verilerin müze ziyaretçi sayısının artırılması hususunda müze yöneticilerine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

1. Literatür Taraması

Kalite, bir ürün veya hizmetin daimi olarak ziyaretçi ihtiyaç ve beklentilerini karşılaması ya da aşmasıdır. Avrupa Kalite Organizasyonu'na göre kalite, bir ürün ya da hizmetin tüketicinin isteklerine uygunluk derecesidir (Bolat, 2000: 30; Tavmergen, 2002: 22). Hizmet ise bir tarafın diğer bir tarafa sunduğu, herhangi bir mülkiyete yol açmayan soyut bir fayda olarak tanımlanmaktadır (Kotler, 1997: 467; İçöz, 2005: 10). Hizmetlerin diğer fiziksel ürünlerin aksine soyut bir yapıda olması, hizmet kalitesinin de soyut olmasını sağlamaktadır. Hizmetlerin kalitesi, hizmetin ne zaman, nasıl, kim tarafından sağlandığına göre müşteriden müşteriye değişmektedir ve subjektif değerlendirmelere tabidir (Kotler ve Armstrong, 2004: 299). Ayrıca hizmet derecesi hizmet sağlayanların, yani personelin yeteneğine, performansına göre de değişmektedir (Kotler, vd., 1999: 43). Hizmetler soyut nitelikte olduğundan hizmet kalitesi yerine algılanan hizmet kalitesi kavramı kullanılmaktadır. Algılanan hizmet kalitesi, bireyin hizmet gerçekleşmeden önceki istek ve beklentileri ile hizmet gerçekleştikten sonraki deneyiminin karşılaştırılmasının sonucu olarak ifade edilmektedir (Usta ve Memiş, 2009: 90). Yani kısaca algılanan hizmet kalitesi istenilen hizmet kalitesi ile işletmenin sunduğu hizmet deneyiminin birbiriyle ne kadar örtüştüğüdür (Chen ve Chen, 2010: 30). Hizmet kalitesi müşteriler tarafından açıklanabileceği ve müşteri gereksinimlerini karşılayabilecek niteliklere sahip ürün ve hizmet üretimiyle ortaya çıkabileceği görülmektedir (İçöz, 2005: 121).

Hizmet kalitesinin ölçülmesinde literatürde birçok model kullanılmaktadır (Eleren vd., 2007: 78; Umur, 2015: 70). Bu modellerden en çok tercih edileni Parasuraman vd. (1985)'nin geliştirdikleri SERVQUAL ölçeğidir. Parasuraman vd. yaptıkları çalışmada müşterilerin hizmet beklentileri ile sunulan hizmet deneyiminin yani algının kıyaslanması sonucunda hizmet kalitesinin belirlendiğini dile getirmiştir (Parasuraman vd., 1985: 43-44). Parasuraman vd. (1985) temel hizmet kalitesi boyutlarını; fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, teminat, empati olmak üzere beş kalite boyutu olarak belirtmişlerdir. SERVQUAL ölçeği hizmet kalitesinin ölçülmesinde literatürde yaygın olarak kullanılmasına rağmen birtakım eleştirilerin de odağında kalmıştır. Bu eleştirilerin önemli bir kısmı, hizmet kalitesinin müşterilerin hizmetin beklenti ve algı arasındaki farkı ölçmesi ve müşterinin hizmeti almadan önce ne ile karşılaşacağını bilememesi ya da fikri olmamasından kaynaklanmaktadır. Cronin ve Taylor (1992) bu nedenle SERVPERF ölçeğini geliştirmişlerdir. Bu yöntemde hizmet kalitesi

müşterinin algıladığı performansa yönelik ölçülmektedir. Bazı çalışmalarda hizmet kalitesinin belirlenmesinde performansa yani deneyime dayalı yöntemin daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Cronin ve Taylor, 1992: 55; Lee vd., 2000; Yılmaz, 2011: 184). Bu çalışmada da bu yöntem kullanılmıştır.

Müzeler, geçmiş, bugün ve gelecek arasında bağlantı kurmakta, turistik çekim yerleri olması itibariyle ülkenin tarihini ve kültürünü turistlere tanıtmakta, resmi olmayan çeşitli öğrenme deneyimlerini ziyaretçilere sunmaktadır (Sharif-Askari ve Abu-Hijleh, 2018: 186). Eğitimi, sosyal uyumu ve kişisel gelişimi destekleyen müzeler, kültürel mirası koruyan ve toplumun kimliğini yansıtan kültürel çeşitliliğin depoları olarak önemli rol oynarlar. Müzeler, destinasyonun çekiciliğini artırarak daha fazla ziyaretçi gelmesine dolayısıyla gelirin ve istihdamın artışına neden olmaktadır (Brida vd. 2012: 167). Yoğun rekabet şartlarında başarı için çabalayan her müze, ziyaretçilerin ihtiyaçlarını, isteklerini ve beklentilerini karşılayarak onlara tatmin edici bir deneyim sunar. Müzelerin kalitesi müzenin sunduğu ürünlerin, hizmetlerin kalitesine ve ziyaretçilerin deneyimlerinin kalitesine bağlı olduğu görülmektedir (Radder ve diğerleri, 2011: 318). Bu nedenle müzeler kültürel mirası araştırmanın, korumanın ve tanıtmanın yanı sıra müze ziyaretçilerinin ihtiyaç ve beklentilerini de karşılamalıdır. Müzenin hizmetlerini tüketicilerin beklentilerine göre ayarlamak, kaliteli hizmetler sunmak ve bunları kalıcı olarak iyileştirmek sürdürülebilirliği artırmak için önemlidir (Pop ve Borza, 2016: 218). Hizmet kalitesinin ölçülmesinde bu hizmetten faydalanan ziyaretçilerin müze deneyimlerinin incelenmesi gerekmektedir. Böylelikle müzenin eksikleri belirlenip iyileştirilerek ziyaretçi sayısının artırılmasında yardımcı olacaktır.

Yapılan literatür taramasında son yıllarda müzelerde algılanan hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik çalışma sayısının arttığı ve bu çalışmalarda SERVQUAL ölçeği geliştirilerek farklı ölçeklerin kullanıldığı (SERVPERF, HISTOQUAL, MUSEQUAL) görülmektedir. Örneğin Nowacki (2005) tarafından SERVQUAL ölçeği kullanılarak Polonya'daki bir müzede yapılan çalışmada müzeyi ziyaret edenlerin kalite algılamaları tespit edilmiş, ziyaretçilerin büyük oranda hizmet kalitesi algılamalarının beklentilerini karşılamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı ölçeği kullanarak Umur (2015) müze hizmet kalitesi algılamalarını profesyonel turist rehberleri bakış açısıyla ölçmüş, turist rehberlerinin iki ölçüm arasındaki algılama karşılaştırmalarına yer vermiş, hizmet kalitesi algılamalarında ilk ve son ölçüm arasında farklılıklar olduğunu tespit etmiştir.

Hizmet kalitesini performansa dayalı ölçen çalışmalar incelendiğinde; Yücelt (2000) Pennsylvania'daki müze ziyaretçilerinin hizmet kalitesi algılarını ölçmüş ve bu ölçüm sonucunda da ziyaretçilerin oldukça yüksek derecede hizmet kalitesi algılamalarına sahip olduğunu tespit etmiştir. Mey ve Mohamed (2010) SERVPERF ölçeğini kullanarak Malezya'daki müzelerde hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve davranışsal niyet arasındaki ilişkiyi incelemişler. Müze hizmet kalitesi boyutlarını ulaşılabilirlik, bilgi kaynakları, müşteri hizmetleri, sergi kalitesi, olanaklar ve fiyat olmak üzere altı boyutta belirlemişlerdir. Müze deneyimlerinden memnun olan ziyaretçilerin diğerlerine tavsiye ettikleri görülmüştür. Yılmaz (2011) tarafından benzer ölçek uyarlanarak, kolayda örneklem yöntemiyle seçilen 308 ziyaretçiden elde edilen anketlerin analizi neticesinde müze ziyaretçilerinin hizmet kalitesi algılamalarının dört etkenden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu etkenler "sergilere ilişkin unsurlar", "hizmetle ilgili fiziksel unsurlar", "fiyat", "empati" ve "diğer unsurlar" dan oluşmaktadır. Göreme Açık Hava Müzesi'nde yapılan çalışmada müze ziyaretçileri, müzede almış oldukları hizmeti tüm faktörler için orta düzeyde değerlendirmişlerdir. Argan (2009) Anadolu Üniversitesi Kütüphanesinde düzenlenen sergiye katılan 295 kişiye anket uygulanarak yaptığı çalışmada atmosfer, etkileşim ve sanatsal ün faktörlerinin müze ziyaretçilerinin demografik yapıları, sergi ile ilgili bilgi kaynakları ve sergiye katılım sıklıklarına göre farklılık gösterdiği sonucuna varmıştır. Altunel ve Günlü (2015), Topkapı Sarayı Müzesi'ne gelen yabancı ziyaretçiler ile yaptıkları çalışmada algılanan kalitenin, memnuniyet ve tavsiye etme davranışı üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aksu vd., (2017) tarafından Çanakkale Arkeoloji Müzesi ziyaretçileri ile gerçekleştirilen çalışmanın sonucunda hizmet kalitesi ile ziyaretçilerin tavsiye etme davranışları arasında olumlu bir ilişkinin olduğu, hizmet kalitesi algılamalarının yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır.

Frochot ve Hughes (2000) tarihi yerlerde hizmet kalitesinin ölçülmesinde SERVQUAL ölçeğinden yararlanarak HISTOQUAL adlı yeni bir ölçek geliştirmiştir. Bu ölçekte hizmet kalitesini fiziksel ürünler, heveslilik, iletişim, empati ve tüketim maddeleri olarak beş boyutta gruplandırmıştır. Cheng ve Wan (2012) HISTOQUAL ölçeğini kullanarak Makao'daki müzenin hizmet kalitesini ölçmeye yönelik yaptıkları çalışmanın ziyaretçi portföyünü hem turistler hem de yerel halk oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ise Makao'da yer alan müzenin hizmet kalitesinden genel olarak ziyaretçilerin memnun kalmadığı yönündedir. Güneş vd., (2019) Mevlana Müzesi'ni ziyaret eden 401 kişiyle aynı ölçeği kullanarak yaptıkları anket çalışmasının sonucunda ziyaretçilerin fiziksel özellikleri yüksek düzeyde kaliteli; iletişim, heveslilik ve tüketim maddelerini orta düzeyde kaliteli ve empati boyutunu düşük düzeyde kaliteli olarak algıladıklarını tespit etmiştir.

Hsieh vd., (2015) Tayvan Ulusal Müzesi'nde geliştirdikleri MUSEQUAL ölçeğini kullanarak yaptıkları çalışmada çekici ve itici faktörlerin müzedeki hizmet kalitesine ilişkin algılamaları etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca ziyaretçiler tarafından olumlu algılanan müze hizmet kalitesinin, onların sadakatini de olumlu etkilediğini belirlemişlerdir. Hizmet kalitesi boyutlarını fiziksel özellikler, iletişim, empati, heveslilik ve tüketilenler olarak isimlendirmişlerdir. Aynı ölçeği kullanan Sert ve Karacaoğlu (2018) Anadolu Medeniyetleri Müzesi ziyaretçilerine yaptıkları çalışmada algılanan hizmet

kalitesinin memnuniyet ve tavsiye etme niyeti üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca fiziksel özellikler faktörünün memnuniyet ve tavsiye etme niyeti üzerinde en etkili faktör olduğunu belirlemişlerdir.

Doğan ve Karakuş (2014)'ün KFG-AHP bütünleşik yönteminden yararlanarak yaptıkları çalışmada ziyaretçilerin beklentileri ile müzenin ihtiyaçları ilişkilendirilmiş ve ziyaretçilerin empati beklentilerine öncelik verdiği tespit edilmiştir. Müze ziyaretçilerinin bu beklentilerini karşılamada en büyük sorumluluk da müze görevlileri ve rehberlere düştüğü kanısına varılmıştır. Jeong ve Lee (2006) tarafından gerçekleştirilen çalışmada müzelerin fiziksel ortamının ziyaretçilerin memnuniyeti üzerine ne gibi bir etkiye sahip olduğu konusunda kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. Esas olarak Seul'de, Güney Kore'de ve çevresinde bulunan otuz müze bu çalışma için seçilmiştir. Katılımcıların gözlemlerinden derlenen veriler faktör analizi ve regresyon analizine sokulmuş olup tespit edilen sonuçlar ise şöyledir: Faktör analizi kullanılarak, müze çevresinin fiziksel özellikleri, sergi ortamı ve müze boyutu gibi üç alt gruba ayrılmıştır. Bu faktörlerin arasında sergi ortamının memnuniyet üzerinde en fazla etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Su ve Teng (2018) ise çalışmalarında müze kavramı ve işleyişini on iki hizmet kalitesi boyutuyla (güvence, güvenilirlik, duyarlılık, somut ürünler, empati, iletişim, sarf malzemeleri, kolaylık, hizmet ortamı, amaçlılık, niyet ve ilk elden deneyim) ilişkilendirmiştir.

2. Araştırmanın Yöntemi

İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ziyaretçilerinin hizmet kalitesi algılamalarının memnuniyetleri üzerindeki etkisini belirlemek için yapılan araştırmanın evrenini Topkapı Sarayı Müzesini ziyaret eden yerli turistler oluşturmaktadır. Bu müzenin evren olarak seçilmesinin nedeni 2018 yılında en çok ziyaret edilen müzeler arasında İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nin birinci sırada yer almasıdır (www.kulturvarliklari.gov.tr). Araştırma 01 Temmuz-30 Aralık 2018 tarihleri arasındaki müze ziyaretçilerini kapsamaktadır. Bu tarihlerin seçilmesinde İstanbul'a gelen turist sayılarının yılın ikinci yarısında ilk yarısına oranla daha çok olması etkili olmuştur (İstanbul Turizm İstatistikleri Raporu, 2019).

Veri toplama aracı olarak çalışmada anket tekniği kullanılmıştır. Müze hizmet kalitesi algılamalarına ilişkin ifadelerde ağırlıklı olarak Nowacki (2005), Umur (2015) Yılmaz'ın (2011); memnuniyet ifadelerinde ise Lee vd., (2011) çalışmalarından yararlanılmıştır. Katılımcıların ifadeleri beşli Likert ölçeğine göre değerlendirilmeleri istenmiştir. Ayrıca ankette katılımcıların demografik özelliklerine yönelik sorular da yer almıştır.

Araştırmada evrenin hepsine ulaşmak zaman ve maliyet açısından mümkün olmadığından kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tercih edilen bu örnekleme yönteminde araştırmacının ulaşabildiği katılımcılar gönüllülük esasına dayanarak araştırmaya dahil edilmiştir. 2018 yılında Topkapı Sarayı Müzesi'ni 3.004.620 kişinin ziyaret ettiği tespit edilmiştir (<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-43336/muze-istatistikleri.html>). Pazarlama araştırmaları alanında evren büyüklüğü 1.000.000 ve üzerinde ise 0.05 anlamlılık düzeyinde kabul edilen örneklem sayısı 384' tür (Altunışık vd., 2015: 136-137; Kozak, 2017: 117-118; Yazıcıoğlu, 2004: 50). Anketler, Topkapı Sarayı çıkışında, Sultanahmet Meydanı'nda ve Gülhane Parkı'nda yüz yüze görüşme yöntemiyle yapılmış, öncelikle 30 kişiye uygulanmış ve yapılan ön test sonucunda anlaşılmayan bir ifadeye rastlanmamıştır. Bu bağlamda Topkapı Sarayı Müzesi'ni ziyaret eden araştırmaya katılmaya gönüllü 410 yerli turist yüz yüze görüşme yoluyla vermiş oldukları bilgiler değerlendirilmeye alınmış ve bunlardan 14'ü yeterli gerekliliği sağlamadığı gerekçesiyle elenmiş ve 396 anket değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Veriler SPSS programında frekans dağılımı, faktör analizi, t testi, tek yönlü varyans analizi ve regresyon analizi yapılarak değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

Tablo 1' de Topkapı Sarayı'nı ziyaret eden kişilerin demografik bulguları yer almaktadır. Katılımcıların %64.6'sının erkek olduğu ve araştırmaya katılan müze ziyaretçilerinin %55.8'inin 18-25 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Medeni durum açısından ziyaretçilerin %69.2'sinin bekâr, eğitim durumu açısından %48,5'inin lisans mezunu olduğu ve katılımcıların %50.5'inin öğrencilerden oluştuğu tespit edilmiştir. Müze ziyaretine ise %56.1 oranıyla arkadaşlarıyla birlikte katıldıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 1. Demografik Bulgular

Demografik Faktörler		N	%
Cinsiyet	Kadın	140	35.4
	Erkek	256	64.6
Yaş	18-25	221	55.8

	26-35	92	23.2
	36-45	47	11.9
Medeni Hal	Evli	122	30.8
	Bekar	274	69.2
Eğitim Durumu	Orta öğretim	43	10.9
	Lise	128	32.3
	Lisans	192	48.5
	Lisans üstü	33	8.3
Mesleki Durum	Devlet memuru	60	15.2
	Özel sektör	70	17.7
	Öğrenci	200	50.5
	Serbest meslek	17	4.3
	Emekli	12	3.
	Diğer	37	9.3
Müze ziyaretine eşlik eden kişi/kişiler	Yalnız	55	13.9
	Ailemle	99	25.0
	Arkadaşlarımla	222	56.1
	Diğer	20	5.1

Tablo 2'de araştırmaya katılan müze ziyaretçilerinin hizmet kalitesi algılamalarının faktör analizi sonuçları yer almaktadır. Faktör analizinin sonucunda Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi sonucu 0.947 ve Bartlett testi sonucu ise 6349,599 bulunmuş, ölçeğin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizinde öz değeri birden büyük dört faktör elde edilmiş, fakat içerik analizi sonucunda faktör yükleri düşük çıkan 3 ifade (4.-12-25. ifadeler) ölçekten çıkartılmıştır. Faktör analizinin tekrarlanması sonucunda (27 ifade) toplam varyansın yaklaşık % 60.556' sını açıkladığı ve dört faktörden oluştuğu tespit edilmiştir. Varyansı en yüksek olan Faktör 1 empati olarak adlandırılmış, toplam varyansın %21.579'unu açıklamış ve on iki ifadeden oluşmuştur. Fiziksel unsurlar (%14.008) olarak adlandırılan Faktör 2 varyansın %14.008'ni açıklamış ve beş ifadeden oluşmuştur. Sergilere ilişkin unsurlar olarak adlandırılan Faktör 3 varyansın %12.879'unu açıklamış ve altı ifadeden oluşmuştur ve son olarak fiyat ve diğer unsurlar olarak adlandırılan Faktör 4 toplam varyansın %12.091'ni açıklamış dört ifadeden oluşmuştur. En çok olumlu algılanan faktörler sırasıyla empati (3.84), sergilere ilişkin unsurlar (3.83) ve fiziksel unsurlar (3.39) olurken, en az olumlu algılanan faktörün fiyat ve diğer unsurlar (3.19) olduğu tespit edilmiştir.

Ölçeğin ve faktörlerin Cronbach Alpha değerleri tablo 2'de verilmiştir. 27 ifadeden oluşan ölçeğin Cronbach Alpha değeri .946, faktörlerin Cronbach Alpha değerinin ise .792 ve .927 arasında olduğu görülmüştür. Araştırmalarda Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısının 0.7 ve üzeri olması arzu edilen bir durumdur (Altunışık vd., 2015: 126).

Tablo 2. Müze Ziyaretçilerinin Hizmet Kalitesi Algılamalarının Faktör Analizi Bulguları

Faktörler	\bar{X}	Faktör yükleri	Özdeğer	Açıklanan varyans	Cronbach Alpha
Faktör 1: Empati	3.84		11.721	21.579	.927
20. Müzede iyi karşılandığımı düşünmekteyim.	3.84	.752			
22. Müzede yasak ve sınırlı davranışlar konusunda bilgiye ulaşmak mümkündür.	3.88	.704			
18. Müzede görevliler (rehber dahil) her zaman nazik ve yardımseverdir.	3.84	.672			
16. Müzede sergiler ilginç ve çekici bir tarzda düzenlenmektedir.	3.78	.656			

3. Müze görevlileri (rehber dahil) temiz ve düzgün bir dış görünüme sahiptir.	3.97	.647			
17. Sergilerde görevli kişilerin verdikleri bilgi yeterlidir.	3.79	.637			
21. Müzedeki görevliler, ziyaretçi taleplerini karşılayabilmek için gerekli donanımına sahiptir.	3.72	.630			
19. Müzenin ziyarete açık olduğu saatler uygundur.	3.74	.613			
2. Müzedeki yabancı dillerdeki basılı eserler anlaşılır ve yardımcıdır.	3.83	.587			
23. Müzede olası sorunlara ve potansiyel tehlikelere yönelik uyarılar tatmin edicidir.	3.70	.562			
1. Müzedeki yön levhaları anlaşılır ve yardımcıdır.	4.08	.541			
11. Müze ziyaretinde uyulacak kurallara ilişkin bilgiler bulunmaktadır.	3.94	.513			
Faktör 2: Fiziksel Unsurlar	3.39		1.876	14.008	.822
9. Müzenin yürüyüş alanları rahatça gezilmeye elverişlidir.	3.82	.723			
7. Müze, uygun park alanlarına sahiptir.	3.07	.686			
5. Tuvaletlerin sayısı ve temizliği yeterlidir.	3.05	.640			
13. Müzenin çevre temizliği yeterlidir.	3.63	.621			
8. Müzede yaşlılar ve engelliler için uygun düzenlemeler vardır.	3.42	.609			
Faktör 3: Sergilere İlişkin Unsurlar	3.83		1.675	12.879	.817
30. Müzede broşür ve el kitapçığında bulunan bilgiler yeterlidir	3.55	.659			
14. Müzede yüksek kaliteli basılı eser, hediyelik eşya vb. bulmak mümkündür.	3.87	.645			
28. Müzeye ilişkin her türlü dokümanlar müzede bulunmaktadır.	3.63	.630			
15. Sergi ve koleksiyonların, tarihsel olaylar veya müzeye ilişkin verdikleri bilgiler yeterlidir.	3.90	.542			
10. Müze iyi korunmuş ve restore edilmiştir.	3.81	.498			
6. Müze, görmeye değer çok sayıda ilginç esere sahiptir.	4.22	.419			
Faktör 4: Fiyat ve diğer unsurlar	3.19		1.078	12.091	.792
27. Müzeye giriş ücreti uygundur.	2.90	.782			
26. Basılı eser, hediyelik eşya vb. fiyatları uygundur.	3.02	.712			
24. Müzedeki kalabalık tahammül edilebilir düzeydedir.	3.32	.563			
29. Müzeye ilişkin her türlü doküman müze dışında bulunmaktadır.	3.53	.554			
Açıklanan toplam varyans				60.556	

Varimax Rotasyonlu Temel Bileşenler Faktör Analizi Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği= .947, Bartlett's Test of Sphericity: $p < .000$ (Chi-Square 6349,599, $df=351$). Cronbach Alpha : ,946 (27 ifade), Cronbach Alpha : ,953(30 ifade)
Yanıt Kategorileri: 5: Kesinlikle katılıyorum, 1: Kesinlikle katılmıyorum.

Tablo 2’de müze ziyaretçilerinin hizmet kalitesi algılamalarının aritmetik ortalama değerleri incelendiğinde tüm ifadeler arasında ziyaretçilerin en çok katılım gösterdiği ifade 4.22 ortalama ile sergilere ilişkin unsurlar faktörü içinde yer alan “müzenin, görmeye değer çok sayıda ilginç esere sahip olduğu” ifadesidir. Daha sonra empati faktörü altında yer alan 4.08 ortalama ile “müzedeki yön levhaları anlaşılır ve yardımcıdır” ifadesi ve 3.97 ortalama ile “müze görevlileri temiz ve düzgün bir dış görünüme sahip olduğu” ifadeleri gelmektedir. Müze ziyaretçilerinin fiyat ve diğer unsurlar faktörü altında yer alan 2.90 ortalama ile “müze giriş ücreti uygun olduğu” ve 3.02 ortalama ile “basılı eser, hediyelik eşya fiyatları uygun olduğu” ifadeleri en düşük düzeyde katılım sağlanan ifadelerdir. “Tuvaletlerin sayısı ve temizliği yeterlidir.”, “Müze, uygun park alanlarına sahiptir.” ifadelerinin de düşük ortalamaya sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 3’te müze ziyaretçilerinin memnuniyetlerine ilişkin ifadelerin aritmetik ortalaması yer almaktadır. Araştırmaya katılan ziyaretçilerinin yüksek düzeyde müze ziyaretinden memnun kaldıkları ve müzeyi başkalarına tavsiye ettikleri tespit edilmiştir.

Tablo 3. Müze Ziyaretçilerinin Memnuniyetlerine İlişkin İfadelerin Aritmetik Ortalaması

İfadeler	\bar{X}	ss
Memnuniyet ve tavsiye etme davranışı	4.17	.89
Müzeyi ziyaretimden memnun kaldım.	4.19	.89
Müzeyi ziyaret etmelerini başkalarına tavsiye ederim.	4.16	.90
Cronbach’s Alpha ,975		

Araştırmada verilerin çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakılmış, veriler normal dağılım gösterdiğinden parametrik testler yapılmıştır. Ziyaretçilerin medeni duruma göre müzenin hizmet kalitesi algılamalarına yönelik bağımsız örneklem t-testi sonucu Tablo 4’te verilmiştir. Yapılan bağımsız örneklem t- testi sonucunda sadece empati faktöründe medeni durum değişkenine göre anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Empati faktöründe evli ziyaretçilerin ortalamaları bekar ziyaretçilerin ortalamalarına göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Evli ziyaretçilerin bekar ziyaretçilere kıyasla müze hizmet kalitesi algılamalarında empati faktörünü daha fazla önem verdikleri görülmektedir. Aslında diğer faktörlerde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmamasına rağmen evli ziyaretçilerin bekar ziyaretçilere kıyasla diğer tüm faktörleri daha fazla önemsedikleri ortalamalardan dolayı söylenebilir. Güneş vd.(2019), çalışmalarında evli katılımcıların bekar katılımcılara kıyasla müze hizmet kalitesi algı ortalamaları daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan t testi, tek yönlü varyans analizi sonucunda müzenin hizmet kalitesi algılamalarında cinsiyet, eğitim, meslek ve müze ziyaretine eşlik edilen kişi değişkenlerinde anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Yılmaz ve Yetiş (2016) çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşmış, Harman ve Akgündüz ise (2014) yabancı turistlerin müze beklentilerinin medeni durum ve yaşa göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini tespit etmiştir. Müzelerin ve ziyaretçilerin farklı olmasından dolayı farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.

Tablo 4. Medeni Durum Değişkenine Göre Müzenin Hizmet Kalitesi Algılamalarına Yönelik Bağımsız Örneklem t-Testi

Faktörler	Seçenek	N	\bar{X}	ss	t-değeri	df	Sig.
Empati	Evli	122	3.97	.75	2.555	394	.025*
	Bekar	274	3.78	.77			
Fiziksel unsurlar	Evli	122	3.50	.91	1.533	394	.126
	Bekar	274	3.35	.87			
Sergilere ilişkin unsurlar	Evli	122	3.92	.74	1.741	394	.082
	Bekar	274	3.78	.73			
Fiyat ve diğer unsurlar	Evli	122	3.29	.99	1.282	394	.201
	Bekar	274	3.15	.98			

Memnuniyet	Evli	122	4.32	.80	1.732	394	.084
	Bekar	274	4,16	,89			

*p<.05

Tablo 5'te müze ziyaretçilerinin memnuniyetine ilişkin regresyon analizi sonuçları yer almaktadır. Bağımlı değişken bir, bağımsız değişkenin ise birden fazla bulunduğu durumlarda çok değişkenli regresyon analizi yapılmaktadır (Altunışık vd., 2015: 239-242; Kozak, 2017: 154). Bu çalışmada da çoklu regresyon analizi tercih edilmiş olup memnuniyet bağımlı değişkeni; empati, fiziksel unsurlar ve sergilere ilişkin unsurlar ise bağımsız değişkenleri oluşturmaktadır. Regresyon analizi anlamlı ($p<.05$) bulunmuş, düzeltilmiş R^2 incelendiğinde hizmet kalitesi faktörlerinin memnuniyet algısını % 49,3 açıkladığı tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonucunda hizmet kalitesi faktörlerinden sergilere ilişkin unsurlar ($\beta= .396$, $p<.05$) ve empatinin ($\beta= .284$, $p<.05$) müze ziyaretçilerinin memnuniyetini en fazla etkileyen unsurlar olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Memnuniyete İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p
Empati	.328	.072	.284	4.531	.000*
Fiziksel unsurlar	.077	.050	.077	1.536	.125
Sergilere ilişkin unsurlar	.474	.071	.396	6.660	.000*
Fiyat ve diğer unsurlar	.009	.042	.010	.215	.830
R= .702 ^a R ² =.493 F=94.990 p=.000 Sh= .60					

a. Yordayıcılar: (Sabit), fiyat, sergiler, fiziksel, empati

*p<.05

Sonuç ve Değerlendirme

İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ziyaretçilerinin hizmet kalitesi algılamalarının memnuniyetleri üzerindeki etkisini ölçmek için yapılan çalışmanın sonucuna göre müze ziyaretçilerinin hizmet kalitesi algılamalarının olumlu yönde olduğu ve ankette yer alan ifadelerle yüksek oranda katılım gösterdikleri görülmektedir. Bu sonuç Yılmaz (2011) ve Nowacki (2005)'in yapmış oldukları çalışmaların sonuçlarına göre farklılık gösterse de Yücelt (2000)'in çalışmasını destekler niteliktedir. Müze ziyaretçilerinin en fazla katıldıkları ifadeler incelendiğinde ziyaretçilerin, müzede, görmeye değer çok sayıda ilginç eser olduğu ve müzede yön levhalarının anlaşılır ve yardımcı olduğu görülmüştür. Müzeler, uygarlık tarihinde yer alan her türlü nesnenin, bilimsel kurallara bağlı kalarak sergilendiği, gerek yerel turistlerin gerek yabancı turistlerin beğeni ve kültürel algılamalarının gelişmesine olanak sağlayan, araştırmacıların çalışmalarında dayanak oluşturan tarihi verilerin gelecek nesillere aktarıldığı mekânlardır (www.kulturvarliklari.gov.tr, 14.11.2020). Topkapı Sarayı müzesi porselenden, gümüş eşyalara, kutsal emanetlere kadar görülebilecek çok sayıda nesne ve esere sahiptir. Bu bağlamda araştırma sonucunda en fazla olumlu algılanan ifadenin de "müzenin, görmeye değer çok sayıda ilginç esere sahip olduğu" ifadesi olması şaşırtıcı bir sonuç değildir. Ayrıca müzelerdeki nesne ve sanat eserlerinin sergilenmesinde doğru aydınlatma, sergilenen eserin algılanmasında büyük rol oynayarak etkileyciliğini artırmaktadır (Özcan ve Çağlar, 2020: 647). Müze ortamındaki sıcaklık, nem ve aydınlatmaya özellikle dikkat edilmesi gerekir (Sharif-Askari ve Abu-Hijleh, 2018: 186).

Ankete katılan ziyaretçiler müze giriş ücretlerini, hediyelik eşya vb. fiyatlarını yüksek bulduklarını ifade etmişlerdir. Müze ziyaretçilerinin yarısının öğrenci olması sebebiyle müze giriş ücretleri yüksek olarak algılanmış olabilir. Son zamanlarda kullanımı giderek artan müze kartın bilinirliğinin artırılması ve müze karta sunulan avantajların genişletilmesi fiyat ve algılanan hizmet kalitesi ilişkisini artırmak için önemli bir adım olacaktır. Ayrıca turistik faaliyete katılan insanlar gerek hatıra amaçlı gerek hediyelik amaçlı gittikleri yerlerden hediyelik eşya alımına önem vermektedir. Bu bağlamda müzelerde bulunan hediyelik eşyaların kalite ve çeşitliliğinin artırılması fiyat politikalarının ise makul bir oranda olması müze ziyaretçilerini memnun kılacaktır. Araştırma sonucunda tuvalet sayısı ve temizliğinin yeterliliği konusunda eksiklerin olduğu görülmektedir. Tuvalet sayısının artırılması ve temizliğine özen gösterilmesi gerekmektedir. Ayrıca park alanlarının sayısı da artırılmalıdır. Müzede kalabalığın kabul edilebilir düzeyde olması için ziyaretçi sayısına sınırlamalar getirilebilir, kuyrukları azaltmak için giriş bankoları artırılabilir.

Yapılan faktör analizi sonucunda, müze hizmet kalitesi boyutları sırasıyla empati, sergilere ilişkin unsurlar, fiziksel unsurlar ile fiyat ve diğer unsurlardır. Empati ve sergilere ilişkin unsurlar en fazla katılım sağlanan boyutlardır. Fiyat ve diğer unsurların en az katılım gösterilen boyut olmasının nedeni ise katılımcıların müzeye giriş, hediyelik eşya vb. ücretlerini yüksek bulmasından kaynaklanmaktadır. Çalışma sonucunda elde edilen diğer bir bulgu da empati ve sergilere ilişkin unsurların ziyaretçi memnuniyetini etkileyen en önemli faktörler oluşudur. Empati faktöründe en fazla katılım sağlanan

ifadeler olması sevindiricidir. Bu sonuçlar müze çalışanlarının ne kadar yeterli olduğunu göstermektedir. Doğan ve Karakuş (2014) ve Yılmaz (2011)'un çalışmalarında da müze ziyaretçilerinin empati beklentilerine öncelik verdiği tespit edilmiştir. Müze ziyaretçilerinin bu beklentilerini karşılamada en büyük sorumluluğun müze görevlileri ve rehberlere düştüğü görülmüştür. Jeong ve Lee (2006) tarafından yapılan çalışma sonucunda sergi ortamının ziyaretçi memnuniyeti üzerinde en önemli etken olduğu tespit edilmiştir. Sezgin vd., (2011) çalışmalarında sergilerin, alışveriş mağazasının ziyaretçi memnuniyetini önemli derecede etkilediğini tespit etmişlerdir. Nowacki (2005) çalışmasında sergilerin, tasarım ve düzenlemelerin ziyaretçilerin memnuniyetini en fazla etkileyen faktörler olduğunu belirlemiştir.

Araştırmaya katılan ziyaretçilerin müze ziyaretinden yüksek düzeyde memnun kaldıkları ve müzeyi başkalarına tavsiye ettikleri belirlenmiştir. Daha yüksek ziyaretçi memnuniyeti ve sadakatinde müzenin hizmet kalitesi ve deneyimler önemli bir etkiye sahiptir (Cronin ve Taylor, 1992: 55). Memnun bir ziyaretçi müzeyi tekrar ziyaret edebilir ve diğer insanlara müzeyi tavsiye edebilir. Ayrıca mevcut ziyaretçilerini elde tutarak ve yeni müşteriler çekerek bir müze daha yüksek gelir ve daha iyi bir pazar payı elde edebilecektir (Radder ve Han, 2013: 1261). Literatürde de benzer şekilde algılanan kalite, memnuniyet ve tavsiye etme davranışı arasında olumlu bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir (Altunel ve Günlü, 2015; Aksu vd., 2017).

Müzeler daha fazla ziyaretçi odaklı olarak ve ziyaretçilerini tatmin edecek deneyimler sunarak kolaylaştırıcı olmalıdır (Putra, 2016: 326). Bu amaçla müze ziyaretine katılmak isteyen yaşlı ve engelli ziyaretçiler için de müze çalışanları tarafından refakat edilmesi ayrıca müze içerisinde de yaşlı ve engellilerin rahat gezebileceği ortamların oluşturulması müzelerin ziyaret edilebilirliğini artırma yönünde önemli adımlar olacaktır. Müze memnuniyetine ilişkin birçok çalışmada buna uygun ortamların olmadığı tespit edilmiştir (Nowacki: 2005; Jeong ve Lee: 2006; Yılmaz: 2011; Su ve Teng: 2018). Kültür turizmi içerisinde yer alan müzeler, destinasyona ekonomik fayda sağlayan tanınırlığı artıran önemli çekim merkezleridir (Su ve Teng, 2018: 214). Bu çekim merkezlerinin ziyaretçi sayısını artırmak için müzelerin tanıtımında internet, sosyal medya gibi popüler iletişim araçlarından faydalanmak gerekmektedir.

Bu çalışma Topkapı Sarayı Müzesi ziyaretçileriyle sınırlandırılmıştır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda araştırmaya dahil edilen müze ve örneklem sayıları artırılabilir, yabancı turistlerin de hizmet kalitesi ve memnuniyet düzeyi karşılaştırılabilir. Böylece elde edilen sonuçlar doğrultusunda müze yöneticileri, hizmet kalitesinde düzenlemeler yaparak ziyaretçi sayısını ve memnuniyetini artırarak, rekabet avantajı elde edebilirler.

Kaynakça

- Aksu M., Saatçı G. ve Demirbulat, Ö. G. (2017). Çanakkale Arkeoloji Müzesi'ni ziyaret eden yerli turistlerin hizmet kalitesi algılarının belirlenmesi. *Eurasian Academy of Sciences Social Science Journal (Internatiol Refereed & Indexed)*, 389-401.
- Altunel M.C. ve Günlü E. (2015). Deneyimleme kalitesi, algılanan değer ve memnuniyetin müze ziyaretçilerinin tavsiye etme eğilimi üzerindeki etkisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26 (2), 191-206.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. (Geliştirilmiş 5.Baskı). Adapazarı: Sakarya Yayıncılık.
- Argan, T. M. (2009). Sanat galerilerinin sergi salonunda algılanan hizmet kalitesi boyutları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 1-18.
- Bolat, T. (2000). *Toplam kalite yönetimi:(Konaklama İşletmelerinde Uygulanması)*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Brida , J.G, Meleddu, M. ve Pulina, M. (2012). Factors influencing the intention to revisit a cultural attraction: the case study of the museum of modern and contemporary art in Rovereto, *Journal of Cultural Heritage*, 13, 167-174.
- Carmen A., Carmen, C. ve Garrido, M. (2018). A journey through the museum: Visit factors that prevent or further visitor satiation. *Annals of Tourism Research*, 73, 48-61.
- Chen, C. F., ve Chen, F. S. (2010). Experience quality, perceived value, satisfaction and behavioral intentions for heritage tourists. *Tourism management*, 31 (1), 29-35.
- Cheng, I. M. ve Wan, Y. K. P. (2012). Service quality of Macao Museum. *Journal of Quality Assurance in Hospitality and Tourism*, 13 (1), 37-60.
- Cronin, J. J. ve Taylor, S. A. (1992), Measuring service quality: a reexamination and extension, *Journal Of Marketing*, 56 (3), 55-68.

- Doğan, N. Ö. ve Karakuş, Y. (2014). KFG-AHP bütünleşik yöntemi kullanılarak turizm sektöründe hizmet kalitesinin değerlendirilmesi: Göreme Açık Hava Müzesi üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (3), 169-194.
- Eleren, A., Bektaş Ç. ve Görmüş, A. Ş. (2007). Hizmet sektöründe hizmet kalitesinin SERVQUAL yöntemi ile ölçülmesi ve hazır yemek işletmesinde bir uygulama. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44 (514), 75-88.
- Frochot, I. ve Hughes, H. (2000). HISTOQUAL: The development of a historic houses assessment scale. *Tourism Management*, 21 (2), 157-167.
- Güneş, E., Pekerşen, Y., Alagöz, G ve Sivrikaya, K. (2019). Müze ziyaretçilerinin hizmet kalitesine yönelik algılamaları: Mevlana müzesi örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 11 (21), 591-612.
- Hacıoğlu, N., Gökdeniz, A. ve Dinç, Y. (2015). *Boş Zaman ve Rekreasyon Yönetimi Örnek Animasyon Uygulamaları* (Güncellenmiş 3. Baskı), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Harman, S ve Akgündüz, Y. (2014). Efes Örenyeri ziyaretçilerinin müze deneyimi beklentilerini belirlemeye dönük bir araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (2) , 113-133.
- Hsieh, C.M, Park, S. H. ve Hitchcock, M. J. (2015). Examining the relationships among motivation, service quality and loyalty: The case of the National Museum of Natural Science (NMNS). *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 20 (1), 1505–1526.
- <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-43336/muze-istatistikleri.html> 19.10.2020
- <https://www.millisaraylar.gov.tr/saraylar/topkapi-sarayi>, 30.11.2020
- İstanbul Turizm İstatistikleri Raporu, <https://istanbul.ktb.gov.tr/Eklenti/68945,aralik-2019-turizm-istatistikleri> 19.10.2020
- İçöz, O. (2005). *Hizmet pazarlaması*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Jeong, J. H., ve Lee, K. H. (2006). The physical environment in museums and its effects on visitors' satisfaction. *Building and Environment*, 41 (7), 963-969.
- Kara, A. (2013). *Müze gelirini artırmak için fiyat politikaları ve Ayasofya Müzesine uygulama*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kervankıran, İ. (2014). Dünyada değişen müze algısı ekseninde Türkiye'deki müze turizmine bakış. *Electronic Turkish Studies*, 9 (11), 345-369.
- Kotler, P. (1997). *Marketing management: analysis, planning, implementation and control*. New Jersey: Prentice Hall International, Inc.
- Kotler, P. ve Armstrong, G. (2004). *Principles of marketing*. 10.ed. New Jersey: Pearson Education.
- Kotler, P., Bowen, J. ve Makens, J. (1999). *Marketing for hospitality and tourism*. Prentice Hall International, Inc.
- Kozak, M. (2017). *Bilimsel araştırma: tasarım, yazım ve yayım teknikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak, M. ve Rington, M. (2000). Tourist satisfaction with Mallorca, Spain, as an off season holiday destination. *Journal of Travel Research*, 38 (3), 260–270.
- Kozak, N., Kozak, M.A. ve Kozak, M. (2001). *Genel turizm: ilkeler ve kavramlar*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kurulgan, M. ve Bayram, F. (2018). Müzelerde algılanan hizmet kalitesi boyutları: Anadolu Üniversitesi Eğitim Karikatürleri Müzesi'nde bir inceleme. *Turkish Journal Of Social Research/Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 22 (2), 375-410.
- Lee H. Lee Y. ve Yoo D. (2000). The determinants of perceived service quality and its relationship with satisfaction, *Journal of Services Marketing*, 14 (3), 217-231.
- Lee, S., Jeon, S. ve Kim, D. (2011). The impact of tour quality and tourist satisfaction on tourist loyalty: the case of chinese tourists in Korea, *Tourism Management*, 32 (5), 1115-1124.
- Mey, L. P. ve Mohamed, B. (2010). Service quality, visitor satisfaction and behavioural intentions: Pilot study at a museum in Malaysia. *Journal of Global Business and Economics*, 1 (1), 226-240.
- Nowacki, M. M. (2005). Evaluating a museum as a tourist product using the SERVQUAL method. *Museum Management and Curatorship*, 20 (3), 235-250.

- Özcan, U. ve Çağlar, H. (2020). Müzede aydınlatmanın kullanıcı ve eserler açısından değerlendirilmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (18), 645-655.
- Parasuraman, A. A., Zeithalm, V. A. ve Berry, L. L. (1985). A Conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49 (4), 41-50.
- Pop, I. L. Borza, A. (2016). Quality in museums as a way to increase sustainability, *European Journal of Sustainable Development*, 5 (3), 217-228.
- Putra, F. K. K. (2016). Implementation of HISTOQUAL model to measure visitors' geology bandung, Asia Tourism Forum 2016 – *The 12th Biennial Conference of Hospitality and Tourism Industry in Asia (ATF-16)* Bandung, Indonesia, 322-327.
- Radder, L. ve Han, X., (2013). Perceived quality, visitor satisfaction and conative loyalty in south african heritage museums. *International Business & Economics Research Journal*, 12 (10), 1261-1272.
- Sert, A. N. ve Karacaoğlu, S. (2018). Müzelerdeki hizmet kalitesinin memnuniyet algısı ve tavsiye etme niyeti üzerindeki etkisi: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Örneği, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (2), 103-122.
- Sezgin, M., Haşiloğlu, S. B. ve İnal, E. (2011). Müze pazarlamasında müşteri ilişkileri ve deneyimleri üzerine bir araştırma. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (13), 201-220.
- Sharif-Askari, H., ve Abu-Hijleh, B. (2018). Review of museums' indoor environment conditions studies and guidelines and their impact on the museums' artifacts and energy consumption. *Building and Environment*, 143, 186-195.
- Su, Y., ve Teng, W. (2018). Contemplating museums' service failure: Extracting the service quality dimensions of museums from negative on-line reviews. *Tourism Management*, 69, 214-222.
- Tavmergen, İ. P. (2002). *Turizm sektöründe kalite yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Umur, M. (2015). Turist rehberlerinin müze hizmet kalitesi algılamaları üzerine bir araştırma: Göreme açık hava müzesi örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10, 68-90.
- Usta, R. ve Memiş, S. (2009). Hizmet kalitesi ve marka bağlılığı arasındaki ilişki üzerine müşteri tatmininin aracılık etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*. 23 (4), 87-108.
- www.kulturvarliklari.gov.tr, 14.10.2020.
- Yazıcıoğlu, E. (2004). *Spss uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Yetim, A.Ç. ve Umur, M. (2016). Turist rehberleri bakış açısıyla müze deneyimi: Göreme açık hava müzesi örneği. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 7 (14), 599-618.
- Yılmaz, İ. (2011). Müze ziyaretçilerinin hizmet kalitesi algılamaları: Göreme açık hava müzesi örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22 (2), 183-193.
- Yücelt, U. (2000). Marketing museums: an empirical investigation among museum visitors. *Journal of Nonprofit and Public Sector Marketing*, 8 (3), 3-13.

Extended Abstract

Aim and Scope

It is important for museums to understand visitor experiences well by evaluating the perceptions of visitors during museum visits (Putra, 2016: 322). Museums should periodically check the service quality and visitor satisfaction they offer to influence and increase the number of their visitors, and they should make arrangements according to those visitors' needs and requests (Yücelt, 2000: 3; Argan, 2009: 2). In this study, it was attempted to test the effect of service quality perceptions of the visitors of Istanbul Topkapı Palace Museum on their satisfaction. Topkapı Palace Museum ranks first among the most visited museums in 2018. Following the study, it is considered that the data obtained will contribute to the museum managers in increasing the number of museum visitors.

Methods

The aim of this study is to determine the effect of service quality perceptions of the visitors of Istanbul Topkapı Palace Museum on their satisfaction. The population of the study is composed of local tourists who visited the Topkapı Palace Museum. The reason why this museum was chosen as the population is that Istanbul Topkapı Palace Museum was ranked

1st among the most visited museums in 2018 (www.kulturvarliklari.gov.tr, 14.10.2020). The study covers museum visitors between 01 July and 30 December 2018.

The convenience sampling method was used in the study. It was determined that 3,004,620 people visited the Topkapı Palace Museum in 2018. In the field of marketing research, if the size of the population is one million and above, the sample number accepted at 0.05 significance level is 384 ((Altunışık vd., 2015: 136-137, Kozak, 2017: 117-118; Yazıcıoğlu, 2004: 50). In this context, the information given by 410 local visitors of Topkapı Palace Museum who were willing to participate in the study were evaluated, 14 of them were eliminated as they did not meet the necessary requirements, and 396 questionnaires were considered in the end.

The questionnaire technique was used in the study as a data collection tool. The studies of Nowacki (2005), Umur (2015) Yılmaz (2011) were used mainly for the expressions related to perceptions of museum service quality, while studies of Lee, Jeon, and Kim (2011) were used for expressions of satisfaction. Participants were asked to rate their statements according to the five-point Likert scale. In addition, there are questions about the demographic characteristics of the participants in the survey. The data were evaluated in the SPSS program by performing frequency distribution, factor analysis, t test, one-way analysis of variance and regression analysis.

Findings

It is observed that 64.6% of the participants in the study are men and 55.8% of the museum visitors participating in the research are in the 18-25 age range. It was identified that 69.2% of the visitors are single in marital status, 48.5% of them are undergraduate graduates and 50.5% of the participants are students. They reported that they participated in the museum visit with their friends with a rate of 56.1%.

As a result of the factor analysis, it was identified that around 60.556% of the total variance was explained and consisted of four factors. Those factors were named as empathy, physical elements, elements related to exhibitions, price and other factors. While empathy (3.84), factors related to exhibitions (3.83) and physical factors (3.39) were the most positively perceived factors, the least positively perceived factors were price and other factors (3.19).

Among all the statements, the most participated one by the visitors is the statement that "the museum has many interesting works worth seeing", which is included in the elements regarding the exhibitions with an average of 4.22. This is followed by the statement "the direction signs in the museum are understandable and helpful" with an average of 4.08 under the empathy factor and the statement that the museum staff have a clean and smooth external appearance with an average of 3.97. The lowest level of participation from the museum visitors are the statements of "the entrance fee to the museum is appropriate" under the price and other elements factor, and "the prices of printed works and souvenirs are reasonable", both with an average of 2.90. It is observed that the expressions "The number and hygiene of the toilets are sufficient.", "The museum has suitable parking spaces." also have low average.

Conclusion

According to the results of the study, it is seen that the service quality perceptions of the museum visitors are positive and they agree with the expressions in the survey at a high rate

Following the factor analysis, the dimensions of the museum service quality are empathy, elements regarding exhibitions, physical elements, price and other factors respectively. Empathy and elements regarding exhibitions are the most participated factors. The reason why price and other factors are the least participated factors is that the participants find the museum entrance fees, souvenir prices etc. high. Another finding obtained in the end of the study is that empathy and elements regarding exhibitions are the most important factors that affect visitor satisfaction. It is also pleasing to see the empathy factor among the most participated expressions. These results show how competent the museum staff are.

It was determined that the visitors participating in the study are highly satisfied with the museum visit and recommend the museum to others. The museum's service quality and experiences have an important effect on higher visitor satisfaction and loyalty (Cronin ve Taylor, 1992: 55). A satisfied visitor can revisit the museum and recommend the museum to other people.

Museums should be more visitor-focused facilitators by providing experiences that will satisfy their visitors (Putra, 2016: 326). For this purpose, accompaniment of elderly and disabled visitors by the museum staff and creating comfortable environments for those elderly and disabled visitors in the museum will be important steps in increasing the number of museum visits.

This study is limited to the visitors of Topkapı Palace Museum. In future studies, the number of museums and samples included in the research can be increased, and the service quality and satisfaction level of foreign tourists can be compared too.

Ertelenmiş Vergi Varlığına ve Yükümlülüğüne Neden Olan Muhasebe Standartlarının Tespiti¹

Determination of Accounting Standards Causing to Deferred Tax Assets and Liability

Sezer Öksüz², Ekrem Yıldız³

Öz

Bu çalışmanın temel amacı; hisseleri Borsa İstanbul Pay Piyasasında işlem gören ve İmalat Sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmalarda, Ertelenmiş Vergi Varlığına ve Yükümlülüğüne neden olan en önemli standart uygulamalarının neler olduğunu incelemek ve böylece ilgililere faydalı bilgiler sunmaktır. Belirtilen amaç doğrultusunda çalışmada oluşturulan hipotezler Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis H testleri ile test edilmiştir. Analizlerde BİST İmalat Sanayi Sektörünün 9 alt sektöründen verisine ulaşılabilen 158 firma verileri kullanılmıştır. Çalışma bulguları; hangi standartların, ilgili sektörde sistematik bir şekilde ertelenmiş vergi varlığı ve yükümlülüğü yarattığını açıkça ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular bağlamında çalışmada ileri sürülen sav, ilgili kurumların Türk vergi mevzuatını bu çalışmada sözü edilen standartlarla uyumlu hale getirebileceği yönündedir. Böylelikle vergi gelirlerinde önemli bir değişiklik olmazken, tek bir vergi rakamına sahip daha sade bilançoların oluşması sağlanacak, ayrıca firmaların hem standarda hem de vergi mevzuatına uygun muhasebe uygulamalarından, böylece zamandan ve gereksiz iş yükünden kurtulmalarına ve finansal bilgi kullanıcılarının daha sağlıklı bir şekilde analiz yapmalarına da imkân tanınmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Muhasebe Standartları, Türk Vergi Yasaları, Ertelenmiş Vergi

Abstract

The main aim of this study is to examine what are the most important standard practices that cause deferred Tax Assets and Liabilities in companies whose shares are traded in the Borsa Istanbul Stock Market and operating in the Manufacturing Industry sector, thus to provide useful information to those concerned. In line with the stated purpose, the hypotheses created in the study were tested with Mann-Whitney U and Kruskal Wallis H tests. The data of 158 companies, whose data can be accessed from 9 sub-sectors of BIST Manufacturing Industry Sector, were used in the analysis. The findings of the study clearly show which standards create systematically deferred tax assets and liabilities in the relevant sector. In the context of the findings obtained, the argument put forward in the study is in the direction that the relevant institutions urgently need to harmonize the Turkish tax legislation with the standards mentioned in this study. Thus, while there will be no significant change in tax revenues, simpler balance sheets with a single tax figure will be created, in addition, firms will be given the opportunity to get rid of accounting practices according to both standard and tax legislation, thereby spending time and unnecessary workload and financial information users will be given the opportunity to analyze in a more productive way.

Keywords: Turkish Accounting Standards, Turkish Tax Laws, Deferred Tax

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: M40, M41, M48

Submitted: 30 / 03 / 2021

Accepted: 25 / 09 / 2021

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Ekrem Yıldız danışmanlığında yürütülen Sezer Öksüz tarafından hazırlanan ve Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Türkiye Muhasebe Standartları ile Türk Vergi Yasaları Arasındaki Farklılıkların Muhasebe Sürecine Etkileri: Bir Uygulama Örneği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, MYO, sezeroksuz@yahoo.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-9567-8142>.

³ Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, ekremyildiz@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-2233-6974>.

Giriş

İşletmelere ilişkin finansal bilgilerin, işletmeyle ilgili bilgi kullanıcılarına sunulması finansal tablolar aracılığıyla sağlanır. Bu nedenle finansal tablolarda yer alan verilerin doğruluğu, güvenilirliği ve geçerliliği, bilgi kullanıcıları açısından önem arz etmektedir. Finansal tablolar ile ilgili önem arz eden bir diğer konu da işletmelerin ticari faaliyetlerinin ortak bir dilde kayıt altına alınması ve raporlanması gerekliliğidir. Bu gereklilik de özellikle küreselleşen Dünyada, ülkeler arasında ortak bir muhasebe standardının oluşmasını sağlamıştır. Türkiye de; oluşturulan bu muhasebe standardına zaman içerisinde uyum sağlamaya çalışarak mevcut muhasebe sistemini bu yönde düzenlemektedir. Uluslararası alanda oluşturulmuş muhasebe standartları ile ülkelere özgü vergisel düzenlemeler ise muhasebe kayıt sürecinde bazı farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmakta ve bu farklılıklar, işletmelerin muhasebe sürecine ve dolayısıyla da mali tablolarına “sürekli” ve “geçici” vergi farklılıkları olarak yansımaktadır. TMS 12 Gelir Vergileri standardı kapsamında bu farklılıklar ve ertelenmiş vergi kavramı düzenlenmiştir.

Gelir Vergileri standardı; mali tablolarda gelir vergisinin raporlanması, değerlendirilmesi ve sunumu ile ilgili düzenlemeleri belirleyen uluslararası vergilendirme standardı olup 1981 yılında yayımlanmış ve daha sonraki yıllarda sürekli olarak yenilenmiştir (Dick ve Missionier-Piera, 2010:189). Ertelenmiş vergi, ticari kar ve mali kar arasındaki fark olup ilerleyen dönemlerde varlıkların geri kazanılması veya yükümlülüklerin karşılanması halinde oluşacak olan vergiyi ifade eder. (Greuning, Scott ve Terblanche, 2011: 175).

TMS 12 Gelir Vergileri standardı kapsamında sürekli ve geçici vergi farklılıkları (sektör bazında) hangi standartların neden olduğunu veya hangi standartların diğerlerinden daha fazla etki ettiğini ortaya koymak, gerek mali tablo kullanıcılarının ve gerekse de kanun koyucuların alacakları kararlara yol gösterici olması açısından önem arz etmektedir. Bu noktada çalışmanın temel amacı; hisseleri Borsa İstanbul Pay Piyasasında işlem gören ve İmalat Sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmalarda, ertelenmiş vergi varlığı ve yükümlülüğüne neden olan standart uygulamalarını ayrıntılı bir şekilde analiz etmektir.

Çalışma kapsamında yapılan ve çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer verilen ön analizlere göre, bazı standartların ilgili sektörde ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlığı ve yükümlülüğü tutarlarına olan etkisinin, diğer standartlara nazaran daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit üzerine standartların ertelenmiş vergi yaratma durumları, istatistiki analizlerle karşılaştırmaya tabi tutulmuş ve dikkat çekici bulgulara ulaşılmıştır. İmalat Sanayi sektöründe faaliyet gösteren firma verileri ile yapılan istatistiki analizler sonucunda elde edilen bulguların, hem finansal tablo kullanıcıları hem de piyasa yapımcıları için faydalı çıkarımlar sunacağı ve çalışmanın yazındaki boşluğu doldurarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Ayrıca bu çalışma, sektöre özgü kriterlerin analiz sonuçlarına olan etkisini ortadan kaldırmak amacıyla imalat sanayi sektörü dışındaki tüm sektörleri kapsam dışında tutmaktadır. Analizde İmalat Sanayi sektörünün kullanılması, birkaç açıdan önemlidir. Birincisi, 2016 yılı itibarıyla Borsa İstanbul'da yer alan 405 şirketin yaklaşık %47'si, imalat sanayi sektöründe yer alan şirketlerden oluşmaktadır. Özellikle finansal analizlerde diğer sektörlerle karşılaştırılması uygun olmayan ve mali sektörde faaliyet gösteren 144 şirketin hesaplamalardan çıkarılması durumunda bu oran, yaklaşık olarak %73'e yükselmektedir. Dolayısıyla salt imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren firma verilerini analiz etmesine rağmen, belirtilen özelliği nedeniyle bu çalışma, elde edilen sonuçlara ilişkin daha genel yorumlar yapılabilmesini mümkün kılacak niteliktedir. İkincisi, imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren firma faaliyetleri, tüm muhasebe hesaplarıyla (nakit, alacak, stok, maddi olan ve olmayan varlıklar, borçlar ve özsermaye hesapları) ilişkilidir. Belirtilen özelliği nedeniyle bu sektör, ertelenmiş vergi varlığı ve yükümlülüğüne fiilen etki eden hesap kalemlerinin ve dolayısıyla standartların neler olduğunu ve gerçekte hangi standartların etki gücünün daha yüksek olduğunu ortaya koyması açısından da önemlidir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri; sırasıyla, konu ile ilişkili olarak yazında yer alan çalışmalara, çalışmanın veri seti ve yöntemine, analizlere ilişkin bulgulara ve çalışma sonucuna ve çıkarımlarına yer verecek şekilde tasarlanmıştır.

1. Literatür Taraması

Türk Vergi Yasaları ile Türkiye Muhasebe Standartlarının getirmiş olduğu yaklaşım farklılıklarını ortaya koyan birçok çalışma literatürde yer almaktadır. Ancak yapılan çalışmaların çoğunluğu bir veya birkaç standart bazında yapılan karşılaştırma şeklindedir. Yapılan çalışmalar genellikle teorik bazda ya da muhasebe kayıtları şeklindedir. Genel anlamda etkiyi ölçmeye yönelik çalışma sayısı çok sınırlıdır. Konu ile ilgili olarak yapılan çalışmalara aşağıda kısaca yer verilmiştir.

Diñç (2007) çalışmasında, muhasebe ile vergi kuralları arasındaki ilişkiyi ve gelir vergisi standardının muhasebe uygulamalarına etkisini incelemiştir. Yapmış olduğu çalışmada geçici farklılıklara ve muhasebe kayıtlarına yer vermiştir. Standardın uygulanmasının işletmelere ve muhasebecilere büyük yük getireceğini, bu nedenle şahıs işletmelerinin ve

küçük işletmelerin kapsam dışında tutulması gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Tekdüzen Hesap Planına standardın gerektirdiği hesapların eklenmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur.

Özkan (2009) çalışmasında, Gelir Vergileri Standardına göre ertelenmiş vergiyi örnek muhasebe uygulamaları ile incelemiştir. Geçici ve sürekli vergi farklılıklarını ele almıştır. Standardın mali tablolarda daha gerçekçi hazırlanmasına olanak sağladığını, muhasebe uygulayıcılarının bu standardı özümsemesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Kaya (2011) çalışmasında, Muhasebe Vergi Kanunları etkileşiminin Türkiye Muhasebe Standartları açısından değerlendirmesini yapmıştır. Vergi düzenlemeleri ile muhasebe standartlarını ele alarak, geçici farklara değinmiştir. Türkiye Muhasebe Standartlarına geçiş ile birlikte muhasebe süreçlerinin vergi düzenlemelerinin vesayetinden kurtulacağını ileri sürmüştür. Gelir vergisi standardının vergi kanunlarındaki düzenlemeden kaynaklanan farklılıkların izlenmesini sağlayacağını belirtmiştir.

Çalış (2013) çalışmasında, Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları ile Vergi Usul Kanunu düzenlemelerini karşılaştırmıştır. Yapmış olduğu çalışmada standartlarla vergi düzenlemeleri arasındaki değerlendirme farklılıklarını teorik olarak ele almıştır. Muhasebe kayıtlarıyla ortaya çıkan farklılıkları örneklendirmiştir. Çalışmasının sonuç kısmında işletmelerin her iki mevzuatı da dikkate alması gerektiğini, standartlara uygun olarak tutulan muhasebe kayıtlarının vergi idaresine rapor edilirken VUK hükümlerine göre düzeltilmesi gerektiğini öne sürmüştür.

Küçük (2014) çalışmasında, Türk Muhasebe Standartları ile Vergi uygulamaları arasındaki uyumu ve bilançoya yansımalarını ele almıştır. Yapmış olduğu çalışmada 8 adet standardı ele alarak vergi uygulamaları ile yaklaşım farklılıklarına değinmiştir. Standartların tekdüzen hesap planına olan yansımalarını ortaya koymuştur. TMSK ile SPK arasındaki standartların yayınlanması konusundaki yetki karmaşasına çözüm bulunması gerektiğini ileri sürmüştür.

Ergin (2016) çalışmasında, vergi mevzuatı ile TMS/TFRS değerlendirme ölçütlerini karşılaştırmıştır. VUK'taki ve TMS'deki değerlendirme ölçütlerini kavramsal olarak ele alarak aralarındaki yaklaşım farklılıklarını belirlemiştir. Değerleme ölçütleri açısından her iki düzenleme arasında belirgin farklılıklar bulunduğunu, vergi düzenlemelerinde değerlemenin vergi alacağını tespit için yapıldığını, TMS'de ise varlıkların güncel ve gerçeğe uygun değerlerinin tespit edilmesi olduğunu ileri sürmüştür.

Karakaya ve Sevim (2016) çalışmalarında, TMS 12 Gelir Vergileri Standardını incelemiş ve örnek bir şirket özelinde uygulama yapmıştır. Standartla vergi uygulamalarını karşılaştırarak örnek şirket özelinde ödenecek kurumlar vergisini hesaplamışlardır. Standardın sadece geçici farkları ele aldığını ortaya koymuşlardır.

Cavlak ve Cebeci (2017) çalışmalarında, ertelenmiş vergi unsurlarının analizini yapmıştır. Şirketlerin gerçek performanslarını belirleyebilmek ve burada ertelenmiş verginin önemini ortaya koymak açısından BİST 30 Endeksinde yer alan şirketlerin 2008-2015 yılları arasındaki mali tablolarını içerik analizi yöntemi kullanarak incelemiştir. Çalışmasının sonucunda ertelenmiş vergi etkisi açısından, 2011-2015 yılları arasında çalışmaya konu şirketlerin daha fazla vergi diğer yıllarda ise daha az vergi ödemiş olduğunu ortaya koymuştur.

Literatürde yer alan çalışmalar ağırlıklı olarak standart ve vergi uygulamaları arasındaki yaklaşım farklılıklarına yöneliktir. Bu farklılıkların işletme mali tablolarına yansımaları ve vergi varlıklarına yahut yükümlülüklerine etkisi hakkında çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada ise; BİST İmalat Sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal tablolarındaki geçici vergi farklılıklarına neden olan en önemli temel standartların tespit edilmesine yönelik ayrıntılı (istatistikî) analizlere yer verilmiştir. Çalışmanın bu yönüyle diğer çalışmalardan farklılaşarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Araştırmanın Veri Seti ve Yöntemi

Belirtildiği üzere bu çalışmanın temel amacı; hisseleri Borsa İstanbul Pay Piyasasında işlem gören ve İmalat Sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmalarda, Ertelenmiş Vergi Varlığına ve Yükümlülüğüne neden olan en önemli standart uygulamalarının neler olduğunu incelemek ve böylece ilgililere faydalı bilgiler sunmaktır. Belirtilen amaç doğrultusunda çalışmada, BİST İmalat Sanayi Sektörünün 9 alt sektöründen verisine ulaşılabilen 158 firma verileri kullanılmıştır. Çalışmaya konu firmaların sektör bazında dağılımı Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1. Çalışmaya Konu Firmaların Sektörlere Göre Dağılımı

Alt Sektörler	Sektördeki Toplam Firma Sayısı	Verisine Ulaşılabilen Firma Sayısı	Çalışmaya Konu Olan Firma Sayısı
<i>Taş ve Toprağa Dayalı İmalat</i>	28	3	25
<i>Orman Ürünleri ve Mobilya</i>	4	0	4
<i>Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım</i>	30	5	25
<i>Metal Ana Sanayi</i>	18	3	15
<i>Kimya, Petrol Kauçuk ve Plastik Ürünler</i>	35	10	25
<i>Kağıt ve Kağıt Ürünleri, Basım ve Yayın</i>	17	3	14
<i>Gıda, İçki ve Tütün</i>	30	5	25
<i>Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri</i>	27	4	23
<i>Diğer İmalat Sanayi</i>	4	2	2
TOPLAM	193	35	158

Not: Firmalara ilişkin faaliyet raporları, www.kap.gov.tr web sayfasından temin edilmiştir.

Çalışmaya konu firmaların;

(i)Ertelenmiş Vergi Varlığı Tutarları,

(ii)Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü Tutarları,

(iii)Ertelenmiş Vergi Varlığına neden olan hesap kalemleri ve

(iv)Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğüne neden olan hesap kalemleri, bu çalışmanın temel aldığı veri setini oluşturmaktadır.

Veriler, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 ve 2016 yıllarının kapsayacak ve her bir firma için ayrı ayrı olacak şekilde Kamuyu Aydınlatma Platformu'nun resmi web sitesinden (www.kap.gov.tr) temin edilmiştir. Verilerin temin sürecinde öncelikle yıl bazında her bir firmaya ait Bağımsız Denetim Raporlarına ulaşılmıştır. Her bir firma için, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 ve 2016 yıllarını kapsayacak şekilde 6 bağımsız denetim raporu ve finansal durum tablosu (158 firma için toplam 948 rapor ve tablo) temin edilmiştir. Firmalara ilişkin ertelenmiş vergi varlığı (EVV) ve ertelenmiş vergi yükümlülüğü (EVY) verileri finansal durum tablolarından çekilmiştir. Tablo 2, firmalara ilişkin EVV ve EVY verilerinin yıllar itibarıyla dağılımını sunmaktadır.

Tablo 2. İmalat Ana Sanayi Sektöründeki 158 Firmanın Ertelenmiş Vergi Varlığı ve Yükümlülüğü Tutarlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Ertelenmiş Vergi Varlığı	Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü	Toplam
2011	1.831.337.804	2.547.239.332	4.378.577.136
2012	2.382.618.526	2.835.526.698	5.218.145.224
2013	4.162.243.904	3.340.179.542	7.502.423.446
2014	6.085.412.493	3.827.507.298	9.912.919.791
2015	4.517.838.331	5.141.364.147	9.659.202.478
2016	6.139.348.638	6.696.697.544	12.836.046.182
Toplam	25.118.799.696	24.388.514.561	49.507.314.257

EVV'ye ve EVY'ye neden olan hesap kalemlerine ilişkin detaylar (hesap kalemleri ve tutarları) ise bağımsız denetim raporlarının tek tek incelenmesi (ön analize tabi tutulması) suretiyle temin edilmiştir. Firmaların ertelenmiş vergi varlığına veya ertelenmiş vergi yükümlülüğüne neden olan hesap kalemlerine ilişkin detaylar, finansal durum tablolarında yer almadığından dolayı bu verilere, bağımsız denetim raporları incelenerek (ön analize tabi tutularak) ulaşılmıştır⁴. Son olarak da hesap kalemleri ile standart uygulamaları eşleştirilerek EVV'ye ve EVY'ye etki eden standartlar belirlenmiştir. Hangi standartların ertelenmiş vergi varlığına ya da yükümlülüğüne neden olduğunun tespit edilebilmesi için, 6 yıllık dönemde, 224 hesap kalemine ilişkin toplam 4.795 adet tutar verisi kullanılmıştır. Ön analizler sonucu belirlenen standartların neden olduğu EVV ve EVY tutarlarına ilişkin istatistik bilgileri Tablo 3'de özetlenmiştir.

⁴ EVV'ye ve EVY'ye neden olan hesap kalemlerine ilişkin detaylara, alan kısıtlaması nedeniyle burada yer verilememiştir.

Tablo 3. Standart Uygulamalarının Neden Olduğu Ertelemiş Vergi Varlığına ve Yükümlülüğüne İlişkin Özet İstatistik Bilgiler

	Ortalama	Standart Sapma	Basıklık	Çarpıklık	
Ertelemiş Vergi Varlığına Neden Olan Standartlar	Borçlanma Maliyetleri	123.178	1.241.624	659	24
	Çalışanlara Sağlanan Faydalar	3.207.507	8.649.179	72	7
	Devlet Teşvikleri ve Yardımları	4.777.148	15.025.714	46	6
	Finansal Araçlar	254.942	1.181.360	332	17
	Hasılat	891.610	3.633.478	190	12
	İlişkili Taraf	2.213	27.241	204	14
	İnşaat Sözleşmeleri	67.623	910.177	212	14
	İşt. ve İş Ortaklarındaki Yatırımlar	4.964	53.344	161	12
	Karşılıklar Koş. Borç.ve Koş.Var.	1.324.765	5.979.148	94	9
	Kiralama İşlemleri	11.089	114.984	128	11
	Kur Değişiminin Etkileri	78.425	1.337.481	477	21
	Maddi Duran Varlıklar	562.601	2.410.573	77	8
	Maddi Olmayan Duran Varlıklar	93.582	809.856	160	12
	Stoklar	692.542	2.513.219	55	7
	Tarımsal Faaliyetler	43	911	488	22
	Varlıklarda Değer Düşüklüğü	17.094	193.514	237	15
	Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	16.148	239.087	257	16
Diğer	4.777.148	15.025.714	46	6	
Ertelemiş Vergi Yükümlülüğüne Neden Olan Standartlar	Borçlanma Maliyetleri	141.060	1.020.802	89	9
	Çalışanlara Sağlanan Faydalar	13.625	89.976	86	9
	Devlet Teşvikleri ve Yardımları	1.086.769	20.384.389	521	22
	Finansal Araçlar	746.516	4.451.390	131	10
	Hasılat	24.009	216.239	170	13
	İlişkili Taraf	94	1.762	814	28
	İnşaat Sözleşmeleri	20.307	327.717	368	19
	İşt. ve İş Ortaklarındaki Yatırımlar	10.767	322.943	947	31
	Karşılıklar Koş. Borç.ve Koş.Var.	171.429	2.087.932	602	23
	Kiralama İşlemleri	8.079	124.496	239	15
	Kur Değişiminin Etkileri	73.015	1.324.158	507	22
	Maddi Duran Varlıklar	21.512.881	91.053.518	158	11
	Maddi Olmayan Duran Varlıklar	646.474	3.757.710	39	6
	Stoklar	214.793	2.797.020	709	25
	Tarımsal Faaliyetler	50.575	656.362	212	14
	Varlıklarda Değer Düşüklüğü	33.474	348.885	149	12
	Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	510.273	8.878.058	913	30
Diğer	462.142	2.437.118	74	8	

Not:

"Ortalama" sütunu; her bir standardın sektörde neden olduğu toplam ertelenmiş vergi varlığı ya da yükümlülüklerinin firma başına düşen yıllık ortalama tutarını ifade etmektedir. Örneğin Borçlanma Maliyetleri Standardı'nın sektörde neden olduğu ertelenmiş vergi varlığı toplam tutarı, 116.772.274 TL'dir. Çalışmaya konu olan 158 firma ve 6 yıllık zaman dilimi dikkate alındığında, ertelenmiş vergi varlığının firma başına yıllık ortalama tutarı $(116.772.274 / (158 \text{ firma} * 6 \text{ yıl})) = 123.178 \text{ TL}$ 'dir. Hangi standardın hangi alt sektörde toplam ne kadar EVV'ye ve EVY'ye neden olduğu Tablo 5 ve Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 3'de yer alan basıklık ve çarpıklık katsayıları, kabul edilebilir sınırların (basıklık için 3, çarpıklık için ise 0) oldukça üzerinde çıkmıştır. Bu durum, verilerin normal dağılım özelliği göstermediğine işaret etmektedir. Verilerin normal dağılıma uygunluğunu tespit etmek amacıyla kullanılan Kolmogorov Smirnov Testi sonuçları da aynı sonucu ortaya koymaktadır⁵ (Tablo 4).

⁵ Tablo 4'te yer alan Assymp.Sig. (anlamlılık) sütunundaki değerlerin, istatistiksel anlamlılık hesaplamalarında sınır değeri kabul edilen 0,05 veya 0,1'den küçük olması çalışmaya konu olan EVV ve EVY tutarlarının normal dağılım özelliği göstermediğini, başka bir ifadeyle dağılımların normal dağılımdan anlamlı bir şekilde farklılık gösterdiğini ifade etmektedir.

Tablo 4. Standart Uygulamalarının Neden Olduğu Ertelenmiş Vergi Varlığı ve Yükümlülüğü Tutarları İçin Normallik Testi Sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov Testi	
	İstatistik Değeri	Assymp.Sig. (Anlamlılık Düzeyi)
Ertelenmiş Vergi Varlığı	30.90	0.0000
Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü	20.15	0.0000

Verilerin normal dağılım sergilememesi nedeniyle; ilgili sektörde hangi standartların EVV ve EVY yaratma gücünün istatistiki olarak diğerlerinden daha fazla olduğunu ortaya koymak amacıyla çalışmada, parametrik olmayan testlerden olan Mann-Whitney U testi ve Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır.

“x” standardının uygulaması nedeniyle “i” sektöründe ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlığı ve yükümlülüğü tutarları ile analize konu edilen zaman dilimi boyunca aynı sektörde farklı standartların uygulanması nedeniyle ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlığı ve yükümlülüğü tutarları arasında istatistiksel anlamda fark olup olmadığı, Mann-Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Mann-Whitney U testi, çalışmaya konu olan serilerin normal dağılmaması nedeniyle t-istatistiğinin uygulanmadığı durumlarda t-istatistiğinin alternatifi olarak kullanılır. İki seriye ait ortalamaların karşılaştırılması amacıyla kullanılan Mann-Whitney U testinin istatistik değeri Denklem 1’deki gibi hesaplanabilir (Tekin, 2006: 168-174). Denklem 2 ve Denklem 3, ilgili analiz tekniğinin uygulanabilmesi için hesaplanması zorunlu diğer eşitlikleri göstermektedir (Bozkurt, 2015).

$$U = n_1 n_2 + \frac{n_1(n_1 + 1)}{2} - \sum R_1 \quad (1)$$

$$\sigma_u = \sqrt{\frac{n_1 n_2 (n_1 + n_2 + 1)}{12}} \quad (2)$$

$$Z = \frac{U - \frac{n_1 n_2}{2}}{\sigma_u} \quad (3)$$

n_1 : Birinci örnek kütledeki gözlem miktarını,

n_2 : İkinci örnek kütledeki gözlem miktarını,

R_1 : Birinci örnek kütledeki değerleri,

σ : Standart sapmayı ve

Z: Z istatistik değerini ifade etmektedir.

Mann-Whitney U testi kısaca şöyle uygulanır (Bozkurt, 2015): (i) Denklem 3 ile hesaplanan Z istatistik değeri ile Z-dağılım çizelgesinden tespit edilen %10 anlamlılık seviyeli kritik değer ($Z_{\alpha/2}$) karşılaştırılır ve (ii) $Z < Z_{\alpha/2}$ şartı sağlandığı (sağlanmadığı) taktirde; “x” standardının uygulaması nedeniyle “i” sektöründe ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlığı ve yükümlülüğü tutarlarının, analize konu edilen zaman dilimi boyunca aynı sektörde farklı standartların uygulanması nedeniyle ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlığı ve yükümlülüğü tutarlarından istatistiki olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı (farklılaştığı) yargısına ulaşılır.

Bir ya da iki ana kütleyle ilişkin hipotez sınamalarının yapıldığı Mann-Whitney U testinin aksine ikiden fazla ana kütleyle ilgili hipotez sınamaları için ANOVA testi kullanılır. Ancak verilerin normal dağılım sergilememesinden dolayı, bu çalışmada, “i” sektöründe ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlığı ve yükümlülüğü tutarlarının çalışmaya konu olan standart uygulamalarına göre farklılık gösterip göstermediği, ANOVA testinin parametrik olmayan verilerde kullanılabilen hali olan Kruskal Wallis H testi ile incelenmiştir. Sözü edilen testinin uygulanma süreci şöyle özetlenebilir (Tekin, 2006):

(i)Denklem 4 yardımıyla H istatistiği hesaplanır,

(ii) X^2 dağılım çizelgesinden %10 anlamlılık seviyeli ve (k-1) serbestlik dereceli kritik değer (X^2_k) belirlenir,

(iii)H istatistiği ile X^2_k kritik değeri karşılaştırılır ve

(iv) $H < X^2_k$ şartı sağlandığı takdirde, “i” sektöründe ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlıklarının ve yükümlülüklerinin çalışmaya konu olan standart uygulamalarına göre farklılık göstermediği yargısına varılır.

$$H = \frac{12}{N(N+1)} \left[\frac{(\sum R_1)^2}{n_1} + \frac{(\sum R_2)^2}{n_2} + \dots + \frac{(\sum R_k)^2}{n_k} \right] - 3(N+1) \quad (4)$$

n_k : k'nıncı örnek kütledeki gözlem miktarını,

R_k : k'nıncı örnek kütledeki değerleri,

k: Örnek kütle sayısını ve

N: Örnek kütlelerin tamamındaki toplam gözlem miktarını ifade etmektedir.

SPSS-16 programı kullanılarak yapılan ilgili analizlere ilişkin bulgular, aşağıdaki başlıklar altında ele alınmaktadır.

3. Bulgular

Çalışmaya esas teşkil eden her bir alt sektör ve ana sektör için ayrı ayrı olmak üzere, ertelenmiş vergi varlığı tutarlarının, belli standartlardan daha fazla etkilenip etkilenmediğini ortaya koymak için yapılan analizlerde şu hipotezler test edilmiştir:

Mann-Whitney U testi için;

H_0 : "x" standardının uygulanması nedeniyle "i" sektöründe ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlığı tutarları ile diğer standartların uygulanması nedeniyle aynı sektörde ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlığı tutarları arasında istatistiksel anlamda bir fark yoktur.

H_1 : "x" standardının uygulanması nedeniyle "i" sektöründe ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlığı tutarları ile diğer standartların uygulanması nedeniyle aynı sektörde ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlığı tutarları arasında istatistiksel anlamda fark vardır.

Kruskal Wallis H testi için;

H_0 : "i" sektöründe ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlığı tutarları, uygulanan standartlara göre istatistiki açıdan farklılık göstermezler.

H_1 : "i" sektöründe ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlığı tutarları, uygulanan standartlara göre istatistiki açıdan farklılık gösterirler.

Benzer şekilde Çalışmaya esas teşkil eden her bir alt sektör ve ana sektör için ayrı ayrı olmak üzere, ertelenmiş vergi yükümlülüğü tutarlarının, belli standartlardan daha fazla etkilenip etkilenmediğini ortaya koymak için yapılan analizlerde ise şu hipotezler test edilecektir:

Mann-Whitney U testi için;

H_0 : "x" standardının uygulanması nedeniyle "i" sektöründe ortaya çıkan ertelenmiş vergi yükümlülüğü tutarları ile diğer standartların uygulanması nedeniyle aynı sektörde ortaya çıkan ertelenmiş vergi yükümlülüğü tutarları arasında istatistiksel açıdan bir fark yoktur.

H_1 : "x" standardının uygulanması nedeniyle "i" sektöründe ortaya çıkan ertelenmiş vergi yükümlülüğü tutarları ile diğer standartların uygulanması nedeniyle aynı sektörde ortaya çıkan ertelenmiş vergi yükümlülüğü tutarları arasında istatistiksel açıdan fark vardır.

Kruskal Wallis H testi için;

H_0 : "i" sektöründe ortaya çıkan ertelenmiş vergi yükümlülüğü tutarları, uygulanan standartlara göre istatistiki açıdan farklılık göstermezler.

H_1 : "i" sektöründe ortaya çıkan ertelenmiş vergi yükümlülüğü tutarları, uygulanan standartlara göre istatistiki açıdan farklılık gösterirler.

Ertelenmiş vergi varlığına yönelik Hipotezlerin test edilmesi amacıyla yapılan analizlere ilişkin bulgular, alt sektörler ve ana sektör bazında Tablo 5'de sunulmuştur (Tablo 5'in oluşturulması için SPSS-16 programında 380 ayrı analiz gerçekleştirilmiştir). Tablo 5'in Mann-Whitney U testi sonuçlarına yer verilen alanlarda bulunan bulgulardan standart isimlerine karşılık gelenler, ilgili sektör için o standardın neden olduğu ertelenmiş vergi varlığı toplam tutarını göstermektedir. "Mann-Whitney U" ifadesine karşılık gelenler, o sektörde yapılan analizler sonucunda elde edilen Mann-Whitney U testinin istatistik değerini vermektedir. "Anlamlılık Düzeyi" ifadesine karşılık gelenler ise ilgili standart nedeniyle o sektörde ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlığı tutarlarının, diğer standartlar nedeniyle ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlığı

tutarlarından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklı olup olmadığını göstermektedir. İstatistiksel anlamda farklı olanlar, **koyu** yazılarak vurgulanmıştır. Bu çalışmada ki anlamlılık düzeyi, %5 olarak belirlenmiştir. Çünkü: ekonomik analizlerde %5 ve %1 sıklıkla (Gujarati, 2001: 132), kullanılan anlamlılık seviyeleridir (Orhunbilge, 1996: 28). Tablo 5'de analiz sonucu boş bırakılan yerler; ilgili standardın, tabloda yer verilen sektörde herhangi bir ertelenmiş vergi varlığı yaratmadığı bilgisini sunmaktadır. Son olarak Tablo 5'de en aşağıda yer verilen "KWH TESTİ" bölümü de Kruskal Wallis H testi analizlerine ilişkin bulguları sunmaktadır.

Tablo 5. Ertelemiş Vergi Varlıklarına İlişkin Analiz Sonuçları

Bölüm 1.

STANDARTLAR	Taş ve Toprağa Dayalı İmalat	Orman Ürünleri ve Mobilya	Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım	Metal Ana Sanayi	Kimya, Petrol Kauçuk ve Plastik Ürünler
Borçlanma Maliyetleri	806.872,00 741.00 Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	1.633.839,00 182,00 -0,84 0,39	18.615.573,00 8.360,00 -5,22 0,00	4.389.196,00 2.063,00 -3,36 0,00	18.440.837,00 4.697,00 -3,65 0,00
Çalışanlara Sağlanan Faydalar	376.428.830,00 19.387,00 Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	14.574.765,00 512,00 -2,42 0,02	730.113.821,00 37.543,00 -4,88 0,00	797.646.068,00 7.522,00 -6,87 0,00	601.239.786,00 26.381,00 -6,34 0,00
Devlet Teşvikleri ve Yardımları	717.063.551,00 3.803,00 Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	111.208.957,00 191,00 -2,94 0,00	6.020.526.319,00 3.905,00 -8,50 0,00	437.665.559,00 2.136,00 -2,26 0,02	5.968.064.329,00 213,00 -7,75 0,00
Diğer	916.303.062,00 23.955,00 Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	29.481.830,00 103,00 -2,10 0,35	876.269.485,00 33.279,50 -2,45 0,01	741.117.751,00 8.137,00 -3,31 0,00	444.071.526,00 28.171,00 -0,45 0,64
Finansal Araçlar	23.663.023,00 9.741,00 Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	885.931,00 141,00 -3,53 0,00	104.399.430,00 14.387,00 -5,18 0,00	61.295.809,00 5.260,00 -1,99 0,04	15.906.314,00 7.864,00 -3,30 0,00
Hasılat	74.938.988,00 18.752,50 Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	9.087.237,00 564,00 -0,31 0,75	281.375.782,00 34.140,00 -2,33 0,02	174.190.283,00 10.584,00 -3,35 0,00	89.724.737,00 26.435,00 -1,66 0,09
İlişkili Taraf	0,00 - Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	0,00 - - -	506.880,00 444,00 -1,13 0,25	0,00 - - -	0,00 - - -
İnşaat Sözleşmeleri	0,00 - Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	0,00 - - -	64.106.805,00 3.392,00 -0,94 0,34	0,00 - - -	0,00 - - -
İştiraklerdeki ve İş Ort. Yatırımları	0,00 - Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	0,00 - - -	941.578,00 587,00 -0,71 0,47	0,00 - - -	2.421.835,00 1.305,00 -0,14 0,88
Karşılıklar Koş. Borçlar ve Koş. Varlıklar	84.810.619,00 23.435,00 Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	6.019.064,00 550,00 -0,09 0,92	890.800.555,00 38.143,50 -1,71 0,08	142.151.577,00 8.764,00 -2,29 0,02	68.752.591,00 18.765,00 -2,07 0,38
Kiralama İşlemleri	0,00 - Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	0,00 - - -	0,00 - - -	0,00 - - -	6.700.974,00 1.509,00 -1,09 0,27
Kur Değişiminin Etkileri	0,00 - Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	524,00 0,00 -1,71 0,08	1.338.882,00 1.036,00 -3,33 0,00	29.333,00 73,00 -1,16 0,24	72.199.089,00 4.627,00 -1,66 0,09
Maddi Duran Varlıklar	34.594.340,00 8.394,00 Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	3.484.443,00 185,00 -0,79 0,42	62.400.379,00 12.758,00 -0,56 0,57	215.946.396,00 6.367,00 -3,29 0,00	41.074.372,00 10.870,00 -2,95 0,00
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	18.526,00 49,00 Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	218.680,00 42,00 -0,24 0,80	23.266.621,00 4.665,00 -0,29 0,76	248.231,00 301,00 -0,79 0,42	38.215.683,00 4.186,50 -1,10 0,26
Stoklar	38.654.463,00 10.628,50 Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	2.976.167,00 351,00 -2,72 0,00	196.805.798,00 34.728,00 -3,45 0,00	126.638.749,00 7.688,00 -4,40 0,00	162.848.877,00 24.195,00 -0,16 0,87
Tarımsal Faaliyetler	0,00 - Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	0,00 - - -	0,00 - - -	0,00 - - -	0,00 - - -
Varlıklarda Değer Düşüklüğü	2.014.824,00 167,00 Mann-Whitney U Z İstatistik Değeri Anlamlılık Düzeyi	0,00 - - -	1.326.349,00 1.740,00 -2,29 0,02	6.464.642,00 832,00 -2,56 0,01	143.231,00 451,00 -3,28 0,00
Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	404.229,00 280,00 Mann-Whitney U	0,00 - -	1.260,00 8,00 -	0,00 - -	357.000,00 739,00 -

	Z İstatistik Değeri	-0.23	-	-1.69	-	-2.18
	Anlamlılık Düzeyi	0.81	-	0.09	-	0.02
	TOPLAM	2.269.701.327,00	179.571.437,00	9.272.795.517,00	2.707.783.594,00	7.530.161.181,00
KWH TESTİ	Ki-Kare	212.49	38.56	183.87	116.99	147.96
	Serbestlik Derecesi	11.00	10.00	15.00	11.00	14.00
	Anlamlılık Düzeyi	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00

Bölüm 2.

STANDARTLAR	Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri, Basım ve Yayın	Gıda, İçki ve Tütün	Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri	Diğer İmalat Sanayi	TOPLAM (İMALAT SANAYİ)	
Borçlanma Maliyetleri	76.538,00	17.341.958,00	55.467.461,00	0,00	116.772.274,00	
	Mann-Whitney U	118,00	8.033,00	10.342,00	-	225.020,50
	Z İstatistik Değeri	-2,89	-4,10	-4,04	-	-10,78
	Anlamlılık Düzeyi	0,00	0,01	0,00	-	0,00
Çalışanlara Sağlanan Faydalar	142.345.231,00	217.674.474,00	152.746.631,00	7.947.085,00	3.040.716.691,00	
	Mann-Whitney U	7.430,00	33.602,00	24.425,00	176,00	1.112.632,50
	Z İstatistik Değeri	-4,59	-2,35	-4,65	-1,28	-14,35
	Anlamlılık Düzeyi	0,00	0,02	0,00	0,19	0,00
Devlet Teşvikleri ve Yardımları	59.809.658,00	239.896.678,00	69.616.122,00	0,00	13.623.851.173,00	
	Mann-Whitney U	1.743,00	8.053,00	5.097,00	-	210.188,50
	Z İstatistik Değeri	-1,15	-4,28	-4,08	-	-12,97
	Anlamlılık Düzeyi	0,25	0,00	0,00	-	0,00
Diğer	149.254.237,00	1.033.988.091,00	333.979.857,00	4.270.161,00	4.528.736.000,00	
	Mann-Whitney U	7.660,00	18.026,00	15.160,00	121,00	937.873,00
	Z İstatistik Değeri	-2,97	-5,27	-5,12	-1,68	-8,78
	Anlamlılık Düzeyi	0,00	0,00	0,00	0,93	0,00
Finansal Araçlar	5.049.717,00	19.553.103,00	10.931.646,00	0,00	241.684.973,00	
	Mann-Whitney U	3.305,00	12.698,00	8.497,00	-	455.663,00
	Z İstatistik Değeri	-5,69	-1,67	-1,01	-	-8,53
	Anlamlılık Düzeyi	0,00	0,09	0,31	-	0,00
Hasılat	64.188.797,00	114.841.626,00	36.011.826,00	887.314,00	845.246.590,00	
	Mann-Whitney U	10.237,00	29.270,00	24.792,00	188,00	1.126.081,00
	Z İstatistik Değeri	-0,86	-0,62	-1,85	-0,40	-5,58
	Anlamlılık Düzeyi	0,38	0,53	0,06	0,68	0,00
İlişkili Taraf	1.051.746,00	433.657,00	105.203,00	0,00	2.097.486,00	
	Mann-Whitney U	652,00	552,00	418,00	-	15.568,00
	Z İstatistik Değeri	-0,40	-0,49	-2,88	-	-2,90
	Anlamlılık Düzeyi	0,68	0,62	0,00	-	0,00
İnşaat Sözleşmeleri	0,00	0,00	0,00	0,00	64.106.805,00	
	Mann-Whitney U	-	-	-	-	15.452,00
	Z İstatistik Değeri	-	-	-	-	-1,70
	Anlamlılık Düzeyi	-	-	-	-	0,08
İştiraklerdeki ve İş Ort. Yatırımlar	0,00	0,00	1.342.439,00	0,00	4.705.852,00	
	Mann-Whitney U	-	-	2.430,00	-	26.807,00
	Z İstatistik Değeri	-	-	-2,26	-	-2,45
	Anlamlılık Düzeyi	-	-	0,02	-	0,01
Karşılıklar Koş. Borçlar ve Koş. Varlıklar	43.818.290,00	9.427.740,00	9.839.741,00	256.880,00	1.255.877.057,00	
	Mann-Whitney U	4.570,00	13.749,00	15.016,00	100,00	962.494,50
	Z İstatistik Değeri	-2,43	-4,35	-3,53	-2,97	-3,32
	Anlamlılık Düzeyi	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
Kiralama İşlemleri	0,00	3.571.831,00	239.708,00	0,00	10.512.513,00	
	Mann-Whitney U	-	1.683,00	532,00	-	31.003,00
	Z İstatistik Değeri	-	-0,77	-0,48	-	-0,07
	Anlamlılık Düzeyi	-	0,43	0,62	-	0,93
Kur Değişiminin Etkileri	196,00	35.718,00	742.743,00	0,00	74.346.485,00	
	Mann-Whitney U	1,00	206,00	1.408,00	-	49.143,50
	Z İstatistik Değeri	-2,43	-2,93	-1,21	-	-4,89
	Anlamlılık Düzeyi	0,02	0,00	0,22	-	0,00
Maddi Duran Varlıklar	10.900.454,00	62.715.721,00	101.728.888,00	500.978,00	533.345.971,00	
	Mann-Whitney U	2.121,00	12.742,00	11.315,00	38,00	543.336,00
	Z İstatistik Değeri	-0,99	-2,65	-3,84	-0,53	-2,32
	Anlamlılık Düzeyi	0,32	0,00	0,00	0,59	0,02
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	19.869.066,00	579.283,00	6.299.803,00	0,00	88.715.893,00	
	Mann-Whitney U	90,00	1.591,00	3.966,00	-	112.091,50
	Z İstatistik Değeri	-3,02	-3,63	-2,61	-	-3,44
	Anlamlılık Düzeyi	0,00	0,00	0,00	-	0,00
Stoklar	4.539.833,00	90.218.926,00	32.223.714,00	1.623.652,00	656.530.179,00	
	Mann-Whitney U	3.254,00	19.547,00	18.866,00	99,00	842.595,50
	Z İstatistik Değeri	-4,16	-3,52	-2,40	-1,05	-8,66
	Anlamlılık Düzeyi	0,00	0,00	0,01	0,30	0,00
Tarımsal Faaliyetler	0,00	18.675,00	21.635,00	0,00	40.310,00	
	Mann-Whitney U	-	114,00	138,00	-	1.216,00
	Z İstatistik Değeri	-	-2,04	-1,01	-	-2,45
	Anlamlılık Düzeyi	-	0,04	0,31	-	0,01
Varlıklarda Değer Düşüklüğü	0,00	5.553.770,00	702.726,00	0,00	16.205.542,00	
	Mann-Whitney U	-	1.873,00	1.254,00	-	50.122,00
	Z İstatistik Değeri	-	-1,00	-3,35	-	-4,77
	Anlamlılık Düzeyi	-	0,31	0,00	-	0,00
Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	14.532.613,00	12.800,00	0,00	0,00	15.307.902,00	
	Mann-Whitney U	1.431,00	73,00	-	-	25.713,00
	Z İstatistik Değeri	-1,14	-1,36	-	-	-2,65
	Anlamlılık Düzeyi	0,25	0,17	-	-	0,00
	TOPLAM	515.436.376,00	1.815.864.051,00	812.000.143,00	15.486.070,00	25.118.799.696,00
KWH TESTİ	Ki-Kare	101.57	128.69	139.15	9.33	766.71
	Serbestlik Derecesi	12.00	15.00	15.00	3.00	17.00
	Anlamlılık Düzeyi	0.00	0.00	0.00	0.03	0.00

Tablo 5'de yer alan ve istatistiksel olarak anlamlı olan bulgular, incelendiğinde; Kiralama İşlemleri ile İnşaat Sözleşmeleri dışındaki tüm standartların İmalat Ana Sanayi sektöründe istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ertelenmiş vergi varlığı yarattığı görülmektedir. Alt sektörler açısından ise hangi standartların EVV'ye etki ettiği ise Tablo 6'da özetlenmiştir. Tablo 6, EVV'ye EVY'ye yönelik tüm istatistiksel analizlerin özeti niteliğinde olup, bulguları bir bütün olarak ortaya koymaktadır.

Tablo 6. Ertelemiş Vergi Varlığına ve Yükümlülüğüne Neden Olan veya Olmayan Standart Uygulamaları

	Taş ve Toprağa Dayalı İmalat	Orman Ürünleri ve Mobilya	Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım	Metal Ana Sanayi	Kimya, Petrol Kauçuk ve Plastik Ürünler	Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri, Basım ve Yayın	Gıda, İçki ve Tütün	Doküman, Giyim Eşyası ve Deri	Diğer İmalat Sanayi	TOPLAM (İMALAT SANAYİ)
Ertelemiş Vergi Varlığına Neden Olan Standartlar	Borçlanma Maliyetleri	+	-	+	+	+	+	+	-	+
	Çalışanlara Sağlanan Faydalar	+	+	+	+	+	+	+	-	+
	Devlet Teşvikleri ve Yardımları	+	-	+	+	+	-	+	-	+
	Finansal Araçlar	+	+	+	+	+	-	-	-	+
	Hasılat	+	-	+	+	-	-	-	-	+
	İlişkili Taraf	-	-	-	-	-	-	+	-	+
	İnşaat Sözleşmeleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İşt. ve İş Ortaklarındaki Yatırımlar	-	-	-	-	-	-	+	-	+
	Karşılıklar Koş. Borç.ve Koş.Var.	-	-	-	+	-	+	+	+	+
	Kiralama İşlemleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Kur Değişiminin Etkileri	-	-	+	-	-	+	+	-	+
	Maddi Duran Varlıklar	-	-	-	+	+	-	+	-	+
	Maddi Olmayan Duran Varlıklar	+	-	-	-	-	+	+	-	+
	Stoklar	+	+	+	+	-	+	+	-	+
	Tarımsal Faaliyetler	-	-	-	-	-	-	+	-	+
Varlıklarda Değer Düşüklüğü	-	-	+	+	+	-	+	-	+	
Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	-	-	-	-	+	-	-	-	+	
Diğer	+	-	+	+	-	+	+	-	+	
Ertelemiş Vergi Yükümlülüğüne Neden Olan Standartlar	Borçlanma Maliyetleri	+	+	+	+	+	-	+	-	+
	Çalışanlara Sağlanan Faydalar	-	-	+	-	-	+	+	-	+
	Devlet Teşvikleri ve Yardımları	-	-	-	-	+	-	-	-	+
	Finansal Araçlar	+	-	-	-	-	+	-	-	+
	Hasılat	+	-	-	+	-	+	-	-	+
	İlişkili Taraf	-	-	+	-	-	+	+	-	+
	İnşaat Sözleşmeleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İşt. ve İş Ortaklarındaki Yatırımlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşılıklar Koş. Borç.ve Koş.Var.	-	-	-	+	-	-	-	+	-
	Kiralama İşlemleri	-	-	-	-	+	-	-	-	-
	Kur Değişiminin Etkileri	-	-	-	-	-	+	-	+	+
	Maddi Duran Varlıklar	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Maddi Olmayan Duran Varlıklar	+	-	-	+	-	+	-	-	-
	Stoklar	+	-	+	+	+	+	+	+	+
	Tarımsal Faaliyetler	-	-	-	-	-	-	+	-	-
Varlıklarda Değer Düşüklüğü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	-	-	-	+	-	-	+	-	+	
Diğer	+	-	-	-	+	-	-	-	+	

Not:

(+); ilgili standardın, o sektörde ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlığı ya da yükümlülüğü tutana istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde etki ettiğini, (-) ise etmediğini belirtmektedir.

Tablo 5'in Kruskal Wallis H testinin sonuçları incelendiğinde, tüm test sonuçlarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç, Mann-Whitney U testine ilişkin sonuçları desteklemekte ve tüm sektörlerde belirtilen standartların neden olduğu ertelenmiş vergi varlığı tutarlarının birbirlerinden istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığını ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle çalışmaya konu olan sektörlerde ortaya çıkan ertelenmiş vergi varlığı tutarlarının, istatistiksel analizlerle desteklenmiş temel nedeni, yukarıda yer verilen standart uygulamalarıdır.

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında yapılan istatistiki analizlerinde, çalışmaya konu olan 6 yıllık süreçte, ana ve alt tüm sektörler açısından hangi standartların istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde ertelenmiş vergi varlığı yarattığı tespit edilmiştir. Buna karşın, standartların neden olduğu ertelenmiş vergi varlığı tutarlarının yıllara göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin bulgulara henüz ulaşılammıştır. Bazı yıllarda yaşanan önemli gelişmeler, ertelenmiş vergi varlığına neden olan standartların istatistiki açıdan anlamlılığını etkileyebileceğinden, buraya kadar ulaşılan sonuçların yanlış yorumlanmasına neden olabilir. Bu çalışmada böyle bir duruma yer vermemek için bağımsız örneklem iki yönlü varyans analizi yapılmıştır. Bağımsız örneklem iki yönlü varyans analizi, bağımlı değişken üzerinde birden fazla bağımsız değişkenin farklı etkilere sahip olup olmadığını ortaya koymak için yapılır. Analiz sonuçlarına ilişkin bulgular, Tablo 7’de özetlenmektedir.

Tablo 7. Ertelemiş Vergi Varlığı Üzerinde Standart ve Yıl Etkisinin Analizi

<i>Bağımlı Değişken: Ertelemiş Vergi Varlığı Tutarları</i>						
Ertelemiş Vergi Varlığı Tutarına Etki Eden Kaynaklar	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Sig. (p)	
Düzeltilmiş Model	1057132771152500000	101	10466661100519800	3.4102	0.0000	
Kesim Noktası	13440723673063000	1	13440723673063000	4.3792	0.0364	
Standartlar	716366080458810000	17	42139181203459400	13.7295	0.0000	
Yıllar	3312847491952410	5	662569498390483	0.2159	0.9559	
Standartlar*Yıllar	243814291046890000	79	3086256848694810	1.0055	0.4657	
Hata	13486268245324800000	4394	3069246300711140			
Toplam	14683737782084000000	4496				
Düzeltilmiş Toplam	14543401016477300000	4495				
<i>R² = %73 (Düzeltilmiş R² = %51)</i>						

Tabloya göre; analize konu edilen yılların, ertelenmiş vergi varlığı tutarları üzerinde hiçbir etkisi bulunmamaktadır (p = 0,9559). Ertelemiş vergi varlığı üzerinde etki sahibi olan tek değişken, çalışmaya konu olan standartlardır (p = 0,000). Tabloda yer alan “Standartlar*Yıllar” değişkeninin p değeri olan 0,4657; çalışmanın bu kısmına kadar yapılan tüm analiz sonuçlarını, yıl etkisinden arındırıldığında da geçerli ve güvenilir kılmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışmada ortaya konulan standartlar, yıl bazında herhangi bir farklılık yaratmadan, bu sektörde ertelenmiş vergi varlığı üzerinde istatistiki açıdan önemli derecede etki sahibi olan standartlar olarak ilgililere önemli bilgiler sağlamaktadır.

Ertelemiş vergi yükümlülüğüne yönelik Hipotezlerin test edilmesi amacıyla yapılan analizlere ilişkin bulgular, alt sektörler ve ana sektör bazında ise Tablo 8’de yer almaktadır (Tablo 8’in oluşturulması için de SPSS-16 programında 380 ayrı analiz gerçekleştirilmiştir). Tablo 8’de yer bulan ve istatistiksel olarak anlamlı olan bulgulara göre; Borçlanma Maliyetleri, Çalışanlara Sağlanan Faydalar, Devlet Teşvikleri ve Yardımları, Finansal Araçlar, Hasılat, İlişkili Taraf Açıklamaları, Kur Değişiminin Etkileri, Maddi Duran Varlıklar, Stoklar ve Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller standartlarının, İmalat Ana Sanayi sektöründe, istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ertelenmiş vergi yükümlülüğü yarattığı görülmektedir. Alt sektörler açısından ise hangi standartların EVY’ye etki ettiği, yine Tablo 6’da özetlenmiştir. Tablo 6, EVV’ye EVY’ye yönelik tüm istatistiki analizlerin özeti niteliğinde olup, bulguları bir bütün olarak ortaya koymaktadır.

Tablo 8. Ertelemiş Vergi Yükümlülüklerine İlişkin Analiz Sonuçları

Bölüm-1:

STANDARTLAR	Taş ve Toprağa Dayalı İmalat	Orman Ürünleri ve Mobilya	Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım	Metal Ana Sanayi	Kimya, Petrol Kauçuk ve Plastik Ürünler
Borçlanma Maliyetleri	1.029.367,00	1.735.037,00	53.508.499,00	46.368.001,00	1.558.662,00
<i>Mann-Whitney U</i>	851,00	130,00	3.637,00	1.952,00	1.246,00
<i>Z İstatistik Değeri</i>	-4.49	-2.46	-4.59	-3.13	-5.98
<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00
Çalışanlara Sağlanan Faydalar	72.430,00	1.201.331,00	772.601,00	5.626.632,00	1.461.366,00
<i>Mann-Whitney U</i>	78,00	33,00	850,00	864,00	569,00
<i>Z İstatistik Değeri</i>	-0,91	-0,84	-2.14	-0,03	-0,43
<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	0,35	0,40	0,03	0,96	0,66
Devlet Teşvikleri ve Yardımları	6.531.156,00	0,00	0,00	0,00	976.319.000,00
<i>Mann-Whitney U</i>	566,00	-	-	-	24,00
<i>Z İstatistik Değeri</i>	-0,49	-	-	-	-3.31
<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	0,62	-	-	-	0,00
Diğer	95.582.312,00	1.538.327,00	94.753.955,00	51.746.107,00	74.486.786,00
<i>Mann-Whitney U</i>	3.666,00	98,00	4.781,00	2.699,00	3.394,00
<i>Z İstatistik Değeri</i>	-3.86	-0,66	-1,91	-0,53	-2.22
<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	0,00	0,50	0,06	0,59	0,02
Finansal Araçlar	144.000.220,00	585.897,00	247.074.931,00	72.293.242,00	205.183.140,00

	Mann-Whitney U	4,471.00	36.00	5,450.00	2,254.00	4,409.00
	Z İstatistik Değeri	-3.02	-1.50	-0.31	-0.65	-0.18
	Anlamlılık Düzeyi	0.00	0.13	0.75	0.51	0.85
Hasılat		1.633.940,00	0,00	1.080.472,00	331.716,00	1.521.180,00
	Mann-Whitney U	968.00	-	466.00	451.00	636.00
	Z İstatistik Değeri	-2.56	-	-1.66	-2.62	-0.83
	Anlamlılık Düzeyi	0.01	-	0.09	0.00	0.40
İlişkili Taraf		0,00	0,00	1,500,00	0,00	0,00
	Mann-Whitney U	-	-	16.00	-	-
	Z İstatistik Değeri	-	-	-2.32	-	-
	Anlamlılık Düzeyi	-	-	0.02	-	-
İnşaat Sözleşmeleri		0,00	0,00	19.250.908,00	0,00	0,00
	Mann-Whitney U	-	-	1.214,00	-	-
	Z İstatistik Değeri	-	-	-0.33	-	-
	Anlamlılık Düzeyi	-	-	0.73	-	-
İştiraklerdeki ve İş Ort. Yatırımlar		0,00	0,00	0,00	0,00	9.941.185,00
	Mann-Whitney U	-	-	-	-	59,00
	Z İstatistik Değeri	-	-	-	-	-1.10
	Anlamlılık Düzeyi	-	-	-	-	0.26
Karşılıklar Koş. Borçlar ve Koş. Varlıklar		41.193.312,00	380.263,00	873.391,00	2.317.737,00	23.360.648,00
	Mann-Whitney U	340,00	49,00	553,00	597,00	1.538,00
	Z İstatistik Değeri	-1.66	-1.00	-1.25	-3.12	-0.20
	Anlamlılık Düzeyi	0.09	0.31	0.20	0.00	0.83
Kiralama İşlemleri		0,00	0,00	0,00	0,00	2.844,00
	Mann-Whitney U	-	-	-	-	14,00
	Z İstatistik Değeri	-	-	-	-	-3.36
	Anlamlılık Düzeyi	-	-	-	-	0,00
Kur Değişiminin Etkileri		0,00	0,00	0,00	0,00	68.334.561,00
	Mann-Whitney U	-	-	-	-	1.577,00
	Z İstatistik Değeri	-	-	-	-	-0.07
	Anlamlılık Düzeyi	-	-	-	-	0.93
Maddi Duran Varlıklar		1.368.969.301,00	124.560.499,00	5.560.759.126,00	6.483.595.492,00	2.496.626.377,00
	Mann-Whitney U	5,555.00	111.00	3,719.00	2,850.00	4,201.00
	Z İstatistik Değeri	-8.75	-4.15	-11.06	-7.08	-9.92
	Anlamlılık Düzeyi	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Maddi Olmayan Duran Varlıklar		471.065.276,00	287.535,00	29.552.877,00	1.731.655,00	43.408.564,00
	Mann-Whitney U	1,858.00	44,00	1,907,00	759,00	1,567,00
	Z İstatistik Değeri	-4.53	-1.19	-0.94	-2.45	-0.11
	Anlamlılık Düzeyi	0.00	0.23	0.34	0.01	0.91
Stoklar		4.152.016,00	848.173,00	3.072.158,00	167.571.431,00	15.447.011,00
	Mann-Whitney U	2,290.00	61,00	2,190.00	4,150.00	4,633.00
	Z İstatistik Değeri	-6.26	-0.53	-6.44	-3.21	-5.99
	Anlamlılık Düzeyi	0.00	0.59	0.00	0.00	0.00
Tarımsal Faaliyetler		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Mann-Whitney U	-	-	-	-	-
	Z İstatistik Değeri	-	-	-	-	-
	Anlamlılık Düzeyi	-	-	-	-	-
Varlıklarda Değer Düşüklüğü		24.694.285,00	0,00	0,00	11,00	796.000,00
	Mann-Whitney U	669,00	-	-	1,00	527,00
	Z İstatistik Değeri	-1.34	-	-	-1.71	-0.65
	Anlamlılık Düzeyi	0.17	-	-	0.08	0.51
Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller		63.181.006,00	0,00	0,00	28.159.424,00	306.301.135,00
	Mann-Whitney U	2,832.00	-	-	1,253.00	997,00
	Z İstatistik Değeri	-0.39	-	-	-1.99	-1.09
	Anlamlılık Düzeyi	0.69	-	-	0.04	0.27
	TOPLAM	2.222.104.621,00	131.137.062,00	6.010.700.418,00	6.859.741.448,00	4.224.748.459,00
KWH TESTİ	Ki-Kare	154.17	20.55	148.32	81.89	155.66
	Serbestlik Derecesi	11.00	7.00	10.00	10.00	14.00
	Anlamlılık Düzeyi	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00

Bölüm-2:

STANDARTLAR	Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri, Basım ve Yayın	Gıda, İçki ve Tütün	Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri	Diğer İmalat Sanayi	TOPLAM (İMALAT SANAYİ)	
Borçlanma Maliyetleri	422.579,00	21.829.815,00	7.272.647,00	0,00	133.724.607,00	
	Mann-Whitney U	499.00	3,107.00	1,782.00	-	102,490.00
	Z İstatistik Değeri	4.01	-1.74	-3.69	-	-10.42
	Anlamlılık Düzeyi	0.00	0.08	0.00	-	0.00
Çalışanlara Sağlanan Faydalar	9,808,00	1.469.252,00	2.303.531,00	0,00	12.916.951,00	
	Mann-Whitney U	19,00	1,371.00	2,421.00	-	41,828.00
	Z İstatistik Değeri	-1.34	-2.70	-2.01	-	-4.26
	Anlamlılık Düzeyi	0.17	0.00	0.04	-	0.00
Devlet Teşvikleri ve Yardımları	0,00	41.129.539,00	6.276.937,00	0,00	1.030.256.632,00	
	Mann-Whitney U	-	477,00	1,023,00	-	13,826.00
	Z İstatistik Değeri	-	-0.89	-0.88	-	-2.50
	Anlamlılık Düzeyi	-	0.36	0.37	-	0.01
Diğer	9.596.539,00	13.930.070,00	96.464.842,00	11.777,00	438.110.715,00	
	Mann-Whitney U	708,00	3,159.00	5,759.00	5,00	175,504.00
	Z İstatistik Değeri	-0.29	-1.89	-3.01	-0.90	-5.28
	Anlamlılık Düzeyi	0.77	0.06	0.00	0.36	0.00
Finansal Araçlar	130.272,00	29.563.627,00	8.865.780,00	0,00	707.697.109,00	
	Mann-Whitney U	156.00	3,943.00	3,194.00	-	174,186.50
	Z İstatistik Değeri	-4.30	-2.20	-1.30	-	-3.24
	Anlamlılık Düzeyi	0.00	0.03	0.19	-	0.00
Hasılat	4,052,00	2.598.127,00	15.523.192,00	67,913,00	22.760.592,00	
	Mann-Whitney U	1,00	1,143.00	2,534.00	11,00	41,460.50
	Z İstatistik Değeri	-1.48	-2.68	-0.31	0,00	-4.52
	Anlamlılık Düzeyi	0.13	0.00	0.75	1,00	0.00
İlişkili Taraf	16,952,00	52,262,00	18,771,00	0,00	89,485,00	

	<i>Mann-Whitney U</i>	41.00	110.00	229.00	-	2,142.00
	<i>Z İstatistik Değeri</i>	-3.00	-0.56	-2.35	-	-4.71
	<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	0.00	0.57	0.02	-	0.00
İnşaat Sözleşmeleri		0.00	0.00	0.00	0.00	19.250.908,00
	<i>Mann-Whitney U</i>	-	-	-	-	7.562,00
	<i>Z İstatistik Değeri</i>	-	-	-	-	-0.67
	<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	-	-	-	-	0.49
İştiraklerdeki ve İş Ort. Yatırımlar		0.00	0.00	265,847,00	0.00	10.207.032,00
	<i>Mann-Whitney U</i>	-	-	334,00	-	3,081,00
	<i>Z İstatistik Değeri</i>	-	-	-0.22	-	-0.19
	<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	-	-	0.82	-	0.84
Karşılıklar Koş. Borçlar ve Koş. Varlıklar		134.754,00	77.062.765,00	14.804.155,00	2.387.350,00	162.514.375,00
	<i>Mann-Whitney U</i>	100,00	1,772,00	2,971,00	3,00	67,537,00
	<i>Z İstatistik Değeri</i>	-1,03	-1,21	-0,44	-1,96	-1,17
	<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	0,30	0,22	0,65	0,05	0,24
Kiralama İşlemleri		7,655,998,00	0,00	0,00	0,00	7,658,842,00
	<i>Mann-Whitney U</i>	222,00	-	-	-	6,205,00
	<i>Z İstatistik Değeri</i>	-1,21	-	-	-	-1,43
	<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	0,22	-	-	-	0,15
Kur Değişiminin Etkileri		570,00	397.848,00	485.044,00	0,00	69.218.023,00
	<i>Mann-Whitney U</i>	1,00	406,00	1,049,00	-	18,615,00
	<i>Z İstatistik Değeri</i>	-3,40	-1,27	-3,67	-	-4,51
	<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	0,00	0,20	0,00	-	0,00
Maddi Duran Varlıklar		840.075.073,00	2.386.282.931,00	1.127.471.824,00	5.870.808,00	20.394.211.431,00
	<i>Mann-Whitney U</i>	1,191,00	3,589,00	2,651,00	21,00	178,113,00
	<i>Z İstatistik Değeri</i>	-7,74	-10,78	-11,87	-2,77	-26,24
	<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Maddi Olmayan Duran Varlıklar		66,115,272,00	152,002,00	543,963,00	0,00	612,857,144,00
	<i>Mann-Whitney U</i>	24,00	453,00	826,00	-	91,155,00
	<i>Z İstatistik Değeri</i>	-3,18	-4,75	-1,58	-	-0,32
	<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	0,00	0,00	0,11	-	0,74
Stoklar		3.668.454,00	2.187.527,00	6.608.332,00	68.757,00	203.623.859,00
	<i>Mann-Whitney U</i>	1,101,00	2,168,00	5,724,00	3,00	164,115,00
	<i>Z İstatistik Değeri</i>	-3,92	-6,22	-6,03	-3,67	-14,88
	<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Tarımsal Faaliyetler		0,00	475.794,00	47.469.122,00	0,00	47.944.916,00
	<i>Mann-Whitney U</i>	-	277,00	601,00	-	6,982,00
	<i>Z İstatistik Değeri</i>	-	-0,36	-2,38	-	-1,51
	<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	-	0,71	0,01	-	0,12
Varlıklarda Değer Düşüklüğü		0,00	6,242,883,00	0,00	0,00	31.733.179,00
	<i>Mann-Whitney U</i>	-	354,00	-	-	13,388,00
	<i>Z İstatistik Değeri</i>	-	-1,55	-	-	-1,23
	<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	-	0,12	-	-	0,21
Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller		52.301.398,00	8.931.620,00	24.864.178,00	0,00	483.738.761,00
	<i>Mann-Whitney U</i>	1,183,00	964,00	1,812,00	-	72,208,50
	<i>Z İstatistik Değeri</i>	-1,47	-1,18	-2,09	-	-2,93
	<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	0,14	0,23	0,03	-	0,00
	TOPLAM	980.131.721,00	2.592.306.062,00	1.359.238.165,00	8.406.605,00	24.388.514.561,00
KWH TESTİ	<i>Ki-Kare</i>	118,42	161,09	190,48	17,13	869,80
	<i>Serbestlik Derecesi</i>	12,00	14,00	14,00	4,00	17,00
	<i>Anlamlılık Düzeyi</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında yapılan istatistik analizlerinde, çalışmaya konu olan 6 yıllık süreçte, ana ve alt tüm sektörler açısından hangi standartların istatistik açıdan anlamlı bir şekilde ertelenmiş vergi yükümlülüğüne neden olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, standartların neden olduğu ertelenmiş vergi yükümlülüğü tutarlarının yıllara göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin bulgulara henüz ulaşılamamıştır. Bazı yıllarda yaşanan önemli gelişmeler, ertelenmiş vergi yükümlülüğüne neden olan standartların istatistik açıdan anlamlılığını etkileyebileceğinden ötürü, buraya kadar ulaşılan sonuçların yanlış yorumlanmasına neden olarak önemli bir soruna yol açabilir. Bu çalışmada böyle bir soruna yer vermemek için bağımsız örneklem iki yönlü varyans analizi yapılmıştır. Bağımsız örneklem iki yönlü varyans analizi, bağımlı değişken üzerinde birden fazla bağımsız değişkenin farklı etkilere sahip olup olmadığını ortaya koymak için yapılır. Analiz sonuçlarına ilişkin bulgular, Tablo 9'da özetlenmektedir.

Tablo 9. Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü Üzerinde Standart ve Yıl Etkisinin Analizi

<i>Bağımlı Değişken: Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü Tutarları</i>						
Ertelemiş Vergi Yükümlülüğüne Etki Eden Kaynaklar	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Sig. (p)	
Düzeltilmiş Model	446831012078044000	101	4424069426515290	1.1480	0.1535	
Kesim Noktası	13686701176274000	1	13686701176274000	3.5515	0.0596	
Standartlar	316956410802924000	17	18644494753113200	4.8380	0.0000	
Yıllar	9776114150894390	5	1955222830178880	0.5074	0.7709	
Standartlar*Yıllar	73003941781639600	79	924100528881514	0.2398	1.0000	
Hata	8096718588457760000	2101	3853745163473470			
Toplam	881354489898880000	2203				
Düzeltilmiş Toplam	8543549600535800000	2202				

Tablo 9'a göre; analize konu edilen yılların, ertelenmiş vergi yükümlülüğü tutarları üzerinde hiçbir etkisi bulunmamaktadır ($p = 0,7709$). Ertelenmiş vergi yükümlülüğü tutarı üzerinde etki sahibi olan tek değişken, çalışmaya konu olan standartlardır ($p = 0,000$). Tabloda yer alan "Standartlar*Yıllar" değişkeninin p değeri olan 1,00; çalışmanın bu kısmına kadar yapılan tüm analiz sonuçlarının, yıl etkisinden arındırıldığında da geçerli ve güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bu çalışmada ortaya konulan standartlar, yıl bazında herhangi bir farklılık yaratmadan, bu sektörde ertelenmiş vergi yükümlülüğü üzerinde istatistiki açıdan önemli derecede etki sahibi olan standartlardır.

Çalışma genelinde elde edilen tüm bulgular ele alındığında; Kruskal Wallis H testine ilişkin tüm H_0 hipotezlerinin reddedildiği, buna karşın H_1 hipotezlerinin tamamının kabul edildiği açığa çıkarılmıştır. Mann-Whitney U testine ilişkin olarak ise H_0 hipotezlerinden bazıları, bazı sektörler açısından kabul edilmiş iken; bazıları ise reddedilmiş (Z-istatistiği anlamlı bulunmuş) ve o sektör açısından ertelenmiş vergi varlığı ya da yükümlülüğüne hangi standartların istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde neden olduğu ortaya konulmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada hisseleri Borsa İstanbul Pay Piyasasında işlem gören ve İmalat Sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmalarda, ertelenmiş vergi varlığı ve yükümlülüğüne neden olan standart uygulamalarını ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir.

Türk Vergi Yasaları ile Türkiye Muhasebe Standartlarının getirmiş olduğu yaklaşım farklılıklarını ortaya koyan birçok çalışma literatürde yer almaktadır. Ancak yapılan çalışmaların çoğunluğu bir veya birkaç standart bazında yapılan karşılaştırma şeklindedir. Yapılan çalışmalar genellikle teorik bazda ya da muhasebe kayıtları şeklinde olup genel anlamda etkiyi ölçmeye yönelik çalışma sayısı çok sınırlıdır. Yine literatürde yer alan çalışmalar ağırlıklı olarak standart ve vergi uygulamaları arasındaki farklılıklarına yönelik olup bu farklılıkların işletme mali tablolarına yansımaları ve vergi varlıklarına yahut yükümlülüklerine etkisi hakkında çalışma sayısı sınırlıdır. Bu çalışmada ise; BİST İmalat Sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal tablolarındaki geçici vergi farklılıklarına neden olan en önemli temel standartların tespit edilmesine yönelik ayrıntılı (istatistiki) analizlere yer verilmiştir. Çalışmanın bu yönüyle diğer çalışmalardan farklılaşarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda yapılan istatistiki analizlerde, İmalat Sanayi Sektörünün 9 alt sektöründen 158 firmanın 2011-2016 dönemleri arasındaki 6 yıllık finansal tablo ve dipnot bilgileri, veri olarak kullanılmıştır. Hangi standartların ertelenmiş vergi varlığına ya da yükümlülüğüne neden olduğunun tespit edilebilmesi için, 6 yıllık dönemde, 224 hesap kalemine ilişkin toplam 4.795 adet tutar verisi kullanılmıştır. Çalışmaya temel teşkil eden bu veriler, her bir firmanın 6 yıllık faaliyet raporlarının (toplam da 948 faaliyet raporunun) detaylı bir şekilde incelenmesi sonucunda elde edilmiştir. Elde edilen veriler, Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis H testleri yardımıyla çalışma hipotezlerinin test edilmesi için kullanılmıştır.

Ertelenmiş vergi varlığı üzerine yapılan ve İmalat Ana Sanayi sektörü (Toplam) açısından istatistiki olarak anlamlı bulunan standartlara göre;

- Borçlanma Maliyetleri standardı 7 alt sektörde, yaklaşık 115.140.000 TL,
- Çalışanlara Sağlanan Faydalar standardı 8 alt sektörde, yaklaşık 3.033.000.000 TL
- Devlet Teşvikleri ve Yardımları standardı 6 alt sektörde, 13.564.000.000 TL,
- Finansal Araçlar standardı 6 alt sektörde, yaklaşık 211.000.000 TL,
- Hasılat standardı 3 alt sektörde, yaklaşık 530.000.000 TL,
- İlişkili Taraf Açıklamaları standardı 1 alt sektörde yaklaşık 105.000 TL,
- İştiraklerdeki ve İş Ortaklıklarındaki Yatırımlar standardı 1 alt sektörde, yaklaşık 1.342.000 TL,
- Karşılıklar Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar standardı 5 alt sektörde, yaklaşık 207.000.000 TL,
- Kur Değişimini Etkileri standardı 3 alt sektörde, yaklaşık 1.370.000 TL,
- Maddi Duran Varlıklar standardı 4 alt sektörde, yaklaşık 422.000.000 TL,
- Maddi Olmayan Duran Varlıklar standardı 4 alt sektörde yaklaşık 26.765.000 TL,
- Stoklar standardı 7 alt sektörde, yaklaşık 492.059.000 TL,
- Tarımsal Faaliyetler standardı 1 alt sektörde, yaklaşık 18.675 TL

- Varlıklarda Değer Düşüklüğü standardı 4 alt sektörde, yaklaşık 8.635 TL ve
- Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller standardı 1 alt sektörde, yaklaşık 357.000 TL
- Diğer standartlar 6 alt sektörde, yaklaşık 4.050.000.000 TL ertelenmiş vergi varlığı yaratmıştır.

İstatistiki analizlere göre; yukarıda listelenen standartlar, yıl bazında firma faaliyetlerinde meydana gelen değişikliklerden etkilenmeden, ilgili sektörde sistematik bir şekilde ertelenmiş vergi varlığı yaratan standartlardır. Bu tespit piyasa yapımcılar açısından dikkate alınabilir niteliktedir. Şöyle ki vergilemede uyumlaştırmayı gerçekleştirerek firma mali tablolarında tek bir vergi rakamına yer verme düşüncesinde olan resmi kurumlar, Türk vergi mevzuatını muhasebe standartlarına yakınlaştırmak için öncelikle bu çalışmada ortaya konulan standartlara odaklanmalıdırlar. Şayet Türk vergi mevzuatı, salt bu çalışmada ileri sürülen standartlara uyumlaştırılabilseydi, T.C. Maliye Bakanlığı istatistiki analizlere konu olan 6 yıllık süreçte yaklaşık olarak 22,6 Milyar TL daha az vergi alabilecekti. Ancak böyle bir durumun ortaya çıkması, firmalar açısından olumlu etkilere neden olabilecek nitelikte olup, toplamda 22,6 Milyar TL'lik verginin ötelenerek daha sonraki yıllarda ödenmesini sağlayacaktı. Farklı bir bakış açısıyla bakıldığında, hâlihazırda standartlar ile vergi mevzuatları arasındaki uyumsuzluğun neden olduğu ertelenmiş vergi tutarlarının yani ötelenen vergi tutarlarının, paranın zaman değeri dikkate alındığında firmalar açısından bir teşvik niteliğinde olduğu da söylenebilir. Çalışma sonucu ulaşılan bulgular, cari yılda ödenecek vergi tutarlarını öteleyen firmaların bu çalışmada ortaya konulan standartlardan fayda sağladığını da göstermesi açısından önemlidir.

Ertelenmiş vergi yükümlülüğü üzerine yapılan analizler sonucunda İmalat Ana Sanayi sektörü (Toplam) açısından istatistiki olarak anlamlı olan standartlar incelendiğinde ise;

- Borçlanma Maliyetleri standardı 7 alt sektörde, yaklaşık 112.000.000 TL,
- Çalışanlara Sağlanan Faydalar standardı 3 alt sektörde, yaklaşık 4.544.000 TL,
- Devlet Teşvikleri ve Yardımları standardı 1 alt sektörde, 976.000.000 TL,
- Finansal Araçlar standardı 3 alt sektörde, yaklaşık 174.000.000 TL,
- Hasılat standardı 3 alt sektörde, yaklaşık 4.600.000 TL,
- İlişkili Taraf Açıklamaları standardı 3 alt sektörde yaklaşık 37.000 TL,
- Kur Değişimini Etkileri standardı 2 alt sektörde, yaklaşık 486.000 TL,
- Maddi Duran Varlıklar standardı tüm alt sektörlerde, yaklaşık 20.390.000.000 TL,
- Stoklar standardı 8 alt sektörde, yaklaşık 202.000.000 TL,
- Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller 2 alt sektörde, yaklaşık 52.000.000 TL ve
- Diğer standartlar 3 alt sektörde, yaklaşık 267.000.000 TL ertelenmiş vergi yükümlülüğü yaratmıştır.

İstatistiki analizlere göre; yukarıda belirtilen standartlar da yıl bazında firma faaliyetlerinde meydana gelen değişikliklerden etkilenmeden, ilgili sektörde sistematik bir şekilde ertelenmiş vergi yükümlülüğü yaratan standartlardır. Bu tespit, piyasa yapımcılar açısından dikkate alınabilir niteliktedir. Eğer Türk vergi mevzuatı muhasebe standartlarına yakınlaştırmış olsaydı; ertelenmiş vergi varlığı tutarı olan 22,6 Milyar TL sonraki dönemlerde vergi olarak tahsil edilebilecekti, çalışmaya konu dönemlerde tahsil edilemeyen ertelenmiş vergi yükümlülüğü tutarı olan 22,1 Milyar TL de ilgili dönemlerde tahsil edilecekti.

Sonuçta Türk vergi mevzuatı, bu çalışmada ileri sürülen (istatistiki açıdan anlamlı olan) standartlara uyumlaştırılabilseydi, vergi tutarlarında çok büyük bir değişiklik ortaya çıkmayacaktı. Hesaplamalar göstermektedir ki; firma bilançolarında tek bir vergi rakamına yer vererek finansal bilgi kullanıcılarına daha sade bilançolar sunmak amacıyla Türk vergi mevzuatı ile standartların uyumlaştırılması, vergi gelirleri açısından çok da önemli bir değişikliğe yol açmayacaktır. Bu nedenle, istatistiki analizlerle de desteklenen bu çalışmada ileri sürülen sav, ilgili kurumların Türk vergi mevzuatını bu çalışmada sözü edilen ve yukarıda sıralanan standartlarla uyumlu hale getirme faaliyetlerine başlatılabileceği yönündedir. Böylelikle vergi gelirlerinde önemli bir değişiklik olmazken; tek bir vergi rakamına sahip daha sade bilançoların oluşması sağlanacak, ayrıca firmaların hem standarda hem de vergi mevzuatına uygun muhasebe uygulamalarından, böylece zamandan ve gereksiz iş yükünden kurtulmalarına ve finansal bilgi kullanıcılarının daha sağlıklı bir şekilde analiz yapmalarına da imkân tanınmış olacaktır.

Bu çalışmada yapılan analizler sonucunda elde edilen bulguların, piyasa yapımcıları için faydalı çıkarımlar sunduğu ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Sonraki dönemlerde, araştırmacılar; bu çalışmada yer verilen analizleri farklı sektörlerde uygulayarak, çalışma dönemini farklılaştırarak yahut uygulanan analiz yöntemini değiştirerek yapacakları çalışmalarla literatüre katkı sağlayabilirler.

Kaynakça

- Bozkurt, İ. (2015). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Piyasalarda Anomali Yükümlülüğünün İncelenmesi. *Business & Economics Research Journal*, 6(4), 19-37.
- Cavlak, H. ve Cebeci, Y. (2017). Ertelenmiş Vergi Unsurlarının Analizi, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 48-60.
- Çalış, N. (2013). Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları ile Vergi Usul Kanunu Düzenlemeleri Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Dick, W. ve Missionier-Piera. F. (2010). *Financial Reporting under IFRS: A Topic Based Approach*. New York: John Wiley & Sons.
- Dinç, E.(2007). Muhasebe ve Vergi Kuralları Arasındaki İlişki Ve Gelir Vergileri (TMS 12) Standardının Muhasebe Uygulamalarına Etkisi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28, 21-48.
- Ergin, N. E. (2016). Vergi Mevzuatı ile TMS/TFRS'nin Değerleme Ölçüleri Açısından Karşılaştırılması, *Vergi Dünyası*, 418, 9-20.
- Greuning, H., Scott, D. and Terblanche, S. (2011). *International Financial Reporting Standards-A Practical Guide*. Washington DC: Office of the Publisher, The World Bank
- Gujarati, D. N., Çev., Şenesen, Ü. ve Şenesen, G. (2001)., *Temel Ekonometri*, İstanbul: Literatür Yayıncılık
- Karakaya, G. ve Sevim, C. (2016). TMS-12 Gelir Vergileri Standardına Göre Ertelenmiş Vergi Kavramı ve Bir Uygulama, *Journal of Accounting , Finance and Auditing Studies*, 2/3, 255-270.
- Kaya, U. (2011). Muhasebe – Vergi Kanunlarının Etkileşiminin Türkiye Muhasebe (Finansal Raporlama) Standartları Açısından Değerlendirilmesi , *Möдав*, 3, 177-199.
- Küçük, T. M. (2014). Türk Muhasebe Standartları ve Vergi Uygulamaları Arasındaki Uyum ve Bilançoya Yansımaları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Orhunbilge, N. (1996). *Uygulamalı Regresyon ve Korelasyon Analizi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları
- Özkan, A. (2009). TMS 12 Gelir Vergileri Standardına Göre Ertelenmiş Vergiler ve Muhasebe Uygulamaları, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 32, 97-112.
- Tekin, V. N. (2006). *SPSS Uygulamalı İstatistik Teknikleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık

Extended Abstract

Aim and Scope

Deferred taxes in firms balance sheets are results of differences between of accounting standards and tax legislation. The main aim of this study is to examine what are the most important standard practices that cause deferred Tax Assets and Liabilities in companies whose shares are traded in the Borsa İstanbul Stock Market and operating in the Manufacturing Industry sector, thus to provide useful information to those concerned.

Methods

In line with the stated purpose, differences between Turkish Accounting Standards and Tax Laws are stated, accounting items and standards causing Deferred Tax entity and tax liabilities, and amount of defered taxes they created was defined. In this study financial statements and footnote informations of 158 companies working in 9 subsectors of BIST Manufacturing Industry Sector's data from 6 years were used. Study hypothesis were analysed by using Mann-Whitney U and Kruskal Wallis H tests.

Findings

According to results of analysis founded that especially with Accounting for Government Grants and Disclosure of Government Assistance, Standards of Employee Benefits is causing deferred taxes entity and also founded that standards of Property, Plant and Equipment and Intangible Assets are causing deferred taxes liability. From the perspective of the companies analysed during this 6 year approximately 22,6 billion TL of Deferred Tax Entity and 22.1 billion TL

of Deferred Tax Liability amount was defined. This study shows that there is no distinct difference amounts of Deffered Taxes.

The findings of the study clearly show which standards create systematically deferred tax assets and liabilities in the relevant sector. In the context of the findings obtained, the argument put forward in the study is in the direction that the relevant institutions urgently need to harmonize the Turkish tax legislation with the standards mentioned in this study. Thus, while there will be no significant change in tax revenues, simpler balance sheets with a single tax figure will be created, in addition, firms will be given the opportunity to get rid of accounting practices according to both standard and tax legislation, thereby spending time and unnecessary workload and financial information users will be given the opportunity to analyze in a more productive way.

Conclusion

As a result of the work, it is important to harmonize Turkish Tax legislation and Accounting Standards and harmonization work can be done starting from the standards stated especially in this study.

Covid 19 Pandemi Sürecinde Geliştirilen Aşılar Karşı Bireylerin Tutumlarının Değerlendirilmesi Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma

Evaluation of Individuals' Attitudes towards Vaccines Developed in the COVID-19 Pandemic Process

Zafer Yıldız¹, Erol Gencer², Nuran Feyza Gezezen³

Öz

Dünyayı etkisi altına alan salgın hastalık 2019 yılı sonlarından itibaren insanlığın temel sorunu haline gelmiştir. Covid-19 virüsü olarak tanınan ve insan hayatlarında dramatik değişikliklere yol açan bu pandemi süreci, tüketim alışkanlığından, medya izleme alışkanlığına, sağlığın korunması ve hastalıkları önleme davranışlarından, beslenme düzenine kadar kimi olumlu kimi olumsuz değişiklikleri zorunlu kılmıştır. Hastalığın seyri ve etkisi hızla devam ettiği son zamanlarda ise en önemli gündem olarak yer alan aşı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Tüketim alışkanlıkları, medya izleme alışkanlıkları, sağlığı koruma ve hastalık önleme davranışları ve diyet gibi insan yaşamının bazı alanları. Son zamanlarda hastalığın seyri ve etkisi hızla artmış, dünyanın en önemli gündemi haline gelen aşı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, aşının dünyada ve Türkiye'deki önemini ve özellikle teknolojinin gelişmesiyle birlikte insanlar arasında yaygınlaşan aşıya yönelik "olumsuz" tutumları değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle pandemi sürecinin devam ettiği bu günlerde artan vaka ve ölüm sayılarına rağmen aşıya karşı olduğunu belirten kişilerin varlığı bu araştırmayı gerekli kılıyor. Bu çalışmada, dünyada ve Türkiye'de aşının önemi ve özellikle teknolojik aygıtların gelişmesiyle birlikte insanlar arasında yayılan aşıya ilişkin "karşıt" tutumların değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Özellikle pandemi sürecinin devam ettiği bu günlerde, artan vaka ve ölüm sayılarına rağmen aşı karşıtı olduğunu ifade eden insanların varlığı bu araştırmayı gerekli kılmaktadır. Nicel bir yöntemle yapılan araştırmada son derece çarpıcı veriler elde edilmiştir. Katılımcıların yaş ve eğitim düzeylerine bağlı olarak aşı karşıtlığı tutumlarında olumlu değişiklikler gözlenmiştir. Ayrıca, araştırmaya katılanların güvenilir bilgi kaynağı olarak %70,1 düzeyinde Sağlık Bakanlığı açıklamalarına güvendikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Pandemisi, Aşı Karşıtlığı, Bilgi Kaynağı Güvenilirliği, Aşı İletişimi.

Abstract

The pandemic, which has affected the world, has become the main problem of humanity since the end of 2019. This pandemic process, known as the Covid-19 virus and causing dramatic changes in human lives, has made some positive and some negative changes in some areas of human life such as consumption habits, media watching habits, health protection and disease prevention behaviors, and diet. Recently, the course and effect of the disease has rapidly increased, bringing along the vaccine discussions, which have become the most important agenda of the world. This study aims to evaluate the importance of the vaccine in the world and Turkey and the "negative" attitudes towards vaccination that has spread among people especially with the development of the technology. Especially in these days in which the pandemic process continues, the presence of people who state that they are against vaccination despite the increasing number of cases and deaths makes this research necessary. This study, which was conducted using a quantitative method, reported striking results. The study observed positive changes in the anti-vaccine attitudes depending on the age and education levels of the participants. In addition, the study concluded that the participants trusted the statements of the Ministry of Health at a level of 70.1% as a reliable source of information.

Keywords: COVID-19 Pandemic, Vaccine Opposition, Information Source Reliability, Vaccine Communication

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: I12, I15, I19

Submitted: 02 / 04 / 2021

Accepted: 09 / 07 / 2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, yildizzafer@yandex.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-9136-5034>

² Doktora Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, erolgencer@hotmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-6928-867X>

³ Doktora Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, feyzagezezen@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-6463-7770>

Giriş

2019 yılı aralık ayından bugüne, tüm dünyayı etkisi altına Covid-19 pandemisi birçok alanda insan tutum ve davranışlarının, alışkanlıklarının zorunlu olarak değiştirilmesine neden olmuştur. Tüketim alışkanlığımızdan, medya izleme alışkanlığımıza, sağlığımızı koruma ve hastalıkları önleme davranışlarımızdan, beslenme düzenimize kadar kimi olumlu kimi olumsuz değişiklikleri zorunlu kılan pandemi sürecinin, son zamanlarda gündemlerimizde yer alan en önemli tartışma konularından birisi de “aşı”dır. İçlerinde Türkiye'nin de olduğu birçok ülkede konunun uzmanlar tarafından üzerinde çalışılan aşı geliştirme çalışmaları aylardır devam etmektedir.

Sağlık Bakanlığı tarafından internet sitesinde “halen tüm dünyada ve ülkemizde COVID-19'a karşı aşı geliştirme çalışmaları devam etmektedir.” şeklinde yapılan duyuru da bu durumun ispatıdır (asi.saglik.gov.tr). Bugünkü tarih itibariyle, henüz bir aşı geliştirilmemiş olmasına rağmen hükümetler tarafından yapılan bu tarz açıklamalar aşının faydaları konusunda insanlarda farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Tıp tarihi incelendiğinde, modern tıp uygulamalarının gelişmeye başladığı dönemle birlikte, insanları salgın hastalıklar ve çeşitli viral bakterilerden korumak amacıyla aşı uygulandığı görülmekte ve tarihinin eskilere dayandığı bilinmektedir. Türkiye’de aşı tarihine bakıldığında ise Sağlık Bakanlığı resmi web sayfasında, “ülkemizde aşı üretimi için çalışmaların ilk Osmanlı İmparatorluğu Döneminde başlamış olduğu ve 1721 yılında İngiltere Büyükelçisinin eşi Lady Mary Montagu ülkesine yazdığı bir mektupta İstanbul’da çiçek hastalığına karşı “aşı denilen bir şey” (varilasyon metodu) yapıldığını hayretle bildirdiği ve bu mektubun aşı yapımına ilişkin ulaşılmış en eski belge” olarak kabul edildiği ifade edilmektedir (asi.saglik.gov.tr).

Bu çalışma Türkiye’de aşuya karşı bireylerin tutumları ve aşılana yönelik güvenin belirlenmesine yönelik bir araştırmadır. Bireylerin salgın sürecinde aşı hakkında gerek sosyal medya gerekse basın organları yoluyla yapılan bilgilendirmeler aşuya karşı olumsuz görüşleri ortaya çıkartmıştır. Aşının bilimsel süreçten sonra topluma sunulacağını bireylerin bilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, bireylerin aşuya karşı algılarındaki olumlu ya da olumsuz yönleri ile değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Özellikle pandemi sürecinin devam ettiği bu günlerde, artan vaka ve ölüm sayılarına rağmen aşı karşıtı olduğunu ifade eden insanların varlığı bu araştırmayı gerekli kılmaktadır. Almanya’da Pfizer firması bünyesinde geliştirilen ve %95 seviyelerinde güvenli olduğu kitle iletişim araçları ile tüm insanlığa duyurulan aşı çeşidi başta olmak üzere Çin ve Türkiye gibi bazı ülkelerin de aşı geliştirme çalışmalarında sona yaklaştığı yine medya aracılığı ile deklere edilmektedir. Hatta şu an uygulanmaya hazır aşular için gönüllü katılımcıların olduğu ve herhangi bir yan etkinin tespit edilmediği de bilinmektedir.

Bu bağlamda, bütün bu bilgiler ışığında, bireylerin pandemi sürecinde sağlığı korumak ve hastalığı önlemek amacıyla aşı uygulamasına bakış açıları, bir ölçek yardımı ile tespit edilerek konuya ilişkin bir model çizilmeye çalışılan bu çalışma, “aşı karşıtlığı” alanında önemli katkılar sunmak üzere hazırlanmıştır.

Türkiye’de etkisini mart ayında göstermeye başlayan Covid 19 Aralık ayına geldiğimiz bu günlerde halen etkisini sürdürmektedir ve etkisini daha ne kadar devam ettireceği bilinmemektedir. Covid 19 hastalığıyla mücadelemiz sürerken yapılan aşı çalışmaları ile birlikte salgının önüne geçmek için bir umut ışığı doğmuştur.

Aşı çalışmalarının son noktaya geldiği bu günlerde bir yandan da ülkeler aşı temini çalışmalarını yürütmektedir. Her ülke, temin ettiği aşuları vatandaşlarına uygulayarak salgının önüne geçmeyi hedeflemektedir. Ancak toplumun bazı kesimlerinde hızla yayılan aşı karşıtlığı çalışmaları bu hedefe ulaşmada sorun teşkil edebilir. Aşı karşıtlığı özellikle son yıllarda ülkemizde olduğu gibi dünyanın diğer ülkelerinde de büyüyen bir akım haline gelmiştir.

Covid19 aşısı çalışmalarının başladığı günden bugüne kadar birçok insanın aklında soru işaretleri oluşmuştur. Gün geçtikçe soru işaretleri olumlu veya olumsuz tutumlara dönüşmüştür. Aşı uygulamasının çok yakın olduğu bugünlerde olumsuz tutum içerisinde olan bireyler, toplumun bağımsızlık kazanması yönünde atılan adımlar önünde tehdit oluşturmaktadır.

Araştırmamızın toplumda oluşan aşı ile ilgili tutumları ortaya koyacak olup aşı karşıtlığı gözlenmesi halinde, yetkili makamların bu tutumu tersine çevirmek için çalışma yürütmesine olanak sağlayacaktır.

İnsanoğlu var olduğu günden bugüne kadar birçok hastalıkla mücadele etmiştir. Sağlık alanındaki gelişmeler gözden geçirildiğinde yüz yıllar öncesinden bugüne dek dikkati çeken en önemli faktör, hastalıklardan korunma ve onlarla mücadele etmek için aranan yol ve yöntemlerinin çeşitliliğidir. Bilinen en tesirli yöntem ise şüphesiz ki aşıdır. Bu sebeple de öncelikle aşı kavramını tanımlamakta fayda var. Tıbbi açıdan aşının uygulanması temel olarak bir korunma yöntemidir. 2018 yılında Kutlu ve Altındış tarafından yapılan çalışmada aktarıldığı şekliyle, “Vaccine (aşı)” kelimesi; düşük hastalandırıcılık özelliğine sahip bir Poxvirus olan ve çiçek hastalığından korunmada kullanılmış olan “Vaccinia virüs”ten türetilmiştir (Beşirbellioğlu,2014; akt: Kutlu ve Altındış, 2018;48). Yine aynı çalışmada anlatılan bir örnek olay da resmi aşı uygulamalarının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Sütçü kadınlarının inek çiçeği hastalığına yakalanmalarının onları çiçek hastalığından koruduğuna dair gözlemleri sonucunda Benjamin Jesty 1774 yılında bir salgın sırasında inek

memesindeki lezyondan aldığı materyalle karısı ve iki oğlunu aşlamıştır (Töreci,2012; Plotkin&Plotkin,2011, akt: Kutlu ve Altındış, 2018;48).

Aşı karşıtlığı ise kavramsal olarak, aşı olmaya ve aşının getireceği faydaları red etmeye yönelik bir ifadeye sahiptir. Bunun bireyler açısından bir çok gerekçesi olabilmektedir. Özellikle bugünlerde yaşanan Covid-19 pandemi sürecinde yaşanan, aşı ile bireylerin vücuduna enjekte edilmesi ihtimali olan farklı cihaz ve sıvıların yarattığı endişe başta olmak üzere, bu karşıtlık kitlelere yayınlan bir davranış haline gelmektedir. Genel olarak aşı içeriğinden kaynaklanan itirazlar (Ataç ve Aker,2014;44) başta olmak üzere bir çok farklı sebepten aşırı reddi söz konusu olmaktadır. Gür tarafından yapılan çalışmada, aşı karşıtı söylemlerin başlıcalarının; aşuların içeriğinde bulunan kimyasal maddelerin insan sağlığına zararlı olduğu, aşı üreten firmaların para kaygısı ve bilimsel araştırmalarda etkinliği ya da bazı besinleri tüketerek doğal yollarla da bu hastalıklardan korunmanın mümkün olduğu ile ilgili söylemler (2019;2) olduğu ifade edilmektedir. Literatürde bu durumu destekleyen farklı çalışmalara rastlamak mümkündür. Kutlu ve Altındış tarafından yapılan çalışmada ise, aşı karşıtlarının sıklıkla üzerinde durduğu iddialardan birinin meselenin ekonomik boyutu ile ilgili olduğu ifade edilmektedir. Çalışmaya göre, bireylerin bir kısmı aşı üreticilerinin inanılmaz kazançlar elde ettiği ve bu durumun evrensel aşılama önerilerini yönlendirdiği, aşı yan etkilerinin örtüldüğü yönünde olmaktadır ve bu iddialar aşı karşıtı internet sitelerin hemen tamamında yer almaktadır (2018;52). Bu tür karşıtlar ve red edişler karşısında başta Dünya Sağlık Örgütü olmak üzere bir çok kurumun verdiği mücadele herkes tarafından bilinmektedir. Argüt ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada aktarıldığı gibi, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), aşılamaı engelleyen faktörleri üç ana başlık altında toplamıştır: Bağlamsal etkiler, tarihi, sosyo-kültürel, çevresel, sağlık sistemiyle ilgili, ekonomik ve politik faktörleri içermektedir (2016;17).

Literatür araştırması yapıldığında Türkiye’de bu yönde yapılan saha çalışmasının bulunmadığı görülmüştür. Bu açıdan da araştırmanın literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır. Aşı karşıtlığı son yıllarda önemli ölçüde sorun teşkil etmekte iken, biz de yapmış olduğumuz araştırma ile bu alanda yapılan çalışmalara Covid 19 aşısı özelinde katkı sağlamayı planlanmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

Geçmişten günümüze insanlık tarihinde birçok salgın hastalık görülmüştür. Kimi zaman tek bir ülkeyi etkileyen bu salgınlar kimi zaman kıtalar arası bir boyuta kadar ilerlemiştir. Salgın hastalıkla mücadelede bu dönemlerden itibaren başlamıştır ve halen devam etmektedir. 2019 yılında Çin’in Wuhan Kentinde başlayan Covid19 hastalığı da dönemimizin en büyük salgınlarından biri olmuştur. 17 Mayıs 2021 tarihi ile Dünya üzerinde toplam vaka sayısı 163 milyonu geçmişken, korona virüse bağlı ölüm sayısı ise 4 milyona yaklaşmış durumdadır (WHO, 2021).

Çin’de başlayan Covid19 salgınının Türkiye’deki ilk vakası 10 Mart 2020 tarihinde görülmüştür (T.C Sağlık Bakanlığı, 2020). Salgının Çin’de yayılmaya başladığı ilk günlerden itibaren Türkiye’de tedbir ve korunma amaçlı çalışmalar başlatılmıştır. Salgının komşu ülkelere kadar gelmesinin ardından önlemler artırılmış ve daha etkin mücadele için alanında uzman kişilerden Bilim Kurulu oluşturulmuştur. Bilim Kurulu devletin bilimsel danışma mekanizması olarak çalışmaktadır. Hükümet tarafından Bilim Kurul’u tavsiye ve kararları titizlikle uygulanmıştır. Tüm bakanlıkların ortaklaşa hareket etmeleri de korona virüsle mücadelede önemli bir unsur olmuştur (Erdem, 2020).

Sağlık alanındaki gelişmeler gözden geçirildiğinde yüz yıllar öncesinden bugüne dek dikkati çeken en önemli faktör, hastalıklardan korunma ve onlarla mücadele etmek için aranan yol ve yöntemlerinin çeşitliliğidir. Bu çeşitlilik içerisinde en tesirli yöntem ise şüphesiz ki aşıdır. Bu sebeple de öncelikle aşı kavramını tanımlamakta fayda vardır. Tıbbi açıdan aşının uygulanması temel olarak bir korunma yöntemidir. Aşular, enfeksiyon hastalıklarına karşı bağışıklık oluşturan ürünler olarak tanımlanmaktadır (Kader, 2019).

Bu ürünler hastalıklara karşı bağışıklık oluşturmada ve enfeksiyon hastalıklarını önlemektedirler. 2018 yılında Kutlu ve Altındış tarafından yapılan çalışmada aktarıldığı şekliyle, “Vaccine (aşı)” kelimesi; düşük hastalandırıcılık özelliğine sahip bir Poxvirus olan ve çiçek hastalığından korunmada kullanılmış olan “Vaccinia virüs”ten türetilmiştir (Beşirbellioğlu, 2014 akt: Kutlu ve Altındış, 2018: 48). Yine aynı çalışmada anlatılan bir örnek olay da resmi aşı uygulamalarının başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Sütçü kadınlarının inek çiçeği hastalığına yakalanmalarının onları çiçek hastalığından koruduğuna dair gözlemleri sonucunda Benjamin Jesty 1774 yılında bir salgın sırasında inek memesindeki lezyondan aldığı materyalle karısı ve iki oğlunu aşlamıştır (Töreci, 2012; Plotkin ve Plotkin, 2011, akt: Kutlu ve Altındış, 2018: 48).

11 Mart 2020 tarihinden itibaren Dünya Sağlık Örgütü tarafından Küresel Salgın olarak ilan edilmiştir (WHO, 2020). Salgının hızla ilerlemesinin ardından alınan tedbirler ve karantina politikalarına ek olarak aşı geliştirilme çalışmaları da başlamıştır. Dünya çapında yaklaşık 200 aşı çalışması yapılmaktadır.

Aşı çalışmaları başlıca iki aşamadan oluşur. Bunlar geliştirme aşamalarını laboratuvar ve hayvan deneylerini içeren klinik öncesi çalışmalar ve insan üzerindeki çalışmalarında başladığı klinik çalışmalardır. Klinik çalışmalar 4 evreden oluşan, aşının insanlar üzerindeki etkinlikleri ve yan etkilerinin araştırıldığı fazlardır. Birinci evre olan Faz 1 evresinde az sayıda insana (20-80 kişi) uygulanan aşının güvenli doz aralığı belirlenir ve yan etkileri incelenir. Faz 1’de başarılı olan çalışma için faz 2 aşamasına geçilir. Bu aşamada daha fazla sayıda gönüllü insana (100-300 kişi) uygulanan aşı beklenen etki konusunda başarılı olduğu takdirde faz 3 evresine geçilir.

Faz 3 aşamasında çok sayıda gönüllüye uygulanarak test edilir. Bu aşamada yapılan araştırmalar aşının güvenli ve etkili olduğunu gösteriyorsa aşı imalatçısı ruhsat için başvuruda bulunabilir. Faz 4 aşaması aşilar piyasaya sürüldükten sonra aşının etkinliğini izlemek ve yan etkilerini gözlemek üzere yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalardaki amaç etkili ve güvenli bir aşıyı geliştirmektir. Aşı, bulaşıcı hastalıkları önlemenin en etkili yoludur (WHO International standarts of clinical trial registries, 2018).

Türkiye’nin aralık ayı itibarı ile anlaşmış olduğu 2 farklı aşı firması bulunmaktadır; Alman firması BIONTECH ve Çin firması Sinovac. 2020 yılının mart ayına kadar bu firmalardan 4,5 milyon doz aşı Türkiye’ye teslim edilecek (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020) olmakla birlikte 2021 yılı Haziran ayı itibarıyla 120 milyon doz aşının ülkemize tedarikinin sağlanması noktasında önemli anlaşmalar imzalanmıştır.

Alman BIONTECH firması faz 3 çalışmalarını 43 bin 548 kişi üzerinde gerçekleştirmiş ve başarı oranını %95 olarak açıklamıştır. (Polack vd., 2020) Çin menşeli CoronaVac aşısı ise faz 3 çalışmalarını Türkiye’nin de aralarında bulunduğu birçok farklı ülkede gerçekleştirmiştir (sinovac.com). Türkiye’de geliştirilmekte olan 16 adet yerli aşı çalışması bulunmaktadır. Bunlardan birçoğu halen klinik öncesi aşamdadır. Yalnızca Erciyes Üniversitesi’nde yapılan çalışmalarda faz 2 aşamasına gelinmiştir (Okyay, 2020).

2. Yöntem

Bu çalışmada Geniş ve arkadaşları tarafından 2020 yılında tarafından geliştirilen “DEVELOPMENT OF PERCEPTION AND ATTITUDE SCALES RELATED WITH COVID-19 PANDEMIA” çalışmasındaki Covid-19 algı ve tutum ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte aşıya karşı olumlu algı ve olumsuz algı faktörleri ile demografik bilgilere göre farklılıkları incelenmiştir. Toplam 727 bireye ulaşılmıştır. Bundan dolayı Sekaran’a göre 385 ve üzerinde veriye ulaşılmış ise verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir. Buna göre elde ettiğimiz veri sayısı 385’ten fazla olduğundan dolayı çalışmamızda normal dağılım şartlarına göre tercih edilen parametrik teknikler kullanılmıştır. İki değişken farklılığında bağımsız gruplar t-testi, ikiden fazla değişken farklılığında anova testi ile test edilmiştir. Aşağıda ölçekte kullanılan soruların faktörlere göre detay verilmiştir.

Tablo 1: Ankette kullanılan ölçekte yer alan ifadelerin olumlu ve olumsuz dağılımı

Olumlu Faktörler	Olumsuz Faktörler
Ailedekilerin bu hastalıkla ilgili geliştirilen aşıyı olmasını isterim.	Geliştirilen aşı hastalığın bulaşmasına neden olabilir.
İlk fırsatta bu hastalıkla ilgili geliştirilen aşıyı olmak isterim.	Geliştirilen aşının koruyucu etkisinin olmayacağını düşünüyorum.
Bence herkes bu hastalıkla ilgili geliştirilen aşıyı yaptırmalı.	Geliştirilen aşı tehlikelidir.
Geliştirilen aşı hakkında yapılan açıklamalara güveniyorum.	Geliştirilen aşının etkililiğinin yeterince test edilmediğini düşünüyorum.
	Aşı olmadan da salgını atlatabileceğimi düşünüyorum.

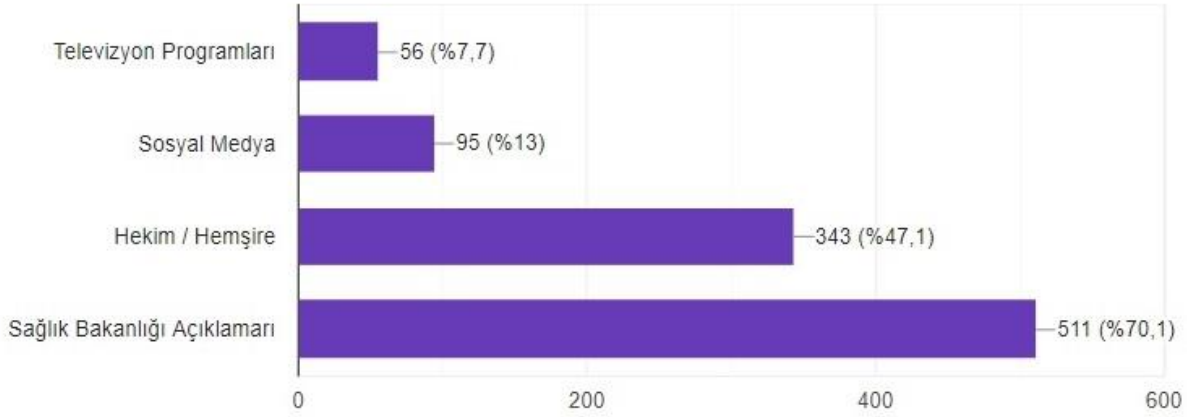
Bu bilgiler ışığında çalışmada belirlenen araştırma soruları şu şekildedir;

1. Bireylerin cinsiyet ve yaş gibi demografik özellikleri ile aşıya karşı olumlu davranışları arasında ilişki var mıdır?
2. Bireylerin cinsiyet ve yaş gibi demografik özellikleri ile aşıya karşı olumsuz davranışları arasında ilişki var mıdır?
3. Bireylerin sigara kullanım alışkanlıkları ile aşıya karşı olumlu davranışları arasında ilişki var mıdır?
4. Bireylerin sigara kullanım alışkanlıkları ile aşıya karşı olumsuz davranışları arasında ilişki var mıdır?
5. Bireylerin aşı hakkında bilgi aldıkları kaynak türü ile aşıya karşı olumlu davranışları arasında ilişki var mıdır?
6. Bireylerin aşı hakkında bilgi aldıkları kaynak türü ile aşıya karşı olumsuz davranışları arasında ilişki var mıdır?

3. Analiz

Tablo 2. Demografik Verilere Göre Frekans Dağılımı

	Gruplar	f	%
Cinsiyet	Kadın	357	49,1
	Erkek	370	50,9
	Toplam	727	100,0
Yaş	20-35	355	48,8
	Otuz altı-50 yaş	225	30,9
	Elli bir-65 yaş	140	19,3
	Altmış altı yaş ve üzeri	7	1,0
	Toplam	727	100,0
Sigara kullanımı	Evet kullanıyorum	205	28,2
	Hayır kullanmıyorum	513	70,6
	Yeni bıraktım (6ay içinde)	9	1,2
	Toplam	727	100,0
Daha önce Covid geçirme durumu	Evet	163	22,1
	Hayır	564	77,9
	Toplam	727	100,0
	Hafif	119	73
	Şiddetli	44	27
	Toplam	163	100,0

Şekil 1. Araştırmaya Katılan Bireylerin Covid19 Aşılı İçin Güvendiği Kaynaklara İlişkin Betimsel İstatistikleri

Tablo 3. Faktörlerin İç Tutarlılık Analizi (Cronbach's Alpha)

Faktör	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha katsayısı
Olumlu	4	0,953
Olumsuz	5	0,773

Tablo 3'deki Cronbach α katsayıları incelendiğinde, anketi cevaplayan bireylerin ankete vermiş oldukları cevapları, istatistiki açıdan tutarlı cevap verdikleri söylenebilir. Bademci tarafından aktarıldığı gibi, Cronbach'ın (1951) alfa katsayısı yöntemi, ölçüm güvenilirliği kestirimi için kullanılmaktadır (2006;4).

Tablo 4. Faktörlerin Cinsiyete Göre T testi Sonuçları

Faktörler	Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss	t	P
Olumlu	Kadın	357	1,93	1,31	-4,3	0,00
	Erkek	370	2,38	1,46		

Olumsuz	Kadın	357	1,89	0,90	3,16	0,02
	Erkek	370	1,66	1,02		

Tablo 4 incelendiğinde “olumlu” faktörü p değerinin $< 0,05$ olduğu görülmektedir. Aşıya karşı olumlu tutum gösterenlerde erkekler ve kadınlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Kadın grubunun ortalaması 1,93 ve erkek grubunun ortalaması 2,38 olduğundan erkeklerin aşıya karşı kadınlara göre daha olumlu bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Olumsuz faktöründe ise $p < 0,05$ olduğundan aşıya karşı olumsuz tutumda erkek ve kadınlar arasında anlamlı bir farklılık vardır. Kadın grubun ortalaması 1,89, erkek grubun ortalaması 1,66 olduğundan, kadınların erkeklere göre aşıya karşı tutumlarında daha olumsuz oldukları söylenebilir.

Tablo 5. Faktörlerin Yaşa Göre ANOVA Testi

ANOVA						
Faktörler		Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	P
Olumlu	Gruplar Arası	86,715	3	28,905	15,378	0,00
	Gruplar İçi	1359,021	723	1,880		
	Toplam	1445,736	726			
Olumsuz	Gruplar Arası	22,096	3	7,365	8,016	0,00
	Gruplar İçi	664,288	723	,919		
	Toplam	686,384	726			

Tablo 5'deki ANOVA testi bulgularına göre “Olumlu” faktöründe ankete katılanların yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). “Olumsuz” faktöründe de aynı şekilde ankete katılanların yaşlarına göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p < 0,05$).

Tablo 5'de verilen bilgiler doğrultusunda yaş alt gruplarına göre anlamlı farklılık tespit edilen olumlu ve olumsuz faktörlerinde farklılığın hangi yaş gruplarından kaynaklandığı belirlemek için sırayla homojenlik testi ve çoklu karşılaştırma testi yapılacaktır.

Tablo 6. Faktörlerin Yaşa Göre Homojenlik Testi

Faktörler	Levene İstatistiği	s. d. 1	s. d. 2	P
Olumlu	2,294	3	723	0,07
Olumsuz	2,936	3	723	0,03

Tablo 6'ya bakıldığında “Olumlu” faktörünün yaş gruplarına ait varyanslarının homojen dağıldığı görülmektedir ($p > 0,05$). “Olumsuz” faktörünün ise yaş gruplarına ait varyanslarının homojen dağılmadığı görülmektedir ($p < 0,05$). Buna göre faktörlerde tespit edilen farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için “olumlu” faktöründe Tukey testi, “olumsuz” faktöründe de Tamhane T2 testi yapılacaktır.

Tablo 7. Olumlu ve Olumsuz Faktörünün Yaş Gruplarına Göre Tukey ve Tamhane T2 Testi

Faktör	Yaş Grupları	Ortalamalar Farkı	P
Olumlu	20-35, 36-50	-,21977	0,237
	20-35, 66+	-,29738	0,941
	20-35, 51-65	-,92774*	0,000
	36-50, 66+	-,07762	0,999
	36-50, 51-65	-,70798*	0,000
	66+, 51-65	-,63036	0,635
Olumsuz	20-35, 36-50	,12571	,589
	20-35, 66+	,42133	,674
	20-35, 51-65	,46276*	,000
	36-50, 66+	,29562	,903

Faktör	Yaş Grupları	Ortalamalar Farkı	P
	36-50, 51-65	,33705*	,009
	66+, 51-65	,04143	1,000

Tablo 8. Yaşın Alt Gruplarına Göre Ortalaması

Faktörler	Yaş	N	\bar{X}	Ss
Olumlu	20 - 35	355	1,91	1,33
	36 - 50	225	2,13	1,45
	51 - 65	140	2,84	1,31
	65 ve üzeri	7	2,21	1,41
Olumsuz	20 - 35	355	1,90	0,91
	36 - 50	225	1,78	1,03
	51 - 65	140	1,44	0,93
	65 ve üzeri	7	1,48	0,71

Tablo 7'deki Tukey ve Tamhane T2 testi sonuçlarına göre anlamlı farklılık tespit edilen karşılaştırmalar aşağıda gibi verilmiştir;

Tablo 7 incelendiğinde, katılımcıların aşıya karşı **olumlu** tutum faktörüne göre, yaş gruplarından 20-35 ile 51-65 arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p=0,0<0,05$). Tablo 8'ye bakıldığında 20-35 yaş grubunun ortalamasının 1,91(%48), 51-65 yaş grubunun ortalamasının 2,84 (%71) olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların yaşları 51-65 olanların aşıya karşı tutumları 20-35 yaş gruplarından daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların yaş gruplarından 36-50 ile 51-65 arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p=0,0<0,05$). Tablo 8'ye bakıldığında 36-50 yaş grubunun ortalamasının 2,13(%53), 51-65 yaş grubunun ortalamasının 2,84 (%71) olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların yaşları 51-65 olanların aşıya karşı tutumları 36-50 yaş gruplarından daha olumlu olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6 incelendiğinde, katılımcıların aşıya karşı **olumsuz** tutum faktörüne göre, yaş gruplarından 20-35 ile 51-65 arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p=0,0<0,05$). Tablo 8'ye bakıldığında 20-35 yaş grubunun ortalamasının 1,90(%48), 51-65 yaş grubunun ortalamasının 1,44 (%36) olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların yaşları 20-35 olanların aşıya karşı tutumları 51-65 yaş gruplarından daha olumsuz olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların yaş gruplarından 36-50 ile 51-65 arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p=0,009<0,05$). Tablo 8'ye bakıldığında 36-50 yaş grubunun ortalamasının 1,78 (%45), 51-65 yaş grubunun ortalamasının 1,44 (%36) olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların yaşları 36-50 olanların aşıya karşı tutumları 51-65 yaş gruplarından daha olumsuz olduğu tespit edilmiştir.

Buna göre katılımcıların yaş düzeyi arttıkça aşıya karşı olumlu tutum, yaş düzeyi azaldıkça aşıya karşı olumsuz tutum sergiledikleri görülmektedir.

Tablo 9. Faktörlerin Sigara Kullanım Durumuna Göre ANOVA Testi

ANOVA						
Faktörler	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	P	
Olumlu	Gruplar Arası	13,890	2	6,945	3,512	0,030
	Gruplar İçi	1431,846	724	1,978		
	Toplam	1445,736	726			
Olumsuz	Gruplar Arası	6,757	2	3,376	3,596	0,028
	Gruplar İçi	679,633	724	,939		
	Toplam	686,384	726			

Tablo 9'a bakıldığında "olumlu" ve "olumsuz" faktörlerinin her ikisinde de katılımcıların sigara kullanım durumlarına göre anlamlı bir farklılık vardır. ($p>0,05$). Buna göre faktörler için önce homojenlik testi yapılacak ardından yapılacak testler ise homojenlik testi sonuçlarına göre karar verilmiştir.

Tablo 10. Faktörlerin Sigara Kullanımı Alt Gruplarına Göre Homojenlik testi

Faktörler	Levene İstatistiği	s.d. 1	s. d. 2	P
Olumlu	2,575	2	724	0,07
Olumsuz	1,630	2	724	0,19

Tablo 10'a bakıldığında her iki faktöründe varyanslarının homojen dağıldığı görülmektedir ($p>0,05$). Buna göre her iki analiz içinde Tukey testi yapılacaktır.

Tablo 11. Olumlu ve Olumsuz Faktörünün Sigara Kullanımı Alt Gruplarına Göre Tukey Testi

Faktör	Sigara Kullanımı	Ortalamalar Farkı	P
Olumlu	Evet - Hayır	-0,206	0,07
	Evet- Yeni Bıraktım	0,780	0,10
	Hayır-Yeni Bıraktım	0,986	0,03
Olumsuz	Evet - Hayır	0,119	0,13
	Evet- Yeni Bıraktım	-0,637	0,05
	Hayır-Yeni Bıraktım	-0,757	0,02

Tablo 12. Faktörlerin Sigara Kullanımı Alt Gruplarına Göre Ortalamaları

Faktörler	Sigara Kullanımı	N	\bar{X}	Ss
Olumlu	Evet	205	2,03	1,47
	Hayır	513	2,23	1,38
	Yeni Bıraktım	9	1,25	1,06
Olumsuz	Evet	205	1,85	1,01
	Hayır	513	1,73	1,73
	Yeni Bıraktım	9	2,48	2,48

Tablo 12 incelendiğinde, katılımcıların aşıya karşı **olumlu** tutum faktörüne göre, sigara kullanımı alt gruplarından "Hayır" ile "Yeni Bıraktım(6 ay içinde)" arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p=0,03<0,05$). Tablo 11'e bakıldığında "Hayır" alt grubunun ortalamasının 2,23 (%56), "Yeni Bıraktım" alt grubunun ortalamasının 1,25 (%31) olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcılardan sigara kullanmayanların aşıya karşı tutumları sigarayı yeni bırakanlara göre daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların sigara kullanımı alt gruplarında aşıya karşı olumsuz tutum faktöründe de anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p=0,02<0,05$). Tablo 11'e bakıldığında "Hayır" alt grubunun ortalamasının 1,73 (%43), "Yeni Bıraktım" alt grubunun ortalamasının 2,48 (%62) olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcılardan sigarayı yeni bırakanların aşıya karşı tutumları sigara kullanmayanlara göre daha olumsuz olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 13. Faktörlerin Covid 19 Hastalığı Geçirme Durumuna Göre T Testi

Faktörler	Covid Geçirme	N	\bar{X}	Ss	t	P
Olumlu	Evet	161	2,52	1,34	3,73	0,00
	Hayır	566	2,06	1,41		
Olumsuz	Evet	161	1,64	0,88	-2,0	0,04
	Hayır	566	1,81	0,99		

Tablo 13 incelendiğinde "olumlu" faktörü p değerinin $< 0,05$ olduğu görülmektedir. Yani Covid 19 geçirme durumunun aşıya karşı olumlu tutum faktöründe anlamlı bir farklılığı vardır. Covid 19 geçiren katılımcıların ortalaması 2,52 ve Covid 19 geçirmeyen katılımcıların ortalaması 2,06 olduğundan; Covid 19 geçirenlerin covid 19 geçirmeyenlere göre aşıya karşı daha olumlu tutumda oldukları söylenebilir. Covid 19 geçirme durumunun aşıya karşı "Olumsuz" tutum faktöründe de anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Covid 19 geçiren katılımcıların grup ortalaması 1,64 ve covid 19

geçirmeyen katılımcıların grup ortalaması ise 1,81 olduğundan covid 19 geçirmeyen katılımcıların, covid 19 geçiren katılımcılara göre aşıya karşı daha olumsuz tutum sergiledikleri görülmektedir.

Tablo 14. Faktörlerin Covid 19 geçirme şiddetine göre T Testi

Faktörler	Covid Şiddeti	N	\bar{X}	Ss	t	P
Olumlu	Hafif	119	2,38	1,32	-1,9	0,05
	Şiddetli	44	2,84	1,38		
Olumsuz	Hafif	119	1,65	0,90	0,13	0,89
	Şiddetli	44	1,63	0,82		

Tablo 14 incelendiğinde her iki faktörde de Covid 19 geçirme şiddetine göre aşıya karşı tutumda anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Tablo 15. Aşı konusunda güvenilen bilgi kaynağına göre T Testi

Faktörler	Aşı konusunda güvenilen bilgi kaynağı	N	\bar{X}	Ss	t	P
Olumlu	Tv programları	56	2,38	1,47	-0,15	0,88
	Sağlık Bakanlığı Açıklamaları	305	2,41	1,33		
Olumsuz	Tv programları	56	1,72	0,99	1,03	0,29
	Sağlık Bakanlığı Açıklamaları	305	1,58	0,93		

Tablo 15 incelendiğinde her iki faktörde aşı konusunda en çok güvenilen bilgi kaynağı olan "Sağlık Bakanlığı Açıklamaları" ile en az güvenilen kaynak olan "TV Programları"na göre aşıya karşı tutumda anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Sonuç ve Değerlendirme

Veba, kolera, çiçek, tifüs, sars-mers vb. enfeksiyon hastalıklarında kaynaklı olarak tarih boyunca meydana gelen birçok salgın görülmüştür. Bu salgınlar milyonlarca kişinin ölümüne yol açmıştır. Bu salgınlar insan vücuduna girerek hastalığın artmasına ve eşyaları biyoterör ajanı olarak kullanarak yayılmasına yol açmaktadır. Bu gibi salgınların tedavi süreçlerinde olduğu kadar salgını önlemede de kullanılan yöntemler son derece önemli olduğu ifade edilebilir. Bu yöntemlerin en önemlilerinden birisi de şüphesiz enfeksiyonlara yönelik aşılamalardır (Kutlu ve Altındış, 2018).

Aşılamanın başarısı, toplum tarafından aşıya karşı algılara ve güvene dayanmaktadır. Toplumlar tarafından algılanan endişelerin ve bunlara nelerin yol açtığı konusunda daha fazla bilginin edinilmesi aşılama stratejilerinin yönünü belirleyen etmenler içerisinde yer almaktadır (Kutlu ve Altındış, 2018). Etkili bir aşılama yöntemi izlendiğinde ve yeterli oranda yapılması durumunda hastalığın var olduğu ülkede o hastalıktan kaynaklı ölüm riskinin büyük oranda azaldığı gözlemlenmiştir (Töreci, 2012). Etkili aşılama ile ilgili bu dikkat çekici pozitif sonuçların, aşı karşıtlığı hususunda etkili bir mücadele unsuru olarak kullanılması mümkündür.

Araştırmamıza katılan bireylerin %50,9'unu erkekler oluşturmaktadır. Buna ek olarak çalışmaya katılanların %48,8'ini 20-35 yaş aralığındaki bireylerden oluştuğu görülmektedir. Araştırmadan elde edilen bulgular göz önüne alındığında %22,1'inin Covid19 hastalığını geçirdiği görülmektedir. Bu bilgi ışığında hastalığa yakalanan bireylerin hastalığı geçirme durumlarına bakıldığında %27'sinin hastalığı şiddetli geçirdiği görülmüştür. Bir diğer bulgu kapsamında araştırmaya katılan bireylerin geliştirilen aşılar (SinoVac, BionTech, Sputnik V vb.) hakkında güvenilir bilgi kaynağı olarak %70,1'inin Sağlık Bakanlığı açıklamalarına güvendikleri ortaya çıkmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı'nın tedarik ettiği aşılara (SinoVac, BionTech, Sputnik V vb.) karşı araştırmaya katılan erkek ve kadın bireylerin Covid19 Aşısına Karşı Tutumları incelendiğinde kadınların erkeklere oranla aşıyı yaptırmama

konusunda çekincelerinin oldukları görülmüştür. Yani erkek bireyler tedarik edilen bu aşılarda ilk fırsatta yaptırmak istedikleri ve geliştirilen bu aşılardaki açıklamalara kadınlardan daha fazla güvendikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Yine ölçekteki olumsuz alt boyutuna verilen cevaplardan yola çıkarak kadınların geliştirilen bu aşılara karşı güvensizliklerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yani kadınların geliştirilen aşılarda koruyucu etkisinin olmadığını, tehlikeli olduğunu, yeterince test edilmediğini, hastalığının bulaş riskinin arttığını ve Covid19 salgınına aşı olmadan atlabileceklerini düşünmektedirler. Akan ve arkadaşları tarafından yapılan bir çalışmada, araştırma grubunun %92,8'i aşılara karşı güvensizlik nedeniyle pandemik grip aşısını (PGA) yaptırmadıkları tespit etmişlerdir (Akan vd., 2010). Yaptığımız çalışmada da kadınların geliştirilen Covid19 aşılarda karşı güvensizlikleri nedeniyle bu aşılara karşı olumsuz tutum sergilemektedirler. Bu güvensizliklerin ortadan kaldırılması için geliştirilen aşılarda bilgilerin topluma daha iyi bir şekilde benimsetilmesi gerekir. Böylelikle geliştirilen aşılarda karşı olan güvensizliğin ortadan kaldırılabilirliği söylenebilir. Toplum tarafından aşılara karşı güven duygusunun sarsılmamasına önem gösterilmesi gerekmektedir (Eskiocak ve Porsuk, 2011).

Yapılan çalışmaya katılan bireylerin yaşları arttıkça geliştirilen aşılarda karşı olumlu tutumlarının arttığı gözlemlenmiştir. Bu bilgiye ek olarak, yaş azaldıkça geliştirilen aşılarda karşı olumlu tutumun ise azaldığı görülmektedir. Yine geliştirilen aşılarda karşı olumsuz tutum incelendiğinde yaş arttıkça olumsuz tutumun azaldığı görülmektedir. Başka bir deyişle yaş büyük bireylerin geliştirilen aşılarda güveninin olduğu ortaya çıkmıştır. Yaşı küçük bireylerin yaş büyüklerle oranla tedarik edilen aşılarda koruyuculuk etkisinin olmadığını, bu aşılarda tehlikeli olduğunu, yeterince test edilmediğini, Covid19 hastalığının bulaş riskinin arttırdığını ve aşı olmadan bu hastalığı atlabileceğini düşünmektedirler.

Araştırmada elde edilen bir diğer bulguda ise Covid19 hastalığı geçiren bireylerin aşılara karşı daha olumlu tutum sergilediği görülmektedir. Covid 19 hastalığı geçiren bireylerin aşılara daha çok güvendikleri, geliştirilen aşılara ilk fırsatta olmak istedikleri ve ailesinin de bu aşılara olmalarını istediği görülmektedir.

Gürbüz ve arkadaşlarını influenza aşısı için yaptıkları bir çalışmada, aşının gerekliliği ve etkinliğinin iyi anlatılması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Ayrıca influenzanın bazen ölümlere yol açabilen tehlikede olduğunun vurgulanması gerektiği üzerinde durmuşlar. Böylece aşı yaptıranların oranlarının artabileceğini söylemişlerdir (Gürbüz vd., 2013). Covid 19 aşısı için yaptığımız çalışmada da olumsuz tutum sergileyen bireylere, hastalığın ne derece ağır olduğu, aşının etkinliği ve bu salgını atlatmak için aşının gerekliliği konuları iyi anlatılmalı ve özümsemelidir. Sağlık çalışanlarının katılımıyla yapılan bir başka influenza aşısı hakkında çalışmada ise sağlık çalışanlarının influenza aşısı hakkındaki bilgi düzeylerinin arttıkça aşılama oranlarının da arttığı tespit edilmiştir (Christini vd., 2007).

Aşıya karşı güvensizliğin en sık nedenlerinden biri olarak "aşı koruyuculuğunu yetersiz olması" nedeni gösterilmiştir (Hofman vd., 2006; Christini vd., 2007; Gürbüz vd., 2013). Yapılan çalışmalar göstermektedir ki aşılara karşı olumsuz tutum geliştirme bilgi yetersizliği ve güvensizlikten kaynaklanmaktadır.

Aşılamanın son derece önemli olduğu, Covid19 salgınına da dâhil olmak üzere tüm salgınlarda salgının yayılmasını önleyici bir araç olarak kullanıldığı bilinmektedir. Salgınların durdurulması için aşı yaygın şekilde yaptırılmalıdır. Aşıya karşı olumsuz tutumların olumlu tutumlara çevrilerek aşının yaygınlaştırılması ve yeterli oranda yaptırılması sağlanabilir. Çalışmamızda da aşılara karşı olumsuz tutum içerisinde olan bireyler cinsiyet, yaş vb. gibi demografik bilgilerle ortaya konmuştur. Olumsuz tutum içerisinde bulunan gruplara yönelik geliştirilecek olan politikalarla aşının kabul edilebilirliği artırılabilir.

Sonuç olarak, bu çalışmada çizilen genel çerçeve, aşılara karşı olumlu yönlendirmelerin yapılması noktasında, aşı karşıtlığı sergileyen bireylerin gerekçelerine cevaben bilimin gücünü kullanmanın çok önemli olduğudur. Aşı karşıtlığı ve reddi ile mücadele etmek noktasında, Covid-19 salgını sürecinde Sağlık Bakanlığı'nın geleneksel ve yeni medya ortamlarındaki başarısı da son derece dikkat çekicidir. İlerleyen zamanlarda, aşı karşıtlarının virüse yakalanması ile aşı olanların yakalanma düzeyindeki farklılıklar üzerine yeni ve farklı çalışmalar da kurgulanabilir.

Kaynakça

- Akan, H., Gurol, Y., Izbirak, G., Ozdatlı, S., Yılmaz, G., Vitrinel, A., ve Hayran, O. (2010). Knowledge and attitudes of university students toward pandemic influenza: a cross-sectional study from Turkey. *BMC Public Health*, 10 (413).
- Argüt, N., Yetim, A., & GöKÇAY, G. (2016). Aşı kabulünü etkileyen faktörler. *Çocuk Dergisi*, 16(1), 16-24.
- Ataç, Ö., & Aker, A. A. (2014). Aşı Karşıtlığı. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 30(1), 42-47.
- Bademci, V. (2006). Güvenirliliği doğru anlamak ve bazı kişileri yıkmak: Bilinenlerin aksine, cronbach'in alfa katsayısı, negatif ve "-1" den küçük olabilir. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(12), 3-26.

- Beşirbellioğlu B. (2014). Antimikrobiyal aşilar. (Murray P. R., Rosenthal K. S. & Pfaller M. A. Eds.) *Tıbbi Mikrobiyoloji*. 6. Baskı. Ankara: Atlas Kitapçılık.
- Christini, B. A., Shutt, K. A. ve Byers, K. E. (2007). Influenza vaccination rates and motivators among healthcare worker groups. *Infect Control Hosp Epidemiol*, 28(2), 171-7. doi: 10.1086/511796.
- Eskiocak, M. ve Porsuk, A. Ö. (2011). Ücretsiz mevsimsel grip aşilarını yaptıran kişilerin, ücretsiz pandemik grip aşısı karşısındaki tutum ve davranışları. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi*, 9(2), 108-112.
- Erdem, İ. (2020). Koronavirüse (Covid-19) Karşı Türkiye'nin Karantina ve Tedbir Politikaları, *Turkish Studies*, 15(4), 377-388. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43703>
- Geniş, B., Gürhan, N., Koç, M., Geniş, Ç., Şirin, B., Çirakoğlu, O. C., ve Coşar, B. (2020). Development of perception and attitude scales related with Covid-19 pandemia. *Pearson Journal Of Social Sciences & Humanities*, 5(7), 306-328. 10.46872/pj.127.
- Gür, E. (2019). Aşı kararsızlığı-aşı reddi. *Türk Pediatri Arşivi*, 54(1), 1-2.
- Gürbüz, Y., Tütüncü, E. E., Şencan, İ., Şendağ, E., Callak, F., Sevinç, G., ve Tekin, A. (2013). İnfluenza A (H1N1) 2009 pandemisinde hastane çalışanlarının grip aşısına yaklaşımlarının araştırılması. *Pamukkale Tıp Dergisi*, (1), 12-17.
- Hofmann, F., Ferracin, C., Marsh, G. ve Dumas, R. (2006). R. Influenza vaccination of healthcare workers: A literature review of attitudes and beliefs. *Infection*, 34(3), 142-7. 10.1007/s15010-006-5109-5.
- International Standards for Clinical Trial Registries, (2018). World Health Organization:Switzerland
- Kutlu, H. H. ve Altındış, M. (2018). Aşı karşıtlığı. *Flora Dergisi*, 23(2), 47-58.
- Kader, Ç. (2019). Aşı Karşıtlığı: Aşı Kararsızlığı ve Aşı Reddi. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 4(3), 377-88.
- Okyay, P., (2020,20.09). *Covid-19 Aşı Çalışmaları*. Türk Tabipler Birliği, Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu, Erişim Adresi: https://www.ttb.org.tr/yayin_goster.php?Guid=42ee49a2-fb2d-11ea-abf2-539a0e741e38 Erişim Tarihi: 25.12.2020,
- Plotkin, S. A. ve Plotkin, S. L. (2011). The development of vaccines: how the past led to the future. *Nat Rev Microbiol*, 9(12), 889-93.
- Polack, F.P., Thomas, S.J., Kitchin, N., Absalon, J., Gurtman, A., Lockhart, S., Perez, J.L., Pérez Marc, G., Moreira, E.D., Zerbini, C., Bailey, R., Swanson, K.A., Roychoudhury, S., Koury, K., Li, P., Kalina, W.V., Cooper, D., Frenck, R.W. Jr., Hammitt, L.L., Türeci, Ö., Nell, H., Schaefer, A., Ünal, S., Tresnan, D.B., Mather, S., Dormitzer, P.R., Şahin, U., Jansen, K.U., Gruber, W.C. ve C4591001 Clinical Trial Group. (2020). Safety and Efficacy of the BNT162b2 mRNA Covid-19 Vaccine. *N Engl J Med*, 383(27), 2603-2615. 10.1056/NEJMoa2034577.
- Sekaran, U. (1992). İşletmeler İçin Araştırma Yöntemleri: Beceri Geliştirme Yaklaşımı. New York: John Wiley.
- Sinovac, *Coronavac Vaccine News*, Erişim Adresi: www.sinovac.com Erişim Tarihi: 02.01.2021.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). *Türkiye'de Aşının Tarihçesi*. Erişim Adresi: <https://asi.saglik.gov.tr/genel-bilgiler/33-a%C5%9F%C4%B1n%C4%B1n-tarih%C3%A7esi.html> Erişim Tarihi: 12.12.2020
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). *COVID-19 Pandemisi ve Aşılama*. Erişim Adresi: <https://asi.saglik.gov.tr/genel-bilgiler/57-covi%CC%87d-19-pandemisi-ve-a%C5%9F%C4%B1lama.html> Erişim Tarihi: 12.12.2020
- T.C. Sağlık Bakanlığı. *Haber ve Duyurular*. Erişim Adresi: <https://www.saglik.gov.tr/Genel/MansetHaberListesi.aspx> Erişim Tarihi: 03.01.2021.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. *Covid 19 Bilgilendirme Sayfası*. Erişim Adresi: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html> Erişim Tarihi: 06.01.2021.
- Töreci, K. (2012). Aşiların tarihçesi. (Badur, S. ve Bakır, M. Eds.). *Aşı Kitabı*. 1.Baskı. İstanbul: Akademi Yayıncılık, 1-12.
- WHO. *Coronavirus disease (Covid-19)*. Erişim Adresi: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2021> Erişim Tarihi: 17.05.2021.

Extended Abstract

Aim and Scope

COVID-19, which started to show its effect as of March 2020 in Turkey, still continues to show its effect these days, and it is not yet known how long it will continue. While the fight against COVID-19 continues, vaccination studies have come as a ray of hope to prevent the pandemic.

Nowadays, when vaccination studies are coming to the last point, countries are carrying out vaccine supply studies. Each country aims to prevent the pandemic by applying the vaccines it provides to its citizens. However, anti-vaccine studies that are spreading rapidly in some parts of the society may pose a problem in reaching this goal. Anti-vaccination has become a growing trend in the world, especially in recent years.

Since the day the COVID-19 vaccine studies started, many questions have arisen in the minds of many people. As the days have passed, question marks have turned into positive or negative attitudes. Nowadays, when vaccination practices are quite close, individuals who have negative attitudes towards vaccination pose a threat to the steps taken for the society to gain immunity against the virus.

The research will reveal the individuals' attitudes towards the vaccination and will allow the authorities to work to reverse this attitude in the event of an anti-vaccine response.

Literature review has revealed that no field work in this direction has been conducted. In this respect, the research will make an important contribution to the literature. While anti-vaccination has been a significant problem in recent years, this research aims to contribute to the studies in this field, specifically studies focusing on the COVID-19 vaccine.

Methods

The research was descriptive and used survey model. The researchers collected data between December 2020 and February 2021, and 730 people aged between 20 and over 65 participated in the study.

The researchers used the Attitudes towards the COVID-19 Vaccine Scale developed by Geniş et al. (2020). The scale has nine items and has two sub-dimensions (positive and negative attitudes). Cronbach's alpha reliability coefficient of the scale was determined as 0.8. Expressions in the scale are evaluated as "Strongly disagree (0)", "Disagree (1)", "Undecided (2)", "Agree (3)", and "Strongly agree (4)".

The data were analyzed in terms of variables percentage (%), frequency and average values using IBM SPSS 25. Furthermore, to determine the differences between variables, independent groups t test and one-way analysis of variance (ANOVA) tests were carried out.

Findings

Men constituted 50.9% of the individuals participating in the research. In addition, 48.8% of the participants in the study consisted of individuals between the ages of 20 and 35. The findings revealed that 22.1% of the participants had COVID-19 disease. Furthermore, the results revealed that 27% of the individuals who got the disease had the disease severely. The findings also revealed that 70.1% of the individuals participating in the study trusted the statements of the Ministry of Health as a reliable source of information about the developed vaccines (SinoVac, BionTech, Sputnik V, etc.).

Conclusion

When the participants' attitudes towards COVID-19 vaccines (SinoVac, BionTech, Sputnik V, etc.), which are provided by Turkish Republic Ministry of Health, were examined, the results revealed that women had reservations about getting the vaccine compared to men. In other words, male participants wanted to get vaccinated at the earliest opportunity and they trusted the explanations about these vaccines more than female participants. Based on the responses given to the negative sub-dimension of the scale, the study found that the insecurity of female participants against these vaccines was higher than that of male participants. In other words, female participants believed that the developed vaccines did not have a protective effect, were dangerous, were not adequately tested, increased the risk of transmission of the disease, and they could overcome the COVID-19 pandemic without vaccination. The researchers observed that the positive attitudes of the participants against the developed vaccines increased as their age increased. In addition, the participants' positive attitudes towards the developed vaccines decreased as their age decreased. Furthermore, the participants' negative attitudes towards the developed vaccines decreased as their age increased. In other words, the study revealed that older participants had confidence in the developed vaccines. The younger participants believed that the developed vaccines did not have a protective effect, were dangerous, were not adequately tested, increased the risk of transmission of the disease, and they could overcome the COVID-19 pandemic without vaccination.

Another finding revealed that individuals who had Covid19 disease had more positive attitudes towards the vaccine. The researchers observed that these individuals relied more on the vaccine, wanted to get vaccinated at the earliest opportunity, and their families wanted to get vaccinated at the earliest opportunity.

Gürbüz et al. conducted a study on the influenza vaccine and emphasized that the necessity and effectiveness of the vaccine should be well explained. In addition, they stated that emphasizing that influenza can sometimes cause death could increase the rate of those who had the vaccine (Gürbüz et al., 2013). This study on the COVID-19 vaccine also emphasizes that individuals who have a negative attitude should be well informed and assimilated about the severity of the disease, the effectiveness of the vaccine and the necessity of the vaccine to overcome this pandemic. Christini et al. (2007) conducted a study on the influenza vaccine with the participation of healthcare professionals and found that the rate of vaccination increased as the knowledge level of healthcare professionals about the influenza vaccine increased.

The related literature states that vaccination is extremely important and it is used as a tool to prevent the spread of pandemics, including the COVID-19 pandemic. Vaccines should be administered widely to stop outbreaks. Turning negative attitudes towards the vaccine into positive attitudes can ensure that the vaccine is popularized and that people get vaccinated adequately. The current study presented individuals who had negative attitudes towards the vaccine using demographic information such as gender and age. Policies to be developed for groups with negative attitudes can increase the acceptability of the vaccine.

Vergi Affına Muhasebe Meslek Mensuplarının Bakış Açısı: Çorum İli Uygulaması

Perspective of Accounting Professionals on Tax Amnesty: Application in Çorum Province

Ela Hiçyorulmaz¹, Habib Akdoğan²

Öz

Devlet bütçelerinin en önemli gelir kalemlerinden birisi de vergilerdir. Bu vergilerin zamanında ve tam olarak tahsil edilememesi kamu harcamalarında sıkıntıya neden olmaktadır. Vergiler söz konusu olduğunda, vergiyi toplayan devlet ile vergiyi ödeyecek mükellefler arasında bir köprü kuran muhasebe meslek mensupları akla gelmektedir. Çünkü günümüz muhasebe anlayışında vergi için muhasebe ilkesi ön plandadır. Ancak tüm bunlara rağmen bazı mükellefler vergilerini zamanında ve tam olarak ödememektedirler. Oluşan aksaklıkların ortadan kaldırılması için devletler ise zaman zaman vergi affına başvurmuşlardır. Türkiye’de 1924 yılından bu yana 52 vergi affına başvurulmuştur. Birçok tarafı bulunan vergi affı literatürde sıklıkla yer almıştır. Ancak muhasebe meslek mensupları açısından sınırlı sayıda araştırmaya rastlanılmıştır. Bu nedenle yapılan çalışmanın amacı vergi affı konusuna muhasebe meslek mensuplarının bakış açısını ortaya koymaktır. Araştırma verilerini elde edebilmek amacıyla Çorum’da aktif olarak faaliyetlerine devam eden, Çorum Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına kayıtlı muhasebe meslek mensuplarına anket uygulanmıştır. Anket 3 Mart-25 Mart 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, SPSS 18 programında açılımlayıcı faktör analizi, Cronbach Alpha, Barlett, Kaiser Meyer Olkin, Kolmogorov-Smirnov, Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis testleri uygulanarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre muhasebe meslek mensuplarının vergi affına bakış açısının olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Affı, Muhasebe Meslek Mensubu, Muhasebe.

Abstract

One of the most important income items of state budgets is taxes. Failure to collect these taxes on time and in full causes difficulties in public expenditures. When it comes to taxes, accounting professionals who establish a bridge between the state collecting the tax and the taxpayer come to mind. Because in today's accounting approach, the accounting principle for tax is at the forefront. However, despite all these, some taxpayers do not pay their taxes on time and in full. States for have applied for tax amnesty many times in order to eliminate the problems that occurred. 52 tax amnesties have been applied in Turkey since 1924. Tax amnesty, which has many sides, has been frequently mentioned in the literature. However, a limited number of studies have been encountered in terms of professional accountants. Therefore, the purpose of the study is to reveal the perspective of accounting professionals on tax amnesty. In order to obtain research data, a questionnaire was applied to the professional accountants who are active in Çorum and registered in the Chamber of Certified Public Accountants in Çorum. The survey was applied between March 3rd and March 25th, 2021. The data obtained were analyzed using exploratory factor analysis, Cronbach Alpha, Barlett, Kaiser Meyer Olkin, Kolmogorov-Smirnov, Mann-Whitney U and Kruskal Wallis tests in SPSS 18 program. According to the results of the analysis, it was concluded that the perspective of accounting professionals to tax amnesty is positive.

Keywords: Tax Amnesty, Accounting Professional, Accounting.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: M40, M41, H29

Submitted: 05 / 04 / 2021

Accepted: 25 / 09 / 2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, elahicyorulmaz@hitit.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-7442-4138>

² Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, habibakdogan@hitit.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-3639-5310>

Giriş

Vergi; kamu harcamalarını veya kamu borçlanmalarını finanse edebilmek amacı ile devletin gerçek ya da tüzel kişilerden aldığı iktisadi değerlerdir (Sağbaş ve Saruç, 6). Verginin tanımına kapsamlı bir şekilde göz attığımızda kamunun harcamalarının finanse edilmesi ilk akla gelmektedir. Bu nedenle merkezi hükümetlerin, yerel yönetimlerin yasaların kendilerine verdiği yetkiyi kullanarak vergi topladıkları bilinmektedir. Tüm dünyada kamunun finansman ihtiyacı bu şekilde sağlanmaktadır. Kamu otoritelerinin çoğunlukla doğrudan doğruya gelir üzerinden ya da harcamalar üzerinden aldığı dolaylı vergiler bulunmaktadır. Ülkemizde vergi konusu anayasada da düzenlenmiştir. Anayasamızın 73. Maddesine göre; “Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür”(T.C. Anayasası Madde 73). Bu nedenle, devlet egemenlik gücüne dayanarak vergileri karşılıksız ve zorunlu olarak almaktadır. Verginin merkezi bütçe içerisindeki durumuna baktığımızda önemi daha da anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Türkiye'nin 2019 ve 2020 yılları merkezi yönetim bütçelerini incelediğimizde; 2019 yılı gelirleri 875.280.000.000 TL ve bunun içinde yer alan vergilerin ise 673.860.000.000 TL olduğunu görmekteyiz. Yine 2020 yılı gelirleri 1.029493.000.000 TL, bunun içindeki vergi gelirleri ise 833.062.000.000 TL'dir. Oransal olarak baktığımızda ise 2019 yılı vergi gelirlerinin merkezi yönetim bütçe gelirleri içerisindeki payının % 76.98, 2020 yılının ise % 80.91 olduğu görülmektedir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı). Bu veriler bize kamunun finansman ihtiyacının hangi büyüklükte vergi gelirleri ile karşılandığını net olarak ortaya koymaktadır. Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar yaklaşık 100 yıllık süreçte 52 defa vergi affı yasası çıkarıldığı bilinmektedir. Bu da yaklaşık olarak her iki yılda bir vergi affının çıkartıldığını göstermektedir. Her vergi affı çıkarıldığında da bazı tartışmalar yaşanabilmektedir. Vergi afları hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde uygulanan bir yöntemdir.

Söz konusu bu durum olmakla birlikte bazı mükelleflerin vergilerini çeşitli nedenlerden dolayı ödemedikleri bir gerçektir. Vergi mükelleflerinin gelirlerinin azalması düşüncesi ile vergi kaçırması ya da vergiden kaçınması devletin finansman kaynağında aksaklıkların yaşanmasına yol açabilmektedir. Kimi zaman da mükellefler vergilerini zamanında ödeyememekte ya da eksik ödeme yapmaktadır. Ortaya çıkan bu olumsuz durumların maliyetleri hesaplanıp mükelleflerin vergi uyumuna kazandırılması için devletler zaman zaman vergi affına başvurmaktadır. Ödenmeyen vergilerin ilk akla gelen tarafları devlet ve mükellefler olmakta, ancak çıkartılan vergi afları serbest muhasebeci ve mali müşavirlere de yük getirdiği bilinmektedir. Ayrıca vergisini zamanında ödeyen mükellefler açısından haksız rekabete neden olabilmekte ve/veya bir cezalandırma olarak yorumlanabilmektedir.

Vergi affının olumlu ve olumsuz yönleri, vergi affının çıkarılma nedenleri, vergi affının türleri literatürde yer almaktadır. Ancak bu kadar çok vergi affının çıkarılmış olmasına rağmen, verginin taraflarından bir tanesi olan muhasebe meslek mensuplarının vergi affına bakış açısı hakkında literatürde az sayıda çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışma ile Çorum ili muhasebe meslek mensuplarının vergi affı konusundaki görüşleri ortaya konulmaktadır. Böylece literatüre yeni bir araştırma olarak katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yapılan çalışmada vergi affı, vergi affı türleri ve vergi affının olumlu ve olumsuz yönlerine değinildikten sonra vergi affının taraflarından birisi olan muhasebe meslek mensuplarının vergi affına bakış açısı araştırılmıştır. Araştırma Çorum'da aktif olarak faaliyetlerine devam eden ve Çorum Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına kayıtlı muhasebe meslek mensuplarına 3-25 Mart 2021 tarihlerinde anket uygulaması ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilere SPSS programında öncelikle Cronbach Alpha, Barlett ve Kaiser Meyer Olkin testleri uygulanarak geçerlilik ve güvenilirlik düzeyleri araştırılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi gerçekleştirildikten sonra normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov-Smirnov testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda normal dağılım göstermediği tespit edilmiş ve bu nedenle Mann-Whitney U testi ve Kruskal Wallis testleri ile analizlere devam edilmiştir. Elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

1. Vergi Affı

Vergi affı hem Türkiye'de hem de dünyada sıklıkla kullanılmaktadır. Bu nedenle literatürde çok sayıda çalışmada yer alan bir kavramdır. Vergi affı genel olarak; toplanamayan vergileri toplamak, kayıta yer almayan mükelleflerin kayda alınmasını sağlamak ve suç olarak kabul edilen durumların iyileştirilmesini sağlamak amacıyla kullanılmaktadır (Kargı, 2011:103). 1924- 2020 yılları arasında Türkiye'de uygulanan vergi afları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Türkiye'de 1924- 2020 Tarihleri Arasında Uygulanan Vergi Afları

Tarih	Çıkarılan Vergi Afları
17.05.1924	İlk Vergi Affı
05.08.1928	Elviyel Selased Vergilerinin Sureti Cibayetine Dair Yasa
15.03.1934	4530 Sayılı Varlık Vergisinin Bakayasının Terkinine Dair Yasa
04.07.1934	2566 Sayılı Vergi Bakayasının Tasfiyesine Dair Yasa
24.06.1935	3036 Bazı Şekerli Maddelerden Alınmamış Olan Muamele Vergisinin Terkinine Dair Kanun

07.02.1936	4126 Arazi Vergisinin Mali Yıl Sonuna Kadar Olan Bakiyesinin Terkinine Dair Yasa
29.06.1938	3568 Sayılı Arazi Vergisinin Mali Yıl Sonuna Kadar Olan Bakiyesinin Terkinine Dair Yasa
21.09.1943	5513 Varlık Vergisi Kanunu'na Ek Kanun (Varlık vergisi affı (ücret))
15.03.1944	5657 Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun
13.06.1946	Orman İşletmelerinin Bazı Vergilerden Muaf Tutulması Hakkındaki Yasa
21.01.1947	5050 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Artıklarının Silinmesi Hakkında Yasa
12.07.1948	6955 Sayılı Götürü Olarak Alınan Nebati Yağ Muamele Vergileri Cezalarından Tahsil Edilemeyen Kısımının Alınmaması Hakkında Kanun
26.10.1960	113 Sayılı Af Yasası
28.12.1961	281 Sayılı Vergi Cezaları Gecikme Zamlarının Tecil ve Tasfiyesine Dair Yasa
23.02.1963	218 Sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Yasa
13.06.1963	252 Sayılı Spor Kulüplerinin Vergi Borçlarının Bir Defaya Mahsus Olmak Üzere Affı Hakkında Yasa
05.09.1963	325 Sayılı Yasa Kamu İktisadi Teşebbüslerinin 1960 ve Daha Önceki Yıllarına Ait Bir Kısım Vergi Borçlarının Tasfiyesi Hakkında Yasa
16.07.1965	691 Sayılı Belediyelerin ve Belediyelere Bağlı Müessese ve İşletmelerin Bir Kısım Borçlarının Hazinece Terkin ve Tahkimi Hakkında Yasa
03.08.1966	780 Sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Yasa
28.02.1970	1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanunuyla Getirilen Af
15.05.1974	1803 Sayılı Cumhuriyet'in 50. Yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Yasa
20.03.1981	2431 Sayılı Tahsilatın Hızlandırılması ve Beyan Dışı Kalmış Servet Unsurlarıyla Vesikasız Emtianın Beyanına İlişkin Yasa
02.03.1982	2431 Sayılı Yasaya Ek
22.02.1983	2801 Sayılı Bazı Kamu Alacaklarının Özel Uzlaşma Yolu İle Tahsili Hakkında Yasa
04.02.1985	Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında 3239 Sayılı Kanunun Geçici 4. Maddesi
03.12.1988	3505 Sayılı Yasa (Geçici Birinci Madde)
28.12.1988	3512 Sayılı Yasa
14.06.1989	3571 Torba Kanun (Kamu menfaatine yararlı dernekler ile Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınan vakıfların iktisadi işletmeler için af)
15.12.1990	3689 Sayılı Yasa (Geçici Birinci Madde)
21.02.1992	3787 Sayılı Yasa
04.05.1994	3986 Ekonomik Denge İçin Yeni Vergiler İhdası İle İlgili Kanun
30.11.1996	22833 Kıymetli Maden ve Ziyet Eşyası Beyanı Hakkında Kanun
05.09.1997	400 Sayılı Tahsilat Genel Tebliği
22.07.1998	4369 Sayılı Yasa
06.02.2001	414 Sayılı Tahsilat Genel Tebliği
07.03.2002	4746 Sayılı Yasa İle Emlak Vergisi İle İlgili Af Düzenlemesi (Emlak Vergisi Yasasının Geçici Madde 21)
27.02.2003	4811 Sayılı Vergi Barışı Kanunu
06.08.2003	25191 Sayılı 4961 Nolu Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (İhraç bedelinin yurda getirildiği tarihteki cari kur ile ihraç bedeli arasındaki fark için vergi affı)
31.07.2004	25539 Sayılı 5228 Nolu Bazı Kanunlarda ve 178 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (Spor kulüplerine af)
21.04.2005	5335 Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (TCDD ve bağlı ortaklıkları için af)
29.06.2006	26222 Sayılı 5535 Nolu Bazı Kamu Alacaklarının Tahsil ve Terkinine İlişkin Kanun
27.02.2008	10237 Sayılı 5736 Nolu Bazı Kamu Alacaklarının Uzlaşma usulü İle Tahsili Hakkında Kanun (Yeniden uzlaşma olanağı)
06.06.2008	26898 Sayılı 5766 Nolu Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanunda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (Spor kulüplerine af)
22.11.2008	5811 Sayılı Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun (Varlık Barışı)
28.02.2009	27155 Sayılı (Mükerrer) 5838 Nolu İşsizlik Sigortası Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (MKYF için BSMV affı, hurdaya ayrılan taşıtlar için MTV affı)
25.02.2011	6111 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
29.05.2013	6486 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2. Varlık Barışı)
10.09.2014	6552 sayılı İş Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun
19.08.2016	6736 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun
18.05.2018	30425 sayılı Vergi ve Diğer Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun
19.07.2019	30836 sayılı Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
17.10.2020	31307 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

Kaynak: Yelman, E. (2017). "Türkiye'de Çıkarılan Vergi Afflarının Nedenleri ve 6736 Sayılı Kanun'un Mali Yönden İncelenmesi", Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 7, Sayı:15, sayfa:67 ve 31307, 30425, 30836 sayılı Resmi Gazete, Haber Türk (<https://www.haberturk.com/vergi-affi-2546385-ekonomi>)

Vergi affı çıkarılırken taşınması gereken bazı özellikler bulunmaktadır. Örneğin, vergi affları kısa süreli olarak çıkarılmaktadır. Bu süre ortalama 2-3 aydır. Ayrıca vergi affından yararlanmak isteyen kişiler katılım göstererek afftan yararlanmaktadır. Dolayısıyla gönüllülük esasına dayalıdır. Bir diğer özelliği ise, vergi affının ödenmeyen vergilerden

vazgeçilmesi olarak kabul edilmesidir. Ancak, devletin en önemli gelirlerinden bir tanesi olan vergiden vazgeçmesi oldukça zordur. Dolayısıyla mükelleflerin kasten ödemediği vergiler devlet için önemli bir kalemdir (Yaraşır, 2013: 177).

2. Vergi Affı Türleri

Vergi afları; kapsam açısından, süre açısından, mükellef açısından, düzeltme affı, kovuşturma affı, inceleme affı olarak ele alınabilir (Yelman, 2017:72-73). Kapsam açısından vergi afları, çıkarılan aflarda hangi vergilerin dahil olup olmadığını belirlenmesini sağlamaktadır. Diğer bir ifade ile vergi affının boyutunu kapsamını belirler. Örneğin, 28.02.1970 tarihinde çıkarılan af sadece emlak vergisini kapsamaktadır. Bir diğer vergi affı türü süre açısından vergi aflarıdır. Aflar belli bir tarihte yürürlüğe girdikten sonra belirli bir süre boyunca geçerlidir, ancak bu durumun bazı istisnaları olabilmektedir. Kesintisiz af uygulamaları bu istisna durumlarda kullanılmaktadır (Savaşan, 2006:41).

İnsanların farklı sebeplerden dolayı farklı ülkelerde yaşamaya başlaması ile birlikte tam ve dar mükellef kavramları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla mükellef açısından vergi afları değerlendirildiğinde tam ve dar mükelleflerin hangi haklara sahip oldukları açıkça belirtilmelidir.

Geçmişte beyan edilmiş bir verginin herhangi bir cezaya uğramadan düzeltilmesi ise düzeltme affı kapsamına girmektedir (Ağar, 2005:330). Kovuşturma affında devlet, alacaklarının takibe düşmesi ya da tahsil edilmesinin çok zor bir duruma gelmesi halinde, başlamış olan hukuki süreçleri sonlandırarak alacaklarının belirli bir kısmından vazgeçmekte ve mükelleflerinden geri kalan kısmı tahsil etmeye çalışmaktadır. Bir diğer vergi affı türü olan inceleme affında ise; devlet ve mükellef arasında bir anlaşma sağlanır ve bu anlaşmaya bağlı olarak vergi matrahında bazı değişiklikler yapılabilir. Buna ilave olarak devlet, vergi affının geçerli olduğu süre içerisinde mükelleflerin iş ve hesaplarını incelemekten vazgeçebilir (Erol, 2011:142-143).

3. Vergi Affının Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Vergi affı ülkelerin içinde bulunduğu ekonomik vb. bunalımlar sonucunda uygulanabilmektedir. Vergi affının çıkarılmasının olumlu ve olumsuz birtakım yönleri bulunmaktadır. Vergi affına olumlu görüş sergileyenlerin nedenleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Çetin, 2007:174-175):

- Vergi gelirinde anlık artışa neden olabilir,
- Yönetmelik maliyetlerde azalışa neden olabilir,
- Vergi dairelerinin iş yükünü azaltabilir,
- Vergi affından yararlanmış bir mükellef için vergi borcunu ödememesi durumunda daha sert bir cezanın uygulanması vergi ödeme isteğini artırabilir,
- Vergi aflarında uygulanan cezaların makul ve adaletli olması, daha sonra uygulanacak olan vergi aflarında mükelleflerin vergi uyumunu artırabilir,
- Kayıt altına alınmamış mükelleflerin daha sonra uygulanacak olan vergi aflarında daha iyi izlenmesi ve kaydedilmesi vergi uyumunu artırabilir.

Vergi aflarının çıkarılmasının olumsuz yönleri ise aşağıda yer almaktadır (Demir ve Eker, 2017:240):

- Vergisini zamanında ve tam olarak ödeyen mükelleflerin adalet ve eşitlik ilkelerini zedelemekte dolayısıyla vergiye uyumu azaltan bir unsur olmaktadır,
- Vergi affı ile elde edilen gelir, kısa dönem için gelir artışı yaratmaktadır,
- Türkiye'de çıkarılan vergi afları 96 yılda 52 defa olmuştur. (vergi affı başlığında ayrıntıları yer almaktadır). Yaklaşık olarak iki yılda bir vergi affının çıkarılmış olması mükelleflerin vergiye olan güvenlerinde bir azalışa ve kısa süre içerisinde tekrar bir vergi affının çıkarılacağı düşüncesi ile vergi suçlarının tekrarlanmasına neden olmaktadır.
- Siyasi nedenlerden dolayı af çıkarılması toplumda güvensizliğe yol açmaktadır,
- Vergi borcunu tam ve zamanında ödemeyen mükellefler rekabet avantajında öne çıkmakta ve dolayısıyla kayıt dışı ekonomi artmaktadır.

4. Literatür Taraması

Vergi affı konusunun üç tarafı bulunmaktadır. Bunlar devlet (vergi daireleri), mükellefler ve muhasebe meslek mensuplarıdır (Demir ve Eker, 2017: 238). Literatür incelendiğinde muhasebe meslek mensuplarının vergi affı konusundaki bakış açısını değerlendiren iki çalışmaya ulaşılmıştır. Bunlardan birincisi Demir ve Eker'in (2017) Sivas ilinde yapmış olduğu çalışmadır. Bu çalışmaya göre, muhasebe meslek mensupları vergi afflarına karşı olumlu bir tutum ortaya koymaktadır. Vergi afflarının uygulanması ile yasalara uygun davranışların artma eğiliminde olduğu böylece kaliteli bilgi üretiminde ve devlet gelirlerinde artış, kayıt dışı ekonomide ise azalış çabalarına katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tuğay (2019)'ın yapmış olduğu çalışma ise, TR61 Bölgesinde bağımsız olarak faaliyetlerine devam eden muhasebe meslek mensuplarına anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda vergi affının çok sık uygulanmaması gerektiği ve muhasebe meslek mensuplarının vergi affına genel olarak olumlu bir bakış gösterdiği tespit edilmiştir.

Bozdemir'in (2011) ise, "Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması Hakkında 6111 Sayılı Kanun'un (Torba Yasanın) Uygulanmasındaki Muhasebe Kayıt Yöntemi Üzerine Öneriler" adlı nitel bir çalışması bulunmaktadır. Çalışmasında, söz konusu vergi affının muhasebe mesleği açısından uygulanma şeklini açıklayarak Tekdüzen Muhasebe Sistemi açısından ne şekilde kayıt yöntemi uygulanacağı hakkında değişik örneklerle meslek mensuplarına yararlı bilgiler sunulmuştur.

Vergi affı konusunun diğer tarafları olan devlet (vergi daireleri) ve mükellefler ile ilgili literatürde yer alan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Çetin (2007), Manisa'da anket uygulaması ile vergi mükelleflerinin vergi affı konusundaki görüşlerini araştırmıştır. Anket 240 kişiye uygulanmış, elde edilen veriler analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye'de vergi sisteminin adil olmadığı görüşü %91,1 olarak tespit edilmiştir. Vergi sisteminin neden adil olmadığı sorusuna ise katılımcıların %22,9'u vergi afflarının sık sık tekrarlanması olduğunu belirtmiştir. Yine katılımcıların %52,4'ü vergi afflarının vergisini zamanında ve tam olarak ödeyen mükellefler için bir ceza niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %52,8'i vergi affına karşı çıkarken, %80,7'si vergi affının tekrar yinelenmesini düşünmektedir.

Doğan ve Besen (2008), çalışmalarında öncelikle vergi afflarının uygulama nedenlerini sıralamışlardır. Bunlar, siyasi, sosyal, ekonomik, mali, teknik, idari ve psikolojik nedenlerdir. Daha sonra vergi afflarının mükellefler üzerindeki etkisine değinmişlerdir. Sonuç olarak vergi afflarının mükellefler üzerinde birçok olumsuz etkisinin bulunduğunu ve bu olumsuz etkiden kurtulmak için hükümetin yapabileceği çalışmaları belirtmişlerdir.

Kargı ve Yüksel (2010), vergi afflarının nedenlerini, mükelleflerin vergi affı konusundaki görüşlerini araştırmış ve vergi adaleti konusuna da değinmiştir. Çalışmanın sonucunda vergi affının genel olarak vergi adaletini bozduğunu ayrıca mükelleflerin davranışlarının bu durumdan olumsuz etkilendiğini belirtmişlerdir. Çalışmada dikkati çeken bir başka sonuç ise, vergi affına başvurma konusunda "Türkiye'nin lider ülke konumunda" olabileceğidir. Vergi afflarının başarılı olabilmesi için bir kez uygulanması, mükelleflerin tahmin etmemesi ve inanması gerektiği belirtilmiştir.

Demir vd. (2016), Sivas İli Defterdarlığı'nda görev yapan vergi dairesi çalışanlarının vergi affı konusundaki düşüncelerini araştırmışlardır. Yapılan araştırma sonucunda genel olarak vergi dairesi çalışanlarının vergi affına olumsuz bir bakış açısı gösterdiklerini tespit etmişlerdir. Vergi affının kendilerine iş yükü getirdiğini, vergisini düzenli olarak ödeyen mükellefler için bazı olanakların sunulması ve af kanununda yapılan değişikliklerin takibi için "mevzuat takip biriminin" oluşturulması gerektiği belirtilmiştir.

Acar ve İştikal (2018), Şırnak İli'nde gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarında, vergi mükellefleri ile mükellef olmayan kişilerin vergi denetimindeki etkinliğini araştırmışlardır. Yapılan araştırma sonucuna göre katılımcılar, genel olarak mükelleflerin vergi borcunu ödemediklerini düşünmektedir. Bu nedenle vergisini zamanında ödeyen mükellefler için olumsuz bir görüş oluştuğunu belirtmişlerdir. Ayrıca ödenen vergilerden beklenen kamusal mal ve hizmetin yeterince karşılanmadığı görüşündedirler. Bu nedenle araştırmacılar, olumsuz durumun ortadan kalkması için denetim etkinliğinin artırılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

5. Bulgular

Muhasebe meslek mensuplarının vergi affına bakış açısının değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışmanın amacı, yöntemi, kapsamı ve elde edilen bulguları alt başlıklar halinde sunulmuştur.

5.1. Araştırmanın Amacı

Vergi affı; devlet, muhasebe meslek mensupları ve mükellefler açısından önem taşımaktadır. Muhasebe meslek mensupları devlet ile mükellefler arasında iletişimi sağlayan kişilerden oldukları için vergi affı konusundaki düşünceleri de önemlidir. Muhasebe meslek mensuplarının bu konudaki düşüncelerini araştıran az sayıda çalışmaya ulaşabilmemiz

nedeniyle konunun daha fazla araştırılması gerektiği düşünülmüştür. Bu nedenle yapılan araştırmanın temel amacı, Çorum Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odasına kayıtlı aktif olarak faaliyetlerine devam eden muhasebe meslek mensuplarının vergi affına bakış açılarının değerlendirilmesidir.

5.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Araştırmada birincil veri toplama yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Anket 3-25 Mart 2021 tarihleri arasında Çorum Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına kayıtlı ve aktif olarak faaliyetlerine devam eden muhasebe meslek mensuplarına uygulanmıştır. Çorum Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına kayıtlı 420 muhasebe meslek mensubu bulunmaktadır. Ancak araştırmanın kısıtları içerisinde anketin aktif olarak faaliyetlerine devam eden muhasebe meslek mensuplarına uygulanması yer aldığı için 142 muhasebe meslek mensubu anakütleye dahil edilmemektedir. Araştırma evreninde yer alan 278 muhasebe meslek mensubuna online olarak anket formu gönderilmiş ve ankete 170 muhasebe meslek mensubu yanıt vermiştir. Online olarak gönderilen anket formunda soruların cevaplandırılması zorunlu tutulduğu için cevaplandırılan anketlerde herhangi bir eksiklik yer almamış 170 anket analizlere tabi tutulmuştur.

Araştırmada anakütle büyüklüğü Erdoğan'ın çalışmasından yararlanılarak tespit edilmiştir. Evrendeki kişi sayısı 278, yanılma payı %5'dir. Bu durumda örneklem sayısı 162 olarak tespit edilmektedir. Anketi cevaplandıran 170 muhasebe meslek mensubu olduğu için örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu görülmektedir. Evreni oluşturan her kişinin örneğe girme şansı eşit olduğu için basit tesadüfi örneklemeden yararlanılmıştır (http://www.baskent.edu.tr/~matemel/courses/ornekleme_notlari).

Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde muhasebe meslek mensupları ile ilgili demografik özellikleri öğrenmek için 6 soru yöneltilmiştir. İkinci bölümde ise Tuğay (2019), tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Anketin cevaplandırılması için 5'li likert ölçeğinden yararlanılmıştır. (1) "Kesinlikle Katılmıyorum", (2) "Katılmıyorum", (3) "Kararsızım", (4) "Katılıyorum" ve (5) "Kesinlikle Katılıyorum" anlamına gelmektedir.

Verilerin analizinde örneklem grubu frekans ve yüzde değerleri ile tanımlanmıştır. Kullanılan 5'li likert ölçeği ile elde edilen bulguların değerlendirmeleri ortalama ve standart sapmaları ile araştırılmıştır. Geçerlilik ve güvenilirlik düzeyleri Cronbach Alpha, Barlett ve Kaiser Meyer Olkin testleri uygulanarak tespit edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi gerçekleştirildikten sonra Kolmogorov-Smirnov testi ile normal dağılım gösterip göstermediği analiz edilmiş ve analiz sonuçlarına göre normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Bu nedenle analizlere Mann-Whitney U testi ve Kruskal Wallis testleri ile devam edilmiştir. Analizlerde SPSS 18 Programından yararlanılmıştır. Ayrıca katılımcıların ifadelerine katılım düzeylerinin belirlenmesinde sınıflama ölçeğinden yararlanılmıştır. Sınıflama ölçeği formülü,

Aralık Genişliği (a)= Dizi Genişliği / Yapılacak Grup Sayısı'dır (Tekin, 1987, 262). Bu formüle göre ankette yer alan ifadelerin puan ve değer aralıkları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

$$a = 4/5 = 0,80$$

Tablo 2. Ankette Yer Alan İfadelerin Puanları ve Değer Aralıkları

Puan	Değer Aralıkları	Nitelik Düzeyi
1	1,00-1,79	Kesinlikle Katılmıyorum
2	1,80- 2,59	Katılmıyorum
3	2,60-3,39	Kararsızım
4	3,40-4,19	Katılıyorum
5	4,20-5,00	Kesinlikle Katılıyorum

Kaynak: Demir, Demirgil, İtik ve Deniz. (2016). "Vergi Dairesi Personeli Açısından Vergi Aflarının Etkinliği: Sivas İlinde Bir Araştırma", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C:17, S: 2, ss:291.

5.3. Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının demografik özellikleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3. Muhasebe Meslek Mensuplarının Demografik Özellikleri

Demografik Değişkenler	Frekans	Yüzde (%)	
Cinsiyet	Kadın	35	20,6
	Erkek	135	79,4
Yaş	20-29	6	3,5
	30-39	30	17,6
	40-49	74	43,6
	50-59	46	27,1

	60 ve üzeri	14	8,2
Eğitim Düzeyi	Lise	9	5,3
	Ön Lisans	4	2,4
	Lisans	125	73,5
	Lisansüstü	32	18,8
Meslek Unvanı	SM	7	4,1
	SMMM	163	95,9
	YM	0	0
Mesleki Deneyim	1-5 yıl	16	9,4
	6-10 yıl	10	5,9
	11-15 yıl	17	10,0
	16-20 yıl	36	21,2
	21 yıl ve üzeri	91	53,5
Mükellef Sayısı	1-25	33	19,4
	26-50	59	34,7
	51-100	49	28,8
	101 ve üzeri	29	17,1

Tablo 3'e göre araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının % 20,6'sı kadın, % 79,4'ü erkektir. Yaş grubu değerlendirildiğinde yoğunluğun %43,6 ile 40-49 yaş grubunda olduğu görülmektedir. Muhasebe meslek mensuplarının % 5,3 'ü lise, % 2,4'ü önlisans, %73,5'i lisans ve %18,8'i lisansüstü mezundur. Ankete katılan katılımcıların %95,9'u SMMM olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Katılımcılar arasında YMM bulunmamaktadır. Mesleki deneyimleri açısından yoğunluğun %53,5 ile 21yıl ve üzerinde olduğu görülmektedir. Mükellef sayılarına bakıldığında ise %34,7 ile 26-50 ve %28,8 ile 51-100 aralıklarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4' de ise ölçek ifadelerine ait ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır.

Tablo 4. İfadelere Verilen Yanıtların Aritmetik Ortalamaları

İFADELER		N	Ortalama	Standart Sapma	Katılım Düzeyi
1	Vergi borcunu düzenli ödeyen mükellefler için vergi indirimi sağlanmalıdır.	170	4,8176	0,56184	Kesinlikle Katılıyorum
2	Vergi borcunu düzenli ödeyen mükellefler için kamuya ait finans kuruluşlarından uygun faizli ve ödemeli kredi alma imkânı sağlanmalıdır.	170	4,7765	0,49558	Kesinlikle Katılıyorum
3	Vergi borcunu düzenli ödeyen mükellefler için vergi ödeme kolaylığı (vergilerini faizsiz taksitlendirme hakkı gibi) sağlanmalıdır.	170	4,5588	0,76116	Kesinlikle Katılıyorum
4	Meslek mensuplarının vergi affından yararlanan mükelleflerinden vergi affı ile ilgili iş ve işlemleri için ilave ücret almasına dönük düzenleme yapılmalıdır	170	4,5471	0,90405	Kesinlikle Katılıyorum
5	Vergi affı, kamunun tahsili güçleşen vergi alacaklarının tahsiline imkân sağlamaktadır.	170	3,8882	1,25193	Katılıyorum
6	Vergi borcunu düzenli ödeyen mükellefler için vergi iadelerinde kolaylıklar sağlanmalıdır.(YMM raporu aranmaksızın hızlı bir şekilde iade gibi)	170	4,4471	0,69667	Kesinlikle Katılıyorum
7	Mükelleflerin çoğuna, vergi affı ile ilgili bilgi muhasebe meslek mensupları tarafından verilmektedir.	170	4,5941	0,70078	Kesinlikle Katılıyorum
8	Vergi affı vergi tahsilatını artırmaktadır.	170	3,7588	1,15925	Katılıyorum
9	Vergi affı, ekonomik kriz dönemleri haricinde uygulanması, vergisini düzenli ödeyen mükelleflere haksızlıktır.	170	4,4882	0,87866	Kesinlikle Katılıyorum
10	Vergi affı uygulaması devletin gelir elde etmesi açısından faydalıdır.	170	3,7882	1,21718	Katılıyorum
11	Yeniden yapılandırmadaki taksit sayısı (6 taksit, 18 taksit vb) yeterlidir	170	3,9294	1,17959	Katılıyorum
12	Vergi affı uygulamasının sıklığı, mükellefte yeni af veya yapılandırma beklentisi oluşturduğu için vergi cezalarının etkinliğini azaltmaktadır.	170	4,3529	0,97551	Kesinlikle Katılıyorum
13	Vergi affı, mükellefleri, vergi affı veya vergi borçlarının yapılandırılması uygulaması beklentisi içine sokarak düzenli vergi ödeme alışkanlığını zayıflatmaktadır.	170	4,4765	0,84407	Kesinlikle Katılıyorum
14	Vergi affında politik nedenler ön plandadır.	170	4,2882	0,96346	Kesinlikle Katılıyorum
15	Vergi affı, vergi borcunu düzenli ödeyen mükelleflerde "dürüst mükelleflerin" cezalandırıldığı algısını oluşturmaktadır.	170	4,4882	0,81581	Kesinlikle Katılıyorum

16	Vergi affı, mükelleflere temiz bir sayfa açabilme imkânı vermektedir.	170	3,7118	1,29376	Katılıyorum
17	Vergi affı vergi borcunu düzenli ödeyen mükelleflerde, düzenli vergi ödeme isteğini azaltmaktadır.	170	4,3000	0,85554	Kesinlikle Katılıyorum
18	Vergi affı yerinde bir uygulamadır.	170	3,4706	1,19751	Katılıyorum
19	Vergi affı, özel sektörün kamuya olan borcunu azalttığı için ekonominin canlanmasına önemli bir katkı sağlamaktadır.	170	3,6765	1,17470	Katılıyorum
20	Vergi affı, mükelleflerin vergi borçlarını süresinde ödememe ve bunu alışkanlık haline getirmesini teşvik etmektedir.	170	3,9882	1,16654	Katılıyorum
21	İş yükünü artırdığı düşüncesiyle vergi affı doğru bulmayan meslektaşlarımız vardır.	170	3,9235	1,00297	Katılıyorum
22	Mükelleflerin çoğu vergisini düzenli olarak ödememektedir.	170	3,5588	1,13553	Katılıyorum
23	Vergi borçlarının affı ile birçok işletme sahibi ticari hayatını devam ettirme fırsatı elde etmiştir.	170	3,5529	1,22117	Katılıyorum
24	Vergi affı, ekonomik hayata olumlu katkı sağlayarak yatırımları artırmaktadır.	170	3,3294	1,18560	Kararsızım
25	Vergi affı vergi adaletini olumsuz yönde etkilemektedir.	170	3,9882	1,20152	Katılıyorum
26	Vergi borcunu düzenli ödeyen mükellefler için yeşil pasaport verilmelidir.	170	4,1706	0,87047	Katılıyorum
27	İş yükümü arttırırsa da toplumsal menfaat açısından vergi affını doğru buluyorum.	170	3,5941	1,18919	Katılıyorum
28	Vergi affı, ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamaktadır.	170	3,3941	1,24176	Kararsızım
29	Bir mükellef vergi affından bir defa mahsus faydalanmalıdır.	170	3,3882	1,40240	Kararsızım
30	Mükellefler ödeme güçlerine göre vergilendirilmektedir.	170	3,2118	1,51984	Kararsızım
31	Vergi borcunu düzenli ödeyen mükelleflerde "toplumsal menfaat, bireysel menfaatten daha önemlidir. Bu yüzden Vergi affı gereklidir" görüşü hâkimdir.	170	3,2529	1,26894	Kararsızım
32	Mükellefler vergisini, vergi oranlarının yüksekliğinden dolayı ödememektedir.	170	3,9235	1,06589	Katılıyorum
33	Vergi affı uygulaması gelir idaresinin yetersizliğinin bir göstergesidir.	170	3,5000	1,26981	Katılıyorum
34	Vergi affı, meslek mensuplarının iş yükünde değişikliğe yol açmaz.	170	2,9647	1,42627	Kararsızım
	Toplam	170	3,8440	1,02509	Katılıyorum

Tablo 4'de göre muhasebe meslek mensupları 4,8176 ortalama ile en çok 1. ifadeye katılmaktadır. Daha sonra ise, 4,7765 ile 2. ifade izlemektedir. İfadeler incelendiğinde ankete katılan muhasebe meslek mensuplarının daha çok vergi borcunu düzenli ödeyen mükelleflere çeşitli olanakların sağlanmasının daha doğru olduğunu belirtmektedir. Genel olarak bakıldığında ortalamanın 3,8440 ve katılım düzeyinin "katılıyorum" olduğu görülmektedir. Dolayısıyla muhasebe meslek mensuplarının vergi affı konusuna olumlu baktıkları söylenebilir. Muhasebe meslek mensuplarının vermiş oldukları yanıtların ortalamalarına göre "Katılmıyorum" ve "Kesinlikle Katılmıyorum" katılım düzeyleri tespit edilmemiştir. Bu durum da araştırmaya katılan muhasebe mensuplarının vergi affını destekledikleri şeklinde yorumlanabilir.

5.4. Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi Sonuçları

Anketin güvenilirliğinin ve geçerliliğinin test edilmesi amacıyla Cronbach Alpha, Barlett ve Kaiser Meyer Olkin testleri uygulanmıştır. Güvenilirlik analizi sonucu Tablo 5'de bulunmaktadır.

Tablo 5. Güvenilirlik Analizi Sonucu

Cronbach's Alpha	İfade Sayısı
0,876	34

Güvenilirlik analizi sonucu 0,876 'dır. Kalaycı (2008)'nin yapmış olduğu çalışmaya göre, sosyal bilimler alanında Cronbach's Alpha değerinin 0,40-0,60 aralığında olması düşük, 0,60-0,80 aralığında oldukça güvenilir ve 0,80'in üzerinde olması çok yüksek derecede güvenilir şekilde yorumlanabilir. Bu nedenle anket ölçeğinin yüksek derecede güvenilir olduğunu söylenebilir.

Faktör analizinin uygulanabilmesi için geçerlilik analizi sonuçlarına da bakılması gerekmektedir. Ancak bir diğer kriter olan örneklem büyüklüğünün yeterli olup olmamasıdır. Örneklem büyüklüğü için, güçlü ve belirgin faktörlerin olduğu ve değişken sayısının fazla olmadığı durumlarda 100 ile 200 arasında olmasının yeterli olduğu belirtilmektedir. Ya da daha genel bir kural olarak ifade sayısının beş katı olmasının yeterli olduğudur (Büyükoztürk, 2002:480). Bu nedenle çalışmada 34

ifadenin bulunması ve örneklem büyüklüğünün 170 olması yeterli verinin olduğunu desteklemektedir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığının tespit edilmesi amacıyla geçerlilik analizi yapılmıştır. Tablo 6'da geçerlilik analizi sonucu yer almaktadır.

Tablo 6. Geçerlilik Analizi Sonuçları

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		0,774
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	4110,962
	df	561
	Sig.	,000

Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde Kaiser Meyer Olkin test sonucunun 0,50'den büyük olması gerekmektedir. 0,774 olması ise örneklem büyüklüğünün orta düzeyde yeterli olduğu şeklinde yorumlanabilir (Gümüş ve Özgül, 2017:869). Bartlett's test değerinin 0,05'den küçük olması veri setinin analiz için uygun olduğunu desteklemektedir.

5.5. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Açıklayıcı faktör analizi (AFA) ile çok sayıdaki değişkenin birbirleri arasındaki ilişkiyi ve madde boyutlarını ortaya koymak amaçlanmaktadır (Tuğay ve Kılıç 2017:769). Faktör analizi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
İfade 5	0,723		
İfade 8	0,767		
İfade 10	0,772		
İfade 16	0,780		
İfade 18	0,901		
İfade 19	0,906		
İfade 23	0,800		
İfade 27	0,804		
İfade 28	0,863		
İfade 31	0,711		
İfade 34	0,427		
İfade 9		0,636	
İfade 11		0,456	
İfade 13		0,840	
İfade 14		0,475	
İfade 15		0,796	
İfade 17		0,862	
İfade 20		0,581	
İfade 21		0,551	
İfade 26		0,322	
İfade 30		0,479	
İfade 1			0,540
İfade 2			0,657
İfade 3			0,517
Açıklanan Varyans Yüzdesi	41,524	6,949	6,030
N=170; KMO= 0,774, Bartlett's Sph. Ki Kare= 4110,962; p=0,000, Toplam açıklanan varyans= 54,503			

Ölçek 3 faktör olarak saptanmıştır. Birinci faktörde 11 ifade yer almakta ve açıklanan toplam varyansın % 41,524'ünü oluşturmaktadır. İkinci faktör ise, 10 ifadeden oluşmakta ve açıklanan toplam varyansın %6,949'unu oluşturmaktadır. Son faktör olan üçüncü faktör 3 ifadeden oluşmuş ve toplam varyansın %6,030'unu açıklamaktadır. Toplamda açıklanan varyans %54,503'dür.

5.6. Ölçek İfadelerinin Analizi

Ölçekte yer alan ifadelerin analiz edilmesinde kullanılacak yöntemin seçilmesi için ifadelerin normal dağılım gösterip göstermediği araştırılmıştır. Bu amaçla Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır. İfadelere ait test sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 8. Normal Dağılım Testi Sonucu

	Kolmogorov Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
İfade1	,492	170	,000	,358	170	,000
İfade2	,474	170	,000	,479	170	,000
İfade3	,395	170	,000	,610	170	,000
İfade4	,427	170	,000	,567	170	,000
İfade5	,253	170	,000	,804	170	,000
İfade6	,339	170	,000	,732	170	,000
İfade7	,407	170	,000	,613	170	,000
İfade8	,282	170	,000	,836	170	,000
İfade9	,379	170	,000	,628	170	,000
İfade10	,281	170	,000	,822	170	,000
İfade11	,265	170	,000	,801	170	,000
İfade12	,323	170	,000	,676	170	,000
İfade13	,362	170	,000	,640	170	,000
İfade14	,305	170	,000	,730	170	,000
İfade15	,376	170	,000	,662	170	,000
İfade16	,271	170	,000	,805	170	,000
İfade17	,287	170	,000	,755	170	,000
İfade18	,259	170	,000	,842	170	,000
İfade19	,244	170	,000	,866	170	,000
İfade20	,263	170	,000	,792	170	,000
İfade21	,236	170	,000	,852	170	,000
İfade22	,275	170	,000	,870	170	,000
İfade23	,266	170	,000	,859	170	,000
İfade24	,255	170	,000	,885	170	,000
İfade25	,253	170	,000	,788	170	,000
İfade26	,253	170	,000	,811	170	,000
İfade27	,245	170	,000	,875	170	,000
İfade28	,258	170	,000	,877	170	,000
İfade29	,222	170	,000	,866	170	,000
İfade30	,204	170	,000	,852	170	,000
İfade31	,246	170	,000	,886	170	,000
İfade32	,270	170	,000	,830	170	,000
İfade33	,224	170	,000	,873	170	,000
İfade34	,198	170	,000	,878	170	,000

Kolmogorov-Smirnov testi gücü küçük olan bir test olarak yorumlanmaktadır. $N < 10$ ve dizide tekrarlanan değerlerin az olduğu durumlarda uygulanmaktadır. Aşırı uç değerlere duyarlılığının düşük olduğu söylenebilir. Shapiro-Wilk testi ise sapan değerlere aşırı duyarlı bir test olup, normal dağılmayan veri setini ölçerken daha güçlü olduğu söylenebilir. Shapiro-Wilk testinin uygulanabilmesi için örneklem hacminin 7 ile 2000 aralığında ya da 2000'e eşit olması gerekmektedir (Büyükörsal, 2014:2-9). Bu nedenle her iki teste ait değerlere Tablo 8 de yer verilmiştir. Tablo 8'de Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerinin sig. değerlerinin 0,05'den düşük olduğu görülmektedir. İfadelerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin tespit edilmesi amacıyla Kurtosis ve Skewness analizlerine başvurulmuştur. Kurtosis ve Skewness değerlerinin -1,5 ile +1,5 aralığında olması grupların normal dağılım gösterdiğini desteklemektedir (Tabachnick and Fidell, 2013'den aktaran, Erbay ve Beydoğan, 2017: 250). Tablo 9'da yer alan sonuçlar incelendiğinde ifadelerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin de normal dağılım göstermediği görülmektedir. Bu nedenle ifadeler normal dağılım göstermemektedir. Normal dağılım göstermeyen verilen analizi için Mann-Whitney U testi ve Kruskal Wallis Testi kullanılmaktadır.

Tablo 9. Çarpıklık ve Basıklık Testi Sonucu

	N	Kurtosis	Standart Hata	Skewness	Standart Hata
İfade1	170	-4,483	0,186	4,961	0,370
İfade2	170	-2,768	0,186	4,243	0,370

İfade3	170	-1,993	0,186	3,798	0,370
İfade4	170	-2,281	0,186	5,003	0,370
İfade5	170	-0,958	0,186	2,212	0,370
İfade6	170	-1,584	0,186	0,701	0,370
İfade7	170	-1,959	0,186	3,901	0,370
İfade8	170	-1,947	0,186	0,176	0,370
İfade9	170	-2,082	0,186	4,387	0,370
İfade10	170	-1,981	0,186	1,064	0,370
İfade11	170	-1,531	0,186	0,510	0,370
İfade12	170	-1,843	0,186	3,165	0,370
İfade13	170	-1,927	0,186	3,553	0,370
İfade14	170	-1,951	0,186	1,816	0,370
İfade15	170	-1,781	0,186	3,063	0,370
İfade16	170	-2,186	0,186	1,559	0,370
İfade17	170	-2,829	0,186	1,045	0,370
İfade18	170	-1,720	0,186	1,290	0,370
İfade19	170	-1,131	0,186	1,702	0,370
İfade20	170	-1,700	0,186	-0,237	0,370
İfade21	170	-1,540	0,186	-1,675	0,370
İfade22	170	-1,746	0,186	1,332	0,370
İfade23	170	1,592	0,186	-0,697	0,370
İfade24	170	-1,575	0,186	0,526	0,370
İfade25	170	1,884	0,186	1,373	0,370
İfade26	170	-1,643	0,186	-1,451	0,370
İfade27	170	1,543	0,186	0,729	0,370
İfade28	170	-1,519	0,186	-1,143	0,370
İfade29	170	-1,262	0,186	-0,510	0,370
İfade30	170	-2,262	0,186	-1,410	0,370
İfade31	170	-2,364	0,186	-1,003	0,370
İfade32	170	-0,944	0,186	0,232	0,370
İfade33	170	-0,605	0,186	-0,598	0,370
İfade34	170	-2,026	0,186	-1,390	0,370

Cinsiyet değişkenine göre ifadelerin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği Mann Whitney U testi ile araştırılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 10 'da yer almaktadır.

Tablo 10. Cinsiyet Değişkenine Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

İfade	Cinsiyet	Ortalama	Mann-Whitney U Sonucu	Z	Sig.
İfade 3	Kadın	100,37	1842,00	-2,443	0,015
	Erkek	81,64			
İfade 15	Kadın	66,83	1709,00	-2,968	0,003
	Erkek	90,34			
İfade 25	Kadın	69,77	1812,00	-1,602	0,024
	Erkek	89,58			
İfade 26	Kadın	68,17	1756,00	-2,508	0,012
	Erkek	89,99			
İfade 27	Kadın	103,11	1746,00	-2,468	0,014
	Erkek	80,93			
İfade 32	Kadın	111,37	1457,00	-3,693	0,000
	Erkek	78,79			

Tablo 10'a göre İfade 3, 15, 25, 26, 27 ve 32'de istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p < 0,005$). Kadın muhasebe meslek mensupları 3, 27 ve 32. ifadeye erkek muhasebe meslek mensuplarına göre daha fazla katılım göstermiştir. Erkek muhasebe meslek mensupları ise 15, 25 ve 26. ifadeye kadın muhasebe meslek mensuplarına göre daha fazla katılım göstermiştir.

Yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığı Kruskal Wallis Testi ile araştırılmıştır. Tablo 11'de analizde elde edilen bulgular yer almaktadır.

Tablo 11. Yaş Değişkenine Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

İfade	Yaş	Ortalama	Ki Kare Sonucu	df	Sig.
İfade 1	20-29	55,50	10,640	4	0,031
	30-39	91,47			
	40-49	82,14			
	50-59	91,59			
	60 ve üzeri	83,36			
İfade 5	20-29	71,67	13,927	4	0,008
	30-39	102,00			
	40-49	93,26			
	50-59	70,30			
	60 ve üzeri	65,00			
İfade 10	20-29	60,33	12,730	4	0,013
	30-39	108,95			
	40-49	83,96			
	50-59	73,57			
	60 ve üzeri	93,39			
İfade 11	20-29	37,33	13,880	4	0,008
	30-39	103,67			
	40-49	78,62			
	50-59	92,65			
	60 ve üzeri	80,07			
İfade 21	20-29	94,08	25,341	4	0,000
	30-39	102,50			
	40-49	65,87			
	50-59	95,50			
	60 ve üzeri	116,29			
İfade 23	20-29	66,50	10,594	4	0,032
	30-39	108,90			
	40-49	83,18			
	50-59	75,66			
	60 ve üzeri	88,07			
İfade 24	20-29	70,67	9,931	4	0,042
	30-39	103,00			
	40-49	87,88			
	50-59	70,28			
	60 ve üzeri	91,79			
İfade 26	20-29	52,08	13,208	4	0,010
	30-39	69,82			
	40-49	85,57			
	50-59	90,92			
	60 ve üzeri	115,21			
İfade 27	20-29	61,00	16,009	4	0,003
	30-39	107,00			
	40-49	89,14			
	50-59	66,47			
	60 ve üzeri	93,21			
İfade 28	20-29	68,83	11,667	4	0,020
	30-39	103,22			
	40-49	91,29			
	50-59	70,00			
	60 ve üzeri	75,00			
İfade 29	20-29	62,25	9,791	4	0,044
	30-39	97,18			
	40-49	74,70			
	50-59	93,35			
	60 ve üzeri	101,71			
İfade 33	20-29	94,25	13,844	4	0,008
	30-39	87,15			
	40-49	73,54			
	50-59	91,39			
	60 ve üzeri	122,07			

Tablo 11'de yer alan sonuçlar değerlendirildiğinde 12 ifadede yaş değişkeni açısından anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Anlamlı farklılık oluşan ifadelerde, hangi gruplar arasında farklılık olduğunun tespit edilmesi için Mann Whitney U analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 12'de yer almaktadır.

Tablo 12. Yaş Değişkeni İçin Gruplar Arası Karşılaştırma

İfade	Gruplar	Mann-Whitney U	Mean Rank	Sig.	
İfade 10	20-29 ile 30-39	42,500	10,58	0,042	
			20,08		
	30-39 ile 40-49	777,000	63,60	0,012	
			48,00		
	30-39 ile 50-59	406,500	47,95	0,002	
			32,34		
İfade 11	20-29 ile 30-39	22,000	17,17	0,002	
			20,77		
	20-29 ile 40-49	110,000	21,83	0,029	
			42,01		
	20-29 ile 50-59	48,000	11,50	0,008	
			28,46		
	30-39 ile 40-49	882,000	63,80	0,009	
			47,92		
İfade 21	30-39 ile 40-49	637,500	68,25	0,000	
			46,11		
	40-49 ile 50-59	1104,500	52,43	0,001	
			73,49		
	40-49 ile 60 ve üzeri	216,000	40,42	0,000	
			66,07		
İfade 23	30-39 ile 40-49	751,500	64,45	0,007	
			47,66		
İfade 26	20-29 ile 60 ve üzeri	13,000	15,67	0,015	
			12,57		
	30-39 ile 60 ve üzeri	103,000	18,93	0,004	
			30,14		
	40-49 ile 60 ve üzeri	343,000	42,14	0,030	
			57,00		
	50-59 ile 60 ve üzeri	217,000	28,22	0,040	
			38,00		
İfade 27	20-29 ile 30-39	43,000	10,67	0,046	
			20,07		
	40-49 ile 50-59	1235,000	66,81	0,009	
			50,35		
	İfade 29	20-29 ile 30-39	936,000	17,75	0,004
				20,65	
30-39 ile 40-49		767,000	63,93	0,012	
			47,86		
50-59 ile 60 ve üzeri		275,000	27,76	0,020	
			39,50		
İfade 33	20-29 ile 30-39	41,000	19,83	0,034	
			18,23		
	20-29 ile 40-49	102,500	49,08	0,026	
			39,08		
	20-29 ile 50-59	61,500	27,50	0,026	
			26,37		

Tablo 12'ye göre gruplar arası anlamlı farklılık tespit edilen ifadelerden; 20-29 yaş ile 30-39 yaş grubu arasında anlamlı farklılık tespit edilen 10, 11, 27, 29 ve 33. İfadeler olmuştur. 20-29 ile 40-49 yaş grubunda anlamlı farklılık tespit edilen ifadeler 11 ve 33 numaralı ifadelerdir. 20-29 ile 50-59 yaş grubunda ise 11 ve 33. İfadelerde anlamlı farklılık tespit edilmiştir. 20-29 ile 60 yaş ve üzeri grubunda sadece 26. İfadede anlamlı farklılık tespit edilmiştir. 30-39 yaş ile 40-49 yaş gruplarında 10, 11, 21, 23 ve 29 numaralı ifadelerde anlamlı farklılık bulunmaktadır. 30-39 ile 50-59 yaş grupları arasında ifade 10'da anlamlı farklılık tespit edilmiştir. 30-39 ile 60 yaş ve üzeri gruplarında ifade 26'da, 40-49 ile 50-59 yaş gruplarında ise ifade 21 ve 27'de anlamlı farklılık tespit edilmiştir. 50-59 yaş ile 60 yaş ve üzeri gruplarında ifade 26 ve 29'da farklılık bulunmuştur.

Genel bir değerlendirme yapıldığında farklı ifade ve gruplarda anlamlı farklılıkların tespit edilmesi muhasebe meslek mensuplarının vergi affına konusunda yaş değişkeni açısından farklılık gösterdiği söylenebilir.

Eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık gösteren ifadeler Tablo 13'de yer almıştır.

Tablo 13. Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

İfade	Eğitim Düzeyi	Ortalama	Ki Kare Sonucu	df	Sig.
İfade 4	Lise	108,00	13,558	3	0,004
	Önlisans	70,50			
	Lisans	79,80			
	Lisansüstü	103,31			
İfade 8	Lise	113,44	10,908	3	0,012
	Önlisans	146,50			
	Lisans	81,62			
	Lisansüstü	85,17			
İfade 9	Lise	114,50	13,219	3	0,004
	Önlisans	25,75			
	Lisans	86,32			
	Lisansüstü	81,63			
İfade 10	Lise	116,11	10,649	3	0,014
	Önlisans	143,00			
	Lisans	81,99			
	Lisansüstü	83,42			
İfade 12	Lise	121,50	14,770	3	0,002
	Önlisans	28,00			
	Lisans	82,71			
	Lisansüstü	93,47			
İfade 13	Lise	105,44	11,274	3	0,010
	Önlisans	22,75			
	Lisans	85,07			
	Lisansüstü	89,41			
İfade 15	Lise	116,00	14,134	3	0,003
	Önlisans	22,25			
	Lisans	84,70			
	Lisansüstü	87,97			
İfade 16	Lise	120,89	7,936	3	0,047
	Önlisans	115,00			
	Lisans	84,31			
	Lisansüstü	76,50			
İfade 17	Lise	112,17	10,047	3	0,018
	Önlisans	30,25			
	Lisans	83,80			
	Lisansüstü	91,56			
İfade 19	Lise	129,00	11,209	3	0,012
	Önlisans	120,00			
	Lisans	83,47			
	Lisansüstü	76,88			
İfade 21	Lise	122,00	10,364	3	0,016
	Önlisans	41,75			
	Lisans	82,35			
	Lisansüstü	93,02			
İfade 23	Lise	133,83	10,567	3	0,014
	Önlisans	98,50			
	Lisans	81,74			
	Lisansüstü	84,95			
İfade 25	Lise	125,00	16,449	3	0,001
	Önlisans	26,75			
	Lisans	81,32			
	Lisansüstü	98,08			
İfade 26	Lise	134,50	14,420	3	0,002
	Önlisans	67,00			
	Lisans	86,42			
	Lisansüstü	70,44			
İfade 28	Lise	155,00	20,774	3	0,000
	Önlisans	82,50			
	Lisans	80,54			
	Lisansüstü	85,69			
İfade 30	Lise	132,67	10,509	3	0,015
	Önlisans	76,50			
	Lisans	80,85			
	Lisansüstü	91,53			

İfade 32	Lise	134,50	16,357	3	0,001
	Önlisans	78,50			
	Lisans	87,38			
	Lisansüstü	65,23			
İfade 34	Lise	142,83	14,937	3	0,002
	Önlisans	55,50			
	Lisans	83,72			
	Lisansüstü	80,09			

Tablo 13'de yer alan ifadelerin lise, önlisans, lisans ve lisansüstü grupları arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi amacıyla Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Yapılan çoklu karşılaştırma sonuçları Tablo 14'de bulunmaktadır.

Tablo 14. Eğitim Düzeyi Değişkeni İçin Gruplar Arası Karşılaştırma

İfade	Gruplar	Mann-Whitney U	Mean Rank	Sig.
İfade 4	Lise	378,500	88,00	0,044
	Lisans		66,02	
	Lisans	1449,000	74,59	0,002
	Lisansüstü		96,22	
İfade 9	Lise	10,000	9,00	0,003
	Önlisans		12,50	
	Lise	373,500	23,50	0,39
	Lisans		66,33	
	Önlisans	70,000	20,00	0,004
	Lisans		66,44	
İfade 12	Lise	0,000	9,00	0,003
	Önlisans		12,50	
	Önlisans	84,000	23,50	0,012
	Lisans		66,33	
	Önlisans	18,000	17,00	0,017
	Lisansüstü		19,94	
İfade 13	Lise	2,000	8,78	0,011
	Önlisans		3,00	
	Önlisans	62,000	18,00	0,003
	Lisans		66,50	
	Önlisans	17,000	16,75	0,015
	Lisansüstü		19,97	
İfade 15	Lise	351,000	34,00	0,025
	Lisans		65,99	
	Önlisans	61,000	17,75	0,003
	Lisans		66,51	
İfade 17	Önlisans	88,000	24,50	0,017
	Lisans		66,30	
	Önlisans	21,000	17,75	0,028
	Lisansüstü		19,84	
İfade 25	Lise	0,000	9,00	0,003
	Önlisans		12,50	
	Önlisans	84,000	23,50	0,018
	Lisans		66,33	
	Önlisans	13,000	15,75	0,007
	Lisansüstü		20,09	
İfade 26	Lise	247,500	102,50	0,002
	Lisans		64,98	
	Lise	36,000	33,00	0,000
	Lisansüstü		17,63	
İfade 28	Lise	85,500	120,50	0,000
	Lisans		63,68	
	Lise		35,50	0,000
	Lisansüstü		16,92	
İfade 30	Lise	213,000	106,33	0,001
	Lisans		64,70	
İfade 32	Lise	253,500	101,83	0,004
	Lisans		65,03	

	Lise Lisansüstü	28,000	33,89	0,000
			17,38	
	Lisans Lisansüstü	1483,000	83,13	0,018
			62,86	
İfade 34	Lise Lisans	171,000	84,22	0,000
			66,30	
	Lise Lisansüstü	37,500	23,67	0,000
			20,25	

Tablo 14' e göre 12 ifadede yer alan 6 grup çoklu karşılaştırma testi ile analiz edilmiştir. Lise- Önlisans grubu 9, 12, 13 ve 25. İfadelerde anlamlı bir farklılık göstermiştir. Lise-Lisans grupları karşılaştırıldığında ise ifade 4, 9, 26, 28, 30, 32 ve 34 numaralı ifadelere anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Lise-Lisansüstü gruplarında ise 4, 26, 28, 32 ve 34 numaralı ifadelere farklılık bulunmuştur. Önlisans-Lisans grupları İfade 9, 12, 13, 15, 17 ve 25'de anlamlı farklılık yaratmıştır. Önlisans-Lisansüstü gruplarında 12, 13, 17, 25 ve Lisans-Lisansüstü gruplarında 4 ve 32 numaralı ifadelere anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Çıkan sonuçlara göre eğitim düzeyinin muhasebe meslek mensuplarında vergi affı konusunda anlamlı farklılık oluşturduğu söylenebilir.

Tablo 15'de mesleki unvan değişkenine göre ifadelere anlamlı bir farklılık araştırılmıştır.

Tablo 15. Mesleki Unvan Değişkenine Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

İfade	Cinsiyet	Ortalama	Mann-Whitney U Sonucu	Z	Sig.
İfade 7	SM	43,86	279,000	-2,816	0,005
	SMMM	87,29			
İfade 9	SM	54,71	355,000	-2,020	0,043
	SMMM	86,82			
İfade 10	SM	125,71	289,000	-2,321	0,020
	SMMM	83,77			
İfade 25	SM	35,71	222,000	-2,912	0,004
	SMMM	87,64			

Mesleki unvan değişkenine göre, ifade 7, 9, 10 ve 25 numaralı ifadelere anlamlı farklılık tespit edilmiştir. 10. ifadeye serbest muhasebecilerin, serbest muhasebeci mali müşavirlere göre daha fazla katıldığı tespit edilmiştir. Anlamlı farklılık tespit edilen diğer ifadelere ise serbest muhasebeci mali müşavirler, serbest muhasebecilere göre daha fazla katılmaktadır.

Tablo 16'da Mesleki deneyim değişkenine göre Kruskal Wallis Testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 16. Mesleki Deneyim Değişkenine Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

İfade	Mesleki Deneyim	Ortalama	Ki Kare Sonucu	df	Sig.
İfade 3	1-5 yıl	79,69	12,115	4	0,017
	6-10 yıl	97,20			
	11-15 yıl	85,12			
	16-20 yıl	104,22			
	21 yıl ve üzeri	77,90			
İfade 5	1-5 yıl	80,31	18,207	4	0,001
	6-10 yıl	122,80			
	11-15 yıl	97,12			
	16-20 yıl	102,14			
	21 yıl ve üzeri	73,56			
İfade 10	1-5 yıl	83,84	11,476	4	0,022
	6-10 yıl	130,90			
	11-15 yıl	95,18			
	16-20 yıl	82,53			
	21 yıl ve üzeri	80,17			
İfade 11	1-5 yıl	73,13	11,662	4	0,020
	6-10 yıl	124,90			
	11-15 yıl	83,91			
	16-20 yıl	72,33			
	21 yıl ve üzeri	88,85			
İfade 12	1-5 yıl	79,44	17,228	4	0,002
	6-10 yıl	114,00			

	11-15 yıl	60,68			
	16-20 yıl	71,31			
	21 yıl ve üzeri	93,69			
İfade 16	1-5 yıl	75,88	14,975	4	0,005
	6-10 yıl	101,80			
	11-15 yıl	109,88			
	16-20 yıl	100,78			
	21 yıl ve üzeri	74,80			
İfade 19	1-5 yıl	83,00	10,836	4	0,028
	6-10 yıl	105,20			
	11-15 yıl	104,35			
	16-20 yıl	97,47			
	21 yıl ve üzeri	75,52			
İfade 21	1-5 yıl	93,41	12,017	4	0,017
	6-10 yıl	87,00			
	11-15 yıl	93,32			
	16-20 yıl	61,64			
	21 yıl ve üzeri	91,92			
İfade 23	1-5 yıl	90,25	9,990	4	0,041
	6-10 yıl	109,80			
	11-15 yıl	111,38			
	16-20 yıl	79,39			
	21 yıl ve üzeri	79,58			
İfade 25	1-5 yıl	60,09	16,516	4	0,002
	6-10 yıl	93,25			
	11-15 yıl	75,62			
	16-20 yıl	69,11			
	21 yıl ve üzeri	97,45			
İfade 26	1-5 yıl	76,81	12,466	4	0,014
	6-10 yıl	89,45			
	11-15 yıl	52,21			
	16-20 yıl	97,85			
	21 yıl ve üzeri	87,93			
İfade 27	1-5 yıl	87,63	14,655	4	0,005
	6-10 yıl	103,60			
	11-15 yıl	95,38			
	16-20 yıl	105,56			
	21 yıl ve üzeri	73,36			
İfade 28	1-5 yıl	95,47	12,096	4	0,017
	6-10 yıl	116,30			
	11-15 yıl	77,44			
	16-20 yıl	99,64			
	21 yıl ve üzeri	76,27			
İfade 33	1-5 yıl	75,13	13,110	4	0,011
	6-10 yıl	79,35			
	11-15 yıl	93,26			
	16-20 yıl	63,25			
	21 yıl ve üzeri	95,35			

Tablo 16'de yer alan bulgulara bakıldığında anlamlı farklılık tespit edilen ifadeler görülmektedir. Anlamlı farklılık tespit edilen ifadelerin gruplar arası karşılaştırması Mann-Whitney U testi ile yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 17'de yer almaktadır.

Tablo 17. Mesleki Deneyim Değişkeni İçin Gruplar Arası Karşılaştırma

İfade	Gruplar	Mann-Whitney U	Mean Rank	Sig.
İfade 3	1-5	208,000	16,65	0,021
	11-15		12,44	
	11-15	232,000	22,65	0,037
	16-20		29,06	
	16-20	1134,000	78,00	0,001
21 yıl ve üzeri	58,46			
İfade 5	1-5	37,000	10,81	0,023
	6-10	191,000	17,80	
	6-10		77,40	0,002

	21 yıl ve üzeri		48,10	
	11-15	531,000	68,76	0,033
	21 yıl ve üzeri		51,84	
	16-20	1127,000	78,19	0,004
	21 yıl ve üzeri		58,38	
İfade 10	1-5	40,000	11,00	0,036
	6-10		17,50	
	6-10	40,000	18,50	0,023
	11-15		11,35	
	6-10	84,000	33,10	0,009
	16-20		20,83	
	6-10	182,000	78,30	0,001
	21 yıl ve üzeri		48,00	
İfade 11	1-5	35,000	10,69	0,017
	6-10		18,00	
	6-10	43,000	18,20	0,035
	11-15		11,53	
	6-10	66,000	34,90	0,002
	16-20		20,33	
	6-10	262,000	70,30	0,019
	21 yıl ve üzeri		48,88	
İfade 12	6-10	27,500	19,75	0,003
	11-15		10,62	
	6-10	94,000	32,10	0,21
	16-20		21,11	
	11-15	465,000	36,35	0,003
	21 yıl ve üzeri		57,89	
	16-20	1216,000	52,28	0,001
	21 yıl ve üzeri		68,64	
İfade 16	11-15	424,000	75,03	0,002
	21 yıl ve üzeri		50,66	
	16-20	1160,000	77,28	0,008
	21 yıl ve üzeri		58,75	
İfade 19	11-15	509,600	70,06	0,020
	21 yıl ve üzeri		51,59	
	16-20	1220,000	75,61	0,002
	21 yıl ve üzeri		59,41	
İfade 21	1-5	178,000	33,38	0,023
	11-15		23,44	
	11-15	183,000	34,24	0,015
	16-20		23,58	
İfade 23	11-15	198,000	33,35	0,031
	16-20		24,00	
	11-15	479,500	71,79	0,009
	21 yıl ve üzeri		51,27	
İfade 25	1-5	419,000	34,72	0,003
	21 yıl ve üzeri		57,39	
İfade 26	11-15	151,000	17,88	0,002
	16-20		31,31	
	11-15	439,000	34,82	0,003
	21 yıl ve üzeri		58,18	
İfade 27	16-20	1038,000	80,67	0,001
	21 yıl ve üzeri		57,41	
İfade 28	6-10	40,000	18,50	0,023
	11-15		11,35	
	6-10	239,000	72,60	0,011
	21 yıl ve üzeri		48,63	
	16-20	1210,000	75,89	0,018
	21 yıl ve üzeri		59,30	
İfade 33	11-15	192,000	33,71	0,024
	16-20		23,83	
	16-20	1032,000	47,17	0,001
	21 yıl ve üzeri		70,66	

Tablo 17’de anlamlı farklılık tespit edilen 14 ifadenin çoklu karşılaştırma sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde; 1-5 ile 6-10 yılları arasında deneyim sahibi olan muhasebe meslek mensuplarının ifade 5, 10 ve 11 de anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. 1-5 ile 11-15 grupları arasında ise, ifade 3 ve 21’de, 1-5 ile 16-20 grupları arasında hiçbir ifadede anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. 1-5 ile 21 yıl üzerinde deneyimi bulunan muhasebe meslek mensuplarının ifade 25 de farklılık gösterdiği söylenebilir. İfade 25’de diğer gruplar arasında anlamlı farklılık da tespit edilmemiştir. 6-10 ile 11-15 grupları arasında anlamlı farklılık tespit edilen ifadeler 10, 11, 12, 28’dir. 6-10 ile 16-20 grupları arasında 10, 11, 12. ifadelerde ve 6-10 ile 21 yıl üzeri grupları arasında 5. ve 28. ifadelerde anlamlı farklılık bulunmuştur. 11-15 ile 16-20 yıl gruplarında anlamlı farklılık bulunan ifadeler; 3, 23, 26 ve 33’dür. 11-15 ile 21 yıl ve üzerinde faaliyetlerine devam eden muhasebe meslek mensupları arasında 6 ifadede anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bunlar; İfade 5, 12, 16, 19, 23 ve 26’dır. 16-20 ile 21 yıl ve üzeri karşılaştırmasında ise ifade 3, 5, 12, 16, 19, 27, 28 ve 33. İfadelerde anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu nedenle mesleki deneyim değişkeni açısından muhasebe meslek mensuplarının deneyim sürelerinin gruplar arasında farklılık yarattığı söylenebilir

Mükellef Sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık tespit edilen ifadeler Tablo 18’de yer almaktadır.

Tablo 18. Mükellef Sayısı Değişkenine Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

İfade	Mükellef Sayısı	Ortalama	Ki Kare Sonucu	df	Sig.
İfade 7	1-25	73,68	10,061	3	0,018
	26-50	86,43			
	51-100	81,10			
	101 ve üzeri	104,48			
İfade 10	1-25	101,91	9,545	3	0,023
	26-50	86,25			
	51-100	70,40			
	101 ve üzeri	90,83			
İfade 14	1-25	81,21	10,543	3	0,014
	26-50	97,80			
	51-100	85,27			
	101 ve üzeri	65,76			
İfade 16	1-25	101,64	10,089	3	0,018
	26-50	85,66			
	51-100	69,88			
	101 ve üzeri	93,21			
İfade 18	1-25	88,15	7,924	3	0,048
	26-50	89,45			
	51-100	70,77			
	101 ve üzeri	99,34			
İfade 19	1-25	102,55	11,059	3	0,011
	26-50	81,89			
	51-100	71,15			
	101 ve üzeri	97,69			
İfade 24	1-25	94,56	12,351	3	0,006
	26-50	92,65			
	51-100	65,54			
	101 ve üzeri	94,36			
İfade 26	1-25	75,08	11,859	3	0,008
	26-50	89,23			
	51-100	74,66			
	101 ve üzeri	108,09			
İfade 27	1-25	100,68	8,712	3	0,033
	26-50	89,77			
	51-100	70,61			
	101 ve üzeri	84,69			
İfade 29	1-25	90,50	11,463	3	0,009
	26-50	85,91			
	51-100	96,86			
	101 ve üzeri	59,79			

Mükellef sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık tespit edilen ifadelerin gruplara arası çoklu karşılaştırmaları Mann-Whitney U testi ile yapılmıştır. Elde Edilen Bulgular Tablo 19’da yer almaktadır.

Tablo19. Mükellef Sayısı Değişkeni İçin Gruplar Arası Karşılaştırma

İfade	Gruplar	Mann-Whitney U	Mean Rank	Sig.
İfade 7	1-25	309,000	26,36	0,002
	101 ve üzeri		37,34	
	26-50	670,500	41,36	0,025
	101 ve üzeri		50,88	
İfade 10	1-25	509,000	50,58	0,003
	51-100		35,39	
	26-50	1138,000	59,71	0,043
	51-100		48,22	
İfade 14	26-50	539,500	49,86	0,002
	101 ve üzeri		33,60	
İfade 16	1-25	493,000	51,06	0,002
	51-100		35,06	
İfade 18	26-50	1112,000	60,15	0,028
	51-100		47,69	
	51-100	503,500	35,28	0,027
	101 ve üzeri		46,64	
İfade 19	1-25	726,000	54,00	0,033
	26-50		42,31	
	1-25	497,000	50,94	0,002
	51-100		35,14	
İfade 24	1-25	488,500	51,20	0,002
	51-100		34,97	
	26-50	991,000	62,20	0,004
	51-100		45,22	
	51-100	507,000	35,35	0,029
	101 ve üzeri		46,52	
İfade 26	1-25	305,000	26,24	0,008
	101 ve üzeri		37,48	
	51-100	426,500	33,70	0,002
	101 ve üzeri		49,29	
İfade 27	1-25	519,000	50,26	0,005
	51-100		35,60	
	26-50	1062,500	60,99	0,014
	51-100		46,68	
İfade 29	1-25	297,000	36,98	0,009
	101 ve üzeri		25,26	
	26-50	578,500	49,19	0,012
	101 ve üzeri		34,95	
	51-100	423,000	45,37	0,002
	101 ve üzeri		29,59	

Gruplar arası karşılaştırmalar incelendiğinde 6 farklı grubun çeşitli ifadelerde anlamlı farklılık oluşturduğu görülmektedir. Örneğin, 1-25 ile 26-50 gruplarında mükellefi bulunan muhasebe meslek mensuplarının ifade 19'da, 1-25 ile 51-100 gruplarında ifade 10, 16, 19, 24 ve 27'de, 1-25 ile 101 ve üzeri gruplarında ifade 7, 26 ve 29'da anlamlı farklılık tespit edilmiştir. 26-50 ile 50-101 gruplarında ise 10, 18, 24, 27 numaralı ifadelerde anlamlı farklılık tespit edilmiştir. 51-101 ve 101 ve üzeri grubunda ise 18, 24, 26 ve 29 numaralı ifadelerde anlamlı farklılık bulunmaktadır. Anlamlı farklılık tespit edilen ifadeler değerlendirildiğinde mükellef sayılarına göre muhasebe meslek mensuplarında farklılıkların olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, vergi aflarıyla yasalara uygun bir biçimde ek çalışma yapan serbest muhasebeci ve mali müşavirlerin vergi affına bakış açısını araştırmak amacıyla, Çorum'da 3 Mart-25 Mart 2021 tarihleri arasında odaya kayıtlı meslek mensuplarına bir anket uygulanmıştır. Kayıtlı 280 meslek mensubundan 35'i kadın, 135'i erkek; 9'u lise, 4'ü önlisans, 125'i lisans ve 32'si lisansüstü mezunu ve 7'si serbest muhasebeci, 163'ü serbest muhasebeci ve mali müşavir olmak üzere 170 meslek mensubu ankete cevap vermiştir. Otuz dört sorudan oluşan bu anketin güvenilirlik oranı 0.876 olduğu görülmüştür.

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre; cinsiyet değişkeni açısından 6 ifadede anlamlı farklılığa ulaşılması, muhasebe meslek mensuplarının cinsiyetlerinin vergi affını yorumlamalarında küçük bir etki yarattığı söylenebilir. Yaş değişkeni açısından değerlendirildiğinde ise, 8 ifadede gruplar arası anlamlı farklılık tespit edilmiştir. 5 farklı yaş grubu (20-29, 30-

39, 40-49, 50-59, 60 ve üzeri) her ifadede çoklu karşılaştırma ile analiz edilmiş ve sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde yaş değişkeninin muhasebe meslek mensuplarının vergi affı konusunda etki yarattığı tespit edilmiştir. Kişilerin yaş ile birlikte deneyim sahibi olmaları nedeniyle mesleki deneyim faktörü de analiz kapsamına dahil edilmiştir. Mesleki deneyim değişkeninde 14 ifadede gruplar arası anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Muhasebe meslek mensuplarının eğitim düzeyleri ile vergi affına bakış açıları arasında da farklılık bulunmaktadır. Lise, önlisans, lisans ve lisansüstü grupları arasında yapılan karşılaştırma sonucuna göre en fazla farklılık lise ile lisans grubu arasında, en az farklılık ise lisans ile lisansüstü grubu arasında tespit edilmiştir. Mükellef sayıları değişkeni dikkate alınarak yapılan analiz sonuçlarına göre de vergi affına bakış açıları arasında farklılık bulunmaktadır. 1-25 ile 51-100 grubu arasında mükellefi bulunan muhasebe meslek mensuplarının en fazla ifadede anlamlı farklılık oluşturduğu tespit edilmiştir. 2. Sırayı ise 4 ifadede anlamlı farklılık yaratan 1-25 ile 51-100 grubu ile 51-100 ile 101 ve üzeri grubu paylaşmaktadır.

Mükellefler ile devlet arasında bir köprü görevi gören muhasebe meslek mensuplarının vermiş olduğu yanıtlara göre vergi affına karşı olmadıkları ve farklı değişkenler arasında farklı görüşlere sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Genelde vergi affının muhasebe meslek mensupları için iş yükü yaratması nedeniyle vergi affına karşı olabilecekleri düşünülmüş olsa bile, durumun böyle olmadığı ve aflara olumlu baktıkları sonucuna da ulaşılmıştır. Muhasebe meslek mensuplarının yaptıkları mesleğin bir kamu görevi olduğunun bilincinde olmaları, genel ekonomiyi ön plana koymaları ve vergi affının mükelleflere bir takım kolaylıklar sağlaması nedeniyle vergi affına olumlu bakış sergiledikleri söylenebilir.

Vergi affının kamu otoritesi için yarattığı olumlu ve olumsuz etkiler şunlar olabilir;

- Kamunun alacaklarını tahsil etmeye olanak vermesi,
- Kamu finansmanı açısından bir rahatlama sağlaması,
- Ekonomiyi canlandırması,
- Yeni yatırımlar için kaynak oluşturması,
- Vergi affının ekonomik krizler dışında uygulanmasının vergisini düzenli ödeyen mükellefler açısından haksızlık yaratabilmesi,
- Sık vergi affı çıkarılmasının mükelleflerde sürekli bir af beklentisine sokması, cezaların caydırıcı olmaması gibi nedenlerle vergilerini zamanında ödememesi ve vergi ödeme alışkanlıklarının oluşmaması.

Mükellefler için ise;

- Vergisini düzenli ödeyen mükellefler için vergi indirimi,
- Kredi kuruluşlarından uygun faizle kredi olanağı
- Yeminli mali müşavir raporu aranmaksızın vergi iadelerinin zamanında ödenmesi,
- Vergisini düzenli ödeyen mükelleflere yeşil pasaport vb. ödüllendirmelerin yapılması,
- Mükelleflerin üzerinde hissettikleri baskı konusunda rahatlatacağı ve bu nedenle işini sürdürmesi için yeni bir fırsat tanınması,
- Vergisini düzenli ödeyenlerde cezalandırılma gibi bir algı oluşması,
- Adaletsiz olarak yorumlanması,
- Vergi oranlarının yüksek olmasının mükellefleri vergiyi ödememeye yöneltmesi.

Yapılan bu çalışmanın daha geniş bir evren üzerinde yapılarak karşılaştırmalara gidilmesi, böylece ortaya çıkacak benzerlik ve farklılıkların literatüre kazandırılması önerilmektedir. Ayrıca vergi affının taraflarının bir arada olduğu çalışmalar yapılarak, taraflar arası karşılaştırmaya da gidilebilir.

Kaynakça

- Acar, Y. İstekal, D. (2018). "Vergi Denetiminde Etkinliğin Sağlanmasında Mükellef ve Mükellef Olmayanların Karşılaştırmalı Analizi: Şırnak İli Örneği", *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, C: 4, S:10, ss:362-374.
- Ağar, S. (2005). "Adil Yargılanma Hakkı Perspektifinden 4811 Sayılı Vergi Barışı Yasası", *TBB Dergisi*, S:59, ss:327-358.
- Bozdemir, E. (2011). "Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması Hakkında 6111 Sayılı Kanun'un (Torba Yasanın) Uygulanmasındaki Muhasebe Kayıt Yöntemi Üzerine Öneriler", *E-Yaklaşım Dergisi*, Temmuz, S:223, ss:1-21.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). "Faktör Analizi: Temel Kuramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, S:32, ss:470-483.
- Çetin, G. (2007). "Vergi Aflarının Vergi Mükelleflerinin Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C.14, S:2, ss:171-187.

- Demir, M. Demirgil, B. İtik Mazman, Ü. Deniz, Y. (2016). "Vergi Dairesi Personeli Açısından Vergi Aflarının Etkinliği: Sivas İlinde Bir Araştırma", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C:17, S:2, ss:275-302.
- Demir, M. ve Eker, A. (2017). "Muhasebe Meslek Mensuplarının Vergi Aflarının Etkinliğine Yönelik Görüşleri: Sivas İlinde Bir Araştırma", *International Journal of Academic Value Studies*, C:3, S:14; ss:237-248 (ISSN:2149-8598).
- Doğan, Z. ve Besen, R. (2008). " Vergi Aflarının Nedenleri ve Mükellefler Üzerindeki Etkileri", *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, S:2008-1, ss:23-39.
- Erbay, Ş. ve Beydoğan, H. Ö. (2017). "Eğitimcilerin Eğitim Araştırmalarına Yönelik Tutumları", *KEFAD*, C:18, S:3, ss:246-260.
- Erdoğan, Caner. Erişim Tarihi: 10 Martv 2021. https://www.academia.edu/39022606/Bilimsel_Anketler_%C4%B0%C3%A7in_%C3%96rnekleme_Say%C4%B1s_%C4%B1_Hesaplama_Program%C4%B1_Excel_
- Erol, A. (2011). "Vergi Felsefesi (Devlet ve Vergi)". İSMMMO Yayınları 140, İstanbul.
- Haber Türk, Erişim Tarihi: 28.02.2021, (<https://www.haberturk.com/vergi-affi-2546385-ekonomi>)
- Kalaycı, Ş. (2008). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Ankara: Asil Yayıncılık.
- Kargı, V. (2011). "Türkiye'de Vergi Aflarının Vergi Gelirlerine Etkisi", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C:7, S:13, ss:101-115.
- Kargı, V. ve Yüksel, C. (2010). "Türkiye'de Vergi Aflarının Vergi Adaleti ve Mükellefler Üzerine Etkileri", Erişim Tarihi: 31.01.2021 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7888>
- Resmi Gazete, Sayı:30425, Tarih: 18.05.2018. Erişim Tarihi: 31.01.2021 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/05/20180518-3.htm>
- Resmi Gazete, Sayı:30836, Tarih: 19.07.2019. Erişim Tarihi: 31.01.2021 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/07/20190719M1-1.htm>
- Resmi Gazete, Sayı:31307, Tarih:17.10.2020. Erişim Tarihi: 31.01.2021 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/11/20201117-1.htm>
- Sağbaş, İ. Saruç, T. N. Erişim Tarihi: 28.01.2021. http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/maliye_ue/vergiteorisi.pdf
- Savaşan, F. (2006). "Vergi Afları: Teori Ve Türkiye Uygulamaları ("Vergi Barışı Uygulama Sonuçları")," *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:8, S:1, ss:41-65.
- T.C. Anayasası, (1982). Erişim Tarihi: 28.01.2021. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Erişim Tarihi: 31.03.2021. <https://www.hmb.gov.tr/>
- Tuğay, O. (2019). Muhasebe Meslek Mensuplarının Bakış Açısıyla Vergi Affı Uygulamalarının Değerlendirilmesi: TR61 Bölgesi'nde Bir Araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, C:21, S:2, ss:530-554. <http://dx.doi.org/10.31460/mbdd.460874>.
- Tuğay, O. ve M. B. Kılıç. (2017). "Muhasebe Meslek Mensuplarının Meslek Etiğine Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik Ve Güvenilirlik Çalışması", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, C:19, S:3, ss:
- Yaraşır, S. (2013). "Vergi Afları ve Türkiye'deki Vergi Aflarının Değerlendirilmesi", *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı 379, ss: 175-187. <https://docplayer.biz.tr/2635387-Vergi-aflari-ve-turkiye-deki-vergi-aflarinin-degerlendirilmesi.html> Erişim Tarihi: 18.03.2021
- Yelman, E. (2017). "Türkiye'de Çıkarılan Vergi Aflarının Nedenleri ve 6736 Sayılı Kanun'un Mali Yönden İncelenmesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Y: 7, S:15, ss:67-84. http://www.baskent.edu.tr/~matemel/courses/ornekleme_notlari, Erişim Tarihi:16.05.2021

Extended Abstract

Aim and Scope

Tax; These are the economic values that the state receives from real or legal persons in order to finance public expenditures or public borrowings (Sağbaş ve Saruç, 6). According to the 73rd Article of the Constitution of Turkey;

“Everyone is obliged to pay taxes according to their financial strength to meet public expenditures. Therefore, the state collects taxes free of charge and compulsorily, based on its sovereign power. However, tax evasion or tax avoidance with the thought of decreasing the income of taxpayers may cause problems in the financing source of the state. Sometimes, taxpayers are unable to pay their taxes on time or make underpayments. From time to time, states apply for tax amnesty in order to calculate the costs of these adverse situations and bring taxpayers to tax compliance. Tax amnesties are a method applied in both developed and developing countries. Since 1924, 52 tax amnesty in Turkey has been removed. The application of such frequent tax amnesty causes it to be a highly discussed issue in the literature.

The positive and negative aspects of tax forgiveness, reasons for tax forgiveness, and types of tax amnesty are included in the literature. However, there is limited information in the literature about the perspective of professional accountants, who are one of the parties to tax, on tax amnesty. Therefore, in this study, after mentioning the positive and negative aspects of tax forgiveness, types of tax forgiveness, tax forgiveness, the perspective of professional accountants, who are one of the parties to tax amnesty, on tax amnesty has been investigated.

The main purpose of the study is to evaluate the perspective of the tax amnesty, who professional accountants are registered with the Chamber of Certified Public Accountants in Çorum.

Methods

Survey technique, one of the primary data collection methods, was used in the study. The survey was applied to the professional accountants registered in the Chamber of Certified Public Accountants of Çorum between March 3rd. and March 25th. 2021 and actively continuing their activities. An online survey was sent to 278 professional accountants in the research universe, and 170 professional accountants responded to the questionnaire. In the research, the size of the population was determined by using Erdogan's work. The number of people in the universe is 278, the margin of error is 5%. In this case, the sample size is determined to be 162. Since there are 170 professional accountants who answered the survey, it is seen that the sample size is sufficient. The survey data was analyzed in the program of SPSS 18.

Findings

The arithmetic mean of the answers given to the statements in the survey was calculated. The total average of 34 expressions is 3,8440. This result shows that professional accountants generally agree with the statements. Therefore, it can be said that professional accountants lean towards tax amnesty.

Cronbach Alpha, Barlett and Kaiser Meyer Olkin tests were applied to test the reliability and validity of the survey. The Reliability analysis result is 0.876. Therefore, it can be said that the questionnaire scale is highly reliable. Validity analysis was conducted to determine whether the data were normally distributed. The Kaiser Meyer Olkin test result must be greater than 0.50. The fact that it is 0.774 can be interpreted as the sample size is medium enough. Bartlett's test value is less than 0.05 supports that the data set is suitable for analysis.

According to the factor analysis results, 3 factors were determined. In order to choose the method to be used in analyzing the expressions in the scale, it was investigated whether the expressions showed normal distribution or not. For this purpose, Kolmogorov-Smirnov test was applied. Sig. Of Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests. it is seen that the values are lower than 0.05. For this reason, the expressions do not show normal distribution. Mann-Whitney U test and Kruskal Wallis Test are used for the analysis of data that do not show normal distribution. Mann-Whitney U and Kruskal Wallis Tests were analyzed with appropriate variables such as gender, age, education level, professional title, professional experience and number of taxpayers. Expressions with significant differences were detected in all variables.

Conclusion

It is known that 52 tax amnesty laws were enacted, from the proclamation of the Republic in Turkey until today, in approximately 100 years. This shows that tax amnesties are issued approximately every two years. This situation, which causes deviations from the estimated budget revenues prepared by the governments a year ago, leads to reasons such as the public borrowing.

The first parties that come to mind about unpaid taxes are the state and taxpayers, but it is known that tax amnesties put a burden on professional accountants too. According to the analysis results made in the research, the following comments can be made:

For the public authority;

- It allows the public to collect its receivables,
- Provides relief in terms of public finance,
- It stimulates the economy,
- Creates resources for new investments

But;

- The implementation of tax amnesty outside of economic crises creates unfairness for regular taxpayers.
- There have been opinions that frequent tax forgiveness puts taxpayers in anticipation of a constant amnesty, they do not pay their taxes on time due to the reasons such that the penalties are not deterrent, and they do not have tax payment habits.

For taxpayers;

- Tax allowance for taxpayers who pay their taxes regularly,
- Loan opportunities with favorable interest from credit institutions,
- Timely payment of tax returns without seeking a certified public accountant report,
- They stated that it will relieve the taxpayers about the pressure they feel on them and therefore provide a new opportunity for them to continue their business.

However, on the other hand, it has its downsides;

- It creates a perception of punishment in regular taxpayers,
- It is unfair,
- They think that the high tax rates push the taxpayers not to pay the tax.

For professional accountants;

- They are not against tax amnesties,
- They stated that the tax administration was insufficient to collect the tax.
- They were undecided about limiting their right to benefit from tax amnesty.

They have also made some demands. These;

- Every tax amnesty issued increases the workload and therefore additional wage requests are to be arranged,
- Nevertheless, they stated that they found it necessary for the benefit of society.

When the views of professional accountants on tax amnesty are analyzed in general, it is seen that they approve, they are aware that their profession is a public duty, they put the general economy at the forefront, and they provide some convenience to taxpayers. However, they also stated that they have some demands for both themselves and their taxpayers. Considering that professional accountants act as a bridge between taxpayers and the state, their demands should also be taken into account.

The Perception of Leisure Time and Concrete Historical and Cultural Heritage Awareness Among University Students

Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Algısı ve Somut Tarihi Kültürel Miras Farkındalığı

Barış Çağırkan¹, Günal Bilek², Hale Telli³

Abstract

Studies on the perception of leisure time of university students focus more on the effect of leisure time activities on students' academic achievement. University students generally refer to the group that comes from different cities (these cities can be far or near) to the city where the university is established or lives in the same city. In this context, the awareness of students, who come from both the same city and other cities, about the historical and cultural assets of the city where the university was founded differs. Leisure time states how time spent outside the school and doing different things rather than educational activities is used for university students. At this point, a relationship emerges between the perception of leisure time and awareness of historical and cultural assets. In this study, the factors affecting the awareness of the historical and cultural heritage of university students about Bitlis which has been home to different civilisations and whose historical and cultural heritage is extremely rich, are examined. Factors affecting Bitlis Eren University students' awareness of historical and cultural heritage are the family's monthly income, number of siblings, relationship status and the region where students come from.

Keywords: Leisure Time, Cultural Heritage, Historical Heritage, University Students, Bitlis.

Öz

Üniversite öğrencilerinin serbest zaman algısı üzerine yapılan çalışmalar daha çok serbest zaman aktivitelerinin öğrencilerin akademik başarıları üzerine etkisine odaklanmaktadır. Üniversite öğrencileri genel olarak farklı şehirlerden (bu şehirler uzak veya yakın olabilir) üniversitenin kurulduğu şehre gelen veya aynı şehirde yaşayan grubu ifade etmektedir. Bu bağlamda hem aynı şehirden hem de diğer şehirlerden gelen öğrencilerin üniversitenin kurulduğu şehrin tarihi ve kültürel varlıkları hakkındaki farkındalığı değişkenlik göstermektedir. Serbest zaman üniversite öğrencileri için okul dışında eğitim faaliyetlerinden arta kalan zamanın nasıl değerlendirildiğini ifade etmektedir. Bu noktada serbest zaman algısı ve tarihi ve kültürel varlıklar hakkındaki farkındalık arasında bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin Bitlis gibi farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış tarihi ve kültürel mirası son derece zengin olan bir kentin tarihi ve kültürel mirası farkındalığını etkileyen faktörler incelenmiştir. Bitlis Eren Üniversitesi öğrencilerinin tarihi ve kültürel miras farkındalığını etkileyen faktörler ise: ailenin aylık geliri, kardeş sayısı, ilişki durumu ve öğrencilerin geldiği bölge olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Serbest Zaman, Kültürel Miras, Tarihi Miras, Üniversite Öğrencileri, Bitlis.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 05 / 04 / 2021

Accepted: 25 / 09 / 2021

¹ Arş. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, bcagirkan@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-0013-1831>

² Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, gunalbilek@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-6417-7129>

³ Arş. Gör., Ege Üniversitesi, haletelli@hotmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-4798-3505>

Introduction

Social actors evaluate their spare time, which they can control with their own will, in different ways with different motivations and expectations. They also spend “their leisure time with their own wishes and desires in indoor or outdoor areas, passive or active by doing different activities in city or rural areas” (Lapa & Agyar, 2012: 26). Although social actors determine how to spend their leisure time depending on all the differences which they have, the common point of all is to enjoy the leisure time activity and to be satisfied with the pleasure with doing it (Celik, 2011). There are factors such as age, gender, physical or mental conditions that affect how leisure time will be spent, although how individuals spend their time outside of work or other compulsory situations varies from society to culture. These factors are the most critical one that determine the leisure time activities of individuals. For example, individuals between the ages of 18-25 and individuals aged 65 and over differ in their perception of leisure time and hence their leisure time activities.

The structure of leisure time activities that are directly related to the physical and mental quality of life and health of young individuals is particularly important in the young population (Bree et al. 1990). The leisure time is defined as “the time outside of work, sleep and self-care activities” (Robert, 2006). It can be stated that “leisure time activities are controlled by the individual voluntarily, independent of contextual conditions, and have a sense of fun and happiness. In other words, leisure time is the time when the person is not working, not necessary for his/her life and spends his/her own energy” (Kilbas, 1994: 26).

It can be indicated that “many leisure activities are concerned for young people studying at universities in Turkey, although these activities are associated with the cities’ cultural and historical heritage” (Sevinc & Aktan, 2017: 31). The quality of leisure time spent outside the school for university students directly affects their career. When we look at the literature about leisure time and university students, it is possible to say that “leisure time activities focus on students’ physical and spiritual benefits, their effects on an academic career, the relationship of leisure time with the quality of life and the change of leisure time according to demographic factors such as economic status, age, gender” (Ardahan & Lapa, 2010: 132; Sari & Kaya, 2016: 15).

Although the university students, who are between the ages of 18-25 in general, come from different cities or the city where they were born, their awareness about the historical and cultural heritage of the university city, which they studied throughout their education life, varies depending on the leisure time perception of university students. When we think about Bitlis province, Bitlis is an essential cultural encounter area that has historically hosted different civilisations. Throughout history, Hittites, Assyrians, Urartu, Scythians, Persians, Romans, Armenians, Byzantines, Arabs, Seljuks and Ottomans have dominated the city (Tekin, 2000: 10-15; Tuncel, 1992: 225-228). Different civilisations left different cultural heritages in the province of Bitlis. In this context, in Bitlis, which has a rich historical and cultural heritage, there is a direct relationship between university students’ perceptions of leisure time and the historical and cultural awareness of the city.

1. The Notion of Leisure Time

It is essential for individuals to develop their physical and mental integrity positively. It is seen as an essential awareness that people are satisfied with these activities in every way and increase their well-being by planning their leisure time activities that take a short time their mandatory work. During university education, an individual who is not in the family environment can refer the new life/friends/environment to new searches during his leisure time, and these variations may affect his/her leisure time satisfaction positively or negatively (Karakucuk & Basaran, 1997). Leisure time is defined as an essential field of activity that gives people valuable meanings of life, which is presented in different ways (psychologically, spiritually, socially and culturally) (Newman et al. 2014). More generally, meaningful leisure time activities enable individuals to develop a general sense of meaning (Iwasaki et al. 2013) and these activities are considered to be very significant for the well-being and health of individuals (Turner et al. 2000). People spend most of the time by “working, going to school or being engaged in some form of other, often imposed, duty or activity” (Anic et al. 2017: 504). There is still a considerable amount of time, according to some authors even 40–50% of the time, spent awake that is qualified as leisure time or spare time (Larson & Verma, 1999: 703). Leisure time or spare time may be “interpreted in different ways, to some social scientists, all the activities a person does when not working can be considered to be leisure time” (Brightbill, 1960); (Anic et al. 2017: 504). In other words, leisure time can be understood that in their spare time, all the things that a person can do.

Through the new communication technologies, the groups of friends have been moved to the internet mostly, and individuals have started to be included in the virtual groups of friends and spend time with them, rather than the real-life group of friends. Today, the variety and usage areas of internet-connected tools are increasing day by day. It provides “the opportunity to spend time actively or passively with social media platforms used for many purposes such as communication, playing games, researching, obtaining information, sharing ideas, chatting, watching movies, listening to

music" (Karaoglu & Atasoy, 2018: 827). With developing technology and changing living standards, the role of leisure time in the social structure has become undeniably significant (Henderson, 2010). Definitions regarding the concept of leisure time may vary according to the individuals participating in the activities. In comparison to time spent at work, university or school, leisure time makes it possible to individually determine what people want to do with whom people want to spend time, and to pick the things that people want to partake in. Those decisions might indicate "people's life purposes and motives, as well as orientations to happiness, or people's mood, and most certainly they affect people's well-being" (Anic et al. 2017: 504). Also, leisure can be satisfying "when intrinsically valuable pursuits provide people to use their skills and interact with friends and family" (Argyle, 2001: 27). Leisure time is identified, amongst other things, by the significant amount of freedom and autonomy. An individual decides "what to do and at what time, with whom he or she wants to be, where to go, etc. All that autonomy makes leisure time ideal for satisfying people's basic needs, which depend on how successful people are, enhance people's well-being" (Anic et al.2017: 505).

Furthermore, individuals participate in leisure time activities with their own will, and these activities are considered as a process of resting, rehabilitation and become essential for a better-quality life. While leisure time activities vary according to their content and type, they ensure that individuals satisfy essential needs such as belonging to a group, physical and mental development, and self-expression; socialization enables them to get rid of work-daily life stress (Ardahan & Lapa, 2010). The research is done by Campbell, Converse and Rodgers shows that different leisure-time activities provide different benefits to individuals (Campbell et al. 1976). For example, "watching television is a simple way to relax after working hours at home, but unless somebody is watching a documentary or educational program, that person can learn what is interesting for himself/herself"; hence, the nature of leisure activities is essential, particularly the question of whether they provide sufficient challenges or structure (Shaw et al.1995). Leisure time gives a person the perfect opportunity to engage in an activity one likes and wants to do and is therefore preferred autonomously from fundamental reasons.

Departing from theoretical notions of the rise of the modern consumer and knowledge societies, childhood and youth sociologists have focused on the effects these developments allegedly have on youths' leisure. They have pointed to "an increased structuring of young adolescents' leisure time, due to demanding leisure diaries resulting from increased participation in adult-guided leisure activities" (Zeijl et al. 2001: 382). Because "leisure time and leisure activities occupy a significant number of adolescents' daily time, it seems likely that leisure participation may have some effect on the identity development process" (Shaw et al. 1995: 247). Any analysis of the relationship between leisure and identity development needs to take gender into account. The literature provides clear evidence that variations in leisure participation and interests are associated with gender and that many adolescent activities are identified by their gender-stereotypical nature (Eder & Parker, 1987). Thus, "the relationship between participation and development may be different for male and female adolescents" (Shaw et al. 1995: 208). When the literature is examined, it is seen that "the satisfaction with leisure time activities attracts the attention of the researchers and they conduct research examining various variables related to leisure time satisfaction" (Karaoglu & Atasoy, 2018: 826). Mainly, studies that examine the context of different variables such as gender, age, job satisfaction, level of happiness and academic stress for leisure time activities and studies on how university students evaluate their leisure time are noteworthy (Suzer, 2000).

The leisure time activities of young people became the centre of increasing interest by sociologists. "Sociological research indicated apparent shifts in teenagers' leisure behaviour. It is generally conceded by many sociologists that how youth plan and use their leisure time changes as societal developments in advance" (Zeijl et al. 2001: 379-380). The sociology of leisure was created "as a sub-discipline in the 1960s, indicated by the formation of the International Sociological Association's Research Committee in 1970 and the sociology of leisure's submersion in leisure studies has been developed by the sub-discipline (of sociology) and leisure studies sharing usual specialist research tools" (Roberts, 2013: 1). Leisure is generally broken down into common-sense categories, which broadly coincide with how the leisure industries are organised (media, sport, tourism, hospitality, heritage, gambling). Sociologists have suggested new alternative analyses. One is that whether leisure is spent as a consumer (of commercial goods and services), the second is as a citizen (using public sector goods and services), and the last one is as a member (of a voluntary association), or privately.

In essence, leisure and culture were conceptualised as being defined by four aspects: participation in leisure, recreation, arts, and culture activities; perceptions associated with leisure and culture, including motives, benefits sought, and needs attainment; the experience of leisure and culture as a state of mind and the meaning and quality it holds for individuals; and the opportunities provided in support of leisure and culture, such as the variety of recreation facilities, designated open space and parks, and other arts, culture, and recreation sites. These aspects have shown over the years to be the best ways to conceptualise, recognise and measure, and understand leisure and culture in their multifaceted forms and to explore their relationship to wellbeing (Smale, 2010).

2. The Relation Between Cultural Heritage and Students

In 1995, at the Vienna Memorandum, "Historic Urban Landscape" came to the fore. These years were a period when discussed the concept of "cultural landscape" already. This holistic approach that Necessary in the management of historical cities was adopted by UNESCO in 2011 as a recommendation by the name of the Historic Urban Landscape Approach (Veldpaus et al., 2013; Ginzarly et al., 2019). This recommendation, which is consistent with sustainable development objectives, expresses that will be beneficial for states that the use of certain tools for the protection and maintenance of historic urban areas; one of the most important of these is the means of social participation. This is a very important point. In order to achieve this, important things are the public's awareness and protection of their historical heritages. In this context, we decided to research to learn the students' perspective. We try to understand how students view their historical cultural heritage while technology and tangible buildings are growing in the globalising world since, one of the important developments for Bitlis is the historical urban transformation project. This project is a very comprehensive project and will be done once only. It is very important that Bitlis is able to preserve its historical identity and that the public is conscious of the future of the city.

Bitlis is in Eastern Anatolia and located on the south-western coast of Lake Van. It is on an important position/point between Eastern Anatolia, Iran and Caucasus. It consists of seven districts: Bitlis city centre, Adilcevaz, Ahlat, Guromak, Hizan, Mutki, Tatvan. Throughout history, Hittites, Assyrians, Urartu, the Scythians, the Meds, the Persians, Seleucids, Romans, Armenians, Byzantines, Arabs, Seljuks and Ottomans dominated in the city. For this reason, Bitlis is very rich in terms of tangible and intangible cultural heritages. However, the city cannot be regarded as a developed city in terms of culture and tourism. There are so many old castles, madrasah, mosque, grave, tomb, carvansarai, church cemetery, bridge, house within the boundaries of Bitlis province. But all the historical building in Bitlis is not included in the survey. The recognizable and well-known buildings were asked students in the survey. These are; Bitlis Great Mosque, Bitlis Castle, Bitlis Gökmeşdan Mosque, Sahibiye Madrasah, Yusufiye Madrasah, Complex of Sherefiye, El-Aman Carvansarai, Tomb of Kufrevi, Bitlis Hazo Hanı, Bitlis Bapshin Han, Traditional Old Bitlis Houses, Bitlis Surp Nişan Church, Tatvan Castle, Ahlat Cemetery of Seljuks, Ahlat Old Town, Ahlat Ottoman Castle, Ulu Kumbet, Tomb of Hasan Padishah, Ahlat Tomb of Emir Bayindir, Adilcevaz Old Mosque, Adilcevaz Zal Pasha Mosque, Kef Castle, Adilcevaz Mucizeler Monastery, Mutki Ak Church, Narlidere (Kasrik) Bridge, Hizan Dokuktash Church, Ethnography Museum of Bitlis, Ahlat Museum. Castel of Bitlis, it is built on natural rocks, where at the confluence of two rivers in the city center. The exact date when it was built is unknown. It was used by Seljuks, Akkoyunlus, Ottomans and local managers (Bas, 2012). The oldest known visual of Bitlis is the miniature painting of Nasuhü's-Silahi (Matrakçı) (Yurtaydin, 2015).

Cultural heritage conservation policies cannot be fully resolved within science and ministerial policy. It is seen that there are important deficiencies about protection consciousness spreading to the society and creating a "culture of protection". Implementation control problems, complex processes, confusion of authority in audit, inadequacy of educational tools and curricula that arise as a result of regulations are significant problems. All units in the field of education have duties to raise a new, conscious society in the recognition and protection of cultural heritage because, destruction of historical monuments is mostly done by people. It is known that "awareness to be taught especially at a young age will be more effective" (Kulcu, 2015: 30). With this survey, we aimed to create awareness among students.

In this study, it is aimed to determine how the students who studying undergraduate and associate degree in Bitlis Eren University are aware of the tangible historical and cultural heritages of Bitlis during their education at university. The Bitlis Eren University was established in 2007 and it has 9269 students (Bitlis Eren University Home Page, 2020). It is a small and developing university. For this reason, it is thought that this study will be beneficial for the development of the university and the city. Social activity opportunities are limited in the city and in the university. It is thought that students also need to be directed towards how to use their leisure time and develop their general knowledge.

University life is not only the period in which students aim for academic success, but also the periods in which they can achieve their social and personal goals. Living away from the family leads to a tremendous change in the physical, social and psychological lives of young students in particular. The fact that universities can provide social benefits and increase their contribution in the regions depends on the completion of physical, social and cultural infrastructure of the region. Therefore, "inadequacy of physical, social and cultural infrastructure in the region will affect students' perceptions of the region negatively and reduce the contribution of the university to the region" (Ozgun et al. 2010: 17).

3. Method

The study population consists of the university students of Bitlis Eren University, Turkey. In total, 1000 questionnaires were allocated to students and after removing missing data, observations of 742 students left.

The students were given a two-page form where the first page had questions regarding their demographic and socio-economic backgrounds. The second page consisted of 30 Likert type questions with 1 meaning “I totally disagree with the statement” and 5 meaning “I totally agree with the statement”. To check if the data were appropriate for explanatory factor analysis (EFA), Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy coefficient and Barlett test of Sphericity were used and these statistics were found satisfactory. Next, EFA was implemented to see the factor structure of the model and 5 questions were removed as their correlation was below 0.30. To investigate which demographic and socio-economic factors statistically significantly affect the factor scores, if there were 2 groups Independent Samples t Test, while One-way ANOVA if there were more than 2 groups. Additionally, Tukey HSD was implemented to search for the source of the differenced revealed by One-way ANOVA.

4. Results

The First of all, whether or not the data are suitable for factor analysis needs to be checked. Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy coefficient is 0.97, which means that the sample size is sufficient. In addition, the p-value of Barlett test of Sphericity is 0.00. This shows that there is high correlation between the variables in the data. These two statistics indicate that factor analysis can be applied to these data.

To determine the number of factors, a scree plot can be useful. Figure 1 shows that the number of factors can be taken 3. These three factors explain 63.72% of the total variance.

Based on the loadings of the factors, the factors have been named as follows:

Factor 1: Interest in cultural heritage

Factor 2: General knowledge of cultural heritage

Factor 3: Conservation of cultural heritage of Bitlis

To investigate whether factor loadings vary by the demographic variables, we implemented appropriate statistical tests. To summarize the results by starting Factor 1, first of all, gender has no statistically significant influence on Factor 1, Factor 2 and Factor 3 (Independent-Samples T-Test p value 0.15, 0.34 and 0.07 respectively). This means that there is no statistical difference between the genders in terms of the interest in the cultural heritage, general knowledge of cultural heritage and conservation of cultural heritage of Bitlis.

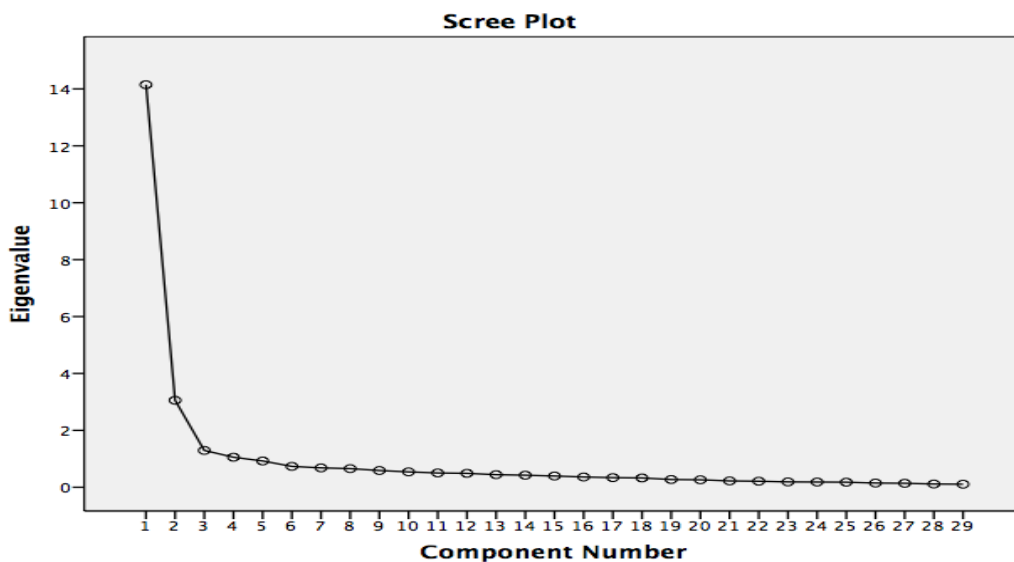

Figure 1. Scree plot

One-way ANOVA and Tukey HSD show that interest in cultural heritage differs by school type ($p = 0.00$). The first 3 schools whose students are most interested in cultural heritage are Health MYO, Ahlat MYO and Tatvan MYO respectively and the engineering faculty students are the least interested ones in cultural heritage. Similarly, students' awareness of cultural heritage differs by school types. Students with the most awareness of cultural heritage are from the Health, Ahlat, and Hizan vocational schools, while the students with least awareness are from Tatvan and Social Science vocational schools. However, conservation of cultural heritage of Bitlis does not statistically significantly differ by school type.

One-way ANOVA and Tukey HSD indicate that mother's educational status affects the level of conservation of cultural heritage of Bitlis of students ($p=0.02$). While the students whose mothers are university and master or PhD graduates have the most interested in conservation of cultural heritage of Bitlis, the students whose mothers are illiterate are the least interested ones.

One-way ANOVA and Tukey HSD show that the level of cultural heritage of students is affected by the students' family income ($p=0.00$). The students whose family income is 5000+TL have the most interest in cultural heritage, whereas the students with 0-1400TL have the least interest in cultural interest. This shows that the more the family income, the more the student's interest in cultural heritage.

One-way ANOVA and Tukey HSD indicate that the level of conservation of cultural heritage of Bitlis is affected by the students' number of siblings ($p=0.00$). While the students with 3 siblings have the most interest in the conservation of cultural heritage of Bitlis, the students with 5 and more siblings have the least interest in the conservation of cultural heritage of Bitlis.

One-way ANOVA and Tukey HSD show that the region where students come from statistically significantly influence their thoughts of conservation of cultural heritage of Bitlis ($p=0.00$). Students from the Black Sea and Aegean regions are most sensitive about the conservation of Bitlis's cultural heritage, while students from the South-east Anatolia are least sensitive.

Interest in cultural assets varies according to the type of settlement the student has spent most of his/her life ($p=0.02$). The ones that grow up in the village are the most interested, whereas the ones in the village are the least interested.

The fact that the student is originally from Bitlis influences his/her interpretation of the conservation of Bitlis's cultural heritage ($p=0.00$). As expected, students from Bitlis have more sensitivity in this regard than those who come from outside of Bitlis.

One-way ANOVA and Tukey HSD tests were conducted to determine if there was a statistically significant relationship between the places where students were located and their sensitivity to the protection of Bitlis's cultural assets ($p=0.03$). According to this, the most sensitive students of Bitlis' cultural heritage are the ones staying with their families, while the least sensitive ones are those staying in governmental dormitories.

Independent samples T-test was used to investigate whether there was a statistically significant relationship between smoking habit and interest in cultural assets. According to this, non-smoker students are more interested in cultural heritage compared to smoker students ($p=0.00$).

Using the Independent Samples T-test, a statistically significant relationship was found between alcohol use and general knowledge about cultural heritage ($p=0.03$). Accordingly, knowledge of cultural heritage of students who do not consume alcohol is higher than that of students who consume alcohol.

Using the Independent Samples T-test, it was determined that there is a statistically significant relationship between the students' relationship status and the sensitivity to the conservation of Bitlis's cultural heritage ($p=0.02$). According to this, the students who are in relationship are more sensitive about the conservation of the cultural heritage of Bitlis than those who are single.

Conclusion and Discussion

The rapid change in economy and technology with globalisation; countries need for individuals who are more qualified, more equipped, researching, innovative thinking. The most critical task the individuals, who will play an active role in the future and development of countries, belongs to universities. Universities pave the way for economic development in their regions and accelerate socio-cultural development. Because economic and socio-cultural developments affect each other mutually. In this way, on the one hand, universities constitute the economic condition of the development of the regions as a source of income, on the other hand, they constitute the socio-cultural and scientific conditions of development. The importance of historical, cultural assets has increased. However, how are the university students' perspectives and awareness of cultural assets?

In this study, it was aimed to determine how students studying undergraduate and an associate degree in Bitlis Eren University are aware of the tangible historical and cultural heritage of Bitlis during their education in Bitlis. The awareness of young individuals about the tangible historical and cultural assets of the region where they live is closely related to leisure activities. Leisure time perception of university students depends on how the time spent outside the school is planned. During the education period, students spend most of their time on campus or in dormitories/homes with activities related to their education. In times other than education, students can direct to different leisure activities. Many factors determine the content of these activities (such as demographic, economic, culture etc.). On the other hand, the study

which was conducted by Kafadar (2021: 260) stated that “students mostly reported that cultural heritage was important since it was inherited from ancestors, it allows them to learn the past events, it reflects them, not to forget the old times, it is their culture, it is their history that is why they have an interest to see, or they have an awareness about historical and cultural heritage.

According to the findings which are obtained within the scope of the study, the most critical factors that determine the leisure time activities are parent’s education level (especially the education level of the mother) and the economic situation of the family. These two factors determine the students’ leisure time activities and awareness of the tangible historical and cultural assets in Bitlis. In this context, as it can be understood from the data obtained within the scope of the research, the students who have a worse economic situation compared to others have less information about the tangible historical and cultural assets in Bitlis province. While students with a family income of 5000+ TL are most interested in the tangible historical and cultural heritage of Bitlis, students with 0-1400 TL are the least interested students. In this context, the higher the monthly income of the students’ families, the more concise and awareness of Bitlis’s tangible historical and cultural heritage. In the study of Suzer, it was also observed that one of the factors determining the leisure time activities of the students was the amount of pocket money (Suzer, 2000). Likewise, in the study of Muderrisoglu and Uzun, it is revealed that the monthly income of students’ families is one of the most influential factors that determine leisure time activities (Muderrisoglu & Uzun, 2004). The education level of the mother affects the level of awareness of Bitlis cultural heritage. Students whose mothers are graduate, or doctorate are most interested in awareness the cultural heritage of Bitlis, while students whose mothers are illiterate are the least interested students. A similar result is emphasised in Sule Ay’s study, “The Ability of Critical Thinking, Educational Background of Parents and the Monthly Income of the Family”. Mother’s education and income are essential for awareness the cultural heritage and the dimension of thought.

Another critical finding obtained within the scope of the research is that the number of siblings of the student’s affect the level of awareness regarding Bitlis’s tangible historical and cultural heritage. While students with 3 siblings are most interested in awareness Bitlis’s cultural heritage, students with 5 or more siblings are least interested in awareness Bitlis’ cultural heritage. As the number of siblings decreases, the interest in awareness of the cultural heritage of Bitlis increases. This may be because as the number of siblings of the students’ decreases, the level of interest they receive from their parents in the family increases and obtain more information about the cultural heritage of Bitlis in the family. The region where Bitlis Eren University students were born is another factor that significantly affects the opinions of Bitlis regarding the awareness of its cultural heritage. While students in the Black Sea and Aegean regions are more sensitive about Bitlis’s tangible historical and cultural heritage, students from Southeast Anatolia are the least sensitive group. The sensitivity and awareness of students coming from the South-eastern Anatolia region are lower due to its nearness to the region. Furthermore, students who are born in Bitlis have a higher awareness of Bitlis’s cultural heritage as expected. Students from Bitlis have more sensitivity in this regard than those from outside Bitlis.

Another factor that affects students’ awareness of Bitlis’s tangible cultural and historical heritage is the relationship status. Consequently, students who are in a relationship are more sensitive than students who have no relation concerning the awareness of Bitlis cultural heritage. Students who are in a courting have extra awareness of the city’s tangible cultural and historical heritage because they spend more time on leisure activities. These students who spend more time socialising outside the school have more information about Bitlis’s tangible cultural and historical heritage thanks to short trips with their partner to spend time together. As said by Cengelci (2012), awareness about historical and cultural heritage should be acquired through education in social life in the family, schools, or social structure. Furthermore, historical and cultural heritage elements should be instructed because they are the most important elements that reflect society and make society what it is. Most of the families do not have an interest in the historical and cultural heritage elements due to economic reasons. Most of the time, they do not have time, money, and a car to have a weekend trip to see historical and cultural heritage elements. This makes it challenging to be aware of the historical and cultural heritage elements for their children. Also, awareness about historical and cultural heritage should or must be encouraged by the school system, especially by the teacher during high school and by the university administration or the lecturer during higher education. According to Kafadar (2021), educators could allow the students to conduct more activities on this subject during social studies instruction; thus, increasing student awareness on this issue.

References

- Anic, P., Roguljic, D. & Svegar, D. (2017). What Do Students Do in Their Free Time and Why?, *Polish Psychological Bulletin*, 48(4), pp. 504-515.
- Ardahan, F. & Lapa, Y. T. (2010). Universite Ogrencilerinin Serbest Zaman Tatmin Duzeylerinin Cinsiyete Ve Gelire Gore Incelenmesi, *Spor Bilimleri Dergisi*, 21(4), pp. 129-136.

- Argyle, M. (2001). *The Psychology of Happiness*. East Sussex: Routledge.
- Aslan, L. N. (1994). Üniversite Öğrencilerinin Bos Zaman Degerlendirme Egilimi: Öğretmen Yetistiren Kurumlarda Karşılasmalı Bir Arastırma (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Bas, G. (2012). *Bitlis Kalesi Kazisi Seramikleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Bitlis Eren University Home Page. <http://www.bitliseren.edu.tr/> (Retrieved From: 08.05.2020)
- Bree, M. M., Passchier, J. & Emmen, H. H. (1990). Influence of Quality of Life and Stress Coping Behaviour on Headaches in Adolescent Male Students: An Explorative Study, *Headache: The Journal of Head and Face Pain*, 30(3), pp. 165-168.
- Brightbill, C. K. (1960). *The Challenge of Leisure*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Cagle, B. (2000). A Survey of The Status of The Lifetime Wellness Course in Tennessee (Doctoral Dissertation). Middle Tennessee State University, USA.
- Campbell, A., Converse, P. E. & Rodgers, W. L. (1976). *The Quality of American Life*. New York: Sage.
- Celik, G. (2011). Kamu Kuruluslarında Calisan Engelli Bireylerin Serbest Zaman Engellerinin Ve Tatmin Duzeylerinin Incelenmesi (Antalya Merkez Ornegi). (Yayımlanmamış yuksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cengelci, T. (2012). Place of Intangible Cultural Heritage in Social Studies Education Program. *Uludag University Journal of The Faculty of Education*, 25(1), 185-203.
- Csikszentmihalyi, M. & Larson, R. (1987). Validity and Reliability of The Experience-Sampling Method, *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 175, pp. 526-536.
- Eder, D. & Parker S. (1987). The Cultural Production and Reproduction of Gender: The Effect of Extracurricular Activities on Peer-Group Culture, *Sociology of Education*, 60, pp. 200-213.
- Ginzarly, M., Houbart, C. & Teller, J. (2019). The Historic Urban Landscape Approach to Urban Management: A Systematic Review. *International Journal of Heritage Studies*, 25(10), 999-1019.
- Henderson, K. (2010). Leisure Studies in the 21st Century: The Sky Is Falling?, *Leisure Sciences: An Interdisciplinary Journal*, 32(4), pp. 391-400.
- Iwasaki, Y., Coyle, C., Shank, J., Messina, E. & Porter, H. (2013). Leisure-Generated Meanings and Active Living for Persons with Mental Illness, *Rehabilitation Counselling Bulletin*, 57(1), pp. 46-56.
- Iwasaki, Y., MacKay, K., Mactavish, J., Ristock, J. & Bartlett, J. (2006). Voices from The Margins: Stress, Active Living, And Leisure as A Contributor to Coping with Stress, *Leisure Science*, 28(2), pp. 163-180.
- Kafadar, T. (2021). Cultural Heritage in Social Studies Curriculum and Cultural Heritage Awareness of Middle School Students. *International Journal of Progressive Education*, 17(2), 260-274.
- Karakucuk S. (1995). *Rekreasyon Bos Zamanları Degerlendirme Kavram, Kapsam ve Bir Arastırma*. Ankara: Seren Matbaacılık Yayınları.
- Karakucuk, S. & Basaran, Z. (1997). Stresle Basa Cıkmada Rekreasyon (Bos Zamanları Degerlendirme) Faktoru, *Milli Egitim Dergisi*, 134, pp. 63-68.
- Karaoglu, A. and Atasoy, B. (2018). The Relationship Between Social Media Usage and Leisure Time Satisfaction, *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 42(2), pp. 826-839.
- Kılbas, S. (1994). Genclik Ve Bos, Zamanı Degerlendirme. Cukurova Üniversitesi.
- Kır, I. (2007). Yuksekogretim Gencliginin Bos Zaman Etkinlikleri: KSU Ornegi, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), pp. 307-328.
- Kulcu, O. T. (2015). Kulturel Miras Kavramının Egitim Acısından Onemi, *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), pp. 27-32.
- Lapa, Y. T. & Agyar, E. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Katılımlarına Gore Algılanan Ozgurluk, Hacettepe Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 23(1), pp. 24-33.
- Lapa, Y. T. & Ardahan, F. (2009). The Reasons Students at Akdeniz University Participate In Leisure Activities And The Ways They Spend Their Time, *Hacettepe Journal of Sport Sciences*, 20(4), pp. 132-144.

- Larson, R. W. & Verma, S. (1999). How Children and Adolescents Spend Time Across the World: Work, Play and Developmental Opportunities, *Psychological Bulletin*, 125, pp. 701-736.
- Muderrisoglu, H. & Uzun, S. (2004). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Orman Fakültesi Öğrencilerinin Rekreasyonel Eğilimleri, *Suleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 2, pp. 108-121.
- Newman, D. B., Tay, L. & Diener, E. (2014). Leisure and Subjective Well-Being: A Model of Psychological Mechanisms as Mediating Factors, *Journal of Happiness Studies*, 15(3), pp. 555-578.
- Ozdemir, O., Ozsaker, M. & Ersoz, G. (2016). Serbest Zaman Etkinliği Olarak Egzersiz Yapan Üniversite Öğrencilerinde Gudusel Yonelim Ve Psikolojik İyi Olus Iliskisi, *Turkish International Journal of Special Education and Guidance and Counselling*, 5(2), pp. 13-20.
- Ozgur, G., Gumus, A. & Durdu, B. (2010). Evde Ve Yurtta Kalan Öğrencilerinde Yasam Doyumu, *Psikiyatri Hemsireligi Dergisi*, 1(1), pp. 25-32.
- Roberts, K. (2006). *Leisure in Contemporary Society*. Cabi. <https://www.cabi.org/bookshop/book/9781845930691/>, (Retrieved From: 09.10.2019)
- Roberts, K. (2013). *Sociology of Leisure*, International Sociological Association: Sociopedia.isa, University of Liverpool, UK.
- Sallis, J. F., McKenzie, T. L., Kolody, B., Lewis, M., Marshall, S. & Rosengard, P. (1999). Effects of Health-Related Physical Education on Academic Achievement: Project SPARK, *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 70(2), pp. 127-134.
- Sari, I. & Kaya, E. (2016). Serbest Zamanı Tatmini Okul Başarısını Artırır mı? Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Tatmini Ve Genel Not Ortalaması Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Inonu Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2), pp. 11-17.
- Sevinc, O. S. & Aktan, O. (2017). Determining Free Time Activities of University Students (Example from Faculty of Education, Celal Bayar University, Manisa), *Asian Journal of Instruction*, 5(1), pp. 28-43.
- Shaw, S. M., Douglas, A. K. & Caldwell, L. L. (1995). Leisure and Identity Formation in Male and Female Adolescents: A Preliminary Examination, *Journal of Leisure Research*, 27(3), pp. 245-263.
- Smale, B. (2010). *Leisure and Culture: A Report of The Canadian Index of Wellbeing*. <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/leisureandculturefullreport.pdf>, (Retrieved From: 09.10.2019)
- Smigel, E. O. (Ed.) (1963). *Work and Leisure: A Contemporary Social Problem*. New Heaven: College and University Press.
- Suzer, M. (1997). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Ve Ekonomik Özelliklerine Göre Bos Zaman Faaliyetlerini Degerlendirme Bicimleri (Pamukkale Üniversitesi Ornegi) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Suzer, M. (2000). Üniversite Öğrencilerinin Bos Zamanlarını Degerlendirme Aliskanlıkları, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(8), pp. 123-133.
- Tekin, R. (2000). *Ahlat Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Tuncel, M. (1992). Bitlis (TDV İslam Ansiklopedisi, Vol. 6.). <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/6/C06002337.pdf>, (Retrieved From: 23.06.2021)
- Turner, H., Chapman, S., McSherry, A., Krishnagiri, S. & Watts, J. (2000). Leisure Assessment in Occupational Therapy: An Exploratory Study, *Occupational Therapy in Health Care*, 12(2), pp. 73-85.
- Veldpaus, L., Pereira Roders, A. R. & Colenbrander, B. J. (2013). Urban Heritage: Putting The Past into The Future. *The Historic Environment: Policy & Practice*, 4(1), 3-18.
- Watters, A. M., Pearce, C., Backman, C. L. & Suto, M. J. (2013). Occupational Engagement and Meaning: The Experience of Ikebana Practice, *Journal of Occupational Science*, 20(3), pp. 262– 277.
- Yurtaydın, H. G. (2015). Nasuhü's-Silahi (Matrakçı) Beyan-I Menazil-I Sefer-I İrakeyn. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Zeijl, E., Du Bois-Reymond, M. & Te Poel, Y. (2001). Young Adolescents' Leisure Patterns, *Society and Leisure*, 24, pp. 379-402.

İşletmelerin Endüstri 4.0 Teknolojileri Kullanım Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması¹

A Scale Development Study for Determining the Industry 4.0 Technologies Usage Level of Enterprises

Meral Çalış Duman², Bünyamin Akdemir³

Öz

2011 yılında Endüstri 4.0 vizyonunun ortaya atılması ile birlikte, bu vizyon tüm ülkelerin hedefleri arasına girmiştir. Bunun nedeni endüstri 4.0'ın beraberinde getirdiği yüksek verimlilik, kalite, hız ve esnekliktir. Kavram olarak bakıldığında, endüstri 4.0, sanayi ve üretim alanında dijital teknolojilerin kullanılmasıdır. Dijital teknolojilerin üretime entegre edilmesi, işletmelerin üretim süreçleri, araç-gereçleri ve çalışan niteliklerinin dönüşmesini gerektirmektedir. Bunun sonucu olarak akıllı işletmeler ortaya çıkmaktadır. Günümüzde akıllı işletme ve bu işletmelere dönüşüm her ülkenin ve her işletmenin nihai hedefi olmuştur. Uluslararası rekabet bunu gerektirmiştir. Ülkemizde endüstri 4.0 konusunda farkındalık düzeyi oldukça yükselmiştir ve akademik alanda çalışmaların sayısı çoğalmıştır. Bu bağlamda endüstri 4.0'a hazırlık, başlangıç, geçiş gibi düzeyler işletmeler için belirleyici olmuştur. İşletmelerin endüstri 4.0 teknolojileri kullanım düzeyinin belirlenmesi, işletmelerin hedeflerini belirlerken ve planlar yaparken kritik bir önem arz etmiştir. Bu nedenle, bu çalışma işletmelerin endüstri 4.0 teknoloji düzeylerinin belirlenmesi için bir ölçek geliştirmeyi amaçlamaktadır. Hem uygulamada hem de akademik alanda, araştırmacılara ölçeğin fayda sağlaması ve uygulamalar için literatürdeki boşluğu doldurması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, Endüstri 4.0 Teknolojileri Kullanım Düzeyi, Dördüncü Sanayi Devrimi, Dijital Dönüşüm

Abstract

With the introduction of the Industry 4.0 vision in 2011, this vision has become one of the goals of all countries. The reason for this is the high efficiency, quality, speed, and flexibility brought by industry 4.0. When considered as a concept, industry 4.0 is the use of digital technologies in industry and production. The integration of digital technologies into production requires the transformation of the enterprises' production processes, tools, and employee qualifications. As a result, smart businesses emerge. Nowadays, smart business and transformation into these businesses have been the ultimate goal of every country and every business. International competition has required this. In our country, the level of awareness on industry 4.0 has increased considerably and the number of studies in the academic field has increased. In this context, preparation levels such as industry 4.0 preparation, start-up, transition have been decisive for businesses. Determining the use level of industry 4.0 technologies of enterprises has been of critical importance when determining the targets of the enterprises and making plans. Therefore, this study aims to develop a scale to determine the industry 4.0 technology levels of enterprises. It is expected that the scale will benefit researchers both in practice and in the academic field and fill the gap in the literature for applications.

Keywords: Industry 4.0, Industry 4.0 Technologies Usage Level, Fourth Industrial Revolution, Digital Transformation.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: M10, M11, O31, O33

Submitted: 12 / 04 / 2021

Accepted: 23 / 09 / 2021

¹ Bu çalışma, yazarın 608026 tez numaralı "Endüstri 4.0 teknoloji bileşenlerinin örgütsel performansa etkilerini belirlemeye yönelik bir araştırma" isimli doktora tezindeki veriler kullanılarak üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, meral.duman@ozal.edu.tr , Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-8283-5188>.

³ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-2285-5643>

Giriş

Endüstri 4.0 (E4.0) veya diğer adıyla dördüncü sanayi devrimi içinde bulunduğumuz son sanayi devrimi olmakla birlikte, kendinden önceki diğer sanayi devrimlerine göre etkisi oldukça geniş kapsamlıdır ve tüm dünyada büyük bir dönüşümü beraberinde getirmektedir. Bu dönüşüm hemen hemen her alanda dijital teknolojilerin kullanılarak verimliliğin artırılması ile ilgilidir. Özellikle üretim ve sanayi alanında dijital teknolojilerin kullanılması ve fayda sağlanması bu devrimin temel niteliğidir (Kagermann vd., 2013). Alman hükümeti tarafından ilk kez 2011 yılında yüksek teknoloji stratejisi olarak ortaya atılan bu kavram, sağlayacağı faydalarından dolayı büyük ilgi uyandırmıştır. Buna göre, yüksek verimlilik, üretimde yüksek esneklik, gerçek zamanlı veri takibi ve ölçüm, daha hızlı üretim ve kaynakların etkin kullanılması faydalar sağlayacak olan E4.0, akıllı teknolojiler temelinde hedeflenen bir gelecek vizyonudur (Stock ve Seliger, 2016).

E4.0'ın amaçları, ilk önce yüksek verimlilik olmakla birlikte, etkin kaynak kullanımı-israfın azaltılması, kişiselleştirilmiş üretim ve maliyetlerin azaltılmasıdır (Mrugalska ve Wyrwicka, 2017). Bu amaca bağlı olarak E4.0, gerçekte/fiziksel olan sistemlerin sanal/siber sistemlere dönüşümünü ifade etmektedir (Pan, 2015), yani geleneksel ve gerçekte olan üretim sistemlerin sanal ortama taşınarak uzaktan kontrol edilebilmesidir (Basl, 2016). Üretim süreçlerinin sanal ikizlerinin oluşturulmasıdır (Gilchrist, 2016). E4.0'ın işletmelerde uygulanmasının sonucu, son derece bağlantılı ve otomatikleştirilmiş bir üretim sistemi veya akıllı bir fabrikadır (Guzmán vd., 2020). Bu akıllı fabrika/işletmelerde yer alan tüm bileşenler, çalışanlar, makineler, bina gibi, internet ağı sayesinde sürekli olarak iletişim halindedir (Li, 2017). Bu iletişim E4.0'ın temel özelliği içinde yer alan, yatay ve dikey entegrasyon ve tüm değer zincirinde uçtan uca mühendislik ile mümkün olabilmektedir (Shafiq, 2015). Bu sayede üreticiler ve müşteriler, tedarikçiler ve üreticiler ve tüm üretim süreçlerinde, yönetim de dahil olmak üzere bağlantı ve entegrasyon kurulmaktadır (Hermann vd., 2016).

E4.0'ın ortaya çıkaracağı potansiyel faydalardan dolayı tüm ülkeler bu devrime adapte olmaya çalışmaktadır. Bu konuda yapılan söylemlerde, E4.0'ın kaçırılma lüksünün olmadığına altı çizilmektedir (Drath ve Horch, 2014). Genel olarak bakıldığında E4.0'a geçen ya da tamamen uyum sağlayan ülke veya işletmeler bulunmamaktadır. E4.0'a geçiş çabaları, teknolojilerin üretimi ve yatırımlar bulunmaktadır (Schwab, 2016). Türkiye, TUBİTAK (2016) raporuna göre E2.0 ile E3.0 arasında bir olgunluk düzeyindedir, fakat E4.0 'ı yakalamak için önemli çalışmalar yürütülmektedir. E4.0 ile ve akıllı işletmelerin ortaya çıkabilmesi için teknoloji bileşenlerinin işletmelere adaptasyonu oldukça önemlidir. Araştırmalarda E4.0'ın çatı bir kavram olduğu ve uygulanabilmesi için teknolojilerin kullanılması gerektiği belirtilmektedir (Dopico vd., 2016; Meissner vd., 2017). Bu teknolojiler literatürde çoğunlukla E4.0 teknoloji bileşenleri olarak ifade edilmektedir ve şu şekilde sıralanmaktadır (Lasi vd., 2014; Schwab, 2016; Roblek vd., 2016; Benešová vd., 2019; García ve García, 2019; Frank vd., 2019); robotik uygulamalar, üç boyutlu yazıcı, bulut bilişim, siber fiziksel sistemler, büyük veri, artırılmış gerçeklik ve nesnelerin interneti olarak sıralanabilir. Farklı çalışmalarda yapay zeka, yatay ve dikey entegrasyon, siber güvenlik gibi bileşenlerin de bu teknolojilere dahil olduğu belirtilmektedir (Özdoğan, 2017).

İşletmelerin E4.0'a geçebilmesi açısından bu teknolojileri kullanması oldukça önemlidir. Bu açıdan hangi teknolojileri kullandıkları, hangi düzeyde kullandıkları, yatırımları ve alt uygulamaları işletmelerin E4.0 teknolojileri kullanım düzeyini göstermektedir (TUSİAD ve BCG, 2017). Bu bağlamda, bu çalışmada işletmelerin E4.0 teknolojileri kullanım düzeyinin belirlenmesi açısından bir ölçek geliştirilmeye çalışılmıştır. E4.0 konusu son zamanlarda tüm işletmecilik alanlarını derinden etkileyen bir konudur. Bu nedenle bu konu üzerine yapılan çalışmalar oldukça önemlidir. Özellikle E4.0 ölçekleri üzerine literatürde, yeni bir konu olmasından dolayı, büyük bir boşluk bulunmaktadır. Gelecek araştırmalarda, diğer araştırmacılara temel oluşturması açısından ölçeğin alana önemli bir katkısının olacağı düşünülmektedir.

1. Endüstri 4.0 ve Teknolojileri

E4.0 kavramı, teknolojik unsurları kullanarak üretimi artırmaya yönelik üretim sektörünü dönüştürmeyi ifade eden (Ariffin ve Ahmad, 2021) yeni ve akıllı bir üretim paradigması olarak tanımlanmaktadır. Öyle ki E4.0 üretim süreçlerini iletişim, bilgi ve istihbarat teknolojileriyle daha derinden bütünleştiren bir paradigmadır (Jeschke vd., 2017; Amaral ve Peças, 2021). Daha açıklayıcı bir ifade ile E4.0 üretim sistemlerinin teknolojiler ile entegrasyonun sağlanması, fiziksel sistemlerin siber sistemler ile bütünleştirilmesidir. Bu entegrasyon ile hedeflenen, karlı iş modelleri, daha yüksek verimlilik, kalite ve iyileştirilmiş işyeri koşullarıdır (Bai vd., 2020).

Tüm dünyayı etkileyen dijital dönüşüm ve yüksek teknoloji kullanımı, üretim sektöründeki işletmelerin esnek, uygun maliyetli ve verimli süreçler benimsemesini zorunlu kılmıştır. Bu amaçla E4.0 vizyonu, birlikte çalışabilirlik, sanallaştırma, ademi merkezilik, gerçek zamanlı veri toplama gibi çeşitli avantajlar sunarak bu zorluklara cevap vermek için geliştirilmiştir (Kingala ve Wang, 2019). Günümüzde endüstriyel üretimde üretkenliği ve verimliliği artırmak için dünya çapında bir hareket bulunmaktadır, bu da ürünlerin nasıl üretildiği ve tedarik zincirinde kullanılan hizmetlerin zihniyetini yeniden düşünmeyi ve değiştirmeyi gerektirmektedir (Koh vd., 2019). Bu açıdan E4.0 tüm ürün yaşam döngüsüne değer katan sistem olarak ortaya çıkan ve dijital teknolojiyi entegre eden, üretim sistemlerinin yeni bir endüstriyel aşamasını ifade

etmektedir. E4.0'a geçiş, işletmeler ve üretim sektörüne yeni merkezi olmayan ve dijitalleştirilmiş üretim standartları getirmektedir (Caiado vd., 2021).

E4.0'a adapte olabilmek veya geçmek için teknolojilerine sahip olmak gerekmektedir. Nitekim belirtildiği üzere, işletmelerin E4.0 dönüşümü, bulut bilişim, endüstriyel otomasyon, sensörler, kestirimci bakım, nesnelerin interneti, simülasyon, gelişmiş üretim çözümleri, eklemeli üretim, artırılmış gerçeklik, büyük veri ve analitik, siber güvenlik, yatay ve dikey entegrasyon gibi teknolojileri kullanım düzeyi ile ölçülmektedir (Tortora vd., 2021: 745; Ariffin ve Ahmad, 2021). Buna göre E4.0 teknolojilerinin neler olduğuna dair literatürde geniş bir sınıflandırma vardır. E4.0 uyarlanabilir robotikler, veri analizi ve yapay zeka, simülasyon, gömülü sistemler, iletişim ve ağ oluşturma, siber güvenlik, bulut, katmanlı üretim, sanallaştırma teknolojiler, GPS, blockchain, sensörler ve aktüatörler, radyo frekans tanımlama teknolojileri ve mobil teknolojilerden destek almaktadır. (Akdil vd., 2018; Mittal vd., 2018; Bai vd., 2020). Bu teknolojiler, potansiyel olarak muazzam bir inovasyon ve rekabet gücü artışı sağlayabilir; mevcut endüstriyel sistemin sürdürülebilirliğini iyileştirebilir (Stock ve Seliger, 2016). Özellikle ekonomik boyutuyla, azaltılmış kurulum süreleri, daha kısa teslim süreleri, azaltılmış işçilik ve malzeme maliyetleri, artan üretim esnekliği, daha yüksek üretkenlik ve kişiselleştirilmiş üretim avantajlarını işletmelere sağlayabilir (Bai vd., 2020).

İşletmelerde çalışma şekillerini, emeğin özelliklerini değiştiren E4.0, sahip olduğu teknolojilerle insan ve makine arasında iletişim kurmaktadır. Özellikle bu işbirliği içinde, fiziksel ve bilişsel etkileşim, insan ve makine arasında en çok çalışılan etkileşimlerdir ve çalışmalar en fazla artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, ve işbirlikçi robotlar üzerine odaklanmaktadır (Enrique vd., 2021: 347). Her sektör için farklı teknoloji ihtiyaçlarının olması kullanılan teknolojileri çeşitlendirmektedir. Bu açıdan üretim sektörleri üzerinde yapılan bu çalışmada, yapılan gözlemler doğrultusunda en fazla kullanılan yedi teknolojiye yola çıkılmış ve araştırmaya bu sınırlılıkla devam edilmiştir.

E4.0 teknolojileri kullanım düzeylerinin belirlenmesi konusunda araştırma için seçilen yedi teknoloji bileşenleri kısaca açıklanacak olursa şu şekilde özetlenebilirler: Robotik uygulamalar, robot kol ve otonom robotlardan oluşan, kendi kendine veya insanlarla birlikte çalışabilen, bilgisayar tarafından kodlanmış, insan zekasını taklit ederek karmaşık eylemleri gerçekleştirebilen makinelerdir (Görçün, 2017: 190). Çalışma alanlarında, bu robotlar güvenlik bariyerlerine ihtiyaç duymadan işçilerle etkileşime girerler. Ayrıca robotlar, ağır öğelerin manuel olarak taşınmasını veya çok tekrarlanan görevleri içeren görevleri gerçekleştirmeye destek olduklarından üretkenliği, esnekliği ve operatör memnuniyetini artırabilir; sonuç olarak operatörler daha değerli ve ilginç görevlere odaklanabilirler (Malik ve Bilberg, 2019). Üç boyutlu yazıcı, yazıcı için uygun bilgisayar verilerini gerçek nesnelere dönüştüren makinelerdir. Bu yazıcılar üretimi gerçekleştirirken esas hammaddeye ihtiyaç duymadan, maliyetsiz olarak bunu yapabilir ve prototip üretiminde önemli faydalar sağlayabilir (Dopico vd. 2016). Yazıcıların kullanılmasıyla yapılan bu üretime ise katmanlı/eklemeli üretim adı verilmektedir. Bulut bilişim, sanal bir depolama alanıdır, büyük miktardaki verilerin depolanma sorununu çözmek için kullanılmaktadır ve büyük veri teknolojisi için tamamlayıcı bir teknolojidir. Bilgisayar özelliği olan cihazlar arasında internet bağlantısı sayesinde ortak bilgi paylaşımını sağlayan hizmetlerdir (Basl, 2016). Siber fiziksel sistemler adından da anlaşılacağı üzere, fiziksel sistemlerin sanal dünya ile entegrasyonudur ve E4.0 için vazgeçilmez bir teknolojidir (Wang ve Wang, 2016). Büyük veri, büyük miktardaki verileri analiz edebilen ve anlamlı veriler haline dönüştüren bir teknolojidir. Büyük veri ile işletmeler ham haldeki verileri görebilme, okuyabilme ve karşılaştırma yapma imkanına sahip olmaktadır (Santos vd., 2017). Arttırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik teknolojisinin fiziksel gerçeklik ile zenginleştirilmiş halidir. Bilgisayar ortamındaki görüntü, video, ses gibi verileri insanların duyarlarını etkileyerek dijital ortamda canlandırma yapabilen bir teknolojidir (Siltanen, 2012). Bu teknoloji, çalışan için gerekli verilerin görüntülenmesine izin verdiği için operatöre avantajlar sunabilir ve insan hatalarını azaltmak için dijital bir yardım sistemi haline gelebilir (Damiani vd. 2018). Son olarak nesnelerin interneti teknolojisi ise, internet ve teknik özellikleri sayesinde nesnelerin birbirine bağlanması ve nesnelerin birbiriyle etkileşim içinde olmasıdır (Zezulka vd., 2016).

2. Yöntem

Bu çalışmanın amacı işletmelerin E4.0 teknolojileri kullanım düzeyinin belirlenmesi için bir ölçek geliştirme çabasıdır. Bu kapsamda araştırmanın amacı, kapsamı ve sınırlılıkları, evren ve örnekleme, veri elde etme yöntemi, istatistiksel analizler ve bulgular bu başlık altında verilecektir.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

E4.0 tüm dünyanın sanayi ve üretim alanında eylem planları arasına girmiş ve gerekli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Türkiye için bakıldığında, E4.0 konusunda farkındalık düzeyi ülkemizde oldukça yükselmiş ve bu devrimin kesinlikle kaçırılmaması gerektiği araştırmacılarca belirtilmiştir (TUBİTAK, 2016). E4.0 ile ilgili yol haritaları, stratejik planlar ve platformlar oluşturulmaya başlanmıştır. Devletin, ekonomi yöneticilerinin ve işletme yöneticilerinin ortak mücadeleleri sonucunda dijital dönüşüm konusunda önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Türkiye'de birçok işletme E4.0 konusunda

hazırlık, başlangıç ve geçiş gibi farklı düzeylerde E4.0'a adapte olmaktadır. Bu bağlamda araştırma, işletmelerin, E4.0 teknolojileri kullanım düzeylerini belirlemek ve buna göre planlamalar yapması açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte literatürde, E4.0 ile ilgili çalışma sayısı artarken araştırmaların çoğunlukla teorik ve farkındalık düzeyinde kaldığı uygulama ve ölçek konusunda önemli bir boşluğun olduğu görülmektedir. Bu açıdan çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu çalışma Türkiye'de E4.0 teknolojilerini kullanan ve E4.0 konusunda yatırımlar yapan işletmeleri kapsamaktadır. Bu açıdan bakıldığında dünyada E4.0'a tamamen bir geçiş söz konusu değildir. E4.0 teknolojilerini kullanan, bunlara geçiş veya yatırım yapan işletmeler bulunmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın en temel sınırlılığını E4.0'a tamamen geçmemiş olan işletmeler oluşturmaktadır. Ayrıca Türkiye'deki tüm işletmelere ulaşmak zaman ve maliyet açısından mümkün olmadığı için alan sınırlandırılmasına gidilmiştir. Bu sınırlandırma "Türkiye'nin Dijital Yol Haritası" doğrultusunda Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2018)'nin Türkiye'de işletmelerin dönüşümünde önemli rol oynaması düşündüğü beş şehir olarak yapılmıştır. Bu şehirler İzmir, Ankara, Kayseri, Konya ve Mersin'dir. Bu şehirler ölçek açısından incelenmiş, uygulama için Kayseri ili seçilmiştir. Kayseri tercihindeki daha dar kapsamlı nedenlere bakıldığında, gelişmiş bir sanayi şehri olması, önemli üretim markalarını şehrinde barındırması, E4.0 farkındalığı yüksek bir organize sanayi bölgesine sahip olması ve bölgedeki işletmelerin veri elde etme konusunda araştırmacılara destek sağlamasıdır.

2.3. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni Kayseri'de faaliyet gösteren E4.0 teknolojilerini kullanan işletmelerdir. Bu işletmeler içinde araştırma için en uygun işletmeler organize sanayi içinde toplanan sanayi ve üretim işletmeleridir. Bu araştırma Mart-Aralık 2019 tarihleri arasında yürütülmüş, gerek büyüklük gerekse teknoloji kullanımının yoğun olmasından dolayı Kayseri OSB tercih edilmiştir. Bu tarihler aralığında, Kayseri OSB'nde 1180, Mimar Sinan OSB'nde 380, İncesu OSB'nde 41 ve Kayseri Serbest Bölgesi'nde 76 işletme, toplamda ise 1677 işletme bulunmaktadır.⁴ Daha öncesinde bu işletmelerden ne kadarının E4.0 teknolojilerini kullandığına dair yetkililer tarafından bir araştırma yapılmamıştır. Tahminler ve işletme ziyaretleri sonrasında, bu sayının yaklaşık olarak %4-%5 aralığında olabileceği belirtilmiştir. %5 kabul edildiğinde toplam işletmelerden (1677*%5=84) 84'ü evreni oluşturmaktadır. Araştırma için teknolojileri kullanan tüm işletmelere ulaşılmaya çalışılmıştır, fakat bu mümkün olmamış, basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak, 79 işletmeden veri elde edilmiştir. Örneklem büyüklüğü evreni temsil edebilecek niteliktedir, temsil sınırı %95 güven aralığında ve % 5' lik hata payında 70 işletme olarak hesaplanmıştır.

2.4. Veri Elde Etme Yöntemi

Araştırmada veriler büyük bir çoğunlukla işletmelerin üst düzey yöneticileriyle yüz yüze görüşmelerle elde edilmiştir. Görüşmelerde veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Anket soruları E4.0 ile ilgili çok sayıda kaynağın taranması, okunması ve uzman görüşlerinden faydalanarak oluşturulmuştur. Anket formunun ilk kısmında kurumsal bilgiler bulunmaktadır. İkinci kısım ise E4.0 teknolojileri kullanım düzeyini ölçümlemeyi hedefleyen teknolojilere ait alt uygulamaları içermektedir. E4.0 teknoloji bileşenleri olan, robot uygulamalar, üç boyutlu baskı, bulut bilişim, büyük veri, siber fiziksel sistemler, artırılmış gerçeklik ve nesnelerin interneti teknolojilerine ait alt uygulamaların hangi düzeyde kullanıldığı bu kısımda incelenmektedir. Teknoloji bileşenlerinin işletmelerdeki gerçekleştirilme düzeyleri "Gerçekleştirilmedi, Hazırlık Aşamasında, Fikrim Yok, Kısmen Gerçekleştirildi, Tamamen Gerçekleştirildi" yanıtları ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunlara ek olarak işletmeleri E4.0 konusunda zorlayan nedenleri öğrenmek içinde sorular sorulmuştur.

2.5. Verilerin Analizi ve Bulgular

Araştırma verilerinin analizi yapılırken SPSS 25 ve SPSS Amos programı kullanılmıştır. Analiz yapılmaya başlanmadan önce Malatya OSB'de işletmelerde pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama sonucunda anket sorularının güvenilirlik (alpha 0,888) ve yapı geçerliliği (KMO 0,738, sig 0,000) kabul edilmiştir ve araştırmaya başlanmıştır. Araştırma için hazırlanan anket sorularının güvenilirlik testi sonucu Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Güvenilirlik Testi

Güvenilirlik Analizi	Soru Sayısı	Alpha Değeri
E4.0 Teknolojileri Kullanım Düzeyi Ölçeği	41	,862

Cronbach's Alpha (0,862) değerinin 0,7 den büyük olduğu anketin güvenilirliğini göstermektedir (Pallant, 2011).

⁴ <https://www.kayseriosb.org/tr>

Veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığını belirlemek için KMO testi ve Barlett testi uygulanır. Bu test örnek birim sayısının büyüklüğünün uygunluğunu test etmektedir. Faktör analizinin yapılabilmesi için KMO testi sonucunda elde edilen rakamın 0,50'den büyük olması gerekmektedir. Barlett testi ise veri matrisinin uygunluğunu incelemektedir. Barlett testinin anlamlı olması verilerin çok değişkenli normal dağılan bir ana kütteden alınıp alınmadığı da test edilmiş olur. P değeri 0.05'ten küçük ise veriler çoklu normal dağılımlı ana küttedir ve analiz için uygundur (Gürüş ve Astar, 2014: 368). KMO ve Bartlett's test sonuçlarına göre, ölçeğin geçerliliği 0,698, sig için 0,000 değeri bulunmuştur. Aksu vd. (2017)'ne göre bu sonuçlar orta düzeyde anket formunun geçerli ve anlamlı olduğu sonucunu göstermektedir. Sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. KMO ve Bartlett's Testi

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,698
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1615,047
	Df	465
	Sig.	,000

2.5.1. İşletmelerin Kurumsal Bilgilerine ve E4.0 Teknolojilerine Dair Genel Bilgiler

E4.0 ölçeğinin faktör analizi değerlendirmelerine geçmeden önce anket formunun uygulandığı işletmelerin kurumsal bilgilerine ve E4.0 teknoloji bileşenlerine ait frekanslar, yüzdeler ve ortalamalar bu başlık altında verilecektir.

Tablo 3. İşletmelerin Kurumsal Bilgilerine Ait Frekans ve Yüzdeler

Yönetim Yapısı	Frekans	Yüzde (%)	Toplam Yüzde(%)
Aile Bireyleri	35	44,3	44,3
Aile Dışı Ortak	16	20,3	64,6
Profesyonel Yönetim	28	35,4	100,0
Toplam	79	100,0	
Ortalama Ciro	Frekans	Yüzde (%)	Toplam Yüzde(%)
1 milyon TL'den az	3	3,8	3,8
1-4 milyon TL	5	6,3	10,1
5-25 milyon TL	27	34,2	44,3
25 milyon TL'den fazla	44	55,7	100,0
Toplam	79	100,0	
Çalışan Sayısı	Frekans	Yüzde (%)	Toplam Yüzde(%)
10-49 kişi arası	13	16,5	16,5
50-249 kişi arası	25	31,6	48,1
250 kişi ve üzeri	41	51,9	100,0
Toplam	79	100,0	
Anketi Cevaplayan Kişilerin Çalıştığı Pozisyon	Frekans	Yüzde (%)	Toplam Yüzde(%)
Alt Yönetici	2	2,5	2,5
Orta Yönetici	30	38,0	40,5
Üst Yönetici	45	57,0	97,5
Diğer	2	2,5	100
Toplam	79	100,0	
Faaliyet Alanı	Frekans	Yüzde (%)	Toplam Yüzde(%)
Gıda	7	8,9	8,9
Tekstil	12	15,2	24,1
Çelik Kapı	18	22,8	46,8
Makine	10	12,7	59,5
Mobilya	22	27,8	87,3
Plastik	5	6,3	93,7
Diğer	5	6,3	100,0
Toplam	79	100,0	
Ar-Ge D. Varlığı	Frekans	Yüzde (%)	Toplam Yüzde(%)
Evet	72	91,1	91,1
Hayır	7	8,9	100,0
Toplam	79	100,0	

Tablo 3 incelendiğinde, anketlerin uygulandığı işletmelerin yarısından fazlasının büyük işletme olduğu ve geriye kalanların çoğunlukla orta büyüklükteki işletmelerden oluştuğu görülmektedir. Çalışan sayıları KOBİ (250+ çalışan) değerinin üzerindedir ve çoğunlukla 1000 kişinin üzerindedir. İşletmelerin sektörel alanlarına bakıldığında çelik kapı ve mobilya sektörlerinin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni ise Kayseri OSB'nin çelik kapı ve mobilya konusunda Türkiye'de önemli markaları bünyesinde barındıran bir merkez olmasıdır. Bu nedenle araştırmada sayıları fazladır. Anketler için, konunun uzmanlık gerektiren bir konu olmasından dolayı, çoğunlukla üst yöneticiler (%57) ile görüşülmüştür. Anketler yüz yüze ve birebir açıklanarak ve görüşler alınarak cevaplandırılmıştır. Araştırma konusuyla çok yakından ilişkili olduğu düşünülen ar-ge departmanının varlığı ile ilgili soruya ise işletmelerin %91'nden olumlu cevap gelmiştir. Genel olarak bakıldığında ar-ge departmanı olan işletmelerin E4.0 farkındalığının yüksek olduğu düşünülebilir.

Çoğunlukla büyük üretim işletmelerinden oluşan işletmelerin E4.0 teknolojilerine sahiplik durumları ve kullanım düzeylerine ait elde edilen veriler ise Tablo 4'teki gibi özetlenebilir.

Tablo 4. İşletmelerin Sahip Oldukları E4.0 Teknolojileri ve Kullanım Düzeyleri

Gerçekleştirilme Düzeyi	Frekans	Yüzde (%)	Toplam Yüzde(%)
Nesnelerin İnterneti (IoT)			
Uygulanmadı	1	1,3	1,3
Hazırlık Aşamasında	13	16,5	17,7
Başlangıç Aşamasında	12	15,2	32,9
Kısmen Uygulandı	25	31,6	64,6
Tamamen Uygulandı	28	35,4	100,0
Toplam	79	100,0	
Siber Fiziksel Sistemler (CPS)			
Uygulanmadı	1	1,3	1,3
Hazırlık Aşamasında	15	19,0	20,3
Başlangıç Aşamasında	16	20,3	40,5
Kısmen Uygulandı	23	29,1	69,6
Tamamen Uygulandı	24	30,4	100,0
Toplam	79	100,0	
Büyük Veri			
Uygulanmadı	1	1,3	1,3
Hazırlık Aşamasında	15	19,0	20,3
Başlangıç Aşamasında	9	11,4	31,6
Kısmen Uygulandı	24	30,4	62,0
Tamamen Uygulandı	30	38,0	100,0
Toplam	79	100,0	
Bulut Bilişim			
Uygulanmadı	10	12,7	12,7
Hazırlık Aşamasında	17	21,5	34,2
Başlangıç Aşamasında	14	17,7	51,9
Kısmen Uygulandı	21	26,6	78,5
Tamamen Uygulandı	15	19,0	97,5
5 Yıl İçinde Uygulanacak	2	2,5	100,0
Toplam	79	100,0	
Robotik Uygulamalar			
Uygulanmadı	10	12,7	12,7
Hazırlık Aşamasında	12	15,2	27,8
Başlangıç Aşamasında	3	3,8	31,6
Kısmen Uygulandı	34	43,0	74,7
Tamamen Uygulandı	18	22,8	97,5
5 Yıl İçinde Uygulanacak	2	2,5	100,0
Toplam	79	100,0	
3 Boyutlu Baskı/Yazıcı			
Uygulanmadı	16	20,3	20,3
Hazırlık Aşamasında	19	24,1	44,3
Başlangıç Aşamasında	10	12,7	57,0
Kısmen Uygulandı	10	12,7	57,0
Tamamen Uygulandı	13	16,5	98,7
5 Yıl İçinde Uygulanacak	1	1,3	100,0
Toplam	79	100,0	
Arttırılmış Gerçeklik (AG)			
Uygulanmadı	11	13,9	13,9
Hazırlık Aşamasında	14	17,7	31,6
Başlangıç Aşamasında	11	13,9	45,6
Kısmen Uygulandı	28	35,4	81,0
Tamamen Uygulandı	14	17,7	98,7
5 Yıl İçinde Uygulanacak	1	1,3	100,0
Toplam	79	100,0	

Tablo 4 incelendiğinde işletmelerin ortalama olarak 3-4 teknolojik bileşene sahip olduğu görülmektedir. IoT teknolojisini kullanan işletmelerin oranı %60'lardadır. Bu durum işletmede akıllı nesnelerin birbiriyle bağlantı da olduğunu, nesnelerin birbiriyle internet aracılığıyla haberleştiğini göstermektedir. Bu durum yöneticilerin uzaktan faaliyetleri izlemesini ve takibini kolaylaştırmaktadır. CPS teknolojisini kullanan işletmelerin oranı %60'a yakındır ve farkındalık çok yüksektir. CPS ile fiziksel ortamdaki işlerin sanal ortamda entegrasyonu sağlanmıştır ve yöneticiler bu sayede işletmeyi uzaktan yönetebilmektedir. Özellikle üretim süreçlerinin uzaktan takip edilmesi, gerçek zamanlı veriler elde etme konusunda avantaj sağlayan bu teknoloji yöneticilere kalite konusunda avantajlar sağlamaktadır. Büyük veri teknolojisi kullanan işletmelerin oranı %60'lardadır. Son zamanlarda çağın petrolü olarak adlandırılan büyük veri yöneticilerin karar vermesinde önemli bir rol oynayarak, anlamsız ve ham haldeki veriyi, anlamlı veriler haline dönüştürmektedir. Verilen kararların isabet derecesini arttıran büyük veri yöneticiler için önemli bir kalite silahıdır denebilir. Büyük veriyi depolamak için kullanılan ve işletmeleri zaman ve yer kavramını sınırından kurtaran bulut teknolojisini araştırma grubumuzdaki işletmelerin %50'ye yakını kullanmaktadır ve farkındalık düzeyi diğer işletmelerde de yüksektir. İşletmeler çoğunlukla kendi bulut alanını kurmak yerine dışardan (Turkcell gibi) hizmetleri kullanmayı daha avantajlı bulmaktadır. İşletmesinde robotik uygulamalar (robot kol, otonom robotlar ve kendi kendine iş yapabilen otonom taşıma araçları) işletmelerin oranı da %60'lardadır. Özellikle üretim işletmelerinde robot teknolojiler vazgeçilmez bir takım arkadaşıdır. Üretim süreçlerini kısaltan, insanların işlerini kolaylaştıran, tekrarlı basit işleri yapan ya da ağır ve riskli görevleri üstlenen robotlar, insanların iş yerlerinde görmeye alıştığı, hatta insan-robot işbirliğinin konuşulduğu teknolojilerdir. Üç boyutlu yazıcı teknolojisi kullanan işletmelerin sayısı işletmemizde diğer teknolojileri kullananlara göre daha azdır (%30). Bu durumun nedeni bu teknolojiye ihtiyaç duyan işletmelerin OSB içinde sayılarının az olmasından kaynaklanmaktadır. Prototip üretiminde önemli zaman ve maliyet avantajı sağlayan bu yazıcılar, üretim departmanlarının geleceğinde önemli yer edinecektir. Son olarak araştırmamızda AR teknolojisi kullanan işletmelerin oranı %50'lerdedir. Genelde bu teknoloji eğitim vermek, üretim süreçlerini görmek ve oryantasyon için kullanılmaktadır. Özet olarak, tabi ki tüm teknolojilerin aynı anda bir işletmede toplanması çok zordur. Bu durum işletmenin sektörüne, teknolojiye duyduğu ihtiyaca ve ürettiği ürüne göre farklılık göstermektedir.

Antalya Ticaret ve Sanayi Odası (2017) tarafından yapılan "Antalya Firmalarına Yönelik Endüstri 4.0 Durum Tespiti, Ölçeğin Geliştirilmesi ve Pilot Uygulama Projesi" kapsamında, işletmelerin E4.0 konusunda farkındalık/olgunluk düzeylerini ölçmek için "Dışarıda Kalmış, Acemi, Orta Seviye, Tecrübeli, Uzman ve En İyi Uygulama Örneği" şeklinde bir sınıflandırma yapmıştır. Buna göre işletmelerin kendilerini E4.0 konusunda kendilerini nerede gördükleri sorulmuş ve işletmelerin teknolojilere sahiplik ve kullanım düzeyleri ve buna bağlı olarak kendilerini E4.0 konusunda hangi seviyede gördüğüne dair elde edilen veriler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. İşletmelerin E4.0 Olgunluk Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Frekans ve Yüzdeler

E4.0 Aşaması	Frekans	Yüzde (%)	Toplam Yüzde(%)
Dışarıda kalmış	1	1,3	1,3
Acemi	13	16,5	17,7
Orta seviye	39	49,4	67,1
Tecrübeli	17	21,5	88,6
Uzman	9	11,4	100,0
En İyi Uygulama Örneği	0	0	100,0
Toplam	79	100,0	
	Frekans	Yüzde (%)	Toplam Yüzde(%)
Stratejik Ar-ge ve İnovasyon Hedefleri			
Evet	79	100,0	100,0
Stratejik E4.0 Hedefleri			
Evet	79	100,0	100,0
Toplam	79	100,0	

Yine Tablo 5 incelendiğinde, işletmelere stratejik planlarında, hedeflerinde E4.0 ile ilgili bir hedeflerinin olup olmadığı da sorulmuştur. Nitekim stratejik planlar bir işletmenin gelecekteki durumunu tahmin edebilmek için önemli bir araçtır. Buna göre 79 işletmenin tamamı stratejik planlarına ar-ge ve inovasyon hedeflerini koyduğunu ve tamamının E4.0 konusunda hedeflerinin stratejik planlarında olduğunu belirtmişlerdir. Teknolojilere sahip olan veya nispeten sahip olan bu işletmelerin E4.0 konusunda farkındalıklarının yüksek olduğu ve gelecek planlarında ulaşmak istedikleri bir hedef olduğu açıktır. Nitekim bu hedef tüm dünyanın ve Türkiye'nin de temel hedefleri arasındadır.

İşletmelere ait temel olan bu bilgilerden sonra, işletmelerin E4.0 ölçeği için teknoloji bileşenlerine ait alt uygulamalar ve bunların ortalamaları işletmelerde E4.0 teknolojileri kullanım düzeylerini göstermesi açısından önemlidir. Bu uygulamalara ait veriler Tablo 6'daki gibidir.

Tablo 6. E4.0 Teknoloji Bileşenlerine Ait Uygulamaların Frekans ve Yüzdeleri

E4.0 Teknoloji Bileşenleri	Ortalama	Standart Sapma	Gerçekleştirilmedi		Hazırlık Aşamasında		Fikirim Yok		Kısmen Gerçekleşti		Tamamen Gerçekleşti	
			F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Robotik Uygulamalar												
İşletmemizde robotik özellikli cihazlar veya endüstriyel robotlar kullanılmaktadır.	3,54	1,534	16	20,3	7	8,9	1	1,3	28	35,4	27	34,2
İşletmemizde robotlar, beklenmedik durumlarda kendi kendine karar verebilmektedir.	3,08	1,448	17	21,5	16	20,3	2	2,5	32	40,5	12	15,2
İşletmemizde robotlar ve çalışanlar uyum içinde çalışmaktadır.	3,51	1,458	13	16,5	11	13,9	1	1,3	31	39,2	23	29,1
İşletmemizde robotlar ve bunların eylemleri uzaktan kontrol edilebilmektedir.	3,53	1,422	13	16,5	9	11,4	1	1,3	35	44,3	21	26,6
Üç Boyutlu Yazıcı												
İşletmemizde katmanlı üretim için 3D teknolojisine sahip yazıcılar kullanılmaktadır.	2,52	1,376	21	26,6	31	39,2	0	0	19	24,1	8	10,1
İşletmemizde 3D yazıcılar ile hızlı ve esnek prototipleme ve üretim sistemleri oluşturulmuştur.	2,22	1,247	28	35,4	29	36,7	2	2,5	17	21,5	3	3,8
İşletmemizde 3D yazıcılar ile kişiselleştirilmiş üretim yapılmaktadır.	2,30	1,314	27	34,2	28	35,4	2	2,5	17	21,5	5	6,3
3D yazıcılar ile yaratıcı ürün tasarımları yapılmaktadır.	2,32	1,296	27	34,2	27	34,2	1	1,3	21	26,6	3	3,8
Bulut Bilişim												
İşletmemizde bulut bilişim ile hızlı veri transferi ve yedekleme sağlanmaktadır.	3,16	1,523	15	19	20	25,3	1	1,3	23	29,1	20	25,3
İşletmemizde bulut bilişim alt yapısı, yazılım veya platformlarından birisi bulunmaktadır.	3,06	1,564	17	21,5	21	26,6	2	2,5	18	22,8	21	26,6
İşletmemiz dışarıdan (Turkcell, TNET, iClouds vb.) bulut hizmetlerinden faydalanmaktadır.	3,28	1,593	18	22,8	12	15,2	4	5,1	20	25,3	25	31,6
İşletmemiz çalışanları bulut bilişim ile istenilen bilgilere kolaylıkla her yerden erişebilmektedirler.	3,06	1,488	14	17,7	24	30,4	2	2,5	21	26,6	18	22,8
Büyük veri												
İşletmemizde veri tabanı yönetim sistemi bulunmaktadır.	4,41	,994	2	2,5	5	6,3	2	2,5	20	25,3	50	63,3
İşletmemizde büyük veri ile ortaya çıkan sorunlar tespit edilmektedir.	4,32	,941	1	1,3	6	7,6	2	2,5	28	35,4	42	53,2
Büyük veri, karar alma yöntemlerinde kullanılmaktadır.	4,16	1,006	0	0	11	13,9	1	1,3	31	39,2	36	45,6
Büyük veri ile, ürünün kalitesi ve tam zamanında teslimatı ile ilgili tahmin yapılmaktadır.	4,14	1,034	1	1,3	10	12,7	1	1,3	32	40,5	35	44,3
Siber Fiziksel Sistemler												
İşletmemizde siber fiziksel sistemlere uygun olarak yalın üretim sistemi oluşturulmuştur.	4,05	1,239	5	6,3	9	11,4	1	1,3	26	32,9	38	48,1
İşletmemizde otomatik kumanda ve taşıt sistemleri kullanılmakta ve sanal sistemlerden takibi yapılmaktadır.	3,47	1,413	8	10,1	20	25,3	2	2,5	25	31,6	24	30,4
İşletmemizde gerçek zamanlı (anlık) veriler elde edilerek, sanal ve fiziksel ortamın entegrasyonu kurulmuştur.	3,87	1,265	5	6,3	12	15,2	2	2,5	29	36,7	31	39,2
Müşteri isteklerine CPS ile hızlı geri dönüş sistemi oluşturulmuştur.	3,90	1,326	5	6,3	14	17,7	1	1,3	23	29,1	36	45,6
Arttırılmış Gerçeklik												
Fiziksel üretim süreçlerimizin bilgisayar ortamında sanal kopyaları vardır.	4,16	1,265	5	6,3	9	11,4	0	0	19	24,1	46	58,2

İşletmemizde artırılmış gerçeklik cihazları (sanal gerçeklik gözlüğü, optik projeksiyon sistemleri, monitörler, el ya da insan vücuduna takılan görüntüleme cihazları vb.) kullanılmaktadır.	3,61	1,295	7	8,9	13	16,5	6	7,6	31	39,2	22	27,8
İşletmemizde artırılmış gerçeklik ile ürün süreçlerinde yaratıcılık ve zenginleştirme sağlanmaktadır.	3,51	1,386	9	11,4	16	20,3	2	2,5	30	38	22	27,8
İşletmemizde bazı çalışan eğitimleri (acil durumlar, makine kullanımı, tatbikatlar vb.) bilgisayar ortamında yapılabilmektedir.	3,78	1,278	6	7,6	12	15,2	2	2,5	32	40,5	27	34,2
Nesnelerin İnterneti												
İşletmemizde akıllı cihazlar (tablet, telefon, makine vs.) arasında internet ağ sistemi kurulmuştur.	4,54	,903	5	6,3	14	17,7	1	1,3	23	29,1	36	45,6
İşletmemizde ileri teknoloji sayesinde üretim süreçlerinde güvenlik sağlanmıştır.	4,63	,624	0	0	2	2,5	0	0	23	29,1	54	68,4
İşletmemizde akıllı ölçüm teknikleri (akıllı sayaç, uzaktan ölçüm vb.) kullanılmaktadır.	4,25	1,103	2	2,5	9	11,4	1	1,3	22	27,5	45	57,0
İşletmemizde nesnelerin interneti lojistik (taşıma, depolama vb.) faaliyetlerinde kullanılmaktadır.	4,15	1,145	5	6,3	5	6,3	1	1,3	30	38	38	48,1
İşletmemizdeki makinalarda radyo frekans tanımlama etiketleri bulunur.	3,33	1,366	9	11,4	21	26,6	0	0	33	41,8	16	20,3

Tablo 6' da elde edilen sonuçlar, teknolojilere ait belirlediğimiz alt uygulamaların ne olduğu ve bu alt uygulamaların işletmelerde ne düzeyde uygulandığı ile ilgili verileri göstermektedir. Örneğin robotik uygulamalar teknolojisi altında, işletmelerin robotlar veya robotik özellikli cihazlar kullanıp kullanmadığı, otonom robotlar veya diğer robotların insanlar ile etkileşim içinde çalıştığı, robotların beklenmedik durumlarda karar verip veremediği ve bu robotların uzaktan kontrolü ile ilgili uygulamaların varlığı ve ne düzeyde uygulanabildiği sorgulanmaktadır. Örneğin büyük veri teknolojisinin altında yer alan uygulamalara bakıldığında, %4 gibi bir ortalama ile bu teknolojinin işletmeler tarafından sahip olunduğu, % 63 gibi bir oranla veri tabanı yönetim sistemine sahip oldukları, %53 gibi yüksek bir oranla ortaya çıkan sorunları büyük veri ile çözümlendiği görülmektedir. Yine yöneticilerin büyük veri teknolojisini %45 oranla karar alma süreçlerinde kullandığı, %44 gibi bir oranla üretim süreçleri ve teslimat gibi operasyonları bu teknoloji ile takip edebildiğini ve tahmin yapabildiklerini belirtmişlerdir.

Genel bilgiler içerisinde son olarak bu işletmeleri E4.0 konusunda en fazla zorlayan nedenleri görmek, konuyla ilgili yapılacak gelecek çalışmalar açısından kritik önemdedir. Bu bağlamda işletmelere ait veriler Tablo 7'de verilmiştir. İşletmeleri en fazla zorlayan nedenlere bakıldığında %44' lük bir oranla nitelikli çalışanların olmaması işletmeleri E4.0 konusunda zorlayan bir durumdur. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye içinde nitelikli çalışan yokluğu ve çalışanların dönüşümü üzerinde durulması gereken oldukça önemli bir konudur. Özellikle Eğitim 4.0 ve yeni çalışan becerileri, dijital beceriler ve benzeri konulara önem verilmesi mevcut çalışanların E4.0 koşullarına cevap verebilecek hale dönüştürülmesi, öğrencilerin ise ders müfredatı ve uygulamalar ile gelecek çalışma koşullarına hazırlanması oldukça önemlidir.

Tablo 7. İşletmeleri E4.0 Konusunda En Fazla Zorlayan Nedenlere Ait Frekans ve Yüzdeler

Nedenler	Frekans	Yüzde (%)	Toplam Yüzde(%)
Nitelikli Çalışan Yokluğu	35	44,3	44,3
Araştırma ve Eğitim Maliyetleri	16	20,3	64,6
Bilgi Eksikliği	9	11,4	76
Finans Yetersizliği	6	7,6	83,6
Standartlaşmama	6	7,6	91,2
Siber Güvenlik	6	7,6	98,8
Diğer	1	1,3	100,0
Toplam	79	100,0	

2.5.2. Keşfedici Faktör Analizi Bulguları

E4.0 teknolojileri kullanım düzeyi ölçeğinin geçerliği ile ilgili istatistiksel kanıtlar sunmak amacıyla keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Bu analizler yapılmadan önce verilerin normal dağılıp dağılmadığına dair Kolmogorov-Smirnov anlamlılık değeri (p) veya basıklık ve çarpıklık katsayılarına bakılmıştır. Normal dağılım için değerlerin +1 ile -1 arasında bir değer alması gerekmektedir (Gürbüz, 2019; Aksoğan, 2020). Tablo 8'de görüldüğü üzere verilerin basıklık ve çarpıklık değerleri normal dağılıma uygundur.

Tablo 8. Normallik Testi Sonuçları

Kurtosis (Basıklık)	Skewness (Çarpıklık)
0.041	-0.156

E4.0 teknolojileri kullanım düzeyi ölçeğinin faktörlerine ait özdeğerler ve açıkladıkları varyans miktarları Tablo 9'da gösterilmiştir. Tablo 9 incelendiğinde, faktör analizi sonucunda 7 faktör belirlenmiştir. Belirlenen 7 faktöre ait toplam varyans miktarı ise %68,118'dir. Birinci faktöre ait varyans miktarı %17,546'dır. İkinci faktöre ait varyans %14,242'dir. Üçüncü faktör %10,228, dördüncü faktör %9,381, beşinci faktör %6,846, altıncı faktör %5,057, yedinci faktöre ait varyans miktarı ise %4,817'dir. Özdeğeri 1 ya da 1'den daha büyük olan faktörler önemli faktörler olarak alınmıştır. Tavşancıl (2010)'a göre, faktör analizi sonunda elde edilen varyans oranları ne kadar yüksek olursa, ölçeğin faktör yapısı da o kadar güçlü olmaktadır. Sosyal bilimlerde çok yüksek varyans oranlarına ulaşmak mümkün olmamakta, %40 ile %60 arasında değişen varyans oranları yeterli kabul edilmektedir. Buna göre, %68,118'lik bir toplam varyansın oldukça güçlü olduğu ifade edilebilir.

Tablo 9. Faktörler ve Açıkladıkları Varyans Miktarları

Faktörler	Özdeğer	Varyans	Yığılmalı Toplam
1	5,439	17,546	17,546
2	4,415	14,242	31,789
3	3,171	10,228	42,017
4	2,908	9,381	51,398
5	2,122	6,846	58,244
6	1,568	5,057	63,300
7	1,493	4,817	68,118

Maddelerin faktörlere göre dağılımını belirlemek için yapılan Varimax dik döndürme analizi sonuçları ise Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. E4.0 Teknolojileri Kullanım Düzeyi Ölçeğinin Faktör ve Madde Yükleri

E4.0 Teknolojileri Kullanım Düzeyi Ölçeği	Faktörler						
	Robotik Uygulamalar	3D Yazıcı	Bulut Bilişim	Siber Fiziksel Sistemler	Büyük Veri	Arttırılmış Gerçeklik	Nesnelerin İnterneti
1. İşletmemizde robotlar ve çalışanlar uyum içinde çalışmaktadır.	,924						
2. İşletmemizde robotik özellikli cihazlar veya endüstriyel robotlar kullanılmaktadır.	,879						
3. İşletmemizde robotlar ve bunların eylemleri uzaktan kontrol edilebilmektedir	,872						
4. Robotlar, beklenmedik durumlarda kendi kendine karar verebilmektedir	,663						
5. 3D yazıcılar ile yaratıcı ürün tasarımları yapılmaktadır.		,877					
6. İşletmemizde katmanlı üretim için 3D teknolojisine sahip yazıcılar kullanılmaktadır.		,839					
7. İşletmemizde 3D yazıcılar ile hızlı ve esnek ürün prototipleme ve üretim sistemleri oluşturulmuştur.		,811					
8. İşletmemizde 3D yazıcılar ile kişiselleştirilmiş üretim yapılmaktadır.		,804					
9. İşletmemiz bulut bilişim ile istenilen bilgilere kolaylıkla her yerden erişebilmektedir			,922				
10. İşletmemizde bulut bilişim alt yapısı, yazılım veya platformlarından birisi bulunmaktadır			,872				
11. İşletmemiz dışarıdan (Turkcell, TTNET, iClouds vb.) bulut hizmetlerinden faydalanmaktadır			,835				
12. İşletmemizde bulut bilişim ile hızlı veri transferi ve yedekleme sağlanmaktadır.			,703				
13. Müşteri isteklerine CPS ile hızlı geri dönüş sistemi oluşturulmuştur.				,877			

14.	İşletmemizde siber fiziksel sistemlere uygun olarak yalın üretim sistemi oluşturulmuştur.				,869		
15.	İşletmemizde gerçek zamanlı (anlık) veriler elde edilerek, sanal ve fiziksel ortamın entegrasyonu kurulmuştur.				,754		
16.	İşletmemizde otomatik kumanda ve taşıt sistemleri kullanılmakta ve sanal sistemlerden takibi yapılmaktadır	,433			,663		
17.	İşletmemizde büyük veri ile ortaya çıkan sorunların temel nedenleri kısa sürede belirlenmektedir				,866		
18.	Büyük veri, karar alma ve geleceği daha isabetli tahmin etme yeteneği sağlamaktadır				,777		
19.	Büyük veri ile ürünün kalitesi ve tam zamanında teslimatı ile ilgili öngörüş elde edilebilmektedir.				,766		
20.	İşletmemizde veri tabanı yönetim sistemi vardır.				,639		
21.	İşletmemizde artırılmış gerçeklik ile ürün süreçlerinde yaratıcılık ve zenginleştirme sağlanmaktadır.					,894	
22.	İşletmemizde bazı çalışan eğitimleri (acil durumlar, makine kullanımı, tatbikatlar vb.) bilgisayar ortamında yapılabilmektedir.					,757	
23.	Fiziksel üretim süreçlerimizin bilgisayar ortamında sanal kopyaları vardır.					,649	
24.	İşletmemizde artırılmış gerçeklik cihazları (sanal gerçeklik gözlüğü, optik projeksiyon sistemleri, monitörler, el ya da insan vücuduna takılan görüntüleme cihazları vb.) kullanılmaktadır					,488	
25.	İşletmemizde nesnelerin interneti ile lojistik (taşıma, depolama vb.) faaliyetlerinde verimlilik sağlanmıştır.						,788
26.	İşletmemizde ileri teknoloji sayesinde üretim süreçlerinde güvenlik sağlanmıştır.						,777
27.	İşletmemizde akıllı ölçüm teknikleri (akıllı sayaç, uzaktan ölçüm vb.) kullanılmaktadır.						-,725
28.	İşletmemizde akıllı cihazlar (tablet, telefon, makine vs.) arasında internet ağı sistemi kurulmuştur						,455
29.	İşletmemizdeki makinalarda radyo frekans tanımlama etiketleri bulunur.				,477		,520

Tablo 10 incelendiğinde, varimax dik döndürme tekniği kullanılarak maddelerin faktörlere dağılımına bakıldığında, ölçeğin özdeğeri 1'den büyük 7 faktörde toplandığı, tüm maddelerin girdikleri faktörde kabul edilebilir yük değerlerine sahip (en düşük madde yük değerinin 0.455; en yüksek madde yük değerinin 0.924) olduğu görülmüştür. Faktörlerin dağılımı bozan, sapma gösteren ve çıkarılan soru bulunamamıştır. Bu doğrultuda, elde edilen sonuçlara göre maddelerin ağırlıklı olarak yığıldıkları faktörler dikkate alınarak, maddelerin ifade ettikleri anlama göre isimlendirme yapılmıştır. Buna göre birinci faktör robotik uygulamalar, ikinci faktör üç boyutlu yazıcı, üçüncü faktör bulut bilişim, dördüncü faktör siber fiziksel sistemler, beşinci faktör büyük veri, altıncı faktör artırılmış gerçeklik ve yedinci faktör nesnelerin interneti olarak isimlendirilmiştir.

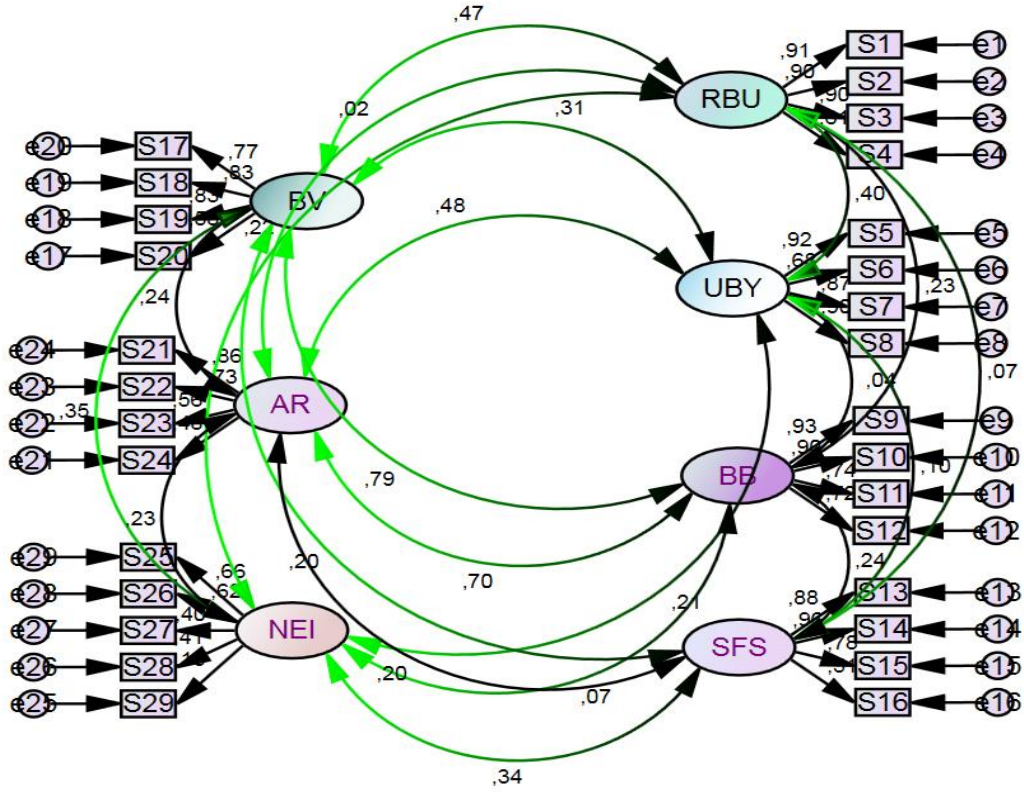
Tablo 10'a göre aynı faktör altında toplanan uygulamalar, faktöre ait ortak yönleri ve soruları içermektedir. Örneğin, birinci faktörde yer alan robotik uygulamaların (robot kol, otonom robotlar, robotik özellikli endüstriyel cihazlar) içerisinde bu teknolojiye ait sorular toplandığı görülmektedir. İşletmenin robot teknolojilere sahip olup olmadığı, robotların beklenmedik durumlar için karar verip veremediği, bu teknolojileri uzaktan kullanabilmesi, robot çalışan işbirliği gibi soruların bu faktörde toplandığı görülmektedir. Aynı durum diğer teknoloji bileşenleri içinde geçerlidir. Teknolojilere ait alt uygulamalar ilişkili oldukları teknoloji başlığı altında toplanmaktadır. Bu tablo ile, bu ölçeği kullanmak isteyen yöneticilerin ve araştırmacıların ölçmek istedikleri teknolojilerin hangi sorularla ölçülmesi gerektiğine dair bir katkı sağlamaktadır. Örneğin, üç boyutlu yazıcı teknolojisi ile ilgili araştırma yapan bir araştırmacının, işletmede üç boyutlu yazıcıların kullanıp kullanılmadığını, yazıcılar ile hızlı ve esnek ürün prototipleme ve üretim sistemleri oluşturulup oluşturulmadığını, yazıcılar ile kişiselleştirilmiş üretim ve yaratıcı ürün tasarımları yapılıp yapılmadığını sorgulaması doğru olacaktır. Bunlarla birlikte, örneğin işletmesinde bulut bilişim teknolojisini kullanmak isteyen bir yöneticinin bulut bilişim alt yapısı, yazılım veya platformlarından en az birini kullanması gerektiği, kendisinin bu hizmeti oluşturması ya da dışarıdan (Turkcell, TNET, iClouds vb.) bulut hizmetlerinden faydalanmasının gerektiği, bulut bilişim ile hızlı veri transferi ve yedekleme ve işletme bilgilerine her yerden ulaşabilme imkanlarını çalışanlarına sağlaması gerekmektedir.

Keşfedici faktör analizine göre yedi faktöre ayrılan bu ölçeğin sağlam kuramsal temellere oturtulması için, yapısal ve faktöriyel geçerliliğini ortaya koymak açısından doğrulayıcı faktör analizinin yapılması gerekmektedir (Gürbüz, 2019: 51). Bu bağlamda araştırmanın doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

2.5.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Bir ölçekteki gözlenen değişkenlerin birden fazla faktör altında toplanmasına çok faktörlü doğrulayıcı faktör analizi modeli denir. Bu modelde, ortak varyansları birbirine benzeyen gözlenen değişkenler aynı faktör altında toplanmaktadır.

Dolayısıyla aynı faktör altında yer alan maddeler birbiri ile bağlantılı iken diğer faktördeki değişkenlerden nispeten bağımsızdır (Gürbüz, 2009: 55). Bu kapsamda araştırmanın doğrulayıcı faktör analizi görseli Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına dair istatistiksel veriler Tablo 11 ve 12'de verilmiştir. Tablo 11 incelendiğinde, yedi alt boyut ve 29 maddeden oluşan E4.0 teknolojileri kullanım düzeyi ölçeği SPSS Amos programında analiz edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi yapıldıktan sonra ve parametreler tahmin sonra modelin veriye uygun olup olmadığı ve modeldeki ilişkilerin anlamlılığı araştırılır. Modelin elde edilen veriyi ne kadar iyi açıkladığı uyum iyiliği indeksleri ile belirlenir. Uyum iyiliği testleri modelin kabul ve reddedilme kararının verildiği aşamadır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi ile literatürde kabul edilen uyum iyiliği değerlerine ulaşılmıştır. (Schermelehd vd., 2003). Bu sonuçlar E4.0 ölçeğinin öngörülen kurumsal yapısının doğrulandığını göstermiştir.

Tablo 11. E4.0 Teknolojileri Kullanım Düzeyi Ölçeğine Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Model	Ki-kare Değeri	Ki-kare/Sd	NNFI (Normlandırılmamış Uyum)	NFI (Normlandırılmış Uyum)	CFI (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi)	RMSEA (Kök Ortalama Kare Yaklaşım Hata)	GFI (Uyum İyiliği Endeksi)
Ölçek Faktörleri	1658,50	1,85	,96	,95	,96	,07	,87
Standartlar		≤ 3	,95≤NNFI≤,97	≥,90	,95≤CFI≤,97	,05<RMSAE<,10	≥,85

Kaynak: (Schermelehd vd. 2003, standartlar)

Uygunluk istatistikleri tasarlanan modelin gerçek ile ne derece uyduğunu test eder, dolayısıyla modelin yapısal geçerliliğini (construct validity) ortaya koymaktadır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizine göre elde edilen tahmin değerleri ise Tablo 12 'de verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, p değerlerinin anlamlı olduğu, standardize regresyon katsayılarının da 0,5' in üzerinde olduğu görülmektedir. Bu durum ölçeğimizin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 12. Doğrulayıcı Faktör Analizine Yönelik Tahmin Değerleri

			Estimate	S.E.	C.R.	P	Label
RBU	<---	RBU	1,000				
RBU	<---	RBU	1,038	,084	12,370	***	
RBU	<---	RBU	,960	,078	12,324	***	
RBU	<---	RBU	,661	,108	6,152	***	
UBY	<---	UBY	1,000				
UBY	<---	UBY	,781	,107	7,282	***	
UBY	<---	UBY	,904	,078	11,544	***	
UBY	<---	UBY	,985	,079	12,437	***	
BB	<---	BB	1,000				
BB	<---	BB	1,018	,086	11,785	***	
BB	<---	BB	,853	,103	8,248	***	
BB	<---	BB	,796	,100	7,928	***	
SFS	<---	SFS	1,000				
SFS	<---	SFS	1,016	,086	11,841	***	
SFS	<---	SFS	,848	,096	8,786	***	
SFS	<---	SFS	,619	,128	4,831	***	
BV	<---	BV	1,000				
BV	<---	BV	1,495	,289	5,180	***	
BV	<---	BV	1,442	,279	5,162	***	
BV	<---	BV	1,260	,253	4,979	***	
AR	<---	AR	1,000				
AR	<---	AR	1,148	,340	3,373	***	
AR	<---	AR	1,504		3,815	***	
AR	<---	AR	1,935	,496	3,905	***	
NEI	<---	NEI	1,000				
NEI	<---	NEI	1,036	,456	6,100	***	
NEI	<---	NEI	2,025	,483	5,093	***	
NEI	<---	NEI	1,808	,498	6,139	***	
NEI	<---	NEI	3,514	,397	4,142	***	

*** X'in tahmininde x için regresyon ağırlığı 0,001 düzeyinde sıfırdan önemli ölçüde farklıdır. Bu ifadeler, uygun varsayımlar altında büyük numuneler için yaklaşık olarak doğrudur.

Faktörler altında yer alan alt uygulamalara ait soruların dağılımı ve korelasyon değerleri ise Tablo 13' de verilmiştir. Gürbüz (2019) ifade ettiği gibi, aynı faktör altında yer alan değişkenler birbirine bağlı ve yüksek korelasyonlara sahipken, değişkenler arası korelasyonlar nispeten düşük ve bağımsızdır. Korelasyon değerlerinin kural olarak 0,5'in üstü olması anlamlılık açısından önemlidir. İfadeler arası korelasyonların 0,3'ten yüksek olması beklenen bir durumdur, önerilen ise 0,4'ten büyük olmasıdır (Yaşlıoğlu, 2017).

Tablo 13. Doğrulayıcı Faktör Analizine Göre Soruların Korelasyon Değerleri

Faktör	Soru	Korelasyon Değeri	Faktör	Soru	Korelasyon Değeri
Robotik Uygulamalar	S1	,90	Büyük Veri	S17	,77
	S2	,91		S18	,83
	S3	,90		S19	,83
	S4	,61		S20	,59
3D Yazıcı	S5	,92	Arttırılmış Gerçeklik	S21	,86
	S6	,68		S22	,73
	S7	,87		S23	,56
	S8	,90		S24	,48
Bulut Bilişim	S9	,93	Nesnelerin İnterneti	S25	,66
	S10	,90		S26	,62
	S11	,74		S27	,40
	S12	,72		S28	,41
Siber Fiziksel Sistemler	S13	,88		S29	,19
	S14	,96			
	S15	,78			
	S16	,51			

Tablo 13 incelendiğinde, tüm faktörlere ait korelasyon değerlerinin (S29 hariç) 0,4'ün üzerinde olduğu görülmektedir. Özellikle robotik uygulamalar, büyük veri, üç boyutlu yazıcı, bulut bilişim, ve siber fiziksel sistemler teknolojilerine ait korelasyon değerlerinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum aynı faktör altında toplanan soruların birbiriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Soruların güvenilir olduğunu göstermesi açısından korelasyon değerleri bu açıdan oldukça önemlidir. Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizine göre elde ettiğimiz sonuçların literatür ile ilgili bir karşılaştırması yapılacak olursa aşağıdaki gibi bir tartışma ve değerlendirme yapılabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

İşletmelerin E4.0 hedeflerini ne derece hayata geçirdikleri, E4.0 teknolojileri kullanım düzeyleri, hazırlık düzeyleri ve olgunluk düzeyleri gibi modeller ile ölçülmektedir. Sürecin henüz yeni olması ve sonuçların öngörülebilmesi E4.0 konusunda bir kafa karışıklığı bulunmaktadır. E4.0'daki önemli ve zor bir araştırma konusu, E4.0 olgunluğu, E4.0 hazırlığı, E4.0 teknolojileri kullanım düzeyi gibi yapılarının tanımı ve doğrulanması ile ilgilidir (Koh vd., 2019). E4.0'a geçiş işletmenin stratejisi, organizasyonu, operasyonları ve ürünleri hakkında geniş bir bakış açısı gerektirmektedir ve bu nedenle E4.0 oldukça karmaşık bir algı yaratmaktadır. E4.0 faydaları ve maliyetleri açısından projelerin sonuçlarına ilişkin belirsizlik, işletmenin E4.0 mevcut durumunu ve yeteneğini belirleyememesi ve E4.0 iyileştirmesi için stratejik rehber eksikliği bu karışıklık algısına neden olmaktadır (Schumacher vd., 2016). Bu anlamda, E4.0 için modellerin geliştirilmesine yönelik deneysel bir çalışma eksikliği bulunmaktadır ve daha fazla ölçek ve modellerin üzerine çalışılması gerekmektedir (Caiado vd., 2021). Son çalışmalardan biri olan Tortora vd. (2021) çalışmalarında E4.0'a geçiş konusunda işletmelerin hazırlık, olgunluk ve teknoloji seviyesinin belirlenmesinin öneminden bahsetmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada üretim işletmelerinin E4.0 teknolojileri kullanım düzeylerini ölçen spesifik bir model önerilmektedir.

Üretim sektöründeki birçok işletme E4.0 kavramına çok ilgi duyuyor gibi görünse de, E4.0'ı anlamının ve tanımlamanın tek bir yolu bulunmamaktadır. Bu durum birçok faktöre ve konuya bütüncül bir bakış ile odaklanmayı gerektirmektedir. Özellikle E4.0 için belirleyici ölçeklerin ve modellerin araştırılması konuyu daha somut hale getirmektedir. E4.0 teknoloji seviyesi, hazırlık ve olgunluk düzeyinin belirlenmesi üzerine yapılan bazı araştırmalar şu şekilde özetlenebilir. Schuh vd. (2017) araştırmasında, işletmelerin dönüşümü sırasında stratejilerini düzenlerken dört kritere dikkat etmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu kriterler; bilgi sistemleri, kaynaklar, organizasyon yapısı ve kültürdür. Bu araştırmaya göre, işletmelerin E4.0'a geçiş modellerini bu dört boyuta göre oluşturmaları ilk önce bilişim alt yapısı ve kaynak donanımını tamamlayarak örgüt yapısı ve kültürünü E4.0 sürecine uyumlaştırması gerekmektedir. Çünkü, E4.0 sadece makine ve ekipman gibi somut kaynakların değil, aynı zamanda çalışanların nitelikleri, örgütün kültürü, sahip olduğu yapı ve iklim gibi soyut kaynaklarını da kapsayan ve değiştiren bir devrimdir. E4.0 dönüşümünde Ganzarain ve Errasti (2016) üç aşamalı bir olgunluk modeli ortaya koymuştur. Bunlar, E4.0 vizyonu, E4.0 yol haritası ve E 4.0 projeleridir. Buna göre, işletmeler ilk olarak bir E4.0 için bir vizyon ve hedef belirlemeli buna göre stratejilerini ortaya koymalıdır. Daha sonra bu stratejiler doğrultusunda planlamalar yaparak bir yol haritası çizmeli ve projeler üretmelidir. Bu doğrultuda işletmeler yol haritalarını hazırlarken, ilk önce mevcut durumlarını ve teknolojileri kullanım düzeylerini belirlemeleri oldukça önemlidir. Schumacher vd. (2016) araştırmalarında, işletmelerin E4.0 teknolojileri ve kullanım ve olgunluk düzeyleri konusunda, strateji, liderlik, müşteriler, ürün, operasyon, kültür, insan, hükümet, teknoloji başlıkları çerçevesinde kendilerini hazırlamaları ve dönüştürmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir. Örneğin, müşteri başlığında, müşteri verilerinin kullanılması, satışların/hizmetlerin dijitalleşmesi, müşterinin dijital medya yetkinliği, operasyon başlığında, süreçlerin merkezi olmayan yapısı, modelleme ve simülasyon, disiplinler arası, bölümler arası işbirliği, kültür başlığında, bilgi paylaşımı, açık inovasyon ve şirketler arası işbirliği, işletmede bilgi ve iletişim değeri konularında E4.0'a uyumlaştırılması gerekmektedir. Ariffin ve Ahmad (2021) ise E4.0 olgunluk düzeylerinin belirlenmesinde, işletmelerin örgütsel göstergeleri olan insanları, süreci, teknolojiyi, yeteneği ve kalite iyileştirme uygulamalarına uyum sağlama istekliliğine dikkat çekmektedir.

Yine, Lichtblau vd. (2015) E4.0'a hazırlık düzeyinde, altı boyut altında 18 maddeli bir araştırma sonucu sunarken aynı zamanda, E4.0 önündeki engelleri ve çözüm yollarını da analiz etmektedir. Klötzer ve Pflaum (2017) E4.0 olgunluk düzeyinde, üretim tedarik zincirlerinde dijitalleşmeyi ölçen bir olgunluk modeli önermiştir ve bu araştırma siber-fiziksel sistemler, akıllı ürünler ve büyük veri analitiği gibi alanları kapsamaktadır. Bibby ve Dehe (2018) E4.0 olgunluk düzeyi çalışmalarında, akıllı fabrikalar, insan ve kültür ve strateji boyutları temelinde, E4.0 olgunluk değerlendirmesi yapmışlardır. Akıllı fabrikalar için, 3 boyutlu yazıcı ile katmanlı üretim, bulut bilişim, üretim yürütme sistemi, nesnelerin interneti, siber-fiziksel sistemler, büyük veri, sensörler, e-değer zinciri ve otonom robotların kullanımını araştırmışlardır. Nemeth vd. (2018) çalışmalarında E4.0 olgunluk düzeyi için, işletmelerin kestirimci ve önleyici bakım stratejilerinin veri bilimi ile desteklenerek dijitalleşmesini hedef alan bir olgunluk modeli önermektedirler. Paccini vd. (2019) E4.0 hazırlık düzeyi üzerine yaptıkları çalışmalarında, araştırmacılar, IoT, büyük veri, bulut bilişim, siber fiziksel sistemler, otonom robotlar, eklemeli imalat, artırılmış gerçeklik ve yapay zeka gibi E4.0 teknolojileri için işletmelerin hazırlık düzeyini ölçen bir model önermişlerdir. Santos ve Martinho (2019) E4.0 olgunluk modeli çalışmalarında, örgütsel strateji, yapı ve kültür, işgücü, akıllı fabrikalar, akıllı süreçler, akıllı ürünler ve servisleri temel alan bir olgunluk modeli geliştirmişlerdir.

Bu çalışmada literatürü destekleyecek şekilde, E4.0 teknolojileri kullanım düzeyinde yedi boyutlu (nesnelerin interneti, siber fiziksel sistemler, büyük veri, üç boyutlu yazıcı, bulut bilişim, otonom robotlar ve artırılmış gerçeklik) 29 maddeli bir ölçek önermektedir. Özellikle üretim işletmelerinin teknolojileri kullanım düzeyinin belirlenmesinde yardımcı olacak bu ölçeğin, diğer bağımlı değişkenler ile birleştirilerek yeni çalışmalara temel hazırlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı, E4.0 teknolojileri kullanım düzeyinin belirlenmesi için bir ölçek geliştirmektir. Bu ölçek işletmelerin, özellikle üretim işletmelerinin, teknolojileri kullanımları konusunda hangi düzeyde olduklarını görmeleri açısından E4.0 alanına önemli bir katkı sağladığı düşünülmektedir. Bu noktada amacımız, teknolojilerin ve bu teknolojilere bağlı olarak

belirlenen alt uygulamaların işletmelerde ne düzeyde gerçekleştiğini görmek, buna göre teknoloji düzeyini hazırlık, başlangıç, olgunluk düzeyi gibi seviyelerle tanımlayabilmektir.

Bu kapsamda E4.0 teknoloji kullanım düzeylerinin belirlenmesi için kurumsal bilgilerle toplamda 41 soru, teknolojilere ait ölçek için analiz edilen 29 soru-7 boyuttan oluşan bu ölçeğin istatistiksel açıdan yeterli koşulları sağladığı görülmüştür. Elde edilen bulgular doğrultusunda her teknolojiye ait alt uygulamalar, faktör yükleri ile teknoloji boyutları altında toplanmıştır. Bulgular sonucunda elde edilen yedi faktörlü bu ölçekte, her faktör bir teknoloji bileşenine denk gelmektedir. Buna göre aynı teknoloji içerisinde yer alan uygulamalar birbiriyle bağlıdır, diğer boyutlar ile nispeten bağlı veya bağımsızdır. Yapılan keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizine göre ölçek istatistiksel açıdan anlamlı ve güvenilirdir.

Türkiye E4.0 konusunda, E2.0 ile E3.0 arasında bir olgunluk düzeyine sahiptir. İşletmelerin kullandıkları teknolojiler E4.0 ile tam olarak uyumlu değildir. Türkiye'de E4.0'a tam olarak geçen her anlamda uygulayan işletmelerin sayısı parmakla sayılabilecek kadardır. Özellikle Türkiye ekonomisinin can suyunu oluşturan KOBİ'lerin E4.0 yolculukları oldukça sıkıntılıdır. Buna rağmen, uluslararası rekabet için E4.0'a geçiş kritik bir önem taşımaktadır. Bu nedenle işletmelerin dönüşümü, teknoloji bileşenlerini kullanmaya başlaması hem hükümetin hem de işletmelerin gündemindedir. Özellikle Türkiye'deki işletmelerin %95' inden fazlasını oluşturan KOBİ'lerin E4.0 konusunda önemli desteklere ihtiyacı bulunmaktadır. KOBİ'ler finans, çalışan ve ar-ge maliyetleri konusunda dezavantajlı gruptadır. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde büyük işletmeler E4.0'a geçişte daha avantajlı durumdadır. Dezavantajların avantaja dönüşebilmesi için gerekli planlamaların, teşviklerin ve analizlerin yapılması önem taşımaktadır. İşletmelerin mevcut durumlarını görmesi ve buna göre gelecek yatırımlarını yapması gerekmektedir. Bu bağlamda, E4.0 konusunda hangi düzeyde, hazırlıkta veya olgunlukta olduklarını bilmek sürecin ilk aşamasıdır. Bu aşamada E4.0 teknolojilerine sahip olmak ve bu teknolojilerin kullanım düzeylerinin belirlenmesi mevcut durumu görmeyi sağlamaktadır. Bu noktada E4.0 teknolojileri kullanım düzeyinin belirlenmesi için ölçek ve modellere ihtiyaç duyulacaktır. Bu çalışma özellikle bu aşamada girişimcilere ve uygulayıcılara fayda sağlayacaktır.

Ülkemizde E4.0 konusunda yapılan çalışmaların sayısı ne kadar fazla olursa farkındalık düzeyi de o kadar yükselecektir. Özellikle uygulamalı çalışmaların sayısı sınırlıdır. Bunun nedeni konunun yeni olması, karmaşık ve kapsayıcı olması ve örnek çalışmaların ve henüz ölçeklerin geliştirilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu araştırma, araştırmacılara hazır bir ölçek olması açısından fayda sağlayacak, anket oluşturma sürecini ortadan kaldırarak araştırma sürecini kısaltacaktır. Bu açıdan gelecek araştırmalar için E4.0'ın farklı değişkenlerle ilişkilendirilmesi ve yeni ölçeklerin hazırlanmasına birikim oluşturacaktır. Gelecek araştırmalarda, E4.0 teknolojileri kullanım düzeyi ölçeğinin geliştirilmesi için farklı alt uygulamalar ve daha büyük örneklem grupları kullanılarak güvenilirliği ve geçerliliği artırılabilir. Özellikle bu ölçek kullanılarak, işletmelerin performansları, verimlilikleri, kalite ve çalışanlar üzerine etkileri konularında çalışılabilir. Teknolojik işsizlik, yeniliğe direnç, çalışanların niteliklerinde dönüşümler, işletme işlevlerinin 4.0'a adaptasyonu, toplum 5.0, akıllı çalışanlar vb. gibi değişkenlerle ilişkilendirilerek işletme alanına yeni katkılar sağlanabilir.

Kaynakça

- Akdil, K. Ustundag, A. ve Çevikcan E. (2018). Maturity and Readiness Model for Industry 4.0 Strategy. *Industry 4.0: Managing The Digital Transformation* (Edt: Ustundag A. ve Çevikcan E.)pp 61-94, Newyork: Springer.
- Aksoğan, M. (2020). Opinions of students about distance education in the pandemi process. *MTU Journal of Engineering and Natural Sciences, Special Issue*, 1-9. doi:10.46572/nat.2020.11.
- Aksu, G., Eser M.T. ve Güzeller C.O. (2017). *Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile yapısal eşitlik modeli uygulamaları*. Ankara: Detay yayıncılık.
- Antalya Ticaret ve Sanayi Odası (2017). Antalya firmalarına yönelik Endüstri 4.0 Durum tespiti, ölçeğin geliştirilmesi ve pilot uygulama projesi. ATSO, Akdeniz Üniversitesi TTO, Antalya Bilim Üniversitesi TTO, Antalya, <https://www.atso.org.tr/yukleme/dosya/b5397a8cdd23159c064f2957c269fbe4.pdf>.
- Ariffin, K. A. Z., ve Ahmad, F. H. (2021). Indicators for maturity and readiness for digital forensic investigation in era of industrial revolution 4.0. *Computers & Security*, 105, 102237.
- Bai, C., Dallasega, P., Orzes, G., ve Sarkis, J. (2020). Industry 4.0 technologies assessment: A sustainability perspective. *International Journal of Production Economics*, 229, 107776.
- Basl, J. (2016). The pilot survey of the industry 4.0 principles penetration in the selected czech and polish companies. *Journal Of Systems Integration*, 7(4), 3-8.
- Benešová, A. ve Tupa J.(2017), Requirements for education and qualification of people in Industry 4.0. *Procedia Manufacturing*, 11, 2195-2202.

- Bibby, L., ve Dehe, B. (2018). Defining and assessing industry 4.0 maturity levels–case of the defence sector. *Production Planning & Control*, 29(12), 1030-1043.
- Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2018). Türkiye'nin sanayi devrimi; Dijital Türkiye, Türkiye'nin sanayi devrimi yol haritası. <https://www.sanayi.gov.tr/tsddtyh.pdf>. erişim tarihi 10.04.2021.
- Caiado, R. G. G., Scavarda, L. F., Gavião, L. O., Ivson, P., de Mattos Nascimento, D. L., ve Garza-Reyes, J. A. (2021). A fuzzy rule-based industry 4.0 maturity model for operations and supply chain management. *International Journal of Production Economics*, 231, 107883.
- Damiani, L., Demartini, M., Guizzi, G., Revetria, R., ve Tonelli, F. (2018). Augmented and virtual reality applications in industrial systems: A qualitative review towards the industry 4.0 era. *IFAC-PapersOnLine*, 51(11), 624-630
- Dopico, M., Gomez, A. D. L. Fuente, D., García, N., Rosillo, R. & Puche, J. (2016). A vision of industry 4.0 from an artificial intelligence point of view. *Int'l Conf. Artificial Intelligence, ICAI'16*, 407-413.
- Drath, R. & Horch A. (2014), Industrie 4.0: Hit or hype?, *IEEE Industrial Electronics Magazin*, 56-58.
- Enrique, D. V., Druczkoski, J. C. M., Lima, T. M., ve Charrua-Santos, F. (2021). Advantages and difficulties of implementing Industry 4.0 technologies for labor flexibility. *Procedia Computer Science*, 181, 347-352.
- Frank, A. G., Dalenogare L.S. & Ayala N. F. (2019). Industry 4.0 technologies: Implementation patterns in manufacturing companies. *International Journal of Production Economics*, 15-26, <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2019.01.004>.
- Ganzarain, J. ve Errasti, N. (2016). Three stage maturity model in SME's toward industry 4.0. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 9(5), <http://dx.doi.org/10.3926/jiem.2073>.
- García, S. G. & García M. G. (2019). Industry 4.0 implications in production and maintenance management: An overview. *Procedia Manufacturing*, 41, 415-422, <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2019.09.027>.
- Gilchrist, A. (2016). *Industry 4.0: The industrial internet of things*. New York: Springer Publishing, Apress Media.
- Görçün, Ö. F. (2017). *Dördüncü sanayi devrimi, endüstri 4.0*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Guzmán, V.E., Muschard B., Gerolamo M., Kohl H. & Rozenfeld H. (2020). Characteristics and skills of leadership in the context of Industry 4.0. *Procedia Manufacturing*, 43, 543–550, <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2020.02.167>.
- Gürbüz. S. (2019). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi*. Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Güriş S. ve Astar M. (2014). *SPSS ile istatistik*. İstanbul: Der Yayınları
- Hermann, M., Pentek T. & Otto B. (2016). Design principles for industrie 4.0 scenarios. *49th Hawaii International Conference on System Sciences*, 3929-3937.
- Jeschke, S., Brecher, C., Meisen, T., Özdemir, D., ve Eschert, T. (2017). Industrial internet of things and cyber manufacturing systems. *In Industrial Internet of Things* (pp. 3-19). Springer, Cham.
- Kagermann, H., Wahlster W. & Helbig J. (2013). Recommendations for implementing the strategic initiative industrie 4.0. ACATECH– *National Academy of Science and Engineering*.
- Kiangala, K. S., ve Wang, Z. (2019). An Industry 4.0 approach to develop auto parameter configuration of a bottling process in a small to medium scale industry using PLC and SCADA. *Procedia Manufacturing*, 35, 725-730.
- Klötzer, C., ve Pflaum, A. (2017). Toward the development of a maturity model for digitalization within the manufacturing industry's supply chain. *Proceedings of the 50th Hawaii International Conference on System Sciences*. Doi:10.24251/hicss.2017.509.
- Koh, L., Orzes, G. Ve Jia, F. (2019). The fourth industrial revolution (Industry 4.0): Technologies disruption on operations and supply chain management. *International Journal of Operations & Production Management*, 39, 817–828.
- Lasi, H., Kemper, H.G., Fettke, P., Feld, T. & Hoffmann, M., 2014. Industry4.0. *Springer Fachmedien Wiesbaden*, 239–242. <https://doi.org/10.1007/s12599-014-0334-4>, <http://www.wirtschaftsinformatik.de>.
- Li, X., Li D., Wan J., Vasilakos, A.V., Lai C.F. & Wang S. (2017). A review of industrial wireless networks in the context of Industry 4.0. *Wireless Network*, 23, 23-41. doi 10.1007/s11276-015-1133-7.
- Lichtblau, K., Stich, V., Bertenrath, R., Blum, R., Bleider, M., ve Millack, A. (2017). IMPULS, Industry 4.0 readiness, VDMA.https://industrie40.vdma.org/documents/4214230/26342484/Industrie_40_Readiness_Study_1529498007918.pdf/0b5fd521-9ee2-2de0-f377-93bdd01ed1c8.

- Malik, A. A. ve Bilberg, A. (2019). Collaborative robots in assembly: A practical approach for tasks distribution. *In 52nd CIRP Conference on Manufacturing Systems*, 81, 665-670.
- Meissner, H., Ilse R. & Aurich J.C. (2017). Analysis of control architectures in the context of industry 4.0. *Procedia CIRP* 62, 165-169.
- Mittal, S., Khan, M. A., Romero, D., ve Wuest, T. (2018). A critical review of smart manufacturing & Industry 4.0 maturity models: Implications for small and medium-sized enterprises (SMEs). *Journal Of Manufacturing Systems*, 49, 194-214.
- Mrugalska, B. & Wyrwicka M.K. (2017). Industry 4.0-towards opportunities and challenges of implementation. *24th International Conference on Production Research*, doi: 10.12783/dtetr/icpr2017/17640.
- Nemeth, T., Ansari, F., Sihn, W., Haslhofer, B., ve Schindler, A. (2018). PriMa-X: A reference model for realising prescriptive maintenance and assessing its maturity enhanced by machine learning. *Procedia CIRP*, 72, 1039-1044.
- Özdoğan, O. (2017). *Endüstri 4.0, dördüncü sanayi devrimi ve endüstriyel dönüşümün anahtarları*. İstanbul: Pusula 20 Teknoloji ve Yayıncılık A.Ş.
- Pacchini, A. P. T., Lucato, W. C., Facchini, F., ve Mummolo, G. (2019). The degree of readiness for the implementation of Industry 4.0. *Computers in Industry*, 113, 103125.
- Pallant, J. (2011). *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using the SPSS program*. (4th Edition), Mc Graw Hill: Open University Press.
- Pan M. Sikorski J. Kastner C.A. Akyord., Mosbach S., Lau, R. & Kraft, M. (2015). Applying Industry 4.0 to the Jurong Island eco-industrial park. *The 7. international conference on applied energy*, ICAE, 75, 1536-1541.
- Roblek, V., Meško M. & Krapež A. (2016). A complex view of industry 4.0. *Sage Open*. 1-11, doi: 10.1177/2158244016653987.
- Santos, M.Y., Sá J.O., Andrade C., Lima F.V., Costa E., Costa, C., Martinho B. & Galvão J. (2017). A big data system supporting Bosch Braga industry 4.0 Strategy. *International Journal of Information Management*, 37, 750-760.
- Santos, R. C., ve Martinho, J. L. (2019). An Industry 4.0 maturity model proposal. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 31(5). <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JMTM-09-2018-0284>.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research-Online*, 8(2), 23-74.
- Schuh, G., Gausemeier J. ve Wahlster W. (2017). *Industrie 4.0 maturity index*. ACATECH, Germany. https://boundariesys.com/wp-content/uploads/2021/03/Acatech_Maturity_Index_2020-IAN.pdf.
- Schumacher, A., Erol, S., ve Sihn, W. (2016). A maturity model for assessing Industry 4.0 readiness and maturity of manufacturing enterprises. *Procedia CIRP*, 52.
- Schwab, K. (2016). *Dördüncü sanayi devrimi*, *World Economic Forum*. (Zülfü Dicleli. Çev.), İstanbul: Optimist Yayınları.
- Shafiq, S.I., Sanin C., Szczerbicki E. & Toro C. (2015) Virtual engineering object/ virtual engineering process: A specialized form of cyber physical system for industrie 4.0. *Procedia Computer Science*, 60, 1146-1155.
- Siltanen, S. (2012). *Theory and applications of marker-based augmented reality*. Technical Research Centre of Finland: Julkaisija Utgivare-Publisher.
- Stock, T. & Seliger G. (2016). Opportunities of sustainable manufacturing in industry 4.0. *Procedia CIRP*, 40, 536-541.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tortora, A. M., Maria, A., Lannone, R., & Pianese, C. (2021). A survey study on Industry 4.0 readiness level of Italian small and medium enterprises. *Procedia Computer Science*, 180, 744-753.
- TUBİTAK (2016). *Yeni sanayi devrimi akıllı üretim sistemleri teknoloji yol haritası*. Ankara: Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Daire Başkanlığı.
- TÜSİAD & BCG (2017). Türkiye'nin sanayide dijital dönüşüm yetkinliği raporu: Türkiye'nin 4. sanayi devrimi, TÜSİAD-T/2017,12 – 589.

- Wang, L. & Wang G.(2016). Big data in cyber-physical systems, digital manufacturing and industry 4.0. *I.J. Engineering and Manufacturing*, 4, 1-8.
- Yaşlıoğlu, M.M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Zezulka, F. P. Marcon, I. Vesely & Sajdl O. (2016). Industry 4.0-an introduction in the phenomenon. *IFAC-Papers OnLine* 49-25, 8–12.

Extended Abstract

Aim and Scope

This study aims to develop a scale to determine the level of use of I4.0 technologies of enterprises. Determining the I4.0 technologies usage level of enterprises is important in terms of seeing the current situation and planning the future. Determining the I4.0 technologies usage level of enterprises is important in terms of seeing the current situation and planning the future. When the literature is examined, it is seen that while the number of studies on I4.0 is increasing, there is an important gap in practice and scale, and the studies are mostly at the level of theoretical and awareness. In this respect, it is thought that the study will contribute to the field.

This study covers which using and invest enterprises I4.0 technologies in Turkey. "According to "Turkey's Digital Road Map" by the Ministry of Industry and Technology (2018) is thought to play an important role in the transformation of enterprises in Turkey are five cities. These cities are İzmir, Ankara, Kayseri, Konya and Mersin. These cities were examined for scale, and Kayseri province was chosen for the application. When we look at the narrower reasons for choosing Kayseri, it is a developed industrial city, and it has important production brands in its city. Again, I4.0 has an organized industrial zone with high awareness, and businesses in the region support researchers in obtaining data.

Methods

The number of enterprises using I4.0 technologies in Kayseri OIZ is estimated to be 84. 79 of these enterprises have been reached. In these enterprises, most of the senior managers were interviewed, and the data were collected by survey method. The questionnaire questions were created by browsing and reading many sources about I4.0 and benefiting from expert opinions. After the data were obtained, they were analyzed in SPSS and SPSS AMOS program.

Findings

Cronbach's Alpha of the scale was 0.862, KMO and Bartlett's test was 0.698, and 0.000 for sig. It is suitable for reliability and structure validity. It was seen that the data were suitable for normal distribution with the values of skewness and kurtosis. According to the factor analysis results, the scale consists of seven factors. Accordingly, the first factor is robotic applications, the second factor is the three-dimensional printer, the third factor is cloud computing, the fourth factor is cyber-physical systems, the fifth factor is big data, the sixth factor is augmented reality and the seventh factor is the internet of objects. According to the last confirmatory factor analysis, the items' correlation values and goodness of fit values were found within limits accepted in the literature. In this context, the scale was found to be meaningful and reliable.

Conclusion

This study aims to develop a scale to determine the level of use of I4.0 technologies of enterprises. This scale makes an important contribution in determining the level of technology usage of enterprises, especially production companies. In this context, it was observed that this scale consisting of 29 questions-7 dimensions analyzed provides statistically sufficient conditions. In this seven-factor scale obtained as a result of the findings, each factor corresponds to a technology component. Accordingly, applications in the same technology are interconnected, relatively connected or independent with other dimensions. According to the exploratory and confirmatory factor analysis, the scale is statistically significant and reliable.

Borsa İstanbul'un Bölgesel Piyasalar ile Entegrasyonu: Dinamik Koşullu Korelasyonlar ve Yayılım Endeksinden Kanıtlar

Integration of Borsa Istanbul with Regional Markets: Evidences from Dynamic Conditional Correlations and Spillover Index

Gamze Göçmen Yağcılar¹

Öz

Çalışmanın amacı, Borsa İstanbul 100 (BİST100) endeksinin bölgesel entegrasyonlarının düzeyini gelişmiş ve gelişen piyasalar çerçevesinde incelemektir. Bu amaçla 09.07.2012-19.02.2021 dönemine ait günlük veri seti kullanılarak MSCI tarafından oluşturulan yedi farklı bölge endeksinin yanı sıra MSCI Dünya ve MSCI Gelişen piyasalar endeksleri ile BİST100 endeksi arasındaki etkileşimler incelenmiştir. Araştırmanın ilk aşamasında iki değişkenli DCC-GARCH yöntemi kullanılarak dinamik koşullu korelasyonlar hesaplanmış ve tüm analizlerde pozitif ve anlamlı katsayılar elde edilmiştir. BİST100 ile ilişkisi en güçlü endeksin Gelişen Avrupa piyasaları, ikinci olarak da Gelişmiş Avrupa piyasaları olduğu bulunmuştur. En zayıf ilişki ise Körfez ülkeleri endeksi ile görülmüştür. Genel olarak Borsa İstanbul'un gelişmekte olan piyasalar ile korelasyonu, gelişmiş piyasalardan daha yüksek çıkmıştır. İkinci aşamada endeksler arasındaki etkileşimin yönünü belirlemek amacıyla Diebold ve Yılmaz (2012) tarafından geliştirilen yayılma endeksi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular Borsa İstanbul'un bölgesel endekslerle etkileşiminin zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulguların gerek finansal entegrasyonun fayda ve maliyetleri noktasında politika yapıcılara gerekse yatırım stratejileri oluşturmaya çalışan portföy yöneticilerine yol göstermesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: DCC-GARCH, Volatilite Yayılımı, Dinamik Koşullu Korelasyonlar, Finansal Piyasa Entegrasyonu

Abstract

The aim of this study is to investigate the integration level of Borsa Istanbul 100 (BİST100) index with regional indexes considering developed and emerging market segments. For this purpose, using a daily data set covering 09.07.2012-19.02.2021 period, interactions between BİST100 index and seven regional indexes constituted by MSCI as well as MSCI World and MSCI Emerging Market indexes are examined. At the first stage of the study, dynamic conditional correlations are estimated by bivariate DCC-GARCH method and positive and significant coefficients are obtained for all index pairs. Highest correlations with BİST100 belong to MSCI emerging Europe and MSCI developed Europe indexes respectively. The weakest correlation of BİST100 is observed with MSCI-GCC index. Conditional correlations of BİST100 and emerging markets are higher than those of BİST100 and developed markets. At the second stage, Diebold and Yılmaz (2012) spillover index is performed in order to determine the direction of interactions. Findings of return and volatility spillovers suggest that the interactions among Borsa İstanbul and regional indexes are weak. Results obtained from the analysis are expected to be useful for both policy makers in the sense of benefits and costs of financial integration and investors in their portfolio decisions.

Keywords: DCC-GARCH, Volatility Spillover, Dynamic Conditional Correlations, Financial Market Integration

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: C58, F15, F65, G15

Submitted: 27 / 04 / 2021

Accepted: 25 / 09 / 2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, gamzeyagcilar@sdu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-5009-4696>

Giriş

McLuhan'ın (1962), teknolojik gelişmelerin medyada yarattığı dönüşümün neticesinde dünyanın her köşesinin birbirine bağlanarak "Küresel bir Köyü" andırmaya başladığını ifade etmesinin ardından, küreselleşme kavramı yeni bir anlam kazanmıştır. Yeni medya sayesinde dünya gezegeni, tüm insanların hiç olmadığı kadar hızlı bir etkileşim halinde oldukları bir köy ölçeğine indirgenmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin neden olduğu yakınsamanın boyutları tartışılmaya devam ederken, 21. Yüzyılda bunun yalnızca "haberleşme" ile sınırlı kalmadığını söylemek yerinde olacaktır. Thomas Friedman (2005) "Dünya Düzdür" söylemini ortaya atarken internet ve bilgi teknolojileri sayesinde sanayileşmiş ve gelişen ekonomiler arasında rekabet şartlarının eşitlenmeye başladığını ileri sürmektedir. Buna göre bireysel girişimler ile şirketler, büyük ya da küçük, hepsi artık okyanus ötesine uzanan geniş, karmaşık, tüm kıtaları kapsayan rekabetçi bir küresel tedarik zincirinin parçası olmaktadır (World Inc., 2021).

Primorac (2012, August 30), ticaret, sermaye, bilgi ve teknolojilerdeki karmaşık etkileşimlerin yeni bir küresel yakınsamaya öncülük ettiğini ileri sürmektedir. Zengin ve yoksul ülkeler arasındaki ayırım, teknolojinin gelişmekte olan ekonomilerin ithal ederek gelişmiş ekonomileri yakalamak için adapte edebileceği bir emtia haline dönüşmesiyle bulanıklaşmıştır. Mahubani (2012, s. 8) bu yakınsamanın neticesinde tek bir küresel ekonominin oluştuğunu, küçük ve gelişen piyasa ekonomilerinde meydana gelen olumsuzluk karşısında büyük dünya ekonomilerinin dahi ürperdiğini ya da tedarik zincirlerinin küreselleşmesi neticesinde bir ülkede yaşanan doğal afetin sonuçlarına okyanus ötesindeki ülkelerin de katlanmak zorunda kaldığını ileri sürmektedir.

Elbette teknoloji ve iletişim ekonomik entegrasyonun gerçekleşmesi için tek başına yeterli faktörler değildir. Bunun yanı sıra devletlerin ve düzenleyici otoritelerin ekonomik entegrasyonların sağladığı kazanımları dikkate alarak düzenlemeleri gevşetme, kısıtlamaları azaltma ve serbestleşmenin önünü açma yönünde inisiyatif aldığı bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Song ve diğerlerine (2021) göre bu inisiyatifler farklı ülkelerin ekonomilerini birbirine bağlama ve entegre etmede önemli rol oynamıştır. Ekonomik entegrasyon bu ülkelere yalnızca ekonomik refah ve kalkınma getirmekle kalmamış, aynı zamanda kaynaklarının (mallar, hizmetler ve sermaye) sınırlar arasında serbest dolaşımına da yardım etmiştir (Song vd., 2021, s.366).

Ekonomik entegrasyonların artması işletmeler için müşteri pazarını genişletirken, daha geniş bir rekabet çevresi ile karşı karşıya bırakmış, artan talebi karşılamaya dönük yatırımları, üstelik de daha düşük maliyetle finanse etme arayışını gündeme getirmiştir. Bu da ekonomik yakınsamalara finansal yakınsamaların nasıl eşlik ettiğini gösteren bir bağlam yaratmıştır. Bekaert ve diğerlerine (1998) göre, belirli bir piyasa finansal olarak entegre olduğunda işletmeler yeni yatırımcı havuzuna erişme imkânı elde edecektir. Etkin olmayan faaliyetler terk edilecektir. Sermaye maliyeti muhtemelen düşecek ve daha fazla yatırım projesi, pozitif net bugünkü değer sağlayarak, uygulanabilir hale gelecektir (Bekaert vd., 1998, ss. 1-2). Ne var ki yasal yönlerden gerçekleştirilmiş finansal serbestleşme adımları piyasa entegrasyonunun kolaylaştırılmasında her zaman fiili olarak etkili olmamıştır (Yao vd., 2018, s. 220). Arouri ve Foulquier'e (2012, s.382) göre, yatırımcıların farklı piyasalardaki menkul kıymetlere erişimini mümkün kılan ekonomik, kurumsal ve politik reformlar kadar, riskten kaçınma, nispi optimizm, bilgiyi algılama gibi davranışsal faktörler de finansal entegrasyon üzerinde etkili olmaktadır.

Sebebi ne olursa olsun, günümüzde gelişmiş ve gelişen ekonomiler arasında kaynakların ve gelirin dağılımında tam bir dengenin bulunmadığı açıkça görülmektedir. Bu durum, ekonomik/finansal entegrasyonun yüzde yüz sağlamadığını, tek başına dahi gösterebilir. Bununla birlikte giderek daha fazla çalışma ülkeler arasında entegrasyonun gün geçtikçe arttığı yönünde bulgular sunmaktadır. Özellikle gelişmiş piyasalarda finansal entegrasyonun varlığı pek çok çalışma ile ortaya konulmuştur (Al Nasser ve Hajilee, 2016, s. 1). Örneğin Huwart ve Verdier (2013, s.58) başlıca küresel finans merkezlerinin (Frankfurt, Londra, New York, Paris ve Tokyo) pay endekslerinin 1990'ların sonlarından bu yana neredeyse tam bir senkronizasyon içerisinde hareket ettiğini, bunun da pay alım satımı ile ilgilenenlerin dünyanın tüm finans merkezlerinde eş anlı hareket etme kabiliyetlerinin yansıması olduğunu öne sürmüşlerdir. Gelişmekte olan ülkeleri konu alan literatür incelendiğinde de bu piyasaların artık dünya piyasalarından daha az ayrıştığı gösterilmiştir (Kenourgios ve Samitas, 2011, s. 296). Son yirmi yıl çoğu gelişen ekonomilerin pay piyasalarında anlamlı finansal serbestleşmelere tanıklık ettiğine vurgu yapan Yao ve diğerlerine (2018) göre, sınır ötesi sahiplik üzerindeki sınırların kaldırılması ya da gevşetilmesiyle finansal serbestleşme yatırımcıların hem yurt içi hem de yabancı hisse senetlerini satın almalarına imkân sağlamıştır. Bunun sonucunda, sınır ötesi işlemler üzerindeki ticari engeller kaldırılırken, başlangıçta bölünmüş olan piyasalar daha entegre hale gelmiştir. Önceden bölümlendirilmiş piyasaların potansiyel katılımcıları açıklık ve finansal piyasaların birleşmesiyle herhangi bir piyasaya engelsiz giriş imkanından yararlanmışlardır (Yao vd., 2018, s. 220).

Yine de söz konusu entegrasyonun derecesinin tespit edilmesi, tüm zorluklarına ve kesin geçerli bir ölçütün bulunmamış olmasına rağmen oldukça önemlidir. Çünkü bu tür bir entegrasyonun fayda ve maliyetleri arasında her ülkeyi ve her kesimden yatırımcıyı etkileyebilecek bir ödünleşim (trade-off) bulunduğu açıktır. Al Nasser ve Hajilee'ye (2016, s. 11) göre finansal piyasaların entegrasyonunun yatırım faaliyetlerinin maliyet yapısını etkilemek suretiyle finansal sistemin gelişimine

katkı sağladığı yönünde fikir birliği bulunmaktadır. Kang vd. (2019, s. 1) son yirmi yılda ekonomiler ve finansal piyasalar arasındaki eşgüdümün derecesinin, konjonktür hareketlerinin anlaşılmasında ve gelişmekte olan pay piyasaları arasındaki çeşitlendirme fırsatlarının değerlendirilmesinde kritik hale geldiğini ileri sürmektedirler.

Gerçekten de dünya genelinde ulusal piyasalar arasındaki güçlü karşılıklı bağımlılıklar, sistemdeki bir piyasanın krize girmesi ya da ciddi bir çöküş deneyimlemesi durumunda daha güçlü bulaşmalara maruz kalmalarına öncülük etmektedir (Chevallier vd., 2018, s. 77). Bir ülkenin pay piyasalarının yabancı piyasalar ile entegrasyonu arttıkça, pay piyasalarının küresel faktörlere tepki verme olasılığı da artmakta ve yerel ekonomik birimlerin davranışları yerel olmayan koşullardan daha fazla etkilenmektedir (Inaba, 2020, s. 518). Ülkeler arasında artan entegrasyonlara bağlı olarak bir ülkede ortaya çıkan bir çok diğer ülkelere de sirayet etmekte, bu da pay piyasalarında eş hareketliliğe neden olmaktadır (Özşahin, 2017, s. 602). Bütün bunlar uluslararası bir yatırımcı için portföyünü çeşitlendirme ve bu şekilde etkin bir Hedging stratejisi oluşturma noktasında fırsatları nispeten azaltmaktadır. Bu nedenle uygulamada bilgi kanallarının ve şokların aktarım yollarının (pay piyasaları getiri ve volatiliteleri arasında) açığa çıkartılması büyük önem taşımaktadır (Gilenko ve Fedorova, 2014, s. 33).

Bu noktadan hareketle bu çalışmanın da amacı Borsa İstanbul'un (BİST) uluslararası piyasalar ile entegrasyonunu coğrafi bölgeler ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri çerçevesinde incelemektir. Bunun için Morgan Stanley Capital International (MSCI) tarafından oluşturulan bölge endeksleri ele alınmıştır. Böylece ülkelere ait risklerin etkileri elimine edilerek daha genel bir kıyaslama ölçütü kullanılması hedeflenmiştir. Çalışma periyodu olarak 2012 yılının Temmuz ayından 2021 yılının Şubat ayına kadarki dönem seçilmiştir. Bu dönemin tercih edilmesinde verilerin erişilebilirliğinin yanı sıra Küresel Finans Krizi, Avrupa Borç krizi gibi spesifik çalkantılı dönemleri takip eden nispeten istikrarlı bir dönem olması da etkili olmuştur. BİST 100 endeksinin MSCI endeksleri ile etkileşiminin araştırılmasında ilk olarak Engle (2002) tarafından çok değişkenli genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans (MGARCH) modellerinin bir türü olarak geliştirilen Dinamik Koşullu Korelasyonlar (Dynamic Conditional Correlations/DCC-GARCH) yöntemi uygulanmış ve endeksler arasında zamana göre değişen korelasyon ilişkileri ortaya çıkartılmıştır. İkinci aşamada GARCH modellerinin çözümü ile elde edilen koşullu varyanslar, endeksler arasındaki volatiliteler ve getiri yayılımlarının açığa çıkartılmasında kullanılmıştır. Bu amaçla Diebold ve Yılmaz (2009, 2012) tarafından geliştirilen yayılma endeksinden (spillover index) yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular BİST100 endeksinin tüm endeksler ile koşullu korelasyonlarının pozitif değer aldığı ortaya koymuştur. Ancak katsayıların çok yüksek olmadığı görülmektedir. BİST'in gerek gelişmiş gerekse gelişen Avrupa endeksleri ile korelasyonları en yüksek düzeydedir. En düşük korelasyonlar ise Körfez ülkeleri ile gerçekleşmiştir. Yayılım endeksinden elde edilen sonuçlar ise Borsa İstanbul'un bölge endeksleri ile etkileşiminin düşük olduğunu, gerek getirilerin gerekse volatilitenin çoğunlukla ülkenin kendi dinamiklerinden kaynaklandığını göstermiştir.

Elde edilen sonuçların Türkiye'nin dünyanın çeşitli bölgeleri ile ekonomik ve finansal entegrasyonu hakkında politika yapıcılara ve düzenleyicilere bir fikir vermesinin yanında, uluslararası portföy yatırımcıları için de yatırım stratejilerinin oluşturulmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Damianov ve Elsayed'e (2020, s. 1) göre bir varlığın, diğer bir varlıkla ortalama olarak hiç ilişkisi yoksa ya da negatif korelasyonlu ise riskten korunma (Hedging); portföyde önemli kayıpların gerçekleştiği dönemde negatif ilişki söz konusu olduğunda güvenli liman; ilişki pozitif olmakla birlikte tam korelasyonlu değilse çeşitlendirme yönünde portföye katkı sağlaması beklenir. Bu yaklaşımla Borsa İstanbul'un uluslararası portföy yatırımları için çeşitlendirme fırsatı sunduğunu söylemek mümkün olabilir.

Çalışma, Borsa İstanbul'un uluslararası piyasalar ile entegrasyonunu bölgesel endeksler bazında ve küresel çapta araştırması bakımından özgündür. Zamana göre değişen koşullu korelasyonlar (Dynamic Conditional Correlations-DCC), ilişkinin farklı dönemlerdeki seyri hakkında da bilgi sunmaktadır. Ayrıca getiri ve volatiliteler yayılımları incelenmek suretiyle etkileşimin yönü de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kurgusu şu şekildedir: 1. Bölümde literatür araştırmasına yer verilmiş, piyasalar arasındaki entegrasyonu çok değişkenli GARCH modelleri ile ele alan çalışmalar ve volatiliteler yayılımlarını Diebold-Yılmaz (2009, 2012) yöntemi ile inceleyen çalışmalar ayrı ayrı sunulmuştur. 2. Bölümde, analizlerde kullanılan metodoloji sunulmuş; veri seti ve değişkenler tanımlanmıştır. 3. Bölümde analizlerin sonuçlarına yer verilmiştir. Son bölümde bulgular tartışılarak genel değerlendirmeler ve politika önerileri ile makale sonuçlandırılmıştır.

1. Literatür Araştırması

1.1. Piyasaların Entegrasyon Derecesini Araştıran Çalışmalar

Günümüzde özellikle gelişmiş pay piyasaları arasında güçlü bir entegrasyonun ve buna bağlı olarak eş hareketliliğin varlığı genel kabul gören bir durumdur. Bu nedenle araştırmacıların ilgisi daha çok gelişmekte olan piyasaların kendi aralarındaki ve gelişmiş piyasalarla olan entegrasyonlarını keşfetmeye yöneliktir. Son yıllarda özellikle çok değişkenli GARCH türü modellerin bu konudaki sorulara yanıt aramada yaygın olarak kullanılan yöntemler arasında olduğu görülmektedir. Bu

çalışmanın uygulamasıyla da uyumlu olarak bu bölümde piyasalar arasındaki entegrasyonu çok değişkenli GARCH türü modellerle analiz eden çalışmalara yer verilmiştir.

Berine vd. (2010) üç değişkenli VAR-GARCH(1,1)-in-mean modelini kullanarak Asya ve Latin Amerika ekonomilerinde getiri yayılımları daha baskın iken, gelişmekte olan Avrupa ülkelerinde volatilité yayılımları öne çıktığını göstermişlerdir. Ayrıca Asya'da küresel (olgun) piyasalardan, Latin Amerika ve Orta Doğu'da ise bölgesel (gelişmekte olan) piyasalardan yayılma etkilerinin daha güçlü olduğu bulunmuştur. Lean ve Teng (2013) DCC-GARCH yöntemi kullanarak Malezya pay piyasalarının Hindistan ve ABD ile korelasyonunun Çin ve Japonya piyasalarına kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Daugherty ve Jithendranathan (2015), ABD pay piyasalarından az gelişmiş (frontier) piyasalarla arasındaki ilişkileri koşullu korelasyonlar, volatilité transferi ve transfer entropisi yöntemleri ile araştırmışlardır. ABD ile en yüksek korelasyona sahip ve ABD'den bilgi akışının en fazla görüldüğü piyasaların Avrupa az gelişmiş piyasaları olduğu bulunmuştur. Bala ve Takimoto (2017), Nijerya, Japonya, ABD, İngiltere, Brezilya ve Çin borsalarını ele aldıkları çalışmalarında çok değişkenli GARCH yöntemlerini kullanarak gelişmekte olan ülkeler arasındaki korelasyonların gelişmiş ülkelere kıyasla daha düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Bonga-Bonga (2018), bulaşma derecesini ortaya koymak amacıyla Güney Afrika ve diğer BRICS ülkeleri arasında finansal şokların geçişkenliğini araştırmıştır. VAR-DCC-GARCH yönteminden elde edilen bulgular Güney Afrika ile Brezilya arasında karşılıklı yayılma ve bağımlılık bulunduğunu; ayrıca Güney Afrika'nın en çok Çin, Hindistan ve Rusya'dan kaynaklı krizlerden etkilenirken, bu ülkelerin Güney Afrika kaynaklı krizlerden en az etkilendiğini ortaya koymuştur. Lou ve Wang (2019) ABD, Japonya, Hong Kong ve Singapur pay piyasaları arasındaki dinamik volatilité bağlantısını ortaya koymak amacıyla ve MHAR-DCC modelini uygulamışlardır. Bulgular ABD gecikmeli günlük volatilitenin gelişmiş Asya borsalarının cari günlük volatiliteleri üzerinde anlamlı pozitif etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda Asya borsalarının da birbirleriyle yakın bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Do vd. (2020), EGARCH ve DCC-MGARCH yöntemleri kullanarak Çin'in pay piyasalarının komşu ülkeleri olan Singapur, Japonya, Avustralya ve ASEAN-5 ülkeleri ile ilişkisinin, ABD, Almanya ve İngiltere ile olan ilişkisinden daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Araştırma periyodunun kriz dönemlerini de içermesi bazı çalışmaların finansal krizlerin piyasalar arasındaki entegrasyon üzerindeki etkilerini ortaya koymalarına imkan sağlamıştır. Dinamik Koşullu Korelasyonlar hesaplanarak yapılan pek çok çalışmanın ortak bulgusu, kriz dönemlerinde piyasalar arasındaki entegrasyonun arttığı yönündedir. Bu çalışmalardan birinde Wang ve Moore (2008) Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya pay endekslerinin tüm Euro bölgesi ile korelasyonunun Asya ve Rusya krizlerinden sonraki dönemde ve Avrupa Birliğine girdikten hemen sonraki dönem boyunca daha yüksek seviyelere ulaştığını tespit etmişlerdir. Kenourgios ve Samitas (2011) 2008 Küresel Finans Krizi (GFC) döneminde Türkiye'nin de aralarında bulunduğu gelişmekte olan beş Balkan ülkesinin üç Avrupa Birliği ülkesi ve ABD ile pay piyasaları arasındaki bağımlılığın arttığını ortaya koymuşlardır. Gjika ve Horvath (2013), Orta Avrupa ülkeleri pay piyasalarının kendi aralarındaki ve AB ile aralarındaki korelasyonların yüksek olduğunu, çeşitlendirme olanaklarının volatilitenin yüksek olduğu istikrarsız dönemlerde (kriz) orantısız biçimde düştüğünü tespit etmişlerdir. Dimitriou, Kenourgios ve Simos (2013), BRICS ülkeleri ve ABD arasında GFC'nin bulaşma etkisini incelemişlerdir. Krizin erken dönemlerinde BRICS ülkelerinde herhangi bir bulaşma etkisine rastlanmazken, Lehman Brothers şirketinin çöküşünün ardından bağlantıların, yatırımcıların risk iştahındaki artışa işaret edecek şekilde yükseldiği gözlenmiştir. Ayrıca 2009'un başlarından itibaren tüm BRICS ülkeleri ve ABD arasındaki korelasyonların da artmaya başladığı bulunmuştur. Baumöhl (2013), G7 ülkeleri ile dört Orta Avrupa ülkesi arasındaki korelasyonların GFC ve Avrupa borç krizi nedeniyle piyasa çöküşlerinin gerçekleştiği dönemlerde en yüksek değerlere ulaştığını ortaya koymuştur. Gilenko ve Fedorova (2014), dört boyutlu BEKK-GARCH-in-mean modeli kullanarak BRIC ülkeleri ile ABD, Almanya, Japonya ve MSCI EM endeksini arasındaki korelasyonların GFC öncesinde, süresince ve sonrasında farklılaştığını bulmuşlardır. Chittedi (2015), GFC döneminde, kriz öncesi döneme göre ABD ve Hindistan pay piyasaları arasındaki korelasyon katsayılarının ortalamasında anlamlı bir artış olduğunu açığa çıkartmıştır. Robiyanto (2018), Endonezya pay piyasasının Asya piyasaları ve gelişmiş ülke piyasaları ile entegrasyonunu araştırmış; 2008 krizinin sonrasında Endonezya'nın Filipinler, Avustralya ve Japonya dışında entegrasyonun arttığını göstermiştir. En büyük artışlar ise Asya piyasaları ile ve özellikle de ASEAN piyasaları ile gerçekleşmiştir. Joyo ve Lefen'in (2019) elde ettiği bulgular GFC süresince Pakistan ve ticaret ortakları (Çin, Endonezya, Malezya, ABD ve İngiltere) arasındaki entegrasyonun yüksek olduğunu ancak kriz sonrasında pay piyasaları arasındaki entegrasyonun önemli ölçüde azaldığını ortaya koymaktadır.

Bir kısım çalışmalar piyasalar arasındaki entegrasyonun derecesi kadar bunun belirleyicilerini de ortaya koymaya çalışmışlardır. Örneğin Guesmi, Nguyen ve Teulon (2013), Latin Amerika gelişmekte olan pay piyasaları arasındaki entegrasyonun başlıca belirleyicileri arasında ticaret açıklığı ve pay piyasalarının gelişmişliği olduğu sonucuna varmışlardır. Narayan vd. (2014), Asya ülkeleri ile ABD ve Avustralya arasındaki koşullu korelasyonlar üzerinde fiyat farkları, kur riski, GFC, ikili ticari ilişkiler, dışa açıklık ve yerel piyasa özelliklerinin tamamının etkili olduğunu; Asya-Çin arasındaki korelasyonların ise belirlenen değişkenlerden fazla etkilenmediğini tespit etmişlerdir. Lee ve Kim (2014) 14 Avrupa ülkesini ele almışlar ve panel regresyon analizinden yararlanmışlardır. Avrupa borç krizi ve GFC'nin etkilerine ilave olarak parasal performans yakınsaması, faiz oranları arasındaki daha düşük farklılık ve enflasyon, parasal birlik sonrası

AB piyasaları arasındaki artan entegrasyonun başlıca itici güçleridir. Aladesanmi, Casalin ve Metclaf (2019) ABD ve İngiltere pay piyasaları arasındaki en güçlü entegrasyonun Bretton Woods (BW) sonrası ortaya çıktığını, en düşük olduğu dönemin ise BW süresince olduğunu göstermişlerdir. Ayrıca kriz dönemlerinin yanı sıra makroekonomik yakınsama ve finansal volatilité de entegrasyonu arttıran faktörler olmuştur.

Araştırmalarının kapsamında Türkiye pay piyasasına da yer veren çalışmalar, Türkiye'nin uluslararası piyasalar ile entegrasyonun çok da yüksek olmadığını ortaya koymaktadır. Demirgil ve Gök (2014), VAR-EGARCH yöntemi kullanarak, Türkiye ile Birleşik Krallık, Almanya ve Fransa pay piyasaları arasındaki volatilité yayılımını incelemişlerdir. Türkiye piyasası için koşullu korelasyonların değerinin, diğer ülke çiftlerine kıyasla en düşük değerde olduğu görülmüştür. Türkiye'den diğer ülke piyasalarına getiri yayılımı bulunmamış, yalnızca Almanya'ya volatilité yayılımı tespit edilmiştir. Hatipoğlu ve Sekmen (2016), Amerika, Almanya, İngiltere ve Japonya borsaları ile Türkiye'nin ortak hareketini GO-GARCH yöntemi ile incelemişlerdir. Genel korelasyonlara bakıldığında Türkiye'nin en az korelasyona sahip olduğu ülke Japonya'dır. En yüksek korelasyona sahip olduğu ülke ise 2006'ya kadar İngiltere, sonrasında Almanya'dır. Kırkulak Uludağ ve Ezzat (2017) Mısır'ın Türkiye, İsrail ve Suudi Arabistan pay piyasaları ile arasındaki volatilité yayılımını BEKK-GARCH ve DCC-MGARCH modelleri ile araştırmışlardır. Bulgular Mısır pay piyasasında volatilitenin yüksek olduğunu ve devrim sonrası getirilerin düştüğünü, devrim öncesinde ve sonrasında diğer ülkelere volatilité yayılımı gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Çelik, Özdemir ve Demir Gülbahar'ın (2018a) VAR-EGARCH yöntemi ile NIMPT grubunda yer alan ülkeler arasındaki getiri ve volatilité yayımları araştırılmıştır. Ülkeler arasındaki korelasyon seviyesinin düşük olduğu, dolayısıyla uluslararası portföy çeşitlendirmesi için elverişli oldukları görülmüştür. Türkiye'nin diğer ülkelerle kovaryansının düşük olduğu görülmüştür.

İslami endeksleri konu alan araştırmaların birinde Majdoub ve Mansour (2014), MSCI tarafından hazırlanan altı İslami endeks arasındaki koşullu korelasyonları araştırmışlardır. Çok değişkenli GARCH BEKK, CCC ve DCC modellerinden elde edilen bulgular, gelişmekte olan İslami piyasalar ile ABD pay piyasaları arasında zamana göre zayıf korelasyonlar ortaya koymuştur. Çelik, Özdemir ve Gülbahar (2018b) ise dört ülke için MSCI İslami pay endeksleri arasındaki getiri ve volatilité yayılımını VAR-EGARCH yöntemi ile incelemişlerdir. Bulgular İslami pay endeksleri arasında asimetric ve çok yönlü getiri ve volatilité yayılımının varlığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte seçili İslami endekslerin uluslararası portföy çeşitlendirmesi yapılabileceği sonucuna varılmıştır.

1.2. Piyasalar Arasında Volatilité Yayılımını Ele Alan Çalışmalar

Diebold ve Yılmaz (2009, 2012) yayılma endeksinin, piyasalar arasındaki getiri ve volatilité yayılımlarının (spillover) araştırılmasında son yıllarda yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların birinde Chevallier vd. (2018), Japonya hariç gelişmiş Pasifik bölgesi ülkeleri arasında anlamlı yayılım etkileri tespit etmişler, gelişen ASEAN ülkelerinin ise ABD ile entegrasyonunun gelişmiş bölge ülkelerinden daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Ziadat, Herbst ve McMillan (2020), GCC ülkelerinin kendi aralarındaki ve diğer ülkelerle koşullu korelasyonlarını DCC-GARCH ile, yayılım etkilerini ise Diebold-Yılmaz (2012) yayılım endeksi ile ölçmüşlerdir. Bulgulara göre GCC, diğer piyasalarla entegrasyonu düşüktür; bununla birlikte gerek volatilité gerekse getiri yayılımı bakımından en çok etkiyi AB piyasalarından almaktadır. Gelişmiş ülke piyasalarının ise birbirleri ile bağlarının kuvvetli olduğu görülmüştür. Kang vd. (2019), beş ASEAN ülkesi ve dünya pay piyasaları arasındaki dinamik yayılma etkileri incelemişlerdir. Korelasyonlar DECO-ARCH ile ölçülmüş, yayılımların hesaplanmasında ise Diebold-Yılmaz (2012) endeksinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular kriz dönemlerindeki bulaşma etkisinin varlığına; DY yayılma endeksi sonuçları ise piyasalar arasında yayılma etkisinin varlığını işaret etmektedir. Su (2020), Diebold-Yılmaz endeksi kullanarak G7 ülkeleri arasındaki volatilité yayılımının kriz dönemlerinde anlamlı ölçüde yükseldiğini; ABD, Kanada ve İtalya'nın volatilitenin net aktarıcısı olduğunu, buna karşılık Japonya, Birleşik Krallık, Almanya ve Fransa'nın çoğu dönemde net alıcı olduğunu ortaya koymuştur. Döviz kuru, sanayi üretimi ve zımnî volatilité kısa dönemli volatilité yayılımını etkileyen faktörlerdir.

Türkiye'nin ele alındığı bir araştırmada Can Ergün ve Karabıyık (2020), gelişmiş ve gelişmekte olan 19 ülkeyi ele almışlar ve genel olarak Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden net yayılım etkisinin yüksek düzeyde olmadığı tespit etmişlerdir. Polat (2018) çalışmasında G7 ülkeleri ile birlikte Türkiye ve Norveç pay piyasaları arasında oynaklık yayılımını araştırmıştır. Finansal istikrarsızlık/kriz dönemlerinde oynaklık yayılımının arttığı görülürken, finansal risk geçişi noktasında Türkiye'nin diğer ülkeler ile en düşük etkileşimi olan ülke olduğu sonucuna varılmıştır. Diğerlerine yayılma etkisi (finansal risk geçişi) en büyük olan ilk iki ülke ABD ve İngiltere'dir. Parasal Birlik ülkeleri arasında finansal risk geçişi yüksek bulunurken, finansal risk alıcı olarak Almanya'nın ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Gemici (2020), gelişmekte olan E7 ülkelerinin borsaları arasında volatilité yayılımının düşük seviyede olduğunu ortaya koymuştur. Risk geçişinin en yüksek olduğu dönem, Covid-19 pandemi dönemi olarak bulunmuştur. Bunun dışında yüksek yayılımlar yine diğer finansal çalkantı dönemlerinde ortaya çıkmıştır.

Volatilité yayılımını varyansta nedensellik testleri ile ölçen çalışmalar da bulunmaktadır. Güloğlu, Kaya ve Aydemir (2016), beş büyük Latin Amerika pay piyasası arasında, uluslararası yatırımcılar için Latin Amerika piyasaları arasında

çeşitlendirme olanaklarının bulunduğunu ancak Brezilya ile Arjantin ve Şili arasında bu imkânın olmadığını ortaya koymuştur. Türkiye'nin konu olduğu çalışmaların bazı örnekleri ise şu şekildedir: Taşdemir ve Yalama (2014), Türkiye ve Brezilya arasındaki volatilité yayılımını araştırmışlardır. Çapraz korelasyonlara dayalı varyansta nedensellik testi uygulamışlardır. Ülkelerin finansal piyasaları arasındaki volatilité yayılımının finansal krizlerden etkilendiği bulunmuştur. Brezilya'dan Türkiye'ye volatilité yayılımı tüm dönemlerde görülmekte iken, Türkiye'den Brezilya'ya volatilité yayılımının görüldüğü tek dönem kriz sonrasındır. Kılıç ve Buğan (2019), ABD, AB ve Asya'dan toplam altı ülke ile Türkiye borsa endeksleri arasındaki entegrasyonu araştırmışlardır. Türkiye finansal piyasalarının Avrupa ve ABD ile entegrasyonu Asya'ya göre daha yüksek bulunmuştur. Şenol ve Türkay (2020), DCC-GARCH ve varyansta nedensellik testleri uygulayarak, dört gelişmiş ve dört gelişmekte olan piyasa arasındaki volatilité yayılımı incelemişlerdir. Gelişmiş ve gelişen piyasalarda volatilité yayılımının daha çok kendi grup ülkeleri arasında gerçekleştiği görülmüştür. Çin'den diğer ülkelere tek taraflı volatilité yayılımı tespit edilmiştir ABD, Japonya, Almanya, Brezilya ve Türkiye net oynaklık alıcısı iken, Çin'in Japonya hariç diğer piyasalarla ilişkisinin bulunmadığı görülmüştür.

2. Yöntem ve Veri Seti

2.1. DCC-GARCH Model Tanımlaması

Endeks çiftleri arasındaki dinamik koşullu korelasyonların hesaplanmasında DCC-GARCH yöntemi kullanılmıştır. Engle (2002) tarafından geliştirilen DCC-GARCH modeli piyasa çiftleri arasındaki zamana göre değişen korelasyonları modellemektedir². İki aşamada hesaplanan DCC-GARCH modelinin ilk aşamasında GARCH parametreleri hesaplanmakta, ikinci aşamada ise koşullu korelasyonlar hesaplanmaktadır (Basher ve Sadorsky, 2016: 237). DCC-GARCH modelinin genel eşitliği şu şekildedir:

$$H_t = D_t R_t D_t \quad (1)$$

Denklem (1)'de H_t , $n \times n$ boyutunda koşullu kovaryans matrisi, R_t , koşullu korelasyon matrisi ve D_t zamanla değişen standart sapmalı köşegen matristir (Basher ve Sadorsky, 2016: 237).

$$D_t = \text{diag}(h_{1,t}^{1/2}, \dots, h_{n,t}^{1/2}) \quad (2)$$

$$R_t = \text{diag}(q_{1,t}^{-1/2}, \dots, q_{n,t}^{-1/2}) Q_t \text{diag}(q_{1,t}^{-1/2}, \dots, q_{n,t}^{-1/2}) \quad (3)$$

D_t matrisinde yer alan her bir eleman (h_t) tek değişkenli GARCH modeli ile tanımlanabilmektedir (Aslan, 2019:31). GARCH(1,1) modeli için H_t 'nin gösterimi denklem (4) yer almaktadır (Basher ve Sadorsky, 2016:237).

$$h_{i,t} = \omega_i + \alpha_i \varepsilon_{i,t-1}^2 + \beta_i h_{i,t-1} \quad (4)$$

Q_t , simetrik bir kesin pozitif matristir ve standardize artıkların koşullu kovaryanslarını içermektedir (Majdoub ve Mansour, 2014:459).

$$Q_t = (1 - \theta_1 - \theta_2) \bar{Q} + \theta_1 z_{t-1} z'_{t-1} + \theta_2 Q_{t-1} \quad (5)$$

\bar{Q} , $z_{i,t}$ ile gösterilen standardize hataların ($z_{i,t} = \varepsilon_{i,t} / \sqrt{h_{i,t}}$) $n \times n$ boyutunda koşulsuz korelasyon matrisidir. θ_1 ve θ_2 negatif olmamaktadır. Bu parametreler, dinamik koşullu korelasyonların oluşturulması için kullanılan üssel düzeltme süreci ile ilişkilidir. $\theta_1 + \theta_2 < 1$ olduğu müddetçe DCC modeli ortalamaya dönme özelliğine sahip olacaktır. DCC modeli iki aşamada hesaplanabilir. İlk olarak korelasyon tahmincisi, denklem (6)'daki gibi hesaplanmaktadır (Majdoub ve Mansour, 2014:459).

$$\rho_{i,j,t} = \frac{q_{i,j,t}}{\sqrt{q_{i,i,t} q_{j,j,t}}} \quad (6)$$

İkinci olarak $\rho_{i,j,t}$ koşullu kovaryansın hesaplanmasında kullanılmaktadır (Majdoub ve Mansour, 2014:459).

$$h_{i,j,t} = \rho_{i,j,t} (h_{i,i,t} h_{j,j,t})^{1/2} \quad (7)$$

$h_{i,i,t} h_{j,j,t}$ tek değişkenli GARCH modellerinin kullanılmasıyla elde edilen koşullu varyans ve $h_{i,j,t}$ de koşullu kovaryans olmaktadır (Majdoub ve Mansour, 2014:459).

² Model tanımlaması Basher ve Sadorsky (2016) ve Majdoub ve Mansour'un (2014) çalışmalarından derlenmiştir.

2.2. Yayılma Endeksi Model Tanımlaması

DCC-GARCH yöntemi endeks çiftleri arasındaki zamana göre değişen volatilité ilişkisini göstermekle birlikte, etkinin yönü hakkında bir bilgi sağlamamaktadır. İlişkinin hangi endeksten diğerine doğru geçtiğini ortaya koymak amacıyla Diebold-Yılmaz (2009, 2012) yayılım endeksinden yararlanılmıştır. Diebold ve Yılmaz (2009), vektör otoregresif modellere (VAR) dayandırdıkları getiri ve volatilité yayılımlarını ölçmede varyans ayrıştırmasını merkeze alan bir yaklaşım ortaya koymuşlardır. Çalışma N-değişkenli basit VAR çerçevesi içerisinde toplam yayılımlara odaklanırken, Diebold ve Yılmaz (2012) önceki modeli, genelleştirilmiş VAR çerçevesi içinde yönlü yayılımları ölçecek şekilde geliştirmişlerdir.

Buna göre N-değişkenli kovaryans durağan VAR(p) modeli Denklem (8)'deki gibi gösterilmektedir.

$$x_t = \sum_{i=1}^p \Phi_i x_{t-i} + \varepsilon_t \quad (8)$$

Burada $\varepsilon \sim (0, \Sigma)$, bağımsız ve özdeş dağılan bir vektördür. Hareketli ortalama gösterimi ise Denklem (9)'da yer almaktadır.

$$x_t = \sum_{i=0}^{\infty} A_i \varepsilon_{t-1} \quad (9)$$

Denklem (9)'da A_i , A_0 'ın $N \times N$ birim matrisi ve $i < 0$ için $A_i = 0$ olduğu $A_i = \Phi_1 A_{i-1} + \Phi_2 A_{i-2} + \dots + \Phi_p A_{i-p}$ özyineleme koşuluna uyan $N \times N$ katsayı matrisini ifade etmektedir.

Diebold ve Yılmaz (2012) H-adım-ileri tahmin hatası varyans ayrıştırmasını Denklem (10)'daki gibi göstermişlerdir.

$$\theta_{ij}^g(H) = \frac{\sigma_{jj}^{-1} \sum_{h=0}^{H-1} (e_i' A_h \Sigma e_j)^2}{\sum_{h=0}^{H-1} (e_i' A_h \Sigma A_h' e_i)} \quad (10)$$

Σ simgesi, hata vektörü ε için varyans matrisi, σ_{jj} j'nci eşitlik için hata teriminin standart sapması, e_i ise, i'nci element olması durumunda bir, diğer durumda sıfır değerini alan seçim vektörüdür. Varyans ayrıştırma matrisindeki bilgilerin yayılma endeksinin hesaplanmasında kullanılabilmesi için varyans ayrıştırma matrisinin her bir girdisi, satır toplamları alınarak Denklem (11)'deki gibi normalleştirilir.

$$\tilde{\theta}_{ij}^g(H) = \frac{\theta_{ij}^g(H)}{\sum_{j=1}^N \theta_{ij}^g(H)} \quad (11)$$

Diebold ve Yılmaz'ın (2012) KPSS varyans ayrıştırmasından elde ettikleri volatilité katkılarını kullanarak oluşturdukları toplam yayılma endeksi Denklem (12)'de gösterilmektedir.

$$S^g(H) = \frac{\sum_{i,j=1, i \neq j}^N \tilde{\theta}_{ij}^g(H)}{N} \times 100 \quad (12)$$

i piyasasının diğer tüm j piyasalarından aldığı volatilité yayılımlarını gösteren eşitlik Denklem (13)'tedir.

$$S_i^g(H) = \frac{\sum_{j=1, j \neq i}^N \tilde{\theta}_{ij}^g(H)}{N} \times 100 \quad (13)$$

Herhangi bir i piyasasından diğer tüm j piyasalarına iletilen volatilité yayılımlarını ise yazarlar Denklem (14)'teki gibi ifade etmişlerdir.

$$S_{.i}^g(H) = \frac{\sum_{j=1, j \neq i}^N \tilde{\theta}_{ij}^g(H)}{N} \times 100 \quad (14)$$

Son olarak bir piyasa ile ilişkili net yayılma endeksi Denklem (15)'te yer almaktadır.

$$S_i^g(H) = S_{.i}^g(H) - S_i^g(H) \quad (15)$$

2.3. Veri Seti ve Değişkenler

9 Temmuz 2012-19 Şubat 2021 dönemini kapsayan bu çalışmada 2165 gözlemden oluşan günlük veri seti kullanılmıştır. Çalışma periyodunun başlangıç tarihi belirlenirken verilerin erişilebilirliğinin yanı sıra, Küresel Finans Krizi ve Avrupa Borç Krizi gibi çalkantılı dönemleri kapsamaması istenmiştir. Endeksler arasında gözlem uyumunu sağlamak amacıyla işlem gerçekleştirilmeyen günler veri setinden çıkartılmıştır. Günlük getirilerin haftalık ve aylık getirilere tercih edilmesinin sebebi düşük frekanslı gözlemlerin yeni olaylar karşısında verilen geçici tepkileri gizlemesidir (Elyasiani vd., 1998:94). Çalışmanın

ana amacı, Borsa İstanbul'un dünyanın farklı bölgelerinde yer alan finansal piyasalar ile entegrasyon düzeyini ortaya koymaktır. Farklı bölgelerdeki finansal piyasaları temsil eden endekslerin belirlenmesinde Morgan Stanley Capital International (MSCI) tarafından hem piyasaların gelişmişlik düzeyini hem de coğrafi bölümlendirmeyi dikkate alarak oluşturulan endeksler kullanılmıştır. MSCI bölge endeksleri her ülkenin pay piyasasında büyük ve orta ölçekli firmaların piyasa kapitalizasyonunun %85'ini temsil eden şirketleri kapsamaktadır. Türk finansal piyasalarını temsil etmek üzere Borsa İstanbul 100 (BIST100) endeksi alınmıştır. Seçilen MSCI endeksleri ve yer alan ülkeler Tablo 1'de sunulmuştur. MSCI dönemsel olarak endekslerde yer alan ülkelerde güncellemeler yapabilmektedir. Tablo 1'deki sınıflandırma MSCI'nin güncel sınıflandırmasıdır. Tüm veriler investing.com internet sitesinden indirilmiştir³.

Tablo 1. Kullanılan Bölge Endeksleri ve Endekslerde Yer Alan Ülkeler

Gelişmiş Piyasalar (DM)			Gelişen Piyasalar (EM)			Körfez Ülkeleri
MSCI Amerika	MSCI Avrupa	MSCI Pasifik	MSCI Gelişen Avrupa	MSCI Latin Amerika	MSCI Asya	MSCI GCC
ABD	Almanya	Avustralya	Çek Cum.	Arjantin	Çin	Bahreyn (F)
Kanada	Avusturya	Hong Kong	Macaristan	Brezilya	Endonezya	Birleşik Arap E. (EM)
	Belçika	Japonya	Polonya	Kolombiya	Filipinler	Katar (EM)
	Birleşik Krallık	Singapur	Rusya	Meksika	Hindistan	Kuveyt (EM)
	Danimarka	Yeni Zelanda	Türkiye	Peru	Kore	Suudi Arabistan (EM)
	Finlandiya		Yunanistan	Şili	Malezya	Umman (F)
	Fransa				Pakistan	
	Hollanda				Tayland	
	İrlanda				Tayvan	
	İspanya					
	İsveç					
	İsviçre					
	İtalya					
	Norveç					
	Portekiz					

DM: Developed Markets (Gelişmiş Piyasalar) EM: Emerging Markets (Gelişen Piyasalar) F: Frontier (Az Gelişmiş Piyasalar)

Kaynak: Morgan Stanley Capital International

Tablo 1'de yer alan bölge endekslerine ilave olarak gelişmiş piyasaları temsil eden MSCI Dünya endeksi (bundan sonra "MSCI Gelişmiş" olarak ifade edilecektir) ve gelişen piyasaları temsilen MSCI Gelişen Piyasalar endeksi de analiz edilmiştir. Endeks getirileri dönemsel getiri şeklinde hesaplanmıştır. Kullanılan endeks getirilerine ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de sunulmuştur. Buna göre bölgesel olarak tüm endekslerin ortalamasının sıfır düzeyinde olduğu, bununla birlikte ele alınan dönemde en büyük getiriyi gelişen Latin Amerika'nın sağladığı, en düşük getirinin ise Körfez ülkelerinin endekslerinde kaydedildiği görülmektedir. Standart sapmaların genel olarak yakın değerler aldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte en yüksek standart sapmanın MSCI Latin Amerika endeksine ait olduğu görülmektedir. Zaman serisi yapılarına bakıldığında tüm serilerin basıklık değerleri oldukça yüksek olup tamamı sola çarpıktır, dolayısıyla normal dağılmamaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	Türkiye	Gelişmiş Piyasalar			Gelişen Piyasalar			MSCI EM_Latin	GCC
		BIST100	MSCI Gelişmiş	MSCI Amerika	MSCI Avrupa	MSCI Pasifik	MSCI Gelişen		
Ortalama	0.001	0.000	0.001	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
En büyük	0.064	0.088	0.096	0.089	0.061	0.057	0.058	0.081	0.121
En küçük	-0.105	-0.099	-0.120	-0.131	-0.079	-0.067	-0.057	-0.121	-0.149
Std. Sap.	0.014	0.009	0.010	0.011	0.010	0.010	0.010	0.014	0.016
Çarpıklık	-0.563	-1.154	-0.778	-1.116	-0.808	-0.555	-0.379	-0.559	-0.805
Basıklık	7.072	26.365	25.808	19.332	11.208	8.436	7.013	10.067	14.682
Jarque-Bera	1610.4	49728.1	47145.3	24510.2	6313.1	2776.5	1504.7	4617.7	12545.2
JB olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

³ Kullanılan veriler kamuya açık olup, kullanımı etik kurul izni gerektirmemektedir. Çalışma "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanmıştır.

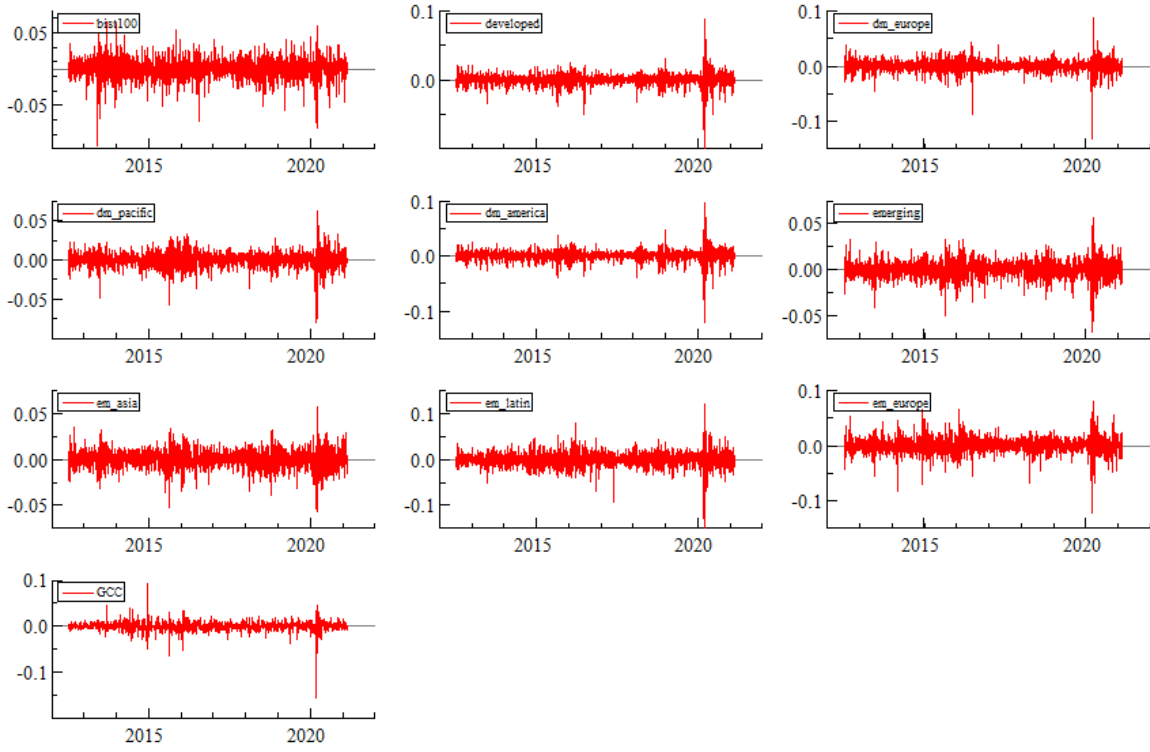
Gözlem	2165	2165	2165	2165	2165	2165	2165	2165	2165	2165
ADF	-47.308	-14.674	-14.991	-45.670	-23.673	-40.534	-29.611	-44.256	-46.246	-17.462
@trend										
ZA	-25.050 (0.031)	-20.757 (0.078)	-24.871 (0.175)	-45.748 (0.071)	-22.412 (0.057)	-20.035 (0.013)	-23.450 (0.004)	-44.392 (0.020)	-31.381 (0.013)	-17.723 (0.016)
ARCH(1)	9.370 (0.002)	320.535 (0.000)	762.994 (0.000)	28.849 (0.000)	116.729 (0.000)	153.271 (0.000)	248.571 (0.000)	86.776 (0.000)	554.939 (0.000)	5.696 (0.017)
ARCH(10)	14.106 (0.000)	119.771 (0.000)	154.557 (0.000)	39.419 (0.000)	91.033 (0.000)	75.081 (0.000)	63.035 (0.000)	53.653 (0.000)	119.073 (0.000)	10.917 (0.000)
ARCH(20)	8.7912 (0.000)	64.544 (0.000)	81.265 (0.000)	22.321 (0.000)	49.613 (0.000)	40.577 (0.000)	32.773 (0.000)	29.656 (0.000)	60.307 (0.000)	5.954 (0.000)
Q(1)	0.6450 (0.422)	0.4686 (0.494)	50.836 (0.000)	0.7716 (0.380)	2.903 (0.088)	41.445 (0.000)	16.587 (0.000)	5.363 (0.021)	0.077 (0.781)	0.0005 (0.983)
Q(10)	18.916 (0.044)	177.37 (0.000)	267.22 (0.000)	32.266 (0.000)	33.583 (0.000)	83.084 (0.000)	45.248 (0.000)	17.888 (0.057)	42.926 (0.000)	72.269 (0.000)
Q(20)	26.146 (0.161)	232.50 (0.000)	348.43 (0.000)	46.972 (0.001)	61.298 (0.000)	86.333 (0.000)	51.125 (0.000)	30.563 (0.061)	59.873 (0.000)	91.135 (0.000)
QS(1)	9.3548 (0.002)	279.84 (0.000)	565.23 (0.000)	28.546 (0.000)	111.04 (0.000)	143.49 (0.000)	223.50 (0.000)	83.648 (0.000)	442.64 (0.000)	5.697 (0.017)
QS(10)	217.28 (0.000)	2427.7 (0.000)	3146.1 (0.000)	561.60 (0.000)	1932.3 (0.000)	1755.7 (0.000)	1455.7 (0.000)	1022.9 (0.000)	2262.6 (0.000)	135.25 (0.000)
QS(20)	288.72 (0.000)	2849.7 (0.000)	3670.8 (0.000)	643.98 (0.000)	2255.4 (0.000)	1961.1 (0.000)	1636.3 (0.000)	1278.7 (0.000)	2431.4 (0.000)	154.09 (0.000)

NOT: ADF birim kök testi için sabitli ve trendli modelde kritik değerler %1 seviyesinde -3.433; %5 seviyesinde -2.863; %10 seviyesinde -2.567'dir. Her bir endeks getiri serisinin kendi regresyonundan elde edilen artıklara uygulanan tanı testlerinden ARCH testi değişen varyans problemini araştırmaktadır. Q(1), Q(10) ve Q(20) terimleri 1, 10 ve 20 gecikmede otokorelasyonu, QS(1), QS(10) ve QS(20) ise 1, 10 ve 20 gecikme uzunluğu için hata karelerin otokorelasyonunu ifade etmektedir. Katsayıların altında yer alan parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Tüm getiri serilerinin durağan olduğu, Tablo 2'de yer alan ADF birim kök testinin sonuçlarına göre söylenebilir. Ayrıca yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot-Andrews (ZA) birim kök testi ile de sonuçlar desteklenmeye çalışılmıştır. ZA testi sabitli ve trendli model için 4 gecikme dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Yalnızca MSCI Amerika endeksi için birim kökün varlığı reddedilememiştir. Endeks getirilerinin kendi regresyonundan elde edilen standart hatalara uygulanan tanı testleri, değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarına işaret etmektedir. ARCH etkisinin varlığı, değişkenlerin ARCH türü modellerle analizinin uygun olduğunu belirtmektedir. Endekslerin ve endeks getirilerinin zaman yolu grafikleri sırasıyla Şekil 1 ve Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Endeks Değerlerine Ait Zaman Yolu Grafikleri

Şekil 2. Endeks Getirilerine Ait Zaman Yolu Grafikleri

3. Bulgular

3.1. Piyasalar Arasındaki Entegrasyon

Borsa İstanbul'un bölgesel piyasa endeksleri ile entegrasyon düzeyini incelemek amacıyla ilk olarak getirilerin birbiriyle ilişkisini gösteren korelasyon matrisi oluşturulmuştur. İkinci aşamada ise dinamik koşullu korelasyonlardan yararlanılarak korelasyonların zaman içerisinde aldığı değerler de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.1.1. Koşulsuz Korelasyonlar

Çalışmada ele alınan endeksler arasındaki basit korelasyon katsayılarını ifade eden koşulsuz korelasyon matrisi Tablo 3'te yer almaktadır. Böylelikle endeks getirileri arasındaki ilişkilerin yönü ve derecesi hakkında ön bilgi elde edilmeye çalışılmıştır. İlk dikkat çeken durum ise tüm endeksler arasındaki korelasyon katsayılarının pozitif değer almış olmasıdır.

Tablo 3. Koşulsuz Korelasyonlar

	BIST100	Gelişmiş Tüm	Gelişen Tüm	Amerika	Avrupa	Pasifik	EM_Asyası	EM_Avrupa	EM_Latin	GCC
BIST100	1	0.383	0.454	0.308	0.431	0.329	0.347	0.582	0.377	0.207
Gelişmiş		1	0.644	0.955	0.791	0.564	0.517	0.614	0.679	0.302
Gelişen			1	0.505	0.656	0.756	0.943	0.688	0.684	0.433
Amerika				1	0.610	0.399	0.384	0.486	0.616	0.234
Avrupa					1	0.583	0.520	0.715	0.608	0.298
Pasifik						1	0.732	0.543	0.498	0.374
EM_Asyası							1	0.510	0.464	0.389
EM_Avrupa								1	0.635	0.358
EM_Latin									1	0.312
GCC										1

Tablo 3'te, endeksler arasındaki koşulsuz korelasyonlar yer almaktadır. Genel olarak endeksler arasındaki korelasyon değerlerinin ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. En yüksek korelasyon değerleri, piyasaların gelişmişlik düzeyi kadar coğrafi yakınlık ile de ilişkili görünmektedir. Örneğin gelişmiş-gelişen Avrupa endeksleri arasındaki ve Asya-Pasifik piyasaları arasındaki korelasyonlar %70'in üzerindedir. Asya (gelişen) ve Pasifik (gelişmiş) endeksleri arasındaki yüksek korelasyonla birlikte, bu endekslerin her ikisinin de Amerika endeksleri ile korelasyonları daha düşük düzeylerde (%40'ın altında). Yine gelişen Latin piyasaları ile gelişmiş Kuzey Amerika piyasaları arasındaki korelasyonun da %60'ın üzerinde olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan Gelişmiş Piyasalar endeksi ile Gelişen Piyasalar endeksi arasındaki korelasyonun da yüksek sayılabileceğini (%64.4) söylemek mümkündür. Gelişmiş piyasaların Amerika borsaları ile korelasyonu %95.5; gelişmiş Avrupa borsaları ile korelasyonu ise %79.1'dir. Gelişen piyasalar endeksi ile en yüksek ilişkiye sahip bölge endeksinin Asya ülkeleri endeksi olduğu göze çarpmaktadır. Tüm bu korelasyon düzeylerine bakılarak dünya genelinde sermaye piyasalarının birbiriyle entegre olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada, diğer piyasalar ile korelasyonu en düşük olan Körfez ülkelerinin bir istisna oluşturduğu söylenebilir. Türkiye açısından da diğer piyasalar ile etkileşimin nispeten düşük olduğu (%50'nin altında) dikkat çekmektedir. BİST100 endeksi ile en yüksek korelasyona sahip endeks Gelişen Avrupa piyasaları endeksidir. BİST100'ün Körfez piyasaları ile korelasyon düzeyi ise ancak %20'ler seviyesindedir.

3.1.2. Koşullu Korelasyonlar

Koşulsuz korelasyonların değerlendirilmesinin ardından çalışmanın amacına uygun olarak Borsa İstanbul 100 endeksi ile ele alınan bölge endeksleri arasındaki dinamik koşullu korelasyonların tespit edilmesi için DCC-GARCH modeli uygulanmıştır. En uygun ARMA yapısının ve GARCH modelinin tespit edilebilmesi için Bayesyan Bilgi Kriterinden (BIC) yararlanılmıştır. Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre BİST 100 endeksi için en düşük BIC değerini veren model olan ARMA(0,0) yapısında karar kılınmıştır.

Tablo 4. ARMA Yapısının Belirlenmesi

GARCH (1,1)						
ARMA(0,0)	ARMA(1,0)	ARMA(0,1)	ARMA(1,1)	ARMA(2,1)	ARMA(1,2)	ARMA(2,2)
-5.8334	-5.7257	-5.7257	-5.3379	-5.3334	-5.3334	-5.3303

Tablo 5'te volatilité modellerinin varyans denklemlerinden elde edilen katsayılar ve olasılık değerleri yer almaktadır. Parametre kısıtlamalarını sağlayan modellerin GARCH(1,1) ve EGARCH(1,1) olduğu görülmüştür. En düşük BIC değerine sahip model ise EGARCH(1,1) modelidir. Bununla birlikte DCC-EGARCH(1,1) modelinde bazı parametrelerin anlamlı bulunmaması⁴ nedeniyle tüm analizler DCC-GARCH(1,1) modeline göre ve normal dağılıma sahip olmayan dağılımlar karşısında daha etkin olan Student-t dağılımı ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5. Model Seçimi

	GARCH(1,1)	GARCH(1,2)	GARCH(2,1)	GARCH(2,2)	EGARCH(1,1)	EGARCH(1,2)	EGARCH(2,1)	EGARCH(2,2)
C	0.000*** (0.001)	0.000** (0.0242)	0.000*** (0.000)	0.000* (0.0935)	-0.6061*** (0.000)	-0.5875*** (0.000)	-0.7594*** (0.000)	-0.8184*** (0.000)
Arch(1)	0.0687*** (0.000)	0.0511** (0.0229)	0.0311 (0.1606)	0.0310 (0.1618)	0.1065*** (0.000)	-0.1033*** (0.002)	-0.0198 (0.7025)	-0.0197 (0.7041)
Arch(2)			0.0548** (0.0392)	0.0513 (0.3258)			0.1514*** (0.004)	0.1641*** (0.0075)
Garch(1)	0.8833*** (0.000)	(1,2597)*** (0.000)	0.8488*** (0.000)	0.9055 (0.1389)	0.9394*** (0.000)	0.9987*** (0.000)		0.7698*** (0.0014)
Garch(2)		-0.3493 (0.2152)		-0.0507 (0.9243)		-0.0573 (0.8117)	0.9240*** (0.000)	0.1484 (0.5166)
Kaldıraç					-0.1131*** (0.000)	-0.1075*** (0.000)	-0.1238*** (0.000)	-0.1388*** (0.000)
BIC	-5.8392	-5.8367	-5.8374	-5.8339	-5.8539	-5.8505	-5.8536	-5.8504

NOT: ***, ** ve * simgeleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir. Parantez içerisindeki sayılar olasılık değerleridir.

İki değişkenli DCC-GARCH(1,1) modellerinden elde edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmaktadır. Tüm modellerden elde edilen ARCH ve GARCH parametrelerinin pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum geçmiş şokların (arch) ve geçmiş volatilitenin (garch) bugünkü volatilité üzerinde anlamlı etkisinin olduğuna işaret etmektedir. Toplamlarının bire yakın olması volatilité kalıcılığının yüksek olduğunu, birden küçük olması ise ortalamaya dönme eğilimini, yani bir istikrar

⁴ Sayfa sayısını arttırmamak amacıyla DCC-EGARCH modeli çözümüne ait sonuçlar bu çalışmada sunulmamıştır.

durumunu ifade etmektedir. Tüm analiz sonuçları bu durum ile uyumludur. Ayrıca tespit edilen otokorelasyon problemleri nedeniyle standart hatalar dirençli (robust) tahminciler kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 6. DCC-GARCH (1,1) Modeli çıktıları

	Gelişmiş Piyasalar					Gelişen Piyasalar (EM)				
	BİST100	MSCI Gelişmiş	MSCI Amerika	MSCI Pasifik	MSCI Avrupa	MSCI Gelişen	MSCI EM_Avrupa	MSCI EM_Latin	MSCI EM_Asyası	GCC
C(m)	0.0014*** (0.0003)	0.0008*** (0.0001)	0.0001*** (0.0001)	0.0005*** (0.0002)	0.0005*** (0.0002)	0.0006*** (0.0002)	0.0005** (0.0002)	0.0004* (0.0002)	0.0007*** (0.0002)	0.0004*** (0.0001)
C(v)	0.092*** (0.0342)	2.1733*** (0.6067)	0.034*** (0.008)	1.3550** (0.585)	0.031** (0.012)	2.235** (1.05)	0.0332*** (0.010)	0.0436** (0.0172)	2.1524** (0.8368)	2.5168*** (0.6846)
arch	0.0684*** (0.0162)	0.1626*** (0.0292)	0.2035*** (0.0322)	0.064*** (0.0154)	0.1006*** (0.0223)	0.0689*** (0.0184)	0.0577*** (0.010)	0.0674*** (0.0156)	0.0622*** (0.0137)	0.0764*** (0.0167)
garch	0.8855*** (0.029)	0.8096*** (0.0313)	0.7663*** (0.0317)	0.9218*** (0.0195)	0.8718*** (0.0305)	0.9063*** (0.0280)	0.9234*** (0.0129)	0.9150*** (0.020)	0.9146*** (0.0204)	0.8786*** (0.0215)
Koşullu Korelasyonlar										
rho		0.3370*** (0.0274)	0.2547*** (0.0253)	0.2937*** (0.0228)	0.3707*** (0.0335)	0.4246*** (0.028)	0.5666*** (0.0331)	0.3578*** (0.0293)	0.3044*** (0.029)	0.1295*** (0.0231)
alpha		0.0156** (0.007)	0.0129 (0.0099)	0.0186 (0.0179)	0.0195*** (0.007)	0.0245*** (0.0078)	0.0198*** (0.0071)	0.0202*** (0.0072)	0.0246* (0.0128)	0.0212 (0.0242)
beta		0.9416*** (0.0289)	0.9197*** (0.0763)	0.8168*** (0.2457)	0.9549*** (0.0205)	0.9314*** (0.0266)	0.9653*** (0.0153)	0.9381*** (0.0279)	0.9189*** (0.0603)	0.7787** (0.3155)
df		5.659*** (0.4678)	5.4293*** (0.4345)	6.6245*** (0.6294)	5.8725*** (0.50)	7.1037*** (0.706)	6.1906*** (0.5530)	6.4872*** (0.6149)	7.1325*** (0.698)	3.601*** (0.2486)
Hosking (50)		222.887 [0.1279]	195.568 [0.5753]	236.888 [0.038]	225.223 [0.1066]	293.449 [0.000]	207.944 [0.3353]	243.710 [0.0189]	286.148 [0.000]	279.711 [0.000]
Hosking_S (50)		211.556 [0.2421]	155.504 [0.9886]	194.427 [0.5585]	245.332 [0.0124]	197.247 [0.5017]	131.174 [0.9999]	140.76 [0.9993]	205.461 [0.3432]	217.120 [0.1673]
Li-McLeod (50)		222.932 [0.1275]	195.831 [0.5701]	237.035 [0.037]	224.897 [0.1094]	293.390 [0.000]	207.866 [0.3367]	243.488 [0.0194]	286.064 [0.000]	279.547 [0.000]
Li-McLeod_S (50)		211.692 [0.24]	155.971 [0.9875]	194.647 [0.5541]	245.464 [0.0122]	197.457 [0.4975]	132.035 [0.9999]	141.389 [0.9991]	205.439 [0.3436]	217.765 [0.1598]

Not: ***, ** ve * sembolleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde anlamlı olan katsayıları ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler standart hataları, köşeli parantez içindeki değerler olasılıkları göstermektedir.

Koşullu korelasyonlara bakıldığında beta değerlerinin tüm endeksler için anlamlı olduğu görülmektedir. Alfa değerleri ise BİST100-Amerika, BİST100-Pasifik ve BİST100-GCC endeks çiftleri için anlamlı bulunmazken BİST100-Asya endeks çifti için anlamlılık düzeyi %10'dur. Diğer endeks çiftlerinde hem alfa hem betanın anlamlı olması, koşullu korelasyonların dinamik özellik sergilediğini, yani zamana bağlı olarak değiştiğini ortaya koymaktadır. Alfa ve beta toplamlarının birden küçük olduğunu, bununla birlikte genellikle bire yakın olduğunu görmek mümkündür. Alfa ve beta toplamlarının en küçük olduğu endeksler yaklaşık 0.80 değeri ile BİST100-GCC ve yaklaşık 0.83 değeri ile BİST100-Pasifik endeks çiftleridir. Borsa İstanbul'un bu bölgelerle ilişkisinde volatilité kalıcılığının nispeten düşük olduğu söylenebilir.

Koşullu korelasyon değerlerinin tüm analizlerde anlamlı sonuç verdiği görülmektedir. Ancak katsayılar yüksek değildir. Koşulsuz korelasyonlarla karşılaştırıldığında da tamamının bir miktar daha düşük değer aldığı söylenebilir. Diğer taraftan bulgular koşulsuz korelasyonlarla uyumludur. Buna göre, Borsa İstanbul'un gelişen piyasalar ile entegrasyonu gelişmiş piyasalarla entegrasyonuna göre daha yüksek bulunmuştur. BİST100 endeksinin koşullu korelasyonunun en yüksek olduğu bölge, gelişen Avrupa bölgesidir. Koşullu korelasyon katsayısı 0.566 gibi yüksek sayılabilecek bir değer almıştır. Bu sonucun, Türkiye'nin de ilgili endeks içerisinde yer alması ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte bölge endekslerine bakıldığında ikinci sırada yine Avrupa bölgesinin (gelişmiş Avrupa) yer aldığı görülmektedir. Gelişmiş Avrupa endeksi ile olan koşullu korelasyon değeri 0.37 ile geri kalan tüm bölge endekslerinin üzerindedir. Latin Amerika piyasaları ile korelasyonların da diğer bölgelerin üzerinde, üçüncü sırada yer aldığı görülmüştür. En düşük değer ise Körfez bölgesi endeksi ile olan korelasyonlarda gözlenmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde Borsa İstanbul'un Avrupa piyasaları ile entegrasyonunun yüksek olduğu; dolayısıyla uluslararası portföy yatırımları bağlamında çeşitlendirme fırsatlarının bu bölgede yer alan piyasalarla ilgili olarak yetersiz olacağı söylenebilir. Bu sonuç Şenol ve Türkay'ın (2020), coğrafi yakınlıkların da ekonomik ve ticari ilişkiler ile birlikte korelasyonlar üzerinde etkili olduğu görüşünü desteklemektedir. Diğer gelişmiş ve gelişen bölgeler ile koşullu korelasyonların pozitif olmakla birlikte nispeten düşük değerler alması, kısmen bir

çeşitlendirme imkânını düşündürebilmektedir. GCC piyasaları ile korelasyonlar ise oldukça düşük düzeydedir. Bu anlamda bir güvenli liman özelliğinden söz edilemese de bir miktar riskten korunma imkânından söz edilebilir.

Bulguların genel olarak literatürle uyumlu olduğu söylenebilir. Örneğin Hatipoğlu ve Sekmen (2016) Türkiye'nin en az korelasyona sahip olduğu ülkenin Japonya, korelasyonunun en yüksek olduğu ülkelerin ise farklı dönemlerde Almanya ve İngiltere olduğunu tespit etmişlerdir. Kılıç ve Buğan (2019) Türkiye'nin ABD ve Avrupa ile entegrasyonunun, Asya'ya göre daha yüksek olduğu sonucuna varmışlardır. Çelik vd. (2018a), makroekonomik yönden ortak özelliklere sahip ancak coğrafi yönden uzak, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu NIMPT ülkeleri arasında korelasyon seviyelerinin düşük olduğunu göstermişlerdir. Demirgil ve Gök (2014) ise AB ülkeleri arasındaki yüksek korelasyon seviyelerine karşılık Türkiye'nin bu ülkelerle korelasyonun nispeten düşük düzeylerde kaldığını ortaya koymuşlardır.

Tablo 7'de koşullu korelasyonlara ilişkin özet istatistikler yer almaktadır. En büyük ve en küçük koşullu korelasyon değerleri, oluştukları tarihler itibarıyla verilmiştir. Bu noktada BİST100 endeksinin diğer piyasalar ile korelasyonunun en yüksek olduğu dönemin Mart 2020 olduğu net olarak görülmektedir ki bu dönem Covid-19 pandemisinin ortaya çıktığı ve başta ABD olmak üzere tüm dünyada borsaların çöktüğü dönemi ifade etmektedir. BİST100'ün Amerika endeksi ile korelasyonunda ise bir istisna göze çarpmaktadır ve en yüksek değer 28 Ocak 2021'de gerçekleştiği görülmektedir⁵.

Yapılan pek çok araştırmanın ortak sonucu, piyasalar arasındaki eş hareketliliğin kriz dönemlerinde arttığı yönündedir (bkz. Bölüm 1. Literatür Araştırması). Çalışmada incelenen periyod genel olarak istikrarlı bir dönem olmakla birlikte pandeminin ortaya çıkışı, ılımlı seyrin büyük bir krizle kesintiye uğramasına yol açmıştır. Nitekim bu dönemde piyasalar arasındaki korelasyonlarda gözle görülür bir artış sergilenmiştir. Korelasyonların en düşük olduğu tarihlere bakıldığında ise yeknesaklığa rastlanmamıştır.

Tablo 7. Koşullu Korelasyonların Özet İstatistikleri

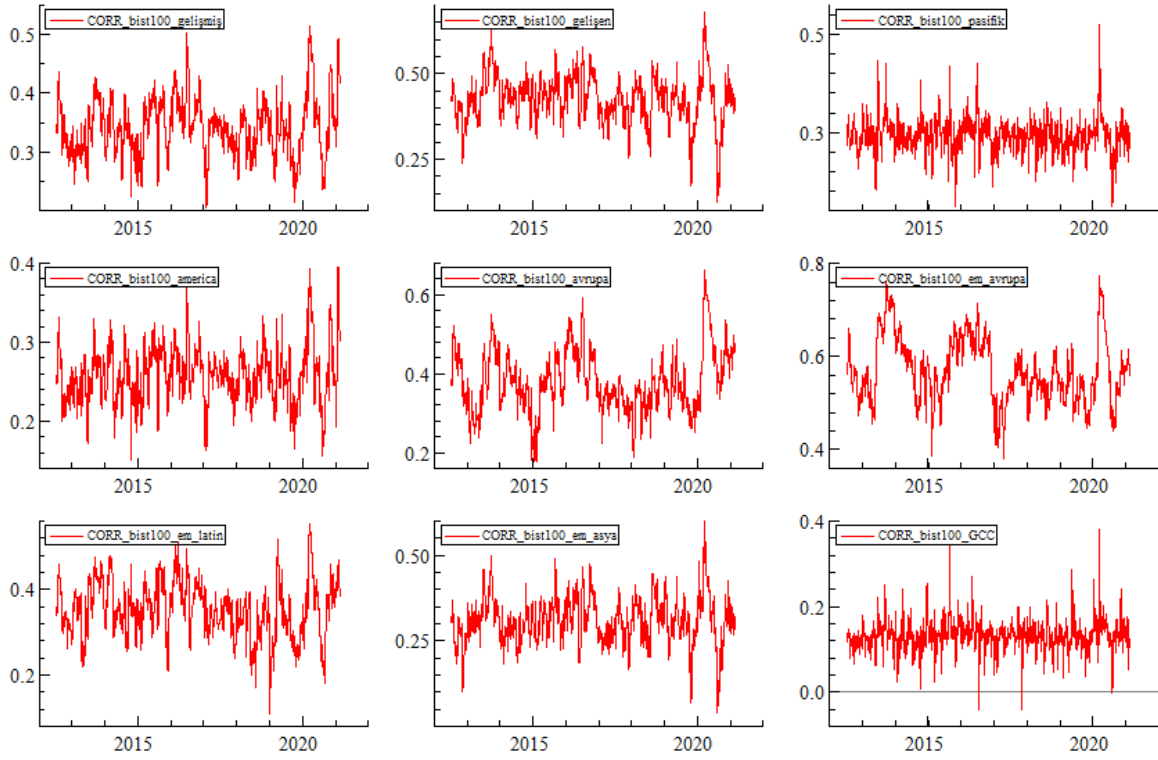
	BIST100- Gelişmiş	BIST100- Amerika	BIST100- Pasifik	BIST100- Avrupa	BIST100- Gelişen	BIST100- EM_Asy	BIST100- EM_Latin	BIST100- EM_Avrupa	BIST100- GCC
Ortalama	0.341	0.257	0.294	0.380	0.426	0.308	0.354	0.568	0.131
Std. Sap.	0.049	0.035	0.034	0.078	0.072	0.069	0.065	0.071	0.035
En büyük	0.515	0.395	0.522	0.662	0.681	0.599	0.555	0.774	0.380
max-tarih	17 Mart 20	28 Ocak 21	17 Mart 20	13 Mart 20	17 Mart 20	17 Mart 20	17 Mart 20	13 Mart 20	10 Mart 20
En küçük	0.206	0.151	0.148	0.176	0.125	0.040	0.108	0.381	-0.041
min-tarih	3 Ocak 17	10 Ekim 14	3 Kasım 15	6 Ocak 15	10 Ağus. 20	10 Ağus. 20	1 Nisan 19	14 Nisan 17	19 Tem. 16

Dinamik koşullu korelasyonlar grafik olarak da Şekil 3'te görülebilir. Korelasyonların zamanla değişme özelliği grafiklere de yansımaktadır. Yalnızca Pasifik ve GCC endekslerine ilişkin grafiklerde korelasyonların zamana göre daha sabit bir yapıda olduğu dikkat çekmektedir. Diğer grafiklerde zaman içerisinde artış ve azalışların meydana geldiği görülmekte, ancak belirgin bir trend göze çarpmamaktadır. Bu çalışmada koşullu korelasyonların dinamik yapısının ortaya konulmasına odaklanılmış, ancak bu korelasyonların belirleyicilerinin araştırılmasına yer verilmemiştir. Bununla birlikte grafiklerin tamamında Covid-19 pandemisinin başlangıcına denk gelen 2020 yılının ilk aylarında yüksek korelasyonlar izlenebilmektedir.

Dinamik korelasyonların gelişmiş ve gelişen Avrupa piyasaları ile entegrasyonunun tepe yaptığı diğer bir dönem 2013 yılına denk gelmektedir. Benzer şekilde bu dönemde Asya ve Latin piyasaları ile de korelasyon seviyesinin yükseldiği görülmektedir. Bu gelişmenin kaynağının, 2013 yılında Amerikan Merkez Bankasının (FED) tahvil alımlarını kademeli olarak azaltacağını duyurması olduğu düşünülmektedir. Mayıs 2013'te FED başkanının parasal genişlemeyi kısma planlarını açıklaması ile beraber özellikle gelişen piyasalar ile BİST100 endeksi arasındaki koşullu korelasyonların artmaya başladığı ve bu artışın 2013 yılının sonuna kadar sürdüğü gözlenmiştir.

Koşullu korelasyonların, 2016 yılının ilk yarısında da yükseliş trendine girdiği görülmektedir. İngiltere'nin Avrupa Birliğinden çıkma kararı alması, FED'in faiz artırımı yönünde beklentiler, ABD başkanlık seçimleri, Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki göç sorunu, 15 Temmuz darbe girişimi, bu dönemin istikrarı bozan başlıca gelişmeleri arasında sayılabilir. Dolayısıyla literatürdeki genel kanı ile uyumlu olarak, çalkantılı dönemlerde piyasalar arasındaki korelasyonların arttığına dair izlenimler elde edilmiştir. Elbette bu noktada kesin kanıtlar sunulabilmesi için daha ayrıntılı ampirik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

⁵ Diğer piyasalarla en yüksek korelasyonun gerçekleştiği tarihlerden biri olan 17 Mart 2020 tarihi BİST100-Amerika endeksi için üçüncü sırada yer almaktadır. En yüksek 15 koşullu korelasyon değerinin 8 tanesi Mart 2020 dönemine aittir. Diğerleri ise 28 Ocak 2021-5 Şubat 2021 arasındaki günlerde yer almaktadır.

Şekil 3. Dinamik Koşullu Korelasyonlar

3.2. Yayılım Etkileri

Çalışmanın ikinci aşamasında, getirinin ve volatilitenin endeksler arasındaki yayılımı, Diebold ve Yılmaz (2009, 2012) yayılım endeksi ile araştırılmıştır. Getiri yayılımının hesaplanmasında endekslerin düzey değerleri, volatilitenin yayılımını ölçmek için ise DCC-GARCH modelinden elde edilen koşullu varyans değerleri kullanılmıştır. Tüm değerlerin durağan oldukları ADF birim kök testi ile teyit edilmiştir. Bulgular Tablo 8'de yer almakta olup, çalışmanın odağıyla paralel olarak BİST100 endeksi özelinde yorumlanmaya çalışılmıştır. Buna göre Borsa İstanbul'dan diğer bölge endekslerine getiri iletiminin (%98.4), volatilitenin iletimine (%27.7) göre çok daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Borsa İstanbul'a diğer endekslerden volatilitenin geçişi (%8.1) ise getiri geçişinden (%3) daha yüksek olmakla birlikte her iki değer de genel olarak düşük olduğu görülmektedir. Bu değerler ile Borsa İstanbul'un, incelenen bölge endeksleri ile karşılaştırıldığında en düşük getiri ve volatilitenin yayılımı alan endeks olduğu ortaya konulmuştur. Türkiye'ye diğer piyasalardan getiri geçişi oldukça düşük değerdedir ancak ilk sırada gelişmiş Amerika endeksi bulunmaktadır. Türkiye'den en yüksek getiri iletimi gelişen Avrupa piyasalarına (%31) olmakta iken bunu gelişmiş Avrupa piyasaları (%16) izlemektedir. Borsa İstanbul'un getiri iletiminde genel olarak etkili olduğu söylenebilir. Bu bulgu, uluslararası yatırımcıların portföylerini revize ederken Türkiye finansal piyasalarındaki gelişmeleri de takip ettikleri şeklinde yorumlanabilir.

BİST100'den volatilitenin iletiminin en yüksek olduğu bölge endeksi Latin Amerika endeksidir (%7.7). Türkiye'ye en yüksek düzeyde volatilitenin geçişi sağlayan endeks ise gelişmiş Amerika endeksidir (%2.9) ve bunu da Körfez ülkeleri endeksi (%2.4) ile Latin Amerika endeksi (%1.5) izlemektedir. Taşdemir ve Yalama (2014) Türkiye ve Brezilya arasında karşılıklı volatilitenin yayılımı tespit ettikleri çalışmalarında bu durumu iki ülke arasındaki ortak dolaylı finansal bağlantılar ile açıklamışlardır. Körfez ülkelerinin Türkiye'ye volatilitenin iletiminde ikinci sırada olması, dikkat çeken bir bulgudur. Khalifa vd. (2014), GCC ile küresel piyasalar arasında farklı geçiş paternlerinin bulunduğunu ve GCC piyasalarının küresel piyasalarla entegrasyonunun bilindiğinden daha yüksek olduğunu ileri sürmüşlerdir. Körfez ülkelerinin özellikle volatilitenin iletiminde etkililiği bu çalışma ile de ortaya konmuştur. Bununla birlikte genel olarak Türkiye'nin diğer piyasalar ile entegrasyonunun nispeten düşük seviyelerde olduğu, yayılım endekslerinden elde edilen sonuçlar doğrultusunda da ortaya konulmuştur. BİST100 endeksinin getirilerinin %97'si, volatilitenin ise %91'i kendi dinamikleri doğrultusunda meydana gelmektedir. Bu sonuçlar, dinamik koşullu korelasyonlar ile elde edilen bulgularla uyumlu olduğu gibi, Can Ergün ve Karabıyık'ın (2020), Türkiye ekonomisinin küresel şoklardan etkilenme düzeyinin düşük olduğu ve diğer ülkeleri etkileyecek düzeyde şoklar üretmediği yönündeki görüşünü de desteklemektedir.

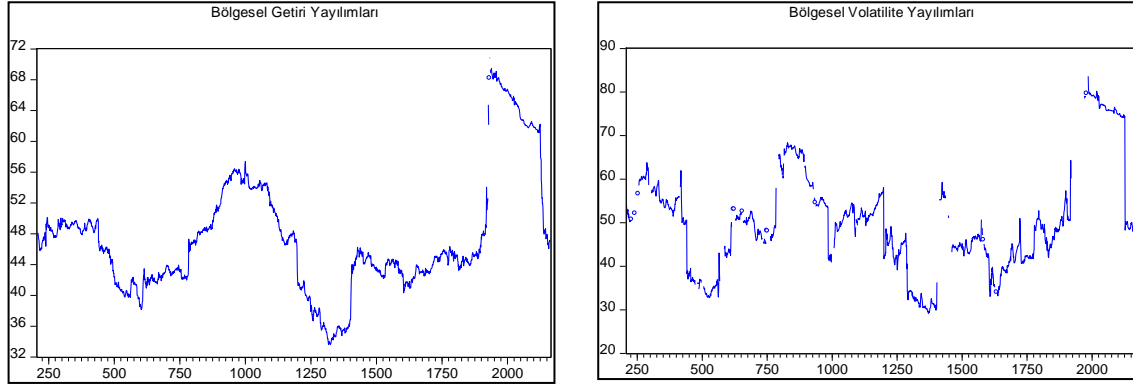
Türkiye için yapılan diğer çalışmalarda da benzer bulgulara ulaşılmıştır. Polat (2018) Türkiye'nin volatilité yayılımlarına bakarak diğer ülkelerle etkileşimi en düşük ülke olduğu tespitinde bulunmaktadır. Gemici (2020) Türkiye'nin de aralarında bulunduğu E7 ülkeleri arasında volatilité yayılımının düşük seviyelerde olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla, ulaşılan literatür ile de desteklenen bulgular Türkiye'nin uluslararası/bölgesel piyasalar ile entegrasyonunun düşük seviyede olduğunu, böylece uluslararası portföy çeşitlendirmesi için bir alternatif olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır.

Bölge endeksleri arasındaki etkileşimler değerlendirildiğinde ise, diğer piyasalara en yüksek getiri ve volatilité aktaran piyasanın gelişmiş Amerika olduğu; en büyük getiri alıcısının gelişen Avrupa piyasası, en büyük volatilité alıcısının ise gelişen Asya olduğu tespit edilmiştir. Körfez ülkelerinin getiri yayılımı noktasında diğer piyasalarla ilişkisi zayıf iken, diğerlerine ve diğerlerinden şokların iletimi noktasında etkileşiminin daha fazla olduğu görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde farklı gelişmişlik düzeyine sahip ve farklı coğrafyalarda yer alan piyasalar arasında entegrasyonun güçlü olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yayılım endeksinden elde edilen sonuçlar Borsa İstanbul'un, küresel entegrasyonun biraz gerisinde kaldığını göstermektedir.

Tablo 8. Diebold-Yılmaz Yayılım (Bağlantılılık) Endeksleri

Getiri Yayılımı									
	bist100	dm_Amerika	dm_Avrupa	dm_Pasifik	em_Asya	em_Avrupa	em_Latin	GCC	Diğer-lerinden
bist100	97	1.1	0.2	0.4	0.1	0.1	0.8	0.4	3
dm_Amerika	9.9	84.2	1.4	0.3	0.6	0.2	0.2	3.2	15.8
dm_Avrupa	16.6	31.8	48.9	0.3	0.2	0.3	0.4	1.4	51.1
dm_Pasifik	9.9	23.1	8.6	55.2	0.2	0.3	0.5	2.2	44.8
em_Asya	12.6	20.4	5.5	18.4	40.2	0.3	0.8	1.8	59.8
em_Avrupa	31	14.8	13.2	1.6	0.4	36.6	1.5	0.8	63.4
em_Latin	13.5	25.7	5.6	2.4	0.6	5.1	44	3.2	56
GCC	4.7	7.4	1.7	2.8	1.5	4.2	0.6	77	23
Diğerlerine Katkısı	98.4	124.2	36.2	26.1	3.6	10.6	4.9	12.9	317
Kendisi dahil katkısı	195.4	208.4	85.2	81.3	43.8	47.2	48.9	89.9	39.60%
Volatilité Yayılımı									
	bist100	dm_Amerika	dm_Avrupa	dm_Pasifik	em_Asya	em_Avrupa	em_Latin	GCC	Diğer-lerinden
bist100	91.9	2.9	0.1	0.2	0	0.9	1.5	2.4	8.1
dm_Amerika	2.8	61.9	1.3	1.2	0.2	2.3	9.5	20.8	38.1
dm_Avrupa	4	57.2	0.8	24	0.2	1.1	6.5	6.2	76
dm_Pasifik	3.5	38.4	31.8	8.8	0.2	1.4	3.7	12.4	68.2
em_Asya	3.3	44.9	1	15.5	28.4	0.5	5	1.4	71.6
em_Avrupa	3.2	44.2	1.8	2.2	0.1	2.1	33	13.4	67
em_Latin	7.7	28.3	8	3.6	0.2	37.5	5.1	9.7	62.5
GCC	3.3	18.8	0.1	2.9	1.5	17.9	5.7	49.8	50.2
Diğerlerine Katkısı	27.7	234.7	13.1	34.2	2.4	26.1	37	66.4	441.6
Kendisi dahil katkısı	119.7	296.6	44.9	58.2	30.9	63.6	70	116.2	55.20%

Şekil 4'te yer alan getiri ve volatilité yayılım grafikleri incelendiğinde değişimlerin hemen hemen aynı dönemlerde meydana geldiği görülmektedir. En yüksek yayılımların ise Mart 2020'de Covid-19 pandemisi nedeniyle yaşanan türbülans döneminde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Gemici (2020) de risk geçişinin en yüksek olduğu dönemin pandemi dönemi olduğunu; Polat (2018) da yayılımların istikrarsız dönemlerde ve kriz dönemlerinde önemli ölçüde yükseldiğini tespit etmiştir.

Şekil 4. Getiri ve Volatilite Yayılımları (200 günlük kayan pencere)

Sonuç ve Değerlendirme

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi dünyanın dört bir tarafını birbirine bağlayarak türlü şekillerde ortaya çıkan etkileşimleri kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu etkileşimlerden en öne çıkanlarından bazıları da ekonomi ve finans alanlarında meydana gelmiştir. Tüm üretim faktörlerinin dünyanın geniş bir kesiminde serbest dolaşımını mümkün hale getiren kurallar ve düzenlemeler neticesinde piyasalar arasında güçlü bağlantılar kurulmuştur. Fayda ya da maliyetleri ne olursa olsun günümüzde bu etkileşimlerin neden olduğu entegrasyonların dışında kalmak mümkün görünmemektedir. Ancak bu durumun doğru yönetilebilmesi, kazanımların artırılarak sakıncalarının giderilebilmesi için öncelikle entegrasyonların derecesinin belirlenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada DCC-GARCH yöntemi uygulanarak, Borsa İstanbul'un uluslararası piyasalar ile entegrasyon derecesini gösteren dinamik koşullu korelasyonlar elde edilmiştir. Bu sayede Türk finans piyasalarının dünyanın çeşitli bölgeleri ile eş hareketinin derecesi, zaman içerisindeki değişimi de dikkate alınarak ortaya konulmuştur. Endeksin diğer endeksler ile yüksek korelasyon sergilemesi, eş hareketliliği artırarak uluslararası portföyler için çeşitlendirme fırsatlarını azaltmaktadır. Bu doğrultuda Borsa İstanbul'un gelişen piyasalar ile entegrasyonunun gelişmiş piyasalar ile olan entegrasyonundan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bölgesel olarak da en güçlü etkileşimin Avrupa bölgesi ile sağlandığı ortaya konulmuştur. Etkileşimin en düşük olduğu bölge ise Körfez ülkeleri piyasalarıdır. Bu bulgular, özellikle coğrafi yakınlığı ve ticari ilişkilerin varlığının ekonomik ve finansal entegrasyonlar üzerindeki etkisini kabul eden literatür ile uyumludur. Örneğin Saroğlu Guerin (2006), bir ülkenin coğrafi konumunun dünya ekonomisi ile ekonomik ve finansal entegrasyonunun belirleyicisi olabileceğini belirtmiştir. Baumöhl (2013) Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin kendi aralarındaki; Do vd. (2020) ise Çin'in komşu ülkeleriyle korelasyonunun daha yüksek oluşuna vurgu yapmış; Şenol ve Türkay (2020) ise coğrafi, ekonomik ve ticari yakınlıkların piyasalar arasındaki bağlılığı arttırdığını ileri sürmüşlerdir.

Koşullu korelasyonların aldıkları en yüksek değerlerin Covid-19 pandemisinin başladığı dönem olan 2020 yılının ilk aylarında gerçekleştiği görülmüştür. Benzer yükselişlere uluslararası ekonomik ve siyasi ilişkilerde belirsizliklerin baş gösterdiği 2013 ve 2016 yıllarında da rastlanmaktadır. Varılan bu sonuçlar, çalkantılı dönemlerde piyasalar arasındaki korelasyonların yükseldiğini ortaya koyan çok sayıda çalışmayı desteklemektedir (örneğin Wang ve Moore, 2008; Kenourgios ve Samitas, 2011; Baumöhl, 2013; Lee ve Kim, 2014; Narayan vd., 2014; Chittedi, 2015; Robiyanto, 2018; Joyo ve Lefen, 2019; Kang vd. 2019; Su, 2020).

Çalışmanın ikinci aşamasında Borsa İstanbul ile bölge endeksleri arasındaki etkileşimin yönünü tespit etmek amacıyla Diebold ve Yılmaz (2012) metodolojisi izlenmiş ve endeksler arasındaki getiri ve volatilite yayılımları ortaya konulmuştur. Buna göre getiri ve volatilite iletimleri Türkiye'den gelişmiş ve gelişen Avrupa piyasalarına, gelişmiş ve gelişen Amerika piyasalarından ise Türkiye'ye doğrudur. Bunun yanında Türkiye'nin Körfez ülkeleri pay piyasalarından da volatilite yayılımı aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye'den diğer bölgelere getiri yayılımı volatilite yayılımından daha yüksek bulunmuş, diğer bölgelerden Türkiye'ye getiri ve volatilite yayılımı oldukça düşük düzeylerde kalmıştır. Dolayısıyla Borsa İstanbul'da meydana gelen hareketlerin önemli bir bölümünün iç gelişmelerden kaynaklandığı fikri oluşmuştur. Benzer bulgulara Polat (2018), Gemici (2020) ve Can Ergun ve Karabıyık'ın (2020) çalışmalarında da rastlanmaktadır.

Uluslararası portföylerin etkin çeşitlendirmesinde artık pay piyasalarının fazlaca fırsat yaratmadığı, çünkü genellikle entegrasyonun yüksek ve eş hareketliliğin fazla olduğu görülmektedir. Bu anlamda pek çok yatırımcı kripto para, emtia, türev araçlar gibi alternatiflere yönelmeye başlamışlardır. Bu anlamda Türkiye'nin uluslararası yatırımcılar için tam

anlamıyla riskten korunma sağlamsa da çeşitlendirme fırsatı arayanlar için hala bir seçenek olmayı sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Bununla birlikte ülkeden büyük tutarlarda fon çıkışlarının yol açtığı kırılganlıktan korunmak, yurt içine giren portföy yatırımlarının kalıcı olmasını ve uzun vadeli yatırımlar için bir kaynak oluşturmasını sağlamak için iç dinamiklerin kuvvetlendirilmesine ve küresel çalkantılardan minimum düzeyde etkilenecek şekilde reformların ve ekonomik düzenlemelerin yapılmasına gayret gösterilmelidir.

Bu çalışma, Borsa İstanbul'un dünya genelinde bölge piyasaları ile entegrasyonunun ve etkileşiminin genel bir görünümünü ortaya koymaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda belirli dönemlerde koşullu korelasyonların artmasına yol açan faktörlerin belirlenmesi, bulaşma kanallarının tespit edilmesi ve volatilité yayılımlarının asimetrik özelliklerinin ortaya konulması konularına odaklanılabilir.

Kaynakça

- Al Nasser, O. & Hajilee, M. (2016). Integrartion of Emerging Stock markets with global stock markets. *Research in International Business and Finance*, 36, 1-12. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ribaf.2015.09.025>
- Aladesanmi, O., Casalin, F. & Metcalf, H. (2019). Stock Market Integration Between the UK and the US: Evidence over Eigth Decades. *Global Finance Journal*, 41, 31-43. <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2018.11.005>
- Arouri, M. E. H. & Foulquier, P. (2012). Financial market integration: Theory and empirical results. *Economic Modelling*, 29, 382-394. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2011.11.009>
- Aslan, İ. (2019). Bitcoin ve BİST oynaklığın yayılması: Tek ve çok değişkenli GARCH modelleri, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bala, D. A. & Takimoto, T. (2017). stock markets volatility spillovers during financial crises: A DCC-MGARCH with skewed-t density approach. *Borsa İstanbul Rreview*, 17-1, 25-48. <http://dx.doi.org/10.1016/j.bir.2017.02.002>
- Basher, S. A. & Sadorsky, P. (2016). Hedging emerging market stock prices with oil, gold, VIX and bonds: A comparison between DCC, ADCC and GO-GARCH. *Energy Economics*, 54, 235-247. <http://dx.doi.org/10.1016/j.eneco.2015.11.022>
- Baumöhl, E. (2013): Stock market integration between the CEE-4 and the G7 markets: Asymmetric DCC and smooth transition approach. MPRA Paper, No. 43834. Retrieved from <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/43834/>
- Bekaert, G., Harvey, C.R., & Lumsdaine, R.L., 1998. Dating the integration of world equity markets. *NBER Working Papers*.
- Berine, J., Caporale, G. M., Schulze-Ghattas, M. & Spagnolo, N. (2010). Global and regional spillovers in emerging stock markets: A multivariate GARCH-in-mean analysis. *Emerging Markets Review*, 11, 250-260. doi:10.1016/j.ememar.2010.05.002
- Bonga-Bonga, L. (2018). Uncovering equity market contagion among BRICS countries: An application of the multivariate GARCH model. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 67, 36-44. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2017.04.009>
- Can Ergün, Z. ve Karabıyık, C. (2020). Türkiye ve Dünya hisse senedi piyasaları arasındaki getiri ve oynaklık yayılımlarının ölçülmesi: Yayılma endeksi yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*, 27(3), 741-758. Doi: 10.18657/yonveek.686545
- Chevallier, J., Nguyen, D. K., Siverskog, J. & Uddin, G. S. (2018). Market integration and financial linkages among stock markets in Pacific Basin countries. *Journal of Empirical Finance*, 46, 77-92. <https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2017.12.006>
- Chittedi, K. R. (2015). Financial crisis and contagion effects to indian stock market: 'DCC-GARCH' analysis. *Global Business Review*, 16(1), 50-60. DOI: 10.1177/0972150914553507
- Çelik, İ., Özdemir, A. ve Demir Gülbahar, S. (2018a). Gelişmekte olan ülkelerde getiri ve volatilité yayılımı: NIMPT ülkelerinde VAR-EGARCH uygulaması. *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 55(636), 9-24.
- Çelik, İ., Özdemir, A. ve Demir Gülbahar, S. (2018b). İslami hisse senedi endeksleri arasında getiri ve volatilité yayılımı: Gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalarda çok değişkenli VAR-EGARCH uygulaması. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 1 (2), 89-100.
- Damianov, D. S. & Elsayed, A. H. (2020). Does Bitcoin add value to global industry portfolios? *Economic Letters*, 191, 108935. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2019.108935>

- Daugherty, M. S. & Jithendranathan, T. (2015). A study of linkages between frontier markets and the U.S. equity markets using multivariate GARCH and transfer entropy. *Journal of Multinational Financial Management*, 32-33, 95-115. <http://dx.doi.org/10.1016/j.mulfin.2015.10.003>
- Demirgil, H. ve Gök, İ. Y. (2014). Türkiye ve başlıca AB pay piyasaları arasında asimetrik volatilité yayılımı. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 23, 315-340. Doi: <http://dx.doi.org/10.11611/JMER244>
- Diebold, F. X. & Yılmaz, K. (2009). Measuring financial asset return and volatility spillovers, with application to global equity markets. *The Economic Journal*, 119, 158-171. Retrieved from <https://www.sas.upenn.edu/>
- Diebold, F. X. & Yılmaz, K. (2012). Better to give than to receive: Predictive directional measurement of volatility spillovers. *International Journal of Forecasting*, 28, 57-66. <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2011.02.006>
- Dimitriou, D., Kenourgios, D. & Simos, T. (2013). Global financial crisis and emerging stock market contagion: A multivariate FIAPARCH-DCC approach. *International Review of Financial Analysis*, 30, 46-56. <http://dx.doi.org/10.1016/j.irfa.2013.05.008>
- Do, A., Powell, R., Yong, J. & Singh, A. (2020). Time-varying asymmetric volatility spillover between global markets and China's A, B and H-shares using EGARCH-and DCC-EGARCH models. *North American Journal of Economics and Finance*, 54, 101096. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2019.101096>
- Elyasiani, E., Perera, P. & Puri, T. N. (1998). Interdependence and dynamic linkages between stock markets of Sri Lanka and its trading partners. *Journal of Multinational Financial Management*, 8(1), 89-101. [https://doi.org/10.1016/S1042-444X\(98\)00020-6](https://doi.org/10.1016/S1042-444X(98)00020-6)
- Engle, R. (2002). Dynamic conditional correlation: A simple class of multivariate generalized autoregressive conditional heteroskedasticity models. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20.3: 339-350.
- Friedman, T. L. (2005). *The World is Flat: A brief history of the twenty-first century*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Gemici, E. (2020). Gelişmekte olan piyasalarda finansal bağlantılılık. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(30). DOI: 10.26466/opus.778653
- Gilenko, E. & Fedorova, E. (2014). Internal and external spillover effects for the BRIC countries: Multivariate GARCH-in-mean approach. *Research in International Business and Finance*, 31, 32-45. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ribaf.2013.11.002>
- Gjika, D. & Horvath, R. (2013). Stock market comovements in Central Europe: Evidence from the asymmetric DCC model. *Economic Modelling*, 33, 55-64. <http://dx.doi.org/10.1016/j.econmod.2013.03.015>
- Guesmi, K., Nguyen, D. K. & Teulon, F. (2013). Further evidence on the determinants of regional stock market integration in Latin America. *The European Journal of Comparative Economics*, 10(3), 397-413. Retrieved from <https://ideas.repec.org/>
- Güloğlu, B., Kaya, P. & Aydemir, R. (2016). Volatility transmission among Latin American stock markets under structural breaks. *Physica A*, 462, 330-340. <http://dx.doi.org/10.1016/j.physa.2016.06.093>
- Hatipoğlu, M. ve Sekmen, T. (2016). Borsa İstanbul ve gelişmiş ülke borsalarının ortak hareketi üzerine bir çalışma. *Research Journal of Politics, Economics and Management*, 4(3), 24-35.
- Huwart, Jean-Yves & Loïc Verdier (2013). Chapter 4: A global or semi-global village? (1990s to today), in *Economic Globalisation: Origins and consequences*. OECD Publishing, Paris.
- Inaba, K.-I. (2020). A global look into stock market comovements. *Review of World Economics*, 156, 517-555. <https://doi.org/10.1007/s10290-019-00370-1>.
- Joyo, A. S. & Lefen, L. (2019). Stock market integration of Pakistan with its trading partners: a multivariate DCC-GARCH model approach. *MPDI, Sustainability*, 11(2), 1-23. <https://doi.org/10.3390/su11020303>
- Kang, S. H., Uddin, G. S., Torster, V. & Yoon, S.-M. (2019). Directional spillover effects between ASEAN and world stock markets. *Journal of Multinational Financial Management*, 52-53, 100592. <https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2019.100592>
- Kenourgios, D. & Samitas, A. (2011). Equity market integration in emerging Balkan markets. *Research in International Business and Finance*, 25, 296-307. doi:10.1016/j.ribaf.2011.02.004

- Khalifa, A. A. A., Hammoudeh, S. & Otranto, E. (2014). Patterns of volatility transmission within regime switching across GCC and global markets. *International Review of Economics and Finance*, 29, 512-524. <http://dx.doi.org/10.1016/j.iref.2013.08.002>
- Kılıç, Y. ve Buğan, M. F. (2019). Finansal piyasaların entegrasyonu: ABD, AB, Asya piyasaları ve Borsa İstanbul örneği. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2019(1), 49-61. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/>
- Kırkulak Uludağ, B. & Ezzat, H. (2017). Volatility spillover effect in MENA stock markets: Evidence from Pre- and post-Egyptian revolution. *Journal of Yaşar University*, 12(45), 32-47. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/>
- Lean, H. H. & Teng, K. T. (2013). Integration of world leaders and emerging powers into the Malaysian stock market: A DCC-MGARCH approach. *Economic Modelling*, 32, 333-342.
- Lee, H. & Kim, H. (2020). Time varying integration of European stock markets and monetary drivers. *Journal of Empirical Finance*, 58, 369-385. <https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2020.07.004>
- Lou, J. & Wang, S. (2019). The asymmetric high-frequency volatility transmission across international stock markets. *Finance Research Letters*, 31, 104-109. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.04.025>
- Mahbubani, K. (2012, September). The Global village has arrived. *Finance and Development*, 49(3). Retrieved from www.imf.org, 23.04.2021
- Majdoub, J. & Mansour, W. (2014). Islamic equity market integration and volatility spillover between emerging and US stock markets. *North American Journal of Economics and Finance*, 29, 452-470.
- McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg galaxy: the making of typographic man*. Canada: University of Toronto Press.
- Narayan, S., Srikanthakumar, S. & Islam, S. Z. (2014). Stock market integration of emerging Asian economies: patterns and causes. *Economic Modelling*, 39, 19-31. <http://dx.doi.org/10.1016/j.econmod.2014.02.012>
- Özşahin, Ş. (2017). Yükselen piyasa ekonomilerinde menkul kıymetler borsalarının entegrasyonu: Türkiye ve BRICS ülkeleri üzerine çoklu yapısal kırılmalı eş-bütünleşme analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 24(2), 601-619.
- Polat, O. (2018). Hisse senedi piyasalarında finansal bağlantılılık analizi. *Politik Ekonomik Kuram*, 2(1), 73-86.
- Primorac, M. (2012, August 30). IMF Survey: The Global village: connected World drives economic shift. IMF News, World Economy. Retrieved from IMF, 23.04.2021. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sonew083012a>
- Robiyanto, R. (2018). Indonesian stock market's dynamic integration with Asian stock markets and world stock markets. *Jurnal Pengurusan*, 52, 181-192. <https://doi.org/10.17576/pengurusan-2018-52-15>
- Sarisoy Guerin, S. (2006). The role of geography in financial and economic integration: a comparative analysis of foreign direct investment, trade and portfolio investment flows. *The World Economy*, 29(2), 189-209. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2006.00777.x>
- Song, Y., Huang, R., Paramati, S. R. & Zakari, A. (2021). Does economic integration lead financial market integration in the Asian region? *Economic Analysis and Policy*, 69, 366-377. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2020.12.003>
- Su, X. (2020). Dynamic behaviors and contributing factors of volatility spillovers across G7 stock markets. *North American Journal of Economics and Finance*, 53, 101218. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2020.101218>
- Şenol, Z. ve Türkay, H. (2020). Gelişmiş ve gelişmekte olan borsalar arasındaki oynaklık yayılımı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 42(2), 361-385. DOI: 10.14780.muiibd.854527
- Taşdemir, M. & Yalama, A. (2014). Volatility spillover effects in interregional equity markets: empirical evidence from Brazil and Turkey. *Emerging Markets Finance and Trade*, 50:2, 190-202, DOI: 10.2753/REE1540-496X500211
- Wang, P. & Moore, T. (2008). Stock market integration for the transition economies: Time-varying conditional correlation approach. *The Manchester School Supplement*, 76(s1), 116-133. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.2008.01083.x>
- World Inc. (2021). *Recommended Reading: The World is Flat, by Thomas L. Friedman*. http://www.worldincbook.com/res_book_friedman.html, erişim 23.04.2021.
- Yao, S., He, H., Chen, S. & Ou, J. (2018). Financial liberalization and cross-border market integration: Evidence from China's stock market. *International Review of Economics and Finance*, 58, 220-245. <http://dx.doi.org/10.1016/j.iref.2018.03.023>

Ziadat, S. A., Herbst, P. & McMillan, D. G. (2020). Inter- and Intra-regional stock market relations for the GCC bloc. *Research in International Business and Finance*, 54, 101292. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2020.101292>

Extended Abstract

Aim and Scope

As a result of the progress in information and communication technologies, important interactions between world markets have occurred in the fields of economy and finance as in all other fields. These interactions have created strong interdependencies between national markets around the World, which leads to stronger contagions when a market in the system goes into crisis or experiences a serious collapse. All these developments reduce the opportunities for an international investor to diversify their portfolio and thus create an effective hedging strategy. For this reason, it is of great importance to reveal information channels and transmission routes of shocks (between the returns and volatility of the stock markets) in practice.

In this study, it is aimed to determine the degree and direction of the interactions of Borsa İstanbul 100 index with MSCI regional indexes. The results are expected to have important implications for policy makers, regulators and portfolio managers.

Methods

A two-step methodology was followed to examine the interactions between the BIST100 index and MSCI regional indices. First, time-varying conditional correlations were obtained between indices using the bivariate DCC-GARCH method developed by Engle (2002). In this way, the level of the connection between indices has been determined. In the second stage, the level values of the index returns and the conditional variances obtained from the GARCH solutions were used separately in calculating the spillover indexes. With the method developed by Diebold and Yilmaz (2012), the direction and severity of the return and volatility spillovers among indices are revealed.

Findings

It was observed that the dynamic conditional correlation coefficients between the BIST100 index and all indices were positive and significant. It was understood that six of the nine correlations calculated showed a characteristic that changes over time. The regions with the highest correlation with BIST are emerging and developed European markets. The lowest correlations were observed with GCC markets. In general, the correlation of BIST with emerging markets was found to be higher than that of developed markets. In addition, it was observed that conditional correlations increased during turbulent periods, especially during the pandemic period.

When the spillover effects are examined, it has been determined that the return contribution from BIST to other markets is much higher than the volatility contribution. On the other hand, the return and volatility transition to BIST from other markets is at a very low level. Emerging and developed European region are the leading indexes that return contribution of BIST is the highest. Latin America is the region with the highest volatility transmission from BIST. In addition, 97% of BIST's returns and 91.9% of its volatility are determined by its own dynamics.

Conclusion

Both the values of the dynamic conditional correlation coefficients and the results regarding the return and volatility spillovers revealed that Borsa İstanbul's integration with global markets is limited. It has been found out that the strongest relations are established with emerging markets and with European markets regionally. Although the correlations are positive, they do not take very high values, suggesting that Borsa İstanbul can contribute to diversification in international portfolios.

The results obtained from the study is expected to offer insights for policy-makers and regulators about the economic and financial integration of Turkey. Besides it is supposed to be beneficial for international investors in creation of their portfolios. In addition, to be protected from the fragility caused by large amounts of fund outflows from the country, to ensure that the portfolio investments in the country to be permanent and create a resource for long-term investments efforts should be made to strengthen internal dynamics.

This study reveals a general view of Borsa İstanbul's integration and interaction with regional markets around the world. In future researches it could be focused on determining the factors that lead to the increase of conditional correlations in certain periods, detection of transmission channels and revealing the asymmetric properties of volatility spillovers.

Bireysel Yatırım Kararlarında Davranışsal Eğilimlerin Ölçülmesi: Gümüşhane İlinde Bir Araştırma¹

Measuring Behavioral Trends in Individual Investment Decisions: A Research in Gümüşhane Province

Alper Veli Çam², Emre Hırka³

Öz

Geleneksel finans modelleri, bireysel yatırımcıların yatırım kararlarını verirken rasyonel olduklarını, yüksek getiriye hedeflediklerini, piyasaların etkin olduğunu, tüm yatırımcıların aynı beklentilere sahip olduğunu ve menkul kıymet fiyatlarının tesadüfi oluştuğunu varsaymaktadır. Ancak, bu ve benzeri teoriler piyasada meydana gelen birçok olayı açıklamakta yetersiz kaldığı yönünde eleştirilmiştir. Bu durum davranışsal finans denilen yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Davranışsal finans teorisi, duyguların bireylerin davranışlarını etkilediğini ve bu nedenle bireylerin rasyonel karar veremediğini varsaymaktadır. Literatürde, davranışsal finans konusunun çoğunlukla bireysel menkul kıymet yatırımcıları üzerinde durduğu gözlemlenmiştir. Altın yatırımcıları finansal piyasaların önemli oyuncularından biridir. Yapılan literatür taramasında finansal piyasaların önemli oyuncularından olan altın yatırımcıları ile ilgili davranışsal finans çalışmalarına çok nadir rastlanmıştır.

Bu doğrultuda çalışma, altın yatırımcılarının davranışlarını araştırmak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışma kapsamına Gümüşhane'de yaşayan ve altın yatırımında bulunan bireysel altın yatırımcıları alınmıştır. Çalışmada, altın yatırımcılarına yönelik anket uygulanmıştır. Uygulamada 405 yatırımcının verileri SPSS 24 programında analiz edilmiştir. Analiz yöntemleri olarak frekans analizi, geçerlilik analizi ve varyans analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda test edilen tüm hipotezler kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bireysel Yatırımcı, Davranışsal Finans, Davranış Modelleri, Psikoloji, Varyans Analizi

Abstract

Traditional finance models assume that individual investors are rational when making their investment decisions, aim for the highest benefit, markets are effective, all investors have similar expectations, and the prices of securities occur by chance. However, these theories have been criticized as insufficient to explain most events occurring in the market. This led to the emergence of a new approach called behavioral finance. Behavioral finance theory assumes that emotions affect the behavior of individuals and therefore individuals cannot make rational decisions. In the literature, it has been observed that behavioral finance is mostly investigated on individual securities investors. One of the important players in the financial markets is gold investors. In the literature review, behavioral finance studies on gold investors are rarely encountered.

Accordingly, the study has been prepared to investigate the behavior of gold investors. Gold investors living in Gümüşhane has been included in the scope of the study. In the study, a questionnaire was applied to gold investors. In practice, the data of 405 investors were analyzed in SPSS 24 program. Frequency analysis, descriptive statistical analysis, validity analysis and analysis of variance were used as analysis methods. As a result of the study, all tested hypotheses were accepted.

Keywords: Individual Investor, Behavioral Finance, Behavior Models, Psychology, Variance Analysis

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: C12, C91, D01, D10

Submitted: 07 / 05 / 2021

Accepted: 09 / 07 / 2021

¹ Bu çalışma Gümüşhane Üniversitesi SBE tarafından 2020 yılında kabul edilen yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, SBF, Sağlık Yönetimi, alpercam@gumushane.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-6078-5186>

³ Y. Lisans, Gümüşhane Üniversitesi, SBE, İşletme, hirkaemre123@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-5441-6448>

Giriş

Davranışsal finans, bireylerin yatırım konusuyla ilgili kararlarının ve davranışlarının gözlemlenmesi, bilgi edinmesi ve yatırım konusunda bilgi edinmek isteyen diğer bireylere yol gösterilmesi amacıyla ortaya konulmuş bir konudur. Yatırımcı davranışlarının ölçülmesinde ve açıklanmasında kullanılan klasik ve geleneksel teoriler, ilerleyen zamanlarda yetersiz kalmıştır. Finans alanında son yapılan çalışmalar da bu durumu destekler niteliktedir. Yatırımcı davranışlarının yeterli ölçüde gözlemlenmesi ve açıklanması için psikoloji ve sosyoloji gibi alanlar da finansal davranışa dâhil edilerek finans literatürü gelişmeye başlamıştır. Bireylerin finansal alanındaki karar ve davranışları, geliştirilen modeller doğrultusunda incelenip, analiz edilerek ortaya konulmuştur. Geleneksel ve klasik teorilerde, bireylerin rasyonel oldukları düşünülürken, davranışsal finans, bu durumu irdeleyerek yatırımlarda oluşan anomalileri ortaya koymaya çalışmıştır. Bu konudaki ilk çalışma, 1979 yılında Daniel Kahnemann ve Amos Tversky tarafından Beklenti Teorisi ile ortaya konulmuştur. Piyasada yatırımda bulunan bireylerde görülen rasyonel olmayan durumlar, rasyonel yatırımcı unsurunu ortadan kaldırmakta ve yatırımcıyı zarara uğratmaktadır. Bu nedenle, ortaya daha önce konulan Beklenti Teorisi, De Bondt ve Thaler (1985), tarafından anomalilerin açıklanmasında kullanılmıştır.

Davranışsal finans, bireylerin yatırımlarında karar verirken etkilendikleri sosyal ve psikolojik faktörler üzerine de yoğunlaşarak hangi faktörlerin daha etkin olduğunu görmek istemektedir. Yatırımcıların, yatırımda bulunurlarken seçtiği yatırım aracı (döviz, hisse senedi, repo, bono mevduat, altın) da son derece önem arz etmektedir. Çünkü seçtikleri yatırım aracının uğrayacağı değişimler yatırımcıya, bilgi ve tercihlerinin ne ölçüde fayda sağladığının görülmesini sağlamaktadır. Belirsizlikten kaçınma, riskten kaçınma, aşırı güven, pişmanlıktan kaçınma, kendine atfetme, sürü davranışı ve aşırı iyimserlik gibi birçok kavram davranışsal finans alanında, psikolojik ve sosyolojik etmenler altında incelenmektedir. Bunun yanında özellikle uzun vadede değerini sürekli arttıran altın, paranın değerini koruması açısından bireyler tarafından çok tercih edilmektedir. Bu noktada altın yatırımını tercih eden bireylerin hangi mantıkla yatırım yaptıkları, hangi faktörlerden etkilendikleri ve rasyonel davranış kalıpları gösterip göstermedikleri araştırılması gereken konulardan biridir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı bireysel altın yatırımcılarının, yatırım yaparken etkilendikleri davranışsal eğilimlerin belirlenmesi ve bu eğilimlerin bireylerin demografik özellikleri ile farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesidir.

1. Literatür Özeti

Davranışsal finans konusu, özellikle son yıllarda oldukça fazla incelenmeye başlamıştır. Yatırımcıların yatırım yapma konusunda kararlarını verirken davranışsal finansın belirlediği kıstasları ve özellikleri dikkate aldığı, çalışma sonuçlarında önemli bir seviyede belirginlik kazanmıştır. Literatürde bu konuda yapılan çalışmaların bazılarının özeti aşağıda sunulmuştur.

Branch (1977), çalışmasında Ocak ayına at hisse senedi getirilerinin diğer aylara oranla daha fazla olduğunu ve bu sonucun küçük ölçekli işletmelerde daha fazla olduğunu belirtmiştir.

Baker ve Nofsinger (2002), bireysel yatırımcıların tasarruflarını kontrol altına almasında etkili olan faktörleri davranışsal ve bilişsel yönden ele almıştır. Sonuçlarda yatırımcı psikolojisine finansal faktörlerle birlikte psikolojik ve sosyolojik faktörlerin de etki ettiği görülmüş ve de davranışsal ve bilişsel açıdan yanlış kararlarda buldukları belirlenmiştir.

Pompian ve Longo (2004), 100 yatırımcıya yapılan anket çalışmasında Myers-Briggs Tip Göstergesi kişilik testi ve yatırımcının ön yargılarını ortaya çıkarmak istenmişlerdir. Katılımcıların verdiği yanıtlar neticesinde tercih hatalarına uğradıkları belirlenmiştir. Yatırımcıların piyasa düşüşlerini sevmeyeceği ve bu durumu sağlanacak ekstralardan bile daha fazla önemsendiği belirlenmiştir. Erkekler ise portföylerine daha sık kontrol etmektedirler ve zararlarını anında sonlandırmaları daha muhtemeldir. Kadınların portföyleri eline alıp tutulması daha olası bir durumdur. Bu nedenle kadınlar yatırım konusunda erkeklerden daha risklidir.

Chuang ve Lee (2006), aşırı güvenin bulunduğu piyasalarda bireysel yatırımcıların bireysel bilgilere daha fazla tepki gösterdiklerini tespit etmişlerdir. Buna ek olarak da aşırı güvene sahip yatırımcıların piyasalarda daha gergin ve agresif olduğu sonucuna varılmıştır. Aşırı güvene bağlı olarak yüksek riskli ortamlarda yatırım kararları aldıkları ve de aşırı güven duygusuyla birlikte yaşanan hareketliliğinde aşırı yönde olduğu çalışmanın diğer bir sonucudur.

Ateş (2007), Konya Selçuk Üniversitesi'nde anket uygulamalı tez çalışmasında 400 kişiye uygulanan anketle finansal yatırım araçlarının, yatırımcı için tercih edilmesinde finansal davranış kapsadığı prensipler çerçevesinde ele almıştır. Çalışmada Ki Kare testi ve çapraz tablolar analiz için kullanılmıştır. Çalışmada anket verilerinin sunduğu sonuçlar ışığında yatırımcılar bono ve tahvile yatırım yapan yatırımcıların sosyokültürel faktörlerden en çok etkilenen yatırımcı grubu olduğu tespit edilmiştir.

Ede (2007), bireysel yatırımcıların davranışlarının ortaya konulmasında etki eden psikolojik faktörlerin ve eğilimlerin gözlemlenmesi için davranışsal finansa yönelik sunduğu çalışma sonucunda yatırımcıların kararlarında duygularının etkili olduğu yönde görüş beyan etmiştir.

Wang vd. (2011), çalışmalarında cinsiyetlere bağlı olarak risk algılamalarının durumu gözlemlemişlerdir. Çalışma sonucunda kadınların, erkeklere göre daha fazla risk algısına sahip oldukları belirlenmiştir. Çalışmada ünlü varlık kaybı ve sabit bir kazancı kaybetme korkusunun etkisinin olmadığı görülmüştür. Çalışmadan elde edilen diğer sonuç ise kadınların altın tasarruflarında daha düşük risk aldığı durumudur. Bu sonucun nedeni ise kadınların altın aracına olan ilgi olduğu öne sürülmüştür.

Jurevičienė ve Ivanova (2013), çalışmalarında finans teorilerinin Litvanya'daki hane halkının karar verme aşamasındaki etkisi ve önemini belirlemek istemişlerdir. Yine çalışmada bir başka amaç da davranışsal finansın temel özellik ve eğilimlerini ortaya koymaktır. Çalışmada elde edilen sonuçlar şunlardır: (1) Rasyonel finans değerler dizisi, iktisadi özellikli bireylerin amacının kar maksimizasyonu olduğu rasyonel bir motive özellikli bir piyasa katılımcısı olduğu düşünülmüşüyle finansal kararları sunan bir takım finansal teoriyi bütünlendirir. Bu düşünce beklentileri ve psikolojik nedenleri dikkate almaz. (2) İncelemeye konu olan davranışsal finans teorileri piyasada meydana gelen olayları açıklığa kavuşturmaya ve piyasa yatırımcısının farklı olaylardaki davranışlarını tahmin edilmesine ve pazar stratejilerini etkili bir biçimde gelişimine imkan kıldığından önemli bir değere sahiptir. (3) Finansal yönetimde, rasyonel olmayan (irrasyonel) ekonomik bireyin tanımlaması bulunmamaktadır. Okuryazar hane halkı bu irrasyonel davranışın ne demek olduğunu ve niteliklerini ortaya çıkarmıştır. Bazı davranışların özelliği davranış ekonomistleri tarafından bazıları ise Litvanya vatandaşlarına ait olarak tanımlanır. (4) Litvanyalı okuryazarlar finans piyasasında başarılı olmaya çalışmaktadırlar. Bunun yanında finansal kararlarını daima haklı bir şekilde gösterme becerisine sahip değillerdir buna sebep olarak sahip oldukları kararların bilincinde olmayışlarıdır. Belirsiz durumda sergileyecekleri davranışlar risk açısından mantıklı olamamaktadır. (5) Okuryazar hane halkının sahip olduğu davranış özellikleri, bir bireyin yatırım konusunda finansal davranış faktörlerini dikkate alması gerektiği düşüncesini de desteklemektedir.

Çelik (2013), çalışmasında davranışsal finansın yatırımcılar üzerinde yaptığı psikolojik etkiler ve oluşturduğu yatırımcı profilini ortaya koymak istemiştir. Çalışma kapsamında BİST 'te yatırım yapan 131 yatırımcıya anket uygulanmıştır. Verilerin analizi için Ki kare testi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, genel olarak yatırımcıların psikolojik ön yargının oluşturduğu etkiyle rasyonellik dışı davranışlarda buldukları ve bu durumun piyasa etkinliği oranının düşüşüne sebep olduğunu tespit etmiştir. Yatırımcılık eğitimin mümkün olduğunca en erken vakitte verilmesi gerektiği ön görülmüş ve tavsiye edilmiştir.

Chaffai ve Medhioub (2014), psikolojik ve duygusal faktörlerin Tunus'taki yatırımcıların etkisini ölçmek amaçlı yaptıkları çalışmalarında tek değişkenli ve çok değişkenli analiz yöntemleri kullanılmıştır. Analiz sonuçları yüksek eğitim seviyeli yatırımcıların davranışsal ön yargıyla davranışta buldukları ve borsadaki yatırımcıların rasyonelitesinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca öznel yargı ve davranışların piyasayı olumsuz etkilediği ve verimsiz kıldığı ortaya konulmuştur.

Küçük (2014), çalışmasında bireysel yatırımcıların yatırım yapma konusunda psikolojik davranışlarının etkisiyle rasyonel olmayan bir şekilde alındığını belirlemiştir. Osmaniye'de gerçekleştirilen çalışmada katılımcıların kişisel sezgilerinin, sosyolojik faktörler etkisine uğrayıp karar almada bu etkileşimin olup olmadığını tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Araştırma sonuçlarında bireylerin yatırım kararlarında kişisel sezgilerinin sosyal faktörler etkisi altında kaldığı ve bu doğrultuda yatırım kararı aldıkları sonucuna varılmıştır.

Mitroi (2014), çalışmasında psikolojik ön yargının uzun sürede ortalamanın üstünde eğilimi için yatırım performansına sebep olup olmadığını belirlemesi amaçlanmıştır. Verilerin analiz sonuçları psikolojik ön yargının yatırım performansının üzerine çıkmasına sebep olduğu ve yatırımcının psikolojik ön yargının, yatırımda hata yapılmasına neden olduğu belirlenmiştir. Ön yargısal davranışın sunduğu istatistiksel veriler, piyasaların rastgele yürümediğini ortaya koymuştur. Çalışmada ham istatistiksel test puanları ve regresyon analiz yöntemi kullanılmıştır.

Kendirli ve Kaya (2015), bireysel yatırımcıların karar ve davranışlarını etkileyen demografik ve psikolojik faktörler göz önüne alınarak, gelişmişlik açısından farklılık gösteren Çorum ve Yozgat illerinde anket uygulamalı bir çalışma yapılmıştır. 400 kişiye uygulanan bu çalışmada anket veri analizi için niceleyici analiz yöntemi kullanılmıştır. İki ilde ankete katılım oranı farklı olmasına karşın aynı yatırım araçlarının kullanımı göze çarpmıştır ve iki ildeki yatırımcıların yatırım aracı tercihinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bunların dışında devlet tahvili ve hisse senedinin sadece yüksek eğitim seviyesine sahip yatırımcılar tarafından tercih edildiği gözlemlenmiştir. Diğer yatırımcılar ise sermayelerinin ufak bir kısmını geleneksel yatırım araçlarına yapmışlardır. Bu durumla beraber eğitim seviyesiyle yatırım tercih arsında doğru orantı olduğu sonucuna da varılmıştır.

Abdeldayem (2016), çalışmasında Bahreynli bireysel yatırımcıların finansal okuryazarlık seviyelerini ölçmek istemiştir. Çalışmada, yatırımcıların düşük seviyede okuryazarlık yeteneğine sahip olduğu ve kadın yatırımcıların erkelere göre düşük

oranda finansal okuryazarlığa sahip olduğu tespit edilmiştir. Yüksek oranda okuryazarlığa sahip yatırımcıların finansal anlamda yüksek farkındalığa sahip iken düşük orandaki yatırımcılar geleneksel ve güven duydukları finansal araçlara yatırım yapma tercihinde buldukları çalışmadan elde edilen diğer bir sonuçtur.

Aydın ve Ağan (2016), çalışmalarında yatırımcıları finansal karar almalarına iten psikolojik yönelimlerin neler olduğunun tespit edilmesini amaçlamışlardır. Çalışmaya destek sağlamak için de 600 kişilik anket uygulanmıştır. Katılımcılar tarafından verilen cevaplar korelasyon ve Ki Kate testi aracılığıyla analiz edilip, değerlendirmeye konulmuştur. Çalışma sonuçlarında bireylerin yatırım karar ve davranışlarında psikolojik ön yargıların etkin rol oynadığı, yatırımcıların sosyal yapısıyla ilgilendikleri ve kararlarında bu durumda etkisiyle irrasyonel davranışlarda bulunarak hatalar yaptıkları ortaya koymuştur.

Doğan (2016), anket uygulamalı çalışmasında BES deki yatırımcıların sergiledikleri finansal davranışlarla tercih ettikleri fonlar arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. 400 banka çalışanına anket uygulanmıştır. Uygulama Ankara, Bursa Mersin illerinde gerçekleştirilmiştir. Analiz işlemine ANOVA, korelasyon, Ki kare, T Testi uygulanmıştır. Çalışmada finansal eğitim düzeyinin artmasının hisse senedinin yatırım fonu olarak tercih edilmesine ve borçlanma aracı kullanımına yol açtığı tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca risk algısının yükselmesi neticesinde daha yüksek risk içeren yatırım fonlarına yönelmeler olduğu duygusal zekâ konusunda yüksek seviyeye sahip olan katılımcıların yatırım fonu tercihinde hisse senedini seçtikleri belirlenmiştir. Eğitim düzeyinin risk alma ve algısını azaltmasıyla birlikte duygusal zekâyı arttırdığı çalışmadan çıkarılan diğer bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır.

Gül vd. (2017), pişmanlıkta kaçınma, aşırı güven, kayıptan kaçınma, aşırı iyimserlik ve temsil etme eğilimi gibi finansal davranışlarının yatırım konusunda yatırımcının kişisel özelliklerini nasıl etkilediği ile ilgili anket uygulamalı çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma verilerinin analizinde T Testi ve Anova Testi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, yatırım karar ve davranışlarının medeni durum, yaş ve sermayeye bağlı olarak bir değişim göstermediği buna karşın firmanın faaliyet süresinin, eğilimin ve meslek tecrübenin davranışlara etki ettiği tespit edilmiştir.

Öncü ve Özevin (2017), kadınların yatırım kararları doğrultusunda davranış sergilerken psikolojik etmenlerin etkisinde olduğunun belirlenmesi amacıyla ortaya konulan anket uygulamalı çalışma yapmışlardır. Anket sonucunda kadınların emin oldukları yatırım araçlarına yöneldikleri ve kısa vadeli yatırımları uzun vadeli yatırımlara tercih ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca kadın yatırımcıların bilgi edinmeyi son derece önemsedikleri, psikolojik yönden etkilendikleri ve davranış eğilimlerini bu doğrultuda sergiledikleri tespit edilmiştir.

Öztopçu ve Aytekin (2017), bireylerin irrasyonel davranışlarını inceleyerek, bu davranışları etkileyen psikolojik etmenleri konu alan davranışsal finansın nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığı ve finansal davranışla ilgili araçların yatırımcıların yatırım kararı davranışla ilgili eğimlerini tespit etmek için Balıkesir ilinde 326 kişiye anket uygulamışlardır. Çalışma sonucunda, bireylerin yatırım kararlarında sosyal ve duygusal yönde eğilimleri önemsedikleri tespit edilmiştir.

Demirören (2018), Türkiye geneli 500 kişiye yapılan anket uygulamalı tez çalışmasında yatırım aracı olan altının değerliliğinin ortaya konulmasında finansal davranışın etkisinin tespit edilmesini amaçlamıştır. Araştırma sonuçlarında yatırım aracı olan altının değerinin tespit edilmesinde davranışsal finansın etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Genç (2019), Sakarya ilinde yapılan anket uygulamalı çalışmasında çalışanların verdiği yatırım kararlarında finansal davranışın etkisini tespit etmeyi amaçlanmıştır ve bu amaç doğrultusunda 250 kişiye anket uygulanmıştır. Çalışma sonucunda çalışanların yatırım kararlarında psikolojik etmenlerin etkisinde kaldığı tespit edilmiştir.

Areifat vd. (2019), çalışmalarında Amman Borasında hisse senedi yatırım kararı konusunda davranışsal finans kapsamındaki davranış eğimlerinin etkisini araştırmışlardır. Çalışmada 165 kişiye anket uygulanmıştır. Çalışma sonucunda, sürü davranışı, zarardan kaçınma, aşırı güven faktörlerinin borsadaki yatırımcıları etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca bu faktörler arasında aşırı güvenin etkisinin daha belirgin olduğu ve kendine güvenen yatırımcıların kararlarını alma konusunda daha yetenekli olduğu tespit edilmiştir.

2. Problem, Amaç ve Hipotezler

Davranışsal finans, yatırım konusunda önemli kararlar almaya ve uygulamaya çalışan yatırımcılar açısından önem arz etmektedir. Çünkü yatırımcıların yatırımlarında nasıl hareket edeceği izleyeceği yol konusunda ihtiyaç duyduğu zamanlarda yol göstermektedir. Yatırımcı ilgili piyasada gerçekleştirilen faaliyetlere bakarak yatırım aracını seçmekte ve yatırım adımlarını atmaktadır. Yatırımcı, gerçekleştirdiği işlemlerle piyasada gelişmekte ve uzman konumuna gelebilmektedir. Yatırımcılar bunun için yatırımda bulunduğu piyasada işlemler yaparak bilgi sahibi olmakla beraber diğer yatırımcıların faaliyetlerini de dikkate alarak yatırım konusunda bilgi ve deneyimlerini arttırabilmektedir. Bireyleri yatırım yapabilecekleri kıymetli maden (altın, gümüş vb.), döviz, hisse senedi gibi yatırım araçları bulunmaktadır. Bu çalışmada altın yatırımı yapmış olan bireyler dikkate alınmıştır. Çalışmanın temel amacı bireysel altın yatırımcılarının, yatırım

yaparken etkilendikleri davranışsal eğilimlerin ölçülmesidir. Bunun yanında yatırımcıların hangi davranışsal faktörlerden daha fazla etkilendiğinin ve yatırımcı algılarının belirlenmesi çalışmanın diğer bir amacını oluşturmaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular yatırım kararlarında davranışsal eğilimlerin varlığının ispatı ve yatırım araçlarında hangi davranışsal faktörlerin daha belirgin olduğunun ortaya çıkarılması açısından literatüre farklı bir bakış açısı ortaya koyacaktır.

Belirlenen problem ve amaç doğrultusunda, altın yatırımcılarının davranışsal eğilimlerini ölçmek ve araştırmanın amacını destekleyecek hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H₁: Altın yatırımcısının gelir düzeyi ile belirsizlikten kaçınma davranışı arasında anlamlı bir fark vardır.

H₂: Altın yatırımcısının yatırım süresi ile belirsizlikten kaçınma davranışı arasında anlamlı bir fark vardır.

Saraç ve Kahyaoglu (2011), gelir düzeyi ile risk arasında bazı gruplarda negatif fark görürken bazı gruplarda ise pozitif fark görmüşlerdir. Anbar ve Eker (2009), daha yüksek net gelir ve varlığa sahip olanların daha fazla riske katlanabilme şansına sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

H₃: Altın yatırımcısının gelir düzeyi ile riskten kaçınma davranışı arasında anlamlı bir fark vardır.

H₄: Altın yatırımcısının yatırım süresi ile riskten kaçınma davranışı arasında anlamlı bir fark vardır.

Özçelik (2018), çalışma sonuçları aşırı güven eğilimini daha çok az gelirli ve düşük eğitimli bireyler göstermektedir.

H₅: Altın yatırımcısının gelir düzeyi ile aşırı güven duygusu arasında anlamlı bir fark vardır.

H₆: Altın yatırımcısının yatırım süresi ile aşırı güven duygusu arasında anlamlı bir fark vardır.

H₇: Altın yatırımcısının gelir düzeyi ile pişmanlıktan kaçınma davranışı arasında anlamlı bir fark vardır.

H₈: Altın yatırımcısının yatırım süresi ile pişmanlıktan kaçınma davranışı arasında anlamlı bir fark vardır.

H₉: Altın yatırımcısının gelir düzeyi ile sürü davranışı arasında anlamlı bir fark vardır.

H₁₀: Altın yatırımcısının yatırım süresi ile sürü davranışı arasında anlamlı bir fark vardır.

H₁₁: Altın yatırımcısının gelir düzeyi ile aşırı iyimserlik davranışı arasında anlamlı bir fark vardır.

H₁₂: Altın yatırımcısının yatırım süresi ile aşırı iyimserlik davranışı arasında anlamlı bir fark vardır.

H₁₃: Altın yatırımcısının gelir düzeyi ile kendine atfetme davranışı arasında anlamlı bir fark vardır.

H₁₄: Altın yatırımcısının yatırım süresi ile kendine atfetme davranışı arasında anlamlı bir fark vardır.

3. Metodoloji

3.1. Yöntem

Araştırmada verilerin elde edilmesi amacıyla yatırımcılara yöneltilmek üzere Ateş (2007), Birgili (2013), Küçük (2014), Hamurcu ve Aslanoglu (2016), Gül, Vd. (2017), Öztöpcü ve Aytekin (2017), Demirören (2018), ve Genç (2019) çalışmalarında yer alan anket sorularından faydalanılmıştır ve sorular altın yatırımcısına uyarlanarak çalışmanın anket formu hazırlanmıştır. Bu anket formu altın yatırımda bulunan yatırımcılara uygulanmıştır. Daha sonra elde edilen bu veriler üzerinde SPSS paket programında analizler yapılmıştır. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA), Tanımlayıcı İstatistiksel Analiz ve Varyans Analizi kullanılmıştır.

Güvenirlilik ve geçerlilik, ölçek geliştirme ve geliştirilen ölçeğin ölçülmesinde kullanılan iki temel yöntemdir. Kullanılacak bu yöntem içinde uygun ölçek ve verilerin seçimi de gerekmektedir. Güvenirlilik ana küllenin ölçümlerinde hep aynı sonuçların elde edilmesidir ve bu durum ölçümleme aletinin istikrarlılığı ve az hata yapması demektir. Geçerlilik ise ölçüm aletinin ölçmek istediği verileri ne derece ölçebildiğinin göstergesidir (Aktürk ve Acemoğlu 2012: 316). Somut veya soyut niteliklerin ölçülmesinde kullanılacak ölçeğin standart bir ölçme aracı olması gerekmektedir. Somut ve soyut özelliklerin ölçümünde kullanılacak ölçüm aletinin standardize nitelik kazanması önemlidir ve bunun içinde bu iki özelliğe sahip olması temel şarttır Somut niteliklerin ölçümünde güvenirlilik ve geçerliliğin kullanılması sorun yaşatmazken, soyut özelliklerin ölçümünde sorun yaşatabilmektedir (Ercan ve Kan, 2014: 211). Ölçekteki faktörlerin fazla olması araştırmanın güvenirlilik ve geçerliliği açısından risk oluşturabilmektedir. Çalışmalarda; dikkatsizlik, yanlış konu seçimi, yanlış analiz ve yöntem seçimi ölçümde yapılan sistematik hatalar, ölçek sorularının zor okunması gibi çok hata araştırmanın güvenirliliğini ve geçerliliğini zorlaştırabilmektedir. İstenilen düzeyde güvenirlilik ve geçerlilik elde edilememişse nicel araştırmalarda hatalara neden olmakta ve doğru bilginin elde edilmesini engellemektedir. (Mohajan, 2017: 20). Bu doğrultuda çalışmanın güvenirlilik ve geçerlilik açısından daha anlam kazanması amacıyla doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır.

Varyans analizi (ANOVA), karşılaştırılan iki ve ya da daha fazla sayıdaki gruplar arası farkın bulunmasında kullanılan bir yöntemdir. Varyans analizinin uygulanması için normallik, homojenlik ve tanımlanabilir niteliklerinin olması gerekmektedir. Varyans analizi, gruplar arası farkı ortaya koymasına karşın, ortaya çıkan farkın hangi grupların sebep olduğunu tespit etmemektedir. Bu tespit için analizde kullanılan Post-hoc istatistiğinde kullanılacak gruplara ilişkin varyansların eşit olup olmaması durumu da önemli noktadır (Kayri, 2009: 52-61). ANOVA bir parametrik bağımlı değişken ve bir veya daha fazla bağımsız değişken olduğunda grup ortalamalarındaki farklılıkları tespit etmek için kullanılan istatistiksel bir testtir. İstatistiksel olarak anlamlı bir ANOVA, hangi grup araçlarının birbirinden farklı olduğunu belirlemek için tipik olarak çoklu bir karşılaştırma prosedürü ile takip edilmektedir. (Sawyer, 2017: 27). Çalışmada oluşturulan hipotezleri test etmek için varyans analizi kullanılmıştır.

3.2. Evren, Örnekleme Süreci ve Veriler

Araştırmanın evrenini, Gümüşhane ilinde altın yatırımında bulunan bireyler oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleme sayısı Cohen, Manion ve Morrison tarafından hazırlanan tablo doğrultusunda belirlenmiştir. TÜİK'in yayınladığı güncel veriler doğrultusunda Gümüşhane ilinin nüfusunun 164 521 kişi olduğu tespit edilmiştir ve bu doğrultuda çalışmanın örnekleme kitlesinin 400 kişi olması hedeflenmiştir. Cohen, Manion ve Morrison tarafından hazırlanan *Rasgele Numuneler İçin Numune Boyutu, Güven Seviyeleri ve Güven Aralıklarına* göre % 95 güven aralığında 384 anket örnekleme için yeterli yeterlidir (Cohen, Manion ve Morrison, 2007). Çalışmada 450 kişiye ulaşılmıştır. Yapılan ön değerlendirme sonucunda altın yatırımcısı olmadığı tespit edilen katılımcıların bilgileri analiz dışı tutularak 405 anket analize dâhil edilmiştir. Araştırmanın analizinde kullanılan verilerin tamamı birincil verilerden oluşmaktadır.

Çalışmanın ölçeği katılımcılara elektronik anket ve yüz yüze görüşme yöntemi kullanılarak uygulanmıştır. Uygulanan anket çalışmasında Gümüşhane'de yaşayan ve yatırımda bulunan bireyler dikkate alınmıştır. Hazırlanan ölçek iki bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde yatırımcının demografik bilgileri ve yatırımda bulunma sürelerini tespit etmeye yönelik 6 soru yer almaktadır. Katılımcıların demografik bilgilerinin tespiti için kullanılan değişkenler; cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, meslek ve gelir düzeyidir.

Anketin İkinci bölümde beşli likert ölçeğine uygun yapıda değişkenler kullanılmıştır. Hazırlanan anket çalışmasında katılımcılara davranışsal finans eğilimlerini ölçmek için belirsizlikten kaçınma, riskten kaçınma, aşırı güven, pişmanlıktan kaçınma ve kendine atfetme davranışlarıyla ilgili beş soru, sürü davranışı ve aşırı iyimserlik davranışlarıyla ilgili olarak altı sorudan oluşan toplamda 43 soru yöneltilmiştir. Bu bölümde yer alan sorularla altın yatırımcılarının çeşitli davranışsal türleriyle ilgili ifadelerle ne derece katıldıklarını belirlemeye yönelik olarak Kesinlikle Katılıyorum (1), Katılıyorum (2), Kararsızım (3), Katılmıyorum (4), Kesinlikle Katılmıyorum (5) dereceleme ölçüleri kullanılmıştır. Anket soruları davranışsal finans alanında araştırmacıların yapmış olduğu çalışmalardan derlenmiştir. Sorular daha sonra altın yatırımcıları ifade edecek şekilde tekrar kurgulanmıştır.

4. Bulgular

Çalışmada elde edilen bulgular, aşağıda farklı başlıklar altında detaylı olarak açıklanmıştır.

4.1. Demografik Bulgular

Çalışmaya katılan katılımcılara ait demografik bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Demografik Sorular	Değişken	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	200	49,4
	Erkek	205	50,6
Yaş	20-30	154	38
	31-40	157	38,8
	41-50	82	20,2
	51 ve üzeri	12	3
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	21	5,2
	Lise	86	21,2
	Ön Lisans	65	16

	Lisans	190	46,9
	Yüksek Lisans	35	8,6
	Doktora	8	2
Meslek	Memur	94	23,2
	Özel Sektör	153	37,8
	Serbest Meslek	67	16,5
	Emekli	12	3
	Öğrenci	39	9,6
	Ev Hanımı	12	3
	Diğer	28	6,9
Gelir Düzeyi	1500 TL -2000 TL	74	18,3
	2001 TL - 2500 TL	64	15,8
	2501 TL -3000 TL	99	24,4
	3001 TL -3500 TL	65	16
	3501 TL -4000 TL	26	6,4
	4001 TL- 4500 TL	22	5,4
	4501 TL- 5000 TL	15	3,7
	5000 TL ve üzeri	40	9,9
Ne Kadar Süredir Altın Yatırımı Yaptıktanınız?	0-1 Yıl	138	34,1
	1-3 Yıl	136	33,6
	4-6 Yıl	91	22,5
	7-9 Yıl	27	6,7
	10 Yılden Fazla	13	3,2

Buna göre; katılımcıların 200'ü (%49,4) kadın, 205'i (%50,6) erkektir. 20-30 yaş aralığında 154 kişi (%38), 31-40 yaş aralığında 157 kişi (38,8), 41-50 yaş aralığında 82 kişi (%20,2) ve 51 yaş ve üzeri 12 kişi (%3) bulunmaktadır. Eğitim düzeyi olarak 21 kişi (%5,2) ilköğretim, 86 kişi(%21,2) lise, 65 kişi (%16) ön lisans, 190 kişi (46,9) lisans, 35 kişi (%8,6) yüksek lisans ve 8 kişi (%2) doktora mezunudur. Meslek gruplarında 94 kişi (%23,2) memur, 153 kişi (37,8) özel sektör, 67 kişi (%16,5) serbest meslek, 39 kişi (%9,6) öğrenci, 12 kişi (%3) ev hanımı, 28 kişi (%6,9) diğer meslek gruplarındandır.

1500 TL-2000 TL gelir düzeyinde 74 kişi (%18,3), 2001 TL -2500 TL gelir düzeyinde 64 kişi (%15,8), 2501 TL – 3000 TL gelir düzeyinde 99 kişi (24,4), 3001 TL- 3500 TL gelir düzeyinde 65 kişi (%16), 3501 TL- 4000 TL gelir düzeyinde 26 kişi (%6,4), 4001 TL - 4500 TL gelir düzeyinde 22 kişi (%5,4), 4501 TL- 5000 TL gelir düzeyinde 15 kişi (%3,7), 5001 TL ve üzeri gelir düzeyinde 40 kişi (%9,9) bulunmaktadır. Altın yatırımı yapma sürelerinde 0-1 yıl 138 kişi (%34,1), 1-3 yıl 136 kişi (%33,6), 4-6 yıl 91 kişi (%22,5), 7-9 yıl 27 kişi (%6,7), 10 yıldan fazla 13 kişi (%3,2) mevcuttur.

4.2. Güvenilirlik ve Geçerlilik

Doğrulayıcı faktör analizi, sosyal bilimlerde yer alan birçok çalışmada gerçekleştirilen ölçümlerlerin güvenilirlik ve geçerlilik kazanmasında etkili olmaktadır (Said, vd. ,2011:1098). Buna ek olarak doğrulayıcı faktör analizi yaparken faktörlerin güvenilirlik ve geçerlilik özelliğine sahip olması önemlidir (Zeybek ve Çam, 2020: 19).

Kaiser meyer Olkin (KMO) ve Barlett testleri doğrulayıcı faktör analizinde kullanılan örnekleme ölçütünün yeterli olup olmadığını belirlemek için kullanılmaktadır. KMO değerleri 0.5 ile 1 arasındadır. Ayrıca KMO değeri 0,90+ mükemmel veya olağanüstü, 0,80+ çıkarsa çok iyi, 0,70+ çıkarsa iyi, 0,60+ çıkarsa orta, 0,50+ çıkarsa zayıf ve 0,50- çıkarsa kabul edilemez olarak ifade edilebilmektedir. Barlett testi için matrisin köşe terimleri değerinin 1 bunların haricindeki matrislerin değeri 0 olması gerekmektedir (Albayrak, 2006:130-132; Kalaycı, 2010:321-322; Karagöz, 2016: 878-879).

Çalışmada güvenilirlik analizi için belirsizlikten kaçınma, riskten kaçınma, aşırı güven, pişmanlıktan kaçınma, sürü davranışı, aşırı iyimserlik ve kendine affetme, faktörleri olmak üzere yedi tane faktör belirlenmiştir. Belirsizlikten kaçınma, yatırımcının kestiremediği ve tahmininde zorlaştığı yatırım faaliyetlerinden sakınması ve yaklaşmaması durumunu göstermek için kullanılmıştır. Riskten kaçınma, yatırımcının karşılaştığı risk karşısında sergilediği tutum ve davranışları

ifade etmektedir. Aşırı güven, yatırımcının yatırımda bulunurken, kendi bilgi ve kararlarını ön planda tutması ve kendine yüksek anlamda bağlı kalmasını göstermektedir. Pişmanlıktan kaçınma, yatırımcının yapacağı bir faaliyetten yaşayacağı olumsuz sonuçları düşünerek vazgeçmesi olayını ifade etmektedir. Sürü davranışı, yatırımcının davranışlarında bulunurken o konuda bilgi ve deneyimleri bulunan diğer yatırımcı ve uzmanları dikkate alarak onlar gibi hareket etmesi sonucu ortaya çıkan durumu göstermektedir. Aşırı iyimserlik, yatırımcının yatırım faaliyetlerinde hep iyimser tutum sergilemesi ve aldığı kararlardan dönmemesini ifade ederken, kendine atfetme, yatırımcının yatırımdan elde ettiği sonuçları kendi bilgi deneyim ve faaliyetlerine yorumlaması olayı ifade etmektedir.

Çalışma kapsamında kullanılan ölçeğin güvenilirlik analizi sonuçları dikkate alındığında genel Cronbach Alpha Değeri 0,826 çıkmıştır. Cronbach alfa katsayısının $0.70 \leq \alpha < 0.90$ arasında çıkması durumunda, ölçeğin güvenilirliği iyi olarak kabul edilmektedir (Tabachnick ve Fidell 2013: 80). 0,826 değeri $0.70 \leq \alpha < 0.90$ aralığında olduğundan dolayı ölçeğin güvenilirlik düzeyinin yeterli olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin içi yapı geçerliliği dâhilinde yapılan faktör analizi sonuçları ise Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Faktörlerin Analiz Dağılımları

Faktörler	KMO	Barlett	Sig.
Belirsizlikten Kaçınma	0,620	125,027	0,000
Riskten Kaçınma	0,719	367,290	0,000
Aşırı Güven	0,806	583,55	0,000
Pişmanlıktan Kaçınma	0,646	194,477	0,000
Sürü Davranışı	0,756	468,337	0,000
Aşırı İyimserlik	0,825	796,698	0,000
Kendine Atfetme	0,803	728,989	0,000

4.3. Fark Analizleri

Çalışmada kullanılacak hipotezler genel yapı olarak aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H_0 : Değişkenler arasında anlamlı bir fark yoktur.

H_1 : Değişkenler arasında anlamlı bir fark vardır.

Farklılığın testi için analizlerde Post Hoc testlerinden Tukey testi yapılmıştır. Faktörlere ilişkin, fark analizlerinin sonuçları aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 3. Belirsizlikten Kaçınma Faktörü Analiz Sonuçları

FAKTÖR	Gelir Düzeyi	N	X	SS	F	P	Anlamlı Fark
Belirsizlikten Kaçınma	1500TL -2000 TL	74	-0,489	0,874	9,549	,000	2501 TL- 3000 TL 3001 TL – 3500 TL 3501 TL – 4000 TL
	2001 TL – 2500 TL	64	-0,134	0,999			
	2501 TL- 3000 TL	99	0,361	0,892			
	3001 TL – 3500 TL	65	0,426	0,969			
	3501 TL – 4000 TL	26	0,384	1,029			
	4001 TL – 4500 TL	22	-0,362	1,113			
	4501 TL – 5000 TL	15	-0,372	0,954			
	5000 TL ve Üzeri	40	-0,377	0,776			
	Toplam	405					
	Yatırım Süresi	N	X	SS			
0-1 Yıl	138	-0,462	0,965				

	1-3 Yıl	136	0,178	0,936	14,297	,000	1-3 Yıl 4-6 Yıl 10 Yıdan Fazla
	4-6 Yıl	91	0,421	0,936			
	7-9 Yıl	27	-0,043	0,938			
	10 Yıdan Fazla	13	0,184	0,706			
	Toplam	405					

Tablo 3’de yatırımcıların gelir düzeyi ile belirsizlikten kaçınma durumlarına bakıldığında en yüksek seviye sahip olan gelir grubu “3001 TL – 3500 TL” grubundaki yatırımcılara aittir ($X = 0,426$). Analiz sonucunda $p = ,000$ ($p < 0,05$) istatistiksel açıdan anlamlıdır. Bu sebeple H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Yatırımcıların yatırımda bulunma süresi ile belirsizlikten kaçınma durumlarına bakıldığında en yüksek ortalamaya sahip olan yatırım süresi grubu “4-6 Yıl” grubundaki yatırımcılara aittir ($X = 0,421$). Analiz sonucunda $p = ,000$ ($p < 0,05$) istatistiksel açıdan anlamlıdır. Bu sebeple H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4. Riskten Kaçınma Faktörü Analiz Sonuçları

FAKTÖR	Gelir Düzeyi	N	X	SS	F	P	Anlamlı Fark
Riskten Kaçınma	1500TL -2000 TL	74	-0,649	0,732	11,137	,000	2001 TL – 2500 TL 2501 TL- 3000 TL 3001 TL – 3500 TL 3501 TL – 4000 TL
	2001 TL – 2500 TL	64	-0,062	0,995			
	2501 TL- 3000 TL	99	0,316	0,993			
	3001 TL – 3500 TL	65	0,489	0,890			
	3501 TL – 4000 TL	26	0,341	1,0823			
	4001 TL – 4500 TL	22	-0,330	1,040			
	4501 TL – 5000 TL	15	-0,448	0,705			
	5000 TL ve Üzeri	40	-0,149	0,872			
	Toplam	405					
	Yatırım Süresi	N	X	SS			
Riskten Kaçınma	0-1 Yıl	138	-0,460	0,964	15,268	,000	1-3 Yıl 4-6 Yıl
	1-3 Yıl	136	0,277	0,887			
	4-6 Yıl	91	0,367	0,945			
	7-9 Yıl	27	-0,171	0,982			
	10 Yıdan Fazla	13	-0,232	0,959			
	Toplam	405					

Tablo 4’de yatırımcıların gelir düzeyi ile riskten kaçınma durumlarına bakıldığında en yüksek ortalamaya sahip olan gelir düzeyine “3001 TL – 3500 TL” grubundaki yatırımcılara aittir ($X = 0,489$). Gelir düzeyi ile riskten kaçınma davranışı arasındaki farklılığın anlamlılığını tespiti için yapılan tek yönlü varyans analiz sonucunda $p = ,000$ ($p < 0,05$) olarak bulunmuş ve H_3 hipotezi kabul edilmiştir. Yatırımcıların, yatırımda bulunma süreleri ile riskten kaçınma durumlarına bakıldığında en yüksek ortalamaya sahip olan grup “4-6 Yıl” grubundaki yatırımcılara aittir ($X = 0,367$). Gelir düzeyi ile riskten kaçınma davranışı arasındaki farklılığın anlamlılığını tespiti için yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda $p = ,000$ ($p < 0,05$) istatistiksel açıdan anlamlıdır. H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Aşırı Güven Faktörü Analiz Sonuçları

FAKTÖR	Gelir Düzeyi	N	X	SS	F	P	Anlamlı Fark
Aşırı Güven	1500TL -2000 TL	74	0,614	0,761	13,733	,000	1500TL -2000 TL 2001 TL – 2500 TL 4001 TL – 4500 TL
	2001 TL – 2500 TL	64	0,103	0,907			
	2501 TL- 3000 TL	99	-0,379	0,880			
	3001 TL – 3500 TL	65	-0,485	0,906			

	3501 TL – 4000 TL	26	-0,426	1,014			4501 TL – 5000 TL
	4001 TL – 4500 TL	22	0,211	1,088			5000 TL ve Üzeri
	4501 TL – 5000 TL	15	0,906	1,134			
	5000 TL ve Üzeri	40	0,248	0,932			
	Toplam	405					
	Yatırım Süresi	N	X	SS	F	P	Anlamlı Fark
	0-1 Yıl	138	0,528	0,974	22,061	,000	0-1 Yıl
	1-3 Yıl	136	-0,310	0,852			7-9 Yıl
	4-6 Yıl	91	-0,434	0,885			10 Yıldan Fazla
	7-9 Yıl	27	0,055	0,935			
	10 Yıldan Fazla	13	0,560	0,882			
	Toplam	405					

Tablo 5’de yatırımcıların, gelir düzeyleri ile aşırı arasındaki duruma bakıldığında en yüksek ortalamaya sahip olan grup “4501 TL -5000 TL” gelir grubundaki yatırımcılara aittir ($X = 0,906$). Gelir düzeyi ile aşırı güven duygusu arasındaki farklılığın anlamlılığını tespiti için yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda $P = ,000$ ($p < 0,05$) istatistiksel açıdan anlamlıdır. H_5 hipotezi kabul edilmiştir. Yatırımcıların, yatırımda bulunma süreleri ile aşırı güven duygusu arasındaki duruma bakıldığında en yüksek ortalamaya sahip olan grup “10 yıldan fazla” yatırımda bulunan yatırımcı grubuna aittir ($X = 0,560$). Yatırımda bulunma süresi ile aşırı güven duygusu arasındaki farklılığın anlamlılığını tespiti için yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda $p = ,000$ ($p < ,05$) istatistiksel açıdan anlamlıdır.

Tablo 6. Pişmanlıktan Kaçınma Faktörü Analiz Sonuçları

FAKTÖR	Gelir Düzeyi	N	X	SS	F	P	Anlamlı Fark
Pişmanlıktan Kaçınma	1500TL -2000 TL	74	-0,487	0,930	4,027	,000	2501 TL- 3000 TL 3001 TL – 3500 TL 3501 TL – 4000 TL 4001 TL – 4500 TL 5000 TL ve Üzeri
	2001 TL – 2500 TL	64	-0,021	1,009			
	2501 TL- 3000 TL	99	0,079	0,934			
	3001 TL – 3500 TL	65	0,281	0,950			
	3501 TL – 4000 TL	26	0,094	1,071			
	4001 TL – 4500 TL	22	0,191	0,864			
	4501 TL – 5000 TL	15	-0,224	1,014			
	5000 TL ve Üzeri	40	0,199	1,104			
	Toplam	405					
	Yatırım Süresi	N	X	SS			
	0-1 Yıl	138	-0,233	0,958	3,575	,007	1-3 Yıl 4-6 Yıl 10 Yıldan Fazla
	1-3 Yıl	136	0,187	0,959			
	4-6 Yıl	91	0,076	1,039			
	7-9 Yıl	27	-0,123	1,093			
	10 Yıldan Fazla	13	0,234	0,979			
	Toplam	405					

Tablo 6’da yatırımcıların, gelir düzeyleri ile pişmanlıktan kaçınma arasındaki duruma bakıldığında en yüksek ortalamaya sahip olan gelir grubu “3001 TL-3500 TL” gelir grubuna aittir ($X= 0,281$). Gelir düzeyi ile pişmanlıktan kaçınma davranışı arasındaki farklılığın anlamlılığını tespiti için yapılan analiz sonucunda $P= ,000$ ($p>0,05$) istatistiksel açıdan anlamlıdır. H_7 hipotezi kabul edilmiştir. Yatırımcıların, yatırımda bulunma süresi ile pişmanlıktan kaçınma arasındaki duruma bakıldığında en yüksek ortalama “10 Yıldan Fazla ” yatırımda bulunan gruba aittir ($X= 0,234$). İki değişken arasındaki farklılığın anlamlılığını tespiti için yapılan analiz sonucunda $P= ,007$ ($p<0,05$) istatistiksel açıdan anlamlıdır. H_8 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7. Sürü Davranışı Faktörü Analiz Sonuçları

FAKTÖR	Gelir Düzeyi	N	X	SS	F	P	Anlamli Fark
Sürü Davranışı	1500TL -2000 TL	74	0,373	0,887	13,690	,000	1500TL -2000 TL 3501 TL – 4000 TL 4001 TL – 4500 TL 4501 TL – 5000 TL 5000 TL ve Üzeri
	2001 TL – 2500 TL	64	-0,188	0,912			
	2501 TL- 3000 TL	99	-0,490	0,850			
	3001 TL – 3500 TL	65	-0,268	1,005			
	3501 TL – 4000 TL	26	0,018	0,969			
	4001 TL – 4500 TL	22	0,242	1,090			
	4501 TL – 5000 TL	15	0,802	0,593			
	5000 TL ve Üzeri	40	0,814	0,824			
	Toplam	405					
	Yatırım Süresi	N	X	SS			
Sürü Davranışı	0-1 Yıl	138	0,264	1,047	9,911	,000	0-1 Yıl 7-9 Yıl 10 Yıldan Fazla
	1-3 Yıl	136	-0,233	0,947			
	4-6 Yıl	91	-0,247	0,905			
	7-9 Yıl	27	0,183	0,776			
	10 Yıldan Fazla	13	0,993	0,740			
	Toplam	405					

Tablo 7’de yatırımcıların, gelir düzeyleri ile sürü davranışı arasındaki duruma bakıldığında en yüksek ortalama “5000 TL ve Üzeri ” gelir grubuna aittir ($X= 0,814$). Gelir düzeyi ile sürü davranışı arasındaki farklılığın anlamlılığını tespiti için yapılan tek yönlü analiz sonucunda $p= ,000$ ($p<0,05$) istatistiksel açıdan anlamlıdır. H_9 hipotezi kabul edilmiştir. Yatırımcıların, yatırımda bulunma süreleri ile sürü davranışı arasındaki duruma bakıldığında en yüksek ortalama “10 Yıldan Fazla” süre yatırım yapan gruba aittir ($X= 0,993$). Yatırımda bulunma süreleri ile sürü davranışı arasındaki farklılığın anlamlılığının tespiti için yapılan analiz sonucunda $p = ,000$ ($p<0,05$) istatistiksel açıdan anlamlıdır. H_{10} hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8. Aşırı İyimserlik Faktörü Analiz Sonuçları

FAKTÖR	Gelir Düzeyi	N	X	SS	F	P	Anlamli Fark
Aşırı İyimserlik	1500TL -2000 TL	74	0,588	0,820	11,850	0,000	VARDIR
	2001 TL – 2500 TL	64	-0,004	0,930			
	2501 TL- 3000 TL	99	-0,419	0,906			
	3001 TL – 3500 TL	65	-0,369	1,024			
	3501 TL – 4000 TL	26	-0,334	0,956			
	4001 TL – 4500 TL	22	0,146	1,107			
	4501 TL – 5000 TL	15	0,640	0,678			
	5000 TL ve Üzeri	40	0,455	0,842			

	Toplam	405					
	Yatırım Süresi	N	X	SS	F	P	Anlamlı Fark
	0-1 Yıl	138	0,410	0,943	15,294	,000	0-1 Yıl 7-9 Yıl 10 Yıldan Fazla
	1-3 Yıl	136	-0,306	0,914			
	4-6 Yıl	91	-0,310	0,976			
	7-9 Yıl	27	0,104	0,845			
	10 Yıldan Fazla	13	0,804	0,961			
	Toplam	405					

Tablo 8’de yatırımcıların, gelir düzeyleri ile aşırı iyimserlik davranışı arasındaki duruma bakıldığında en yüksek ortalamaya sahip olan "4501TL- 5000 TL" gelir grubuna aittir ($X = 0,640$). Yatırımcıların gelir düzeyleri ile aşırı iyimserlik davranışı arasındaki analiz sonucunda $p = ,000(p < 0,05)$ istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. H_{11} hipotezi kabul edilmiştir. Yatırımcıların, yatırımında bulunma süreleri ile aşırı iyimserlik davranışı incelendiğinde en yüksek ortalamaya sahip olan "10 Yıldan Fazla " yatırımında bulunma grubuna aittir ($X = 0,804$). Yatırımcıların yatırımında bulunma süreleri ile kendine atfetme davranışı arasındaki farklılığın anlamlılığını tespiti için yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda $p = ,000(p < 0,05)$ istatistiksel açıdan anlamlıdır ve H_{12} hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 9. Kendine Atfetme Faktörü Analiz Sonuçları

FAKTÖR	Gelir Düzeyi	N	X	SS	F	P	Anlamlı Fark
Kendini Atfetme	1500TL -2000 TL	74	0,408	0,765	14,328	0,000	1500TL-2000TL 2001TL- 2500 TL 4001TL-4500TL 4501TL-5000TL 5000TL ve üzeri
	2001 TL – 2500 TL	64	0,125	0,998			
	2501 TL- 3000 TL	99	-0,528	0,840			
	3001 TL – 3500 TL	65	-0,403	0,983			
	3501 TL – 4000 TL	26	-0,172	1,108			
	4001 TL – 4500 TL	22	0,275	1,085			
	4501 TL – 5000 TL	15	0,635	0,744			
	5000 TL ve Üzeri	40	0,731	0,760			
	Toplam	405					
		Yatırım Süresi	N	X			
	0-1 Yıl	138	0,433	0,936	16,247	,000	0-1 Yıl 7-9 Yıl 10 Yıldan Fazla
	1-3 Yıl	136	-0,269	0,964			
	4-6 Yıl	91	-0,394	0,929			
	7-9 Yıl	27	0,148	0,894			
	10 Yıldan Fazla	13	0,676	0,522			
	Toplam	405					

Tablo 9’da yatırımcıların, gelir düzeyleri ile kendine atfetme davranışı arasındaki duruma bakıldığında en yüksek ortalamaya sahip olan "5000 TL ve üzeri" gelir grubuna aittir ($X = 0,731$). Yatırımcıların gelir düzeyleri ile kendine atfetme davranışı arasındaki farklılığın anlamlılığını tespiti için yapılan tek yönlü varyans (ANOVA) analizi sonucunda $P = ,000(p < 0,05)$ istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. H_{13} hipotezi kabul edilmiştir. Yatırımcıların, yatırımında bulunma süreleri ile kendine atfetme davranışı arasındaki duruma bakıldığında en yüksek ortalamaya sahip olan "10 Yıldan Fazla " yatırımında bulunma grubuna aittir ($X = 0,676$). Yatırımcıların yatırımında bulunma süreleri ile kendine atfetme davranışı arasındaki farklılığın anlamlılığını tespiti için yapılan analiz sonucunda $p = ,000(p < 0,05)$ istatistiksel açıdan anlamlıdır ve H_{14} hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Finans ve ekonomi alanlarında yatırım; üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Bunun sonucu olarak birçok çalışma ortaya konulmuş ve geliştirilmiştir. Bireylerin, yatırımda bulunurken tercihleri ve izledikleri yol, yatırımlarının geri dönüşlerini de etkilemektedir. Bu anlamda ortaya konulan teoriler, yatırımcıların yatırım davranışlarında akılcı faaliyetlerde buldukları kanaatindedir. Fakat ilerleyen zamanlarda teorilerin yetersizliği dikkat çekmiş ve yeni çalışmalara yön verilmiştir. Yatırımcıların, karar verirken bilgi ve deneyimlerinin yanında birçok faktörden etkilendiğini öne süren davranışsal finans alanı ortaya çıkmıştır. Davranışsal finans, yatırımcıların her zaman rasyonel olmayacağını, piyasanın da her zaman etkin olmayacağını, sosyolojik ve psikolojik faktörlerin de yatırım davranışlarını etkilediğini belirterek yatırım alanına yeni ve önemli bir boyut kazandırmıştır. Kahneman ve Tversky, Beklenti Teorisi çalışmalarında finasta yatırımcı psikolojisi ve fiyat getirisi arasındaki ilişkileri inceleyerek bu konuda ilk adımları atmışlardır. Daha sonra De Bondt ve Thaler, yatırım davranışlarındaki anomali (aksamalar, anormallikler) durumlarını açıklamak amacıyla teoriler geliştirmişlerdir.

Davranışsal finans, yatırımcı davranışlarını birçok faktörle değerlendirerek davranışları etkileyen durumların ve sonuçların tespitine yardımcı olarak, yatırım konusunda bilgiye ihtiyacı olan ilgili yatırımcılara bilgi işlevi görmektedir. Yatırımcı, yatırıma karar verirken hangi yatırım aracını tercih edeceğini ve yatırımını nasıl değerlendireceğini davranışsal finansın ortaya koyduğu bilgi ve sonuçlar çerçevesinde değerlendirerek adımlar atmalıdır. Ekonomide meydana gelen gelişmeler, yatırım alanlarını ve yatırımcı kararlarını etkileyen önemli faktörlerden biridir. Yatırım araçları, (hisse senedi, bono, altın, döviz, vb) ekonominin seyrine göre yatırımcı tercihlerinde yer almaktadır. Son zamanlarda değerini sürekli arttırması sebebiyle altın, önemli bir yatırım aracı olarak ön plana çıkmıştır. Altın yatırıma yönelik yatırımcılar, altın yatırımı konusunda bilgiye ihtiyaç duymuşlardır. Yatırımcıların bilgilerinin oluşumunda ve davranışlara yönelmelerinde kuşkusuz finansal okuryazarlık konusu da önem arz etmektedir. Sürekli değişim gösteren ekonomi olayları karşısında yatırımcının bilgileri de değişim isteyebilmektedir. Bu nedenle finansal okuryazarlığın da ön planda tutulması gerekmektedir.

Bu doğrultuda çalışmada Gümüşhane ilinde ikamet eden bireysel altın yatırımcılarının, yatırımlarında davranışsal eğilimlerinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Anket yöntemi ile 405 katılımcıdan elde edilen veriler SPSS 24 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada katılımcılara ait frekans analizi, geçerlilik analizleri, tanımlayıcı istatistiksel analizler ve ortaya koyulan hipotezlerin test edilmesi amacıyla varyans analizleri kullanılmıştır.

Analizlerinde bireylerin gelir düzeyleri ve yatırım süreleri bağımsız değişken, belirsizlikten kaçınma, riskten kaçınma, aşırı güven, pişmanlıktan kaçınma, sürü davranışı, aşırı iyimserlik ve kendine atfetme faktörleri ise bağımlı değişken olarak analize alınmıştır. Yatırımcının gelir düzeyi ve yatırım süreleri, yatırım sürecinde etki altında kaldıkları faktörlerle yakından ilgilidir. Özellikle bireylerin tecrübelerinin artması ile daha önce sergiledikleri bir takım yanlış yatırım davranışlarını tekrar etmemeleri beklenir. Çalışmada varyans analizi kapsamında kurulan ve test edilen 14 hipotez kabul edilmiştir.

Faktör analizleri incelendiğinde, faktör yükleri daha ağırlıkta olan 'kendine atfetme' ve 'pişmanlıktan kaçınma' faktörünün altın yatırımcılarında daha etkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durum, yatırımcıların yatırımlarındaki durumlarını kendi bilgi becerilerine bağladıklarını göstermektedir. Bunun yanında yatırımcılar yatırımda bulunurlarken ileride yaşayacağı olumsuz olayları ve psikolojik durumları da hesaba katmaktadırlar. Bunların dışında diğer faktörlerde anlamlılık yeterli düzeye ulaşmışlardır. Belirsizlikten kaçınma, riskten kaçınma, aşırı güven, sürü davranışı ve aşırı iyimserlik faktörleri ile ilgili kurulan hipotezlerde de kabul edilmesine rağmen faktör yükleri kendini atfetme ve pişmanlıktan kaçınma faktörleri kadar yüksek değildir. Genel olarak altın yatırımcıları davranışsal finans altında incelenen psikolojik ve sosyolojik tüm etmenlerden etkilenmektedirler.

Bireysel yatırımcı davranışlarında, davranışsal finansın ortaya çıkardığı bulgular bu alanın ne kadar da önemli olduğu bir kez daha kanıtlamaktadır. Yatırımcıların bilgilerinin ve deneyimlerinin sadece yatırım konusunda yeterlilik sağlayamadığı bunlara ek olarak psikolojik ve sosyolojik faktörlerinde söz sahibi olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Finansal okuryazarlığının da yatırımcı davranışlarında söz sahibi olduğu unutulmamalıdır. Yatırımcı davranışlarının tüm yönleriyle tam, net ve doğru bilgi elde edilmesinin en etkili çözümlerinden biri finansal okuryazarlık konusudur. Finansal okuryazarlık sadece ekonomi alanında değil bireyin bulunduğu ve yaşadığı toplumlarda yaşayacağı sosyal ve siyasal sorumlara karşı savunma ve çözüm özelliği taşımaktadır. Bireysel yatırımlarda bireylerin kendi bilgi ve becerileri yeterli görerek yatırım yapması, telafisi zor zararlara yol açabilmektedir. Altın fiyatlarının uzun vadede artan bir trend içerisinde yer alması yatırımcıların doğru karar verdiklerini düşünmelerine yol açmaktadır. Altın yatırımcılarının davranışsal finans ve finansal okuryazarlık değişkenlerini dikkate almaları ve yatırımlarını bunların doğrultusunda geliştirmeleri yatırımlarına çok önemli değer katacaktır. Çalışmada kullanılan ölçek farklı yatırım araçları ve farklı örneklemeler üzerinde kullanılabilir. Bunun yanında literatürde yer almasına karşın fazla uygulama alanı bulamayan davranışsal finans faktörleri de benzer çalışmalarda kullanılabilir.

Kaynakça

- Abdeldayem, M. M. (2016). Is there a relationship between financial literacy and investment decisions in the kingdom of Bahrain?. *Journal of Management and Accounting Studies*, 4(02), 68-78.
- Aktürk, Z., & Acemoğlu, H. (2012). Tıbbi araştırmalarda güvenilirlik ve geçerlilik. *Dicle Tıp Dergisi*, 39(2), 316-319.
- Albayrak, A. Sait. (2006), *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, (1. Baskı), Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Anbar, A., & Melek, E. (2009). Bireysel yatırımcıların finansal risk algılamalarını etkileyen demografik ve sosyoekonomik faktörler. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(9), 129-150.
- Areiqat, A. Y., Abu-Rumman, A., Al-Alani, Y. S., & Alhorani, A. (2019). Impact of behavioral finance on stock investment decisions applied study on a sample of investors at Amman stock exchange. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 23(2), 1-17.
- Ateş, A. (2007). *Finansal yatırımların davranışsal finans açısından değerlendirilmesi üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Aydın, Ü. ve Ağan, B. (2016). Rasyonel olmayan kararların finansal yatırım tercihleri üzerindeki etkisi: davranışsal finans çerçevesinde bir uygulama. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 95-99.
- Baker, H.K. ve Nofsinger, J.R. (2002). Psychological biases of investors. *Financial Services Review*, 11(2), 97-116.
- Birgili, M. E. (2013). *Teknik analiz yöntemini kullanan yatırımcıların davranışsal finans modelleri ile açıklanması Türkiye’de bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Branch, B. (1977). A tax loss trading rule. *Journal of Business*, 50(2), 1198-1207.
- Chaffai, M. & Medhioub, I. (2014). Behavioral finance: an empirical study of the tunisian stock market. *Financial Issues*, 4(3), 527-538.
- Chuang, W. I., & Lee, B. S. (2006). An empirical evaluation of the overconfidence hypothesis. *Journal of Banking & Finance*, 30(9), 2489-2515.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research methods in education* (6th ed.). United Kingdom: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Çelik, Ç. (2013). *İMKB’de işlem yapan yatırımcıların davranışlarını belirlemeye yönelik bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- De Bondt, W. F. & Thaler, R. (1985). Does the stock market overreact? *The Journal of finance*, 40(3), 793-805.
- Demirören, S. (2018). Bir yatırım aracı olarak altının değerinin belirlenmesinde finansal davranış faktörleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Doğan, M. (2016). Davranışsal finans eğilimleri ile bireysel emeklilik fon tercihleri arasındaki ilişkinin test edilmesi: Türkiye’deki banka çalışanları üzerine bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 339-357.
- Ede, M. (2007). *Davranışsal finans ve bireysel yatırımcı üzerine ampirik bir uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ercan, İ. ve Kan, İ. (2014). Ölçeklerde güvenilirlik ve geçerlilik. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(3), 211-216.
- Genç, M. (2019). Sakarya ili çalışan kesimin yatırım kararlarının davranışsal finans açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 49-59.
- Gül, M., Ekşi, İ. H., ve Sürme, M. (2017). Davranışsal finans açısından altın yatırımcılarının davranışlarının incelenmesi: Gaziantep örneği. *Maliye Finans Yazıları*, 108, 143-165.
- Hamurcu, Ç. ve Aslanoğlu, S. (2016). Bilgi teknolojileri-iletişim sektörü çalışanları üzerinde davranışsal finans eğilimlerinin etkileri: ölçek çalışması. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 31-53.
- Jurevičienė, D., & Ivanova, O. (2013). Behavioural finance: theory and survey. *Mokslas–Lietuvos ateitis/Science–Future of Lithuania*, 5(1), 53-58.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47, 263-291.
- Kalaycı, Ş. (2010), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (5. Baskı), Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

- Karagöz Y. (2016). *SPSS 23 ve AMOS 23 uygulamalı istatistiksel analizler* (5. Baskı), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kayri, M. (2009). Araştırmalarda gruplar arası farkın belirlenmesine yönelik çoklu karşılaştırma (post-hoc) teknikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 51-64
- Kendirli, S. Ve Kaya, A. (2015). Davranışsal finans yaklaşımı ile çorum ve Yozgat illerindeki yatırımcıların karşılaştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 225-254.
- Küçük, A. (2014). Bireysel yatırımcıları finansal yatırım kararına yönlendiren faktörlerin davranışsal finans açısından ele alınması: Osmaniye örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 6(11), 104-110.
- Mitroi, A. (2014). Applied behavioral finance: investor biases, performance reversion to the mean and trend formation. *Economy Series*, 1, 63-70.
- Mohajan, H. K. (2017). Two criteria for good measurements in research: Validity and reliability. *Annals of Spiru Haret University. Economic Series*, 17(4), 59-82.
- Öncü, M. A. ve Özevin, O. (2017). Kadınların yatırım alışkanlıklarının davranışsal finans açısından değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(61), 583-601.
- Özçelik, H. (2018). Bireysel yatırımcıların finansal yatırım tercihlerinin davranışsal finans açısından değerlendirilmesi: İstanbul ili örneği, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztopcu, D. ve Aytekin, S. (2017). Bireysel yatırım kararlarının davranışsal finans açısından değerlendirilmesi ve Balıkesir ilinde bir uygulama. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 61, 456-476.
- Pompian, M. M., & Longo, J. M. (2004). A new paradigm for practical application of behavioral finance: creating investment programs based on personality type and gender to produce better investment outcomes. *The Journal of Wealth Management*, 7(2), 9-15.
- Saraç, M., & Kahyaoğlu, M. B. (2011). Bireysel yatırımcıların risk alma eğilimine etki eden sosyo-ekonomik ve demografik faktörlerin analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 5(2), 135-157.
- Sawyer, S. F. (2009). Analysis of variance: the fundamental concepts. *Journal of Manual & Manipulative Therapy*, 17(2), 27-38.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.),80. Boston: Allyn and Bacon.
- Wang, M., Keller, C. & Siegrist, M. (2011). The less you know, the more you are afraid of a survey on risk perceptions of investment products. *Journal of Behavioral Finance*, 12(1), 9-19.
- Zeybek, H. İ., & Çam, H. Mobil coğrafi bilgi sistemlerinin kullanımını etkileyen faktörlerin teknoloji kabul modeli çerçevesinde incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(Ek), 14-26.

Extended Abstract

Aim and Scope

Behavioral finance is important for investors trying to make and implement important investment decisions. Because it shows the way investors follow their investments more accurately. Investors choose the investment instrument by looking at the activities carried out in the relevant market and take investment steps. The investor can develop in the market and become an expert with the transactions it performs. The investor can become an expert in the market with his investments. For this purpose, investors can increase their knowledge and experience about investment by investing in the market in which they invest, and by taking into account the activities of other investors. There are investment tools such as precious metals (gold, silver, etc.), foreign currency, and stocks that individuals can invest. In this study, individuals who have invested in gold before are taken into consideration as an investment tool. The main purpose of the study is to measure the behavioral tendencies that individual gold investors are affected by while investing. In addition, determining which behavioral factors affect investors more and investor perceptions constitutes another purpose of the study.

Methods

In order to obtain data in the research, Ateş (2007), Birgili (2013), Küçük (2014), Hamurcu and Aslanoğlu (2016), Gül, Vd. (2017), Öztopçu and Aytekin (2017), Demirören (2018), and Genç (2019) survey questions were used. The questionnaire form of the study was prepared by adapting the questions to the gold investor. This questionnaire has been applied to

investors investing in gold. Later, these data were analyzed using the SPSS package program. Confirmatory Factor Analysis (CFA), Descriptive Statistical Analysis and Analysis of Variance were used in the study.

The scale of the study was applied to the participants using an electronic questionnaire and face-to-face interview method. Individuals living and investing in Gümüşhane were taken into account in the applied survey. The prepared scale consists of two parts. In the first part of the questionnaire, there are 6 questions to determine the demographic information of the investor and the duration of investment. The variables used to determine the demographic information of the participants; gender, age, education level, profession and income level.

In the second part of the questionnaire, variables suitable for the five-point Likert scale were used. In order to measure the behavioral finance tendencies of the participants, a total of 43 questions consisting of five questions about uncertainty avoidance, risk aversion, overconfidence, regret avoidance and self-attribution behavior, six questions about herd behavior and excessive optimism were asked to the participants with the prepared questionnaire study.

In the analysis of variance, income levels and investment durations were analyzed as independent variables, uncertainty avoidance, risk aversion, overconfidence, regret avoidance, herd behavior, over-optimism and self-attribution factors as dependent variables. The findings of the study will reveal a different perspective to the literature in terms of proving the existence of behavioral tendencies in investment decisions and revealing which behavioral factors are more prominent in investment instruments. In line with the determined problem and purpose, 14 hypotheses were tested to measure the behavioral tendencies of gold investors and support the purpose of the research.

Findings

All hypotheses tested with analysis of variance were accepted. The following results were obtained in the analyzes: It was determined that there are significant differences between uncertainty avoidance, risk aversion, excessive and regret avoidance behaviors in individual investor behaviors. Investor's income level and investment period are also closely related to their responses to the factors that they will influence on investment behavior. When the factor analysis is examined, it has been revealed that the 'attribution' factor, which has more factor loads, is more effective in gold investors. This shows that investors attribute their position in their investments to their own knowledge skills. Besides, another important result in terms of factor loads is avoidance of regret. When investors make their investments, they also take into account the events and psychological conditions that they will experience in the future. Apart from these, the variables belonging to the factors have reached a sufficient level in general.

Conclusion

In individual investor behavior, the findings of behavioral finance once again prove how important this area is. It is clearly seen that the knowledge and experience of investors are not only sufficient in investment, but also in psychological and sociological factors. It should not be forgotten that financial literacy also has a say in investor behavior. One of the most effective solutions to obtain clear and accurate information in all aspects of investor behavior is financial literacy. Financial literacy has the feature of defending and solving social and political problems not only in the field of economy but also in the societies where the individual is present. In individual investments, individuals' investing by considering their own knowledge and skills as sufficient can lead to damages that are difficult to compensate. The fact that gold prices are in an increasing trend in general causes investors to think that they are making the right decision. If gold investors take behavioral finance and financial literacy knowledge into consideration and develop their investments in this direction, it will add more significant value to themselves and their investments.

"Lovemark" Oluşum Süreci ve Instagram Kullanım İlişkisi: Havayolu Şirketleri Üzerine Bir Analiz¹

"Lovemark" Creation Process and Instagram Use Relationship: An Analysis on Airway Companies

Murat Koçyiğit², Büşra Küçükçivil³

Öz

Tüketicilerle rasyonel ve duygusal düzeyde etkileşim kurularak onlar üzerinde istenilen etkinin yaratılması rekabet avantajı elde etmede önemlidir. Söz konusu etkileşim ve etkinin yaratılması ile sürdürülmesinde Lovemark'ların veya Lovemark olmayı hedefleyen sevilen markaların sosyal ağ platformlarında bulunması ise bir zorunluluktur. Bu çalışmada MediaCat 2020 Türkiye'nin Lovemark'ları araştırmasında havayolu şirketleri kategorisinde birinci (Lovemark), ikinci ve üçüncü sırada en sevilen havayolu şirketlerinin Instagram kullanımları incelenmiştir. Bu doğrultuda Türk Hava Yolları (Lovemark), Pegasus ve AnadoluJet havayolu şirketlerinin resmi Instagram gönderileri Kasım2020-Nisan2021 tarih aralığında, içerik, etkileşim, marka farkındalığı ve marka kimliği kapsamlarında ve içerik analizi tekniği doğrultusunda analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında ele alınan havayolu şirketlerinin Lovemark oluşum sürecinde Instagram kullanımlarına bakıldığında Türk Hava Yolları ve Pegasus havayolu şirketlerinin Instagram paylaşımlarının içerik temelinde direkt marka ile ilgili reklamlar, etkileşim temelinde görüntüleme, marka kimliği temelinde ise logo+renk bağlamında benzerlikler gösterdiği, diğer kategoriler yönünden ise birtakım farklılıklar taşıdığı tespit edilmiştir. Türk Hava Yolları ve AnadoluJet havayolu şirketlerinin içerik temelinde fotoğraf, etkileşim temelinde görüntüleme ile beğeni/teşekkür bağlamında benzerlikler taşıdığı, diğer kategoriler açısından ise bazı farklılıklarının olduğu anlaşılmıştır. Pegasus ve AnadoluJet havayolu şirketlerinin ise etkileşim temelinde görüntüleme ile bilgilendirme/öneri, marka farkındalığında ise hashtag diğer kapsamlarında benzerliklerinin olduğu, diğer kategoriler açısından ise birtakım farklılıklar taşıdıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lovemark, Marka Farkındalığı, Marka Kimliği, Sosyal Ağ, Instagram

Abstract

Creating the desired effect on consumers by interacting with them at a rational and emotional level is important in gaining competitive advantage. It is a necessity to have Lovemarks or popular brands aiming to become a Lovemark on social network platforms in order to create and maintain the said interaction and effect. In this research, the Instagram usage of the most popular airline companies in the first (Lovemark), second and third place in the category of airline companies in MediaCat 2020 Turkey's Lovemarks research was examined. Accordingly, the official Instagram posts of Turkish Airlines (Lovemark), Pegasus and AnadoluJet airline companies were analyzed within the scope of content, interaction, brand awareness and brand identity and in line with the content analysis technique between November 2020 and April 2021. Looking at the Instagram usage of the airlines in the process of Lovemark formation, Turkish Airlines and Pegasus Airlines' Instagram posts show similarities in terms of direct brand-related advertisements on the basis of content, viewing based on interaction, and logo+color on the basis of brand identity, and some It has been determined that there are differences. It has been understood that Turkish Airlines and AnadoluJet airlines have similarities in terms of photos based on content, viewing based on interaction, and appreciation/thanks, and there are some differences in terms of other categories. On the other hand, Pegasus and AnadoluJet airlines have similarities in terms of viewing, information/suggestions based on interaction, and hashtag other scopes in brand awareness, and they have some differences in terms of other categories.

Keywords: Lovemark, Brand Awareness, Brand Identity, Social Networks, Instagram

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 13 / 05 / 2021

Accepted: 25 / 09 / 2021

¹ Bu çalışma, 22-23 Şubat 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilen 9. Uluslararası Sosyal Beşeri ve Eğitim Bilimleri Kongresinde sözlü sunumu gerçekleştirilmiş olan bildirinin genişletilmiş halidir.

² Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, mkocuyigit@erbakan.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-2250-415X>

³ Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, bkucukcivil@erbakan.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-6719-8160>

Giriş

Tıp, psikoloji, ürün tasarımı alanlarında yapılan araştırmalar, mantıksız ve irrasyonel kabul edilen duyguların, aslında bilişsel akıl yürütme sürecinin merkezinde olduğunu ortaya koymuştur. Bireylerin yaşamının ayrılmaz bir parçası olan duygular, onların satın alma ve tüketim kararları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Wrigley ve Straker, 2018). Bireylerin davranışları sadece akıldan değil, duygulardan da önemli ölçüde etkilenmektedir. Tüketiciler davranışlarında genellikle son derece duygusal ve sezgiseldir. Bu bakımdan tüketicilerin davranışları, beyinlerinin duygusal merkezleri tarafından yönlendirilerek kalpleri ve içgüdüleri ile şekillenmektedir (Pawle ve Cooper, 2006). Tüketicilerin karar verme durumlarında duyguların etkisinin fark edilmesi, iletişimcilerin, pazarlamacıların ve şirket yöneticilerinin dikkatlerini konuya yönlentmelerine neden olmuştur.

Saatchi&Saatchi'nin CEO'su Kevin Roberts, markalarla duygusal ilişkiyi ifade etmek için "Lovemarks" terimini ortaya atmıştır. Lovemark'lar, markalar ve müşteriler arasında güçlü duygusal bağı teşvik eden ve müşterileri markayı sevmeye ve saygı duymaya yönelten markalar olarak tanımlanmaktadır (Park vd., 2017; Roberts, 2004). Tüketicilerle böylesi bir bağ kurmayı amaç edinen Lovemark'lar için hem geleneksel medyadan hem de sosyal medyadan yararlanmak önemlidir. MediaCat (2020) tarafından ilan edilen 2020 yılı Türkiye'nin Lovemark'ları, havayolu şirketleri kategorisinde en sevilen üç havayolu şirketi olarak belirtilen Türk Hava Yolları (Lovemark), Pegasus ve AnadoluJet'in hedef kitlelerinin 25 ve 35 yaş üzeri genç kesimlerden oluşması ve bu kesimin yaşamlarının teknoloji merkezli olmasından dolayı Lovemark olmayı başarmış ya da olmayı hedefleyen bir markanın ilgili platformlarda olması bir gerekliliktir. Markaların ya da Lovemark'ların sosyal medya platformlarında olmaları önemlidir, ancak burada daha da önemli olan esas mevzu, oradaki performansı yönetmektir.

Markalar tüketicilerin kendilerine ilişkin algılarını Instagram üzerinden yönetebilirler. Marka, bireylerin bir ürün ya da şirket hakkındaki sahip olduğu duygu ve düşüncelerin toplamından ibaret olduğu için sosyal medya platformlarından Instagram'da iyi tasarlanıp yönetildiğinde, tüketici nezdinde bir anlam yaratılır ve bu durum da markaya bir güç katar (Miles, 2014). Bir markadan çok daha fazlasını ifade eden Lovemark'ların tüketicileri ile sosyal ağlar üzerinden stratejik iletişim kurması ve ilgili iletişim sürecini onların duygularına hitap edecek bir eksende yönetmesi önemlidir.

Bu araştırma 2020 yılı Türkiye'nin Lovemark'ları listesinde havayolu şirketi kategorisinde ilk üç sırada bulunan Türk Hava Yolları (Lovemark), Pegasus ve AnadoluJet havayolu şirketlerinin Lovemark oluşum sürecinde Instagram kullanımlarını Kasım-2020 ve Nisan-2021 tarih aralığında, "İçerik", "Etkileşim", "Marka Farkındalığı", "Marka Kimliği" boyutları bağlamında ele almıştır. Araştırmada nicel içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında ise Türk Hava Yolları ve Pegasus havayolu şirketlerinin Instagram paylaşımlarının İçerik (*direkt marka ile ilgili reklamlar*), Etkileşim (*görüntüleme*) ve Marka Kimliği (*logo+renk*) temellerinde birtakım benzerlikler taşıdığı tespit edilmiştir. Araştırmanın diğer bir bulgusuna göre Türk Hava Yolları ve AnadoluJet havayolu şirketlerinin Instagram paylaşımlarının İçerik (*fotoğraf*) ve Etkileşim (*görüntüleme, beğeni/teşekkür*) temelinde benzerlikler taşıdığı görülmüştür. Pegasus ve AnadoluJet havayolu şirketlerine yönelik ortak bulgulara gelindiğinde ise Etkileşim (*görüntüleme, bilgilendirme/öneri*) ve Marka Farkındalığı (*hashtag diğer*) kapsamlarında benzerliklerin olduğu anlaşılmıştır. Her üç havayolu şirketinin ise belirtilen kategoriler harici diğer kategorilerde bulunan unsurların kullanım yüzdesi bakımından birtakım farklılıklar barındırdıkları da araştırma sonucunda elde edilen bulgular arasındadır.

1. Lovemark Kavramı

Tüketicilerin davranışları yalnızca akıl ile değil, içgüdüler ve duygular tarafından da yönetilmektedir. Bu bakımdan bazı markalar, tüketicileri ile kurdukları güçlü duygusal bağlardan dolayı sevilmetedirler (Shimp ve Andrews, 2013: 488). Tüketici olan bireyler, müşterileri ile uzun süreli ilişkiler kurmayan markalar hariç, bazı markaları diğerlerinden daha çok sevme eğilimindedirler. Bunlar Lovemark'a dönüşen markalardır (Giovanis ve Athanasopoulou, 2018: 276). Bu markalar tüketicilerin kalbini çalmaktadır. Onsuz yaşanmayacak markalar olarak nitelendirilen Lovemark'lar, bireylerin algıları ile bağ kurabilmekte ve böylelikle tüketim oyununu kazanmaktadırlar (Ağılönü vd., 2010: 38).

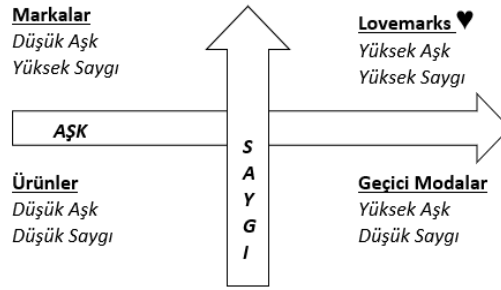
Saatchi&Saatchi'nin CEO'su Kevin Roberts tarafından ortaya atılan ve "Lovemark" olarak isimlendirilen yeni markalaşma teorisinde duygular, temel yapı taşı olarak kabul edilmektedir (Sheehan, 2011). Kevin Roberts tarafından tanıtılan Lovemark, tüketicilerin seveceği ve aynı zamanında saygı duyacağı ürünler yaratarak marka kavramını ve marka yönetiminin gelişimini genişletmeyi hedefleyen bir kavramdır (Stavroulakis, 2013). Lovemark kavramı esasen, dünyanın en sevilen markalarının başarısını kavramsallaştırmaktan ziyade ilham verme bağlamında kullanılan anekdot niteliğindeki kanıtlarla desteklenen bir teoridir (Natarelli ve Plapler, 2017).

Lovemark, markalaşmada bir sonraki evrimdir, markalarla tüketiciler arasında duygusal bağlar kurmak ve güçlendirmekle alakalıdır. Roberts'a göre Lovemark'lar, güçlü duygusal bağlar oluşturarak tüketicilerle bağlarını en yüksek seviyeye çıkararak süper gelişmiş markalardır. Kurulan güçlü duygusal bağ, sadakati canlandırarak savunuculuğun ortaya çıkmasını

sağlar (Pawle ve Cooper, 2006: 39). Dolayısıyla Lovemark'ın temel tanımı, mantığın ötesinde sadakate ilham veren bir ürün, hizmet ya da varlık olmasıdır. Lovemark'lar, marka olmanın ötesindedir ve beklentileri aşan mükemmel performans sunmaktadırlar. Onsuz yaşanamayacak ölçüde samimi, duygusal bir bağ kurarak kalplere ve zihinlere ulaşırlar (Saatchi ve Saatchi, 2021). Bireylerin zihinleri ve kalplerine ulaşmada ise ilham, kimlik, aidiyet, arkadaşlık, coşku ve güzellik gibi üst düzeyde olumlu duyguların karışımlarından yararlanırlar (Roberts, 2014: 378).

Lovemark etkisi, tüketim alışkanlığını akla ve mantığa dayanmanın ötesine götürerek mantıksız hale getirmektedir. Burada güçlü bir sadakat vardır ve tüketicinin kalbi ile karar vermesi söz konusudur. İlgili bağlamda tüketiciler ürünü sadece ihtiyaç nedeniyle satın almamakta, sevdikleri için satın almaktadırlar (Roberts, 2006). Bu bakımdan Lovemark, tüketiciyle marka arasında oluşan yüksek düzeydeki sevgi ve aşkı ifade etmektedir. Buradaki sevgi ve aşk bazı yönleriyle kişilerarasındaki aşka benzetilmektedir. Kişilerarasındaki aşk ilişkilerinin temelinde yatan yoğun sevgi ve tutkuyla bağlanma ile ayrılık acısı ve özlem burada da bulunmaktadır (Tekin, 2019).

Tüketicinin zihninde ve kalbinde önemli bir yere ulaşmak için markaların işlevsel faydaların ötesine geçmesi ve onların satın alma kararını geliştirecek duygusal bağlantılar yaratarak ilham verici ve anlamlı bir değer yaratmaya odaklanmaları gerekmektedir (Di Mattia vd., 2018). Bu doğrultuda Lovemark modeli, müşterilerle etkileşime geçmede kullanabilecek iki araçtan bahsetmektedir. Bunlar saygı ve aşktır. Saygı, bireylerin bir şirket, ürün veya hizmet hakkındaki düşüncelerine atıfta bulunurken, aşk insanların düşündüklerinden çok hissettiklerine dayanmaktadır. İlgili kombinasyonlar Roberts tarafından geliştirilen ızgarada belirtilmektedir (Middleton, 2011). Buna göre ürün ve hizmetler ızgarada belirtilen aşk ve saygı eksenindeki konumlarına göre değerlendirilmektedirler (Pavel, 2013: 483).

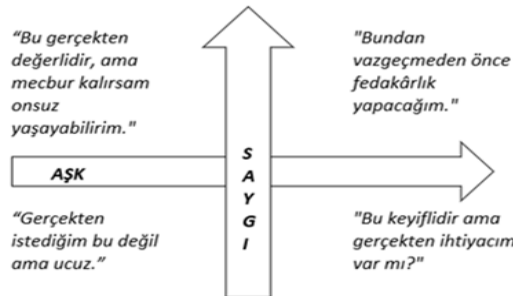

Şekil 1. Lovemark IZGARASI

Kaynak: Roberts, 2004.

Sağ alt; geçici duygusal etki yaratan, ancak tutunmayı başaramayan modası geçmiş ürünlerin yeridir. Sol alt; hiçbir duygusal veya entelektüellik barındırmayan, uygun fiyatlı malların yeridir. Sol üst; geleneksel markaların yeridir. Sağ üst ise Lovemark'lara aittir ve ideal bir alanın kapsamıdır (Middleton, 2011). Buradan hareketle Lovemark'ların, tüketicileri ile duygusal ve rasyonel bağlantı kurdukları ve yüksek düzeyde aşk ile yine yüksek düzeyde saygı elde etmeyi başardıkları görülmektedir.

Lovemark alanını işgal etmenin üç özel faydası bulunmaktadır. Bunlar; "işler ters gittiğinde affetme", "markanın büyük bir güvenle yenilik yapmasına ve gelişmesine olanak tanıyan mantığın ötesinde sadakat" ve "fiyat konusunda çok daha az hassasiyet gösterilmesi" olarak ifade edilmektedir (Middleton, 2011). Diğer bir deyişle Lovemark olmak, rekabet ortamında soyut ve somut kazanımlar elde etmeye ilişkin büyük bir güçtür. Kevin Roberts Lovemark ızgarasındaki kombinasyonları tüketiciler yönünden ele alarak aşk/saygı eksenini onların gözünden yorumlamıştır.

Şekil 2. Tüketicilerin Gözünden Aşk/Saygı Eksenini

Kaynak: Roberts, 2015.

Tüketicilerin gözünden aşk ve saygı eksenini ifade eden Şekil 2'ye bakıldığında sağ alt; "Bu keyiflidir ama gerçekten ihtiyacım var mı", sol alt; "Gerçekten istediğim bu değil, ama ucuz", sol üst; "Bu gerçekten değerlidir ama mecbur kalırsam onsuz yaşayabilirim", sağ üst; "Bundan vazgeçmeden önce fedakârlık yapacağım" düşüncelerinden ibarettir (Roberts, 2015). Tüketicilerin bir Lovemark'tan vazgeçmeden önce fedakârlık yapmaya ne kadar kararlı oldukları buradan anlaşılmaktadır.

Lovemark olabilmek için markaların tüketicilerle aşk ve saygı ekseninde bir ilişki kurması gerekliliğinden ötürü onlarla uzun süreli bir bağ kurmak için kalite, güvenilirlik ve mükemmel performansı göz ardı etmeden gizem, duygusallık ve samimiyet yaratmak da önemlidir (Di Mattia vd., 2018). Gizem, duygusallık ve samimiyet Kevin Roberts'ın kitaplarında da belirttiği üzere, gerçekten büyük bir aşkı ortaya çıkaran unsurlardır. Diğer bir deyişle söz konusu üç kavram Lovemark'ın oluşmasına neden olan faktörler olarak belirtilmektedir (Natarelli ve Plapler, 2017). Bu nedenle, üç temel unsur olan gizem (*harika hikayeler anlatma, rüyalar, ilham, mitlerin ve simgelerin çağrılması, geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki bağlantı*), duygusallık (*insan vücudunun beş duyusu*), ve samimiyet (*bağlılık, empati ve tutku*) Lovemark olmak isteyenler tarafından mutlaka dikkate alınmalıdır (Boix, 2019). Kısacası Lovemark alanı, yüksek düzeyde saygı ve yüksek düzeyde aşk elde etme; gizem yaratma, duygusallığı kullanma ve samimiyet oluşturma ile işgal edilebildiği için ilgili unsurlar Lovemark olmanın anahtar kavramlarını oluşturmaktadır.

2. Sosyal Ağların Öznesi Instagram ve Lovemark İlişkisi

Web 2.0 çalışma hayatı ve özel yaşamın tüm boyutlarında devrim niteliğinde bir değişim yaratmıştır. Sosyal paylaşım ağları ise bu alanlarda yaşanan değişimin merkezinde bulunmaktadır (Güçdemir, 2015: 41). Sosyal ağların en önemli özelliği, zaman ve mekân sınırlılığı olmadan kullanıcılara iletişim, paylaşım, katılım ve işbirliği gibi avantajlar sunmasıdır (Diker ve Taşdelen, 2017: 191). Sosyal ağlar, kişilerarasındaki iletişimi, etkileşimi ve sosyal ilişkileri oluşturan yazılımlardır. Web 2.0 tabanlı sunulan bu etkileşimli hizmetler sosyal medya olarak adlandırılmaktadır. Sosyal medya; sosyal ağlar, bloglar ve forumlar gibi platformlardan oluşmaktadır. Bunlar içinde en bilinenleri Facebook, Twitter, YouTube ve Instagram'dır (Taşkın, 2018: 330). Sosyal ağ ve sosyal medya kavramları genellikle birbirinin yerine kullanılarak karıştırılmaktadır. Oysaki iki kavram aynı şeyi ifade etmemektedir. İlki, ikincisinin bir kategorisidir (Safko ve Brake, 2009). Diğer bir deyişle sosyal ağlar sosyal medyanın bir parçasıdır, ancak sosyal medyanın tüm özelliklerini kapsamamaktadır (Blossom, 2009: 30). Sosyal ağlar, bireylerin kendilerine ve ilgi alanlarına yönelik bilgileri, arkadaşları, meslektaşları ve diğerleriyle paylaşmalarına olanak tanımaktadır. Bu araçlar ile profil oluşturulmakta, fotoğraf, metin, video, ses gibi çeşitli formatlarda içerikler paylaşmakta, ilgi ve uzmanlık alanlarına karşılık gelen bağlantılara yer verilmektedir (Safko ve Brake, 2009).

Facebook, Twitter ve LinkedIn profesyonel sosyal ağların başında gelmektedir. Bu siteler ortak ilgi ve hedefe sahip çok sayıda insanı bir araya toplamayı başarmışlardır. Bu doğrultuda benzer ortak noktaları bulunan insanların toplandığı bu platformlara işletmelerin de dâhil olması bir gerekliliktir (Safko, 2012). Bu siteler doğası gereği benzer geçmişlere ve ilgi alanlarına sahip insanları birbirine bağladığından, mesaj iletimi ve marka ile ilişkili gibi pek çok unsur bakımından işletmeler tarafından bireyler ve ürünler arasında güçlü ilişkiler kurma arzusuyla kullanılmaktadır (Weinberg, 2009: 149). İnteraktif iletişimi olanaklı kılan bu platformların önemi ve kullanım oranlarının günden güne artması, markaların da bu duruma paralel bir şekilde tüketicileriyle iletişime geçmede onları daha sıklıkla kullanmalarına neden olmaktadır (Koçyiğit, 2015: 71). Bu bağlamda Twitter, Facebook, YouTube ve Instagram gibi sosyal ağların ortaya çıkması ve büyümesi, kurumlar ile markalar için genişleyen fırsatlar sunmaktadır. Nitekim 21. yüzyılda şirketler, politikacılar, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, üniversiteler, hastaneler ve dünya vatandaşları ilgili platformlar aracılığıyla iletişim kurmaktadır (Seitel, 2017: 239). Dolayısıyla en az 20 yıllık geçmişi ve çok sayıda müşterisi olan, marka tescilli ürünleri bulunan ve TV, gazete reklamlarını kullanan, marka imajına yönelik çalışmaları olan, sosyal sorumluluk, sponsorluk gibi halkla ilişkiler faaliyetleri bulunan şirketlerin mutlaka sosyal paylaşım ağlarında yer alması gerekmektedir (Yavuz, 2016: 183).

Sosyal ağlar; şirketlere hedef kitlelerinin demografik ve psikografik verilerine ulaşmada kolaylık sağlamaktadırlar. Hedef kitleler bu platformlarda kendilerine dair bilgileri sürekli güncelleyerek firmaların kendilerine ulaşmalarına olanak tanımaktadırlar (Enders vd., 2008). Sosyal ağların müşterilerle doğrudan ve kişisel ilişkiler kurulmasına olanak tanınması, özelliklerinin iyi anlaşılması ve kullanılmasını önemli kılmaktadır (Zarella, 2010), çünkü sosyal ağ platformlarının hedef kitle ile etkileşime geçmeye oldukça müsait bir yapıları vardır. Markalar burada tüketicileriyle etkileşime geçmenin yanı sıra kendilerine ilişkin olumlu söylentiler yaratarak farkındalık oranlarını artırmakta ve şeffaflık algısını pekiştirerek tüketicilerle birebir etkileşime geçmektedirler (Bati, 2018: 308). Bu sebeple kurumsal resmi hesap oluşturulduktan sonra güncellemeler ve etkileşimlerle aktiflik sağlanmalıdır (Zarella, 2010), çünkü aktiflik, güncellenebilirlik, izleme, takip etme ve yanıt verme stratejik anlamda kurumsal sosyal medya iletişiminin temelini oluşturmaktadır (Koçyiğit, 2017: 118).

Twitter, Facebook, YouTube, Instagram, LinkedIn ve Foursquare gibi pek çok sosyal ağ vardır. Bu çalışmada sosyal ağ ortamlarından Instagram ele alınmaktadır. Instagram, kullanıcılarına fotoğrafa ek olarak video kaydetme, kayıtları hazır

yazılımlar ile manipüle edebilme, ortaya çıkan çalışmaları kendi oluşturduğu sosyal ağda, internette fotoğraf paylaşımı konusunda önemli yer edinmiş Facebook, Twitter ve Flickr gibi platformlarda paylaşabilmeyi sağlayan bir sosyal paylaşım sistemidir (Türkmenoğlu, 2014: 95). Diğer bir deyişle Instagram, dünya çapında bir milyardan fazla insan tarafından fotoğraf, video ve mesaj paylaşmak için kullanılan bir sosyal medya uygulamasıdır (ConnectSafely, 2021).

Nitelikleri bağlamında önemli artıları olan Instagram, sadece bireylerin değil kurumların da kullanması gereken bir uygulamadır (Diker ve Tamer Gencer, 2019: 158). 2010 yılında oluşturulan bu platform, kurumlar ile markaların stratejik iletişim politikalarını güçlendirmeye yardımcı olmaktadır ve günümüzde reddedilemez bir başarı oranına ulaşmıştır (Seitel, 2017: 245). Instagram, ürünlerin, çalışanların, mağaza ortamının veya etkinliklerin hedef kitlelere gösterilmesine ilişkin çeşitli içeriklerin paylaşılması adına şirketler tarafından kullanılmaktadır (Quesenberry, 2019: 148). Bu platform markaların kendilerini açıklamalarına ve güçlendirmelerine ilişkin ideal bir yerdir. Markalar bu sanal ortamda özelliklerini tanımlayan ve temsil eden görselleri kullanmalıdırlar. Hayranlar ve takipçiler tarafından anlaşılan derin anlamlı görsel metaforlar belirlenmelidir. Markaya dair göstergeler her zaman açıkça sunulmamalı bazen de müşterilerin markayı keşfetmelerine olanak tanınmalıdır (Miles, 2014) Bu platformda görsel olarak paylaşılan içerikler sanki bir profesyonelin elinden çıkmış gibi ilgi çekici olabilmektedir. Bu sosyal ağ üzerinden Starbucks, Burberry, Nike gibi pek çok marka ürünlerini anlık paylaşımlarla hedef kitleleriyle buluşturmaktadır (Güçdemir, 2015: 50). Böylelikle bir şirket, Instagram'ın kendine özgü niteliklerini kullanarak, gerçekleştirdiği paylaşımları müşterilerinin beklentilerine hitap edecek şekilde uyarlayabilmekte ve böylece şirket hakkındaki görüşlerini istenen şekilde etkileyebilmektedir (Bergström ve Bäckman, 2013). Markaların ve şirketlerin diğer bir deyişle Lovemark olabilme ayrıcalığı ve gücünü elde etmeyi amaç edinenlerin tüketicileri ile rasyonel ve duygusal bağ kurabilmelerinde sosyal medya platformlarından, sosyal ağ ortamlarından yararlanmaları günümüz rekabet koşulları için oldukça temel bir gerekliliktir.

Literatürde Web 2.0, sosyal medya, Instagram vb. dijital ortamlar ile Lovemark arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik bazı araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Buna göre, Wallace ve diğerleri (2014) tarafından yürütülen bir araştırmaya göre sevilen/beğenilen bir markanın, tüketicileri ile sosyal medya platformları aracılığıyla etkileşime geçerek kendini ifade etmesinin, markaya duyulan aşk üzerinde pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle sosyal medyada kendini ifade eden marka ile etkileşime giren tüketici, sevdiği markanın benliği ile kendi benliği arasında ortak bir bağlantı kurmakta ve markanın bir savunucusu olarak hatalarını kabul etme konusunda yüksek tolerans göstermektedir.

Özdemir ve Çetinkaya'nın (2014) gerçekleştirmiş oldukları çalışmaya göre Lovemark'ların hedef kitleleri ile sosyal medya üzerinden iletişim kurmasının müşteri etkileşimi oluşturmada önemli olduğu sonucu elde edilmiştir. Böylelikle Lovemark'lar sosyal medya aracılığıyla müşterilerinin fikirlerini öğrenmekte, sorularına yanıt vermekte ve sorunlara müşterileri ile birlikte çözüm üretmektedirler.

Hudson ve arkadaşları, (2015) tarafından gerçekleştirilen ve turizm markaları ile müşterilerinin sosyal medya platformları aracılığıyla etkileşimlerini inceleyen araştırmanın sonuçlarına göre sosyal medya, sektördeki markaların müşterileri ile arasında, sevgi ve bağlılık oluşturmada önemli bir araçtır. Buna göre, tüketicilerin sosyal medya etkileşimi yoluyla geliştirdikleri duygusal bağ, markayla olan ilişkilerinin gücünü artırmaktadır. Lovemark'a dönüşme potansiyeli olan markalar, güçlü duygusal bağlar oluşturarak tüketicilerle olan bağlarını en üst düzeye çıkarmaktadırlar. Bu güçlü duygusal bağ, sadakat oluşturmada ve savunuculuk yaratmaktadır. Dolayısıyla rekabetçi pazarda başarılı bir şekilde ayakta kalabilmek, marka-müşteri etkileşimlerinde başarılı olmak ve marka sadakatini sürdürebilmek için markaların sosyal medya pazarlama stratejilerini uygulamaları ve bu bağlamda sosyal medya stratejilerine yatırım yapmalarının önemi çalışma sonucunda vurgulanmıştır.

Tokatlı (2018) tarafından yürütülen ve Lovemark'ların güvenilirliklerine/kurumsal itibarlarına ilişkin sosyal medya kullanımları üzerinde durulan çalışmada, sosyal medya platformları aracılığıyla hedef kitleyle etkileşimin önemi vurgulanmıştır. Buna göre Lovemark'ların, sosyal medya platformlarını tüketicileriyle samimi iletişimi sürdürmek, duygusal ilişki kurmak, ürün ve hizmetlerini tanıtmak, satış süreçlerine destek vermek, kurumsal sosyal sorumluluk ve sponsorluk faaliyetlerini duyurmak ve ülke gündemine yönelik paylaşımlar yapmak suretiyle takipçileri üzerinde olumlu bir algı oluşturmak bağlamında kullandıkları tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre Lovemark'ların hedef kitleleri ile olan etkileşimlerinde, sosyal medya ortamlarını tüm özelliklerinden eksiksiz bir biçimde yararlanarak kullanmalarının bir gereklilik olduğu ifade edilmiştir.

Zengin ve Aladağ'ın (2018) yapmış oldukları bir çalışmada, artan sosyal medya kullanımlarının markalar tarafından hesaba katılması ve bu sanal ortamların pazarlama iletişimi bağlamında tüketicilerle ilişki kurmak ve sürdürmek adına etkin bir şekilde kullanılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Zengin ve Aladağ'a göre Web 2.0, aşk ilişkisinin sanal dünyaya taşınmasına neden olmuştur. Bu bağlamda sanal dünya, markalar ve tüketicileri arasında aşk ilişkisinin kurulmasında pek çok fırsat sunmaktadır. Araştırmanın sonucuna göre sosyal medyada, tüketiciler ve marka arasında kurulan ilişkilerin marka aşkının gelişmesine etki ettiği tespit edilmiştir.

Çalışır ve Aksoy'un (2018) yürütmüş oldukları bir çalışmaya göre Lovemark'ların marka bilinirliği oluşturmada sosyal medya ortamlarından yararlanmaları üzerinde durulmuştur. Araştırma sonuçları incelendiğinde, Lovemark'ların sosyal medyada attıkları her adımın marka bilinirliğine bir etkisi olduğu, dolayısıyla bu ortamları doğru bir strateji ile yönetmenin tüketicilerle duygusal bir bağ oluşturma ve sadakatin artırılması gibi bazı konularda önemli olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Şayan (2020) tarafından gerçekleştirilen bir başka araştırmada ise Lovemark'ların marka bağlılığı yaratma konusunda sosyal medya ortamlarını kullanmalarının günümüz piyasası için stratejik bir zorunluluk olduğu dile getirilmiştir. Buna göre marka bağlılığı oluşturmada ve oluşan bağlılığı artırmada markaların sosyal medya ortamlarını aktif ve başarılı bir şekilde yönetmesi gerektiği belirtilmiştir.

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, en sevilen marka olma yolunda tüketicisi ile diyalogunu yüksek düzeyde aşk ve saygı ekseninde birleştirmeyi amaç edinen havayolu şirketlerinin sosyal ağ platformlarından Instagram'ı "*İçerik*", "*Etkileşim*", "*Marka Farkındalığı*" ve "*Marka Kimliği*" bağlamında nasıl kullandıklarını ortaya çıkarmaktır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada Türk Hava Yolları, Pegasus, AnadoluJet olmak üzere üç havayolu şirketinin resmi Instagram hesapları Lovemark kapsamında incelenmektedir. İlgili üç markanın seçilmesinin nedeni 2020 yılının Lovemark listesinde havayolu şirketleri kategorisinde ilk sırada en sevilen markanın (Lovemark) Türk Hava Yolları, ikinci sırada en sevilen markanın Pegasus ve son olarak üçüncü sırada en sevilen markanın AnadoluJet olmasıdır (MediaCat, 2020). Bu nedenle söz konusu üç havayolu şirketi araştırma kapsamında ele alınmıştır. İlgili havayolu şirketlerinin resmi Instagram hesaplarının incelenmesinin nedeni ise 2021 yılı ocak ayı verilerine göre Türkiye'de 60 milyon aktif sosyal medya kullanıcısının bulunması ve Instagram'ın da %89,5'lik bir oran ile YouTube'dan sonra en çok kullanılan ikinci sosyal medya platformu olmasıdır (Digital 2021, Turkey).

Bu araştırmada nicel içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi mesaj karakteristiğinin sistematik, objektif ve nicel olarak incelenmesidir. Bu analiz türü metinlerin, resimlerin, sembollerin, TV reklamlarının, filmler ve romanlardaki tasvirlerin, haberler ve siyasi konuşmalardaki kelimelerin ve daha pek çok örneğin sistematik bir şekilde okunmasını gerektirmektedir (Neuendorf, 2002; Krippendorff, 2004). İçerik analizinde, içeriğin incelenmesi için ilk planda çözümlenme birimleri saptanmalıdır. Bu saptamadan sonra içeriği belirli bazı kategoriler doğrultusunda bölmek, belirli kodlama veya kayıt birimleri olarak tespit etmek gerekmektedir. Çözümlenme kategorileri farklı etkenler doğrultusunda her çalışmada farklı sayıda oluşturulabilmektedir (Yıldırım, 2015: 138). Bu araştırmada Türk Hava Yolları, Pegasus, AnadoluJet havayolu şirketlerinin resmi Instagram hesaplarının Lovemark kapsamında analiz edilmesinde kullanılan kategorileştirme/kodlama cetveli Çalışır ve Aksoy (2018) ve Şayan (2020) tarafından gerçekleştirilen araştırmalar doğrultusunda oluşturulmuştur. Buna göre çalışmada "*İçerik*", "*Etkileşim*", "*Marka Farkındalığı*" ve "*Marka Kimliği*" olmak üzere dört kategori kullanılmıştır.

Araştırma doğrultusunda seçilen havayolu şirketlerinin resmi Instagram hesaplarından ilgili kategorilere ilişkin paylaşımların seçilmesindeki tarih aralığı ise Kasım-2020 ve Nisan-2021 olmak üzere toplamda altı aylık bir süreç olarak belirlenmiştir. Belirtilen tarihler arasındaki Instagram paylaşımları tek tek incelenerek toplanmış, sınıflandırılmış ve yorumlanmıştır.

3.3. Araştırmanın Soruları

Lovemark oluşum sürecinde Türk Hava Yolu, Pegasus ve AnadoluJet havayolu şirketlerinin Instagram kullanımlarını içerik, etkileşim, marka farkındalığı ve son olarak marka kimliği bağlamında inceleyen bu araştırma, aşağıdaki dört soruya yanıt bulmak amacı ile gerçekleştirilmiştir.

- *Araştırma Sorusu-1:* Türk Hava Yolları (Lovemark), Pegasus ve AnadoluJet havayolu şirketleri resmi Instagram hesapları paylaşımlarına yönelik "*İçerik*" temelindeki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?
- *Araştırma Sorusu-2:* Türk Hava Yolları (Lovemark), Pegasus ve AnadoluJet havayolu şirketleri resmi Instagram hesapları paylaşımlarına yönelik "*Etkileşim*" temelindeki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?
- *Araştırma Sorusu-3:* Türk Hava Yolları (Lovemark), Pegasus ve AnadoluJet havayolu şirketleri resmi Instagram hesapları paylaşımlarına yönelik "*Marka Farkındalığı*" temelindeki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?
- *Araştırma Sorusu-4:* Türk Hava Yolları (Lovemark), Pegasus ve AnadoluJet havayolu şirketleri resmi Instagram hesapları paylaşımlarına yönelik "*Marka Kimliği*" temelindeki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?

4. Bulgular

Araştırmanın bulgular başlığı altında sırası ile Türk Hava Yolları (Lovemark), Pegasus, AnadoluJet havayolu şirketleri resmi Instagram hesaplarına ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Söz konusu bilgiler, uç havayolu şirketinin Lovemark oluşum sürecinde Instagram kullanım durumlarına yönelik olup, içerik, etkileşim, marka farkındalığı ve marka kimliği boyutları doğrultusunda yapılan analizler sonucunda elde edilmiştir. Ek olarak bulgular, araştırmanın tarih sınırlılığı olan Kasım-2020 Nisan-2021 aralığında yapılan paylaşımlar üzerinden elde edilmiştir.

4.1. Türk Hava Yolları Havayolu Şirketine İlişkin Bulgular

4.1.1. İçerik

İçerik kategorisi başlığı altında Türk Hava Yolları Instagram profili genel görünümü, gönderi türleri ve gönderi içeriklerine ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Bu doğrultuda ilgili başlık Tablo 1, Tablo 2 ve son olarak Tablo 3'de bulunan veriler ışığında yorumlanmıştır.

Tablo 1. Türk Hava Yolları Şirketi Instagram Profili Genel Görünümüne İlişkin Bilgiler

Marka	Profil Adresi	Gönderi Sayısı	Takipçi Sayısı	Takip Edilenlerin Sayısı	Kurum Logosu	Kurum Sloganı	Kurum Web Adresi
Türk Hava Yolları	turkishairlines	1784	1,8M	11	Var	Var	Var

Türk Hava Yolları şirketi Instagram profili görünümüne ilişkin genel bilgilerin yer aldığı Tablo 1'e bakıldığında profil adresinin turkishairlines olduğu, gönderi sayısının 1784, takipçi sayısının 1,8M, takip edilenlerin sayısının 11 olduğu görülmektedir. İlgili resmi hesapta profil fotoğrafı olarak kurum logosunun kullanıldığı ve slogan ile web adresi bilgilerine de yer verildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Türk Hava Yolları Şirketi Instagram Profili Gönderi Türlerine İlişkin Bilgiler

Marka	Gönderi Türleri	Frekans	Yüzde
Türk Hava Yolları	Fotoğraf	34	38,2
	Klasik Video	24	27,0
	Reels Video	21	23,6
	IGTV (Instagram TV)	10	11,2
	Toplam	89	100

Türk Hava Yolları şirketi Instagram profili gönderi türlerine ilişkin bilgilerin yer aldığı Tablo 2'ye göre paylaşımlardan %38,2'sinin fotoğraf, %27,0'ının klasik video, %23,6'sının Reels video ve son olarak %11,2'sinin IGTV şeklinde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Türk Hava Yolları Şirketi Instagram Profili Gönderi İçeriklerine İlişkin Bilgiler

Marka	Gönderi İçerikleri	Frekans	Yüzde
Türk Hava Yolları	Reklam (Direkt marka ile ilgili)	32	36,0
	Reklam (Özel gün ile ilgili)	16	18,0
	Tanıtım	29	32,6
	Bilgilendirme	12	13,4
	Takipçi Tarafından İçerik Oluşturma	-	-
Toplam	89	100	

Türk Hava Yolları şirketi Instagram profili gönderi içeriklerine ilişkin bilgileri veren Tablo 3'e gelindiğinde paylaşımların %36,0'ının direkt marka ile ilgili reklamlar, %32,6'sının tanıtım, %18,0'ının özel gün ile ilgili reklamlar, %13,4'ünün bilgilendirmeye dayalı içerikler üzerine olduğu anlaşılmaktadır. Takipçi tarafından içerik oluşturmaya ilişkin bir paylaşımın ise yapılmadığı görülmektedir.

4.1.2. Etkileşim

Etkileşim başlığı altında Türk Hava Yolları Instagram profili gönderilerinin beğeni, yorum ve görüntüleme oranları, takipçi yorumları ve takipçi yorumlarına verilen yanıtlara ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Bu bağlamda ilgili başlık Tablo 4, Tablo 5 ve son olarak Tablo 6'da bulunan veriler doğrultusunda yorumlanmıştır.

Tablo 4. Türk Hava Yolları Şirketi Instagram Profili Gönderilerinin Beğeni, Yorum ve Görüntüleme Oranlarına İlişkin Bilgiler

Marka	Takipçi Tepkileri	Frekans	Yüzde
Türk Hava Yolları	Görüntüleme	7.430.870	88,8
	Beğeni	907.738	10,8
	Yorum	28.907	0,4
	Toplam	8.367.515	100

Türk Hava Yolları şirketi Instagram profili gönderilerinin beğeni, yorum ve görüntüleme oranlarına ilişkin bilgilerin yer aldığı Tablo 4'e bakıldığında paylaşımların %88,8 oranında görüntülediği, %10,8 oranında beğeni aldığı tespit edilmiştir. Son olarak paylaşımlara takipçiler ve şirket tarafından Türkçe ve diğer bazı dillerde (*İngilizce, Arapça, Rusça, İspanyolca, İtalyanca, Fransızca çoğunlukta olmak üzere*) olmak üzere toplamda %0,4 oranında yorum yapıldığı görülmektedir.

Tablo 5. Türk Hava Yolları Şirketi Instagram Profili Takipçi Yorumlarına İlişkin Bilgiler

Marka	Takipçi Yorum İçerikleri	Frekans	Yüzde
Türk Hava Yolları	Dilek /İstek/Cevap	7705	29,4
	Beğeni/Teşekkür	8582	32,7
	Soru	746	2,8
	Şikâyet/Eleştiri	556	2,1
	Sohbet Ortamı/Diğer	2383	9,1
	Diğer Dillerdeki Yorumlar	6271	23,9
	Toplam	26243	100

Türk Hava Yolları şirketi Instagram profili takipçi yorumlarına ilişkin bilgilerin olduğu Tablo 5'e göre paylaşımlara takipçiler tarafından getirilen yorum içeriklerinden %32,7'sinin beğeni/teşekkür, %29,4'ünün dilek/istek/cevap, %23,9'unun diğer dillerdeki yorumlar, %9,1'inin sohbet ortamı/diğer, %2,8'inin soru ve son olarak %2,1'inin şikâyet/eleştiri şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. İlgili kategorilerin oluşturulmasında takipçilerin mesajları tek tek incelenmiş ve içerikleri doğrultusunda analiz edilerek yorumlanmıştır.

Tablo 6. Türk Hava Yolları Şirketi Instagram Profili Takipçi Yorumlarına Verilen Yanıtlara İlişkin Bilgiler

Marka	Marka Yanıt İçerikleri	Frekans	Yüzde
Türk Hava Yolları	Bilgilendirme ve Öneri	534	20,0
	Kurumsal Diğer Sitelere/Hesaplara/Çağrı Merkezlerine Yönlendirme	250	9,4
	Teşekkür	13	0,5
	Diğer Dillerdeki Yanıtlar	1867	70,1
	Toplam	2664	100

Türk Hava Yolları şirketi Instagram profili takipçi yorumlarına şirket tarafından verilen yanıtlara ilişkin bilgilerin yer aldığı Tablo 6'ya bakıldığında yanıt içeriklerinden %70,1'inin diğer dillerdeki yanıtlar, %20,0'inin bilgilendirme ve öneri, %9,4'ünün kurumsal diğer sitelere/hesaplara/çağrı merkezlerine yönlendirme ve son olarak %0,5'inin teşekkürden oluştuğu tespit edilmiştir. Diğer dillerdeki yanıtların dil seçeneğine bakıldığında ise takipçilerin mesajlarında kullandıkları dil üzerinden (*İngilizce, Rusça, İspanyolca, İtalyanca, Fransızca gibi*) yanıt verildiği tespit edilmiştir.

4.1.3. Marka Farkındalığı

Marka Farkındalığı başlığı altında Türk Hava Yolları Instagram profili paylaşımlarında hashtag ve mention kullanım oranlarına yönelik bilgilere yer verilmektedir. Bu doğrultuda ilgili başlık Tablo 7'de bulunan veriler bağlamında yorumlanmıştır.

Tablo 7. Türk Hava Yolları Şirketi Instagram Profili Paylaşımlarında Hashtag Kullanım Oranlarına İlişkin Bilgiler

Marka	Hashtag Türleri	Frekans	Yüzde
Türk Hava Yolları	Hashtag Marka İsmi	96	77,4
	Hashtag Marka Sloganı	-	-
	Hashtag diğer	24	19,4
	Mention	4	3,2
	Toplam	124	100

Türk Hava Yolları şirketi Instagram profili paylaşımlarında hashtag ve mention kullanım oranlarına ilişkin bilgilerin olduğu Tablo 7'ye göre şirket tarafından yapılan paylaşımların %77,4'ünde hashtag marka ismi (*TürkHavaYolları, TurkishAirlines, TurkishCargo, TurkishTechnic*), %19,4'ünde hashtag diğer (*milli ve dini özel günler, yeni yıl, öğretmenler günü, kadınlar günü, sevgililer günü, dünya pilotlar günü vb.*), ve son olarak %3,2'sinde mention kullanıldığı görülmektedir. Son olarak hashtag marka sloganını ise kullanmadıkları anlaşılmaktadır.

4.1.4. Marka Kimliği

Marka Kimliği başlığı altında Türk Hava Yolları Instagram profili paylaşımlarında marka kimliği unsuru kullanım oranlarına yönelik bilgilere yer verilmektedir. Bu bağlamda ilgili başlık Tablo 8'de bulunan veriler aracılığıyla yorumlanmıştır.

Tablo 8. Türk Hava Yolları Şirketi Instagram Profili Marka Kimliği Unsuru Kullanım Oranlarına İlişkin Bilgiler

Marka	Marka Kimliği Unsurları	Frekans	Yüzde
Türk Hava Yolları	Logo+Renk	60	49,6
	Logo	13	10,7
	Renk	10	8,3

Slogan	-	-
Sembol	-	-
Diğer (A Star Alliance Member)	38	31,4
Toplam	121	100

Türk Hava Yolları şirketi Instagram profili marka kimliği unsuru kullanım oranlarına ilişkin bilgileri ifade eden Tablo 8'e göre şirket tarafından yapılan paylaşımlarda %49,6 oranında logo+renk, %31,4 oranında diğer (A Star Alliance Member), %10,7 oranında logo, %8,3 oranında renk kullanıldığı tespit edilmiştir. Son olarak paylaşımlarda slogan ve sembole ilişkin bir ibare olmadığı anlaşılmaktadır.

4.2. Pegasus Havayolu Şirketine İlişkin Bulgular

4.2.1. İçerik

İçerik kategorisi başlığı altında Pegasus havayolu şirketi Instagram profili genel görünümü, gönderi türleri ve gönderi içeriklerine ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Bu doğrultuda ilgili başlık Tablo 9, Tablo 10 ve son olarak Tablo 11'de bulunan bilgiler bağlamında yorumlanmıştır.

Tablo 9. Pegasus Havayolu Şirketi Instagram Profili Genel Görünümüne İlişkin Bilgiler

Marka	Profil Adresi	Gönderi Sayısı	Takipçi Sayısı	Takip Edilenlerin Sayısı	Kurum Logosu	Kurum Sloganı	Kurum Web Adresi
Pegasus	pegasusairlines	1321	269B	4	Var	Yok	Var

Pegasus havayolu şirketi Instagram profili genel görünümüne ilişkin bilgilerin yer aldığı Tablo 9'a bakıldığında profil adresinin pegasusairlines olduğu, gönderi sayısının 1321, takipçi sayısının 269B, takip edilenlerin sayısının ise 4 olduğu görülmektedir. İlgili resmi hesapta profil fotoğrafı olarak kurum logosunun kullanıldığı ve kurumun web adresi bağlantısına yer verildiği anlaşılmakla birlikte kurum sloganına yer verilmediği tespit edilmiştir.

Tablo 10. Pegasus Havayolu Şirketi Instagram Profili Gönderi Türlerine İlişkin Bilgiler

Marka	Gönderi Türleri	Frekans	Yüzde
Pegasus	Fotoğraf	44	31,2
	Klasik Video	92	65,2
	Reels Video	5	3,6
	IGTV (Instagram TV)	-	-
	Toplam	141	100

Pegasus havayolu şirketi Instagram profili gönderi türlerine ilişkin bilgilerin yer aldığı Tablo 10'a göre paylaşımlardan %65,2'sinin klasik video, %31,2'sinin fotoğraf, %3,6'sının Reels video formatında olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan IGTV formatında ise bir paylaşım yapılmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 11. Pegasus Havayolu Şirketi Instagram Profili Gönderi İçeriklerine İlişkin Bilgiler

Marka	Gönderi İçerikleri	Frekans	Yüzde
Pegasus	Reklam (Direkt marka ile ilgili)	69	48,9
	Reklam (Özel gün ile ilgili)	17	12,1

Pegasus	Tanıtım	33	23,4
	Bilgilendirme	18	12,8
	Takipçi Tarafından İçerik Oluşturma	4	2,8
Toplam		141	100

Pegasus havayolu şirketi Instagram profili gönderi içeriklerine ilişkin bilgileri veren Tablo 11'e gelindiğinde paylaşımlardan %48,9'unun direkt marka ile ilgili reklamlar, %23,4'ünün tanıtım, %12,8'inin bilgilendirme, %12,1'inin özel gün ile ilgili reklamlar ve son olarak %2,8'inin takipçiler tarafından oluşturulan içeriklere (*Pegasus BolBol Shop'a ilişkin takipçilerden gelen videoların paylaşılması*) yönelik olduğu görülmektedir.

4.2.2. Etkileşim

Etkileşim başlığı altında Pegasus havayolu şirketi Instagram profili gönderilerinin beğeni, yorum ve görüntüleme oranları, takipçi yorumları ve takipçi yorumlarına verilen yanıtlara ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Bu bağlamda ilgili başlık Tablo 12, Tablo 13 ve son olarak Tablo 14'de bulunan veriler doğrultusunda yorumlanmıştır.

Tablo 12. Pegasus Havayolu Şirketi Instagram Profili Gönderilerinin Beğeni, Yorum ve Görüntüleme Oranlarına İlişkin Bilgiler

Marka	Takipçi Tepkileri	Frekans	Yüzde
Pegasus	Görüntüleme	8.037.420	98,0
	Beğeni	151.583	1,8
	Yorum	13.200	0,2
	Toplam	8.202.203	100

Pegasus havayolu şirketi Instagram profili gönderilerinin beğeni, yorum ve görüntüleme yüzdelerine ilişkin bilgilerin yer aldığı Tablo 4'e bakıldığında paylaşımların %98,0 oranında görüntülendiği, %1,8 oranında beğeni aldığı anlaşılmaktadır. Ek olarak paylaşımlara takipçiler ve şirket tarafından Türkçe ve diğer bazı dillerde (*şirketin de tercihi ile büyük çoğunlukta İngilizce olmak üzere devamında Fransızca ve Rusça*) toplamda %0,2 oranında yorum yapıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 13. Pegasus Havayolu Şirketi Instagram Profili Takipçi Yorumlarına İlişkin Bilgiler

Marka	Takipçi Yorum İçerikleri	Frekans	Yüzde
Pegasus	Dilek /İstek/Cevap	930	9,7
	Beğeni/Teşekkür	3002	31,4
	Soru	3481	36,4
	Şikâyet /Eleştiri	475	5,0
	Sohbet Ortamı/Diğer	579	6,0
	Diğer Dillerdeki Yorumlar	1099	11,5
	Toplam	9566	100

Pegasus havayolu şirketi Instagram profili takipçi yorumlarına ilişkin bilgilerin olduğu Tablo 13'e göre paylaşımlara takipçiler tarafından getirilen yorum içeriklerinin %36,4 oranında soru, %31,4 oranında beğeni/teşekkür, %11,5 oranında diğer dillerdeki yorumlar, %9,7 oranında dilek/istek/cevap, %6,0 oranında sohbet ortamı/diğer ve son olarak %5,0 oranında ise şikâyet/eleştiri üzerine olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 14. Pegasus Havayolu Şirketi Instagram Profili Takipçi Yorumlarına Verilen Yanıtlara İlişkin Bilgiler

Marka	Marka Yanıt İçerikleri	Frekans	Yüzde
Pegasus	Bilgilendirme ve Öneri	2514	69,2
	Kurumsal Diğer Sitelere/Hesaplara/Çağrı Merkezlerine Yönlendirme	543	14,9
	Teşekkür	7	0,2
	Diğer Dillerdeki Yanıtlar	570	15,7
	Toplam	3634	100

Pegasus havayolu şirketi Instagram profili takipçi yorumlarına şirket tarafından verilen yanıtlara ilişkin bilgilerin yer aldığı Tablo 14'e bakıldığında yanıt içeriklerinden %69,2'sinin bilgilendirme ve öneri, %15,7'sinin diğer dillerdeki yanıtlar, %14,9'unun kurumsal diğer sitelere/hesaplara/çağrı merkezlerine yönlendirme ve son olarak %0,2'sinin teşekkür üzerine olduğu anlaşılmaktadır. Takipçilerin diğer dillerdeki yanıtlarına ilişkin markanın dil seçeneğine bakıldığında ise kendileri ile İngilizce olarak iletişime geçilmesi isteğinin vurgulandığı tespit edilmiştir.

4.2.3. Marka Farkındalığı

Marka Farkındalığı başlığı altında Pegasus Instagram profili paylaşımlarında hashtag ve mention kullanım oranlarına yönelik bilgilere yer verilmektedir. Bu doğrultuda ilgili başlık Tablo 15'de bulunan veriler bağlamında yorumlanmıştır.

Tablo 15. Pegasus Havayolu Şirketi Instagram Profili Paylaşımlarında Hashtag Kullanım Oranlarına İlişkin Bilgiler

Marka	Hashtag Türleri	Frekans	Yüzde
Pegasus	Hashtag Marka İsmi	-	-
	Hashtag Marka Sloganı	-	-
	Hashtag diğer	34	81,0
	Mention	8	19,0
	Toplam	42	100

Pegasus havayolu şirketi Instagram profili paylaşımlarında hashtag ve mention kullanım oranlarına ilişkin bilgilerin olduğu Tablo 15'e göre şirket tarafından yapılan paylaşımlarda %81,0 oranında hashtag diğer (*Pegasus sağlıklı uçuşlar, yeni uçaklar, dünya pilotlar günü, uluslararası sivil havacılık günü, öğretmenler günü, sevgililer günü, dünya engelliler günü vb.*) ve %19,0 oranında mention kullanıldığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan hashtag marka ismi ve hashtag marka sloganını ise kullanmadıkları anlaşılmaktadır.

4.2.4. Marka Kimliği

Marka Kimliği başlığı altında Pegasus havayolu şirketi Instagram profili paylaşımlarında marka kimliği unsuru kullanım oranlarına yönelik bilgilere yer verilmektedir. Bu bağlamda ilgili başlık Tablo 16'da bulunan veriler aracılığıyla yorumlanmıştır.

Tablo 16. Pegasus Havayolu Şirketi Instagram Profili Marka Kimliği Unsuru Kullanım Oranlarına İlişkin Bilgiler

Marka	Marka Kimliği Unsurları	Frekans	Yüzde
Pegasus	Logo+Renk	97	73,5
	Logo	9	6,8

Renk	26	19,7
Slogan	-	-
Sembol	-	-
Diğer	-	-
Toplam	132	100

Pegasus havayolu şirketi Instagram profili marka kimliği unsuru kullanım oranlarına ilişkin bilgileri ifade eden Tablo 16'ya göre şirket tarafından yapılan paylaşımlarda %73,5 oranında logo+renk, %19,7 oranında renk, %6,8 oranında ise logo kullanıldığı tespit edilmiştir. Öte yanda slogan, sembol ve diğer kategorisinde değerlendirilebilecek bir paylaşım yapılmadığı anlaşılmaktadır.

4.3. AnadoluJet Havayolu Şirketine İlişkin Bulgular

4.3.1. İçerik

İçerik kategorisi başlığı altında AnadoluJet havayolu şirketi Instagram profili genel görünümü, gönderi türleri ve gönderi içeriklerine ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Bu doğrultuda ilgili başlık Tablo 17, Tablo 18 ve son olarak Tablo 19'da bulunan veriler ışığında yorumlanmıştır.

Tablo 17. AnadoluJet Havayolu Şirketi Instagram Profili Genel Görünümüne İlişkin Bilgiler

Marka	Profil Adresi	Gönderi Sayısı	Takipçi Sayısı	Takip Edilenlerin Sayısı	Kurum Logosu	Kurum Sloganı	Kurum Web Adresi
AnadoluJet	anadolujet	2116	95,8B	1	Var	Yok	Var

AnadoluJet havayolu şirketi Instagram profili görünümüne ilişkin genel bilgilerin yer aldığı Tablo 17'ye bakıldığında profil adresinin Anadolujet olduğu, gönderi sayısının 2116, takipçi sayısının 95,8B, takip edilenlerin sayısının 1 olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu resmi hesapta profil fotoğrafı olarak kurum logosunun kullanıldığı ve kurumun web adresi bağlantı linkine de yer verildiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan slogana yer verilmediği tespit edilmiştir.

Tablo 18. AnadoluJet Havayolu Şirketi Instagram Profili Gönderi Türlerine İlişkin Bilgiler

Marka	Gönderi Türleri	Frekans	Yüzde
AnadoluJet	Fotoğraf	65	80,2
	Klasik Video	15	18,6
	Reels Video	1	1,2
	IGTV (Instagram TV)	-	-
	Toplam	81	100

AnadoluJet havayolu şirketi Instagram profili gönderi türlerine ilişkin bilgilerin yer aldığı Tablo 18'e göre paylaşımlardan %80,2'sinin fotoğraf, %18,6'sinin klasik video, %1,2'sinin Reels video olduğu tespit edilmiştir. IGTV formatında ise bir paylaşım yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 19. AnadoluJet Havayolu Şirketi Instagram Profili Gönderi İçeriklerine İlişkin Bilgiler

Marka	Gönderi İçerikleri	Frekans	Yüzde
AnadoluJet	Reklam (Direkt marka ile ilgili)	9	11,1

AnadoluJet	Reklam (Özel gün ile ilgili)	11	13,6
	Tanıtım	26	32,1
	Bilgilendirme	13	16,0
	Takipçi Tarafından İçerik Oluşturma	22	27,2
	Toplam	81	100

AnadoluJet havayolu şirketi Instagram profili gönderi içeriklerine ilişkin bilgileri veren Tablo 19'a gelindiğinde paylaşımlardan %32,1'inin tanıtım, %27,2'sinin takipçiler tarafından oluşturulan içerikler (yolcular tarafından uçuş esnasında çekilen ve kendilerine iletilen fotoğrafların, yolcuya teşekkür edilerek paylaşılması), %16,0'ının bilgilendirme, %13,6'sının özel gün reklamları ve son olarak %11,1'inin direkt marka ile ilgili reklamlar olduğu tespit edilmiştir.

4.3.2. Etkileşim

Etkileşim başlığı altında AnadoluJet havayolu şirketi Instagram profili gönderilerinin beğeni, yorum ve görüntüleme oranları, takipçi yorumları ve takipçi yorumlarına verilen yanıtlara ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Bu bağlamda ilgili başlık Tablo 20, Tablo 21 ve son olarak Tablo 22'de bulunan veriler doğrultusunda yorumlanmıştır.

Tablo 20. AnadoluJet Havayolu Şirketi Instagram Profili Gönderilerinin Beğeni, Yorum ve Görüntüleme Oranlarına İlişkin Bilgiler

Marka	Takipçi Tepkileri	Frekans	Yüzde
AnadoluJet	Görüntüleme	41.322	49,7
	Beğeni	40.132	48,3
	Yorum	1.626	2,0
	Toplam	83.080	100

AnadoluJet havayolu şirketi Instagram profili gönderilerinin beğeni, yorum ve görüntüleme yüzdelerine ilişkin bilgilerin yer aldığı Tablo 20'ye bakıldığında paylaşımların %49,7 oranında görüntülendiği, %48,3 oranında beğeni aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca paylaşımlara takipçiler ve şirket tarafından Türkçe ve İngilizce olmak üzere toplamda %2,0 oranında yorum yapıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 21. AnadoluJet Havayolu Şirketi Instagram Profili Takipçi Yorumlarına İlişkin Bilgiler

Marka	Takipçi Yorum İçerikleri	Frekans	Yüzde
AnadoluJet	Dilek /İstek/Cevap	398	31,0
	Beğeni/Teşekkür	440	34,3
	Soru	232	18,1
	Şikâyet/Eleştiri	64	5,0
	Sohbet Ortamı/Diğer	134	10,4
	Diğer Dillerdeki Yorumlar	16	1,2
	Toplam	1284	100

AnadoluJet havayolu şirketi Instagram profili takipçi yorumlarına ilişkin bilgilerin olduğu Tablo 21'e göre paylaşımlara takipçiler tarafından getirilen yorum içeriklerinin %34,3 oranında beğeni/teşekkür, %31,0 oranında dilek/istek/cevap, %18,1

oranında soru, %10,4 oranında sohbet ortamı/diğer, %5,0 oranında ise şikâyet/eleştiri ve son olarak %1,2 oranında diğer dillerdeki yorumlar üzerine olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 22. AnadoluJet Havayolu Şirketi Instagram Profili Takipçi Yorumlarına Verilen Yanıtlara İlişkin Bilgiler

Marka	Marka Yanıt İçerikleri	Frekans	Yüzde
AnadoluJet	Bilgilendirme ve Öneri	260	76,0
	Kurumsal Diğer Sitelere/Hesaplara/Çağrı Merkezlerine Yönlendirme	69	20,2
	Teşekkür	4	1,2
	Diğer Dillerdeki Yanıtlar	9	2,6
	Toplam	342	100

AnadoluJet havayolu şirketi Instagram profili takipçi yorumlarına şirket tarafından verilen yanıtlara ilişkin bilgilerin yer aldığı Tablo 22'ye bakıldığında yanıt içeriklerinden %76,0'ının bilgilendirme ve öneri, %20,2'sinin kurumsal diğer sitelere/hesaplara/çağrı merkezlerine yönlendirme, %2,6'sının diğer dillerdeki yanıtlar ve son olarak %1,2'sinin teşekkür bağlamında olduğu anlaşılmaktadır.

4.3.3. Marka Farkındalığı

Marka Farkındalığı başlığı altında AnadoluJet havayolu şirketi Instagram profili paylaşımlarında hashtag ve mention kullanım oranlarına yönelik bilgilere yer verilmektedir. Bu doğrultuda ilgili başlık Tablo 23'de bulunan veriler bağlamında yorumlanmıştır.

Tablo 23. AnadoluJet Havayolu Şirketi Instagram Profili Paylaşımlarında Hashtag Kullanım Oranlarına İlişkin Bilgiler

Marka	Hashtag Türleri	Frekans	Yüzde
AnadoluJet	Hashtag Marka İsmi	47	38,5
	Hashtag Marka Sloganı	-	-
	Hashtag diğer	50	41,0
	Mention	25	20,5
	Toplam	122	100

AnadoluJet havayolu şirketi Instagram profili paylaşımlarında hashtag ve mention kullanım oranlarına ilişkin bilgilerin olduğu Tablo 23'e göre şirket tarafından yapılan paylaşımlarda %41,0 oranında hashtag diğer (*sağlıklı ve güvenli uçuşlar, milli ve dini özel günler, paylaşımda görseline yer verilen ülkenin ya da şehrin neresi olduğu vb.*), %38,5 oranında hashtag marka ismi (*AnadoluJet*), %20,5 oranında da mention (*çoğunlukla takipçilerden gelenlerin gönderi olarak paylaşılması*) kullanıldığı tespit edilmiştir. Öte yandan hashtag marka sloganının ise kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

4.3.4. Marka Kimliği

Marka Kimliği başlığı altında AnadoluJet havayolu şirketi Instagram profili paylaşımlarında marka kimliği unsuru kullanım oranlarına yönelik bilgilere yer verilmektedir. Bu bağlamda ilgili başlık Tablo 24'de bulunan veriler aracılığıyla yorumlanmıştır.

Tablo 24. AnadoluJet Havayolu Şirketi Instagram Profili Marka Kimliği Unsuru Kullanım Oranlarına İlişkin Bilgiler

Marka	Marka Kimliği Unsurları	Frekans	Yüzde
AnadoluJet	Logo+Renk	34	30,6
	Logo	11	10,0
	Renk	10	9,0
	Slogan	1	0,9
	Sembol	-	-
	Diğer (A TRADEMARK OF TURKHIS AIRLINES)	55	49,5
Toplam		111	100

AnadoluJet havayolu şirketi Instagram profili marka kimliği unsur kullanım oranlarına ilişkin bilgileri ifade eden Tablo 24'e göre şirket tarafından yapılan paylaşımlarda %49,5 diğer (A TRADEMARK OF TURKHIS AIRLINES), %30,6 oranında logo+renk, %10,0 oranında logo, %9,0 oranında renk ve %0,9 oranında slogan kullanıldığı tespit edilmiştir. Diğer yandan paylaşımlarda sembole yer verilmediği anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

En sevilen marka olma yolunda tüketicisi ile yüksek düzeyde aşk ve saygı ekseninde buluşmayı hedefleyen havayolu şirketlerinin resmi Instagram hesaplarının içerik, etkileşim, marka farkındalığı ve marka kimliği olmak üzere dört kategori doğrultusunda incelendiği bu araştırmanın sonuçlarına göre Türk Hava Yolları resmi Instagram hesabından çoğunlukla "fotoğraf" paylaşımlarının yapıldığı belirlenmiştir. Gönderi içeriklerine ilişkin bilgilere bakıldığında ise burada da çoğunlukta "direkt marka ile ilgili içeriklerin/reklamların" paylaşıldığı tespit edilmiştir. Gönderilerin beğeni, yorum ve görüntüleme oranlarına ilişkin bilgilere bakıldığında ise paylaşımların beğeni ve yorumdan ziyade daha çok "görüntüleme" aldığı anlaşılmıştır. Takipçi yorumlarına ilişkin bilgilere bakıldığında "beğeni/teşekkür" içeriğinin yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Takipçi yorumlarına şirket tarafından verilen yanıtların içeriklerine gelindiğinde en yüksek oranın "diğer dillerdeki yanıtlar"da olduğu görülmüştür. Son olarak marka farkındalığında, "hashtag marka ismi"nin ve marka kimliği unsurlarında ise en yüksek düzeyde "logo+renk" ikilisinin birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir.

Pegasus havayolu şirketi resmi Instagram hesabından araştırmanın yapıldığı tarih aralığında gerçekleştirilen paylaşımların türlerine bakıldığında çoğunlukla "klasik video" formatında olduğu görülmüştür. Gönderi içeriklerine ilişkin bilgilere bakıldığında burada da çoğunlukta "direkt marka ile ilgili reklamların" paylaşıldığı anlaşılmıştır. Gönderilerin beğeni, yorum ve görüntüleme oranlarına yönelik bilgilere bakıldığında ise paylaşımların yüksek oranda "görüntüleme" aldığı tespit edilmiştir. Takipçi yorumlarına ilişkin bilgilere bakıldığında "soru" içeriğinin yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Takipçi yorumlarına şirket tarafından verilen yanıtların içeriklerine gelindiğinde en yüksek oranın "bilgilendirme/öneri"de olduğu görülmüştür. Marka farkındalığına gelindiğinde ise "hashtag diğeri"nin ve son olarak marka kimliği unsurlarında da en yüksek düzeyde "logo+renk" ikilisinin birlikte kullanımının ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

AnadoluJet havayolu şirketi resmi Instagram hesabından araştırmanın yürütüldüğü tarihler kapsamında yapılan paylaşımların türlerine bakıldığında büyük çoğunlukla "fotoğraf" biçiminde olduğu görülmüştür. Gönderi içeriklerine ilişkin bilgilere bakıldığında ise burada da çoğunlukta "tanıtım" kategorisinde paylaşımlar yapıldığı tespit edilmiştir. Gönderilerin beğeni, yorum ve görüntüleme oranlarına dair bilgilere bakıldığında paylaşımların daha çok "görüntüleme" aldığı anlaşılmıştır. Takipçi yorumlarına ilişkin bilgilere gelindiğinde ise "beğeni/teşekkür" içeriğinin yüksek bir oranda olduğu tespit edilmiştir. Takipçi yorumlarına şirket tarafından verilen yanıtların içeriklerine bakıldığında en yüksek oranın "bilgilendirme/öneri"de olduğu anlaşılmıştır. Ek olarak marka farkındalığı kategorisinde en yüksek düzeyde "hashtag diğeri"nin ve marka kimliği kategorisinde ise en yüksek düzeyde "diğer (A Trademark of TURKHIS AIRLINES)"de olduğu tespit edilmiştir.

Lovemark oluşum sürecinde Instagram kullanımında Lovemark (Türk Hava Yolları) ile ikinci (Pegasus) ve üçüncü (AnadoluJet) sırada en sevilen havayolu şirketlerinin "içerik" temelli paylaşımlarının benzerliklerine ve farklılıklarına bakıldığında üç şirketin de hesaplarında logolarını profil fotoğrafı olarak kullandıkları ve kurumsal web sitelerine ilişkin link verdikleri görülmüştür. Öte yandan marka sloganına sadece Türk Hava Yolları'nın yer verdiği, diğer iki havayolu şirketinin ise sloganlarına yer vermedikleri anlaşılmıştır. Gönderi türleri bilgilere bakıldığında Türk Hava Yolları ve AnadoluJet'te

fotoğraf, Pegasus'da ise klasik video paylaşımının diğer türlere oranla daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Gönderi içeriklerine ilişkin bulgulara bakıldığında ise Türk Hava Yolları ve Pegasus'da direkt marka ile ilgili içeriklerin/reklamların, AnadoluJet'te ise tanıtım ile ilgili paylaşımların daha sıklıkla yapıldığı tespit edilmiştir.

Lovemark oluşum süreci Instagram kullanımında Lovemark (Türk Hava Yolları) ile ikinci (Pegasus) ve üçüncü (AnadoluJet) sırada en sevilen havayolu şirketlerinin "Etkileşim" merkezli paylaşımlarının benzerliklerine ve farklılıklarına bakıldığında üç şirketin hesabında da paylaşılan gönderilerin takipçiler tarafından çoğunlukta görüntülediği tespit edilmiştir. Paylaşımlara takipçiler tarafından getirilen yorumlar kategorisindeki benzerliklere ve farklılıklara bakıldığında ise Türk Hava Yolları ile AnadoluJet'te beğeni/teşekkür kategorisinin, Pegasus'da ise soru kategorisinin çoğunlukta olduğu anlaşılmıştır. Şirketler tarafından takipçi yorumlarına verilen yanıtlara bakıldığında Türk Hava Yolları'nda diğer dillerdeki yanıtların, Pegasus ve AnadoluJet'te ise bilgilendirme/öneri içeriklerinin ön planda olduğu tespit edilmiştir.

Lovemark oluşum sürecinde sosyal ağ platformlarından biri olan Instagram'ın kullanımına dair Lovemark (Türk Hava Yolları) ile ikinci (Pegasus) ve üçüncü (AnadoluJet) sırada en sevilen havayolu şirketlerinin "Marka Farkındalığı" odaklı paylaşımlarının benzerliklerine ve farklılıklarına bakıldığında Türk Hava Yolları'nda hashtag marka ismi, Pegasus ve AnadoluJet'te ise hashtag diğer bağlamında paylaşımlar yapıldığı anlaşılmıştır.

Lovemark oluşum sürecinde Instagram kullanımında Lovemark (Türk Hava Yolları) ile ikinci (Pegasus) ve üçüncü (AnadoluJet) sırada en sevilen havayolu şirketlerinin "Marka Kimliği" bağlamında gerçekleştirdiği paylaşımların benzerliklerine ve farklılıklarına bakıldığında ise Türk Hava Yolları ve Pegasus'da logo+renk, AnadoluJet'te ise diğer (A Trademark of TURKHIS AIRLINES) içeriklerine yönelik paylaşımların büyük çoğunlukta olduğu araştırma sonucunda tespit edilmiştir.

Havayolu şirketleri kategorisinde hem Lovemark'ın hem de ikinci ve üçüncü sırada en sevilen havayolu şirketlerinin bu süreçte sosyal ağ ortamlarından Instagram'ı yoğun bir şekilde kullandıkları, ilgili ortamın paylaşım yapma formatlarının neredeyse tamamından yararlanmaya çalıştıkları anlaşılmıştır. Gerek markaya ilişkin unsurların gerekse özel günlere dair ifadelerin hashtag, mention ve birtakım marka kimliği unsurlarının kullanımları ile belirtilmesi tüketicinin zihninde ve kalbinde yer edinmenin bir yolu olarak üç havayolu şirketi tarafından da kullanılmaktadır. Öte yandan sloganlara çok az, hatta neredeyse hiç yer verilmemesinin, Lovemark oluşum sürecinde ve marka iletişimde bir dezavantaj olduğunu ifade etmek mümkündür. Paylaşımlarda tüketicilere soru sorarak, onlardan gelen Türkçe ve diğer bazı dillerdeki yorumlara yanıt vererek diyalog sürecini kuvvetlendirme politikasının ise ilgili şirketler tarafından bu süreçte kullanıldığı tespit edilmiştir. Ek olarak uçuşlara ve uçuşlardaki kişisel bilgilere yönelik yorum yapan takipçilerin yorumlarına özellikle güvenlik önlemleri açısından Instagram hesabı üzerinden değil de kurumsal diğer hesaplar üzerinden iletişime geçmelerinin önerildiği ve böylelikle şirketin kurumsal web sitesinin, diğer sosyal ağ platformlarının ve çağrı merkezlerinin tüketicinin bilincine yerleştirilmeye çalışıldığı da anlaşılmıştır. Türk Hava Yolları başta olmak üzere diğer iki markanın tüketicileri ile sosyal ağ ortamlarından Instagram'da gerçekleştirdiği paylaşımlarla bazen direkt bilgilendirme bazen de her şeyi açığa çıkarmadan gizemli bir şekilde iletişim kurdukları ve böylelikle heyecan oluşturdıklarını belirtmek mümkündür. Çeşitli formatlarda yapılan paylaşımlarla ilgili sosyal ağ platformunun nitelikleri itibarıyla farklı duyulara hitap edilmeye ve yaratılan samimi atmosfer ile tüketicilere özel olduklarını hissettiren içeriklerin oluşturulmaya çalışıldığı araştırma bulguları sonucunda tespit edilmiştir.

Tüm bu bulgulara ek olarak, Türk Hava Yolları markasının diğer havayolu şirketlerine (Pegasus ve AnadoluJet) göre Instagram platformunu daha aktif ve ilgi çekici bir şekilde kullandığı ifade edilebilir. Dahası bu kullanım artıları nedeniyle Lovemark oluşum sürecinde önemli bir avantaj elde ettiği ve rakiplerini bu noktada geride bıraktığı söylenebilir. Bu doğrultuda, Türk Hava Yolları'nın Instagram gibi bir sosyal ağ platformunu "etkileşim" amacının yanında hedef kitlesine "erişim" açısından da kullanması, Lovemark olmasının önünü açmaktadır. Milyonlarca kullanıcısı olan Instagram platformunu hedef kitlesine erişmek için kullanan Türk Hava Yolları, aynı zamanda tüketicisiyle daha yakından bir duygusal bağ kurabilmek amacıyla samimiyet, güven, sevgi, aşk ve tutku temelli bir ilişki kurduğu görülmektedir. Kullanıcıların düşüncelerini, duygularını, yaşadıklarını ve yaşamak istediklerini takipçileriyle, arkadaşlarıyla paylaşmak için Instagram'ı kullandıklarının farkına varan Türk Hava Yolları'nın aynı şekilde bu platformu tıpkı bir özel kişi gibi kullanması, Lovemark oluşum sürecini hızlandırmıştır. Aynı zamanda, Türk Hava Yolları'nın Instagram paylaşımlarında satış odaklı içeriklerden ziyade dikkat ve ilgi çekici, etkileyici, sade, neşeli ve faydalı içerikleri ön plana çıkarması, markanın Lovemark oluşum sürecindeki önemli artılarından bazılarıdır.

Bu doğrultuda, çalışmanın literatür kısmında bulguları ifade edilen, Wallace ve diğerleri (2014), Özdemir ve Çetinkaya (2014), Hudson ve arkadaşları (2015), Tokatlı (2018), Zengin ve Aladağ (2018), Çalışır ve Aksoy (2018) ve Şayan (2020) tarafından gerçekleştirilen araştırmaların sonuçları ile bu araştırmanın sonuçlarının birbirini destekler nitelikte olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla, dijital çağda Lovemark olmayı hedefleyen markaların sosyal medya platformlarını etkileşim ve erişim temelli kullanması önemli bir gereklilik haline almıştır. Çünkü sosyal medya platformlarında aktif bir biçimde bulunmayan markalar için oluşan boşluklar, rakipler tarafından aleyhte olacak şekilde doldurularak markalara uzun vadeli

sorunlar yaratabilmektedir. Markaların, sosyal medya platformlarını sürekli güncelleyerek diyalojik bir iletişim stratejisi benimsemesi, ilgili platformlarda tüketicileri ile iletişime geçmesi, sorunlara ilişkin karşılıklı değerlendirmede bulunmaları önem arz etmektedir. Böylelikle, duygusal bağ, güvenilirlik, itibar, kimlik, farkındalık, sadakat gibi markaya has konuların stratejik açıdan geliştirilmesinin önü açılmış olacaktır.

Konuya ilişkin çalışma yapmayı düşünen araştırmacılara Instagram harici diğer sosyal ağlar ya da sosyal medya platformları özelinde veya tüketiciler üzerinde yürütülecek nicel, nitel ya da karma yöntemlerin kullanılması doğrultusunda bir araştırma yürütmeleri önerilmektedir.

Kaynakça

- Ağılönü, B., Esmailzadeh, E., & Meral, S. (2010). *The secret of love: A case of Lovemarks*, Master Degree Project, Lund University.
- Batı, U. (2018). *Tüketici davranışları*. İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım.
- Bergström, T., & Bäckman, L. (2013). *Marketing and PR in social media: How the utilization of Instagram builds and maintains customer relationships*, JMK, Department of Journalism, Media and Communication Bachelor Thesis. Stockholm University.
- Blossom, J. (2009). *Content nation: Surviving and thriving as social media changes our work, our lives and our future*. Indianapolis. Indiana: Wiley Publishing, Inc.
- Boix, J. C. (2019). *Fundamentals of branding the keys to building a powerful brand*. Profit Editorial.
- ConnectSafely. (2021). *Parent's guide to Instagram*. <https://www.connectsafely.org/instagram/> (Erişim Tarihi: 01.05.2021).
- Çalışır, G., & Aksoy, F. (2018). Marka bilinirliğinde sosyal medyanın rolü: Arçelik örneği. 2nd International Symposium on Innovative Approaches in Scientific Studies, 3, 530-537.
- Di Mattia, V. D. S., Rodríguez, M. D. R., & Perez-Acosta, A. M. (2018). Analysis of psychological aspects of Lovemarks formation. *Informes Psicológicos*, 18(2), 115-139. <http://dx.doi.org/10.18566/infpsic.v18n2a07>
- Digital 2021: Turkey. <https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey> (Erişim Tarihi: 29.04.2021).
- Diker, E., & Taşdelen, B. (2017). Sosyal medya olmasaydı ne olurdu? Sosyal medya bağımlısı gençlerin görüşlerine ilişkin nitel bir araştırma. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 189-206. Doi: 10.17361/UHIVE.2017.4.17
- Diker, E., & Tamer Gencer, Z. (2019). Akademisyenlerin Instagram kullanım alışkanlıkları üzerine bir araştırma. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology* 10(38), 155-172. DOI: 10.5824/1309-1581.2019.3.007.x
- Enders, A., Hungenberg, H., Denker, H. P., & Mauch, S. (2008). The long tail of social networking: Revenue models of social networking sites. *European Management Journal*, 26(3), 199-211. doi:10.1016/j.emj.2008.02.002
- Giovanis, A., & Athanasopoulou, P. (2018). Understanding Lovemark brands: Dimensions and effect on brand loyalty in high-technology products, *Spanish Journal of Marketing-ESIC*, 22(3), 273-295. DOI 10.1108/SJME-07-2018-0035
- Güçdemir, Y. (2015). *Sanal ortamda iletişim: "Bir halkla ilişkiler perspektifi"*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Hudson, S., Roth, M. S., Madden, T. J., & Hudson, R. (2015). The effects of social media on emotions, brand relationship quality, and word of mouth: An empirical study of music festival attendees. *Tourism management*, 47, 68-76.
- Koçyiğit, M. (2015). *Sosyal ağ pazarlaması: Marka bağlılığı oluşturmada yeni bir pazarlama stratejisi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Koçyiğit, M. (2017). *Dijital halkla ilişkiler ve online kurumsal itibar yönetimi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*. SAGE Publications.
- MediaCat. (2020). *Türkiye'nin Lovemark'ları*. <https://mediacat.com/mediacat-lovemarks-2020-tum-liste/9/> (Erişim Tarihi: 27.03.2021).
- Middleton, S. (2011). *What you need to know about marketing*. John Wiley&Sons.
- Miles, J. G. (2014). *Instagram power build your brand and reach more customers with the power of pictures*. McGraw-Hill Education.

- Natarelli, M., & Plapler, R. (2017). *Brand intimacy: A new paradigm in marketing*. Hatherleigh Press.
- Neuendorf, K. A. (2002). *The content analysis guidebook*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Özdemir, Z., & Çetinkaya, A. (2014). Müşteri etkileşimi yaratma açısından sosyal medya: Türkiye'deki hazır giyim Lovemark'ları üzerine bir inceleme. Uluslararası İletişim Bilimi ve Medya Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı-II, 81-101.
- Park, J. Y., Lee, C. H., Park, B. C., & Lee, C. C. (2017). Introduction and measurement development of Lovemarks construct in IT context. *The Journal of Society for e-Business Studies*, 22(2), 79-98. <https://doi.org/10.7838/jsebs.2017.22.2.079>
- Pavel, C. (2013). What is behind the Lovemark concept? *Globalization and competitiveness in knowledge-based economy 3rd edition of international conference, 18-20 April, 2013 Bucharest, Romania*, 14(2), 482-489.
- Pawle, J., & Cooper, P. (2006). Measuring emotion—Lovemarks, the future beyond brands. *Journal of Advertising Research*, 46(1), 38-48. DOI: 10.2501/S0021849906060053
- Quesenberry, K. A. (2019). *Social media strategy: Marketing, advertising, and public relations in the consumer revolution*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Roberts, K. (2004). *Lovemarks: The future beyond brands*. New York: PowerHouse Books.
- Roberts, K. (2006). *The Lovemarks effect: Winning in the consumer revolution*. PowerHouse Books.
- Roberts, K. (2014). Lovemarks in the age of now. In K. Kompella (Ed.), *The definitive book of branding* (pp. 369-393). SAGE Publications Inc.
- Roberts, K. (2015). *Saatchi&Saatchi red paper brand loyalty reloaded loyalty beyond reason*. SAATCHI&SAATCHI.
- Saatchi & Saatchi (2021). *Lovemarks*. <https://saatchi.co.uk/en-gb/purpose/lovemarks/> (Erişim Tarihi: 21.04.2021).
- Safko, L. (2012). *The social media bible: Tactics, tools, and strategies for business success*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Safko, L., & Brake, D. K., (2009). *The social media bible: Tactics, tools, and strategies for business success*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Seitel, F. P. (2017). *The practice of public relations*. Pearson Education.
- Sheehan, B. (2011). *Basics marketing 03: Marketing management*. AVA Publishing.
- Shimp, T. A., & Andrews, J. C., (2013). *Advertising, promotion, and other aspects of integrated marketing communications*. South-Western: Cengage Learning.
- Stavroulakis, P. J. (2013). Lovemarking strategic data mining model. *3rd International conference: Quantitative and qualitative methodologies in the economic & administrative sciences (QMEAS 2013) Athens, Greece*, 383-385.
- Şayan, A. (2020). Marka bağlılığı yaratmada sosyal medyanın rolü: Lovemark's örnekleri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi*, 3(1), 319-342.
- Taşkın, C. (2018). *Ağ teknolojileri ve telekomünikasyon*. İstanbul: Pusula 20 Teknoloji ve Yayıncılık A.Ş.
- Tekin, M. (2019). *Akıllı işletme reçeteleri*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Tokatlı, M. (2018). Kurumsal itibarın sosyal medya üzerinden aktarımı: 2017 Lovemarks kazananları üzerine bir içerik analizi. *1st International CICMS Conference 4-5 May, 2018 Kuşadası*, 417-430.
- Türkmenoğlu, H. (2014). Teknoloji ile sanat ilişkisi ve bir dijital sanat örneği olarak Instagram. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 87-100. DOI: 10.7816/ulakbilge-02-04-07
- Wallace, E., Buil, I., De Chernatony, L. (2014). Consumer engagement with self-expressive brands: Brand love and WOM outcomes. *Journal of Product & Brand Management*, 23(1), 33-42.
- Weinberg, T. (2009). *The new community rules: Marketing on the social web*. O'Reilly Media, Inc.
- Wrigley, C., & Straker, K. (2018). *Affected: Emotionally engaging customers in the digital age*. John Wiley & Sons.
- Yavuz, C. (2016). *Halkla ilişkiler*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Yıldırım, B. (2015). İçerik çözümlemesi yönteminin tarihsel gelişimi uygulama alanları ve aşamaları. İçinde B. Yıldırım (Ed.), *İletişim araştırmalarında yöntemler uygulama ve örneklerle* (ss. 105-153). Konya: Literatürk Academia.
- Zarella, D. (2010). *The social media marketing book*. O'Reilly Media, Inc.
- Zengin, A. Y., & Aladağ, B. (2018). Social media driven brand love: An investigation on Turkish customers. *Journal of Internet Applications and Management*, 9(1), 19-42.

Extended Abstract

Aim and Scope

The purpose and scope of this research is to reveal how airline companies, which aim to achieve high levels of love and high level of respect in the way of becoming the most popular brand, use Instagram, one of the social network platforms, in the context of content, interaction, brand awareness and brand identity. In the research, the official Instagram accounts of three airline companies, namely Turkish Airlines, Pegasus and AnadoluJet, are examined within the scope of Lovemark. The reason for the selection of these three brands is that Turkish Airlines is the most popular brand in the airline category of 2020 in the Lovemark list, and Pegasus is the most popular brand in the second and AnadoluJet is the most popular brand in the third place.

Methods

In this study, the categorization / coding chart used to analyze the official Instagram accounts of Turkish Airlines, Pegasus, AnadoluJet airlines within the scope of Lovemark was created in line with the researches conducted by Çalışır and Aksoy (2018) and Şayan (2020). Accordingly, four categories of content, interaction, brand awareness and brand identity were used in the study. In accordance with the research, the date range for selecting the posts related to the relevant categories from the official Instagram accounts of the airline companies was determined as November-2020 and April-2021. Quantitative content analysis technique was used in the research. The Instagram posts between the specified dates were examined one by one, collected, classified and interpreted.

Findings

Looking at the results of the research, it was determined that the Instagram posts of Turkish Airlines and Pegasus airlines have similarities in terms of direct brand-related advertisements based on content, display on the basis of interaction and logo + color on the basis of brand identity. According to another finding of the study, it has been observed that the Instagram posts of Turkish Airlines and AnadoluJet airline companies have similarities in terms of viewing, appreciation/thanks on the basis of photos and interaction on the basis of content. When it comes to the common findings for Pegasus and AnadoluJet airlines, it is understood that they have similarities in other scopes of hashtags on the basis of interaction based viewing, information/suggestion and brand awareness.

Conclusion

As a result, it has been determined that both Lovemark and the second and third most popular airline companies in the category of airline companies use Instagram, which is one of the social networks, extensively. It is understood that the elements of the brand and the expressions about special days are indicated by the use of hashtags, mentions and certain brand identity elements, thus trying to gain a place in the mind and heart of the consumer. It is possible to state that the other two companies, especially Turkish Airlines, communicated with their consumers on Instagram via social networks, sometimes directly informing them, and sometimes mysteriously without revealing everything, thus creating excitement. As a result of the research findings, it was determined that the social network platform related to the posts made in various formats was tried to appeal to different senses and to create content that makes consumers feel special with the friendly atmosphere created. Also, it can be stated that the Turkish Airlines brand uses the Instagram platform in a more active and interesting way compared to other airlines (Pegasus and AnadoluJet). Moreover, it can be said that due to these usage advantages, Lovemark gained an important advantage in the formation process and left its competitors behind at this point. In this direction, Turkish Airlines' use of a social network platform such as Instagram for the purpose of "interaction" as well as "access" to its target audience paves the way for it to be a Lovemark.

Akademisyenlerin Kariyer Memnuniyeti Düzeylerine, Çalışma Ortamı Memnuniyeti ve Organizasyona Güven Değişkenlerinin Etkisi: Kişisel Gelişim Düzeyinin Aracı Rolü¹

The Effect of Work Environment Satisfaction and Organizational Trust Variables on Academicians' Career Satisfaction Levels: Mediator Role of Personal Development Level

İbrahim Durmuş², Ahmet Mutlu Akyüz³

Öz

Bu araştırmada akademisyenlerin kariyer memnuniyeti düzeyine etki edebilecek faktörlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada alanyazında eksikliği hissedilen "çalışma ortamından memnuniyet", "organizasyona güven" ve "kişisel gelişim" değişkenlerinin, akademisyenlerin kariyer memnuniyet düzeyleri üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerine odaklanılmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler dört devlet üniversitesinden toplam 587 akademisyenden elektronik anket yöntemi ile elde edilmiştir. Geliştirilen hipotezler, Kısmi En Küçük Kareler (Partial Least Squares-PLS) algoritması kullanılarak "yapısal eşitlik modellemesi" ile test edilmiştir. Araştırma sonuçları doğrudan ve toplam etkiler açısından değerlendirilmiştir. Buna göre, akademisyenin çalışma ortamı memnuniyetinin, kişisel gelişim ve kariyer memnuniyeti düzeyini artırdığı gözlemlenmiştir. Ayrıca akademisyenin kişisel gelişimi de kariyer memnuniyeti düzeyini artırmıştır. Araştırmada akademisyenin organizasyonuna olan güveni, kişisel gelişim üzerinde anlamsız bir etki oluşturmaktadır. Ayrıca akademisyenin organizasyona güveni, kariyer memnuniyeti düzeyini de artırmaktadır. Araştırma modelindeki dolaylı etkiler incelendiğinde; çalışma ortamı memnuniyetinin kariyer memnuniyeti üzerindeki etkisinde, kişisel gelişim değişkeni aracı bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte organizasyona güven değişkeninin kariyer memnuniyeti değişkeni üzerindeki etkisinde, kişisel gelişim değişkeninin aracı etkisi olmadığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kariyer Memnuniyeti, Çalışma Ortamı Memnuniyeti, Organizasyona Güven, Kişisel Gelişim.

Abstract

In this study, it is aimed to determine the factors that may affect the career satisfaction level of academicians. The research focused on the direct and indirect effects of the variables "satisfaction with the working environment", "trust in the organization" and "personal development", which are lacking in the literature, on the career satisfaction levels of academicians. The data related to the research were obtained from a total of 587 academicians from four state universities by electronic questionnaire method. The developed hypotheses were tested with "structural equation modeling" using the Partial Least Squares (PLS) algorithm. The research results were evaluated in terms of direct and total effects. Accordingly, it has been observed that the satisfaction of the academician's working environment increases the level of personal development and career satisfaction. In addition, the personal development of the academician has also increased the level of career satisfaction. In the research, the trust of the academician in his organization has a meaningless effect on personal development. In addition, the trust of the academician in the organization increases the level of career satisfaction. When the indirect effects in the research model are examined; The personal development variable has a mediating effect on the effect of work environment satisfaction on career satisfaction. However, it was observed that the effect of the organizational trust variable on the career satisfaction variable was not mediated by the personal development variable.

Keywords: Career Satisfaction, Work Environment Satisfaction, Organization Trust, Personal Development.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: K3, K4, M1, M9

Submitted: 15 / 05 / 2021

Accepted: 13 / 07 / 2021

¹ Araştırmanın etik kurul izni, Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 2021/2 sayı ve 10/03/2021 tarihli toplantısında görüşülmüş ve kabul edilmiştir.

² Öğr.Gör. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, ibrahimdurmus@gumushane.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-3872-2258>.

³ Doc. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, ahmetmutluakyuz@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-6406-3284>.

Giriş

Literatürde kariyer memnuniyeti bireyin içsel durumu ile ilgili bir kavram olarak ifade edilmektedir (Greenhaus vd., 1990: 69). Bu kavram bir bireyin yaşam kalitesinin ya da yaşam doyumunun bir öncülü veya bileşeni olarak değerlendirilebilmektedir (Lounsbury, 2004: 396). Bu açıdan kariyer memnuniyeti bireyin kariyerine ve iş rolüne yönelik genel duygusal yönelimini dikkate alarak iş memnuniyetinin bir yönünü (çalışma koşulları gibi) ortaya koymaktadır (Gattiker ve Larwood, 1989: 77). Eğitim ve gelişimin süreklilik arz ettiği günümüz akademi ortamında, akademisyenler kariyer memnuniyet düzeylerini artırabilmek için birçok akademik ve idari faaliyet gerçekleştirmektedirler. Akademisyenlerin bu faaliyetlerinde organizasyona olan güvenleri, çalışma ortamları ve kendilerini kişisel olarak geliştirmeleri önemli kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramların birbirleri ile ve kariyer memnuniyeti ile ilişkilerine açıklık getirmek üzere tasarlanan bu araştırmanın amacı; akademisyenlerin çalışma ortamına ilişkin memnuniyet ve örgüte güven düzeylerinin kariyer memnuniyetleri üzerindeki etkilerini ve kişisel gelişim düzeyinin bu ilişkideki aracı rolünü ortaya koymaktır.

Literatürde ilişkisel olarak araştırılan güven davranışında, ilişkiler dinamikdir ve kişilerarası, örgütsel ve kurumsal etkileşim alanları içerisinde değerlendirilmektedir (Choudhury, 2008: 589). Organizasyona güven, insan kaynakları yönetimi ve örgütsel davranış alanlarında yaygın bir şekilde araştırılmıştır (Sing ve Malhotra, 2015: 17). Yükseköğretim Kurumlarında organizasyonel güven insan faktörüne odaklanan yönetim yaklaşımlarını uygulanabilir hale getirebilir (Dzimiska vd., 2018: 15). Bu açıdan güven, organizasyonel etkinliğe doğrudan katkıda bulunan bir kavramdır (Attiq vd., 2017: 91). Yani organizasyonda karşılıklı güvenin geliştirilmesi, çalışanların birlikte daha etkin çalışmasına olanak tanıyan bir mekanizma oluşturur (Mayer vd., 1995: 710). Sonuç olarak organizasyonel güven, araçsal ve hesaplayıcı ya da sosyal ve ilişkisel yönleri olan bir mekanizmadır (Kramer, 1999: 574). Bu durum akademisyenin kariyer memnuniyeti açısından organizasyonuna duyduğu güvenin önemli olabileceğini göstermektedir. Zira çalışma ortamında güven memnuniyeti artırıcı bir etkiye sahip olabilir.

Literatürde eğitim ile ilgili birçok çalışma ortamında, sosyal beceri açısından karşılaştırmalı bir avantaja sahip olabilmenin önemli olduğu vurgulanmaktadır (Bolli ve Renold, 2017: 8). Bu avantajı sağlayabilmek için organizasyonlar (veya işverenler), çalışanlarının rollerini yeniden tasarımlarına imkân verecek kaynaklar ve fırsatlar içeren bir çalışma ortamı geliştirmeye odaklanmalıdırlar (Siddiqui vd., 2017: 156). Bu açıdan bireylerin çalışma ortamlarının, temel davranışsal ve duygusal ihtiyaçları ile tutarlı olması, iyi bir çalışma ortamı olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir (Heerwagen vd., 1995: 461). Bu durum akademisyenlerin çalışma ortamlarından memnuniyet duymalarının kariyer memnuniyeti düzeyine katkıları olabilir. Özellikle çalışma ortamındaki davranışsal ve duygusal ilişkiler akademisyenin kariyer memnuniyetinin şekillenmesinde etkili olabilir.

Gelişim literatüründe akademik kariyer evrimsel bir seyir izlediği gözlemlenmektedir (Baldwin ve Blackburn, 1981: 599). Literatürde kişisel gelişim, uygulayıcıların eğitimleri ve kariyerleri geliştikçe gereksinim duydukları ihtiyaçlara bağlı olarak gelişen yoruma açık bir konu olarak değerlendirilmektedir (Irving ve Williams, 1999: 523). Bu açıdan organizasyonlarda kişisel gelişime ilişkin rekabetin birincil odak noktası, görevin zevkine ve ustalığına yönelik bir tutumu açıklar. Bu tarz bireyler başkaları ile karşılaştırma yapmaktan çok kendini keşfetmek, kendini geliştirmek ve görevinde uzmanlaşmak ile ilgilenir. Kişisel gelişimde bu yaklaşım benliği geliştirmek için başkalarının küçültülmesi değildir. Bu kişiler bireye kişisel keşif ve öğrenme fırsatı sağlar (Ryckman vd., 1996: 375). Bu durum akademisyenlerin kendilerini kişisel olarak geliştirmelerinin kariyer memnuniyeti düzeylerine önemli katkıları olabileceğini göstermektedir. Ayrıca kişisel gelişimin bireyin kendisi ile ilgili keşif, uzmanlık ve gelişim ile ilgili olmasının hem çalışma ortamındaki memnuniyet düzeyinin hem de organizasyonuna olan güvenin bu durumu şekillendirebileceğini göstermektedir.

Araştırmada akademisyenlerin kariyer memnuniyeti düzeyine; organizasyona güven, çalışma ortamı memnuniyeti ve kişisel gelişim değişkenlerinin etkileri araştırılarak yönetim literatürüne önemli bilimsel katkılar sağlanabilir. Organizasyona güven açısından akademisyenin faaliyetlerinde bu güven duygusu ile hareket etmesi hem kariyer memnuniyetini hem de kişisel gelişimini artırabilir. Çalışma ortamı memnuniyeti açısından akademisyenin çalışma ortamından memnun olması kariyer memnuniyeti ve kişisel gelişim düzeyini artırabilir. Araştırmada kişisel gelişimin bireyin çabasına, performansına, kişisel amaçlarına ve talepleri gibi değişkenlere bağlı olabilmesi dikkate alındığında, organizasyona güven ve kariyer memnuniyeti ile çalışma ortamı memnuniyeti ve kariyer memnuniyeti ilişkisinde kişisel gelişimin aracı role sahip olması literatüre önemli katkılar sağlayabilir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Kariyer Memnuniyeti

Kariyer, çeşitli iş rollerini içeren ömür boyu devam eden bir süreçtir. Bireyler günlük yaşam rollerine bağlı olarak boş zamanlardaki etkinlikleri, öğrenme ve çalışmalarını yaşam boyu devam eder. Bu çerçevede 'kariyer' hem organizasyonda hem de kişisel olarak ilerleme veya gelişme fikirleri açısından çok yönlü bir kavram olarak değerlendirilebilir. Bu kavram

hayat boyu öğrenmenin yanında beceri geliştirmeye ilişkin fikirleri de içerir (Nadarajah vd., 2012: 107). Bu durum akademisyenlerdeki kişisel gelişimin kariyer memnuniyeti açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Zira gelişim ile kariyer birbiri ile ilişkili olabilmekte akademisyenlerin memnuniyet düzeylerine önemli katkılar sağlayabilmektedir.

Memnuniyet, genellikle bir bireyin belirli bir olaydan sonra kendisini bulduğu durum olarak tanımlanmaktadır (Akiri, 2014: 267). Literatürde kariyer memnuniyeti ise, bir bireyin işi hakkında nasıl hissettiğine denk olan dinamik bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan belirli faktörlerin veya yönlerin varlığı ya da yokluğu, bireyin deneyimlediği genel memnuniyet düzeyini etkileyecektir (Dinham ve Scott, 1998: 363). Örneğin organizasyondaki verimsiz bir yönetim mekanizması, uygunsuz çalışma arkadaşları, amaç ve araçların anlaşılması ve zayıf iletişim gibi faktörler olumsuz memnuniyet durumunu yansıtacaktır. Eğitim ortamı açısından bu durumların iyileştirilmesi çalışanın memnuniyet seviyesini artıracaktır (Nias, 1981: 245).

Literatürde kariyer memnuniyetine ilişkin gerçekleştirilen araştırmalar incelendiğinde; Gattiker ve Larwood (1988: 574) araştırmalarında kişisel gelişim ve gelirin önemli başarı kriterleri olduğunu ve bireyin kariyer memnuniyet düzeyi ile ilişkili olduğunu vurgulamışlardır. Judge ve diğerleri (1995: 508) yöneticiler üzerindeki araştırmalarında motivasyonel değişkenler içerisinde yer alan hırsın kariyer memnuniyetini olumsuz etkilediğini, organizasyon başarısının ise kariyer memnuniyetini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Lounsbury ve diğerleri (2003:298) farklı meslekler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında bireylerin kişilik özelliklerinin kariyer memnuniyetlikleri üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Onlar kariyer memnuniyeti ile duygusal dayanıklılık, dışadönüklük ve vicdanlılık arasında olumlu ilişkiler olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmalarında ayrıca kariyer memnuniyeti ile iş tatmininin birbiri ile ilişki olduğunu ve takım çalışmasının da her ikisine önemli katkıların olduğunu ifade etmişlerdir. Williamson ve diğerleri (2005: 137) araştırmalarında vizyoner çalışma stiline iş tatminine olumlu katkıları olabileceğini, çünkü çalışma ortamındaki uzun vadeli hedeflere odaklanmanın daha fazla memnuniyet sağlayabileceğini vurgulamışlardır. Onlar ayrıca organizasyonda girişkenliğin kariyer memnuniyeti sağlayabileceğini, bu özelliğe sahip bireylerin daha çok liderlik becerisine sahip olup daha çok kariyer başarıları yaşayabileceklerini ifade etmişlerdir. Barnett ve Bradley (2007: 633) özel ve kamu sektörü çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında kurumsal olarak kariyer gelişimi için organizasyonel desteğe (hem resmi hem de gayri resmi olarak) yatırım yapmanın, çalışanların kariyer memnuniyetini artırabildiğini ortaya koymuşlardır. Araştırmalarında ayrıca çalışanların bireysel faydaları teşvik edilerek kariyer yönetimi davranışlarına katılmalarının sağlanması ile kendi kariyer memnuniyetliklerini artırabilecekleri belirtmişlerdir.

Konuya ilişkin diğer araştırmalarda; Pienaar ve Bester (2009: 381) akademisyenler üzerindeki araştırmalarında, akademisyenlerin öğretim ve araştırma metodolojisi alanlarında daha düzenli ve etkili eğitim ve gelişime ihtiyaç duyduklarını, kendi kariyer yönetimlerinin sorumluluğunun farkında olmalarına rağmen organizasyonlarının kariyer planlama ve geliştirme konusunda daha fazla destek ve yardım sağlaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Onlar akademisyenlerin yönetim pozisyonundaki kişilerin İKY açısından yeterli donanıma sahip olmadıklarını belirttiklerini vurgulamışlardır. Joo ve Park (2010: 493) şirket çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında, çalışanların hedef yönelimi, örgütsel öğrenme kültürü ve gelişimsel geri bildirim kariyer memnuniyeti ile organizasyonel bağlılığa katkıları olduğunu ve bu durumda işten ayrılma niyetini etkilediği ortaya koymuşlardır. Ali ve diğerleri (2012: 41-42) akademisyenler üzerindeki araştırmalarında devlet üniversitesinde faaliyette bulunan tecrübeli akademisyenlerin düşük kariyer memnuniyeti gösterdiklerini belirtmişlerdir. Onlar bunun sebeplerinden birinin (artan öğrenci sayılarına bağlı olarak) artan iş yükü olabileceğini ifade etmişlerdir. Onlar ayrıca terfilerdeki katı performans değerlendirmesinin ve düşük ödül ile terfiler için doktora niteliği olmayan akademisyenlerin düşük kariyer memnuniyeti sergileyebileceklerini vurgulamışlardır. Onlar araştırmalarında sonuç olarak akademisyenlerin iş tecrübeleri, iş pozisyonları ve kariyer memnuniyetleri arasında hiçbir ilişki elde edememişlerdir. Joo ve Ready (2012: 289) şirket çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında organizasyonel öğrenme kültürü ve lider-üye değişim kalitesinin çalışanların kariyer memnuniyeti algıları üzerine güçlü etkileri olduğunu ortaya koymuşlardır. Araştırmalarında çalışanların kültür yönetimi ve kariyer memnuniyetini artırmak için yöneticilerin ve insan kaynakları uygulamalarının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Lounsbury ve diğerleri (2012: 54) araştırmalarında bilim adamlarının iyimserlik davranışlarının kariyer memnuniyeti ile en fazla ilişkiye sahip olan özellikleri olduğunu ortaya koymuşlardır. Joo ve Lim (2013: 8) şirket çalışanları üzerindeki araştırmalarında algılanan dönüşümsel liderliğin psikolojik güçlendirmeyi ve psikolojik güçlendirmenin de kariyer memnuniyetini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Araştırmalarında bu ilişkide psikolojik güçlendirmenin tam aracı etkisi olduğunu belirtmişlerdir.

Literatürde diğer araştırmalarda; McIveen ve diğerleri (2013: 234) üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında kariyer iyimserliği ile kariyer tercihlerinin akademik anadal memnuniyetlikleri üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Timms ve Brough (2013: 779) eğitimciler (öğretmenler) üzerindeki araştırmalarında kariyer memnuniyetinin işe bağlılık açısından güçlü etkisinin olduğunu, iş bağlılık ve tükenmişliğin çalışma ortamının farklı yönlerine ilişkin değişikliklerin oluşmasına katkıda bulunduğunu belirtmişlerdir. Onlar kariyer memnuniyeti tüm değişkenler

ile (canlılık, adanmışlık, absorbe etme, tükenmişlik ve bağlılık ile) ilişkili olduğunu vurgulamışlardır. Aytekin ve diğerleri (2016: 1940) Türkiye’de akademisyenler üzerindeki araştırmalarında akademik üretkenliğin kariyer sermayesinin tüm boyutları ile pozitif ilişkili olduğunu, yani akademik üretkenliğin kariyer bağlılığı, kariyer kimliği, kariyer memnuniyeti ve mesleki bilgi ve beceri geliştirme değişkenleri ile ilişkili olduğunu vurgulamışlardır. Wilkins-Yel ve diğerleri (2018: 75) üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmalarında akademik memnuniyet kariyer uyumu ile amaçlanan akademik kalıcılık arasındaki bağlantıya aracılık ettiğini ortaya koymuşlardır. Onlar bu durumun kariyer uyumu fazla (puanı yüksek) olan öğrencilerin akademik başarıdan daha fazla memnun kaldıklarını, akademik doyum sergiledikleri dolayısı ile hem başarılı olmaya hem de akademinin ana birimlerine kayıtlı kalmaya daha bağlı hissettiklerini ifade etmişlerdir. Kraimer ve diğerleri (2019: 147) akademisyenler üzerindeki araştırmalarında kişinin umduğu idari bir pozisyonu alamaması veya kariyerinin erken dönemlerinde terfi olmamasının daha düşük kariyer memnuniyetini oluşturabileceğini vurgulamışlardır. Aburumman ve diğerleri (2020: 649) banka çalışanları üzerindeki araştırmalarında organizasyonların yüksek ücret, ek haklar, adil performans değerlendirmesi, hızlı terfi sistemleri, eğitim ve geliştirme programları gibi olumlu davranışları sağlaması ile çalışanların organizasyonda uzun süre kalarak, yüksek bağlılık ve kariyer memnuniyeti sergileyip olumlu davranışlarda bulunabileceklerini vurgulamışlardır.

1.2. Organizasyona Güven

Literatürde güven, bir bireyin bir olayın sonucuna ilişkin iyimser beklentisi olarak tanımlanmaktadır (Hosmer 1995: 381). Felsefi etik açıdan güven, etik ilkelerin uygulanması yolu ile diğer insanların haklarını ve çıkarlarının tanıyan ve koruyan bir karar ya da eylemin sonucudur. Burada birey için neyin iyi olduğuna değil, toplum için neyin iyi olduğuna odaklanır. Organizasyon teorisine göre güven ise, istekli olarak işbirliğini artırmak, ortak bir çaba ya da ekonomik değişim için faydayı genişletmek için diğer bireylerin çıkarlarını tanıyan ve koruyan bir davranış beklentisi olarak ifade edilmektedir (Hosmer 1995: 399). Sonuç olarak organizasyona güven, bireylerin organizasyon üyeleri ile kolektif güvenine dayanır (Huff ve Kelley, 2003: 83).

Organizasyonda güvenilir bir çalışma ortamı sağlamak için çalışanlara yeterli ödül yapılarının sağlanması gerekir (Victor ve Hoole, 2017: 10). Çünkü çalışanlar organizasyonlarında güvende olduklarını hissettiklerinde, işlerini tamamlamak için ve işlerine odaklanmak için zaman ayırırlar. Aksi takdirde işlerini verimli bir şekilde yapamazlar (Nadarajah vd., 2012: 104). Bu durum güvenin karşılık olması durumu dikkate alındığında, çalışanların organizasyonlarına olan güvenlerine önemli katkıları olabilir.

Çalışanların organizasyonlarına güvenlerini artırmanın önemi organizasyon yöneticilerinin anlatılmasına olanak vermektedir (Dedahanov ve Rhee, 2015: 1852). Ancak yöneticiler, güvenin belirli olmayan sınırı ve idealist değeri operasyonel verimlilik ile ilişkilendirilen somut, acil ve faydacı değerine karşı savunma girişiminde bulunmayı zor buluyorlar. Yani baskılar acil olduğunda güven ilişkisi arayışını sürdürebilecek çok az kişi vardır (Culbert ve McDonough, 1986: 172). Bu durum organizasyonda acil durumlar karşısında da yöneticilerin güven davranışını kaybetmemelerinin önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışanların organizasyona güvenleri bazı durumlarda körü körüne güven şeklinde değişkenlik gösterebilmektedir. Bazen birçok bireyin güven gerektirmediğini kabul ettiği bir durumda çalışanlar güven sergileyebilmektedirler. Bazen de güveni destekleyen koşulların varlığında çalışanlar güvenme davranışına isteksiz olabilmektedirler (Mayer vd., 1995: 715). Bu durum çalışan bakış açısı ile ilgili bir durum olabilir. Zira daha evvel benzer durumlar karşısında bir güven kaybı ya da tam aksi bir sonuç ile karşılaşmış olabilir. Bu sebeple araştırmada bireyin kendi iç dünyası (kişisel gelişim ve kariyer memnuniyeti açısından) ile ilgili değişkenler dikkate alınmıştır.

Organizasyondaki hizmet ortamının gelişmesinde organizasyonel güven gereklidir. Bu sebeple organizasyonlardaki uygulayıcıların aktörler arasındaki güvenin gelişmesini vurgulamaları zorunludur (Chathoth vd., 2007: 354). Bu açıdan organizasyon içerisindeki görev süreçleri güvenden etkilenebilir. Çünkü yüksek güven görev süreçlerinin kalitesini artıran, önemli konularda fikir birliği sağlamaya yardımcı olan bir yetenek olarak ifade edilebilir (Porter ve Lilly, 1996: 365).

Literatürde organizasyona güven ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalarda; Beccerra ve Gupta (1999: 182) araştırmalarında güvenin varlığının, bir bireyin riskleri kabul etmeye istekli olmasına ve bir başkasına karşı savunmasız kalabilmesine yol açabileceğini vurgulamışlardır. Choudhury (2008: 609) niteliksel araştırmasında optimal güveni dikkate alarak çalışma ortamında ne kadar az kontrol olur ve isteğe bağlı bir çalışma ortamı oluşturulur ise, öğrenmeye dayalı güven ilişkilerinin o kadar fazla güvenilebilir sonuçlar oluşturacağı vurgulanmıştır. Cosner (2009: 264) eğitim faaliyeti gerçekleştirenlerin birbirlerine olan güvenleri üzerindeki araştırmasında, güven ortamı için etkileşime ve iletişime vurgu yaparak, eğitimciler arasındaki kişisel ve mesleki etkileşim eksikliğinin güven gelişimini önlediğini, geçmişte bireyler arasında oluşan anlaşmazlıkların ya da çatışmaların ilişkileri zayıflattığı ve organizasyondaki güven ortamını olumsuz etkilediğini vurgulamıştır. Gillespie ve Dietz (2009: 141) araştırmalarında organizasyonda güven ortamının oluşturulması için, organizasyon tarafında reform niteliğinde müdahaleler ile sürekli iyileştirmeler yapılarak güven ile ilgili uyumun sağlanması gerektiğini belirtmişlerdir. Onlar ayrıca güven düzeyi ölçümlerinin kurumsallaştırılarak etkinlik ve sürdürülebilirliğin

arttırılmasına ilişkin ilgi ve çabanın önemli olduğunu vurgulamışlardır. Schackenberg ve Tomlinson (2014: 19-20) araştırmalarında organizasyonda güven ile şeffaflığın ilişkili olduğunu vurgulamışlardır. Onlar şeffaflığı bilginin açığa çıkma derecesi, açıklığı ve doğruluğu olarak kavramsallaştırılabileceğini belirtmişlerdir. Araştırmalarında ayrıca şeffaflığın anlamı ve boyutları konusunda yöneticilerin farkındalığa sahip olup bilgi kalitesini üst düzeye çıkarması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Konuya ilişkin diğer araştırmalarda; Nair ve Salleh (2015: 1159) araştırmalarında performans yönetimi uygulamaları ile çalışanların örgütsel adalet algıları arasındaki ilişkide güvenim önemli bir ara rol oynadığını belirtmişlerdir. Onlar çalışanın organizasyonuna veya yönetimine ne kadar güvenirse o kadar fazla performans yönetimi açısından uygulamaların adil olduğunu düşüneceklerini vurgulamışlardır. Singh ve Malhotra (2015: 21) araştırmalarında akademisyenlerin organizasyondan algıladığı desteğin organizasyonlarına olan güveni artırdığını ortaya koymuşlardır. Karapınar ve diğerleri (2016: 1967) Türkiye’de akademisyenler üzerindeki araştırmalarında organizasyonda değer, ödülün, iş yükünün ve adaletin uyumlu algılayan akademisyenlerin organizasyonlarına güvenme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ve bu durumun duygusal tükenmenin etkisini azalttığını ortaya koymuşlardır. Jena ve diğerleri (2017: 6) çalışanlar üzerindeki araştırmalarında organizasyonda güveni artırmak için, yönetimin manevi desteğini genişletme konusunda ödül ve takdir mekanizmalarının yanında kariyer geliştirme fırsatlarını da faaliyete geçirmeleri gerektiğini vurgulamışlardır. Onlar ayrıca çalışanın organizasyona katılımı, psikolojik iyi oluş hali ve dönüştürücü liderlik davranışlarının organizasyona olan güveni olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Alias ve diğerleri (2019: 8) akademisyenler üzerindeki araştırmalarında, organizasyonda bilgi paylaşımında güvenin önemli olduğunu, güven açısından akademisyenlerin alçakgönüllüğü alanında karşılıklı inançlarının gelişmelerine imkân sağlayabileceğini vurgulamışlardır.

1.3. Çalışma Ortamı Memnuniyeti

Çalışma ortamı (işyeri) insanların işlerini yaptıkları bir alan ya da yer olarak değerlendirilebilir. Organizasyonda uygulanan işyeri plan stratejileri işyerinin kullanım amacına göre şekil almaktadır (Akhbar ve Musa, 2012: 138). Literatürde çalışma ortamı iç mekânın hava kalitesi, aydınlatma, mobilyalar ve diğer aletler, ortamın görünümü, fiziki tasarım ile çalışanların fiziki ve duygusal sağlıklarının belirlenmesinde bu unsurların önemli olduğu vurgulanmaktadır (Makhbul, 2013: 191). Hem yönetim hem de psikososyal alanlarda gerçekleştirilen araştırmalarda, işbirliğine dayalı faaliyetlerin gerçekleştiği yerler veya fiziki ortamların çalışanların memnuniyeti ve performansı üzerinde etkili olduğunu ifade edilmektedirler (Hua, 2010: 4). Örneğin Hafeez ve diğerleri (2019: 188) araştırmalarında çalışan performansının çalışma ortamı ile doğrudan ilişkisi olduğunu, çalışanların üretkenliği ile fiziksel ve davranışsal çevrenin de çalışanın sağlığı ile ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir. Onlar ayrıca çalışma ortamının iyi bir şekilde oluşturulması için (çalışan sağlığı, etkinlik, verimlilik ve üretkenlik açısından) fiziki ve davranışsal faktörlerin iyileştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Kariyer memnuniyeti açısından çalışma ortamına ilişkin değişikliklerin değerlendirilmesi oldukça zordur (August ve Waltman, 2004: 188). Geçmişte fiziki çevreye ilişkin genel bir eksiklik, bireylerin çalıştıkları herhangi bir ortama kolayca uyum sağlayabileceklerine dair bir inanca sahip olmak ile ilgilidir. Aslında çalışma ortamına ilişkin taleplerin karşılanamaması ve üstesinden gelinememesi bir zayıflık olarak algılanabilmektedir (Heerwagen vd., 1995: 459). Ancak geri bildirim açısından zengin bir çalışma ortamı ise üretkenliği iyileştirmeye odaklanan bir kültür oluşturulabilir (Knesek, 2015: 111).

Organizasyonlarda çalışma ortamının çalışanın memnuniyetini etkilemede kilit bir rol oynadığı söylenebilir. Bu durum organizasyonlarda çalışanlarda olumlu bir tatmine ve çalışma ortamının fiziksel ve rahat bir ortam olarak değerlendirilmesine olanak sağlayacaktır (Tiwari ve Tiwari, 2020: 462). Bu açıdan akademisyenlerin çalışma ortamlarından memnun olabilmelerinde fiziki ortamın yanında yönetim ve çalışma arkadaşları ile olan ilişkileri de dikkate alınması gerekebilir. Zira organizasyon bir bütündür ve bu bütünlük içerisinde faaliyette bulunan herkes birbirini etkileyebilir.

Literatürde çalışma ortamına ilişkin gerçekleştirilen araştırmalar incelendiğinde; Prodaniuk ve diğerleri (2004: 7-8) çalışanların çalışma ortamındaki algıları ile fiziksel aktiviteleri arasındaki ilişkileri ortaya koymaya çalıştıkları araştırmalarında, çalışma ortamındaki koşulların etkin olmaması durumunda çalışanların fiziki aktivite davranışının etkili olamayacağı ya da asgari düzeyde bir etkisinin olacağını ve diğer ortamların (aile ortamı gibi) daha güçlü bir etkisinin olabileceğini vurgulamışlardır. Onlar ayrıca çalışanların işyeri ortamına ilişkin algılarında aktif bir yaşam türünü benimsemelerinin çalışma ortamlarındaki fiziksel aktiviteleri ile güçlü bir ilişkiye sahip olabileceğini belirtmişlerdir. McGuire ve McLaren (2009: 43) araştırmalarında çalışanlara işte haksız yere aşırı iş yükü oluşturmamak adına akademik çalışma ortamına ilişkin iş yükü modellerine bakılması gerektiğini belirtmişlerdir. Plotnikoff ve diğerleri (2009: 11) farklı alanlarda çalışanlar üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarının sonucunda işyeri ortamında fiziksel aktivite davranışlarının çalışanların öz yeterliliği için önemli olduğunu vurgulamışlardır. Onlar çalışanların işyeri ortamına ilişkin algılarının fiziksel aktiviteye katılmalarını ve öz yeterliliklerini etkilediğini, dolayısı ile çalışanların fiziksel aktivitelerini faaliyetlerine dahil etme becerilerini etkileyebileceğini ortaya koymuşlardır. Akhbar ve Musa (2012: 137-143) akademik çalışma ortamına ilişkin araştırmalarında işyerinde çalışanların birbirlerine yakın olmasının bilgi paylaşımı ile alan kalitesi için önemli olduğunu ve

bireylerin daha fazla etkileşimde bulunmalarına olanak sağladığını ifade etmişlerdir. Araştırma sonuçlarında toplantı odası (tartışma odası) ile akademisyenlerin odaları arasındaki yakınlığın paylaşılan bilgi düzeyini önemli ölçüde etkilediği sonucunu ortaya koymuşlardır.

Konuya ilişkin diğer araştırmalarda; Khan ve diğerleri (2012: 134) akademisyenlerin çalışma ortamları üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarının sonucunda birçok akademisyenin rahat bir çalışma ortamına sahip olduklarını ve bu durumun günlük görevlerini kolayca yerine getirmelerine yardımcı olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırma sonuçlarında ayrıca organizasyon içerisindeki teşviğin çalışanların performansları üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Das ve Gujrati (2013: 21) akademisyenlerin çalışma ortamları üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında, resmi hiyerarşinin hızlı olmamasından ötürü dijitalleşmesi gerektiğini, eğitim ve öğretimde teknik eğitim ile birlikte davranışsal eğitim verilmesinin de önemli olduğunu vurgulamışlardır. Makhbul (2013: 192) akademisyenlerin çalışma ortamları üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasının sonucunda sağlıklı ve güvenilir çalışma ortamının (bina imajı, temizliği gibi) çalışanların sağlığı açısından da oldukça önemli olduğunu ve bu durumun çalışanların verimliliği artırdığını vurgulamıştır. O araştırmasında ayrıca eğitim ve öğretime vurgu yaparak çalışma ortamındaki özgünlüğün ve ergonominin çalışanların sağlığını ve performansını iyileştirebileceğini, bu durumun organizasyon için daha fazla üretkenliğe yol açabileceğini ifade etmiştir. Altunel ve diğerleri (2015: 415) Türkiye’de akademisyenler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarının sonucunda akademisyenlerin işlerine olan bağlılıklarını artırmak için yeteneklerini geliştirmelerine, farkındalıklarını artırmaya ve insan sermayesini inşa etmek için kişisel gelişim fırsatlarının sağlanabileceği bir çalışma ortamının oluşturulmasına ihtiyaç olduğunu vurgulamışlardır. Onlar ayrıca bu durumun üniversite yönetimi tarafından uygulanan yöntemler, eğitim programları, araçlar ve teknikler ile gerçekleştirilebileceğini belirtmişlerdir.

Literatürde diğer araştırmalarda; Maqsood ve diğerleri (2016: 40) akademisyenler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmalarında çalışma ortamında yönetimin akademisyenlerin işlerine katılımlarını artırmak için çalışma ortamı dinamiklerini dikkate almaları, zaman baskılarını ve çalışmaya ilişkin talepleri dikkatli bir şekilde yönetmeleri ve çalışma ortamının mimari yapısının da güzel bir görünüme sahip olması gerektiğini vurgulamışlardır. Onlar bu değişkenlerin akademisyenlerin tükenmişliklerini önlemeye yardımcı olan sağlıklı bir çalışma ortamına katkı sağlayabileceğini belirtmişlerdir. Huangfu ve diğerleri (2017: 602-603) araştırmaları sonucunda çalışma ortamının temiz olup olmamasının, çalışanların üretkenliğine aykırı iş davranışları konusunda ahlaki yargılarını önemli ölçüde etkilediğini ve bu durumun çalışma ortamının temizliğinin ahlaki etkiye sahip olduğunu vurgulamışlardır. Chandra ve Varghese (2019: 71) akademisyenler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında çalışma ortamı değişkenlerine ilişkin (değerlendirme teknikleri, ödül sistemi, ücret, akademik başarı, çalışma ortamı alyapısı ve öğrenci akademisyen ilişkisi) algı ile iş stresi arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Tiwari ve Tiwari (2020: 465) akademisyenler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında çalışma ortamının (tanınırlık, süpervizör rolü, büyüme fırsatları, ücret, takım çalışması ve bağlılık çerçevesinde) iş tatmini üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır.

1.4. Kişisel Gelişim

Literatürde kişisel gelişim; olumlu, olumsuz ya da geçici etkileri olabilen, farklı beceriler veya nitelikler geliştirmeyi amaçlayan ve ana odak noktası kişisel gelişimi geliştirmek olan amaçlı, tanımlanabilir ve yapılandırılmış bir faaliyet olarak tanımlanmaktadır (Donati ve Watt, 2005: 479). Bireylerin kimliği ve kişisel gelişimleri geçmiş tecrübelerinin ürünüdür. Geçmiş tecrübelerle ilişkin algılar ile kişinin eğitim deneyimleri kişisel gelişimi üzerindeki etkileri ortaya koyabilir (Leigh, 1999: 236). Bu durum eğitim açısından birçok çalışanın bir işteki kişisel gelişiminin, duygusal memnuniyet ya da yeterlilik duygusu kadar önemli olduğunu göstermektedir (Nias, 1981: 241). Üniversitelerdeki akademik ortam açısından değerlendirildiğinde, akademisyenlerin hem akademik ilerlemeleri hem de öğrenciler üzerindeki eğitim ve öğretim yükümlülükleri kendilerini kişisel olarak geliştirmelerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Organizasyonlarda kişisel gelişim planları gibi geliştirme araçlarının kullanılması, çalışanların öğrenimini ve iş yetkinliğini geliştirebilir (Beausaert vd., 2013: 153). Bu açıdan yükseköğretimde çalışan akademisyenler rekabet ortamında etkili olabilmeleri için güçlü bilgi ve beceriler kazanmaktadırlar (Nadarajah vd., 2012: 103). Bu bilgi ve beceriler neticesinde akademisyenler kişisel gelişimlerine önemli katkılar sağlamaktadırlar. Akademisyenlerin hem akademik hem idari faaliyetlerinde kişisel gelişimlerine katkısı olan bilgi ve becerileri ile kariyerlerine etki edebilecek önemli çıktılar sergilemektedirler. Bu çıktılar hem eleman (öğrenci) yetiştirmek, hem faaliyette bulunduğu üniversitenin ilerlemesine katkıda (akademik yayınlar ile) bulunmak adına kariyerlerine ilişkin memnuniyet düzeylerini etkileyebilir.

Literatürde kişisel gelişime yönelik daha evvel gerçekleştirilen araştırmalarda; Hu ve Kuh (2003: 327-328) üniversite öğrencileri üzerindeki araştırmalarında etkileşimsel çeşitlilik deneyiminin; çeşitlilik yetkinliği, genel eğitim kazancı ve kazanımların toplamı üzerinde güçlü etkilere sahip olduğunu, kişisel gelişim ve entelektüel gelişimdeki kazanımlar üzerinde daha az etkili olduğunu ve mesleki kazanım ile bilim ve teknolojiye kazanımlar üzerinde en zayıf etkiyi gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Akerlind (2005: 11-28) akademisyenlere yönelik araştırmasında akademik gelişme ve büyümeye ilişkin kategoriler geliştirmiştir. O bu kategorileri; çalışma sonucu üretkenlik ve verimlilik açısından gelişme, akademik güvenilirlik

iş tanıma anlamında gelişme, işin kalitesi ve etkinliğinde sürekli iyileştirme açısından gelişme, bilgi ve beceri birikimi olarak gelişme, alana ilişkin anlayış derinliği ve karmaşıklığı artırmaya yönelik gelişme ve disiplin içi büyüme ya da sosyal değişime katkı açısından gelişme olarak sıralamıştır. O ayrıca performans açısından akademik gelişme ve büyümeyi tecrübe etmenin ilk üç yolunu; performans verimliliği, güvenilirlik ve değişen etkililiğe odaklanmak olarak, bilgiye odaklanmak açısından son üç yolu ise; bilgi genişliği, bilgi derinliği ve bilginin faydasına odaklanmak olarak değerlendirmiştir. Mittendorf ve diğerleri (2008: 88) öğretmenler (akademisyen dahil) ve kariyer danışmanlarının kariyer rehberliğinde kişisel gelişim planları ve görev kullanımlarına ilişkin bakış açılarını ve öğrencilerin bu araçları algılama ve kullanma şekillerini ortaya koydukları araştırmalarında, öğrencilerin görev ve kişisel gelişim planlarını; öz sorumluluk ya da öz yönelime teşvik, kimlik ve gelecek hırsları üzerine düşünmek, başarmak için öğrenmek gibi hedefler belirleme araçları olarak algıladıklarını belirtmişlerdir.

Konuya ilişkin diğer araştırmalarda; Rego ve Cunha (2009: 342) farklı organizasyonlarda faaliyette bulunan mühendisler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında yüksek öğrenme ve kişisel gelişim fırsatları ile iş-aile uzlaşması algılarının duygusal refah (zevk, rahatlık, sakinlik, coşku ve canlılık) ile ilişkilerini ortaya koymuşlardır. Onlar öğrenme ve kişisel gelişim fırsatlarına ilişkin algılar ile iş-aile uzlaşması algıları karşılaştırıldığında her ikisinde de rahatlık ve sakinliğin daha etkili olduğunu vurgulamışlardır. Onlar ayrıca öğrenme ve kişisel gelişim fırsatları algılanmanın; zevk, coşku ve canlılık ile ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Koç ve diğerleri (2015: 309) Türkiye’de bir üniversitede faaliyette bulunan akademisyenlerin mesleki gelişim ihtiyaçlarını belirlemek için gerçekleştirdikleri araştırmalarında öğretim, teknoloji kullanımı, organizasyonel yetkinlik, kişisel gelişim ve araştırma ile küresel yeterlilik alanında mesleki gelişime ihtiyaç olduğunu vurgulamışlardır. Onlar mesleki gelişim konusunda karar vermeden önce akademisyenlerin ihtiyaçlarının ve eğitim tercihlerinin belirlenmesinin, hizmet içi eğitim programı etkinliği ve akademisyenlerin memnuniyeti açısından önemli olduğunu belirtmişlerdir. Nevgi ve Löffström (2015: 59) araştırmalarında akademisyenlerin kişisel gelişimleri için pedagojik gelişim programlarına önem verilmesi gerektiğini ve akademisyenlerin kendi uygulamalarında farklı araçlar (eğitimsel olarak) kullanabilmeleri için desteklenmelerinin önemli olduğu vurgulamışlardır.

Farklı geçmişlere ve yaklaşımlara sahip yükseköğretim kurumlarında kişisel gelişim planlarına ilişkin daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Geleneksel disiplin kavramalarına yönelik faaliyetlerin güçlü olduğu ortamlarda personelin kişisel gelişim planlamasına ilişkin becerileri tanımlanmalıdır (Clegg ve Bradley, 2006: 73). Literatürde genel olarak öğrencilerin kişisel gelişimleri üzerinde yoğun bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu durum günümüz akademi dünyasında akademisyenlerin kişisel gelişimlerinin önemli olduğunu ve araştırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle akademiye durağan bir ortamın fazla olmaması, akademisyenlerin kendilerini kişisel olarak geliştirmelerinin önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın teorik kısmında ifade edilen nitel ve nicel uygulamalar dikkate alındığında; Gattiker ve Larwood (1988: 574) kişisel gelişimin bireyin kariyer memnuniyeti ile ilişkili olduğunu, Akerlind (2005: 11-28) akademik gelişimde güvenin önemli olduğunu, Williamson ve diğerleri (2005: 137) çalışma ortamındaki uzun vadeli hedeflere odaklanmanın daha fazla memnuniyet sağlayabileceği, Barnett ve Bradley (2007: 633) gelişim için organizasyonel desteğin kariyer memnuniyetini artırabileceği, Cosner (2009: 264) çalışma ortamındaki güvenin kişisel ve mesleki etkileşim eksikliğini önlemesi, Plotnikoff ve diğerleri (2009: 11) çalışma ortamı algılarının becerilere olan etkisi, Joo ve Park (2010: 493) gelişimin kariyer memnuniyetine olan katkısı, Altunel ve diğerleri (2015: 415) kişisel gelişim fırsatlarının sağlanabileceği bir çalışma ortamının oluşturulmasına ihtiyaç olduğunu, Koç ve diğerleri (2015: 309) mesleki gelişimde kişisel gelişimin ve akademisyenin memnuniyet düzeyinin önemli olduğunu, Aytekin ve diğerleri (2016: 1940) akademik üretkenliğin kariyer memnuniyeti ile bilgi ve beceri geliştirme ile olan ilişkisi, Aburumman ve diğerleri (2020: 649) eğitim ve gelişimin kariyer memnuniyetine olan katkısı ve ilgili diğer araştırmalar dikkate alınarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H1. Akademisyenlerin çalışma ortamı memnuniyeti kişisel gelişimlerinin artmasına yol açacaktır.

H2. Akademisyenlerin çalışma ortamı memnuniyeti kariyer memnuniyetlerinin artmasına yol açacaktır.

H3. Akademisyenlerin kişisel gelişimleri kariyer memnuniyet düzeylerinin artmasına yol açacaktır.

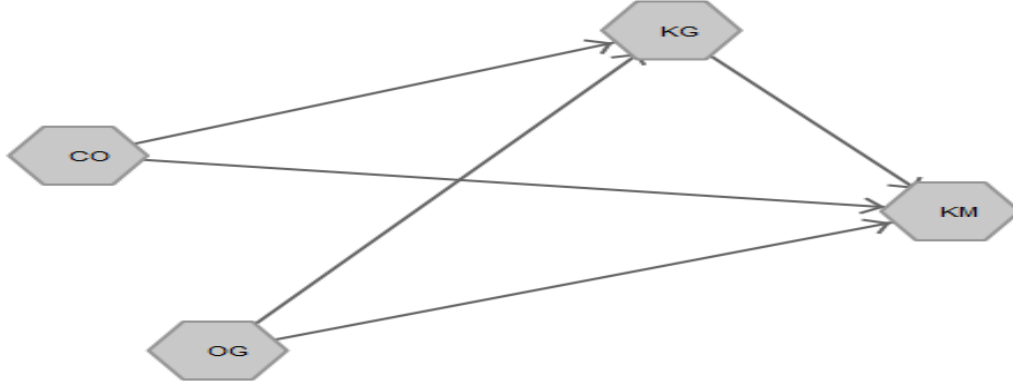
H4. Akademisyenlerin organizasyonlarına güvenleri kişisel gelişimlerinin artmasına yol açacaktır.

H5. Akademisyenlerin organizasyonlarına güvenleri kariyer memnuniyet düzeylerinin artmasına yol açacaktır.

H6. Akademisyenlerin çalışma ortamı memnuniyeti kariyer memnuniyeti ilişkisinde kişisel gelişimleri ara değişken olarak rol oynar.

H7. Akademisyenlerin organizasyonlarına güven kariyer memnuniyeti ilişkisinde kişisel gelişimleri ara değişken olarak rol oynar.

2. Araştırma Modeli

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırma modelindeki direkt etkiler dikkate alındığında, akademisyenlerin çalışma ortamlarına ilişkin memnuniyet seviyelerinin (CO) kişisel gelişimleri (KG) ile kariyer memnuniyeti (KM) düzeyleri üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Araştırma direkt etkili modelde akademisyenlerin organizasyonlarına olan güvenlerinin (OG) hem kişisel gelişimleri hem de kariyer memnuniyet seviyeleri üzerindeki olası etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada dolaylı etkileri belirlemek için akademisyenlerin çalışma ortamı memnuniyet düzeylerinin kariyer memnuniyeti üzerindeki etkisinde kişisel gelişimlerinin aracı etkisi araştırılmaktadır. Dolaylı etkide ayrıca akademisyenlerin organizasyonlarına olan güvenlerinin kariyer memnuniyeti üzerindeki etkisinde kişisel gelişimin aracı etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma modelinde toplam etkiler ise akademisyenlerin çalışma ortamı memnuniyetinin kişisel gelişimleri ve kariyer memnuniyeti düzeylerine olan etkisi araştırılmaktadır. Toplam etkilerde akademisyenlerin organizasyona olan güvenlerinin kişisel gelişim ve kariyer memnuniyeti düzeylerine etkisi araştırılmıştır. Toplam etkiye ilişkin son olarak akademisyenlerin kişisel gelişimlerinin kariyer memnuniyeti düzeyine olan etkileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

2.1. Araştırma Metodolojisi

Araştırma 2021 yılında Türkiye’de Ege Bölgesi içerisinde dört üniversitede (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi ve Ege Üniversitesi’nde) faaliyette bulunan toplam 587 akademisyenin vermiş olduğu cevaplara bağlı olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada pandemi sürecinden ötürü akademisyenlere anketler elektronik (e-posta) olarak ulaştırılmıştır. Araştırmanın anketi dikkate alındığında akademisyenlere demografik bilgileri için 6 adet soru yöneltilmiştir. Araştırmada modele ilişkin değişkenleri ölçmek için ise 20 soru yöneltilmiştir. Araştırma anketinde toplamda 26 adet soru yer almaktadır. Araştırmanın doğrusal ölçekli sorularında (20 adet) 5’li likert tekniğinden (1-Kesinlikle Katılmıyorum... 5-Kesinlikle Katılıyorum şeklinde) faydalanılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler SPSS ve Smart PLS paket programları yardımı ile analiz edilmiş ve ilgili sonuçlar literatür eşliğinde değerlendirilmiştir.

PLS-SEM kısmi yapıları tahmin etmek için regresyon analizine dayandığından içselliği dikkate almak, özellikle açıklamaya odaklanan araştırmalar için oldukça önemlidir (Sarstedt vd., 2019a: 8). Bu açıdan PLS yol modeli metodolojisi yapısal modelin doğrusal olduğunu varsaymaktadır. Bu durum tüm regresyon tekniklerinin yapısal katsayıları tahmin etmek için kullanılabilirliğini ortaya koymaktadır (Mateos-Aparicio, 2011: 2310). Ayrıca örnekleme ilişkin verilerin özellikleri dikkate alındığında PLS’de aynı etki boyutu ve model karmaşıklığı için SEM’den (yapısal eşitlik modellemesi) daha küçük örneklem ile yapılar kolaylıkla ifade edilebilmektedir (Willaby vd., 2015: 75). Bu açıdan daha evvel PLS-SEM ile ilgili gerçekleştirilen sosyal bilimler araştırmaları açısından, uygulama alanı ve erişilen kişi sayısı dikkate alındığında 587 akademisyenin yeterli örneklemi oluşturduğu gözlemlenmektedir (Sarstedt vd., 2019b: 13). Araştırmaya ilişkin ölçekler Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1. Araştırmanın Ölçekleri

Ölçek	Maddeler	Kaynak
Organizasyona Güven	5 madde	Chathoth vd., 2007: 346
Çalışma Ortamı	5 madde	McGuire ve McLaren, 2009: 40
Kişisel Gelişim	5 madde	Herpen vd., 2017: 71
Kariyer Memnuniyeti	5 madde	Greenhaus vd., 1990: 86

Araştırmada uygulamaya koyulan ölçekler dikkate alındığında organizasyona güven ölçeği Chathoth ve diğerlerinin (2007: 346) araştırmalarında kullandıkları ölçekten 5 madde şeklinde uyarlanmıştır. Çalışma ortamı ölçeği McGuire ve McLaren (2009: 40) araştırmalarından 5 madde olarak çalışma ortamı memnuniyeti şeklinde uyarlanmıştır. Kişisel gelişim ölçeği ise

Herpen ve diğerlerinin (2017: 71) araştırmalarında kullandıkları ölçekten uyarlanmıştı. Kariyer memnuniyeti ölçeği ise Greenhaus ve diğerlerinin (1990: 86) araştırmalarında kullandıkları maddeler dikkate alınarak araştırmaya uyarlanmıştı. Bütün ölçeklere ilişkin maddeler akademisyenlere yönelik olarak çalışmaya uyarlanmıştı.

2.2. Verilerin Analizi ve Bulgular

Araştırma analizleri ve yorumlanmasında Smart PLS paket programlarından faydalanılmıştır. Araştırmanın ölçüm modeline ilişkin analizler gerçekleştirilirken akademisyenlerin organizasyona güven, çalışma ortamı memnuniyeti, kişisel gelişim ve kariyer memnuniyeti değişkenlerinin birbirleri ile olan ilişkileri ortaya koyulmuştur. Araştırmaya ilişkin demografik veriler Tablo 2'de (SPSS programı yardımı ile) ifade edilmiştir. Araştırmanın ölçüm modeline ilişkin model uyumunun (Tablo 3) yanında ölçeklerinin ayrı ayrı güvenilirlikleri, ortalama açıklanan varyans değerleri (Tablo 6), ayrışma geçerlilikleri (Tablo 5), f^2 , R^2 değerleri (Tablo 4), faktör analizleri (Tablo 7) ve model çerçevesinde yol katsayıları ile değişkenlerin birbirleri ile ilişkisi (Tablo 8 ve Şekil 2) literatür yardımı ile aşağıda detaylı bir şekilde incelenmiştir. Araştırmada ölçeklerin tamamının geçerliliği .895 (KMO), güvenilirliği .903 (Cronbach Alpha) olarak hesaplanmıştır. Araştırmada ölçeklerin tamamının açıklanan varyansa toplam katkısı ise 67.414 olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar araştırmanın genel olarak geçerli ve güvenilir sonuçlar ortaya koyduğunu göstermektedir (Taheri vd., 2014: 2401-2404). Araştırmaya ilişkin demografik veriler Tablo 2'de ortaya koyulmuştur.

Tablo 2. Demografik Veriler

Aylık Gelir	f	%	Cinsiyet	f	%
6000TL ve altı	4	0.7	Kadın	293	49.9
6001-8000TL	263	44.8	Erkek	294	50.1
8001-10000TL	142	24.2	Toplam	587	100.0
10001TL ve üzeri	178	30.3			
Toplam	587	100.0			
Yaş	f	%	Üniversite	f	%
26 veya altı	32	5.5	Afyon Kocatepe Üniversitesi	197	33.6
27-33 yaş	100	17.0	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	46	7.8
34-40 yaş	123	21.0	Dokuz Eylül Üniversitesi	166	28.3
41-47 yaş	134	22.8	Ege Üniversitesi	178	30.3
48 ve üzeri yaş	198	33.7	Toplam	587	100.0
Toplam	587	100.0			
Akademik Ünvan	f	%	Tecrübe	f	%
Prof. Dr.	140	23.9	6 yıl veya daha az	131	22.3
Doç. Dr.	105	17.9	7-11 yıl	111	18.9
Dr. Öğr. Üy.	78	13.3	12-16 yıl	73	12.4
Öğr. Gör.	110	18.7	17-21 yıl	94	16.0
Arş. Gör.	138	23.5	22 yıl ve üzeri	178	30.3
Diğer	16	2.7	Toplam	587	100.0
Toplam	587	100.0			

Araştırmaya katılan akademisyenler cinsiyet açısından kadın (293 kişi - %49.9) ve erkek (294 kişi - %50.1) sayılarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Akademisyenler aylık gelir açısından en fazla 6001-8000 TL (263 kişi - %44.8) ve 10001 TL ve üzeri (178 kişi %30.3) gelire sahip olanların çoğunlukta olduğu gözlemlenmiştir. Yaş açısından değerlendirildiğinde 48 ve üzeri (198 kişi - %33.7) yaş aralığının çoğunlukta olduğu gözlemlenmektedir. Akademisyenler üniversiteleri açısından değerlendirildiğinde Afyon Kocatepe Üniversitesi (197 kişi - %33.6), Ege Üniversitesi (178 kişi - %30.3), Dokuz Eylül Üniversitesi (166 kişi - %28.3) ve Aydın Adnan Menderes Üniversitesi (46 kişi - %7.8) olarak sıralanmıştır. Akademik unvan dikkate alındığında katılım sağlayan oranları açısından Profesör Doktor (140 kişi - %23.9), Araştırma Görevlisi (138 kişi - %23.5), Öğretim Görevlisi (110 kişi - %18.7), Doçent Doktor (105 kişi - %17.9) ve Doktor Öğretim Üyesi (78 kişi - %13.3) olarak sıralanmıştır. Akademik tecrübe dikkate alındığında ise 22 yıl ve üzeri (178 kişi - %30.3), 6 yıl veya daha az (131 kişi - %22.3) ve 7-11 yıl (111 kişi - %18.9) tecrübeye sahip olan akademisyenlerin çoğunlukta olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 3. PLS-SEM Model Fit

Model Fit	Saturated Model	Estimated Model
SRMR	0.058	0.058
d_ ULS	0.706	0.706
d_ G	0.261	0.261
Chi-Square	912.556	912.556
NFI	0.874	0.874

Literatürde SRMR değerinin 0.080 ya da bu değer in aşağısında bir değere sahip olmasının araştırma modelinin iyi bir uyuma sahip olduğu ifade edilmektedir (Hu ve Bentler, 1998: 449). Araştırma sonucu elde edilen SRMR değeri (0.058) araştırma modelinin iyi bir uyuma sahip olduğunu ve uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Araştırmalarda modeli oluşturan değişkenlerin birbirleri ile artırımlı uyumları NFI değeri ile ortaya koyulmaktadır (Bentler ve Bonett, 1980: 559). Literatürde NFI değeri 0.80'den büyük olması gerektiği ifade edilmektedir. Araştırmalarda ayrıca d_ULS ve d_G değerlerinin 0.05'in üzerinde değerlere sahip olması gerektiği belirtilmektedir (Khoshmaram vd., 2017: 400). Araştırma sonucu NFI (0.874), d_ULS (0.706) ve d_G (0.261) değerlerinin literatürde kabul edilen aralıklara sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu sonuçlar yapısal modelin genel olarak uyumlu ve uygulanabilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Araştırma f² ve R² Değerleri

f ²	CO	KG	KM	OG	R ²	R Square	R Square Adjusted
CO		0.026	0.054				
KG			0.044		KG	0.047	0.044
KM					KM	0.286	0.282
OG		0.001	0.075				

Literatürde 0.02'den düşük olan f² değerlerinin önemli bir etki oluşturmadığı ifade edilmektedir (Henseler vd., 2012: 109). Araştırmada sadece OG-KG (0.001) değişkenleri arasında önemli bir etki olmadığı gözlemlenmektedir. Araştırma sonucunda bu yol katsayısında anlamlı bir ilişki oluşturmadığı (Tablo 8) da gözlemlenmiştir. Sonuç olarak diğer değişkenlerin tamamında f² değeri önemli bir etki oluşturmuştur. Literatürde yapısal modelin değerlendirilmesi, belirleme katsayısı (R²) ve yol katsayılarını (hipotezlerin testi, Şekil 2) içermektedir (Aburumman vd., 2020: 647). Araştırmalarda R² değeri bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki birleşik etkilerini ifade etmektedir (Hadi vd., 2016: 69). Genel olarak R² değerleri 0.25 (zayıf), 0.50 (orta derece) ve 0.75 (güçlü) değerleri ifade ettiği belirtilmektedir (Hair vd., 2019: 15). Araştırma sonucu KG'nin R² değeri (0.047) düşük KM'nin (0.286) ise orta dereceye sahip olduğu gözlemlenmektedir. Araştırma ölçüm modelinde genel olarak bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerinde önemli etkileri olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5. HTMT Katsayıları ve Fornell-Larcker Kriteri Ayırt Edici Geçerlilikleri

Faktörler	HTMT Katsayıları				Faktörler	F-L Kriteri			
	CO	KG	KM	OG		CO	KG	KM	OG
CO					CO	0.802			
KG	0.240				KG	0.214	0.741		
KM	0.499	0.288			KM	0.445	0.277	0.856	
OG	0.647	0.173	0.493		OG	0.575	0.150	0.450	0.852

Literatürde HTMT ayırma geçerliliği korelasyonları her bir yapıya ait ortalama varyans ile yapıların kare korelasyonları arasındaki tutarlılığı ortaya koyduğu belirtilmektedir (Henseler, 2016: 14). Araştırmalarda HTMT'nin kabul edilen üst sınırı 0.90 ya da 0.85'ten daha düşük değerler alması gerektiği vurgulanmaktadır (Hair vd., 2019: 9). Bu değerlerin 0.85'ten küçük olması gizil dışsal yapıların korelasyon gücünü ortaya koymaktadır (Aimran, 2015: 31037). Araştırma Tablo 5'te bütün HTMT katsayılarının literatürde kabul edilen değerler aldığı ve ayırt edici geçerliliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Literatürde Fornell Larcker kriter testi ise kare korelasyonlar ve gizil yapı korelasyonlarının karşılaştırılması olarak ifade edilmektedir. Araştırmalarda korelasyonların köşegen boyunca ortalama karekök varyans değerlerinden daha düşük olması gerektiği ve böylece ayırt edici geçerliliğe sahip olabileceği vurgulanmaktadır (Yahaya, 2019: 21). Başka bir ifade ile ayırt edici geçerlilikte köşegen değerleri (kalın punto ile ifade edilen) satır ve sütunlardaki değerlerden yüksek olması gerekir (Aimran, 2015: 31037). Tablo 5'te elde edilen ölçüm modeli sonuçları bütün değişkenlerin ayırt edici geçerliliğine sahip olduğunu, köşegen değerlerinin satır ve sütunlardaki değerlerden yüksek olduğunu ve araştırmanın uygulanabilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Araştırma Güvenirlikleri ve Ortalama Açıklanan Varyans Değeri

Faktörler	Cronbach's Alpha	rho_A	CR	AVE
CO	0.861	0.867	0.900	0.643
KG	0.800	0.867	0.854	0.549
KM	0.907	0.912	0.932	0.733
OG	0.905	0.920	0.930	0.727

Literatürde gerçekleştirilen araştırmalarda genellikle araştırmaların iç tutarlılığı ve güvenilirliği Cronbach Alpha (>0.7), Rho_A (>0.7) (Mehmood vd., 2018: 11), CR (>0.7) ve ortalama açıklanan varyans (AVE>0.5) (Aimran, 2015: 5)

değerlerine sahip olmaları gerektiği vurgulanmaktadır (Errassafi vd., 2019: 261). Araştırmalarda AVE değeri her gizli değişken için ortaya koyulan yakınsak geçerliliğin kontrol edilmesi için değerlendirildiği ifade edilmektedir (Wong, 2013: 22). Araştırma sonucu (Tablo 6) elde edilen değerlerin tamamının literatürde kabul edilen değer aralıklarına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar araştırmanın iç tutarlılığı, geçerli (yakınsak geçerliliği doğrulanmış) ve güvenilir sonuçlara sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. Araştırma Faktör Analizi Sonuçları ve VIF Değerleri

Ölçek	İfadeler	CO	KG	KM	OG	VIF
CO1	İş yerimde faaliyetlerim için bana ayrılan alandan memnunum.	0.846				2.189
CO2	İş yerim oldukça temizdir.	0.724				1.566
CO3	İş yerimde rahat çalışabilmem için diğer çalışma arkadaşlarım ile yeterli mesafeye sahibim.	0.822				2.196
CO4	İş yerimde faaliyetlerimi gerçekleştirmemde bana yardımcı olan teçhizatlar (bilgisayar, internet, masa vb.) oldukça kullanışlıdır.	0.790				1.750
CO5	İş yerim rahatlıkla çalışabilmem için yeterince sessizdir.	0.821				2.033
KG1	Faaliyetlerim ile ilgili bilgi düzeyimi geliştirmek istiyorum.		0.516			1.343
KG2	Öğrenmekten zevk alırım.		0.835			1.855
KG3	Daha fazla kişisel gelişim elde etmek istiyorum.		0.590			1.524
KG4	Mümkün olabilecek en yüksek seviyede araştırmalarımın devam etmeyi hedeflerim.		0.834			2.078
KG5	İşim ile ilgili araştırma konuları ilgimi çeker.		0.860			2.248
KM1	Kariyerimde kazandığım başarıdan memnunum.			0.846		3.276
KM2	Genel kariyer hedeflerime ulaşma yönünde gerçekleştirdiğim ilerlemeden memnunum.			0.908		4.734
KM3	Gelir hedeflerimi gerçekleştirme yönünde kaydettiğim ilerlemeden memnunum.			0.720		1.620
KM4	Hedeflerimi gerçekleştirme yönünde kaydettiğim ilerlemeden memnunum.			0.931		4.755
KM5	Yeni beceriler geliştirmem için hedeflerime ulaşma yönünde kaydettiğim ilerlemeden memnunum.			0.860		2.820
OG1	Verilen sözlerin tutulması açısından iş yerimdeki yönetime güvenirim.				0.871	2.730
OG2	İş yerimin benim adıma kararlar almasına izin vermeye hazırım.				0.756	1.831
OG3	İş yerim tüm problemlerim ile başa çıkmama yardımcı olur.				0.921	3.900
OG4	Gerekli beceriye, bilgiye veya yeteneklere sahip olmadığım herhangi bir durumun üstesinden gelmemde iş yerim bana rehberlik eder.				0.896	3.553
OG5	İş yerimde üst düzey çalışanlardan fikir alabilmem için oluşturulmuş bir mekanizma var.				0.808	2.215

Literatürde değişkenlere ilişkin tahminlerde faktör analizleri için PLS-SEM istatistik yöntemi kullanılmasının daha uygun olacağı vurgulanmaktadır (Ringle vd., 2012: 10). Bu istatistik yöntemi ile modellere ilişkin ortaya koyulan faktör analizlerinde yakınsak ve ayrışma geçerlilikleri hesaplanmaktadır (Kock, 2015: 5). Tablo 7’de elde edilen faktör analizi sonucu, her bir maddenin ait olduğu değişken içerisinde toplandığı gözlemlenmektedir. Bu durum araştırma modelindeki uyumun sağlandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca her bir ölçek maddesinin faktör yükleri dikkate alındığında genel olarak (KG1 ve KG3 dışında) literatürde kabul edilen değer aralıklarına sahip olduğu görülmektedir. Analiz sonucu elde edilen faktör yüklerinin modele olan katkıları dikkate alındığında, çalışma ortamı ölçeğinde ‘iş yerimde faaliyetlerim için bana ayrılan alandan memnunum’ maddesi ölçeğe en fazla katkıyı sağlamıştır. Kişisel gelişim ölçeğinde ‘işim ile ilgili araştırma konuları ilgimi çeker’ seçeneği kişisel gelişim ölçeğine en fazla katkıyı sağladığı gözlemlenmektedir. Kariyer memnuniyeti ölçeğinde ‘hedeflerimi gerçekleştirme yönünde kaydettiğim ilerlemeden memnunum’ seçeneği olduğu bu maddenin modelin tamamında en yüksek faktör yüküne sahip olduğu görülmektedir. Organizasyona güven ölçeğinde ise ‘iş yerim tüm problemlerim ile başa çıkmama yardımcı olur’ maddesinin en yüksek faktör yüküne sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Literatürde VIF değerinin 5’ten büyük ya da eşit olmasının kritik doğrusallık problemi oluşturduğu, 3 ile 5 arasında bir değer almasının doğrusallık problemi oluşturabileceği ve 3’ten küçük değerler almasının ideal değerlere sahip olduğu vurgulanmaktadır (Hair vd., 2019: 15). Yapısal eşitliğin kullanıldığı bazı araştırmalarda ise VIF değerinin 5 sınırının üzerinde olmasının makul bir şekilde değerlendirilebileceği ifade edilmektedir (Kock ve Lynn, 2012: 552). Araştırma sonucu elde edilen VIF değerleri 5’in üzerinde herhangi bir değer almadığı genel itibarı ile kabul edilebilir değer aralıklarına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Araştırma Yol Katsayıları ve Hipotez Modeli Genel Sonuçlar

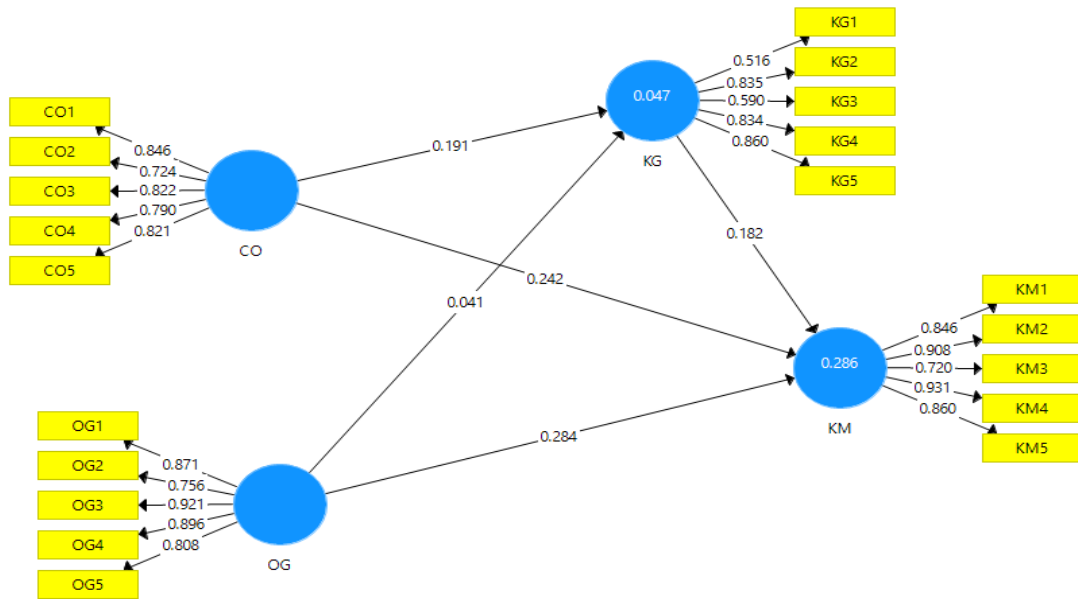
Hipotez	Etki	O	M	Std Hata	T	P	Sonuç
Doğrudan Etkiler							
H1: CO -> KG	(+)	0.191	0.194	0.055	3.456	0.001	Kabul

H2: CO -> KM	(+)	0.242	0.243	0.051	4.718	0.000	Kabul
H3: KG -> KM	(+)	0.182	0.185	0.032	5.627	0.000	Kabul
H4: OG -> KG	(+)	0.041	0.043	0.049	0.825	0.409	Red
H5: OG -> KM	(+)	0.284	0.284	0.046	6.219	0.000	Kabul
Aracı Etkiler							
H6: CO -> KG -> KM	(Aracı)	0.035	0.036	0.012	2.804	0.000	Kabul
H7: OG -> KG -> KM	(Aracı)	0.007	0.008	0.009	0.804	0.421	Red
Toplam Etkiler							
CO -> KG		0.191	0.194	0.055	3.456	0.001	
CO -> KM		0.277	0.279	0.051	5.419	0.000	
KG -> KM		0.182	0.185	0.032	5.627	0.000	
OG -> KG		0.041	0.043	0.049	0.825	0.409	
OG -> KM		0.291	0.292	0.046	6.358	0.000	

Daha evvel gerçekleştirilen araştırmalarda hipotez modeline ilişkin değişkenlerin tutarlılığını ortaya koymak için istatistikî testlerin gücüne bağlı olarak etki büyüklükleri, örneklem büyüklüğü ve anlamlılık düzeylerinin ifade edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Chin vd., 1996: 24). Daha evvel ortaya koyulan örneklem büyüklüğünün geçerliliğine bağlı olarak Tablo 8'de değişkenlerin birbirleri ile olan ilişkileri, doğrudan etkiler, aracı etkiler ve toplam etkiler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Araştırmada ayrıca değişkenlerin birbirleri ile olan ilişkisi anlamlılık düzeyleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucu elde edilen doğrudan etkiler dikkate alındığında idda edilen 5 hipotezin 4'ü kabul 1 tanesi red edilmiştir. Bu sonuçlar dikkate alındığında, akademisyenin çalışma ortamının kişisel gelişimini pozitif (0.191) ve anlamlı ($p < ,05$) olarak etkilediği (H1) gözlemlenmiştir. Akademisyenin çalışma ortamları kariyer memnuniyetini de pozitif (0.242) ve anlamlı ($p < ,05$) bir şekilde (H2) etkilemiştir. Araştırmada akademisyenin kişisel gelişimin kariyer memnuniyeti üzerinde pozitif (0.182) ve anlamlı ($p < ,05$) bir etkisi (H3) görülmüştür. Akademisyenin organizasyonuna güveni kişisel gelişimine olumlu (0.041) ve anlamsız ($p > ,05$) bir etkisi (H4) olduğu gözlemlenmiştir. Akademisyenin organizasyonuna güveninin kariyer memnuniyeti üzerinde ise pozitif (0.248) ve anlamlı ($p < ,05$) bir etkisi (H5) olduğu görülmektedir.

Literatürde aracı etkiye ilişkin sonuç değişkenini etkileyen iki nedensel yol ve üç değişkenli bir sistemin var olduğu ifade edilmektedir. Yani bağımsız değişkenin doğrudan etkisi (CO-KM gibi), arabulucu etkisi (KG-KM) ve bağımsız değişkenden aracı değişkene (CO-KG) bir etkinin olduğu belirtilmektedir (Baron ve Kenny, 1986: 1176). Araştırmalarda ayrıca aracı etki ortaya koyulurken, elde edilen yol katsayılarının çarpımı pozitif ise tamamlayıcı aracı etkinin, negatif ise rekabetçi aracı etkinin gözlemlendiği ifade edilmektedir (Zhao vd., 2010: 204). Araştırmada aracı etkilere ilişkin erişilen sonuçlar dikkate alındığında hipotezlerin biri kabul, biri red edilmiştir. Akademisyenin çalışma ortamının kariyer memnuniyeti üzerindeki etkisinde kişisel gelişiminin tamamlayıcı aracı (0.035, $p < ,05$) etkisi (H6) olduğu gözlemlenmiştir. Akademisyenin organizasyonuna güveninin kariyer memnuniyeti üzerindeki etkisinde kişisel gelişiminin ise aracı etkisinin olmadığı (0.007, $p > ,05$) sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada toplam etkiler dikkate alındığında ise değişkenlerin doğrudan etkiler ile aynı anlamlılık düzeylerine sahip olduğu, etkiler açısından ise birbirlerine yakın değerlere sahip oldukları gözlemlenmektedir.

Şekil 2. Araştırma Yol Modeline İlişkin Smart PLS-SEM Sonuçları

PLS-SEM araştırmalarında ifade edilen modelin hangi göstergeler tarafından ölçüldüğü ve değişkenlerin birbirleri ile olan ilişkilerin ortaya koyulması yeterli kabul edilmektedir (Ravand ve Baghaei, 2016: 3). Şekil 2'de elde edilen sonuçlar dikkate alındığında, akademisyenin çalışma ortamı kişisel gelişimini artırmıştır. Akademisyenin çalışma ortamı kariyer memnuniyetini artırmıştır. Akademisyenin kişisel gelişimi de kariyer memnuniyetini artırmıştır. Araştırmada ayrıca akademisyenin organizasyona güveni kişisel gelişimi ile anlamlı ilişki oluşturmamıştır. Akademisyenin organizasyona güveni kariyer memnuniyetini artırmıştır. Sonuçlar aracı etkiler açısından değerlendirildiğinde; akademisyenin çalışma ortamının kariyer memnuniyeti üzerindeki etkisinde kişisel gelişiminin aracı etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Akademisyenin organizasyonuna güveninin kariyer memnuniyeti üzerindeki etkisinde kişisel gelişiminin aracı etkisi olmadığı sonucuna erişilmiştir. Elde edilen sonuçlar genel olarak çalışma ortamı, kişisel gelişim ve kariyer memnuniyetinin birbirleri ile olumlu ve anlamlı ilişkiler ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma sonucu elde edilen bulgular akademisyenlerin kariyer memnuniyeti literatürüne önemli katkılar sağlamaktadır. Kariyer memnuniyeti açısından çalışma ortamından memnun olmalarının önemli katkıları olmuştur. Bu durum organizasyondaki çevresel faktörlerin faaliyetlerini gerçekleştirmeye elverişli olmasının akademisyenin kariyerine önemli katkılar sağladığını ortaya koymaktadır. Araştırmada ayrıca akademisyenin kişisel gelişimi de kariyer memnuniyetine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu durum özellikle akademisyenin kendi iç durumu ile ilgili olması literatüre farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Zira akademide bireyin kişisel gelişimi kendi açısından oldukça göreceli bir kavram olması kariyer memnuniyeti açısından tatmin olma hissiyatını güçlendirebilir. Araştırmada akademisyenlerin organizasyonlarına olan güvenleri de kariyer memnuniyet düzeylerine önemli katkılar sağlamıştır. Bu durum ise güven kavramının organizasyonlarda oldukça önemli olduğunu, bireyin kendi kişisel kariyeri açısından organizasyona güveni faaliyetlerini teşvik edici bir nitelik sağlayabileceğini ortaya koymaktadır. Araştırmada ayrıca akademisyenin çalışma ortamındaki memnuniyetin kariyer memnuniyeti üzerinde oluşturduğu etkide kişisel gelişimi tamamlayıcı bir aracı etki göstermiştir. Bu sonuç ise kişisel gelişimin hayatın her aşamasında akademisyenin kariyerine önemli katkılar sağlayabildiğini ortaya koymaktadır. Zira akademisyenin kişisel gelişiminde bir sürekliliğin olması bireyi kariyeri açısından faaliyetlerine daha fazla motive olmasına yol açabilir. Bu durum akademik unvan açısından farklılık arz edebilir. Ancak akademisyenin faaliyetlerinde kişisel olarak sürekli bir hareketlilik söz konusu ise bütün statülerde çalışma ortamı, organizasyona güven ve kişisel gelişim kariyer memnuniyetine önemli katkılar sağlayabilir.

Araştırmada elde edilen doğrudan, toplam ve aracı etkiler literatür ile birlikte incelendiğinde; akademisyenin çalışma ortamından memnun olması kişisel gelişimini artırmıştır. Choudhury (2008: 609) isteğe bağlı bir çalışma ortamının varlığının öğrenmeye dayalı güven ilişkisine katkı sağlayabileceğini vurgulamıştır. Bu durum akademide öğrenme davranışının kişisel gelişim açısından önemli olduğunu, dolayısı ile araştırma sonucunu desteklediğini ortaya koymaktadır. Akhbar ve Musa (2012: 137-143) akademik çalışma ortamında akademisyenlerin birbirlerine yakın (oda açısından) olmasının bilgi paylaşımı, etkileşim ve kalite açısından önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumun memnuniyet ve kişisel gelişime önemli katkıları olabilir. Khan ve diğerleri (2012: 134) akademisyenlerin rahat bir çalışma ortamına sahip olduklarını ve görevlerini kolaylıkla yerine getirebildiklerini belirtmişlerdir. Bu durum araştırmayı desteklemektedir. Altunel ve diğerleri (2015: 415) akademisyenlere uygun çalışma ortamının oluşturulması ile kişisel gelişim fırsatlarının sağlanabileceğini ifade edilmiştir. Bu yaklaşım araştırmayı desteklemektedir.

Akademisyenin çalışma ortamından memnun olması kariyer memnuniyet düzeyini artırmıştır. Nias (1981: 245) çalışma ortamındaki iyileştirmelerin çalışan memnuniyetini artırabileceğini belirtmiştir. Dinham ve Scott (1998: 363) ise araştırmalarında belirli faktörlerin varlığı ya da yokluğunun bireyin memnuniyet düzeyini etkileyeceğini ifade etmişlerdir. Araştırmada çalışma ortamındaki memnuniyet varlığının kariyer memnuniyetine önemli etkileri olduğu gözlemlenmiştir. Barnett ve Bradley (2007: 633) organizasyonel desteğin kariyer memnuniyetini artırdığını belirtmişlerdir. Araştırmada akademisyenin çalışma ortamındaki memnuniyet düzeyi önemli bir organizasyonel destek aracı olabileceği gözlemlenmektedir. Zira çalışma ortamı memnuniyeti kariyer memnuniyetini artırmıştır. Kraimer ve diğerleri (2019: 147) akademisyenin ümit ettiği idari bir pozisyonu alamaması ya da kariyerinin erken dönemlerinde terfi olamamasının düşük kariyer memnuniyeti oluşturacağını ifade etmişlerdir. Bu durum çalışma ortamındaki pozisyon ve terfilerin kariyer memnuniyet düzeyi için önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma sonuçları genel olarak akademisyenlerin çalışma ortamlarında pozisyon ve terfi açısından memnuniyet sergileyebildiklerini ortaya koymaktadır.

Akademisyenin kişisel gelişimi kariyer memnuniyetini artırmıştır. Gattiker ve Larwood (1988: 574) kişisel gelişimin çalışanın kariyer memnuniyeti ile ilişkili olması gerektiğini vurgulamışlardır. Araştırma sonucu kişisel gelişimin kariyer memnuniyetine katkısı bu ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Barnett ve Bradley (2007: 633) araştırmalarında çalışanın bireysel menfaatlerinin organizasyon tarafından teşvik edilerek kariyer memnuniyetlerinin artırılabilceğini belirtmişlerdir. Bu durum çalışanın kişisel gelişimine doğru orantılı gerçekleştirilir ise kariyer memnuniyetine önemli katkıları olabilir. Joo ve Park

(2010: 493) çalışanların gelişimsel geri bildirimlerinin kariyer memnuniyetine katkıları olduğunu ifade etmişlerdir. Bu sonuç araştırma sonucunu desteklemektedir. Aytekin ve diğerleri (2016: 1940) akademisyenler üzerindeki araştırmalarında akademik üretkenliğin kariyer memnuniyeti ile ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Üretkenlik ve kişisel gelişimin birbirlerini tamamlayıcı görevi dikkate alındığında akademisyenin kariyer memnuniyeti düzeyine önemli katkıları olabilir. Aburumman ve diğerleri (2020: 649) çalışanların organizasyonlarında eğitim ve geliştirme programlarının olmasının kariyer memnuniyetini olumlu yönde etkileyebileceğini vurgulamışlardır. Eğitim ve geliştirimin kişisel gelişime olan katkıları dikkate alındığında kariyer memnuniyeti açısından araştırmayı desteklemektedir.

Akademisyenlerin organizasyonlarına güvenleri kişisel gelişimleri üzerinde anlamlı bir etki oluşturmamıştır. Cosner (2009: 264) güven ortamında iletişim ve etkileşimin önemli olduğunu, kişisel olarak etkileşim yokluğunun güven gelişimini önlediğini ifade etmiştir. Bu durum akademisyenlerin organizasyonlarında iletişim veya etkileşim ile ilgili bazı aksaklıklar yaşabildiklerini ortaya koymaktadır. Pienaar ve Bester (2009: 381) akademisyenler üzerindeki araştırmalarında, akademisyenlerin eğitim ve gelişime ihtiyaç duyduklarını ve organizasyonun akademisyenin kariyer planı ve gelişimi konusunda daha fazla destek sağlaması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu durum araştırma sonucu ile birlikte değerlendirildiğinde organizasyonun akademisyen için ortaya koyduğu kariyer planı ya da kişisel gelişim imkânlarının sınırlı olmasının akademisyen açısından güven oluşturmamasına sebep olmuş olabilir.

Akademisyenin organizasyonuna güveni kariyer memnuniyet düzeyini artırmıştır. Cosner (2009: 264) araştırmasında güven ortamında etkileşim ve iletişimin önemli olduğunu, kişisel ve mesleki açıdan etkileşimin olmamasının güven gelişimini önlediğini vurgulamıştır. Araştırmada kariyer memnuniyetinin kişisel ve mesleki boyut ile ilişkisi dikkate alındığında organizasyona olan güvenin kariyer memnuniyetine olan katkısı araştırmayı desteklemektedir. Jena ve diğerleri (2017: 6) çalışanların güvenini artırmak için organizasyonda kariyer geliştirme fırsatlarının oluşturulması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu durum araştırmada kariyer memnuniyeti açısından akademisyenlerin organizasyonlarına güvendiklerini ve kariyer geliştirme fırsatlarının var olduğunu ortaya koymaktadır.

Akademisyenin çalışma ortamındaki memnuniyetinin kariyer memnuniyet düzeyi üzerindeki etkisinde kişisel gelişimi aracı etkiye sahip olmuştur. Hua (2010: 4) organizasyonda fiziki ortamın çalışan memnuniyeti üzerinde etkili olabileceğini belirtmiştir. Beausaert ve diğerleri (2013: 153) organizasyonda kişisel gelişimi geliştirme araçlarının varlığının çalışanın öğrenimini ve iş yetkinliğini geliştirebileceğini ifade etmişlerdir. Koç ve diğerleri (2015: 309) akademisyenlerin mesleki gelişimlerinde kişisel gelişim ve memnuniyetin önemli olduğunu açıklamışlardır. Tiwari ve Tiwari (2020: 462) ise çalışma ortamının çalışan memnuniyetini etkilemede kilit bir rol üstlendiğini vurgulamışlardır. Bu ifadeler genel olarak değerlendirildiğinde araştırma sonucunu desteklediği gözlemlenmektedir.

Araştırma sonucu akademisyenlerin kariyer memnuniyetinde çalışma ortamlarının, kişisel gelişimlerinin ve organizasyonlarına olan güvenlerinin oldukça etkili olduğu gözlemlenmektedir. Gelecek araştırmalarda akademisyenlerin kariyer memnuniyet düzeyleri için algılanan örgütsel destek, iş ve aileye ilişkin rol uyumu ve özdeşleşme kavramlarının etkileri araştırılabilir.

Kaynakça

- Aburumman, O., Salleh, A., Omar, K. & Abadi, M. (2020). Them impact of human resource management practices and career satisfaction on employee's turn-over intention. *Management Science Letters*, 10, 641-652.
- Aimran, A. N., Afthanorhan, A. & Razali, N. H. M. (2015). Moderated mediation using partial least square structural equation modeling (PLS-SEM). *Elixir Statistics*, 80, 31035-31039.
- Aimran, A. N., Afthanorhan, W. W. M. A. & Razali N. H. M. (2015). Moderated mediation using partial least square structural equation modeling (PLS-SEM). *International Journal of Engineering & Technology Research*, 3(2), 1-10.
- Akerlind, G. S. (2005). Academic growth and development: How do university academics experience it? *Higher Education*, 50(1), 1-32.
- Akhbar, A. R. N. & Musa, M. F. (2012). Enhancing human Interaction of knowledge sharing in higher learning worcplace environment. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 35, 137-145.
- Akiri, A. A. (2014). Teachers career satisfaction and students academic performance in delta public secondary schools. *Journal of Educational and Social Research*, 4(1), 267-272.
- Ali, S. M., Shaharudin, M. R. & Anuar, A. (2012). The association between job positions, work experience and career satisfaction: The case of Malaysian's academic staff. *Asian Social Science*, 8(10), 35-44.
- Alias, J., Mat, N. & Muslim, N. (2019). Trust, knowledge self-efficacy and reciprocal benefits on knowledge sharing among Malaysian academicians. *International Journal of Supply Chain, Operation Management and Logistic*, 1(1), 1-10.

- Altunel, M. C., Kocak, O. E. & Cankir, B. (2015). The effect of job resources on work engagement: A study on academicians in Turkey. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 15(2), 409-417.
- Attiq, S., Rasool, H. & Iqbal, S. (2017). The impact of supportive work environment, trust and self-efficacy on organizational learning and its effectiveness: A stimulus-organism response approach. *Business & Economic Review*, 9(2), 73-100.
- August, L. & Waltman, J. (2004). Culture, climate, and contribution: Career satisfaction among female faculty. *Research in Higher Education*, 45(2), 177-192.
- Aytekin, I., Erdil, O., Erdoğan, N. & Akgün, A. E. (2016). Academicians career capital and career satisfaction: The mediation effect of research productivity. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 16(6), 1921-1945.
- Baldwin, R. G. & Blackburn, R. T. (1981). The academic career as a developmental process: Implications for higher education. *The Journal of Higher Education*, 52(6), 598-614.
- Barnett, B. R. & Bradley, L. (2007). The impact of organisational support for career development on career satisfaction. *Career Development International*, 12(7), 617-636.
- Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Beusaert, S., Segers, M., Fouarge, D. & Gijssels, W. (2013). Effect of using a personal development plan on learning and development. *Journal of Workplace Learning*, 25(3), 145-158.
- Beccerra, M. & Gupta, A. K. (1999). Trust within the organization: Integrating the trust literature with agency theory and transaction costs economics. *Public Administration Quarterly*, 23(2), 177-203.
- Bentler, P. M. & Bonett, D. G. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological Bulletin*, 88(3), 588-606.
- Bolli, T. & Renold, U. (2017). Comparative advantages of school and workplace environment in skill acquisition: Empirical evidence from a survey among professional tertiary education and training students in Switzerland. *Evidence-based HRM: A Global Forum Empirical Scholarship*, 5(1), 6-29.
- Chandra, S. & Varghese, D. T. (2019). Work environment in educational institutions: Work stress leads to work-life imbalance to academicians. *Asian Journal of Management Sciences & Education*, 8(2), 64-73.
- Chathoth P. K., Mak, B., Jauhari, V. & Manaktola, K. (2007). Employees perceptions of organizational trust and service climate: A structural model combining their effects on employee satisfaction. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 31(3), 338-357.
- Chin, W. W., Marcolin, B. L. & Newsted, P. R. (1996). A partial least squares latent variable modeling approach for measuring interaction effects: Results from a monte carlo simulation study and voice mail emotion/adoption study. *Proceedings of the Seventeenth International Conference on Information Systems*, 21-41.
- Choudhury, E. (2008). Trust in administration: An integrative approach to optimal trust. *Administration & Society*, 40(6), 586-620.
- Clegg, S. & Bradley, S. (2006). Models of personal development planning: Practice and processes. *British Educational Research Journal*, 32(1), 57-76.
- Cosner, S. (2009). Building organizational capacity through trust. *Educational Administration Quarterly*, 45(2), 248-291.
- Culbert, S. A. & McDonough, J. J. (1986). The politics of trust and organization empowerment. *Public Administration Quarterly*, 10(2), 171-188.
- Das, S. C. & Gujrati, M. R. (2013). An assessment of Indian academicians satisfaction level with workplace environment: A descriptive study. *Pacific Business Review International*, 5(8), 13-22.
- Dedahanov, A. T. & Rhee, J. (2015). Examining the relationships among trust, silence and organizational commitment. *Management Decision*, 53(8), 1843-1857.
- Dinham, S. & Scott, C. (1998). A three domain model of teacher and school executive career satisfaction. *Journal of Educational Administration*, 36(4), 362-378.

- Donati, M. & Watts, M. (2005). Personal development in counsellor training: Towards a clarification of inter-related concepts. *British Journal of Guidance & Counselling*, 33(4), 475-484.
- Dzimirka, M., Fijalkowska, J. & Sulkowski, L. (2018). Trust-based quality culture conceptual model for higher education institutions. *Sustainability*, 10(8), 1-22.
- Errassafi, M., Abbar, H. & Benabbou, Z. (2019). The mediating effect of internal integration on the relationship between supply chain integration and operational performance: Evidence from moroccan manufacturing companies. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 12(2), 254-273.
- Gattiker, U. E. & Larwood, L. (1988). Predictors for managers career mobility, success, and satisfaction. *Human Relations*, 41(8), 569-591.
- Gattiker, U. E. & Larwood, L. (1989). Career success, mobility and extrinsic satisfaction of corporate managers. *The Social Science Journal*, 26(1), 75-92.
- Gillespie, N. & Dietz, G. (2009). Trust repair after an organization-level failure. *The Academy of Management Review*, 34(1), 127-145.
- Greenhaus J. H., Parasuraman, S. & Wormley, W. M. (1990). Effects of race on organizational experiences, job performance evaluations, and career outcomes. *Academy of Management Journal*, 33(1), 64-86.
- Hadi, N. U., Abdullah, N. & Sentosa, I. (2016). Making sense of mediating analysis: A marketing perspective. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 5(2), 62-76.
- Hafeez, I., Yingjun, Z., Hafeez, S., Mansoor, R. & Rehman, K. U. (2019). Impact of workplace environment on employee performance: Mediating role of employee health. *Business, Management and Education*, 17(2), 173-193.
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M. & Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2-24.
- Heerwagen, J. H., Heubach, J. G., Montgomery, J. & Weimer, W. C. (1995). Environmental design, work, and well being: Managing occupational stress through changes in the workplace environmental. *AAOHN Journal*, 43(9), 458-468.
- Henseler, J., Fassott, G., Dijkstra, T. K. & Wilson, B. (2012). Analysing quadratic effects of formative constructs by means of variance-based structural equation modelling. *European Journal of Information Systems*, 21(1), 99-112.
- Henseler, J., Hubona, G. & Ray, P. A. (2016). Using PLS path modeling in new technology research: Updated guidelines. *Industrial Management & Data Systems*, 116(1), 2-20.
- Herpen, S. G. A. V., Meeuwisse, M., Hofman, W. H. A., Severiens, S. E. & Arends, L. R. (2017). Early predictors of first-year academic success at university: Pre-university effort, pre-university self-efficacy, and pre-university reasons for attending university. *Educational Research and Evaluation*, 23(1/2), 52-72.
- Hosmer, L. T. (1995). Trust: The connecting link between organizational theory and philosophical ethics. *The Academy of Management Review*, 20(2), 379-403.
- Hu, L-T. & Bentler, P. M. (1998). Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification. *Psychological Methods*, 3(4), 424-453.
- Hu, S. & Kuh, G. D. (2003). Diversity experiences and college student learning and personal development. *Journal of College Student Development*, 44(3), 320-334.
- Hua, Y. (2010). A model of workplace environment satisfaction, collaboration experience, and perceived collaboration effectiveness: A survey instrument. *International Journal of Facility Management*, 1(2), 1-21.
- Huangfu, G., Lv, F., Sheng, C. & Shi, X. (2017). Effect of workplace environment cleanliness on judgment of counterproductive work behavior. *Social Behavior and Personality*, 45(4), 599-604.
- Huff, L. & Kelley, L. (2003). Levels of organizational trust in individualist versus collectivist societies: A seven nation study. *Organization Science*, 14(1), 81-90.
- Irving, J. A. & Williams, D. I. (1999). Personal growth and personal development: Concepts clarified. *British Journal of Guidance and Counselling*, 27(4), 517-526.
- Jena, L. K., Pradhan, S. & Panigrahy, N. P. (2017). Pursuit of organisational trust: Role of employee engagement, psychological well-being and transformational leadership. *Asia Pacific Management Review*, 30, 1-8.

- Joo, B-K. & Ready, K. J. (2012). Career satisfaction: The influences of proactive personality, performance goal orientation, organizational learning culture, and leader-member exchange quality. *Career Development International*, 17(3), 276-295.
- Joo, B-K. & Park, S. (2010). Career satisfaction, organizational commitment, and turnover intention: The effects of goal orientation, organizational learning culture and developmental feedback. *Leadership & Organization Development Journal*, 31(6), 482-500.
- Joo, B-K. & Lim, T. (2013). Transformational leadership and career satisfaction: The mediating role of psychological empowerment. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 20(10), 1-11.
- Judge, T., Cable, D. M., Boudreau, J. W. & Bretz Jr., R. D. (1995). An empirical investigation of the predictors of executive career success. *Personnel Psychology*, 48, 485-519.
- Karapinar, P. B., Camgoz, S. M. & Ekmekci, O. T. (2016). The mediating effect of organizational trust on the link between the areas of work life and emotional exhaustion. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 16, 1947-1980.
- Khan, S. H., Azhar, Z., Parveen, S., Naeem, F. & Sohail, M. M. (2012). Exploring the impact of infrastructure, pay incentives and workplace environment on employees performance (a case study of Sargodha University). *Asian Journal of Empirical Research*, 2(4), 118-140.
- Khoshmaram, M., Zarafshani, K., Alibaygi, A. & Mirakzadeh, A. (2017). Exploring the role of social capital in agricultural entrepreneurial opportunity recognition: Application of smart PLS. *International Journal of Agricultural Management and Development*, 7(4), 395-406.
- Knesek, G. (2015). Creating a feedback-rich workplace environment: Lessons learned over a 35+ year career in human resources. *The Psychologist-Manager Journal*, 18(3-4), 109-120.
- Kock, N. (2015). Common method bias in PLS-SEM: A full collinearity assessment approach. *International Journal of e-Collaboration*, 11(4), 1-10.
- Kock, N. & Lynn, G. S. (2012). Lateral collinearity and misleading results in variance-based SEM: An illustration and recommendations. *Journal of the Association for Information Systems*, 13(7), 546-580.
- Koç, M., Demirbilek, M. & Ince, E. Y. (2015). A needs assessment for academicians 'professional development'. *Education and Science*, 40(177), 297-311.
- Kraimer, M. L., Greco, L., Seibert, S. E. & Sargent, L. D. (2019). An investigation of academic career success: The new tempo of academic life. *Academy of Management Learning & Education*, 18(2), 128-152.
- Kramer, R. M. (1999). Trust and distrust in organizations: Emerging perspectives, enduring questions. *Annual Review of Psychology*, 50, 569-598.
- Leigh, I. W. (1999). Inclusive education and personal development. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 4(3), 236-245.
- Lounsbury, J. W., Loveland, J. M., Sundstrom, E. D., Gibson, L. W., Drost, A. W. & Hamrick, F. L. (2003). An investigation of personality traits in relation to career satisfaction. *Journal of Career Assessment*, 11(3), 287-307.
- Lounsbury, J. W., Foster, N., Patel, H., Carmody, P., Gibson, L. W. & Stairs, D. R. (2012). An investigation of personality traits of scientists versus nonscientists and their relationship with career satisfaction. *R&D Management*, 42(1), 47-59.
- Lounsbury, J. W., Park, S-H., Sundstrom, E., Williamson, J. M. & Pemberton, A. E. (2004). Personality, career satisfaction, and life satisfaction: Test of a directional model. *Journal of Career Assessment*, 12(4), 395-406.
- Maqsood, A., Rehman, G. & Hanif, R. (2016). Workplace environment as predictor of burnout in academicians and the moderating role of personality and organizational sector. *FWU Journal of Social Sciences*, 10(2), 33-43.
- Makhbul, Z. M. (2013). Workplace environment towards emotional health. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(1), 183-195.
- Mateos-Aparicio, G. (2011). Partial least squares (PLS) methods: Origins, evolution, and application to social sciences. *Communications in Statistics – Theory and Methods*, 40(13), 2305-2317.
- Mayer, R. C., Davis, J. H. & Schoorman, F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. *The Academy of Management Review*, 20(3), 709-734.

- McGuire, D. & McLaren, L. (2009). The impact of physical environment on employee commitment in call centres: The mediating role of employee well-being. *The Performance Management*, 15(1/2), 35-48.
- McIlveen, P., Beccaria, G. & Burton, L. J. (2013). Beyond conscientiousness: Career optimism and satisfaction with academic major. *Journal of Vocational Behavior*, 83, 229-236.
- Mittendorff, K., Jochems, W., Meijers, F. & Brok, P. D. (2008). Differences and similarities in the use of the portfolio and personal development plan for career guidance in various vocational schools in the netherlands. *Journal of Vocational Education and Training*, 60(1), 75-91.
- Nadarajah, S., Kadiresan, V., Kumar, R., Kamil, N. N. A. & Yusoff, Y. M. (2012). The Relationship of HR Practices and Job Performance of Academicians towards Career Development in Malaysian Private Higher Institutions. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 57, 102-118.
- Nair, M. S. & Salleh, R. (2015). Linking performance appraisal justice, trust, and employee engagement: A conceptual framework. *Social and Behavioral Sciences*, 211, 1155-1162.
- Nevgi, A. & Löfström, E. (2015). The development of academics teacher identity: Enhancing reflection and task perception through a university teacher development programme. *Studies in Educational Evaluation*, 46, 53-60.
- Nias, J. (1981). Teacher satisfaction and dissatisfaction: Herzberg's 'two-factor' hypothesis revisited. *British Journal of Sociology of Education*, 2(3), 235-246.
- Pienaar, C. & Bester, C. (2009). Addressing career obstacles within a changing higher education work environment: Perspectives of academics. *South African Journal of Psychology*, 39(3), 376-385.
- Plotnikoff, R. C., Pickering, M. A., Flaman, L. M. & Spence, J. C. (2009). The role of self-efficacy on the relationship between the workplace environment and physical activity: A longitudinal mediation analysis. *Health Education & Behavior*, 20(10), 1-16.
- Porter, T. W. & Lilly, B. S. (1996). The effects of conflict, trust, and task commitment on project team performance. *The International Journal of Conflict Management*, 7(4), 361-376.
- Prodaniuk, T. R., Plotnikoff, R. C., Spence, J. C. & Wilson, P. M. (2004). The influence of self-efficacy and outcome expectations on the relationship between perceived environment and physical activity in the workplace. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 1, 1-11.
- Ravand, H. & Baghaei, P. (2016). Partial least squares structural equation modeling with R. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 21(11), 1-16.
- Rego, A. & Cunha, M. P. (2009). Do the opportunities for learning and personal development lead to happiness? It depends on work-family conciliation. *Journal of Occupational Health Psychology*, 14(3), 334-348.
- Ringle, C. M., Sarstedt, M. & Straub, D. W. (2012). Editor's comments: A critical look at the use of PLS-SEM in 'MIS quarterly'. *MIS Quarterly*, 36(1), 3-14.
- Ryckman, R. M., Hammer, M., Kaczor, L. M. & Gold, J. A. (1996). Construction of a personal development competitive attitude scale. *Journal of Personality Assessment*, 66(2), 37-385.
- Sarstedt, M., Ringle, C. M., Cheah, J-H., Ting, H., Moisescu, O. I. & Radomir, L. (2019a). Structural model robustness checks in PLS-SEM. *Thourism Economics*, 20(10), 1-24.
- Sarstedt, M., Hair Jr, J. F., Cheah, J-H., Becker, J-M. & Ringle, C. M. (2019b). How to specify, estimate, and validate higher-order constructs in PLS-SEM. *Australasian Marketing Journal*, 5(25), 1-15.
- Schnackenberg, A. K. & Tomlison, E. C. (2014). Organizational transparency: A new perspective on managing trust in organization-stakeholder. *Journal of Management*, 20(10), 1-27.
- Siddiqui, H., Raza, F. & Imran, T. (2017). Psychological empowerment of university academicians through job crafting in a challenging environment. *GMJACS*, 7(2), 151-158.
- Singh, B. S. P. & Malhotra, M. (2015). The mediating role of trust in the relationship between perceived organizational support and silence. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 5(9), 15-24.
- Taheri, S. M., Sarfaraz, A. H. & Akbar, S. M. S. A. (2014). Investigating the effects of knowledge management and organizational innovation on organizational strategy: Evidence from insurance industry. *Management Science Letters*, 4, 2399-2406.

- Timms, C. & Brough, P. (2013). 'I like being a teacher' career satisfaction, the work environment and work engagement. *Journal of Educational Administration*, 51(6), 768-789.
- Tiwari, S. K. & Tiwari, P. (2020). Determinants of job satisfaction affected by work environment: An academicians perspective from non-public institutions. *International Journal on Emerging Technologies*, 11(2), 461-467.
- Victor, J. & Hoole, C. (2017). The influence of organisational rewards on workplace trust and work engagement. *SA Journal of Human Resource Management*, 15, 1-14.
- Wilkins-Yel, K. G., Roach, C. M. L., Tracey, T. J. G. & Yel, N. (2018). The effects of career adaptability on intended academic persistence: The mediating role of academic satisfaction. *Journal of Vocational Behavior*, 108, 67-77.
- Willaby, H. W., Costa, D. S. J., Burns, B. D., Maccann, C. & Roberts, R. D. (2015). Testing complex models with small sample sizes: A historical overview and empirical demonstration of what partial least squares (PLS) can offer differential psychology. *Personality and Individual Differences*, 84, 73-78.
- Williamson, J. M., Pemberton, A. E. & Lounsbury, J. W. (2005). An investigation of career and job satisfaction in relation to personality traits of information professionals. *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*, 75(2), 122-141.
- Wong, K. K-K. (2013). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) techniques using smartPLS. *Marketing Bulletin*, 24, 1-32.
- Yahaya, M. L., Murtala, Z. A. & Onukwube, H. N. (2019). Partial least squares (PLS-SEM): A note for beginners. *International Journal of Environmental Studies and Safety Research*, 4(4), 1-30.
- Zhao, X., Lync, J. G. & Chen, Q (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197-206.

Extended Abstract

Aim and Scope

In today's academy environment, where education and development are continuous, academicians carry out many academic and administrative activities to increase their career satisfaction levels. In these activities, academicians' trust in the organization, working environment, and personal development are important concepts. The research aims to clarify the relationship of these concepts with each other. The research includes academicians working in four universities for this purpose.

Methodology

The research was carried out in 2021 depending on the answers given by a total of 587 academicians working in four universities (Afyon Kocatepe University, Aydın Adnan Menderes University, Dokuz Eylül University, and Ege University) in the Aegean Region in Turkey. In the research, due to the pandemic process, the questionnaires were sent to the academicians electronically (e-mail). Considering the survey of the research, 6 questions were asked to the academicians for their demographic information. In the research, 20 questions were asked to measure the variables related to the model. There are a total of 26 questions in the research questionnaire. In the linear scale questions (20 items) of the research, the 5-point Likert technique (1-Strongly Disagree... 5-Strongly Agree) was used. The data obtained in the study were analyzed with the help of SPSS and Smart PLS package programs and the related results were evaluated in the light of the literature.

Findings

It is observed that the number of females (293 people - 49.9%) and males (294 people - 50.1%) of the academicians participating in the study are very close to each other. It is observed that academicians have a maximum monthly income of 6001-8000 TL (263 persons - 44.8%) and those with an income of 10001 TL and above (178 persons 30.3%) are in the majority. When evaluated in terms of age, it is observed that the age range of 48 and over (198 people - 33.7%) is the majority. When the academicians are evaluated in terms of universities, they are listed as Afyon Kocatepe University (197 people - 33.6%), Ege University (178 people - 30.3%), Dokuz Eylül University (166 people - 28.3%), and Aydın Adnan Menderes University (46 people - 7.8%). Considering the academic title, Professor Doctor (140 people - 23.9%), Research Assistant (138 people - 23.5%), Lecturer (110 people - 18.7%), Associate Professor (105 people - 17.9%) and Doctor Teaching Member (78 people - 13.3%). Considering the academic experience, it was observed that the majority of the

academicians had 22 years and more (178 people - 30.3%), 6 years or less (131 people - 22.3%), and 7-11 years (111 people - 18.9%).

Considering the direct effects obtained as a result of the research, 4 of the claimed 5 hypotheses were accepted and 1 was rejected. Considering these results, it was observed (H1) that the work environment of the academician affected his personal development positively (0.191) and significantly ($p < .05$). The working environments of the academician also affected career satisfaction positively (0.242) and significantly ($p < .05$) (H2). In the study, a positive (0.182) and a significant ($p < .05$) effect (H3) of personal development of the academician on career satisfaction was observed. It is observed that the trust of the academician in his organization has a positive (0.041) and a meaningless ($p > .05$) effect (H4) on his personal development. It is seen that academician's trust in his organization has a positive (0.248) and a significant ($p < .05$) effect (H5) on career satisfaction. In the literature, it is stated that there are two causal pathways and a three-variable system affecting the outcome variable of the mediating effect. In other words, it is stated that the independent variable has a direct effect (such as CO-KM), a mediator effect (KG-KM), and an effect from the independent variable to the mediator variable (CO-KG) (Baron and Kenny, 1986: 1176).

When an intermediate effect occurs in research; If the product of the obtained path coefficients is positive, the "complementary mediation" effect is observed; If it is negative, "competitive intermediation" effect is observed (Zhao et al., 2010: 204). When looking at the results of the mediation effects in the study, one of the hypotheses was accepted, while the other was rejected. It was observed that personal development (H6) was a complementary mediator variable (0.035, $p < .05$) in the effect of academician's work environment on career satisfaction. It was concluded that the academician's trust in his organization has no mediating effect on career satisfaction (0.007, $p > .05$). Considering the total effects in the study, it is seen that the variables have the same significance levels as the direct effects and similar values in terms of effects.

Conclusion

The findings obtained as a result of the research make important contributions to the "career satisfaction" literature of academicians. Their satisfaction with the working environment has contributed significantly to career satisfaction. This situation reveals that the environmental factors in the organization are suitable to carry out their activities and make significant contributions to the academician career. The personal development of academics in the research also contributes significantly to career satisfaction. This situation is particularly related to the internal state of the academician, which brings a different perspective to the literature. Since the personal development of the individual in academia is a very relative concept, it can strengthen the sense of satisfaction in terms of career satisfaction. In the study, the trust of academics in their institutions also contributed significantly to career satisfaction levels. This situation reveals that the concept of trust is very important in organizations and it can provide a quality that encourages trust in the organization in terms of an individual's career. The study also showed that satisfaction in the work environment of the academician has a complementary mediating effect on career satisfaction. This result reveals that personal development can make important contributions to the career of the academician at every stage of life. Continuity in the personal development of the academician may cause the individual to be more motivated to his / her activities in terms of his / her career. This situation may differ in terms of academic title. However, if there is constant personal mobility in the activities of the academician, the working environment in all statuses, trust in the institution and personal development can contribute to career satisfaction.

As a result of the research, it was seen that the work environment, personal development and trust in their organizations were very effective in academicians' career satisfaction. In future studies, the effects of perceived organizational support, role adaptation of work and family, and identification on academicians' career satisfaction levels can be investigated.

İş Yaşamında Kronemik (Zamansal İletişim): Beyaz Yaka Çalışanlar Üzerinde Bir Araştırma¹

Chronemics in Business Life: A Study on White Collar Employees²

Leyla Sarman³, Şebnem Özdemir⁴

Öz

Bu araştırmanın temel amacı beyaz yaka çalışanların kronemik (zamansal iletişim) algısını incelemektir. Zaman ölçülebilir ve nispeten- yönetilebilir bir kavram olması dolayısıyla objektif, kişiden kişiye zaman algısının değişebilmesi sebebi ile de sübjektif bir kavramdır. Ulusal ve uluslararası alanyazına bakıldığında, zaman yönetimi konusunun hem Türkçe hem yabancı alanyazında sıklıkla çalışıldığı, bununla beraber kronemik (chronemics) yani zamansal iletişim – ve/veya zaman vasıtasıyla iletişim- kavramının ise Türkçe alanyazında yok denecek kadar az olduğu görülebilir. Bu kapsamda, bu çalışmanın özgün bir çalışma olması ve alanyazına katkı sunması umulmaktadır. Araştırma kapsamında geliştirilen anket, Türkiye genelinden örneklem büyüklüğü göz önünde bulundurularak seçilmiş olan beyaz yakalı çalışanlar üzerinde uygulanmış, yapılan analizler sonucunda katılımcıların kronemik algısı, kronemik bilinci, statü ve güç mesafesi, kronemik algısı, monokronik-polikronik zaman ve kültür etkisi olmak üzere 5 alt boyutta incelenmiş; özellikle eğitim ve toplam çalışma süresi olmak üzere katılımcı demografileri ile alt boyutlar arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Özellikle eğitim düzeyi, yaş ve mevcut çalışma süresi artışının kronemik algısını artırdığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kronemik, Zaman, Zaman Yönetimi, Ölçek Geliştirme

Abstract

The main purpose of this research is to shed light on the chronemics perception of white-collar employees. Since time is a measurable and - relatively - manageable concept, it is objective. It is also a subjective concept due to the change in time perception from person to person. When looking at the Turkish and foreign literature, it can be seen that the topic of time management is frequently studied, while the concept of chronemics is almost nonexistent in Turkish literature. In this context, it is hoped that this study will be an original study and contribute to the literature. Within the study a scale is developed and applied on White collar employees. As a result of the study and analysis, the participants' chronemics perception is investigated under five sub-dimensions: chronemics consciousness, status and power distance, chronemic perception, monochronic-polychronic time and culture effect. Significant relationships were found between the participant demographics and sub-dimensions. It was determined that especially the increase in education level, age and current working time increased the chronemic perception.

Keywords: Chronemics, Time, Time Management, Scale Development.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: M19, Y80, D83, L29

Submitted: 17 / 05 / 2021

Accepted: 16 / 08 / 2021

¹ Bu araştırma, "İş Yaşamında Zaman Yönetimi ve Kronemik (Zamansal İletişim): Beyaz Yaka Çalışanlar Üzerinde Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Çalışma, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı'nın 60263016-050.06.04-E.39500 sayılı izni ile yapılmıştır.

² This research is produced from the master thesis titled "Time Management and Chronemics in Business Life:A Research on White Collar Employees", and it is conducted with the permission of Scientific Research and Publication Ethics Committee of Sivas Cumhuriyet University, decree no: 60263016-050.06.04-E.39500.

³ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İşletme, leylacankurt58@hotmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-8824-957X>

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İşletme, SebnemOzdemirTR@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-0421-0833>

Giriş

Zaman insanlık tarihi boyunca insanların ölçmeye, yönetmeye, anlamlandırmaya çalıştığı en önemli kavramlardan biridir. İnsanoğlu tarih boyunca takvimlerle, saatlerle, kronometrelerle zamanı belirlemeye, ölçmeye çalışmışlardır. Başta güneş, ay ve yıldızları kullanarak zamanı ölçmeye çalışan insanoğlu çağlar boyunca zaman konusunda daha da hassas olmuştur. Erken-geç ve sabah-öğlen-akşam gibi zaman tanımları giderek daha küçük parçalara bölünmeye başlamış, özellikle endüstri devriminden sonra insanoğlunun zaman konusunda hassasiyeti daha da artmıştır, zira zaman emek demektir, para demektir. 16. Yüzyılda Galilei'nin sarkaç kullanarak ölçümünü mekanikleştirme çabasına girdiği zamanın gerçek anlamda mekanik ölçümü ise 20. Yüzyılı bulmuştur. Zaman, aynı zamanda, filozoflar ve araştırmacılar tarafından da insanlık tarihi boyunca üzerinde düşünülmüş, çalışılmış bir kavramdır.

Soyut ve anlaşılması zor bir kavram olan zaman, asırlardır gerek sosyal bilimler gerekse doğa bilimlerinin odağında olagelmıştır. Zaman -sayısallaştırılabildiği, ölçülebildiği için- objektif bir kavram olarak kabul edilebilir. Zira 1 saat herkes için 1 saattir. Bununla beraber zaman algısı kişiden kişiye değişebilmektedir. Bu anlamda zaman aynı zamanda sübjektif de bir kavramdır. Örneğin zaman verilen değer ya da zamanın kullanım şekli kültürden kültüre hatta insandan insana farklılık göstermektedir.

Zaman aynı zamanda bir sözsüz iletişim unsurudur. Bu araştırmanın da konusu olan kronemik (kısaca zamansal iletişim) de kişilerin zamanı bir iletişim unsuru olarak kullanmasını ifade eder. İnsanlar zaman aracılığı ile sosyal etkileşime girdiklerinde birbirlerine mesaj verebilirler. Sosyal ortamlarda kişilerin zamanı kullanma biçimleri (erteleme, dakiklik, geç kalma, kelimeler arasında duraksama ya da hızlı konuşma, bekletme vb. gibi zamana bağlı eylemler) bir kronemik unsurudur.

Yabancı alanyazında kronemik ile ilgili yapılmış çalışmalara rastlamak mümkün olmakla birlikte Türkiye'de kronemik ile ilgili çalışmaların son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma da bu boşluğu doldurmak üzere tasarlanmış olup bu anlamda özgün bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Araştırma kapsamında Türkiye'deki beyaz yaka çalışanların kronemik algısı ve zamanı bir iletişim unsuru olarak kullanma davranışları incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada nicel bir yöntem olan anket tekniği uygulanmıştır. Çalışmada kullanılan anket yazarlar tarafından geliştirilmiş, geliştirilen anketin geçerlik ve güvenilirlik testleri yapılmıştır. Araştırmanın uygulanmasında kolayda örneklem yöntemi tercih edilmiş olup araştırmanın evrenini Türkiye'deki beyaz yaka çalışanlar, örneklemini ise araştırma evreni içerisinde seçilmiş 460 kişi oluşturmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

İnsanlar, zamanlarını ve yapacakları tüm faaliyetlerin kontrolünü sağlayabilmek için ilk olarak akşamın sabaha, sabahın akşama dönüşümünü araştırmış ve güneşten faydalanarak güneş saatini keşfetmişlerdir (Demir 2016: 44). Kültürlere bakıldığında zamanın algılanması ve zamana verilen değer farklı şekillerde yorumlanmıştır. Örneğin, Doğu ve Güney Amerika'da yapılacak toplantılarda geç kalmak doğal karşılanabilirken Avrupa'da geç kalmak çok da hoş karşılanmayan bir durumdur. Türk kültüründe ise "vakit nakittir" sözü zamana verilen değeri özetlemektedir (Fidan, 2011: 53).

Zamana yüklenen değerler ve tutumlar sözsüz iletişime de yansır. "Zamanı nasıl harcıyoruz, harcıyor muyuz yoksa kullanıyor muyuz, bazı şeyleri erteliyor muyuz veya zamanı etkili kullanabiliyor muyuz?" gibi sorular sorulduğunda kişilerin zamana yükledikleri değerler elbette farklılık göstermektedir.

İnsanlar kişisel, sosyal, kültürel ve profesyonel düzeyde farklı özelliklere sahip karmaşık yapıları canlılardır. Bu nedenle her türlü sözlü iletişimin yanında sözsüz iletişimin de kendine ait zamansallıkları vardır. Başka bir ifadeyle bir başlangıç ve bitiş zamanı vardır. Bu nedenle zaman ile iletişim arasındaki ilişki göz ardı edilemez. Kronemik, kişisel ve sosyo-kültürel olarak insanların sahip olduğu duygusal anlayışlar ve çağrışımlarla profesyonel etkileşimlerin incelenmesinin daha dinamik bir yoludur (Gaur, 2019: 2).

Kronemik ile ilgili yazın incelendiğinde, kronemik teriminin, biyoloji, sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi farklı disiplinler tarafından desteklenerek geliştirildiği görülmektedir. Kronemik terimi, iletişim alanında kullanılmaya başlamadan önce birçok akademisyenin çalışmasının konusu olmuştur.

Bu fikrin gelişimi ilk olarak, modern bakış açısıyla E.R. Clay olarak bilinen E. Robert Kely tarafından geliştirilmiş ve aynı fikir William James tarafından desteklenmiş ve çalışmalarında bilinç akışı tekniğini kullanmıştır (Gaur, 2019: 4). George Herbert Mead ise insan eylemlerini araştıran ve zamanın sadece dış saat tarafından yönetilmediğini ileri süren bir araştırmacıdır (Gaur, 2019: 4). Bu alanda araştırma yapan bir başka filozof, 1952'de ünlü Zamanın Değişen Kavramları adlı kitabını yayınlayan ünlü Kanadalı komünikolog Harold Innis'tir. Harold Innis'in fikirleri Marshall McLuhan tarafından daha da zenginleştirilmiştir. Luhan, çeşitli eserlerinde zaman ve insan iletişimini tartışmıştır. McLuhan çalışmalarında "Küresel Köy" terimiyle tanınmaktadır, ancak zaman kavramından da sıklıkla bahsettiği görülmektedir. Edward T. Hall da

zamanı ve sosyo-kültürel ilişkileri periyodik olarak incelemiş ve fikirleri ile diğer araştırmacıları da benzer çalışmalar yapmaya teşvik etmiştir (Gaur, 2019: 5).

Kronemik, aslen, 1972'de Kanadalı bir dilbilimci ve göstergebilimci Fernando Poyatos tarafından tanımlanmıştır. Konuşmacı aktörün iletişim sistemi ile uğraşırken Poyatos, kavramların ve zamanın, sosyal etkileşimlerin biyolojik, psikolojik ve kültürel bir ögesi olarak ele alınmasını içeren kronikleri kısaca tanıtmıştır. Bu tanım 1975'te yayınlanan yüz yüze etkileşimde paralelliksel alternatiflerin kültürlerarası çalışmasında açıklanmıştır (Gaur, 2019: 5).

İletişimde kronemik örnekler genellikle, sıradan sosyal ziyaretlerin süresindeki kültürler arası farklılıkları, bir soru sorulduğunda farklı kültürel gruplar arasındaki yanıt gecikmesini veya karar vermeyi içermektedir. Kültürel kronemiklerin bir parçası olarak konuşma sessizliklerine ve duraklamalara da değinilmiştir. Bu gözlemlerle devam eden Andy Lucking ve Thies Pfeiffer, zamansal deneyimin bir şeyin değişmesine bağlı olduğunu öne sürmektedir (Gaur, 2019: 7).

Tom Bruneau, 1974'te zaman ve sözsüz iletişim üzerine ilk makaleyi geliştirmiş ve 1977'de kronemiği tanımlamaya çalışarak, özetlemiştir. Böylece, 1970'lerde, kronemik ile ilgili ilk çalışmalar yapılmıştır. Araştırmacılar bu ilk çalışmalardan faydalanarak profesyonel iletişim alanında kronemik önemi üzerine birçok çalışma ve yorum ortaya koymuştur. (Gaur, 2019: 6)

Edward T. Hall zaman sistemini üç başlıkta incelemiştir. Bunları, teknik, resmi ve gayri resmi olarak adlandırmıştır. Ona göre teknik zaman, zamanın farklı mekanik cihazların, örneğin saat ve saatler için öncelikle zamanı tutmak için kullanıldığı ve tutmanın kesinliğiyle ilişkili olan zamanın bilimsel ölçümüdür. Dolayısıyla, resmi zaman sosyal koşullandırma temelinde öğrenilen zamandır (Gaur, 2019: 7).

Gaur (2019)'un belirttiği gibi gayri resmi zaman, normal olarak zamanı kişisel düzeyde anlaşılmasıdır. Hall'e göre, üç farklı kronemik kavram vardır. Bunlar; süre, dakiklik ve etkinliktir. Süre, belirli bir olaya resmi olarak ayrılan zamanla ilgilidir. Örneğin, belirli bir gündem maddesi için bir toplantıya 40 dakika ayırmak süreye ifade etmektedir. Hall tarafından gayri resmi zaman ile ilişkilendirilen bir diğer kronemik kavram dakiklik; temelinde zaman tutma şeklindedir. Örneğin, belirtilen zamanda belirtilen yerde olmak dakiklik anlamına gelmektedir. Dakikliğe verilen değer kültürler arası farklılık oluşturur. Bazı kültürlerde dakik olmak önemli bir eylemken bazı kültürlerde önemsenmemektedir. Son olarak etkinlik ise zamanın nasıl etkin şekilde kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Hall'a göre zamanı verimli kullanmak gerekmektedir (Gaur, 2019: 10).

Bazı kültürlerde dakik olmak çok önemlidir, hatta birisini bekletmek hakaret sayılmaktadır. Bu nedenle iletişim ve zaman arasında etkileşim söz konusudur (Ngari, 2016: 35). Zaman algısı, iletişimin aciliyetini, içeriğini ve yapısını etkilemektedir. Zaman iletişimsel bir kanal olarak kullanılmaktadır. Eğer iletişim yüz yüze gerçekleşecekse ve taraflardan birisi geç gelmişse bu durum iletişimde olumsuz sonuçlar doğurabilir. Buradan da anlaşılacağı üzere kültür farklılıklarının iletişim üzerinde etkisi büyüktür. Kronemik kültürler; monokronik ve polikronik olmak üzere iki sistemden oluşmaktadır. Bu sistemler şu şekilde açıklanabilir (Ngari, 2016: 35):

- Monokronik Zaman Sistemi; bu sisteme göre zamana karşı hassas bir bakış açısı mevcuttur. Tüm iş ve görevler zamana göre küçük birimlere bölünür. İşler zamansal olarak planlanır, düzene konur ve bu doğrultuda uygulanır. Monokronik zaman algısının oluşması Sanayi Devrimi'nde fabrikaların yaygınlaşmasıyla uygulanmaya başlamış ve bugüne kadar geliştirilerek gelmiştir. Bu sistemi benimseyen ülkelere örnek olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gösterilebilir. Bu zaman sisteminde, zaman boşa harcanmamalıdır ve hafife alınmamalıdır. Günlük faaliyetleri ve gelecek planlarını yapılandırmak için zaman değerli bir kaynaktır. Monokronik kültürde, plan ve program kutsaldır, zaman somut bir varlıktır ve boşa harcanamaz. Almanya veya İsveç gibi ülkelerde monokronik zaman sistemi o kadar baskındır ki bu sisteme uyum sağlamayanların saygısızlık ettikleri düşünülmektedir.

- Polikronik Zaman Sistemi; temelinde aynı anda birden fazla iş veya görev yapabilmeyi ifade eder. Bu sisteme göre sürekli zaman muhasebesi yapılmaz. Görevlerden daha çok gelenek ve ilişkiler daha ön plandadır. Bu özellik, monokronik ile polikronik zaman sistemleri arasındaki en önemli farktır. Polikronik zaman sisteminde geleneklere bağlılık şaşılacak düzeyde olabilir. Polikronik kültüre sahip olanlar daha az biçimsel zaman algısına sahiptir ve ilişkiler daha önemlidir. Ekip çalışmaları oldukça gelişmiştir ve iş yeri ile ilgili stresle kolayca baş edilebilir. Aynı anda birden fazla randevu planlanabilir, fakat bütün randevulara aynı anda katılmak imkânsızdır. Latin Amerika, Afrika, Güney Asya ve Arap kültürleri zamanın polikronik sistemini kullanırlar.

Yaşadığımız dönemde gelişen küresel şirketler ve pazarlar yapılacak toplantılara varış sürelerinin önemini artırdığı için kronemik kavramının değeri artmaktadır. Kültürler arası zaman algısı sözsüz iletişimde büyük öneme sahiptir (Ngari, 2016: 35). Çünkü farklı kültürlerin zamanı nasıl algıladıkları iletişimi etkilemektedir. Bu nedenle zamanın kültürleri ne yönde ve nasıl etkilediğinin bilinmesi gerekmektedir. Örneğin, batı kültürüne bakıldığında, yapılması gereken işlerin planlanan süre içinde yapılmasına önem verilmekte ve gelenek ve göreneklere çok az bağımlı kalınmaktadır. Bu durum, batı ülkelerinin zamanın bilincinde olduklarını ve buna göre hareket ettiklerini göstermektedir.

Kronemik, zamanın iletişimi nasıl etkilediğinin ve iletişimde zamanın nasıl kullanıldığının araştırılmasıdır (Cavin, 1982: 186); başta kültürler arası farklılık olmak üzere bazı unsurların, zaman yönetimi ve teknoloji üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Daha açık bir ifadeyle iletişimde zaman çalışmasıdır. Kişilerin zamanı nasıl algıladığı, yapılandığı ve nasıl tepki verdiğinin araştırılmasıdır. Zaman bu yönüyle bir iletişim aracı olarak kullanılır. Zaman, dakiklikten bekleme ve yanıtlama süresine, zaman yönetimi etrafındaki olumsuzluklara kadar birçok şekilde genel iletişim aracı olarak kullanılır (Nim, 2018: 69).

Bir başka tanıma göre kronemik, "insanların başkalarıyla etkileşimlerinde zamanı sistematik olarak ele almalarının incelenmesidir (Gaur, 2019: 121). Griffin vd.'e göre, iletişimciler, insanların zamanla ilgili konuları nasıl algıladıklarını, kullandıklarını ve bunlara nasıl tepki verdiklerini tanımlamak için kronemiği kullandılar.

Kişilerin psikolojik zaman yönelimleri de kronemiğin farklı bir yönüdür. Daha açık bir ifadeyle kişiler geçmiş, şimdiki veya gelecek zaman yönelimli olabilir. Geçmiş zamana yönelimli olanlar, geçmiş olaylara takılır kalırlar ve olayların tekrarlayacağına inanırlar. Gelecek yönelimli insanlar, daha iyi bir gelecek için uğraşırlar. Kendilerini sürekli geliştirirler. Son olarak şimdiki zaman yönelimli olanlar ise içinde buldukları anı en önemli an olarak algırlar. Bütün bunlar iletişimin zaman üzerindeki etkilerini belirleyen unsurlardandır (Bailey, 2018: 7).

Bir başka kronemik ise statüdür (Nim, 2018: 69). Örneğin, amir ani bir toplantı kararıyla randevusunu yarıda kesebilir veya bir üst ast ile görüşmesini kendi keyfine göre şekillendirebilir. Toplantılara geç kalınması, dikkat ve katılım eksikliği veya dalgınlık halleri gibi durumlar aslında karşı tarafa statünün teyit edilmesi mesajını vermek amacıyla da yapılmaktadır. Örneğin, bir üstün görüşmelere geç gelmesi karşı tarafa statü ağırlığının hissettirilmesi amacıyla yapılmış olabilir.

Kronemik yürüme hızı, çalışma hızı, acelecilik veya dakiklik gibi konuları içerir. Tüm bunlar kişilerin, kültürlerin de etkisiyle zamanı nasıl anladıkları, yorumladıkları ve kullandıkları hakkında anlam ifade eder. Son dönemlerde bütün bu sayılanlara ek olarak zaman aciliyeti, çoklu görev tercihi, zaman perspektifi ve ilerleme hızı gibi kavramlar da eklenmiştir (Nim, 2018: 69). Çevre, bir mekânsal-zamansal sözel olmayan bir kod olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle organizasyonlardaki şekil ve semboller iletişimsel özellik taşımaktadır. Örneğin, asılı bir uyarı listesi veya görev-zaman tabloları bu özellikleri taşıyan araçlardır.

Kronemik sadece yüz yüze iletişimde değil diğer iletişim çeşitlerinde de görülebilir. Yazışma ile sağlanan iletişimde tarafların iletinin yanıtını hemen göndermemesi ve bekletmesi buna örnek gösterilebilir.

2. Metot

Araştırma modeli, araştırmacı tarafından mümkün olan en ekonomik, en verimli ve en etkin olacak şekilde tasarlanan plandır. Bu planın oluşturulmasında genel olarak "Tarama" ve "Deneme" Modelleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada ise tarama modeli kullanılmıştır.

Araştırmada nicel bir yöntem olan anket tekniği kullanılmıştır. Araştırma sorularına cevap bulmak amacıyla temsili hedef kitleye anket uygulanmıştır. Anket geliştirme sürecinde öncelikle ilgili yazın taranarak, konu ile ilgili daha önceden yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Bu aşamada ayrıca konularında uzman akademisyenlerden görüş ve tavsiye alınmış, bu bilgiler ışığında kapsamlı bir soru havuzu oluşturulmuştur. Oluşturulan soru havuzu alanında uzman kişiler (Yönetim Organizasyon, İletişim, Araştırma Yöntemleri, Türk Dili alanlarından) tarafından kapsam ve şekil yönünden incelenmiştir. Uzmanlardan alınan geri bildirimler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmış ve taslak ölçek hazırlanmıştır.

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye'de çalışan beyaz yaka çalışanlar, örneklemini ise araştırma evreni kapsamında, kolayda örneklem yöntemi ile seçilen 460 kişi oluşturmaktadır. Örneklemin ana kütleyi mümkün olduğu kadar iyi temsil etmesi için farklı demografik özelliklere sahip bireylere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'deki toplam çalışan sayısı Ağustos 2020 itibarı ile yaklaşık 26 milyondur. Bununla beraber, istihdam verilerinde beyaz yaka ve mavi yaka ayrımı olmadığı için toplam beyaz yaka sayısı tam olarak bilinmemektedir. Bu sebeple araştırmanın örneklem büyüklüğü hesaplanırken ana kütle (N) "bilinmiyor" olarak kabul edilmiş olup bu koşullar altında araştırma için gerekli minimum örneklem büyüklüğü 269 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ise ulaşılan geçerli anket sayısı 460 olmuştur ve ulaşılan bu sayı evreni temsil etmektedir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Söz konusu anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerinin dağılımını belirlemeyi amaçlayan 6 adet demografik soru yer almakta, ikinci bölüm ise katılımcıların kronemik (zamansal iletişim) algılarını ölçmeyi amaçlayan ve 5'li Likert tipinde cevap seçenekleri olan 28 tane ifadeden oluşmaktadır. Maddelerin cevap seçenekleri "1=Kesinlikle Katılmıyorum",

“2=Katılmıyorum”, “3=Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum”, “4=Katılıyorum” ve “5=Tamamen Katılmıyorum” şeklinde puanlanmaktadır.

2.2. Araştırmanın Varsayım, Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmanın varsayımları şunlardır;

- Katılımcıların araştırma konusu hakkındaki bilgilendirmeyi dikkatlice okudukları ve anket sorularını araştırma konusunu bilerek cevapladıkları varsayılmıştır.
- Örneklemin evreni temsil ettiği varsayılmıştır.
- Katılımcıların anket sorularına içtenlikle, yeteri kadar zaman ayırarak ve soruların üzerinde düşünerek cevap verdikleri varsayılmıştır.
- Araştırma verilerinin analizinde kullanılan yöntem ve tekniklerin çalışmanın amacına uygun olduğu varsayılmıştır.

Araştırma kapsamında Mart 2020 – Eylül 2020 tarihleri arasında herhangi bir kamu kurumunda ya da özel sektörde çalışmakta olan kişilerle yüz yüze ve çevrimiçi anket yapılarak hedef kitlenin kronemik algısı ile ilgili fikir edinilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada anket dışında başka bir veri toplama yöntemi kullanılmaması, araştırmanın sınırlılıkları arasında sayılabilir. Zira kronemik Türkçe alanyazında neredeyse hiç çalışılmamış bir konudur. Bu anlamda nitel bir çalışmanın yapılması da faydalı olacaktır.

2.3. Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

Katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımları frekans tabloları oluşturularak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında geliştirilmesi amaçlanan Kronemik Algısı Ölçeği (KAÖ)'nin geliştirilmesi sürecinde ise aşağıdaki aşamalar izlenmiştir:

- Ölçeğin madde havuzunun oluşturulması
- Kapsam geçerliğinin sağlanması
- Ölçeğin ölçme yapısının (alt boyutların) belirlenmesi
- Belirlenen alt boyutların isimlendirilmesi
- Ölçek ve alt boyutlarının güvenilirliklerinin incelenmesi

Ölçeğin madde havuzu oluşturulurken ölçülmesi amaçlanan kavramsal yapı dikkate alınmış ve madde havuzu araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Söz konusu madde havuzu katılımcıların zamansal iletişime yönelik algılarını ifade etmeye yönelik oluşturulan çeşitli önermeleri içeren 31 tane maddeden oluşmaktadır.

Oluşturulan madde havuzunun kapsam geçerliğinin incelenmesi için uzman görüşüne başvurma yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda Yönetim Organizasyon, İletişim, Araştırma Yöntemleri ve Türk Dili alanlarında çalışmaları olan 11 uzmanın görüşleri alınmıştır. Uzmanlara madde havuzunda yer alan her bir maddeyi “madde ölçekten çıkarılmalı” ve “madde ölçekte kalmalı” şeklinde değerlendirebilecekleri bir form sunulmuş ve uzmanların değerlendirmeleri dikkate alınmıştır. Madde havuzunda yer alan maddelerin ve ölçeğin tamamının kapsam geçerliği yönünden değerlendirilmesinde alanyazında en yaygın kabul gören ve en sık kullanılan sayısal yöntem Lawshe (1975) tarafından geliştirilen CVI (Content Validity Index) değerinin hesaplanmasıdır. CVI indeksi maddenin içerik geçerlilik oranı olarak adlandırılmaktadır (Kartal ve Bardakçı, SPSS ve AMOS uygulamalı örneklerle güvenilirlik ve geçerlik analizleri 2018, 14). Bu çalışmada da maddelerin ve ölçeğin tamamının kapsam geçerliği yönünden incelenmesi amacıyla CVI indeksinden yararlanılmıştır.

Ölçeğin ölçme yapısının belirlenmesi amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yöntemi kullanılmıştır. Faktör analizi, çok sayıdaki değişkenin aralarındaki ilişkilere dayanarak birbirinden bağımsız, daha az sayıda, daha anlamlı ve özet bir biçimde yeni değişkenler tanımlanmasını amaçlayan bir istatistiksel yöntemdir. Tanımlanan bu yeni değişkenler faktör (alt boyut) olarak adlandırılmaktadır. Faktör analizinde değişkenler (maddeler) belli sayıda gruplar altında toplanırken, her bir grubun içindeki değişkenler arasındaki ilişkinin maksimum, gruplar arasındaki ilişkinin ise minimum olması hedeflenmektedir (Karagöz, 2016: 877).

Araştırmada, faktör analizi sonucunda tanımlanan alt boyutların ve ölçeğin tamamının güvenilirliği ise alanyazında en yaygın olarak kullanılan güvenilirlik katsayısı olan Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları hesaplanarak incelenmiştir.

Kronemik Algısı Ölçeği ve alt boyutlarından elde edilen ortalama puanların normal dağılıp dağılmadığının belirlenmesi amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi dikkate alınmıştır. Ayrıca değişkenlerin normallik göstergesi olarak aynı zamanda çarpıklık ve basıklık değerleri de göz önünde bulundurulmuştur. Katılımcıların Kronemik Algısı Ölçeğinden ve alt boyutlarından aldıkları ortalama puanların çeşitli demografik değişkenlere göre karşılaştırılmasında değişkenlerin kategori sayıları dikkate alınmıştır. Bu bağlamda, iki kategoriden oluşan değişkenler için bağımsız gruplar t testi, üç veya daha fazla kategoriden oluşan değişkenler için ise tek yönlü varyans analizi (Oneway Analysis of Variance-ANOVA) kullanılmıştır. ANOVA testinin sonucunda grup ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık varsa bu farklılığın hangi gruplar arasındaki

farklılıktan kaynaklandığını belirlemek için ise çoklu karşılaştırma (Post Hoc.) testleri kullanılmıştır. Kullanılacak çoklu karşılaştırma testinin belirlenmesinde Levene varyansların homojenliği testi dikkate alınmış, bu test sonucunda eğer grup varyansları homojen ise Tukey, grup varyansları homojen değilse Tamhane T2 çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan istatistiksel yöntemlerin uygulanmasında IBM SPSS 23.0 paket programından yararlanılmıştır.

3. Bulgular

Araştırma kapsamında, demografik özelliklere yönelik bulgular, Kronemik Algısı Ölçeğinin güvenilirlik ve geçerlik analizlerine ilişkin bulgular ve katılımcıların kronemik algılarının demografik değişkenlere göre karşılaştırılmasına yönelik yapılan hipotez testlerine ilişkin bulgular çalışılmıştır.

3.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan beyaz yakalıların demografik özelliklerini betimlemek amacıyla veri toplama aracında yer verilen demografik değişkenler ve bu değişkenlere ilişkin çalışma grubundan elde edilen frekans ve yüzde değerleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Cinsiyet Gruplarına İlişkin Frekans Tablosu

Cinsiyetiniz	Frekans	Yüzde
Kadın	173	% 37,8
Erkek	285	% 62,2
Toplam	458	% 100,0

Tablo 1’de görüldüğü üzere, çalışma grubunun %37,8’i kadın katılımcılardan, %62,2’si ise erkek katılımcılardan meydana gelmektedir.

Tablo 2. Yaş Gruplarına İlişkin Frekans Tablosu

Yaş	Frekans	Yüzde
25 Yaş ve Altı	97	% 21,2
26-33 Yaş	122	% 26,6
34-41 Yaş	146	% 31,9
42-49 Yaş	68	% 14,8
50 Yaş ve Üzeri	25	% 5,5
Toplam	458	% 100,0

Tablo 2’deki bulgulara göre çalışma grubunun %21,2’si 25 yaş ve altı yaş grubunda, %26,6’sı 26-33 yaş grubunda, %31,9’u 34-41 yaş grubunda, %14,8’i 42-49 yaş grubunda ve %5,5’i 50 yaş ve üzeri yaş grubunda yer almaktadır.

Tablo 3. Medeni Duruma İlişkin Frekans Tablosu

Medeni Durum	Frekans	Yüzde
Evli	291	% 63,5
Bekâr	167	% 36,5
Toplam	458	% 100,0

Tablo 3’teki bulgulara göre çalışma grubunun %63,5’i evli katılımcılardan, %36,5’i ise bekâr katılımcılardan oluşmaktadır.

Tablo 4. Eğitim Düzeyine İlişkin Frekans Tablosu

Eğitim Düzeyi	Frekans	Yüzde
İlköğretim	13	% 2,8
Lise	111	% 24,2
Ön Lisans	82	% 17,9
Lisans	183	% 40,0
Lisansüstü	69	% 15,1
Toplam	458	% 100,0

Tablo 4’teki bulgulara göre, çalışma grubunun %2,8’si ilköğretim mezunu, %24,2’si lise mezunu, %17,9’u ön lisans mezunu, %40,0’i lisans mezunu ve %15,1’i lisansüstü mezunu kişilerden oluşmaktadır.

Tablo 5. Mevcut Pozisyonda Çalışma Süresine İlişkin Frekans Tablosu

Mevcut Pozisyonda Çalışma Süresi	Frekans	Yüzde
1-2 Yıl	106	% 23,1
3-4 Yıl	108	% 23,6
5-6 Yıl	72	% 15,7
7-8 Yıl	40	% 8,7
9-10 Yıl	42	% 9,2
11 Yıl ve Üzeri	90	% 19,7
Toplam	458	% 100,0

Tablo 5'teki bulgulara göre, çalışma grubundaki mevcut pozisyonunda 1-2 yıldır çalışan katılımcıların oranı %23,1 olarak, 3-4 yıldır çalışan katılımcıların oranı %23,6 olarak, 5-6 yıldır çalışan katılımcıların oranı %15,7 olarak, 7-8 yıldır çalışan katılımcıların oranı %8,7 olarak, 9-10 yıldır çalışan katılımcıların oranı %9,2 olarak, 11 yıl ve daha fazla süredir çalışan katılımcıların oranı ise %19,7 olarak belirlenmiştir.

Tablo 6. Toplam Çalışma Süresine İlişkin Frekans Tablosu

Toplam Çalışma Hayatı	Frekans	Yüzde
1-4 Yıl	79	% 17,2
5-8 Yıl	95	% 20,7
9-12 Yıl	74	% 16,2
13-16 Yıl	68	% 14,8
17-20 Yıl	57	% 12,4
21 Yıl ve Üzeri	85	% 18,6
Toplam	458	% 100,0

Tablo 6'daki bulgulara göre, iş hayatındaki toplam çalışma süresi 1-4 yıl olan katılımcıların oranı %17,2 olarak, 5-8 yıl olan katılımcıların oranı %20,7 olarak, 9-12 yıl olan katılımcıların oranı %16,2 olarak, 13-16 yıl olan katılımcıların oranı %14,8 olarak, 17-20 yıl olan katılımcıların oranı %12,4 olarak, 21 yıl ve üzeri olan katılımcıların oranı ise %18,6 olarak tespit edilmiştir.

3.2. Kronemik Algısı Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Analizlerine İlişkin Bulgular

Geliştirilmesi amaçlanan kronemik algısı ölçeğinin 31 maddeden oluşan madde havuzunun kapsam geçerliği yönünden değerlendirilmesi için madde havuzu 11 tane uzmana gönderilmiş ve uzmanların görüşleri alınmıştır.

Uzman görüş formundan alınan cevaplar doğrultusunda elde edilen veriler kullanılarak CVI indeksi madde havuzunda yer alan her bir madde için;

$$CVI = \frac{n_e - \frac{N}{2}}{\frac{N}{2}}$$

eşitliği yardımıyla hesaplanmıştır. Burada ne ilgili maddenin ölçekte yer almasının uygun olduğunu belirten uzmanların sayısını, N ise toplam uzman sayısını ifade etmektedir (Lawshe, 1975: 567).

Lawshe (1975) değerlendirmeye katılan uzman sayısına göre bir maddenin ölçekte kalabilmesi için sahip olması gereken minimum CVI değerlerini Tablo 9'daki gibi belirlemiştir.

Tablo 7. Maddelere Ait CVI Değerleri

Panelist (Uzman) Sayısı	Min. CVI Değeri	Panelist (Uzman) Sayısı	Min. CVI Değeri
5	0,99	13	0,54
6	0,99	14	0,51
7	0,99	15	0,49
8	0,75	20	0,42
9	0,78	25	0,37
10	0,62	30	0,33
11	0,59	35	0,31
12	0,56	40	0,29

Çalışmada değerlendirmesine başvuru olan uzman sayısı 11 olduğu için Tablo 7'ye göre maddelerin ölçekte yer alabilmesi için sahip olması gereken minimum CVI değeri 0,59 olarak belirlenmiştir. Buna göre yapılan değerlendirme sonrasında, CVI değeri 0,59'un altında olan Madde 16, Madde 17 ve Madde 29 ölçekten çıkarılmıştır. Yeterli CVI değerine sahip olan

diğer maddeler ise ölçekte kalmıştır. Bu işlem sonucunda madde havuzundan üç madde çıkarılmış olup ölçeğin taslak hali 28 maddeden oluşmuştur. Ölçekte yer alan 28 maddenin CVI değerlerinin ortalaması alınarak ölçeğin tamamı için CVI değeri 0,92 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, 28 maddelik taslak ölçeğin ölçmeyi amaçladığı kapsamın %92'sini ölçtüğü şeklinde yorumlanabilir.

Yapı geçerliği, bir ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı kavramsal yapıyı ne derece doğru ölçtüğüyle ilgilenmektedir. Ölçeğin ölçtüğü ana yapıya ait alt boyutların istatistiksel olarak ortaya konulması için açımlayıcı faktör analizi kullanılmaktadır. Başka bir deyişle açımlayıcı faktör analizi, ölçülmesi amaçlanan özelliğin alt boyutlarının istatistiksel olarak tanımlanması işlevini görmektedir. Faktör analizinde her zaman çok boyutlu bir yapı tanımlamak mümkün olmayabilmekte, bazen ölçme aracındaki tüm maddeler sadece bir boyutu (ana yapıyı) ölçer nitelikte olup, ölçme yapısı tek boyutlu olabilmektedir. Bu nedenle, ölçek geliştirme çalışmalarında mutlaka açımlayıcı faktör analizi yapılarak, ölçmeye konu olan kavramsal yapının tek boyutlu mu yoksa çok boyutlu mu olduğu ortaya konulmalıdır (Kartal, Bardakçı 2018: 40).

Faktör analizi, her veri seti için uygun olmayabilir. Bir veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığı alanyazında Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Bartlett testi kullanılarak incelenmektedir. KMO katsayısı, bir araştırmanın örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterliğinin belirlenmesinde kullanılan bir katsayıdır ve KMO değeri Tablo 8'deki kriterlere göre değerlendirilmektedir (Tavşancıl, 2002: 50).

Tablo 8. Kritik KMO Değerleri

KMO Değeri	Örneklem Yeterliği
0,00-0,49	Kabul Edilemez
0,50-0,59	Zayıf
0,60-0,69	Orta
0,70-0,79	İyi
0,80-0,89	Çok İyi

Bartlett testi ise küresellik (sphericity) testi olarak da adlandırılmaktadır ve verilerin faktör analizine uygunluğunu normallik varsayımı temelinde test etmektedir. Faktör analizinde tüm değişkenlerin ve bu değişkenlerin bütün lineer kombinasyonlarının normal dağılımdan gelmesi varsayımı mevcuttur. Bartlett testinin istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) olması, bu varsayımın sağlandığını ifade etmektedir.

Yapılan açımlayıcı faktör analizi işlemi sonucunda elde edilen KMO katsayısı değeri ve Bartlett Testi sonuçları Tablo 9'daki gibidir.

Tablo 9. KMO Katsayısı ve Bartlett Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Ölçüm Yeterliği	0,784	
Bartlett Testi	Ki-Kare Değeri	2739,676
	S.d	378
	p	0,000

Tablo 9'da verilen bulgular doğrultusunda 28 maddeden oluşan taslak ölçeğe ait verilere ilişkin KMO istatistiği 0,784 olarak hesaplanmıştır. Bu değer "iyi" sınıflandırmasına karşılık gelmektedir. Buna göre örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli ve iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda Bartlett testinin sonucu da anlamlı bulunmuştur ($p < 0,001$). Buna göre küresellik varsayımının da sağlandığı ve verilerin faktör analizine uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kronemik Algısı Ölçeğine yönelik faktör analizi, Temel Bileşenler Analizi (Principal Components Analysis) ve Varimaks Rotasyon yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. İlk aşamada hiçbir faktör altında toplanmayan veya faktör yükü birden fazla faktörde birbirinden ayırt edilemeyecek kadar (iki faktördeki madde yükü arasındaki fark 0,10'dan daha az) yakın olan ve toplam açıklanan varyansı olumsuz etkileyen maddeler belirlenmiştir. Bu özellikleri taşıyan Madde 8, Madde 19 ve Madde 24 ölçekten çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Tekrarlanan analizler sonucunda aynı özellikleri taşıdığı belirlenen 9 adet madde (Madde 2, Madde 4, Madde 9, Madde 10, Madde 11, Madde 12, Madde 15, Madde 25 ve Madde 28) daha ölçekten çıkarılmış ve ölçeğin ölçme yapısına nihai hali verilmiştir. Yapılan son faktör analizi sonucunda elde edilen döndürülmüş bileşenler matrisi Tablo 10'da verildiği gibidir.

Tablo 10. Döndürme Sonrası Faktörler ve Madde Yük Değerleri

Maddeler	Faktörler				
	1. Faktör	2. Faktör	3. Faktör	4. Faktör	5. Faktör
Madde21	0,806				
Madde7	0,729				
Madde22	0,653				
Madde20	0,473				
Madde13		0,742			
Madde18		0,736			
Madde16		0,703			
Madde1			0,803		
Madde3			0,750		
Madde14			0,588		
Madde23				0,760	
Madde26				0,747	
Madde27				0,552	
Madde5					0,682
Madde6					0,663
Madde17					0,555

Tablo 10'da görüldüğü üzere ölçeğin nihai hali toplam 16 maddeden ve 5 alt boyuttan meydana gelmektedir. Aynı zamanda maddelerin faktör yükü değerlerinin 0,473 ile 0,806 aralığında değişim gösterdiği görülmektedir. Maddelerin ait olduğu faktörle olan ilişkisinin göstergesi olan faktör yük değeri için alanyazında 0,45 üzeri değerler madde seçimi için iyi bir ölçüt olarak önerilmektedir (Büyüköztürk, 2010: 118). Başka bir değerlendirmeye göre ise, Varimax rotasyonu sonucunda elde edilen faktör yükleri kabaca "0,32-0,44 arası=kötü", "0,45-0,54 arası=normal", "0,55-0,62 arası=iyi", "0,63-0,70 arası=çok iyi" ve "0,70 üzeri=mükemmel" olarak sınıflandırılmaktadır (Comrey ve Lee, 1992; akt: (Dede ve Yaman, 2008)). Bu ölçütler dikkate alındığında Tablo 1.1'de verilen sonuçlar için, madde faktör yüklerinin 1 tane madde için 0,45-0,54 arasında "normal", 3 tane madde için 0,55 -0,62 arasında "iyi", 3 tane madde için 0,63 -0,70 arasında "çok iyi" ve 9 tane madde için de 0,7'in üzerinde "mükemmel" olarak değişim gösterdiği görülmektedir. Bu bulgular kronemik algısı ölçeğinin maddelerine ait faktör yük değerlerinin yapı geçerliği yönünden oldukça yeterli değerler olduklarını göstermektedir.

Faktör analizi sonucunda elde edilen beş faktöre ait özdeğerler ve faktörlerin açıkladıkları varyans oranları ise Tablo 11'deki gibidir.

Tablo 11. Faktörlere Ait Özdeğerler ve Açıklanan Varyans Değerleri

Ölçek Alt Boyutu	Maddeler	Faktör Yükü Değeri	Özdeğer	Varyans (%)	Kümülatif Varyans (%)
Faktör 1	Madde21	0,806	3,183	19,893	19,893
	Madde7	0,729			
	Madde22	0,653			
	Madde20	0,473			
Faktör 2	Madde13	0,742	2,256	14,100	33,993
	Madde18	0,736			
	Madde16	0,703			
Faktör 3	Madde1	0,803	1,327	8,292	42,285

	Madde3	0,750			
	Madde14	0,588			
Faktör 4	Madde23	0,760	1,293	8,080	50,365
	Madde26	0,747			
	Madde27	0,552			
Faktör 5	Madde5	0,682	1,224	7,649	58,014
	Madde6	0,663			
	Madde17	0,555			

Bir ölçekte yer alacak faktör sayısını belirlemede en yaygın kabul gören ölçüt hesaplanan özdeğeri 1'den büyük olan faktörlerin ölçüğe alınmasıdır (Büyükoztürk, 2002:119). Buna alanyazında Kaiser kriteri de denmektedir (Kartal ve Bardakçı, 2018: 42). Bu bağlamda Tablo 4.12'deki değerler dikkate alındığında faktörlere ait özdeğerlerin sırasıyla Faktör 1 için 3,183 olarak, Faktör 2 için 2,256 olarak, Faktör 3 için 1,327 olarak, Faktör 4 için 1,293 olarak, Faktör 5 içinse 1,224 olarak hesaplandığı görülmektedir.

Özdeğerlerin açıkladığı kümülatif varyans miktarının toplam varyansı açıklama oranı tatmin edici bir düzeye gelene kadar faktörler ölçüm modeline alınabilmektedir. Literatürde bu düzeyin sosyal bilimler için % 40 ile % 60 arasında olması yeterli görülmektedir (Karagöz, 2016:880). Analiz sonucunda açıklanan varyans oranı ne kadar yüksekse ortaya konulan çok faktörlü yapı da o kadar güçlü olur. Bu bakımdan toplam açıklanan varyansın yüksek olması aynı zamanda yapı geçerliliğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Bu aşamada yine Tablo 11'deki bulgular göz önüne alındığında, geliştirilmekte olan kronemik algısı ölçeğinin toplam varyansın % 58,014'ünü açıkladığı (Faktör 1: %19,893, Faktör 2: % 14,100, Faktör 3: %8,292, Faktör 4: %8,080, Faktör 5: %7,649) görülmektedir. bu açıklanan varyans değerinin kritik değer olan %60'a yakın ve yeterli bir değer olduğu söylenebilir.

Kronemik algısı ölçeğinin faktör analizi sonucunda elde edilen bütün bu bulgular dikkate alındığında ölçeğin yapı geçerliliğinin olduğu söylenebilir.

Faktör analizinin temel amacı, çok sayıdaki değişkeni daha az değişkene indirgemek olduğundan dolayı analiz sonucunda elde edilen faktörlere birer ad verilmesi gerekmektedir. Bu ad verme işlemi faktörü oluşturan değişkenlerin (maddelerin) yapısına bakarak yapılabilir (Nakip 2006: 435). Aşağıda faktör analizi sonucunda elde edilen 5 faktörü oluşturan maddeler ve maddelerin yapıları (anlamları) göz önünde bulundurularak bu faktörlere verilen adlar belirtilmiştir. Adlandırma işlemi uzman görüşüne de başvurularak araştırmacılar tarafından yapılmıştır.

Faktör 1: Kronemik Bilinci

Madde 21: Görüşmelerimde karşı tarafı zaman zaman bilerek bekletirim.

Madde 7: Statü sahibi kişilerin karşısındaki insanı daha çok bekletme hakkı olduğunu düşünüyorum.

Madde 22: Görüşme takvimimi zaman zaman değiştiririm.

Madde 20: Görüşmelerimde genellikle karşı taraftan daha fazla konuşurum.

Faktör 2: Statü ve Güç Mesafesi

Madde 13: Karşımdaki insan konuşurken araya girme ihtiyacı duyduğumda karşımdakinin sözünün bitmesini beklerim.

Madde 18: Karşımdaki insan konuşurken araya girme ihtiyacı duyduğumda karşımdaki insanın sözünü keserim.

Madde 16: Görüşmelerimde karşı tarafın sözünü kesmekten çekinmem.

Faktör 3: Kronemik Algısı

Madde 1: Zaman ile iletişim arasında bir bağ vardır.

Madde 3: Zamanın kişiler arası iletişim üzerinde etkisi vardır.

Madde 14: Zaman iletişimi etkilemektedir.

Faktör 4: Monokronik-Polikronik Zaman

Madde 23: Randevularıma geç kaldığımda veya katılmadığımda kendimi rahatsız hissederim.

Madde 26: Benim için "vakit nakittir".

Madde 27: Uzun süre beklemek zorunda kaldığım görüşmelerden yeterli verimi alamam.

Faktör 5: Kültür Etkisi

Madde 5: Birinin beni bilerek beklettiğini hissedersen sinirlenirim.

Madde 6: Statü sahibi kişilerin karşısındaki insanı daha çok beklediğini düşünüyorum.

Madde 17: Batılı ülkelerin zaman konusunda daha hassas olduğunu düşünüyorum.

3.3. Ölçeğin Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Kronemik algısı ölçeğinin ve alt boyutlarının güvenirliliği, ölçeğin tümü ve alt boyutları için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları hesaplanarak incelenmiştir. Cronbach Alpha katsayıları ile birlikte alt boyutlara ve ölçeğin tamamına ait bazı betimleyici istatistikler Tablo 12'deki gibidir.

Tablo 12. Faktörlere Ait Özdeğerler ve Açıklanan Varyans Değerleri

Alt Boyutlar	N	Ort.	ss.	Minimum	Maksimum	Cronbach Alpha
Kronemik Bilinci	458	2,31	0,88	1,00	5,00	0,717
Statü ve Güç Mesafesi	458	4,04	0,85	1,00	5,00	0,687
Kronemik Algısı	458	4,39	0,59	2,00	5,00	0,665
Monokronik - Polikronik Zaman	458	4,24	0,74	2,00	5,00	0,653
Kültür Etkisi	458	4,01	0,78	1,67	5,00	0,612
Toplam	458	3,32	0,47	2,19	4,75	0,691

Çalışmaya katılan katılımcıların "kronemik bilinci" alt boyut ortalama puanları düşük düzeyde, "statü ve güç mesafesi" ile "kültür etkisi" alt boyut ortalama puanları yüksek düzeyde, "kronemik algısı" ile "Monokronik - Polikronik Zaman" alt boyut ortalama puanları çok yüksek düzeyde, toplam ölçek ortalama puanları ise orta düzeyde olarak belirlenmiştir. (Tablo 12).

Bir Likert ölçeği için güvenirliliğin önemli bir göstergesi olan Cronbach α iç tutarlılık katsayısı diğer güvenilirlik katsayıları gibi, kabaca 0,70'ten büyük bir değer alırsa ölçeğin güvenilir olduğu yönünde yorumlanabilir. Bununla birlikte Cronbach α katsayısı alanyazında yaygın kabul görmüş olan bir kritere göre değerlendirilerek (Kartal ve Bardakçı, Tutum Ölçekleri, 2019: 76): Tablo 12'de verilen kronemik algısı ölçeği ve alt boyutlarına ait Cronbach Alpha katsayısı değerleri göz önüne alındığında ölçeğin ve alt boyutların tamamının Cronbach Alpha katsayılarının 0,60-0,80 aralığında değer aldığı görülmektedir. Buna göre hem ölçeğin bütününe hem de alt boyutlarının tamamının oldukça güvenilir olduğu söylenebilir (Tablo 12).

3.4. Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyut Ortalama Puanlarının Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular

Bu kısımda, katılımcıların kronemik algısı ölçeğinden ve alt boyutlarından aldıkları ortalama puanların çeşitli demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan hipotez testlerine ait bulgulara yer verilmiştir. Her bir demografik değişken için sıfır hipotezi ve alternatif hipotez aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H₀: Katılımcıların kronemik algısı ölçeği ortalama puanları ve alt boyut ortalama puanları ilgili demografik değişkene göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H₁: Katılımcıların kronemik algısı ölçeği ortalama puanları ve alt boyut ortalama puanları ilgili demografik değişkene göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Cinsiyete Göre Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyut Ortalama Puanlarının Karşılaştırılması

Araştırmaya katılan beyaz yakalılarının kronemik algısı ölçeği ve alt boyutlarının ortalama puanlarının katılımcıların cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği bağımsız gruplar için t testi ile incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 13'deki gibidir.

Tablo 13. Cinsiyete Göre Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin t Testi Sonuçları

Değişken	Cinsiyet	N	Ort.	ss	t	p
Kronemik Bilinci	Kadın	173	2,24	0,86	-1,237	0,217
	Erkek	285	2,35	0,89		
Statü ve Güç Mesafesi	Kadın	173	4,08	1,00	0,748	0,455
	Erkek	285	4,01	0,92		
Kronemik Algısı	Kadın	173	4,35	0,61	-0,884	0,377
	Erkek	285	4,40	0,58		
Monokronik-Polikronik Zaman	Kadın	173	4,22	0,74	-0,500	0,617
	Erkek	285	4,25	0,74		
Kültür Etkisi	Kadın	173	3,90	0,78	-2,322	0,021

	Erkek	285	4,08	0,77		
Toplam	Kadın	173	3,26	0,51	-1,857	0,064
	Erkek	285	3,35	0,43		

Tablo 13'deki t testi bulgularına göre, araştırmaya katılan beyaz yakalıların kronemik algısı ölçeği ve ilk dört alt boyutlarının ortalama puanlarının katılımcıların cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık göstermediği söylenebilir ($p>0,05$). Katılımcıların "Kültür Etkisi" alt boyutu ortalama puanlarının ise katılımcıların cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($t=-2,322$; $p<0,05$). Grup ortalamaları dikkate alındığında, erkek katılımcıların "Kültür Etkisi" alt boyut ortalama puanlarının kadın katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir.

Yaşa Göre Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyut Ortalama Puanlarının Karşılaştırılması

Araştırmaya katılan beyaz yakalıların kronemik algısı ölçeği ve alt boyutlarının ortalama puanlarının katılımcıların yaşına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği tek yönlü varyans analizi (Oneway ANOVA) ile incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 14 ve Tablo 15'deki gibidir:

Tablo 14. Yaş Gruplarına Göre Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyut Ortalama Puanlarına İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişken	Yaş Grupları	N	Ort.	ss
Kronemik Bilinci	25 Yaş ve Altı	97	2,48	1,10
	26-33 Yaş	122	2,30	0,83
	34-41 Yaş	146	2,23	0,74
	42-49 Yaş	68	2,30	0,97
	50 Yaş ve Üzeri	25	2,14	0,65
Statü ve Güç Mesafesi	25 Yaş ve Altı	97	4,08	0,96
	26-33 Yaş	122	4,17	0,90
	34-41 Yaş	146	3,98	0,97
	42-49 Yaş	68	3,90	0,92
	50 Yaş ve Üzeri	25	3,93	1,09
Kronemik Algısı	25 Yaş ve Altı	97	4,17	0,70
	26-33 Yaş	122	4,50	0,54
	34-41 Yaş	146	4,41	0,57
	42-49 Yaş	68	4,39	0,51
	50 Yaş ve Üzeri	25	4,53	0,51
Monokronik-Polikronik Zaman	25 Yaş ve Altı	97	4,28	0,71
	26-33 Yaş	122	4,26	0,69
	34-41 Yaş	146	4,14	0,86
	42-49 Yaş	68	4,32	0,64
	50 Yaş ve Üzeri	25	4,35	0,54
Kültür Etkisi	25 Yaş ve Altı	97	3,85	0,79
	26-33 Yaş	122	3,97	0,79
	34-41 Yaş	146	4,04	0,80
	42-49 Yaş	68	4,27	0,66
	50 Yaş ve Üzeri	25	3,99	0,71
Toplam	25 Yaş ve Altı	97	3,28	0,57
	26-33 Yaş	122	3,30	0,45
	34-41 Yaş	146	3,30	0,40
	42-49 Yaş	68	3,42	0,47
	50 Yaş ve Üzeri	25	3,34	0,45

Tablo 15. Yaşa Göre Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Değişken	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Kronemik Bilinci	Gruplar Arası	4,271	4	1,068	1,383	0,239
	Gruplar İçi	349,826	453	,772		
	Toplam	354,097	457			
Statü ve Güç Mesafesi	Gruplar Arası	4,514	4	1,128	1,248	0,290
	Gruplar İçi	409,607	453	,904		
	Toplam	414,121	457			
Kronemik Algısı	Gruplar Arası	6,666	4	1,667	4,962	0,001
	Gruplar İçi	152,155	453	,336		
	Toplam	158,822	457			
	Gruplar Arası	2,434	4	,608	1,114	0,349

Monokronik-Polikronik Zaman	Gruplar İçi	247,369	453	,546		
	Toplam	249,803	457			
Kültür Etkisi	Gruplar Arası	7,676	4	1,919	3,210	0,013
	Gruplar İçi	270,781	453	,598		
	Toplam	278,457	457			
Toplam	Gruplar Arası	,945	4	,236	1,085	0,363
	Gruplar İçi	98,589	453	,218		
	Toplam	99,533	457			

Tablo 14 ve Tablo 15'deki ANOVA testi bulgularına göre katılımcıların kronemik algısı ölçeği ortalama puanları katılımcıların yaşına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($F=1,085$; $p>0,05$). Ölçek alt boyut puanlarına yönelik bulgular dikkate alındığında, "Kronemik Bilinci", "Statü ve Güç Mesafesi" ve "Monokronik-Polikronik Zaman" alt boyut ortalama puanlarının da katılımcıların yaşına göre anlamlı bir farklılık göstermediği söylenebilir ($p>0,05$). "Kronemik Algısı" ve "Kültür Etkisi" alt boyutlarının ortalama puanlarının ise katılımcıların yaşına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir ($p<0,05$).

Yapılan Tamhane T2 çoklu karşılaştırma testi sonucunda yaşları 26-33 yaş aralığında olan ve 51 yaş ve üzerinde olan grupların ortalama "Kronemik Algısı" puanlarının yaşları 25 ve altında olan gruba göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yine Tamhane T2 çoklu karşılaştırma testi sonuçlarına göre yaşları 42-49 yaş aralığında olan grubun ortalama "Kültür Etkisi" alt boyut puanlarının yaşları 25 ve altında olan ve yaşları 26-33 yaş aralığında olan gruplara göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Medeni Duruma Göre Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyut Ortalama Puanlarının Karşılaştırılması

Araştırmaya katılan beyaz yakalıların kronemik algısı ölçeği ve alt boyut ortalama puanlarının katılımcıların medeni durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği bağımsız gruplar için t testi ile incelenmiş ve Tablo 4.17'deki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 16. Medeni Duruma Göre Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin t Testi Sonuçları

Değişken	Medeni Durum	N	Ort.	ss	t	p
Kronemik Bilinci	Evli	291	2,23	0,76	-2,232	0,026
	Bekâr	167	2,44	1,05		
Statü ve Güç Mesafesi	Evli	291	4,02	0,95	-0,587	0,558
	Bekâr	167	4,07	0,96		
Kronemik Algısı	Evli	291	4,40	0,56	0,903	0,367
	Bekâr	167	4,35	0,63		
Monokronik-Polikronik Zaman	Evli	291	4,21	0,76	-1,085	0,279
	Bekâr	167	4,29	0,69		
Kültür Etkisi	Evli	291	4,09	0,72	2,797	0,005
	Bekâr	167	3,87	0,86		
Toplam	Evli	291	3,31	0,42	-0,101	0,919
	Bekâr	167	3,32	0,54		

Tablo 16'daki t testi sonuçlarına göre, araştırmaya katılan beyaz yakalıların kronemik algısı ölçeğinden ve "Statü ve Güç Mesafesi", "Kronemik Algısı" ve "Monokronik-Polikronik Zaman" alt boyutlarından aldıkları ortalama puanların katılımcıların medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p>0,05$). Katılımcıların "Kronemik Bilinci" ve "Kültür Etkisi" alt boyut ortalama puanlarının ise katılımcıların medeni durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($p<0,05$). Grup ortalamaları dikkate alındığında, bekâr katılımcıların "Kronemik Bilinci" alt boyut ortalama puanlarının evli olan katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir. Aynı zamanda evli katılımcıların "Kültür Etkisi" alt boyut ortalama puanlarının ise bekâr katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Eğitim Düzeyine Göre Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyut Ortalama Puanlarının Karşılaştırılması

Araştırmaya katılan beyaz yakalıların kronemik algısı ölçeği ve alt boyutlarının ortalama puanlarının katılımcıların eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği tek yönlü varyans analizi (Oneway ANOVA) ile incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 17 ve Tablo 18'de verildiği gibidir:

Tablo 17. Eğitim Düzeyi Gruplarına Göre Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyut Ortalama Puanlarına İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişken	Eğitim Düzeyi	N	Ort.	ss
Kronemik Bilinci	İlköğretim	13	2,94	1,12
	Lise	111	2,39	1,06
	Ön Lisans	82	2,46	0,89
	Lisans	183	2,15	0,75
	Lisansüstü	69	2,28	0,72
Statü ve Güç Mesafesi	İlköğretim	13	3,36	0,70
	Lise	111	3,95	1,08
	Ön Lisans	82	3,92	1,03
	Lisans	183	4,18	0,88
	Lisansüstü	69	4,08	0,78
Kronemik Algısı	İlköğretim	13	4,00	1,05
	Lise	111	4,27	0,62
	Ön Lisans	82	4,44	0,55
	Lisans	183	4,44	0,53
	Lisansüstü	69	4,43	0,59
Monokronik-Polikronik Zaman	İlköğretim	13	3,97	0,97
	Lise	111	4,07	0,93
	Ön Lisans	82	4,14	0,68
	Lisans	183	4,38	0,59
	Lisansüstü	69	4,30	0,71
Kültür Etkisi	İlköğretim	13	3,74	0,86
	Lise	111	3,98	0,82
	Ön Lisans	82	3,89	0,75
	Lisans	183	4,05	0,75
	Lisansüstü	69	4,16	0,80
Toplam	İlköğretim	13	3,43	0,62
	Lise	111	3,29	0,55
	Ön Lisans	82	3,34	0,50
	Lisans	183	3,30	0,39
	Lisansüstü	69	3,36	0,43

Tablo 18. Eğitim Düzeyine Göre Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Değişken	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Kronemik Bilinci	Gruplar Arası	12,470	4	3,118	4,134	0,003
	Gruplar İçi	341,626	453	,754		
	Toplam	354,097	457			
Statü ve Güç Mesafesi	Gruplar Arası	11,982	4	2,996	3,374	0,010
	Gruplar İçi	402,139	453	,888		
	Toplam	414,121	457			
Kronemik Algısı	Gruplar Arası	4,493	4	1,123	3,297	0,011
	Gruplar İçi	154,329	453	,341		
	Toplam	158,822	457			
Monokronik-Polikronik Zaman	Gruplar Arası	8,909	4	2,227	4,188	0,002
	Gruplar İçi	240,894	453	,532		
	Toplam	249,803	457			
Kültür Etkisi	Gruplar Arası	4,146	4	1,036	1,712	0,146
	Gruplar İçi	274,311	453	,606		
	Toplam	278,457	457			
Toplam	Gruplar Arası	,502	4	,126	0,574	0,681
	Gruplar İçi	99,031	453	,219		
	Toplam	99,533	457			

Tablo 17 ve Tablo 18'deki ANOVA testi sonuçlarına göre katılımcıların kronemik algısı ölçeği ortalama puanları katılımcıların eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($F=0,574$; $p>0,05$). Ölçeğin alt boyut puanlarına ilişkin bulgulara göre ise sadece "Kültür Etkisi" alt boyutunun ortalama puanının katılımcıların eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir ($F=1,712$; $p>0,05$). "Kronemik Bilinci", "Statü ve Güç Mesafesi", "Kronemik Algısı" ve "Monokronik-Polikronik Zaman" alt boyutlarının ortalama puanları ise katılımcıların eğitim düzeyine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir ($p<0,05$).

Farklılık tespit edilen alt boyutlara ilişkin yapılan Tamhane T2 çoklu karşılaştırma testi sonuçları ise şu şekilde sıralanmaktadır:

- İlköğretim mezunu olan grubun ortalama “Kronemik Bilinci” puanının hem lise mezunu olan hem lisans mezunu olan hem de lisansüstü mezunu olan gruplara göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu belirlenmiştir.
- İlköğretim mezunu olan grubun ortalama “Statü ve Güç Mesafesi” puanının hem lise mezunu olan, hem ön lisans mezunu olan, hem lisans mezunu olan hem de lisansüstü mezunu olan her dört gruba göre de anlamlı derecede daha düşük olduğu tespit edilmiştir.
- İlköğretim mezunu olan grubun ortalama “Kronemik Algısı” puanının ön lisans mezunu, lisans mezunu ve lisansüstü mezunu olan her üç gruba göre anlamlı derecede daha düşük olduğu bulunmuştur.
- Ön lisans mezunu ve lisans mezunu olan grupların ortalama “Monokronik-Polikronik Zaman” alt boyut puanlarının lise mezunu olan gruba göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca lisans mezunu olan grubun ortalama “Monokronik-Polikronik Zaman” alt boyut puanının ön lisans mezunu olan gruba göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Mevcut Pozisyonda Çalışma Süresine Göre Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyut Ortalama Puanlarının Karşılaştırılması

Katılımcıların mevcut pozisyonlarında çalışma sürelerine göre kronemik algısı ölçeği ve alt boyutlarının ortalama puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği tek yönlü varyans analizi (Oneway ANOVA) ile test edilmiş ve Tablo 4.20 ile Tablo 4.21’de verilen bulgular elde edilmiştir.

Tablo 19. Mevcut Pozisyonda Çalışma Süresine Göre Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyut Ortalama Puanlarına İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişken	Mevcut Pozisyonda Çalışma Süresi	N	Ort.	ss
Kronemik Bilinci	1-2 Yıl	106	2,28	0,95
	3-4 Yıl	108	2,42	0,97
	5-6 Yıl	72	2,39	1,00
	7-8 Yıl	40	2,33	0,57
	9-10 Yıl	42	2,18	0,84
	11 Yıl ve Üzeri	90	2,19	0,70
Statü ve Güç Mesafesi	1-2 Yıl	106	4,01	0,96
	3-4 Yıl	108	4,03	1,03
	5-6 Yıl	72	3,97	1,01
	7-8 Yıl	40	3,92	0,97
	9-10 Yıl	42	4,12	0,78
	11 Yıl ve Üzeri	90	4,16	0,87
Kronemik Algısı	1-2 Yıl	106	4,24	0,63
	3-4 Yıl	108	4,41	0,66
	5-6 Yıl	72	4,34	0,61
	7-8 Yıl	40	4,44	0,47
	9-10 Yıl	42	4,49	0,46
	11 Yıl ve Üzeri	90	4,49	0,51
Monokronik-Polikronik Zaman	1-2 Yıl	106	4,10	0,75
	3-4 Yıl	108	4,33	0,69
	5-6 Yıl	72	4,32	0,54
	7-8 Yıl	40	4,46	0,55
	9-10 Yıl	42	3,74	1,22
	11 Yıl ve Üzeri	90	4,36	0,57
Kültür Etkisi	1-2 Yıl	106	3,78	0,81
	3-4 Yıl	108	3,93	0,76
	5-6 Yıl	72	4,13	0,73
	7-8 Yıl	40	4,21	0,67
	9-10 Yıl	42	4,24	0,82
	11 Yıl ve Üzeri	90	4,09	0,78
Toplam	1-2 Yıl	106	3,22	0,50
	3-4 Yıl	108	3,34	0,50
	5-6 Yıl	72	3,39	0,51
	7-8 Yıl	40	3,44	0,33
	9-10 Yıl	42	3,23	0,47
	11 Yıl ve Üzeri	90	3,32	0,37

Tablo 20. Mevcut Pozisyonda Çalışma Süresine Göre Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Değişken	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Kronemik Bilinci	Gruplar Arası	3,940	5	,788	1,017	0,407
	Gruplar İçi	350,157	452	,775		
	Toplam	354,097	457			
Statü ve Güç Mesafesi	Gruplar Arası	2,649	5	,530	0,582	0,714
	Gruplar İçi	411,472	452	,910		
	Toplam	414,121	457			
Kronemik Algısı	Gruplar Arası	4,021	5	,804	2,348	0,040
	Gruplar İçi	154,800	452	,342		
	Toplam	158,822	457			
Monokronik-Polikronik Zaman	Gruplar Arası	17,361	5	3,472	6,752	0,000
	Gruplar İçi	232,442	452	,514		
	Toplam	249,803	457			
Kültür Etkisi	Gruplar Arası	11,380	5	2,276	3,852	0,002
	Gruplar İçi	267,077	452	,591		
	Toplam	278,457	457			
Toplam	Gruplar Arası	2,319	5	,464	2,156	0,058
	Gruplar İçi	97,215	452	,215		
	Toplam	99,533	457			

Tablo 19 ve Tablo 20'deki ANOVA bulgularına göre katılımcıların kronemik algısı ölçeği ortalama puanlarının katılımcıların mevcut pozisyonlarında çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir ($F=2,156$; $p>0,05$). Ölçeğin alt boyut puanlarına ilişkin bulgular göz önüne alındığında, "Kronemik Bilinci" ve "Statü ve Güç Mesafesi" alt boyut ortalama puanlarının katılımcıların mevcut pozisyonlarında çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği söylenebilir ($p>0,05$). "Kronemik Algısı", "Monokronik-Polikronik Zaman" ve "Kültür Etkisi" alt boyutlarının ortalama puanları ise katılımcıların mevcut pozisyonlarında çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$).

Farklılık tespit edilen alt boyutlara ilişkin yapılan Tamhane T2 çoklu karşılaştırma testi sonuçları şu şekildedir:

- Mevcut pozisyonunda çalışma süresi 11 yıl ve daha fazla olan grubun ortalama "Kronemik Algısı" puanının mevcut pozisyonunda çalışma süresi 1-2 yıl olan gruba göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu belirlenmiştir.
- Mevcut pozisyonunda çalışma süresi 1-2 yıl olan grubun ortalama "Statü ve Güç Mesafesi" alt boyut puanının diğer beş gruba göre de anlamlı derecede daha düşük olduğu belirlenmiştir.
- Mevcut pozisyonunda çalışma süresi 1-2 yıl olan grubun ortalama "Kültür Etkisi" alt boyut puanının mevcut pozisyonunda çalışma süresi hem 5-6 yıl olan, hem 7-8 yıl olan hem de 9-10 yıl olan gruplara göre anlamlı derecede daha düşük olduğu belirlenmiştir.

İş Hayatındaki Toplam Çalışma Süresine Göre Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyut Ortalama Puanlarının Karşılaştırılması

Katılımcıların iş hayatında yer aldıkları toplam çalışma sürelerine göre kronemik algısı ölçeği ve alt boyutlarının ortalama puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği tek yönlü varyans analizi (Oneway ANOVA) ile incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 4.22 ile Tablo 4.23'teki gibidir.

Tablo 21. Toplam Çalışma Süresine Göre Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyut Ortalama Puanlarına İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişken	Toplam Çalışma Süresi	N	Ort.	ss
Kronemik Bilinci	1-4 Yıl	79	2,29	0,86
	5-8 Yıl	95	2,59	1,15
	9-12 Yıl	74	2,24	0,83
	13-16 Yıl	68	2,34	0,69
	17-20 Yıl	57	2,21	0,79
	21 Yıl ve Üzeri	85	2,10	0,72
Statü ve Güç Mesafesi	1-4 Yıl	79	4,03	0,92
	5-8 Yıl	95	4,04	1,06
	9-12 Yıl	74	4,32	0,76
	13-16 Yıl	68	3,99	0,92
	17-20 Yıl	57	3,70	1,00
	21 Yıl ve Üzeri	85	4,07	0,94

Kronemik Algısı	1-4 Yıl	79	4,27	0,60
	5-8 Yıl	95	4,42	0,68
	9-12 Yıl	74	4,46	0,50
	13-16 Yıl	68	4,39	0,60
	17-20 Yıl	57	4,31	0,63
	21 Yıl ve Üzeri	85	4,44	0,49
Monokronik-Polikronik Zaman	1-4 Yıl	79	4,19	0,75
	5-8 Yıl	95	4,31	0,68
	9-12 Yıl	74	4,38	0,66
	13-16 Yıl	68	3,86	1,04
	17-20 Yıl	57	4,25	0,57
	21 Yıl ve Üzeri	85	4,40	0,56
Kültür Etkisi	1-4 Yıl	79	3,80	0,74
	5-8 Yıl	95	4,03	0,83
	9-12 Yıl	74	3,95	0,84
	13-16 Yıl	68	4,07	0,78
	17-20 Yıl	57	4,07	0,74
	21 Yıl ve Üzeri	85	4,15	0,70
Toplam	1-4 Yıl	79	3,25	0,41
	5-8 Yıl	95	3,39	0,65
	9-12 Yıl	74	3,27	0,45
	13-16 Yıl	68	3,27	0,41
	17-20 Yıl	57	3,37	0,40
	21 Yıl ve Üzeri	85	3,33	0,34

Tablo 22. Toplam Çalışma Süresine Göre Kronemik Algısı Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Değişken	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Kronemik Bilinci	Gruplar Arası	12,436	5	2,487	3,290	0,006
	Gruplar İçi	341,661	452	,756		
	Toplam	354,097	457			
Statü ve Güç Mesafesi	Gruplar Arası	12,827	5	2,565	2,890	0,014
	Gruplar İçi	401,294	452	,888		
	Toplam	414,121	457			
Kronemik Algısı	Gruplar Arası	2,104	5	,421	1,214	0,302
	Gruplar İçi	156,718	452	,347		
	Toplam	158,822	457			
Monokronik-Polikronik Zaman	Gruplar Arası	13,972	5	2,794	5,356	0,000
	Gruplar İçi	235,831	452	,522		
	Toplam	249,803	457			
Kültür Etkisi	Gruplar Arası	5,895	5	1,179	1,955	0,084
	Gruplar İçi	272,562	452	,603		
	Toplam	278,457	457			
Toplam	Gruplar Arası	1,304	5	,261	1,200	0,308
	Gruplar İçi	98,229	452	,217		
	Toplam	99,533	457			

Tablo 21 ve Tablo 22'deki ANOVA sonuçlarına göre katılımcıların kronemik algısı ölçeği ortalama puanları katılımcıların toplam çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($F=1,200$; $p>0,05$). Ölçeğin alt boyut puanlarına ilişkin bulgulara göre ise, "Kronemik Algısı" ve "Kültür Etkisi" alt boyut ortalama puanlarının katılımcıların toplam çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir ($p>0,05$). "Kronemik Bilinci", "Statü ve Güç Mesafesi" ve "Monokronik-Polikronik Zaman" alt boyutlarının ortalama puanlarının ise katılımcıların toplam çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Anlamlı farklılıklar tespit edilen alt boyutlara ilişkin yapılan Tamhane T2 çoklu karşılaştırma testi sonuçları aşağıda sıralanmıştır:

- İş hayatındaki toplam çalışma süresi 5-8 yıl arasında olan grubun ortalama "Kronemik Bilinci" puanının toplam çalışma süresi 21 yıl ve üzerinde olan gruba göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.
- Toplam çalışma süresi 17-20 yıl arasında olan grubun ortalama "Statü ve Güç Mesafesi" alt boyut puanının toplam çalışma süresi hem 1-4 yıl olan, hem 5-8 yıl olan, hem 9-12 yıl olan hem de 21 yıl ve üzerinde olan dört gruba göre de anlamlı derecede daha düşük olduğu belirlenmiştir.
- Toplam çalışma süresi 13-16 yıl arasında olan grubun ortalama "Monokronik-Polikronik Zaman" alt boyut puanının diğer beş toplam çalışma süresi grubuna göre de anlamlı derecede daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Zamansal iletişim, yani kronemik, aslen, iletişimde zamanın nasıl kullanıldığına odaklanır. Kişilerin iletişim esnasında, zamanlarını yönetirken ve kullanırken, farkında olarak veya olmayarak yaptıkları zamanla ilişkili eylem ve mesajları inceleyen "kronemik", zamanın iletişimi nasıl etkilediğini ve iletişimde nasıl kullanıldığı irdeler. Başta kültürler arası farklılıklar olmak üzere pek çok unsurun, zaman yönetimi ve teknoloji üzerindeki etkisinin incelenmesi yönetsel anlamda büyük önem taşımaktadır. Zaman, bekleme / bekletme, dakiklik, yanıt ve tepki verme süresi, zaman yönetimi ve benzeri şekillerde de kullanılabilen bir iletişim aracıdır. Tüm bunlar kişiler tarafından –kültürün de etkisiyle- iletişimi nasıl anladıkları, yorumladıkları ve kullandıkları hakkında anlam ifade eder. Son dönemlerde bütün bu sayılanlara, görev aciliyeti, çoklu görev tercihi, zaman perspektifi ve ilerleme hızı gibi kavramlar da eklenmiştir.

Kronemik ile ilgili alanyazın incelendiğinde bu alanda uluslararası çalışmalara rastlanmış ancak kapsamlı ve kronemik odaklı Türkçe bir çalışmaya ulaşılamadığından dolayı bu araştırmaya neredeyse sıfırdan başlanmıştır. Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket tekniği kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçek hazırlanırken ölçek geliştirme aşamalarının en doğru şekilde yapılmasına ve çalışmanın bilimsel etiğe uygun yürütülmesine titizlikle dikkat edilmiştir. Çalışma sonuçlarına bakıldığında ise, analizler sonucunda, kronemik algısı, kronemik bilinci, statü ve güç mesafesi, kronemik algısı, monokronik-polikronik zaman ve kültür etkisi olmak üzere 5 alt boyuta ulaşılmıştır. Bu boyutlar ve katılımcı profili arasında (özellikle belli boyutlar ve demografiler arasında) anlamlı ilişkiler tespit edilmiş, bu sonuçlar çalışmanın bulgular kısmında irdelenmiştir.

Katılımcıların kronemik algı ölçeği ve alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının çeşitli demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan hipotez testlerine göre ortaya çıkan bulgular şu şekilde özetlenebilir. Cinsiyete göre incelendiğinde katılımcıların "Kültür Etkisi" alt boyutu ortalama puanlarının katılımcıların cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($t=-2,322$; $p<0,05$). Erkek katılımcıların "Kültür Etkisi" alt boyutu puan ortalamalarının kadın katılımcılara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulguya göre kültürün zamansal iletişim üzerine etkisi olduğu, bu etkinin özellikle erkekler tarafından daha güçlü algılandığı söylenebilir. Yaşa göre bakıldığında; 26-33 yaş ve 51 yaş ve üzeri grupların "Kronemik Algısı" ortalama puanlarının 25 yaş ve altı gruba göre anlamlı derecede yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulguya göre yaşla beraber kronemik algısının da güçlendiği söylenebilir. 42-49 yaş grubundaki grubun "Kültür Etkisi" alt boyut puan ortalamaları, 25 yaş altı ve 26-33 yaş arasındaki gruplara göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Bu, kültürün, yine 40 yaş üstü kişiler için zamansal iletişim bağlamında daha baskın bir unsur olduğunu ifade edebilir. Medeni duruma göre değerlendirildiğinde, bekâr katılımcıların "Kronemik Bilinci" alt boyut ortalama puanlarının evli olan katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir. Aynı zamanda evli katılımcıların "Kültür Etkisi" alt boyut ortalama puanlarının ise bekâr katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Medeni durumun yaşla olan bağlantısı dikkate alındığında (25 yaş ve altının medeni durumunun bekâr olma ihtimalinin daha yüksek olması), bu bulgunun medeni durumdan çok yaşla ilgili olduğu sonucuna varılması da mümkündür. Eğitim düzeyine bakıldığında ilköğretim mezunu grubun "Statü ve Güç Mesafesi" puan ortalamasının lise mezunu, ön lisans mezunu, lisans mezunu ve lisansüstü mezunu olmak üzere dört gruba göre anlamlı düzeyde düşük olduğu belirlenmiştir. İlköğretim mezunu olan grubun "Kronemik Algısı" ortalama puanı, ön lisans, lisans ve lisansüstü mezunu olan üç gruba göre anlamlı derecede düşük bulunmuştur. Ön lisans ve lisans mezunu grupların "Monokronik-Polikronik Zaman" alt boyut puan ortalamalarının lise mezunu gruba göre anlamlı derecede yüksek olduğu belirlenmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, araştırmada incelenen örnekleme ilköğretim mezunu kişiler en az sayıdaki gruptur. Az sayıda ilköğretim mezununa ulaşılabilmiş olması bir kısıtlılık olarak nitelendirilebilir. Eğitim düzeyi ile mevcut pozisyonda çalışma süresi arttıkça "Kronemik Algısı" puanının arttığı görülmektedir. "Kültür Etkisi" alt boyutunda ise az kıdemli çalışanların ortalama puanlarının daha düşük olduğu bulunmuştur.

Bu çalışma sonuçlarının da açıkça ortaya koyduğu gibi, kronemik algısı kişiden kişiye değişiklik göstermektedir. Bu değişikliği tek bir sebebe bağlamak kuşkusuz ki doğru değildir. Kişilerin kültürleri, yaşları, statüleri veya çalışma süreleri gibi unsurlar kişilerin kronemik algılarını da farklılaştırmaktadır. Bununla beraber şunu da belirtmekte fayda vardır ki bu çalışmada ele alınan örneklemin evreni yansıttığı varsayılmıştır. Ancak örneklemin büyütülmesi ve çeşitlendirilmesi (farklı sektörler, farklı şehirler, farklı birimler vb.) daha güvenilir sonuçlar alınmasına imkân verecektir.

Sonuç olarak, bu çalışma kronemik, yani zamansal iletişim üzerinde yapılan fikir teatileri ve bu fikir teatileri sonucunda "zamansal iletişimin nasıl algılandığına" dair oluşan merak sonucu ortaya çıkmıştır. Kronemik gibi sübjektif bir kavramı nicel hale getirmek, ölçmek ve yorumlamak elbette tam anlamı ile mümkün değildir. Bununla beraber sosyal bilimlerde mutlak doğruya ulaşmaktan ziyade (zira bunun ne derece mümkün olduğu tartışılır) doğruya yaklaşmak, gelecek çalışmalar için bir temel oluşturmak önemlidir.

Teorik ve pratik katkı açısından bakıldığında, bu çalışmanın, Türkçe alanyazındaki bu boşluğu mütevazı bir miktarda doldurması beklenmektedir. Çalışma kapsamında ileride yapılacak çalışmalarda da kullanılacak bir araç geliştirilmiş, ileriki araştırmalar için de bir temel oluşturulmuştur. Bu alanda elbette daha kapsamlı araştırmalar yapılacaktır ve

yapılmalıdır. Bilim kümülatiftir ve bu çalışmanın da gelecek araştırmalar için değer yaratır bir kaynak olması umulmaktadır. Kronemik odaklı nitel çalışmalar ve/veya deneysel uygulamalar da alana katkı sağlayacaktır. Ayrıca benzer çalışmaların sektör bazlı (örneğin zamanın daha fazla değer gördüğü hizmet sektörü gibi) ya da şehir bazlı (büyük şehir gibi) yapılması da ilgi çekici bulgular ortaya koyabilir.

Kaynakça

- Bailey, B. (2018). The importance of nonverbal communication in business and how professors at the university of north georgia train students on the subject. *Honors Theses*. University of North Georgia.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Cavin, E. (1982). A Qualitative analysis of nine nonverbal communications texts. Portland State University. <https://pdxscholar.library.pdx.edu> adresinden alındı
- Dede, Y. ve Yaman, S. (2008). Fen öğrenmeye yönelik motivasyon ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 2(1), 19-37.
- Demir, E. (2016). Zaman yönetiminin işletme verimliliği üzerindeki etkisi: Aşkale A.Ş. Gümüşhane Çimento Fabrikası Uygulaması. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(1).
- Fidan, Y. (2011). Özel Sektör ve kamu yöneticilerinin zaman yönetimi davranışlarının karşılaştırılması. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(6).
- Gaur, R. (Tarih Yok). Body language: key to professionals success. *Lecture - 17 Chronemics*. Department of Humanities and Social Sciences Indian Institute of Technology, Roorkee.
- Karagöz, Y. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Sivas: Nobel Yayıncılık.
- Kartal, M. ve Bardakçı, S. (2018). *SPSS ve AMOS uygulamalı örneklerle güvenilirlik ve geçerlik analizleri*. Ankara: Akademisyen Yayınevi.
- Kartal, M. ve Bardakçı, S. (2019). *Tutum ölçekleri*. Ankara: Akademisyen Yayınevi.
- Lawshe, C. (1975). A Quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28, 563-575.
- Nakip, M. (2006). *Pazarlama araştırmaları*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Ngari, C. (2016). Relationship between workplace chronemic culture and employee . *A Thesis Submitted in Partial Fulfillment for the Degree of Doctor of . Jomo Kenyatta University of Agriculture and Technology*.
- Nım, K. (2018). Non-Verbal communication used by thai students in ıain palangka raya. *Thesis* . State Islamic Institute Of Palangka Raya Faculty Of Teacher Training And Education Language Education Department Study Program of English Education.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Extended Abstract

Aim and Scope

Time has always been a popular research subject because of its scope and universality. In this particular study, it is aimed to examine time as a communication tool. Chronemics can basically be described as the use of time in communication. is seen that the concept of chronemics is almost nonexistent in the Turkish literature. In this sense, it was aimed to develop the Turkish chronemic scale and to measure the chronemic perception of white-collar employees by applying this scale on white-collar workers.

Methods

In the study, Turkish Chronemic Scale, which is developed by the authors, is used. A questionnaire was applied to the representative target audience in order to find answers to the research questions. In the questionnaire development process, firstly the relevant literature was scanned and previous studies on the subject were examined. At this stage, opinions and recommendations were received from academics who were experts in their fields, and a comprehensive item pool was created in the light of this information. While creating the item pool of the scale, the conceptual structure aimed

to be measured was taken into account. The pool consists of 31 items containing various propositions created to express the participants' perceptions of temporal communication.

Opinions of 11 experts were taken to examine the content validity of the created pool. Experts evaluated each item in the pool, and the evaluations of the experts were taken into account. The CVI (Content Validity Index) value was calculated in the evaluation of the content validity of the items in the item pool and the entire scale.

Exploratory Factor Analysis (EFA) method was used to determine the measurement structure of the scale. Factor analysis is a statistical method that aims to define new variables in a smaller number, more meaningful and briefly, independent from each other, based on the relationships between many variables.

In the study, the reliability of the sub-dimensions defined as a result of the factor analysis and the whole scale was examined by calculating the Cronbach Alpha internal consistency coefficients, which is the most widely used reliability coefficient in the literature.

The number of categories of the variables were taken into account when comparing the average scores of the participants from the Chronemic Perception Scale and its sub-dimensions according to various demographic variables. In this context, independent groups t test was used for variables consisting of two categories, and one-way analysis of variance (ANOVA) was used for variables consisting of three or more categories.

If there is a significant difference between the group averages as a result of the ANOVA test, multiple comparison (Post Hoc.) Tests were used to determine which groups caused this difference. If group variances are homogeneous Tukey, if group variances are not homogeneous Tamhane T2 multiple comparison test was used.

IBM SPSS 23.0 package program was used in the application of statistical methods used in the study.

Findings

As a result of the factor analysis, 5 factors were created and these factors are; chronemic consciousness, status and power distance, chronemic perception, monochronic-polychronic time and culture effect.

The findings of the hypothesis tests conducted to determine whether the participants' mean scores from the chronemic perception scale and its sub-dimensions show a significant difference according to various demographic variables are as follows;

When analyzed by gender, it is seen that the average scores of the "Culture Effect" sub-dimension of male participants are significantly higher than that of female participants.

When looked by age; It was determined that the average "Chronemic Perception" scores of the groups aged between 26-33 years and 51 years and above were significantly higher than the group aged 25 and under.

The average "Culture Effect" sub-dimension scores of the group between the ages of 42-49 were found to be significantly higher than the groups aged 25 and under and between the ages of 26-33.

When evaluated according to marital status, it is seen that the "Chronemic Awareness" sub-dimension mean scores of the single participants are significantly higher than that of the married participants.

At the same time, it was found that the mean scores of the "Culture Effect" sub-dimension of married participants were significantly higher than the single participants.

When looked at the level of education, it was determined that the average "Status and Power Distance" score of the primary school graduate group was significantly lower than that of all four groups who were both high school graduates, associate degree graduates, undergraduate and graduate graduates.

The average "Chronemic Perception" score of the primary school graduate group was found to be significantly lower than the three groups with associate degree, undergraduate and graduate degrees.

It was determined that the mean "Monochronic-Polychronic Time" sub-dimension scores of the groups with associate degree and undergraduate degree were significantly higher than the group with a high school degree. In addition, it was determined that the mean "Monochronic-Polychronic Time" sub-dimension score of the undergraduate group was significantly higher than the group with an undergraduate degree.

It was determined that the average "Chronemic Perception" score of the group with a working period of 11 years or more in the current position was significantly higher than the group with a working period of 1-2 years in the current position.

Conclusion

Time is a concept that has been considered and studied by philosophers and researchers throughout human history. The main theme of the study, chronemics, focuses mainly on how time is used in communication. "Chronemics" examines how time affects communication and how time is used in communication. Examining the effects of many factors, especially the differences between cultures, on time management and technology is of great importance in terms of management. Chronemics is related with many factors, waiting, punctuality, response time, time management and so on. Recently, concepts such as task urgency, multitasking preference, and time perspective have been added to all of these.

When the literature on chronemics was examined, studies of foreign origin in this field were encountered, but in Turkish literature, studies about chronemics is very limited. So, this study can be regarded as a pioneer study in the field.

In the study, a new scale is developed by the authors. While preparing the scale, close attention was paid to every step of the scale development and to the conduct of the study in accordance with scientific ethics. Looking at the results of the study, as a result of the analysis, 5 sub-dimensions were reached: chronemic consciousness, status and power distance, chronemic perception, monochronic-polychronic time and culture effect. Significant relationships were found between these dimensions and the participants' profile (especially between certain dimensions and demographics), and these results were presented in the findings section of the study.

As the results of this study clearly demonstrate, chronemic perception varies among people. Undoubtedly, it would not be appropriate to attribute this to a single reason. Factors such as people's culture, age, status or working time also differentiate people's chronemic perceptions.

This study is expected to fill the gap in the Turkish literature. Within the scope of the study, a scale that can be used in future studies has been developed, and a theoretical and practical basis has been established for further research. Of course, more extensive research will and should be done in this area. Science is cumulative and this study is hoped to be a value-creating resource for future research.

Hastane İşletmelerinde Kalite Maliyetlerinin PAF Modeline Göre Analizi: Düzce Ağız ve Diş Sağlığı Merkezinde Bir Uygulama*

Analysis of Quality Costs in Hospital Enterprises According to The PAF Model: An Application in Düzce Oral and Dental Health Center

Burcu Erkaya Daştan¹, Enver Bozdemir²

Öz

Bu çalışmanın amacı, hastane işletme gruplarından Düzce Ağız ve Diş Sağlığı Merkezinde kalite maliyetlerini PAF (Prevention-Appraisal-Failure) modeline göre analiz ederek yönetsel kararlar açısından faydalı bilgiler sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda araştırma yöntemi olarak örnek olay yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmada, söz konusu Merkezin 2019 yılına ait birincil veri niteliği taşıyan mali verileri kullanılmıştır. Önleme, ölçme ve değerlendirme, iç ve dış başarısızlık ile ilgili her bir kalite maliyet kalemleri, Merkezin toplam maliyetlerine, toplam kalite maliyetlerine ve kalite maliyet kaleminin bağlı bulunduğu ilgili ana kalite maliyet grubuna göre oranlanarak analizi yapılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda kalite maliyetlerinin Merkezin toplam hizmet üretim maliyetleri içerisindeki payı %13,4 olarak bulunmuştur. Bu oranın % 11,18'i önleme, %1,23'ü ölçme ve değerlendirme, %0,70'i iç başarısızlık maliyetleri ve %0,29'u ise dış başarısızlık maliyetlerinden oluştuğu görülmüştür. Buna göre kalite maliyetleri içerisinde en yüksek önleme en düşük dış başarısızlık maliyetlerinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplam Kalite Yönetimi, Kalite Maliyetleri, Maliyet Yönetimi, Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi.

Abstract

The aim of this study is to analyze the quality costs in Düzce Oral and Dental Health Center, one of the hospital business groups, according to the PAF (Prevention-Appraisal-Failure) model and provide useful information in terms of managerial decisions. For this purpose, the case study method was used as a research method.

In the study, were used the financial data which the primary data in 2019 of the Center. The ratio analysis was made according to the quality cost items related to prevention, measurement and evaluation, internal and external failure, total costs of the Center, total quality costs and the related main quality cost group to which the quality cost item is related.

As a result of the analysis, the share of quality costs in the total service production costs of the hospital was found to be 13.4%. It was observed that this rate consisted of 11.18% prevention, 1.23% measurement and evaluation, 0.70% internal failure costs and 0.29% external failure costs. Accordingly, it was determined that among the quality costs, the highest prevention costs the lowest external failure costs.

Keywords: Total Quality Management, Quality Costs, Cost Management, Oral and Dental Health Center.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: I10, M40, M41

Submitted: 18 / 05 / 2021

Accepted: 25 / 08 / 2021

* Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığında yürütülen birinci yazarın "Hastane İşletmelerinde Kalite Maliyetlerinin PAF Modeline Göre Analizi: Ağız ve Diş Sağlığı Merkezinde Bir Uygulama" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Düzce Üniversitesi, burcuerkaya@duzce.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-6185-8180>

² Prof. Dr., Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, enverbozdemir@duzce.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-0845-1602>

Giriş

Her sektörde rekabetin arttığı bir dönemde işletmelerin rekabet avantajı elde edebilmeleri için kaliteli ürün ve hizmetleri istenilen zamanda ve daha düşük maliyetle sunmaları önemli bir durumdur. Bu doğrultuda kalitenin ölçüsü olan kalite maliyetlerinin belirlenmesi, kontrol edilmesi, takibi ve analizi yapılarak üretilen ürün veya hizmetin kalitesizlik nedenleri ve buna yönelik maliyet unsurlarının tespit edilmesi gerekmektedir.

Hizmet sektörünün en büyük tarafını oluşturan sağlık hizmetlerinin kendine has özellikleri, çeşitliliği, çok farklı kaynaklardan yararlanması ve en önemlisi de hayati ehemmiyete sahip hizmetlerden oluşması diğer sektörlerden ayıran en önemli özelliklerindedir. Bu özelliklerden dolayı sağlık sektörüne daha çok önem verilerek; gelişen ve değişen teknolojiden artan oranda yararlanmak, hastalıkların tanı ve tedavisinde sürekli değişime ve gelişime açık olmak, sürekli iyileştirme ve toplam kalite yönetimi gibi yönetim anlayışlarından faydalanmak gerekmektedir.

Günümüzde hastane işletmelerinde verilen hizmetlerin ölçülmesi ve değerlendirilmesi, veri analizi yapılarak maliyetlerinin eksiksiz bir biçimde tespit edilebilmesi, hastanedeki kaynak kullanımının etkin ve verimli kullanılabilmesi için doğru bir maliyetleme yönteminden yararlanılması gerekir. Ayrıca kaliteli hizmet üretiminde oluşan maliyetlerin tespiti, ölçümü, takibi, raporlandırılması ve analizi hastanelerin mevcut durumlarını göstermesi, üst yönetimin alacağı kararlarda onları yönlendirmesi ve bu maliyetleri önlemeye yönelik çalışmaların yapılması açısından son derece önemlidir.

Ayrıca kalite maliyetlerinin analizi sonucunda oluşan veriler, hastanenin gelecekteki performans ve karlılığını arttırarak alınacak yönetsel kararlarda yardımcı olmasının yanısıra kalite standartlarının uygun bir şekilde uygulanıp uygulanmadığını da gösterme niteliği taşımaktadır.

Bu çalışmada Düzce Ağız ve Diş Sağlığı Merkezinin 2019 yılına ait mali verileri doğrultusunda kalite maliyetleri PAF (Prevention-Appraisal-Failure) modeli çerçevesinde önleme, ölçme ve değerlendirme ve içsel ve dışsal başarısızlık maliyetleri olarak sınıflandırılarak kalite maliyetlerinin hem kendi içerisinde hem de toplam işletme maliyetleri içerisindeki payı analiz edilecektir.

1. Literatür Taraması

Kalite maliyetleri analiziyle ilgili tekstil, otomotiv, mobilya gibi pek çok sektörde çalışmalar yapılmıştır. Ancak sağlık hizmetlerini esas alan çalışmaların kısıtlı olduğu görülmektedir. Ayrıca her ülkenin sağlık hizmetleri ve politikaları farklı olduğu için bu çalışmada sadece yerel açıdan yapılan literatür araştırmalarına yer verilmiştir. Bu çalışmalar aşağıda ifade edilmektedir.

Pakdil (2007)'in yaptığı çalışmada, hizmet sektörü içerisinde yer alan ve farklı özelliklere sahip olan hastanelerde sürekli iyileştirmede ilk olarak organizasyonun ve hizmet sunum süreçlerinin hangi aşamalarında yapılması gerektiğine karar verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. En önemli performans göstergesi olan kalite maliyetlerinin önemine vurgu yapmaktadır. Çalışmada hastanelerde kalite maliyetlerini izleyecek bir ölçüm sisteminin oluşturulması, kalite maliyet unsurlarının halihazırda muhasebe kayıt sistemi içinde yer alarak hesap planı içerisinde ayrıntılı olarak kullanılması gerektiği sonucuna varmıştır.

Sayım ve Çıraklı (2009)'nın yaptıkları derleme niteliğindeki çalışmada kalite unsurlarının etkinliği ortaya koyabilmek için maliyet-fayda ve maliyet-etkililik gibi analizler kullanılarak kalite maliyetleri çıktılarının ölçülmesinde kullanılması gerektiğine dair bazı tespitlerde bulunmuştur.

Bekçi ve Toraman (2011)'nin yaptıkları çalışmada sağlık hizmetleri sunumundaki kalite maliyetlerinin ölçümünde en yaygın olan PAF modelini uygulayarak ele almıştır. Kalite maliyetlerinin hesaplandığı bu çalışmada, kalite maliyetlerinin önemi işletmeler açısından ele alınarak kalite maliyetlerinin hastane toplam maliyetleri içerisinde %24'lik bir paya sahip olduğu tespit edilmiştir.

İncesu ve Ögüt (2013)'ün Konya Seydişehir Devlet hastanesinde PAF modeline göre kalite maliyetlerinin hesaplamasını yapıldığı çalışmada, kalite maliyetlerinin toplam hastane maliyeti içerisinde % 25'li bir orana sahip olduğu sonucu elde edilmiştir. Çalışmada Toplam maliyetlerin %22,4'ü önleyici maliyetler, %2,5'i değerlendirme maliyetler, %0,6'sı iç başarısızlık maliyetleri ve %0,2'sini dış başarısızlık maliyetleri oluşturmaktadır. Toplam kalite maliyetlerinin %89,2'si önleyici maliyetler, %9,7'si değerlendirme maliyetleri, %0,3'ü iç başarısızlık maliyetleri ve %0,8'i dış başarısızlık maliyetlerinden oluştuğu tespit edilmiştir.

Arpat ve diğerleri (2014)'nin yaptıkları nicel çalışmada incelemeye tabi tutulan İstanbul ili Kadıköy ilçesinde yer alan tüm özel ve devlet sektörüne ait sağlık kuruluşlarında, kalite iyileştirme maliyetlerinin toplam maliyetlere oranının % 28 dolayında olduğu tespit edilmiştir. Bu sağlık kuruluşlarında yapılan araştırma oranının % 28,3 dolayında olması özellikle

değişken maliyetler içerisinde personele ayrılan kısmın oranı %33'lere ulaşırken, işletmeye ayrılan değişken maliyetlerin %20 dolaylarında kalması, bu durumun sebebi olarak gösterilmiştir.

Atış ve Kurtlar, (2015)'nin yaptıkları çalışmada bir kamu hastanesinin kalite maliyetlerini PAF yöntemine göre analizi yapılmış sonuçta kalite maliyet payının toplam hastane maliyeti içerisinde % 31 olduğu ifade edilmiştir. Çalışmada 2013 yılı hastane verileri ele alınmış ve önleme maliyetlerinin toplam maliyet içerisindeki payının %86 olduğu sonucuna varılmıştır. Değerleme maliyetlerinin %13,16 olduğu çalışmada bu maliyetlerin hesaplanmasının kolaylaştırılması için bir hesap planı önerisinde bulunulmuştur.

Kıdak vd. (2015)'nin Karşıyaka Devlet hastanesinde yaptıkları nicel bir çalışmada, hizmet kalitesi ölçeğine (Servqual Ölçeği) göre kalite ölçümünü yapmayı amaçlamıştır. Bu çalışmada bahsi geçen ölçek geliştirilerek yeni bir boyut eklenerek boyutun uyumluluğu test edilmiştir. Çalışmanın çıktısı olarak hasta beklentileri ve algılarının ölçülebildiği yeni bir yaklaşım elde edilmiş olup ve bu yaklaşım ile literatüre katkı sağlanmasına çalışılmıştır.

Oğuz Alramazanoğlu (2019)'nun yaptığı çalışmada Sakarya'da bir devlet hastanesinde kalite maliyetlerini PAF yöntemine göre analizi yapılmış sonuçta kalite maliyet payının toplam hastane maliyeti içerisinde % 20 olduğu ifade edilmiştir.

Vargün ve Gül (2020)'ün yaptıkları çalışmada Karabük Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde PAF modeli çerçevesinde kalite maliyeti araştırılmış ve sonuçta kalite maliyet payının toplam hastane maliyeti içerisinde % 29 olduğu ifade edilmiştir. Çalışmamızın sonunda sağlık kuruluşuna, kalite maliyetlerinin muhasebe kaydının ayrı bir başlık altında kaydı tutularak bu maliyetlerin başarılı bir şekilde kontrolünün sağlanabileceği ve kalite maliyetleri sayesinde kalite konusundaki eksikliklerini kolayca tespit edebileceği önerisinde bulunulmuştur.

Alpa ve diğerlerinin (2021), Atatürk Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastanesinde yapmış oldukları çalışmada, Hastanenin beş yıllık kalite maliyet unsurlarını PAF modeline göre incelenmiştir. Yapılan çalışmada, konusu Hastanenin önleme ve ölçme ve değerlendirme maliyetlerinin toplam kalite maliyetleri içerisinde yüksek; başarısızlık maliyetleri ise, bu maliyet kalemlerinin yüksek çıkmasına bağlı olarak, daha düşük bir orana sahip olduğu sonucu elde edilmiştir.

2. PAF (Prevention-Appraisal-Failure) Modeline Göre Kalite Maliyetleri

Kalite maliyetleri kavramı ilk kez Juran ve Feigenbaum tarafından kullanılmıştır. Juran, 1951 yılında çıkardığı Kalite Kontrol El Kitabı "Quality Control Handbook" adlı kitabının bir bölümünde kalite maliyetleri kavramına yer vermiştir. Daha sonra, "Kalite Maliyetleri" kavramı, Armand V. Feigenbaum'un, 1956 yılında Harvard Business Review adlı dergide yayınlanan Toplam Kalite Kontrol "Total Quality Control" adlı çalışmasında yer almıştır (Feigenbaum, 1956: 93).

Kalite maliyetleri, hatalı ürün üretimi ya da hizmet sunumunu önlemek ve çalışmalarını incelemek için yapılan harcamalar ile ürün ve hizmetlerin saptanan özellikleri taşımamasından kaynaklanan iç ve dış başarısızlık nedeniyle meydana gelen kayıplar olarak ifade edilmektedir (Woolf vd., 1988: 165).

Kalite maliyetlerinin ölçümü, raporlanması ve analizi kalite sisteminin işleyişi ile alakalı üst yönetimi bilgilendirmesi bakımından önem arz etmektedir. Bunlar, istenilen kalite düzeyine ulaşıp ulaşılmadığının kontrolü bakımından işletmenin hangi bölümünde kalite geliştirme çalışmalarının daha çok yapılması hakkında yönetime destek sağlamaktadır. Bu sayede maliyetleri azaltmada yöneticilerin tercih yapmasında yol gösterici bir etkisi bulunmaktadır (Kendirli ve Çağırın, 2002: 141).

Kalite maliyetlerini ölçme işlemleri, kalite çalışmalarının denetimi ve idaresi bakımından önemlidir. Bunun nedeni kalite maliyetleri hem kaliteli mamul üretmenin maliyetini hem de kalitesizlik sorununun parasal olarak miktarını ortaya koymakla birlikte işletmelerdeki kalite faaliyetlerinin de bir performans ölçütüdür (Uyar, 2007: 199). Kalite maliyet unsurlarının ölçülmesi sonucunda, işletmeler veya ürünler arası kalite farklılığı, zaman ve yüksek rekabet gücü yararı sağlanmaktadır (Yıldıztekin, 2005: 405). Kısacası, kalite maliyetlerinin ölçümü, maliyetlerin kontrolü ve kalite geliştirme faaliyetlerinin ilk adımıdır (De, 2010: 23).

Kalite maliyet modelleri; Faaliyet Tabanlı Maliyetleme, Crosby Modeli, Süreç Maliyet Modeli, Fırsat ve Maddi Olmayan Maliyet Modeli, Taguchi'nin Kayıp Fonksiyonu ve PAF modelidir (Schiffauerova ve Thomson, 2006: 3).

Kalite maliyetlerini ölçmede en sık kullanılan modellerden biri olan PAF modeli; 1956 yılında Feigenbaum tarafından geliştirilmiş ilk kalite maliyet modelidir. Bu model adını İngilizce prevention (önleme), appraisal (değerlendirme), failure (başarısızlık) kelimelerinin baş harflerinin kısaltılmasından oluşmaktadır. Feigenbaum tarafından bu model önleme, ölçme ve değerlendirme ve iç ve dış başarısızlık maliyetleri olmak üzere dört grupta sınıflandırılmaktadır (Giakatis ve Rooney, 2000: 155; Su vd., 2009: 1396; Karcioğlu, 2000: 118).

Bu sınıflandırmayı yaygın olarak Çin'de faaliyet gösteren şirketlerin yanı sıra bir çok batılı şirketler de benimsemiştir (Su vd., 2009: 1396). Ayrıca İngiliz Standartlar Enstitüsü tarafından yayınlanan BS 6143 no'lu standartta Kalite Maliyetleri (KM); önleme maliyetleri, ölçme değerlendirme maliyetleri ve başarısızlık maliyetleri olmak üzere 3 ana başlık altında ele

alındığı da görülmektedir (Alkan, 2002: 100). Bu sınıflandırmanın dezavantajı tüm kalite maliyet unsurlarının önleme, değerlendirme ve başarısızlık maliyeti olarak ayrıştırılması mümkün olmayabilir (Goulden ve Rawlins, 1997:201).

2.1. Önleme Maliyetleri

Mamul ve hizmetlerin tasarım aşamasından üretime kadar ki süreçlerinde meydana gelebilecek hataları önceden tespit ederek hataları azaltmaya ve önlemeye yönelik faaliyetlerin maliyetine önleme maliyeti denilmektedir.

Önleme maliyetleri; kalite denetim ve planlama, kalite ölçümü, kalite testi ekipmanlarının tasarım ve geliştirilmesi, bu ekipmanların her türlü ayar ve bakımı, mevcut ve son durumların analizi ve nihayetinde kalite bilgilerinin raporlanması gibi unsurları içermektedir.

2.2. Ölçme ve Değerlendirme Maliyetleri

Ölçme ve değerlendirme maliyetleri, ürün veya hizmetlerin ihtiyaçlara uygunluğunun tespit edilmesi amacıyla yapılan ölçme ve denetleme giderleridir. Ölçüm cihaz ve donanımına yapılan harcamalar, girdi muayeneleri ve testleri, yapılan standardizasyon çalışmalarının içerdiği yeniden düzenleme ve dokümantasyon giderleri, standardizasyon ve akreditasyon kuruluşuna yapılan ödemeler, dışarıdan alınabilecek danışmanlıkla ilgili ücretler, tedarikçi ziyaretleri, tedarikçi değerlendirme çalışmaları, değerlendirme maliyetleri içerisinde yer almaktadır (Ertuğrul, 2014: 131).

2.3. İç Başarısızlık Maliyetleri

İç başarısızlık maliyetleri, ürünün müşterilere teslim edilmesinden önce tespit edilen hata ya da kusurları gidermek için katlanılan maliyetlerdir. İşletmede hatalı üretim tespit edildiğinde, hatalı ürünün yeniden birtakım işlemlerden geçirilip hatasız hale dönüştürülmesi ya da ürün değerlendirilmeyip iskarta olarak sistemden çıkarılması durumları söz konusu olmaktadır. Her iki durumda da, işletme için fazladan bir maliyete katlanması gerekir (Ureten, 1998: 422).

2.4. Dış Başarısızlık Maliyetleri

Ürün veya hizmetlerin üretim süreci tamamlanıp müşteriye teslim veya sunumundan sonra yetersiz kaliteden dolayı ortaya çıkan hata ya da kusurlu ürün veya hizmetlerin oluşturduğu maliyetlerdir. Sevkiyat, teslimat, satış sonrası hizmet ve bunlarda meydana gelen aksaklıklar dış başarısızlık maliyetleri kapsamına girmektedir (Gönen, 2010:40). Dış başarısızlık maliyetleri müşterilerle ilgili olduğundan önleme, değerlendirme ve iç başarısızlık maliyetlerine göre tespiti daha zordur. Başka bir ifadeyle dış başarısızlık maliyetlerinde temel kural başarısızlığın son kullanıcılar tarafından düzeltilmesi işletmeler için daha maliyetli olabilir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada bir Ağız ve Dış Sağlığı Merkezinin (Hastanesi) kalite maliyetlerinin PAF modeline göre önleme, ölçme ve değerlendirme, iç ve dış başarısızlık olarak gruplandırılması ve her grubun alt kalite maliyet kalemlerinin sağlıkta kalite standartları kapsamında tespit edilerek, bu maliyetlerinin kendi içerisinde, toplam kalite maliyetleri ve toplam üretim (işletme) maliyetleri içerisindeki oranlarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bununla birlikte kalite maliyetlerinin analizi yapılarak, sunulan hizmet kalitesinin hastaneye olan maliyeti incelenip değerlendirilebilecektir.

Bu amaç doğrultusunda ilk olarak Düzce Üniversitesi Rektörlüğünden araştırma için gerekli Etik Kuruldan, Düzce İl Sağlık Müdürlüğünden ve Düzce Ağız ve Dış Sağlığı Merkezinde araştırmanın yapılmasının uygunluğuna dair resmi izin yazısı alınmıştır.

3.2. Hastaneye Ait Temel Kurumsal Bilgiler

Çalışmanın yapıldığı Düzce Ağız ve Dış Sağlığı (ADSM-Hastanesi) Merkezi 2007 yılında hizmete başlamıştır. 2014 yılı Nisan ayından bu yana mevcut binasında 40 ünit ile hizmet vermekte iken, 2018 Şubat ayında toplam tescilli ünit sayısı 52'ye yükselmiştir. Merkezde Genel Dış Hekimliği ve 7 Uzmanlık Alanında (Ağız, Dış ve Çene Cerrahisi, Ortodonti, Periodontoloji, Protetik Dış Tedavisi, Ağız, Dış ve Çene Radyolojisi, Endodonti, Restoratif Dış Tedavisi) toplam 52 Dış Hekimi; Destek alanlar ve İdari Kadrolarda yer alan diğer personellerle birlikte toplam 166 personel ile hizmet verilmektedir.

Merkezin kalite faaliyetleri Sağlık Bakanlığı Kalite ve Akreditasyon Daire Başkanlığı tarafından yayınlanan Sağlıkta Kalite Standartları SKS-ADSM (Versiyon 3) doğrultusunda kalite komitesi tarafından yürütülmektedir. Kalite komitesi; Başhekime bağlı olarak, 1 (bir) İdari ve Hemşirelik Hizmetleri Yöneticisi, 1 Kalite Yönetim Direktörü ve 1 Kalite Birim Sorumlusu olmak üzere 4 kişiden oluşmaktadır.

3.3. Yöntem ve Verilerin Toplanması

Bu uygulamada araştırma yöntemi olarak örnek olay metodu kullanılarak doküman analizi yapılmıştır. Çalışmada, merkezin 2019 yılındaki mali verileri kullanılmıştır. Birincil veri niteliği taşıyan araştırmanın verileri hastane yönetimi, kalite birimi, tıbbi, idari, mali ve teknik departmanlarından sorumlu birim personelleri ile görüşülerek ve ilgili birimlerin doküman analizi yoluyla kayıtlarından yararlanılarak elde edilmiştir. Tespit edilen kalite maliyetlerine ilişkin veriler tablolar yardımı ile incelenmiştir. Elde edilen maliyetlere ilişkin verilerin analizi kalite maliyetleri analiz tekniklerinden oran analizi kullanılarak sağlanmıştır. Bunlar, Önleme, ölçme ve değerlendirme, iç ve dış başarısızlık ile ilgili kalite maliyet kalemleri; toplam maliyete, toplam kalite maliyetlerine ve bağlı bulunduğu ana kalite maliyet toplamına oranlanarak değerlendirilmiştir.

Hastane işletmesi ile yapılan görüşmelerde sağlıklı veriler elde etmek amacıyla literatür ve Sağlıkta Kalite Standartları Ağız Diş Sağlığı Hizmetleri (ADSH) esas alınarak çalışma yürütülmüştür.

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma Düzce Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi ile bu merkezin 2019 mali yılı verileri ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca elde edilen bulgular her hastanenin kendine özgü özellikleri ve niteliklerinden dolayı tüm hastanelere genellemesi beklenmemektedir. Araştırma yapılan hastanede mevcut bir maliyet yönetim sisteminin olmaması bir diğer sınırlayıcı nedendir.

4. Bulgular ve Tartışma

Sağlık Bakanlığı Hasta ve Çalışan Güvenliğinin Sağlanmasına Dair Yönetmelik (2011) ve kalite yönetim sistemi kapsamında yer alan bazı maddelerin işleyişi ve maliyetleri ile ilgili bilgiler aşağıdaki gibidir;

4.1. Önleme Maliyetleri

Hasta Güvenliğini Sağlama Maliyeti: Mavi Kod Vaka Kayıt Formu: 0,448 TL, (Mavi Kod Vaka Kayıt Formu 1 sayfadan oluşmakta olup, 2019 yılında 16 adet Mavi Kod Vaka Kayıt Formu doldurulmuştur. A4 kağıdı birim maliyeti 0,028 TL' dir.) Barkod Etiketleri 4.503,81 TL (Hastalara hangi aletin kullanıldığının tespit edilebilmesi amacıyla her hasta için kullanılan paketlere barkod etiketleri yapıştırılmaktadır.) Hasta Kabul Birimi Görevli Personel 86.446,80 TL (Hasta Kabul Birimi Görevli Personel Maliyeti: Personel Ücreti x Personel Sayısı x Ay, Hasta Kabul Birimi Görevli Personel Maliyeti: 3601,95x2x12= 86.446,80 TL). Kartlı Takip Sistemi 4.484,00 TL, Kimlik Tarama Sistemi 4.012,00 TL, Braille Onam 6.324,80 TL ve Bilgilendirme ve Onam Formları 9.185,12 TL olmak üzere toplam 114.956,92 TL'den oluşmaktadır. (Bu formda hasta ya da hastanın veli/vasisinin imzası ile uygulamayı gerçekleştirecek hekimin imzası yer almaktadır. Ayrıca görme engelli hastalara yönelik "braille alfabesi ile oluşturulmuş" onam formu yer almaktadır.)

Çalışan Güvenliğini Sağlama Maliyeti: Önlük 19.439,48 TL, Koruyucu Gözlük 51,53TL, Maske (Çeşitli Özelliklerde) 9.512,20 TL, Eldiven (Çeşitli Özelliklerde) 194.743,34 TL, Siperlik (Çeşitli Özelliklerde) 991,20 TL, Çizme 90,72 TL ve Alkol Bazlı El Antiseptiği 2.817,07 olmak üzere toplam 227.645,54 TL'den oluşmaktadır.

İstenmeyen Olay Bildirim Sistemi Maliyeti: İstenmeyen Olay Bildirim Formu 1 (bir) sayfadan oluşmakta olup 2019 yılında 4 (dört) adet düzenlenmiştir. A4 kağıdı birim maliyeti 0,028 TL'den toplam 0,112 TL'dir.

Acil Durum ve Afet Yönetimi Maliyeti: Merkezde Acil Durum Ekipleri kurulmuş olup Acil Durum ve Afet Yönetimi kapsamında her yıl deprem ve yangın tatbikatı yapılmaktadır. Bu tatbikatta 5lt mazot ve 2 adet yangın tüpü kullanılmıştır. Bunlar Yangın Tüpü 447,22 TL ve Mazot 33,20 TL olmak üzere toplam 480,42 TL'dir.

Enfeksiyon Önleme Maliyeti: Merkezde enfeksiyon kontrolünün sağlanması için Enfeksiyon Kontrol Hemşiresi ve Enfeksiyon Kontrol Hekiminden oluşan Enfeksiyon Kontrol Komitesi kurulmuştur. Enfeksiyon Hemşiresinin Maliyeti: 3.803,82x12=45.645,84 TL ve Enfeksiyon Hekiminin Maliyeti: 7.930,97x12=95.171,64 TL olmak üzere toplam 140.817,48 TL'den oluşmaktadır.

Sterilizasyon Maliyeti: Merkezde sterilizasyon işlemleri hizmet alımı yolu ile sağlanmaktadır. Sterilizasyon Hizmet Alımı 390.887,49 TL'den oluşmaktadır.

Genel Hastane Tanıtım Maliyeti: Merkezde verilen hizmetlerle ilgili tanıtım faaliyetleri resmi web sayfasında ve resmi sosyal medya hesaplarından aktif bir şekilde yürütülmektedir. Aynı zamanda hastalar için hem Merkez hakkında bilgilendirmeleri içeren hem de yapılan tedavilerle ilgili önemli bilgilerin yer aldığı bilgilendirme broşürleri bulunmaktadır. Bilgilendirme Broşürleri 478,24 TL'den oluşmaktadır.

Kalite Eğitimleri Maliyeti: Merkezde görev yapan personeller tarafından verildiği için eğitimcilere herhangi bir ücret ödenmemektedir.

Hizmet İçi Eğitim Maliyeti: Merkezde yıl içerisinde 70 adet hizmet içi eğitim verilmiştir ve bu eğitimler ortalama 1'er saat sürmüştür. Eğitim salonunda bilgisayar ve projeksiyon cihazı bulunmaktadır. Hizmet İçi Eğitim: 29,82 TL'dir.

Hizmete Ulaşım Maliyeti: Hastaların hastane içerisinde hizmet almak istedikleri bölüme yönlendirmek amacıyla Merkezde danışma birimi bulunmaktadır. Danışma biriminde 2 (iki) personel görev yapmaktadır. Ayrıca hastaların kendi başlarına gerekli alanları bulabilmeleri için yönlendirme işaretleri ve ışıklı tabelalar vardır. Danışma Biriminde Görevli Personel 82.908,48 TL, Görme Engelli Hastalar için Afiş 6.324,80 TL ve Tabela, Afiş vb 10.030,00 TL olmak üzere toplam 99.263,28 TL'den oluşmaktadır.

Tıbbi Kayıt ve Arşiv Maliyeti: Arşiv Personeli 60.084,12 TL'dir.

Haşerelerle Mücadele Maliyeti: Merkezde haşerelerle mücadele kapsamında ilaçlama hizmeti alınmaktadır. 2019 yılında haşerelerle mücadele kapsamında alınan ilaçlama hizmeti maliyeti 4.531,20 TL'dir.

Tıbbi Makine ve Ekipman Maliyeti: Isı-Nem Ölçüm Takip cihazı için mevcut cihazlara ilave yeni cihazlar alınmıştır. Bunların birikmiş amortisman tutarı 11.503,36 TL'dir. Diğer Makine ve Cihazlara Ait Birikmiş Amortismanı hastane faaliyet gideri kapsamında değerlendirildiği için kalite maliyeti olarak işleme alınmamıştır.

Tıbbi Atık Yönetimi Maliyeti: Tıbbi atık yönetimi kapsamında temizlik personellerinin 1 yıl içerisindeki çalışma süreleri dikkate alınarak hesaplanan toplam tutar 6.373,58 TL'dir.

Tıbbi Atık Bertaraf Maliyeti: Merkezde oluşan tıbbi atıkların bertarafı Belediyenin anlaşması bulunan firmalardan hizmet alımı yoluyla yapılmaktadır. Tıbbi atıkların bertarafı için firmalara 63.259,80 TL tehlikeli atık bertaraf hizmeti için 1.484,54 TL olmak üzere toplam 64.744,34 TL'dir.

Hizmet Alımı Firma Maliyeti: Merkezde protez laboratuvarı, sterilizasyon birimi, bilgi işlem hizmetleri ve araç hizmetleri hizmet alımı yoluyla yürütülen faaliyetlerdir. Bunlar sadece HBYS Hizmet Alımı 164.942,03 TL dikkate alınmış olup diğerleri işletme maliyeti olarak kabul edilmiştir.

Makine, Teçhizat, Bakım ve Onarım Maliyeti: Makine, Teçhizat, Bakım ve Onarım 115.756,69 TL, Kamera Bakım 2.360,00 ve UPS Bakım Onarım 802,40 TL olmak üzere toplam 118.919,09 TL'dir.

Bilgi Güvenliği Maliyeti: Sunucu odasının Sağlıkta Kalite Standartlarına (SKS) uygun hale getirilme maliyeti 33.040 TL'dir.

Temizlik Malzemeleri Alımı Maliyeti: Temizlik malzemeleri maliyeti 62.092,43 TL'dir.

Tesis Güvenliği Maliyeti: Tesis güvenliği kapsamında asansör, jeneratör, trafo, kompresör, yangın hidroforları, yangın algılama sistemleri ve ısıtma-soğutma bakım onarım hizmetlerinin toplam maliyeti 68.417,00 TL'dir.

Personel Sağlık Taramaları Maliyeti: Mevcut uygulamalar Düzce Atatürk Devlet Hastanesinde ücretsiz olarak yaptırıldığı için merkeze herhangi bir maliyeti bulunmamaktadır.

Bebek Bakım ve Emzirme Odası Maliyeti: Merkezde 1 adet bebek bakım ve emzirme odası bulunmakta olup, 2019 yılında bebek bakım ve emzirme odası için herhangi bir maliyet yer almamaktadır.

4.2. Ölçme ve Değerlendirme Maliyetleri

Kalibrasyon Maliyeti: Merkezde bulunan tıbbi cihazların kalibrasyonu bir kalibrasyon firmasına yapılmış olup toplam 2.218,40 TL'dir.

Anket Maliyeti: Merkezde tedavi gören hastalara telefon aracılığı ile uygulanan anketler ile çalışanlara uygulanan anketler için iki personel görev yapmakta olup toplam personel maliyeti 7.354,14 TL'dir.

Tıbbi Kayıtların Kontrolü Maliyeti: Merkezin tıbbi kayıtlarından tıbbi hizmeti üreten Dış Hekimleri sorumlu olup, bu noktada ilave bir kontrol sistemi bulunmamaktadır. Bundan dolayı ilgili maliyet kalemi hakkında bir maliyet hesaplanmamaktadır.

Satın Alınan Tıbbi Malzeme ve Tıbbi Cihazın Kontrolü Maliyeti: Merkez tarafından ihale yoluyla satın alınan cihaz ve tıbbi malzemelerin muayeneleri, muayene kabul komisyonu tarafından yapılmak olup bunlar için ilave bir maliyete katlanılmamaktadır.

Stokların Kontrolü, Takibi ve Değerlendirilmesi Maliyetleri: Merkezin stokların kontrolü, takibi ve değerlendirilmesi maliyetleri taşınır biriminde görev yapmakta olan personeller tarafından yapılmaktadır. Medikal Depo Sorumlusu: 3.332,31x12= 39.987,72 TL, Biyomedikal Depo Sorumlusu: 3.815,00 x 12 = 45.780,00 TL, Ayniyat Sorumlusu: 2.824,64 x 12 = 33.895,68 TL ve Veri Giriş Personeli: 3466,77x12= 41.601,24 TL olmak üzere toplam 161.264,64 TL'dir.

İç Tetkik Maliyeti: Öz değerlendirmede en fazla 1 toner 1 top A4 kağıdı harcanmakta olup bunun maliyeti 566,00 TL'dir.

Risk Değerlendirme Maliyeti: Risk değerlendirmesi için özel bir firmaya yaptırılmakta olup yıllık toplam 737,50 TL maliyete katlanılmaktadır.

4.3. İç Başarısızlık Maliyetleri

İşlemlerin Tekrarlanması Maliyeti: Merkezde 2019 yılında tedavi gören 5.948 hastanın tedavi işlemleri tekrarlanmış olup, bu işlemlerin ortalama maliyeti 97.762,00 TL'dir.

Çalışanlara Yönelik Şiddet: Merkezde 3 adet çalışana yönelik şiddet vakası gerçekleşmiştir. Konu ile ilgili gerekli bildirimler yapılmış olup herhangi bir maliyet bulunmamaktadır.

Başarısızlık Analizi: Merkezde 7 adet düzeltici önleyici faaliyet başlatılmıştır. Bu faaliyet bodrum katındaki aydınlatmaların sensörlü hale getirilmesi hususunda olup, bu işlem kurum personellerince gerçekleştirilmiştir. Düzeltici Önleyici toplam malzeme maliyeti ise 73,80 TL'dir.

4.4. Dış Başarısızlık Maliyetleri

Hasta Şikayetlerini İnceleme ve Düzeltme Maliyeti: Hasta İletişim Birimi Personeli 41.454,24 TL, Dilek, Öneri ve Şikayet Öneri Kutuları 0,36 TL olmak üzere toplam 41.454,60 TL'dir.

Hasta Kayıpları Maliyetleri: Merkezin 2018 yılındaki hasta sayısı 237.892 iken; 2019 yılındaki hasta sayısı 253.314'tür. Önceki yıla göre merkezde tedavi gören hasta sayısında artış olması hasta kaybının olmadığını göstermektedir.

Düzce Ağız ve Diş Sağlığı Merkezinin 2019 yılına ait kalite maliyet bileşenlerinin hangi unsurlardan ne kadar tutardan oluştuğu, toplam kalite maliyetlerinin toplam hastane maliyetleri içerisindeki payı, kendi içerisindeki payının ne kadar tutar ve oranda olduğunu tespit etmek amacıyla yukarıda ayrıntılı biçimde gösterilen kalite maliyet bileşenleri bulguları PAF Modeline göre analizi aşağıdaki tabloda (Tablo 1) gösterilmektedir.

Tablo 1. Kalite Maliyet Bileşenleri

KALİTE MALİYET KALEMLERİ	TUTAR	X*	Y**	Z***
Önleme Maliyetleri				
Hasta Güvenliğini Sağlama Maliyeti	114.956,92	7,33	6,11	0,81
Çalışan Güvenliğini Sağlama Maliyeti	227.645,54	14,51	12,10	1,62
İstenmeyen Olay Bildirim Sistemi Maliyeti	0,112	0,00	0,00	0,00
Acil Durum ve Afet Yönetimi Maliyeti	480,42	0,03	0,02	0,00
Enfeksiyon Önleme Maliyeti	140.817,48	8,97	7,49	1,00
Sterilizasyon Maliyeti	390.887,49	24,91	20,78	2,78
Genel Hastane Tanıtım Maliyeti	478,24	0,03	0,02	0,00
Kalite Eğitimleri Maliyeti	-	-	-	-
Hizmet İçi Eğitim Maliyeti	29,82	0,00	0,00	0,00
Hizmete Ulaşım Maliyeti	99.263,28	6,33	5,28	0,70
Tıbbi Kayıt ve Arşiv Maliyeti	60.084,12	3,83	3,19	0,42
Haşerelerle Mücadele Maliyeti	4.531,20	0,28	0,24	0,03
Tıbbi Makine ve Ekipman Maliyeti	11.503,36	0,73	0,61	0,08
Tıbbi Atık Yönetimi Maliyeti	6.373,59	0,40	0,33	0,04
Tıbbi Atık Bertaraf Maliyeti	64.744,34	4,13	3,44	0,46
Hizmet Alımı Firma Maliyeti	164.942,03	10,51	8,77	1,17
Makine, Teçhizat, Bakım ve Onarım Maliyeti	118.919,09	7,58	6,32	0,84
Bilgi Güvenliği Maliyeti	33.040,00	2,11	1,76	0,23
Temizlik Malzemeleri Alımı Maliyeti	62.092,43	3,96	3,30	0,44
Tesis Güvenliği Maliyeti	68.417,00	4,36	3,64	0,48
Personel Sağlık Taramaları Maliyeti	-	-	-	-
Bebek Bakım ve Emzirme Odası Maliyeti	-	-	-	-
ARA TOPLAM	1.569.206,47	100,00	83,44	11,18
Ölçme ve Değerlendirme Maliyetleri				
Kalibrasyon Maliyeti	2.218,40	1,29	0,12	0,01
Anket Maliyeti	7.354,14	4,27	0,39	0,05
Tıbbi Kayıtların Kontrolü Maliyeti	-	-	-	-
Satın Alınan Tıbbi Malzeme ve Tıbbi Cihazın Kontrolü Maliyeti	-	-	-	-
Stokların Kontrolü, Takibi ve Değerlendirilmesi Maliyeti	161.264,64	93,68	8,57	1,14
İç Tetkik Maliyeti	566	0,33	0,03	0,00
Risk Değerlendirme Maliyeti	737,5	0,43	0,04	0,00

ARA TOPLAM	172.140,68	100,00	9,15	1,23
İç Başarısızlık Maliyetleri				
İşlemlerin Tekrarlanması Maliyeti	97.762,00	99,92	5,20	0,70
Çalışanlara Yönelik Şiddet	-	-	-	-
Başarısızlık Analizi	73,8	0,08	0,004	0,00
ARA TOPLAM	97.835,80	100,00	5,20	0,70
Dış Başarısızlık Maliyetleri				
Hasta Şikayetlerini İnceleme ve Düzeltme Maliyeti	41.454,60	100	2,2	0,29
Hasta Kayıpları Maliyeti	-	-	-	-
ARA TOPLAM	41.454,604	100	2,2	0,29
GENEL KALİTE MALİYET TOPLAMI		1.880.637,55		
HASTANE HİZMET ÜRETİM MALİYETİ TOPLAMI		14.033.741,62		
KALİTE MALİYETLERİNİN ÜRETİM (İŞLETME) MALİYETLERİNE ORANI		%13,4		

(X*) İlgili Kalite Maliyet Kaleminin Bağlı Bulunduğu Ana Kalite Maliyet Toplamına Yüzdesele Oranı

(Y**) İlgili Kalite Maliyet Kaleminin Toplam Kalite Maliyetlerine Yüzdesele Oranı

(Z***) İlgili Kalite Maliyetlerinin Merkez Toplam Maliyetleri İçerisindeki Yüzdesele Oranı

Önleme Maliyetleri

(X*) Önleme kalite maliyet kalemlerinin bağlı bulunduğu önleme kalite maliyetleri içerisinde en çok paya sahip olan kalemin %24,91 oranla sterilizasyon maliyeti, en az paya sahip olan kalemin %0,00 oranla istenmeyen olay bildirim sistemi maliyeti olduğu tespit edilmiştir.

(Y**) Önleme kalite maliyet kaleminin toplam kalite maliyetleri içerisinde en çok paya sahip olan kalemin %20,78 oranla sterilizasyon maliyeti, en az paya sahip olan kalite kalemin %0,00 oranla istenmeyen olay bildirim sistemi maliyeti olduğu tespit edilmiştir.

(Z***) Önleme kalite maliyet kalemlerinin hastane toplam hizmet üretim maliyetleri içerisindeki en çok paya sahip olan kalemin %2,79 oranla sterilizasyon maliyeti, en az paya sahip olan kalite maliyet kaleminin %0,00 oranla istenmeyen olay bildirim sistemi maliyeti olduğu tespit edilmiştir.

Ölçme ve Değerlendirme Maliyetleri

(X*) Ölçme ve değerlendirme kalite maliyet kalemlerinin bağlı bulunduğu ölçme ve ölçme ve değerlendirme maliyetleri içerisinde en çok paya sahip olan kalemin %93,68 oranla stok kontrol, değerlendirme ve takip maliyeti, en az paya sahip olan kalite maliyet kaleminin %0,33 oranla iç tetkik maliyeti olduğu tespit edilmiştir.

(Y**) Ölçme ve değerlendirme kalite maliyet kalemlerinin toplam kalite maliyetleri içerisindeki en çok paya sahip olan kalemin %8,57 oranla stok kontrol, değerlendirme ve takip maliyeti, en az paya sahip olan kalemin %0,03 oranla iç tetkik maliyeti olduğu tespit edilmiştir.

(Z***) Ölçme ve değerlendirme kalite maliyet kalemlerinin hastane toplam maliyetleri içerisindeki en çok paya sahip olan kalemin %1,14 oranla stok kontrol, değerlendirme ve takip maliyeti, en az paya sahip olan kalite maliyet kaleminin %0,00 oranla iç tetkik maliyeti olduğu tespit edilmiştir.

İç Başarısızlık Maliyetleri

(X*) İç başarısızlık kalite maliyet kalemlerinin bağlı bulunduğu iç başarısızlık maliyetleri içerisinde en çok paya sahip olan kalemin %99,92 oranla işlemlerin tekrarlanması maliyeti, en az paya sahip olan kalite maliyet kaleminin ise %0,08 ile başarısızlık analizi maliyeti olduğu görülmektedir.

(Y**) İç başarısızlık kalite maliyet kalemlerinin toplam kalite maliyetleri içerisindeki en çok paya sahip olan kalite maliyet kaleminin %5,19 oranla işlemlerin tekrarlanması maliyeti; en az paya sahip olan kalite maliyet kaleminin ise %0,00 ile başarısızlık analizi maliyeti olduğu görülmektedir.

(Z***) İç başarısızlık kalite maliyet kalemlerinin hastane toplam maliyetleri içerisindeki en çok paya sahip olan kalite maliyet kaleminin % 0,69 oranla işlemlerin tekrarlanması maliyeti; en az paya sahip olan kalite maliyet kaleminin ise % 0,00 ile başarısızlık analizi maliyeti olduğu görülmektedir.

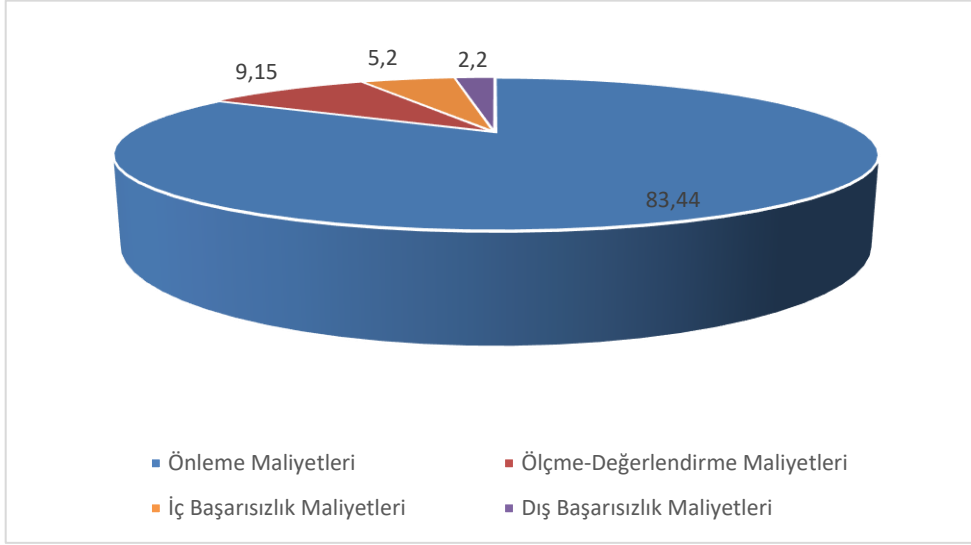
Dış Başarısızlık Maliyetleri

(X*) Dış başarısızlık kalite maliyet kalemlerinin bağlı bulunduğu dış başarısızlık maliyetleri içerisinde sadece hasta şikayetlerini inceleme ve düzeltme maliyetinden oluşmaktadır.

(Y**) Dış başarısızlık kalite maliyet kalemlerinin toplam kalite maliyetleri içerisindeki tek kalite maliyet kaleminin %2,2 oranla hasta şikayetlerini inceleme ve düzeltme maliyeti olduğu görülmektedir.

(Z***) Dış başarısızlık kalite maliyet kalemlerinin hastane toplam maliyetleri içerisinde tek kalite maliyet kaleminin % 0,29 oranla hasta şikayetlerini inceleme ve düzeltme maliyeti olduğu görülmektedir.

Merkeze ait kalite maliyet kalemlerinin kendi içerisinde grafiksel olarak gösterimi aşağıdaki gibidir.

Şekil 1. Kalite Maliyet Kalemlerinin Grafiksel Olarak Gösterimi

Yukarıdaki şekil görüleceği üzere toplam kalite maliyetleri içerisinde en çok paya sahip %83 oranla önleme maliyetleri, daha sonra %9 oranla ölçme ve değerlendirme maliyetleri, %5'lik bir oranla iç başarısızlık maliyetlerinin olduğu ve en az paya sahip %2'lik oranla dış başarısızlık maliyetlerinden oluşturmaktadır. Bu durum, bir sağlık işletmesi olan Merkezin önleme faaliyetlerine çok fazla önem vererek ölçme ve değerlendirme, iç ve dış başarısızlık maliyetlerini minimize ettiği görülmektedir. Bu oranla sağlık hizmetleri sunumunda istenen bir durumdur. Yapılan literatür çalışmalarının tamamında önleme maliyetleri en fazla maliyet bileşeni, dış başarısızlık maliyetleri ise en az maliyet bileşeni olduğu görülmektedir.

Hastanenin 2019 yılına ait toplam maliyetleri 14.033.741,62 TL toplam kalite maliyetleri ise 1.880.637,55 TL olarak gerçekleşmiştir. Buna göre kalite maliyetlerinin toplam hastane maliyetleri içerisindeki oranı %13,4 olarak hesaplanmıştır. Yapılan literatür taramasında Bekçi ve Toraman (2011)'nin yaptıkları çalışmada bu oran %24, İncesu ve Ögüt (2013)'ün yaptıkları çalışmada %25, Arpat ve diğerleri (2014)'nin yaptıkları çalışmada % 28, Atış ve Kurtlar, (2015)'nin yaptıkları çalışmada % 31, Oğuz Alramazanoğlu (2019)'nun yaptığı çalışmada %20, Vargün ve Gül (2020)'ün yapıları çalışmada % 29 olduğu ifade edilmiştir.

Yapılan bu çalışmada literatüre göre kalite maliyet oranının düşük çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi, literatürde yer alan çalışmalarda taşeron maliyetlerinin kalite maliyeti olarak önleme maliyetleri içerisinde yer verildiği bu nedenle de kalite maliyetlerinin yaptığımız çalışmaya göre daha fazla olduğu görülmektedir. Oysaki dış kaynak kullanımı olarak ifade edilen taşeron maliyetleri kalite maliyeti değil işin niteliğine göre işletme (hizmet-üretim) maliyeti olarak dikkate alınmalıdır. Bu maliyetler, temizlik, yemek, çamaşır, güvenlik, veri girişi, görüntüleme, laboratuvar gibi pek çok yardımcı hizmet üretim giderlerinden oluşmaktadır. Bu gider kalemlerinin pek çoğu işletme faaliyet gideridir. Kalite maliyetleri ise kalite standartları gereği herhangi bir iyileştirmeden kaynaklanan ve hasta memnuniyetini artırmak için yapılan gider unsurlarını içermektedir.

Bir diğer neden ise literatürdeki işletmelerin tamamının sağlık hizmeti veren hastane işletmesi olduğu, çalışmamız ise sağlık hizmeti veren bir ağız ve diş sağlığı hastanesi olmasından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Her sağlık hizmeti sunun hastanenin basamak yapısı farklı olduğu için farklı kalite maliyet sonucunun çıkması beklenen bir durumdur.

Bir başka neden ise söz konusu Merkez, Sağlıkta Verimlilik, Kalite ve Akreditasyon Dairesi Başkanlığınca yapılan Kalite Değerlendirmesinde 93,39 puan, Verimlilik ve Kalite Uygulamaları Dairesi Başkanlığınca Yapılan Verimlilik Yerinde Değerlendirmesinde ise 94,22 puan almıştır. Bu puanlar Merkezin mevcut kaynaklarla verimliliğinin artırılmasına yönelik tedbirler alarak, etkili ve kaliteli sağlık hizmetlerini etkin olarak sunduğunu göstermektedir. Ayrıca Merkezde eksiklikler tespit edilip, iyileştirme planlamaları yapılarak ilerleyen süreçlerde daha da yüksek puanların alınması hedeflenmelidir.

Araştırma yapılan söz konusu Merkez, 2019 yılı Ağustos ayında tıbbi hizmetlerde kâğıt kullanımının son bulması yani Dijital Hastane Konsepti HIMSS (Healthcare Information and Management Systems Society) ile ilgili 0 ila 7 arasında

yapılan seviyelendirmede 6. seviyeye yükselerek belge almaya hak kazanmıştır. Daha sonrasında bir başarı daha elde ederek HIMSS O- EMRAM (Ayaktan Tedavi Hizmeti Sunan Kuruluşlar için Elektronik Sağlık Kaydı Benimseme Modeli) kriterlerine göre Avrupa'da ve Türkiye de en üst seviye olan 7. seviye belgesini almaya hak kazanan ilk Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi olmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmamızda Düzce Ağız ve Diş Sağlığı Merkezinin kalite maliyet kalemleri literatürde en sık kullanılan PAF modeline göre önleme, ölçme değerlendirme, iç ve dış başarısızlık sınıfları bazında belirlenmiş, her bir kalite maliyet kaleminin bağlı olduğu ilgili ana kalite maliyet grubuna oranı, toplam kalite maliyetine oranı ve toplam hastane maliyetine oranı tespit edilmiştir. İlgili oranlar belirlendikten sonra kalite maliyetlerinin analizi yapılmış, sunulan hizmet kalitesinin hastaneye olan maliyeti incelenip değerlendirilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda hastane toplam maliyetleri 14.033.741,62 TL toplam kalite maliyetleri ise 1.880.637,55 TL olarak gerçekleşmiş olup kalite maliyetlerinin toplam hastane maliyetleri içerisindeki oranı %13,4 olarak hesaplanmıştır. Çalışmanın 1. kısmında yer alan literatür tarama ortalamasının %20-30 arasında olduğu dikkate alındığında bu oranın düşük olduğunu görülmektedir.

Kalite maliyetinin %83,44'ü önleme maliyetleri (bunun içerisinde en fazla sterilizasyon maliyetleri olduğu), %9,15'i ölçme ve değerlendirme maliyetleri (bunun içerisinde en fazla stokların kontrolü, takibi ve değerlendirilmesi maliyetinin olduğu), %5,20'si iç başarısızlık maliyetleri (bunun içerisinde en fazla bazı işlemlerin tekrarlanması maliyetlerinin olduğu) ve %2,2'si ise dış başarısızlık maliyeti olarak hasta şikayetlerini inceleme ve düzeltme maliyetinden oluşturmaktadır. Bu durum, Merkezin önleme faaliyetlerine çok fazla önem verdiğini göstermektedir. Uygunsuzluk maliyetlerinden olan dış başarısızlık maliyetleri ise oldukça az bir orana sahiptir. Bu ise, Merkezlerin kalite ile ilgili önemli bir aşama kat ettiklerini ve bundan dolayı kalitesizliğin meydana gelmesine neden olacak durumları en aza indirdiklerini göstermektedir. Ayrıca, önleme faaliyetlerine önem veren işletmelerin ölçme-değerlendirme ve başarısızlık maliyetleri daha az olmaktadır. Başarısızlık maliyetlerinin düşük bir paya sahip olması Merkezin kaliteli hizmet sunumunun bir göstergesi olarak kabul edilebilmektedir.

Bu çalışmayla Düzce Ağız ve Diş Sağlığı Merkezinin hedeflenen kalitede hizmet verilebilmesi için yapılan harcamaların ve hizmetlerin ne düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Merkezde oluşturulacak bir kalite maliyet sistemi ile kalite maliyetleri daha sağlıklı bir biçimde hesaplanarak, hangi kalite kalemlerine dikkat etmeleri gerektiği belirlenerek kârlık üzerine etkisi açısından yönetimin daha etkin kararlar almasına yardımcı olması beklenmektedir.

Merkezde maliyet analiz çalışmaları yapılmamasına karşın söz konusu Hastanede tekdüzen muhasebe sistemi uygulanmakta olup, bu sistemle entegre olarak maliyet yönetim sistemi oluşturulup, bu sistem için kalite maliyet kalemlerinin ayrı ayrı sınıflandırılması yapılabilir. Yapılan bu çalışma modeli ile diğer illerdeki Ağız Diş Sağlığı Merkezinde yapılan kalite maliyetlerinin oransal olarak karşılaştırılması yapılabilir. Ayrıca kalite algısı ve göstergeleri sürekli değişkenlik gösterdiğinden kalite maliyet unsurları da buna göre yeniden revize edilerek analizler yapılabilir.

Kaynakça

- Alkan, H. (2002). Kalitesizliğin Önemli Bir Boyutu: Maliyet Artışı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, A (2): 97-118.
- Alpa K. Ertaş F.C. ve Güney G., (2021). Sağlık İşletmelerinde Kalite Maliyet Analizi: Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesinde Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ocak 2021 (89): 27-44.
- Arpat B, Şaşmaz N. ve Yürekli E., (2014). Sağlık Hizmetlerinde Kalite Maliyetleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 313-332.
- Atış C. ve Kurtlar M., (2015). Bir Kamu Hastanesi İşletmesinde Kalite Maliyetlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 64-81.
- Bekçi İ., Toraman A., (2011). Kalite Maliyetleri ve Bir Hastanede Hesaplanması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2),39-57.
- De, N.R., (2010). Quality Costing: An Efficient Tool for Quality Improvement Measurement. Proceedings of the 2010 International Conference on Industrial Engineering and Operations Management Dhaka, Bangladesh, January 9-10.
- Ertuğrul, İ. (2014). *Toplam Kalite Kontrol Kalite Güvenliği ve ISO 9000 Standartları Toplam Kalite Yönetimine İlişkin Bir İşletme Uygulaması* (3.Baskı). Ekin Yayınevi, Bursa.
- Feigenbaum, A. V. (1956). Total Quality Control. *Harvard Business Review*, 34 (6), 93.

- Giakatis, G. ve Rooney, E. M. (2000). The Use of Quality Costing to Trigger Process Improvement in An Automotive Company. *Total Quality Management*, 11(2):155-170.
- Goulden, C. ve Rawlins, L. (1997). Quality Costing: The Application of The Process Model within a Manufacturing Environment. *International Journal of Operations&Production Management*, 17(2):199-210.
- Gönen, S. (2010). *Sahipliğin Toplam Maliyetinin Hesaplanmasında Kalite Maliyetleri Yaklaşımı*, Altın Nokta Yayınevi, İzmir.
- İncesu E. ve Öğüt N., (2012). Hastane İşletmeciliğinde Kalite Maliyet Hesaplaması: Konya Seydişehir Devlet Hastanesinde Bir Uygulama. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 6,113-141.
- Karcioğlu, R. (2000). *Stratejik Maliyet Yönetimi Maliyet ve Yönetim Muhasebesinde Yeni Yaklaşımlar*, Aktif Yayınevi, Erzurum.
- Kendirli S. ve Çağırın H., (2002). Sanayi İşletmelerinde Kalite Maliyetlerinin Oluşumu ve Muhasebeleştirilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1):127-154.
- Kıdak L.B. , Nişancı Z.N. ve Burmaoğlu S., (2015). Sağlık İşletmelerinde Kalite Ölçümü: Kamu Hastanesi Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(2), 483-500.
- Oğuz Alramazanoğlu B., (2019), PAF Modeli İle Bir Devlet Hastanesinde Kalite Maliyetlerinin İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Pakdil, F. (2007). Hastanelerde Sürekli Performans İyileştirme Sürecinin Kalite Maliyetlerine Odaklanması Ve Bir Ölçüm Modeli Önerisi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 1, 35-54
- Sağlık Bakanlığı Hasta ve Çalışan Güvenliğinin Sağlanmasına Dair Yönetmelik, (2011). T.C. Resmi Gazete, 27897, 06 Nisan 2011.
- Sayım F. ve Çıraklı Z., (2009). Hastanelerdeki Sağlık Hizmetlerinde Kalite Yönetim Sistemlerinin Maliyet Fayda, Maliyet Etkililik Analizi Göstergelerinin İncelenmesi. Uluslararası Sağlıkta Kalite ve Performans Kongresi, 19-21 Mart 2009.
- Schiffauerova, A. ve Thomson, V. (2006). A Review of Research on Cost of Quality Models and Best Practices. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 23(4), 1-10.
- Su, Q. Shi, J.H. ve Lai, S.J. (2009). Research On The Trade-Off Relationship Within Quality Costs: A Case Study. *Total Quality Management*, 20(12), 1395-1405.
- Uyar A., (2007), "Kalite Maliyetleri Açısından 500 Büyük Sanayi Kuruluşunda Bir Araştırma", Muhasebe ve Finansman Dergisi, (36), 199-208.
- Üreten, S. (1998). Üretim/İşlemler Yönetimi Planlama-Denetim Kararları Karar Modelleri ve İyileştirme Yaklaşımları, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Vargün H. ve Gül S. (2020). Kalite Maliyetlerinin Analizi ve Raporlanması: Karabük Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesinde Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 550-564.
- Woolf, E. Suresh T., Karam S., Anne C. (1988). *Management Accounting-Control and Audit*, Butterworths CIMA Students Series, Stage 4, Mackays of Chatham Ltd., London.
- Yıldıztekin, İ. (2005). Kalite Maliyetleri Ölçümlerinde Belirlenen Fırsat Maliyetleri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (1), 401-422.

Extended Abstract

Aim and Scope

The aim of this study is to determine the quality costs of an Oral and External Health Center according to the PAF model and provide useful information for managerial decisions. Quality costs were grouped as prevention, measurement-evaluation, internal and external failure, and sub-quality cost items of each group were examined within the scope of quality standards in health. Thus, the cost of the service quality provided to the hospital was examined and evaluated.

Methods

Document analysis was made using the case study method as a research method. The data were obtained retrospectively through the hospital automation system. The center's financial data for 2019 were used in the study. The data of the study, which is the primary data, was obtained by interviewing the personnel of the departments responsible for the hospital

management, quality unit, medical, administrative, financial and technical departments and using the document records of the relevant units. The data regarding the determined quality costs were analyzed with the help of tables and graphics. In order to obtain healthier data in the interviews with the hospital management, Quality Standards in Health were examined on the basis of Oral and Dental Health Center and the study was carried out in this context.

Findings

As a result of the examination, the total cost of the hospital was 14,033,741.62 TRY, and the total quality costs were 1,880,637.55 TRY, and the ratio of quality costs in total hospital costs was calculated as 13.4%. The quality costs for each subset of the quality cost are as follows; 83.44% are prevention costs and the biggest share in these costs is sterilization costs. 9.15% are measurement and evaluation costs and the most part is the control, follow-up and evaluation of stocks. 5.20% are internal failure costs and the largest share is the costs arising from the repetition of some transactions. 2.2% consists of the cost of examining and correcting patient complaints as external failure cost.

Conclusion

As a result of the analysis, it is seen that prevention costs have the highest share in quality costs and external failure costs have the lowest share. It has been observed that the center reduces failure costs by giving importance to prevention activities.

Teoriyi Batı ve Batı-Dışı Ayrımının Ötesinde Düşünmek: Küresel Uluslararası İlişkiler Fikri Üzerine Eleştirel Bir İnceleme

Thinking Theory beyond The Western and Non-Western Distinction: A Critical Review of The Idea of Global International Relations

Özkan Gökcan¹

Öz

Bu makale, 2014 yılında Amitav Acharya tarafından gündeme getirilmiş olan Küresel Uluslararası İlişkiler fikrini, Uluslararası İlişkiler teorileri bağlamında analiz etmektedir. Küresel Uluslararası İlişkiler fikri, disiplininin daha kapsayıcı, çoğulcu ve gerçek manada evrensel bir hale gelebilmesi için Batı/Batı-dışı, Kuzey/Küresel Güney, Batı/Batı Sonrası, Batı/Geriye Kalan gibi ikiliklerin aşılabildiği bir teorik birikimin inşa edilmesi gerektiğini varsaymaktadır. Ancak bu makalede de iddia edildiği gibi özellikle disiplinin mevcut durumu ve Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin daha emekleme aşamasında olan bir fikir olduğu göz önünde bulundurulduğunda bunu başarmak kısa vadede oldukça zordur. Küresel Uluslararası İlişkiler fikri, teoriye evrensel nitelik ve birikim kazandıracak bir çerçeve çizmede başarılı olmasına rağmen pratikte hayata geçirilmesini engelleyen birçok zorluk ile karşı karşıyadır. Bu makalede, öncelikle Küresel Uluslararası İlişkiler fikrine giden yolun taşlarını döşeyen Batı/Batı-dışı teori tartışmasının seyri iki ayrı bölümde ele alınmaktadır. Ardından gelen iki bölümde sırasıyla Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin temel varsayımları ve pratikte uygulanabilirliği eleştirel bir analize tabi tutulmaktadır. Son olarak ise Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin gelişimine katkı sunacağı düşünülen tavsiyelerin yer aldığı genel bir değerlendirme ile makale sonlandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Batı-merkezcilik, Batı-dışı Teori, Küresel Uluslararası İlişkiler, Diyalog, Çoğulculuk.

Abstract

This article analyzes the idea of Global International Relations, which was raised by Amitav Acharya in 2014, in the context of theories of International Relations. The idea of Global International Relations assumes that in order for the discipline to become more inclusive, pluralistic and truly universal, it is necessary to build a theoretical accumulation where dualities such as West / Non-West, North / Global South, West / Post West, West / Rest can be overcome. But, as this article claims, this is quite difficult to achieve in the short term, especially given the current state of discipline and the idea of Global International Relations is an idea that is in its infancy. Although the idea of Global International Relations succeeds in drawing a framework that will give the theory a universal character and knowledge, it faces many difficulties that prevent it from being implemented in practice. The first two sections of this article discuss the course of the Western/non-Western theory debate that paved the way for the idea of Global International Relations. In the following two sections, the basic assumptions and practical applicability of the idea of Global International Relations are subjected to a critical analysis, respectively. Finally, the article is concluded with a general evaluation with recommendations that are considered to contribute to the development of the idea of Global International Relations.

Keywords: Western-centrism, Non-Western Theory, Global International Relations, Dialogue, Pluralism.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 20 / 05 / 2021

Accepted: 27 / 07 / 2021

¹ Dr. Arş. Gör., Munzur Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozkangokcan@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-3286-1580>.

Giriş

Uluslararası İlişkiler disiplini literatürünün son 40 yıllık birikimini incelediğimizde özellikle ana akım olarak adlandırılan Uluslararası İlişkiler teorilerinin² evrensellik (küresel düzeyde açıklayıcı olma) iddialarının bir tartışma konusu olarak literatürde önemli bir yer kapladığını gözlemlemek mümkündür. Tartışma ana akım olarak adlandırılan Uluslararası İlişkiler teorilerinin evrensellik iddialarına yönelik eleştiriler ile başlamış, ana akıma alternatif teoriler ve kavramlar geliştirme çabası ile devam etmiş ve bugün gelinen noktada teorinin nerede ve kim tarafından üretildiğine bakılmadan nesnel ölçütlerle disiplindeki birikime dahil edildiği gerçek manada evrensel ve kapsayıcı bir teorik yapının inşa edilmesinin gerekliliği konusu tartışmanın merkezine oturmuştur. Bu anlamda tartışmanın birbirleriyle iç içe geçmiş üç alt düzey tartışma üzerinden ilerlediğini söylemek mümkündür. Bu alt düzey tartışmalardan ilki Uluslararası İlişkiler teorilerinin Batı-merkezci olup olmadığı, ikincisi disiplinde Batı'nın dışından gelecek teorik katkıya ihtiyaç duyulup duyulmadığı, üçüncüsü ise evrensel, çoğulcu ve kapsayıcı bir teorik yapının sağlanıp sağlanamayacağı sorunsalı üzerinden şekillenmiştir.

Stanley Hoffman'ın 1977 yılında yayımlanan klasikleşmiş makalesinde³ Uluslararası İlişkiler disiplini "bir Amerikan Sosyal Bilimi" olarak tanımlamasıyla temellerinin atıldığı kabul edilen Batı-merkezilik eleştirileri, 1990'lı yıllarla beraber disipline şekil veren pozitvizim/post-pozitivizm büyük tartışmasının da etkisiyle hızla artmış ve derinleşmiştir (Rumelili, 2009: 47). 1990'lı yıllar boyunca Avrupalı akademisyenlerin katkılarının da etkisiyle disiplindeki teorik birikime yönelik ağırlıklı olarak ABD-merkezilik eleştirileri üzerinden ilerleyen tartışma, 1990'lı yılların sonlarından itibaren ise ABD/Avrupa ayrımına girmeden Batı-merkezilik eleştirileri bağlamında devam etmiştir (Rumelili, 2014: 206). Tartışmanın diğer tarafında yer alanlar ise özellikle 2000'li yıllardan itibaren yaptıkları çalışmalarda ana akım teorilerin Batı'da üretilmiş olmalarının onları Batı-merkezci yapmadığı savunusu üzerinden bu eleştirilere karşılık vermiştir. Onlara göre ana akım Uluslararası İlişkiler teorileri, Batı'nın tarihsel, kültürel, felsefi, siyasal birikimini yansıtıyor olsalar dahi evrensel düzeyde açıklayıcılığı olan kavram ve varsayımlara sahip olmaları ile ön plana çıkmaktadır ve bu nedenle onları Batılı diye tanımlamak doğru bir yaklaşım değildir. (Kayaoğlu, 2014: 200).

2000'li yıllarla birlikte Batı-merkezilik alt tartışması ile bağlantılı olarak Batı-dışında da teori inşa edilebileceği ve Batı-dışının da teorilerin öznesi olabileceği eleştirilerinin hızla artması, ana akım teorilerin amaçlarına ve evrensellik iddialarına yönelik tartışmanın farklı bir düzlemde daha ilerlemesine zemin hazırlamıştır. Batı-merkezci Uluslararası İlişkiler teorilerinin belirli kimselere ve belirli amaçlara hizmet ettiği eleştirisinden hareketle dünyanın farklı bölgelerindeki farklı kültürlerden, tarihsel, siyasal, felsefi ve toplumsal birikimlerden özgün yeni teoriler üretme gerekliliğinin konuşulmaya başlaması, Batı'nın dışından gelecek teorik katkıya ihtiyaç duyulup duyulmadığı sorunsalını gündeme getirmiştir. Acharya ve Buzan'ın 2007 yılında yayımlanan makalelerinde⁴ "neden Batı kökenli olmayan Uluslararası İlişkiler teorisi yok" şeklinde sordukları soruya ilerleyen yıllarda Batı-dışında teoriler geliştirme çabaları, Batı'ya alternatif teorik güç merkezleri oluşturma arayışları ve disiplindeki teorik birikimi çeşitlendirme girişimleri ile katkı sunulmuştur. Tartışmanın diğer tarafında yer alanlar ise Batı-merkezli olmayan teoriler geliştirmeye ve hatta böyle bir kavramsallaştırma yapmaya dahi gerek olmadığı görüşünü savunmuştur. Onlara göre mevcut ana akım teorilere alternatif teoriler geliştirmek adına atılan adımlar, sadece yerel düzeyde açıklayıcılığı olan teorilerin ortaya çıkmasına ve bu durum da söylenildiği gibi disiplinde çeşitliliğe değil parçalanmaya neden olacaktır.

Ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin amaçlarına ve evrensellik iddialarına yönelik tartışmanın altında gelişen üçüncü ve son alt düzey tartışma, Batı/Batı-dışı, Kuzey/Küresel Güney, Batı/Batı Sonrası, Batı/Geriye Kalan gibi ikilikleri aşarak Uluslararası İlişkiler disiplininin teorik birikimini diyalog yoluyla gerçek manada evrensel hale getirmeye ve bu anlamda teorinin dünyanın her tarafından deneyimleri ve katkıları kapsamaya gerektiğine yönelik eleştiriler üzerinden ilerlemiştir. Söz konusu ikilikleri reddetmeden ve kapsayarak disiplini daha evrensel ve çoğulcu hale getirme arayışı kapsamında yöneltilen eleştiriler, bu çalışmanın temel analiz konusunu oluşturan "Küresel Uluslararası İlişkiler" fikrinin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. İlk kez Amitav Acharya tarafından 2014 yılında Uluslararası Çalışmalar Derneği'nin düzenlediği kongrede yapılan başkanlık konuşmasında dile getirilmiş olan Küresel Uluslararası İlişkiler fikri, Batı/Batı-dışı/Batı-sonrası gibi ikilikleri aşarak Uluslararası İlişkileri küresel bir disiplin olarak yeniden hayal etmeye yönelik bir meydan okuma olarak adlandırılmaktadır (Acharya, 2014: 469). Teoriyi tüm ikiliklerin ötesine geçirecek diyalog yoluyla küresel hale getirmek ya da diğer bir ifadeyle birinin diğerine egemen olmadığı, dünya toplumlarının ve devletlerinin tümünün deneyimlerinin ve katkılarının yansıtıldığı teorik bir çoğulculuk yaratmak bu meydan okumanın temel hedefi olmuştur.

Bu çalışmanın temel varsayımı, Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin teoriye küresel nitelik ve birikim kazandıracak bir çerçeve çizmede başarılı olmasına rağmen disiplinin mevcut reel durumu göz önünde bulundurulduğunda pratikte bunu

² Bu çalışmada ana akım Uluslararası İlişkiler teorileri ifadesi, Acharya ve Buzan'ın tanımlamasından hareketle Realizm, Liberalizm, Marksizm, İngiliz Okulu, Eleştirel Teori, Konstrüktizm, Post-Modernizm başta olmak üzere kökleri Batı felsefesinde, siyaset teorisinde veya siyasi tarihinde olan teorileri ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Acharya ve Buzan, 2007: 299-300).

³ Makale için bakınız; Stanley Hoffman (1977). An American social science: international relations. *Daedalus*, 106 (3), 41-60.

⁴ Makale için bakınız; Amitav Acharya ve Barry Buzan (2007). Why is there no non-Western international relations theory? an introduction". *International Relations of the Asia-Pacific*, 7 (3), 287-312.

başarmasının oldukça zor olduğudur. Küresel Uluslararası İlişkiler fikri kağıt üstünde ideal bir fikir olmakla birlikte günümüz koşullarında bu fikrin pratikte hayata geçirilebilmesini ve gelişimini engelleyen birçok faktörün olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamdan hareketle çalışmanın amacı, Uluslararası İlişkiler teorilerinin amaçlarına ve evrensellik iddialarına yönelik üçüncü alt düzey tartışmanın öznesi olan Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin disiplinde teorik çoğulculuğun ve kapsayıcılığın sağlanmasına yönelik argümanlarını incelemek ve eleştirel bir analize tabi tutmaktır. Çalışma, Amitav Acharya'nın sınırlarını çizdiği ve tartışmaya açtığı Küresel Uluslararası İlişkiler fikrini özelde teorik boyutu ile ele alarak konu ile ilgili yeni oluşmaya başlayan uluslararası literatüre katkı sunmakta, daha spesifik olarak bakıldığında ise Türkçe literatürde Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin ele alınmasına ilişkin ilk adımlardan birini atmıştır. Çalışmanın bu giriş bölümünün ardından gelen ilk bölümünde öncelikle mevcut ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin Batı-merkezciliği, ikinci bölümde ise Batı-dışında Uluslararası İlişkiler teorisinin olup olmadığı tartışması ele alınmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin ne olduğuna ilişkin genel bir çerçeve çizilmekte, dördüncü bölümde ise Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin teorik boyutu gerek disiplinin reel durumundan gerekse fikrin henüz emekleme aşamasından kaynaklı karşılaştığı zorluklar bağlamında eleştirel bir analize tabi tutulmaktadır. Çalışma Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin gelişimine katkı sunacağına inanılan tavsiyelerin yer aldığı sonuç bölümü ile sonlandırılmaktadır.

1. Teorinin Batı-Merkezciliği Tartışması

Uluslararası İlişkiler disiplini ortaya çıkışı, ele aldığı konular ve problemler, düşünsel ve siyasal temelleri göz önünde bulundurulduğunda Batılı bir disiplin olarak tanımlamak mümkündür. Uluslararası İlişkilerin tarihini incelediğimizde hem bağımsız hem de Batılı bir disiplin haline gelmesinde I. Dünya Savaşı'nın kritik bir rol oynadığını söylemek mümkündür. I. Dünya Savaşı sonunda bir daha benzer felaketlerin yaşanmaması için devletlerin dış politikada savaş dışında araçlara yönelmesi ve liderler arasında iletişim eksikliğinin ortadan kaldırılması gerekliliğine ilişkin düşünceler, uluslararası siyaset ve dış politika konularının iktisat, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih gibi disiplinlerden bağımsız ama aynı zamanda söz konusu disiplinlerle bağlantılı olarak çalışılması arayışlarını beraberinde getirmiştir. Bir diğer ifadeyle Uluslararası İlişkiler disiplini I. Dünya Savaşı'nın ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Dunne, 1996:1; Carr, 1946: 1-2). I. Dünya Savaşı sonrasında savaşı yeni bir düzen yaratma arayışlarına yönelik teorik tartışmalarda ABD ve Büyük Britanya'daki üniversitelerde görev yapan akademisyenler başı çekmiştir. Bu durum bağımsız bir nitelik kazanmaya başlayan Uluslararası İlişkiler disiplinde, ABD veya Büyük Britanya için politik olarak iyi olanın diğer ülkeler için de iyi olduğuna yönelik bir inancın yerleşmesine ve disiplinin giderek Batılı bir forma bürünmesine neden olmuştur (Carr, 1946: 78-79).

Disiplinin gerek ortaya çıkış gerekse kurumsallaşma aşamasındaki gelişmelerin bir sonucu olarak tamamen Batılı bir kimliğe sahip olması, 1990'lı yıllara kadar sınırlı sayıda çalışmaya konu olmuştur. Bu durumda, disiplinin Batı'nın dışına her anlamda sırtını dönen bir inşa yaşamış olması kadar üç büyük tartışmanın (İdealizm/Realizm, Davranışsalcılık/Gelenekselcilik, Neorealizm/Neoliberalizm) 1990'lı yıllara kadar disiplinin düşünsel gelişimine neredeyse tamamen hakim olmasının da etkili olduğunu söylemek mümkündür. İronik bir şekilde bahsi geçen üç büyük tartışmanın ikisi doğrudan biriyse dolaylı olarak teori odaklı birer tartışma olmasına rağmen Batı-merkezcil bir disiplin veya teori eleştirileri, bu tartışmaların gündeminde yer bulamamıştır. 1990'lı yıllarla beraber ise dördüncü büyük tartışma olan pozitivizm/post-pozitivizm tartışmasının da katkısıyla disiplindeki teorik, metodolojik, epistemolojik, ontolojik ve aksiyolojik birikimin eleştirel şekilde sorgulanmaya başlaması, önce ABD-merkezcilik sonrasında ise daha genel bir kavramsallaştırmayla Batı-merkezcilik eleştirilerini ve tartışmasını beraberinde getirmiştir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi literatürde Uluslararası İlişkiler teorilerinin Batı-merkezciliğine vurgu yapan ilk çalışmalar, ağırlıklı olarak disiplindeki ABD hegemonyasına odaklanmıştır. Bu çalışmalardan ilki ve belki de en az duyulanı, siyaset bilimci Alfred Grosser'in *Revue Française de Science Politique* adlı dergide 1956 yılında Fransızca yayınlanan makalesi olmuştur.⁵ Grosser bu makalede, II. Dünya Savaşı'nın ardından disiplindeki teorik çalışmalarda realizm ve onun özelinde Amerikalı akademisyen Hans Morgenthau'nun *Politics Among Nations* adlı eserinin önemli etkisi olduğunu ifade etmiş ve disiplinin evrensellikten uzak bir Amerikan uzmanlık alanı haline geldiğini savunmuştur (Grosser, 1956: 634). Grosser'in makalesinden 21 yıl sonra yayınlanan ve Batı-merkezcilik eleştirilerinin referans noktası olarak kabul edilen makalesinde

⁵ Alfred Grosser makalesinde akademik çalışmaların konusu, dili, metodolojisi ve özellikle kullandıkları teori göz önünde bulundurulduğunda uluslararası ilişkiler disiplininin II. Dünya Savaşı sonrası giderek ABD'ye özel bir uzmanlık alanı haline geldiğini iddia etmiştir (Grosser, 1956). Batı-merkezcilik konusunda ilk eleştirel analiz olarak değerlendirebileceğimiz Grossier'in yukarıda bahsi geçen Fransızca makalesi, makalede de bahsedildiği üzere Uluslararası İlişkiler disiplininin dilsel olarak ABD'ye özel bir uzmanlık alanı haline gelmesi veya diğer bir ifadeyle disiplinde İngilizcenin hakimiyeti nedeniyle Batı-merkezcilik tartışmalarında kendisine neredeyse hiç yer bulamamıştır. Grossier'in disiplinin dili olarak İngilizcenin hakimiyetine ilişkin savunusunun geçerliliğinin ironik olarak belki de en önemli kanıtı, kendisiyle benzer argümanları savunan ve onun makalesinden 21 yıl sonra Stanley Hoffman tarafından yazılan "An American Social Science: International Relations" adlı artık klasikleşmiş ve İngilizce yazılmış makalenin Batı-merkezcilik tartışmalarına ilişkin literatürde referans noktası kabul edilmesidir.

benzer argümanları savunan Stanley Hoffmann, Uluslararası İlişkiler disiplininin II. Dünya Savaşı'ndan bir dünya gücü olarak çıkan ABD'deki uygun entelektüel eğilimlerin, siyasi şartların ve kurumsal fırsatların etkisiyle bir Amerikan sosyal bilimi haline geldiğini savunmuştur (Hoffman, 1977: 45). Hoffman'a göre disiplinin bir Amerikan sosyal bilimi olması, Uluslararası İlişkilere ilişkin yayınlanan çalışmalarda artan bir oranda ve baskın bir şekilde rasyonalist yaklaşımın ve realist teorinin benimsenmesine neden olmuştur (Hoffman, 1977: 51-52).

Konu ile ilgili ilk nicel araştırmayı yapan Holsti, literatür taramasından hareketle ABD'nin Uluslararası İlişkiler teorilerine ilişkin hakimiyeti sayesinde diğer coğrafyalardaki akademik toplulukları teori alanında kendine bağımlı kıldığını sayısal verilerle ifade etmiştir (Holsti, 1985: 103). Uluslararası İlişkiler topluluğunda sadece ABD ya da İngiltere'de üretilen çalışmaların veya teorilerin açıklayıcılığına güvenmek gibi bir algı olduğunu savunan Holsti, bunun disiplini dar görüşlülüğe yönlendirdiğini ifade etmiştir (Holsti, 1985). ABD'deki Uluslararası İlişkiler bölümlerinin müfredatlarını içerik analizine tabi tutan Alker ve Biersteker, ABD'de üretilen teorilerin açıklayıcılığına olan güvenin her teori için geçerli olmadığını ortaya koymuştur. Zira Alker ve Biersteker'e göre müfredatlarda davranışsal yöntem ve neorealist teoriye bağlılık ilan edilirken, başta Marksizm olmak üzere diğer Batı menşeli teoriler görmezden gelinmiştir (Alter ve Biersteker, 1984). Dolayısıyla aslında ABD'de üretilen teoriler arasında da bir hiyerarşi olduğunu ve bunun daha spesifik bir dar görüşlülüğe işaret ettiğini söylemek mümkündür.

1990'lı yıllarla beraber Avrupa'da Uluslararası İlişkiler disiplininin önemli bir gelişim gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu durumun yaşanmasında söz konusu dönemde Avrupa'da disiplinin yapısının daha kurumsal hale gelmesi kadar üretilen çalışmalarda post-pozitivist teoriler gibi alternatif yaklaşımların ön plana çıkması etkili olmuştur. Ancak bu durum, ABD'nin Uluslararası İlişkiler disiplini ve özelinde teorisi üzerindeki gücünü aşındırmakta -o dönem için düşünüldüğünde- yeterince etki yapamamıştır. Bir diğer ifadeyle Uluslararası İlişkilerin "bilimsel" şekilde nasıl çalışılacağına ilişkin artan teorik, epistemolojik ve metodolojik çeşitlilik ABD'nin teori alanındaki hegemonyasını yıkacak güce ulaşamamıştır (Bilgin, 2005: 6). Zira dönemin ABD ve Avrupa menşeli dergilerinde yayınlanan teorik içerikli makaleler üzerinden yapılan çeşitli nicel araştırmalarda ABD'nin pozitivism ve realizm üzerinden teorik hegemonyasını sürdürdüğü verilerle ortaya konmuştur (Waever, 1998; Smith, 2000; Aydın ve Mathews 2000; Breuning, Joseph ve Walton, 2005). Smith'e göre teorik hegemonya, ABD'deki Uluslararası İlişkiler topluluğuna neyin geçerli bilgi olduğunu, neyin bilgiye ulaşmada ve analiz etmede kullanılacak geçerli yaklaşımlar olduğunu tanımlayabilme gücünü vererek hangi araştırmaların kabul edilebilir hangilerinin kabul edilemez olduğunu tanımlama yetkisi tanımıştır (Smith, 2000: 383).

2000'li yıllarla birlikte Uluslararası İlişkiler teorilerinin evrensellik iddialarına yönelik dar görüşlülük eleştirileri daha ziyade Batı-merkezcilik bağlamında gerçekleşmeye başlamıştır. Bunun üç temel nedeni olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki Avrupalı veya Avrupa üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin disiplinin önemli dergilerinde yayınlanan teorik çalışmalarının sayısının artması ve Avrupa menşeli dergilerin disiplinindeki nüfuzunun güçlenmesidir. Böylece ABD disiplinindeki teorik çalışmaların kurumsal ve coğrafi merkezi olmaya devam etse de tek merkezi olmaktan çıkmış ve bu durum ABD-Avrupa ayrımına girmeden Batı-merkezcilik eleştirilerine yönelmede etkili olmuştur. Diğer iki neden ise ABD ve Avrupa dışında dünyanın geri kalan coğrafyalarından gelen teorik katkıların disiplinde yeterince temsil edilmemesi ve ABD, Avrupa tarihinin ve kültürünün evriminden kaynağını alan Uluslararası İlişkiler teorilerinin dünyanın geri kalanının tarihini ve deneyimlerini yansıtmaması nedeniyle Batı-dışındaki gelişmeleri açıklamada yetersiz kalmasıdır (Rumelili, 2009: 49). Birbirine bağlantılı olan bu üç neden Uluslararası İlişkiler teorilerine yönelik hem Batı'dan yani teorinin merkezinden hem de dünyanın geri kalanından yani teorinin çevresinden Batı-merkezcilik eleştirilerini beraberinde getirmiştir (Tickner, 2003; Bilgin, 2008; Acharya ve Buzan, 2007; Behera, 2007; Chen, 2011; Hobson, 2012).

Batı-merkezcilik eleştirileri, ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin küresel düzeyde açıklayıcılık iddialarını sorgulayarak disiplinde teorik bağlamda keskin bir ayrım olduğunu vurgulamıştır. Daha ziyade merkez-çevre kavramsallaştırması bağlamında ele alınan bu keskin ve hiyerarşik ayrım, merkezin yani Batı'nın teori üretmekle, çevrenin yani dünyanın geri kalanının ise teoriyi tüketmekle görevli olduğu bir düzene işaret etmektedir. Bu düzende çevre akademisyeninin rolü, Uluslararası İlişkiler teorilerine özgün bir teorik katkı yapmak değil belirli bir ülke veya bölge hakkında alan bilgisi sağlamak, Batı'da üretilen teoriyi alan çalışmasıyla test etmektir (Aydın ve Mathews, 2000: 297). Bu hiyerarşik durumun varlığı, disiplinin önemli dergilerine ilişkin yapılan çeşitli niceliksel araştırmalarda da ortaya konmuştur (Tickner, 2003; Dankbaar, 2012; Wemheuer-Vogelaar vd., 2016). Bu iş bölümünün merkezdeki akademisyenler kadar çevredeki akademisyenler tarafından da kabullenilmesi, söz konusu hiyerarşik yapıyı sürekli olarak yeniden üretmiştir (Bilgin, 2005: 7). Merkez ve çevre akademisyenlerin söz konusu iş bölümünü kabulünde Batı'nın teorik hegemonyası kadar çevre ülkelerdeki kurumsal, ekonomik, tarihi ve siyasal koşulların elverişsizliği de etkili olmuştur (Acharya ve Buzan, 2007: 293-301).

Uluslararası İlişkiler disiplininde Batı-merkezli başta teorik olmak üzere epistemolojik, ontolojik ve metodolojik dar görüşlülüğünün aşılması noktasında son yıllarda önemli ilerlemenin kat edildiğini söylemek mümkündür. 2004 yılından bu yana Teaching, Research and International Policy (TRIP) Projesi kapsamında düzenli aralıklarla dünyanın farklı ülkelerinden Uluslararası İlişkiler akademisyenlerinin katılımıyla yapılan anketlerin sonuçları bu anlamda önemli bir

gösterge sunmaktadır.⁶ Anket sonuçlarının gösterdiği üzere disiplinin teorik, epistemolojik ve metodolojik çeşitlilik konusunda 2004'ten bu yana önemli bir ilerleme kat ettiğini söylemek mümkündür. Ancak bu çeşitliliğin Batılı -özelinde ise Amerikalı- akademisyenlerin ve teorilerin, akademik çalışmalar üzerindeki hakimiyetini tamamen ortadan kaldırdığını söylemek mümkün değildir. Zira disiplinin Batı menşeli önemli dergilerinde yayınlanan teorik çalışmaların büyük bir çoğunluğu, Amerikalıların başını çektiği Batılı akademisyenler tarafından yapılmakta ve dünyanın geri kalan coğrafyalarından akademisyenlerin teorik katkıları hala söz konusu dergilerde eşit bir temsil düzeyine ulaşmamaktadır (Turton, 2016; Lake, 2016; Malinak vd., 2018; Breuning vd., 2018).

Uluslararası ilişkiler teorilerinin Batı-merkezçiliği eleştirileri, bu eleştirilerin gereksiz olduğuna dair kimi karşı eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Örneğin Friedrichs'e göre uluslararası siyasette gücü elinde bulundurması nedeniyle Uluslararası İlişkiler disiplinine ve özelinde teorilerine ilişkin ABD hegemonyası kötü bir durum olmaktan ziyade doğal bir durumdur (Friedrichs, 2004: 17). Batı-merkezçilik eleştirilerine karşı çıkanlar için mevcut Uluslararası İlişkiler teorileri dar görüşlü değildir ve gerçekten de evrensel nitelikte açıklayıcılığa sahiptir. Bunun önemli bir nedeni, Batı dışındaki dünyanın tüm ayırt edici özelliklerine rağmen Batılı uluslararası sisteme, normlara ve davranış kalıplarına zaten entegre olmuş olmasıdır (Ikenberry ve Mastanduna, 2003: 421-422). Bu entegrasyonun mevcut Uluslararası İlişkiler teorilerinin Batı'da veya Batı dışında yaşanan gelişmeleri açıklayabilmede aynı güce sahip olmasına olanak tanıdığına inanılmıştır. Friedrichs gibi Mearsheimer'de teorik alandaki ABD hegemonyasını bir sorun olarak görmemiş ve ABD'li araştırmacıların sağladığı zengin teorik birikimin evrensel nitelikte olduğunu savunmuştur (Mearsheimer, 2016: 147). Ancak Mearsheimer bu savunuyu yaparken Batılı olmayan akademisyenlerin teorik katkılarının disiplinin merkezinde dikkate alınmadığı veya Batılı olmayan toplumların tarihi, kültürel, felsefi ve siyasi birikimlerinin ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinde yansıtılmadığı eleştirilerini görmezden gelmiştir. Mearsheimer'ın görmezden geldiği bu eleştiriler, iddia edildiği gibi ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin küresel düzeyde açıklayıcılığa sahip olup olmadığına yönelik tartışmanın farklı bir alt düzeyde ilerlemesine ve bu bağlamda Batılı olmayan teorinin mümkün olup olmadığı tartışmasına zemin hazırlamıştır.

2. Batı-Dışı Teori Tartışması

Hobson, teorinin her zaman onu inşa edenin yani teorisyenin zaman ve mekandaki konumunun ürünü olduğunu savunmuştur (Hobson, 2007: 92). Eleştirel teorinin kurucu isimlerinden Robert Cox ise "her zaman biri ve bir amaç için" olduğunu savunduğu teorilerin, çoğunlukla politik zaman ve mekanın ürünü olduğunu ve bu nedenle bir ideoloji olarak ele alınıp saklanmış perspektiflerinin açığa çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir (Cox, 1981: 128). Gerek Hobson'un gerekse Cox'un bu ifadelerinin Uluslararası İlişkilerde Batı-dışı teori arayışlarını anlamlandırmada anahtar rolü oynadığını söylemek mümkündür. Zira ana akım olarak adlandırılacak teorilere ilişkin eleştirilerde üzerinden en çok durulan noktaların başında Batı coğrafyasında Batı'nın kültürel, tarihi ve siyasal deneyimlerinden türeyen söz konusu teorilerin sadece Batı'nın ihtiyaçlarına cevap verdiği gelmiştir. Uluslararası İlişkiler teorilerinin inşasının Batı'nın tarihi ve deneyimleriyle sınırlanmış olmasının disipline ilişkin kavram ve varsayımların çeşitliliğini ve bununla bağlantılı olarak teorilerin Batı-dışı dünyadaki gelişmeleri açıklayabilme kapasitesini sınırlandırdığı savunulmuştur (Neuman, 1998:1-2). Örneğin Ayoob, realist teoriyi esas alan güvenlik çalışmalarının sadece ABD'nin güvenlik ihtiyaçları ile ilgilendiğini savunmuştur (Ayoob, 1997: 137). Benzer bir yaklaşım ortaya koyan Katzenstein Batı özellikle de Batı Avrupa tarihine ve deneyimlerine dayanan ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin Asya bölgeselciliğini anlamlandırmada çok az işe yaradığını ifade etmiştir (Katzenstein, 1997: 5). Kang'a göre ise Avrupa deneyimlerinin ürünü olan Uluslararası İlişkiler teorilerinin Asya'ya ilişkin analizlerinin sonuçları büyük ölçüde başarısızlık olmuştur (Kang, 2003: 57-58).

1990'ların sonu ve 2000'lerin başında Batı'nın deneyimlerinden ve tarihinden türeyen ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin dünyanın geri kalanındaki özellikle de Asya'daki gelişmeleri açıklamada eksik kaldığına ilişkin yapılan eleştiriler, disiplinde Batı-dışında bir teoriye ihtiyaç olup olmadığına ilişkin tartışmanın kapılarını aralamıştır. Acharya ve Buzan, "neden Batı-dışı Uluslararası İlişkiler teorisi yok" sorusu üzerine kurgulanmış olan 2007 tarihli çalışmalarında teorideki Batı hegemonyasının nedenleri kadar, Batı-dışı teori inşa etme girişimlerinin muhtemel kaynaklarını incelemiş ve Batı-dışı teorinin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Acharya ve Buzan'a göre Batı merkezli ana akım Uluslararası İlişkiler teorileri evrensel olduklarını iddia etseler de Batı-dışı toplumların tarihlerini ve deneyimlerini görmezden gelen ve Batı'nın gücünü, refahını, nüfuzunu sürdürme görevini üstlenen dar görüşlü teorilerdir (Acharya ve Buzan, 2007: 290). Bir diğer ifadeyle ana akım teorilerin siyasal, ekonomik, askeri ve toplumsal gelişmeleri açıklayabilme noktasında dünyanın her tarafına seyahat edebildikleri iddia edilse de Batı-merkezci özlerinin yarattığı sınırlılık aslında buna izin vermemektedir (Çapan ve Zarakol, 2018: 129). Bu nedenle Batı-dışı tarihlerden, deneyimlerden, fikirlerden veya tarihsel metinlerden yararlanan özgün veya melez yerel teoriler geliştirme, disiplinin gelişimi ve gerçek anlamda evrenselliği adına önemli bir gereklilik

⁶ Teaching, Research and International Policy (TRIP) Projesi kapsamında 2004, 2006, 2008, 2011, 2014 ve 2017 yıllarında yapılan ve uluslararası ilişkiler akademisyenlerinin eğitim ve araştırmalarında kullandıkları teori, yöntem ve pedagojik yaklaşımların evrimini anlamayı amaçlayan araştırma anketleri için bakınız; TRIP Faculty Survey, <https://trip.wm.edu/data/dashboard/faculty-survey>, Erişim tarihi: 18.01.2021.

olarak ifade edilmiştir (Acharya ve Buzan, 2010: 221-238). Ayrıca savunanlar açısından Batı-dışı teori girişimleri, alternatif hipotezler ve kavramlar aracılığıyla Uluslararası İlişkiler teorilerinin Batılı olmayan toplumların değer ve çıkarlarına da hizmet etmesini sağlayacak ve Batı-merkezli bilim ve tarih yazımının epistemolojik sınırlamalarının aşılmasına olanak tanıyacak çabalar olarak görülmüştür (Kayaoğlu, 2014: 201).

Acharya ve Buzan'a göre Batı-dışında teorinin gelişmesinin birçok engel ile karşılaştığı kabul edilmektedir. Bunlar arasında Batı kökenli Uluslararası İlişkiler teorilerinin Uluslararası ilişkileri anlamak için doğru yolu keşfettiğine yönelik inanç ve bu inancın bir sonucu olarak disiplinde hegemonik bir konum kazanmış olmaları, Batı-dışı teorilerin görünür olmayı başaramaması, Batı dışındaki ülkelerde teorinin gelişimine yönelik özellikle kurumsal koşulların eksikliği, Batı'nın teori geliştirmede yarışa önde başlamış olması sayılabilir (Acharya ve Buzan, 2007: 293-301). Ancak yine Acharya ve Buzan'a göre bu engeller, gerek Batılı gerekse Batılı olmayan Uluslararası İlişkiler uzmanları tarafından beslenen ve büyük ölçüde fikrî ve algısal olan ön kabullere dayanmaktadır (Acharya ve Buzan, 2007: 288). Dolayısıyla aslında en büyük engel, Batılı ve özellikle de Batılı olmayan Uluslararası İlişkiler uzmanlarının Batı dışında yerel nitelikli özgün veya melez teoriler geliştirilmesine hem olanak hem de gerek olmadığını düşünmesidir. Bu düşünce, Bilgin'in de ifade ettiği gibi merkezin yani Batı'nın teori ürettiği, çevrenin yani dünyanın geri kalanının ise test ettiği hiyerarşik iş bölümü ile disiplin içerisinde var olagelmıştır (Bilgin, 2005: 7). Ancak Batı-dışı teorinin gerekliliği konusunda özellikle son 20 yıldır yapılan eleştirel çalışmalar ve yerel teori geliştirme girişimleri ile söz konusu hiyerarşik işbölümünü ortadan kaldırmaya yönelik adımların atılmaya başlandığını söylemek mümkündür. Söz konusu adımlar Uluslararası İlişkiler teorilerinin Batı-merkezciliğinin aşılması açısından oldukça önemlidir.

Uluslararası İlişkiler teorilerinin Batı-merkezciliğini aşmak adına Batı-dışı diğer bir ifadeyle çevre akademisyenlerden esas beklenen Batı-merkezli teorilere ve tartışmalara eklenmek yerine kendi toplumlarının veya bölgelerinin siyasal, tarihsel ve kültürel, deneyimlerini referans alan genellebilir teori ve kavramlar geliştirmesi olmuştur (Rumelili, 2014: 207). Yukarıda ifade edildiği gibi son yıllarda Hindistan'dan Çin'e, Afrika'dan Ortadoğu'ya birçok bölgeden akademisyenler bu konuda önemli adımlar atmıştır. Bu adımların atılmasında en etkili olan faktörlerden biri 1990'lı yıllarla beraber konstrüktivist teorinin disiplinde göstermiş olduğu yükseliş olmuştur. Zira Batı-dışı teori geliştirme çabasının en önemli potansiyel kaynakları arasında olan kültür ve kimliğe yaptığı vurgu nedeniyle konstrüktivizm, sadece ana akım teoriler bağlamında Batılı olmayan devlet ve toplumlara yönelik çalışmaların sayısının artmasını sağlamakla kalmamış aynı zamanda Batı-dışı yerel teorilerin geliştirilmesini de teşvik etmiştir (Acharya, 2011: 623). Konstrüktivizmin yarattığı bu etkiye eleştirel, post-kolonyal ve feminist teoriler de katkı sunmuş ve sundukları eleştirel perspektifle Batı-dışının da teorinin öznesi olabileceği ve teori inşa edebileceği düşüncesinin disiplinde yer edinmesine yardım etmiştir.

Batılı olmayan yerli teori ve kavramlar geliştirilmesi noktasında ilk adımların atılmasına etki eden bir diğer faktörün Çin'in alternatif bir güç merkezi olarak dünya siyaset sahnesinde göstermiş olduğu yükseliş olduğunu söylemek mümkündür. Çin'in siyasal ve ekonomik bir güç merkezi haline gelmesi, Çinli akademisyenlerin özellikle teori ve epistemolojideki Batı - özelinde ise ABD- hegemonyasını sonlandıracak, yerel kavramlara, deneyimlere ve tarihe odaklanmış özgün teoriler inşa etme girişimlerini güçlendirmiştir (Eun, 2019a: 79). Çinli akademisyenlerin özgün ve yerel nitelikli Uluslararası İlişkiler teorileri ortaya çıkarmaya yönelik girişimlerinin diğer çevre akademisyenleri de benzer girişimlere yönelme noktasında teşvik ettiğini söyleme mümkündür. Son olarak ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin Batı dışı dünyadaki siyasal veya ekonomik birtakım gelişmeleri açıklamada yetersiz kaldığının daha görünür hale gelmesi, Batılı olmayan teori inşa etme noktasında önemli adımlar atılmasına neden olan bir diğer faktör olmuştur. Bu konuda en çok verilen örneklerin başında Batı-merkezli teorilerin Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN), İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC) gibi Batı-dışı uluslararası örgütlerin bölge siyasetindeki etkisini, Çin'in uluslararası sistemdeki rolünü ve IŞİD gibi devlet dışı yapıların siyasal etkililiğini analiz etmeye olanak sağlayacak gerekli kuramsal ve kavramsal çerçeveyi sunmadığının geldiğini söylemek mümkündür (Acharya ve Buzan, 2007: 290; Chong, 2010: 128-129; Qin, 2011; 118-119; Acharya, 2016: 7-8; Aydınli ve Biltekin, 2018: 57).

Batı merkezli ve kökenli teorilerin evrensel olmadığına yönelik eleştirilerin yukarıda bahsi geçen faktörlerin de katkısıyla Batılı olmayan teori geliştirmenin gerekliliğini de içeren bir hale bürünmüş olması, Batı-dışı teori geliştirme girişimlerinin

hız kazanmasına katkı sunmuştur.⁷ Söz konusu girişimler sonucunda Çin'de "Tianxia"⁸ dünya görüşü, "Yüzeysel Arkadaşlık Teorisi"⁹, Hindistan'da "Nehru Uluslararasılığı"¹⁰ ve "Mandala Teorisi"¹¹, Rusya'da "Gramatolojik Jeopolitik Teorisi"¹², Güney Afrika Cumhuriyeti'nde "İzole Devletler Teorisi"¹³ veya Ortadoğu'da "İbn-i Haldun'un Asabiyesi"¹⁴ gibi akademik çalışmalarla hala geliştirilmekte olan birçok yerel kavramsallaştırma ve teori ortaya çıkmıştır. Söz konusu yerli teoriler ve kavramsallaştırmalar kimi zaman Kautilya, Sun Tzu, İbn-i Haldun gibi yerli düşünürlerin fikirleri aracılığıyla, kimi zaman yerel deneyimler ve kanıtlar üzerinden Batı merkezli teorileri uyarlayıp onlara özgün bir yapı kazandırarak, kimi zaman ise yerel deneyimlerden hareketle tamamen orijinal kavramlar ve varsayımlar üreterek inşa edilebilmektedir (Biltekin, 2015: 537-539, 557-558; Aydın ve Biltekin, 2018: 51-61).

Uluslararası ilişkiler teorilerini Batı merkezli ve kökenli yapısından kurtarma çabası olarak Batı-dışında alternatif yerli teoriler inşa etmeye yönelik çok fazla girişim ortaya çıkmasına paralel olarak bu girişimlere yönelik birçok eleştiri de ortaya çıkmıştır. Bu eleştirilerin kümelendiği ilk nokta, daha önce de ifade ettiğimiz gibi Batı-dışı teorilere ve teori girişimlerine ihtiyaç olmadığı çünkü Batı merkezli ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin zaten evrensel düzeyde açıklayıcı ve küresel düzeyde uygulanabilir olduğu olmuştur. Örneğin Batı merkezli ve kökenli teorilerin zaten evrensel açıklayıcılığa sahip olduğunu iddia eden Mearsheimer, Batı-dışında yerli teoriler inşa edilmesi gerekliliğine katılmadığını ifade etmiştir (Mearsheimer, 2016: 147). Mearsheimer'in savunusuna katkıda bulunan Schmidt, Batı- merkezli olmayan teori geliştirme girişimlerinin disiplini zenginleştirmek yerine tutarsız ve bölünmüş bir hale getirebileceğini iddia etmiştir (Schmidt, 2008: 298). Porter ise disiplinde teorik ve kavramsal anlamda bir çoğulculuğun zaten olduğunu, bu çoğulculuğu sağlayan düşünürlerin büyük bir çoğunluğunun ABD'li veya ABD'de yaşıyor olmasının bir dar görüşlülük ve Batı-dışı teori ihtiyacı yaratmayacağını savunmuştur (Porter, 2001: 131).

Batı-dışı yerli teorilere ve teori girişimlerine yönelik bir diğer eleştiri ise söz konusu teorilerin inşa sürecinde Batı'yı referans almaları nedeniyle Batı merkezli teoriler gibi dar görüşlü bir yapıya bürünmelerinin yüksek bir ihtimal olduğu üzerinedir. Disiplindeki Batı-merkezciliği eleştiren akademisyenler tarafından yöneltilen bu eleştirilerde dikkat çekilen temel nokta, Batı merkezli ve kökenli teorilere karşı, Çin, Hindistan veya daha geniş anlamda Asya merkezli teoriler inşa etmenin yeni etnik-merkezcilikler yaratma tehlikesi barındırdığı üzerinedir. Örneğin Mena, Uluslararası İlişkiler teorilerinin Batılı ve emperyal kökenlerini aşma çabasıyla yerel teoriler inşa ederken disiplinin emperyal kökenlerinden kaynaklanan bir tehlike olan kültürel özcülük tuzağına düşmemek gerektiğini ifade etmiştir (Mena, 2020: 1). Benzer şekilde Hurell, dünyayı anlamak için kültürel olarak spesifik yollar geliştirmenin çoğulculuğu teşvik ettiğini ama aynı zamanda karşı çıkılan etnik

⁷ Batı merkezli ve kökenli olmayan teori geliştirme çabaları, 21. yüzyıla birlikte Uzakdoğu'dan Afrika'ya, Güneydoğu Asya'dan Ortadoğu'ya geniş bir coğrafyadaki Batılı olmayan akademik topluluklarda önemli bir ivme yakalamıştır. Bununla birlikte yerli teori geliştirme çabalarının sonuç verdiği ilk örneğin, 20. yüzyılın ortalarında Latin Amerikalı bir grup akademisyenin yaptığı çalışmalar ile ortaya çıkan Bağımlılık Teorisi olduğunu söylemek mümkündür. Bağımlılık Teorisi'nin Latin Amerika ülkelerinin kalkınma ve uluslararası ticaret deneyimlerinin modernleşme ile kalkınma teorilerinin varsayımlarıyla örtüşmediği düşüncelerinden ve eleştirilerinden hareketle ortaya çıkan ve geliştirilen bir teori olduğunu söylemek mümkündür. Immanuel Wallerstein'in Modern Dünya Sistemi Teorisi'ne ve birçok Neomarksist teorisyenin çalışmalarına doğrudan etki eden Bağımlılık Teorisi, Latin Amerika ülkelerinin deneyimlerinden hareketle ortaya çıkmasına rağmen ekonomik olarak gelişmiş veya az gelişmiş birçok Asya ve Afrika ülkesine uygulanmış veya uygulanabilir bir teori olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Smith, 1979; Dos Santos, 1970; Cardoso ve Faletto, 1979; Angotti, 1981; Hills, 1994; Tickner, 2008; Mahoney ve Rodriguez-Franco, 2018).

⁸ Antik Çin dünyasına ait kültürel bir kavram olan Tianxia, etimolojik olarak "aynı gökyüzünün/cennetin altında" anlamına gelmektedir. Çin'in 1990'lı yıllarla birlikte dünya siyasetinde ve ekonomisinde gösterdiği yükselişe paralel olarak Çin merkezli bir dünya düzenini ve uluslararası ilişkileri açıklamak için sıklıkla başvurulmaya başlanan bir yaklaşım olmuştur. Tianxia yaklaşımında barış içinde bir arada yaşamaya ve hegemonya olmaksızın uyum ve işbirliğine dayalı bir uluslararası sistem tasavvur edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; (Callahan 2008; Xuotong, 2011; Babones, 2020; Por, 2020).

⁹ Çin merkezli teori üretme arayışlarının sonuçlarından biri olan ve Yan Xuotong tarafından geliştirilen Yüzeysel Arkadaşlık Teorisi, 1990 sonrası Çin-ABD ilişkilerindeki ani gerilimlerin ve ardından gelen yumuşamaların nedenlerini ve sonuçlarını açıklamaya çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; (Xuotong 2010).

¹⁰ Hint devlet adamı Jawaharlal Nehru'nun düşüncelerinden hareketle geliştirilen bir yaklaşımdır. Nehru Uluslararasılığı, dünya düzeninin güç politikası veya güç dengesi yoluyla sürdürülmesini reddetmektedir. Bu anlamda Westphalian dünya düzeni anlayışından ayrılmaktadır. Bu yaklaşıma göre "Bağılantısızlık", güç politikalarının hakim olduğu bir dünya düzeninde hem özerk hem de barışçıl bir dış politika inşa edebilmenin temel yoludur. Ayrıntılı bilgi için bakınız; (Bajpai, 2003; Behara, 2007).

¹¹ Hint kökenli düşünür ve devlet adamı Kautilya'nın M.Ö. 3. yüzyılda yazdığı Arthaşatra adlı eserinde etrafıca ele aldığı Mandala Teorisi, devletlerarası ilişkileri ve uluslararası sistemi açıklamaya yönelik bir teorik yaklaşımdır. Devletlerin dış politikalarının farklı koşullar altında nasıl inşa edilmesi gerektiğine yönelik hükümdara oldukça detaylı tavsiyeler sunan Kautilya, gücün ve çıkarın devletler arası ilişkilerde temel belirleyici olduğunu varsaymıştır. Bu nedenle Batı'da "realizmin kurucusu" veya "Hint Machiavelli" gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; (Kautilya, 2018; Modelski, 1964; Shahi, 2018).

¹² Kuznetsov tarafından geliştirilen ve Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" teorisine dayanan Gramatolojik Jeopolitik Teorisi, medeniyetleri temelde dine ve mezhebe göre değil kullandıkları alfabelere göre tanımlamanın potansiyel çatışmaları açıklamada daha doğru bir yol sunacağını varsaymaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; (Kuznetsov, 1995; Aydın ve Biltekin, 2018: 57-58).

¹³ İzole Devletler Teorisi, Güney Afrikalı bilim insanı Deon Geldenhuys tarafından geliştirilmiştir. Geldenhuys, Güney Afrika Cumhuriyeti örneğinden hareketle uluslararası sistem ve toplum tarafından dışlanmış devletleri incelemiş ve devletlerin izolasyona tabi tutulmasının neden, sonuç, araç ve etkilerini analiz ederek genellenebilir varsayımlar ortaya koymuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız; (Geldenhuys, 1990, Smith, 2018: 85-87).

¹⁴ İbn-i Haldun'un devlet ve devletler arası ilişkilere ilişkin yaklaşımı, uluslararası ilişkiler disiplini açısından bakıldığında genellikle realist teori ile konstrüktivist teori arasında bir noktaya oturtulmakta ve Batı-dışı teori geliştirme çabalarının önemli bir kaynağı olarak görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; (Kalpakian, 2008; Say, 2012).

merkezcilikleri yeniden üretmeye çalışabilecek kültürel ve bölgesel bir içe dönüklüğe de yol açma tehlikesi barındırdığını ifade etmiştir (Hurrell, 2016: 150). Nitekim Callahan, Tianxia kavramı üzerinden yaptığı incelemede Çin'deki yerel teori inşa etme girişimlerini, ana akım Uluslararası İlişkiler teorileri üzerindeki hegemonyayı sonlandırmaya katkı sunmak yerine hegemonya olmaya niyetli yeni bir etnik merkezcilik üretme görüntüsü sergilemeleri nedeniyle eleştirmiştir (Callahan, 2008: 749). Chen'e göre Batı-dışı teorik geliştirme çabalarının yeni etnik merkezcilikler üretme görüntüsü sergilemesinin nedeni, söz konusu çabaların Batı'nın epistemolojik ve ontolojik varsayımlarıyla hareket etmesidir. Bu nedenle yapılması gerekenin Batı-dışı teoriler inşa etmek değil Batı-sonrasını düşünüp alternatif epistemolojik ve ontolojik yaklaşımlar üretmek olduğunu savunmuştur (Chen, 2011: 16-18).

Batı-dışı yerli teorilere ve teori girişimlerine yönelik eleştirilerin üzerinde yoğunlaştığı bir diğer nokta, söz konusu teori ve teori girişimlerinin orijinal ve özgün kavramsallaştırmalar ve varsayımlar sunmadığı, Batı kökenli veya merkezli teorilerin türevlerinin yaratıldığına ilişkindir. Bu eleştiriyi dile getirenler, Batı-dışı teorik ve kavramsal katkıların literatürdeki hakim yaklaşımın aksine Uluslararası İlişkiler teorilerindeki Batı-merkezciliği aşmaya katkı sunmadığını savunmuştur. Örneğin Chen, Batı'nın epistemolojik ve ontolojik bakış açısından türetilmeleri nedeniyle Batı-dışı teorilerin disiplinde Batı'nın hegemonyasının sürekli olarak yeniden inşa edilmesine önemli katkı sunduğunu ifade etmiştir (Chen, 2011: 16-18). Batı-dışı teorilerde ve kavramsallaştırmalarda "Westphalia Miti" gibi Batı'nın Batılı olmayanlar üzerindeki normatif üstünlüğünü savunan Avrupa merkezli epistemolojilerin kullanılması, disiplindeki hiyerarşik yapının ve hegemonyanın sürdürülmesinde önemli rol oynamıştır (Chen, 2012: 465-466; Kayaoğlu, 2010: 194). Dolayısıyla aslında Batı-dışı teoriler ve kavramsallaştırmalar sözde Batı-dışı olsalar da aslında Batı'yı taklit etmenin ötesine geçmeyen girişimler olarak nitelendirilmiştir. Oysa ki Bilgin'in de ifade ettiği gibi bu eleştirilerin havada kaldığı nokta, Batı-merkezci teorinin karşısına tamamen Batı'yı dışarıda bırakan bir Batı-dışı teori koymaya çalışarak Batı ile Doğu'nun (ya da Batı-dışı dünyanın) birbirini teşkil edecek şekilde iç içe geçtiğini görmezden gelmeleri olmuştur (Bilgin, 2008: 5-6). Bilgin'in ifade ettiği bu düşünce, Uluslararası İlişkiler teorilerinin evrensellik iddialarına yönelik tartışmanın farklı bir alt düzeyde ilerlemesine ve disiplinde gerçek manada evrensel, çoğulcu ve kapsayıcı bir teorik yapının sağlanıp sağlanamayacağı sorusuna odaklanılmasına önemli katkı sunmuştur. Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin söz konusu alt düzey tartışma bağlamına ortaya çıkan özgün bir katkı olduğunu ve tartışmanın seyrine önemli bir katkı yaptığını söylemek mümkündür.

3. İkiliklerin Ötesine Geçmek: Küresel Uluslararası İlişkiler Fikri

Uluslararası İlişkiler disiplinindeki teorik birikimin coğrafi, kültürel veya etnik olarak tek bir merkeze dayanmayan, dünyanın bir kısmının çıkarlarının meşrulaştırılması için kullanılmayan, disiplindeki hegemonik yapıyı sürekli olarak yeniden üretmeyen daha çoğulcu, kapsayıcı ve diyalog odaklı bir yapıya nasıl kavuşturulacağı, literatürde özellikle son 10 yıldır üzerinde sıklıkla durulan konulardan biri olmuştur. Batı-dışı teori geliştirme ve kavramsallaştırma girişimlerinin artmasına paralel olarak, disiplindeki Batılı veya Batılı olmayan tüm teorik ve kavramsal birikimi kapsayıcı bir yapının inşa edilip edilemeyeceği sorunsalı, Uluslararası İlişkiler teorilerinin evrensellik iddialarına yönelik tartışmanın farklı bir düzeyde daha ilerlemesine zemin hazırlamıştır.

Batı-merkezli veya Batı-dışı Uluslararası İlişkiler teorilerinin birbirlerinin zıttı değil birbirlerini tamamlayan birikimler ve olgular olarak ele alınması gerektiğine yönelik eleştiriler, üçüncü alt düzey tartışmanın referans noktasını oluşturmuştur. Bu tartışmaya önemli katkılar sunan teorisyenler, Batı ve Batı-dışının teorik birikimlerinin farklılıklarını ve ayırım noktalarını aramak yerine özgün yapılarıyla bir arada diyalog halinde ve uyum içinde hareket etmelerine olanak tanıyan unsurlarına odaklanmanın teorileri gerçek manada evrensel kılmanın yolu olduğunu savunmuştur (Bilgin, 2008; Sil ve Katzenstein, 2010; Hutchings, 2011; Acharya, 2011; Lake, 2011; Lake, 2013). Dünya siyasetinin çeşitliliği ve heterojenliği, uluslararası politikanın analizinde teoriye Batı/Batı-dışı, Kuzey/Küresel Güney, Batı/Batı Sonrası veya Batı/Geriye Kalan gibi ikili ayrımlara dayanarak bakan alışılmış tercihlerimizden vazgeçmemiz gerekliliğini doğurmuştur (Katzenstein, 2018: 389).

Uluslararası İlişkiler disiplininde kapsayıcı, çoğulcu ve gerçek manada evrensel bir teorik yapının/birikimin oluşturulup oluşturulamayacağına ilişkin tartışma, Hint asıllı Kanadalı teorisyen Amitav Acharya'nın 2014 yılında dile getirdiği Küresel Uluslararası İlişkiler fikri ile önemli bir ivme kazanmıştır. Batı-dışı teorinin gerekliliği üzerine çalışmalarıyla tanınan Acharya, Uluslararası İlişkiler Derneği'nin 2014 yılında düzenlemiş olduğu kongrede, disiplinde çoğulcu ve diyalog odaklı bir teorik birikim inşa edilmesi tartışmalarına Küresel Uluslararası İlişkiler fikri ile özgün bir katkı sunmuştur (Acharya, 2014: 469). Acharya, 2014 yılındaki kongrenin ardından Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin alt yapısını ve nasıl geliştirilebileceğini detaylı olarak ele alan farklı çalışmalar literatüre kazandırmıştır (Acharya, 2014; Acharya, 2015; Acharya, 2016; Acharya, 2017; Acharya ve Buzan 2017; Acharya, 2019).

Uluslararası İlişkiler disiplininin, dünyadaki toplumların ve devletlerin büyük bir çoğunluğunun deneyimlerini, bilgi iddialarını ve katkılarını yansıtmadığını savunan Acharya, Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin bu gerçekliği değiştirip Batı ve dünyanın geri kalanı arasındaki mesafeyi aşmayı ve gerçek manada evrensel bir disipline doğru bir rota çizmeyi amaçladığını ifade etmiştir (Acharya, 2014: 647). Bu manada Küresel Uluslararası İlişkiler fikri, bir teori değil kapsayıcı,

çoğulcu ve evrensel bir Uluslararası İlişkiler disiplininin nasıl inşa edileceğini anlamının ve disiplini bu yönde yeniden şekillendirmenin bir yoludur (Acharya ve Buzan, 2017: 354). Disiplinin Batı-dışı toplumların ve devletlerin deneyimlerini, seslerini ve özne konumlarını görmezden gelen yapısına karşı bir sorgulama ve analiz çerçevesidir (Acharya, 2019: 298). Disiplinde daha fazla kapsayıcılığın, diyalogun ve çoğulculuğun sağlanması için bir istektir (Acharya, 2014: 649).

Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin temel amacı, Batılı olmayan ve bu nedenle disiplinde marjinalleştirilen teorik, epistemolojik, metodolojik ve ontolojik katkıların tümünü disiplinin merkezine taşımak ve görünür hale getirmektir (Acharya, 2017: 1). Acharya'ya göre disiplinin dünyanın her yerindeki devletler ve toplumlar arasındaki ilişkileri açıklayabilen bir yapıya kavuşabilmesi ve Batı'nın disiplin üzerindeki hegemonik konumunun aşılabilmesi için Batılı olmayan toplum ve devletlerin katkılarını tanıyarak disiplindeki çoğulculuğu teşvik etmek elzemdir (Acharya, 2014: 649). Bu çoğulculuk arayışının en önemli ve başlıca ayağı teoriye ilişkindir. Batılı olmayan kavramsal ve teorik birikimi yerelden çıkarıp tıpkı Batı-merkezli teoriler gibi küresele taşımayı başarmak disiplinin gerçek manada evrensel ve kapsayıcı olmasının anahtarıdır (Acharya ve Buzan, 2017: 361). Bu bağlamda Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin Uluslararası İlişkiler teorileri hakkındaki perspektifi, mevcut ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerini değiştirme veya yerinden etme üzerine değil söz konusu teorilerin ufuklarını genişleterek onlara Batı-dışı dünyanın teorideki yerini ve rolünü kabul ettirmeye dayalıdır (Acharya, 2017: 1). Bu nedenle Küresel Uluslararası İlişkiler fikri, Uluslararası İlişkiler disiplininin yeniden şekillendirme amacıyla bilim insanlarını dünya tarihlerinden yeni örüntüler, teoriler ve yöntemler keşfetmeye çağıran yeni bir yoldur (Acharya ve Buzan, 2017: 354; Acharya, 2019: 298).

Acharya'ya göre disiplinindeki Batı/Batı-dışı, Kuzey/Küresel Güney, Batı/Batı Sonrası, Batı/Geriye Kalan gibi ikiliklerin üstesinden gelmeye çalışan Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin yedi temel unsuru vardır. Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin hem amaçlarını hem de niteliklerini ortaya koyan bu unsurlar şunlardır; i) Çoğulcu bir evrensellik anlayışına bağlılık, ii) Belirli bir toplumun, ulusun, medeniyetin değil dünyanın tarihine dayanmak, iii) Ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerini reddetmek veya kötülemek değil kapsamak, iv) Bölgeselciliği ve alan çalışmalarını disipline entegre etmek, v) Ulusal veya kültürel istisnacılığa dayalı teori ve kavramlardan kaçınmak, vi) Batılı olmayan aktörlerin Uluslararası İlişkilerdeki özne (amil) konumunu ve devlet dışındaki birçok aktör biçimini tanımak, vii) Dünyanın artan küreselleşmesini sadece servet, güç ve kültürel otoritenin yayılması açısından değil, aynı zamanda artan bağımlılık ve paylaşılan kader açısından ele almak (Acharya, 2019: 300-309).

Acharya, Uluslararası İlişkiler disiplininin başta teori olmak üzere tüm kapsamıyla çoğulcu bir nitelik sergileyebilmesine ve dar görüşlü hegemonik yapıdan kurtulabilmesine yönelik tartışmaların başlatılabileceği altı araştırma gündem maddesi önermiştir. Bu gündem maddeleri şunlardır; i) Toplumların ve devletlerin tarihlerinden yeni teoriler ve yöntemler keşfetmek, ii) İki yüz yıldan fazla süre devam eden Batı hakimiyetinden sonra güç ve fikir dağılımındaki değişiklikleri analiz etmek, iii) Bölgeselleşme bağlamında dünyadaki bölgesel çeşitliliği ve bu bölgelerin birbirlerine bağlılıklarını keşfetmek, iv) Disiplin ve alan çalışmaları bilgisinin derin ve somut entegrasyonunu gerektiren konularla ve yöntemlerle ilgilenmek, v) Fikirlerin ve normların küresel ve yerel düzeyler arasında nasıl dolaştığını incelemek, vi) "Medeniyetler Çatışması" için olduğundan daha fazla tarihsel kanıtı olan medeniyetler arasındaki diyalog ve karşılıklı öğrenme hakkında araştırma yapmaya yoğunlaşmak. (Acharya, 2014 652-656; Acharya, 2016 5-9; Acharya, 2019: 309-310).

Acharya'nın söz konusu altı araştırma gündemi arasında toplumların ve devletlerin tarihlerinden yeni teoriler ve yöntemler keşfetmeye oldukça önem atfettiğini yine kendi çalışmalarından hareketle söylemek mümkündür. Bu keşfin nerelerden yapılabileceği ile ilgili ise beş yararlı kaynak olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan ilki Budizm, Hinduizm, Konfüçyüsçülük, İslam, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dini ve felsefi geleneklerdir. Bu anlamda Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin pozitivist yaklaşımları kabul etmekle birlikte Uluslararası İlişkilerde bilgiye erişmenin tek geçerli yolu oldukları yaklaşımını reddettiğini ve epistemolojik bir çoğulculuğu benimsediğini söylemek mümkündür. İkincisi Sun Tzu, Kautilya, İbn-i Haldun gibi tarihi, dini, politik veya askeri figürlerin Uluslararası İlişkilerle ilişkin düşünceleridir. Bu isimlerin bıraktıkları eserlerde tıpkı Batı'da üzerine sıklıkla çalışılan Machiavelli örneğinde olduğu gibi Uluslararası İlişkiler teorilerine ilişkin önemli fikirler bulmak mümkündür. Üçüncüsü yakın tarihin sömürgeleştirilmiş dünyasında yaşamış olan politik düşünürlerin ve liderlerin Uluslararası İlişkilerle ilişkin düşünce ve yaklaşımlarıdır. Bu düşünür ve liderlerin sömürgecilik karşıtı veya milliyetçi fikirlerinin Uluslararası İlişkiler teorileri açısından dikkate almaya değer fikirler sunabileceğini söylemek mümkündür. Dördüncüsü dünyanın farklı yerlerinden disiplinindeki Batı-merkezci ve dar görüşlü hegemonik duruma meydan okuyan çalışmalar üretmiş akademisyenlerin çalışmalarıdır. Mohammed Ayoob (ABD), Pınar Bilgin (Türkiye), Takashi Inoguchi (Japonya), W. Andy Knight (Kanada), Yan Xuetong (Çin), Navnita Behera (Hindistan), Qin Yaqing (Çin), Yong-Soo Eun (Güney Kore), Barry Buzan (İngiltere), Peter J. Katzenstein (ABD), Andrew Hurrell (İngiltere), Shadrack Bentil (Almanya) gibi dünyanın farklı yerlerinden ve üniversitelerinden birçok bilim insanı, Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin amaçlarıyla örtüşen çalışmalarıyla yeni teorik katkılara doğrudan veya dolaylı kaynak olabilmektedir. Beşinci kaynak ise dünyanın farklı bölgelerindeki geniş ve uzun vadeli ilişkiler, etkileşimler ve kurum inşası kalıplarıdır. Diğer bir ifadeyle teori inşa etmek için pratikte olanın sunduğu kaynaklardan yararlanmaktır. Avrupa'da 1815-1914 arası dönemde süren Avrupa Uyumu'nun "güvenlik rejimleri" ile ilgili literatürün temelini oluşturması veya Güneydoğu Asya Uluslar Birliği'nin işleyişinin uluslararası

örgütlere ilişkin teorik literatüre yeni katkılar sunması, bu kapsamda verilebilecek önemli örneklerdir (Acharya, 2019: 310-316).

Küresel Uluslararası İlişkiler fikri, 2014 yılında Amitav Acharya tarafından gündeme getirilmesinden bugüne geçen süre zarfında disiplinde oldukça destek görmüş ve birçok bilim insanının akademik çalışmasının doğrudan veya dolaylı olarak konusu olmuştur. Konuya ilgi duyan ve önem veren bilim insanlarının Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin gelişimine farklı şekillerde katkı yaptığını söylemek mümkündür. Bunlardan ilki Batılı olmayan toplumların ve devletlerin tarihlerinden ve deneyimlerinden hareketle özgün veya melez (eklektik) kavramsallaştırmalar ve teoriler üretmek veya gün yüzüne çıkararak disiplindeki çeşitliliğin artmasına katkı sunmak olmuştur. Hint düşünür ve devlet adamı Kautilya'nın Mandala Teorisi'ni, Tanzanyalı siyasetçi ve akademisyen Nyerere'nin Ujamaa¹⁵ yaklaşımını veya Çin siyaset ve felsefe tarihinin bir ürünü olan Tianxia kavramını ilk akla gelen örnekler arasında saymak mümkündür (Misra, 2016; Shahi, 2014; Shahi, 2018; Por, 2020; Babones, 2020). İkincisi Çin'de, Hindistan'da, Türkiye'de, Japonya'da, Brezilya'da veya başka bir Batılı olmayan ülkede teori veya kavram geliştirme çabalarını ve bu çabaların önünde engel olarak duran unsurları analiz etmek olmuştur (Kristensen, 2019; Smith, 2018; Köstem, 2015; Kolmas ve Kozisek, 2020, Paul, 2017; Koyama ve Buzan, 2019). Üçüncüsü çoğulcu ve evrensel bir disiplin inşa etmek için nasıl bir yol ve yöntem izlenebileceğine yönelik değerlendirmeler sunmak olmuştur (Bilgin, 2016; Bilgin, 2018; Shahi, 2020; Kuru, 2020; Eun, 2020). Dördüncüsü teorideki Batı-hegemonyasının hala sürdüğü varsayımından hareketle yapılan nicel ve nitel çalışmalar ve bu çalışmalardan hareketle yapılan eleştirel değerlendirmeler olmuştur (Turton, 2016; Turton, 2020; Andrews, 2020; Goh, 2019; Narain, 2020, Wemheuer-Vogelaar ve Bell, 2016; Malinak vd., 2018). Beşincisi ise Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin güçlü ve zayıf yönlerini analiz eden, hayata geçmesi yolunda atılan adımları ele almak olmuştur (Eun, 2016; Eun, 2019b; Hurrell, 2016; Katzenstein, 2018; Buzan, 2018; Fonseca, 2019). Bu anlamda Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin disiplin literatüründe hızla yer edindiğini ve katkı gördüğünü söylemek mümkündür.

Özetle Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin, kapsayıcı, diyalog odaklı ve Batı-merkezçiliği aşmış evrensel bir disiplin inşa etmeye yönelik henüz emekleme aşamasında olan ama destek gören bir girişim olduğunu söylemek mümkündür. Bu girişimin temelinde Batı'nın disipline ve özelinde teoriye katkılarını yok sayarak Batı sonrasını hayal eden radikal bir anlayış yoktur. Aksine Batı'nın disiplini ve özelinde teorileri inşa ederken sergilediği hatalar (örneğin dar görüşlülük, etnik merkezçilik) kadar disipline katkılarını da kılavuz kabul eden ve bu bağlamda Batı-dışının katkılarını arttırmayı amaçlayan bir anlayış vardır. Özünde Batı'ya teori üretme dünyanın geri kalanına ise bu teorileri test etme rolünün verildiği hiyerarşik ve hegemonik yapıyı yıkarak eşit düzlemde kapsayıcı ve çoğulcu bir disiplin inşa etme çabasıdır. Bu çabanın teorik olduğu kadar epistemolojik ve metodolojik olarak da çeşitliliği, Batı-dışı özgün kavramsal ve teorik çabalar kadar Batı ile Batılı olmayanın deneyimlerinden, tarihlerinden üretilecek melez teorik ve kavramsal girişimleri desteklediğini söylemek mümkündür.

4. Küresel Uluslararası İlişkiler Fikri Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme

Kağıt üstünde oldukça iyi bir fikir olan Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin pratiğe yansımalarının karşılaşılan çeşitli zorluklar nedeniyle sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Gerek disiplinin reel durumundan gerekse Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin emekleme aşamasında ve hala gelişmekte olan bir yaklaşım olmasından kaynaklı karşılaşılan bu sorunların, kapsayıcı ve çoğulcu bir disiplin konusunda karamsarlığa neden olduğunu söylemek mümkündür.

Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin disiplinin reel durumundan kaynaklı karşılaştığı en önemli zorluk, Uluslararası İlişkiler teorilerinin Batı-merkezci ve hegemonik bir yapı sergilemeye devam etmesidir. Stanley Hoffman'ın yaklaşık yarım asır önce kaleme aldığı çalışmasında uygun entelektüel eğilimlerin, siyasi şartların ve kurumsal fırsatların yarattığı düzene bağladığı hegemonik yapı, bugün de disiplinin durumunu özetlemek adına önemli bir açıklayıcılığa sahiptir (Hoffman, 1977: 45). 2000'li yıllarla birlikte Batı-dışı teori ve kavram geliştirme noktasında yaşanan artış, Batı-dışı akademik topluluklarda teori üzerine yoğunlaşan dergilerin, bilim insanlarının ve kurumların sayısının artması, disipline sınırlı bir çoğulculuk kazandırmış olsa da ana akım Uluslararası İlişkiler teorileri disiplindeki hegemonik konumunu önemli ölçüde korumuştur. Bu durumda Batı'da özelinde ise ABD'de Hoffman'ın saydığı faktörlerin güçlü mevcudiyeti kadar dünyanın geri kalanındaki eksikliği ve Batı hegemonyasının kabulüne ilişkin rıza da önemli rol oynamıştır ve hala oynamaya devam etmektedir. Başta Çin, Güney Kore ve Hindistan'da olmak üzere son yıllarda Asya ülkelerinde disiplinin kurumsal gelişimi adına önemli gelişmeler olsa da bu gelişmelerin hala Batı'nın hegemonik konumunu değiştirecek bir etkiye kavuştuğunu söylemek mümkün değildir. Son 15 yılda disipline Batı-dışından çok daha fazla kavramsal ve teorik katkı gelmekle birlikte özellikle disiplinin önemli dergileri ve ders müfredatları üzerinden yapılan nicel çalışmalar, Batı'nın disiplindeki teorik

¹⁵ Svahili dilinde "dayanışma" anlamına gelen Ujamaa, sömürgeleştirme sürecinde geri plana atılan geleneksel Afrika kültürlerini Afrikalılara yeniden hatırlatmayı, Afrikalıların sosyal ve ekonomik refahını eşitlikçi bir temelde arttırmayı ve köylüleşmeyi esas alan bir tür Afrika sosyalizmidir. Devlete, devletler arası ilişkilere ve uluslararası sisteme bakış açısı ile Küresel Uluslararası İlişkiler fikrine önemli bir Batı-dışı katkı sunan Ujamaa yaklaşımı ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız; (Bentil, 2020).

hegemonyasının görece azalmasına rağmen sürdüğünü göstermektedir (Breuning vd., 2018; Andrews, 2020; Eun, 2018; TRIP Faculty Survey, 2017).

Disiplindeki artan teorik ve kavramsal çeşitliliğe rağmen Batı hegemonyasının özellikle yayınlar, dergiler ve ders müfredatları üzerinden varlığını sürdürmesinde Batı'da hegemonyayı destekleyen elverişli koşulların varlığı kadar Batı-dışında disiplinin gelişimine olanak tanıyacak benzer koşulların yetersizliği de etkili olmaktadır. Acharya ve Buzan, 2007 yılında yayınlanan ve Batı-dışı teori tartışmalarında önemli bir referans noktası olan makalelerinde Batı'nın Uluslararası İlişkiler teorileri üzerindeki hegemonik konumunun nedenlerinden birinin de Batılı olmayan devletlerde disipline ilişkin kurumsal yapının, maddi kaynakların, araştırma-geliştirme ve yayın yapma olanaklarının yetersizliği olduğunu ifade etmiştir (Acharya ve Buzan, 2007: 296-299). Son 15 yılda özellikle Çin ve Hindistan, maddi kaynak, yayın yapma olanakları ve kurumsal yapı bakımından önemli ilerleme kaydetmiş ve bu durum söz konusu iki devlette teori çalışmalarına ilginin artması sonucunu doğurmuştur (Acharya ve Buzan, 2017: Ancak bu durumun Asya, Afrika ve Amerika kıtasının geneli için geçerli olduğunu söylemek hala mümkün gözükmemektedir. Bu durum teoride Batı hegemonyasının sürmesine katkı sunmakta ve bununla bağlantılı olarak Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin gelişimi önünde bir zorluk olarak durmaktadır.

Batı'nın teori üretme ve geliştirmedeki merkezi rolünün Batı-dışındaki gönüllü kabulü, teorideki Batı hegemonyasının sürmesine olanak tanıyan bir diğer neden olmuştur. Batı'nın teori üretmekle geri kalanın ise teoriyi test etmekle görevlendirildiği hiyerarşik yapı, uzun yıllar boyunca en fazla desteği teori geliştirme konusuna ilgisiz kalan, akademik çabasını ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin klasik eserlerini kendi dillerine çevirmeye ve söz konusu teorileri yerel örnekler üzerinde test etmeye ayıran Batılı olmayan bilim insanlarından almıştır. Bu durumun son yıllarda Batılı olmayan bilim insanlarının artan özgün teorik ve kavramsal katkılarıyla değişmeye başladığını söylemek mümkündür. Ancak Japonya, Güney Kore, Tayvan, Güney Afrika Cumhuriyeti gibi Batı kültüründen ve politikasından önemli ölçüde etkilenmiş devletlerde Batı'nın ontolojik ve epistemolojik varsayımlarına dayanan ve bir anlamda Batı'yı taklit eden teori geliştirme arayışlarının bilim insanları arasında hala yaygın olması, ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin disiplindeki hegemonik konumunu korumasına katkı sunmaktadır.

Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin disiplinin reel durumundan kaynaklı karşılaştığı bir diğer zorluk, Batı-dışından gelen teorik katkıların kapsayıcı, çoğulcu ve gerçek manada evrensel bir teorik yapıya destek vermeye değil yeni etnik-merkezcilikler inşa etmeye meyilli bir görüntü sergilemesidir. Zira Chen'in de ifade ettiği gibi Batı-dışı teori geliştirme çabaları, ABD veya Avrupa gibi disiplinde yeni etnik-merkezciliklerin ortaya çıkması potansiyelini fazlasıyla taşımaktadır (Chen, 2011: 16-18). Bu potansiyel durum sadece Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin gelişimi için değil aynı zamanda Batı-dışı teorilerin evrensel düzeyde uygulanabilir hale gelebilmesi açısından da önemli bir zorluk yaratmaktadır. Teori ve kavram geliştirmenin ulusal çıkara hizmet adı altında politika meşrulaştırıcı bir işleve yöneltmesi, küresel bir Uluslararası İlişkileri değil, dar görüşlü ve etnik-merkezcilikli çoklu disiplin anlayışını desteklemektedir. 1990'lı yıllarda Uluslararası İlişkiler disiplininin Singapur'da gösterdiği gelişim bu açıdan önemli bir örnektir. Söz konusu dönemde disiplin Singapur'da akademik bir çabadan ziyade Singapur'u 30 yıl boyunca yöneten Lee Kuan Yew'in politik söylem ve eylemini rasyonalize etme amacı taşıyan bir araç olarak kullanılmıştır (Acharya, 2011: 624).

Disiplinin evrensel bir nitelik kazanmasından ziyade dar bir alana sıkışması ve disiplinde yeni hegemonik yaklaşımlar üretilmesi tehlikesi barındıran bu durumun en güncel örneğinin ise Çin'de yaşandığını söylemek mümkündür. 21. yüzyıl ile birlikte Çin'in dünya siyaseti ve ekonomisindeki yükselişine paralel olarak Çin Uluslararası İlişkiler topluluğu içerisinde yeni ve yerli teorik yaklaşımlar inşa etmeye yönelik girişimler önemli bir ivme kazanmış ve Çin toplumunun ve devletinin karakterini yansıtan teori oluşturmanın kaçınılmaz olduğu savunulmuştur (Qin, 2007: 313). Ancak söz konusu girişimler disiplindeki teorik çeşitliliğe önemli katkı sunsa da Çin Uluslararası İlişkiler topluluğu disipline genellenebilir teorik katkılar kazandırmaktan daha ziyade ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin uluslarına ve bölgelerine uygulanmadığını göstermeye çalışmakla meşgul olmuştur (Acharya, 2016: 14). Çin karakterli teoriler ve teori geliştirme çabaları büyük ölçüde Çin ulusunun ve devletinin benzersiz sosyal ontolojilerini, tarihsel ve kültürel geleneklerini ayırt etmek ve öne çıkarmak isteyen ve bu nedenle Çin topraklarının dışına çıkamayan yaklaşımlar olmuştur (Eun, 2019b: 6). Çin örneğinde görülebileceği üzere Batı-dışından gelen teorik ve kavramsal katkıların artması çoğulcu bir disiplin inşa etme adına önemli olsa da Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin gelişimi için asıl önemli olan, başlangıçta türetildikleri ulusal veya bölgesel bağlamın ötesinde de uygulanabilen teorilerin ve kavramların geliştirilmesidir. Zira Hurrell'in de işaret ettiği gibi dünyayı anlamak için kültürel olarak spesifik yollar geliştirmek daha fazla çoğulculuğu teşvik etmesine rağmen bunu yapma girişimleri aynı zamanda yeni ulusal ve bölgesel bir içsellik ve dar görüşlülüğe yol açabilecek potansiyele sahiptir (Hurrell, 2016: 149-150). Disiplinin çoğulcu ve evrensel bir nitelik kazanabilmesi, ABD veya Avrupa merkezilik kadar Hint veya Çin merkeziliğe karşı çıkmakla da yakından ilişkilidir (Acharya, 2011: 626).

Batı-dışı özgün veya melez teori ve kavramları ulusal ve bölgesel bağlamlarının ötesinde de uygulanabilir hala gelememesinin en önemli nedenlerinden birinin farklı ulusal veya bölgesel Uluslararası İlişkiler topluluklarını oluşturan bilim insanları arasındaki diyalog eksikliği olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin disiplinin reel durumundan kaynaklı karşılaştığı bir diğer önemli zorluktur. Bilgin'in de ifade ettiği gibi Batı ile Doğu (veya

diğer bir ifadeyle dünyanın geri kalanı) birbirini teşkil edecek şekilde iç içe geçmiştir (Bilgin, 2008: 5-6). Bu nedenle aslında Batı ile Batılı olmayan arasındaki diyalog yüzyıllar öncesinde kurulmuştur. Bugün yaşanan ise Batı merkeziliğin ve hegemonyasının yarattığı dar görüşlülük ve üstünlük duygusu nedeniyle Batılı bilim insanlarının büyük bir çoğunluğunun dünyanın geri kalanındaki meslektaşları ile diyalog kurmaya gerek duymamasıdır. Tickner'in de ifade ettiği gibi onlar (kazanlar) Uluslararası İlişkiler tarihindeki birçok tartışma düşünüldüğünde kaybedenlerle diyalog kurmaya nadiren istekli olmuş, kaybedenler diyaloga ilgi gösterse de kazanlar buna karşılık vermemiştir (Tickner, 2011: 609-611). Diğer bir ifadeyle Batı'da inşa edilen ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin evrensel düzeyde açıklayıcı olduğuna inanan bilim insanları, Batı-dışı teorilere ve kavramsallaştırmalara akademik düzeyde ilgi göstermemiştir. Oysaki disiplini daha çoğulcu ve kapsayıcı hale getirme çabası başta Batılı bilim insanları olmak üzere Uluslararası İlişkiler camiasının büyük bir çoğunluğunun ilgisini çekemezse başarıya ulaşamaz (Acharya ve Buzan, 2017: 354). Son yıllarda Küresel Uluslararası İlişkiler fikrini destekleyen kimi Batılı bilim insanlarının çalışmaları ve çabaları ile bu engel aşılıyorsa da diyalogun hangi kanallarla ve nasıl geliştirileceği hala önemli bir zorluk olarak durmaktadır. Öte yandan Batı-dışı teori ve kavram geliştirme çabasında olan kimi bilim insanlarının Çin örneğinde olduğu gibi kendi uluslarının veya devletlerinin benzersiz tarihi ve kültürünü öne çıkarma arayışında olmaları da diyalog eksikliğinde önemli rol oynamaktadır. Bu eksiklik, diyalog yoluyla teorilere sınır aşabilen nitelik kazandırmayı ve yeni teoriler inşa etmeyi kapsayıcı ve çoğulcu bir disiplin inşa etmenin önemli bir yolu olarak gören Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin önünde önemli bir engel olarak durmaktadır.

Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin emekleme aşamasında ve hala gelişmekte olan bir yaklaşım olmasından kaynaklı olarak da çeşitli zorluklarla karşılaştığını söylemek mümkündür. Bunlardan ilki Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin temelinde yer alan çoğulculuk ile ne ifade edildiğine ilişkindir. Uluslararası İlişkiler disiplininin başta teorik olmak üzere epistemolojik, ontolojik ve metodolojik açıdan çoğulcu hale gelmesi fikri gerçek manada evrensel ve kapsayıcı bir disiplin yaratmak adına önemli olmakla birlikte aynı zamanda önemli tehlikeler barındırmaktadır. Bu tehlikelerden ilki dünyanın her tarafından gelebilecek teorik veya kavramsal katkıyı çoğulculuk adı altında kapsama çabasının paradoksal olarak disiplini daha fazla bölünmüş ve özcü bir hale büründürmesi tehlikesidir (Eun, 2019b: 5). Günümüzde Batı-dışından disipline giriş yapan teorik ve kavramsal katkıların, Batı'da hala önemli bir karşılık bulamadığı düşünüldüğünde birbiriyle kesişenden ziyade farklı coğrafyalarda birbirine paralel ilerleyen bir teorik çabadan ve birikimden bahsetmek daha gerçekçi görünmektedir. Bu durum evrensel bir disiplin inşa etme yolunda Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin önemle altını çizdiği teorik çoğulculuğun aynı zamanda fikrin gelişimi önünde önemli bir zorluk olarak durduğunu göstermektedir.

İkinci tehlike ise çoğulculuğun dar bir şekilde coğrafi kıstaslara göre tanımlanması tehlikesidir. Örneğin Shambaugh, 2005 ile 2009 yılları arasında Çin menşeli Uluslararası İlişkiler dergilerinde yayınlanan makalelere ilişkin yaptığı ampirik çalışmada başta realizm olmak üzere liberalizm ve konstrüktivizmin Çin Uluslararası İlişkiler topluluğunda en çok çalışılan teoriler olduğunu analiz etmiştir (Shambaugh, 2011: 347). Benzer bir çalışmayı 2016 yılında yapan Eun ise Çin'deki Uluslararası İlişkiler çalışmalarının yüzde 78'inin teori olarak neorealizm ve neoliberalizmden metodolojik ve epistemolojik olarak ise pozitivizmden yararlandığı ortaya konmuştur (Eun, 2016: 33). Bu veriler, Çin tarihinden ve kültüründen türetilen tüm teorik ve kavramsal katkılara rağmen Çin Uluslararası İlişkiler topluluğunun analizlerinde önemli ölçüde ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinden yararlandığı ifade etmektedir. Dolayısıyla karşımıza şöyle bir soru çıkmaktadır. Disipline Çin, Güney Afrika Cumhuriyeti, Brezilya veya Hindistan'daki Uluslararası İlişkiler topluluğu üyesi bir bilim insanından gelen teorik veya kavramsal bir katkı, sırf Batı-dışı bir coğrafyadan geldiği için çoğulculuğu beslemekte midir? Bu soru, farklı coğrafyalardaki Uluslararası İlişkiler topluluklarına gerçek manada evrensel ve kapsayıcı bir disiplin inşa edebilmek adına üzerinde önemle durmaları gereken bir tehlikeyi ve aynı zamanda Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin gelişim için aşılması gereken önemli bir zorluğu işaret etmektedir.

Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin emekleme aşamasında ve hala gelişmekte olan bir yaklaşım olmasından kaynaklı karşılaştığı ikinci zorluk ise diyalogun nasıl sağlanacağına ilişkindir. Küresel Uluslararası İlişkiler fikri, farklı ulusal veya bölgesel Uluslararası İlişkiler topluluklarını oluşturan bilim insanları arasında kurulacak diyaloga disiplinin evrensel bir nitelik kazanması adına oldukça önem atfetmiştir (Acharya, 2019: 299). Bu nedenle disiplin mevcut halinde Batı ile Batı-dışı arasındaki diyalog eksikliği önemli bir problem olarak görülmekte ve diyalogun geliştirilmesi önemsenmektedir. Ancak ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin hegemon konumunu koruduğu disiplinde diyalogun nasıl ve hangi kanallarla kurulacağına ilişkin net bir yol haritasının henüz var olmaması, Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin gelişimi önünde önemli bir zorluk olarak durmaktadır. Bu zorluğun aşılması noktasında yapılacak akademik çalışmaların sayısının artmasının, aynı zamanda disiplinde birbirine paralel olarak gelişen yeni etnik-merkeziliklerin değil kesişen ve birbirini tamamlayan çoğulcu bir teorik yapının ortaya çıkmasına katkı sunacağını söylemek mümkündür.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Uluslararası İlişkiler teorilerinin evrensellik iddialarına ilişkin tartışmanın seyri ve disiplinin teorik birikiminin gerçek manada evrensel, çoğulcu ve kapsayıcı bir nitelik kazanması idealini benimseyen Küresel Uluslararası İlişkiler fikri

analiz edilmeye çalışılmıştır. Küresel Uluslararası İlişkiler fikri ideal bir disiplin görüntüsü ortaya koyması açısından birçok bilim insanından destek olsa da çalışmada ifade edildiği gibi pratikte uygulanabilirliği açısından birçok zorlukla karşı karşıya kalmaktadır. Söz konusu zorluklar, Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin gelişimi önünde önemli engeller olarak durmaya devam etmektedir. Bu engellerin aşılması noktasında atılacak kimi adımların disiplindeki teorik birikimin çoğulcu ve kapsayıcı bir nitelik sergilemesi sürecine hız kazandıracağını söyleyebilmek mümkündür.

Bu adımlardan ilki dünyanın farklı coğrafyalarındaki Uluslararası İlişkiler disiplini lisans ve lisansüstü müfredatlarında ve temel ders kitaplarında Batı-dışı teori ve kavramsallaştırmalara, epistemolojik ve ontolojik varsayımlara, metodolojik yaklaşımlara, Batı-dışı devletlerin ve toplumların tarihine daha fazla yer açmaktır. Andrews'ın Afrika'nın önemli üniversitelerinin Uluslararası İlişkiler lisansüstü eğitim-öğretim müfredatlarına ilişkin yaptığı nicel çalışmanın sonuçlarının da ortaya koyduğu üzere Batı-merkezli ana akım Uluslararası İlişkiler teorileri ve ders kitapları eğitim-öğretim süreçlerindeki hegemonik konumunu korumaya devam etmektedir (Andrews, 2020). Sadece Afrika değil başta Asya olmak üzere Batı-dışı coğrafyanın tümünde ve Batı coğrafyasında da benzer bir durumun söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumu değiştirerek Batı-dışı teori ve kavramsallaştırmalara hem müfredatlarda hem de ders kitaplarında daha fazla yer açmak, ulusal ve bölgesel dar görüşlülüğün ötesinde düşünen bilim insanlarının elindedir. Batı'nın disiplin ve özelinde teori üzerindeki hegemonik konumu düşünüldüğünde ulusal veya bölgesel toplulukları aşip kapsayıcı ve küresel bir Uluslararası İlişkiler topluluğu yaratmanın zor olduğunu söylemek mümkündür. Ancak farklı coğrafyalardan ve farklı kültürlerden bilim insanlarının daha sıkı ve eşitler arası ilişkiye dayanan bir diyalog geliştirmesi, bu zorluğun aşılmasına önemli bir katkı sunacak ve Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin uygulanabilirliği ihtimali yükseltecektir.

Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin temelinde yer alan çoğulcu ve kapsayıcı bir disiplin hedefine ulaşma noktasında atılacak en önemli adımlardan biri de farklı ulusal ve bölgesel Uluslararası İlişkiler toplulukları arasındaki diyalogu geliştirmektir. Disiplinde yeni etnik-merkezci yaklaşımların, hegemonya arayışlarının ve dar görüşlülüğün önüne geçerek evrensel bir teorik birikim oluşturmanın diyalog eksikliğini ortadan kaldırmakla gerçekleşeceğini söylemek mümkündür. Diyalog sadece coğrafya bazlı olarak düşünülmemelidir. Örneğin ABD Uluslararası İlişkiler topluluğunun üyesi olan Çin kökenli bir bilim insanı, Batı-dışı teori ve kavramsallaştırmaların ABD'de daha fazla karşılık bulmasını sağlayacak katkılar yapabilir. Ya da Hindistan Uluslararası İlişkiler topluluğunun üyesi olan Avrupa kökenli bir bilim insanı Hint tarihinden ve geleneklerinden çeşitli kavramsallaştırmalar geliştirerek ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerine farklı bir perspektiften katkı sunabilir.

Diyaloğun amacı ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin türevlerini üretmek veya onların yerine Batı-dışı teorileri ikame etmek olmamalıdır. Bu nedenle Chen veya Shani'nin ifade ettiği gibi Batı hegemonyasının sonrasını düşünerek Batı-merkezli epistemolojik ve ontolojik varsayımları, teorileri reddederek Küresel Uluslararası İlişkiler fikri gerçekleştirmek oldukça zordur (Chen, 2011; Shani, 2008). Bilgin'in de ifade ettiği gibi Batı ile Batılı olmayanın tarihi iç içe geçmiştir ve bu nedenle kökenleri veya hegemonik konumları nedeniyle bazı fikirleri veya teorileri reddetmek Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin kapsayıcı ve çoğulcu disiplin amacını desteklememektedir (Bilgin, 2016: 142). Disiplindeki mevcut Batı hegemonyası ve bunun diyalog eksikliğinde oynadığı önemli rol düşünüldüğünde sağlanmaya çalışılan diyalogda atılması gereken ilk adım, Batı'nın teorik birikimi ile Batı-dışında sergilenen teorik çabaları kesiştirme noktasında daha fazla çaba sarf etmek olmalıdır. Eun'un ifadesiyle Batılı ve Batılı olmayan bilim insanları arasındaki diyalogu arttırmak için ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerine "araçsalcı" bir yaklaşımla yaklaşmak ve Batı-dışı tarihsel, kültürel bakış açısı ile ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin varsayımlarını kesiştirmek gerekmektedir (Eun, 2018: 442). Bu yaklaşım elbette Batı-dışı özgün ve yerel teori ve kavram geliştirme çabalarını yok saymamaktadır. Aksine karşılık öğrenmeyi teşvik ederek Batı-dışı özgün teori ve kavramsallaştırmalara kademeli olarak Batı'da yer açmaya çalışmaktadır. Disiplindeki reel hegemonik durumdan hareketle öncelikle Batılı olmayan katkıların Batı'da daha fazla dikkate alınmasını, sonra diyalogun eşitler arasında bir ilişki şekline bürünmesini, en son olarak ise Batı-dışı özgün teori ve kavramsallaştırmaların ulusal ve bölgesel sınırları aşmasını sağlamak, Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin temelini oluşturan kapsayıcı ve çoğulcu bir disipline yönelik adımların daha hızlı atılabilmesine katkı sunacaktır. Bu yaklaşım parçalanmış ve birbirinden kopuk bir disiplin yerine gerçek manada çoğulcu bir disiplin ve özelinde teorik birikim inşa etmenin de anahtarı gibi görünmektedir.

Kaynakça

- Acharya, A. (2011). Dialogue and discovery: In search of international relations theories beyond the West, *Millennium: Journal Of International Studies*, 39 (3), 619-637.
- Acharya, A. (2014). Global international relations (IR) and regional worlds: A new agenda for international studies, *International Studies Quarterly*, 58 (4), 647-659.
- Acharya, A. (2015). *An IR for the global south or a global IR*. [Available online at: <https://www.e-ir.info/2015/10/21/an-ir-for-the-global-south-or-a-global-ir/>], Retrieved on April 11, 2021.

- Acharya, A. (2016). Advancing global IR: Challenges, contentions, and contributions. *International Studies Review*, 18 (1), 4-15.
- Acharya, A. (2017). *Towards a global international relations?*. [Available online at: <https://www.e-ir.info/2017/12/10/towards-a-global-international-relations/>], Retrieved on April 10, 2021.
- Acharya, A. (2019). Towards global international relations, In A. Acharya ve B. Buzan (Eds.), *The making of global international relations origins and evolution of IR at its centenary (285-320)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Acharya, A. & Buzan, B. (2007). Why is there no non-Western international relations theory? an introduction. *International Relations Of The Asia-Pacific*, 7 (3), 287-312.
- Acharya, A. & Buzan, B. (2010). Conclusion: On the possibility of a non-Western international relations theory. In A. Acharya & B. Buzan (Eds.), *Non-Western international relations theory: perspectives on and beyond Asia (221-238)*. London and New York: Routledge.
- Acharya, A. & Buzan, B. (2017). Why is there no non-Western international relations theory? ten years on", *International Relations Of The Asia-Pacific*, 17 (3), 341-370.
- Alker, H. & Biersteker, T. (1984). The dialectics of world order: Notes for a future archeologist of international savoir faire. *International Studies Quarterly*, 28 (2), 121-142.
- Andrews, N. (2020). International relations (IR) pedagogy, dialogue and diversity: Taking the IR course syllabus seriously. *All Azimuth*, 9 (2), 267-281.
- Angotti, T. (1981). The political implications of dependency theory. *Latin American Perspectives*, 8 (3/4), 124-137.
- Aydınlı, E. & Mathews, J. (2000). Are the core and the periphery irreconcilable? The curious world of publishing in contemporary international relations. *International Studies Perspectives*, 1 (3), 289-303.
- Aydınlı, E. & Biltekin, G. (2018). Widening the world of IR: A typology of homegrown theorizing. *All Azimuth*, 7 (1), 45-68.
- Ayoob, M. (1997). Defining security: A subaltern realist perspective. In K. Krause & M. C. Williams (Eds.), *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, Minneapolis, University of Minnesota Press, ss. 121-146.
- Babones, S. (2020), From Tianxia to Tianxia: The generalization of a concept, *Chinese Political Science Review*, 5 (2), 131-147.
- Baipaj, K. (2003). Indian conceptions of order and justice: Nehruvian, Gandhian, Hindutva, and neo-liberal. In R. Foot, J. Gaddis & A. Hurrell (Eds.), *Order and justice in international relations (236-261)*, Oxford: Oxford University Press.
- Behera, N. C. (2007). Re-imagining IR in India. *International Relations of the Asia Pacific*, 7 (3), 341-68.
- Bentil, S. (2020). When you think of a global IR theory, think Uhuru Na Ujamaa?. *Asian Research Journal of Arts & Social Sciences*, 10 (1), 8-20.
- Bilgin, P. (2005). Uluslararası ilişkiler çalışmalarında merkez-çevre: Türkiye nerede?. *Uluslararası İlişkiler*, 2 (6), 3-14.
- Bilgin, P. (2008). Thinking past Western IR. *Third World Quarterly*, 29 (1), 5-23.
- Bilgin, P. (2016). Contrapuntal reading as a method, an ethos, and a metaphor for global IR. *International Studies Review*, 18 (1), 134-146,
- Bilgin, P. (2018). *How to globalise IR?*. [Available online at: <https://www.e-ir.info/2018/04/22/how-to-globalise-ir/>], Retrieved on April 17, 2021.
- Biltekin, G. (2015). Özgün teori inşası ve Batı-dışı uluslararası ilişkiler teorileri. İç. R. Gözen (Der.), *Uluslararası ilişkiler teorileri (517-564)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Breuning, M., Bredehoff, J. & Walton, E. (2005). Promise and performance: An evaluation of journals in international relations. *International Studies Perspectives*, 6 (4), 447-461.
- Breuning, M., Feinberg, A., Gross, B. I., Martinez, M., Sharma, R. & Ishiyama, J. (2018). How international is political science? Patterns of submission and publication in the American Political Science Review. *PS: Political Science & Politics*, 51 (4), 789-798.
- Buzan, B. (2018). How and how not to develop IR theory: Lessons from core and periphery. *The Chinese Journal of International Politics*, 11 (4), 391-414.

- Callahan, W. A. (2008). Chinese visions of world order: post-hegemonic or a new hegemony?. *International Studies Review*, 10 (4), 749-761.
- Cardoso, F. H. & Faletto, E. (1979). *Dependency and development in Latin America*, Berkeley: University of California Press.
- Carr, E. H. (1946). *The Twenty years' crisis 1919-1939: An introduction to the study of international relations*. London: Macmillan & Co.
- Chen, C. C. (2011). The absence of non-Western IR theory in Asia reconsidered. *International Relations of the Asia Pacific*, 11 (1), 1-23.
- Chen, C. C. (2012). The im/possibility of building indigenous theories in a hegemonic discipline: the case of Japanese international relations", *Asian Perspective*, 36 (3), 463-492.
- Chon, A. (2010). Southeast Asia: Theory between modernization and tradition. In A. Acharya & Barry Buzan (Eds.), *Non-Western international relations theory: perspectives on and beyond Asia* (117-147), London and New York: Routledge.
- Cox, R. W. (1981). Social forces, states and world orders: beyond international relations theory. *Millennium: Journal of International Studies*, 10 (2), 126-155.
- Çapan, Z. G. & Zarakol, A. (2018). Between 'East' and 'West': Travelling theories, travelling imaginations. In A. Gofas, I. H. Ataya & N. Onuf (Eds.), *The SAGE handbook of the history, philosophy and sociology of international relations* (122-133), London: Sage Publications.
- Dankbaar, S. (2012). *The U.S. monopoly in international relations and history: a comparative analysis of leading academic journals*, Groningen: University of Groningen Press.
- Dos Santos, T. (1970). The structure of dependence. *American Economic Review*, 60 (2), 231-36.
- Dunne, A. P. (1996). *International theory: To the brink and beyond*. Connecticut: Greenwood Press.
- Eun, Y. S. (2016). *Pluralism and engagement in the discipline of international relations*, London: Palgrave Macmillan.
- Eun, Y. S. (2018). Beyond 'the West/non-West divide' in IR: How to ensure dialogue as mutual learning. *The Chinese Journal of International Politics*, 11 (4), 435-449.
- Eun, Y. S. (2019a). An intellectual confession from a member of the 'non-white' IR community: a friendly reply to david lake's 'white man's IR. *PS: Political Science and Politics*, 52 (1), 78-84.
- Eun, Y. S. (2019b). Opening up the debate over 'Non-Western' international relations. *Politics*, 39 (1), 4-17.
- Eun, Y. S. (2020). *Calling for reflexive solidarity in international relations*. [Available online at: <https://www.e-ir.info/2020/05/12/calling-for-reflexive-solidarity-in-international-relations/>], Retrieved on April 1, 2021.
- Fonseca, M. (2019). Global IR and Western dominance: moving forward or Eurocentric entrapment?. *Millennium: Journal of International Studies*, 48 (1), 45-59.
- Friedrichs, Jörg (2004). *European approaches to international relations theory: A house with many mansions*. London and New York: Routledge.
- Geldenhuis, D. (1990). *Isolated states: A comparative analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goh, E. (2019). "US dominance and American bias in international relations scholarship: A view from the outside. *Journal of Global Security Studies*, 4 (3), 402-410.
- Grosser, A. (1956). L'étude des relations internationales, spécialité américaine?. *Revue Française de Science Politique*, 6 (3), 634-651.
- Hills, J. (1994). Dependency theory and its relevance today: International institutions in telecommunications and structural power. *Review of International Studies*, 20 (2), 169-186.
- Hobson, J. M. (2007). Is critical theory always for the white West and for Western imperialism? Beyond Westphalian towards a post-racist IR. *Review of International Studies*, 33 (1), 91-116.
- Hobson, J. M. (2012). *The Eurocentric conception of world politics Western international theory, 1760-2010*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoffman, S. (1977). An American social science: International relations", *Daedalus*, 106 (3), 41-60.

- Holsti, K. J. (1985). *The dividing discipline: Hegemony and diversity in international theory*. London: Allen & Unwin Press.
- Hurrell, A. (2016). Beyond critique: How to study global IR? *International Studies Review*, 18 (1), 149–151.
- Hutchings, K. (2011). Dialogue between whom? The role of the West/non-West distinction in promoting global dialogue in IR. *Millennium: Journal of International Studies*, 39 (3), 639-647.
- Ikenberry, G. J. & Mastanduno, M. (2003). Conclusion: Images of order in the Asia- Pacific and the role of the United States. In G. J. Ikenberry & M. Mastanduno (Eds.), *International relations theory and the Asia- Pacific* (421-439), New York: Columbia University Press.
- Kalpakian, J. (2008). Ibn Khaldun's influence on current international relations theory. *The Journal of North African Studies*, 13 (3), 363-376.
- Kang, D. C. (2003). Getting Asia wrong: The need for new analytical frameworks. *International Security*, 27 (4), 57–85.
- Katzenstein, P. J. (1997). Introduction: Asian regionalism in comparative perspective. In P. J. Katzenstein & T. Shiraiishi (Eds.), *Network power: Japan and Asia* (1-44), New York: Cornell University Press.
- Katzenstein, P. J. (2018). The second coming? Reflections on a global theory of international relations", *The Chinese Journal of International Politics*, 11 (4), 373–390.
- Kautilya (2018). *Arthaşastra*. U. U. Bulsun (Çev.). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Kayaoğlu, T. (2010). Westphalian Eurocentrism in international relations theory. *International Studies Review*, 12 (2), 193-217.
- Kayaoğlu, T. (2014). Batı-merkezli olmayan uluslararası ilişkiler kuramı ve İslam. İç. Ş. Kardaş ve A. Balcı (Der.), *Uluslararası ilişkilere giriş* (198-207), İstanbul: Küre Yayınları.
- Kolmas, M. & Kozisek, D. (2020). A sociological survey of Japanese international relations journals and university education: Still a discipline 'in between'? *Social Science Japan Journal*, 23 (2), 299–313.
- Koyoma, H. & Buzan, B. (2019). Rethinking Japan in mainstream international relations. *International Relations of the Asia-Pacific*, 19 (2), 185–212.
- Köstem, S. (2015). International relations theories and Turkish international relations: Observations based on a book. *All Azimuth*, 4 (1), 59-66.
- Kristensen, P. M. (2019). Southern sensibilities advancing third wave sociology of international relations in the case of Brazil. *Journal of International Relations and Development*, 22 (2), 468-494.
- Kusnetsow, A. (1995). "A new model for traditional civilisations. *International Affairs (Moscow)*, 41 (4-5), 95-100.
- Kuru, D. (2020). Dialogue of the "Globals": Connecting global IR to global intellectual history. *All Azimuth*, 9 (2), 229-248.
- Lake, D. (2011). Why 'isms' are evil: Theory, epistemology, and academic sects as impediments to understanding and progress. *International Studies Quarterly*, 55 (2), 465–480.
- Lake, D. (2013). Theory is dead, long live theory: The end of the great debates and the rise of eclecticism. *European Journal of International Relations*, 19 (3), 567–587.
- Lake, D. (2016). White man's IR: An intellectual confession. *Perspectives on Politics*, 14 (4), 1112–1122.
- Mahoney, J. & Rodriguez, F. D. (2018). Dependency theory. In C. Lancaster & N. van de Walle (Eds.), *The Oxford handbook of the politics of development* (22-42), New York: Oxford University Press.
- Malinak, D., Peterson, S. Powers, R. & Tierney, M. J. (2018). Is international relations a global discipline? Hegemony, insularity, and diversity in the field. *Security Studies*, 27 (3), 448-484.
- Mearsheimer, J. J. (2016). Benign hegemony. *International Studies Review*, 18 (1), 147-149.
- Mena, F. P. (2020). *The trap of diversity: what constitutes 'Non-Western IR theory'?*. [Available online at: <https://www.e-ir.info/2020/05/08/the-trap-of-diversity-what-constitutes-non-western-ir-theory/>], Retrieved on January 30, 2021.
- Misra, A. (2016). Rajamandala theory and India's international relations. *Nação e Defesa*, 142, 10-27.
- Modelski, G. (1964). Kautilya: Foreign policy and international system in the ancient Hindu World. *American Political Science Review*, 58 (3), 549-560.

- Narain, S. (2020). *International Relations Theory: Still a White Man's Burden*. [Available online at: <https://www.e-ir.info/2020/05/29/international-relations-theory-still-a-white-mans-burden/>], Retrieved on March 10, 2021.
- Neuman, S. G. (1998). International relations theory and the third world: An oxymoron?. In S. G. Neuman (Ed.), *International relations theory and the third World* (1-29), London: Palgrave Macmillan.
- Qin, Y. (2007). Why is there no Chinese international relations theory. *International Relations of the Asia-Pacific*, 7 (3), 313-340.
- Qin, Y. (2011). Rule, rules, and relations: Towards a synthetic approach to governance. *The Chinese Journal of International Politics*, 4 (2), 117-145.
- Paul, T.V. (2017). Indian international relations studies: The need for integration with global scholarship. *Orf Issue Brief*, 219, 1-8.
- Por, S. S. (2020). Tianxia: China's concept of international order. *Global Asia*, 15 (2), 43-50.
- Rumelili, B. (2009). Uluslararası ilişkiler teorisinde yerel-görüşlülük ve Doğu'nun özneselliği. *Uluslararası İlişkiler*, 6 (23), 45-71.
- Rumelili, B. (2014). Batı merkezilik ve postkolonyalizm. İç. E. Balta (Ed.), *Küresel siyasete giriş: Uluslararası ilişkilerde kavramlar, teoriler, süreçler* (203-220), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Say, S. (2012). *İbn Haldun'un düşünce sistemi ve uluslararası ilişkiler kuramı*. İstanbul: İlk Harf Yayınları.
- Schmidt, B. (2008). International relations theory: Hegemony or pluralism?. *Millennium: Journal of International Studies*, 36 (2), 295-304.
- Sil, R. & Katzenstein, P. J. (2010). Analytical eclecticism in the study of world politics: Reconfiguring problems and mechanisms across research traditions. *Perspectives on Politics*, 8 (2), 411-423.
- Shahi, D. (2014). Arthashastra beyond realpolitik: The 'eclectic' face of Kautilya. *Economic and Political Weekly*, 49 (41), 68-74.
- Shahi, D. (2018). *Kautilya and non-Western IR theory*. London: Palgrave Macmillan.
- Shahi, D. (2020). Foregrounding the complexities of a dialogic approach to global international relations. *All Azimuth*, 9 (2), 163-176.
- Shani, G. (2008). Toward a post-Western IR: The Umma, Khalsa Panth, and critical international relations theory. *International Studies Review*, 10 (4), 722-734.
- Smith, T. (1979). The underdevelopment of development literature: The case of dependency theory. *World Politics*, 31 (2), 247-288.
- Smith, S. (2000). The discipline of international relations: Still an American social science?. *British Journal of Politics and International Relations*, 2 (3), 374-402.
- Smith, K. (2018). Reshaping international relations: Theoretical innovations from Africa. *All Azimuth*, 7 (2), 81-92.
- Tickner, A. B. (2003). Seeing IR differently: Notes from the third World. *Millennium*, 32 (2), 295-324.
- Tickner, A. B. (2008). Latin American IR and the primacy of lo práctico. *International Studies Review*, 10 (4), 735-748.
- Tickner, J. A. (2011). Dealing with difference: Problems and possibilities for dialogue in international relations. *Millennium: Journal of International Studies*, 39 (3), 607-618.
- TRIP Faculty Survey, [Available online at: <https://trip.wm.edu/data/dashboard/faculty-survey/>], Retrieved on January 18, 2021.
- Turton, H. L. (2016). *International relations and American dominance: A diverse discipline*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Turton, H. L. (2020). Locating a multifaceted and stratified disciplinary core. *All Azimuth*, 9 (2), 177-209.
- Waever, O. (1998). The sociology of a not so international discipline: American and European developments in international relations. *International Organization*, 52 (4), 687-727.
- Wemheuer-Vogelaar, W., Bell, N. J., Morales, M. N. & Tierney, M. J. (2016). The IR of the beholder: Examining global IR using the 2014 TRIP survey. *International Studies Review*, 18 (1), 16-32.

Xuetong, Y. (2010). The instability of China–US relations. *The Chinese Journal of International Politics*, 3 (3), 263-292.

Xuetong, Y. (2011). *Ancient Chinese thought, modern Chinese power*. Princeton: Princeton University Press.

Extended Abstract

Aim and Scope

The universality claims of the West-centric International Relations theories, which are called mainstream, have become one of the important discussion topics in the discipline in the 1990s. The discussion started with criticisms of the universality claims of the theories of International Relations, which are called mainstream, and continued with an effort to develop theories and concepts alternative to the mainstream. At the point reached today, the necessity of building a truly universal and comprehensive theoretical structure in which the theory is included in the accumulation in the discipline with objective criteria, regardless of where and by whom it was produced, has been at the center of the discussion. In this sense, it is possible to say that the discussion proceeds through three intertwined low-level discussions. The first of these low-level discussions is shaped by the question of whether International Relations theories are West-centrist, the second is whether theoretical contributions from outside the West are needed in the discipline, and the third is whether a universal, pluralistic and inclusive theoretical structure can be achieved.

The third and final low-level debate, which develops below the debate on the goals and claims of universality of mainstream International Relations theories, proceeds through the idea of Global International Relations. It is possible to say that this dimension of the debate is shaped by the necessity of making the theoretical accumulation in the discipline truly universal through dialogue by overcoming dualities such as West/Non-West, North/Global South. The basic assumption of this study is that although the idea of Global International Relations is successful in drawing a framework that will give the theory a global character and knowledge, it is quite difficult to achieve this in practice given the current real situation of the discipline. Although the idea of Global International Relations is an ideal idea on paper, it is possible to say that there are many factors that prevent the implementation and development of this idea in practice in today's conditions. Based on this scope, the aim of the study is to examine and critically analyze the arguments of the idea of Global International Relations, which is the subject of the third lower-level debate on the goals and claims of universality of International Relations theories, for the achievement of theoretical pluralism and inclusiveness in the discipline.

Methods

This study aims to contribute to the newly emerging international literature on the subject by analyzing the idea of Global International Relations with its theoretical dimension. More specifically, it takes one of the first steps to address the idea of Global International Relations in the Turkish literature.

The research is based on primary and secondary sources. While most of the sources used during the research are in English, Turkish and French sources were also used. In the context of the resources used, the idea of Global International Relations has been subjected to a critical examination.

Findings

The idea of Global International Relations draws a very successful framework for the discipline to exhibit a more inclusive and pluralistic theoretical structure. However, it faces many difficulties due to the current hegemonic structure in the discipline and the fact that the idea itself is still in the development stage. These challenges stand as a barrier to the applicability of the idea of Global International Relations. Building a truly universal theoretical accumulation is directly related to the ability to overcome these difficulties.

Conclusion

In this study, the course of the debate on the claims of universality of International Relations theories and the idea of Global International Relations, which adopts the ideal that the theoretical accumulation of the discipline takes on a truly universal, pluralistic and inclusive character, were tried to be analyzed. Overcoming the challenges faced by the idea of Global International Relations is critical to creating a more inclusive and pluralistic discipline. It is possible to say that there are several steps that will contribute to overcoming the difficulties that the idea of Global International Relations encounters both from the real situation in the discipline and from the idea itself. The first of these steps is to devote more space to non-Western history, experience, concepts and theories in undergraduate and graduate curricula and core textbooks. The second is to develop dialogue between national and regional communities of international relations. The way to build a more inclusive and pluralistic discipline is to build a theoretical background that takes into account the experiences and histories of not only the West, but also non-Western communities and nations. The way to do this is to make more efforts to intersect the theoretical knowledge of the West with the theoretical efforts exhibited outside the West.

Gümüşhane Devlet Hastanesine Başvuran Göçmen Gruplarının Poliklinik Hizmetlerinin ve Maliyetlerinin Analizi

Analysis of Polyclinic Services and Costs of Immigrant Groups Applying to Gümüşhane State Hospital

Sevil Cengiz¹, İbrahim Kıymış²

Öz

Bu çalışmanın amacı, Gümüşhane Devlet Hastanesi (GDH)'ne 2014, 2015 ve 2016 yıllarında başvuran göçmen gruplarının demografik özelliklerini (göçmenlerin yaşı, cinsiyeti, tanısı, uyruğu, poliklinik hizmetleri) incelemek ve GDH'ne maliyetlerini (hem yıllara göre maliyet hem de toplam maliyet) tespit etmektir. Çalışmada "Betimsel İçerik Analizi" yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan veriler GDH'den gerekli izinler alındıktan sonra dijital ortamda dosya şeklinde teslim alınmıştır. Verileri analiz etmek için SPSS 21 paket programı kullanılmıştır. Bu araştırmanın sonucu, sağlık sisteminde göçmen gruplarına yönelik yapılan harcamaların yönetilmesinde ve planlamasında idarecilere, yöneticilere ve karar vericilere fikir verecektir. 2014 yılında göçmen grupların GDH'ne başvuru sayıları 699 iken, 2015 ve 2016 yıllarında ise 977 ve 1445'tir. 2014, 2015 ve 2016 yıllarında göçmen gruplar GDH'ne 3.121 kez başvurmuşlardır. 3 yıl boyunca GDH'ne başvuru yapan göçmen grupların çoğunlukla Afganistan İslam Cumhuriyeti vatandaşları olduğu görülmektedir. 3 yıl boyunca yapılan başvuruların cinsiyet ve yaş durumları incelendiğinde, genel olarak 16-30 yaş grubundaki göçmenlerin ve kadınların başvuru yaptığı görülmektedir. Göçmen grupların GDH'ne en çok Kas-İskelet ve Bağ Dokusu Hastalıkları ve Solunum Sistemi Hastalıkları tanısı ile başvurduğu görülmektedir. Ayrıca 2014, 2015 ve 2016 yıllarında en fazla başvuru Acil Polikliniğine olmuştur. Göçmen grupların GDH'ne maliyetleri incelendiğinde; 2014 yılında 32.999,57 TL, 2015 yılında 43.059,04 TL ve 2016 yılında 64.958,37 TL olduğu görülmüştür. 2014, 2015 ve 2016 yıllarında göçmen grupların GDH'ne toplam 141.011,98 TL maliyeti olmuştur. Sonuç olarak her geçen yıl göçmen grupların hastaneye maliyetlerinin ve başvuru sayılarının arttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmen, Mülteci, Sağlık Hizmetleri.

Abstract

The aim of this study is to examine the demographic characteristics (age, gender, diagnosis, nationality, outpatient clinic services of immigrants) of immigrant groups who applied to Gümüşhane State Hospital (GSH) in 2014, 2015, and 2016, and to determine their costs (both cost by years and total cost). The method of "Descriptive Content Analysis" was used in the study. The data used in this study were received in digital form in the form of files after obtaining the necessary permissions from GSH. SPSS 21 package program was used to analyze the data. The result of this research will give an idea to administrators, managers, and decision-makers in the management and planning of expenditures for immigrant groups in the health system. While the number of applications of immigrant groups to GSH was 699 in 2014, it was 977 and 1445 in 2015 and 2016 respectively. Immigrant groups applied to GSH 3,121 times in 2014, 2015, and 2016. It is seen that the immigrant groups who applied to GSH for 3 years are mostly citizens of the Islamic Republic of Afghanistan. When the gender and age status of the applications made for 3 years are examined, it is seen that immigrants and women in the 16-30 age group generally apply. It is seen that immigrant groups apply to GSH mostly with the diagnosis of Musculoskeletal and Connective Tissue Diseases and Respiratory System Diseases. In addition, in 2014, 2015, and 2016, the highest number of admissions were made to the Emergency Polyclinic. When the costs of immigrant groups to GSH are examined; It was found to be 32,999.57 TL in 2014, 43,059.04 TL in 2015, and 64,958.37 TL in 2016. In 2014, 2015, and 2016, immigrant groups had a total cost of 141,011.98 TL for GSH. As a result, it has been determined that the cost of immigrant groups to hospitals and the number of applications increase with each passing year.

Keywords: Immigration, Immigrant, Refugee, Health Services.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: I10, I12, I14

Submitted: 22 / 05 / 2021

Accepted: 27 / 07 / 2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, SBF, sevil_cengiz@yahoo.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-3562-1793>

² Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Şiran MYO, ibrahimkiymis@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-5411-7421>

Giriş

Göç ve hareketlilik ile ilgili uzun vadeli ve büyüyen kanıtlar, göçün büyük ölçüde çok çeşitli yüksek öncelikli politika konularını etkileyen daha geniş küresel ekonomik, sosyal, politik ve teknolojik dönüşümlerle ilgili olduğunu göstermektedir (IOM, 2020). Günümüzün giderek birbirine bağlı dünyasında, uluslararası göç, dünyanın hemen hemen her köşesine dokunan bir gerçeklik haline geldi. Modern ulaşım, insanların iş, fırsat, eğitim ve yaşam kalitesi arayışında hareket etmelerini daha kolay, daha ucuz ve daha hızlı hale getirdi. Aynı zamanda çatışma, yoksulluk, eşitsizlik ve sürdürülebilir geçim kaynakları eksikliği, insanları kendileri ve aileleri için yurtdışında daha iyi bir gelecek aramak için evlerini terk etmeye zorlamaktadır (United Nations, 2017). Uluslararası göç, giderek birbirine bağlı bir dünyada günlük yaşamımızı etkileyen çok sayıda ekonomik, sosyal ve güvenlik yönüne değinen karmaşık bir olgudur. Göç, hayatın her kesiminden ve geçmişinden insanları içeren çok çeşitli hareketleri ve durumları kapsayan bir terimdir (IOM, 2018). Yaşanan nüfus hareketliliği ve sonuçları, afet yönetim sisteminin büyük ölçüde sorunu haline gelmiştir (Turan vd., 2018).

Göç, sosyal, siyasi, ekonomik veya doğal sebeplerden, isteyerek ya da zorunlu, kalıcı ya da geçici coğrafi olarak yer değiştirme olayıdır (Alkar ve Atasoy, 2020). Fakat genelde insanlar ekonomi, terör, savaş ve afet gibi nedenlerden göç etmişlerdir. Deprem, sel, toprak kayması, tsunami, volkanik faaliyetler, çölleşme ve savaş gibi afetlere maruz kalan kişiler güvenli yerlere göç etmişlerdir (Varol ve Gültekin, 2016). Afetler sonucu ortaya çıkan zarar sadece afetin meydana geldiği bölgeyi değil, aynı zamanda o bölgedeki insanların göç ettiği bölgeleri de etkilemektedir (Pan, 2020).

Bu alanda söylenen ve kullanılan terimler oldukça anlam kargaşasına yol açarak çelişkili ve tartışmalı bir nitelik taşımaktadır. Bu konu ile ilgili tam ve net olarak terimleri açıklamak çok zordur. Ülkelerin; siyasal, sosyal, geleneksel ve kültürel yapıların etkisiyle ortaya çıkan coğrafi anlamda insan hareketliliklerine ve göç olgusuna bakış açısı farklı olduğu için bu alanda kullanılan terimlerin de farklılaştırıldığı görülmüştür (IOM, 2004).

IOM'un hazırlamış olduğu Uluslararası Göç Hukuku ile İlgili Göç Terimleri Sözlüğünde anlam bakımından benzerlik gösteren bir olguyu tanımlarken farklı sözcüklerin (gizli göç, düzensiz göç, yasa dışı göç, belgesiz göç) kullanıldığı görülmüştür. Örneğin; yasa dışı göç (illegal migration) kavramını tanımlarken "gizli göç (clandestine migration)", "düzensiz göç (irregular migration)" veya "belgesiz göç (undocumented migration)" gibi kavramları kullanmaktadır, ama aynı anlam kastedilmektedir. Kavramların aralarındaki nüans farkı ise, kavramların seçiminin o devletin olaya bakış açısını ve yaklaşım tarzını (güvenlik odaklı, sosyal veya insancıl yaklaştığını) öne çıkarır ve gerektiğinde önlem alacaksa hangi doğrultuda önlem alacağını belirler (IOM, 2004). Göçmenlerin varlığını bir güvenlik tehdidi olarak tanımlamak veya eşitlemek, heterojenik bir birey grubunu homojenleştirmeye çalışır, ancak aynı zamanda algılanan kültürel ve ulusal çizgiler boyunca göçmenler ve göçmen olmayanlar arasındaki "biz" ve "onlar" ikilemini güçlendirir (Dempsey and McDowell, 2019).

Avrupa, en fazla sayıda uluslararası göçmene (82 milyon) ev sahipliği yapıyor, bunu Kuzey Amerika (59 milyon) ve Kuzey Afrika ve Batı Asya (49 milyon) izliyor. Uluslararası göçmenlerin bölgesel dağılımı değişiyor ve göçmen nüfusu Kuzey Afrika ve Batı Asya'da ve Sahra altı Afrika'da diğer bölgelere göre daha hızlı büyüyor (United Nations, 2019). 2016 yılı raporuna göre Türkiye'de ikamet izni alarak yaşayan yabancıların vatandaşlıklarına göre değerlendirildiğinde; birinci sırada 55.983 kişi ile Irak vatandaşları, ikinci sırada 48.738 kişi ile Suriye vatandaşları, üçüncü sırada 39.184 kişi ile Azerbaycan vatandaşları, dördüncü sırada 24.253 kişi ile Türkmenistan vatandaşları yer almaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2017).

Geçmiş afetlerden edinilen deneyimler sonucu, tek başına kurtarma sisteminin iyileştirilmesinin, esnek bir ülkenin inşası için yetersiz olduğu görülmüştür. Deneyimler doğrultusunda toplumun afet farkındalığı oluşturmak için proaktif yöntemle afet öncesi önleme kavramına dikkat çekildi. Risk tabanlı afet yönetim sisteminin benimsenmediği zamanlarda bile kişiler göç yoluyla risklerden büyük ölçüde kaçındılar (Yamashita, 2020). Bazı durumlarda ise risk azaltma aracı olarak tehlikeli alanların yeniden yapılandırılmasını kolaylaştırmaya yönelik çalışmalarda insanlar zorunlu göç etmişlerdir. Afetler, zorunlu göç ile güçlü bir şekilde ilişkilidir. Göç, bu tür aksaklıklarla karşı karşıya kalanlar için standart bir hayatta kalma stratejisidir (Muir vd., 2020). İklim değişikliğinin etkilerine tek başına bir çözüm olmasa da göç proaktif bir uyum önlemi olma potansiyeline sahiptir ve insanların geliri çeşitlendirmelerine ve çevresel değişimin geçim kaynaklarını tehdit ettiği yerlerde esneklik kazanmalarına izin vermenin en etkili yolu olabilir (Matias, 2020). Son çıkan Küresel Rapor, farklı nedenlere kıyasla afetler nedeniyle ülke içerisinde yerinden edilen insan sayısının daha fazla olduğunu göstermektedir (Chatterjee vd., 2020).

Dünya genelinde savaşlar, ülkedeki iç karışıklıklar, terör ve kuraklık gibi nedenlerden dolayı insanlar buldukları ülkeyi terk etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durum göç edilen ülkeler veya göç güzergâhı üzerinde olan ülkeler için birtakım problemlere neden olmaktadır. Türkiye'de Asya ile Avrupa kıtalarını birleştiren köprü konumunda bir ülke olduğu için göçmenlerin tamamen veya geçici olarak kullandığı bir ülkedir. Özellikle son yıllarda Orta Doğu'da yaşanan karışıklıklardan dolayı bu bölgede yaşayan insanlar Türkiye'ye göç etmek veya Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçmek zorunda kalmıştır. Bu göçmenler ülkede kaldıkları zaman ülkenin bazı kaynaklarını kullanmaktadırlar. Bu kaynaklardan biride ülkenin sağlık kaynaklarıdır. Bu araştırmanın sonucu, sağlık sisteminde göçmen gruplarına yönelik yapılan harcamaların yönetilmesinde

ve planlamasında idarecilere, yöneticilere ve karar vericilere fikir verecektir. Ayrıca araştırma göçmenler hakkında literatüre önemli katkılar sunacaktır.

Bu çalışmanın amacı, Gümüşhane Devlet Hastanesi'ne başvuran göçmenlerin sosyo-demografik özelliklerini (cinsiyeti, yaşı, tanısı, başvurduğu poliklinik, başvurduğu ay ve uyuşu) ve Gümüşhane Devlet Hastanesi'ne maliyetlerini yıllara göre araştırmak ve içerik analizi yapmaktır.

1. Metodoloji

Bu çalışmada Gümüşhane Devlet Hastanesi'ne başvuran göçmen gruplarının demografik özellikleri ve Gümüşhane Devlet Hastanesi'ne maliyetleri sunulduğu için araştırmada "Betimsel İçerik Analizi" kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Gümüşhane Devlet Hastanesi'ne 2014 ve 2016 yılları arasında başvuran göçmenler oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçilmemiş evrenin tamamına ulaşılmıştır. Çalışmada yer alan veriler Gümüşhane Devlet Hastanesi'nden gerekli izinler alınarak kullanılmıştır. Veriler 2014 ve 2016 yılları arasında hastaneye başvuran göçmenlerin hastanede kayıt altına alınan sosyo-demografik özelliklerini ve toplam maliyetlerini içeren dosyalar şeklinde, dijital ortamda teslim alınmıştır. Çalışmanın etik yönden değerlendirilmesi için Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan onay alınmıştır. Çalışmanın yapıldığı Gümüşhane Devlet Hastanesi'nin bağlı olduğu Gümüşhane Valiliği İl Sağlık Müdürlüğü Kamu Hastaneleri Hizmetleri Başkanlığı'ndan gerekli izinler alınmıştır. Veriler, gerekli izinler doğrultusunda, hastane yöneticileri kontrolünde, hastaların kişisel bilgilerinin içermeyecek şekilde dijital ortamda teslim alınmıştır. Verileri analiz etmek için SPSS 21 paket programı kullanılmıştır. Göçmenlerin cinsiyeti, yaşı, tanısı, maliyeti, uyuşu ve başvuru poliklinikler betimsel istatistikler kullanılarak sunulmuştur.

2. Bulgular

2014 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların 423'ünü (%60,5) kadın, 276'sını (%39,5) ise erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. 2015 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların 525'inin (%53,7) kadın, 452'sinin (%46,3) erkek olduğu görülmektedir. 2016 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların 724'ünün (%50,1) kadın, 721'inin (%49,9) ise erkek olduğu görülmektedir.

Tablo 1. GDH'ne Başvuran Göçmen Grupların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Yıl	Sayı	%
Erkek	2014	276	39,5
	2015	452	46,3
	2016	721	49,9
Kadın	2014	423	60,5
	2015	525	53,7
	2016	724	50,1

2014 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların 268'i (%38,3) Acil Polikliniğine başvurmuşlardır. Acil Polikliniğinden sonra en çok başvuru Kadın Doğum Polikliniğine olmuştur. 2015 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların 311'i (%31,8) Acil Servise başvurmuştur. 2016 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların 603'ü (%41,7) Acil Servise başvurmuştur. 2. sırada ise Kadın Doğum Polikliniği yer almaktadır.

Tablo 2. GDH'ne Başvuran Göçmen Grupların Başvurdukları Polikliniklere Göre Dağılımı

Servisler/Poliklinikler	Yıl	Sayı	%
Acil Polikliniği	2014	268	38,3
	2015	311	31,8
	2016	603	41,7
Beyin Cerrahi Servisi ve Polikliniği	2014	20	2,9
	2015	38	3,9
	2016	23	1,6
Cildiye Servisi ve Polikliniği	2014	49	7,0
	2015	66	6,8
	2016	52	3,6
Çocuk Servisi ve Polikliniği	2014	57	8,2
	2015	72	7,4
	2016	69	4,8
Dahiliye Servisi ve Polikliniği	2014	31	4,4
	2015	63	6,4

	2016	89	6,2
Doğum Servisi	2014	2	0,3
	2015	5	0,5
	2016	3	0,2
Fizik Tedavi Polikliniği	2014	20	2,9
	2015	29	3,0
	2016	36	2,5
Genel Cerrahi Servisi ve Polikliniği	2014	17	2,4
	2015	12	1,2
	2016	45	3,1
Göğüs Cerrahisi Servisi ve Polikliniği	2014	1	0,1
	2015	5	0,5
	2016	1	0,1
Göğüs Hastalıkları Servisi ve Polikliniği	2014	16	2,2
	2015	8	0,8
	2016	15	1,1
Göz Servisi ve Polikliniği	2014	21	3,0
	2015	41	4,2
	2016	64	4,4
Intaniye Polikliniği	2014	2	0,3
	2015	3	0,3
	2016	2	0,1
Kadın Doğum Servisi ve Polikliniği	2014	64	9,1
	2015	107	10,9
	2016	160	11,0
Kalp ve Damar Cerrahi Servisi ve Polikliniği	2014	4	0,6
	2015	1	0,1
	2016	2	0,1
Kardiyoloji Polikliniği	2014	14	2,0
	2015	27	2,8
	2016	17	1,2
Kulak Burun Boğaz Servisi ve Polikliniği	2014	24	3,4
	2015	51	5,2
	2016	49	3,4
Nöroloji Polikliniği	2014	14	2,0
	2015	13	1,3
	2016	24	1,7
Ortopedi Servisi ve Polikliniği	2014	17	2,4
	2015	50	5,1
	2016	95	6,5
Plastik Cerrahisi Servisi ve Polikliniği	2014	6	0,9
	2015	12	1,2
	2016	1	0,1
Psikiyatri Servisi ve Polikliniği	2014	9	1,2
	2015	33	3,4
	2016	30	2,1
Uroloji Polikliniği	2014	16	2,3
	2015	16	1,6
	2016	29	2,0

2014 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların 131'ine (%18,7) solunum sistemi hastalıkları tanısı konulmuştur. 2014 yılında en çok solunum sistemi hastalıkları tanısı görülürken, 2. sırada kas-iskelet ve bağ dokusu hastalıkları tanısı yer almaktadır. 2015 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların 204'üne (%20,9) kas-iskelet ve bağ dokusu hastalıkları tanısı konulmuştur. 2015 yılında en çok kas-iskelet ve bağ dokusu hastalıkları tanısı görülürken, 2. sırada semptomlar ve anormal klinik ve laboratuvar bulguları tanısı, 3. sırada solunum sistemi hastalıkları tanısı yer almaktadır. 2016 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların 249'una (%17,3) kas-iskelet ve bağ dokusu hastalıkları tanısı konulmuştur. 2016 yılında en çok kas-iskelet ve bağ dokusu hastalıkları tanısı görülürken, 2. sırada solunum sistemi hastalıkları tanısı yer almaktadır.

Tablo 3. GDH'ne Başvuran Göçmen Grupların Tanılarına Göre Dağılımı

Tanımlar	Yıl	Sayı	%
Enfeksiyon ve Paraziter Hastalıklar	2014	6	0,9
	2015	4	0,4
	2016	20	1,4
Kan ve Kan Yapıcı Organ Hastalıkları, İmmün Mekanizmayı İçeren Hastalıklar, Neoplazmalar	2014	10	1,4
	2015	29	3,0
	2016	50	3,5
Endokrin, Nutrisyonel ve Metabolik Hastalıklar	2014	15	2,1
	2015	11	1,1
	2016	21	1,5
Akıl ve Davranış Bozuklukları	2014	8	1,1
	2015	34	3,5

	2016	29	2,0
Sinir Sistemi Hastalıkları	2014	10	1,4
	2015	4	0,4
	2016	23	1,6
Göz ve Gözle Bağlantılı Doku Hastalıkları, Kulak ve Mastoid Oluşum Hastalıkları	2014	32	4,6
	2015	74	7,6
	2016	87	6,0
Dolaşım Sistemi Hastalıkları	2014	14	2,0
	2015	17	1,7
	2016	31	2,1
Solunum Sistemi Hastalıkları	2014	131	18,7
	2015	110	11,3
	2016	199	13,8
Sindirim Sistemi Hastalıkları	2014	30	4,5
	2015	33	3,5
	2016	72	5,0
Cilt ve Cilt Dokusu Hastalıkları	2014	42	6,0
	2015	71	7,3
	2016	45	3,1
Kas-İskelet ve Bağ Dokusu Hastalıkları	2014	125	17,9
	2015	204	20,9
	2016	249	17,3
Urogenital Sistem Hastalıkları	2014	61	8,7
	2015	58	5,9
	2016	84	5,8
Gebelik, Doğum ve Lohusalık Dönemi Hastalıkları	2014	49	7,0
	2015	106	10,8
	2016	163	11,3
Perinatal Don Emden Kaynaklanan Hastalıklar	2014	5	0,7
	2015	9	0,9
	2016	9	0,6
Konj. Malformasyon, Deformasyon ve Kromozom Anomalileri	2014	1	0,1
	2015	2	0,2
	2016	0	0,0
Semptomlar ve Anormal Klinik ve Laboratuvar Bulguları	2014	88	12,6
	2015	123	12,6
	2016	165	11,4
Yaralama, Zehirlenme ve Dış Nedenlere Bağlı Durumlar	2014	8	1,2
	2015	20	2,0
	2016	54	3,7
Hastalık ve Ölümün Dış Nedenleri	2014	5	0,7
	2015	2	0,2
	2016	3	0,2
Diğer Hastalıklar	2014	59	8,4
	2015	66	6,7
	2016	141	9,7

2014 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların 238'i (%34,0) 16-30 yaş aralığındadır. 2015 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların 425'i (%43,5) 16-30 yaş aralığındadır. 2016 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların 607'si (%42,0) 16-30 yaş aralığındadır. 3 yılda da (2014,2015,2016) genç yaşta göçmen grupların yaşlı göçmen gruplarına göre GDH'ne daha fazla başvuru yaptığı görülmektedir.

Tablo 4. GDH'ne Başvuran Göçmen Grupların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş	Yıl	Sayı	%
0-15	2014	117	16,7
	2015	164	16,8
	2016	190	13,1
16-30	2014	238	34,0
	2015	425	43,5
	2016	607	42,0
31-45	2014	176	25,2
	2015	232	23,7
	2016	464	32,1
46-60	2014	150	21,5
	2015	150	15,4
	2016	144	10,0
61-75	2014	18	2,6
	2015	6	0,6
	2016	2	0,1

2014 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların 77'si (%11,0) Ağustos ayında başvuru yapmışlardır. Ağustos ayından sonra en çok başvuru Aralık ayında olmuştur. 2015 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların 117'si (%11,9) Nisan

ayında başvuru yapmışlardır. 2016 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların 174'ü (%12,0) Ekim ayında başvuru yapmışlardır.

Tablo 5. GDH'ne Başvuran Göçmen Grupların Başvurduğu Aylara Göre Dağılımı

Aylar	Yıl	Sayı	%
Ocak	2014	44	6,29
	2015	56	5,73
	2016	108	4,47
Şubat	2014	45	6,44
	2015	86	8,80
	2016	68	4,71
Mart	2014	68	9,73
	2015	105	10,7
	2016	98	6,78
Nisan	2014	57	8,15
	2015	117	11,9
	2016	91	6,30
Mayıs	2014	65	9,30
	2015	106	10,8
	2016	113	7,82
Haziran	2014	63	9,01
	2015	112	11,4
	2016	109	7,54
Temmuz	2014	52	7,44
	2015	83	8,50
	2016	132	9,13
Ağustos	2014	77	11,0
	2015	66	6,76
	2016	150	10,3
Eylül	2014	55	7,87
	2015	64	6,55
	2016	106	7,34
Ekim	2014	52	7,44
	2015	57	5,83
	2016	174	12,0
Kasım	2014	48	6,87
	2015	45	4,61
	2016	150	10,3
Aralık	2014	73	10,4
	2015	80	8,19
	2016	146	10,1

2014 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların 497'si (%71,1), 2015 yılındaki başvuruların 661'i (%67,7), 2016 yılındaki başvuruların 842'si (%58,3) Afganistan İslam Cumhuriyeti vatandaşlarıdır. 3 yılda da (2014, 2015, 2016) GDH'ne başvuruların büyük çoğunluğu Afganistan İslam Cumhuriyeti vatandaşlarıdır.

Tablo 6. GDH'ne Başvuran Göçmen Grupların Uyruklarına Göre Dağılımı

Uyruğu	Yıl	Sayı	%
Afganistan İslam Cumhuriyeti	2014	497	71,1
	2015	661	67,7
	2016	842	58,3
Azerbaycan Cumhuriyeti	2014	33	4,7
	2015	28	2,9
	2016	58	4,0
Gürcistan Cumhuriyeti	2014	3	0,4
	2015	6	0,6
	2016	13	0,9
Irak Cumhuriyeti	2014	7	1,0
	2015	39	4,0
	2016	46	3,2
Iran İslam Cumhuriyeti	2014	15	2,1
	2015	49	5,0
	2016	145	10,0
Kırgız Cumhuriyeti	2014	1	0,1
	2015	1	0,1
	2016	1	0,1
Mısır Arap Cumhuriyeti	2014	25	3,6
	2015	37	3,8
	2016	38	2,6

Pakistan İslam Cumhuriyeti	2014	13	1,9
	2015	46	4,7
	2016	107	7,4
Somali Federal Cumhuriyeti	2014	18	2,6
	2015	20	2,0
	2016	11	0,8
Suriye Arap Cumhuriyeti	2014	25	3,6
	2015	42	4,3
	2016	125	8,7

2014 yılında GDH'ne 170 göçmen başvurmuştur. 170 göçmen 2014 yılı boyunca GDH'ne toplam 699 defa başvurmuştur. Başka bir deyişle 699; 2014 yılı boyunca GDH'ne başvuru yapan göçmenlerin başvuru/kayıt sayısıdır. 2015 yılı boyunca GDH'ne 237 göçmen başvurmuştur. 237 göçmen 2015 yılı boyunca GDH'ne toplam 977 defa başvurmuştur. Başka bir deyişle 977; 2015 yılı boyunca GDH'ne başvuru yapan göçmenlerin başvuru/kayıt sayısıdır. 2016 yılında GDH'ne toplam 348 göçmen başvurmuştur. 348 göçmen GDH'ne toplam 1445 defa başvurmuştur. Başka bir deyişle 1445; 2016 yılı boyunca GDH'ne başvuru yapan göçmenlerin başvuru/kayıt sayısıdır. Rakamlardan anlaşılacağı üzere, 2014, 2015 ve 2016 yılları için göçmen grupların GDH'ne başvuruları her yıl artmaktadır. 2014 yılında GDH'ne başvuru yapan göçmen grupların hastaneye maliyeti 32.999,57 TL, 2015 yılında 43.059,04 TL, 2016 yılında ise 64.953,37 TL'dir. 3 yıl boyunca (2014, 2015, 2016) göçmen grupların GDH'ne toplam maliyeti 141.011,98 TL'dir.

Tablo 7. 3 Yıl Boyunca (2014, 2015, 2016) Göçmen Grupların GDH'ne Maliyeti

Yıllar	Maliyet
2014	32.999,57 TL
2015	43.059,04 TL
2016	64.953,37 TL
Toplam	141.011,98 TL

2014 yılında göçmen grupların GDH'ne başvuru sayıları 699 iken, 2015 ve 2016 yıllarında ise 977 ve 1445'tir. 2014, 2015 ve 2016 yıllarında göçmen gruplar GDH'ne 3.121 kez başvurmuşlardır. Rakamlardan da anlaşılacağı üzere her yıl göçmen grupların GDH'ne başvuru sayıları artmaktadır.

2014 yılını değerlendirecek olursak, yıl boyunca 170 göçmen 699 defa GDH'ne başvurmuştur ve bu başvuru sayısının %71,1'ini Afganistan İslam Cumhuriyeti vatandaşı, %60,5'ini kadınlar ve %34,0'ını ise 16-30 yaş grubu göçmenler oluşturmaktadırlar. Yoğun olarak Acil Polikliniğine başvuru yapılmış ve en çok Solunum Sistemi Hastalıkları görülmüştür.

2015 yılını değerlendirecek olursak, yıl boyunca 237 göçmen 977 defa GDH'ne başvurmuştur ve bu başvuru sayısının %67,7'sini Afganistan İslam Cumhuriyeti vatandaşı, %53,7'sini kadınlar ve %43,5'ini ise 16-30 yaş grubu göçmenler oluşturmaktadır. Göçmenlerin büyük çoğunluğu Acil Polikliniğine başvuru yapmış olup en çok Kas-İskelet ve Bağ Dokusu Hastalıklarına maruz kaldıkları görülmüştür.

2016 yılını değerlendirecek olursak, yıl boyunca 348 göçmen 1445 defa GDH'ne başvurmuştur ve bu başvuru sayısının %58,3'ünü Afganistan İslam Cumhuriyeti vatandaşı, %50,1'ini kadınlar ve %42,0'ını ise 16-30 yaş grubu göçmenler oluşturmaktadır. Genel olarak Acil Polikliniğine başvuru yapılmış olup, en çok Kas-İskelet ve Bağ Dokusu Hastalıkları tanısı aldıkları olduğu görülmüştür.

3 yıl boyunca GDH'ne başvuru yapan göçmen grupların çoğunlukla Afganistan İslam Cumhuriyeti vatandaşları olduğu görülmektedir. Bu yüksek rakamlar bizi Gümüşhane ilinde göçmen gruplar arasında en çok Afganistan İslam Cumhuriyeti vatandaşının olduğu tahminini yapmaya zorlamaktadır. 3 yıl boyunca yapılan başvuruların cinsiyet ve yaş durumları incelendiğinde, genel olarak 16-30 yaş grubundaki göçmenlerin ve kadınların daha çok başvuru yaptığı görülmüştür.

Göçmen grupların GDH'ne maliyetleri incelendiğinde; 2014 yılında 32.999,57 TL, 2015 yılında 43.059,04 TL ve 2016 yılında 64.953,37 TL olduğu görülmüştür. 2014, 2015 ve 2016 yıllarında göçmen grupların GDH'ne toplam 141.011,98 TL maliyeti olmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'de gün geçtikçe mültecilerin ve göçmenlerin sayısı artmakta ve göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişiminde Türkiye ciddi bir tıbbi sınava maruz kalmaktadır. Göçmenlere ev sahipliği yapan ülkelerde ise sağlık için harcanan para miktarı giderek artmaktadır. Bu çalışmada da hesapladığımız gibi, 2014, 2015 ve 2016 yıllarında Türkiye'deki 1.000'den fazla hastanenin sadece birinde toplam maliyet 141.011,98 TL'dir.

Suriye'nin güney komşusu olan Ürdün Sağlık Bakanlığı, sadece Suriyeli mültecilerin sağlık hizmetleri için 4 ay boyunca 50 milyon ABD Dolarından fazla harcama yapmıştır (Murshidi vd., 2013).

Suriyeli sığınmacıların İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastanesi'nde başvurdukları poliklinik ve maliyet çalışmasında 2014 yılında toplam 251 Suriyeli sığınmacı hastaneye başvurmuştur. En çok Acil Polikliniğine başvurdukları görülmüştür. En yaygın tanının Solunum Sistemi Hastalıkları olduğu tespit edilmiştir. Hastaneye toplam maliyetinin ise 12.031.93 ABD Doları olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam ise yaklaşık olarak 42.439 TL yapmaktadır. Gümüşhane Devlet Hastanesi'nde yaptığımız çalışmada ise aynı şekilde 2014, 2015 ve 2016 yıllarında en çok Acil Servise başvuru olmuştur. 2014 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların tanılarının en çok Solunum Sistemi Hastalıkları olduğu görülmüştür. Ayrıca 2014 yılında GDH'ne başvuran göçmen grupların maliyeti 32.999,57 TL iken İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastanesi'ne başvuran sadece Suriyeli sığınmacıların maliyeti 42.439 TL'dir. Bu rakamlar arasındaki farklılık ise, İstanbul ile Gümüşhane şehrinin büyüklük farkı olabileceği tahmin edilmektedir (Tahirbegolli vd., 2016).

Benzer bir çalışma ise Karakuş ve arkadaşlarının Hatay'da yaptığı çalışmadır. Bu çalışmaya göre Haziran 2011-Temmuz 2012 yılları arasında 14 aylık dönemde 1.355 Suriyeli sığınmacı Mustafa Kemal Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne başvurmuştur. En çok başvuru Haziran ayında olmuştur ve hastaneye maliyeti 3.723 TL'dir. 2014 yılında GDH'ne 170 göçmen başvurmuştur ve en çok başvuru Ağustos ayında olmuştur. 2014 yılında sadece 170 göçmenin hastaneye maliyeti ise 32.999,57 TL'dir (Karakuş vd., 2013).

Bischoff ve arkadaşlarının 2011 yılında İsviçre'de yaptığı çalışmaya göre, sığınmacı hastaların %23'ü Solunum Sistemi Hastalığına, %13'ü ise Cilt ve Cilt Dokusu Hastalıklarına maruz kalmıştır. 2014 yılında GDH'nde ise göçmen grupların %18,7'si Solunum Sistemi Hastalıklarına maruz kalmıştır. 2014 yılında GDH'ne başvuran göçmen gruplarının tanılarını ile 2011 yılında İsviçre'de savaş bölgelerinden gelen sığınmacıların tanılarını benzerlik göstermektedir (Bischoff vd., 2011).

Lübnan'da Amel Association International tarafından toplanan verilerde en sık rastlanan hastalıkların solunum yolu hastalıkları, deri hastalıkları, göz enfeksiyonları, kas bozukluğu, mide rahatsızlığı, hipertansiyon, grip ve diyabet hastalığı olduğunu göstermektedir (Amel Association International, 2014).

Çeşitli çalışmalarda ise, savaş bölgelerinde yaşayan insanlar arasında depresyon ve travma sonrası stres bozukluğunu en önemli zihinsel sağlık sorunları olarak tanımlamaktadır (Bronstein and Montgomery, 2011).

Önen ve arkadaşlarının Akçakale Mülteci Kampı'nda yapmış olduğu çalışmaya göre, Suriyeli mültecilerin bazı psikososyal etkilerinin anksiyete ve depresyon düzeyiyle ilişkili olduğunu bulmuşlardır (Önen vd., 2014).

Ankara'da Dr. Sami Ulus Kadın Doğum Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Çocuk Acil Kliniği'nde yapılan çalışmaya göre, 2013 yılında hastaneye 233 Suriyeli mülteci başvurmuştur. Bu mültecilerin %38'si Acil Serviste tedavi görmüştür. Hastaneye başvuran mültecilerin tanılarının büyük çoğunluğunu Solunum ve Gastrointestinal Sistem Hastalıkları oluşturmaktadır. Çoğu çalışmalarda olduğu gibi Ankara'da yapılan çalışmada da GDH'nde yaptığımız çalışma özellikle tanılar yönünden benzerlik göstermektedir (Oğuz vd., 2016).

2014 yılında Ege Üniversitesi Çocuk Acil Servisi'nde yapılan çalışmaya göre, 2014 yılı içerisinde Çocuk Acil Servisi'ne 217 Suriyeli mülteci başvuru yapılmıştır. Başvuru yapanların büyük çoğunluğu üst ve alt yolu solunum hastalığı olduğu tespit edilmiştir. GDH'nde yapmış olduğumuz çalışmayla tanılar yönünden benzerlik gösteren bir çalışma örneğidir (Yurtseven vd., 2015).

Pfortmueller ve arkadaşları 2013 yılında yapmış olduğu çalışmada İsviçre kaynaklarından veri alarak, yetişkin sığınmacıların morbiditesi hakkında genel bakış sunmayı amaçlamışlardır. Çalışmanın sonucuna göre tüm hastaların %20'sine psikiyatrik hastalık tanısı verilmiştir. Bu sonucu kronik hastalıklar (%12,6) ve bulaşıcı hastalıklar (%4,7) izlemektedir. Çalışmamızda ise tam tersine psikiyatri polikliniğine başvuru ve akıl ve davranış bozukluğu tanısı çok düşük oranda olduğu görülmektedir (Pfortmueller vd., 2013).

Hadgkiss ve Renzaho 2014 yılında yapmış olduğu çalışmada MEDLINE, PsycINFO, Embase ve CINAHL veri tabanlarını kullanarak, sığınmacıların toplumda yerleşme konusunda yaşadıkları fiziksel sağlık sorunlarını belgelemek ve sağlık hizmetlerini ve bakım engellerini uluslararası bir bağlamda değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Yapılan çalışmanın sonucuna göre, sığınmacılarda en çok enfeksiyon hastalığı ve üreme sağlığı sorunları olduğu görülmüştür. Çalışmamızda ise tam tersine enfeksiyon ve paraziter hastalıklar ve ürogenital sistem hastalıkları tanılarının çok düşük oranda olduğu görülmektedir (Hadgkiss and Renzaho, 2014).

Russo ve arkadaşları 2016 yılında yapmış oldukları çalışmada IHCF veri tabanını kullanarak, Roma'daki sığınmacıların sağlık profilini tanımlamak ve bu savunmasız gruba sağlık yardımı uygulamak için hastalıkları araştırmayı amaçlamışlardır. Yapılan çalışmanın sonucuna göre, en sık görülen tanıların, solunum yolu hastalıkları, sınıflandırılmamış semptomlar/belirtiler, sindirim hastalıkları ve bulaşıcı hastalıklar olduğu görülmüştür. Çalışmamızda ise benzer bir şekilde solunum sistemi hastalıkları 2014 yılında en çok görülen tanı, 2015 yılında 3. sırada ve 2016 yılında ise 2. sırada yer

almaktadır. Semptomlar ve anormal klinik ve laboratuvar bulguları tanısı ise 2015 yılında en çok görülen 2. tanıdır (Russo vd., 2016).

Yakın zamanlarda çatışmaların durmayacağını öngörüp, en kötü durum üzerinden senaryo yazacak olur isek, ileriki dönemlerde çok daha fazla göçmen ve mültecinin Türk sağlık hizmetlerinden faydalanmak isteyeceği ve bu konuda çalışmalar yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Gümüşhane’de ikamet eden göçmen ve mülteci grupların Gümüşhane sağlık envanterinden yararlanma durumları değerlendirilir ise, il merkezindeki tek hastane olan Gümüşhane Devlet Hastanesi’ne 3 yıl boyunca toplam 3.121 göçmen grup başvuru yapmıştır. Bu rakam merkez ilçesi yaklaşık 58.000 olan Gümüşhane için ciddi bir rakamdır. Bu ciddi rakamlarla baş edebilmek için hastanenin kapasitesini artırması, hizmetten yararlanma boyutunu artırması ve koruyucu sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi önerilmektedir. Bu öneriler Gümüşhane’de yaşayan göçmen ve mülteci grupların hastaneden sağlık hizmeti almasında olumlu katkı sağlayacaktır.

Ayrıca yüksek sayıdaki hasta taranmış ve demografik özellikleriyle maliyetleri çıkarılmış olduğundan dolayı ulusal veri tabanı oluşturulması açısından da çalışmamızın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alkar, E., & Atasoy, E. (2020). Türkiye’de Göç Üzerine Yapılan Doktora Tezlerine Yönelik Bir İçerik Analizi. *Tesam Akademi*, 7(1), 67-89.
- Amel Association International. Amel Monthly Update On Syrian Refugees. 2014. [Accessed 2015 February 5th]. Available from: <http://www.amelassociation.org/>.
- Bischoff, A., Denhaerynck, K., Schneider, M., & Battegay, E. (2011). The cost of war and the cost of health care-an epidemiological study of asylum seekers. *Swiss medical weekly*, 141, w13252.
- Bronstein, I., & Montgomery, P. (2011). Psychological distress in refugee children: a systematic review. *Clinical child and family psychology review*, 14(1), 44-56.
- Chatterjee, R., Das, L. K., & Dabral, A. (2020). Stressors of disaster-induced displacement and migration in India. In *Urban Ecology* (pp. 71-89). Elsevier.
- Dempsey, K. E., & McDowell, S. (2019). Disaster depictions and geopolitical representations in Europe’s migration ‘Crisis’. *Geoforum* 98. 153–160.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2017). 2016 Türkiye Göç Raporu. T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları. Yayın No:40. Ankara.
- Hadgkiss, E. J., & Renzaho, A. M. (2014). The physical health status, service utilisation and barriers to accessing care for asylum seekers residing in the community: a systematic review of the literature. *Australian Health Review*, 38(2), 142-159.
- International Organization for Migration (IOM). (2004). Glossary on Migration. International Migration Law. Perruchoud. R. (Ed.) Geneva.
- International Organization for Migration (IOM). (2004). Glossary on Migration. International Organization for Migration 5. Redpath, R. P. (Ed.) Geneva.
- International Organization for Migration (IOM). (2018). World migration report 2018. The UN Migration Agency. McAuliffe. M., and Ruhs. M. (Ed.) Geneva. <https://www.iom.int/wmr>.
- International Organization for Migration (IOM). (2020). World migration report 2020. McAuliffe. M., and Khadria. B. (Ed.) Geneva. <https://www.iom.int/wmr>.
- Karakuş, A., Yengil, E., Akkücük, S., Cevik, C., Zeren, C., & Uruc, V. (2013). The reflection of the Syrian civil war on the emergency department and assessment of hospital costs. *Turkish Journal of Trauma and Emergency Surgery*, 19(5), 429-433.
- Matias, D. M. S. (2020). Climate humanitarian visa: international migration opportunities as post-disaster humanitarian intervention. *Climatic Change*, 1-14.
- Muir, J. A., Cope, M. R., Angeningsih, L. R., & Jackson, J. E. (2020). To move home or move on? Investigating the impact of recovery aid on migration status as a potential tool for disaster risk reduction in the aftermath of volcanic eruptions in Merapi, Indonesia. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 46, 101478.

- Murshidi, M. M., Hijjawi, M. Q. B., Jeriesat, S., & Eltom, A. (2013). Syrian refugees and Jordan's health sector. *The Lancet*, 382(9888), 206-207.
- Oguz, S., Tuygun, N., Polat, E., Akça, H., & Karacan, C. D. (2016). War and children: Effect of Syria civil war on a pediatric emergency department, 750 km away from the border. *Cocuk Acil ve Yagun Bakim*, 3(3), 135.
- Pan, C. Y. (2020). Protections from natural disasters as local public goods: Migration and local adaptations. *Regional Science and Urban Economics*, 85, 103592.
- Pfortmueller, C. A., Stotz, M., Lindner, G., Müller, T., Rodondi, N., & Exadaktylos, A. K. (2013). Multimorbidity in adult asylum seekers: a first overview. *PLoS One*, 8(12), e82671.
- Russo, G., Vita, S., Miglietta, A., Terrazzini, N., Sannella, A., & Vullo, V. (2016). Health profile and disease determinants among asylum seekers: a cross-sectional retrospective study from an Italian reception centre. *Journal of Public Health*, 38(2), 212-222.
- Tahirbegolli, B., Çavdar, S., Sümer, E. Ç., Akdeniz, S. I., & Vehid, S. (2016). Outpatient admissions and hospital costs of Syrian refugees in a Turkish university hospital. *Saudi medical journal*, 37(7), 809.
- Turan, M., Kaya, A. A., & Sezen, İ. (2018). Türkiye'deki Suriyeli Misafirler ve İlişkilendirilen Bulaşıcı Hastalıklar. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(4), 119-127.
- United Nations. (2017). International Migration Report 2017: Highlights. Department of Economic and Social Affairs, Population Division (ST/ESA/SER.A/404).
- United Nations. (2019). International Migration Report 2019. Department of Economic and Social Affairs, Population Division (ST/ESA/SER.A/438).
- Varol, N, ve Gültekin, T. (2016). Etkin Bir Göç Faktörü: Afetler. *Antropoloji Dergisi*, (32), 43-51. DOI: 10.1501/antro_0000000337
- Yamashita, R. (2020). Relationship between citizens' risk perceptions formed by disaster information and migration decision-making: Evidence from Japan. *Progress in Disaster Science*, 5, 100056.
- Yurtseven, A., Özcan, G., & Saz, E. U. (2015). Çocuk Acil Servise Başvuran Suriyeli Hastalarla Türk Hastaların Karşılaştırılması: Ege Üniversitesi Deneyimi. *Türk J Pediatr Emerg Intensive Care Med*, 2(3), 133-136.

Extended Abstract

Aim and Scope

The aim of this study is to examine the demographic characteristics (age, gender, diagnosis, nationality, outpatient clinic services of immigrants) of immigrant groups who applied to Gümüşhane State Hospital (GSH) in 2014, 2015, and 2016, and to determine their costs (both cost by years and total cost).

Methods

The method of "Descriptive Content Analysis" was used in the study. The data used in this study were received in digital form in the form of files after obtaining the necessary permissions from GSH. SPSS 21 package program was used to analyze the data. The result of this research will give an idea to administrators, managers, and decision-makers in the management and planning of expenditures for immigrant groups in the health system.

Results

While the number of applications of immigrant groups to GSH was 699 in 2014, it was 977 and 1445 in 2015 and 2016 respectively. Immigrant groups applied to GSH 3,121 times in 2014, 2015, and 2016. It is seen that the immigrant groups who applied to GSH for 3 years are mostly citizens of the Islamic Republic of Afghanistan. When the gender and age status of the applications made for 3 years are examined, it is seen that immigrants and women in the 16-30 age group generally apply. It is seen that immigrant groups apply to GSH mostly with the diagnosis of Musculoskeletal and Connective Tissue Diseases and Respiratory System Diseases. In addition, in 2014, 2015, and 2016, the highest number of admissions were made to the Emergency Polyclinic. When the costs of immigrant groups to GSH are examined; It was found to be 32,999.57 TL in 2014, 43,059.04 TL in 2015, and 64,958.37 TL in 2016. In 2014, 2015, and 2016, immigrant groups had a total cost of 141,011.98 TL for GSH.

Conclusion

If the utilization status of the immigrant and refugee groups residing in Gümüşhane from the Gümüşhane health inventory is evaluated, a total of 3,121 immigrant groups applied to the Gümüşhane State Hospital, which is the only hospital in the city center, for 3 years. This figure is a serious figure for Gümüşhane, whose central district is approximately 58,000. In order to cope with these serious numbers, it is recommended to increase the capacity of the hospital, increase the extent of service utilization and strengthen preventive health services. These suggestions will make a positive contribution to the immigrant and refugee groups living in Gümüşhane to receive health services from the hospital. In addition, it is thought that our study will be beneficial in terms of establishing a national database, since high number of patients was scanned and their demographic characteristics and costs were deducted.

Türkiye’de Yetenek Yönetimi Çalışmalarındaki Gelişmeler: Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir Analiz (2007-2019)¹

Developments in Talent Management Studies in Türkiye: Analysis of Graduate Thesis (2007-2019)

Safa Acar²

Öz

İşletmeler içinde buldukları yoğun rekabet ortamından kurtulabilmek ve ortalamanın üzerinde kar elde etmek için stratejik yönetim unsurlarını kullanmaktadırlar. İşletmelerin sürdürülebilir bir şekilde yüksek getiri elde edebilmesi için farklılaşma stratejilerini de uygulaması gerekmektedir. Sektör içerisinde farklılaşmanın sağlanabilmesi için gerekli olan ise işletmenin taklit edilemeyen, nadir bulunan ve kendine has olan özelliklerini geliştirmesi sayesinde sürdürülebilir karlılığı oluşturmaktır. Bu özelliklerin odak noktasında ise insan kaynağı gelmektedir. İşletmenin temel yetkinliğini sağlamada insan kaynağının yetenekleri büyük bir önem kazanmıştır. Bunu yapabilmek için yetenek yönetimi uygulamaları uygulanmalı ve stratejik amaçlar doğrultusunda insan kaynakları geliştirilmelidir.

Yetenek yönetimi, işe alım sürecinden başlayarak yetenekli bireylerin işletmeye girmesini sağlamakta ve işletmenin daha önceden belirlenmiş olan stratejik yönetimine uygun olarak kilit noktalarda yetenekli insan kaynağının oluşmasını sağlamaktadır. Yetenek yönetimi sayesinde işletmenin stratejik yönetim uygulamalarının sürdürülebilirliği sağlanabilmektedir. Yetenek yönetimi ile işletmenin stratejik yönetim uygulamaları koordineli bir yapı oluşturduğunda işletmenin gelecekte ihtiyacı olan yetenekleri de karşılanabilmektedir.

Çalışmanın temel amacı, yetenek yönetimi konusuna yönelik ilginin durumunu ve oluşan gelişmeleri belirleyebilmektir. Bu kapsamda yetenek yönetimi konusunda yazılmış olan ve Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) ana sayfasında yayınlanan lisansüstü tezlerin hazırlandığı yılların dağılımı, hangi üniversite ve enstitüde hazırlandığı, hangi konulara odaklandığı, hangi yöntemlerin kullanıldığı ve örneklem sayısı kriterleri yönleri ile kıyaslaması MAXQDA 2020 nitel analiz programı kullanılarak yapılmıştır. Bu çalışma çerçevesinde yetenek yönetimi konusundaki yönelim ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada, 2007-2019 yılları arasında hazırlanmış olan toplamda 68 yüksek lisans tezi ve doktora tezi araştırma kapsamına alınmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, yetenek yönetimi kavramı evrimsel bir gelişim göstererek üç farklı dönem ortaya çıkmıştır. Birinci dönemde yetenek yönetiminin kavramsal gelişimine yönelik çalışmalar yer alırken ikinci ve üçüncü dönemde ise iş tatmini, çalışan performansı ve işten ayrılma niyeti gibi çalışan odaklı konuların yanında örgütsel bağlılık, örgütsel yenilik ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğü gibi örgütsel konular ile ilişkilendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Strateji, Yetenek Yönetimi, İnsan Kaynakları Yönetimi, Stratejik Yönetim.

Abstract

Businesses use strategic management elements in order to get rid of the intense competition environment they are in and to earn above-average profits. In order for businesses to achieve high returns in a sustainable way, they also need to implement differentiation strategies. What is necessary to achieve differentiation within the sector is to create sustainable profitability by developing the inimitable, rare and unique features of the enterprise. The focus of these features is the human resource. The capabilities of human resources have gained great importance in providing the basic competence of the enterprise. In order to do this, talent management practices should be applied and human resources should be developed in line with strategic objectives.

Talent management, starting from the recruitment process, enables talented individuals to enter the enterprise and ensures the formation of talented human resources at key points in accordance with the strategic management of the enterprise. Thanks to talent management, the sustainability of the strategic management practices of the enterprise can be ensured. When talent management and strategic management practices of the enterprise create a coordinated structure, the talents that the enterprise needs in the future can be met.

The main purpose of the study is to determine the state of interest and developments in talent management. In this context, the distribution of the postgraduate theses written on talent management and published on the home page of the National Thesis Center (YÖKTEZ), the distribution of the years in which they were prepared, which subjects they focused on, which methods were used and the criteria for the number of samples were compared using the MAXQDA 2020 qualitative analysis program. Within the framework of this study, the orientation on talent management has been tried to be revealed. In the study, a total of 68 master's theses and doctoral theses, which were prepared between 2007-2019, were included in the research.

According to the findings obtained in the study, the concept of talent management showed an evolutionary development and three different periods emerged. In the first period, studies on the conceptual development of talent management took place, while in the second and third periods, it was associated with employee-oriented issues such as job satisfaction, employee performance and turnover intention, as well as organizational issues such as organizational commitment, organizational innovation and sustainable competitive advantage.

Keywords: Strategy, Talent Management, Human Resource Management, Strategic Management.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: O10, O15, M12

Submitted: 22 / 05 / 2021

Accepted: 25 / 09 / 2021

¹ Bu çalışma, 26.27 ve 28 Eylül 2019 tarihleri arasında Malatya’da düzenlenen 1. Uluslararası İletişim ve Yönetim Bilimleri Kongresinde sunulan “Türkiye’de Yetenek Yönetimi Üzerine Hazırlanan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İnceleme” adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

² Öğr. Gör., Siirt Üniversitesi Kurtalan MYO, safa.acar@hotmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-9578-0198>

Giriş

Sanayi devriminden bugüne kadar işletmeler artan bir yoğunlukta rekabet içerisinde yaşamaya başlamışlardır. İçinde yer aldıkları rekabet ortamı işletmelerin kendilerine özgü ve taklit edilemeyecek yetenekler geliştirmelerini zorunlu kılmaya ve bu zorunluluk sayesinde uzun ömürlü olabilmelerine ve ortalamanın üzerinde karlılık elde edebilmelerine imkân tanımaktadır. Özellikle rekabet ortamı çok yüksek düzeyde olan sektörlerde faaliyette bulunan işletmeler temel yeteneklere (core competence) çok büyük önem göstermek zorundadırlar.

İşletmelerin uyguladıkları stratejik yönetim çalışmaları da bu yeteneklere önem verilmesi yönünde gelişmeler göstermektedir. Bu kapsamda, işletmeler özellikle diğer işletmelerden farklı olabilecek yönlerini geliştirmek suretiyle rekabet avantajı kazanabilmektedirler. Rekabet avantajı elde edebilecekleri en önemli kaynaklardan birisi de insan kaynağı olarak kabul edilebilir. Özellikle kilit noktalarda çalışan insan kaynaklarının rekabet avantajı sağlamada çok büyük bir önemi olduğu bilinmektedir. İnsan kaynaklarının rekabet avantajı konumuna çıkabilmesinde ise bazı özellikleri barındırması gerekmektedir. Bu özelliklerin oluşturulabilmesi adına insan kaynağının sahip oldukları yeteneklerinin geliştirilmesi de büyük önem arz etmektedir. "Yetenek yönetimi" işte bu noktada devreye girmektedir. İşletmenin rekabet avantajı elde etme noktasında insan kaynaklarına yönelik uyguladığı seçme, geliştirme, eğitim ve benzeri faaliyetleri yetenek yönetimi kapsamında ele alınabilir.

Yetenek yönetimi, işletmenin şu andaki ya da gelecekteki ihtiyacı doğrultusunda yetenekli olan insan kaynağını elinde tutmak adına, cazip hale getirmesi, elinde tutma faaliyetlerinde bulunması ve motivasyon düzeyini yükseltmesi için yapmış olduğu kapsamlı ve bütünleştirilmiş faaliyetlerin bir kümesini oluşturmaktadır (Armstrong, 2017: 189). Bu tanım ışığında yetenek yönetimi, birey daha işe girmeden kendisini geliştirmesi ile başlamaktadır. Çalışanın seçim sürecinde ve sonrasında işletmenin stratejisine göre çalıştığı dönem içerisinde de yeteneklerini geliştirme yönünde devam ettiği görülmektedir. İnsan kaynağı işletmenin stratejilerine uygun hale gelinceye kadar yetenek yönetimi süreci devam etmektedir. Bu sebeple çalışan daha işlemeye dahil olmadan elde ettiği eğitimleri ve işlemeye dahil olduktan sonraki süreçte elde ettiği eğitimleri işletmenin stratejik yönetim unsurlarına uygun bir biçimde geliştirmektedir.

Bu çalışmada, yetenek yönetimi kavramı hakkında kısa bir literatür oluşturulmuş, daha sonra ise analiz kısmına geçilerek Türkiye'deki yetenek yönetimi ile ilgili olarak hazırlanmış olan tezlerin durumları mercek altına alınarak bazı kriterler çerçevesinde analizleri gerçekleştirilmiştir. İşletmelerin rekabet avantajı elde etmelerinde yetenek yönetiminin büyük katkısının olduğu düşüncesi ile son dönemde oluşan yönelimlere bakarak yetenek yönetiminin değiştiği noktaları tespit edebilmek akademik yönden önemli görülmektedir. Özellikle yoğun rekabet ortamında yer alan işletmelerin yetenek yönetimi uygulamalarına yönelmeleri rekabet avantajı elde etmelerine katkı sağlamaktadır.

1. Yetenek Yönetimi

İnsan kaynağına olan ilgi daha çok sanayi devrimi döneminden sonra belirginleşmiştir. Özellikle birinci dünya savaşı, taylorizm dönemi ve işçi refahı akımlarının katlılarıyla 1900'lü yılların başında çalışanların yönetimi kavramları konuşulmaya başlanmıştır (Üsdiken & Wastı, 2002: 3). Öncelikle personel yönetimi olan kavram daha sonraları insan kaynakları, stratejik insan kaynakları ve en sonunda da yetenek yönetimi noktasına kadar ulaşmıştır (Sayılar, 2005). Gelişim sürecine bakıldığında bilimsel yönetim anlayışından personel yönetimi aşamasına ve daha sonrasında ise insan kaynakları yönetimi aşamasına geçiş gerçekleşmiştir. Daha sonra işletmelerin ihtiyaçlarının daha çok yetenekli çalışanlara doğru kayması ve rekabet avantajı olarak insan kaynağının odak noktası haline dönüşmesi gibi sebeplerle insan kaynakları yönetimi daha modern bir bakış açısıyla yetenek yönetimi anlayışına dönüşmüştür. Bu görüşe göre çalışanlar, işlemeye kazandırılması gereken, farkına varılan ve işletmede tutulması için çaba sarf edilen yetenekler olarak görülmektedir (Doğan & Demiral, 2008). Özellikle 1990'ların sonlarından itibaren dünyanın dört bir tarafında yer alan firmaların karşılaştığı büyük bir sorun sebebiyle iş yapma potansiyellerinde düşmeler ortaya çıkmıştır. Bu büyük problem, yetenekli çalışanlara yönelik olan talebin, yetenekli birey sayısından daha fazla olmasıydı. Bu durum küresel boyutta bir yetenek kıtlığının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak yetenek bulma, elde tutma ve yönetme kavramları küresel boyutta bir zorluk haline gelmiştir (Schuler, Jackson, & Tarique, 2011: 506). Son dönemlerin yapısı gereği, hızla hareket eden, dinamik, rekabetçi ve belirsizlik içeren küresel pazarlarında dünya çapında faaliyetler yürüten firmalar yetenek yönetimine yönelik önemli kararlar almaya başlamışlardır (Vaiman, Scullion, & Collings, 2012: 925).

Çalışmanın odak noktası olan yetenek yönetimine geçmeden önce yetenek kavramının anlamı hakkında kısa bilgiler vermek yararlı olacaktır. Yetenek kavramının tarihsel boyutuna bakıldığında bir kişi ile ilgili ilk kullanımının 19. Yüzyılın sonlarında olduğu görülmektedir. Etimolojik olarak yetenek kavramı, ölçüm birimleri ve üstün bir iş performansı ile ilişkilendirilmektedir (Martínez-Morán, Fernández-Rico Urgoiti, Díez, & Solabarrieta, 2021: 2). Yetenek kelime anlamı olarak, Türk Dil Kurumu Sözlüğünde "Bir kimsenin bir şeyi anlama veya yapabilme niteliği, istidat, kabiliyet, kudret", "bir duruma uyma konusunda organizmada bulunan ve doğuştan gelen güç kapasite", "kişinin kalıtıma dayanan ve

öğrenmesini çevreleyen sınıır" ve "dışarıdan gelen etkiyi alabilme gücü" olarak farklı şekillerde tanımlanmıştır (Erişim Tarihi:11/07/2019).

Literatürde yetenek farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan bazıları şunlardır. "Yetenek kişinin belirli ilişkileri kavrayabilme, analiz edebilme, çözümleyebilme, sonuca varabilme gibi zihinsel özellikleri ve bazı olguları gerçekleştirebilmesi şeklindeki bedensel özelliklerin tamamıdır" (Erdoğan, 1999: 87). Yetenek kavramı olarak insan ile özdeşleşir ve anlamını da bu şekilde kazanır. Bireyin sahip olduğu bilgi, beceri, deneyim ve aklını kullanması sayesinde elde ettiği iş yapabilme ve geliştirme kabiliyetidir. Yetenek deneyimlere bağlı olarak oluşur ve bireyi diğer bireylerden farklı hale getirir. Bu sebeple her birey sahip olduğu yeteneklere göre değerlendirilmelidir (Demirel & Savaş, 2017: 133). Yetenek kelimesinin geleneksel olarak anlamına bakıldığında "özel bir armağan" olarak kabul edildiği görülür. "Yetenek, bireyin kendi, içsel hediyelerini, becerilerini, bilgisini, deneyimini, zekâsını, yargılamasını, tutumunu, karakterini ve dürtülerini içeren yeteneklerinin toplamıdır." Temel olarak ise bireyin sahip olduğu tüm, deneyim, bilgi, beceri ve davranışlarının toplamı olarak kabul edilebilir (Klifman, 2009, s. 5). İşletme yönünden bakıldığında, işletmenin mevcut durumdaki ve gelecekteki performansı için önemli bir fark oluşturmaya imkân sağlayacak becerilerin toplamı yetenek olarak kabul edilebilir (Altunoğlu, Atay, & Terlemez, 2015: 49). Daha kapsamlı bir tanıma göre yetenek, "rollerinde başarılı olan ve büyüme potansiyeline sahip olan kişilerin sahip oldukları özellikler" olarak tanımlanmaktadır (Armstrong, 2017: 190). Yetenek, genetik olarak bireyden bireye iletilen bir yapıdan gelmektedir. Bu sebeple kısmen doğuştan geldiği söylenebilir. Aynı şekilde bireyin gelecekte mükemmel bir yapıya kavuşması için doğuştan gelen yeteneklerinin önemli olduğu düşüncesine dayanan bakış açıları yoğunluktadır (Tansley, 2011: 268).

Yetenek kavramı ile ilgili tanımların ortak noktasına bakıldığında bireyin deneyim, bilgi, beceri, zekâ, kabiliyet, idrak, analiz ve çözümleme yetenekleri gibi sahip olduğu özelliklerin bir ortak paydası bir toplamı olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede yeteneğin her insanda farklı olması doğaldır. Ayrıca yetenek doğuştan gelebilmesi sebebiyle bir armağan olarak kabul edilebilir. Bu konuda oluşturulan hiçbir teori, farklı unsurlar ve neden sonuç ilişkilerini belirlemek için yeterli kapsama sahip olmadığı için yetenek yönetimi diğer teorilerden farklı olarak "fenomen" şeklinde ifade edilebilir (Dries, 2013: 287). Yetenek kavramına yönelik yapılan açıklamalardan sonra yetenek yönetimi kavramının tanımına kısaca bakmakta fayda vardır. Yetenek yönetimi ile ilgili birçok varsayım olması sebebiyle kavram tam olarak netleştirilememektedir. Bu sebeple "yetenek yönetimi", "yetenek stratejisi", "halefiyet yönetimi" ve "insan kaynakları planlaması" terimleri genel olarak birbirleri yerine kullanılabilir. Bu sebeple yetenek yönetiminin tanımına yönelik, kapsamına yönelik ve genel hedeflerine yönelik bazı belirsizliklerin olduğu görülebilir (Lewis & Heckman, 2006: 139,140). 1990'ların sonlarından itibaren yetenek yönetiminin çalışanların örgütsel başarıdaki stratejik katkısı sebebiyle önem kazanmaya başlamıştır. Uygulayıcıların raporları incelendiğinde yetenek yönetiminin önemli miktarlarda etkili olduğu görülmüştür (Collings, Scullion, & Vaiman, 2011: 454). Yetenek yönetiminin katkısıyla çalışanların kurumlarında daha önemli bir konuma gelmeleri sonucunda, yaşam kalitesi için daha yüksek ihtiyaçları olan ve daha yüksek düzeyde tanınmak ve saygı görmek umuduna sahip olan çalışanların sayısı artmıştır (Liu, 2021, s. 7). Yetenek yönetimi kavramı ilk olarak Mckinsey ve Company tarafından 1997 yılında "yetenek için savaş" ifadesi olarak kullanılmıştır (Armstrong, 2017: 191; Bethke-Langenegger, Mahler, & Staffelbach, 2011: 525; Vaiman, Scullion, & Collings, 2012: 925). Yetenek yönetimi personel güçlendirme kavramının değer kazanması ile kendisini hissettirmeye başlayan bir değer olarak kabul edilebilir (Doğan & Demiral, 2008: 149). "Yetenek yönetimi, mevcut ve gelecekteki iş gereksinimlerini karşılayabilmek adına işletmeye gerekli yetenek ve becerilere sahip bireyleri çekmek, geliştirmek, elde tutmak ve kullanmak için geliştirilmiş süreçler ortaya koyarak işyerindeki verimliliği artırmak için tasarlanmış entegre stratejilerin ya da sistemlerin uygulanması" olarak tanımlanabilir (Klifman, 2009: 8).

Bir başka tanıma göre yetenek yönetimi, "organizasyonun insan kaynakları sisteminin alt kümesini oluşturmada ve yönetsel yetenek gelişim sorunları ile başa çıkmak için organizasyonlar tarafından geliştirilen süreçleri kapsamaktadır." şeklinde tanımlanmaktadır (Altunoğlu, Atay, & Terlemez, 2015: 49). Yetenek yönetimi işletme çapında bir iş birliği ve etkileşim oluşturulmasını gerekli kılan iş gücünün planlaması, çalışanların alım, eğitim ve geliştirilmesi faaliyetleri ile başlar. Sonrasında sahip oldukları yeteneklerin belirlenmesi, kariyer planlamaları, performans değerlemesi ve bireyin sahip olduğu yeteneklerin elinde tutulabilmesi için gerekli çalışmaların yapılması gibi çok farklı süreçleri içerisinde barındıran ve son dönemde işletmelerin daha fazla önem vermek zorunda oldukları uygulama kümesi olarak işletme süreçlerine dâhil edilir. Bu uygulama süreci yetenek yönetimi olarak kabul edilir (Doğan & Demiral, 2008: 151).

Daha kısa bir tanıma göre yetenek yönetimi, "işletmenin gereksinimleri doğrultusunda doğru iş görenlerin doğru zamanda doğru işlerde ve doğru uygulamaları yapabilmelerinin sağlanmasıdır" (Göktaş & Çetinceli, 2017: 721). Yetenek yönetimi, örgütün hem kısa vadede hem de uzun vadede belirlediği hedeflere ulaşması sürecinde, örgütün ihtiyacı olan bağlılık, kabiliyet, örgüt kültürü ve kapasite gibi değerlerin örgüte kazandırılması esnasında bireylerin geliştirme ve eğitim süreçlerini kapsayan insan kaynaklarına yönelik bütünsel bir bakış açısıdır (Çelik & Zaim, 2011: 34).

Yetenek yönetimi stratejik bir süreçtir. Bir işletmenin stratejik yönden pozisyonunu anlayabilmek, geleceğe yönelik stratejik tercihlerde bulunmak ve stratejinin eyleme dönüşmesini sağlamak yetenek yönetiminin asli görevleri arasında yer almaktadır. Yetenek yönetimi, örgütün stratejik niyetiyle, daha önceden belirlenmiş olan rekabet stratejileriyle ve

faaliyetlerine yönelik olarak otaya konan hedeflerle paralel bir ekseninde yürütülmelidir (Armstrong, 2017: 190). Bu çerçevede oluşturulan bir tanıma göre yetenek yönetimi, "İşletmelerin vizyonlarını hayata geçirebilecek doğru insanları arayıp bulmaları, bunları işe almaları, onların performanslarını takip ederek geliştirmeleri, onları elde tutmak için farklı uygulamalar geliştirmeleri, onlara eğitim vermeleri ve onları yedeklemeleri süreçleri" şeklinde tanımlanmıştır (www.wise.tv, 2019). Schiemann (2014: 282) yetenek kavramını, "organizasyonun misyonuna yüklenen tüm emeğin kolektif bilgisi, becerileri, yetenekleri, deneyimleri, değerleri, alışkanlıkları ve davranışları" olarak yorumlamış ve organizasyondaki önemine dikkat çekmiştir.

Genel olarak tanımların ortak noktalarına ve vurguladıkları odaklara bakıldığında yetenek yönetimi, işletmenin geleceğe yönelik olarak planladığı hedefleri gerçekleştirebilmesi için bugünden insan kaynaklarına yönelik düzenlemelerin yapıldığı ve stratejik hedefler doğrultusunda insan kaynaklarının eğitim, geliştirme ve performans değerlendirme gibi süreçlerin işletildiği bir uygulama olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede yetenek yönetimi ile işletmenin stratejik yönetiminin uyumluluğu çok önemli bir kriter olarak kabul edilmektedir. İşletmenin stratejik hedeflerine yönelik çalışmalarını sağlayabilmesi için bu hedeflere çalışanların da dahil edilmesi önem arz etmektedir. Yetenek yönetimi alanı gelecekte daha olgun bir aşamaya doğru gelişim gösterdikçe, tanımı ve entelektüel çerçevesi etrafında daha büyük bir fikir birliğinin oluşması ve kavramın ilerlemesine katkı sağlayacak önemli gelişmelerin yaşanması mümkün olacaktır (Vaiman, Scullion, & Collings, 2012: 926).

Yetenek yönetimi kapsamında işletmeler beş kurala göre hareket etmelidirler. Bu kurallar şu şekilde sıralanabilir (Armstrong, 2017: 191):

1. İşletmelerin yetenekli kişilerin gözünde cazibe merkezi olarak görülebilmesi için çalışanların kazançlı çıkacakları değerler oluşturulmalıdır.
2. İş başvurusu sürecinde abartılı olan kampanyaların terk edilip uzun vadeli işe alım stratejilerinin oluşturulması gerekmektedir.
3. İş deneyimleri, koçluk ve mentorluk gibi işlemlerle yöneticilerin iş potansiyellerinin geliştirilmesine katkı sağlanmalıdır.
4. İşletmenin çalışanlarının A sınıfı olanlara yatırımlar yapılarak, B sınıfı olanların gelişimine katkılarda bulunarak ve C sınıfı olanların ise etkilenmelerini sağlayarak işletmenin yetenek havuzu güçlü hale getirilmelidir.
5. İşletme yöneticilerinin, yetenek yönetimi uygulamalarını ve personelin geliştirilmesi sürecini rekabet avantajı sağlayan bir uygulama olarak kabul etmeleri sağlanmalıdır.

Yetenek yönetimi yapısı gereği tek bir uygulamadan çok bir süreç olarak kabul edilmelidir. Bu kapsamda yetenek yönetimi işletme için stratejik bir unsurdur. Bu çerçevede çalışanlar üstün yetenekli (A sınıfı), güvenilir çalışan (B sınıfı) ve uyumsuz çalışan (C sınıfı) olarak kategorileştirilerek bütün kategorilere farklı uygulamalar ile işletmenin genel yetenek havuzu oluşturularak geliştirilmelidir. Bu kapsamda oluşturulan stratejiler, işe alım sürecinde, işe alınan personelin elde tutulması sürecinde ve yetenek havuzu oluşturma sürecinde etkili olmalıdır (Göktaş & Çetinceli, 2017: 722). Bu şekilde çalışanların farklı kategorilerde toplanması işletmenin stratejik hedeflerine ve yetenek yönetiminde ortaya çıkabilecek zorlukların önüne geçmede etkin olarak kullanılmaktadır (Altuntuğ, 2009: 450). Yetenek yönetimi bütün işletme çalışanlarından ziyade umut vadeden çalışanlara ve gelecekte stratejik liderlik yapabilecek çalışanlara odaklanır. Bu sayede üst düzeyde potansiyel barındıran çalışanlara yönelik yüksek umutlar ve daha yüksek beklentiler oluşturur (Alziari, 2017: 381).

İşletme stratejisi ile bağlantılı olan yetenek yönetimi yetenek yönetimi stratejini oluşturur. Yetenek yönetimi stratejisi, temelde işletmenin ihtiyacı olan yeteneği, nerede ise bulup elde etme ve nerede olması gerekiyorsa oraya yönlendirme ve geliştirme süreci ile ilgili bir stratejik niyet beyanı olarak kabul edilebilir. Yöneticilerin sahip olduğu görüşler çerçevesinde stratejiler ve yetenekler ortak paydada toplanarak yetenek yönetimi süreci oluşturulur. Yetenek yönetimi stratejisinin oluşturulması ve geliştirilmesi aşamasında en tepe yöneticilerden insan kaynakları yönetimine kadar yüksek kalite barındıran bir liderlik ve yönetim anlayışına ihtiyaç duyulmaktadır (Armstrong, 2017: 192).

2. Araştırma

2.1. Araştırmanın Amacı

Yetenek yönetimi son yıllarda ilgi çekmeye başlayan, özellikle yoğun rekabet ortamında çalışmak zorunda kalan işletmelerin rekabet avantajı kazanmak için insan kaynağını görmeye başlaması ile değer kazanan bir kavramdır. İşletmeler yeni alacakları ve sahip oldukları personelin yetenekli olmasına özen göstermektedir. Belirledikleri hedeflere ve stratejilere uygun olarak çalışanların eğitimini, gelişmesini ve yönlendirilmelerini sağlamaktadırlar. Yetenek yönetimi, işletmelerin diğer firmalardan ayrılarak farklı olabilmelerini sağlayan temel yetenekler (Core Competence) arasında yerini almıştır.

Bu bilgiler ışığında araştırmının amacı Türk literatüründe yetenek yönetimine oluşan ilginin ortaya konulmasıdır. Literatürün durumunu belirleyebilmek için Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ)'nde yer alan yetenek yönetimi ile ilgili olan yüksek lisans ve doktora tezleri kapsam yönünden incelenmiştir.

2.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın kapsamına Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) platformunda yer alan yetenek yönetimi ile ilgili 68 yüksek lisans ve doktora tezi dahil edilmiştir. Tezler YÖKTEZ ana sayfasında yer alan arama bölümüne "yetenek yönetimi" ifadesi yazılarak arama gerçekleştirilmiştir. Bu arama sonucunda 68 teze ulaşılmıştır.

2.3. Araştırmanın Önemi

Son dönemin önemli ve değer gören bir kavramı olan yetenek yönetimi ulusal literatürde de değerini günden güne artıran bir konuma doğru yol almaktadır. Bu sebeple, yetenek yönetimi ile ilgili hazırlanmış olan çalışmaların kapsamlarının bir arada toplanması yeni çalışmalar üzerinde yol gösteren etkiler barındırmaktadır. Bu düşünceden hareketle hazırlanan bu çalışma gelecek çalışmalara yol göstericiliği yönüyle önemlidir. Ayrıca sadece akademik çalışmalar yönüyle değil, son dönemde yapılan çalışmaların kapsamı uygulamacılara da yol gösterici olacaktır. Bu yönüyle de uygulayıcıların hangi yöntemleri kullanabileceklerine yönelik değerlendirilebileceği için bu kapsamda da önemlidir.

2.4. Araştırmanın Varsayımları ve Kısıtları

Araştırmanın bazı varsayımları ve kısıtları bulunmaktadır. Varsayımlar sırasıyla şunlardır;

- Yetenek yönetimi ile ilgili güncel konuların tezlerde işlendiği varsayılmıştır.
- Çalışmaları yürütenlerin yetenek yönetimini tam anlamıyla ayrıntılı hale getirdikleri varsayılmıştır.

Araştırmanın tek bir kısıdı bulunmaktadır. İnceleme kapsamına alınmak istenen bazı tezlerin izinli olmaması ve bu sebeple bilgilere ulaşılamaması en büyük ve tek kısıt olarak kabul edilebilir.

2.5. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın genelinde ikincil verilerden yararlanılmıştır. Analiz kısmında ise nitel araştırma desenlerinden içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Nitel analiz yöntemi" gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" olarak kabul edilebilir (Yıldırım & Şimşek, 2013: 39). Uygulamaya alınan yöntem olan içerik analizi ise "genel olarak içeriğinin oluşumunda araştırmacının etkisi olmayan materyallerin içeriğine ilişkin objektif bir değerlendirme şekli geliştirmeyi amaçlar" şeklinde tanımlanmaktadır (Kurtuluş, 2010: 51). Yapılan içerik analizi nitel analiz programlarından biri olan MAXQDA 2020 programı ile gerçekleştirilmiştir.

İşlem sırasına göre ilk önce tezler "yetenek yönetimi" anahtar kelimesi ile aranmış ve elde edilen tezlere yönelik inceleme yapılmıştır. İncelemede aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

- Yetenek Yönetimi konusunda Türkiye'de kaç adet yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır?
- Bu tezlerin yayın dilleri ve izin durumlarına göre dağılımları nasıldır?
- Bu tezlerin hazırlandıkları yıllara göre dağılımları nasıldır?
- Hazırlanan tezlerin sayfa sayısına göre dağılımları nasıldır?
- Yapılmış olan bu tezlerin hangi üniversite, enstitü, anabilim dalı ve bilim dalında yapıldığına dair dağılım nasıldır?
- Bu tezlerin tez danışman unvanlarına göre dağılımı nasıldır?
- Hazırlanmış olan tezlerin yetenek yönetimi ile ilişkilendirildikleri konular nelerdir?

Çalışma kapsamında yürütülen analiz 01/2019 tarihi ile 03/2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple belirlenen tarihten sonra sisteme dâhil edilen tezler analiz kapsamında yer almamaktadır.

2.6. Etik Kurallara Uygunluk

Bu araştırma esnasında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde" yer alan tüm kurallara uyulmuş ve "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" den hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırma kapsamında; yayımlanmış ve telif hakkı YÖKTEZ'e ait olan tezler içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu nedenle ULAKBİM'in belirlediği etik kurul belgesi gerekli çalışmalar (İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması, İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar, Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar, Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar) kapsamında olmadığı ve dolayısıyla etik kurul izninin alınması gerekliliğinin hasıl olmadığına karar verilmiştir.

3. Bulgular

03/2019 tarihinde yapılan araştırma sonucunda YÖKTEZ platformunda yetenek yönetimi araması sonucu listelenen tez sayısı 68 olarak bulunmuştur. Bu alanda tezlerin analizi sonucu elde edilen veriler yer almaktadır.

Analize öncelikle Türkiye’de yetenek yönetimi konusunda kaç tane yüksek lisans ve doktora tezinin hazırlandığının tespiti ile başlanmıştır. Yapılan analiz bulguları Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Tezlerin Türleri	Tezlerin Sayısı	Frekans
Yüksek Lisans Tezleri	52	76,47
Doktora Tezleri	16	23,53
Toplam	68	100,00

Tablo 1’deki veriler ışığında yetenek yönetimi ile ilgili tezlerin %76,47’sinin yüksek lisans tezi (52 adet), %23,53’ünün ise doktora tezi (16 adet) olduğu görülmektedir.

Yetenek yönetimi ile ilgili olarak hazırlanan tezlerin yayın dillerine yönelik olarak yapılan analizin sonuçları Tablo 2’de, tezlerin izin durumlarına ilişkin veriler ise Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 2. Tezlerin Yayın Dillerine Göre Dağılımı

Tezlerin Yayın Dilleri	Yüksek Lisans	Doktora	Tezlerin Sayısı	Frekans
Türkçe	47	13	60	86,23
İngilizce	5	3	8	11,76
Toplam	52	16	68	100,00

Tablo 2 verilerine göre 60 tez Türkçe olarak hazırlanmış, bu tezlerin 47 tanesi yüksek lisans, 13 tanesi ise doktora tezi düzeyinde hazırlanmıştır. Aynı tabloya göre 5 yüksek lisans tezi ve 3 doktora tezi olmak üzere 8 tez ise İngilizce olarak hazırlanmıştır. Türkçe olarak hazırlanmış olan tezler tüm tezlerin %86,23’lük bir kısmını oluşturmaktadır.

Tablo 3. Tezlerin İzin Durumları Dağılımı

Tezlerin İzin Durumları	Tezlerin Sayısı	Frekans
İzinli	58	85,29
İzinsiz	10	14,71
Toplam	68	100,00

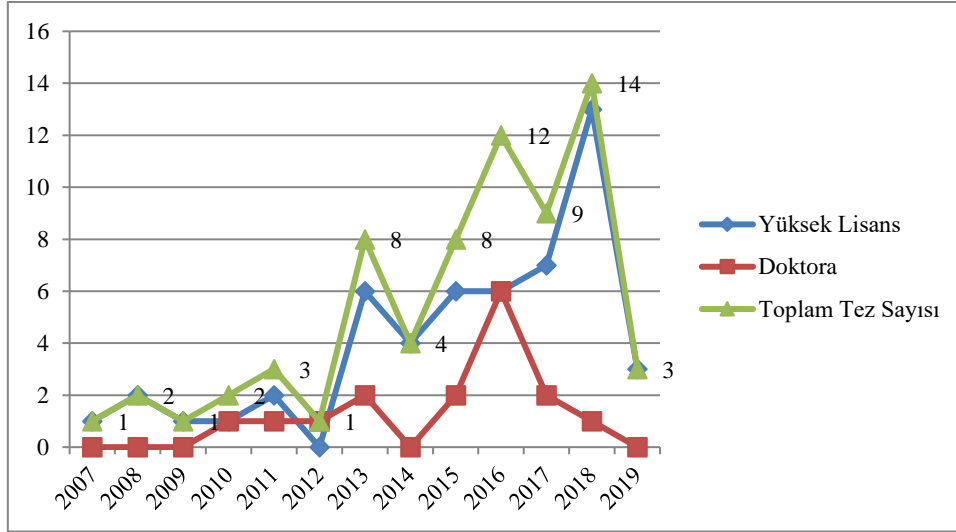
Tablo 3’e göre YÖKTEZ sayfasında sıralanan yetenek yönetimi ile ilgili tezlerin 58 tanesi kullanım yönünden izinli iken 10 tane tezin izinsiz olduğu görülmektedir.

Tezlerin hazırlandıkları yıllara göre dağılımlarına yönelik veriler Tablo 4’te gösterilmiştir. Tezlerin yıl dağılımları ilk tezin hazırlandığı yıl olan 2007 yılından en son hazırlanan tezin yılı olan 2019 yılına kadarki periyoda göre dağılım haline getirilmiştir.

Tablo 4. Tezlerin Yıllara ve Türlerine Göre Dağılımı

Yıl	Yüksek Lisans	Doktora	Tez Sayısı	Yüzdeler
2007	1	-	1	1,47
2008	2	-	2	2,94
2009	1	-	1	1,47
2010	1	1	2	2,94
2011	2	1	3	4,41
2012	-	1	1	1,47
2013	6	2	8	11,76
2014	4	-	4	5,88
2015	6	2	8	11,76
2016	6	6	12	17,65
2017	7	2	9	13,24
2018	13	1	14	20,59
2019	3	-	3	4,41
Toplam	52	16	68	100,00

Tablo 4’de gösterilen verilere göre en yüksek tez hazırlanan yıl 2018 yılıdır. 2018 yılında toplamda 14 tez hazırlanmıştır. Bu tezlerin 13 tanesi yüksek lisans tezi ve 1 tanesi de doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bu verilerin daha net görülebilmesi adına Şekil 1’de çizgi diyagramında tezlerin yıllara ve türlerine göre dağılımları grafiği gösterilmiştir.

Şekil 1. Tezlerin Yıllara ve Türlerine Göre Dağılımı

Şekil 1’de görüldüğü üzere doktora tezlerinin sayısı yüksek lisans tezlerine göre daha düşük düzeyde seyretmektedir. Yıllara göre en fazla yüksek lisans tezi sayısı, 2018 yılında gerçekleşmiş ve toplamda 13 tez hazırlanmıştır. Doktora tezlerinin en çok hazırlandığı yıl ise 2016 yılı olmuştur ve toplamda 6 adet doktora tezi hazırlanmıştır.

Analiz kapsamına alınan tezlerin sayfa sayılarına ilişkin bulgular Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5. Tezlerin sayfa Sayılarına Göre Dağılımı

Sayfa Sayısı Dağılımları	Sayı	Yüzde
0-100 arası	13	19,12
101-150 arası	23	33,82
151-200 arası	19	27,94
201-300 arası	12	17,65
301 ve üzeri	1	1,47
Toplam	68	100,00

Tablo 5 verilerine göre hazırlanan tezlerin 36 tanesi 150 sayfadan daha kısadır. 200 sayfadan daha uzun hazırlanan tezlerin sayısı ise 13’tür. Sayfa sayısı bakımından en kısa olan tez 47 sayfa iken en uzun tez ise 308 sayfadır.

Analiz kapsamına alınan tezlerin hazırlandıkları üniversite, enstitü, anabilim dalı ve bilim dalına göre dağılımları sırasıyla Tablo 6, Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9’de gösterilmiştir.

Tablo 6: Tezlerin hazırlandıkları Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite Adı	Mülkiyet	Sayısı	Yüzdesi
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Kamu	2	2,94
Adnan Menderes Üniversitesi	Kamu	2	2,94
Akdeniz Üniversitesi	Kamu	3	4,41
Aksaray Üniversitesi	Kamu	1	1,47
Ankara Üniversitesi	Kamu	1	1,47
Atatürk Üniversitesi	Kamu	1	1,47
Bahçeşehir Üniversitesi	Vakıf	6	8,82

Beykent Üniversitesi	Vakıf	4	5,88
Bingöl Üniversitesi	Kamu	1	1,47
Cumhuriyet Üniversitesi	Kamu	1	1,47
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Kamu	2	2,94
Dicle Üniversitesi	Kamu	2	2,94
Doğuş Üniversitesi	Vakıf	1	1,47
Dokuz Eylül Üniversitesi	Kamu	2	2,94
Düzce Üniversitesi	Kamu	1	1,47
Ege Üniversitesi	Kamu	1	1,47
Fırat Üniversitesi	Kamu	1	1,47
Gazi Üniversitesi	Kamu	1	1,47
Haliç Üniversitesi	Vakıf	1	1,47
İstanbul Arel Üniversitesi	Vakıf	1	1,47
İstanbul Aydın Üniversitesi	Vakıf	1	1,47
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	Vakıf	1	1,47
İstanbul Ticaret Üniversitesi	Vakıf	1	1,47
İstanbul Üniversitesi	Kamu	4	5,88
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa	Kamu	1	1,47
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	Kamu	1	1,47
Karabük Üniversitesi	Kamu	1	1,47
Kırıkkale Üniversitesi	Kamu	2	2,94
Kocaeli Üniversitesi	Kamu	1	1,47
Koç Üniversitesi	Vakıf	1	1,47
Marmara Üniversitesi	Kamu	9	13,24
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	Kamu	1	1,47
Niğde Üniversitesi	Kamu	1	1,47
Nişantaşı Üniversitesi	Vakıf	1	1,47
ODTÜ	Kamu	1	1,47
On Dokuz Mayıs Üniversitesi	Kamu	1	1,47
Süleyman Demirel Üniversitesi	Kamu	1	1,47
Türk Hava Kurumu Üniversitesi	Vakıf	1	1,47
Yeditepe Üniversitesi	Vakıf	1	1,47
Yıldız Teknik Üniversitesi	Kamu	2	2,94
Toplam		68	100

Tablo 6 verilerine göre en fazla tez hazırlanan üniversite Marmara üniversitesidir. Marmara üniversitesinde toplamda 9 tane tez hazırlanmıştır. Bahçeşehir üniversitesinde ise 6 adet tez hazırlanmıştır. Beykent ve İstanbul üniversitelerinde de 4'er adet tez hazırlanmıştır. Diğer tezler ise farklı üniversitelerde hazırlanmıştır. Ayrıca tezlerin hazırlandığı üniversiteler kamu ve vakıf üniversitesi olmasına göre bir ayrıma tabi tutulduğunda 28 üniversitenin kamu üniversiteleri arasında yer aldığı görülmüştür.

Tablo 7'de analize dâhil edilen tezlerin enstitülere göre dağılımlar gösterilmiştir.

Tablo 7. Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitü	Sayısı	Yüzdesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	6	8,82
Fen Bilimleri Enstitüsü	6	8,82
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	1	1,47

Sağlık Bilimleri Enstitüsü	3	4,41
Sosyal Bilimler Enstitüsü	52	76,47
Toplam	68	100

Tablo 7 verilerine göre en fazla tez 52 (%76,47) adet tez ile Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılmıştır. 6 adet tez Eğitim Bilimleri Enstitüsünde, yine 6 adet tez Fen Bilimleri Enstitüsünde, 3 tez Sağlık Bilimleri Enstitüsünde ve 1 tez de Lisansüstü Bilimler Enstitüsünde hazırlanmıştır.

Tablo 8, hazırlanan tezlerin anabilim dallarına göre dağılımını göstermektedir.

Tablo 8. Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim Dalı	Sayı	Yüzde
Bilgisayar Mühendisliği ABD	3	4,41
Çalışma Ekonomisi ABD	1	1,47
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD	3	4,41
Eğitim Bilimleri ABD	5	7,35
Eğitim Yönetimi ABD	1	1,47
Eğitim Yönetimi ve Denetimi ABD	1	1,47
Eğitim Yönetimi ve Planlaması ABD	1	1,47
Eğitim Yönetimi ve Politikası ABD	1	1,47
Endüstri Mühendisliği ABD	3	4,41
Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD	1	1,47
Hemşirelik ABD	2	2,94
İletişim ABD	1	1,47
İnsan Kaynakları Yönetimi ABD	3	4,41
İşletme ABD	27	39,71
İşletme Yönetimi ABD	4	5,88
Kamu Yönetimi ABD	4	5,88
Sağlık Yönetimi ABD	1	1,47
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik ABD	4	5,88
Yönetim ve Organizasyon ABD	2	2,94
Toplam	68	100

Tablo 8 verileri incelendiğinde en yüksek tez hazırlanma sayısının 27 olduğu ve İşletme Anabilim Dalında yer aldığı görülür. Daha sonra sırası ile 5 tez Eğitim Bilimleri ABD, 4'er tez İşletme Yönetimi, Kamu Yönetimi ve Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim dalında hazırlanmıştır. Diğer tezler farklı anabilim dallarına dağılım göstermektedir.

Tablo 9'de ise Bilim dallarına göre dağılım gösterilmektedir.

Tablo 9. Tezlerin Bilim Dallarına Göre Dağılımı Tablosu

Bilim Dalı	Sayı	Yüzde
Basın Ekonomisi ve İşletmeciliği	1	2,94
Botanik	1	2,94
Eğitim Yönetim ve Teftiş	1	2,94
Eğitim Yönetimi ve Denetimi	3	8,82
Eğitim Yönetimi ve Planlaması	1	2,94
Eğitim Yönetimi, Teftiş, Planlaması ve Ekonomisi	1	2,94
Endüstri İlişkiler ve İnsan Kaynakları	2	5,88
Endüstri Mühendisliği	1	2,94

İnsan Kaynakları ve Örgütsel Değişim	2	5,88
İnsan Kaynakları Yönetimi	5	14,71
İşletme	4	11,76
İşletme Yönetimi	2	5,88
Yönetim Bilimleri	1	2,94
Yönetim ve Çalışma Psikolojisi	1	2,94
Yönetim ve Organizasyon	8	23,53
Toplam	34	100

Tablo 9 verilerine göre tezlerin bilim dallarına göre dağılımına bakıldığında yoğunlukla Yönetim ve Organizasyon, İnsan Kaynakları Yönetimi ve İşletme bilim dallarında yetenek yönetimi ile ilgili tezlerin hazırlandığı görülmektedir. Bu üç ana bilim dalının oransal olarak toplamı, bütün anabilim dallarına nazaran %61,76 değerine ulaşmaktadır.

Hazırlanan tezlerin danışman unvanlarına göre dağılımı Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10. Tezlerin Danışmanlarının Unvanlarına Göre Dağılımı

Danışman Unvanı	Sayı	Yüzde
Doktor	1	1,47
Doktor Öğretim Üyesi	9	13,24
Yardımcı Doçent	10	14,71
Doçent Doktor	18	26,47
Profesör	30	44,12
Toplam	68	100

Tablo 10 verileri incelendiğinde tezlerin 30 tanesinin danışmanının Profesör unvanına sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca 18 tezin danışmanının unvanı doçent doktor, 10 tezin danışmanının unvanı yardımcı doçent doktor, 9 tezin danışmanının unvanı doktor öğretim üyesi ve 1 tezin danışmanının unvanı ise doktor olarak sıralanabilir.

Analiz kapsamında yer alan tezlerin yetenek yönetimi ile ilişkilendirdikleri değişkenlere yönelik veriler Tablo 11'de, değişkenlere yönelik olarak hazırlanan kelime bulutu ise Şekil 2'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Tezlerin Değişkenlerinin Dağılımı

Değişkenler		2007-2010 Arası				2011-2014 Arası				2015-2019 Arası					TOPLAM
		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Yönetim	Yetenek Havuzu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
	Etkin Kaynak Planlama	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
	Yenilik Performansı	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
	Lider Üye Etkileşimi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
	Kariyer Yönetimi	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	3	0	6
	Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	3
	İnsan Kaynakları Yönetimi	1	0	0	1	0	0	0	3	1	0	1	0	1	7
	Stratejik Yetenek Yönetimi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
	Yetenek Yönetiminin Eğitim ve Gelişim Süreci	0	0	1	1	2	1	2	0	0	2	2	2	2	15
	Liderlik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	2
	Farklılıkların Yönetimi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Toplam	1	0	1	2	2	1	3	3	4	6	7	6	3	39	
Genel Toplam	4				9				26						

Çalışan	İşten Ayrılma Niyeti	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	1	0	5
	Amaç Gerçekleştirme Başarısı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
	Entelektüel Sermaye	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
	Öğrenilmiş Çaresizlik Davranışı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
	İş Tatmini	0	0	0	0	0	0	1	0	0	3	2	2	0	8
	Yetenekli İnsan	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
	Nepotizm	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
	Çalışanların elde Tutulması	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
	Çalışan Performansı	0	1	0	0	1	0	1	0	1	2	0	2	0	8
	Çalışan Memnuniyeti	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
	Kurumsal İletişim Uygulamalarının Rolü ve Etkinliği	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
	Personel Atama	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
	Motivasyon	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	2
	İşe Adanma	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Toplam		0	2	0	0	1	0	4	1	3	11	4	6	1	33
Genel Toplam		2				6				25					
Örgüt	Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	2
	Kurumsal İmaj	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
	Firma Performansı	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
	İşveren Markası	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
	Örgütsel Güven	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
	Örgütsel Bağlılık	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2	0	3	0	6
	Örgütsel Öğrenme	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
	Örgütsel Çekicilik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
	Örgüt Kültürü	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
	Örgütsel Yenilik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	2
Toplam		0	0	0	0	0	0	1	0	1	5	3	7	0	17
Genel Toplam		0				1				16					
Yıllara Göre Toplam Değerler		1	2	1	2	3	1	9	4	8	22	14	19	4	90

Bir konunun gelişiminin ne yönde ilerlediğine ve hangi evrimsel dönüşümleri geçirdiğine yönelik olarak yıllara göre ilişkilendirilen değişkenler incelenebilir. Bu çerçevede Tablo 11 verilerine göre yetenek yönetimi ile ilişkilendirilen değişkenler üç ayrı başlıkta ve üç ayrı dönemle incelenmiştir. Tablo 11’de; yetenek yönetimi ile ilişkilendirilen değişkenler, “yönetim”, “çalışan” ve “örgüt” ana başlıklarında toplanmıştır. Ayrıca yetenek yönetiminin evriminin ortaya konulabilmesi adına yıllara yönelik 3 ayrı dönem kabul edilmiş ve bu dönemler de “2007-2010 arası”, “2011-2014 arası” ve “2015-2019 arası” olarak adlandırılmıştır.

Tablo 11 verilerine göre, 2007-2010 yılları arasında yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmaları, daha çok yetenek yönetiminin eğitim ve gelişim süreci ile insan kaynakları yönetimi ile olan ilişkisine odaklanmıştır. Yapılan analiz kapsamında aynı dönemde, yetenek yönetiminin ilişkili olduğu konular, çalışan performansı ve yetenekli insan odaklı gerçekleştirilmiştir. Genel olarak bakıldığında yetenek yönetiminin tanımlama süreci içerisinde olduğu ve daha çok yönetim ve çalışan boyutlarında çalışmaların ortaya konulduğu belirtilebilir.

Tablo 11 verilerinden ikinci dönem olan 2011-2014 arası döneme odaklanıldığında, yönetim ve çalışan ile ilişkili değişkenlerin yetenek yönetimi ile çalışıldığı görülebilir. Bu çerçevede yetenek yönetim ile ilgili hazırlanan tez çalışmalarında, ikinci dönemde kariyer yönetimi, insan kaynakları yönetimi, iş tatmini, çalışanların elde tutulması, çalışan performansı ve kurumsal iletişim konularına odaklanılmış ve bu alanların yetenek yönetimi ile ilişkileri incelenmiştir.

Tablo 11 verilerine göre devam eden dönem olan 2015-2019 arası dönem incelendiğinde, yetenek yönetimi ile ilgili hazırlanan tez sayısının arttığı ve daha çeşitli değişkenlerle ilişkili çalışmaların yapıldığı görülebilir. Bu bağlamda, yönetim alanında ve çalışan alanında yürütülen çalışma sayısının ciddi oranda arttığı görülmektedir. Ayrıca, örgüt ile ilgili alanlarda

yer alan değişkenlerle de yetenek yönetimi ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Aynı verilere göre, farklı değişkenlerle yetenek yönetimi ilişkisi bu dönemde diğer dönemlere göre daha fazladır. Özellikle iş tatmini, çalışan performansı, işten ayrılma niyeti, gibi çalışan odaklı değişkenlerin yanında, örgütsel bağlılık, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü ve örgütsel yenilik gibi örgüt odaklı değişkenler arası ilişkilerin incelendiği görülmektedir.

Genel olarak tablo 11 incelendiğinde evrimsel sürecin ilk yıllarında daha çok alanın yapısının oturtulmaya çalışıldığı, devam eden dönemlerde de yetenek yönetimi ile yönetim, çalışan ve örgüt odaklı değişkenlerin ilişkilendirildiği söylenebilir. Elde edilen verilerin görselleştirilebilmesi amacıyla kelime bulutu oluşturulmuştur. Analiz kapsamına alınan tezlerin hangi konularla ilgili olduklarına dair kelime bulutu Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2. Tezlerin Değişkenleri Kelime Bulutu

Şekil 2 incelendiğinde tezlerde yetenek yönetimi ile ilişkilendirilen değişkenlerin dağılımı görülmektedir. Bu verilere göre tezlerde yetenek yönetimi ile en yüksek düzeyde ilişkisi incelenen konular yetenek yönetiminin eğitim ve gelişim süreci, insan kaynakları yönetimi, çalışan performansı, iş tatmini, örgütsel bağlılık ve kariyer yönetimi olarak belirlenmiştir.

Çalışma kapsamına alınan tezlerin yoğunlaştıkları konuların genel olarak tespit edilmesi amacıyla MAXQDA programı aracılığıyla kelime bulutu oluşturulmuştur. Oluşturulan kelime bulutu sonucu Şekil 3'de sunulmuştur.

Şekil 3. Yetenek Yönetimi Kelime Bulutu

Şekil 3'de gösterilen kelime bulutuna göre, çalışmalarda yer alan ve en yoğun olarak kullanılan kelimeler yer almaktadır. Kelime bulutu oluşturulurken en yüksek düzeyde kullanılmış 50 kelime buluta dâhil edilmiştir. Buradaki amaç anlamsız kelimelerin bulutta yer almasının önüne geçebilmektir. Ayrıca bulutta sadece kelime sıklık sayısı 13 ve üzeri kelimelerin yer alması sağlanarak daha az olan kelimeler yeterli sıklığa ulaşamadığı için analiz dışında bırakılmıştır.

Şekil 3'de görüldüğü üzere yapılan kelime bulutu analizinde yetenek, yönetim, çalışan, kaynak ve sosyal kelimelerin öne çıktığı görülmektedir. Bu çerçevede, kelime bulutu aracılığı sayesinde yapılan veri görselleştirmesinin sonuçlarına bakıldığında öne çıkan kelimelerin çalışmanın odak noktası olan yetenek yönetimi kavramı ile uyumlu olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Küreselleşmenin ortaya çıktığı dönemlerden beri işletmeler yoğun bir rekabet içerisinde çalışmak zorundadırlar. Bu sebeple rakiplerinden farklı olabilmek adına bazı noktalara odaklanmaları gerekmektedir. İşletmeler, rakiplerinden farklı noktalarda elde edebilecekleri temel yetenekler (core competence) sayesinde uzun dönemli karlılık, rekabet avantajı ve uzun ömür gibi avantajları elde edebileceklerdir. Bu amaçla işletmeler yoğun olarak insan kaynaklarına yönelmiş ve insan kaynağının stratejik öneminin farkına varmışlardır. İşletmenin çalışanlarının stratejik öneminin fark edilmesi ile işletmeler çalışan bireyleri işletmeye alırken ve aldıktan sonraki süreçte gelişmelerine eğitimine ve kariyer yönlendirmelerine önem vermektedir.

Yetenek yönetimi, çalışanların ileride işletmenin stratejisini yürütecek elemanlar olarak yetişmelerini sağlayan bir yöntem olarak kabul edilebilir. Bu kapsamda işletmeler sahip oldukları insan kaynağını işletmenin stratejileri ve hedeflerine göre geliştirmeye ve eğitmeye yönelmektedir. Belirli bir alanda gerçekleşen gelişim, değişim ve dönüşümler, çalışmaların yapıldığı dönemler dikkate alınarak incelenirse alanın geçirdiği evrim net bir biçimde ortaya konulabilir. Yetenek yönetimi alanı da genel olarak stratejik insan kaynakları yönetimi kapsamında değerlendirilebilecek bir alan olarak gelişimini sergilemiş ve alanda belirli değişim ve dönüşümler ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada gerek uygulamada gerekse akademide yetenek yönetiminin öneminin hangi boyutlara ulaştığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda YÖKTEZ internet sitesinde yer alan tezlere yönelik bir içerik analizi gerçekleştirilmiştir.

Yapılan analiz çalışmalarına göre yetenek yönetimi ile ilgili tezlere olan ilgi 2007 yılından 2019 yılının ikinci çeyreğine kadar artan bir seyir izlemektedir. Aynı zamanda sadece yüksek lisans tezlerinin yapılmadığı toplamda 68 tane olan tezlerden 16 tanesinin de doktora tezi olduğu görülmüştür. Bu durum doktora seviyesinde bir ilginin olduğunu göstermektedir. Tezlerin %33,82'sinin 100-150 arası sayfa olarak hazırlandığı görülmektedir. Yetenek yönetimi ile ilgili tezlerin en çok Marmara ve Bahçeşehir üniversitelerinde hazırlandığı görülmektedir. Tezlerin hazırlandığı üniversitelerin mülkiyetine bakıldığında, daha çok kamu üniversitelerinde yetenek yönetimi ile ilgili çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Yetenek yönetimi konusunun yapısı itibarıyla sosyal bilimlere uygun bir konu olmasının etkisi ile hazırlanan tezlerin %76,47'sinin sosyal bilimler enstitüsünde hazırlandığı, anabilim dalı yönünden yapılan incelemede de işletme anabilim dalı kapsamında yer alan tezlerin oranının %39,71 olduğu belirlenmiştir. Bilim dalı düzeyinde yapılan analizde tezlerin %23,53'ünün yönetim ve organizasyon bilim dalında hazırlandığı belirlenmiştir. Tezlerin danışmanlarına yönelik olarak yapılan analiz sonucuna göre ise tezlerin %44,12'sinin danışmanının unvanı Profesördür. Tezlerin odaklandıkları konulara bakıldığında yetenek yönetiminin doğası gereği ağırlıklı olarak uygulamalı çalışmaların olduğu ve yoğunlukla çalışanlara yönelik çalışmaların hazırlandığı görülmektedir. Bu durum yetenek yönetiminin uygulamada yoğun olarak kullanıldığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Özellikle stratejik yönetim uygulayan işletmelerin yetenek yönetimine gösterdikleri ilginin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Çalışma kapsamında yetenek yönetimi ile ilişkisinin araştırıldığı değişkenlerin analizinde üç farklı dönem dikkate alınarak analiz bu çerçevede gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilere göre, yetenek yönetimi ile ilişkilendirilen çalışmalar ilk dönemde yönetim alanında yer alan değişkenler olan yetenek yönetimi, eğitim ve gelişim süreci ve insan kaynakları yönetimi kapsamında değerlendirilmiştir. Devam eden süreçte ortaya çıkan evrimsel gelişmeler yetenek yönetimi kavramı ile ilişkilendirilen değişkenlerin çalışan ve örgüt odaklı değişkenlere de yöneldiğini göstermektedir. Çalışmanın özgün tarafı olan ve temel amaç doğrultusunda gerçekleştirilen evrimsel analiz kapsamında, yetenek yönetimi kavramı daha önceleri yapıyı oluşturma odaklı olarak yönetim ile ilişkili değişkenler çerçevesinde incelenmiştir. Yetenek yönetiminin gelişiminin ikinci ve üçüncü döneminde ise iş tatmini, çalışan performansı ve işten ayrılma niyeti gibi çalışan odaklı konularla birlikte örgütsel bağlılık, örgütsel yenilik ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğü gibi konularla da ilişkilendirilmiştir. Bu sonuç yetenek yönetiminin son dönemlere doğru gelişim gösterdiğini ve çalışma alanını genişlettiğini göstermiştir. Ancak eleştirel bir bakış ile yetenek yönetimi ile çalışılan değişkenlere odaklanıldığında, özellikle çalışan alanında yer alan ve motivasyon, çalışan memnuniyeti, kurumsal iletişim, işe adanma ve entelektüel sermaye gibi değişkenlerin çalışma alanının çok kısıtlı kaldığı görülmektedir. Yetenek yönetiminin örgüt kapsamında değerlendirilebilecek değişkenler arasında yer alan firma performansı, işveren markası, kurumsal imaj ve örgütsel öğrenme gibi konularda da yeterince çalışılmadığı görülmektedir. Özellikle yoğun rekabet ortamında çalışan ve insan kaynaklarının öneminin yüksek düzeylerde olduğu firmaların belirtilen alanlarda göstermiş oldukları kayıplar firmanın zarar etmesine yol açabilen etkenlerdir. Bu sebeple yetenek yönetiminin çalışanlar üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmalar bu çıkmazın önüne geçebilecek bir yöntem olarak düşünülebilir.

Ayrıca analiz kapsamına alınan çalışmalara yönelik olarak yapılan kelime bulutu analizine göre çalışmalarda yoğun olarak yetenek, yönetim, çalışan, kaynak ve sosyal kelimelerinin en sık kullanılan kelimeler olduğu görülmüştür. Bu veriden elde edilen sonuçlara göre çalışmalar odak konu olan yetenek yönetimini tam olarak yansıtmakta ve sıklık yönünden yüksek oranda alanı ifade edilmektedir.

Yapılan çalışma kapsamında elde edilen sonuçlara göre, ileride yapılacak yetenek yönetimi ile ilgili çalışmalarda, çalışan odaklı ve örgüt odaklı çalışmaların yapılması kavramın uygulayıcılara olan katkısını daha da artırabilir. Aynı bakış açısıyla

yetenek yönetimi kavramının daha çok örgütsel performans, firma performansı, çalışan motivasyonu, yetenekli insan, işe adanma duygusu ve örgütsel adalet çerçevesinde ele alınması önemli katkılar sağlayabilir. Yine aynı çerçevede yetenek yönetiminin örgütsel düzeylerde yapılan performans, örgütsel öğrenme, kurumsal imaj, örgüt kültürü ve sürdürülebilirlik odaklı çalışmalarda da katkısının büyük olacağı düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında yapılan değerlendirmeden elde edilen bulgular ışığında çalışmaların değişkenlerine bakıldığında; yetenek yönetiminin eğitim ve gelişim süreci, insan kaynakları yönetimi, çalışan performansı, iş tatmini örgütsel bağlılık ve kariyer yönetimi değişkenlerinde odaklandığı görülmüştür. Bu bağlamda uygulayıcılar; yetenek yönetimi kavramına odaklanarak örgütsel performans, çalışan performansı, örgütsel bağlılık gibi odak noktalarını geliştirebilirler. Bu yönüyle yetenek yönetimi; çalışanların örgütsel performansı ve çalışan performansını geliştiren bir yönetim süreci olarak değerlendirilebilir (Bayık, 2015: 57). Aynı çerçevede insan kaynakları uzmanları özellikle insan kaynaklarının kalite düzeylerinin artırımında yetenek yönetimi bağlantılı uygulamalara öncelik vererek önemli kazanımlar elde edebilirler. Şirketler, rekabet şartlarının gittikçe ağırlaştığı son dönemlerde elde bulunan çalışanlarını yetenek yönetimi kapsamında uygulamalarla gelişimlerine imkân sağlarken aynı zamanda çalışan memnuniyeti, motivasyon ve işe adanma gibi konulara odaklanarak büyük kazançlar elde edilebilir.

Özetle, insan kaynağı sanayi devriminden bugüne kadar işletme içerisindeki önemini her geçen gün artırmaya devam etmiştir. Bu sebeple, özellikle stratejik yönetim uygulayan işletmeler yetenek yönetimine yoğun ilgi göstermektedir. Son dönemlere bakıldığında yetenek yönetimi konusu akademik camiada da önemi gün geçtikçe açan bir hal almaktadır (Boz, 2019: 320). Bu çalışmanın devamında yapılabilecek çalışmalar, özellikle uygulamaya önem vererek daha kapsamlı analizler ortaya koyabilirler.

Kaynakça

- Altunoğlu, A. E., Atay, H., & Terlemez, B. (2015). İnsan Kaynakları Bakış Açısından Yetenek Yönetimi:Bankacılık Sektörü Uygulama Örneği. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, XXXVII (1), 47-70.
- Altuntuğ, N. (2009). Rekabet Üstünlüğünün Sürdürülmesinde Yeteneklerin Rolü: Yetenek Yönetim Yaklaşımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 14 (3), 445-460.
- Alziari, L. (2017). A chief HR officer's perspective On Talent Management. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance* , 4 (4), 379-383.
- Armstrong, M. (2017). *Armstrong'un Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi El Kitabı*. (Y. D. Gürol, & E. Gemici, Çev.) Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Bayık, H., (2015). Diyanet İşleri Başkanlığında Yetenek Yönetiminin Çalışan Performansına Etkisi: Yedi Bölge Örneği, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Bethke-Langenegger, P., Mahler, P., & Staffelbach, B. (2011). Effectiveness of talent management strategies. *European Journal of International Management* , 5 (5), 524-539.
- Boz, H, (2019). Türkiye'de Yetenek Yönetimi: 2008-2018 Döneminde Yayımlanan Akademik Makaleler Bağlamında Bir Analiz. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(20), 289-327.
- Collings, D. G., Scullion, H., & Vaiman, V. (2011). European perspectives on talent management. *European Journal of International Management* , 5 (5), 453-462.
- Çelik, M., & Zaim, A. H. (2011). Yetenek Yönetimi Yaklaşımı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi* , 10 (20), 33-38.
- Demirel, Y., & Savaş, Y. (2017). Nepotizmin Yenilik ve Yetenek Yönetimi Üzerine Etkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 6 (1).
- Doğan, S., & Demiral, Ö. (2008). İnsan Kaynakları Yönetiminde Çalışanların Kendilerine Doğru Yolculuk Yöntemi: Yetenek Yönetimi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 17 (3), 145-166.
- Dries, N. (2013). The psychology of talent management: A review and research agenda. *Human Resource Management Review* , 23 (4), 286-289.
- Erdoğan, İ. (1999). *İşletmelerde Kişi Değerlemede Psikoteknik*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi Yayınları.
- Göktaş, P., & Çetinceli, K. (2017). Bankacılık sektöründe insan kaynakları yönetimi açısından yetenek yönetimi. *International Journal of Social Sciences and Education Research* , 3 (2), 720-733.

- Klifman, S. (2009). Talent Management In A Multigenerational Workforce. Tilburg: Tilburg University, Master Thesis.
- Kurtuluş, K. (2010). *Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Türkmen Kitabevi.
- Lewis, R. E., & Heckman, R. J. (2006). Talent management: A critical review. *Human resource management review* , 16 (2), 139-154.
- Liu, D. (2021). Quantitative analysis of enterprises' talent management based on logistic model. In *Journal of Physics: Conference Series* , 1774, 1-7.
- Martínez-Morán, P. C., Fernández-Rico Urgoiti, J. M., Díez, F., & Solabarrieta, J. (2021). The Digital Transformation of the Talent Management Process: A Spanish Business Case. *Sustainability* , 13 (4), 1-16.
- Sayılar, Y. (2005). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Kuram Ve Araştırmanın Gelişimi Stratejik Olan Ve Olmayan Perspektiflerden Bir İnceleme. *Yönetim Bilimleri Dergisi* , 45-64.
- Schiemann, W. A. (2014). From talent management to talent optimization. *Journal of World Business* , 49 (2), 281-288.
- Schuler, R. S., Jackson, S. E., & Tarique, I. (2011). Global talent management and global talent challenges: Strategic opportunities for IHRM. *Journal of world business* , 46 (4), 506-516.
- Tansley, C. (2011). What do we mean by the term "talent" in talent management? *Industrial and Commercial Training* , 43 (5), 266-274.
- TDK. (2018). *Türk Dil Kurumu*. 03 08, 2018 tarihinde Büyük Türkçe Sözlük: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5aa132967d8ea3.37739790 adresinden alındı
- Üsdiken, B., & Wastı, S. A. (2002). Türkiye'de Akademik bir İnceleme Alanı Olarak Personel veya İnsan Kaynakları:1972-1999. *Amme İdaresi Dergisi* , 35 (3), 1-37.
- Vaiman, V., Scullion, H., & Collings, D. (2012). Talent management decision making. *Management Decision* . , 50 (5), 925-941.
- [www.wise.tv](https://wise.tv/blog/yetenek-yonetimi-nedir-neden-onemli.html). (2019). 07 03, 2019 tarihinde Yetenek Yönetimi Nedir? Neden Önemli?: <https://wise.tv/blog/yetenek-yonetimi-nedir-neden-onemli.html> adresinden alındı
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Extended Abstract

Aim and Scope

Talent management is a concept that has started to attract attention in recent years, especially when businesses that have to work in an intense competitive environment begin to see human resources in order to gain competitive advantage. Businesses take care to ensure that their new employees and their personnel are talented. They ensure that employees are trained, developed and guided in accordance with the goals and strategies they set. Talent management has taken its place among the core competencies (Core Competence) that enable businesses to be different from other companies. In this study, it was aimed to determine the development in the literature by examining the national literature on talent management. In this context, the theses prepared on talent management were taken into the scope of the research and analyzed from various aspects.

Methods

Secondary data were used throughout the study. In the analysis part, content analysis method, one of the qualitative research designs, was applied. The qualitative analysis method can be considered as "the research in which qualitative data collection techniques such as observation, interview and document analysis are used, and a qualitative process is followed to reveal perceptions and events in a realistic and holistic manner in the natural environment". Content analysis, which is the method put into practice, is defined as "it aims to develop an objective evaluation method regarding the content of the materials that do not have the effect of the researcher in the formation of the content in general".

According to the process order, firstly, theses were searched with the keyword "talent management" and an examination was made for the obtained theses. In the review; Talent Management How many master's and doctoral theses in Turkey was made on the broadcast language of this thesis and permitted by the state distributions, distributions by year prepared by the number of page range, universities, institutes, departments and distribution that it was made in the sciences, supervisor According to their titles, their distribution according to the subjects they are associated with and talent management have been investigated.

Talent management, which is an important and valued concept of the recent period, is moving towards a position that increases its value day by day in the national literature. For this reason, collecting the scopes of the studies prepared on talent management has guiding effects on new studies. This study, prepared with this idea, is important in terms of guiding future studies. In addition, not only in terms of academic studies, but also in the scope of recent studies will guide the practitioners. In this respect, it is also important in this context as it can be evaluated for which methods practitioners can use.

Findings

According to analysis studies, interest in theses on talent management has been on an increasing trend from 2007 to the second quarter of 2019. At the same time, it has been observed that not only master's theses are made, but 16 of 68 theses in total are doctoral theses. This shows that there is an interest at the doctoral level. Considering the subjects that the theses focus on, it is seen that, due to the nature of talent management, there are mainly applied studies and studies are mainly prepared for employees. This situation can be accepted as an indication that talent management is used extensively in practice. It can be regarded as an indicator of the interest shown by businesses that implement strategic management in talent management.

In addition, according to the word cloud analysis made for the studies included in the analysis, it was seen that the words talent, management, employee, resource and social were the most frequently used words in the studies. According to the results obtained from this data, the studies fully reflect the talent management, which is the focus, and can express the area at a high rate in terms of frequency.

Conclusion

According to the data obtained within the scope of the analysis, the interest in talent management is increasing day by day and attracts the attention of researchers as a subject that has been studied extensively in national literature. According to the results obtained in the analysis, the subject of talent management, which is a high interest in terms of master's degree especially in the theses prepared in the national literature, has recently started to be carried out in the doctoral degree. Especially, the fact that 29 theses prepared after 2016 are master theses clearly shows this situation. Also, the fact that the number of pages of the theses prepared is mostly between 100-300 pages can give information that the studies are prepared in detail. When focusing on the university distribution of the theses prepared, it was seen that a total of 15 theses were prepared in Marmara and Bahçeşehir universities. This result shows that these two universities made great contributions to talent management.

Location Selection for A Covid-19 Field Hospital Using Fuzzy Choquet Integral Method

Bulanık Choquet İntegral Yöntemini Kullanarak Bir Covid-19 Sahra Hastanesi İçin Yer Seçimi

Muhammet Enes Akpınar¹, Mehmet Ali Ilgın²

Abstract

The need for field hospitals increased drastically during COVID-19 pandemic. Location of a field hospital is probably the most critical decision taken by government authorities since it directly affect the patients' access to the hospital. Field hospitals have an important share for emergency response to patients during the COVID-19 epidemic. The unpredictable increase in the number of patients creates a serious burden in existing hospitals. The most appropriate solution to alleviate this burden is to build field hospitals. This study aims to determine the most suitable location for a COVID-19 field hospital to be constructed in İzmir, the third largest city of Turkey. Fuzzy Choquet integral multi criteria decision making technique that allows for linguistic assessments is used to evaluate the alternative locations for the field hospital. This method also obtains a general weight by taking into account the interaction between the criteria. Besides, decision-makers can use interval values while evaluating each criterion and thus this process eliminates errors in subjective decision-making. Moreover it is also possible to obtain the result for which alternative is the best preferred for each of criterion. Overall weight values of four alternative locations in İzmir (i.e., Bornova, Karsiyaka, Konak and Buca) were determined and Bornova alternative with the highest overall weight value was proposed as the most suitable location for the field hospital.

Keywords: Field hospital, COVID-19, Pandemic, Fuzzy Choquet integral, Multi-Criteria Decision Making

Öz

COVID-19 salgını sırasında sahra hastanelerine olan ihtiyaç büyük ölçüde artmıştır. Bir sahra hastanesinin yeri, hastaların hastaneye erişimini doğrudan etkilediği için yetkililerin aldığı muhtemelen en kritik karardır. COVID-19 salgını döneminde hastalara acil müdahale için sahra hastaneleri önemli bir paya sahiptir. Hasta sayılarındaki tahmin edilemeyen artış mevcut hastanelerde ciddi yük oluşturmaktadır. Bu yükün hafifletilmesi için en uygun çözüm sahra hastanelerini inşa etmektir. Bu çalışma, Türkiye'nin üçüncü büyük şehri olan İzmir'de kurulacak COVID-19 sahra hastanesi için en uygun konumu belirlemeyi amaçlamaktadır. Dilsel değerlendirilmelere izin veren bir çok kriterli karar verme tekniği olan Bulanık Choquet integrali, sahra hastanesi için alternatif konumları değerlendirmek için kullanılmıştır. Bu yöntem ayrıca kriterler arasındaki etkileşimi de dikkate alarak genel bir ağırlık elde etmektedir. Bununla birlikte karar vericilerin her bir kriteri değerlendirirken aralıklı değerler kullanabilmesi özne karar verme aşamasındaki hataları ortadan kaldırmaktadır. Yöntemde son olarak her bir kriterin hangi alternatif için en iyi tercih edilebileceği sonucu da elde edilebilmektedir. Çalışmada, İzmir'deki dört alternatif konumun (Bornova, Karşıyaka, Konak ve Buca) genel ağırlık değerleri belirlenmiş ve en yüksek genel ağırlık değerine sahip olan Bornova alternatifi en uygun konum olarak önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sahra hastanesi, COVID-19, Pandemi, Bulanık Choquet integrali, Çok Kriterli Karar Verme

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: M10

Submitted: 22 / 05 / 2021

Accepted: 16 / 08 / 2021

¹ Res. Assit. Dr., Manisa Celal Bayar University, Department of Industrial Engineering, enes.akpinar@cbu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-0328-6107>.

² Assoc. Prof. Dr., Manisa Celal Bayar University, Department of Industrial Engineering, mehmetali.ilgin@cbu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-1765-2470>.

Introduction

COVID-19 pandemic started in China has affected nearly all countries in the world. Governments imposed new regulations and precautions on every aspect of human life including transportation, education and trade. All industries implemented fundamental changes in their work procedures in order to keep up with the rules of the pandemic period.

Among all sectors, the most heavily impacted sector is health sector. The capacity of the existing hospitals in many countries has become insufficient especially at the peak periods of the pandemic. The central and local governments at these countries established field hospitals to deal with the increased number of patients. The determination of an appropriate location for a field hospital is one of the most critical decisions taken by government authorities since this decision directly affects the accessibility of field hospital by patients.

The determination of a suitable location for a field hospital requires the simultaneous consideration of various factors such as site purchase cost, construction costs and closeness to public transportation. Moreover, some of these factors are conflicting. For instance, if an alternative location is close to public transportation, purchase cost of this location will probably be high. Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methodologies are very effective in dealing with this type of decision making problems because they have the ability of dealing with multiple and often conflicting criteria. However, classical MCDM techniques do not let decision makers express their preferences in linguistic terms. On the other hand, they are not effective in modeling the vagueness and uncertainty associated with the linguistic assessments of alternatives and criteria. That is why, fuzzy Choquet integral MCDM technique that allows for linguistic assessments, is used in this study to evaluate the alternative locations for a field hospital to be built for COVID-19 patients.

The remainder of the study is organized as follows. The literature on hospital location selection is detailed in section 1. Section 2 presents brief introduction to fuzzy Choquet integral. Section 3 presents case study details involving the selection of an appropriate location for a field hospital. Conclusions and future research directions are provided in final section.

1. Literature Review

Researchers developed various hospital location selection methodologies in recent years. Majority of these methodologies are based on MCDM techniques including Analytical Hierarchy Process (AHP) (Şahin et al., 2019: 42), TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) and Analytical Network Process (Adalı and Tuş, 2019: 1; Lin and Tsai, 2010: 375), CODAS (Combinative Distance Based Assessment) and EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) (Adalı and Tuş, 2019: 1).

In some studies, fuzzy versions of commonly used MCDM techniques are employed so as to consider the uncertainty and vagueness regarding hospital location selection process. Fuzzy AHP (Vahidnia et al., 2009: 3048), fuzzy TOPSIS (Miç and Antmen, 2019: 750; Senvar et al., 2016: 1140), Fuzzy ELECTRE (Kumar et al., 2016: 115) and fuzzy EDAS (Kutlu et al., 2018: 6353) are the fuzzy MCDM techniques used in these studies.

Fuzzy Choquet integral methodology is used in thermal power plant selection (Wu et al., 2014: 303), software development risk assessment problem (Wu et al., 2013: 509), ERP software selection (Gurbuz et al., 2012: 206), sustainable energy plan (Zhang et al., 2014: 197), assess software quality (Pasrija et al., 2012: 153), partner and configuration selection (Cebi, 2013: 124), continuous shapely operations (Meng and Zhang, 2014: 42), customer preference analysis (Vu et al., 2013: 247), group decision making problems (Singh and Kumar, 2020: 1).

The number of studies on the location selection for field hospitals is very limited. Aydin (Aydin, 2016: 85) determines the number and locations of field hospitals in İstanbul by developing a two-stage stochastic model. The allocation of injured victims to these field hospitals is also considered. (Zolfani et al., 2020: 886) study the temporary hospital location selection problem for İstanbul. They use CRITIC to determine the criteria weights. Then, Gray-Based Combined Compromise Solution method is employed to evaluate the alternative locations for a temporary hospital. As seen in these studies, the fuzzy Choquet integral method has not been used in the field of hospital selection before. In this study, fuzzy Choquet integral MCDM technique is used to determine the most suitable location for a COVID-19 field hospital. It represents the first application of fuzzy Choquet integral to a field hospital selection problem.

2. Fuzzy Choquet Integral

This section provides brief information on Choquet integral, fuzzy arithmetic, generalized fuzzy Choquet integral and generalized fuzzy Choquet integral algorithms.

2.1. Choquet Integral

With X as the power set, $X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ and $R(X)$ is a fuzzy measure h that is non-additive and has the following properties: $R(X) \rightarrow [0, 1]$.

With $R(X)$ and $X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ the power set of X , a fuzzy measure h that is not additive and has the following properties: $R(X) \rightarrow [0, 1]$ is the expression for the function.

1. $h(\emptyset) = 0$;
2. $h(X) = 1$;
3. if L is $C \in R(X)$ and $L \subset C$ then $h(L) \leq h(C)$;
4. in the set $R(X)$, if $L_1 \subset L_2 \subset L_3 \subset \dots$ and $\bigcup_{i=1}^{\infty} L_i \in R(X)$ then $\lim_{i \rightarrow \infty} h(L_i) = h(\bigcup_{i=1}^{\infty} L_i)$;
5. in the set $R(X)$, if $L_1 \supset L_2 \supset L_3 \supset \dots$ and $\bigcap_{i=1}^{\infty} L_i \in R(X)$ then $\lim_{i \rightarrow \infty} h(L_i) = h(\bigcap_{i=1}^{\infty} L_i)$.

2.2. Fuzzy Arithmetic

In the universe of verbal expressions, let S be a subset of M : The membership function $\tilde{L} = \{(x, \mu_{\tilde{L}}(s)) \mid s \in S\}$, is expressed as follows in the fuzzy set L consisting of ordered pairs in $S = \{s_1, s_2, \dots, s_n\}$:

$$\mu_{\tilde{L}}(s) : S \rightarrow [0, 1].$$

The average values of \tilde{C} fuzzy numbers, $\tilde{L} = (l_1, l_2, l_3, l_4)$, are calculated using the equation below, which was used to clarify the Trapezoidal Fuzzy Numbers (TFN) (Fortemps and Roubens, 1996: 319).

$$F(\tilde{L}) = \frac{l_1 + l_2 + l_3 + l_4}{4} \tag{1}$$

2.3. Generalized Fuzzy Choquet Integral

If it is assumed that h over X is a fuzzy measure; Choquet integral $h_f = h(\{t_i\})$, $0 \leq f(t_1) \leq f(t_2) \leq \dots \leq f(t_n) \leq 1$ and $f(t_0) = 0$, then $f(t_i)$, h_f and λ are monotonously growing functions. With the following situations, the standard Choquet integral is generalized (Auephanwiriayakul et al., 2002: 69).

Situation 1. The Choquet integral \bar{f} corresponding to the fuzzy measure h with the interval number is determined as follows in the case of $\bar{f} \in \bar{F}(X)$ and $\bar{h} \in \bar{K}(X)$.

$$(C) \int \bar{f} d\bar{h} = [(C) \int f^- dh^-, (C) \int f^+ dh^+] \tag{2}$$

Situation 2. It is possible to state the following equation in the condition of $\tilde{f} \in \tilde{F}(T)$ and $\tilde{h} \in \tilde{K}(T)$.

$$((C) \int \tilde{f} d\tilde{h})_{\alpha} = [(C) \int f_{\alpha}^- , dh_{\alpha}^-, (C) \int f_{\alpha}^+ , dh_{\alpha}^+] \tag{3}$$

Situation 3. The equation is calculated as follows when the values of $0 \leq \alpha_1 \leq \alpha_2 \leq \dots \leq \alpha_n \leq 1$ are acquired.

$$((C) \int \tilde{f} d\tilde{h})_{\alpha_1} \supset ((C) \int \tilde{f} d\tilde{h})_{\alpha_2} \supset \dots \supset ((C) \int \tilde{f} d\tilde{h})_{\alpha_n} \tag{4}$$

Situation 4. Taking into account Situations 2 and 4, the following equation is computed.

$$(C) \int \tilde{f} d\tilde{h} = \parallel_{\alpha \in [0,1]} [(C) \int f_{\alpha}^- , dh_{\alpha}^-, (C) \int f_{\alpha}^+ , dh_{\alpha}^+] \tag{5}$$

2.4. Generalized Fuzzy Choquet Integral Algorithm

This section gives information on fuzzy Choquet integral algorithm where i is the index for the criteria and n_i is the total number of criteria. The steps are as follows (Tsai and Lu, 2006):

1. Step: Decision-makers define their linguistic preferences on the importance of criteria and locations using Table 1 (Delgado et al., 1998: 177). This table allows decision-makers to define their choice as linguistically as well as trapezoidal fuzzy numbers.

2. Step: The linguistic preferences of decision makers are quantified using the TFN presented in Table 1. The fuzzy number of \tilde{K}_i^t is the degree of importance, \tilde{p}_i^t is the actual field hospital location performance and the fuzzy number \tilde{e}_i^t corresponds to the tolerance range, where t is the index for decision makers, k is the total number of decision makers and i is the index for the criteria.

Table 1. The Relationship Between Degrees of Linguistic Importance and TFN Scale (Delgado et al., 1998: 177).

Low/high levels		The degrees of importance		Trapezoidal fuzzy numbers
Label	Linguistic terms	Label	Linguistic terms	
EL	Extra low	EU	Extra unimportant	(0.00, 0.00, 0.00, 0.00)
VL	Very low	VU	Very unimportant	(0.00, 0.01, 0.02, 0.07)
L	Low	U	Unimportant	(0.04, 0.10, 0.18, 0.23)
SL	Slightly low	SU	Slightly unimportant	(0.17, 0.22, 0.36, 0.42)
M	Middle	M	Middle	(0.32, 0.41, 0.58, 0.65)
SH	Slightly high	SI	Slightly important	(0.58, 0.63, 0.80, 0.86)
H	High	HI	High important	(0.72, 0.78, 0.92, 0.97)
VH	Very high	VI	Very important	(0.93, 0.98, 0.98, 1.00)
EH	Extra high	EI	Extra important	(1.00, 1.00, 1.00, 1.00)

3. Step: $\tilde{K}_i^t, \tilde{p}_i^t$ and \tilde{e}_i^t are averaged and \tilde{K}_i, \tilde{p}_i and \tilde{e}_i values are calculated using Equation (6),

$$\tilde{M}_i = \frac{\sum_{t=1}^k K_i^t}{k} = \left[\frac{\sum_{t=1}^k \tilde{K}_{i1}^t}{k}, \frac{\sum_{t=1}^k \tilde{K}_{i2}^t}{k}, \frac{\sum_{t=1}^k \tilde{K}_{i3}^t}{k}, \frac{\sum_{t=1}^k \tilde{K}_{i4}^t}{k} \right] \tag{6}$$

4. Step: Normalizes the influence of each criterion on location performance using Equation (7).

$$\tilde{f}_i = ||_{\alpha \in [0,1]} \tilde{f}_i^\alpha = ||_{\alpha \in [0,1]} [f_{i,\alpha}^-, f_{i,\alpha}^+] \tag{7}$$

5. Step: For any $\alpha \in [0,1]$ with the α -level segments of \tilde{p}_i^α and \tilde{e}_i^α the set of all \tilde{f} functions becomes $\tilde{F}(S)$, and the following equation is derived.

$$\tilde{f}_i^\alpha = [f_{i,\alpha}^-, f_{i,\alpha}^+] = \frac{\tilde{p}_i^\alpha - \tilde{e}_i^\alpha + [1 + 1]}{2} \tag{8}$$

6. Step: The ith criterion is used to calculate location performance using Equation (9).

$$(C) \int \tilde{f} d\tilde{h} = ||_{\alpha \in [0,1]} [(C) \int f_\alpha^-, dh_\alpha^-, (C) \int f_\alpha^+, dh_\alpha^+] \tag{9}$$

7. Step: By examining the two stage hierarchical process of the generalized choquet integral, the entire location performance obtained from all criteria is reduced to a fuzzy number \tilde{L} .

8. Step: The fuzzy number \tilde{L} can be defuzzified using Equation (1) and overall location performances compared if $\mu_{\tilde{L}}(x)$ is the membership function of \tilde{L} .

3. Field Hospital Location Selection Using Fuzzy Choquet Integral

In this section, the field hospital location selection problem is defined. Then, the details on the application of fuzzy Choquet integral methodology to this problem are presented and the obtained results are discussed.

3.1. Problem Definition

COVID-19 virus has caused millions of people to be infected and millions of people to die since the day it emerged. Millions of people in Turkey have been exposed to this virus and thousands of people died. Therefore, combating the virus has become the most important agenda for Turkey like many other countries. Undoubtedly, one of the most important elements in the fight against this virus is the construction of field hospitals dedicated to COVID-19 patients. In this study, a field hospital location selection problem is analyzed for Turkey's 3rd largest city of Izmir where the population is almost 4.5 million.

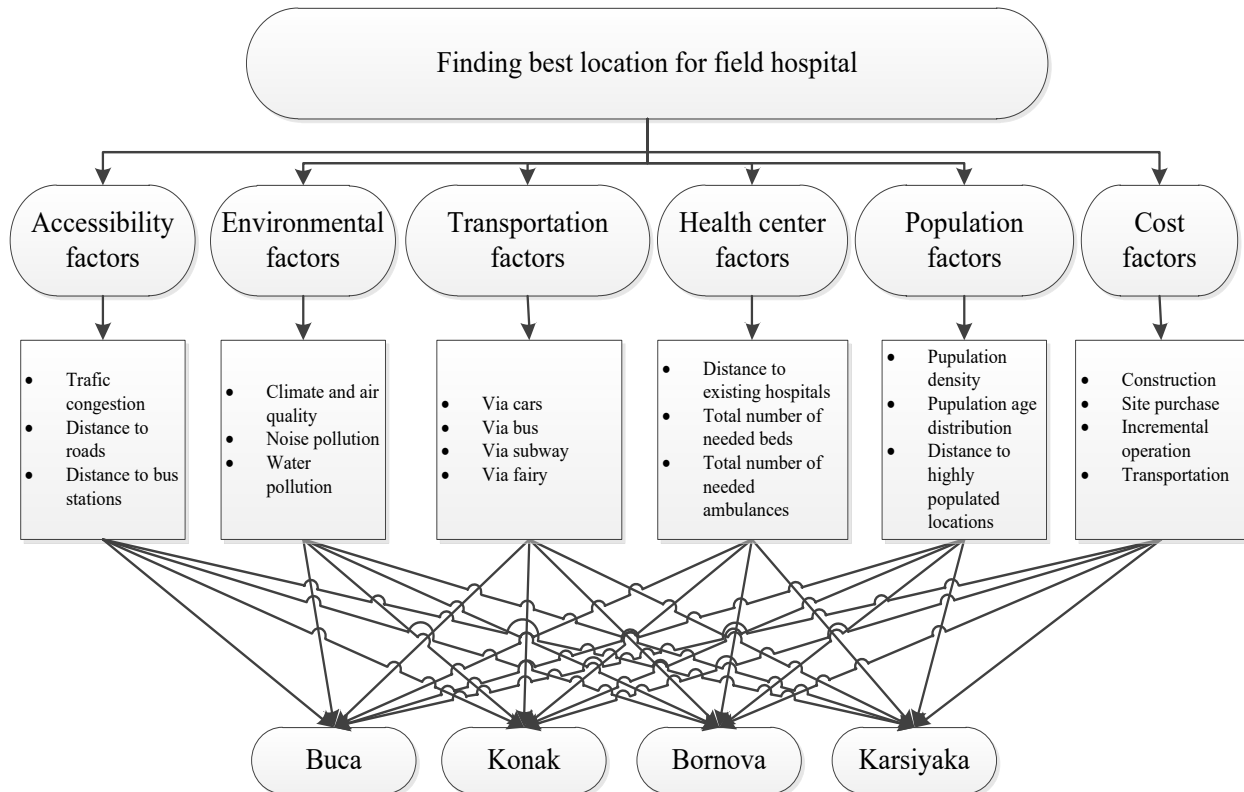

Figure 1. Hierarchical Structure of the Field Hospital Location Problem

As shown in Figure 1, there are 6 main-criteria and 20 sub-criteria determined by five experts. These five experts are experienced and working in health sector. This number of experts was selected in order to obtain results in a reasonable time. Besides, Figure 1 also presents the hierarchical structure of the problem. The four alternative locations in Izmir (i.e., Bornova, Buca, Karsiyaka, and Konak) are considered (see Figure 2). The experts provide their assessments on criteria and alternatives using the scale presented in Table 1.

Field hospital location selection criteria were decided from (Behzadi and Alesheikh, 2013: 36; Kim et al., 2015: 2730; Vahidnia et al., 2009: 3048; Moradian et al., 2017 9). Besides, the views of experts who experienced in health sector were also considered during the decision of the criteria and the hierarchical structure. Four different alternative locations were also determined by the experts for the construction of the field hospital. The descriptions of criteria are expressed as follows:

Accessibility Factors: People should be able to reach the field hospital quickly in case of an emergency. Hence, the field hospital should be close to roads and bus stops. Moreover, the selected location of the field hospital should not have high traffic congestion.

Environmental Factors: The location of the field hospital should have suitable environmental conditions as it will provide long-term service since it is not known when the pandemic conditions will end. Among these conditions, climate and air quality, noise pollution and water pollution are the sub-criteria considered under environmental factors. It must be away from industrial zones on the grounds that these zones generally have high levels of air, water and noise pollution.

Transportation Factors: Transportation factors are one of the most important factors in deciding the location of the field hospital. Field hospital should be accessible. People should be able to reach the field hospital whenever they want via car, bus, subway or fairy.

Health Center Factors: The field hospital is expected to serve a high number of patients since İzmir is a highly populated city. That is why it is possible that the capacity of the field hospital may not be enough for all patients at the peak periods of the pandemic. Hence, it should be constructed at a location which is not far from the existing hospitals. Besides, the number of needed beds and the number of needed ambulances must also be considered under health center factors.

Population Factors: The field hospital is constructed to provide treatment to people's emergent health problems during the pandemic period. Therefore, it should not be constructed in a location which is very far from the city center. Besides, the average age of the population must be considered. It is known that the rate of hospital admissions of the young population is very low.

Cost Factors: There are various costs (i.e., costs associated with construction workers and materials, land purchase cost and incremental operation cost) associated with the construction of a field hospital. The location that satisfies these cost factors at the most appropriate level should be selected.

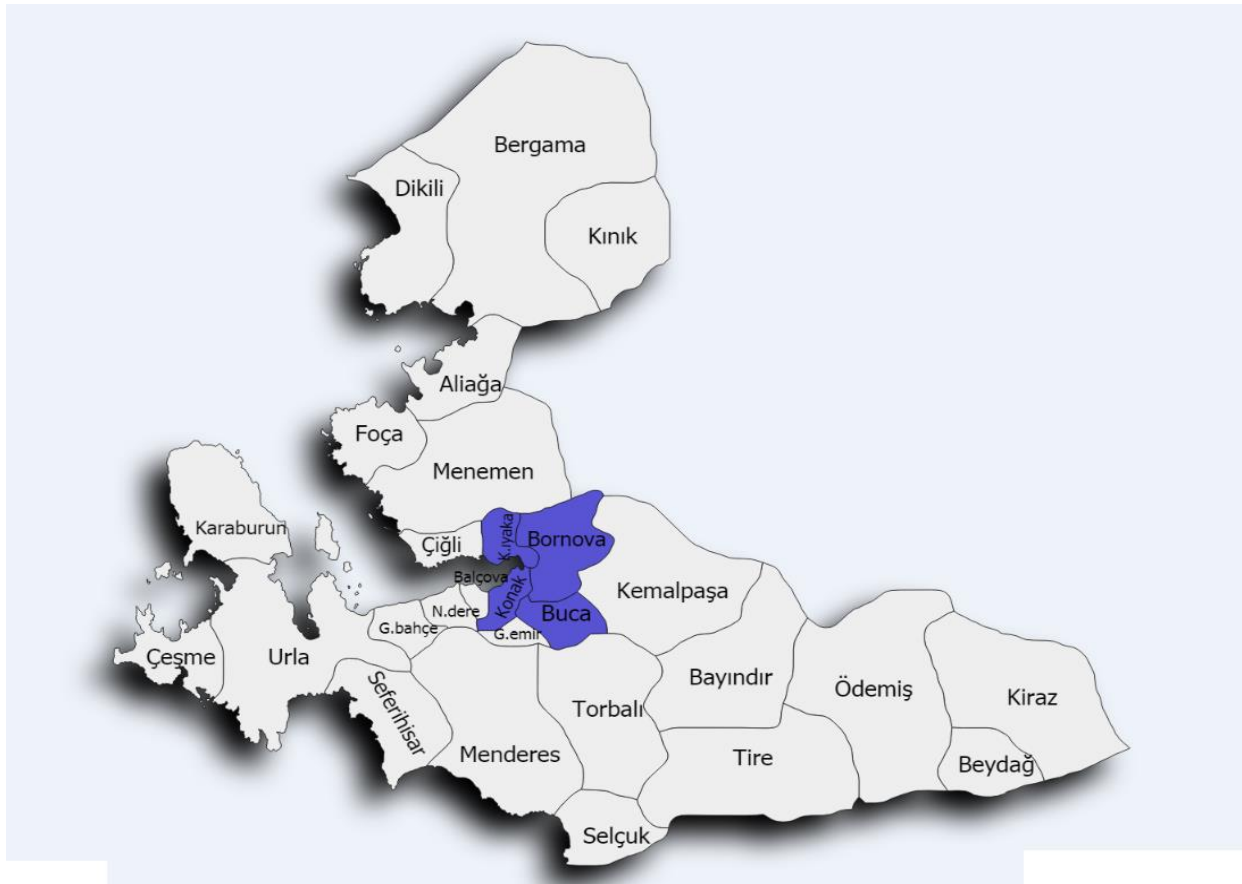

Figure 2. Field Hospital Location Alternatives

The symbols in Table 2 were employed in order to define sub-criteria easier. Experts created the individual importance of sub-criteria and main criteria as well as tolerance intervals. They also evaluated each alternative field hospital location linguistically (see Table 3).

TFNs are used in order to evaluate the linguistic terms. The tolerance intervals in Table 3 are gathered in that way: the first two numerical values of the lower linguistic value of a tolerance interval in Table 3 are combined with the last two numerical values of the upper linguistic value of the same tolerance interval. Consider the tolerance interval [M, EH]. The corresponding numerical values of M and EH are (0.32, 0.41, 0.58, 0.65) and (1.00, 1.00, 1.00, 1.00), respectively. After combining these values, the tolerance interval is determined as (0.32, 0.41, 1.00, 1.00). Five experts' compromised evaluations are presented in Table 4. In order to combine the separate evaluation of each expert, arithmetic mean of the values was taken into consideration.

3.2. Application of the Steps of Fuzzy Choquet Integral

Evaluation results with respect to $\alpha = 0$ are given in Table 5. Equations (2) and (3) are used for the sub-criteria and main criteria respectively. As an example, the value [0.24, 0.76] of “sub-criterion A_1 and location 1 (Buca)” is calculated as follows:

$$f, f_i^\alpha = [f_{i,\alpha}^-, f_{i,\alpha}^+] = \frac{[0.48, 0.77] - [0.25, 1.00] + [1, 1]}{2} = [0.24, 0.76]$$

The other normalized discrepancies between for location 1 (Buca) and main criterion A at $\alpha = 0$ are $\bar{f}_2^0 = [0.39, 0.73]$ and $\bar{f}_3^0 = [0.31, 0.67]$. Their corresponding degrees of individual importance are $\bar{g}_1^0 = [0.57, 0.82]$, $\bar{g}_2^0 = [0.83, 0.96]$ and $\bar{g}_3^0 = [0.61, 0.88]$. First, the sequence $\bar{f}_{i,0}^-$ is sorted, where $i=1, 2$ and 3 , as follows:

$$f_{\bar{A}_1} = 0.24 < f_{\bar{A}_3} = 0.31 < f_{\bar{A}_2} = 0.39$$

$$h_{\bar{A}_1} = 0.57, h_{\bar{A}_3} = 0.61, h_{\bar{A}_2} = 0.83$$

$$h_1 = 0.57, h_2 = 0.61, h_3 = 0.83$$

Table 2. Field Hospital Location Criteria Along with Their Short Forms

Criteria	Short forms of criteria
<i>Accessibility</i>	A
1. Traffic congestion	A_1
2. Distance to roads	A_2
3. Distance to bus stations	A_3
<i>Environmental</i>	E
1. Climate and air quality	E_1
2. Noise pollution	E_2
3. Water pollution	E_3
<i>Health center</i>	HC
1. Distance to existing hospitals	HC_1
2. Total number of needed beds	HC_2
3. Total number of needed ambulances	HC_3
<i>Transportation</i>	T
1. Via cars	T_1
2. Via bus	T_2
3. Via subway	T_3
4. Via fairy	T_4
<i>Population</i>	P
1. Population density	P_1
2. Population age distribution	P_2
3. Distance to highly populated locations	P_3
<i>Costs</i>	C
1. Construction	C_1
2. Site purchase	C_2
3. Incremental operation	C_3
4. Transportation	C_4

By solving the following equation for λ the fuzzy measures $h(N_{(i)}), i = 1, 2, \dots, n$ are obtained as follows:

$$1 = h(S) = \frac{1}{\lambda} \{[(1 + 0.57) + (1 + 0.61) + (1 + 0.83)] - 1\}$$

That is,

$$\lambda = -0.9625$$

The fuzzy measures are,

$$h(N_{(3)}) = h_3 = 0.61$$

$$h(N_{(2)}) = h_2 + h(N_{(3)}) + \lambda h_2 h(N_{(3)}) = 0.96$$

$$h(N_{(1)}) = h_1 + h(N_{(2)}) + \lambda h_1 h(N_{(2)}) = 1$$

Tables 6 and 8 summarize the all fuzzy measures and λ values, which are calculated in the same way above.

The aggregated Choquet integral values for the main criterion A are calculated as follows:

$$(A) = \int f_{\alpha=0}^- dh_{\alpha=0}^- = 1(0.24) + 0.96(0.31 - 0.24) + 0.61(0.39 - 0.31) = 0.355$$

$$(A) = \int f_{\alpha=0}^+ dh_{\alpha=0}^+ = 0.747$$

That is,

$$(A) = \int \tilde{f} d\tilde{h} = [0.355, 0.747]$$

The normalized discrepancies and location values are presented in Tables 5 and 7. The Overall Location Value (OLV) is calculated by using the last step of Choquet integral algorithm (see Table 9). Table 9 also presents the defuzzified OLVs using Choquet integral. For example, the overall Choquet integral value at $\alpha = 0$ for location 1 (Buca) is calculated as follows:

$$\lambda = -0.99, h(N_{(6)}) = 0.87, h(N_{(5)}) = 0.96, h(N_{(4)}) = 0.99, h(N_{(3)}) = 1.0, h(N_{(2)}) = 1.0, h(N_{(1)}) = 1.0 \text{ and finally,}$$

$$(A) = \int \tilde{f} d\tilde{h} = [0.353, 0.798].$$

From Table 9, the defuzzified OLVs of Bornova, Karsiyaka, Konak and Buca using generalized Choquet Integral were calculated as 0.675, 0.630, 0.591 and 0.585, respectively. This means that the ranking order from the best to the worst is Bornova, Karsiyaka, Konak and Buca. The best alternative Bornova has the largest weights for *accessibility*, *health center* and *transportation* while Buca is the best alternative for two main criteria: *population and cost*. Karsiyaka is better than the other alternative locations for only one main criterion (i.e. *environment*). Similar comments can be made for the sub-criteria based on the results presented in Table 9. As a result, it can be stated Bornova is the most suitable location for the field hospital.

Conclusions

The COVID-19 pandemic started in China at the end of 2019 affected the health systems of nearly all countries in the world. Hospitals experienced capacity shortages due to an ever-increasing number of patients. Local and central governments established field hospitals to ensure that all patients receive the necessary medical treatment. One of the most important factors affecting the utilization of a field hospital is its location. Hence all relevant criteria must be considered while determining the location of a field hospital. Classical MCDM techniques can be used for this location problem. However, preferences of decision makers cannot be represented linguistically in these techniques. Therefore, the decision-maker has the advantage of evaluating the criteria by using linguistic expressions in this method. Another advantage of this method is that although it takes into account the interaction between the criteria, obtaining a solution in a long time can be expressed as the limitation of the study. In this study, we use fuzzy Choquet integral, a MCDM technique allowing for linguistic assessments, in order to determine the most suitable location for a field hospital to be built for COVID- 19 patients. The current study can be extended in several directions. First, the most suitable medical equipment to be used in field hospitals can be evaluated by using fuzzy Choquet integral. Second, multi objective decision making techniques such as goal programming and linear physical programming can be employed to determine the most suitable locations for field hospitals. Finally, the interrelationships among the factors that affect the location choice for field hospitals can be analyzed using interpretive structural modeling (ISM) or Decision Making Trial and Evaluation Laboratory (DEMATEL).

Table 3. The Evaluation Form of Decision-Maker 1

Criteria	Individual importance	The tolerance interval of the decision maker	Linguistic evaluation			
			Buca	Konak	Bayrakli	Karsiyaka
<i>Accessibility</i>	EH					
1. Traffic congestion	H	[M, EH]	M	SH	EH	H
2. Distance to roads	VH	[H, EH]	H	H	EH	VH
3. Distance to bus stations	M	[SL, H]	SL	VH	H	H
<i>Environmental</i>	H					
1. Climate and air quality	VH	[H, EH]	H	VH	EH	H
2. Noise pollution	SH	[M, H]	H	M	H	M
3. Water pollution	H	[SH, VH]	SH	H	VH	VH
<i>Health center</i>	M					
1. Distance to existing hospitals	SH	[M, VH]	M	H	VH	SH
2. Total number of needed beds	VH	[SH, EH]	SH	VH	EH	H
3. Total number of ambulances	H	[M, EH]	M	H	EH	VH
<i>Transportation</i>	EH					
1. Via cars	H	[SL, VH]	SL	M	VH	H
2. Via public transportation	M	[L, EH]	H	SL	EH	M
3. Via subway	SH	[VL, VH]	M	SL	VH	M
4. Via fairy	SH	[VL, VH]	M	SH	VH	H
<i>Population</i>	H					
1. Population number/density	VH	[H, EH]	H	VH	EH	H
2. Population age distribution	M	[M, EH]	H	M	EH	VH
3. Distance to population	VH	[H, EH]	VH	H	EH	VH
<i>Costs</i>	H					
1. Construction	VH	[M, VH]	H	M	VH	H
2. Site purchase	EH	[SL, VH]	VH	SL	VH	M
3. Incremental operation	H	[H, EH]	EH	H	EH	VH
4. Transportation	M	[M, VH]	H	H	VH	VH

Table 4. Comprised Evaluation of Five Experts

Criteria	Individual importance	The tolerance interval of the experts	Linguistic evaluation			
			Buca	Konak	Bornova	Karsiyaka
A	(0.87, 0.90, 0.96, 0.98)					
A ₁	(0.57, 0.64, 0.77, 0.82)	(0.25, 0.33, 0.98, 1.00)	(0.48, 0.55, 0.71, 0.77)	(0.50, 0.56, 0.71, 0.77)	(0.94, 0.98, 0.98, 1.00)	(0.65, 0.71, 0.84, 0.89)
A ₂	(0.83, 0.87, 0.93, 0.96)	(0.46, 0.51, 0.99, 1.00)	(0.78, 0.83, 0.89, 0.92)	(0.58, 0.63, 0.78, 0.83)	(0.97, 0.99, 0.99, 1.00)	(0.68, 0.75, 0.82, 0.86)
A ₃	(0.61, 0.67, 0.82, 0.88)	(0.43, 0.48, 0.97, 0.99)	(0.61, 0.65, 0.74, 0.78)	(0.73, 0.79, 0.90, 0.95)	(0.91, 0.94, 0.97, 0.99)	(0.84, 0.91, 0.95, 0.98)
E	(0.64, 0.70, 0.85, 0.90)					
E ₁	(0.68, 0.75, 0.82, 0.86)	(0.47, 0.54, 0.99, 1.00)	(0.69, 0.75, 0.89, 0.94)	(0.75, 0.79, 0.84, 0.87)	(0.68, 0.74, 0.86, 0.91)	(0.98, 0.99, 0.99, 1.00)
E ₂	(0.60, 0.66, 0.82, 0.87)	(0.24, 0.29, 0.95, 0.98)	(0.53, 0.60, 0.76, 0.82)	(0.34, 0.40, 0.56, 0.62)	(0.44, 0.52, 0.66, 0.72)	(0.84, 0.91, 0.95, 0.98)
E ₃	(0.68, 0.74, 0.86, 0.91)	(0.47, 0.53, 0.98, 1.00)	(0.63, 0.69, 0.84, 0.89)	(0.76, 0.82, 0.93, 0.97)	(0.88, 0.94, 0.96, 0.99)	(0.94, 0.98, 0.98, 1.00)
HC	(0.72, 0.78, 0.87, 0.91)					
HC ₁	(0.64, 0.69, 0.82, 0.85)	(0.30, 0.37, 0.98, 1.00)	(0.53, 0.60, 0.76, 0.82)	(0.61, 0.66, 0.80, 0.86)	(0.93, 0.98, 0.98, 1.00)	(0.73, 0.79, 0.86, 0.89)
HC ₂	(0.66, 0.72, 0.82, 0.87)	(0.45, 0.52, 0.96, 0.98)	(0.69, 0.75, 0.89, 0.93)	(0.57, 0.64, 0.74, 0.79)	(0.88, 0.91, 0.96, 0.98)	(0.60, 0.67, 0.79, 0.84)
HC ₃	(0.70, 0.76, 0.88, 0.93)	(0.38, 0.44, 0.97, 0.99)	(0.57, 0.64, 0.77, 0.82)	(0.53, 0.59, 0.74, 0.79)	(0.91, 0.94, 0.97, 0.99)	(0.68, 0.75, 0.82, 0.86)
T	(0.91, 0.94, 0.97, 0.99)					
T ₁	(0.77, 0.83, 0.92, 0.96)	(0.46, 0.51, 0.99, 1.00)	(0.58, 0.63, 0.75, 0.80)	(0.69, 0.75, 0.85, 0.89)	(0.97, 0.99, 0.99, 1.00)	(0.76, 0.82, 0.93, 0.97)
T ₂	(0.52, 0.58, 0.75, 0.81)	(0.13, 0.18, 0.96, 0.98)	(0.56, 0.63, 0.78, 0.84)	(0.23, 0.29, 0.44, 0.51)	(0.86, 0.90, 0.96, 0.98)	(0.32, 0.41, 0.58, 0.65)
T ₃	(0.62, 0.68, 0.81, 0.85)	(0.24, 0.28, 0.98, 1.00)	(0.53, 0.59, 0.74, 0.79)	(0.46, 0.52, 0.64, 0.69)	(0.94, 0.98, 0.98, 1.00)	(0.60, 0.67, 0.79, 0.84)
T ₄	(0.59, 0.65, 0.79, 0.83)	(0.21, 0.24, 0.97, 0.99)	(0.60, 0.67, 0.79, 0.84)	(0.47, 0.53, 0.69, 0.75)	(0.91, 0.94, 0.97, 0.99)	(0.60, 0.67, 0.79, 0.84)
P	(0.73, 0.79, 0.88, 0.91)					
P ₁	(0.67, 0.73, 0.86, 0.91)	(0.33, 0.40, 0.98, 1.00)	(0.95, 0.98, 0.98, 1.00)	(0.73, 0.79, 0.90, 0.95)	(0.41, 0.48, 0.64, 0.71)	(0.77, 0.83, 0.92, 0.96)
P ₂	(0.65, 0.71, 0.84, 0.89)	(0.46, 0.52, 0.99, 1.00)	(0.98, 0.99, 0.99, 1.00)	(0.57, 0.63, 0.75, 0.80)	(0.72, 0.76, 0.86, 0.89)	(0.76, 0.82, 0.88, 0.92)
P ₃	(0.70, 0.76, 0.88, 0.93)	(0.27, 0.32, 0.99, 1.00)	(0.97, 0.99, 0.99, 1.00)	(0.66, 0.72, 0.87, 0.92)	(0.44, 0.52, 0.66, 0.72)	(0.84, 0.91, 0.95, 0.98)
C	(0.83, 0.86, 0.95, 0.98)					
C ₁	(0.70, 0.76, 0.88, 0.93)	(0.25, 0.33, 0.97, 0.99)	(0.48, 0.55, 0.71, 0.77)	(0.39, 0.46, 0.62, 0.68)	(0.91, 0.94, 0.97, 0.99)	(0.56, 0.63, 0.78, 0.84)
C ₂	(0.90, 0.94, 0.97, 0.99)	(0.52, 0.57, 0.99, 1.00)	(0.67, 0.73, 0.86, 0.91)	(0.69, 0.74, 0.83, 0.87)	(0.97, 0.99, 0.99, 1.00)	(0.72, 0.78, 0.87, 0.91)
C ₃	(0.53, 0.60, 0.76, 0.82)	(0.37, 0.44, 0.97, 0.99)	(0.50, 0.56, 0.68, 0.73)	(0.76, 0.82, 0.93, 0.97)	(0.91, 0.94, 0.97, 0.99)	(0.81, 0.87, 0.93, 0.96)
C ₄	(0.57, 0.64, 0.77, 0.82)	(0.41, 0.47, 0.98, 1.00)	(0.73, 0.79, 0.88, 0.91)	(0.61, 0.66, 0.80, 0.86)	(0.95, 0.98, 0.98, 1.00)	(0.80, 0.86, 0.91, 0.93)

Table 5. Generalized Choquet Integral Calculation Results for $\alpha = 0$.

Dimensions and Criteria	Individual importance of criteria $\bar{h}_i = [h_i^-, h_i^+]$	The alternative value $[(C) \int f^- dh^-, (C) \int f^+ dh^+]$ and normalized discrepancy $\bar{f}_i = [f_i^-, f_i^+]$			
		Linguistic evaluation			
		Buca	Konak	Bornova	Karsiyaka
<i>Accessibility</i>		(0.355, 0.747)	(0.337, 0.754)	(0.482, 0.863)	(0.388, 0.809)
A_1	(0.57, 0.82)	(0.24, 0.76)	(0.25, 0.76)	(0.47, 0.875)	(0.325, 0.82)
A_2	(0.83, 0.96)	(0.39, 0.73)	(0.29, 0.685)	(0.485, 0.77)	(0.34, 0.7)
A_3	(0.61, 0.88)	(0.31, 0.675)	(0.37, 0.76)	(0.46, 0.78)	(0.425, 0.775)
<i>Environmental</i>		(0.327, 0.782)	(0.362, 0.745)	(0.399, 0.758)	(0.480, 0.856)
E_1	(0.68, 0.86)	(0.345, 0.735)	(0.375, 0.7)	(0.34, 0.72)	(0.49, 0.765)
E_2	(0.60, 0.87)	(0.275, 0.79)	(0.18, 0.69)	(0.23, 0.74)	(0.43, 0.87)
E_3	(0.68, 0.91)	(0.315, 0.71)	(0.38, 0.75)	(0.44, 0.76)	(0.47, 0.765)
<i>Health center</i>		(0.327, 0.757)	(0.297, 0.768)	(0.462, 0.843)	(0.355, 0.786)
HC_1	(0.64, 0.85)	(0.265, 0.76)	(0.305, 0.78)	(0.465, 0.85)	(0.365, 0.795)
HC_2	(0.66, 0.87)	(0.355, 0.74)	(0.295, 0.67)	(0.45, 0.765)	(0.31, 0.695)
HC_3	(0.70, 0.93)	(0.29, 0.72)	(0.27, 0.705)	(0.46, 0.805)	(0.345, 0.74)
<i>Transportation</i>		(0.289, 0.776)	(0.228, 0.715)	(0.4597, 0.880)	(0.297, 0.760)
T_1	(0.77, 0.96)	(0.29, 0.67)	(0.345, 0.715)	(0.485, 0.77)	(0.38, 0.755)
T_2	(0.52, 0.81)	(0.29, 0.855)	(0.125, 0.69)	(0.44, 0.925)	(0.17, 0.76)
T_3	(0.62, 0.85)	(0.265, 0.775)	(0.23, 0.725)	(0.47, 0.88)	(0.3, 0.8)
T_4	(0.59, 0.83)	(0.305, 0.815)	(0.24, 0.77)	(0.46, 0.89)	(0.305, 0.815)
<i>Population</i>		(0.487, 0.862)	(0.370, 0.823)	(0.309, 0.724)	(0.409, 0.852)
P_1	(0.67, 0.91)	(0.475, 0.835)	(0.365, 0.81)	(0.205, 0.69)	(0.385, 0.815)
P_2	(0.65, 0.89)	(0.49, 0.77)	(0.285, 0.67)	(0.36, 0.715)	(0.38, 0.73)
P_3	(0.70, 0.93)	(0.485, 0.865)	(0.33, 0.825)	(0.22, 0.725)	(0.42, 0.855)
<i>Costs</i>		(0.256, 0.695)	(0.304, 0.715)	(0.460, 0.795)	(0.359, 0.759)
C_1	(0.70, 0.93)	(0.245, 0.76)	(0.2, 0.715)	(0.46, 0.87)	(0.285, 0.795)
C_2	(0.90, 0.99)	(0.335, 0.695)	(0.345, 0.675)	(0.485, 0.74)	(0.36, 0.695)
C_3	(0.53, 0.82)	(0.255, 0.68)	(0.385, 0.8)	(0.46, 0.81)	(0.41, 0.795)
C_4	(0.57, 0.82)	(0.365, 0.75)	(0.305, 0.725)	(0.475, 0.795)	(0.4, 0.76)

Table 6. Fuzzy Measures for $\alpha = 0$.

Buca		Konak		Bornova		Karsiyaka	
$h^- = (K_{(i)})$	$h^+ = (K_{(i)})$	$h^- = (K_{(i)})$	$h^+ = (K_{(i)})$	$h^- = (K_{(i)})$	$h^+ = (K_{(i)})$	$h^- = (K_{(i)})$	$h^+ = (K_{(i)})$
fuzzy measures							
$\lambda = -0,9625$	$\lambda = -0,9991$	$\lambda = -0,9625$	$\lambda = -0,9991$	$\lambda = -0,9625$	$\lambda = -0,9991$	$\lambda = -0,9625$	$\lambda = -0,9991$
$h^-(K_{(3)})=0,61$	$h^+(K_{(3)})=0,82$	$h^-(K_{(3)})=0,61$	$h^+(K_{(3)})=0,88$	$h^-(K_{(3)})=0,83$	$h^+(K_{(3)})=0,875$	$h^-(K_{(3)})=0,61$	$h^+(K_{(3)})=0,82$
$h^-(K_{(2)})=0,956$	$h^+(K_{(2)})=0,994$	$h^-(K_{(2)})=0,953$	$h^+(K_{(2)})=0,979$	$h^-(K_{(2)})=0,945$	$h^+(K_{(2)})=0,986$	$h^-(K_{(2)})=0,953$	$h^+(K_{(2)})=0,979$
$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$
$\lambda = -0,9445$	$\lambda = -0,9982$	$\lambda = -0,9445$	$\lambda = -0,9982$	$\lambda = -0,9445$	$\lambda = -0,9982$	$\lambda = -0,9445$	$\lambda = -0,9982$
$h^-(K_{(3)})=0,68$	$h^+(K_{(3)})=0,87$	$h^-(K_{(3)})=0,68$	$h^+(K_{(3)})=0,91$	$h^-(K_{(3)})=0,68$	$h^+(K_{(3)})=0,91$	$h^-(K_{(3)})=0,68$	$h^+(K_{(3)})=0,87$
$h^-(K_{(2)})=0,923$	$h^+(K_{(2)})=0,983$	$h^-(K_{(2)})=0,923$	$h^+(K_{(2)})=0,989$	$h^-(K_{(2)})=0,923$	$h^+(K_{(2)})=0,990$	$h^-(K_{(2)})=0,923$	$h^+(K_{(2)})=0,990$
$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$
$\lambda = -0,9513$	$\lambda = -0,9985$	$\lambda = -0,9513$	$\lambda = -0,9985$	$\lambda = -0,9513$	$\lambda = -0,9985$	$\lambda = -0,9513$	$\lambda = -0,9985$
$h^-(K_{(3)})=0,66$	$h^+(K_{(3)})=0,85$	$h^-(K_{(3)})=0,64$	$h^+(K_{(3)})=0,85$	$h^-(K_{(3)})=0,64$	$h^+(K_{(3)})=0,85$	$h^-(K_{(3)})=0,64$	$h^+(K_{(3)})=0,85$
$h^-(K_{(2)})=0,920$	$h^+(K_{(2)})=0,982$	$h^-(K_{(2)})=0,898$	$h^+(K_{(2)})=0,991$	$h^-(K_{(2)})=0,914$	$h^+(K_{(2)})=0,991$	$h^-(K_{(2)})=0,914$	$h^+(K_{(2)})=0,991$
$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$
$\lambda = -0,98$	$\lambda = -0,9998$	$\lambda = -0,98$	$\lambda = -0,9998$	$\lambda = -0,98$	$\lambda = -0,9998$	$\lambda = -0,98$	$\lambda = -0,9998$

$h^-(K_{(4)})=0,59$	$h^+(K_{(4)})=0,855$	$h^-(K_{(4)})=0,77$	$h^+(K_{(4)})=0,83$	$h^-(K_{(4)})=0,77$	$h^+(K_{(4)})=0,83$	$h^-(K_{(4)})=0,77$	$h^+(K_{(4)})=0,83$
$h^-(K_{(3)})=0,915$	$h^+(K_{(3)})=0,975$	$h^-(K_{(3)})=0,915$	$h^+(K_{(3)})=0,975$	$h^-(K_{(3)})=0,915$	$h^+(K_{(3)})=0,975$	$h^-(K_{(3)})=0,915$	$h^+(K_{(3)})=0,975$
$h^-(K_{(2)})=0,969$	$h^+(K_{(2)})=0,996$	$h^-(K_{(2)})=0,979$	$h^+(K_{(2)})=0,999$	$h^-(K_{(2)})=0,979$	$h^+(K_{(2)})=0,995$	$h^-(K_{(2)})=0,979$	$h^+(K_{(2)})=0,995$
$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$
$\lambda = -0,9546$	$\lambda = -0,9992$	$\lambda = -0,9546$	$\lambda = -0,9992$	$\lambda = -0,9546$	$\lambda = -0,9992$	$\lambda = -0,9546$	$\lambda = -0,9992$
$h^-(K_{(3)})=0,65$	$h^+(K_{(3)})=0,93$	$h^-(K_{(3)})=0,67$	$h^+(K_{(3)})=0,93$	$h^-(K_{(3)})=0,65$	$h^+(K_{(3)})=0,93$	$h^-(K_{(3)})=0,70$	$h^+(K_{(3)})=0,93$
$h^-(K_{(2)})=0,916$	$h^+(K_{(2)})=0,994$	$h^-(K_{(2)})=0,922$	$h^+(K_{(2)})=0,994$	$h^-(K_{(2)})=0,916$	$h^+(K_{(2)})=0,993$	$h^-(K_{(2)})=0,922$	$h^+(K_{(2)})=0,994$
$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$
$\lambda = -0,9933$	$\lambda = -0,9999$	$\lambda = -0,9933$	$\lambda = -0,9999$	$\lambda = -0,9933$	$\lambda = -0,9999$	$\lambda = -0,9933$	$\lambda = -0,9999$
$h^-(K_{(4)})=0,57$	$h^+(K_{(4)})=0,93$	$h^-(K_{(4)})=0,53$	$h^+(K_{(4)})=0,82$	$h^-(K_{(4)})=0,90$	$h^+(K_{(4)})=0,87$	$h^-(K_{(4)})=0,53$	$h^+(K_{(4)})=0,93$
$h^-(K_{(3)})=0,960$	$h^+(K_{(3)})=0,987$	$h^-(K_{(3)})=0,956$	$h^+(K_{(3)})=0,968$	$h^-(K_{(3)})=0,960$	$h^+(K_{(3)})=0,977$	$h^-(K_{(3)})=0,800$	$h^+(K_{(3)})=0,987$
$h^-(K_{(2)})=0,985$	$h^+(K_{(2)})=1$	$h^-(K_{(2)})=0,983$	$h^+(K_{(2)})=0,998$	$h^-(K_{(2)})=0,985$	$h^+(K_{(2)})=0,998$	$h^-(K_{(2)})=0,985$	$h^+(K_{(2)})=0,998$
$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$

Table 7. Generalized Choquet Integral Calculation Results for $\alpha = 1$.

Dimensions and Criteria	Individual importance of criteria	The alternative value $[(C) \int f^- dh^-, (C) \int f^+ dh^+]$ and normalized discrepancy $\bar{f}_i = [f_i^-, f_i^+]$				
		$\bar{h}_i = [h_i^-, h_i^+]$	Buca	Konak	Bornova	Karsiyaka
<i>Accessibility</i>			(0.407, 0.689)	(0.379, 0.704)	(0.500, 0.811)	(0.439, 0.747)
A_1	(0.64, 0.77)		(0.285, 0.69)	(0.29, 0.69)	(0.5, 0.825)	(0.365, 0.755)
A_2	(0.87, 0.93)		(0.42, 0.69)	(0.32, 0.635)	(0.5, 0.74)	(0.38, 0.655)
A_3	(0.67, 0.82)		(0.34, 0.63)	(0.41, 0.71)	(0.448, 0.710)	(0.499, 0.812)
<i>Environmental</i>			(0.372, 0.724)	(0.406, 0.693)	(0.375, 0.66)	(0.5, 0.725)
E_1	(0.75, 0.82)		(0.38, 0.675)	(0.4, 0.65)	(0.285, 0.685)	(0.48, 0.83)
E_2	(0.66, 0.82)		(0.325, 0.735)	(0.225, 0.635)	(0.48, 0.715)	(0.5, 0.725)
E_3	(0.74, 0.86)		(0.355, 0.655)	(0.42, 0.7)	(0.5, 0.725)	(0.48, 0.715)
<i>Health center</i>			(0.377, 0.693)	(0.337, 0.702)	(0.495, 0.797)	(0.398, 0.734)
HC_1	(0.69, 0.82)		(0.31, 0.695)	(0.34, 0.715)	(0.5, 0.805)	(0.405, 0.745)
HC_2	(0.72, 0.82)		(0.395, 0.685)	(0.34, 0.61)	(0.475, 0.72)	(0.355, 0.635)
HC_3	(0.76, 0.88)		(0.335, 0.665)	(0.31, 0.65)	(0.485, 0.765)	(0.39, 0.69)
<i>Transportation</i>			(0.342, 0.792)	(0.361, 0.714)	(0.499, 0.886)	(0.402, 0.769)
T_1	(0.83, 0.92)		(0.32, 0.62)	(0.38, 0.67)	(0.5, 0.74)	(0.415, 0.71)
T_2	(0.58, 0.75)		(0.335, 0.8)	(0.165, 0.63)	(0.47, 0.89)	(0.225, 0.7)
T_3	(0.68, 0.81)		(0.305, 0.73)	(0.27, 0.68)	(0.5, 0.85)	(0.345, 0.755)
T_4	(0.65, 0.79)		(0.35, 0.775)	(0.28, 0.725)	(0.485, 0.865)	(0.35, 0.775)
<i>Population</i>			(0.500, 0.828)	(0.391, 0.770)	(0.349, 0.669)	(0.451, 0.807)
P_1	(0.73, 0.86)		(0.5, 0.79)	(0.405, 0.75)	(0.25, 0.62)	(0.425, 0.76)
P_2	(0.71, 0.84)		(0.5, 0.735)	(0.32, 0.615)	(0.385, 0.67)	(0.415, 0.68)
P_3	(0.76, 0.88)		(0.5, 0.835)	(0.365, 0.775)	(0.265, 0.67)	(0.46, 0.815)
<i>Costs</i>			(0.391, 0.700)	(0.403, 0.724)	(0.499, 0.793)	(0.439, 0.740)
C_1	(0.76, 0.88)		(0.29, 0.69)	(0.245, 0.645)	(0.485, 0.82)	(0.33, 0.725)
C_2	(0.94, 0.97)		(0.37, 0.645)	(0.375, 0.63)	(0.5, 0.71)	(0.395, 0.65)
C_3	(0.6, 0.76)		(0.295, 0.62)	(0.425, 0.745)	(0.485, 0.765)	(0.45, 0.745)
C_4	(0.64, 0.77)		(0.405, 0.705)	(0.34, 0.665)	(0.5, 0.755)	(0.44, 0.72)

Table 8. Fuzzy Measures for $\alpha = 1$.

Buca		Konak		Bornova		Karsiyaka	
$h^- = (K_{(i)})$	$h^+ = (K_{(i)})$	$h^- = (K_{(i)})$	$h^+ = (K_{(i)})$	$h^- = (K_{(i)})$	$h^+ = (K_{(i)})$	$h^- = (K_{(i)})$	$h^+ = (K_{(i)})$
fuzzy measures							
$\lambda = -0,9813$	$\lambda = -0,9969$	$\lambda = -0,9813$	$\lambda = -0,9969$	$\lambda = -0,9813$	$\lambda = -0,9969$	$\lambda = -0,9813$	$\lambda = -0,9969$
$h^-(K_{(3)})=0,87$	$h^+(K_{(3)})=0,93$	$h^-(K_{(3)})=0,67$	$h^+(K_{(3)})=0,82$	$h^-(K_{(3)})=0,87$	$h^+(K_{(3)})=0,82$	$h^-(K_{(3)})=0,67$	$h^+(K_{(3)})=0,77$
$h^-(K_{(2)})=0,968$	$h^+(K_{(2)})=0,98$	h^-	$h^+(K_{(2)})=0,96$	$h^-(K_{(2)})=0,964$	$h^+(K_{(2)})=0,97$	h^-	$h^+(K_{(2)})=0,96$
$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$
$\lambda = -0,9729$	$\lambda = -0,9551$	$\lambda = -0,9729$	$\lambda = -0,9551$	$\lambda = -0,9729$	$\lambda = -0,9551$	$\lambda = -0,9729$	$\lambda = -0,9551$
$h^-(K_{(3)})=0,75$	$h^+(K_{(3)})=0,82$	$h^-(K_{(3)})=0,74$	$h^+(K_{(3)})=0,86$	$h^-(K_{(3)})=0,75$	$h^+(K_{(3)})=0,91$	$h^-(K_{(3)})=0,75$	$h^+(K_{(3)})=0,83$
$h^-(K_{(2)})=0,950$	$h^+(K_{(2)})=0,97$	h^-	$h^+(K_{(2)})=0,97$	$h^-(K_{(2)})=0,750$	$h^+(K_{(2)})=0,97$	h^-	$h^+(K_{(2)})=0,97$
$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$
$\lambda = -0,9746$	$\lambda = -0,9958$	$\lambda = -0,9746$	$\lambda = -0,9958$	$\lambda = -0,9746$	$\lambda = -0,9958$	$\lambda = -0,9746$	$\lambda = -0,9958$
$h^-(K_{(3)})=0,72$	$h^+(K_{(3)})=0,82$	$h^-(K_{(3)})=0,72$	$h^+(K_{(3)})=0,82$	$h^-(K_{(3)})=0,69$	$h^+(K_{(3)})=0,82$	$h^-(K_{(3)})=0,69$	$h^+(K_{(3)})=0,82$
$h^-(K_{(2)})=0,947$	$h^+(K_{(2)})=0,97$	h^-	$h^+(K_{(2)})=0,98$	$h^-(K_{(2)})=0,938$	$h^+(K_{(2)})=0,98$	h^-	$h^+(K_{(2)})=0,98$
$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$
$\lambda = -0,9912$	$\lambda = -0,9991$	$\lambda = -0,9912$	$\lambda = -0,9991$	$\lambda = -0,9912$	$\lambda = -0,9991$	$\lambda = -0,9912$	$\lambda = -0,9991$
$h^-(K_{(4)})=0,65$	$h^+(K_{(4)})=0,80$	$h^-(K_{(4)})=0,83$	$h^+(K_{(4)})=0,79$	$h^-(K_{(4)})=0,89$	$h^+(K_{(4)})=0,83$	$h^-(K_{(4)})=0,83$	$h^+(K_{(4)})=0,79$
$h^-(K_{(3)})=0,853$	$h^+(K_{(3)})=0,95$	h^-	$h^+(K_{(3)})=0,96$	$h^-(K_{(3)})=0,985$	$h^+(K_{(3)})=0,97$	h^-	$h^+(K_{(3)})=0,96$
$h^-(K_{(2)})=0,981$	$h^+(K_{(2)})=0,99$	h^-	$h^+(K_{(2)})=0,99$	$h^-(K_{(2)})=0,997$	$h^+(K_{(2)})=0,99$	h^-	$h^+(K_{(2)})=0,99$
$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$
$\lambda = -0,9774$	$\lambda = -0,9971$	$\lambda = -0,9774$	$\lambda = -0,9971$	$\lambda = -0,9774$	$\lambda = -0,9971$	$\lambda = -0,9774$	$\lambda = -0,9971$
$h^-(K_{(3)})=0,76$	$h^+(K_{(3)})=0,88$	$h^-(K_{(3)})=0,73$	$h^+(K_{(3)})=0,88$	$h^-(K_{(3)})=0,71$	$h^+(K_{(3)})=0,88$	$h^-(K_{(3)})=0,76$	$h^+(K_{(3)})=0,88$
$h^-(K_{(2)})=0,947$	$h^+(K_{(2)})=0,98$	h^-	$h^+(K_{(2)})=0,98$	h^-	$h^+(K_{(2)})=0,98$	h^-	$h^+(K_{(2)})=0,98$
$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$
$\lambda = -0,9978$	$\lambda = -0,9997$	$\lambda = -0,9978$	$\lambda = -0,9997$	$\lambda = -0,9978$	$\lambda = -0,9997$	$\lambda = -0,9978$	$\lambda = -0,9997$
$h^-(K_{(4)})=0,64$	$h^+(K_{(4)})=0,77$	$h^-(K_{(4)})=0,60$	$h^+(K_{(4)})=0,76$	$h^-(K_{(4)})=0,94$	$h^+(K_{(4)})=0,82$	$h^-(K_{(4)})=0,60$	$h^+(K_{(4)})=0,76$
$h^-(K_{(3)})=0,979$	$h^+(K_{(3)})=0,97$	h^-	$h^+(K_{(3)})=0,94$	$h^-(K_{(3)})=0,979$	$h^+(K_{(3)})=0,95$	h^-	$h^+(K_{(3)})=0,99$
$h^-(K_{(2)})=0,993$	$h^+(K_{(2)})=0,99$	h^-	$h^+(K_{(2)})=0,99$	$h^-(K_{(2)})=0,996$	$h^+(K_{(2)})=0,99$	h^-	$h^+(K_{(2)})=0,99$
$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$	$h^-(K_{(1)})=1$	$h^+(K_{(1)})=1$

Table 9. Defuzzified Overall Alternative Location Values

Criteria	$(C) \int \bar{f} d\bar{h}$				Defuzzified $(C) \int \bar{f} d\bar{h}$			
	Buca	Konak	Bornova	Karsiyaka	Buca	Konak	Bornova	Karsiyaka
OLV	(0.353,0.406,0.784,0.798)	(0.373,0.407,0.766,0.818)	(0.488,0.450,0.880,0.882)	(0.411,0.451,0.809,0.850)	0,585	0,591	0,675*	0,630
A	(0.355,0.407,0.689,0.747)	(0.337,0.379,0.704,0.754)	(0.482,0.5,0.811,0.863)	(0.388,0.439,0.747,0.809)	0,550	0,544	0,664*	0,596
A ₁	(0.24,0.285,0.69,0.76)	(0.25,0.29,0.69,0.76)	(0.47,0.5,0.825,0.875)	(0.325,0.365,0.755,0.82)	0,494	0,498	0,668	0,566
A ₂	(0.39,0.42,0.69,0.73)	(0.29,0.32,0.635,0.685)	(0.485,0.5,0.74,0.77)	(0.34,0.38,0.655,0.7)	0,558	0,483	0,624	0,519
A ₃	(0.31,0.34,0.63,0.675)	(0.37,0.41,0.71,0.76)	(0.46,0.485,0.745,0.78)	(0.425,0.47,0.735,0.775)	0,489	0,563	0,618	0,601
E	(0.327,0.372,0.724,0.782)	(0.362,0.406,0.693,0.745)	(0.399,0.448,0.710,0.758)	(0.480,0.499,0.812,0.856)	0,551	0,552	0,579	0,662*
E ₁	(0.345,0.38,0.675,0.735)	(0.375,0.4,0.65,0.7)	(0.34,0.375,0.66,0.72)	(0.49,0.5,0.725,0.765)	0,534	0,531	0,524	0,620
E ₂	(0.275,0.325,0.735,0.79)	(0.18,0.225,0.635,0.69)	(0.23,0.285,0.685,0.74)	(0.43,0.48,0.83,0.87)	0,531	0,347	0,485	0,653
E ₃	(0.315,0.355,0.655,0.71)	(0.38,0.42,0.7,0.75)	(0.44,0.48,0.715,0.76)	(0.47,0.5,0.725,0.765)	0,509	0,563	0,599	0,615
HC	(0.327,0.377,0.693,0.757)	(0.297,0.337,0.702,0.768)	(0.462,0.495,0.797,0.843)	(0.355,0.398,0.734,0.786)	0,539	0,526	0,649*	0,568
HC ₁	(0.265,0.31,0.695,0.76)	(0.305,0.34,0.715,0.78)	(0.465,0.5,0.805,0.85)	(0.365,0.405,0.745,0.795)	0,508	0,535	0,655	0,578
HC ₂	(0.355,0.395,0.685,0.74)	(0.295,0.34,0.61,0.67)	(0.45,0.475,0.72,0.765)	(0.31,0.355,0.635,0.695)	0,544	0,479	0,603	0,499
HC ₃	(0.29,0.335,0.665,0.72)	(0.27,0.31,0.65,0.705)	(0.46,0.485,0.765,0.805)	(0.345,0.39,0.69,0.74)	0,503	0,484	0,629	0,541
T	(0.289,0.342,0.792,0.776)	(0.228,0.361,0.714,0.715)	(0.459,0.499,0.886,0.880)	(0.297,0.402,0.769,0.760)	0,550	0,505	0,681*	0,557
T ₁	(0.29,0.32,0.62,0.67)	(0.345,0.38,0.67,0.715)	(0.485,0.5,0.74,0.77)	(0.38,0.415,0.71,0.755)	0,475	0,528	0,624	0,565
T ₂	(0.29,0.335,0.8,0.855)	(0.125,0.165,0.63,0.69)	(0.44,0.47,0.89,0.925)	(0.17,0.225,0.7,0.76)	0,570	0,403	0,681	0,464
T ₃	(0.265,0.305,0.73,0.775)	(0.23,0.27,0.68,0.725)	(0.47,0.5,0.85,0.88)	(0.3,0.345,0.755,0.8)	0,519	0,476	0,675	0,550
T ₄	(0.305,0.35,0.775,0.815)	(0.24,0.28,0.725,0.77)	(0.46,0.485,0.865,0.89)	(0.305,0.35,0.775,0.815)	0,561	0,504	0,675	0,561
P	(0.487,0.5,0.828,0.862)	(0.370,0.391,0.770,0.823)	(0.309,0.349,0.669,0.724)	(0.409,0.451,0.807,0.852)	0,669*	0,589	0,513	0,630
P ₁	(0.475,0.5,0.79,0.835)	(0.365,0.405,0.75,0.81)	(0.205,0.25,0.62,0.69)	(0.385,0.425,0.76,0.815)	0,650	0,583	0,441	0,596
P ₂	(0.49,0.5,0.735,0.77)	(0.285,0.32,0.615,0.67)	(0.36,0.385,0.67,0.715)	(0.38,0.415,0.68,0.73)	0,624	0,473	0,533	0,551
P ₃	(0.485,0.5,0.835,0.865)	(0.33,0.365,0.775,0.825)	(0.22,0.265,0.67,0.725)	(0.42,0.46,0.815,0.855)	0,671	0,574	0,470	0,638
C	(0.256,0.391,0.700,0.695)	(0.304,0.403,0.724,0.715)	(0.460,0.499,0.793,0.795)	(0.359,0.439,0.740,0.759)	0,511*	0,537	0,637	0,574
C ₁	(0.245,0.29,0.69,0.76)	(0.2,0.245,0.645,0.715)	(0.46,0.485,0.82,0.87)	(0.285,0.33,0.725,0.795)	0,496	0,451	0,659	0,534
C ₂	(0.335,0.37,0.645,0.695)	(0.345,0.375,0.63,0.675)	(0.485,0.5,0.71,0.74)	(0.36,0.395,0.65,0.695)	0,511	0,506	0,609	0,525
C ₃	(0.255,0.295,0.62,0.68)	(0.385,0.425,0.745,0.8)	(0.46,0.485,0.765,0.81)	(0.41,0.45,0.745,0.795)	0,463	0,589	0,630	0,600
C ₄	(0.365,0.405,0.705,0.75)	(0.305,0.34,0.665,0.725)	(0.475,0.5,0.755,0.795)	(0.4,0.44,0.72,0.76)	0,556	0,509	0,631	0,580

References

- Adalı, E. A., & Tuş, A. (2019). Hospital site selection with distance-based multi-criteria decision-making methods. *International Journal of Healthcare Management*, 1-11.
- Auephanwiriyaikul, S., Keller, J. M., & Gader, P. D. (2002). Generalized Choquet fuzzy integral fusion. *Information fusion*, 3(1), 69-85.
- Aydin, N. (2016). A stochastic mathematical model to locate field hospitals under disruption uncertainty for large-scale disaster preparedness. *An International Journal of Optimization and Control: Theories & Applications (IJOCTA)*, 6(2), 85-102.
- Behzadi, S., & Alesheikh, A. A. (2013). Hospital site selection using a BDI agent model. *International Journal of Geography and Geology*, 2(4), 36-51.
- Cebi, S. (2013). A quality evaluation model for the design quality of online shopping websites. *Electronic Commerce Research and Applications*, 12(2), 124-135.
- Delgado, M., Herrera, F., Herrera-Viedma, E., & Martinez, L. (1998). Combining numerical and linguistic information in group decision making. *Information Sciences*, 107(1-4), 177-194.
- Fortemps, P., & Roubens, M. (1996). Ranking and defuzzification methods based on area compensation. *Fuzzy sets and systems*, 82(3), 319-330.
- Gurbuz, T., Alptekin, S. E., & Alptekin, G. I. (2012). A hybrid MCDM methodology for ERP selection problem with interacting criteria. *Decision Support System*, 54 (1), 206-214.
- Kim, J. I., Senaratna, D. M., Ruza, J., Kam, C., & Ng, S. (2015). Feasibility study on an evidence-based decision-support system for hospital site selection for an aging population. *Sustainability*, 7(3), 2730-2744.
- Kumar, P., Singh, R. K., & Sinha, P. (2016). Optimal site selection for a hospital using a fuzzy extended ELECTRE approach. *Journal of Management Analytics*, 3(2), 115-135.
- Kutlu G. F., Kahraman, C., & Civan, H. N. (2018). A novel hesitant fuzzy EDAS method and its application to hospital selection. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 35(6), 6353-6365.
- Lin, C. T., & Tsai, M. C. (2010). Location choice for direct foreign investment in new hospitals in China by using ANP and TOPSIS. *Quality & Quantity*, 44(2), 375-390.

- Meng, F., & Zhang, Q., (2014). Induced continuous Choquet integral operators and their application to group decision making. *Computer & Industrial Engineering*, 68, 42-53.
- Miç, P., & Antmen, Z. F. (2019). Sağlık Hizmeti Tesis Yerleşimi Probleminin Değerlendirilmesine Çok Kriterli Bulanık Bir Yaklaşım. *European Journal of Science and Technology*, 16, 750-757.
- Moradian, M. J., Ardalan, A., Nejati, A., Boloorani, A. D., Akbarisari, A., & Rastegarfar, B. (2017). Risk criteria in hospital site selection: a systematic review. *PLoS currents*, 9.
- Pasrija, V., Kumar, S., & Srivastava, P. R., (2012). Assessment of software quality: choquet integral approach. *Procedia Technology*, 6, 153-162.
- Pinar, M. İ. Ç., & ANTMEN, Z. F. (2019). A Healthcare Facility Location Selection Problem with Fuzzy TOPSIS Method for a Regional Hospital. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (16), 750-757.
- Şahin, T., Ocak, S., & Top, M. (2019). Analytic hierarchy process for hospital site selection. *Health Policy and Technology*, 8(1), 42-50.
- Senvar, O., Otay, I., & Bolturk, E. (2016). Hospital site selection via hesitant fuzzy TOPSIS. *IFAC-PapersOnLine*, 49(12), 1140-1145.
- Singh, A., & Kumar, S. (2020). Picture fuzzy Choquet integral-based VIKOR for multicriteria group decision-making problems. *Granular Computing*, 1-15.
- Tsai, H. H., & Lu, I. Y. (2006). The evaluation of service quality using generalized Choquet integral. *Information Sciences*, 176(6), 640-663.
- Vahidnia, M. H., Alesheikh, A. A., & Alimohammadi, A. (2009). Hospital site selection using fuzzy AHP and its derivatives. *Journal of environmental management*, 90(10), 3048-3056.
- Vu, H. Q., Beliakov, G., & Li, G. (2013). A choquet integral toolbox and its application in customers preference analysis. *Data Mining Applications with R*, 247-272.
- Zhang, L., Zhou, D. Q., Zhou, P., & Chen, Q. T. (2014). Modelling policy decision of sustainable energy strategies for Nanjing city: a fuzzy integral approach. *Renewable Energy*, 62, 197-203.
- Zolfani, S., Yazdani, M., Ebadi Torkayesh, A., & Derakhti, A. (2020). Application of a gray-based decision support framework for location selection of a temporary hospital during COVID-19 pandemic. *Symmetry*, 12(6), 886.
- Wu, J., Chen, F., Nie, C., & Zhang, Q., (2013). Intuitionistic fuzzy-valued Choquet integral and its application in multicriteria decision making. *Information Sciences*, 222, 509-527.
- Wu, Y., Geng, S., Zhang, H., & Gao, M., (2014). Decision framework of solar thermal power plant site selection based on linguistic Choquet operator. *Applied Energy*, 136, 303-311.

Bingöl Havzası ve Çevresinde Aktif Tektonizmanın Jeomorfolojik Yapı Üzerindeki Etkileri¹

Effects of Active Tectonism on Geomorphological Structure in Bingöl Basin and Its Surroundings

Kemal Kıranşan^{2,3}, Kenan Akbayram^{4,5}, Vedat Avcı^{6,5}

Öz

Herhangi bir sahanın jeolojik gelişiminde ve aktif tektoniğin rolünün anlaşılmasında jeomorfolojik kayıtlar temel araştırma kaynağı sunarlar. Bingöl Havzası, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nün doğu kesiminde bulunur. Bingöl Havzası, Türkiye'nin önemli aktif yapısal unsurlarından Doğu Anadolu Fay Zonu (DAFZ)'nda oluşmuş tektonik havzalardan biridir. Bu çalışmanın amacı, Bingöl Havzası ve çevresinde aktif tektonizmanın jeomorfolojik yapı üzerindeki etkilerinin ortaya konulmasıdır. Bu amaç için basılı ve sayısal jeoloji ve topoğrafya haritaları, diri fay haritaları, 10*10 m çözünürlüklü sayısal yükselti modeli, deprem kataloğu verileri, Google Earth verileri ve saha çalışması verileri kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) teknolojileri ile jeomorfolojik yöntemler kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda Bingöl Havzası ve çevresinde aktif tektonizma etkisiyle eğim değerlerinin kısa mesafelerde değiştiği görülmüştür. Bingöl Havzası ve çevresinde aktif tektonizmanın etkisiyle asılı vadiler, fay diklikleri, heyelanlar, çöküntü gölleri (sag-pond), üçgen yüzeyler, çizgisel vadiler, ötelenmiş akarsular, alüvyal yelpazeler, kapatıcı sırtlar ve basınç sırtları gibi birçok şekillerin oluştuğu belirlenmiştir. Ayrıca havzada bulunan Kuvaterner yaşlı birçok şekillerin (alüvyon yelpazesi, taraça v.b.) aktif tektonizma sonucunda deformasyona uğradığı ortaya konulmuştur. Bingöl Havzası için literatürde yer alan aktif fayların birçoğunun eksik olduğu görülmüş ve sahadaki aktif fay haritalarının çiziminde morfolojik verilerin daha fazla oranda göz önüne alınması gerektiği anlaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Doğu Anadolu Fay Zonu (DAFZ), Jeomorfoloji, Aktif Tektonizma, Coğrafi Bilgi Sistemleri, Bingöl Havzası

Abstract

Geomorphic records provide a fundamental research resource in understanding the role of active tectonics in the geological development of a field. Basin Bingol is in the eastern part of the Upper Euphrates Department Anatolia region of Turkey's Eastern. Bingöl Basin is a basin formed by many dextral and sinistral strike slip fault on the East Anatolian Fault Zone. The purpose of this study is to reveal the effects of active tectonism on morphology in Bingöl Basin. For this purpose, printed and digital geology maps active fault maps and topography maps, digital elevation model (DEM) with 10*10 m resolution, earthquake catalog data, Google Earth images and field observations were used. Geographical Information Systems (GIS) Technologies and geomorphological methods were used in the evaluation of the data. As a result of the study, it has been observed that the slope values of the Bingöl Basin and its surroundings changed in short distances with the effect of active tectonism. It was observed that many shapes such as suspended valleys, sag-ponds, triangular surfaces, linear valleys, offset rivers, occlusive ridges and pressure ridges were formed under the influence of active tectonism in the Bingöl Basin. In addition, we observed that landscape formed during Quaternary (alluvial fan, terrace etc.) have been deformed as a result of active tectonism in the Bingöl Basin. Our study shows that most of the active faults around the Bingöl Basin were missing in the previous literature, and morphological data should be taken into account more carefully in drawing active fault maps in the field.

Keywords: East Anatolian Fault Zone (EAFZ), Geomorphology, Active Tectonism, Geographical Information Systems, Bingöl Basin

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 24 / 05 / 2021

Accepted: 27 / 08 / 2021

¹ Bu çalışma Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BÜBAP) tarafından (BAP-FEF.2019.00.004) desteklenmiştir.

² Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, kkiransan@bingol.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-6024-4571>

³ Bingöl Üniversitesi Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Uygulama ve Araştırma Merkezi,

⁴ Bingöl Üniversitesi Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi İnşaat Mühendisliği Bölümü, kkbayram@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-8156-3782>

⁵ Bingöl Üniversitesi Enerji, Çevre ve Doğal Afet Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

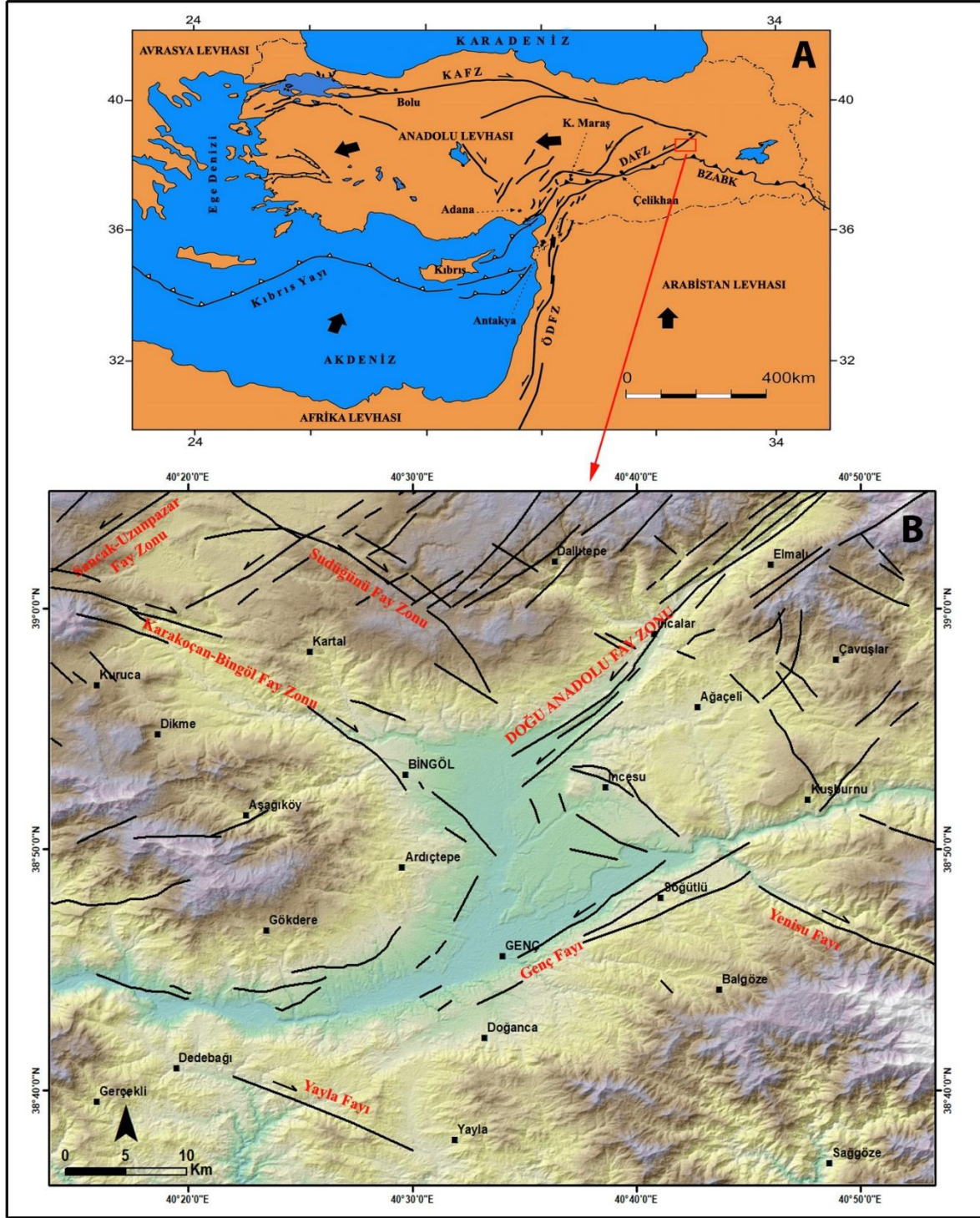
⁶ Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, vavci@bingol.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-1439-3098>

Giriş

Yer bilimlerinde tektonik terimi, yerkabuğunun deformasyonu ile ilişkili şekilleri, yapıları ve süreçleri ifade eder. Aktif tektonik ise insanlığın hayatını önemli derecede etkileyecek bir zaman ölçeğinde yerkabuğunda meydana gelen deformasyon süreçlerine karşılık gelir (Keller ve Pinter, 2002). Tektonik jeomorfoloji, tektonik süreçlerle meydana gelen şekilleri, jeomorfolojik prensiplerle inceleyen bir bilimdir. Herhangi bir sahanın jeolojik gelişiminde aktif tektoniğinin rolünün anlaşılmasında jeomorfolojik kayıtlar temel araştırma kaynağı sunarlar. Aktif faylanma fay sarplığı, çizgisel çöküntü alanları, çizgisel uzamış vadiler, ötelenmiş drenajlar, terk edilmiş akarsu kanalları, basınç sırtları, kapanma sırtları, eğimlenmiş yamaçlar, kaynak suları, taraçalar, alüvyal yelpazeler, asılı vadiler, grabenler, ve çek-ayır havza gibi farklı ölçeklerde şekiller meydana getirir (McCalpin, 1986; Burbank ve Anderson, 2011; Keller ve Pinter, 2002).

Anadolu ve Arap plakaları arasındaki aktif levha sınırı olan sol-yanal atımlı Doğu Anadolu Fay Zonu (DAFZ) Türkiye'nin doğusunda Karlıova (Bingöl) ve Kahramanmaraş arasında KD-GB yönünde uzanış gösteren 435 km uzunlukta bir fay zonudur (Şekil 1A) (Duman ve Emre, 2013). DAFZ, Karlıova'da Kuzey Anadolu Fay Zonu (KAFZ) ile Kahramanmaraş yakınlarında ise Ölü Deniz Fay Zonu (ÖDFZ) ile birleşir (Şengör, 1979; Reilinger ve McClusky, 2011). Sol yanal atımlı DAFZ ile sağ yanal atımlı KAFZ, birlikte Anadolu Levhası'nın batıya doğru kaçışını karşılarlar (McKenzie, 1972; Şengör, 1979). DAFZ, Türkiye'nin önemli aktif fay zonlarından biri olmasına rağmen, güncel tektonik aktivitesi diğer ana aktif fay sistemleri (örneğin, KAFZ ve Batı Anadolu Graben Sistemi) kadar iyi bilinen ve kuvaterner aktivitesi detaylı şekilde çalışılmış bir zon değildir. DAFZ üzerinde şimdiye kadar yapılan çalışmalarda fay zonunun genel özellikleri hakkında ortak bir görüş mevcutken, fayın Akdeniz'e doğru olan güneybatı uzanımı, fay üzerindeki yer değiştirme miktarı, kayma hızı, tarihsel deprem aktivitesi ve ÖDFZ ile olan ilişkisinde farklı görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre DAFZ, Karlıova'dan Akdeniz'e kadar uzanırken (Barka ve Kadinsky-Cade, 1988; Dewey vd., 1973; Gülen vd., 1987; Jackson ve McKenzie, 1984; Kempler ve Garfunkel, 1991; McKenzie, 1972; McKenzie, 1976; Westaway ve Arger, 1996), bir diğer görüşe göre ise DAFZ Kıbrıs yayına kadar devam eder (Dewey ve Şengör, 1979; McKenzie, 1976). Başka bir görüş ise, DAFZ'nun Kahramanmaraş yakınlarındaki Türkoğlu civarında bittiğini ileri sürer (Chorowicz vd., 1994; Lovelock, 1984; Muehlberger ve Gordon, 1987). Ayrıca başka bir diğer görüşe göre ise DAFZ, Antakya'ya kadar uzanarak orada ÖDFZ ile birleşir (Allen, 1969; Arpat ve Şaroğlu, 1975; Kelling vd., 1987; Kiratzi, 1993; Rotstein, 1984; Şaroğlu vd., 1992a; Şengör vd., 1985).

Bingöl Havzası, coğrafik olarak Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nün doğu kesiminde yer alır. Bingöl Havzası, Türkiye'nin önemli aktif yapısal unsurlarından biri olan DAFZ (Şekil 1A) üzerinde meydana gelmiş tektonik havzalardan biridir (Şekil 1B). Herece (2008), Bingöl Havzası'nın DAFZ'nun Genç Segmenti'nin Göynük Segmenti'ne doğru ~13 km sola sekmesi ile bir çek-ayır havza niteliğinde oluştuğunu belirtmiştir. Bu çalışmanın amacı, Bingöl Havzası ve çevresinde aktif tektonizmanın jeomorfolojik yapı üzerindeki etkilerinin morfolojik verilerle ortaya konulmasıdır.

Şekil 1. A) Doğu Akdeniz'in Aktif Tektoniğinin Ana Unsurları. Oklar Levhaların Hareket Yönlerini Göstermektedir BAZBK: Bitlis-Zağros Aktif Bindirme Kuşağı DAFZ: Doğu Anadolu Fay Zonu; KAFZ: Kuzey Anadolu Fay Zonu; ÖDFZ: Ölüdeniz Fay Zonu B) Bingöl Havzası ve Yakın Çevresinin Sayısal Yükselti Modeli ve Havzayı Çevreleyen Aktif Faylar

Kaynak: Şengör ve Yılmaz 1981; Şaroğlu vd. 1992a,b) ; (Duman ve Emre, 2013; Herece, 2008).

Bu çalışmada literatür verileri, 1/100.000 ölçekli basılı jeoloji haritaları, 1/250.000 ölçekli basılı diri fay haritaları, 1/25.000 ölçekli sayısal ve basılı topografya haritaları, 10*10 m çözünürlüklü Sayısal Yükselti Modeli (SYM) verisi, deprem kataloğu verileri, Google Earth görüntüleri ve saha çalışması verileri kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) teknolojileri ile jeomorfolojik yöntemler kullanılmıştır. Sahanın jeoloji ve morfotektonik haritalarının çiziminde CBS yazılımları (Arcgis, Global Mapper) ve grafik yazılımlarından (Adobe photoshop) faydalanılmıştır. 1/100.000

ölçekli ve 1/250.000 ölçekli jeoloji ve diri fay haritaları CBS programları yardımıyla sayısallaştırılarak sahanın jeoloji ve tektonik haritaları oluşturulmuştur. 1/25.000 ölçekli basılı topografya haritaları taranarak CBS ortamına aktarılmış ve daha sonra koordinatlandırılmıştır. Koordinatlandırılan haritalar üzerinde yer alan izohips, akarsu, yerleşme gibi veriler sayısallaştırılmıştır. Sayısallaştırılan izohipsler Arcgis programında 10*10 m çözünürlük SYM verisine dönüştürülmüş ve bu veriden de kabartma haritası elde edilmiştir. Arcgis programında SYM verisi kullanılarak eğim ve fiziki haritalar oluşturulmuştur. Heyelan yoğunluk haritasının oluşturulmasında önce heyelan envanter verisi poligondan nokta formatına dönüştürülmüş ve daha sonra ArcGIS 3D Analiz Density aracı ile heyelan noktasal yoğunluk haritası oluşturulmuştur.

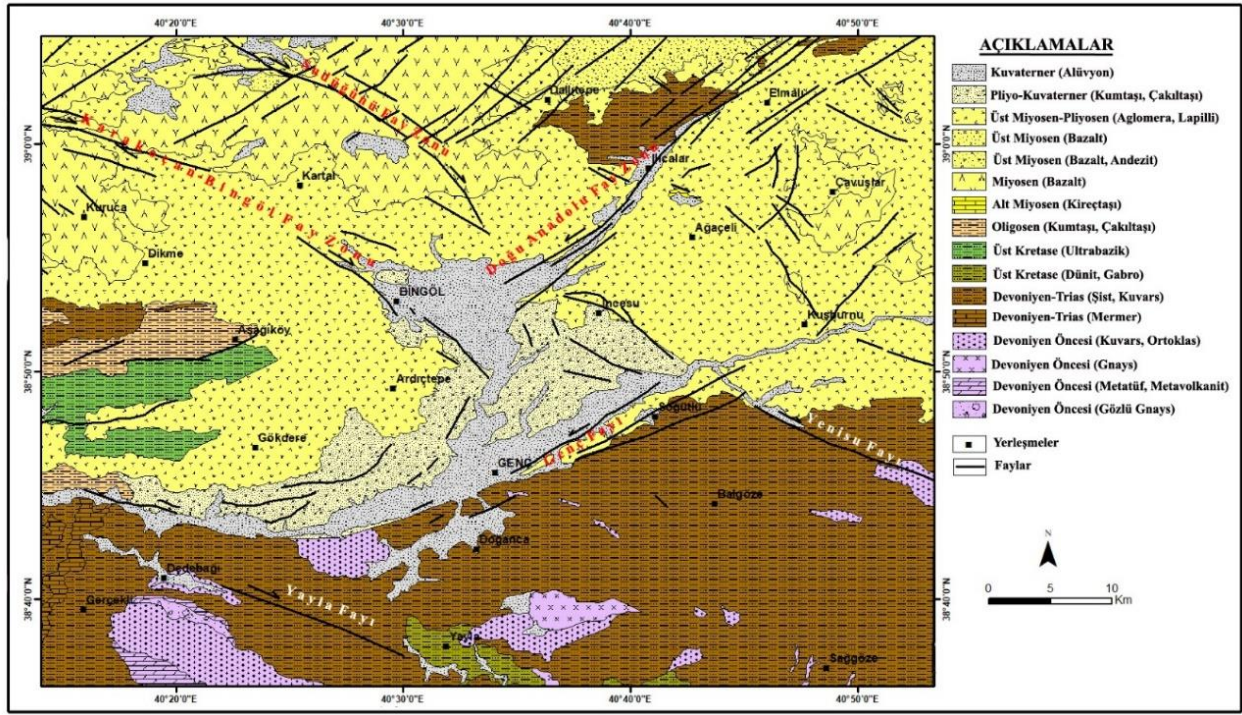
Elde edilen tüm jeoloji, tektonik, topografik haritalar, heyelan yoğunluk haritası, SYM ve kabartma verileri CBS programlarında birlikte değerlendirilerek çalışma sahasında aktif tektoniğin jeomorfolojik yapı üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu aşamada aktif tektonik ile jeomorfoloji arasındaki ilişkinin ortaya konulmasında literatürde yer alan tektonik jeomorfolojik bilgileri ile saha tecrübelerinden elde edilen bilgiler birlikte kullanılmıştır. CBS verileri ve teknikleri ile jeomorfolojik bilgi ve becerilerle elde edilmiş bulgular, saha çalışmaları ile yerinde incelenmiştir. Böylece elde edilmiş bulguların doğruluğu sahada tespit edilmeye çalışılmıştır. Saha gözlemleri ile elde edilen bulgular önceki bulgularla birlikte değerlendirilerek çalışmanın sonuçları ortaya konulmuştur.

1. Bulgular ve Tartışma

Herece (2008), Genç segmentinin Doğu Anadolu Fay Zonu'nun diğer segmentleri ile karşılaştırıldığında etkinlik bakımından önemli bir deformasyonu karşılamadığı ve günümüzde de aktif olduğunu gösteren verilerin olmadığını belirtmektedir. Yine Duman ve Emre (2013) tarafından Bingöl pull-apart havzasını güneyden sınırlayan Genç segmentinin varlığı kabul edilmemektedir. Daha önce yapılmış çalışmalarda (Herece, 2008; Duman ve Emre, 2013; Şaroğlu vd., 1987, 1992a) ve Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından 2012 yılında yapılan aktif fay haritasında Bingöl Havzası ve çevresindeki fay morfolojisi belirgin olan birçok aktif fay gösterilmemiştir. Yaptığımız bu çalışmada Bingöl Havzası'nın güneyden sınırlayan Genç Fayı'nın morfolojik verilere göre geniş bir zon halinde uzandığı ve aktif olduğu görülmüştür. Özellikle fay zonu üzerinde nehir atımları, kapatacı ve uzamış sırtlar, fay diklikleri ve basamakları, üçgen yüzeyler, heyelanlar, alüvyal yelpazeler ve taraçalar gibi morfolojik birimlerin çok geniş alanlar boyunca görülmesi ve Pliyosen-Kuvaterner çökellerin bu fayın kolları tarafından kesilmesi Genç Fayı'nın aktif bir fay zonu olduğunu ortaya koymaktadır (Şekil 6C) (Şekil 9B-C). Yaptığımız bu çalışmada aktif fay morfolojisi gösteren birçok şekillerin (fay diklikleri, basınç sırtları, kapatacı sırtlar, alüvyal yelpazeler, taraçalar, çizgisel vadiler ve havzalar) havzanın hemen her tarafında görülmesi (Şekil 6B-C) ve bu şekillerin olduğu sahalarda küçük ve orta büyüklükte depremlerin meydana gelmesi (Şekil 3) Bingöl Havzası ve çevresinde literatürde yer almayan birçok aktif fay kolunun var olduğunu ortaya koymaktadır.

1.1. Bingöl Havzası ve Çevresinin Jeolojik ve Jeomorfolojik Ana Hatları

Doğu Anadolu Bölgesi'nin ve bu arada Bingöl Havzası'nın jeolojik gelişiminde literatürde başlıca dört tane kayaç topluluğundan (Şaroğlu ve Güner, 1981; Şaroğlu ve Yılmaz, 1984) bahsedilmektedir. Havzanın en yaşlı litoloji topluluğunu Paleozoyik-Alt Mesozoyik yaşlı metamorfikler (Bitlis Metamorfik Kuşağı) meydana getirir. Bu birimler, araştırma sahasında farklı sahalarda ayrı iki litoloji halinde görülür (Şekil 2). Birinci metamorfik topluluk havzanın güneyinde; ikinci ise kuzeydoğuda Göynük Çayı vadisi içerisinde Çobantaşı-Hacılar arasında yüzeylenmektedir (Boray, 1973; Yılmaz, 1975; Göncüoğlu ve Turhan, 1983; Şaroğlu, 1985; Seymen ve Aydın, 1972; Arpat ve Şaroğlu, 1972). İkinci dönem kayaçları, Üst Kretase (Kampaniyen-Alt Maastrichtiyen) yaşlı ofiyolitik melanj (Yüksekova Karışığı) ile temsil edilir. Bu birim Bitlis Metamorfikleri üzerine tektonik dokanakla gelir (Ketin, 1977; Demirtaşlı ve Pisoni, 1965) ve havzanın güneybatı kesimlerinde Karaömer, Gerindol ve Hesarek dağları çevrelerinde yüzeylenir (Şekil 2)

Şekil 2. Bingöl Havzası ve Yakın Çevresinin Jeoloji Haritası

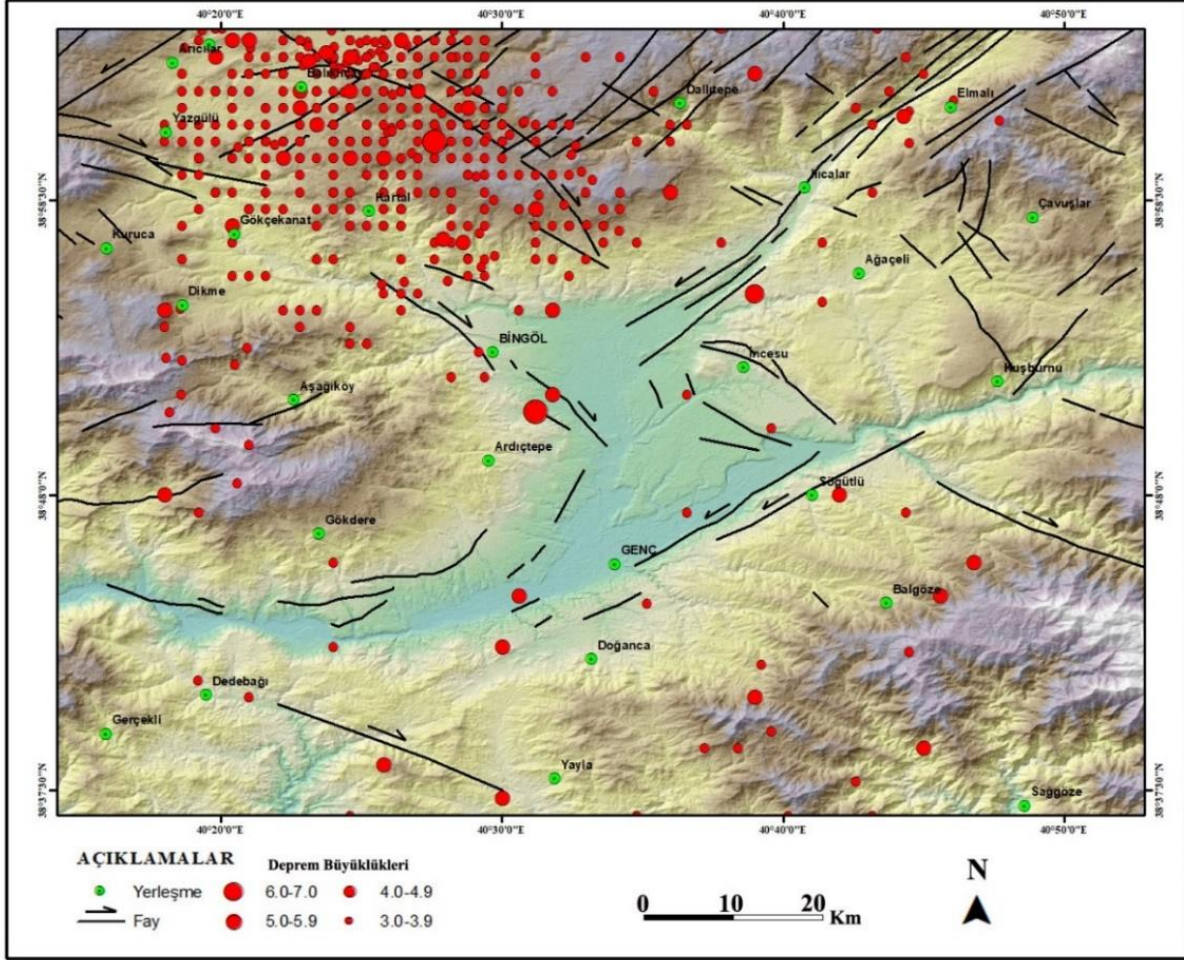
Kaynak: Tarhan, 2007; Tarhan, 1997; Sümengen, 2011; Duman ve Emre, 2013'den değiştirilerek hazırlanmıştır.

Üçüncü dönem kayaçları, ofiyolitik melanjların üzerine uyumsuz olarak gelen Eosen-Alt Miyosen yaşlı denizel sedimanter istif meydana getirir (Şaroğlu ve Yılmaz, 1984). Bu birimler, araştırma sahasının batısında Karaömer ve Gerindol Dağları çevreleri ve kuzeybatıda yüzeylenirler. Havzada Neotektonik dönemde çökelmiş olan dördüncü dönem kayaçları, Üst Miyosen'den günümüze kadar devam eden ve karasal ortam şartlarında gelişmiş olan volkano-sedimanter çökeller (Solhan Formasyonu), Pliyo-Kuvaterner yaşlı kırıntılı sedimanlar (Palu Formasyonu) ve alüvyonlar ile temsil edilir (Şaroğlu ve Yılmaz, 1984; Sümengen, 2011). Volkano-sedimanter birimler havzanın kuzey, kuzeydoğu, doğu ve kuzeybatı kesimlerinde bulunur. Pliyo-Kuvaterner yaşlı kırıntılı birimler ve alüvyonlar ise havzanın orta kesimlerinde yüzeylenir (Şekil 2).

Neotektonik dönemde Bingöl Havzası ve çevresinde kıta-kıta çarpışmasının (Şengör, 1980) etkisiyle sıkışma tektonik rejimi etkili olmuş ve bunun sonucunda faylanmalar, kıvrımlar, açılma çatlakları ve bindirmeler meydana gelmiştir (Şaroğlu ve Yılmaz, 1984). Bingöl Havzası'nın tektonik gelişimini etkileyen faylar, DAFZ (Göynük ve Genç segmentleri), Karakoçan-Bingöl Fay Zonu, Sudüğünü Fay Zonu ve Sancak-Uzunpazar Fay Zonu'dur (Şekil 1B). Bingöl Havzası sınırları içinde DAFZ'nun segmentleri Göynük ve Genç segmentleridir. DAFZ'nun Karlıova Üçlü Eklemi'ne bağlanan doğu kısmında bulunan Göynük Fayı, 22 Mayıs 1971 Bingöl Depremi ile ilk defa varlığı anlaşılmış (Arpat ve Şaroğlu, 1972) ve Seymen ve Aydın (1972) tarafından Göynük Fayı olarak isimlendirilmiştir. Göynük Fayı, Karlıova'nın Kargapazarı Köyü'nden Bingöl Ovası'na kadar yaklaşık 70 km uzunluğunda olup jeolojik ve morfolojik olarak çok iyi bir şekilde izlenebilmektedir (Arpat ve Şaroğlu, 1972; Seymen ve Aydın, 1972). Bingöl Havzası'nda DAFZ'nun bir diğer segmenti olan Genç Segmenti'nin varlığı ilk defa Arpat ve Şaroğlu (1972) tarafından belirlenmiş olup, uzunluğu yaklaşık olarak 50 km'dir. Gökdere ve Söğüt köyleri arasında uzanarak Bingöl Çek-Ayr Havzası'nı güneyden sınırlamaktadır (Herece, 2008).

Sudüğünü Fay Zonu, Bingöl Havzası'nın kuzeyinde Sudüğünü ile Göltepesi köyleri arasında yaklaşık 20 km uzunluğunda sağ yanal doğrultu atımlı bir fay zonudur. Bu fay zonunun varlığı 1 Mayıs 2003 Bingöl Depremi ile ortaya çıkmıştır (Emre vd., 2003). Karakoçan-Bingöl Fay Zonu, Bingöl Havzası'nın batısında Karakoçan-Bingöl yerleşmeleri arasında yaklaşık 40 km uzunluğunda sağ yanal bir doğrultu atımlı fay zonudur. Bu fay zonunun morfoloji üzerindeki etkileri ve çizgiselliği oldukça belirgindir (Şaroğlu vd., 1987; Emre vd., 2003). Sancak-Uzunpazar Fay Zonu, Sancak köyü batısında Sütgölü ile Adaklı doğusundaki Uzunpazar arasında yer alan sol yanal doğrultu atımlı bir fay zonu olup kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda 40 km civarında bir uzunluğa sahiptir. Kuzeydoğuda Yedisu Havzası'nda KAFZ'nun kollarına ulaşır. Güneybatıda ise iki kola ayrılmaktadır (Emre vd., 2003). Bingöl Havzası'nda sıkışma tektonik rejiminin etkisiyle oluşan bir diğer yapısal birim kıvrımlardır. Bunlar havzanın batısında Karaömer Dağı ve çevresinde bulunurlar ve bu saha "Gökdere Yükselimi" olarak adlandırılır (Herece, 2008).

Bingöl Havzası ve çevresinde aletsel dönem depremlere bakıldığında (1900-2020) büyüklüğü 5 ile 7 arasında olan birçok deprem meydana gelmiştir (Şekil 3). Bu depremlerden en önemlisi 6.8 büyüklüğündeki 22 Mayıs 1971 Bingöl depremidir. Resmi kayıtlara göre bu depremde 855 can kaybı olmuş ve çok sayıda bina yıkılmıştır. Arpat (1971) tarafından yapılan çalışmada, DAFZ'nun Göynük segmenti üzerinde meydana gelen bu depremde Bingöl Ovası'nda ve Göynük Vadisi boyunca birçok çatlak sistemi ve yüzey kırıkları meydana gelmiştir. Bingöl Havzası içerisinde meydana gelmiş bir diğer deprem 1 Mayıs 2003 Sudüğünü Depreimidir. 6.4 büyüklüğünde olan bu deprem, Muş, Erzurum ve Erzincan çevrelerinde güçlü bir şekilde hissedilmiş olup, resmi kayıtlara göre 176 can kaybı olmuş 500 den fazla yaralanma meydana gelmiş ve pek çok bina ağır hasar almıştır. 1 Mayıs 2003 Bingöl depreminde kaya düşmeleri ve moloz akıntıları gibi kütle hareketleri gelişmiştir (Emre vd., 2003).

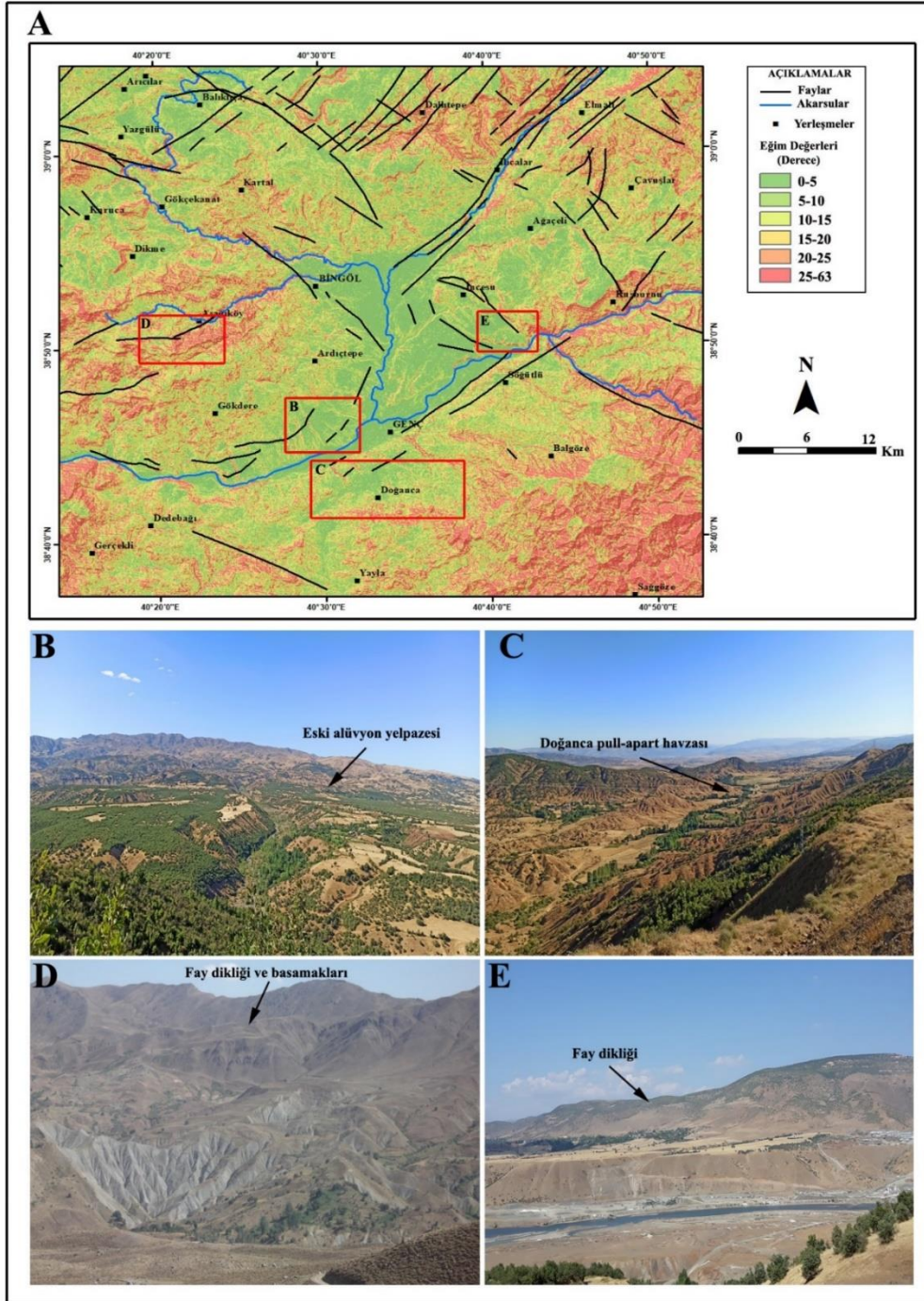
Şekil 3. Bingöl Havzası ve Çevresinin Deprem Aktivite Haritası

Kaynak: Deprem verileri Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi BDTİM Deprem Sorgulama Sistemi'nden indirilmiştir (1900-2020).

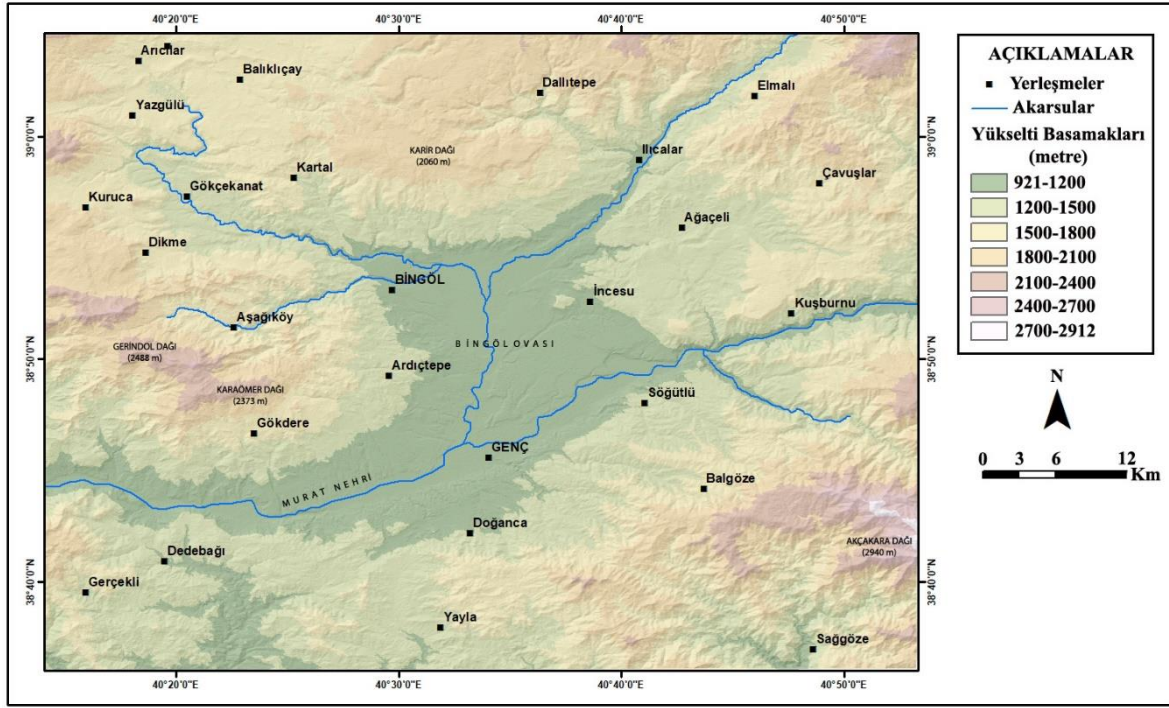
Bingöl Havzası ve çevresinin jeomorfolojik özelliklerinin ortaya çıkmasında Üst Miyosen-Pliyosen ve Kuvaterner dönemindeki tektonik hareketler, volkanizma ve flüvyal süreçler büyük oranda etkili olmuştur. Orta-Üst Miyosen'de başlayan kıta-kıta (Şengör, 1980) çarpışmasından sonra Bingöl Havzası, K-G yönünde sıkışma tektoniğinin etkisine girerek, havzada çok önemli yapısal unsurlar meydana gelmiştir. Üst Miyosen-Pliyosen döneminde havzada volkanizma çok etkili olmuş ve geniş alanlar volkanik örtüler ile kaplanmıştır. Kuvaterner döneminde ise havzada blok tektonizması ve flüvyal süreçler devreye girmiş ve günümüzdeki morfolojinin temelleri atılmıştır (Tonbul, 1990, Şaroğlu ve Yılmaz, 1984, Şaroğlu ve Güner, 1987).

Bingöl Havzası ve çevresinde eğim değerleri kısa mesafelerde değişkenlik gösterir. Bu durumun oluşmasındaki en önemli faktör, Kuvaterner tektonizması ve aktif faylanmadır. Havzada eğim değerlerinin arttığı alanlar ile fay zonlarının yer aldığı sahalarda birbiriyle uyumluluk gösterir. Bununla birlikte fay zonlarının yer almadığı sahalarda eğim değerlerinin yüksek olması, eğimli sahalardan düzlüklerin çizgisel bir uzanış göstermesi buralarda aktif tektonizma sonucunda önemli faylanmaların olduğunu ortaya koyar (Şekil 4 A-B-C-D-E). Havzanın orta kesimlerinde eğim değerleri 0 ile 15° arasındadır. Havzadan çevredeki yüksek alanlara geçişte bu değerler 25°-63° arasında değişmektedir. Bingöl Havzası ve çevresinde

normal bileşenli doğrultu atımlı faylar (oblik faylar) aktif olduğundan bu durum sahadaki eğim değerlerinin yüksek olmasına neden olmuştur. Bingöl Havzası ve çevresi etrafının yüksek dağlarla çevrili olması ve orta kısımlarında da alçak düzlüklerin bulunması yönüyle jeomorfolojik havza özelliği gösterir. Bingöl Havzası ve çevresinde yer alan başlıca jeomorfolojik birimler, yüksek dağlık alanlar, platolar, ovalar, boğazlar, vadi tabanları ve birikinti koni ve yelpazeleridir. Havzanın etrafında yükseltileri yer yer 2000 m'yi aşan büyük dağlık sahalar bulunmaktadır. Bu dağlık sahaların en yüksekini KD-GB yönünde uzanan Akçakara Dağı (2940 m) oluşturur (Şekil 5). Akçakara Dağı, Güneydoğu Toroslar silsilesine dahil olup, litolojik olarak Bitlis Metamorfiklerinden meydana gelmektedir. Dağlık sahanın doğu bölümü derin vadilerle parçalanmış arızalı bir topoğrafya sunmaktadır. Bingöl Havzası'nın batısında nispeten daha genç yaşta olan Karaömer Dağı (2373 m) ve Gerindol Dağı (2488 m) bulunur. Bu iki dağlık kütlelerin litolojisini Orta-Üst Miyosen yaşlı Solhan Volkanitlerine ait lavlar ve tüfler meydana getirir. Bingöl Havzası'nın kuzeyinde ise 1800-2000 yükseltisinde uzanan Karir Dağı bulunur (Şekil 5).

Şekil 4. A) Bingöl Havzası ve Çevresinin Eğim Haritası (Faylar, Tarhan, 2007; Tarhan, 1997; Sümengen, 2011; Duman ve Emre, 2013'den Alınmıştır) B) Bingöl Havzası'nın Güneybatısında Yer Alan Eski Alüvyon Yelpazesi C) Genç İlçesinin Güneyinde Yer Alan Doğanca Havzası D) Bingöl Havzası'nın Batısında Yer Alan Fay Dikliği ve Basamakları E) Bingöl Havzası'nın Doğusunda Yer Alan Fay Dikliği.

Şekil 5. Bingöl Havzası ve Çevresinin Fiziki Haritası

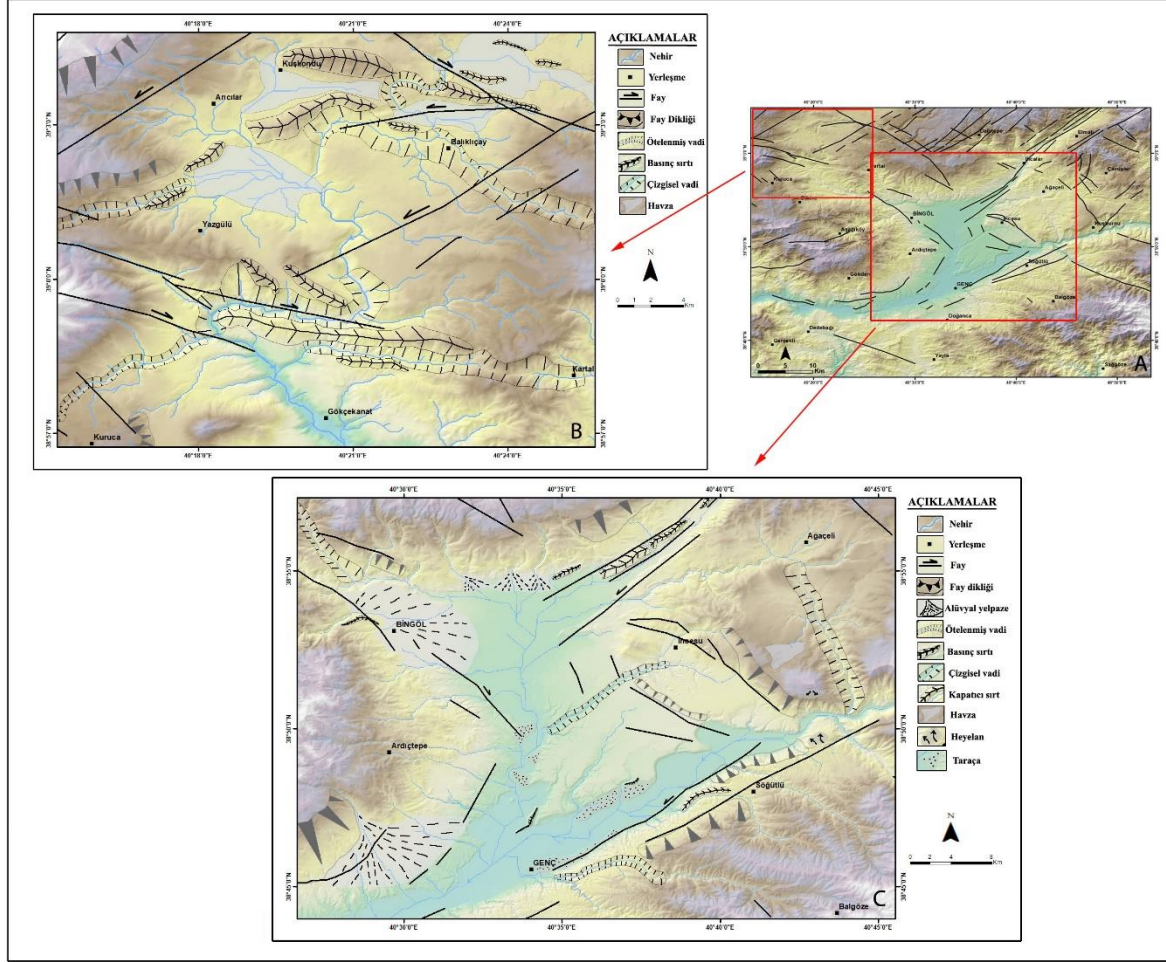
Karir Dağı (2082 m), aynı zamanda üzerinde geniş düzlüklerin bulunduğu volkanik bir plato sahasına karşılık gelir. Karir Dağı, sağ ve sol yönlü doğrultu atımlı faylar tarafından yoğun şekilde kesildiğinden önemli oranda deformasyona uğramıştır. Dağın, Bingöl Ovası'na bakın tarafında önemli oranda kütle hareketleri yaşanmaktadır. Bingöl Havzası'nın doğu kesimindeki saha ise yatay duruşlu bazaltlar olması nedeniyle bir bazalt platosu görünümündedir (Tonbul, 1990). Bazalt platosu üzerinde yükselti 1700-1800 m arasında değişmekte olup, diğer sahalara nazaran alçak bir konumdadır. Batı yamacı sağ yönlü doğrultu atımlı faylar tarafından kesilmiştir. Bingöl Havzası'nda bulunan bir diğer önemli jeomorfolojik birim ovalardır. Araştırma sahasında yer alan en önemli ova, Bingöl Ovası'dır. Bingöl Ovası, Doğu Anadolu Fay Zonu'nda bulunan ve Kuzeydoğu-Güneybatı doğrultusunda uzanan tektonik bir ovadır. Ovanın uzunluğu 26 km, genişliği ise ortalama 16 km civarındadır. Kuzeyden güneye doğru eğimli bulunan ova, dört taraftan tektonik hatlarla sınırlandırılmıştır (Tonbul, 1990).

Bingöl Havzası'nda çeşitli seviyelerde bulunan sekiler önemli bir alan kaplamaktadır. Bu sekilerin bazıları oluşumlarından sonraki genç tektonik hareketlerle deformasyona uğramış olup başlıca dört seviye halinde görülürler (Tonbul, 1990). Bingöl Havzası'nda bulunan bir diğer önemli jeomorfolojik birim, eski birikinti yelpazeleri ve sekileridir. Bu birimler, özellikle ovanın batı ve doğu kesimindeki dağlık alan önünde gelişmişlerdir. Birikinti yelpazeleri, oluşumlarından sonra tektonik hareketlerden dolayı deformasyona uğramışlardır. Murat Nehri ve Göynük Çayı ile bunlara ait yan kolların bugün içlerinde yer yer menderesler çizerek aktıkları vadi tabanları, ova yüzeyinden 50 ile 150 m arasında değişen bağıl yükselti farkı gösterirler. Ovadaki taban araziye karşılık gelen bu alanlar, geniş alüvyal düzlükler halindedir. Buradaki alüvyonların kalınlığı 40 ile 60 m arasında değişmektedir (DSİ, 1963). Geniş anlamda düşünüldüğünde yöredeki vadi tabanları ana akarsular ve bunlara ait yan kolların taşkın ve millenme alanlarıdır. Dolayısıyla kum adaları, terk edilmiş menderesler, menderes yenikleri, yatay kenar diklikleri, örgülü yatak, doğal set alanları, bataklıklar vb. gibi gerek birikime gerekse aşınımına bağlı oluşmuş taşkın alanına özgü birimlere buralarda yaygın olarak rastlanılmaktadır (Tonbul, 1990). Bingöl Havzası'nda önemli alanlar kaplayan bir diğer jeomorfolojik birim, boğazlardır. Doğudan gelen Murat Nehri, Genç ilçesi civarında Göynük Çayı'nı kendisine kattıktan sonra, batıdaki Palu ilçesine kadar olan yaklaşık 70 km uzunluğundaki bir yarma vadiye girmektedir.

1.2. Bingöl Havzası ve Çevresinde Aktif Tektonizmanın Jeomorfolojik Yapı Üzerindeki Etkileri

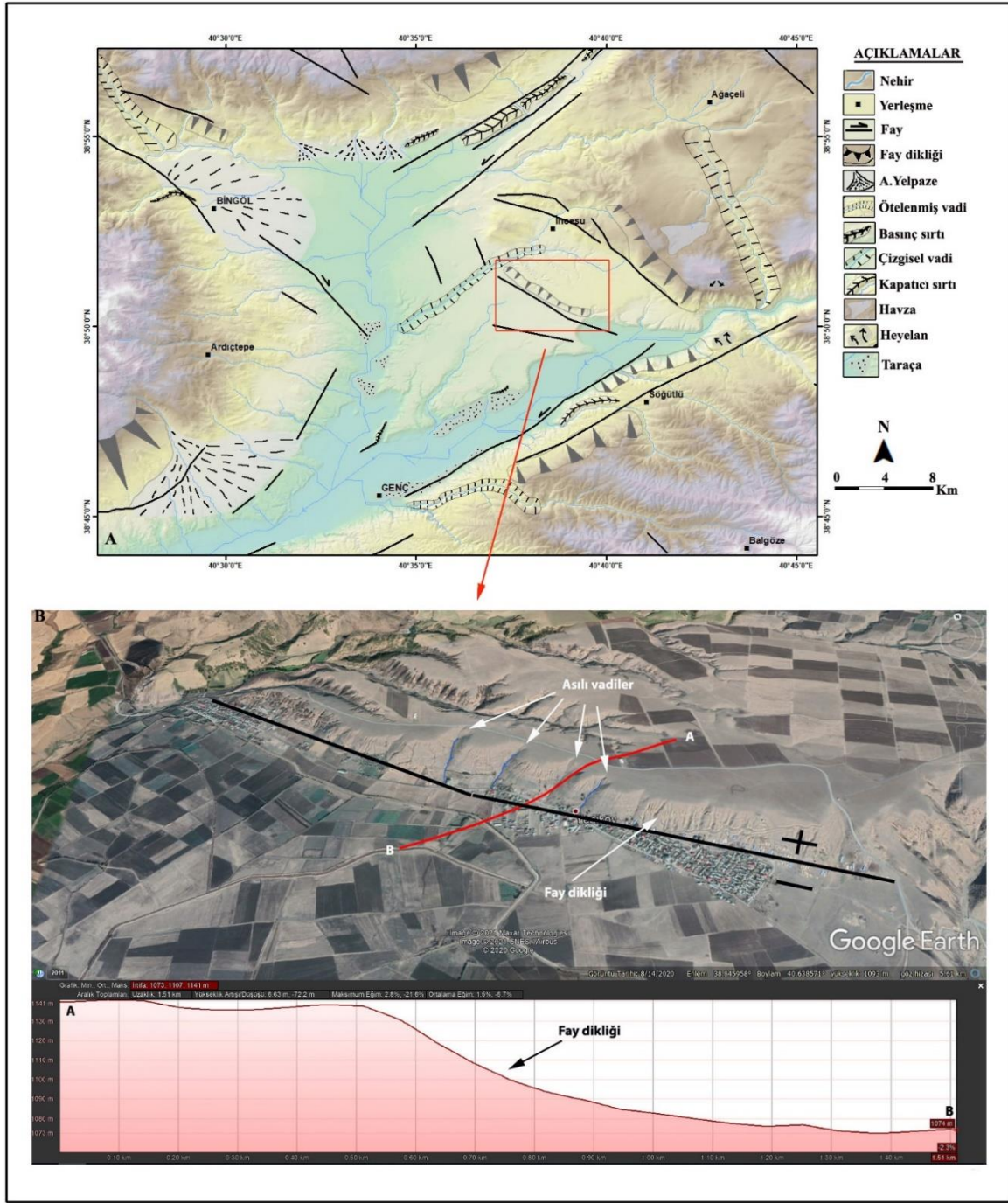
İçerisinde Bingöl ve Genç şehir merkezlerinin bulunduğu Bingöl Havzası, DAFZ üzerinde yer alır. Yaklaşık olarak 300-500 km² bir alana sahip olan havza, sağ ve sol yanal atımlı birçok fay tarafından biçimlendirilmiştir. Bingöl Havzası'nın orta kesimlerine karşılık gelen Bingöl Ovası, DAFZ tarafından şekillendirilen bir tektonik ova olması nedeniyle ovanın genel uzanış fay zonunun uzanışı (KD-GB) ile paraleldir. Kuzeyden güneye doğru eğimli olan ova yüzeyinde yükselti değerleri 1000-1200 m arasında değişir. Ovanın biçimlenmesinde DAFZ dışında sağ yanal atımlı oblik faylar da önemli oranda etkili

olmuştur. Aktif tektonizma, Bingöl Havzası ve çevresinin jeomorfolojik yapısı üzerinde çok önemli etkilerde bulunmuştur. Havzada görülen önemli morfotektonik yapılar, basınç sırtları, kapatici sırtlar, fay diklikleri ve basamakları, asılı vadiler, çizgisel vadiler, çizgisel çöküntü alanları, ötelenmiş sırtlar ve dereler, alüvyal yelpazeler, havzalar ve taraçalardır (Şekil 6B-C). Bingöl Havzası'nda aktif tektoniğin etkileri havzanın hemen her tarafında görülmekle birlikte tipik şekillerin görüldüğü sahalar havzanın orta bölümü ve havzanın kuzeybatı kesimleri olmasından dolayı çalışma alanı Bingöl Havzası bölümü ve havzanın kuzeybatısındaki dağlık alan olmak üzere 2 bölüm halinde incelenmiştir (Şekil 6A-B-C).

Şekil 6. A) Bingöl Havzası ve Çevresinin Genel Sınırları B) Bingöl Havzası'nın Kuzeybatısında Kalan Dağlık Alanın Morfotektonik Haritası (Faylar Tarhan, 2007; Tarhan, 1997; Sümengen, 2011; Emre Ve Duman, 2013'den Alınmıştır). C) Bingöl Havzası'nın Morfotektonik Haritası

Fay diklikleri (fault scarps), aşınma öncesinde fayın hareketi sonucunda oluşan ve fay düzleminin ortaya çıktığı yüksek eğimli yamaçlardır. Bu fay diklikleri, fayların tekrar aktif hale gelmesiyle meydana gelen depremler sonucunda kosmik yüzey kırıkları ve düşey atımlar sonucunda ortaya çıkarlar (Keller ve Pinter, 2002; Bingöl, 1986). Bingöl Ovası ve çevresinde fay diklikleri en fazla rastlanılan şekillerdendir. Ovanın kuzey ve kuzeybatı kesimlerinde sağ yanal ve sol yanal atımlı fayların yoğun olarak görüldüğü alanlarda dikkat çeker. Bu sahada morfolojik olarak çok belirgin olan fay diklikleri, Sancaklı köyü batısı ve Çukurca köyü kuzey kesimlerinde gözlenir. Bu sahalar dışında ovanın doğu kesimlerinde Harabe, Gözer ve Yeniköy çevreleri; güney kesiminde Genç ilçesi ile Meşedalı köyü arasında ve havzanın güneybatı taraflarında ise Yamaç köyleri çevresinde gözlenir (Şekil 6C) (Şekil 7B). Bingöl Havzası'nın kuzeybatı kesimlerinde ise Arıcılar ve Yazgülu köylerinin batı bölümlerinde bulunur (Şekil 6B).

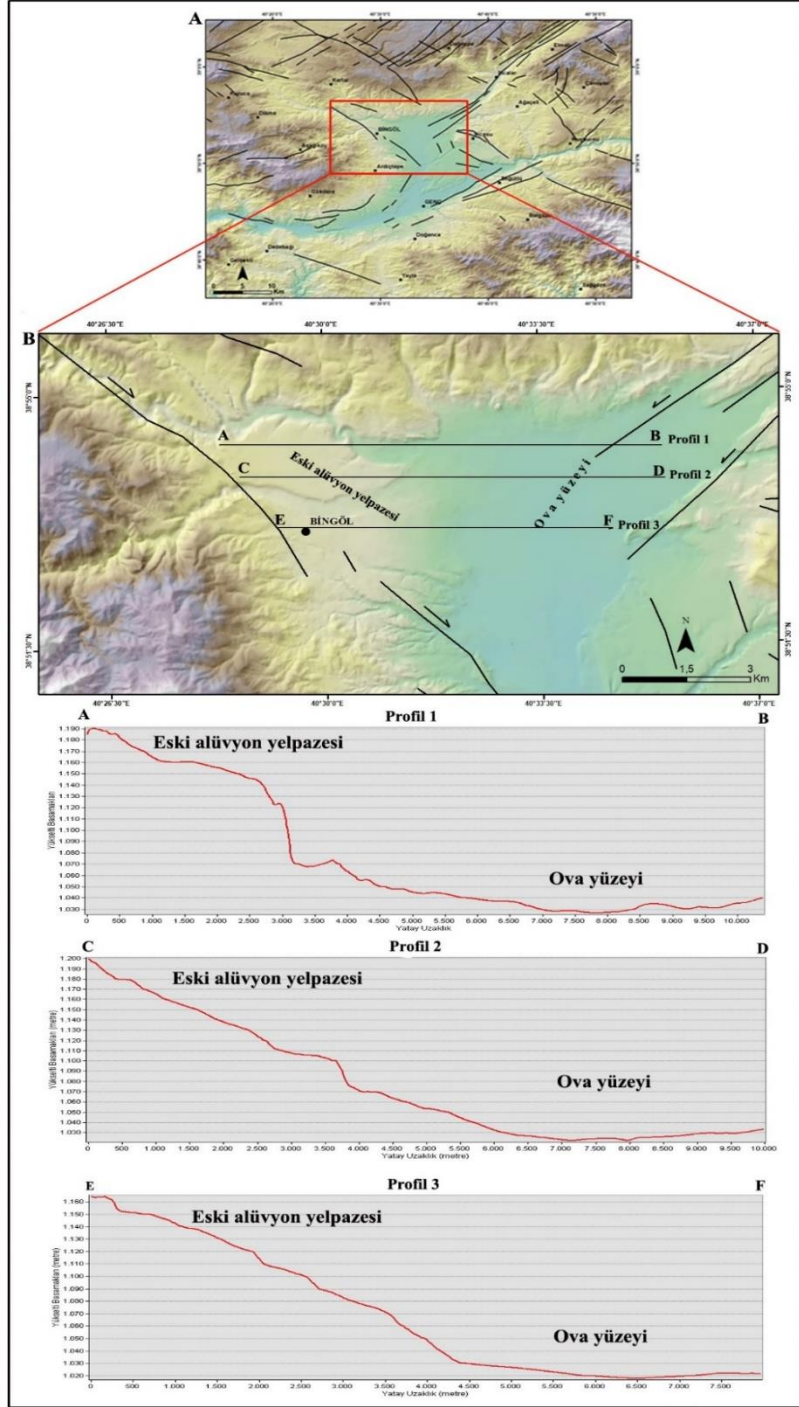

Şekil 7. A) Bingöl Havzası'nın Morfotektonik Haritası (Faylar Duman ve Emre, 2013; Herece, 2008'den Alınmıştır). B) Bingöl Havzası'nın Doğusunda Yer Alan Fay Diklikleri ve Asılı Vadiler

Asılı vadiler (Hanging valleys), fay dikliklerinin yeni tektonik hareketler ile gençleşmesi sonucunda, daha önceden kurulmuş olan konsekant akarsuların vadilerinin fay dikliği önünde belli bir yükseltide askıda kalmasıyla oluşan vadilerdir (Atalay, 1973). Bingöl Havzası'nda asılı vadiler fay dikliklerinin bulunduğu sahalarda görülmekle beraber tipik olarak görüldüğü sahalarda havzanın orta kesimlerinde Pliyo-Kuvaterner çökelleri üzerinde gelişmiş olanlardır. Havzanın doğusunda Yeniköy civarında kuzeybatı-güneydoğu uzanımlı normal bileşenli yanal atımlı bir fay tarafından yaklaşık 35-40 m düşey yönde yükseltilmişlerdir (Şekil 7B).

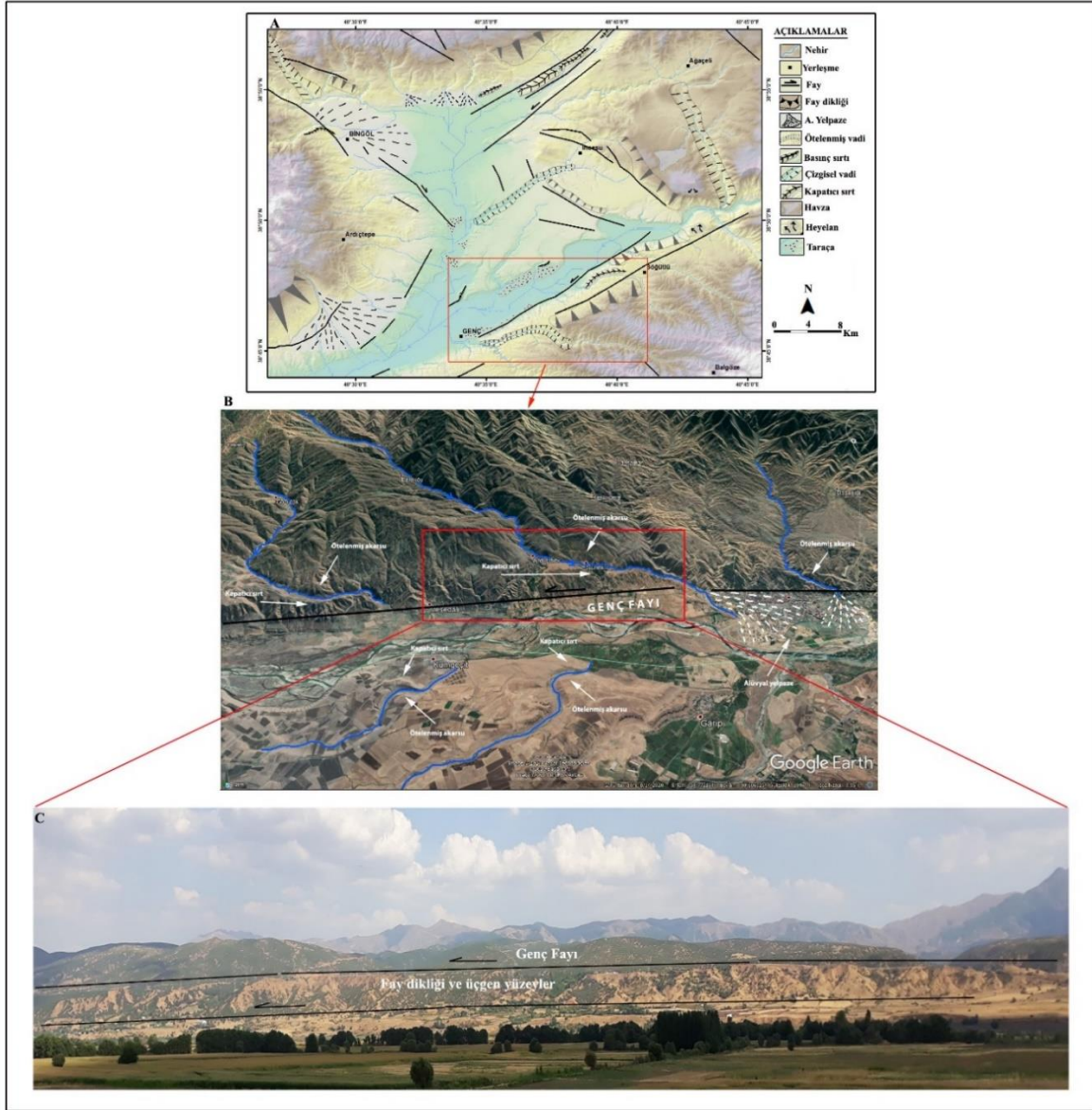
Alüvyal yelpazeler (Alluvial fan), fay diklikleri üzerinde arazinin eğimine uygun olarak akan konsekant akarsu ve kollarının aşındırdığı malzemeyi eğimin azaldığı yerde biriktirmesiyle oluşan koni ve yelpaze biçimindeki şekillerdir. Bu şekillerin oluşumunda faylanma ve erozyonel süreçler birlikte etkili olurlar. Dağ önü havzalarında bu şekiller, aktif faylanma, tilitlenme, yükselmenin jeomorfik belirteçleri olarak kullanılabilirler (Keller ve Pinter, 2002; Hoşgören, 1993). Bu şekiller

Bingöl Havzası'nın orta kesimlerinde ova yüzeyi ile yamaçlar arasında gözlenir. Pliyo-Kuvaterner yaşlı çökellerden oluşan bu saha üzerinde günümüzde aşınım süreçleri etkilidir. Bingöl Ovası'nın batı kesimlerinde Bingöl şehir merkezinin de üzerinde bulunduğu alan eski bir birikinti (alüvyal) yelpazesine karşılık gelmektedir. Bir diğer önemli birikinti yelpazesi ovanın güneybatı kesimlerinde Kılçadır ve Gümüşlü köyleri civarında bulunur. Bu eski alüvyon yelpazeleri, aktif faylanma sonucunda güncel alüvyonlara göre yaklaşık 100-200 m yüksekte bulunur. Bingöl şehir merkezinin üzerinde yer aldığı birikinti yelpazesine paralel alınan profillere bakıldığında ova tabanından yelpazeye geçişlerde yükseltinin arttığı ve belirli aralıklarla basamaklanmaların olduğu görülmektedir (Şekil 8B). Ayrıca bu yelpazelerin Çapakçur ve Gayt çayları tarafından aşındırılmasıyla birkaç basamak halinde taraçalar meydana gelmiştir. Bu durumun oluşmasında Kuvaterner döneminde etkili olan aktif tektonik süreçler belirleyici olmuştur. Birikinti koni ve yelpazelerin bulunduğu bir diğer saha ise ovanın kuzey tarafında Kaleönü ve Ekinyolu köylerinin üzerinde bulunduğu alana karşılık gelir (Şekil 6C).

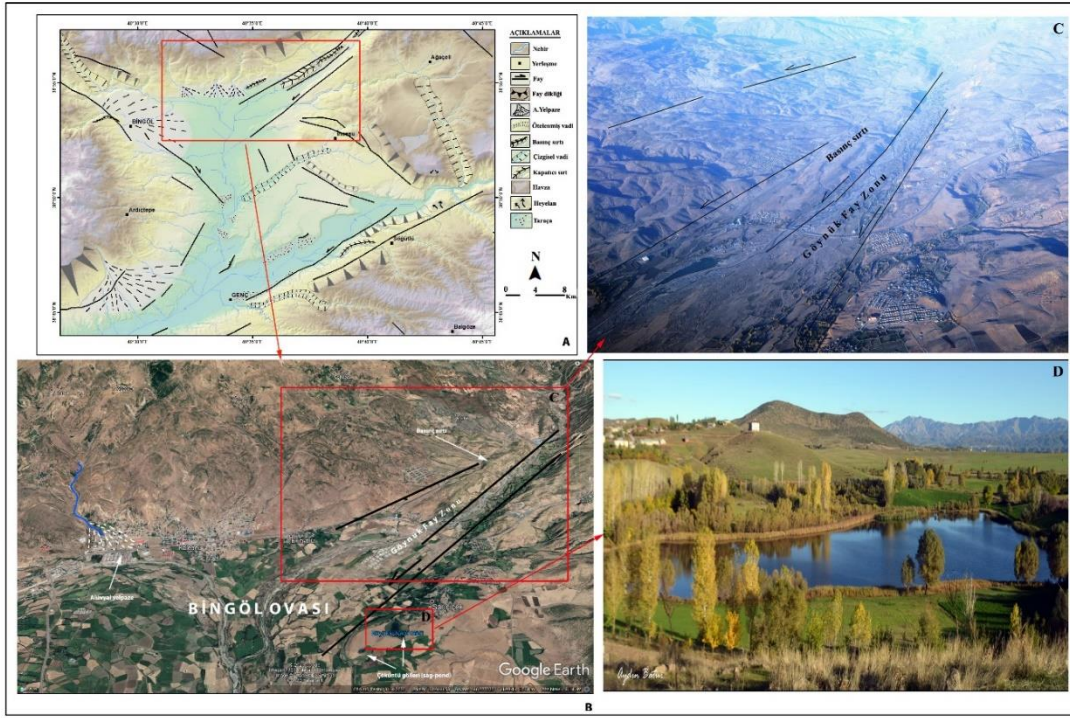
Şekil 8. A) Bingöl Havzası ve Çevresinin Sayısal Yükselti Modeli B) Bingöl Havzası'nda Eski Alüvyon Yelpazesi ile Ova Tabanı Arasındaki Yükselti Farkını Gösteren Profiller

Fay Façetaları (Üçgen yüzeyler-triangular facet), normal faylarla sınırlı havzalardaki dikey hareket ve akarsu vadilerindeki aşındırma üçgen yüzeylerin oluşumuna neden olur. Üçgen yüzeyler, dağları drene eden vadiler arasında meydana gelen yüksek tepe biçimli düz yüzeyler olup, aktif faylarla ilişkili dağ önünün karakteristik şekilleridir (Keller ve Pinter, 2002). Bingöl Havzası'nda üçgen yüzeyler, özellikle havzanın kuzeyinde Kaleönü ve Ekinyolu köyleri kuzeyindeki yamaçlarda (Şekil 10B) ve havzanın güneyinde Genç Fayı'nın kestiği yamaçlarda bariz şekilde gözlenirler (Şekil 9B-C).

Şekil 9. A) Bingöl Havzası'nın Morfotektonik Haritası B) Genç İlçesi Çevresinde Kapatıcı Sırtlar ve Ötelenmiş Akarsular C) Genç İlçesi Doğusunda Fay Tarafından Oluşturulmuş Fay Dikliği ve Üçgen Yüzeyler

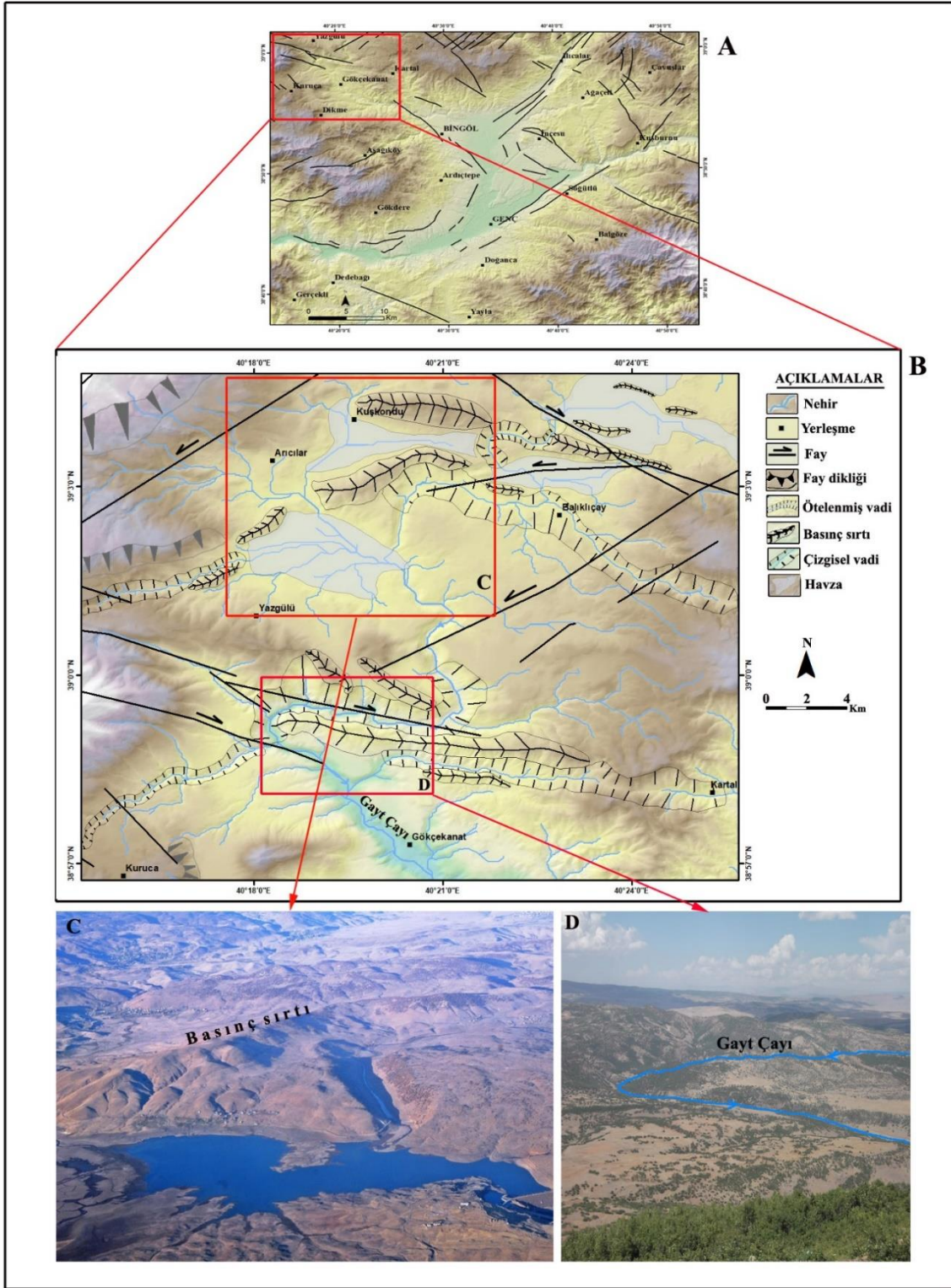
Basınç sırtları (Pressure ridges), bir fay zonunda fay kolları arasında sıkışmayla oluşmuş küçük eğimli sahalardır. Bir fay, önceden oluşmuş basınç sırtlarının içinden geçtiği yerlerde kapatıcı sırtlar oluşabilir (Keller ve Pinter, 2002). Bingöl Havzası ve çevresinde doğrultu atımlı fay zonlarında görülen en yaygın morfotektonik şekiller basınç sırtlarıdır. Bu şekiller havzanın hemen her tarafında görülmekle beraber en tipik olarak görüldüğü alanlar, havzanın orta kesimleri ve kuzeybatı kesimleridir. Havzanın orta kesimlerinde Göynük Fayı'nın Bingöl Ovası'na giriş yaptığı kuzeydoğu kesimlerde birbirine paralel uzanan birçok basınç sırtları gözlenir (Şekil 10B-C). Sağ ve sol yanal atımlı faylar tarafından oluşturulan bu basınç sırtları aynı zamanda ovanın orta kesimleri ile kuzeydoğu kesimlerinde bulunan Pliyo-Kuvaterner yaşlı çökeller içerisinde de oluşmuştur. Basınç sırtlarının en yoğun görüldüğü saha, havzanın kuzey batı kesimleridir. Bu saha sağ yanal atım ve sol yanal atımlı birçok fayın birbirini kestiği bir saha olup aktif faylanmanın çok bariz olarak görüldüğü bir alan konumundadır. Burada irili ufaklı birçok basınç sırtı ile birlikte çok büyük boyutlara erişenler de görülmektedir. Bu şekiller sahada daha çok kuzey ve güney kesimlerde yoğunlaşmıştır (Şekil 11 B-C-D).

Şekil 10. A) Bingöl Havzası'nın Morfotektonik Haritası B) Bingöl Ovası'nın Kuzeyinde Bulunan Alüvyal Yelpaze, Basınç Sırtı ve Çöküntü Gölleri C) Bingöl Havzası'nın Kuzeydoğusunda Basınç Sırtı ve Fay Zonunu Gösteren Görüntü (Google Earth Fotoğraflardan (Kemal Batur) Alınmıştır). D) Bingöl Havzası'nda Bulunan Sülüklü Çöküntü Gölü (Google Earth Fotoğraflardan (Aydın Batur) Alınmıştır).

Kapaticı Sırtlar (Sürgü sırtları, kapan sırtı), (shutter ridges) fayın topografyayı değiştirip derelerin karşısına tepeleri getirdiği yerlerdeki sırtlardır. Bu topografya, yaygın bir şekilde faya dik olarak bulunan akarsular tarafından oyulduğundan kapaticı sırtlar, bükülmüş akarsularla beraber bulunabilirler (Burbank ve Anderson, 2011). Bingöl Havzası'nda çeşitli boyutlarda birçok kapaticı sırt bulunur. Havzanın orta kesimlerinde en dikkat çekici olanı Genç ilçesinin doğusunda Söğütlü köyü civarında görülür. Buradaki kapaticı sırtın uzunluğu yaklaşık olarak 3 km civarındadır (Şekil 9B). Havzada bir diğer dikkat çeken kapaticı sırt, havzanın kuzeybatı bölümünde Gökçekanat köyü kuzeyinde izlenir. Buradaki kapaticı sırtın uzunluğu yaklaşık olarak 4,5 km civarındadır (Şekil 11B-D). Araştırma sahasında söz konusu kapaticı sırtların olduğu alanlarda akarsularda da önemli oranlarda atımlar gerçekleşmiştir.

Çizgisel Vadiler (linear valleys), ana fay izleri boyunca gelişen doğrusal çukurluklardır. Kayaçların ezilmesi ve erozyon için daha uygun hale gelmesini sağlayan devamlı hareketten dolayı güncel fay izi boyunca sık sık gelişirler. Akarsular, yaygın olarak bu zayıflık zonlarını takip ederler ve uzun bir mesafe bu çukurluklar boyunca akarlar (Keller ve Pinter, 2002). Bingöl Havzası'nda çizgisel vadiler yaygın olarak görülen şekillerdendir. Bu şekiller Bingöl Ovası'nın orta kesimlerinde Pliyo-Kuvaterner çökelleri içerisinde, havzanın doğu kesimlerinde Ağaçeli köyü güneyinde ve havzanın kuzeybatısına doğru Kartal ve Çiçekdere köyleri civarında gelişmişlerdir (Şekil 6C). Ayrıca havzanın kuzeybatı bölümünde çok uzun mesafeler boyunca izlenebilen çizgisel vadiler bu sahada çok geniş alanlar kaplar (Şekil 6B).

Şekil 11. A) Bingöl Havzası ve Çevresinin Genel Sınırları B) Bingöl Havzası'nın Kuzeybatısında Kalan Dağlık Alanın Morfotektonik Haritası (Faylar, Tarhan, 2007; Tarhan, 1997; Sümengen, 2011; Emre ve Duman, 2013'den Alınmıştır). C-D) Bingöl Havzası'nın Kuzeybatısındaki Kalan Dağlık Alan Üzerinde Morfotektonik Yapıları Gösteren Görüntüler (Foto 1 Google Earth Fotoğraflardan (Kemal Batur) Alınmıştır).

Ötelenmiş Vadiler ve Akarsular (Offset wally and streams), faylar tarafından yer değiştirilmiş akarsulardır. Bu akarsular, göreceli olarak yer değiştirmenin yönlerini gösterirler. Atımlar, birkaç depremin kümülatif atımını yansıtır. Son aşamada fay izinde başı kopmuş bir akarsu üretmek fay zonu boyunca daha doğrusal bir yönde aşındırma yapabilirler (Keller ve Pinter, 2002). Doğru atımlı faylar boyunca akarsu yönlerinde meydana gelen sapmalar ve vadilerdeki ötelenmeler

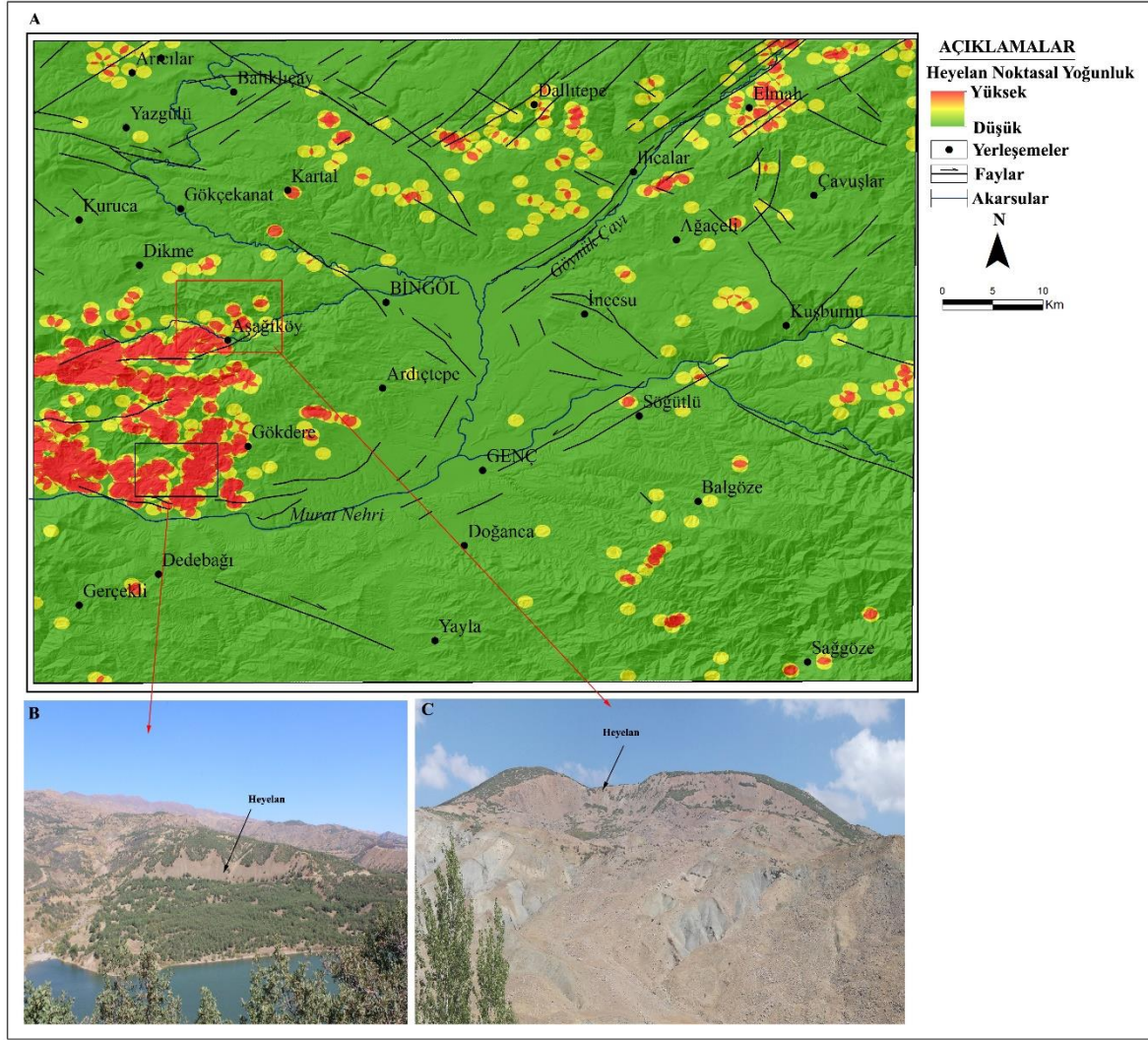
faýlardaki hareketin göstergelerinden biridir ve bu yapılar aktif ve genç tektonik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır (Şengör, 2017). Ötelenmiş vadiler ve akarsular, Bingöl Havzası'nda çok fazla rastlanılan şekillerdendir. Bunlar, havzanın hemen her tarafında çeşitli ölçeklerde görülürler. Özellikle büyük ölçekte olanları, havzanın güney kesimlerinde Genç ilçesinin güney ve güneydoğu bölümlerinde rastlanır. Buralarda ötelenmiş vadiler ve akarsuların uzunlukları yaklaşık 1-4 km civarındadır (Şekil 9B). Yine çalışma sahasında ötelenmiş akarsular ve vadiler çok tipik olarak havzanın kuzeybatı bölümlerinde Gayt Çayı üzerinde görülürler. Bu sahada görülen ötelenme miktarı 1-4,5 km arasında değişmektedir (Şekil 11B-D).

Çöküntü Gölleri (Sag-pond), fay zonlarında sıklıkla bulunurlar ve genellikle fay zonundaki iki kolun arasında oluşan çökmeyle ilişkilidirler (Keller ve Pinter, 2002). Bingöl Havzası'nda tipik çöküntü gölleri, Bingöl Ovası'nın doğusunda Çeltiksuyu köyü güneyinde Büyük Sülüklü ve Küçük Sülüklü gölleri (Şekil 10B-D) ile Havzanın kuzeydoğusunda Göltepesi köyü kuzeyinde yer alan Kuzu ve Gölbaşı gölleridir.

Havzalar (pull-apart, fay kaması), belirli bir kökene sahip ve özgün stratigrafik dizilimi ile tanımlanabilen çökelim alanıdır (Şaroğlu, 2012). Çalışma alanı, genel itibarıyla bir tektonik havza (pull-apart) havza olmakla birlikte bu saha içerisinde sağ ve sol yanıl atımlı fay kollarının hareketlerine bağlı olarak bir çok küçük ve orta büyüklükte havzalar meydana gelmiştir. Bu havzalar çalışma sahasının kuzeybatı bölümünde Sancak-Uzunpazar Fayı'nın kolları tarafından oluşturulmuşlardır. Bunlar Kuşkondu ile Arıcılar köyleri arası ile Sancak ve Sudüğünü köyleri arasında görülürler ve daha çok fay kaması havzası niteliğindedirler (Şekil 11B-C-D). Ayrıca Genç ilçesinin güney tarafında Doğanca köyü civarında da Genç Fayı'nın kolları tarafından oluşturulmuş bir pull-apart havza bulunur (Şekil 4C).

Akarsu Taraçaları (Terraces), alüvyal çökellerin oluşturduğu, güncel taşkın ovalarından topoğrafik olarak daha yüksekte konumlanan düzlükler olarak tanımlanmaktadır (Pazzaglia, 2013). Taraçalar, iklim ve tektonik kaynaklı olmakta birlikte karma faktörlerin de şekillendirdiği taraçalar da gelişebilmektedir. Dolgu taraçaları ve alüvyal taraçalar olmak üzere ikiye ayrılırlar (Keller ve Pinter, 2002). Bingöl Havzası'nda akarsu taraçalarının en iyi gözlemlendiği sahalarda Bingöl Ovası'nda Murat Nehri, Çapakçur, Gayt ve Göynük çayları kenarlarıdır (Şekil 6C). Bingöl Ovası'nda bulunan bu taraçalar, aktif tektonik kaynaklı nedenlerden dolayı eğimlenmişler ve ilksel konumlarını kaybederek deformasyona uğramışlardır. Bingöl Ovası'nın orta kesimlerinde yer alan bu taraçalar birbirinden farklı dört seviye halinde bulunurlar (Tonbul, 1990).

Heyelanlar (Landslides), kayalardan, döküntülü malzemeden veya topraktan oluşan malzemenin, yer çekimin etkisiyle bulunduğu yerden ayrılarak yer değiştirmesi olarak adlandırılırlar (Eriñç, 2010). Heyelanlar, yağışlar, ani kar erimeleri, depremler ve antropojenik süreçler sonucundan tetiklenebilirler (Glade vd., 2000; Larsen ve Simon, 1993). Bingöl Havzası ve çevresinde eski ve yeni oluşmuş birçok heyelan görülür (Şekil 12 A-B-C). Özellikle aktif tektonikle ilişkili heyelanlar özellikle fay zonları üzerinde yer alırlar. Noktasal yoğunluk haritası incelendiğinde heyelanların DAF doğrultusunda (KD-GB) yoğunlaştığı görülür. Özellikle Göynük Çayı Vadisi ve Gökdere çevresinde noktasal yoğunluk artar. Bu durum tektonik hatların uzanışına uyum gösterir. (Şekil 12A).

Şekil 12. A) Bingöl Havzası ve Çevresinin Heyelan Noktasal Yoğunluk Haritası (Faylar, Tarhan, 2007; Tarhan, 1997; Sümengen, 2011; Emre ve Duman, 2013'den Alınmıştır). B) Bingöl Havzası'nın Güneybatısında Yer Alan Heyelan C) Bingöl Havzası'nın Batısında Yer Alan Heyelan

Sonuç ve Değerlendirme

Bingöl Havzası ve çevresinde Paleozoyik'ten Kuvaterner dönemine kadar olan geniş zaman aralığında birbirinden farklı kayaç toplulukları bulunur. Bingöl Havzası, sol yanal atımlı DAFZ içerisinde yer almakla birlikte havzanın oluşumunda sağ yanal konjigat faylar da etkili olmuştur. Aletsel dönemde (1900-2020) büyüklüğü 4 ile 6.8 arasında değişen birçok deprem meydana gelmiştir. Bingöl Havzası ve çevresinin jeomorfolojik özelliklerinin ortaya çıkmasında Neotektonik dönemde etkili olan volkanik, tektonik ve flüvyal süreçler etkili olmuştur. Kuvaterner döneminde etkili olan dikey tektonik hareketler, Bingöl Havzası ve çevresinde eğim değerlerinin yüksek olmasına ve kısa mesafelerde değişiklikler göstermesine neden olmuştur. Literatürde varlığı ve aktifliği konusunda tartışmalar olan Genç Fayı üzerinde fayın varlığını ve aktifliğini ortaya koyan jeomorfolojik bulgular (nehir atımları, kapatıcı sırtlar, fay diklikleri, üçgen yüzeyler, alüvyal yelpazeler) ve deprem verileri elde edilmiştir. Bingöl Havzası ve çevresinde aktif tektonizmanın etkisiyle asılı vadiler, çöküntü gölleri (sag-pond), üçgen yüzeyler, alüvyal yelpazeler, taraçalar, çizgisel vadiler, fay diklikleri, havzalar, heyelanlar, ötelenmiş akarsular, kapatıcı sırtlar ve basınç sırtları gibi birçok şekiller oluşmuştur. Bingöl Havzası içerisinde oluşmuş olan eski alüvyon yelpazeleri, aktif faylanma sonucunda güncel alüvyonlara göre yaklaşık 100-200 m yükselmiş ve basamaklı bir görünüm kazanmıştır. Bingöl Havzası ve çevresine yer alan ana akarsular ve yan kolların üzerinde aktif tektonizmanın etkisiyle taraçalar deforme olmuş ve bu akarsular ve kolları üzerinde önemli nehir atımları gerçekleşmiştir. Bingöl Havzası ve çevresinde aktif tektonizmanın etkisiyle eski ve yeni birçok heyelanlar meydana gelmiştir. Bütün bu jeomorfolojik ve tektonik verilere göre Bingöl Havzası ve çevresi için literatürde var olan aktif fayların eksik olduğu görülmüş ve bu saha için aktif fayların belirlenmesinde jeomorfolojik verilerin daha çok göz önüne alınması gerektiği anlaşılmıştır.

Kaynakça

- Allen, C.R. (1969). Active faulting in northern Turkey. Division of Geological Sciences. California Institute of Technology, Contribution No. 1577. 32 pp.
- Arpat, A. E. (1971). 22 Mayıs 1971 Bingöl Depremi Ön Rapor, Institute of Mineral Research and Exploration Report 4697.
- Arpat, E. ve Şaroğlu, F. (1972). Doğu Anadolu Fayı ile İlgili Bazı Gözlem ve Düşünceler. MTA Dergisi, Sayı: 78, S:44-51, Ankara.
- Arpat, A. E. ve Saroğlu, F. (1975). Türkiye’de bazı önemli genç tektonik olaylar. Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni, 18, 29–41.
- Atalay, İ. (1973). Sultandağları ile Akşehir ve Eber Gölleri havzalarının strüktürel, jeomorfolojik ve toprak erozyonu etüdü. Doktora tezi (basılmış), Yeni Desen Mat., Ankara.
- Barka, A. A., & Kadinsky-Cade, K. (1988). Strike-slip fault geometry in Turkey and its influence on earthquake activity. *Tectonics* 7, 663–684.
- Bingöl, E. (1986). Doğrultu Atım Sorunu ve Jeolojisi. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 28.
- Boray, A. (1973). The Structure and Metamorphism of the Bitlis Area, South East Turkey. Ph.D. Thesis., University of London, 223 p. (Unpublished).
- Burbank, D. W., & Anderson, R. S. (2001). *Tectonic geomorphology*. Malden, MA: Blackwell Science.
- Chorowicz, J., Luxey, P., Lyberis, N., Carvalho, J., Parrot, J. F., Yürür, T., & Gündoğdu, N. (1994). The Maraş Triple Junction (southern Turkey) based on 81 digital elevation model and satellite imagery interpretation. *Journal of Geophysical Research* 99 (B10), 20225-20242.
- Demirtaşlı, E. ve Pisoni, C. (1965). Ahlat-Adilcevaz Bölgesi’nin Jeolojisi (Van Gölü Kuzeyi). MTA Dergisi 64, 22-36, Ankara.
- D.S.I. (1963). Bingöl (Çapakçur)-Genç Ovası Hidrojeolojik Ön Raporu. Bap. No. 2119/21, Ankara.
- Dewey, J.F., & Şengör, A.M.C. (1979). Aegean and surrounding regions: complex multi-plate and continuum tectonics in a convergent zone. *Geological Society of America Bulletin* 90 (I) 84– 92.
- Dewey, J.F., Pitman, W.C., Ryan, W.B.F., & Bonnin, J. (1973). Plate tectonics and the evolution of the Alpine system. *Geological Society of America Bulletin* 84: 3137– 3180.
- Duman, T.Y., & Emre, Ö. (2013). The East Anatolian Fault: geometry, segmentation and jog characteristics. *Geological Society, London Special Publications* published online February 19, 2013 as doi: 10.1144/SP372.14
- Emre, Ö., Herece, E., Doğan, A., Parlak, O., Özaksoy, V., Çıplak, R. ve Özalp, S. (2003). 1 Mayıs 2003 Bingöl Depremi Değerlendirme Raporu. MTA Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.
- Erinç, S. (2010). *Jeomorfoloji I. Der Yayınları*, İstanbul.
- Glade, T., Crozier, M., & Smith, P. (2000). Applying probability determination to refine landslide-triggering rainfall thresholds using an empirical, Antecedent Daily Rainfall Model. *Pure and Applied Geophysics* 157(6-8), 1059-1079.
- Göncüoğlu, M.C. ve Turhan, N. (1983). Bitlis Metamorfiterinde Yeni Yaş Bulguları. MTA Dergisi, Sayı: 95-96, S.44-48, Ankara.
- Gülen, L., Barka, A. ve Toksöz, M. N. (1987). Kıtaların çarpışması ile ilgili kompleks deformasyon: Maraş üçlü eklemi ve çevre yapıları. *Hacettepe Üniversitesi Yerbilimleri Bülteni*, 14, 319-336.
- Hempton, M. R., & Dewey, J. F. (1981). Structure and tectonics of the Lake Hazar pull-apart basin, SE Turkey. *Transactions, American Geophysical Union EOS*, 62, 1033.
- Herece, E. (2008). Atlas of East Anatolian Fault. General Directorate of Mineral Research and Exploration, Special Publication Series-13, 359, 13 appendices as separate maps.
- Hoşgören, M.Y. (1993). *Jeomorfolojinin Ana Çizgileri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, No: 3132, İstanbul.
- Jackson, J.A., & McKenzie, D. (1984). Active tectonic of the Alpine-Himalayan belt between western Turkey and Pakistan. *Geophysical Journal of the Royal Astronomical Society* 77, 185-264

- Kelling, G., Gökçen, S.L., Floyd, P.A., & Gökçen, N. (1987). Neogene tectonics and plate convergence in the eastern Mediterranean: new data from southern Turkey, *Geology* 15: 425–429.
- Keller, E. A., & Pinter, N. (2002). *Active tectonics. Earthquakes, uplift, and landscape* (362 pp.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Kempler, D., & Garfunkel, Z. (1991). Northeast Mediterranean triple junction from a plate kinematics point of view. *Bulletin of the Technical University of İstanbul Special Issue* 44, 425-454.
- Ketin, İ. (1977). Main Orogenic Events and Paleogeographic Evolution of Turkey. *General Directorate of Mineral Research and Exploration S: 88, S: 1-5, Ankara.*
- Kiratzi, A.A. (1993). A study on the active crustal deformation of the North and East Anatolian Fault Zones. *Tectonophysics* 289, 317-336
- KOERI: Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü,
- Larsen, M. C., & Simon, A. (1993). A rainfall intensity-duration threshold for landslides in a humid-tropical environment. *Puerto Rico. Geografiska Annaler: Series A, Physical Geography*, 75(1-2), 13- 23.
- Lovelock, P. E. R. (1984). A review of the tectonics of the Northern Middle East region. *Geological Magazine* 121, 577-587.
- McCalpin, J. (1986). Quaternary tectonics of the Sangre de Cristo and Villa Grove Fault Zones, in *Contributions to Colorado Seismicity and Tectonics: A 1986 Update*. Colorado Geological Survey Special Publication 28, 59-64.
- McKenzie, D. (1972). Active tectonics of the Mediterranean region. *Geophysical Journal of the Royal Astronomical Society* 30 (2). 109-185.
- Mckenzie, D. P. (1976). The East Anatolian Fault; a major structure in eastern Turkey. *Earth and Planetary Science Letters* 29, 189–193.
- Muehlberger, W.R., & Gordon, M.B. (1987). Observation on the complexity of The East Anatolian Fault Turkey. *Journal Structural Geology* 9/7, 899-903.
- MTA. (2012). 1/250.000 ölçekli Türkiye Diri Fay Haritaları, Elazığ Paftası, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Ankara.
- MTA. (2012). 1/250.000 ölçekli Türkiye Diri Fay Haritaları, Erzincan Paftası. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Ankara.
- MTA. (2012). 1/250.000 ölçekli Türkiye Diri Fay Haritaları, Erzurum Paftası. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Ankara.
- MTA. (2012). 1/250.000 ölçekli Türkiye Diri Fay Haritaları, Muş Paftası. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Pazzaglia, F.J. (2013). Fluvial Terraces, in, John F. Shroder (Editor-in-chief), Wohl, E. (Volume Editor), 2013. Vol 9, *Fluvial Geomorphology*, San Diego: Academic Press, p. 379-412.
- Reillinger, R.& McClusky, S. (2011). Nubia– Arabia–Eurasia plate motions and the Dynamics of Mediterranean and Middle East tectonics. *Geophysical Journal International* 186, 971–979. doi: 10.1111/j.1365-246X.2011.05133.x
- Rotstein, Y. (1984). Counterclockwise rotation of the Anatolian block. *Tectonophysics* 108, 71-91.
- Seymen, İ. ve Aydın, A. (1972). The Bingöl Earthquake Fault and Its Relation to The North Anatolian Fault Zone. *General Directorate of Mineral Research and Exploration* 79, S.1-9, Ankara.
- Sümengen, M. (2011). 1/100.000 Türkiye Jeoloji Haritaları Elazığ K 44 Paftası. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Sümengen, M. (2011). 1/100000 ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Elazığ K 45 paftası. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Sümengen, M. (2011). 1/100000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları, Elazığ K44 Paftası Raporu. Maden Tetkik Arama Enstitüsü Genel Müdürlüğü, Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.
- Şaroğlu, F. (1985). Doğu Anadolu'nun Neotektonik Dönemde Jeolojik ve Yapısal Evrimi. *Institute of Mineral Research and Exploration Report No:7857, Ankara.*
- Şaroğlu, F. (2012). *Kuvaterner Bilimi*. Ankara Üniversitesi Yayınları No: 350, Ankara.

- Şaroğlu, F. ve Güner, Y. (1981). Doğu Anadolu'nun Jeomorfolojik Gelişimine Etki Eden Ögeler, Jeomorfoloji, Tektonik, Volkanizma İlişkileri. Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni 24/2, 39-50.
- Şaroğlu, F. ve Yılmaz, Y. (1984). Doğu Anadolu'nun Neotektoniği ve İlgili Magmatizması. Türkiye Jeoloji Kurumu Ketin Simpozyumu Bildiriler Kitabı, 149-162
- Şaroğlu, F., Emre, Ö. ve Boray, A. (1987). Türkiye'nin Diri Fayları ve Depremsellikleri. Institute of Mineral Research and Exploration Report, No: 8174, Ankara, 394s (yayımlanmamış).
- Şaroğlu F., Emre, Ö., & Kuşçu, İ. (1992a). Active fault map of Turkey. Ankara, Turkey: General Directorate of Mineral and Research Exploration of Turkey Publication (MTA).
- Şaroğlu, F., Emre, E., & Kuşçu, İ. (1992b). The East Anatolian Fault zone of Turkey. *Annalae Tectonicae* 6, 99-125
- Şengör, A. M. C. (1979). The North Anatolian transform fault: Its age, offset and tectonic significance. *Journal of Geological Society London*, 136, 269–282.
- Şengör, A.M.C. (1980). Türkiye Neotektoniğinin Esasları. Türkiye Jeoloji Kurumu Yayınları, S.40.
- Şengör, A.M.C. (2017). Diversion of River Courses Across Major Strike-Slip Faults and Keirogens. *Active Global Seismology: Neotectonics and Earthquake Potential of the Eastern Mediterranean Region*, 225.
- Sengör, A. M. C., Görür, N., & Saroğlu, F. (1985). Strike slip faulting and related basin formation in zones of tectonic escape: Turkey as a case study. In: Biddle, K. T. & Christie-Blick, N. (eds) *Strike-Slip Deformation, Basin Formation and Sedimentation*. Society of Economic Paleontologists and Mineralogists, Tulsa, Special Publication, 37, 227–264.
- Şengör, A. M. C., & Yılmaz, Y. (1981). Tethyan evolution of Turkey: a plate tectonic approach. *Tectonophysics* 75, 181–241.
- Tarhan, N. (1997). 1/100.000 Türkiye Jeoloji Haritaları Erzurum J 45 Paftası. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Tarhan, N. (2007). 1/100.000 Türkiye Jeoloji Haritaları Erzincan J 44 Paftası. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Tonbul, S. (1990). Bingöl Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi ve Gelişimi. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, Ankara.
- Westaway, R., & Arger, J. (1996). The Gölbaşı basin, southeastern Turkey: A complex discontinuity in a major strike-slip fault zone. *Journal Geological Society* 153, 729-743.
- Yılmaz, O. (1975). Cacas Bölgesi (Bitlis Masifi) Kayaçlarının Petrografik ve Stratigrafik İncelenmesi. Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni Cilt: 18, Sayı:18, S.33-40, Ankara.

Extended Abstract

Aim and Scope

Tectonic geomorphology is a science that examines the shapes formed by tectonic processes with geomorphological principles. Geomorphological records provide a fundamental research resource in understanding the role of active tectonics in the geological development of any site. Active faulting forms shapes in different scales such as fault scarp, linear depression areas, linear elongated valleys, offset drains, abandoned river channels, pressure ridges, closing ridges, sloping slopes, spring waters, terraces, alluvial fans, suspended valleys, grabens, and pull-apart basin. Bingöl Basin is one of the tectonic basins formed on the East Anatolian Fault Zone (EAFZ) which is one of the important active structural elements of Turkey. The aim of this study is to reveal the effects of active tectonism on geomorphology in Bingöl Basin and its surroundings with morphotectonic data.

Methods

In this study, literature data, 1 / 100.000 scaled printed geology maps, 1 / 250.000 scaled printed active fault maps, 1 / 25.000 scaled digital and printed topographic maps, 10 * 10 m resolution Digital Elevation Model data, earthquake catalog data , Google Earth images and fieldwork data were used. Geographic Information Systems (GIS) technologies and geomorphological methods were used in the evaluation of the data. GIS software (Arcgis, Global Mapper) and graphic software (Adobe Photoshop) were used to draw the geological and morphotectonic maps of the site. All the obtained geology, tectonic, topographic maps, landslide density map, Digital Elevation Model and relief data were evaluated together in GIS programs to determine the effects of active tectonics on geomorphology in the study area.

Findings

In the literature, mainly four rock assemblages are mentioned in the geological development of the Eastern Anatolia Region and in the meantime the Bingöl Basin. During the neotectonic period, the compression tectonic regime in the Bingöl Basin and its surroundings was influenced by the continental collision and as a result, faulting, folds, extensional cracks and thrusts occurred (Şaroğlu and Yılmaz, 1984). Faults affecting the tectonic development of the Bingöl Basin are EAFZ (Göynük and Genç segments), Karakoçan-Bingöl Fault Zone, Sudiği Fault Zone and Sancak-Uzunpazar Fault Zone. . The important morphotectonic structures seen in the basin are pressure ridges, occlusive ridges, fault steeps and steps, hanging valleys, linear valleys, linear depression areas, offset ridges and streams, alluvial fans, basins and terraces.

Conclusion

Although the Bingöl Basin is located within the left-slip EAFZ, right-lateral conjugate faults have also been effective in the formation of the basin. During the instrumental period (1900-2020) many earthquakes with magnitudes between 4 and 6.8 occurred. Under the influence of active tectonism in the Bingöl Basin and its surroundings, many shapes such as suspended valleys, sag-ponds, triangular surfaces, alluvial fans, terraces, linear valleys, fault steeps, basins, landslides, offset rivers, occlusive ridges and pressure ridges have been formed. The old alluvial fans formed in the Bingöl Basin have increased approximately 100-200 m compared to the current alluviums as a result of active faulting and gained a stepped appearance. According to all these geomorphological and tectonic data, it was seen that the active faults in the literature for the Bingöl Basin and its surroundings were lacking, and it was understood that geomorphological data should be taken into consideration more in determining active faults for this area.

The Intermediary Role of Work Engagement in The Effect of Paternalist Leadership on Positive Voice Behavior

Paternalist Liderliğin Pozitif Ses Çıkarma Davranışı Üzerine Etkisinde İşe Bağlılığın Aracılık Rolü

Mustafa Nal¹, Ekrem Sevim²

Abstract

The aim of this study is to reveal the effect of paternalistic leadership on positive voice and the mediating role of work engagement in this effect. The research data were collected by electronic questionnaire method and the questionnaire was applied to 402 healthcare workers who agreed to participate in the study. IBM SPSS 25 program and Process Macro v3.4 version developed by Hayes (2018) were used for the analysis of the data. Bootstrap regression analysis was conducted to test the mediating effect of work engagement on the effect of paternalist leadership on positive voice. As a result of the analysis, it was found that paternalist leadership and work engagement had a significant and positive indirect effect of 19.19% on positive vocal behavior ($b = 0.1919$, 95% CI [0.1344, 0.2565]). As a result of the research, it was found that as the paternalistic leadership behavior of health managers increased, the positive voice-making behavior of healthcare professionals increased, and this increase was mediated by work engagement.

Keywords: Paternalist Leadership, Positive Voice, Work Engagement.

Öz

Bu çalışmanın amacı paternalist liderliğin pozitif ses çıkarma üzerindeki etkisi ve bu etkide işe bağlılığın aracı rolünü ortaya koymaktır. Araştırma verileri elektronik anket yöntemi ile toplanmıştır ve araştırmaya katılmayı kabul eden 402 sağlık çalışanına anket uygulanmıştır. Verilerin analizinde IBM SPSS 25 programı ve Hayes (2018) tarafından geliştirilen Process Makro v3.4 sürümü kullanılmıştır. Paternalist liderliğin, pozitif ses çıkarma üzerine etkisinde, işe bağlılık ile dolaylı etkisini test etmek için yapılan Bootstrap regresyon analizi sonucunda; paternalist liderlik ile işe bağlılığın, pozitif ses çıkarma davranışı üzerinde anlamlı düzeyde ve olumlu yönde %19,19 oranında dolaylı etkisinin olduğu saptanmıştır ($b = 0,1919$, %95 CI [0,1344, 0,2565]). Araştırma sonucunda, sağlık yöneticilerinin paternalist liderlik davranışı arttıkça sağlık çalışanlarının pozitif ses çıkarma davranışının arttığı ve bu artışa işe bağlılığın aracılık ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Paternalist Liderlik, Pozitif Ses Çıkarma, İşe Bağlılık.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: M10, M12, M54

Submitted: 02 / 06 / 2021

Accepted: 22 / 08 / 2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, mustafa.nal@ksbu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-3282-1124>.

² Dr. Öğr. Üyesi., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, esevim@bandirma.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-0697-5899>.

Introduction

There are many factors that affect the attitudes and behaviors of employees in the organization, positively or negatively. One of these factors is the leadership behavior of managers. Leaders who directly participate in employees' work life have an important role in employees' attitudes towards work (Bamford et al., 2012: 4).

When the studies are examined, it is seen that the researchers define many types of leadership. One of these types of leadership is paternalistic leadership, which has a cultural characteristic. Paternalistic leadership behavior is common in cultures with high power distance (Schroeder, 2011: 4). Paternalism is a preferred leadership model in many countries. In many countries with collectivist and high power distance, for example; It is preferred as a leadership model in Turkey, India, China and Mexico (Salminen-Karlsson, 2015: 410). Some studies show that the level of paternalistic leadership is high in Turkey (Nal & Tarım, 2019: 127; Pellegrini and Scandura, 2006: 271; Türesin, 2012: 109; Yaman, 2011: 105). Studies on paternalistic leadership in Turkey have shown that paternalistic leadership has an effect on some organizational behaviors (ethical climate, job satisfaction, work engagement, organizational commitment, mobbing, job performance, work motivation, turnover intention, organizational justice perception, organizational cynicism) (Akdeniz, 2016: 77; Büyükyavuz, 2015: 148; Demirer, 2012: 17; Erben & Güneşer, 2008: 964; Ersoy et al., 2012: 256; Ertüreten, 2008: 58; Nal & Sevim, 2019: 50; Nal & Tarım, 2019: 1200; Nal & Tarım, 2017: 132; Öge et al., 2018: 32; Pellegrini & Scandura, 2006: 274; Saygılı et al., 2020: 6; Soylu, 2011: 226; Uğurluoğlu, 2018: 7).

Recent studies show that employees with a high level of work engagement increase their job performance, organizational citizenship behavior, and reduce work-family conflict, turnover, and burnout (Contreras et al., 2020:6; Erdoğan & Sökmen, 2019:253; Ivanovic, 2020:203, Lai, 2020:6; Öge et al., 2018:32). Therefore, it can be said that the high level of engagement of the employees to the work has positive results both in terms of organization and for the employee.

One of the organizational behaviors of the employees is the "voice" behavior. The behavior of making a voice can be "negative" in a harmful way to the organization or in a "positive" way that makes a positive contribution to the organization. Positive voice behavior includes expressing innovative ideas for change and developing necessary correction suggestions for standard processes even if others do not agree (Dyne & LePine, 1998:109). In this context, positive voice making behavior can be evaluated as positive organizational behavior.

Businesses need employees who exhibit positive organizational behavior in order to achieve above average returns and achieve their goals effectively and efficiently. For this reason, it is important for businesses that employees show work engagement and a positive voice behavior, which we can consider as positive organizational behavior.

Recent research shows that work engagement has a positive effect on voice behavior (Cheng: 2014: 808; Ilkhanizadeh & Karatepe, 2017: 15; Nisar et al., 2020: 5). Also, latest research has shown that paternalistic leadership has a positive effect on work engagement (Nal & Sevim, 2020: 99; Korkmaz et al., 2018: 962; Öge et al., 2018:32) and voice behavior (Nal, 2020: 349; Liu & Liu, 2017: 2013; Özyılmaz & Oral Ataç, 2019: 405).

Recent research results show that paternalistic leadership has a positive effect on positive voice. However, other variables may have an effect on this effect. In this study, "Does work engagement have a mediating effect on the effect of paternalist leadership on positive voice?" looking for an answer to the question. It has been observed that there is not enough research in the literature examining the mediating role of work engagement in the effect of paternalistic leadership on positive voice behavior. This study was conducted to make up for this deficiency in the literature and it is thought to be important in this respect.

In this study, firstly, the relationship between paternalistic leadership perception and work engagement and positive voice behavior was tested, and then the mediating effect of work engagement on the effect of paternalist leadership perception on positive voice behavior was analyzed. This research was conducted on healthcare professionals and research data were collected using a questionnaire method.

1. Theoretical Framework

1.1. Paternalistic Leadership

Paternalistic leadership is a concept that has attracted attention again in the last thirty years in the age of globalization. Attention should be paid to this format in subsections as here (Salminen-Karlsson, 2015: 410). Paternalist leadership defines it as an approach that guides the personal and professional lives of the subordinates in hierarchical relationships like the family members of the leader and, in return, expects the subordinates to be loyal to her/him (Gelfand, et al., 2007: 493). In paternalistic culture, parents and elderly family members play a role in protecting the welfare of their younger members, making their decisions, disciplining their activities, and acting on their behalf (Mustafa & Lines, 2012: 64). Paternalist leadership can be thought of as a leadership style where a manager directs or controls like a father for the sake

of his subordinates and is involved in his employees' professional and personal lives (Schroeder, 2011: 28). In an organization conducted with a paternalistic approach, employees expect the leader to be interested in health, education, personal happiness, and family life, while the leader expects its employees to be loyal and respectful. (Cerit, 2013: 841). We can define paternalist leadership as follows; Paternalist leader is a leader who has a virtuous and moral structure, attaches importance to hierarchy, creates a family atmosphere in the workplace, knows the employees closely, stands by their employees in their good and bad days, and expects respect and loyalty from their employees (Nal, 2020: 345).

1.2. Work Engagement

The first person to describe work engagement was William A. Kahn. According to Kahn, engagement to work is when an individual concentrates on his job physically, cognitively, and emotionally while he is doing his job (Kahn, 1990: 700). Work engagement describes a more persistent and common emotional state that does not focus on a particular object, event, person, or behavior rather than an immediate and specific situation (Schaufeli & ark., 2002: 74). On the other hand, Maslach and Leiter (1997: 417) defined work engagement as "a mental state that is characterized by vigor, dedication, and absorption, satisfying the person involved in the job positively. The vigor dimension refers to the high energy level while working, being mentally resistant, the willingness to make an effort, and not being tired easily. The dedication dimension means a strong engagement to work and includes the concepts of caring, enthusiasm, inspiration, praise, and struggle. The absorption dimension, on the other hand, refers to the full focus on the work done while working and to plunge into working happily (Schaufeli et al., 2002: 74).

Maslach et al. (2001: 416) consider work engagement the opposite of burnout and define burnout as the erosion of work engagement. Work engagement is the positive antithesis of burnout. Unlike individuals who experience burnout, employees with a high level of work engagement have an energetic and effective relationship with their work activities. They have the feeling that they can do what they need to do with their work in the best way (Schaufeli et al., 2008: 176).

Employees with high work engagement feel compelled to achieve challenging goals and use their personal energies with enthusiasm. In addition, individuals with high work engagement participate intensely in their work (Bakker & Leiter, 2010: 2).

1.3. Positive Voice

Albert Hirschman (1970) treated the voice behavior as a reaction that could correct the deterioration and bad course of the organization (Hirschman, 1970: 2-3). Gordon (1988: 286), evaluated it four dimensions of employee' voice behavior as active constructive, passive constructive, active destructive, passive destructive. Active constructive voice means leveling opposition and communicating supportive thoughts on issues related to union bargaining. Passive constructive voice means being a good listener, being quietly supportive, and being in harmony and cooperation. Active destructive voice, complaining of colleagues, trying to get in the eyes, hypocrisy, verbal aggression, bad word, and opposite denote the state of vocalization. Passive destructive vocalization includes being spoken, indifference, calculated silence (deliberately not making a sound), and withdrawing.

Dyne et al. (2003: 1361) discussed the behaviors of employees related to making or not voice in two categories as "employee silence and employee voice." It has evaluated the employee voice behavior of the employees in three dimensions as "acquiescent voice, defensive voice, prosocial voice". Acquiescent voice is defined as "expressing supportive opinions that the employee accepts the current situation." Defensive voice is defined as "expressing knowledge and opinions about work to protect oneself due to fear." Usually, these kinds of voices are in the form of suggesting ideas that focus on others. Prosocial voice means "expressing business-related ideas, information, and thoughts by adhering to the motivation of cooperation." The primary purpose of the behavior of prosocial voice for the organization's benefit is to benefit the organization Dyne et al. (2003: 1363).

Maynes and Podsakoff (2014), voice behavior has been handled in four dimensions supportive voice, constructive voice, defensive voice and destructive voice. Supportive voice is defined as the voice support of practices such as important business policies, programs, goals, procedures, or making a voice to defend these practices when unfair criticism is made about them. Constructive voice is defined as the voluntary expression of information or views focused on achieving an organizational change of activity. Defensive voice is defined as a voluntary expression of opposition to changing the organization's policies, procedures, programs, and practices, even when necessary or significant changes are suggested. Destructive voice is defined as the voluntary expression of hurtful, critical, or derogatory views on business policies, practices, procedures. Supporting and constructive voice is considered as positive voice behavior from these dimensions of voice.

Çankır (2016: 3) describes his positive voice behavior as "The policies, programs, goals, processes, etc. that employees consider valuable about work or to develop constructive and developing suggestions for the institution's development and to make the work done more effectively and efficiently, and to share this voluntarily with his colleagues and managers through various communication channels".

According to Maynes and Podsakoff (2014: 88), for a behavior to be considered as a voice behavior of employees, it must have the following characteristics: it must be clearly communicated, relevant to the organization, focused on influencing the work environment, heard by someone within the organization is required.

1.4. Research Hypotheses

In the studies on paternalistic leadership in Turkey, it has been determined that paternalist leadership has effects on job satisfaction, organizational commitment, mobbing, job performance, motivation, intention to quit, organizational justice perception, organizational cynicism (Akdeniz, 2016: 77; Büyükyavuz, 2015: 148; Demirer, 2012: 17; Erben & Güneşer, 2008: 964; Ersoy et al., 2012: 256; Ertüreten, 2008: 58; Nal & Sevim 2019: 50; Nal & Tarım, 2019: 1200; Nal & Tarım, 2017: 132; Öge et al., 2018: 32; Pellegrini & Scandura, 2006: 274; Saygılı et al., 2020: 6; Soylu, 2011: 226; Uğurluoğlu, 2018: 7).

In the results of studies conducted in different sectors to examine the relationship between paternalist leadership and work engagement in Turkey, it has been determined that paternalist leadership has a positive effect on work engagement (Nal & Sevim, 2020: 99; Korkmaz et al., 2018: 962; Öge et al., 2018:32). According to these results, it is assumed that paternalistic leadership has a positive effect on work engagement in this study on healthcare employees. In line with this assumption, the following hypothesis has been created:

H1: Paternalist leadership has a positive effect on work engagement.

Studies conducted in different sectors to examine the relationship between paternalistic leadership and employees voice behavior have shown that there is a positive relationship between paternalist leadership and employees' voice-making behavior (Nal, 2020: 349; Liu & Liu, 2017: 2013; Özyılmaz & Oral Ataç, 2019: 405). In line with all this information, the following hypothesis has been created:

H2: Paternalistic leadership has a significant positive effect on positive voice.

Studies show that there is a positive relationship between employees' work engagement and voice behavior (Cheng: 2014: 808; Ilkhanizadeh & Karatepe, 2017: 15; Nisar et al., 2020: 5). Considering the results of these studies, the following hypothesis has been established:

H3: Work engagement has a significant positive effect on positive voice.

In the literature, there is no study examining the mediating role of work engagement in the effect of paternalistic leadership on employees' voice behavior. However, research shows that paternalist leadership has a positive effect on voice behavior and work engagement, and that work engagement has a positive effect on voice behavior (Korkmaz et al., 2018: 962; Nisar et al., 2020: 5; Nal, 2020: 349). According to the results of these studies, the following hypothesis has been established:

H4: Work engagement has a mediating effect on the effect of paternalistic leadership on positive voice behavior.

1.5. Research Model

The model of the research is shown in Figure 1.

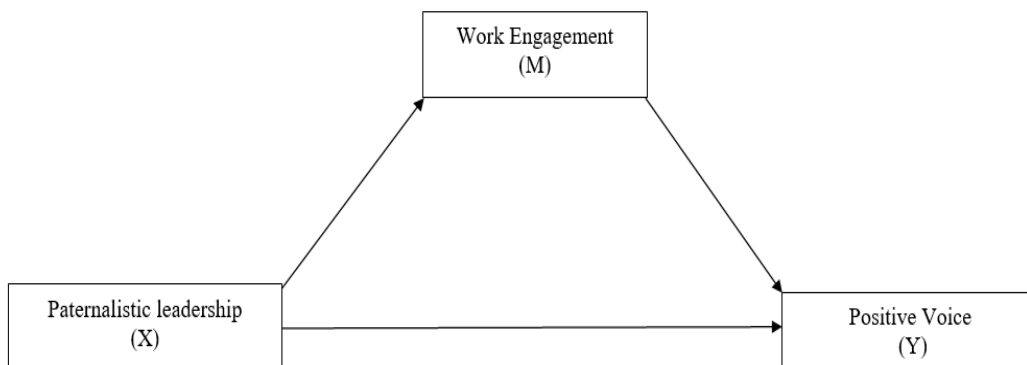

Figure 1. Research Model

2. Method

2.1. Sample Processing

This study was carried out with the participation of health professionals working in different health institutions in Turkey. The convenience sampling method was used as the sampling method. An electronically created form collected the research data. The questionnaire forms prepared within this scope were sent to 600 people e-questionnaire. A total of 402 questionnaires were obtained and evaluated. Research data were collected between 1-30 June 2020.

Of those who participated in the study, 60.7% (244) were female, 39.3% (158) were male, 60.9% (245) were married, 39.1% (157) were single, 56%, 7 (228) in the 35 and under age group, 43.3% (174) in the age group 36 and over, 11.4% (46) high school, 15.2% (61) associate degree 48.8% (196) undergraduate, 19.2% (77) master's degree, 5.5% (22) doctorate graduate, 50.7% (204) nurse, 49%, 3 (198) consisted of other healthcare professionals.

2.2. Measuring Tools

2.2.1. Paternalistic Leadership Scale

The Paternalistic Leadership Scale developed by Pellegrini and Scandura (2006) was used to measure the paternalistic leadership perception of the participants. The scale consists of a single dimension with 13 items. The scale is in a 5-point Likert type and the answer part is scored as "1 = I strongly disagree, 5 = I strongly agree". The higher the score, the higher the perception of paternalistic leadership. In the scale, there are expressions such as "my manager is interested in every aspect of his employees' lives (personal problems, family life, etc.)", "my manager creates a family atmosphere at work", my manager attends the special and important days of his employees (wedding, funeral, etc.). The Cronbach Alpha coefficient of the scale was determined as 0.86 by Pellegrini and Scandura (2006: 271). In this study, the Cronbach Alpha coefficient of the scale was determined as 0.90.

2.2.2. Work Engagement Scale

To measure the work engagement level of the participants, Utrecht Work Engagement Scale (UWES) developed by Schaufeli et al. (2002) and adapted into Turkish by Eryılmaz and Doğan (2012) was used. The scale consists of three dimensions as vigor, devotion and concentration, and there are 17 statements in the scale.

The scale is in a 5-point Likert type and the answer part is scored as "1 = Not at all suitable, 5 = Completely appropriate". The higher the score, the higher the level of engagement to the job. In the vigor dimension of the scale, there are statements such as "I feel strong and vigorous at my job", "My job gives me the enthusiasm to work" in the devotion dimension, and "I concentrate completely on my work while working" in the concentration dimension.

Eryılmaz and Doğan (2012: 53) determined the Cronbach Alpha coefficient as 0.91 in the Turkish adaptation of the scale. The Cronbach Alpha coefficients determined for the sub-dimensions of the scale were 0.85 for the vigor (desire to work) dimension, 0.84 for the devotion dimension, and 0.76 for the work concentration dimension. In this study, the Cronbach Alpha coefficient of the scale was determined as 0.94. Cronbach Alpha coefficients for the sub-dimensions of the scale were determined as 0.85 for vigor, 0.81 for engagement, and 0.86 for work concentration.

2.2.3. Positive Voice Scale

In order to determine the positive voice levels of the participants, the "Positive Voice Scale" developed by Maynes and Podsakoff (2014) and adapted into Turkish by Çankır (2016) was used. The scale consists of two dimensions as "supportive voice and constructive voice" and there are 10 expressions in the scale.

The scale is 5-point Likert type and the answer part is scored as "1 = Strongly disagree, 5 = Strongly agree". The higher the score, the higher the positive voice level. In the supportive voice dimension of the scale, there are expressions such as "I defend corporate programs even if other employees criticize them seriously", in the dimension of making a constructive voice, "I often develop suggestions for the development of work methods and methods".

Çankır (2016: 6) determined the Cronbach's Alpha coefficient in the Turkish adaptation of the scale as 0.78 for the supportive voice dimension and 0.85 for the constructive voice. In this study, the Cronbach Alpha coefficient of the scale was determined as 0.91. Cronbach's alpha coefficients for the sub-dimensions of the scale were determined as 0.83 for the supportive voice making dimension and 0.92 for constructive voice.

2.3. Statistical Analysis

The data were recorded in IBM SPSS 25.0 program and Correlation Analysis and Simple Linear Regression Analysis were applied to examine the relationship between quantitative variables. In the analysis of the mediation test, Process Macro application developed by Hayes (2018) and IBM SPSS program were used. In the analysis, the 5000 sample option was chosen with the Bootstrap technique and Model-4 was applied. It was determined according to the 95% confidence interval

(the interval where the CI values do not include the zero (0) value) in the mediation effect analysis performed with the Bootstrap technique in the analysis (Hayes, 2018: 100).

2.4. Research Ethics

Afyon Kocatepe University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee's ethics committee decision, dated 15.06.2020 and numbered E.17011, has been taken, stating that there is no ethical objection to the conduct of the research. Participants whose consent was obtained electronically were allowed to participate in the study and the questionnaire form was allowed to be filled out.

3. Results

3.1. Correlation Analysis Results

Pearson Correlation Analysis was conducted to reveal the relationship between paternalistic leadership, work engagement and positive voice. Participants' paternalistic leadership perception, work engagement and positive voice levels and Pearson Correlation Analysis findings are shown in Table 1.

Participants' paternalistic leadership perception mean score was 3.04 (SD = 0.87), work engagement average score was 3.52 (SD = 0.80), and positive voice average score was 3.58 (SD = 0.73). According to the results of the correlation analysis, it was found that there is a positive and moderately significant relationship between paternalistic leadership and work engagement ($r = 0.467, p < 0.01$). It was found that there is a positive and moderately significant relationship between paternalistic leadership and positive voice ($r = 0.493, p < 0.01$). It was determined that there was a positive and moderately significant relationship between work engagement and making a positive voice ($r = 0.552, p < 0.01$).

Table 1. Correlation Analysis Results (N = 402)

Variable	Mean	SD	1	2	3
1. Paternalistic leadership	3,04	0,87	1		
2. Work engagement	3,52	0,80	0,467**	1	
3. Positive voice	3,58	0,73	0,493**	0,552**	1

SD: Standard deviation, *: $p < 0.05$, **: $p < 0.01$

3.2. Regression Analysis Results

Simple Linear Regression Analysis was performed to test the effect of paternalistic leadership on work engagement and positive voice, and the analysis findings are given in Table 2. In the Simple Linear Regression Analysis application, paternalistic leadership was determined as the independent variable, and work engagement and positive voice were determined as the dependent variables.

As a result of the analysis, it was found that paternalistic leadership had a positive and significant effect on work engagement ($= 0.467, t = 10.556, p < 0.01$). 21% of the change in work engagement behavior is explained by the paternalistic leadership ($R^2 = 0.216$). H1 hypothesis was supported for this result.

It was determined that paternalistic leadership has a positive and significant effect on positive voice ($= 0.493, t = 11.345, p < 0.01$). Paternalistic leadership explains 24.2% of the change in positive voice behavior ($R^2 = 0.242$). The H2 hypothesis is supported by this result.

Table 2. Regression Analysis Results

Independent variable: Paternalistic leadership							
Dependent variables	B	Beta (β)	t	R ²	Adjusted R ²	F	p
Work engagement	0,431	0,467	10,556	0,218	0,216	111,428	0,000
Positive voice	0,415	0,493	11,345	0,243	0,242	128,716	0,000

The result of the regression analysis performed to test the effect of work engagement on positive voice is shown in Table 3. As a result of the analysis, it was determined that work engagement has a positive and significant effect on positive voice ($\beta = 0.552$, $t = 13,235$ $p < 0.01$). 30.3% of the change in positive voice behavior is explained by work engagement ($R^2 = 0.303$). H3 hypothesis is supported by this result.

Table 3. Regression Analysis Result for the Effect of Work Engagement on Positive Voice

Independent variable: Work engagement							
Dependent variable	B	Beta (β)	t	R ²	Adjusted R ²	F	p
Positive voice	0,503	0,552	13,235	0,305	0,303	175,156	0,000

3.3. The Mediating Effect of Work Engagement

As a result of the correlation and simple linear regression analysis; Paternalistic leadership has been found to have a positive and significant effect on work engagement and positive voice. "Does work engagement have a mediating role in the effect of paternalistic leadership on positive voice behavior?" It was decided to perform Bootstrap regression analysis with Process module to find an answer to the question. Bootstrap regression analysis was performed with Process module to test the indirect effect of paternalistic leadership on positive voices, and work engagement, and the analysis findings are shown in Table 4.

Table 4. Findings of Bootstrap Regression Analysis with Process Module

	Effect (b)	Standard error	t	p	LLCI	ULCI
The total effect of paternalistic leadership (X) on positive voice (Y)	0,4150	0,0366	11,3453	0,000	0,3431	0,4869
Direct effect of paternalistic leadership (X) on positive voice (Y)	0,2536	0,0376	6,7408	0,000	0,1796	0,3276
	Etki (b)	Bootstrap Standart hata	BootLLCI	BootULCI		
Indirect effect of paternalistic leadership (X) and work engagement (M) on positive voice (Y)	0.1919	0.0314	0.1344	0.2565		

LLCI (Lower Limit Confidence Interval) = Minimum Confidence Interval Value, ULCI (Upper Limit Confidence Interval) = Maximum Confidence Interval Value.

As a result of the analysis, it was found that paternalistic leadership significantly and positively affected the of positive voices (95% CI [0.3431, 0.4869], $t = 11.3453$, $p < 0.001$). The total effect of paternalistic leadership on positive voice behavior was found to be 41.16% ($b = 0.4150$).

It was determined that the direct effect of paternalistic leadership on positive voice was 25.36% and this effect was significant and positive ($b = 0.2536$, 95% CI [0.1796, 0.3276], $t = 6.7408$, $p < 0.001$).

As a result of the Bootstrap regression analysis conducted to test the indirect effect of paternalistic leadership on positive voice; Paternalist leadership and work engagement were found to have a significant and positive indirect effect of 19.19%

on positive voice behavior ($b = 0.1919$, 95% CI [0.1344, 0.2565]). This result shows that work engagement has a mediating role in the effect of paternalistic leadership on positive voice behavior. According to this result, hypothesis H4 was supported.

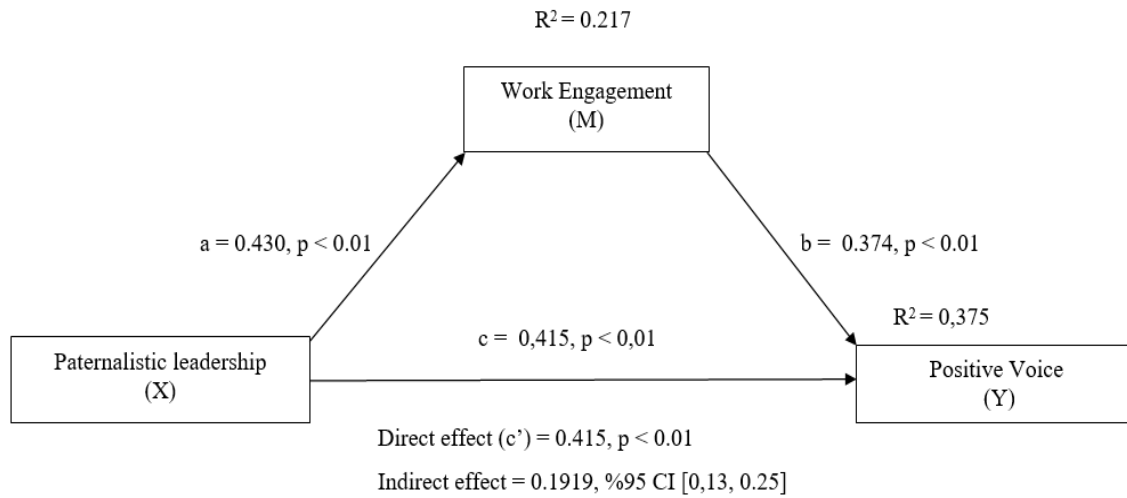

Figure 2. Bootstrapp Regression Analysis Modeling Findings with Process Module

Discussion and Conclusions

This study was conducted to investigate the mediating role of work engagement in the effect of paternalist leadership on making a positive voice.

As a result of the research, it was determined that paternalistic leadership has a positive and significant effect (H1) on work engagement. Similar results were obtained in studies conducted in different sectors to determine the effect of paternalist leadership on work engagement (Nal, 2020: 349; Liu & Liu, 2017: 2013; Özyılmaz & Oral Ataç, 2019: 405). The results of this research show that managers can increase their work engagement levels by showing paternalistic leadership behavior.

In this study, it was determined that paternalistic leadership has a positive and significant effect (H2) on positive voice. In studies conducted to investigate the effect of paternalistic leadership and employees' voice behavior (Cheng: 2014: 808; Ilkhanizadeh & Karatepe, 2017: 15; Nisar et al., 2020: 5), a positive relationship was found between paternalistic leadership and voice behavior. The reason why the employees share their thoughts that will contribute to the development of business-related ratioisation with their colleagues and managers by using various communication channels may be the paternalist leader creating a family atmosphere in the workplace. The results of these studies show that managers can increase employees' positive voice behaviors by demonstrating paternalistic leadership behavior.

It has been determined that work engagement has a positive and significant effect (H3) on positive voice. There is no study in the literature that examines the relationship between the level of work engagement and positive voice behavior of employees. However, in studies examining the relationship between work engagement and voice behaviors of employees (Korkmaz et al., 2018: 962; Nisar et al., 2020: 5; Nal, 2020: 349), it was found that there is a positive relationship between work engagement and voice behavior. These results show that employees with high engagement may also have a high positive voice behavior. The reason for this situation may be that the individual with high work engagement wants to show his ideas that he thinks will make a positive contribution to his job.

In this study, it was determined that work engagement has a mediator role in the effect of paternalistic leadership on positive voice behavior (H4). There are not enough studies on this subject in the literature. This study attempts to explain the effect of paternalistic leadership on positive voice with work engagement behavior. This study showed that high level of work engagement will increase the effect of paternalistic leadership on positive voice behavior.

At the end of this study, some important results have been reached. First of all, it has been determined that as paternalistic leadership behavior increases, the level of work engagement of healthcare workers increases. According to this result, health managers can increase their work engagement by showing paternalistic leadership behavior.

The second result is that as the paternalistic leadership behavior of health managers increases, the positive voice behavior of healthcare workers will also increase. By demonstrating paternalistic leadership behavior, healthcare managers can increase the positive voice behavior of healthcare professionals.

In this study, the relationships between paternalistic leadership, work engagement and positive voice behavior were examined and contributed to the literature by analyzing the mediating role of work engagement in the effect of paternalistic leadership on positive voice behavior. The results of this study showed that managers can increase their work engagement and positive voice behaviors by demonstrating paternalistic leadership behavior. In addition, this study revealed that work engagement has a mediator role in the effect of paternalist leadership on positive voice behavior. Health managers who want to increase the effect of paternalistic leadership behavior on the positive speaking behavior of healthcare professionals should make an effort to increase the level of work engagement of healthcare professionals to work.

Whether the content of employees' vocal behavior is related to raising a problem or to expressing things that are good within the organization, vocal behavior is beneficial for the organization in both cases. Because they can learn what organizational management employees think about themselves or what problems there are in the organization, and in this way, they can find solutions to problems. In order to achieve this, communication channels between employees and managers should be kept open and an environment should be created to express the opinions and suggestions of employees within the organization. According to the results of this study; managers will be able to contribute to the formation of this environment by showing paternalistic leadership behavior.

It has been seen that there are not enough studies on this subject in the literature. Therefore, it would be appropriate to re-examine this study subject in different sectors or on different sample groups.

References

- Akdeniz, M. Z. (2016). *The effect of paternalistic leadership and organizational justice on the happiness of employees: an application in the health sector*. Master's thesis, Bahçeşehir University, Department of General Management, Istanbul.
- Bakker, A. B., and Leiter, M. P. (2010). *Work Engagement A Handbook of Essential Theory and Research*. New York: Psychology Press.
- Bamford, M., Wong, C. A., and Laschinger, H. (2012). The influence of authentic leadership and areas of work life on work engagement of registered nurses. *Journal of Nursing Management*, 21(3), 529-540.
- Büyükyavuz, S. (2015). *Liderlik stillerinin çalışan motivasyonuna etkisi (Konya sağlık kuruluşları çalışanları örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Çağlar, E. S. (2012). Work engagement, empowerment and leadership styles: Analyses from cultural perspectives in hotel management. *Journal of Global Strategic Management*, 6(1), 17-31.
- Çankır, B. (2016). Çalışanlarda pozitif ses çıkartma davranışı nasıl oluşur? Örgütsel güven, psikolojik sözleşme ihlali, lider-üye etkileşimi ile pozitif ses çıkartma davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 1-12.
- Cenkci, A. T., and Özçelik, G. (2015). Leadership styles and subordinate work engagement: the moderating impact of leader gender. *Global Business & Management Research*, 7(4), 8-20.
- Cerit, Y. (2013). Paternalist liderlik ile öğretmenlere yönelik yıldırma davranışları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(2), 839-851.
- Chan, S. C. (2014). Paternalistic leadership and employee voice: Does information sharing matter? *Human Relations*, 67(6), 667-693.
- Cheng, J. W., Chang, S. C., Kuo, J. H., and Cheung, Y. H. (2014). Ethical leadership, work engagement, and voice behavior. *Industrial Management & Data Systems*, 114(5), 817-831.
- Contreras, F., Espinosa, J. C., and Esguerra, G. A. (2020). Could Personal Resources Influence Work Engagement and Burnout? A Study in a Group of Nursing Staff. *SAGE Open*, 10(1), 1-12.
- Demirer, P. (2012). *Is paternalistic leadership empowering: A contingency framework*. Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi, İstanbul.
- Dyne, L. V., and LePine, J. A. (1998). Helping and voice extra-role behaviour: evidence of construct and predictive validity. *Academy of Management Journal*, 41, 108-119.
- Dyne, L. V., Ang, S., and Botero, I. C. (2003). Conceptualizing employee silence and employee voice as multidimensional constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1359-1392.

- Dyne, L. V., Ang, S., and Botero, I. C. (2003). Conceptualizing employee silence and employee voice as multidimensional constructs. *Journal of management studies*, 40(6), 1359-1392.
- Erben, G. S., and Güneşer, A. B. (2008). The relationship between paternalistic leadership and organizational commitment: Investigating the role of climate regarding ethics. *Journal of Business Ethics*, 82(4), 955-968.
- Erdoğan, F. B., ve Sökmen, A. (2019). Örgütsel bağlılık ile iş tatmini ve işten ayrılma niyeti ilişkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının aracılık rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(1), 244-264.
- Ersoy, N. C., Born, M. P., Derous, E., and Van Der Molen, H. T. (2012). The effect of cultural orientation and leadership style on self-versus other-oriented organizational citizenship behaviour in Turkey and the Netherlands. *Asian Journal of Social Psychology*, 15(4), 249-260.
- Ertüreten, A. (2008). *The relationship of downward mobbing with leadership and work-related attitudes*. Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi, İstanbul.
- Eryılmaz, A., ve Doğa, T. (2012). İş Yaşamında öznel iyi oluş: Utrecht işe bağlılık ölçeğinin psikometrik niteliklerinin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 15(1), 49-55.
- Gelfand, M. J., Erez, M., and Aycan, Z. (2007). Cross-cultural organizational behavior. *Annals Review Psychology*, 58, 479-514.
- Gorden, W. I. (1988). Range of employee voice. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 1(4), 283-299.
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach* (2. press). New York: The Guilford Press.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ilkhanizadeh, S., and Karatepe, O. M. (2017). An examination of the consequences of corporate social responsibility in the airline industry: Work engagement, career satisfaction, and voice behavior. *Journal of Air Transport Management*, 59, 8-17.
- Ivanovic, T., Ivancevic, S., and Maricic, M. (2020). The relationship between recruiter burnout, work engagement and turnover intention: Evidence from Serbia. *Engineering Economics*, 31(2), 197-210.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692-724.
- Korkmaz, F., Gökdeniz, İ., ve Zorlu, K. (2018). Paternalist liderlik davranışının örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde çalışanların işe tutkunluk düzeylerinin aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 950-973.
- Lai, F. Y., Tang, H. C., Lu, S. C., Lee, Y. C., and Lin, C. C. (2020). Transformational leadership and job performance: the mediating role of work engagement. *SAGE Open*, 10(1), 1-11.
- Liang, J., Farh, C. I., and Farh, J. L. (2012). Psychological antecedents of promotive and prohibitive voice: A two-wave examination. *Academy of Management Journal*, 55(1), 71-92.
- Lin, C. P., Lin, M. Z., and Li, Y. B. (2015). An empirical study on the effect of paternalistic leadership on employees' voice behaviors—the intermediary role of psychological empowerment. *Journal of Interdisciplinary Mathematics*, 18(6), 789-810.
- Liu, H. J., and Liu, X. B. (2017). Relationship between paternalistic leadership and employee's voice behavior based on regression analysis. *Journal of Discrete Mathematical Sciences and Cryptography*, 20(1), 205-215.
- Maslach, C., and Leiter, M. P. (1997). *The truth about burnout: How organizations cause personal stress and what to do about it*. San Francisco: CA, Jossey-Bass.
- Maslach, C., Schaufeli, W.B., and Leiter, M.P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397-422.
- Maynes, T. D., and Podsakoff, P. M. (2014). Speaking more broadly: An examination of the nature, antecedents, and consequences of an expanded set of employee voice behaviors. *Journal of Applied Psychology*, 99(1), 87-112.
- Mustafa, G. and Lines, R. (2012). Paternalism as a predictor of leadership behaviors: A bi-level analysis. *Eurasian Business Review*, 2(1), 63-92.
- Nal, M. (2019a). The impact of the paternalist leadership on organizational cynicism: A research in the health sector. *Journal of International Health Sciences and Management*, 5(9), 44-53.

- Nal, M. (2020). *Paternalist Liderliğin Pozitif Ses Çıkarma Üzerine Etkisi* (ss. 337 -354). İçinde Kiroğlu, H. S. (Eds.) *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar -II Cilt 1*. Ankara: Gece Kitablığı.
- Nal, M., Sevim, E. (2020). The effect of paternalist leadership on work engagement: a research on health workers. *Journal of International Health Sciences and Management*, 6(10): 90-107.
- Nal, M., ve Sevim, E. (2019). Paternalist liderliğin iş motivasyonu üzerine etkisi: Sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(4), 397-410.
- Nal, M., ve Tarım, M. (2017). Sağlık yöneticilerinin paternalist liderlik davranışlarının çalışanların iş doyumunu üzerine etkisi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 117-141.
- Nal, M., ve Tarım, M. (2019). Paternalist Liderliğin Örgütsel Adalet Algısı Üzerine Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1193-1204.
- Nisar, A., Butt, T. H., Abid, G., Farooqi, S., and Qazi, T. F. (2020). Impact of grit on voice behavior: mediating role of organizational commitment. *Future Business Journal*, 6(1), 1-9.
- Öge, E., Çetin, M., and Top, S. (2018). The effects of paternalistic leadership on workplace loneliness, work family conflict and work engagement among air traffic controllers in Turkey. *Journal of Air Transport Management*, 66, 25-35.
- Özyılmaz, B., ve Oral Ataç, L. (2019). Paternalist liderlik algısının çalışan sesliliğine etkisi: Gıda sektörü çalışanları üzerine bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 397-410.
- Pellegrini, E. K., and Scandura, T. A. (2006). Leader-member exchange (LMX), paternalism and delegation in the Turkish business culture: An empirical investigation. *Journal of International Business Studies*, 37(2), 264-279.
- Rees, C., Alfes, K., and Gatenby, M. (2013). Employee voice and engagement: connections and consequences. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(14), 2780-2798.
- Salminen-Karlsson, M. S. (2015). Expatriate paternalistic leadership and gender relations in small European software firms in India. *Culture and Organization*, 21(5), 409-426.
- Saygılı, M., Özer, Ö., and Karakaya, P. Ö. (2020). Paternalistic leadership, ethical climate and performance in health staff. *Hospital topics*, 98(1), 26-35.
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V., and Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3(1), 71-92.
- Schaufeli, W. B., Taris, T. W., and Van Rhenen, W. (2008). Workaholism, burnout, and work engagement: Three of a kind or three different kinds of employee well-being? *Applied Psychology*, 57(2), 173-203.
- Schroeder J. (2011). *The impact of paternalism and organizational collectivism in multinational and family-owned firms in Turkey*. Graduate theses and dissertations, University of South Florida College of Arts and Sciences, Florida.
- Soylu, S. (2011). Creating a family or loyalty-based framework: The effects of paternalistic leadership on workplace bullying. *Journal of Business Ethics*, 99(2), 217-231.
- Tuan, L. T. (2018). Driving employees to serve customers beyond their roles in the Vietnamese hospitality industry: The roles of paternalistic leadership and discretionary HR practices. *Tourism Management*, 69, 132-144.
- Türesin H. (2012). *Örgüt çalışanlarının paternalistik liderlik algıları, öğrenilmiş güçlülük düzeyleri, iş tatmin düzeyleri ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Manisa.
- Uğurluoğlu, O., Aldoğan, E. U., Turgut, M., and Özatkan, Y. (2018). The effect of paternalistic leadership on job performance and intention to leave the job. *Journal of Health Management*, 20(1), 46-55.
- Uysal, Ş. A., Keklik, B., Erdem, R., ve Çelik, R. (2012). Hastane yöneticilerinin liderlik özellikleri ile çalışanların iş üretkenlik düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 15(1), 25-56.
- Yaman, T. (2011). *Yöneticilerin paternalist (babacan) lider davranışlarının çalışanların örgütsel özdeşleşmelerine, iş performanslarına ve işten ayrılma niyetlerine etkisi: Özel sektörde uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Zhang, Y., Huai, M. Y., and Xie, Y. H. (2015). Paternalistic leadership and employee voice in China: A dual process model. *The Leadership Quarterly*, 26(1), 25-36.

Yeni Medya Çağında Çocuk Youtuberlar Üzerinden Çocukluğun Yok Oluşu

The Destruction of Childhood Over Child Youtubers in The New Media Age

Burhan Kılıç¹, Sertaç Kaya²

Öz

Yeni medya çağında bireylerin teknolojik aletleri yoğun kullanımı ile birlikte artık iletişim neredeyse tamamıyla teknoloji ile aracılanmış hâle gelmiştir. Bu durum toplumların kültürlerinde değişikliklere yol açmaktadır. Bu değişikliklerin çocukların hayatlarında geri döndürülemez sonuçlara neden olması kaçınılmaz görülmektedir. İş kanununda belli bir yaşın altında bulunan kişilerin çalışmasının yasak olduğu bilinmektedir. Fakat yeni medya çağında sosyal medya platformlarının yoğun kullanımı ve kitlelerin ilgilerinin yoğun bir şekilde bu ortamlara yönelmesi ile birlikte "çocuk" olarak nitelenebilecek bireyler de yeni medya platformlarından gelir kazanma imkânı yakalamaktadır. Özellikle YouTube'un kullanıcı pratiklerinden doğan gelirin bir kısmını kullanıcılara çeşitli koşullar öne sürerek pay etmesi ek gelir veya yeni bir meslek edinmek isteyen kullanıcılara cazip gelmektedir. Fakat çocuk olarak nitelendirilebilecek kullanıcıların da bu platformdan gelir elde etmesi yasal bir durum olarak görülmemektedir. Çünkü hem YouTube'da bir kanal açmak için belli bir yaşın (13) üzerinde olmak gerekmekte hem de iş kanununda 16 yaşın altında bulunan kişilerin çalıştırılmasının yasak olduğu bilinmektedir. Çalışmamızda dünya genelinde YouTube üzerinden en fazla gelir kazanan 9 yaşında bir çocuğa ait olan "Ryan's World" kanalı ve Türkiye genelinde çocuk YouTuber'lar arasında en fazla gelir kazanan 10 yaşında bir çocuğa ait olan "Prinses Elif" kanalında yer alan içerikler nitel veri analizi ile incelenebilecek başlıklara ayrılmıştır. Bu teknik yardımıyla kanala içerik hazırlayan çocukların bir YouTube işçisine dönüşme süreci incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: YouTube, Sosyal Medya, Maddi Olmayan Emek, Kullanıcının Ürettiği İçerik, Çocuk İşçi.

Abstract

In the new media age, with the extensive use of technological devices by individuals, communication has now become almost entirely mediated by technology. This situation leads to changes in the cultures of societies. It seems inevitable that this change will cause irreversible consequences in the lives of children. It is known that persons under a certain age are prohibited from working in the labor law. However, in the new media age, the intense use of social media platforms and the intense interest of the masses in these environments offer the platform owners the income they earn, as well as the opportunities for individuals to earn income. Particularly, Youtube's sharing of some of the income arising from user practices by putting forward various conditions to users is attractive to users who want to gain additional income or a new profession. However, it is not seen as a legal situation for users who can be described as children to earn income from this platform. Because it is known that it is necessary to be over a certain age (13) to open a channel on Youtube, and it is known that employment of persons under the age of 16 is prohibited in the labor law. In our study, the contents of the "Ryan's World" channel, which belongs to a 9-year-old child who earns the most income on YouTube, and the "Princess Elif" channel, which belongs to a 10-year-old child who earns the most income amongst child YouTubers in Turkey, separated into topics that can be examined with qualitative data analysis. With the help of this technique, the process of turning children into a YouTube worker has been examined.

Keywords: YouTube, Social Media, Immaterial Labor, User Generated Content, Child Labor.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 02 / 06 / 2021

Accepted: 13 / 08 / 2021

¹ Arş. Gör., İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo, Televizyon ve Sinema Programı Doktora Öğrencisi, burhankilic@aydin.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-0894-129X>.

² Arş. Gör. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, sertackaya1@aydin.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-3483-572X>.

Giriş

Çocukluk durumu hakkında düşünmeye başladığımızda “çocuk” olarak ifade edilen bireyin ne gibi özellikler gösterdiği ve onun nasıl tanımlandığı zihnimizi meşgul edebilmektedir. Neil Postman “*Çocukluğun Yok Oluşu (1995)*” adlı kitabında çocukluk fikrinin nasıl ortaya çıktığını ve ardından nasıl ortadan kaybolduğunu derinlemesine incelemiştir. Postman’ın bu kitabı yazmasının ardından geçen süreçte yeni medya çağında çocukların kendine has özelliklerini yavaş yavaş kaybetmesi, kapitalizme eklenmesi ve kapitalizm tarafından daha fazla sömürülen bir konumda yer alması “*çocukluğun yok oluşu*” konusunun yeniden ele alınması gerektiğini düşündürmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) dünyada yaklaşık olarak 250 milyon çalışan çocuğun olduğunu bu çocukların en temel hakları olan eğitim hakkı, sağlık hakkı gibi çeşitli haklardan da yoksun bulunduğunu tahmin etmektedir. Çocuk emeği konusu dünya genelinde oldukça ciddi bir insan hakları meselesi olarak kabul edilmektedir. Hatta bu konuyu çözmek amacıyla IPEC (International Programme on the Elimination of Child Labour) adlı bir program bulunmaktadır (Tuncay, 2015: 1). Çocuk emeği aileler tarafından bir maddi gelir olarak görülürken çocuklar üzerinden gelir elde eden kişi ve kurumlar tarafından ise ucuz iş gücü olarak düşünölebilmektedir.

Ölkemizde ve dünya genelinde YouTube platformu en fazla ilgi gören sosyal mecralardan bir tanesidir. Öyle ki aylık aktif kullanıcı sayısı 2020 yılı ocak ayında 2 milyar kişiyi bulmuştur (wearesocial, 2021). Çocukların da internet ortamında gerçekleştirdikleri etkinliklerin en yaygın olanlarından biri video paylaşım platformu olan YouTube’den “*video izleyip paylaşmak*” şeklinde belirtilebilmektedir. YouTube videoları çocukların çoğunluğu tarafından televizyon izleme ile ikâme edilebilecek bir etkinlik olarak görölebilmektedir.

Çocukların medya kullanımının, günlük yaşamlarının ve çağdaş çocukluk döneminin önemli bir parçası olmasına rağmen, çocuklar ve YouTube konusunda çok az çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar öncelikle çocuk YouTuber’ların kendilerini nasıl inşa ettiklerini ve izleyicileriyle ilişkilerini temel alan metin analizi çalışmalarıdır (Martinez ve Olsson, 2019: 36). Bu çalışmalarda çocukların işçi özne pozisyonlarına dair incelemeler bulunmamaktadır.

YouTube’da izleyici emeği konusunu düşündüğümüzde var olan ilgi kanal sahiplerine önemli bir gelir imkânı sunmaktadır. Bu kanal sahiplerinin belirli bir yaşın üzerinde (13) olması koşulu, çalışan bir bireyin belirli bir yaşın üzerinde olması (16) koşulu ile birlikte düşünüldüğünde çocukların YouTube platformundan gelir elde etmesinin veya bu platformda üzerinden gelir elde edilen bir içeriğe katkı sağlamanın yasal bir durum olamayacağı düşünölmektedir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde maddi olmayan emek ve kullanıcının ürettiği içerik konuları sosyal medya üzerinden ele alınacak, YouTube platformundan gelir elde etme konusuna değinilecek, çocuk YouTuber kanallarından örneklem alınan hesaplar nitel veri analizine tabii tutulacaktır. Elde edilen verilerle çocukların bir YouTube işçisine dönüşüm süreci anlaşılmasına ve anlatılmaya çalışılacaktır.

1. Postman’a Göre Çocukluğun Yok Oluşu

Aile ve çocukluk kavramlarının değişim yaşamasında sosyal ve tarihsel gelişmelerin belirleyici bir rol oynadığını ifade eden, ayrıca “*Medya Ekolojisi Yaklaşımı*”nın bir temsilcisi olan Neil Postman, medyanın kendisinin belirlediği bir yaşam alanını sunmasıyla yarattığı etkinin kültür üzerinde değişim yaratarak, kamusal iletişim alanını tahrip ettiğini, ekolojik uyumu bozduğunu ve var olan dengeleri değiştirerek yeni dengeler oluşturduğunu düşünmektedir (Alver, 2004: 129). Medyanın etkilediği en önemli unsurlardan birinin çocuklar olduğunu düşünen Postman (1995: 5) bebekliğin aksine çocukluk durumunu, biyolojik olarak tanımlanan bir kategori değil, “*toplumsal bir şekilde meydana getirilmiş kurgu*” biçiminde açıklamaktadır. Bir yandan toplumsal bir yandan da psikolojik koşul olarak çocukluk düşüncesini, Rönesans döneminin icatlarından bir tanesi ve hatta en insani olanı şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca Amerika’da liselerin 1890’ların son dönemlerine kadar 14-17 yaş arasında bulunan nüfusun yalnızca %7’sini eğitim öğretim için kayıtlı olduğunu, geriye kalan %93’lük kesimde yer alan çocukların ise yetişkin emek gücü tanımlamasına dâhil edilerek, büyükşehirlerde çalıştırıldıklarını belirtmiştir. 21. yüzyılda bu durumda kayda değer bir değişimin gerçekleşip gerçekleşmediğinin, üzerine özenle araştırma yapılması gereken bir konu olduğu düşünölmektedir.

Medyanın kendi başına bir ileti olduğunu belirten Postman, iletinin de aynı zamanda dünyayı resmeden bir tasarımı meydana getirdiğini söylemekte, bu tasarımların da, gündelik yaşamı etkilediğini ileri sürmektedir. Gerçeklik tasarımları oluşturan medya, sadece kültürü veya kültürel alanı değil bunun yanında bireyleri özellikle de çocukları etkilemekte ve onların kişilik oluşumlarını şekillendirmektedir (Alver, 2004: 129). Yeni medya kültürünün etkili olduğu günümüzde bu kültürün gündelik yaşam ve özellikle de çocuklar üzerinde meydana getirdiği etkileri gözlemlemek mümkündür.

Postman (1995: 9) temel olarak çocukluk kavramının günümüzde etkisini yitirdiğini ve yetişkinlikle arasındaki farkın ortadan kalktığını savunmaktadır. Giyim-kuşam, oyun, suç, dil, yiyecek, kötü alışkanlıklar ve cinsellik gibi konularda çocuğu yetişkinden ayıracak farklılıklar silinmeye başlamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki durum üzerinden açıklamalarda

bulunan yazar, ülkedeki kız çocuklarının birçok iletişim aracında farklı formatlardaki yayınlarda yetişkinlere benzetilerek hem onlar gibi giydirildiğini hem de cinsel bir çekicilik içinde erotik bir havaya sokulduğunu ve bu çocukların fazla kazanan modeller arasına girdiğini aktarmaktadır. Giyim sanayisinin ürettiği ürünlerin büyük oranda değişim göstererek yetişkin tarzının ve görünümünün çocuklara aktarıldığını da eklemektedir. Bunun yanı sıra birçok eyalette çocukların işlediği suçların artış gösterdiğini ve işlenen suçların yetişkinlerinkine benzer nitelikte olduğunu ifade etmektedir.

Matbaanın icadı ile çocuklar, tipografi evrenine adım atmış ve okumayı öğrenerek yetişkinliğe ilerlemişlerdir. Buna ulaşmak için de eğitim ön plana çıkmış ve arkasından Avrupa ülkelerinde okul kavramı yeniden düşünülerek düzenlemeler yapılmış, böylece çocukluk zorunlu kılınmıştır (Postman, 1995: 41). Postman'a göre bu durum 1950'lere kadar devam etmiş, bu dönemle beraber televizyonun evlere girmesi ile çocukluk ile yetişkinlik arasındaki ayrımlar aşınmaya başlamıştır (1995: 76). Bu aşınma, televizyonun sunduğu içeriklerin anlaşılması için eğitim gerektirmemesi, hem zihinsel hem de davranışsal olan karmaşık taleplerde bulunmaması ve son olarak da izleyici ayırmaması ile üç boyutta kendisini göstermektedir (1995: 80).

Matbaa, modern yetişkinlik fikrini ortaya koymaktadır. Yetişkin olmanın tanımını yaparken bahsedilen niteliklerin neredeyse tamamı okur-yazarlık kültürü tarafından üretilmektedir. Kendini sınırlayabilme, hazzı öteleme, karmaşık zihinsel faaliyetler, geçmiş ve geleceğe dair düşünceler ve hiyerarşik düzene büyük önem verme bu özelliklerdendir. Elektronik medyanın yükselişi ile okur-yazarlığın merkezdeki konumu sarsılmış, yeni tutum ve özellikler değer kazanarak yetişkinlik tanımını zayıflatmıştır. Böylece yeni bir yaşam devresi oluşarak çocukluğu da bünyesine dâhil etmiştir. Bebek ve yaşlılık kategorilerinin ortasında "yetişkin-çocuk" denebilecek kesim ortaya çıkmıştır (Postman, 1995: 98-99).

Çocuklar, çocukluk zamanları süresince belli uğraşlar içerisinde bulunmakta, hatalar yapmakta ve yaşamlarının ilk dört-beş yılında belirledikleri ideallere uyacak doğrultularda gelişmektedirler. Her biri başka amaçlar belirlemiştir. Biri ressam olmayı hedeflerken çevresine uyum sağlayamayan bir diğeri ise bu hayatı yaşamayı arzulamıyor olabilir (Adler, 2000: 34). Olması gerektiği gibi bir çocukluk geçirenlerde bu tarz arzu ve hedeflere rastlanırken dijitalleşmenin yoğun hissedildiği günümüzde dijital araçlara ve onun içeriklerine sık maruz kalan çocuklar yeni rol modeller görmektedir. Dijital araçlar ile çok erken yaşlarda vakit geçirmeye başlayan çocukların algıları bu araçlar ve onun içeriklerine tamamıyla yöneldiği için rol model olarak aldıkları kişiler sosyal yaşamda gördükleri ve bilindik mesleklerle sahip olan kişiler olmayabilecektir. Çocuklar dijital içerik üreticilerine özenmeye başladıkça işçi özne pozisyonuyla erken yaşlarda tanışmaya başlayacaklardır. Bu özenme durumu aslında insanlara doğrudan fayda sağlamayan bir üretim zinciri içinde bulunmaya yol açacaktır. Bu durumun yoğunlaşmasının ülkemizdeki ve dünyadaki günlük hayat ve sosyo-ekonomik duruma olumsuz olarak döneceği düşünülmektedir.

Klasik psikoanalistlerden Freud'un (1993) örtülü (latent) dönem dediği, Erikson'ın (1987) becerikliliğe karşı aşağılık duygusu evresi olarak adlandırdığı dönem, çocukların 6-11 yaş aralığında bulunduğu, karşı cins olan ebeveynlerine sevgisinin ve kendi cinsinden olan ebeveynleri ile rekabetinin örtülü veya pasif olduğu bir dönemdir. Bu dönemde çocuklar akıl yürütmede tündengelelim yöntemini kullanabilmektedir. Ayrıca kurallara göre oyun oynamayı ve öğrenmeyi bu dönemde becerebilmektedirler. Çocukların bu döneme gelene kadar oynadıkları oyunları kuralların farkında olarak oynadığı söylenememektedir. Erikson bu dönemde beliren toplumsal boyutun bir tarafında becerikliliğin diğer tarafında ise aşağılık duygusunun yer aldığını belirtmektedir. Bu evrede çocuklar çevredeki edimlerin yapılış, işleyiş biçimlerine özel ilgi duymakta ve bu edimleri yapmayı isterken akranları ile rekabet içeren etkinliklerde bulunmaktan hoşlanmaktadırlar. Çocuklar çeşitli etkinliklerde bulunma veya pratik olarak üretim gerçekleştirme işlemlerinde bulunurken onları cesaretlendirmek ve bu etkinlikler sonucunda onları övüp ödüllendirmek beceriklilik yönünde onları geliştirmektedir. Ters durumda ise çocuklar aşağılık kompleksine girmeye başlayabilmektedir. Bu dönemde çocukların yaşamı ev ortamından daha fazlasını içermektedir. Aile dışında çeşitli sosyal kurumlar da bireyin gelişim aşamalarında rol oynamaktadır. Erikson bu düşüncesi ile yalnızca ebeveyn davranışlarının çocuğun gelişimini etkilediği psikoanalitik kuram görüşüne yeni bir katkı gerçekleştirmiştir (1987: 232-233). Tüm bu bahsedilenlerle çocuk YouTuberların video çekme nedenleri birlikte düşünüldüğünde anlamlı bir bağlantı kurulabilmektedir. Çalışma özelinde ve çocuk YouTuberlarla ilgili diğer çalışmalarda YouTube'a içerik üretmeye başlayan çocuk YouTuberların 6-11 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Bu dönemde kendi kişisel gelişim dönemi özelliklerinin, bir sosyal kurum olarak düşünebileceğimiz sosyal platformlardan olumlu geri dönüşlerin ve ebeveynlerinin yönlendirmelerinin de etkisiyle çocukların YouTube sosyal ağının bir çalışanına dönüştüğü söylenebilmektedir. Bu durum adına çocukluk denilen, kendine has özellikleri bulunan dönemin dijital kültürün etkisi ile ortadan kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Öte yandan YouTube'a içerik üretme uğraşı içerisinde bulunan çocukların geri dönüş olarak (dislike, olumsuz yorum, içerikler hakkında başkalarının yaptığı yorumlara içeriği üreten çocukların şahit olması) olumsuz veya aşağılayıcı yorumlar alması onların gelişiminde geri döndürülemez sonuçlara sebep olabilecektir. Bu noktada Freud'un (1993) bu dönemlerdeki travmaların geri dönüşünün ve telafisinin zor olacağı görüşü ile Adler'in (2000) yaşamın tüm evrelerinde bunun telafi edilebileceği görüşü çatışmaktadır.

2. Dijitalleşmenin Çocukluk Üzerindeki Etkisi

Oxford English Dictionary'nin "verilerin-dataların bir bilgisayar tarafından kolayca okunabilen ve işlenebilen dijital bir forma dönüştürülmesi süreci" (oxfordlearnersdictionaries.com, 2021) şeklinde açıkladığı dijitalleşme, bir başka ifade ile sayısallaşma durumu ilk bilgisayarın ortaya çıkması ile başlayan ve etkileri günümüzde devam eden süreci tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Çünkü herhangi bir şekilde ulaşılan bilgilerin bir bilgisayar tarafından okunabilmesi yani kodunun çözülebilmesi için önce bir işlemciyi barındıran bilgisayarın var olması gereklidir. Bilgisayarın bulunmasının ardından günümüze gelen süreçte var olan teknolojik aletlerin şekilleri değişirken temel mantığı bilgisayar sistemine dayanmaktadır. Bir konu hakkında elde edilen bilgilerin bilgisayar tarafından açıklanması için kodlanması ve bu şekilde dijital ortama aktarılması sayısallaşma veya dijitalleşme dediğimiz süreci ifade etmektedir. Bu süreç başlangıcından günümüze bireylerde, toplumlarda ve onların kültürlerinde değişiklikler meydana getirmekte ve getirmeye de devam edecek gibi görünmektedir. Dijitalleşmenin meydana getirdiği değişikliklerin çocukları es geçmesi teknolojinin etik duygusunun olmadığı düşünüldüğünde iyimser bir bakış açısı olarak kalmaktadır. Çocukların dijital araç kullanımı onları dijital içerik platformları tarafından sömürülmeye açık bir hâle getirmektedir.

Dijitalleşme, son yıllarda kamusal söylemde gittikçe daha sık ve çoğu zaman yanlış anlamlara gelebilecek şekilde kullanılan bir terimdir. Genel olarak dijitalleşme terimi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplum ve onun sistemleri (ekonomik, politik, kültürel, sosyal vb.) üzerindeki etki ve sonuçlarını ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (Gorenšek ve Kohont, 2018: 94). Jan van Dijk dijitalleşmeyi, her öğenin birer ve sıfırlar tarafından oluşturulduğu bit adı verilen dizilerden oluşan ayrı baytlara çevrilebilmesi üzerinden tanımlamaktadır. Bu durum, görüntüler, yazılar, sesler ve veriler için geçerli olmaktadır. Aynı parçalar olarak üretilip tüketilebilmekte ve akla gelebilecek her şekilde birleştirilebilmektedirler. Bunların tümü, dijital veri taşıyıcılarında saklanabilmekte ve tekrar kullanılabilirler. Yine van Dijk, dijitalleşmenin kültür üzerinde önemli etkilere neden olduğunu belirtmektedir. Dijital teknolojiler kültürün standardizasyonuna ve farklılaşmasına, hızlandırılmasına, görselleştirilmesine ve artırılmasına zemin hazırlamaktadır (2006: 191).

Palfrey ve Gasser için de dijitalleşme bireylerin yaşamlarında, birbirleriyle ve çevreleriyle ilişkilerinde belirleyici ve dönüştürücü bir rol oynayabilmektedir (2016: 3). Dijitalleşmeyle ilk olarak müzik, film ve televizyon, arkasından da kitap ve gazeteler etkilenmiştir. Şu anda ise ekonomi, sigorta, sağlık hizmetleri, ulaşım ve şehirler etkilenmektedir. Bu dönüşüm nakliye, lojistik, enerji ve imalat alanlarını da içerisine katmaya başlamaktadır. Yani eğer bir şey dijitalleşebilme potansiyeline sahipse bu onun bir gün dijitalleşeceği anlamına gelmektedir. Bir şeyin dijital hâle getirilmesi ve buluta taşınması ile o şey ya ücretsiz olmakta ya da daha ucuz hâle dönüşmektedir (Leonhard, 2018: 54). Dijitalleşmenin tetiklediği değişimlerin hızı ve büyüklüğü birey, toplum ve dolayısıyla yaşam ve iş kolları üzerinde önemli etkilere neden olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Dijital teknolojilerle birlikte ürün ve hizmetlere ulaşma, paylaşma ve onları saklama imkânları kolaylaşmış, zaman ve maliyetten de büyük oranda kazanç elde edilmesini sağlamıştır.

21. yüzyılda kapitalizmin aldığı son hâl ile birlikte çocukluk neredeyse yok sayılır bir duruma gelmiştir. Günümüzün kapitalist sistemi sömürmek ve üzerinden gelir elde etmek için her türlü varlığı kullanmaktadır. İletişim kanallarının dijitalleşmesi ve sosyal medyanın bireylerin hayatına girmesi ile oyunlar hem bu platformların niteliklerine göre dönüşmüş hem de gerçek hayatta var olan oyunlar bu ortamlara aktarılmıştır. Özellikle doğduğu andan itibaren bu teknolojileri gören ve onlarla büyüyen nesiller eğlence aktivitelerini akranları ile bir araya gelip gerçekleştirmek yerine bireysel veya çoklu şekillerde sanal olarak gerçekleştirebilir hâle gelmektedirler. Beceri gerektirmeyen yapısı ve kolay kullanımı ile bilgisayar teknolojileri ve internet, çocuklar tarafından rahat biçimde kavranmakta ve oyun oynamak, video izlemek gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Tüm bu faaliyetler üzerinde bulunan platformlara kullanıcı sayısı, etkileşim, içerik üretimi anlamında değer kazandırmaktadır.

Zaman ilerledikçe çocuk oyunları düşüncesi birçok kişinin zihninden silinmektedir. Oyunlar, dönüştürülerek yetişkin insanların faaliyetlerine benzetilmekte ve onların organizasyonu ile işletilmektedir. Oysaki çocuklar nerede bir araya gelebilirse ve o anda ne gibi araç gerece sahipse onlardan bir oyun türetir ve eğlenirlerdi. Bugün yetişkinlerin hakem, çalıştırıcı ve seyirci olarak oyuna dâhil olduğu, yer ve araçlar temin edilerek icra edilen ve üstelik temel amacın eğlenmekten kazanmaya dönüştüğü bir durum söz konusudur (Postman, 1995: 9). Sistem tıpkı yetişkinler gibi çocukları da bünyesine katıp onları kullanarak maksimum kâra ulaşmaya çalışmaktadır. Oyun, ilk etapta bir eğlenme aracı olmaktan çıkarılmakta, çocuklarda kazanma düşüncesini temel amaç hâline getirmekte ve son olarak da onları şöhret yapmanın yolu olarak kullanılmaktadır. Böylece çocuklar, yetişkinler gibi düşünüp onlar gibi davranmaya başlamaktadırlar.

Çocukların internet ortamındaki faaliyetlere karşı korunmasına yönelik düzenlemeler sağlayan GDPR (General Data Protection Regulation-Genel Data Koruma Düzenlemesi) içerisinde bir beyan olan 38. Beyan'da çocuk verilerinin korunması ile işlenmesi konusunda açıklamalar bulunmaktadır. Bu beyanda bilgi toplumu ürünlerinin çocuklara direkt olarak sunulması için ya da onların verilerinin işlenmesi için yaş sınırı belirlenmiştir. 16 yaşının altında olan bireylerin verilerinin işlenmesi ve bilgi toplumu hizmetlerinin bu bireylere sunulması yasal değildir. Yaş sınırını sağlamayan bireylerde yasal velilerinin rızası aranmaktadır. GDPR'a üye devletler 13 yaş sınırının altına inmemek üzere 16 yaşın altında bir sınır

belirleyebilmektedir. Mahremiyet konusuna değinildiğinde ise çocukların mahremiyet ihlâlîne konu olduklarında kendi haklarını nasıl koruyacaklarının açık bir şekilde belli olmadığı görülmektedir (Livingstone, 2020: 55).

“Genel Data Koruma Düzenlemesi” Avrupa’da 2018 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Uzun süredir hazırlık aşamasında olan bu düzenleme, bireylerin verilerinin özel, kamu ve üçüncü şahıslar için çok önemli hâle geldiği bu dönemde verilerin düzeni ve yönetiminin gerçekleştirilmesi adına birleştirici, bütünleştirici bir araç olarak düşünülmüştür (Livingstone, 2020: 51). Mahremiyet noktasında önemli bir gelişme olan bu düzenleme konumuz dâhilinde özellikle internet ortamında daha korunmasız olarak görebileceğimiz çocuklar açısından da hayati bir öneme sahiptir.

13 yaşının altında bulunan çocukların internet kullanım pratiklerinde aile ve hizmet sunucular sorumluluklarını yerine getirdiği sürece bir sorun ortaya çıkmayabilecektir. Ancak çoğu bireyin yaşları yeterli olmamasına karşın internet hizmetlerini kullandığı bilinmektedir. Bu noktada internet hizmeti üzerinden içerik yayınlayan hizmet sağlayıcıları için yaş beyanının doğru kabul edildiğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Böylece 13 yaşının altında olan bir çocuk bu hizmet sağlayıcılar tarafından bir yetişkin olarak kabul edilmekte ve çocuklara yönelik koruma yöntemlerinden mahrum bırakılmaktadır (Livingstone, 2020: 59).

Çocukluk deneyiminin günümüz dünyasında teknoloji etkisiyle yeniden yapılandırılması, onları etkileyen ve kimlikleri üzerinde belirleyici olabilecek olaylara dikkat edilmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Teknolojik araçlar ve onların içeriği tarafından hedef kitle olarak seçilen çocuklar arkadaşlarını evlerinde oynamaya çok az davet etmekte veya izleme kültürü etkisi altında “yeni oyun biçimleri” başkalarının oyun oynamasını izleme biçimine evrildiğinden dolayı çocuklar bu tür sosyal çevrelere dâhil olmaktadır. Bu da onların ekrandaki çağrılar karşısında daha hareketsiz ve yalnız olmasına neden olmaktadır (Lira, Yaegashi ve Dominico, 2019: 1974-1975). YouTube gibi platformlarda bulunan çocuklar, akranları ile burada temas kurmakta, bu platformları kullanarak kendi ülkelerinde veya uluslararası çapta fenomen olmak istemektedir. Ayrıca son yılların dijital kültüründe yeni bir çocukluk yaşama biçimini yapılandırmak için bu platformları tercih etmektedirler. Ebeveynleri yardımıyla ve yetkilendirmesiyle çocuklar açtıkları kanallara diğer kullanıcılar tarafından görüntülen ve beğenilen videolar yükleyebilmektedirler. Oyun oynama biçimleri üzerinde etkisi olan bu durum çocukların gün içinde büyük bir zamanını bilgisayar başında veya ellerinde tablet ve cep telefonlarıyla geçirmelerine neden olmaktadır. Çocuklar tarafından algılanamayacak bu durum çocukluğun varlığını, iletişim şeklini, konfigürasyonunu ve çocuk öznelerin oluşumunu değiştirerek yeni biçimler ortaya çıkarmaktadır (Lira, Yaegashi ve Dominico, 2019: 1961).

3. Sosyal Medya Platformu Olarak YouTube

YouTube, insanların kendi kanallarını oluşturarak ürettikleri içerikleri dünyanın farklı bölgelerindeki insanlara ulaştırabilmesine olanak sağlamakta ve bu durum hem profesyonel ya da amatör içerik üreticilerini hem de medya şirketlerini kendisine çekmektedir. YouTube’da bir kullanıcı dilediği kanallarla arkadaş olabilmekte, o kanallara abone olabilmekte, kanalların videolarını beğenerek veya yorumlarda bulunarak etkileşime girebilmektedir. Bu platforma yöneticiler tarafından video yüklenmemekte yalnızca kullanıcıların ürettikleri paylaşabilmesi için alan hazırlanmaktadır.

Ana akım yayınlara alternatif olarak sunulmasına rağmen Google tarafından satın alındığı günden bu yana YouTube’da ticari, profesyonel videolar reklamsız ve amatör videolardan daha fazla gelişim göstermektedir (Morreale, 2014: 114). YouTube hakkındaki ana sorunlardan biri, bir yandan popüler kültürün dağıtımında “yukarıdan aşağıya” bir yandan yerel yaratıcılık açısından “aşağıdan yukarıya” bir platform olarak ikili şekilde işlev gören bir platform olmasıdır (Burgess ve Green, 2009: 6). Yani YouTube, kullanıcılarının ürettikleri içeriklerle beslenen ve ilerleyen bir yapıdayken bu içerik sağlayıcılar yönetsel anlamda bir pozisyonda değildirler. YouTube kurumsal olarak profesyonellerin kontrolünde bir platform olarak faaliyet göstermektedir.

YouTube’un gördüğü yoğun ilgi sebebiyle birçok farklı sektör bu durumdan gelir sağlamanın yollarını aramaya başlamıştır. İçerikten maddi kazanç sağlamaya yönelik ilgi, bir hobi olarak faaliyet gösteren kanalların içerik üreticiler adına bir gelir kaynağı hâline dönüşmesine neden olmaktadır (Holland, 2016: 55). Tüm bunların yanı sıra YouTube’un “Broadcast Yourself” yani kendini yayınlama sloganı tüm insanları ve kurumları tüketicisi oldukları içeriklerin aynı zamanda yaratılmasında da aktif biçimde rol almaya başlamıştır.

Önemli oranda bir insan grubunun süreklilik arz eden ilgisi YouTube’da, sıradan vatandaşların kendi kişisel markasını inşa etmesi adına önemli imkânlar yaratmaktadır. Kozinets ve Cerone’un (2014: 21), sosyal markalaşma olarak adlandırdığı durum, sosyal ağ sitelerinde artan sıklıkta tabandan “mikro ünlüler” yaratmaktadır. Kendi görünürlüğü ve marka inşası açısından hikâye anlatıcıları olmak önemli bir strateji olarak görülmektedir.

YouTube, internet üzerindeki videoları kısa, çoğunlukla komik ve kolay erişilebilir karakterde temsil etmeye başlamaktadır. Bununla beraber ana akım yayınlara benzer profesyonel ve uzun süreli içerikler de YouTube’da yer almaktadır. Birçok medya şirketi bu duruma kendi sitelerine videolar ekleyerek veya yeni web sayfaları açarak yanıt vermeye çalışmış,

zamanla medya şirketleri bu platformu tehdit olarak görmeyi bırakıp programlarını tekrardan iletmek adına yeni bir kanal ve yeni bir reklam geliri kaynağı olarak görmeye başlamıştır. Google'ın YouTube'u satın almasının ardından algı bir e-ticaret modeline doğru yönelim göstermiştir. Bunun temelinde ise videolara veya YouTube sayfalarına banner reklamlar koymak bulunmaktaydı. Bu reklamlar video akışı sırasında oynatılmakta alınan görüntülenme sayısına paralel olarak reklamdan elde edilen kazanç servis sağlayıcı olan YouTube ve içerik sağlayıcı olan telif hakkı sahipleri arasında bölünmektedir (Kim, 2012: 54-56).

Andrejevic, YouTube'un kullanıcılarına, kendi kontrolündeki ağ altyapıları üzerinden çevrim içi topluluk ve sosyallik oluşturmalarına yönelik katkılarından dolayı, yaratıcı faaliyetleri sonucunda ortaya çıkardıkları ürünleri üzerinde az bir denetim sunmaktadır. Bu alışverişe katılmaya özgür iradeleri ile gönüllü biçimde katılımlarıyla bir yandan popüler web siteleri ortaya çıkarmakta, bir yandan da interaktif ekonominin ayrılmaz bir bileşeni hâline gelen izleme şekillerine teslim olmaktadır. Serbest biçimde dâhil olunan işgücü değişimleri, maddi olmayan emeğin maddi araçlarının -ağ, sunucular, protokoller ve YouTube- mülkiyet yapısınca belirlenmektedir. Kullanıcının yürüttüğü video oluşturma, görüntüleme ve paylaşma faaliyetlerine, kullanıcıların oluşturduğu verilerin çıkarılması eşlik etmektedir. Platformdaki veriler daha sonra bunların ortaya çıkmasına katkı sağlayan kullanıcıların davranışlarını bir yöne yönlendirmek ve arzularını canlandırmak için toplanmaktadır (2009: 419-420). Youtube platformu her kesimden insanın ilgisini çekebilecek videoların bulunduğu bir alan hâline gelmektedir. Bunun yanında bu videoları üreten tüketicinin emeğinin kendi rızası ile platforma devri söz konusu olmaktadır.

YouTube'un 2020 yılı aylık kullanıcı sayısı 2 milyar iken bu kullanıcıların 13 yaş üstü olanlarının %33'ü her ay aktif olarak paylaşım gerçekleştirmektedir. Her gün toplamda 1 milyar saatlik izlenme edimi gerçekleştirilmektedir. 2021 verilerine bakıldığında aktif aylık kullanıcı sayısı ve günlük izleme edimlerinin süresinde değişiklik olmamıştır. İçerik tüketimlerinin %70'lik kısmı 2021 yılında mobil araçlar üzerinden gerçekleştirilmiştir (wearesocial, 2020, 2021). Bu ifadelerden anlaşılabilir gibi yapılan araştırmalarda 13 yaş altında olan bireylerin YouTube'a olan katkısı hesaba katılmamaktadır. Diğer yandan YouTube'a erişilme ve onun kullanılma yoğunluğu, ayrıca mobil cihazlardan erişilme durumu göz önüne alındığında sosyal medya platformları arasında tercih edilme oranının yüksek olduğu söylenebilmektedir.

4. Ekonomi Politik Açından Kullanıcının Ürettiği İçerik ve Onun Maddi Olmayan Emeği

Çalışma konusuna katkı sağlayacağı düşünülen ekonomi politik yaklaşım, toplumların örgütleniş ve kontrol edilmiş biçimleri ile ilgilenen bir çalışma alanıdır. Ayrıca iktidarın incelenmesi ile direkt olarak ilgilenmektedir. Murdock ve Golding, 1970'lerde iletişimin ekonomi politik konusunun temelini, iletişim ile medyanın kapitalist endüstriler tarafından meydana getirilen bir meta olduğu fikrini koymuşlardır. Eleştirel ekonomi politik, kapitalist düzeni meşru olarak gösteren egemen ideolojinin karşısına konumlanmaktadır. Bireyler içinde yer aldığı toplumda toplum ve medya ile ilgili birçok yanlış bilinç oluşturma çabalarına maruz kalırken ekonomi politik bu çabalara karşı çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle YouTube'un bireylerin faydasına bir güç olduğu varsayımını tartışmak önem arz etmektedir (Wasko ve Erickson, 2020: 130-131). Ekonomi politik ile bir sosyal medya platformu olan YouTube içeriklerinin neden meta olarak adlandırılabilir ve YouTube'un neden kullanıcılarının kullanım pratikleri ile kullanıcıyı sömürebileceği düşüncelerinin bağıntısı bu noktada kurulabilmektedir.

YouTube'un gelir elde etme yöntemlerinden en kaygı verici olanlarından birisi emeğin meta hâlini almasıdır. Kullanıcıların, kârı maksimum hâle getirmek için reklamverenler ve medya oyuncuları eliyle kullanılma durumu dikkate alındığında bu problem gözler önüne serilebilmektedir. Kimi kullanıcılar çalışmalarının karşılığında diğer kullanıcılara oranla daha fazla gelir elde etmektedirler. Bunun yanında kullanıcılara kısa bir şöhret imkânı sunması bile çoğu kullanıcıyı tatmin etmeye yetmektedir. Bu tatmin kullanıcıların YouTube eliyle onları sömüren reklamverenlere itilmesine imkân tanımaktadır (Wasko ve Erickson, 2020: 143). Çocuk YouTuberlar bu metalaştırma sistemine dâhil olurken çocuk olarak adlandırılabilir bireyler de izleyici emeği ortaya koyarak medya ekonomisine katkıda bulunmaktadır. YouTube'un çocuklara özel olarak hizmete koyduğu YouTube Kids uygulaması çocukların bir hedef kitle olarak belirlenmesi açısından önemlidir. Ayrıca böyle bir uygulama 'güvenli içerik' algısı oluşturarak aileleri ve dolayısıyla çocukları içerikleri tüketmeye davet etmektedir.

Kullanıcı tarafından oluşturulan içerik, bir kişinin diğer insanlar için çevrim içi olarak ortaya koyup yayınladığı her türlü yazılı, görsel ve işitsel formattaki materyali tanımlamak için kullanılmaktadır. Kullanıcılar, ürettikleri içeriklerle hem var olan ürünlere katkı sağlamakta hem de kendi fikirlerini ve duygularını yansıtacak paylaşımlarda bulunabilmektedirler. Bu durum kullanıcıları kendi içeriklerini oluşturma noktasında daha yaratıcı kılarken aynı zamanda yeni iş imkânlarının doğmasının da zeminini hazırlamaktadır.

Graham Vickery ve Sacha Wunsch-Vincent (2007: 9-11) tarafından yapılan çalışmada kullanıcının içerik üretimi üç temel nokta üzerinden açıklanmaktadır. Bu noktalar; içerik üretiminin internet aracılığı ile kamuya açık hâle getirilmesi, içerik üretiminin yaratıcı çaba ile ortaya konması ve içerik üretiminin mesleki çalışmalar dışında ortaya konması olarak

açıklanabilmektedir. Bu şekilde üretilen içeriklerde maddi bir beklenti bulunmamaktadır. Kullanıcının temel motivasyonları yaşantılarıyla bağlantıya geçmek, kendini ifade edebilmek ve tanınırlık elde etmektir. İçerikler, kamera, cep telefonu, internet veya bilgisayar gibi araçlar kullanılarak belli platformlar için veya direkt olarak onlar üzerinden oluşturulup yayınlanmaktadır. Bu sayede diğer kullanıcılar tavsiye ve derecelendirme yoluyla seçimlerini belirlemektedirler. Kullanıcı tarafından oluşturulan içerikler, ilk zamanlarda ticari olmamasına rağmen bugün önemli bir ekonomik olgu olarak karşımızda durmaktadır. İçeriğin yayılması, kullanıcıların bu içeriğe gösterdiği ilgi ve tüketilme oranı platformlara ve içerik üreticisine önemli getiriler sağlamaktadır.

Kullanıcılar mevcut içeriklere veya henüz ortaya konmamış ürünlere üretim, geliştirme, yorumlama, derecelendirme ve yayma gibi katkılarda bulunabilmektedir. Üretilen içerikler telif hakkı ve güvenilirlik gibi sorun olabilecek noktaları barındırır da birçok insan eğlenceden bilgiye kadar farklı biçimlerde bunları kullanmaktadır. Ayrıca içerik üretip bunları diğer insanların kullanımına sunmak zaman ve maddi baskılar olmadan gerçekleşmektedir. Sosyal ağ siteleri bütün kullanıcıları birer yayıncı hâline dönüştürerek deneyimlerini aktarabilme olanağını sunmuştur. İçerikler kişileri yönlendirebilmekte ve karar süreçlerinde etkili olabilmektedir.

Dijitalleşme ve internet kullanımının artması ile yeni bir ekonomik düzen oluşmakta böylece çalışma ve istihdam biçimleri önemli bir dönüşüm geçirmektedir. Birçok istihdam modelinin, küreselleşme ve ağ teknolojileri tarafından zemini hazırlanmakta, iletişim teknolojileri aracılığı ile de bu modellerin uygulanması kolaylaştırılmaktadır. Bu kolaylık, çalışma düzenlemelerinde esnek çalışmanın yayılımının önünü açmaktadır. Yeni işgücü piyasasında yarı zamanlı çalışma, geçici çalışma, sözleşmeli çalışma, kayıt dışı ya da yarı resmi çalışma düzenlemeleri ortaya çıkmaktadır (Castells, 2000: 11). Çalışma düzenlerinde yaşanan değişimlerin yanı sıra yeni işler de ortaya çıkmakta ve burada emek harcayanların özelliklerinde de yenilikler meydana gelmektedir. Çocuklar ile bir mesleği bulunmayanlar dahi sosyal medya aracılığı ile ürettikleri içeriklerle para kazanabilmekte ve meslek sahibi olabilmektedirler. Sermayeye gerek duymadan, temel iletişim araçlarının sağlanması üzerinden (bilgisayar, cep telefonu, internet gibi) kendi işlerini yaratabilmektedirler. Ayrıca, kullanılan platformun sahipliği hissedilmediği için de görünürde bir işverenin olmadığı para kazanma modeli de ortaya çıkmıştır. Bireyselleştirilmiş iş gücü ile birlikte sosyal medya hesapları üzerinden herkesin kendisini kendi işinin yöneticisi gibi hissetme durumu da belirleme başlamıştır.

Sözleşmeli veya sabit maaşla çalışılmaması, kullanıcıyı ürettiği ölçüde gelir sahibi yapmaktadır. Hatta sosyal medya platformlarının yapısı gereği yalnızca üretim de yetmemekte, aynı zamanda içeriğin geniş kitlelerle etkileşime girip belli bir izlenme, beğenilme ve yorum alma oranına ulaşması istenmektedir. Kullanıcı, ürettiği içerik belli oranlarda ilgi görmediğinde maddi geri dönüş alamazken bunun yayınlandığı platform hem içerik havuzunu hiçbir bedel ödemededen geliştirmekte hem de sağlanan içerikler ile önemli reklam gelirleri elde etmektedir.

Lazzarato'ya (1996: 132) göre, maddi olmayan emek iki farklı emek yönüne işaret etmektedir. Bunlardan ilki, emtianın "bilgi içeriği" hakkında, direkt olarak emekle ilgili becerilerin artan oranda siberetik ve bilgisayar kontrollü beceriler olduğu endüstriyel ve üçüncül sektörlerdeki büyük şirketlerde işçilerin işgücü süreçlerinde meydana gelen değişiklikleri ifade etmektedir. İkinci olarak, metanın "kültürel içeriğini" oluşturan çalışmalara gelince, maddi olmayan emek normalde "iş" olarak kabul görmeyen bir takım faaliyetleri barındırmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kültürel ve sanatsal standartların, modaların, zevklerin, tüketici normlarının ve daha stratejik olarak kamuoyunun tanımlanması ve oluşturulması ile ilgili faaliyetleri içermektedir.

Bu emek türü, kendisini direkt olarak kolektif olan şekillerde oluşturmaktadır ve sadece ağlar ve akışlar şeklinde var olduğu ifade edilebilmektedir. Klasik anlamda emeğin üretime döndüğü yer olan bir fabrikada gibi gösterilemediğinden maddi olmayan emekteki üretim döngüsünün örgütlenmesi net biçimde göze çarpmamaktadır. Dört duvar içerisinde tanımlanmaktan ziyade faaliyet gösterdiği yer dışarıdır. Çoğunlukla sadece bir kişiden oluşan küçük birimler, kalıcı olmayan projeler için düzenlenmekte ve arkasından süresi dolmaktadır. Kapitalist sistem tarafından davet edildiğinde üretim başlamakta, iş sonlandığında ise, ağlara ve akışlara geri dönüş gerçekleşmektedir. En fazla öne çıkan maddi olmayan emek niteliklerini güvencesizlik, aşırı sömürü ve hareketlilik oluşturmaktadır. İşçinin bağımsız ve serbest gibi gözükken özelliklerinin arkasında gerçekte var olan şey ise entelektüel proleterdir. Böyle bir çalışma türünde boş zaman ve çalışma zamanı arasındaki ayırım ortadan kalkarken bireyin yaşamı işten ayrılamaz hâle gelmektedir. Bu özelliklerinden dolayı maddi olmayan emek, sadece mesleki kapasiteleriyle değil, bunun yanında kendi faaliyetini "yönetme" ve diğer insanların maddi olmayan emeğinin koordinatörü olarak hareket etme becerisiyle de tanımlanmaktadır. Bu emek türünün rolü iletişim şekilleri ve şartlarında daimi olarak yeniliği teşvik etmektir. Gereksinimlere, tüketici zevklerine şekil verirken bunları gerçekleştirmektedir. Aynı zaman bu ürünler de ihtiyaçların, imgelerin ve beğenilerin güçlü üreticileri hâline gelmektedir. Verilen emek neticesinde ortaya çıkan metanın niteliği, tüketildiğinde ortadan kalkmaması hatta aksine genişlemesi, dönüşmesi ve tüketicinin ideolojik ve kültürel ortamını yaratmasıdır. Ayrıca maddi olmayan emek onu kullanan kişiyi dönüştürmektedir. Bu emek, ilk olarak bir sosyal ilişki yani yenilik, üretim ve tüketim ilişkisi üretmektedir. Ancak bu üretimde başarılı olursa faaliyeti ekonomik bir değere sahip olmaktadır. Böylece emek sadece meta değil, sermaye ilişkisi de üretmektedir (Lazzarato, 1996: 136-137).

Sosyal medya platformlarında zamanlarını geçiren kullanıcılar dijital bir emek harcamaktadırlar ve buldukları ağ tarafından bu emek, bir değer olarak kullanılmaktadır. Fuchs'a (2015: 365) göre, sosyal medyada bireyler, bilişsel, iletişimsel ve işbirlikçi olarak üç biçimde dijital çalışma gerçekleştirmektedir. Bilişsel dijital çalışmada çalışmanın nesnesi insan deneyimleri, çalışmanın araçları insanların beyinleri, elleri, kulakları, internet platformları, ürün ise çevrim içi enformasyon ve profillerdir. İletişimsel dijital çalışmada, çalışmanın nesnesi insan deneyimleri ve çevrim içi enformasyon, çalışmanın araçları insanların beyinleri, elleri, kulakları, internet platformları, ürün ise toplumsal ilişkiler neticesinde yeni anlamlar ortaya çıkarılmasıdır. İşbirlikçi dijital çalışmada çalışmanın nesnesi insan deneyimleri, çevrim içi enformasyon ve çevrim içi toplumsal ilişkiler, çalışmanın araçları insanların beyinleri, elleri, kulakları, internet platformları, ürün ise insanların ortaya koyduğu eserler, topluluklar ve toplumsal sistemlerdir. Fuchs, dijital emeği yabancılaşmış dijital çalışma olarak adlandırmaktadır. Dijital çalışma, kullanıcının içerik oluşturmak amacıyla yürüttüğü tüm etkinlikleri ve dijital medya teknolojilerini kapsamaktadır (2015: 501).

Sosyal medya platformlarında bulunan kişiler yalnızca kendilerine sunulanı tüketen kullanıcılar değildir, aynı zamanda profilleri aracılığıyla kurdukları ilişkiler, iletişim ağı ve paylaşımları ile üre-tüketici konumunda bulunmaktadır. Akıllı cihazlarla sosyal ağ sitelerine erişen kullanıcılar, ekranda kaldıkları süre boyunca hem içerik üretmekte hem de bu içerikleri tüketmektedirler. Sosyal ağlarda harcanan emek; iletişim, sosyalleşme, oyun ve tercihler gibi konular üzerinden yürütüldüğünden dolayı kullanıcılar bir değer ürettiklerinin farkında olmamaktadırlar. Bu aynı zamanda tüketimden alınan hazla da örtülmektedir. Onlarda oluşturulan bu algı kişinin kendini ifade etme ve yaratıcılık gibi süreçlerine entegre edilerek ağlarda üretken biçimde var olmasının zeminini hazırlamaktadır. Bu ortamlarda ortaya konan ürüne zorla el konulması veya kişinin zorla çalıştırılmasının aksine kişinin gönüllü katılımı ve ürettikleri içeriği paylaşımı söz konusu olmaktadır.

5. Çocukluğun Yitimi ve YouTube İlişkisi

Çocukların çocuk yaşta bir gelir elde etme uğraşı ve oyun olarak gördükleri YouTuber'lık mesleği ile tanışmaları onların eğitimlerine yeterli vakti ayıramamaları ve kişisel gelişimlerini yeterli bir şekilde tamamlayamamaları sorunlarına yol açabilmektedir. Çalışma yaşı yasalarla belirli olmasına rağmen YouTube'da bu çalışma yaşının altında bulunan bireyler de faaliyet göstermektedir. Ebeveynleri ya da tanıdıkları vasıtasıyla hesap açarak YouTube için bir çalışan olabilmekte ve bu mecradan yüksek miktarda gelir elde edebilmektedirler. Dolayısıyla sömürülen çocuklar konusu önemli bir sorunu meydana getirmektedir. Kapitalizm canlı ve cansız her türlü oluşumu sömürmeyi tek hedef olarak görmektedir. Böyle bir düşünce yapısından çocukları pozitif ayrımcılığa tabii tutmasını beklemek romantik bir bakış açısı olarak kalmaktadır.

YouTube platformunda çok sayıda kanal olmakla birlikte çocukları hedef alan kanallarda kutu açılımı, eğitim, oyun, meydan okuma içerikli videolar üretilmektedir (Knorr, 2016). Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta bu videoların üreticilerinin arasında çocukların da yer aldığıdır. Bu durum "YouTube"un "YouTube Kids" adlı uygulaması ile beraber düşünüldüğünde hem çocukların izleme edimi üzerinden hem de videoları üretme edimi üzerinden maddi gelir kazanıldığı görülmektedir.

Sosyal medya platformları kullanıcı tarafından üretilen içeriklere dayanan sanal alanlar olarak bilinmektedir. Her birey bu alanlarda hesap açma ve içeriklere ulaşma imkânı bulabilmektedir. Çoğu ülkede bir sosyal medya hesabı açmak için gerekli olan yaş şartı 13 olmasına rağmen bu yaşın altındaki çocuklar da bu imkânı kullanabilmektedir. Bu yaşın altında bulunan çocuklar sosyal medya platformlarında içerik üreticisi konumunda bulunmaktadır. Özellikle YouTube platformunda YouTuber olan çocukların sayısı artmaktadır. Çocukların ürettiği video içeriklerinin belirleyici faktörleri ise aileleri olabilmektedir. Birçok örnekte çocuklarının YouTube platformundaki varlıklarını teşvik ettikleri ve onları yönlendirdikleri gözlemlenebilmektedir. Çocukların bu platformdaki günlük aktivitelerinin sistemli olarak sergilenmesi kâr odaklı bir durum ve kapitalizmin en yeni emek sömürüsü biçimi olarak okunabilmektedir. Çocuklarının ürettiği video içeriklerini paylaşan aileler reklam gelirleri, sponsorluk anlaşmaları gerçekleştirerek çocukluğun metalaştırılması sürecine liderlik etmektedirler. Çocuk YouTuber'lar oyun oynamak, çevreyi keşfetmek, yüz yüze sosyalleşmek yerine zamanlarının büyük bir kısmını YouTube için içerik üretmek harcamaktadır. Bu durum çocukların bilişsel gelişimlerine potansiyel olarak verebileceği büyük zararların yanında onların kişilik haklarını (mahremiyet, cinsellik vb.) da sömürebilmektedir. Çocuk YouTuber'lar ürettikleri içerikler nedeniyle sıklıkla siber zorbalığa uğrayabilmekte, çeşitli siber suçlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Çocukların dijital dünyada korunması için çeşitli ülkelerde yasal çalışmalar yapılmakla birlikte Türkiye'de henüz çocukların online aktivitelerinin kontrolü ve düzenlemesi için yeterince çalışma bulunmamaktadır. Bu yasal boşluk çocukların sömürülmesini kolaylaştırmaktadır (Atalay, 2019: 186). Çocuklar içlerinde buldukları süreçleri eğlenceli olarak algılamakta, çalıştığının farkında bile olamamaktadır.

Günümüzde çocuklar; oyunları, oyuncakları, söyledikleri şarkılar ve diğer aktiviteleri ile sosyal medyanın önemli yıldızları arasında yer almaktadır. YouTube, çocukların sinema veya televizyon dünyasına giriş yapmadan meşhur olmalarının ve para kazanmalarının önünü açmaktadır. Bu çocuklar, bir yandan izlenme sayıları ile YouTube'un içerik oluşturucularına reklam gelirlerinden pay vermesiyle bir yandan da farklı firmalarla yaptıkları anlaşma gelirleri ile büyük kazançlar elde etmektedirler.

Guzman (2020: 96) YouTube'da bulunan kanallarda, çocukların içerik oluşturmak için harcadıkları zamanın çocuk işçiliği yasası gerekliliklerini yerine getirip getirmediği ve çocukların çalışmaları için uygun biçimde kazanç sağlayıp sağlamadığının üzerinde çok fazla durulmadığını ifade etmektedir. YouTube'un, bünyesinde faaliyet gösteren kanalların çocuk işçiliği yasalarına uygunluğunu kontrol ve takibindeki eksikliğinin yanı sıra kurallara uymayıp ihlallerde süreklilik sağlayan kanallar için tazminat cezalarının bulunmamasının, bu platformun durumu çok önemsemediğini gösterdiğini belirtmektedir.

YouTube hizmet şartlarında, sitede on üç yaş altı bireyleri bulundurmamayı tercih ettiğini belirtmektedir. Kullanıcıların, on sekiz ya da daha büyük bir yaşta olması veya bu yaş sınırının altında olanların ebeveyn izni veya vasisinin izni ile YouTube'a girebileceğini belirtmektedir. Ayrıca on üç yaş altı kullanıcıların YouTubeKids'i kullanabileceği ifade edilmektedir (youtube.com, 2021). Bu açıklamalar birçok çocuk YouTuber'ın hizmet şartlarını karşılamak adına hesaplarının ebeveynlerinin adına açıldığını veya onların izinleri doğrultusunda faaliyete geçtiğini göstermektedir. Hesabın sahibinin aileler olması durumunda elde edilen gelirin ebeveynlerin malı olduğu düşüncesi desteklenmektedir.

YouTube, çocuk işçiliği yasalarının ihlallerini o yayını yapan kanalı kapatmak adına gerekçe kabul etmemektedir. Onun yerine, yerel iş kanunlarına riayet edilmesi gerektiğini ve içerik oluşturan kişinin belli yaşın altındaki kişileri çalıştırırken izin almasının ebeveynin sorumluluğunda olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, eğitimlerine engel olmaması, gelirden pay alma ve uygun şartlarda çalıştırılmasına yönelik kanunlara işaret eden ve tavsiye niteliğinde olan kimi maddelere yer vermektedirler (support.google.com, 2021).

6. Yöntem

6.1. Çalışmanın Metodolojisi

Çalışmanın problemi yasal olmamasına rağmen çocukların YouTube'un bir çalışanı hâline gelmesi ve bu durumun ebeveynler, toplum ve platformlar tarafından meşrulaştırılmasıdır. Durumun normalleşmesi çocuk işçiliği kavramını sosyal medya ve dijital dünya üzerinden yeniden tartışmayı zorunlu kılmaktadır. Çalışmanın amacı YouTube sosyal medya platformunun çocuk olarak nitelenebilecek bireylerin bu platformda ortaya koyduğu emekleri sömürmesinin ve emekleri sömürülen çocukların bir çalışana dönüşüm sürecinin analiz edilmesidir. Dünya genelinde YouTube üzerinden en fazla gelir kazanan YouTube kanalı "Ryan World's" ve Türkiye'de YouTube üzerinden en fazla gelir kazanan çocuk YouTuber'ın kanalı "Prences Eli" kanalları örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmamızda amaçlı örneklem türü tercih edilmiştir.

Çalışmamızda veri analizi yöntemlerinden nitel veri analizi tekniği kullanılmıştır. Nitel veri analizi tekniğinde genel olarak amaç, yazılı veya görsel verilerden bir anlam çıkarmaktır. Bu analiz biçimi verileri belli başlıklara ayırıp bu başlıklarda yer alan verileri bütünsel bir biçimde inceleyerek sonuca varmaya çalışmaktadır (Creswell ve Creswell, 2018: 275).

Örneklem olarak seçilen YouTube kanalları 2020 yılında kanala yüklenen videoların beğeni sayısı, izlenme sayısı, video süresi, yükleme sıklığı, yüklenen video sayısı, videoların yüklenme zamanları bakımından incelenmiş ve bu veriler ışığında çocukların bir YouTube çalışanına dönüşüm süreci analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmıştır;

ÇS1: Çocuk YouTuberlar bir takvim yılı içerisindeki zamanlarının ne kadarını içerik üretmeye harcamaktadır?

ÇS2: Çocukların YouTube üzerinden gelir sağlamaları sürecindeki yasal değişkenler nelerdir?

ÇS3: Yeni medya teknolojilerinin yoğun kullanımı çocukların yaşamına ne gibi değişiklikler getirmektedir?

Çalışma soruları aşağıdaki hipotezler temel alınarak hazırlanmıştır;

H1: YouTube'a içerik üretimi sürecinde aktif rol alan çocuklar bu süreçte yoğun emek ve zaman harcamaktadırlar.

H2: YouTube'a içerik üretimi sürecinde aktif rol alan çocuklar bu platformun bir çalışanı hâline gelmiştir.

H3: Hem çocukların ebeveynleri, hem dijital platformlar, hem de platform kullanıcıları çocukların YouTube üzerinden gelir elde etmesi durumunu normalleştirmektedir.

6.2. Çocuk YouTuber'ların YouTube Kanallarının Analizi

27 Nisan 2021 tarihi itibarıyla ulaşılan veriler doğrultusunda "Ryan's World" kanalından elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur:

Ryan Kaji'nin hesabı o henüz 4 yaşındayken açılmıştır. Oyuncak videoları paylaşılan hesap ile sadece 2020 senesinde YouTube'dan 29.5 milyon dolar gelir elde edilmiştir. Forbes'un "En Çok Kazanan YouTube Yıldızları" listesinde bu geliri ile Ryan, en çok kazanan YouTuber unvanını elinde bulundurmaktadır. Listede dikkat çeken bir diğer isim ise Anastasia

Radzinskaya'dır. Altı yaşındaki Rus YouTuber 18.5 milyon dolarlık geliri ile listede 7. sırada yer almaktadır (forbes.com, 2020). En çok kazanan 10 kişiden 2'sinin çocuk olması, yaşı farketmeksizin herkesin açtığı kanallardan içeriklerini paylaşarak gelir elde edebileceğini göstermektedir. Dijital ortamlarda hem aileler hem de platformlar çocuklar üzerinden kazanç sağlar hâle gelmişlerdir. Ancak bu gelir, belli bir emeğin ve çalışmanın neticesinde elde edilebilirken çocukların üretimdeki rolünün sorgulanması gerekmektedir.

17 Mart 2015 tarihinde YouTube'da açılmış olan kanal 29.5 milyon aboneye sahiptir. 1 Ocak 2020 ve 31 Aralık 2020 tarihleri arasında hesaptan paylaşılan toplam video sayısı 273'tür. Bir ayda paylaşılan en düşük video sayısı 20 iken en çok paylaşılan video sayısı 25'tir. Bu da neredeyse ayın tüm günlerinde içerik paylaşmak adına çocukların emek harcadığını göstermektedir.

Tablo 1. Ryan's World Hesabından Paylaşılan Videoların Aylara Göre Dağılımı

Paylaşıldığı Ay	Paylaşılan Video Sayısı
Ocak	24
Şubat	25
Mart	24
Nisan	23
Mayıs	22
Haziran	21
Temmuz	23
Ağustos	22
Eylül	20
Ekim	23
Kasım	21
Aralık	25
TOPLAM	273

Paylaşılan videoların toplam beğeni sayısı 9.875.453'tür. Bu videolardan en düşük beğeni sayısına sahip videolar 2060 ile "Playlist Intro" ve 3039 ile "Ryan meets Paw Patrol Chase and SpongeBob SquarePants!!!!"tir. "Magic SPIN The MYSTERY WHEEL & DOING WHATEVER IT LANDS ON Challenge" başlıklı video ise 303.385 beğeni ile en fazla beğeni alan videodur. Videoların ortalama beğeni sayısı 36.173'tür. Paylaşılan videoların toplam aldığı "dislike" yani beğenilmeme sayısı ise 3.315.778'dir. İzleyicilerin en az "dislike" butonuna tıkladığı "Playlist Intro" videosu 699, "Easy DIY Science Experiment for kids with Bubbles!!!" ise 928 dislike almıştır. En fazla "dislike" alan video ise 170.839 ile "Ryan's Bug Catching at home Pretend Play and Learn Insect Facts for kids!"tir.

Tablo 2. Ryan's World Hesabından Paylaşılan Videoların Aylara Göre Toplam Süresi

Paylaşıldığı Ay	Paylaşılan Video Süresi
Ocak	5 saat 53 dakika 13 saniye
Şubat	6 saat 13 dakika 39 saniye
Mart	5 saat 14 dakika 11 saniye
Nisan	7 saat 51 dakika 6 saniye
Mayıs	6 saat 13 dakika 47 saniye
Haziran	6 saat 24 dakika 17 saniye
Temmuz	8 saat 22 dakika 20 saniye
Ağustos	7 saat 10 dakika 20 saniye
Eylül	5 saat 47 dakika 32 saniye
Ekim	9 saat 24 dakika 55 saniye
Kasım	6 saat 19 dakika 50 saniye
Aralık	11 saat 31 dakika 39 saniye
TOPLAM	86 saat 27 dakika 46 saniye

2020 yılı içerisinde paylaşılan videoların toplam süresi 86 saat 27 dakika 46 saniyedir. 25 video 1 saatin üzerinde içeriğe sahiptir. En düşük süreli video intro olarak tasarlanmış ve 22 saniyedir. En uzun süreli video ise 2 saat 7 dakika 5 saniyedir. 5187 dakikayı bulan toplam video paylaşımı doğrultusunda bir videonun ortalama süresi 19 dakikadır. Fiziksel dünyamızdaki "çocuk işçi" kavramı sosyal medyanın gelişimi ile dijital dünyaya da taşınmıştır. İçerik hazırlamak için verilen çaba neticesinde uzun süreler harcadığı ve emek verildiği ortadadır. Toplam video sayısı ve bunların mevcut süreleri bağlamında değerlendirildiğinde, çocukların, günlük yaşamlarının önemli bir bölümünün dijital dünyadaki ekonomik döngünün bir parçası olarak işlevsel hâle getirildiği görülmektedir.

Tablo 3. Ryan’s World Hesabından Paylaşılan Videoların Aylara Göre Görüntülenme Sayısı

Paylaşıldığı Ay	Videoların Görüntülenme Sayısı
Ocak	404.918.163
Şubat	397.343.326
Mart	217.056.133
Nisan	318.028.939
Mayıs	385.109.660
Haziran	229.906.500
Temmuz	295.512.104
Ağustos	307.911.888
Eylül	123.818.842
Ekim	128.273.419
Kasım	160.572.871
Aralık	124.259.850
TOPLAM	3.092.711.695

2020 yılında bu hesaptan paylaşılan videoların toplam izlenme sayısı 3.092.711.695'tir. Videoların ortalama görüntülenme sayısı 11.328.614'tür. En az izlenen video 962.895 ile "Ryan meets Paw Patrol Chase and SpongeBob SquarePants!!!!" olurken en çok izlenen video 98.342.367 "Ryan's Bug Catching at home Pretend Play and Learn Insect Facts for kids!"'tir.

27 Nisan 2021 tarihi itibarıyla ulaşılan veriler doğrultusunda "Prenses Elif" kanalından elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur:

6 Mart 2016 tarihinde YouTube'da açılmış olan kanal 3.43 milyon aboneye sahiptir. 1 Ocak 2020 ve 31 Aralık 2020 tarihleri arasında hesaptan paylaşılan toplam video sayısı 581'dir. Bu videoların toplam süresi 191 saat 57 dakika 11 saniyedir. 9 video 1 saatin üzerinde içeriğe sahiptir. En düşük süreli video "Instagram Çekiliş 4 Canlı Yayın" ismiyle 38 saniyedir. En uzun süreli video ise "Canlı Tahmin Et Bakalım" ismiyle yüklemiş ve 1 saat 26 dakika 1 saniyedir. 11.517 dakikayı bulan toplam video paylaşımı doğrultusunda bir videonun ortama süresi 19.49 dakikadır.

Tablo 4. Prenses Elif Hesabından Paylaşılan Videoların Aylara Göre Dağılımı

Paylaşıldığı Ay	Paylaşılan Video Sayısı
Ocak	40
Şubat	38
Mart	62
Nisan	50
Mayıs	48
Haziran	50
Temmuz	52
Ağustos	52
Eylül	48
Ekim	52
Kasım	41
Aralık	48
TOPLAM	581

2020 yılında hesaptaki toplam video sayısının 581 olduğu görülmektedir. Bu toplamın ortalamasına bakıldığında aylık 48 videoya denk gelmektedir. Bu durum bizlere paylaşılan günlük video sayısının çoğunlukla 1'den fazla olduğunu göstermektedir. En fazla paylaşımın olduğu Mart ayında, toplamda 7 kez bir gün içerisinde üçer defa video paylaşımları gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra 1 günde en fazla video paylaşımının 4 kez ile 29 Ekim ve 28 Aralık günlerinde yapıldığı tespit edilmiştir.

Paylaşılan videoların toplam beğeni sayısı 2.994.632'dir. Bu videolardan en düşük beğeni sayısına sahip videolar 678 ile "ELİF ile PATPAT MEMORY GAME, HAFIZA ve KONSANTRASYONU. EĞLENCELİ ÇOCUK VIDEOSU, TOYS UNBOXİNG, OYUNCAK"tır. "ELİFİN ODASINDA 24 SAAT. Karantina odası yaptık #EvdeKal #SendeYap" başlıklı video ise 36.475 beğeni ile en fazla beğeni alan videodur. Videoların ortalama beğeni sayısı 5154'tür.

Tablo 5. Prenses Elif Hesabından Paylaşılan Videoların Aylara Göre Toplam Süresi

Paylaşıldığı Ay	Paylaşılan Video Süresi
Ocak	11 saat 6 dakika 43 saniye
Şubat	12 saat 58 dakika 21 saniye
Mart	19 saat 56 dakika 27 saniye

Nisan	19 saat 23 dakika 17 saniye
Mayıs	17saat 39 dakika 32 saniye
Haziran	19 saat 15 dakika 32 saniye
Temmuz	19 saat 40 dakika 7 saniye
Ağustos	21 saat 22 dakika 32 saniye
Eylül	15 saat 31 dakika 21 saniye
Ekim	14 saat 19 dakika 37 saniye
Kasım	11 saat 32 dakika 28 saniye
Aralık	9 saat 11 dakika 14 saniye
TOPLAM	191 saat 57 dakika 11 saniye

Öznesi çocuk olan bir kanalda yoğun bir içerik üretimi ve paylaşımı görülmekte ve durumun önemli bir zaman aldığı verilerden ortaya konulmaktadır. Bir çocuğun içerik paylaşımı için kendi iradesi ile konu bulması, bunu paylaşma dönüştürmesi, çekim için ve paylaşım için gerekli teknolojiyi kullanabilmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla ebeveynlerinin çocukları eğlenirken veya oynarken onları kayda alması ve bu görüntüleri YouTube üzerinden paylaşarak gelir elde etmesi, çocuğun bilinci dâhilinde olmadan çalıştırılması anlamını taşımaktadır. Bu çalıştırılmadan hem aile hem de platform olarak YouTube kazanç sağlamaktadır. Ayrıca çocuklar finansal durumu kontrol edemeyeceği için gelirin tamamı ailesi tarafından yönetilmektedir. Oyun oynama temelli olduğundan dolayı birçok kişi tarafından masumane görülebilmeye rağmen çocuğun içeriğin paylaşma uygun hâle getirilene kadar emek harcamaya zorlandığı unutulmamalıdır. Toplam video sayısı ve bu videoların süreleri göz önüne alındığında içerik üretiminin ciddi bir mesai gerektirdiği açıktır.

Paylaşılan videoların toplam aldığı "dislike" yani beğenilmeme sayısı ise 415.335'tir. İzleyicilerin 69 kez "dislike" butonuna tıkladığı "Instagram çekiliş 4 Elif ile Eğlenceli Video #EvdeKal #SendeOyna #SendeYap" videosu en az dislike alan video olmuştur. En fazla "dislike" alan video ise 8339 ile "Orbeez havuzunda yüzdü Elif ile Eğlenceli Video #EvdeKal #SendeOyna #SendeYap"tır.

Tablo 6. Prenses Elif Hesabından Paylaşılan Videoların Aylara Göre Görüntülenme Sayısı

Paylaşıldığı Ay	Videoların Görüntülenme Sayısı
Ocak	21.626.384
Şubat	17.441.442
Mart	36.163.398
Nisan	30.276.981
Mayıs	31.898.637
Haziran	32.690.936
Temmuz	26.474.345
Ağustos	21.213.612
Eylül	19.436.113
Ekim	21.650.421
Kasım	13.155.602
Aralık	10.251.381
TOPLAM	282.279.252

2020 yılında bu hesaptan paylaşılan videoların toplam izlenme sayısı 282.279.252'dir. Videoların ortalama görüntülenme sayısı 485.850'dir. En az izlenen video 37.991 ile "Çirkin adam, çirkin oyuncak, Ugly dol" olurken en çok izlenen video 4.899.779 "Orbeez havuzunda yüzdük Elif ile Eğlenceli Video #EvdeKal #SendeOyna #SendeYap"tır.

İzlenme sayısı, videoların toplam izlenme süreleri, reklam gösterimleri gibi etmenlerin devreye girmesiyle kanalın yaklaşık olarak aylık 20 bin ile 350 bin dolar arasında bir gelir elde ettiği düşünülmektedir (webteknoloji.com, 2020). Her ne kadar maddi bir karşılığa dönüşse de bunun olmasını sağlayan temel kaynağın çocuk olduğu göz ardı edilmemelidir. Çok küçük yaşlarda ailelerince mahremiyetleri sosyal medya platformlarında kamusal alana taşınan çocuklar, kazançların ve paylaşımların taşıdığı anlamları kestirememektedirler. Dolayısıyla paylaşılan her video ile çocuğun özelinin ve mahreminin ihlâl edilebileceği unutulmamalıdır.

Çocuk üzerinden YouTube'un ve ailelerin karşılıklı kazanç içinde olması durumuna çalıştırılan kişi temelli bakıldığında ortaya çıkan olgu "*çocuk işçiliği*" şeklinde tanımlanabilmektedir. Bu durum çocuğun beğenilme, takip edilme, popülerlik, kariyer beklentisi, eğitim durumu, kimlik gelişimi, oyun oynama, giyim tarzı, mahremiyet gibi konulardaki algısı üzerinde şekillendirici olmaktadır. Etki alanı yalnızca kanalın öznesi olan çocukla sınırlı olmamakta, aynı zamanda onu izleyen ve platformda bulunan diğer çocukları da kapsamaktadır. İzleme edimini gerçekleştiren çocuklar akranlarına özenerek bu çalışma sistemine katılmak için istek duymaya başlamaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmanın sonucunda Postman'ın yaklaşımlarının yeni medya araçları üzerinden farklı boyutlarla günümüzde de devam ettiği görülmüştür. Postman'ın kıyafet, dil, oyun gibi konularda çocukluğun yetişkinlikle arasındaki ayrımın bulanıklaştığını söylemesi ve kitle iletişim araçlarından birisi olan televizyonun her şeyi açığa çıkararak çocukluğu tehdit ettiğini belirtmesi durumu bugün sosyal medya platformları ile yeni bir biçim kazanmaktadır. Sosyal medya platformlarından biri olan YouTube, oyun ve eğlence anlayışını biçimlendirirken çevrim dışı hayattaki oyunları da kendisi için bir içerik hâline getirerek kullanıcıları üretime davet etmektedir.

Çocukların içerik üreticisi olup zaman ve emek harcayarak çalışan konumuna gelmesi, konuları oyun ve eğlence olan videolar nedeniyle ve platformdan gelir elde etmeleri sebebiyle fark edilememekte veya görmezden gelinmektedir. Oyuncakları veya arkadaşlarıyla oynamaları, eğlendikleri anlar ebeveynleri tarafından kayıt altına alınmakta ve çocuklar adına açılmış olan kanallardan paylaşılmaktadır. Yeni medya ekonomisine bu şekilde dâhil edilip işçi özne konumuna gelen çocukların varlıkları ve oynadığı oyunlar sistem tarafından metalaştırılmakta, kazanç elde edilen birer içerik olarak kullanılmaktadır. Çalışmada incelenen "Ryan's World" ve "Prenses Elif" kanallarında saptanan değişkenler de bu durumu doğrulamaktadır. Öznesi çocuk olan bu kanalların günlük, aylık ve yıllık video paylaşımları, bu paylaşımlar için harcanan süreler ve paylaşımlardan elde edilen gelirler göz önüne alındığında çocukların birer işçiye dönüştüğü görülmektedir. Zamanları, emekleri ve dolayısıyla çocuklukları, aileleri ve platform tarafından sömürülebilmektedir. İçeriklerin kazanca dönüşmesi çocukların sürekli olarak video üretimine yönlendirilmesine ve çocukluklarının olması gerektiği gibi yaşanmamasına sebebiyet vermektedir.

Bugün geldiğimiz noktada evlerin içerisine girip çocukları dahi bünyesine katan bir sosyal medya ekonomisi söz konusudur. YouTube ya da türevlerine dâhil olup maddi kazanç getiren içerikler üreten çocukları korumaya yönelik bir yasa bulunmamaktadır. Yasama organlarının küçük yaşta sosyal medya aktörlerinin korunmasına yönelik kanunlar çıkarması ve hukukun da tavizsiz biçimde bu kanunları uygulamasının gerekliliği ortadadır. Ülkelere göre kanunlar değişiklik gösterse de tüm ülkeleri kapsayan sınırlılıkların olması önem kazanmaktadır. Nasıl ki platformlar küresel ölçekte erişilebilirse ve çocuk tanımına yaklaşımlar benzerlik gösteriyorsa bu benzerliklerden doğacak ortak kanunların bulunması önem arz etmektedir. Yasa yapıcıların ve hukukun, çocukların çıkarlarının korunması adına gerekli adımları atması gerekmektedir.

YouTube gibi video içerikli bir sosyal ağ sitesi, çocukluk deneyimini maddi kazanca çeviren ekran platformları olarak işlev görmektedir. Çocukların eğlenceleri, oyunları görselleştirilerek metalaştırılmakta ve çocuklar, çocukluklarını ekran önünde yaşamaktadırlar. Bu sebeple, çocukların çocukluklarını yaşayabilmeleri adına gerekli şartların oluşturulması ve bu araçlarla aralarına mesafenin konması gerekirken, farklı amaçlar uğruna iş gücüne dâhil edilmemesi gerekmektedir. Çünkü çocuklar elde edilen gelirin boyutunu idrak edemeyecek yaşadıkları. Kazandıkları paralar aileleri tarafından yönetilmektedir; fakat bu gelirin gelecekteki ve bugünleri için ne şekilde kullanıldığı şüpheli kalmaktadır. Ancak belli bir yaşa geldiklerinde kazandıkları paraların ebeveynleri tarafından ne şekilde değerlendirildiğini öğrenmek basit bir aile içi sorun olarak kalmayabilir.

İçerik oluşturma baskısının çocukları istemedikleri koşullara itebileceği göz ardı edilmemelidir. Videoların temasını oluşturan konuya yönelik yapılabilecek ısrarlar, basit bir oyunun kayda alınması durumundan çok daha fazla sonucu barındırmaktadır. Çocuğun zamanını video çekimine yöneltmek, diğer ihtiyaç ve gereksinimlerinin ihmal edilmesine neden olabilir. Bunun yanı sıra, erişkin bir bilinç düzeyine sahip olmadıklarından dolayı yapılan eylemlerde rızaları söz konusu değildir. Yaşanan durumun tam olarak farkında olmadıkları için mahremiyet, çalışma, eğitim ve maddi gelir noktasında kazanılan veya kaybedilen unsurların değerlendirmesini yapabilecek düzeyde bulunmamaktadırlar. Ayrıca, çok erken yaşlarda ilgiye ve popülerliğe alışmaları psikolojileri üzerinde olumsuz etkiler yaratabilme potansiyelini taşımaktadır.

Kaynakça

- "Bir Tanesi Hariç Türkiye'deki Tüm YouTuberları Sollayan Tuhaf Kanal: Prenses Elif" <https://www.webtekno.com/prenses-elif-youtube-h76594.html> [04.05.2021]
- "Çocukların Yer Aldığı İçerikler için En İyi Uygulamalar" <https://support.google.com/youtube/answer/9229229?hl=tr> [09.02.2021]
- "Terms of Service" <https://www.youtube.com/static?template=terms> [09.02.2021]
- "The Highest-Paid YouTube Stars Of 2020" <https://www.forbes.com/sites/maddieberg/2020/12/18/the-highest-paid-youtube-stars-of-2020/?sh=76fcf3926e50> [05.05.2021]
- "YouTube Kullanım İstatistikleri" <https://wearesocial.com/digital-2020> [01.07.2021]
- "YouTube Kullanım İstatistikleri" <https://wearesocial.com/digital-2021> [01.07.2021]

- Adler, A. (2000). Yaşama Sanatı. Kamuran Şipal (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Alver, F. (2004). Neil Postman'in Çocukluğun Yok Oluş Sürecinde İletişim Teknolojisi Eleştirisinin Eleştirisi. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 129-141.
- Andrejevic, M. (2009). Exploiting YouTube: Contradictions of User-Generated Labor. Pelle Snickars, Patrick Vonderau (Ed.), *The YouTube Reader*. (406-424). Stockholm: Wallflower Press.
- Atalay, G. E. (2019). New-age Child Labour in Turkey: Child Influencers on YouTube. Maureen Ellis (Ed.), *Critical Global Semiotics* (s. 186-198). London: Routledge.
- Burgess, J., Green, J. (2009). YouTube: Online Video and Participatory Culture. Cambridge: Polity Press.
- Castells, M. (2000). Materials for an Exploratory Theory of the Network Society. *British Journal of Sociology*. Vol. 51, Issue 1, 5-24.
- Creswell, J. W., Creswell, J. D. (2018). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. New York: SAGE Publications.
- Erikson, H. E. (1987). *Childhood and Society*. London: Paladin Grafton Books.
- Freud, S. (1993). *Yaşamım ve Psikanaliz*. Kamuran Şipal (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Fuchs, C. (2015). Dijital Emek ve Karl Marx. Tahir Emre Kalaycı, Senem Oğuz (Çev.), Ankara: NotaBene Yayınları.
- Gorenšek, T., Kohont, A. (2018). Conceptualization of Digitalization: Opportunities and Challenges for Organizations in the Euro-Mediterranean Area. *International Journal of Euro-Mediterranean Studies*, 11(2), 93-115.
- Guzman, N. (2020). The Children of YouTube: How an Entertainment Industry Goes Around Child Labor Laws, *Child and Family Law Journal*: Vol. 8, Iss. 1, Article 4.
- Holland, M. (2016). How YouTube Developed into a Successful Platform for User-Generated Content. *Elon Journal of Undergraduate Research in Communications*, 7(1). 53-65.
- Kim, J. (2012). The Institutionalization of YouTube: From User-Generated Content to Professionally Generated Content. *Media, Culture & Society*, 34(1), 53-67.
- Knorr, C. (2016). What Kids Are Really Watching on YouTube. <https://www.commonsemmedia.org/blog/what-kids-are-really-watching-on-youtube>
- Kozinets, R. V., Cerone, S. (2014). Between the Suit and the Selfie: Executives' Lessons On the Social "Micro-Celebrity". *GfK Marketing Intelligence Review*, 6(2), 21.
- Lazzarato, M. (1996). Immaterial Labor. Paolo Virno, Michael Hardt (Ed.), *Radical Thought in Italy: A Potential Politics*. (133-151). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Leonhard, G. (2018). Teknolojiye Karşı İnsanlık: İnsan ile Makinenin Yaklaşan Çatışması. Cihan Akkartal, İlker Akkartal (Çev.), İstanbul: Siyah Kitap.
- Lira, A. C. M., Yaegashi, S. F. R., Dominico, E. (2019). Disguise Me That I Devour You: Children Youtubers, Consumption and Semi-formation of the Child. *Revista Ibero-Americana de Estudos em Educação*, 14(4), 1960-1977.
- Livingstone, S. (2020). Çocuklar: Mahremiyet İçin Özel Bir Durum mu? Filiz Aydoğan (Ed.), *Yeni Medya Kuramları II* (Ü. Sarı, Çev., s. 51-68). İstanbul: Der Kitabevi.
- Martinez, C., Olsson, T. (2019). Making Sense of Youtubers: How Swedish Children Construct and Negotiate the Youtuber Misslisibell as a Girl Celebrity. *Journal of Children and Media*, 36-52.
- Morreale, J. (2014). From Homemade to Store Bought: Annoying Orange and the Professionalization of Youtube. *Journal of Consumer Culture*, Vol. 14(1), 113-128.
- Palfrey, J., Gasser, U. (2017). Doğuştan Dijital: Dijital Yerlilerin İlk Kuşağını Anlamak. Nagihan Aydın (Çev.), İstanbul: İKÜ Yayınevi.
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun Yok Oluşu*. Kemal İnal (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Van Dijk, J. (2006). *The Network Society: Social Aspects of New Media*. London: SAGE Publications.
- Vickery, G., Wunsch-Vincent, S. (2007). *Participative Web and User-Created Content: Web 2.0, Wikis and Social Networking*. Paris: OECD.

Wasko, J., Erickson, M. (2020). YouTube'un Ekonomi Politikası. Filiz Aydoğan (Ed.), *Yeni Medya Kuramları II* (s. 129-144). İstanbul: Der Kitabevi.

Extended Abstract

Aim and Scope

The problem of the study is that although it is illegal, children become employees of YouTube and this is legitimized by parents, society and platforms. Normalization of the situation necessitates re-discussing the concept of child labor over social media through the digital world. The aim of the study is to analyze the YouTube social media platform's exploitation of the efforts of individuals who can be qualified as children and the transformation process of children whose labor is exploited into an employee.

Methods

Ryan World's, YouTube channel, earning the most revenue on YouTube and Princess Elif, the channel of the child YouTuber, which earns the most income on YouTube in Turkey, were selected as samples. In our study, non-probability sampling type was preferred. Qualitative data analysis technique, one of the data analysis methods, was used in our study. The sample of YouTube channels were examined in terms of the number of likes, views, number of views, video duration, upload frequency, number of videos uploaded, upload times of videos uploaded to the channel in 2020, and in the light of these data, the process of children's transformation into a YouTube employee was tried to be analyzed.

Findings

In line with the data reached on April 27, 2021, the findings obtained from the "Ryan's World" channel are as follows:

When his account was opened Ryan Kaji was just 4 years old. With the account shared on toy videos, 29.5 million dollars of revenue was generated from Youtube in 2020 alone. With this income on Forbes' "Most Earning YouTube Stars" list, Ryan holds the title of the highest-earning YouTuber. Another notable name on the list is Anastasia Radzinskaya. Six-year-old Russian YouTuber ranks 7th on the list with \$ 18.5 million in revenue (forbes.com, 2020). The fact that 2 out of 10 people who earn the most are children, shows that everyone can earn income by sharing their content from the channels they open, regardless of age. In the digital environments, both families and platforms have become to earning revenue through children. However, while this income can be obtained as a result of a certain effort and work, the role of children in production should be questioned.

Opened on YouTube on March 17, 2015, the channel has 29.5 million subscribers. The total number of videos shared from the account between January 1, 2020 and December 31, 2020 is 273. While the lowest number of videos shared in a month is 20, the number of videos shared the most is 25. This shows that content is prepared and shared on almost all days of the month.

In line with the data obtained on April 27, 2021, the findings obtained from the "Princess Elif" channel are as follows:

Opened on YouTube on March 6, 2016, the channel has 3.43 million subscribers. The total number of videos shared from the account between January 1, 2020 and December 31, 2020 is 581. The total duration of these videos is 191 hours 57 minutes 11 seconds. 9 videos has contained over 1 hour of content. The minimum duration of the videos is 38 seconds with the name "Instagram Lottery 4 Live Stream". The longest video was uploaded with the name "Guess Live," and is 1 hour 26 minutes 1 second. In line with the total video sharing of 11.517 minutes, the average time of a video is 19.49 minutes.

Conclusion

At the point we have reached today, there is a social media economy that enters the houses and includes even children. There is no law to protect children who are involved in YouTube or its derivatives and participate in financially profitable videos. It is obvious that the legislative systems must enact laws for the protection of young social media actors and that the law-maker should enforces them uncompromisingly. Although laws vary by country, it is important to have universal limitations. Just as the platforms are accessible on a global scale, if the approaches to the definition of children are similar, it is important to put forward the laws after a consensus that will be formed from these partnerships. Legislators and the law need to take the necessary steps to protect the interests of the child from exploitation.

A social networking site with video content such as YouTube functions as display platform that turn childhood experience into financial gain. Children's entertainment and games are visualized and commodified, and children live their childhoods in front of the screen. For this reason, while it is necessary to create the necessary conditions for children to live their childhood and to distance themselves with these tools, they should not be included in the workforce for different purposes.

Because children are too young to comprehend the size of the income earned. The money they earn is managed by their families; however, the use of this income for the future and the present remains doubtful. However, learning how the money they earn when they reach a certain age is used by their parents may not remain a simple family problem.

It should not be overlooked that the pressure to create content can push children into unwanted circumstances. The insistence on the subject that is the theme of the video has more consequences than the case of recording a simple game. Redirecting the child's time to video shooting may neglect other needs. In addition, since they do not have an adult consciousness, their consent is not in question in the actions taken. Since they are not fully aware of the situation experienced, they are not at a level to make an assessment of the gains or losses in terms of privacy, work, education and financial income. Also, their adaptation to interest and popularity at a very early age has the potential to have negative effects on their psychology.

The Impact of Economic Activity and Unemployment Rate on Housing Demand: Estimating a Vector Error Correction Model for Turkey

İktisadi Aktivite ve İşsizlik Oranının Konut Talebi Üzerine Etkileri: Türkiye için Vektör Hata Düzeltme Modeli Tahmini

Ahmet Usta¹

Abstract

This study investigates the relationship between the probability of buying a house, industrial production index, and unemployment rate in Turkey. This paper tests whether there is a long-run relationship among above-stated variables by conducting a cointegration analysis and estimating a vector error correction model with a monthly data over the period between 2010:01 and 2019:12. While the test results suggest a negative and statistically significant relation between the probability of buying a house and the unemployment rate, the results suggest a positive but statistically insignificant relation with economic activity. Moreover, the deviation from the long-run equilibrium is corrected towards equilibrium by 24% within a period.

Keywords: Probability of Buying a House, Unemployment Rate, Economic Activity, Vector Error Correction Model (VECM)

Öz

Bu çalışma Türkiye'de konut satın alma ihtimali, sanayi üretim endeksi ve işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Makale, eş bütünleşme analizi ve vektör hata düzeltme modelini 2010:01 ile 2019:12 arasındaki aylık verilerle tahmin ederek belirtilen değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki olup olmadığını test etmektedir. Test sonuçları, ev satın alma ihtimalinin işsizlik oranı ile arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğunu ortaya koyarken iktisadi aktivite ile arasında pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. İlave olarak, konut satın alma ihtimalinde meydana gelen uzun dönem dengesinden sapma her bir dönem içinde %24 oranında düzelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Konut Satın Alma İhtimali, İşsizlik Oranı, İktisadi Faaliyet, Vektör Hata Düzeltme Modeli

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: C32, E23, R21

Submitted: 03 / 06 / 2021

Accepted: 25 / 09 / 2021

¹ Ph.D, Res. Asst., Department of Economics, Recep Tayyip Erdogan University, ahmet.usta@erdogan.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-9899-8072>.

Introduction

Although housing has limitations on short selling, illiquid, and highly leveraged nature it is an important financial asset that generally makes up the largest share in households' wealth. Analyzing the conditions in the housing market is important because it is linked to consumers' choice of consumption and investment. Moreover, first-hand sales in the housing market directly contribute to the national GDP through several channels. Additionally, the housing market could also reflect the effects of monetary policy implementations. There are several factors including interest rate, financial intermediaries, and inflation that link the developments in the housing market and monetary policy (Kenny, 1998). Changes in the money supply and interest rates affect housing prices with a certain lag, which is determined by the speed of the amplification mechanism (Coşkun, 2016). The level of the policy rate in the economy has an impact on housing loan rates offered by the financial corporations, which makes buying a house more (or less) affordable. The changes in the loan rates have a direct impact on demand for housing because housing tenure depends on the cost of owning a house relative to the rental rate (Gnan, 2021; Koeniger et al., 2021). If the rates are low (high), the probability of buying a house is likely to increase (decrease) and thus the demand. Moreover, the transmission of monetary policy in the housing market has an impact on consumer price inflation mainly through rental prices. (Koeniger et al., 2021). Additionally, low interest rate environment due to lax monetary policy conditions raises real estate prices. An increase in the value of housing generates a positive wealth effect and leads households to feel richer and to consume more. On the other hand, an increase in housing prices causes a negative wealth effect for those who are required to spend a higher fraction of the disposable income on housing (Gnan, 2021). Given these features, analyzing the housing market dynamics has always been attractive for academicians and policy makers.

This paper investigates whether there is a long-run relationship between demand for housing, economic activity, and labor market conditions in Turkey. Analyzing the Turkish case is interesting for several reasons. First, housing prices experienced an upsurge in recent years. According to the Knight Frank Global House Price Index, the growth rate of housing prices was at the top and led the rankings several times. Second, according to the population statistics released by the TURKSTAT and Eurostat (URL 1), the population in Turkey was around 83 million in 2019, which was higher than all EU-27 countries except for the Germany. Third, the youth unemployment ratio was around 6% (11%) in the EU-27 (Turkey) in 2019. When considering the member countries, the youth unemployment ratio in Turkey exceeded all the EU-27 countries according to data released by Eurostat (URL 2).

Housing market dynamics in Turkey have been extensively studied (Coşkun and Jadevicius, 2017; Çağlı, 2019; Ceritoğlu, 2020; Coşkun et al., 2020). There are several studies to detect whether the housing market in Turkey is in a bubble. Coskun and Jadevicius (2017) investigated whether the housing market was in a bubble over the period between January 2010 and December 2014 by using affordability ratios including price to income and price to rent ratios. They also run a series of regressions with GDP per capita, population, employment, unemployment, housing starts, and mortgage rates as explanatory variables. They found that there was no clear evidence of the existence of the bubble in the Turkish housing market. Coskun et al. (2020) conducted a cointegration analysis to explore the long-run relation between house prices and their determinants in Turkey in two sub-periods, January 2010 and December 2014, and June 2007 and December 2014. They investigated a cointegration among variables and found that there was a positive relationship between housing rent and construction cost and a negative association between mortgage rates and housing prices. Additionally, they suggested that the housing market in Turkey has experienced overvaluation rather than the bubble. However, the number of studies on demand-side developments in the Turkish housing market is limited. The income level of the household, the price level of residential units, social and demographic characteristics of the household can be counted as the determinants of housing demand (Ceritoğlu 2020: 1148). There are candidate indicators that capture the demand side in the housing market. Residential building floor area according to occupancy permits (Coşkun et al., 2020) and first-hand house sales (Ceritoğlu and Ganioglu, 2020) are used as housing demand indicators. However, a survey-based indicator has not yet been used as an indicator of housing demand. To the best of our knowledge, this is the first study that quantifies the housing demand with survey-based data in an emerging market context. We use the probability of buying a house, which is a publicly available data set obtained through consumer tendency surveys applied to 4884 households with monthly frequency by the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT). Since the time series of this data reflects what the consumer expectations are about their likelihood of consumption, we believe that the probability of buying a house could represent the demand side of the housing market.

This paper poses the following questions: 1) Is there any long-run relationship between probability of buying a house, industrial production index²and unemployment rate? 2) What is the speed of adjustment to long-run equilibrium in case of a deviation from the equilibrium? To answer the above questions, we conduct a cointegration test and estimate a vector

² It is used as an indicator of economic activity. Since the GDP per capita is not available in monthly frequency, we use industrial production index instead.

error correction model. Our main findings are three-fold. First, there is long-run relationship between the housing demand, economic activity, and unemployment rate. Second, the relation between the housing demand and economic activity is positive but statistically insignificant. Third, the relationship between the demand for housing and the unemployment rate is negative and statistically significant. This finding is consistent with the findings of Gan et al. (2018) and Akdoğan et al. (2019).

The remainder of this paper is organized as follows: Section 1 presents theory, reviews empirical literature, and states the hypotheses. Section 2 provides some facts about the housing market and economic conditions in Turkey. Section 3 introduces the data, construction of variables, and the econometric methodology. Section 4 provides empirical evidence. The Conclusion finalizes the paper.

1. Theoretical Framework and Literature

1.1. Theoretical Framework

According to economic theory, the consumers maximize their utility function in a life-cycle model subject to an intertemporal budget constraint they face in the economy. The demand for housing can be derived through such optimization problem where the objective function includes housing as an argument and budget constraint consists of income and price-related factors (Muth, 1960; Lee, 1964; Olsen, 1968; Harrington, 1989; Megbolugbe et al., 1991; Kenney, 1998).

The price is a function of demand and supply in the economy and the general form of the price function can be shown as below

$$P = f(Q^D, Q^S)$$

Following Reichert (1990) and Megbolugbe et al. (1991), the demand for housing can be formulated as follows

$$Q^D = q(P^H, P^O, I, \text{other})$$

where Q^D is the demand for housing, P^H is the price of housing, P^O is the price of goods, I is the affordability-related measures including income and credit, and other is the characteristics in the economy including demographic and regional factors that have impact on the demand for housing. Regarding the demand function above, economists or practitioners examine the determinants and developments in the housing market.

Theoretically, the demand for housing is a positive function of falling interest rates, rising expected income, and strong economic activity. A decrease in the interest rate affects housing loan rates, which leads to a decrease in the cost of buying a house. Under such a situation, the demand for housing is expected to be affected positively. Additionally, an increase in income positively affects and gives rise to the housing demand. The theory also suggests that demand for housing is expected to increase during periods in which the economic activity increases. In the presence of strong economic activity, the unemployment rate is likely to be low, and the expected future income of households would be high (Reichert, 1990; Kenny, 1998).

Housing price is also an important factor in shaping the demand for housing. Increasing housing prices leads to an expectation of further price increases. Thus, the housing demand increases due to potential capital gain from housing investment. On the other hand, expectations of a decline in housing prices can fuel a decrease in demand for housing due to capital loss from housing investment (Reichert, 1990; Megbolugbe et al., 1991).

1.2. Empirical Literature and Hypotheses

This paper is related to the following strands of the literature. First, it is related to studies that examine the relationship between housing demand and labor market conditions. Baffoe-Bonnie (1998) analyzed the dynamic effects of macroeconomic variables on housing stock and prices at both national and regional levels in the US over the period between 1973:01 and 1994:04. Based on the impulse response functions estimated through a VAR model, he found a negative association between housing prices and housing demand and a positive relation between unemployment rate and demand for housing at both national level and regional levels. Sari et al. (2007) analyzed the relationship between housing market dynamics and macroeconomic activity for the period between 1960 and 2000 with a VAR model by employing time series of house construction permits for private use, interest rates, prices, output, money supply, and employment in Turkey. According to their estimation results, the shocks to interest rates, output, and prices had a significant impact on housing demand. Moreover, they showed that the changes in the money supply had a more pronounced effect than the employment on housing investment. Dotti Sani and Acciai (2017) found that lower employment

security decreases the probability of being a homeowner in six European countries by using multinomial logistic regression. Gan et al. (2018) developed a search and matching model to investigate the impact of the unemployment rate on the housing market in Texas city by using data from 1990, 2000, and 2010. They found that an increase in the unemployment rate led to a decrease in sales in housing market. Akdoğan et al. (2019) investigated the relationship between employment protection and housing demand by estimating a panel regression with data for 23 countries over the period between 1990 and 2016. They found a positive relationship between job security and demand for housing. Akkay (2021) analyzed the long-run relationship between nominal GDP, employment level, exchange rate, housing interest rate, and housing prices over the period between 2010 and 2020 in Turkey by estimating an ARDL model. He also applied the Granger Causality testing procedure to reveal the direction of causalities between variables. The findings suggested that there was a negative relation between housing prices and interest rates. Appreciation of exchange rate and an increase in the level of employment had an increasing impact on housing prices. Causality test results showed that all explanatory variables except for the nominal GDP Granger Cause housing prices.

Second, this paper is also related to studies that analyze the impact of income on housing demand. Holly and Jones (1997) found that the real income was the most important factor at work in explaining the housing prices in the UK over the period between 1939 and 1994. They also showed that the higher income had positive impact on housing demand. Lebe and Akbaş (2014) showed that the per capita income, marital status, and industrialization affect housing demand positively in Turkey for the period between 1970 and 2011 based on the results of an estimated VECM. On the other hand, house prices, interest rate, and agricultural employment have negative effects on housing demand in the same period. Additionally, they found that income was the main determinant of the demand in the housing market in Turkey. Regarding the direction of causality, there was a one-way causality running from per capita income, interest rate, and industrialization to demand for housing. Solak and Kabadayı (2016) examined the housing demand over the period between 1964 and 2014 in Turkey by estimating an ARDL model. In their model, they used total square meters of houses sold to measure housing demand as the dependent variable. As explanatory variables, they employed real house prices, income level, and population. They found that income significantly affected the demand for housing and there was a positive relationship between real house prices and demand for housing. Halıcıoğlu (2017) conducted an autoregressive distributed lag model (ARDL) to investigate the impact of income on housing demand in Turkey over the period between 1964 and 2004. He found that income has a significant impact on housing demand. Ceritoglu (2020) estimated permanent income elasticity, price elasticity, and interest elasticity of housing demand by using microdata from the Household Budget Survey (HBS) released by TURKSTAT from 2003 to 2016. They suggested that only the permanent income elasticity of housing demand was statistically significant. Moreover, their estimation results revealed that income was the main determinant of housing demand in Turkey.

Based on the studies conducted, it is revealed that the possibility of individuals purchasing a house is likely to be related to their employment status. Individuals who are guaranteed to be employed have more advantageous positions compared to individuals who have low employment security or who are unemployed. While the financial intermediaries evaluating the creditworthiness of potential borrowers, job-secured individuals appear to be more reliable. In other words, employed individuals have lower credit risk than individuals with low employment security or unemployed. Thus, these individuals are assumed to have low credit default risk.

Regarding the above discussion and literature review, this paper tests the following hypotheses:

Hypothesis 1: There is a long-term relationship between the probability of buying a house, the industrial production index, and the unemployment rate in Turkey.

Hypothesis 2a: There is a positive relationship between the probability of buying a house and the industrial production index.

Hypothesis 2b: There is a negative relationship between the probability of buying a house and the unemployment rate.

2. The Housing Market Developments and Economic Conditions in Turkey

Starting in the 1950s, industrialization in big cities in Turkey required an increasing demand for labor and there was a population migration from villages to cities. The growing population increased the demand for housing, which became a problem especially after the 1980s. During that time, the developers in the private sector played a primary role in meeting the housing supply while the central government had a passive role (Sarioğlu Erdoğan, 2010: 96). Early in 2000s, the government started take an active role on supply side in the housing market and introduced several incentives to households to have them to buy their own housing. Although there has been an increase in the housing supply since the 2000s, buying a house has continued to be a fundamental problem, especially for low-income people. The instability in the financial markets and real economy, the level of economic activity, labor market conditions, the overvaluation of lands, and

the appreciation in housing prices can be counted as main indicators of housing demand in Turkey (Alkay and Övenç 2019: 260).

This paragraph presents some recent developments in housing markets in Turkey. In 2019, total housing sales in Turkey were around 1,340 million. The number of first-hand sales was around 511 thousand, while the second-hand sales were around 837 thousand, according to statistics released by the General Directorate of Land Registry and Cadaster. 330 thousand sales are financed by loans. According to Turkish Bank Association, the total housing credit volume was around 188 (199) billion TL in 2018 (2019). The tenure status of households, whose income is below the median income by 60%, has been changed in recent years. According to the income and living conditions survey, the share of the owner (tenant) decreased (increased) to 52% (30%) in 2019, whereas the share was 59% (23%) in 2013. According to a report released in 2019 by the association of Real Estate and Real Estate Investment Companies (GYODER), the share of the construction sector in GDP realized its lowest value by 5.4% in 2019. The industrial production index in Turkey recorded its worst performance in the third quarter of 2018 after the global financial crisis. The yearly unemployment rate increased dramatically from September 2018 to September 2019 by 21%.

3. Empirical Analysis

3.1. Data, Sample, and Variable Construction

In this study, we use monthly data over the period between 2010:M1 and 2019:M12. We consider the probability of buying a house³ (prob) as the dependent variable and industrial production index (ipi) and unemployment rate (unemp) as explanatory variables⁴. Table 1 presents the construction of variables with their data sources.

Table 1. Variable Construction and Data Source

Variables	Construction	Source
prob	First difference of monthly probability of buying a house, in percent	TURKSTAT
ipi	First difference of logarithm of monthly industrial production index, in percent	CBRT
unemp	First difference of monthly unemployment rate, in percent	CBRT

The data on the probability of buying a house (an indicator of housing demand) used in this study as target variable is publicly available data set, which is obtained through a consumer tendency survey applied to 4884 households with monthly frequency by TURKSTAT (URL 3; URL 4).

When we look at the time series of the probability of buying a house as displayed in Figure 1, we observe a decreasing trend. While the probability of purchasing a house, on average, was around 10% between the period 2012 and 2014, it was approximately 6.5% in recent years. Financial, economic, and political uncertainties can be counted as the possible reasons behind this decreasing trend in the probability of buying a house.

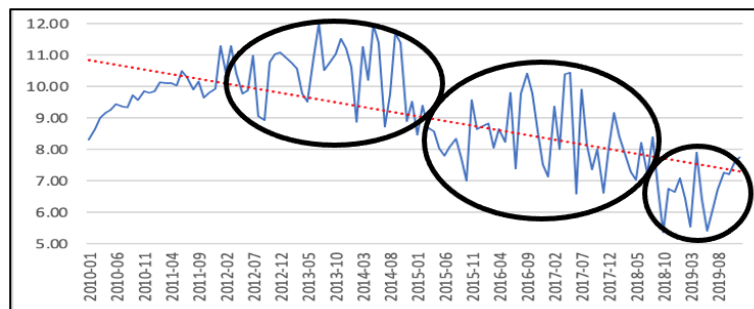

Figure 1. Time Series of Probability of Buying a House in Turkey
Source: TURKSTAT

³ Time series of probability of buying a house have been released since 2012. The correlation between probability of buying a house and consumer confidence index is around 80% between 2012 and 2020. Thus, we extend the series of probability of buying a house back to 2010 by relying on the strong correlation between these two series.

⁴ Although housing prices are assumed to be one of the most important determinant of housing demand, the correlation coefficient between these two variables over the span covered in this paper is very low. Therefore, we do not consider housing prices in our analyses. See Table A2.

3.2 Methodology

Our estimation technique in this study is a vector error correction model (VECM). The advantages of using VECM are as follows: 1) it deals with the problems of variables from being nonstationary and endogeneity, 2) the estimation results of the model provide information about both the short and long-term interactions of the variables.

To investigate the relationship between variables, we estimate the following models:

Cointegration Equation:

$$z_{t-1} = y_{t-1} - \beta_0 - \sum_{i=1}^k \beta_i x_{i,t-1} \tag{1}$$

VECM:

$$\Delta y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_i \Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \gamma_i \Delta x_{t-i} + \varphi z_{t-1} + \mu_t \tag{2}$$

In the first step, we use Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Kwiatkowski, Philips, Schmidt, and Shin (KPSS) unit root tests to check the stationarity of the time series of the variables. In the second step, we determine the lag length of the model. We conduct the Johansen (1991) cointegration test to check whether there is a long-term relationship between the dependent and explanatory variables. In the third step, we estimate a VECM if the variables were I (1), and cointegration among variables was confirmed by the Johansen test. Once the VECM is estimated, the long-term causality relationship is examined via interpretation of the error correction term. Short-term causality is analyzed through the Wald test, which is applied to the short-term coefficients.

4. Empirical Results

Several statistical tests are used to check for the stationarity of the times series. Among others, the ADF unit root test is for the null hypothesis that a time series is I (1), whereas the KPSS unit root test is for the time series is assumed to be I (0) under the null hypothesis. The decision rule for the ADF test is to reject the null hypothesis that there is a unit root in the time series if the associated p-value of the test statistic is less than 0.05. The decision rule for the KPSS test is to reject the null hypothesis of the time series is stationary if the computed LM test statistic is greater than the critical value.

An explanation deserves attention at this point. We observe seasonality in the time series of ipi and unemp. Therefore, a decomposition is required for these variables before conducting a unit root test. As a seasonal adjustment method, we use Seasonal, and Trend Decomposition using LOESS regression (STL) and decompose these series into seasonal, trend, and remainder components.

Panel A in Table 2 displays the results of the ADF unit root test. While conducting the ADF test, the lag length selection was carried out using Schwarz Information Criterion (SIC) As suggested by the ADF test results, we fail to reject the null hypothesis of a unit root in all the series at their levels. Therefore, we test for a unit root in the first difference and reject the null hypothesis of a unit root in the first-differenced series. We conclude that the variables are stationary at the first difference, I (1). Panel B in the same table exhibits the results of the KPSS unit root test. Since the computed LM statistics for the time series at their level are greater than the critical value at 0.05, we reject the null hypothesis of the time series are stationary. So, we reconduct the KPSS unit root test with the first differences of the time series and conclude that all series are first difference stationary. Thus, the prerequisite for the cointegration test is provided.

Table 2. Unit Root Test Results

<i>Panel A: ADF</i>				
Variables	Probability		Order	
	Level	1st Difference		
prob	0.74	0.00	I(1)	
ipi	0.97	0.00	I(1)	
unemp	0.56	0.00	I(1)	

<i>Panel B: KPSS</i>				
Variables	LM test statistic		Order	
	Level	1st Difference		
prob	0.90	0.19	I(1)	
ipi	0.95	0.36	I(1)	
unemp	0.68	0.41	I(1)	

*Critical Value at 5% is 0.46 for the decision in the KPSS test.

Table 3 displays the suggested lag length offered by various information criteria. To stick with the parsimony principle, we select the lag length offered by the SIC. Therefore, our model is constructed with two lags.

Table 3. Suggested Lag Lengths

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SIC	HQ
1	-13.14	448.83	3.15e-4	0.44	0.74	0.56
2	30.62	82.06	1.69e-4	-0.17	0.33*	0.03*
3	41.3	19.46	1.64e-4*	-0.2*	0.52	0.09
4	44.39	5.45	1.83e-4	-0.09	0.85	0.28
5	54.39	17.15	1.8e-4	-0.11	1.05	0.35
6	60.35	9.89	1.91e-4	-0.06	1.32	0.5
7	71.72	18.26*	1.8e-4	-0.1	1.49	0.54
8	76.04	6.7	2.02e-4	-0.01	1.8	0.72

Selected lag length from each information criterion is shown by an asterisk.

Since the variables are I(1), the VAR-based cointegration test can be carried out by the methodology developed by Johansen. There are two cointegrating tests for the VECM context, the trace test, and the maximum eigenvalue test. The null hypothesis for the trace test is that there are r cointegrating vectors against the alternative of n cointegrating relations, where n is the number of variables. On the other hand, the null hypothesis for the maximum eigenvalue test is that there are r cointegrating vectors against the alternative of r+1 cointegrating relations.

Table 4 displays the results of the Johansen cointegration test. According to the two types of test statistics, we reject the null and conclude a cointegrating relation among variables. This result suggests that Hypothesis 1 holds.

Table 4. Johansen Cointegration Test Results

Trace				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	%5 Critical Value	Prob.**
r=0*	0.17	36.53	29.70	0.00
r≤1	0.11	14.29	15.49	0.07
r≤2	3.7e-4	0.04	3.84	0.83

Trace test indicates no cointegration at the 0.05 level

*Denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis p-values

Maximum Eigenvalue				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	%5 Critical Value	Prob.**
r=0*	0.17	22.24	21.13	0.03
r≤1	0.11	14.24	14.26	0.05
r≤2	3.7e-4	0.04	3.84	0.83

Max-eigenvalue test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

*Denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis p-values

The stationarity and cointegration test results suggest that a VECM⁵ can be established and estimated. The estimation of a VECM has two steps. First, the cointegrating relation is estimated. Second, error correction terms are constructed from the first step. Table 5 displays the cointegrating relation, which is obtained from the estimation of Equation (1). Table 6 presents estimation results of Equation (2), which is a VAR model in first differences, including the error correction term.

According to Table 5, the cointegration equation is as follows:

$$z_{t-1} = prob_{t-1} - 37.01 - 3.55ipi_{t-1} + 1.1unemp_{t-1} \tag{3}$$

Setting $z_{t-1} = 0$ yields us the relation between dependent and independent variables as in the following fashion:

$$prob_{t-1} = 37.01 + 3.55ipi_{t-1} - 1.1unemp_{t-1} \tag{4}$$

⁵ Residual diagnostics test results are available in the Appendix.

Table 5. Estimation Results of Cointegration Equation

Coefficients	z_{t-1}
$prob_{t-1}$	1.00
	3.55
ipi_{t-1}	(3.48)
	[1.02]
	1.1*
$unemp_{t-1}$	(0.29)
	[3.8]
constant	-37.01

() standard errors
 [] t-statistics
 *Statistical significance

According to Eq. (4) and Table 5, there is a positive but statistically insignificant relationship between the probability of buying a house and the industrial production index, which is a proxy for income. On the other hand, the relationship between the probability of buying a house and unemployment is negative and statistically significant. According to these two results, Hypothesis 2a and 2b hold.

Moreover, the impulse response functions displayed in Figure 2 support the direction of relations between the dependent variable and independent variables. The response of probability of buying a house when there is a shock to the industrial production index (unemployment rate) is blue (orange). When the unemployment rate increases, the probability of buying a house decrease, as shown in Figure 2.

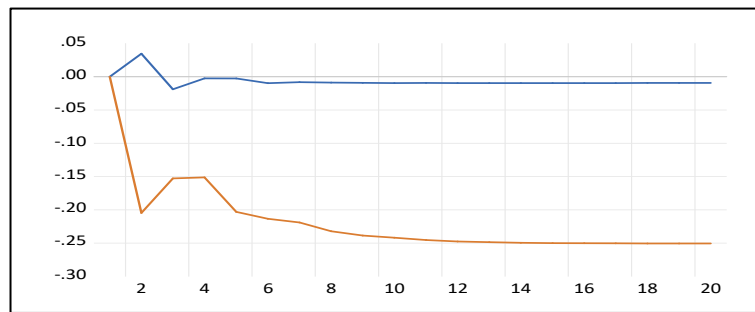

Figure 2. Impulse Response Functions

According to Table 6, the VECM can be written as below:

$$\Delta prob_t = -0.24z_{t-1} - 0.37\Delta prob_{t-1} - 0.23\Delta prob_{t-2} - 1.69\Delta ipi_{t-1} - 0.09\Delta ipi_{t-2} - 0.61\Delta unemp_{t-1} + 0.36\Delta unemp_{t-2} - 0.01 + \mu_t \quad (5)$$

The error correction term ($\varphi=-0.24$) has a negative sign between 0 and -1, as expected. It is also statistically significant. The interpretation of the error correction term is as follows: the deviation from the long-run equilibrium is corrected towards the equilibrium in each period by 24%.

We can also test for the short-term causality. From Table 6, when we consider short-term coefficients with their statistical significance levels, we find that none of our independent variable grangers causes the probability of buying a house as suggested by the Wald constraint test.

Table 6. Estimation Results of VECM

Coefficients	$\Delta prob$	Δipi	$\Delta unemp$
EC	-0.24* (0.09) [-2.7]	0.08 (0.0) [1.7]	-0.06* (0.02) [-2.93]
$\Delta prob_{t-1}$	-0.37* (0.1) [-3.54]	-0.0 (0.0) [-1.27]	0.05* (0.02) [2.26]
$\Delta prob_{t-2}$	-0.23* (0.09) [-2.4]	-0.01* (0.0) [-2.2]	0.03 (0.02) [1.47]
Δipi_{t-1}	1.69 (1.78) [0.94]	-0.9* (0.09) [-9.6]	-1.03* (0.41) [-2.45]
Δipi_{t-2}	-0.09 (1.76) [-0.05]	-0.3* (0.09) [-3.31]	-0.02 (0.41) [-0.05]
$\Delta unemp_{t-1}$	-0.6 (0.4) [-1.5]	-0.07* (0.02) [-3.8]	0.47 (0.09) [-0.07]
$\Delta unemp_{t-2}$	0.36 (0.38) [0.9]	0.02 (0.02) [1.27]	-0.00 (0.09) [-0.07]
Constant	-0.01 (0.09) [-0.12]	-0.0 (0.0) [-1.31]	0.0 (0.02) [0.11]
\bar{R}^2	0.26	0.57	0.32
F-statistics	6.96	23.17	8.87

() standard errors
 [] t-statistics
 *Statistical significance

Conclusion

The dual role of housing as a consumption and an investment good highlight its increasing socio-economic status in the economy. Changes in social and economic conditions in daily life have significant impact on housing market. Migration, urbanization, industrialization, demographic changes in the population, financialization, developments in the financial system, and economic activity can be counted as factors that have impact in shaping the demand for housing.

This study investigates the relationship between housing demand (measured by the probability of buying a house), income (measured by economic activity), and unemployment rate in Turkey over the period between 2010:M1 and 2019:M12. To do so, we conduct a cointegration analysis and estimate a vector error correction model (VECM). According to cointegration analysis, we find that there is a long-run relation among the variables. The VECM estimation results suggest that there is a positive relation between the probability of buying a house and economic activity. However, this result is statistically insignificant. One plausible explanation of this result may be the fact that the housing demand is sensitive to financing conditions. Self-funding may not be sufficient to buy a new house, but housing loans could support it financially. On the other hand, we find that the demand for housing has a negative relationship with unemployment rate in the economy. This negative relation is statistically significant. The higher (lower) the unemployment rate, the lower (higher) the likelihood of buying a new house is. The employment situation affects the borrowing ability of the household. There is a positive relationship between employment security and housing credit. The financial intermediaries consider the employment situation of the borrower while determining the creditworthiness. Moreover, deviation from the long-run equilibrium corrected by 24% within a month. The speed of adjustment indicates that the total correction requires approximately four months.

In line with the literature, this paper reveals that macroeconomic factors have impact on housing demand. Our finding on the relationship between unemployment rate and demand for housing is consistent with the findings of Gan et al. (2018), Akdoğan et al. (2019), and Akkay (2021). Additionally, findings in previous studies including Halıcıoğlu (2017) and Ceritoğlu (2020) support our finding on the positive relationship between income and demand for housing.

Demand for housing is highly dependent on employment and funding opportunities. Therefore, policymakers should consider labor market enhancing policies at first. Once the labor market conditions improve, the creditworthiness of potential home buyers would be affected positively. Thus, housing demand gets stronger.

References

- Akdoğan, K., Karaçimen, E., & Yavuz, A. A. (2019). Cross country evidence on the link between job security and housing credit. *Journal of Housing and the Built Environment*, 34, 947-963. <https://doi.org/10.1007/s10901-019-09647-1>
- Akkay, R. (2021). The macroeconomic determinants of the housing prices in Turkey. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 58, 241-264. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.801319>
- Alkay, E. ve Övenç, G. (2019). "Farklı gelir gruplarının konut satın alabilirliğinde bölgesel farklılıkların incelenmesi. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 259-284. <https://doi.org/10.14782/ipsus.539223>
- Baffoe-Bonnie, J. (1998). The dynamic impact of macroeconomic aggregates on housing prices and stock of houses: A national and regional analysis. *Journal of Real Estate Finance and Economic*, 17(2), 179-197.
- Çagli, E.C. (2019). Explosive behavior in the real estate market of Turkey. *Borsa İstanbul Review*, 19(3), 258-263. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2018.10.002>
- Ceritoğlu, E. (2020). Homeownership, housing demand, and household wealth distribution in Turkey. *Emerging Markets Finance and Trade*, 56, 1146-1165. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2018.1555461>
- Ceritoğlu, E., & Ganioglu, A. (2019). *What does the housing supply tell us?* [Available online at: <https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/en/main+menu/analyses/what+does+the+housing+supply+tell+us>], Retrieved on: January 5, 2021.
- Coşkun, Y. (2016). Konut fiyatları ve yatırımı: Türkiye için bir analiz. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 201-217. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/niguiibfd/issue/19762/211671>
- Coşkun, Y., & Jadevicius, A. (2017). Is there a housing bubble in Turkey? *Real Estate Management and Valuation*, 25(1), 48-73. <https://doi.org/10.1515/remav-2017-0003>
- Coşkun, Y., Seven, Ü., Ertuğrul, H.M., & Alp, A. (2020). Housing price dynamics and bubble risk: The case of Turkey. *Housing Studies*, 35(1), 50-86. <https://doi.org/10.1080/02673037.2017.1363378>
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association* 74(366), 427-431. <https://www.jstor.org/stable/2286348>
- Dotti Sani, G. M., & Acciai, C. (2017). Two hearts and a loan? Mortgages, employment insecurity and earnings among young couples in six European countries. *Urban Studies*, 55(11), 2451-2469. <https://doi.org/10.1177/0042098017717211>
- Sarioğlu Erdoğan, G. P. (2010). A comparative analysis of entry to home ownership profiles: Turkey and the Netherlands. *METU JFA*, 27(2), 95-124. <https://doi.org/10.4305/metu.jfa.2010.2.6>
- Fingleton, B. (2008). Housing supply, housing demand, and affordability. *Urban Studies*, 45(8), 1545-1563. <https://www.jstor.org/stable/43197839>
- Gan, L., Wang, P., & Zhang, Q. (2018). Market Thickness and the impact of unemployment on housing market outcomes. *Journal of Monetary Economics*, 98, 27-49. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2018.04.007>
- Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Derneği (GYODER), <https://www.gyoder.org.tr/uploads/GYODER%20Yayınları/GOSTERGE-CEYREK4-2019-web.pdf> Accessed on Sep 1, 2020.
- Girouard, N., & Blöndal, S. (2001). *House prices and economic activity*. (OECD Economics Department Working Papers, No. 279) OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/061034430132>
- Gnan, E. (2021). *Monetary policy and housing markets: interactions and side effects*. [Available online at: <https://oecdecoscope.blog/2021/06/25/monetary-policy-and-housing-markets-interactions-and-side-effects/>] Retrieved on: July 18, 2021.
- Harrington, D. (1989). An intertemporal model of housing demand: Implications for the price elasticity. *Journal of Urban Economics*, 25(2), 230-246. [https://doi.org/10.1016/0094-1190\(89\)90037-5](https://doi.org/10.1016/0094-1190(89)90037-5)
- Halicioğlu, F. (2007). The demand for new housing in Turkey: An application of ARDL model. *Global Business and Economics Review*, 9 (1), 62-74. <https://doi.org/10.1504/GBER.2007.012509>
- Holly, S., & Jones, N. (1997). House prices since the 1940s: cointegration, demography and asymmetries. *Economic Modelling*, 14, 549-565.

- Johansen, S. (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in gaussian vector autoregressive models. *Econometrica*, 59(6), 1551–1580. <https://www.jstor.org/stable/2938278>
- Kenny, G. (1998). *The housing market and the macroeconomy: Evidence from Ireland*. (Central Bank of Ireland Research and Publications Department Technical Paper, 1/RT/98) Dublin. Retrieved from [https://www.centralbank.ie/docs/default-source/publications/research-technical-papers/1rt98---the-housing-market-and-the-macroeconomy-evidence-from-ireland-\(kenny\).pdf?sfvrsn=4](https://www.centralbank.ie/docs/default-source/publications/research-technical-papers/1rt98---the-housing-market-and-the-macroeconomy-evidence-from-ireland-(kenny).pdf?sfvrsn=4)
- Koeniger, W., Lennartz, B., & Ramelet, M.A., (2021). *On the transmission of monetary policy to the housing market*. (Swiss National Bank Working Papers, No. 2021-06) SNB, Zurich. Retrieved from: https://www.snb.ch/n/mmr/reference/working_paper_2021_06/source/working_paper_2021_06.n.pdf
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root? *Journal of Econometrics*, 54 (1-3): 159-178. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(92\)90104-Y](https://doi.org/10.1016/0304-4076(92)90104-Y)
- Lebe, F., ve Akbaş, Y. (2014). Türkiye'nin konut talebinin analizi: 1970-2011. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 57-83. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniibd/issue/2712/35944>
- Lee, T. H. (1964). The stock demand elasticities of non-farm housing. *The Review of Economics and Statistics*, 46(1), 82-89. <https://www.jstor.org/stable/1924079>
- Megbolugbe, I.F., Marks, A.P., & Schwartz, M.B. (1991). The economic theory of housing demand: A critical review, *The Journal of Real Estate Research*, 6(3), 381-393. <https://www.jstor.org/stable/44095553>
- Muth, R. (1960). The demand for non-farm housing in A.C.Harberger, ed., *The demand for durable goods*, University of Chicago Press, Chicago, 29-96.
- Olsen, E. O. (1969). "A Competitive Theory of the Housing Market". *The American Economic Review*. 59 (4, Part 1): 612–622. <https://www.jstor.org/stable/1813226>
- Reichert, A.K. (1990). The impact of interest rates, income, and employment upon regional housing prices. *J Real Estate Finan Econ*, 3, 373–391. <https://doi.org/10.1007/BF00178859>
- Sari, R., Ewing, B.T., & Aydin, B. (2007). Macroeconomic variables and the housing market in Turkey. *Emerging Markets Finance & Trade* 43(5), 5-19. <https://doi.org/10.2753/REE1540-496X430501>
- Solak, A., & Kabadayı, B. (2016). Bounds testing approaches to housing demand in Turkey: Is there a real estate bubble? *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(3), 1132-1135. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijefi/issue/32012/353805>
- URL 1: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Demographic_balance,_2019_\(thousands\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Demographic_balance,_2019_(thousands).png), Retrieved on: January 20, 2021.
- URL 2: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Youth_unemployment_rates_and_ratios,_2019,_persons_aged_15-24_\(%25\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Youth_unemployment_rates_and_ratios,_2019,_persons_aged_15-24_(%25).png), Retrieved on January 20, 2021.
- URL 3: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ekonomik-guven-117&dil=1>, Erişim tarihi: 20.01.2021.
- URL 4: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/questionnaires_tr_cons_en_0.pdf, Retrieved on January 20, 2021.
- Yalçınkaya, Ö. ve Aydın, H. İ. (2017). Ekonomik ve politik belirsizliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: G-7+BRC ülkeleri üzerine bir panel veri analizi (1997-2015). *Ege Akademik Bakış*, 17(3), 419-430. <https://doi.org/10.21121/eab.2017328407>

Appendix

We examine residual diagnostics, including serial correlation and heteroskedasticity. The results are displayed in Table A1. Diagnostics show that the residuals do not suffer from serial correlation and heteroscedasticity.

Table A1. Results of Serial Correlation and Heteroscedasticity Tests

Test	H ₀	Prob.	Decision
Breusch-Godfrey LM	No serial correlation	0.13	Fail to reject H ₀
Breusch-Pagan-Godfrey	Equal variance	0.54	Fail to reject H ₀

Table A2. Correlation Table

Variables	prob	ipi	unemp	hpi
prob	1			
ipi	0.66	1		
unemp	-0.64	-0.74	1	
hpi	-0.27	-0.10	0.11	1

Residuals are normally distributed as suggested by Jarque-Bera normality test results displayed on Figure A1.

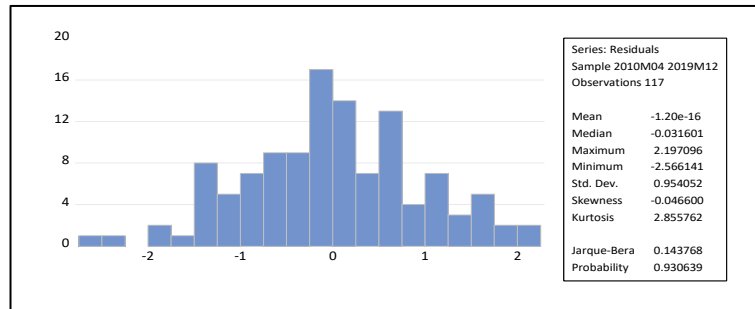

Figure A1. Normality Histogram

The stability in the equation during the sample period is confirmed by the CUSUM test as shown by Figure A2.

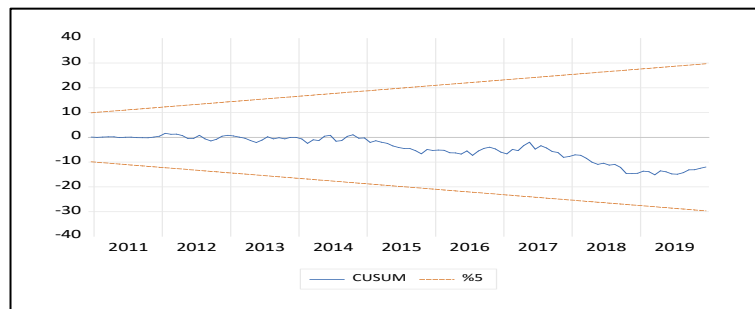

Figure A2. Result of the CUSUM Parameter Stability Test

The J-Curve Hypothesis: An Analysis for Turkey

J-Eğrisi Hipotezi: Türkiye İçin Bir Analiz

Turgay Ceyhan¹, Samet Gürsoy²

Abstract

J-curve which explains the possible effects of exchange rates on foreign trade states that the depreciation of national currency worsens the trade balance in the short-term and has an improvement effect in the long-term. The success of devaluation in affecting the trade balance positively depends on the fulfillment of Marshall-Lerner condition. Accordingly, when the sum of foreign demand elasticity of exported goods and domestic demand elasticity of imported goods is equal to or greater than one, the rise in the RER increases the country's foreign exchange earnings and improves the trade balance. In our study, it is investigated whether the J-curve hypothesis is valid or not in Turkey. For this purpose, the Toda-Yamamoto Causality Test and Hatemi-J (2012) Asymmetric Causality Test are applied using the 1996-2019 monthly data. The Toda-Yamamoto Causality Test results indicate that there is a unidirectional causality relationship from the real exchange rate to import. On the other hand, the results of the Hatemi-J (2012) Asymmetric Causality Test show that shocks in the real exchange rate do not affect export but decrease import. Thus, the J-curve hypothesis has been determined to be invalid for Turkey.

Keywords: Real Exchange Rate, Trade Balance, J-Curve

Öz

Döviz kurunun dış ticaret üzerindeki olası etkilerini açıklayan J-eğrisi, ulusal para birimindeki değer kaybının dış ticaret dengesini kısa dönemde kötüleştirici, uzun dönemde iyileştirici etki yaptığını ifade etmektedir. Devalüasyonun dış ticaret dengesini olumlu etkilemedeki başarısı, Marshall-Lerner koşulunun sağlanmasına bağlıdır. Buna göre, ihraç edilen ürünlerin dış talep esnekliği ile ithal edilen ürünlerin iç talep esnekliklerinin toplamı 1 ya da 1'den büyük olduğunda, reel döviz kurundaki yükselme ülkenin döviz gelirlerini artırmakta ve dış ticaret dengesini düzeltmektedir. Bu çalışmada, J-eğrisi hipotezinin Türkiye'de geçerli olup olmadığı sınanmaktadır. Bu amaçla, Türkiye için 1996-2019 dönemine ait aylık veriler kullanılarak Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ve Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Testi uygulanmıştır. Toda-Yamamoto Nedensellik Testinin sonuçları, reel döviz kurundan ithalata doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Hatemi-J (2012) Testinin sonuçları ise, reel kur şoklarının ihracatı etkilemezken, ithalatı azaltıcı bir etki meydana getirdiğini göstermiştir. Dolayısıyla J-eğrisi hipotezinin Türkiye için geçersiz olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Reel Döviz Kuru, Dış Ticaret Dengesi, J-Eğrisi

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: F14, F31, C32

Submitted: 09 / 06 / 2021

Accepted: 25 / 09 / 2021

¹ Mehmet Akif Ersoy University, Bucak Faculty of Business, Department of Economics and Finance, tceyhan@mehmetakif.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-5225-297X>

² Mehmet Akif Ersoy University, Bucak Zeliha Tolunay School of Applied Technology and Business, Department of Customs Business Administration, sametgursoy@mehmetakif.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-1020-7438>

Introduction

In economies where a fixed or stable exchange rate regime is applied, governments can adjust the exchange rates by intervening in the currency markets. But in the event of long term foreign deficits in developing countries, the country may devalue its domestic currency by stepping up the real exchange rate since the opportunities to sell foreign currency in the market are limited. Similar practices can be encountered in economic systems where there is no fixed exchange rate regime and exchange rates float freely in the market (Hepaktan, 2009, p. 41). With devaluations, it is aimed to increase foreign exchange earnings by promoting exports on the one hand, and to save foreign exchange by reducing domestic demand for imported goods on the other (Karagöz & Doğan, 2005, p. 220).

Devaluations made in cases where trade deficits reach unsustainable levels can lead to improvements in countries' trade balance in the short-term, depending on the price elasticities demand for imported and exported goods (Akkaya, 2018, p. 329). Countries determine their national exchange rate policies by prioritising their trade balances and their competitiveness in foreign trade (Eren, 2019, p. 1038). In underdeveloped countries where capital movements are very limited, exchange rate policies are generally established in order to increase international competition and eliminate trade imbalances (Vergil & Erdoğan, 2009, p. 36). Normally, there is an expectation that the increase in the RER (Real Exchange Rate) will increase the competitiveness of the country in foreign trade, increase its net EXPs (Exports) and improve the trade balance. However, the effects of the increases in exchange rates on trade balance may emerge in different ways by periods (Eren, 2019, p. 1040).

According to the M-L (Marshall-Lerner) condition which explains the effects of changes in the RER on foreign trade by taking into account the sum of IMP and EXP demand elasticities, decreases in the RER or devaluations in the fixed exchange rate system reduce the foreign trade deficit while the increases or revaluations in the exchange rate have the effect of eliminating the foreign trade surplus (Vergil & Erdoğan, 2009, p. 36; Kılıç et al., 2018, p. 113). Under the assumption that the elasticities of export and import supply in the country are infinite, this condition ($e_m + e_x \geq 1$) states that a devaluation in the exchange rate will effect the trade balance positively in the long-term when the sum of the domestic demand elasticity of imported goods (e_m) and the foreign demand elasticity of exported goods (e_x) is equal to or greater than one. The greater the sum of elasticities than one, the greater the effect of exchange rate regulations on maintaining the trade balance (Karagöz & Doğan, 2005, p. 220; Akkay, 2012, p. 174).

Magee (1973) explains the effect of devaluations on trade balance in the context of delays in economics. Magee (1973) argues that due to delays like recognition, production, delivery, etc.; drops in exchange rates increase trade deficit initially and reduce it after a certain period. The fact that the decline in exchange rates worsens the trade balance at the beginning and improves after a certain period is due to the volume and price effect in foreign trade. Exchange rate differentials do not affect the volume of trade in the short-term since import-export orders and agreements are usually made a few months in advance and elasticities are low in the short-term. Changes in the exchange rate are reflected in purchasing decisions a few months later, when elasticities begin to rise. However, the price effect temporarily affects the trade balance with the change in the exchange rate although the delays in foreign trade volume. With the fall in the real exchange rate, domestic price of imported goods in national currency increases while the international price of exported goods decreases. Eventually, a slump in the exchange rate increases the foreign trade deficit more in the first phase. Foreign trade partners make new contracts in line with the changes in exchange rates after fulfilling their old contracts. As the national currency will depreciate as a result of these agreements, the demand for exported goods will increase, the demand for imported goods will decrease. This will create an improving effect on the trade balance. This effect is expressed as the J-Curve Effect Hypothesis in the international economics literature because the fact that the downfall in exchange rates initially disrupts the trade balance but improves it after a certain period of time is identified with the letter J (Kılıç et al., 2018, p. 113-114).

Experiences in some countries around the world have shown that while the demand elasticities of imported and exported goods are rigid in the short-term, they increase in the long-term. Reactions of producers and consumers to relative price changes arising due to changes in the exchange rate are not immediate, it takes time to adapt to devaluation (Vergil & Erdoğan, 2009, p. 36). After the devaluation, exports may not increase immediately and a temporary deterioration may occur in the trade balance in the short-term due to possible uncertainties in the market until economic units get used to the new rates of exchange, past and ongoing foreign trade agreements, changes in supply and demand structures require time. In the long-term, within the framework of the M-L condition, the trade balance is expected to improve by being positively affected via devaluation (Uslu, 2018, p. 552-553).

In the success of a devaluation; factors such as fixed domestic prices, stability of foreign market prices of imported goods, consumer behavior and habits are effective. Besides, if the trade deficit problem in the country's economy stems from structural reasons such as insufficient production, technological and administrative backwardness, the success of the

devaluation in maintaining trade balance will be restricted. After devaluation, when the sum of short-term absolute elasticity values is less than one, the J-curve effect will occur (Karagöz & Doğan, 2005, p. 220).

Especially in the post-1970 period, the liberalisation of financial capital movements in the world, transition to the market economy, economic integrations and the changes in economies caused by the differentiation in the exchange rate systems of countries were effective in the emergence of the J-curve, which symbolises the transformation of trading equilibrium from negative level to positive level with the recovery processes in international trade (Akkaya, 2018, p. 329). After the Bretton Woods System came to an end, nominal exchange rates began to be determined by supply and demand conditions in the foreign exchange market with the transition of many countries to flexible exchange rate regime. Although flexible exchange rate regime paves the way for determination of the value of national currencies of countries within the framework of market dynamics, this system has generally been applied in the form of a managed floating exchange rate regime in which Central Banks intervene in exchange rates within certain limits. In parallel with these developments, discussions about the effects of exchange rates, which exhibit ups and downs in the face of different endogenous and exogenous shocks in the process of automatic determination of rates in the market, on trade balance have increased (Bal et al., 2017, p. 62). With the globalisation process, Turkey's come to position to a country open to foreign capital and determination of its foreign economic policies in this direction have created a strong link between changes in the RER and its foreign trade performance.

In this study, it is investigated whether there is a J-curve effect in Turkey. For this purpose, first, literature review is conducted and studies testing the validity of the J-curve hypothesis are included. Second, the econometric model used in the study is introduced and the real exchange rate-foreign trade relationship in Turkey is examined. Finally, in the conclusion part, the analysis results are interpreted and policy inferences are made in the light of the empirical findings.

1. Literature Review

Until today, the validity of the J-curve hypothesis has been tested by applying different empirical techniques for different countries by many authors. When the studies in this field are examined, it is seen that different results are obtained on whether the J-curve hypothesis is valid or not, and many indications are found that devaluation improves as well as worsens the balance of trade. Therefore, it should be said that there is no consensus in the literature in terms of the results of the studies on the J-curve theory. Although many studies have been conducted to test the validity of the J-curve hypothesis for Turkey and the world countries, it is striking that the Toda-Yamamoto Causality Test and the Hatemi-J (2012) Asymmetric Causality Test are not included in the existing studies in the literature. Thus, the contribution of this study to the literature on the RER-trade balance relationship will be in the context of the Toda-Yamamoto Causality Test and the Hatemi-J (2012) Asymmetric Causality Test. But before that, previous studies on this subject are given below.

Magee (1973) observes that devaluation policies implemented to eliminate the foreign trade deficit in USA do not improve the trade balance as expected, but rather worsen it. Magee conducts his analysis within the framework of the foreign exchange purchase and sale agreements before and after the devaluation and the stationary period in which the quantity adjustment takes place. He attributes the unexpected developments in trade balance following the devaluation to the price-quantity mismatch occurring in the mentioned processes.

Miles (1979), taking into account the effects of fiscal & monetary policies in the exchange rate-foreign trade relationship in his analysis for 14 countries on the basis of the period 1956-1972, determines that the essential effect of devaluation is on the balance of payments thanks to the surplus created in the capital account and it does not have an effect on improving the trade balance.

Bahmani-Oskooee (1985), in his study using Almon Delay Model for 4 economies for the period 1973-1980, obtains evidence for the existence of the J-curve in Greece, India and Korea. In addition, he has encountered the existence of a long-term relationship between the exchange rates and trade balance only in Thailand.

Zhang (1996) determines that the J-curve hypothesis is not valid for China by applying Cointegration and Granger Causality Test with the data 1991 to 1996.

Lal & Lowinger (2002), using time series with data from 1980-1998, state that the relationship between RER and trade balance varies from country to country, and the J-curve effect is verified in some countries, but not in some countries.

Arora et al. (2003), using the ARDL technique for India and its seven largest trading partners with the data of 1977-1998, conclude that devaluation in the long-term improves the trade balance while there is no indication for validity of the J-curve in the short-term.

Akbostancı (2004) observes that devaluation does not reduce trade deficit in the long-term, that is, the M-L condition doesn't occur, and the J-curve hypothesis is not valid in the short-term in Turkey, in the study it conducts with the VAR Model for the years 1987-2000.

Kamoto (2006) concludes that the J-curve is not valid for Malawi by employing the Cointegration Test and VECM with the data 1974 to 2003.

Peker (2008), with the help of Cointegration and VECM on Turkey for the period of 1992-2006, finds that an increase in the RER negatively affects the trade balance in the short-term and long-term, so the J-curve hypothesis is not valid.

Yuen-Ling et al. (2008) argue that M-L condition is fulfilled, but the J-curve hypothesis is not supported in their research which they deal with for Malaysian economy for the period of 1955-2006.

Vergil & Erdoğan (2009) prove the existence of the J-curve in the study they deal with the help of Almon Multinomial Model for the period 1989-2005 in Turkey. They also state that M-L condition for Turkey is occurred in accordance with the ARDL Cointegration Test results.

Shahbaz et al. (2010), using the ARDL method for Pakistan economy over the period 1980-2006, submit that increases in the RER affect the trade balance negatively, hence the J-curve hypothesis is not valid.

Bal & Demiral (2012) study the short-term and long-term relationship between the RER and trade balance by time series for the bilateral trade of Turkey-Germany. They find that the real exchange rate elasticity of trade balance is negative in the short-term, and positive in the long-term. Thus, they demonstrate that the M-L condition doesn't occur in the short-term and the J-curve hypothesis is valid.

Kemeç & Kösekaşaoğlu (2015) find that the M-L condition and J-curve hypothesis is not valid in their VAR analysis for Turkey for the period 1997-2013.

Pirimbaev & Oskonbaeva (2015) reach the conclusion that the J-curve is not valid in the short-term and Marshall-Lerner condition is realized in the long-term by applying the ARDL model with the data of 2000-2013 in Kyrgyzstan.

Karamelikli (2016a), using the ARDL model on the basis of the period 2000 to 2015, reveals that there is no J-curve effect for USA and France in the short-term, there is a symmetrical relation between the RER and foreign trade for Germany and an asymmetric relationship for UK. In the long-term, he finds an asymmetrical relationship for USA and a symmetrical relationship for Germany between the RER and trade balance. It states that there is no linkage between variables in the long-term for France and England.

In another study made by Karamelikli (2016b) by using symmetric and asymmetric models based on monthly and quarterly data for the period 2003-2015 for Turkey, different results are obtained depending on the data sets used. According to the model created with monthly data set, a symmetrical relation in the short-term and an asymmetrical relation in the long-term is detected. Pursuant to the results of the analysis made with quarterly data, no cointegration relationship is found between the parameters and no evidence is found for the existence of the J-curve. According to the estimation results made with both monthly and quarterly data, results supporting the J-curve hypothesis are obtained in Turkey.

Berke & Akarsu (2017), putting to use the Dynamic Least Squares Method for Turkey covering the period of 1998-2016, couldn't find an indication supporting the J-curve hypothesis.

Nusair (2017) applies the NARDL model to 16 Transition Economies and proves the existence of a nonlinear connection between the RER and foreign trade in 12 transition countries and validity of the J-curve.

Kılıç et al. (2018) find that the J-curve hypothesis is valid in Turkey for the period 1998-2016 using the ARDL method.

Uslu (2018), employing the Panel Data for 80 countries on the basis of the period 1960-2016, observes that the M-L condition is met in countries other than high-income countries, and the J-curve hypothesis is weakly valid only in high-income countries.

Küçüksoy & Akkoç (2020) have tested the impact of exchange rate on Turkey-China's bilateral trade by the NARDL model for 2013-2019. Test results reveal that the exchange rate creates negative asymmetric effects in the overall economy and in important sectors in the short-term. As of the period under consideration, the validity of the J-curve has not been proven in any of the sectors.

Kopuk & Beşer (2020) suggest that while J-curve hypothesis prevails in the short-term in the Turkey's manufacturing industry, it does not prevail in the long-term.

Ibrahim and Bashir (2020) examine the effect of changes in the RER on the trade balance in Sudan on the basis of the 1978-2017 period using the ARDL bound test approach. The empirical results reveal that exchange rate devaluations do not affect the trade balance, so the J-curve effect cannot be found.

Ramzan (2021) investigates the effect of RER on Turkey-USA bilateral trade balance at industry level. Linear ARDL results show that the J-curve hypothesis is not valid at aggregate level. However, linear ARDL results at disaggregate level confirm the J-curve hypothesis in Transportation, Textiles & Clothing and Mine & Metal industries.

Güler (2021) investigates the asymmetric effects of RER shocks on EXPs and trade balance for Turkey. According to the NARDL test results, negative RER shocks cause a gradual improvement in the trade balance. So, the J-curve effect is not confirmed.

Bahmani-Oskooee and Karamelikli (2021) investigate the symmetrical and asymmetrical effects of devaluation on the trade balance for Germany and UK. In the study, in which linear and nonlinear ARDL models are used for the period 1999-2019, the symmetrical J-curve effect is found in 12 industries and the asymmetric J-curve effect is found in 21 industries.

Bahmani-Oskooee and Nouira (2021) examine the existence of the asymmetric J-curve effect for 58 industries in trade between Italy and the USA with linear and nonlinear models. Econometric test results show that the J-curve effect has been confirmed in 12 countries. Nonlinear model estimations reveal that asymmetric effects are seen in 48 industries in the short-term, and 29 industries in the long-term.

Iqbal et al. (2021) find that there is a J-curve effect in Pakistan's trade with Malaysia, China and the USA in their bilateral trade analysis of Pakistan and its 8 trading partners with the nonlinear ARDL model for the period 1980-2017.

Mwito et al. (2021), in their studies with panel data analysis on the asymmetric effects of RER on trade balance for Kenya and its 30 trading partners for the period 2006-2018, determine that simultaneous bilateral decreases in RER boost the long-term trade balance. Thus, authors assert that devaluation policy will increase Kenya's competitiveness in international trade in the long-term.

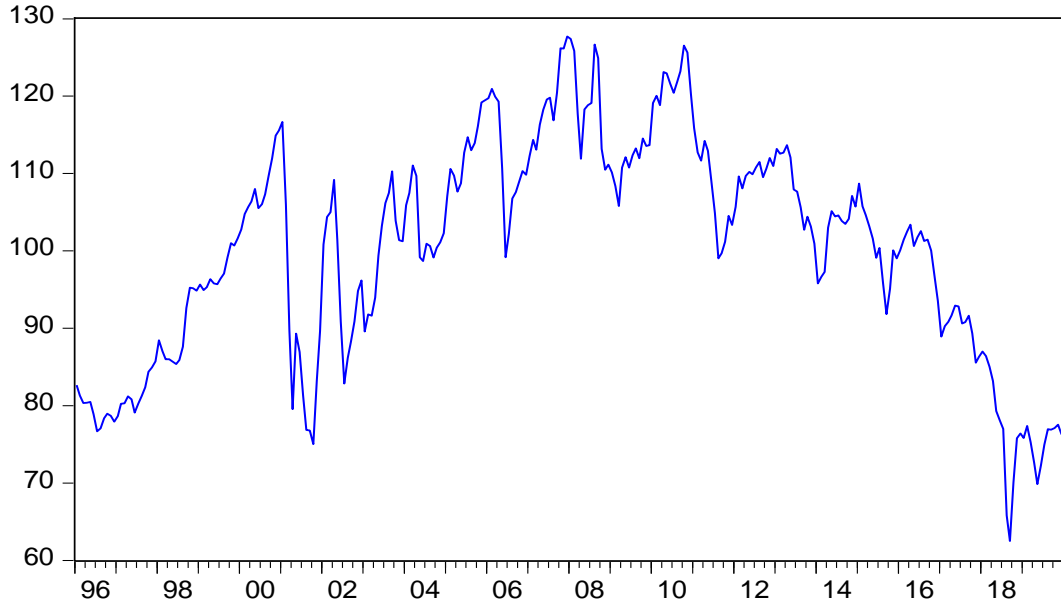
Ünal (2021) tests the validity of the M-L condition and J-curve hypothesis in the bilateral trade relationship between Turkey and Russia with the ARDL model for the 2000-2019 period. The findings of the study show that the M-L condition is met and the J-curve hypothesis is confirmed only in the long-term.

2. Methodology

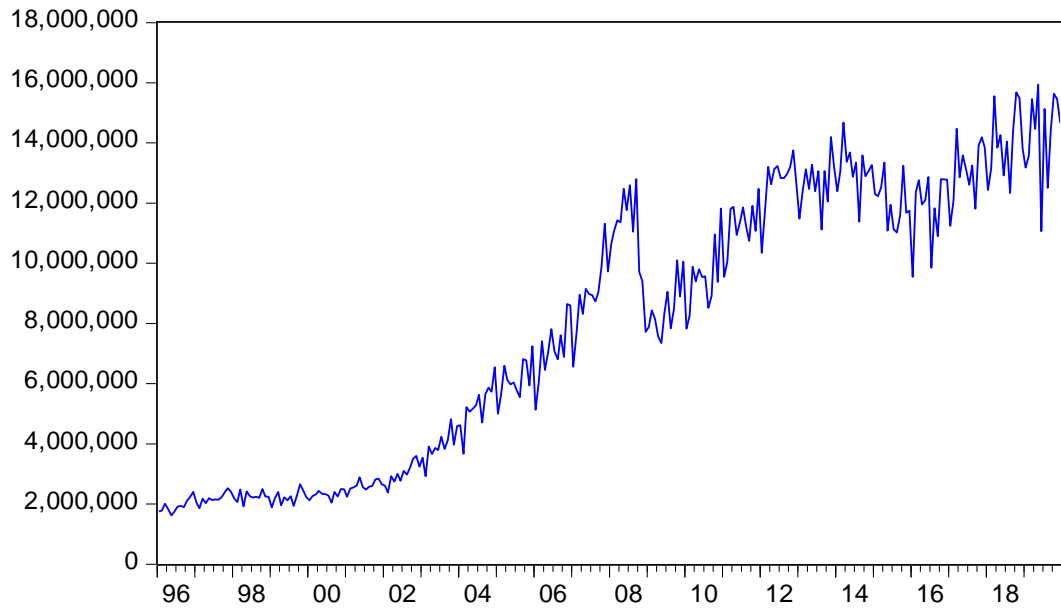
2.1. The Aim of the Study and Method, Data

In this study, it is aimed to analyse the relationship between the Real Exchange Rate (RER) and Export Rate (EXP), Import Rate (IMP). EXP and IMP represent the totals of export and import exchanges. Accordingly, Hatemi-J (2012) Asymmetric Causality Test and Toda-Yamamoto Causality Test were conducted between 1996-2019 by using monthly data. All data were obtained from TCMB (2020). Firstly, Zivot-Andrews unit root test was used to ensure the stability of the obtained all data. The (ZA) test has advantages in terms of determining structural breaks on the dates and also is shared with the break dates in table. The abbreviated variables for the study are presented below.

RER

EXP

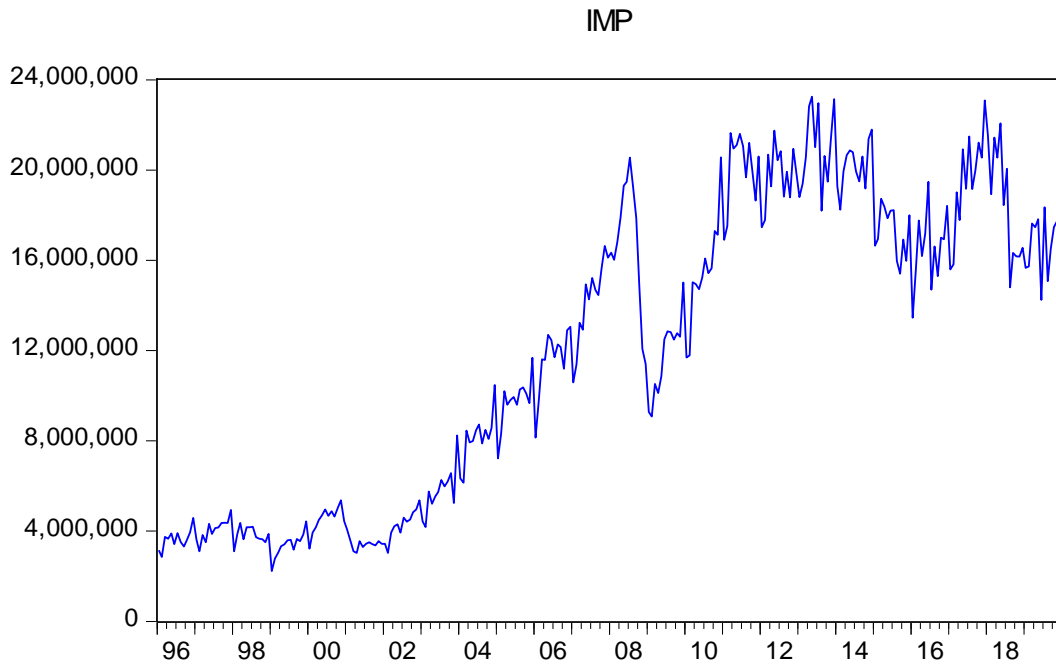

Figure 1. Charts of Series

2.2. The Research Hypotheses

In the study, two hypotheses have been established that question the existence of a causality relationship between the variables. These hypotheses established for study are as follows.

H_0 : There is no causal relationship between RER variable and EXP, IMP variables.

H_1 : There is causal relationship between RER variable and EXP, IMP variables.

2.3. The Zivot-Andrews Unit Root Test

Table 1. The Results of The Zivot-Andrews Unit Root Test

Zivot-Andrews (Model C)						
Variables	Level	Level	Critical Value	1. Difference	1. Difference	Critical Value
	Test Statistics	Breaking Date		Test Statistics	Breaking Date	
RER	-3.57	January 2010	-5.08	-7.74	August 2002	-5.08
EXP	-3.22	May 2015	-5.08	-6.09	October 2008	-5.08
IMP	-4.37	October 2008	-5.08	-6.15	September 2010	-5.08

** : It is significant at 5% level.

According to the findings of the unit root test, all variables are not stationary at the level means that $I(0)$. The t statistic values of the RER, EXP and IMP variables are smaller than the Critical values. It has been observed that the variables become stable after taking the first difference.

2.4. Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizi

The Asymmetric Causality Test, which was first introduced to the literature by Granger & Yoon (2002), was developed by Hatemi-J (2012), and causality is investigated by dividing variables into positive and negative components. In this

asymmetric causality analysis, it is aimed to find hidden relationships that will help to understand the dynamics of the series and allow to develop possible predictions for the future (Yılancı & Bozoklu, 2014, p. 214).

In the case, we want to test the causality bond between two integrated variables y_{1t} and y_{2t} (Hatemi-J, 2012, p. 449-450);

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{10} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \quad ve \quad y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{20} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} \quad (1)$$

Here, $t = 1, 2, \dots, T$, denotes the constant terms, y_{1t} and y_{2t} denotes initial values, ε_{1i} and ε_{2i} error terms. Positive and negative shocks are expressed as in equation (2);

$$\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0), \varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0), \varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0) \quad ve \quad \varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0), \quad (2)$$

However, it is shown as $\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^-$ ve $\varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^+ + \varepsilon_{2i}^-$

Based on these, it is possible to rewrite equations (1) and (2) as follows:

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-, \quad (3)$$

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-. \quad (4)$$

Lastly, the pos and neg shocks in each variable are expressed in cumulative form as

$$y_{1t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+, \quad y_{1t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-, \quad y_{2t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+, \quad y_{2t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-, \quad (5)$$

Then, assuming that is $y_t^+ = y_{1t}^+, y_{2t}^+$, the causal link between the positive components is tested through the p delayed vector autoregressive model (VAR). VAR (p) model is expressed as in equation (6);

$$y_t^+ = v + A_1 y_{t-1}^+ + \dots + A_p y_{t-p}^+ + u_t^+ \quad (6)$$

Here, y_t^+ indicates a variable vector of size 2×1 , v is constant variable vector of size 2×1 , u_t^+ is error term size of 2×1 , and A_r is expressed as a parameter matrix of "r" order, which is determined using 2×2 size delay length information criteria. The following equation is used to determine the optimal lag length:

$$HJC = \ln(|\hat{\Omega}_j|) + j \left(\frac{n^2 \ln T + 2n^2 \ln(\ln T)}{2T} \right), \quad j = 0, \dots, p \quad (7)$$

$(|\hat{\Omega}_j|)$ shows j length. The estimated VAR model's error term is variance-covariance matrix, n is the number of equations in the VAR model, and T is the number of observations.

After the lag length is determined, the Wald statistic is used to test the H_0 fundamental hypothesis, which indicates the absence of Granger-causality between series. The VAR model equation created in order to obtain the Wald statistics is as follows:

$Y = DZ + \delta$ the equation is more clearly expressed;

$$Y: = (y_1^+, y_2^+, \dots, y_T^+)$$

$$D: = (v, A_1, A_2, \dots, A_p)$$

$$Z_t: = \begin{bmatrix} 1 \\ y_t^+ \\ y_{t-1}^+ \\ \vdots \\ y_{t-p+1}^+ \end{bmatrix} \quad (8)$$

$$Z: = (Z_0, Z_1, \dots, Z_{T-1})$$

$$\delta: = (u_1^+, u_2^+, \dots, u_T^+)$$

According to equation (8): it refers to matrixes of different sizes $Y: (n \times T)$, $D: (n \times (1 + np))$, $Z_t: ((1 + np) \times 1)$, $Z: ((1 + np) \times T)$ and $\delta: (n \times T)$.

The basic hypothesis ($H_0: C\beta = 0$) which states that there is no Granger causality, is tested with the Wald statistics. The Wald statistics can be calculated with the help of the following equation;

$$Wald = (C\beta)' [C((Z'Z)^{-1} \otimes S_U)C']^{-1} (C\beta) \tag{9}$$

Equation (9) is in the form of $\beta = vec(D)$ and indicates the column clustering operator. \otimes Kronecker, C represents the indicator function including constraints. The variance-covariance matrix calculated for the unconstrained VAR model is expressed as $S_U = \frac{\delta'_U \delta_U}{T-q}$. And here, the q h represents the number of lags in the VAR model.

Table 2. The Results of the Hatemi-J Asymmetric Causality Analysis

Direction of causality	Wald statistic	Bootstrap Critical Values		
		%1	%5	%10
RER (+)> EXP(+)	2.496	14.917	10.053	8.092
RER (+)> EXP(-)	6.902	14.435	9.984	8.126
RER (-)> EXP(+)	2.511	14.767	10.118	8.161
RER (-)> EXP(-)	2.380	14.150	9.788	7.975
RER (+)> IMP (+)	7.438	12.031	8.035	6.499
RER (+)> IMP (-)	8.176**	11.697	8.102	6.390
RER (-)> IMP (+)	7.908	12.243	8.301	6.580
RER (-)> IMP (-)	7.334	12.456	8.269	6.520

Note: *It is significant at 5% level.

According to the results of the Hatemi-J Asymmetric Causality Test, which investigates the relationships from RER to EXP and IMP, it is found that there are partial causality relationships between variables at the 5% significance level. According to findings of the equation in which positive causality relationship from the RER towards the EXP variable is tested, the wald statistic values of the variables are less than the bootstrap critical values. Then H_0 hypothesis is accepted, H_1 hypothesis is not accepted. From RER to EXP, the wald statistics value (2.380), bootstrap critical value (9.788), and it is not significant because wald statistic value is less than the bootstrap critical value. However, it is found that there is no negative causality relationship from RER to EXP. Then H_0 hypothesis is accepted, H_1 hypothesis is not accepted.

Looking at the causality effects on IMP from RER, it is found that positive causality relationship from the RER to IMP variable, the wald statistics value (8.176) is found, and it is significant because it is more than the bootstrap critical value (8.102). H_0 hypothesis is not accepted, H_1 hypothesis is accepted. Shortly, an asymmetric causality relationship from the RER variable to the IMP variable is determined. It has been observed that positive shocks in the RER variable are effective on negative shocks on IMP.

2.5. Toda-Yamamoto Causality Test

This method, developed by Toda & Yamamoto (1995), was created to take the Granger causality test to a higher level. In addition, the model tries to enhance some of the problems that occur in the Granger Causality Test. To be able to test Granger causality for time series, the series must first become stationary and stabilize at the same level. However, once this condition has been met, cointegration must also occur to demonstrate a long-term relationship between stationary series at the same level. In other words, the Granger Causality Test can be performed only between the series that are stable at the same level and have a cointegration relationship between them. However, the Toda-Yamamoto Test reveals

that time series which are at different levels of stability may have causality between them, and even causality testing can be done without the need for a stationary test (Toda & Yamamoto, 1995, p. 246).

In the case of the performing the Toda & Yamamoto (1995) Test, the appropriate lag length (k) is determined by the VAR model. In the second stage of the analysis, the degree of integration (d_{max}) of the variable, which has the highest degree of integration, is added to the lag length (k) of the model. In the last stage, the VAR model is estimated according to the lags with level values of the series ($k + d_{max}$). The VAR model is applied with the help of the following equations (Toda & Yamamoto, 1995, p. 230);

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} a_{1i}Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} a_{2i}X_{t-i} + u_t \tag{10}$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{1i}X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{2i}Y_{t-i} + v_t \tag{11}$$

In the Toda-Yamamoto Test, the basic hypothesis and alternative hypothesis can be discussed as follows:

H_0 : The X is not the Granger cause of the Y.

H_1 : The X is the Granger cause of the Y.

The success of the Toda-Yamamoto Causality Test is directly related to the correct determination of the value of the series (d_{max}) and (k) in the model.

Table 3. Toda-Yamamoto Causality Test Results

Dependent Variable	Independent Variable	dmax	k	Chi-Square Test Statistics	Probability	Significant Relationship
EXP	RER	1	1	2.027811	0.3628	RER => EXP
IMP		1	2	6.333402	0.0421	RER => IMP

*: It is significant at 5% level.

The optimal lag length is determined according to the criterion SC, d_{max} = the maximum stationarity level according to the unit root test of Lee Strazicich, k = VAR denotes the lag length.

At the end of the analysis, it is obtained partial meaningful relations in all. The causality relationship with a 5% significance level is realized from the RER to the IMP in one way. It is seen that H_0 hypothesis is rejected, H_1 hypothesis is accepted. However, there is no causality relationship between RER and EXP at a 5% significance level. It is seen that the established H_1 hypothesis is accepted. The H_0 hypothesis is rejected. These results were obtained from probability values. In the equations established between EXP and RER variables, the probability value is 0.3628. Therefore, there is no significant relationship. In addition, it is understood from the 0.0421 probability value that there is a causality from the RER variable to the IMP variable.

Conclusion

J-curve, reflecting the reaction of the country's trade balance to devaluation, states that the decline in the RER will increase trade deficit first, and then decrease it after a certain period of time. J-curve hypothesis is related to import and export demand elasticities explained under the M-L condition. The fact that importers and exporters do not react immediately to changes in exchange rates causes elasticities to be rigid in the short-term and exports may not increase immediately. In the long-term, elasticities increase and the trade balance is positively affected with the adaptation to relative price changes arising as a result of devaluation. The higher the long-term price elasticity values of a country's exports and imports, the greater the effect of exchange rate adjustments on the improvement of trade balance.

In this study, the validity of the J-curve hypothesis in Turkey is analyzed with monthly data of the period 1996-2019 by applying Hatemi-J (2012) Asymmetric Causality Test and Toda-Yamamoto Causality Test. According to the outcomes of

causality between variables, it is determined that similar results are obtained from both analysis. Apart from this, in both of the test results, it is found that the exchange rate is not the cause of a change in exports. Toda-Yamamoto Causality Test results show that there is a unidirectional causality from the RER to IMP. The results of the Hatemi-J (2012) Asymmetric Causality Test, on the other hand, reveal that the shocks in the real exchange rate do not affect export, but decrease import.

The fact that devaluation could not affect export positively in the short-term and long-term is a proof that the exchange rate adjustments in the country do not succeed in increasing export or improving trade balance. Analysis results of the study show that the J-curve hypothesis is not confirmed in Turkey.

The fact that the export in Turkey is largely based on the import of intermediate goods limits the success of devaluations. The increases in imported input prices after devaluations cause the goods produced to be supplied to the market at high prices, so exports may not increase at the desired level. For this reason, policies that reduce dependency on imported inputs and stimulate the production of domestic goods should be implemented. Attracting foreign direct investments to our country is of great importance in closing the foreign exchange gap and improving the trade balance. Through these investments; employment will be increased, high-tech products will be produced, thus the export volume will expand. Besides, for export growth, the country must have sufficient capital accumulation. For this, national income and domestic savings should be increased. Thus, it will be easier to make new investments and produce new capital goods for export.

Implementing policies that emphasize non-price competition rather than policies based on price competition will be effective in increasing export. In this regard, Turkey's foreign trade policy should be designed by considering non-price competitive factors such as creating widespread communication and transportation networks, having the capacity to produce, distribute and market new commodities, developing modern and flexible production technologies, increasing the quality of export goods, product differentiation, on-time delivery, and after-sell service. In addition, it is very important for domestic firms to make investments to increase total factor productivity, to renew and improve their production factors at times and to adapt swiftly to technological innovations in order to increase the variety of merchandises to be exported. Acting within these strategies will be effective in increasing Turkey's market share compared to foreign firms and increasing its competitiveness in international trade.

References

- Akbostancı, E. (2004). Dynamics of the trade balance: The Turkish J-curve. *Emerging Markets Finance and Trade*, 40(5), 57-73. doi:10.1080/1540496X.2004.11052584
- Akkay, R.C. (2012). Reel kur değişimlerinin dış ticaret dengesine olan etkisini değerlendirmede güncel bir yaklaşım: S-eğrisi hipotezi [A current approach to evaluate the effect of real exchange rate changes on trade balance: S-curve hypothesis]. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(1), 173-190. Access address: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8826>
- Akkaya, O. (2018). Türkiye ve Türkiye'nin dış ticaret partnerleri arasındaki iki yanlı J-eğrisi: 1996-2006 dönemi incelemesi [Bilateral J-curve between Turkey and Turkey's trading partners: An analysis of the period 1990-2006]. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 328-338. doi:10.29106/fesa.390783
- Arora, S., Bahmani-Oskooee, M. & Goswami, G. (2003). Bilateral J-curve between India and her trading partners. *Applied Economics*, 35(9), 1037-1041. doi:10.1080/0003684032000102172
- Bahmani-Oskooee, M. (1985). Devaluation and the J-curve: Some evidence from LDCs. *The Review of Economics and Statistics*, 67(3), 500-504. doi:10.2307/1925980
- Bahmani-Oskooee, M. & Karamelikli, H. (2021). Asymmetric J-curve: Evidence from UK-German commodity trade. *Empirica*, 1-53. doi: 10.1007/s10663-021-09502-z
- Bahmani-Oskooee, M. & Noura, R. (2021). U.S.-Italy commodity trade and the J-curve: New evidence from asymmetry analysis. *International Economics and Economic Policy*, (18), 73-103. doi: 10.1007/s10368-020-00472-4
- Bal, H. & Demiral, M. (2012). Reel döviz kuru ve ticaret dengesi: Türkiye'nin Almanya ile ticareti örneği (2002.01-2012.09) [Real exchange rate and trade balance: The case of Turkey's trade with Germany (2002.01-2012.09)]. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 45-64. Access address: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuiibfd/issue/4146/54439>

- Bal, H., Akça, E. & Demiral, M. (2017). Döviz kuru değişmelerinin Türkiye'nin Avrupa Birliği ticareti üzerine etkileri [The effects of exchange rate changes on Turkey's trade with the European Union]. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 61-82. Access address: <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/pub/issue/33603/372999>
- Berke, B. & Akarsu, G. (2017). Türkiye için "J eğrisi" analizi ["J curve" analysis for Turkey]. D.K. Dimitrov et al. (Ed.) *III. International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series, March 04-05, 2017, Edirne, Turkey, in Proceedings* (p.187-194). Access address: http://www.ibaness.org/conferences/edirne/IBANESS_Edirne_Proceedings_10_01_2018.pdf
- Eren, O. (2019). Reel döviz kurunun ikili dış ticarete etkileri: Türkiye örneği [Effects of real exchange rate on bilateral foreign trade: The case of Turkey]. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(63), 1038-1056. doi:10.17719/ijisr.2019.3296
- Granger, C.W.J. & Yoon, G. (2002). Hidden cointegration. *University of California, Economics Working Paper*, No: 2002-02. doi:10.2139/ssrn.313831
- Güler, A. (2021). Reel döviz kuru şoklarının ihracat ve dış ticaret dengesi üzerindeki asimetric etkileri: Türkiye için NARDL Yaklaşımından Kanıtlar [Asymmetric effects of real exchange rate shocks on export and trade balance: Evidence from the NARDL Approach for Turkey]. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 950-970. doi:10.33206/mjss.869125
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical Economics*, 43(1), 447-456. doi:10.1007/s00181-011-0484-x
- Hepaktan, C.E. (2009). Türkiye'nin Marshall-Lerner koşuluna ilişkin parçalı eşbütünleşme analizi [The analysis of fractional cointegration related to Marshall-Lerner condition of Turkey]. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 39-55. Access address: <https://dergipark.org.tr/pub/yonveek/issue/13690/165686>
- Ibrahim, A.A.A. & Bashir, M.S. (2020). The effect of real exchange rate changes on external trade balance in Sudan: Testing J-curve hypothesis. *Nile Journal of Business and Economics*, 6(16), 3-23. doi:10.20321/nilejbe.616
- Iqbal, J., Nosheen, M., Panezai, G.R. & Salahuddin (2021). Asymmetric cointegration, non-linear ARDL, and the J-curve: A bilateral analysis of Pakistan and its trading partners. *International Journal of Finance and Economics*, 26(2), 2263-2278. doi: 10.1002/ijfe.1905
- Kamoto, E.B. (2006). *The J-curve effect on the trade balance in Malawi and South Africa* (Master of Arts in Economics). The University of Texas, Arlington, Access address: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.559.7455&rep=rep1&type=pdf>
- Karagöz, M. & Doğan, Ç. (2005). Döviz kuru dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği [Exchange rate-foreign trade relationship: The case of Turkey]. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 219-228. Access address: <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt15/sayi2/219-228.pdf>
- Karamelikli, H. (2016a). Linear and nonlinear dynamics of the Turkish trade balance. *International Journal of Economics and Finance*, 8(2), 70-80. doi:10.5539/ijef.v8n2p70
- Karamelikli, H. (2016b). Türkiye'nin dış ticaret dengesinde J-eğrisi etkisi [J-curve effect on Turkey's foreign trade balance]. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 389-402. doi:10.15869/itobiad.16089
- Kemeç, A. & Kösekahyaoglu, L. (2015). J eğrisi analizi ve Türkiye üzerine bir uygulama [J curve analysis and an application on Turkey]. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2), 1-29. doi: <https://dergipark.org.tr/pub/uiibd/issue/21612/232120>
- Kılıç, R., Özbek, R. & Çifçi, İ. (2018). Türkiye için J-eğrisi hipotezinin geçerliliği: ARDL sınır testi yaklaşımı [Validity of the J-curve hypothesis for Turkey: ARDL bound test approach]. *International Journal of Disciplines in Economics and Administrative Sciences Studies*, 4(7), 112-128. doi:10.26728/ideas.81
- Kopuk, E. & Beşer, M.K. (2020, September). *Is J-curve hypothesis valid in the Turkey manufacturing industry? Bound test approach [Abstract]*. Paper Presented at the International Conference on Economics, Eskisehir Osmangazi University, Eskisehir. Access address: <https://2020.econtr.org/>

- Küçüksoy, N. & Akkoç, U. (2020). Türkiye ile Çin ikili ticaretinde J eğrisi: NARDL yaklaşımı [J-curve in bilateral trade between Turkey and China: NARDL approach]. *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 190-209. doi:10.30784/epfad.732614
- Lal, A.K. & Lowinger, T.C. (2002). The J-curve: Evidence from East Asia. *Journal of Economic Integration*, 17(2), 397-415. doi:10.11130/jei.2002.17.2.397
- Magee, S.P. (1973). Currency contracts, pass-through, and devaluation. *Brookings Papers on Economic Activity*, 4(1), 303-325. doi:10.2307/2534091
- Miles, M.A. (1979). The effects of devaluation on the trade balance and the balance of payments: Some new results. *Journal of Political Economy*, 87(3), 600-620. Access address: <https://www.jstor.org/stable/1832025>
- Mwito, M.M., Mkenda, B.K. & Luvanda, E. (2021). The asymmetric J-curve phenomenon: Kenya versus her trading partners. *Central Bank Review*, 21(1), 25-34. doi:10.1016/j.cbrev.2020.09.001
- Nusair, S.A. (2017). The J-curve phenomenon in European transition economies: A nonlinear ARDL approach. *International Review of Applied Economics*, 31(1), 1-27. doi:10.1080/02692171.2016.1214109
- Peker, O. (2008). Reel döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki etkileri: Türkiye örneği [Effects of real exchange rate on trade balance: The case of Turkey]. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 33-43. Access address: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2694/35458>
- Pirimbaev, J. & Oskonbaeva, Z. (2015). Kırgızistan dış ticaret dengesinin belirleyicileri [Determinants of Kyrgyzstan's trade balance]. *Sosyoekonomi*, 23(25), 79-92. doi:10.17233/se.14363
- Ramzan, I. (2021). U.S.-Turkey commodity trade and J-curve phenomenon: Evidence from 23 industries. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(2), 15-23. Access address: <https://dergipark.org.tr/en/pub/joeep/issue/60720/851736>
- Shahbaz, M., Jalil, A. & Islam, F. (2010). Real exchange rate changes and trade balance in Pakistan: A revisit. *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, No: 27631. Access address: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/27631/>
- TCMB (2020). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. Access address: <https://evds2.tcmb.gov.tr>
- Toda, H.Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66 (1-2), 225-250. doi:10.1016/0304-4076(94)01616-8
- Uslu, H. (2018). Marshall-Lerner koşulu ve J eğrisi hipotezinin geçerliliği: Farklı gelir grubu ülkeleri için karşılaştırmalı bir analiz [Validity of Marshall-Lerner condition and J-curve hypothesis: A comparative analysis for countries in different income groups]. *International Journal of Academic Value Studies*, 4(20), 550-561. doi:10.23929/javs.787
- Ünal, A. (2021). İkili dış ticaret dengesi ve reel döviz kuru ilişkisi: Türkiye-Rusya örneği [Bilateral trade balance and real exchange rate relationship: The Case of Turkey-Russia]. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 542-558. doi:10.25287/ohuibf.736785
- Vergil, H. & Erdoğan, S. (2009). Döviz kuru-ticaret dengesi ilişkisi: Türkiye örneği [Exchange rate-trade balance relationship: The case of Turkey]. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(9), 35-57. Access address: <https://hdl.handle.net/20.500.12628/1025>
- Yılcıncı, V. & Bozoklu, Ş. (2014). Türk sermaye piyasasında fiyat ve işlem hacmi ilişkisi: Zamanla değişen asimetrik nedensellik analizi [Price and trade volume relationship in Turkish stock market: A time-varying asymmetric causality analysis]. *Ege Akademik Bakış*, 14(2), 211-220. doi:10.21121/eab.2014218052
- Yuen-Ling, N., Wai-Mun, H. & Geoi-Mei, T. (2008). Real exchange rate and trade balance relationship: An empirical study on Malaysia. *International Journal of Business and Management*, 3(8), 130-137. doi:10.5539/ijbm.v3n8p130
- Zhang, Z. (1996). The exchange value of the renminbi and China's balance of trade: An empirical study. *NBER Working Paper*, No: 5771. Access address: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w5771/w5771.pdf
- Zivot, E. & Andrews, D.W.K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270. Access address: <https://www.jstor.org/stable/1391541>

Siyasal İttifaklarda Aranan Özellikler ve Bu Özelliklerin Cumhur İttifakı'na Atfedilme Durumu: İstanbul Seçmeni Üzerine Bir Araştırma

Characteristics Required in Political Alliances and The Attribution of These Characteristics to The People's Alliance: A Study on Istanbul Voter

Ümit Arklan¹, Samed Soy², Yılmaz Türker Sandıkçı³

Öz

Tüm siyasal sistemlerde siyasal partiler iktidarı elde etmek ve sürdürülebilir kılmak üzere örgütlenmektedir. Bu yegâne var oluş amacını gerçekleştirmek adına siyasal partiler kimi zaman tek başlarına hareket ederken, kimi zaman da ittifaklar kurmak suretiyle diğer siyasal partilerle iş birlikleri gerçekleştirmektedir. İhtiyaçtan kaynaklanan ve ortak menfaate dayalı ilişkiler biçiminde ortaya çıkan siyasal ittifaklar, sahip olunan seçmen potansiyeliyle yapılan güç birlikleri olduklarından, ittifak yapacak partilerin seçmen kitlelerinin beklentilerini, tutum ve kanaatlerini dikkat alarak hareket etmesini gerekli kılmaktadır. Buradan yola çıkarak kaleme alınan çalışma, siyasal ittifaklarda aranan özellikleri ve bu özelliklerin Cumhur İttifakı'na atfedilme durumunu katılımcı profili bağlamında ortaya koyma amacı taşımaktadır. Bu doğrultuda, 31 Mart 2019 yerel seçimleri öncesinde İstanbul seçmenleri üzerinde gerçekleştirilen bir saha araştırmasına dayanmaktadır. Basit rastlantısal örneklemin esas alındığı çalışmada, siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin siyasal liderlere ilişkin özellikler, siyasal partilere ilişkin özellikler ve siyasal yaklaşımlara ilişkin özellikler olmak üzere üç alt boyuttan meydana geldiği, siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin tüm alt boyutlarının Cumhur İttifakı için de söz konusu olduğu ve siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin ve bu özelliklerin Cumhur İttifakı'na atfedilme durumunun katılımcı profili bakımından anlamlı farklılaşmalar sergilediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İttifak, Siyasal İttifak, Siyasal İttifaklarda Aranan Özellikler, Cumhur İttifakı, Cumhur İttifakı'na Atfedilen Özellikler.

Abstract

Political parties are organized in all political systems to acquire power and make it sustainable. Political parties sometimes act alone to realize this sole purpose of existence, and sometimes cooperate with other political parties by forming alliances. Political alliances, which emerge due to the necessity in the form of relations based on common interests, require that parties act considering the expectations, attitudes, and convictions of the electorate because they are unions made based on the potential of the electorate. The present study, which was designed based on this point of view, aimed to uncover the characteristics required in political alliances, and the attribution of these characteristics to the People's Alliance in the context of the participant profile. In this respect, the study was based on a field study that was conducted on the Istanbul voter before the 31 March 2019 local elections. In the study, in which the simple random sampling method was taken as the basis, it was found that the characteristics required in political alliances consisted of three sub-dimensions, characteristics related to political leaders, characteristics related to political parties, and characteristics related to political approaches. It was also concluded that all the sub-dimensions of the characteristics required and in alliances were also valid for the People's Alliance, and the characteristics required in political parties and the case of attributing these the characteristics to People's Alliance showed significant differences in terms of participant profile.

Keywords: Alliance, Political Alliance, Characteristics Required in Political Alliances, People's Alliance, Characteristics Attributed to the People's Alliance.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: D72, D74, D79.

Submitted: 18 / 06 / 2021

Accepted: 07 / 08 / 2021

¹ Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, umitarklan@sdu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-0066-3122>.

² Doktora Öğrencisi (100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD, samedsoy@outlook.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-4664-2717>

³ Doktora Öğrencisi (100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD, turksanyts@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-8318-7218>

Giriş

Fransız devrimiyle beraber monarşik ve otoriter yapıya dayalı sistemlerle yönetilen imparatorluklar parçalanmaya başlamış, yönetsel yapıdaki bu değişim devlet ve toplumları yeni arayışlara itmiştir. Bu arayışlar sonucunda egemenliğini ve meşrutiyetini halktan alan ve tüm yurttaşların eşit sayıldığı yönetim biçimi olan demokrasiye geçmiştir (Duman, 2008: 110-111). Bu yönetim biçimiyle, bireylerin karar alma sürecine katıldığı veya aday olarak yönetime talip olduğu bir yönetsel yapı inşa edilmiştir (Aliefendioğlu, 2005: 72). Bu sayede, yurttaşlık haklarından belki de en önemlisi olarak kayda geçen oy kullanma hakkı ile belirli zaman aralıklarında yönetim kademesinin halk tarafından oluşturulmasına yönelik seçimler yapılmaktadır. Böylelikle egemenlik yetkileri, halkın seçtiği vekiller tarafından halk adına kullanılmaktadır (İsbir, 2009: 1575).

Her ne kadar uygulanış şekillerinde farklılıklar içerse bile (Arklan ve Kartal, 2019: 812), demokrasi ile yönetilen sistemlerde (parlamenter, başkanlık, yarı başkanlık) birbirinden farklı ideoloji ve siyasal görüşe sahip birçok seçmen bulunmaktadır. Dolayısıyla sistemin doğası gereği her bir seçmeni temsil etmek için alternatif görüşleri ve programları olan siyasal partiler kurulmaktadır (Arslan, 2016: 157). Önceden planlanan bir program etrafında bir araya gelmiş, iktidarı elde etme veya iktidara ortak olma amacı taşıyan siyasal partilerin (Kapani, 2019: 174), bu amacı gerçekleştirebilmeleri için seçmenlerden belirli düzeyin üzerinde oy alması gerekmektedir. Seçilme rekabetinin oldukça fazla olduğu çok partili sistemlerde iktidarı elde edebilmek ve bunu sürdürülebilir kılmak zorlaşabilmektedir. Bu yüzden siyasal parti ya da liderlerin belirli hedeflere ulaşmak amacıyla seçim öncesi ortak bir paydada buluşarak çeşitli ittifaklar oluşturduğu gözlemlenmektedir. Kurulan ittifaklarda nihai amaç seçmenlerin oylarını kazanmaktır. Söz konusu ittifaklar, çoğu zaman siyasal partilerin ideolojik ve kimliksel alt yapısına uygun, siyasal parti ve liderlerinin birtakım özelliklerini de içerisinde barındıracak biçimde oluşturulmaktadır. Siyasal parti ve lider özelliklerinin, kurulan ittifaklarda bütünsel bir yapı içerisinde yansımalarına rastlanmaktadır. Yani bu aktörlerin bir araya gelerek oluşturdukları ittifaklarda partilere, liderlere ve benimsenen yaklaşımlara ilişkin çeşitli özelliklerin ittifak özelliği olarak seçmen kitlelere sunulduğu görülmektedir. Kendi içerisinde çift yönlü etkileşimi barındıran bu süreçte yönetime talip siyasal parti ya da liderlerin siyasal davranışları şekillendirmede kendilerine ilişkin ön plana çıkardıkları özelliklere göre seçmenler oy tercihlerini şekillendirebilmektedir. Nasıl ki siyasal ittifaklar gerçekleştirilirken siyasal parti ya da liderler ittifakı oluşturacak üyelerin birtakım özelliklerine dikkat ediyorsa seçmenler de oluşturulan siyasal ittifaklarda bazı özellikler aramaktadır.

Tüm bu açıklamalardan yola çıkarak kaleme alınan çalışma, 31 Mart 2019 yerel seçimleri sürecinde siyasal ittifaklarda aranan özellikleri, bu özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na atfedilme durumunu ve katılımcı profilinin bunlar üzerinde oluşturduğu farklılaşmayı ele almaktadır. Bahsi geçen amaç doğrultusunda siyasal ittifak olgusuna ilişkin kavramsal çerçevenin ortaya konulmasının ardından, İstanbul seçmeninden basit rastlantısal örneklem yöntemiyle seçilmiş 505 katılımcı üzerinde gerçekleştirilen alan araştırmasından elde edilen bulgular tartışılmakta ve yorumlanmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Siyasal İttifak Kavramı ve Özellikleri

Kurumsal stratejinin ve rekabet avantajının önemli bir parçası haline gelen ittifak kavramı (Bamford ve Ark, 2003: 1), belirli bir amaç için iş birliği yapmak üzere iki veya daha fazla yerel ya da yabancı kuruluş (Yusufari, 2017: 7), ülke veya siyasal parti arasında (<https://dictionary.cambridge.org/>) ortak katkılara ve aynı zamanda ortak mülkiyete dayalı (Ernst, 2003: 20) yapılan anlaşma, uyuşma, bağlaşma ve oy birliği (TDK: <https://sozluk.gov.tr/>) biçiminde ifade edilmektedir. Sorumlulukların ve gücün paylaşılma (Doğan, 2019: 136) sürecini içeren ittifaklar, çoğu zaman belirli yetenek ve gereksinimlere sahip örgütler tarafından iş birliği içerisinde olduğu ortağın değerini yükseltmek, genel kamuoyunun ve nihai tüketicinin yetkinliğini artıran bir ürün (Yusufari, 2017: 8), hizmet ya da fikir üretmek, ölçek kazanmak, maliyetleri düşürmek, yeni becerilere, pazarlara erişmek ve riski paylaşmak gibi çeşitli kurumsal hedefleri gerçekleştirmek için oluşturulmaktadır (Bamford ve Ark, 2003: 12).

Eylemlerin ve kaynakların birlikte koordine edildiği (Ernst, 2003: 20), ortak çıkarlar doğrultusunda karşılıklı fayda sağlama amacına hizmet eden ittifaklar, çeşitli alanlarda farklı biçimlerde meydana gelmektedir. Kimi zaman askeri kimi zaman ekonomik kimi zaman ise siyasal alanlarda ittifakların gerçekleştirildiği görülmektedir. Dolayısıyla 'ittifakların kullanıldığı çerçeveye göre farklı anlamlar kazandığını' (Yusufari, 2017: 7), hatta farklı isimler aldığı söylemek mümkündür. Her ne kadar yüklenen anlam ve aldığı isim kullanıldığı çerçeveye göre farklılaşsa da kavramın özü karşılıklı menfaat ve yarara dayalı bir uzlaşmayı temsil etmektedir. Söz konusu uzlaşmanın siyasal alanda olan şekli ise, siyasal ittifak kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır.

En yalın haliyle siyasal ittifak kavramı, uzun bir süre için iki veya daha fazla siyasal parti arasında gerçekleştirilen koordinasyonu ifade etmektedir (White, 2017: 6). Geniş bir perspektiften ise siyasal ittifak, iki ya da daha fazla üyenin katılımıyla karşılıklı hedef karşıtlıklarının farkına vararak uyumsuz olmayacak yaygın bir hedef yelpazesine ulaşmak

amacıyla oluşturulan (Gamson, 1961: 374), seçim öncesi oyları tamamen maksimize etme mekanizması olarak işlevsellik kazanan (Aliyu, 2018: 302) hükümete birlikte girme konusundaki açık kamu taahhüdüne dayanan ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla hedeflere ilişkin duyuruların yapıldığı bir oluşumdur (Carroll, 2007: 53).

Devlet yönetim biçimi olarak cumhuriyetle yönetilen toplumlarda seçim kazanarak halk adına hükümetin kontrolünü ele geçirmek için örgütlenen siyasal partiler (Schlesinger, 1985: 1153), temsil edilme ya da iktidara gelme noktasında karşılıklı fayda üretme temeline dayalı uzlaşma durumunun sıklıkla görüldüğü kurumsal yapılardır. Özellikle parlamenter sistem ve başkanlık sisteminin geçerli olduğu siyasal sistemlerde belirlenen barajları geçme ve iktidar olma kaygısı siyasal partileri seçimler öncesinde ittifaklar oluşturmaya itmektir (Akman, 2020: 1612). Bu bağlamda toplumsal farklılaşmanın bir ürünü olan (Özkan, 2004: 126) ve kendilerini toplum modelinin bir taşıyıcısı olarak gören siyasal partiler (Çankaya, 2019: 399), çoğu zaman seçimlerde galip gelebilmek ve bu sayede hükümetin kontrolünü ele geçirmek amacıyla seçim iş birliğine dayalı yapılarıyla siyasal ittifaklar kurmaktadır (Carroll, 2007: 9). Araçlara yönelik hedefleri farklı olan aday veya partiler arasında acil ayrıcalıkların ötesine geçen konularda zımnî tarafsızlığı gerçekleştirmek, gelecekteki kararlar üzerinde kontrolü sağlamak ve geniş kapsamlı hatta uyumsuz hedefleri (Gamson, 1961: 374) uyumlu hale getirmek için de siyasal ittifakların oluşturulduğu bilinmektedir.

Çok partili sistemlerde kurulacak siyasal ittifaklarda (Ziegfeld, 2014: 12); siyasal partilerin, siyasal kültür ve siyasal toplumsallaşma sürecinde bir inanç sistemi olarak ortaya çıkan ideolojileri (Orhan, 2009: 106), uzun vadede ulaşılmak istenen hedefleri, siyasal görev tanımlarını, benimsenen kültür ve değerleri (Uztuğ, 2004: 42) ve bunların paylaşılmasını içerisine alan siyasal kimlikleri (Doğan, 2017: 178), görev ve amaçları içeren misyonları, gelecekle ilgili oluşturulan planları kapsayan vizyonları (Sancar, 2008: 31) gibi ana faktörlerin yanı sıra, partilerin örgütsel yapıları, üyelik biçimleri, hükümet/muhalefet parti ilişkileri ve sempatican-üye ilişkileri gibi birbiri ile yakından ilişkili bazı boyutlar da (Turan, 1976: 107) belirleyici olmaktadır. Bu doğrultuda belirli bir siyasal kimlik etrafında birleşmiş ve benzer ideolojiye sahip 'siyasal partilerin kurduğu ittifaklarda arzu edilen amaçlara ulaşmak için' (White, 2018: 602) ittifakı oluşturan partilerin bahsi geçen faktörlere dikkat etmesi gerekmektedir. Çünkü siyasal ittifakların alt yapısını oluşturan bu faktörler, seçmen tercihlerine direkt etki edebilme özelliğine sahiptir. Önemsenen bu faktörlerin dışında siyasal ittifakların 'zaman zaman kendine münhasır özellikler içerdiği' (Ernst, 2003: 20) de görülebilmektedir.

Siyasal partiler gibi seçmenler de kurulan siyasal ittifaklarda çeşitli özelliklerin varlığına dikkat etmekte ve bazı beklentilerin karşılanmasına önem vermektedir. Seçmenler, siyasal partilerin birtakım özelliklerini ya da bu özelliklerle ilgili iletileri çeşitli kaynaklardan almakta (Sancar, 2008: 43), sahip oldukları siyasal kültür ve değer kodlarının süzgecinden geçirerek (Çaha, 2004: 1) kendilerine en uygun gelen alternatifleri eldeki verileri, bilgileri ve tecrübeleri de kullanarak (Damlapınar ve Balcı, 2014: 98) değerlendirmekte ve oy verme davranışlarını şekillendirmektedir. Seçmenlerin, kendilerinininkiyle aynı görüşleri ifade ettikleri ölçüde siyasal partileri tercih ettikleri (Warwick, 2004: 264) düşünüldüğünde, kurulan siyasal ittifaklardan da seçmenler, kültürel kodlarına ve değerlerine uygun hareket edilmesini, kendileriyle benzer ideolojik yönelimlere sahip olunmasını bekleyebilmektedir. Dolayısıyla 'seçmenlerin kendi çıkarlarına uygun' (Kollman, 2001: 186) siyasal ittifak özelliklerine sahip oluşumlara sıcak baktığını söylemek mümkündür. Bu özelliklerin yanı sıra seçmen nezdinde siyasal ittifakların samimi, dürüst, çalışkan, güvenilir, uyumlu, şeffaf, tutarlı, istikrarlı, başarılı ve bağımsız olması gibi genel kabul gören nitelikler de önem arz etmektedir.

Siyasal davranışlar ve siyasal katılma yalnızca organizmanın tabi olduğu siyasal uyarılar ile sahip olduğu ön yönelimlerin bir fonksiyonu olarak oluşmaktadır (Tokgöz, 2010: 97). Seçmenlerin oy verme tercihlerini araştıran çalışmalar; oy verme davranışlarında siyasal parti/lider ile ilintili birtakım özelliklerin de belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır (Aydın Kılıç, 2013: 181). Dolayısıyla siyasal parti ve liderlerin taşıdığı çeşitli özellikler siyasal ittifakların seçmen nezdinde algılanışını doğrudan etkileyebilmektedir.

Bir hak ve ödev olan siyasal katılma davranışını gerçekleştiren seçmenlerin (Arklan ve Rençber, 2018: 225) karar süreçlerinde, parti veya adayın ideolojisi ve dine bakış açısı, seçmenin ailesi ve yakın çevresi, parti ve lidere bağlılığı, ekonomik menfaati ve söz konusu parti ve adayın kazanma ihtimali önem arz etmekte, oy verme tercihleri bu doğrultuda oluşmaktadır (Kalender, 2000: 140). Bahsi geçen unsurlara ek olarak oy verme davranışlarının oluşumunda siyasal ve kültürel değerlerin etkisi de bulunmaktadır (Akgün, 2002: 81). Belirli siyasal değer kodlarına bağlılık, bir siyasal partiyle özdeşleşmeyi ve bu doğrultuda birtakım seçmenin oy tercihini aynı partiden yana kullanması ya da başka bir partiye oy kullanmaması sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Özkan, 2007: 89). Demokrasinin gelişim sürecinde olduğu toplumlarda seçmenlerin olaylar karşısındaki farkındalık düzeyleri sürekli arttığı için beklenti ve tercihleri değişebilmekte, demokratik gelişimini tamamlamış toplumlarda ise farkındalık düzeyi son noktaya geldiği için çoğunlukla tercih ve beklentileri stabil kalmaktadır (Özsoy, 2009: 56). Ancak seçimle ilintili davranışların sadece hesaplı ve mantıklı bir kararın sonucunda yapılmadığını, işin içinde duygusal aynı zamanda kişisel boyutların da olduğunu belirtmek gerekmektedir (Bongrand, 1992: 52).

Seçmen davranışlarını yönlendirme sürecinde oldukça güçlü bir etkisi olan siyasal lider ya da adaylara (Holmberg ve Oscarson, 2013: 45) yönelik çeşitli özelliklerin de ön plana çıktığı bilinmektedir. Tüm liderleri kapsayan tek bir yetenek ve bireysel özellik kalıbı bulunmamakla (McGregor, 1970:129) birlikte, bu özellikleri Aristoteles, adalet, ılımlılık, sağgörü ve dayanıklılık (Adair, 2005: 29-30) şeklinde ele almaktadır. Günümüzde ise siyasal liderlerin eğitimi, cinsiyeti, tanınmışlığı, dindarlığı, laikliği, muhafazakârlığı, çalışacağı ekibi, dürüstlüğü, çalışkanlığı, giyim kuşamı, duruşu, hitabeti, retorığı, güvenilirliği (Canöz, 2013: 111), bireylerle etkili iletişim gerçekleştirme becerisi, huyları, yönetsel kabiliyeti, bilgi ve zekâ seviyesi, ahlaki yapısı, müeyyide gücü, iş bitirme kabiliyeti, kamu yönetiminde sahip olduğu deneyim, daha önceki icraatları ve sorunlara ilişkin çözüm politikaları ile (Balcı, 2003: 153) seçmenlerin inanç, güven, vefa ve bağlılık beslemesine olanak tanıyan (Genel, 2019: 121) diğer kişisel özellikleri (Rosenberg ve McCafferty, 1987: 32) seçmen nezdinde büyük önem arz etmektedir. Bahsi geçen özelliklere sahip lider ya da adayların, zihnindeki vizyonu uygulayabilmek amacıyla istekli görünmesi (Blanchard, 1996: 85), zamanını mümkün olduğunca etkin bir biçimde kullanması ve gerçekleştirilen tüm bu etkinlikler için mükemmel bir izleyici, dinleyici, öğrenici, amaç tayin edici, araştırmacı ve destekleyici olması (Marşap, 1999: 74) gerekmektedir. Böylece ideal bir aday kimliğinin üç ana değişkeni olan güvenilirlik, çekicilik ve özdeşleşme sağlanmış olacaktır (Trent ve Friedenborg, 1983:75'ten akt. Uztuğ, 1999: 144-145).

1.2. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle Değişime Uğrayan İttifak Anlayışı ve Oluşan Siyasal İttifaklar

Türk siyasal tarihi ittifaklar açısından incelendiğinde, temel olarak iki dönem göze çarpmaktadır. Bunların ilkinin siyasal ittifakların kanunen yasaklandığı dönemde kurulan ittifaklar oluşturmaktadır. Bu dönemde siyasal partilerin ittifak kurması 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanunu 90/2. "Siyasî partiler, tüzük ve programları dışında faaliyette bulunamayacakları gibi seçimlerde başka bir partiyi destekleme kararı da alamazlar." (<https://www.resmigazete.gov.tr>) ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu 16. "Siyasal partiler anlaşarak müşterek liste halinde aday gösteremezler." (<https://www.tbmm.gov.tr>) maddeleriyle 1983 yılında yasaklanmıştır. Bununla beraber yine aynı yılda 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu 33. "Genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde, geçerli oyların %10'unu geçmeyen partiler milletvekili çıkaramazlar. Bu siyasî parti listesinde yer almış bağımsız adayların seçilebilmesi de listesinde yer aldığı siyasî partinin ülke genelinde ve ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde yüzde onluk barajı aşması ile mümkündür" (<https://www.anayasa.gen.tr>) maddesi yasallaşmış ve bu yasa %10'luk bir seçim barajı getirmiştir. %10 barajının yürürlüğe girmesiyle birçok parti için baraj sorunu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla baraj sorununu aşmak isteyen siyasal partiler, yukarıda bahsedilen seçim mevzuatı gereğince açık ve yasal siyasal ittifaklar gerçekleştirilememiş, bunun yerine "kanuna karşı hile" ya da "kanunu dolanarak" yahut daha yumuşak bir ifadeyle kanunun açık kalan noktalarından yararlanarak ittifak kurma eğilimine girmiştir (Uzun, 2018: 193).

Seçim kanunlarının ittifaklara cevaz vermediği bu dönemlerde siyasal ittifaklar, siyasal partilerin çoğunlukla baraj sorunu olmayan partilerin listelerinde seçime girip milletvekili seçildikten sonra tekrar partisine dönüş şeklinde uygulanmıştır. Birleşmenin gerçekleştiği partiye, "çatı parti" adı verilmiştir. Bu ittifaklara, 1995 seçimlerinde Büyük Birlik Partisi'nin Anavatan Partisi çatısı altında seçime girerek toplamda %19,7 oy ile 132 sandalye kazanmaları ve daha sonraki süreçte Anavatan Partisi listelerinden giren 7 Büyük Birlik Partisi milletvekilinin çatı partiden ayrılarak kendi partilerine geçmesi örnek olarak verilebilmektedir. Bir diğer örnekte ise, 2015 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde %10 barajını aşmayı amaçlayan Büyük Birlik Partisi ve Saadet Partisi ittifak yapmış ve Saadet Partisi çatısı altında seçime girmişlerdir. Ancak SP-BBP ittifakının oy oranı %10 barajının altında kaldığı için parlamentoda temsil hakkı kazanamamışlardır (İba, 2020: 186).

Türk siyasal tarihinin ittifaklar açısından ikinci dönemi, 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu ardından 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nda yapılan 12/A- (Ek: 13/3/2018-7102/15 md.) "Seçimlere katılma yeterliliği taşıyan siyasal partiler, ittifak yaparak seçime katılabilir. İttifak yapan siyasal partiler, kendi aday listelerini verir" (<https://www.resmigazete.gov.tr>) değişikliği sonucunda siyasal partiler arasında açık bir şekilde ittifakların gerçekleştirilmesine olanak tanınmasıyla başlamaktadır. Bu dönemde yine %10 barajı devam etmekle birlikte daha önce bu konuyla ilgili 33. Maddeye (Ek cümle: 13/3/2018-7102/20 md.) "Seçim ittifakı yapılması halinde, yüzde onluk barajın hesaplanmasında ittifak yapan siyasal partilerin aldıkları geçerli oyların toplamı esas alınır ve bu siyasal partiler için ayrıca baraj hesaplaması yapılmaz. Bir siyasal parti listesinde yer almış bağımsız adayların seçilebilmesi de listesinde yer aldığı siyasal partinin ülke genelinde ve ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde yüzde onluk barajı aşması ile mümkündür" (<https://www.mevzuat.gov.tr>) ifadesi eklenerek barajın, yapılan ittifakların toplam aldığı oy oranıyla değerlendirilmesinin yolu açılmış ve baraj sorunu yaşayan siyasal partilerin ittifaklar içerisinde bulunmaları durumunda bu sorunu büyük ölçüde aşmaları sağlanmıştır. Bu sayede, yeni sistemde ittifak içerisinde olan bir siyasal parti %1 oy dahi olsa, içerisinde bulunduğu ittifakın %10 barajını geçmesi durumunda, barajı geçmiş sayılmakta ve milletvekili çıkarabilmektedir.

Siyasal ittifaklara cevaz veren kanun değişiklikleri sonucunda ortaya çıkan ilk ittifak örnekleri, 24 Haziran 2018 tarihindeki Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve aynı tarihte yapılan 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde görülmüştür. Bu seçimler yaklaşırken iki büyük ittifak ortaya çıkmıştır. Bunlar Cumhurbaşkanlığı ve Millet İttifakı'dır.

24 Haziran 2018 seçimleri için AK Parti, MHP ve BBP Cumhur İttifakı'nı kurarak Cumhurbaşkanı Seçim'inde Recep Tayyip Erdoğan'ı desteklemişlerdir (Turan, 2018: 48). Milletvekili seçiminde de AK Parti ile MHP ittifak yapmış, kendi isim ve logolarıyla Cumhur İttifakı çatısı altında seçime girmiştir. Büyük Birlik Partisi ise belirlemiş olduğu adayları Adalet ve Kalkınma Partisi listelerinde aday göstererek, ittifakı desteklemiş ve kendi adıyla seçim pusulasında yer almamıştır. 'CHP, SP, İyi Parti ve DP ise Millet İttifakı çatısı altında toplanmıştır' (Turan, 2018: 48). Ancak bu ittifak sadece milletvekili seçiminde beraber hareket edebilmiş, Cumhurbaşkanı seçiminde ortak bir aday çıkaramamıştır. Milletvekili Genel seçimlerinde Demokrat Parti, adaylarını İyi Parti listelerinden göstermiş ve seçime katılmamıştır. Diğer üç parti ise Millet İttifakı çerçevesi içerisinde kendi isim ve logolarıyla seçime katılmıştır.

Cumhur İttifakı ve Millet İttifakı 31 Mart 2019 Mahalli İdareler Genel Seçimleri'nde de varlığını sürdürmüştür. İttifak içerisinde yer alan siyasal partiler birçok büyükşehir, il ve ilçelerde ayrı ayrı adaylar çıkarmak yerine bir aday çıkararak o adayı destekleme kararı almışlardır. Bu duruma en iyi örnek, Türkiye'nin en büyük ili olan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı için Cumhur İttifakı adayı olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'nden Binali Yıldırım'ın, Millet İttifakı adayı olarak ise Cumhuriyet Halk Partisi'nden Ekrem İmamoğlu'nun gösterilmesidir. İttifakları oluşturan diğer partiler herhangi bir aday göstermeyerek içerisinde yer aldıkları ittifakın adayını desteklemişlerdir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmada, siyasal ittifaklarda aranan özellikler tespit edilerek, bu özelliklerin Cumhur İttifakı'na atfedilme durumu ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca bu amaç kapsamında, siyasal ittifaklarda aranan özellikler ile Cumhur İttifakı'na atfedilme durumu arasındaki ilişki ve söz konusu özelliklerin katılımcı profili açısından sergilediği farklılaşma üzerinde durulmaktadır.

2.2. Araştırma Soruları ve Hipotezler

Çalışmada aşağıda yer alan iki temel araştırma sorusuna cevap aranmakta ve ikinci araştırma sorusu altında ise iki hipotez test edilmektedir. Oluşturulan hipotezler Null hipotez (H0) formunda tasarlanmış olup, bağımlı değişkenlerin bağımsız değişkenlerden herhangi biri açısından anlamlı bir farklılaşma sergilemesi durumunda aşağıda yer alan hipotezler de reddedilecektir.

Araştırma Sorusu 1: Siyasal ittifaklarda hangi tür özellikler ne düzeyde aranmakta ve bu özellikler Cumhur İttifakı'na ne düzeyde atfedilmektedir?

Araştırma Sorusu 2: Siyasal ittifaklarda aranan özellikler ve bu özelliklerin Cumhur İttifakı'na atfedilme durumu katılımcı profili açısından nasıl bir dağılım sergilemektedir?

H0a: Siyasal ittifaklarda aranan özellikler katılımcı profili açısından anlamlı bir farklılaşma sergilememektedir.

H0b: Siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin Cumhur İttifakı'na atfedilme durumu katılımcı profili açısından anlamlı bir farklılaşma sergilememektedir.

2.3. Araştırmanın Modeli

Araştırma, genel tarama modelini esas almakta, bağımsız değişkenlerle bağımlı değişkenler arasında karşılaştırmalı ilişkisel taramalar gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda, bağımsız değişken olarak alınan katılımcı profilinin bağımlı değişkenler olarak belirlenen ve siyasal liderlere ilişkin özellikler, siyasal partilere ilişkin özellikler ve siyasal yaklaşımlara ilişkin özellikler olmak üzere üç boyutta ele alınan siyasal ittifaklarda aranan özellikler ve bu özelliklerin Cumhur İttifakı'na atfedilme durumu üzerinde meydana getirdiği farklılaşma test edilmektedir.

2.4. Araştırmanın Uygulanması ve Örneklem

Siyasal ittifaklarda aranan özellikler, bu özelliklerin Cumhur İttifakı'na atfedilme durumu ve katılımcı profilinin bunlar üzerinde oluşturduğu farklılaşmayı belirlemek için 25-30 Mart 2019 tarih aralığında İstanbul seçmenlerine yönelik bir saha araştırması yapılmıştır. Basit rastlantısal örneklem baz alındığı ve verilerin basılı anket formlarıyla yüz yüze toplandığı araştırmada, sahada 535 anket formu kullanılmış, gerçekleştirilen ön inceleme sonucunda 505 anket formu üzerinde analizler gerçekleştirilmiştir.

2.5. Veri Toplama Araçları

Katılımcı profilini, siyasal ittifaklarda aranan özellikleri ve bu özelliklerin Cumhur İttifakı'na atfedilme durumunu ortaya koymak üzere üç bölüm ve 60 sorudan oluşan bir form hazırlanmıştır. Formun ilk bölümde katılımcı profiline ilişkin 12 soru bulunmakta, ikinci bölümde siyasal ittifaklarda aranan özellikleri belirlemeye dönük 5'li likert ölçeğiyle hazırlanmış 24 soru

yer almakta, üçüncü bölümde ise bu 24 soruluk ölçeğin aynısı Cumhuriyet İttifakı özelinde kurgulanarak araştırmaya katılanlara yöneltilmektedir.

Anket formunun sahaya uygulanmasından önce konunun uzmanı iki akademisyenin görüşlerine başvurulmuş, ardından 50 kişi üzerinde ön test yapılmış ve ardından anket formu nihai haline kavuşturulmuştur.

2.6. Veri Analizleri ve Testler

Verilerin işlenmesinde SPSS (Statistical Package For Social Science) 24.0 ve AMOS (Analysis of Moment Structures) 22.0 istatistik programları kullanılmıştır. Verilerin analizinde sırasıyla, katılımcı profilini gözler önüne sermek amacıyla betimsel analiz tekniklerinden faydalanılmıştır. Araştırmanın amacı bağlamında hazırlanan araştırma sorularından ve oluşturulan hipotezlerden yola çıkarak siyasal ittifaklarda aranan özellikler ve bu özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na atfedilme durumu ile ilgili temel değişkenleri tespit etmek üzere keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizi; siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin ve Cumhuriyet İttifakı'na atfedilen özelliklerin kendi aralarında ve birbirleriyle olan ilişkileri ölçmek üzere korelasyon analizi; bu özelliklerin katılımcı profili açısından farklılaşma durumunu ortaya koymak üzere ise tek yönlü varyans analizi ve bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Araştırmanın Katılımcı Profili

Araştırmaya katılanların sosyo-demografik özelliklerine bakıldığında; bu kişilerin %59,3'ü erkek iken, %40,7'si kadındır. En düşük katılımcı yaşı 18, en yüksek katılımcı yaşı 72, yaşların aritmetik ortalaması 31,31, standart sapması ise 10,39'dur. Katılımcı yaşı kategorize edildiğinde ise, %46,4'ünün 18-28 arası, %35,4'ünün 29-39 arası, %11'inin 40-50 arası ve %7,2'sinin 51 ve üzeri yaş grubu içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılanların %36,7'si yükseköğretim ya da fakülte mezunu, %35,3'ü lise mezunu, %14,5'i yüksek lisans ve üzeri mezunu, %6,8'i ilköğretim mezunu ve %6,6'sı ortaokul mezunudur. Bekâr olanların oranı %60, evlilerin oranı %40'tır. Meslek durumu olarak, öğrenciler %29,3'lük, serbest meslek sahipleri %17,8'lik, memurlar %17,6'lık, işçiler %15,1'lik, esnaflar %8,3'lük, ev hanımları %5,6'lık, sanayici-tüccarlar %3,7'lik ve emekliler %2,7'lik bir dilimi oluşturmaktadır. Bu kişiler aylık ortalama aile geliri olarak en düşük 500 TL, en yüksek 70000 TL seviyesinde gelire sahip olup, gelirlerin aritmetik ortalaması 5512,15 TL ve standart sapması 5738,26 TL'dir. Aylık ortalama aile geliri kategorik hale getirildiğinde, araştırmaya katılanların %53,7'sinin 2501-5000 TL, %18,1'inin 2500 TL ve aşağısı, %17,1'inin 7501 TL ve üzeri, %11,1'inin ise 5001-7500 TL arası aylık ortalama aile gelirin sahip olduğu fark edilmektedir.

Araştırmaya katılanların siyasal tercihleri incelendiğinde; 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde %47,7'sinin AK Parti, %22,2'sinin CHP, %10,5'inin MHP, %3,1'inin BDP, %0,9'unun SP, %0,4'ünün TKP yönünde oy kullanırken, %15,2'sinin oy kullanmadığı; 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde ise %42,6'sının AK Parti, %24,4'ünün CHP, %12'sinin MHP, %6,6'sının HDP, %5,4'ünün İYİ Parti, %2,6'sının SP, %0,9'unun HÜDAPAR lehinde oy kullandığı ve %5,6'sının oy kullanmadığı görülmektedir. 31 Mart 2019'da gerçekleştirilecek yerel seçimlerde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı için %42,7'si Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'na, %39,7'si Cumhuriyet İttifakı adayı Binali Yıldırım'a, %0,6'sı Saadet Partisi adayı Necdet Gökçınar'a oy vermeyi düşünürken, %13'ü kararsız olduğunu ve %4'ü oy kullanmayacağını belirtmektedir. Bununla birlikte, Cumhuriyet İttifakı, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan Adayı olarak Binali Yıldırım'dan farklı bir aday gösterseydi, katılımcıların %44'ü oy vermeyeceğini, %29,4'ü oy vereceğini ve %26,7'si kararsız olduğunu ifade etmektedir. Yine, Cumhuriyet İttifakı'nın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Binali Yıldırım farklı bir siyasal parti ya da ittifakın adayı olsaydı, %51'i oy vermeyeceğini, %24,1'i oy vereceğini ve %24,9'u kararsız olduğunu söylemektedir. Diğer taraftan, Millet İttifakı'nın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Ekrem İmamoğlu Cumhuriyet İttifakı adayı olsaydı, %44,6'sı oy vermeyeceğini, %30,1'i oy vereceğini ve %25,3'ü kararsız olduğunu dile getirmektedir.

3.2. Siyasal İttifaklarda Aranan Özelliklere ve Bu Özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na Atfedilme Durumuna İlişkin Keşfedici Faktör Analizi

Siyasal ittifaklarda aranan özelliklere yönelik ana değişkenleri belirlemek ve kuramsal çerçeveye sonuçların ne derece uyumlaştığını belirlemek amacıyla 5'li Likert skalası esas alınarak hazırlanan 24 yargıya (item) deneklerden temin edilen cevaplar doğrultusunda keşfedici faktör analizi (KFA) yapılmıştır. Gerçekleştirilen faktör analizi neticesinde maddelerden bazıları anlamsız boyutlar içerisinde yer alması veya yaklaşık değerlerle birden çok faktöre yüklenmesi sebebiyle değerlendirme dışı bırakılmış, sonuçta ise araştırmanın teorik altyapısıyla da tutarlı 3 faktör grubunun üzerinde durulabildiği anlaşılmıştır. Faktörlerden ilki "Siyasal Liderlere İlişkin Özellikler", ikincisi "Siyasal Partilere İlişkin Özellikler" ve üçüncüsü "Siyasal Yaklaşımlara İlişkin Özellikler" olarak isimlendirilmiştir. Siyasal ittifaklarda aranan özelliklere ilişkin hazırlanan ölçeğin güvenirlik katsayısı (Cronbach's $\alpha = ,897$) ilgili ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermiştir. Faktör gruplarının ise, birinci faktör (,759), ikinci faktör (,761) ve üçüncü faktör (,885) şeklinde oldukça ve yüksek düzeyde

güvenilir aralığında bulunan değerlere sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca, KMO değeri 0,890'dır ve Bartlett küresellik testinin sonucu anlamlıdır ($p < ,001$).

Siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na atfedilme durumunu tespit etmek üzere, yukarıda bahsi geçen siyasal ittifaklarda aranan özelliklere ilişkin temel değişkenleri saptamak amacıyla 5'li Likert skalası esas alınarak hazırlanan ve 24 yargıdan (item) oluşan ölçek, Cumhuriyet İttifakı özelinde tekrar deneklere yöneltilmiş, alınan cevaplar doğrultusunda yeniden keşfedici faktör analizi (KFA) gerçekleştirilmiştir. Yukarıda yer verilen dizge içerisinde takip edilen prosedürler aynen tekrar edilerek yapılan faktör analizi sonucunda, Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere, siyasal ittifaklarda aranan özelliklere ilişkin faktör gruplarının tüm alt boyutlarıyla beraber Cumhuriyet İttifakı'na atfedilen özellikler olarak da ortaya çıktığı görülmüştür. Bu durum söz konusu ölçeğin, siyasal ittifaklarda aranan özellikleri ortaya koyma noktasında geçerli bir ölçek olduğunu kanıtlar niteliktedir. İlgili ölçeğin güvenilirlik katsayısı (Cronbach's $\alpha = ,979$) yüksek derecede güvenilir bir ölçek olduğunu teyit etmekte; faktör gruplarının ise, birinci faktör (,951), ikinci faktör (,910) ve üçüncü faktör (,980) şeklinde oldukça güvenilir aralığında yer alan değerler içermektedir. Bununla birlikte, KMO değeri 0,970'dir ve Bartlett küresellik testinin sonucu anlamlıdır ($p < ,001$).

Faktör analizleri neticesinde birinci boyutu açıklayan 4 madde tespit edilmiştir. Bunlar; "Liderlerin Dürüst Olması", "Liderlerin Samimi Olması", "Liderlerin İstikrarlı ve Tutarlı Olması" ve "Liderlerin Eleştirilere Açık Olması" ifadelerinin yer aldığı maddelerdir. Bu maddeler siyasal ittifak sürecinin önemli unsurlarından birisi olan siyasal liderler üzerine odaklanan ve onların özelliklerine vurgu yapan yargılar içermektedir. Bundan ötürü de bu boyut "Siyasal Liderlere İlişkin Özellikler" olarak adlandırılmıştır ve siyasal ittifaklarda aranan özelliklerde toplam varyansın %16,06'sını, Cumhuriyet İttifakı'na atfedilen özelliklerde ise %22,87'sini açıklamaktadır.

Analizler sonucunda ikinci boyutu açıklayan 5 madde belirlenmiştir. Bunlar; "İttifakı Oluşturan Partilerin Benzer İdeolojiye Sahip Olması", "İttifakı Oluşturan Partilerin Parti Programlarının Birbirine Benzer Olması", "İttifakı Oluşturan Partilerin İttifak Konusunda Hassas Davranış Sergilemesi", "İttifakı Oluşturan Partilerin Politika Üretme ve Uygulamada Birbirine Uyum İçerisinde Olması" ve "İttifakı Oluşturan Partilerin Ülke Genelinde Faaliyet Göstermesi" yargılarına yer veren maddelerdir. İfadelerden de anlaşılacağı üzere, siyasal ittifakı oluşturan siyasal partilerin kendi bünyelerinde taşıdıkları nitelikler ve bunların birbirleriyle uyumlaşma durumu üzerine odaklanılmaktadır. Bundan dolayı da bu boyut "Siyasal Partilere İlişkin Özellikler" olarak isimlendirilmiştir ve siyasal ittifaklarda aranan özelliklerde toplam varyansın %15,18'ini, Cumhuriyet İttifakı'na atfedilen özelliklerde ise toplam varyansın %24,62'sini açıklamaktadır.

Üçüncü boyut 8 madde ile ortaya konulmaktadır. Bunlar; "Bir Siyasal İttifakın Türkiye'ye Yönelik Saldırıları Karşısında Parti Çıkarı veya Siyasi Hesaplar Yapmaksızın Ortak Bir Duruş Sergilemesi", "Bir Siyasal İttifakın Şeffaf, Bağımsız ve Kirlili Hesaplardan Uzak Bir Anlayışa Sahip Olması", "Bir Siyasal İttifakın Türkiye'nin İstiklalini ve İstikbalini Her Şeyin Üstünde Tutması", "Bir Siyasal İttifakın Milli ve Üniter Bir Devlet Anlayışına Sahip Olması ve Bunu Savunması", "Bir Siyasal İttifakın Yerli ve Milli Bir Duruş Sergilemesi", "Bir Siyasal İttifakın Hedefinin Ülkeyi Muasır Medeniyet Seviyesinin Üzerine Çıkarmak Olması", "Bir Siyasal İttifakın Hedefinin Türkiye'yi Küresel Bir Güç Haline Getirmek Olması" ve "Bir Siyasal İttifakın Gerçekleştirdiği ve Gerçekleştireceği Politikalarda Barış ve Adaleti Ön Planda Tutması" ifadelerini içeren maddelerdir. Bu maddeler birlikte değerlendirildiğinde, siyasal ittifakın bağlamını oluşturan, bir araya gelecek siyasal aktörlere zemin teşkil ederek onları ortak paydada buluşturacak olan siyasal yaklaşımlar üzerinde durulduğu fark edilmektedir. Buradan hareketle bu boyut "Siyasal Yaklaşımlara İlişkin Özellikler" olarak nitelendirilmiştir ve siyasal ittifaklarda aranan özelliklerde toplam varyansın %25,32'sini, Cumhuriyet İttifakı'na atfedilen özelliklerde ise toplam varyansın %36,63'ünü açıklamaktadır.

Tablo 1. Siyasal İttifaklarda Aranan Özelliklere ve Bu Özelliklerin Cumhuriyet İttifakına Atfedilme Durumuna İlişkin Keşfedici Faktör Analizi

Siyasal İttifaklarda Aranan Özellikler ve Cumhuriyet İttifakı'na Atfedilme Durumu		Siyasal İttifaklarda Aranan Özellikler					Cumhuriyet İttifakı'na Atfedilen Özellikler				
		A.O.	S.D.	1	2	3	A.O.	S.D.	1	2	3
Siyasal Liderlere İlişkin Özellikler	Liderlerin Dürüst Olması	4,77	,57	,772			2,91	1,53	,677		
	Liderlerin Samimi Olması	4,65	,66	,712			2,99	1,54	,699		
	Liderlerin İstikrarlı ve Tutarlı Olması	4,67	,70	,688			3,05	1,55	,724		
	Liderlerin Eleştirilere Açık Olması	4,61	,74	,643			2,61	1,54	,726		

Siyasal Partilere İlişkin Özellikler	İttifakı Oluşturan Partilerin Benzer İdeolojiye Sahip Olması	3,83	1,22		,805		3,20	1,40		,768	
	İttifakı Oluşturan Partilerin Parti Programlarının Birbirine Benzer Olması	3,65	1,27		,734		3,18	1,29		,776	
	İttifakı Oluşturan Partilerin İttifak Konusunda Hassas Davranış Sergilemesi	4,31	,87		,627		3,26	1,40		,632	
	İttifakı Oluşturan Partilerin Politika Üretme ve Uygulamada Birbirine Uyum İçerisinde Olması	4,36	,88		,600		3,25	1,37		,727	
Siyasal Yaklaşımlara İlişkin Özellikler	İttifakı Oluşturan Partilerin Ülke Genelinde Faaliyet Göstermesi	4,37	,92		,485		3,66	1,33		,716	
	Bir Siyasal İttifakın Türkiye'ye Yönelik Saldırıları Karşısında Parti Çıkarı veya Siyasi Hesaplar Yapmaksızın Ortak Bir Duruş Sergilemesi	4,67	,70		,735	3,05	1,56			,767	
	Bir Siyasal İttifakın Şeffaf, Bağımsız ve Kirlili Hesaplardan Uzak Bir Anlayışa Sahip Olması	4,69	,64		,735	2,84	1,57			,697	
	Bir Siyasal İttifakın Türkiye'nin İstiklal ve İstikbalini Her Şeyin Üzerinde Tutması	4,63	,74		,702	3,02	1,58			,756	
	Bir Siyasal İttifakın Milli ve Üner Bir Devlet Anlayışına Sahip Olması ve Bunu Savunması	4,40	,93		,694	3,18	1,50			,781	
	Bir Siyasal İttifakın Yerli ve Milli Bir Duruş Sergilemesi	4,45	,93		,676	3,13	1,57			,770	
	Bir Siyasal İttifakın Hedefinin Ülkeyi Muasır Medeniyet Seviyesinin Üzerine Çıkarmak Olması	4,64	,71		,672	3,03	1,56			,776	
	Bir Siyasal İttifakın Hedefinin Türkiye'yi Küresel Bir Güç Haline Getirmek Olması	4,54	,83		,649	3,09	1,56			,777	
Bir Siyasal İttifakın Gerçekleştirdiği ve Gerçekleştireceği Politikalarda Barış ve Adaleti Ön Planda Tutması	4,66	,65		,626	2,91	1,56			,760		
Özdeğer (Eigenvalue)			2,73	2,58	4,30			3,88	4,18	6,22	
Açıklanan varyans			16,06	15,18	25,32			22,87	24,62	36,63	
Toplam açıklanan varyans	56,58						84,14				
Cronbach's alpha (her bir faktör için)			,759	,761	,885			,951	,910	,980	
Cronbach's alpha (tüm ölçek için)	,897						,979				
KMO measure of sampling adequacy	,890						,970				
Bartlett's test of sphericity	X ² =3607	s.d. =136	p<,001				X ² =11179	s.d. =136	p<,001		

3.3. Siyasal İttifaklarda Aranan Özelliklere ve Bu Özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na Atfedilme Durumuna İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi

Siyasal ittifaklarda aranan özelliklere ilişkin temel değişkenleri saptamak ve Siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na atfedilme durumunu tespit etmek üzere gerçekleştirilen keşfedici faktör analizi ile elde edilen ve üç boyuttan meydana gelen ölçeklerin yapı geçerliliğini temin etmek amacıyla, birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Analiz neticesinde ulaşılan değerler, kabul edilebilir aralıkta olmadığından, AMOS 22.0 programı tarafından önerilen modifikasyonlar uygulanmıştır. Gerçekleştirilen modifikasyonlar neticesinde kabul edilebilir uyum değerleri elde edilmiştir.

Tablo 2'de de görüleceği üzere, siyasal ittifaklarda aranan özellikler (CMIN/df= 3,056; AGFI= ,896; GFI= ,925; CFI= ,936; NFI= ,908; RMSEA= ,065 p= ,000) ve Cumhuriyet İttifakı'na atfedilen özellikler (CMIN/df= 3,221; AGFI= ,888; GFI= ,919; CFI= ,978; NFI= ,968; RMSEA= ,068 p= ,000) ölçekleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde bulunan uyum değerlerine sahip olduğundan ilgili ölçeklerin yapı geçerliliği sağlanmıştır (Kline, 2016; Hooper vd., 2008; Hu ve Bentler, 1999; Jöreskog ve Sörbom, 1993; Anderson ve Gerbing, 1984).

Ayrıca, Tablo 2'de detaylandırılan standardize edilmiş beta değerleri incelendiğinde, siyasal ittifaklarda aranan özellikler ölçeğinde yer alan "İttifakı Oluşturan Partilerin Parti Programlarının Birbirine Benzer Olması" değişkeninin diğerlerine nazaran daha düşük bir değer almakla birlikte Tabachnick ve Fidell'in (2013: 651) alt sınır kabul ettiği 0,32'nin aşığına düşmediği, onun dışındaki değişkenlerin de 0,5'in üzerinde değerlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyet İttifakı'na atfedilen özellikler ölçeğinde ise bütün değişkenlerin 0,7'nin üzerinde yüksek değerlere sahip olduğu fark edilmektedir.

Tablo 2. Siyasal İttifaklarda Aranan Özelliklere ve Bu Özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na Atfedilme Durumuna İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi

Siyasal İttifaklarda Aranan Özellikler ve Cumhuriyet İttifakı'na Atfedilme Durumu		Siyasal İttifaklarda Aranan Özellikler			Cumhuriyet İttifakı'na Atfedilen Özellikler		
		1	2	3	1	2	3
Siyasal Liderlere İlişkin Özellikler	Liderlerin Dürüst Olması	,796			,936		
	Liderlerin Samimi Olması	,722			,918		
	Liderlerin İstikrarlı ve Tutarlı Olması	,622			,888		
	Liderlerin Eleştirilere Açık Olması	,539			,873		
Siyasal Partilere İlişkin Özellikler	İttifakı Oluşturan Partilerin Benzer İdeolojiye Sahip Olması		,539			,786	
	İttifakı Oluşturan Partilerin Parti Programlarının Birbirine Benzer Olması		,338			,827	
	İttifakı Oluşturan Partilerin İttifak Konusunda Hassas Davranış Sergilemesi		,629			,851	
	İttifakı Oluşturan Partilerin Politika Üretim ve Uygulamada Birbirine Uyum İçerisinde Olması		,815			,867	
	İttifakı Oluşturan Partilerin Ülke Genelinde Faaliyet Göstermesi		,625			,761	
Siyasal Yaklaşımlara İlişkin Özellikler	Bir Siyasal İttifakın Türkiye'ye Yönelik Saldırıları Karşısında Parti Çıkarı veya Siyasi Hesaplar Yapmaksızın Ortak Bir Duruş Sergilemesi			,699			,938
	Bir Siyasal İttifakın Şeffaf, Bağımsız ve Kirlili Hesaplardan Uzak Bir Anlayışa Sahip Olması			,779			,931
	Bir Siyasal İttifakın Türkiye'nin İstiklal ve İstikbalini Her Şeyin Üzerinde Tutması			,672			,926
	Bir Siyasal İttifakın Milli ve Üniter Bir Devlet Anlayışına Sahip Olması ve Bunu Savunması			,652			,899
	Bir Siyasal İttifakın Yerli ve Milli Bir Duruş Sergilemesi			,626			,908
	Bir Siyasal İttifakın Hedefinin Ülkeyi Muasır Medeniyet Seviyesinin Üzerine Çıkarmak Olması			,710			,926
	Bir Siyasal İttifakın Hedefinin Türkiye'yi Küresel Bir Güç Haline Getirmek Olması			,657			,897
	Bir Siyasal İttifakın Gerçekleştiği ve Gerçekleşireceği Politikalarda Barış ve Adaleti Ön Planda Tutması			,781			,953
CMIN/DF		3,056			3,221		
AGFI		,896			,888		
GFI		,925			,919		
CFI		,936			,978		
NFI		,908			,968		
RMSEA		,065			,068		
p		,000			,000		

3.4. Siyasal İttifaklarda Aranan Özelliklere ve Bu Özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na Atfedilme Durumuna İlişkin Betimsel ve İlişkisel Analizler

Siyasal ittifaklarda aranan özellikler ve Cumhuriyet İttifakı'na atfedilen özellikler içerisinde yer alan boyutların her birinin altında bulunan maddelerin aritmetik ortalaması alınarak suretiyle yeni değişkenler elde edilmiştir. "Siyasal Liderlere İlişkin Özellikler", "Siyasal Partilere İlişkin Özellikler" ve "Siyasal Yaklaşımlara İlişkin Özellikler" olarak isimlendirilen yeni değişkenlere ait betimsel ve ilişkisel analizler sonucu ulaşılan bulgular Tablo 3'te sıralanmıştır. Siyasal ittifaklarda aranan özelliklerde en yüksek ortalamayı "Siyasal Liderlere İlişkin Özellikler" (4,71) alırken, onu sırasıyla "Siyasal Yaklaşımlara İlişkin Özellikler" (4,61) ve "Siyasal Partilere İlişkin Özellikler" (4,11) takip etmektedir. Cumhuriyet İttifakı'na atfedilen özelliklerde ise en yüksek ortalamaya "Siyasal Partilere İlişkin Özellikler" (3,31) sahip olmakla birlikte, onu sırasıyla "Siyasal Yaklaşımlara İlişkin Özellikler" (3,03) ve "Siyasal Liderlere İlişkin Özellikler" (2,89) izlemektedir. Her iki ölçekte de kayıp veri ve uç veri kontrolleriyle birlikte tüm boyutların Skewness ve Kurtosis değerleri Tabachnick ve Fidell'in (2013) ifade etmiş olduğu -1,5 ile +1,5 arasında yer alarak normal dağılım şartını sağlamıştır. Her iki ölçüğün de parametrik analizlerin yapılması için uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin ve Cumhuriyet İttifakı'na atfedilen özelliklerin sahip oldukları alt boyutlar bağlamında kendi aralarında ve birbirleriyle olan ilişkilerin açısını ve şiddetini belirlemek için gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçları Tablo 3 esas alınarak incelendiğinde, ilişkinin şiddeti farklılık göstermekle birlikte gerek siyasi ittifaklarda aranan özellikleri gerekse Cumhuriyet İttifakı'na atfedilen özellikleri meydana getiren boyutların kendi aralarında pozitif yönde ve anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Siyasi ittifaklarda aranan özelliklerin alt boyutlarıyla Cumhuriyet İttifakı'na atfedilen özelliklerin alt boyutları arasındaki ilişkilere bakıldığında ise, siyasi ittifaklarda aranan 'Siyasal Liderlere İlişkin Özellikler' ile Cumhuriyet İttifakı'na atfedilen "Siyasal Liderlere İlişkin Özellikler" ve "Siyasal Yaklaşımlara İlişkin Özellikler" dışında, genel itibarıyla pozitif yönde, zayıf ve anlamlı ilişkiler bulunduğunu ifade etmek olanaklıdır. Elde edilen bulgulardan hareketle, siyasi ittifaklarda aranan özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na da atfedildiği, zayıf düzeyde de olsa aralarında pozitif yönde bir ilişkinin bulunduğu söylenebilir.

Tablo 3. Siyasi İttifaklarda Aranan Özelliklere ve Bu Özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na Atfedilme Durumuna İlişkin Betimsel ve İlişkisel Analizler

Siyasal İttifaklarda Aranan Özellikler ve Cumhuriyet İttifakı'na Atfedilme Durumu		A.O.	S.D.	Skewness	Kurtosis	Siyasal İttifaklarda Aranan Özellikler			Cumhuriyet İttifakı'na Atfedilen Özellikler		
						Siyasal Liderlere İlişkin Özellikler	Siyasal Partilere İlişkin Özellikler	Siyasal Yaklaşımlara İlişkin Özellikler	Siyasal Liderlere İlişkin Özellikler	Siyasal Partilere İlişkin Özellikler	Siyasal Yaklaşımlara İlişkin Özellikler
Siyasal İttifaklarda Aranan Özellikler	Siyasal Liderlere İlişkin Özellikler	4,71	,37	-1,15	,17	1	,328**	,448**	,077	,107*	,058
	Siyasal Partilere İlişkin Özellikler	4,11	,71	-,82	,50		1	,492**	,224**	,161**	,219**
	Siyasal Yaklaşımlara İlişkin Özellikler	4,61	,47	-1,38	1,10			1	,202**	,176**	,229**
Cumhuriyet İttifakı'na Atfedilen Özellikler	Siyasal Liderlere İlişkin Özellikler	2,89	1,44	,08	-1,41				1	,792**	,888**
	Siyasal Partilere İlişkin Özellikler	3,31	1,17	-,34	-,72					1	,807**
	Siyasal Yaklaşımlara İlişkin Özellikler	3,03	1,46	-,08	-1,46						1

Not: **p<,001 *p<,05

3.5. Siyasi İttifaklarda Aranan Özelliklerin Katılımcı Profili Açısından Farklılaşma Durumu

Siyasi ittifaklarda aranan özelliklerin katılımcı profili bakımından farklılaşma durumuna ilişkin kurulan araştırma hipotezini test etmek amacıyla gerçekleştirilen tek yönlü varyans analizi ve bağımsız örneklem t testi bulguları değerlendirildiğinde (Tablo 4);

Siyasi liderlere ilişkin özelliklerin 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen parti ve meslek bakımından anlamlı bir farklılaşma ortaya koyarken; 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde oy verilen parti, 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde oy verilecek aday, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, aylık ortalama aile geliri ve yaş açısından farklılaşmanın olmadığı görülmektedir. Farklılaşma durumuna çoklu karşılaştırma tabloları esas alınarak bakıldığında, 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde TKP'ye oy verenlerle AK Parti'ye oy verenler (,261), CHP'ye oy verenler (,142) ve oy kullanmayanlar (,235) arasında; sanayici-tüccarlarla işçiler (,479), memurlar (,441), serbest meslek sahipleri (,435), ev hanımları (,494), emekliler (,483), esnaf (,439) ve öğrenciler (,508) arasında manalı bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde AK Parti'ye oy verenler (A.O.= 4,76), oy kullanmayanlar (A.O.= 4,73) ve CHP'ye oy verenler (A.O.= 4,64) TKP'ye oy verenlere (A.O.= 4,50) nazaran; diğer tüm meslek grupları sanayici-tüccarlara (A.O.= 4,26) nazaran siyasi ittifaklarda siyasi liderlere ilişkin özellikleri daha fazla aramaktadır.

Siyasi partilere ilişkin özelliklerin 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde oy verilecek aday ve cinsiyet bakımından anlamlı farklılaşma içerisine girerken; 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen parti; 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde oy verilen parti, meslek, medeni durum, eğitim düzeyi, aylık ortalama aile geliri ve yaş bakımından anlamlı farklılaşma göstermediği anlaşılmaktadır. Farklılaşma durumuna çoklu karşılaştırma tabloları bağlamında odaklanıldığında, 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde Cumhuriyet İttifakı adayı Binali Yıldırım'a oy vereceklerle Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'na oy verecekler (,248) arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, Cumhuriyet İttifakı adayı Binali Yıldırım'a oy verecekler (A.O.= 4,26) Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'na oy verecekler (A.O.= 4,01) kıyasla; kadınlar (A.O.= 4,26) erkeklere (A.O.= 4,01) kıyasla siyasi ittifaklarda siyasi partilere ilişkin özellikleri daha fazla aramaktadır.

Siyasal yaklaşımlara ilişkin özelliklerin 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen parti, 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde oy verilen parti, 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde oy verilecek aday, meslek ve cinsiyet yönünden anlamlı bir farklılaşma gösterirken; medeni durum, eğitim düzeyi, aylık ortalama aile geliri ve yaş yönünden anlamlı bir farklılaşma sergilemediği gözlenmektedir. Söz konusu farklılaşma durumu çoklu karşılaştırma tabloları rehberliğinde değerlendirildiğinde, 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde AK Parti'ye oy verenlerle CHP'ye oy verenler (,205) arasında; 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde HDP'ye oy verenlerle AK Parti'ye oy verenler (,629), MHP'ye oy verenler (,542), CHP'ye oy verenler (,536), İYİ Parti'ye oy verenler (,554) ve oy kullanmayanlar (,468) arasında; 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi adayı Binali Yıldırım'a oy vereceklerle Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'na oy verecekler (,206) ve SP adayı Necdet Gökçınar'a oy vereceklerle Cumhuriyet Halk Partisi adayı Binali Yıldırım'a oy verecekler (,272), Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'na oy verecekler (,478), kararsızlar (,418) ve oy kullanmayacaklar (,480) arasında; öğrencilerle işçiler (,252) arasında anlamlı bir farklılaşmayla karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda, 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde AK Parti'ye oy verenler (A.O.= 4,69) CHP'ye oy verenlere (A.O.= 4,49) göre; 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde AK Parti'ye oy verenler (A.O.= 4,69), İYİ Parti'ye oy verenler (A.O.= 4,62), MHP'ye oy verenler (A.O.= 4,61), CHP'ye oy verenler (A.O.= 4,60) ve oy kullanmayanlar (A.O.=4,53) HDP'ye oy verenlere (A.O.= 4,07) göre; 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde SP adayı Necdet Gökçınar'a oy verecekler (A.O.= 5,00) Cumhuriyet Halk Partisi adayı Binali Yıldırım'a oy verecekler (A.O.= 4,72), kararsızlara (A.O.= 4,58), Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'na oy verecekler (A.O.= 4,52) ve oy kullanmayacaklara (A.O.= 4,51) göre; öğrenciler (A.O.= 4,73) işçilere (A.O.= 4,47) göre; kadınlar (A.O.= 4,70) erkeklere (A.O.= 4,55) göre siyasal ittifaklarda siyasal yaklaşımlara ilişkin özellikleri daha fazla aramaktadır.

Siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin katılımcı profili açısından sergilediği farklılaşma genel olarak değerlendirildiğinde; siyasal liderlere ilişkin özelliklerin 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen parti ve meslek bakımından anlamlı bir farklılaşma gösterirken; siyasal partilere ilişkin özelliklerin 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde oy verilecek aday ve cinsiyet bakımından anlamlı bir farklılaşma ortaya koyduğu; siyasal yaklaşımlara ilişkin özelliklerin ise 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen parti, 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde oy verilen parti, 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde oy verilecek aday, meslek ve cinsiyet bakımından anlamlı bir farklılaşma içerisine girdiği gözlenmektedir. Katılımcı profilini oluşturan unsurların tümü siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin tamamı üzerinde farklılaştırıcı bir rol oynamamakla birlikte, söz konusu unsurlardan bazılarının siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin alt boyutları üzerinde farklılaştırıcı bir etkisinin olduğu aşikardır. Buradan hareketle, araştırma hipotezi "H0a: Siyasal ittifaklarda aranan özellikler katılımcı profili açısından anlamlı bir farklılaşma sergilememektedir" reddedilmiştir.

Tablo 4. Siyasal İttifaklarda Aranan Özelliklerin Katılımcı Profili Açısından Farklılaşma Durumu

		N	A.O.	S.S.	Analizler
Siyasal Liderlere İlişkin Özellikler	30 Mart 2014 Yerel Seçimlerinde Oy Verilen Parti				ANOVA F= 2,38 df= 6 p< ,05
	AK Parti	217	4,76	,35	
	CHP	101	4,64	,40	
	MHP	48	4,60	,39	
	BDP	14	4,58	,37	
	Oy Kullanmadım	69	4,73	,38	
	TKP	2	4,50	,00	
	SP	4	4,56	,51	
	Meslek				ANOVA F= 4,16 df= 7 p< ,001
	İşçi	62	4,74	,31	
	Memur	72	4,70	,36	
	Serbest Meslek	73	4,70	,39	
	Ev Hanımı	23	4,76	,35	
	Emekli	11	4,75	,35	
Esnaf	34	4,70	,40		
Sanayici-Tüccar	15	4,26	,35		
Öğrenci	120	4,77	,31		
Siyasal Partilere İlişkin Özellikler	31 Mart 2019 İstanbul Yerel Seçimlerinde Oy Verilecek Aday				ANOVA F= 4,13 df= 4 p< ,005
	Cumhuriyet Halk Partisi Adayı Binali Yıldırım	187	4,26	,61	
	Millet İttifakı Adayı Ekrem İmamoğlu	201	4,01	,78	
	Kararsızım	61	3,98	,73	
	Oy Vermeyeceğim	19	4,32	,62	
	Saadet Partisi Adayı Necdet Gökçınar	3	4,46	,50	
	Cinsiyet				t- testi t= 3,80 df= 475 p< ,001
	Kadın	194	4,26	,64	
Erkek	283	4,01	,75		

Siyasal Yaklaşımlara İlişkin Özellikler	30 Mart 2014 Yerel Seçimlerinde Oy Verilen Parti			ANOVA F= 5,37 df= 6 p< ,001	
	AK Parti	217	4,69		,42
	CHP	101	4,49		,54
	MHP	48	4,58		,46
	BDP	14	4,23		,59
	Oy Kullanmadım	69	4,62		,45
	TKP	2	3,62		,53
	SP	4	4,75		,28
	24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti			ANOVA F= 7,21 df= 7 p< ,001	
	AK Parti	199	4,69		,41
	MHP	56	4,61		,48
	CHP	114	4,60		,49
	İYİ Parti	25	4,62		,47
	HDP	31	4,07		,55
	SP	12	4,65		,56
	Oy Kullanmadım	26	4,53		,49
	31 Mart 2019 İstanbul Yerel Seçimlerinde Oy Verilecek Aday			ANOVA F= 5,39 df= 4 p< ,001	
	Cumhur İttifakı Adayı Binali Yıldırım	187	4,72		,37
	Millet İttifakı Adayı Ekrem İmamoğlu	201	4,52		,54
	Kararsızım	61	4,58		,48
	Oy Vermeyeceğim	19	4,51		,47
	Saadet Partisi Adayı Necdet Gökçınar	3	5,00		,00
	Meslek			ANOVA F= 2,82 df= 7 p< ,01	
	İşçi	62	4,47		,51
	Memur	72	4,65		,43
	Serbest Meslek	73	4,50		,59
	Ev Hanımı	23	4,65		,45
	Emekli	11	4,46		,64
Esnaf	34	4,65	,42		
Sanayici-Tüccar	15	4,46	,47		
Öğrenci	120	4,73	,38		
Cinsiyet			t- testi t= 3,30 df= 449 p< ,005		
Kadın	194	4,70		,43	
Erkek	283	4,55	,49		

3.6. Siyasal İttifaklarda Aranılan Özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na Atfedilme Durumunun Katılımcı Profili Açısından Farklılaşma Durumu

Siyasal ittifaklarda aranılan özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na atfedilme durumunun katılımcı profili bakımından farklılaşma hususuna ilişkin kurulan araştırma hipotezini ölçmek amacıyla gerçekleştirilen tek yönlü varyans analizi ve bağımsız örneklem t testi bulguları incelendiğinde (Tablo 5);

Siyasal liderlere ilişkin özelliklerin 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen parti, 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde oy verilen parti, 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde oy verilecek aday, meslek, medeni durum, eğitim düzeyi ve yaş açısından anlamlı bir farklılaşma gösterirken; cinsiyet ve aylık ortalama aile geliri açısından anlamlı farklılaşma ortaya koymadığı anlaşılmaktadır. Farklılaşma durumuna çoklu karşılaştırma tablolarından bakıldığında, 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde AK Parti'ye oy verenlerle CHP'ye oy verenler (2,047), MHP'ye oy verenler (1,010), BDP'ye oy verenler (2,189) ve oy kullanmayanlar (1,448) arasında, MHP'ye oy verenlerle CHP'ye oy verenler (1,036) ve BDP'ye oy verenler (1,179) arasında ve oy kullanmayanlarla CHP'ye oy verenler (,598) arasında; 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde AK Parti'ye oy verenlerle MHP'ye oy verenler (1,010), CHP'ye oy verenler (2,272), İYİ Parti'ye oy verenler (2,260), HDP'ye oy verenler (2,420), SP'ye oy verenler (2,000) ve oy kullanmayanlar (1,635) arasında, MHP'ye oy verenlerle CHP'ye oy verenler (1,262), İYİ Parti'ye oy verenler (1,250) ve HDP'ye oy verenler (1,409) arasında; 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde Cumhuriyet İttifakı adayı Binali Yıldırım'a oy vereceklerle Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'nun oy verecekleri (2,434), kararsızlar (1,560), oy kullanmayacaklar (1,803) ve SP adayı Necdet Gökçınar'a oy verecekleri (3,057) arasında, kararsızlarla Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'na oy verecekleri (,873) ve SP adayı Necdet Gökçınar'a oy verecekleri (1,496) arasında ve oy vermeyeceklerle Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'na oy verecekleri (,631) arasında; ev hanımlarıyla işçiler (1,043), serbest meslek sahipleri (1,203) ve öğrenciler (1,031) arasında ve emeklilerle serbest meslek sahipleri (1,443) arasında; ilköğretim mezunlarıyla yüksekokul ya da fakülte mezunları (,271) arasında; 29-39 yaş aralığında bulunanlarla 40-50 yaş arasında yer alanlar (,651) ve 51 yaş ve üzerindeki (,737) arasında anlamlı farklılaşma görülmektedir. Buna göre, 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde AK Parti'ye oy verenler (A.O.=

3,79), MHP'ye oy verenlere (A.O.= 2,78), oy kullanmayanlara (A.O.= 2,34), CHP'ye oy verenlere (A.O.= 1,74) ve BDP'ye oy verenlere (A.O.= 1,60) kıyasla; 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde AK Parti'ye oy verenler (A.O.= 4,00) MHP'ye oy verenlere (A.O.= 2,99), oy kullanmayanlara (A.O.= 2,36), SP'ye oy verenlere (A.O.= 2,00), İYİ Parti'ye oy verenlere (A.O.= 1,74), CHP'ye oy verenlere (A.O.= 1,72) ve HDP'ye oy verenlere (A.O.= 1,58) kıyasla; 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde Cumhuriyet İttifakı adayı Binali Yıldırım'a oy verecekler (A.O.= 4,22) kararsızlara (A.O.= 2,66), oy kullanmayacaklara (A.O.= 2,42), Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'na oy verecekler (A.O.= 1,78) ve SP adayı Necdet Gökçınar'a oy verecekler (A.O.= 1,16) kıyasla; emekliler (A.O.= 4,00) ve ev hanımları (A.O.= 3,76) öğrencilere (A.O.= 2,72), işçilere (A.O.= 2,71) ve serbest meslek sahiplerine (A.O.= 2,55) kıyasla; evliler (A.O.= 3,17) bekârlara (A.O.= 2,69) kıyasla; ilkökul mezunları (A.O.= 3,44) yüksekokul ya da fakülte mezunlarına (A.O.= 2,75) kıyasla; 51 yaş ve üzerindeki (A.O.= 3,42) 40-50 yaş arasında yer alanlara (A.O.= 3,34) ve 29-39 yaş aralığında bulunanlara (A.O.= 2,69) kıyasla siyasal ittifaklarda aranan özelliklerden siyasal liderlere ilişkin özellikleri Cumhuriyet İttifakı'na daha fazla atfetmektedir.

Siyasal partilere ilişkin özelliklerin 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen parti, 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde oy verilen parti, 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde oy verecek aday, meslek ve medeni durum yönünden anlamlı bir farklılaşma ortaya çıkarırken; cinsiyet, eğitim düzeyi, aylık ortalama aile geliri ve yaş yönünden anlamlı farklılaşma ortaya koymadığı gözlenmektedir. Çoklu karşılaştırma tabloları baz alınarak farklılaşma durumu incelendiğinde, 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde AK Parti'ye oy verenlerle CHP'ye oy verenler (1,408), MHP'ye oy verenler (,648), BDP'ye oy verenler (1,997), oy kullanmayanlar (1,122) ve SP'ye oy verenler (1,719) arasında, MHP'ye oy verenlerle CHP'ye oy verenler (,760) ve BDP'ye oy verenler (1,349) arasında ve oy kullanmayanlarla BDP'ye oy verenler (,875) arasında; 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde AK Parti'ye oy verenlerle MHP'ye oy verenler (,681), CHP'ye oy verenler (1,526), İYİ Parti'ye oy verenler (1,364), HDP'ye oy verenler (1,730), oy kullanmayanlar (1,136) arasında ve MHP'ye oy verenlerle CHP'ye oy verenler (,845) ve HDP'ye oy verenler (1,048) arasında; 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde Cumhuriyet İttifakı adayı Binali Yıldırım'a oy vereceklerle Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'nun oy verecekler (1,717), kararsızlar (1,075), ve oy kullanmayacaklar (1,387) arasında, kararsızlarla Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'na oy verecekler (,641) ve SP adayı Necdet Gökçınar'a oy verecekler (1,496) arasında ve oy vermeyeceklerle Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'na oy verecekler (,631) arasında; ev hanımlarıyla öğrenciler (,255) arasında anlamlı farklılaşmaya rastlanmaktadır. Bu bağlamda, 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde AK Parti'ye oy verenler (A.O.= 3,96), MHP'ye oy verenlere (A.O.= 3,32), oy kullanmayanlara (A.O.= 2,84), CHP'ye oy verenlere (A.O.= 2,56), SP'ye oy verenlere (A.O.= 2,25) ve BDP'ye oy verenlere (A.O.= 1,97) nazaran; 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde AK Parti'ye oy verenler (A.O.= 4,05) MHP'ye oy verenlere (A.O.= 3,37), oy kullanmayanlara (A.O.= 2,91), İYİ Parti'ye oy verenlere (A.O.= 2,68), CHP'ye oy verenlere (A.O.= 2,52) ve HDP'ye oy verenlere (A.O.= 2,32) nazaran; 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde Cumhuriyet İttifakı adayı Binali Yıldırım'a oy verecekler (A.O.= 4,25) kararsızlara (A.O.= 3,17), oy kullanmayacaklara (A.O.= 2,86), Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'na oy verecekler (A.O.= 2,53) ve SP adayı Necdet Gökçınar'a oy verecekler (A.O.= 2,06) nazaran; ev hanımları (A.O.= 3,86) öğrencilere (A.O.= 3,14) nazaran; evliler (A.O.= 3,47) bekârlara (A.O.= 3,21) nazaran siyasal ittifaklarda aranan özelliklerden siyasal partilere ilişkin özellikleri Cumhuriyet İttifakı'na daha fazla atfetmektedir.

Siyasal yaklaşımlara ilişkin özelliklerin 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen parti, 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde oy verilen parti, 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde oy verecek aday, meslek, medeni durum, eğitim düzeyi ve yaş açısından anlamlı bir farklılaşma gösterirken; cinsiyet ve aylık ortalama aile geliri yönünden anlamlı bir farklılaşma içine girmediği fark edilmektedir. Çoklu karşılaştırma tabloları doğrultusunda farklılaşma durumu değerlendirildiğinde, 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde AK Parti'ye oy verenlerle CHP'ye oy verenler (2,150), MHP'ye oy verenler (,905), BDP'ye oy verenler (2,434) ve oy kullanmayanlar (1,363) arasında, MHP'ye oy verenlerle CHP'ye oy verenler (1,244) ve BDP'ye oy verenler (1,529) arasında ve oy kullanmayanlarla CHP'ye oy verenler (,787) ve BDP'ye oy verenler (1,071) arasında; 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde AK Parti'ye oy verenlerle MHP'ye oy verenler (,936), CHP'ye oy verenler (2,259), İYİ Parti'ye oy verenler (1,982), HDP'ye oy verenler (2,637), SP'ye oy verenler (1,784) ve oy kullanmayanlar (1,444) arasında, MHP'ye oy verenlerle CHP'ye oy verenler (1,322), İYİ Parti'ye oy verenler (1,046) ve HDP'ye oy verenler (1,701) arasında, oy kullanmayanlarla HDP'ye oy verenler (1,192) arasında; 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde Cumhuriyet İttifakı adayı Binali Yıldırım'a oy vereceklerle Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'nun oy verecekler (2,587), kararsızlar (1,383) ve oy kullanmayacaklar (1,837) arasında, kararsızlarla (1,204) ve oy kullanmayacaklarla (,749) Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'na oy verecekler arasında; ev hanımlarıyla işçiler (1,326), memurlar (1,028), serbest meslek sahipleri (1,502), esnaf (1,482) ve öğrenciler (1,243) arasında ve emeklilerle serbest meslek sahipleri (1,475) arasında; ilkökul mezunlarıyla yüksekokul ya da fakülte mezunları (,743) arasında; 40-50 yaş arasında yer alanlarla 29-39 yaş aralığında bulunanlar (,703) arasında manalı bir farklılaşma olduğu gözlenmektedir. Bu çerçevede, 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde AK Parti'ye oy verenler (A.O.= 3,95), MHP'ye oy verenlere (A.O.= 3,04), oy kullanmayanlara (A.O.= 2,58), CHP'ye oy verenlere (A.O.= 1,80) ve BDP'ye oy verenlere (A.O.= 1,51) oranla; 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde AK Parti'ye oy verenler (A.O.= 4,11) MHP'ye oy verenlere (A.O.= 3,18), oy kullanmayanlara (A.O.= 2,67), SP'ye oy verenlere (A.O.= 2,33), İYİ Parti'ye oy verenlere (A.O.= 2,13), CHP'ye oy

verenlere (A.O.= 1,85) ve HDP'ye oy verenlere (A.O.= 1,48) oranla; 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde Cumhuriyet İttifakı adayı Binali Yıldırım'a oy verecekler (A.O.= 4,41) kararsızlara (A.O.= 3,03), oy kullanmayacaklara (A.O.= 2,57) ve Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu'na oy verecekler (A.O.= 1,82) oranla; ev hanımları (A.O.= 4,16) ve emekliler (A.O.= 4,13) memurlara (A.O.= 3,13), öğrencilere (A.O.= 2,91), işçilere (A.O.= 2,83), esnafalara (A.O.= 2,68) ve serbest meslek sahiplerine (A.O.= 2,66) oranla; evliler (A.O.= 3,28) bekârlara (A.O.= 2,86) oranla; ilkokul mezunları (A.O.= 3,66) yüksekokul ya da fakülte mezunlarına (A.O.= 2,92) oranla; 40-50 yaş arasında yer alanlar (A.O.= 3,52) 29-39 yaş aralığında bulunanlara (A.O.= 2,82) oranla siyasal ittifaklarda aranan özelliklerden siyasal yaklaşımlara ilişkin özellikleri Cumhuriyet İttifakı'na daha fazla atfetmektedir.

Siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na atfedilme durumunun katılımcı profili bağlamında gösterdiği farklılaşma genel olarak değerlendirildiğinde; siyasal liderlere ilişkin özelliklerin 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen parti, 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde oy verilen parti, 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde oy verilecek aday, meslek, medeni durum, eğitim düzeyi ve yaş yönünden anlamlı bir farklılaşma içerisine girerken; siyasal partilere ilişkin özelliklerin 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen parti, 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde oy verilen parti, 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde oy verilecek aday, meslek ve medeni durum yönünden anlamlı bir farklılaşma ortaya çıkardığı; siyasal yaklaşımlara ilişkin özelliklerin ise 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen parti, 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde oy verilen parti, 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde oy verilecek aday, meslek, medeni durum, eğitim düzeyi ve yaş yönünden anlamlı bir farklılaşma sergilediği fark edilmektedir. Katılımcı profilini oluşturan unsurların tamamı siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na atfedilme durumu üzerinde tümüyle farklılaştırıcı bir rol oynamamakla birlikte, söz konusu unsurlardan bazılarının siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na atfedilme durumunun alt boyutları üzerinde farklılaştırıcı bir etkisinin olduğu açıktır. Bu bağlamda, araştırma hipotezi "H0b: Siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na atfedilme durumu katılımcı profili açısından anlamlı bir farklılaşma sergilememektedir" reddedilmiştir.

Tablo 5. Siyasal İttifaklarda Aranan Özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na Atfedilme Durumunun Katılımcı Profili Açısından Farklılaşma Durumu

		N	A.O.	S.S.	Analizler
Siyasal Liderlere İlişkin Özellikler	30 Mart 2014 Yerel Seçimlerinde Oy Verilen Parti				ANOVA F= 45,40 df= 6 p< ,001
	AK Parti	217	3,79	1,20	
	CHP	101	1,74	,93	
	MHP	48	2,78	1,28	
	BDP	14	1,60	,78	
	Oy Kullanmadım	69	2,34	1,21	
	TKP	2	1,50	,35	
	SP	4	1,75	1,50	
	24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti				ANOVA F= 70,73 df= 7 p< ,001
	AK Parti	199	4,00	1,00	
	MHP	56	2,99	1,14	
	CHP	114	1,72	,89	
	İYİ Parti	25	1,74	,89	
	HDP	31	1,58	,89	
	SP	12	2,00	1,37	
	Oy Kullanmadım	26	2,36	1,16	
	HÜDAPAR	4	2,87	1,49	
	31 Mart 2019 İstanbul Yerel Seçimlerinde Oy Verilecek Aday				ANOVA F= 182,04 df= 4 p< ,001
	Cumhuriyet İttifakı Adayı Binali Yıldırım	187	4,22	,80	
	Millet İttifakı Adayı Ekrem İmamoğlu	201	1,78	,96	
	Kararsızım	61	2,66	,99	
	Oy Vermeyeceğim	19	2,42	,88	
	Saadet Partisi Adayı Necdet Gökçınar	3	1,16	,28	
	Meslek				ANOVA F= 3,45 df= 7 p< ,005
	İşçi	62	2,71	1,51	
	Memur	72	2,92	1,45	
	Serbest Meslek	73	2,55	1,35	
	Ev Hanımı	23	3,76	1,32	
Emekli	11	4,00	1,35		
Esnaf	34	2,77	1,29		
Sanayici-Tüccar	15	3,38	1,28		

	Öğrenci	120	2,72	1,39	t- testi t= 3,65 df= 473 p< ,001	
	Medeni Durum					
	Evli	190	3,17	1,47		
	Bekâr	285	2,69	1,38	ANOVA F= 2,74 df= 4 p< ,05	
	Eğitim Düzeyi					
	İlkokul Mezunu	33	3,44	1,56		
	Ortaokul Mezunu	32	3,39	1,41		
	Lise Mezunu	170	2,83	1,35		
	Yüksekokul ya da Fakülte Mezunu	177	2,75	1,45	ANOVA F= 4,62 df= 3 p< ,005	
	Yüksek Lisans ve Üzeri Mezunu	70	2,83	1,48		
	Yaş					
	18-28 Yaş Arası	206	2,78	1,38		
	29-39 Yaş Arası	157	2,69	1,44		
	Siyasal Partilere İlişkin Özellikler	40-50 Yaş Arası	49	3,34	1,40	ANOVA F= 33,60 df= 6 p< ,001
		51 Yaş ve Üzeri	32	3,42	1,38	
30 Mart 2014 Yerel Seçimlerinde Oy Verilen Parti						
AK Parti		217	3,96	,95		
CHP		101	2,56	1,00		
MHP		48	3,32	1,07	ANOVA F= 35,25 df= 7 p< ,001	
BDP		14	1,97	,99		
Oy Kullanmadım		69	2,84	,98		
TKP		2	2,40	1,41		
SP		4	2,25	1,50		
24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti					ANOVA F= 96,64 df= 4 p< ,001	
AK Parti		199	4,05	,87		
MHP		56	3,37	,97		
CHP		114	2,52	,98		
İYİ Parti		25	2,68	,91		
HDP	31	2,32	,97	ANOVA F= 2,35 df= 7 p< ,05		
SP	12	3,10	1,16			
Oy Kullanmadım	26	2,91	1,10			
HUDAPAR	4	2,90	1,63			
31 Mart 2019 İstanbul Yerel Seçimlerinde Oy Verilecek Aday						
Cumhur İttifakı Adayı Binali Yıldırım	187	4,25	,71	ANOVA F= 2,36 df= 374 p< ,05		
Millet İttifakı Adayı Ekrem İmamoğlu	201	2,53	,99			
Kararsızım	61	3,17	,87			
Oy Vermeyeceğim	19	2,86	,88			
Saadet Partisi Adayı Necdet Gökçınar	3	2,06	,94			
Meslek				ANOVA F= 2,36 df= 374 p< ,05		
İşçi	62	3,32	1,32			
Memur	72	3,45	1,16			
Serbest Meslek	73	3,16	1,01			
Ev Hanımı	23	3,86	1,02			
Emekli	11	4,10	,98	t- testi t= 2,36 df= 374 p< ,05		
Esnaf	34	3,23	1,02			
Sanayici-Tüccar	15	3,42	1,22			
Öğrenci	120	3,14	1,09			
Medeni Durum						
Evli	190	3,47	1,22	ANOVA F= 48,47 df= 6 p< ,001		
Bekâr	285	3,21	1,10			
30 Mart 2014 Yerel Seçimlerinde Oy Verilen Parti						
AK Parti	217	3,9524	1,19842			
CHP	101	1,8020	,92603			
MHP	48	3,0469	1,35113	ANOVA F= 64,01		
BDP	14	1,5179	,69486			
Oy Kullanmadım	69	2,5891	1,22757			
TKP	2	1,5681	,27306			
SP	4	2,1875	1,65044			
24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti				ANOVA F= 64,01		
AK Parti	199	4,11	1,03			
MHP	56	3,18	1,32			
CHP	114	1,85	,90			

İYİ Parti	25	2,13	1,10	df= 7 p< ,001
HDP	31	1,48	,67	
SP	12	2,33	1,37	
Oy Kullanmadım	26	2,67	1,20	
HUDAPAR	4	3,37	1,74	
31 Mart 2019 İstanbul Yerel Seçimlerinde Oy Verilecek Aday				ANOVA F= 215,89 df= 4 p< ,001
Cumhur İttifakı Adayı Binali Yıldırım	187	4,4167	,68307	
Millet İttifakı Adayı Ekrem İmamoğlu	201	1,8291	,94891	
Kararsızım	61	3,0333	1,09169	
Oy Vermeyeceğim	19	2,5789	,96843	
Saadet Partisi Adayı Necdet Gökçınar	3	1,5833	,56366	ANOVA F= 4,70 df= 7 p< ,001
Meslek				
İşçi	62	2,8370	1,49863	
Memur	72	3,1341	1,46901	
Serbest Meslek	73	2,6610	1,34798	
Ev Hanımı	23	4,1630	1,09326	
Emekli	11	4,1364	1,57763	
Esnaf	34	2,6808	1,43846	
Sanayici-Tüccar	15	3,5336	1,25055	
Öğrenci	120	2,9199	1,39969	
Medeni Durum				t- testi t= 3,02 df= 383 p< ,005
Evli	190	3,2870	1,51770	
Bekâr	285	2,8692	1,40333	
Eğitim Düzeyi				ANOVA F= 3,20 df= 4 p< ,05
İlkokul Mezunu	33	3,6667	1,45125	
Ortaokul Mezunu	32	3,5981	1,33983	
Lise Mezunu	170	2,9781	1,42891	
Yüksekokul ya da Fakülte Mezunu	177	2,9232	1,46379	
Yüksek Lisans ve Üzeri Mezunu	70	2,9111	1,54994	ANOVA F= 4,07 df= 3 p< ,01
Yaş				
18-28 Yaş Arası	206	2,9691	1,42049	
29-39 Yaş Arası	157	2,8250	1,50363	
40-50 Yaş Arası	49	3,5282	1,37053	
51 Yaş ve Üzeri	32	3,4653	1,41499	

Sonuç ve Değerlendirme

Siyaset sahnesinde faaliyet gösteren siyasal aktörlerin mevcut konumlarını güçlendirerek daha yüksek oranda temsiliyete sahip olabilmek, mümkünse iktidara gelebilmek, değilse de muhalefet konumunda kalmakla birlikte güçlü bir iktidar alternatifi oluşturabilmek için gerçekleştirdikleri birtakım iş birlikleri söz konusudur. Mevcut siyasal sistemin doğası doğrultusunda şekillenen bu iş birlikleri kimi zaman gizli kimi zamansa açık ittifaklar kurularak gerçekleştirilmekte, bazen bir parti çatısı altında olabilirken bazen de patiler üstü bir oluşum olarak karşımıza çıkmaktadır. Hangi formda ortaya çıkarsa çıksın, yegâne amaç seçmenlerin teveccühünü ve beraberinde oylarını kazanmak olmaktadır. Seçmenler ise, siyasal aktörlerin aynı çatı altında bir araya geldiği siyasal ittifaklarda kendileri nezdinde önemli olan birtakım özellikler aramaktadır. Çalışmanın çıkış noktasını siyasal ittifaklarda aranan söz konusu bu özellikler oluşturmaktadır.

Buradan hareketle, siyasal ittifaklarda aranan özellikleri ve bu özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na atfedilme durumunu tespit ederek bahsi geçen özelliklerin katılımcı profili açısından sergilediği farklılaşmayı ortaya koymak üzere İstanbul seçmenleri üzerinde gerçekleştirilen alan araştırması sonucunda; siyasal ittifaklarda aranan özellikler siyasal liderlere ilişkin özellikler, siyasal partilere ilişkin özellikler ve siyasal yaklaşımlara ilişkin özellikler olmak üzere üç alt boyuttan meydana gelmekte, bu alt boyutlardan en yüksek ortalamaı siyasal liderlere ilişkin özellikler alırken, onu sırasıyla siyasal yaklaşımlara ilişkin özellikler ve siyasal partilere ilişkin özellikler takip etmektedir. Siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na atfedilme durumuna bakıldığında ise, tüm alt boyutların aynı şekilde Cumhuriyet İttifakı için de söz konusu olmakla birlikte, ilgili alt boyutlardan en yüksek ortalamaı siyasal partilere ilişkin özelliklerin sahip olduğu, onu sırasıyla siyasal yaklaşımlara ilişkin özelliklerin ve siyasal liderlere ilişkin özelliklerin izlediği görülmektedir. Ayrıca, siyasal ittifaklarda aranan özellikler ve bu özelliklerin Cumhuriyet İttifakı'na atfedilme durumu katılımcı profili bakımından anlamlı farklılaşmalar sergilemektedir.

Siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin katılımcı profili bağlamında sergilediği farklılaşma incelendiğinde; siyasal liderlere ilişkin özellikler 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen parti ve meslek bakımından anlamlı bir farklılaşma gösterirken; siyasal partilere ilişkin özellikler 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde oy verilecek aday ve cinsiyet bakımından anlamlı bir farklılaşma ortaya koymakta; siyasal yaklaşımlara ilişkin özellikler ise 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen parti,

24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde oy verilen parti, 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde oy verilecek aday, meslek ve cinsiyet bakımından anlamlı bir farklılaşma içerisine girmektedir.

Siyasal ittifaklarda aranan özelliklerin Cumhur İttifakı'na atfedilme durumunun katılımcı profili bağlamında sergilediği farklılaşma incelendiğinde; siyasal liderlere ilişkin özellikler 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen parti, 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde oy verilen parti, 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde oy verilecek aday, meslek, medeni durum, eğitim düzeyi ve yaş yönünden anlamlı bir farklılaşma içerisine girerken; siyasal partilere ilişkin özellikler 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen parti, 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde oy verilen parti, 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde oy verilecek aday, meslek ve medeni durum yönünden anlamlı bir farklılaşma ortaya çıkarmakta; siyasal yaklaşımlara ilişkin özellikler ise 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde oy verilen parti, 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde oy verilen parti, 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinde oy verilecek aday, meslek, medeni durum, eğitim düzeyi ve yaş yönünden anlamlı bir farklılaşma sergilemektedir.

Araştırma bulguları neticesinde, siyasal ittifaklarda siyasal liderlere, siyasal partilere ve siyasal yaklaşımlara ilişkin olmak üzere üç farklı boyutta kategorize edilebilecek özelliklerin seçmenler tarafından arandığı, siyasal ittifaklarda aranan bu özelliklerin Cumhur İttifakı'na da atfedildiği, katılımcı profilini oluşturan unsurların tamamının siyasal ittifaklarda aranan özellikler ve bu özelliklerin Cumhur İttifakı'na atfedilme durumu üzerinde tümüyle farklılaştırıcı bir rol oynamamakla birlikte, değişik yönlerden ve çeşitli boyutlarda farklılaştırıcı bir etkisinin olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, siyasal ittifak gerçekleştirecek siyasal aktörlerin, seçmenler nezdinde istediği etkiyi yaratabilmesi için, seçmen profilini göz önünde bulundurarak, lider, parti ve yaklaşımdan oluşan üç temel alanda gerekli ehemmiyeti göstermesi, alacağı kararlarda ve atacağı adımlarda bu üç alanı göz önünde bulundurarak hareket etmesi katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Adair, J. (2005). Kışkırtıcı liderlik. Bursa: Alteo Yayınları.
- Akgün, B. (2002). Türkiye'de seçmen davranışları, partiler sistemi ve siyasal güven. Ankara: Nobel Yayınları.
- Akman, K. (2020). Seçim sistemi değişiklikleri ve siyasi parti ittifaklarının siyasal sisteme etkileri: İtalya örneği. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(4), 1610-1625.
- Aliefendioğlu, Y. (2005). Temsili demokrasinin "seçim" ayağı. TBB Dergisi, 60, 71-96.
- Aliyu, D. (2018). Opposition parties' pre-election alliance failure in nigeria's fourth republic. G. Ezirim (Ed.), Studies in Politics And Society, (300-316. Ss.). Nsukka: A Journal of the Nigerian Political Science Association.
- Anderson, J. C. ve Gerbing, D. W. (1984). The effect of sampling error on convergence, improper solutions, and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis. Psychometrika, 49(2), 155– 173.
- Arslan, R. (2016). Siyaset bilimine giriş. Bursa: Dora Basım-Yayım Dağıtım.
- Arklan, Ü. ve Kartal, N. Z. (2019). Referandum sürecinin sosyal medya ortamına etkisi: 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu üzerine bir araştırma. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11 (30), 811-835.
- Arklan, Ü. Rençber, H. (2018). 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu öncesi sürecin Türk yazılı basınındaki yansıması: Hürriyet, Sabah ve Sözcü gazeteleri örneği. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 6(1), 224-249.
- Aydın Kılıç E. (2013). Seçmenlerin oy verme davranışlarında etkili olan siyasal faktörlere ilişkin bir araştırma: Ankara örneği. 21.Yüzyılda Sosyal Bilimler, (2), 47-73.
- Balcı, Ş. (2003). Politik kampanyalarda imaj yönetimi (Genç Parti örneği). Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (9), 143-162.
- Bamford, J. D., Gomes-Casseres, B. ve Robinson, M. S. (2003). Mastering alliance strategy: A comprehensive guide to design, management, and organization. John Wiley & Sons.
- Blanchard, K. (1996). Turning the organizational pyramid upside down. F. Hesselbein, M. Goldsmith ve R. Beckhard (Ed.), The leader of the future: new visions, strategies, and practices for the next era içinde (81-86). San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Bongrand, M. (1992). Politikada pazarlama. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

- Cambridge Dictionary. Erişim adresi <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizcet%C3%BCrk%C3%A7e/alliance>, Erişim tarihi: 7.5.2021.
- Canöz, K. (2013). Seçmen tercihinde aday imajının rolü: 29 Mart 2009 yerel seçimleri öncesinde Konya seçmeni üzerine bir araştırma. *Selçuk İletişim*, 6 (2), 95-114.
- Carroll, R. A. (2007). *The electoral origins of governing coalitions* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). University of California, San Diego.
- Çaha, Ö. (2004). *Seçmen davranışı ve siyasal partiler*. İstanbul: Fatih Üniversitesi Yayınları.
- Çankaya, E. (2019). *Siyasal iletişim dünyada ve Türkiye’de*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Damlapınar Z. ve Balcı Ş. (2014). *Siyasal iletişim sürecinde seçimler, adaylar, imajlar*. Konya: Literatürk Academia.
- Doğan, A. (2017). *Türkiye’de siyasal iletişim ve siyasal davranış*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Doğan, Z. (2019). Türkiye-Abd ilişkilerinin temel dinamikleri ve stratejik ittifak boyutu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 133-156.
- Duman, F. (2018). Toplumsal hafıza,(Fransız) devrim(i) ve sosyal/siyasal kuram. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, (24), 13-40.
- Ernst, D. (2003). *Envisioning collaboration*. J. D. Bamford, B. Gomes-Casseres ve M. S. Robinson (Ed.), *Mastering alliance strategy: A comprehensive guide to design, management, and organization içinde* (19-29) John Wiley & Sons.
- Gamson, W. A. (1961). A theory of coalition formation. *American sociological review*, 26(3), 373-382. <https://doi.org/10.2307/2090664>.
- Genel, M. G. (2019). *Siyaset siyasal iletişim ve liderlik kodları*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Holmberg, S. ve Oscarsson, H. (2013). *Party leader effects on the vote*. K. Aarts, A. Blais ve H. Schmitt (Ed.), *Political leaders and democratic elections*. United Kingdom: Oxford University Press.
- Hooper, D., Coughlan, J. ve Mullen, M. R. (2008). *Structural equation modelling: guidelines for determining model fit*. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Hu, L. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives, *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>.
- İba, Ş. (2020). *Siyasal partiler ve seçim hukuku* Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınları.
- İsbir, B. (2009). Temsili demokrasi anlayışına göre yerel yönetimlerde özerklik. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11, 1571-1599.
- Jöreskog, K. G. ve Sörbom, D. (1993). *Lisrel 8: structural equation modeling with the simplis command language*. Illinois: Scientific International Software.
- Kalender, A. (2000). *Siyasal iletişim seçmenler ve ikna stratejileri*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Kapani, M. (2019). *Poitika bilimine giriş*. Ankara: Serbest Kitaplar.
- Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling*, New York: The Guilford Press.
- Kollman, K. (2001). *Democracy, accountability, and representation*. Published by: Springer, 107(1/2), 185-189.
- Marşap, A. (1999). *Yaratıcı Liderlik*. Ankara: Öncü Kitap.
- McGregor, D. (1970). *Örgütün insan ilişkileri yönü*. (Çev. D. Energin). Ankara: ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayınları.
- Milletvekili Seçimi Kanunu. Erişim adresi <https://www.tbmm.gov.tr/genser/2839.pdf>, Erişim adresi: 25.5.2021.
- Milliyet Haber. Erişim adresi <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cumhur-ittifaki-protokolu-nun-tam-metni-2662293>, Erişim tarihi: 12.5.2021.
- Orhan, A. E. (2009). *Toplumsal kültürel ve katılımsal boyutuyla siyasal davranışın sosyo-politik analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özkan, A. (2004). *Siyasal iletişim*. İstanbul: Nesil Yayınları.

- Özkan, A. (2007). Siyasal iletişim stratejileri. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Özsoy, O. (2009). Seçim kazandıran siyasal iletişim. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Resmi Gazete. Erişim adresi <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180316-28.htm> Erişim tarihi: 7.5.2021.
- Rosenberg, S. W. ve McCafferty, P. (1987). The image and the vote manipulating voters' preferences. *Public Opinion Quarterly*, 51(1), 31-47.
- Schlesinger, J. A. (1985). The new American political party. *The American Political Science Review*, 79(4), 1152-1169.
- Sancar, G. A. (2008). Siyasi parti imajının oluşmasında medyanın rolü. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*, Boston: Pearson Education.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı mevzuat bilgi sistemi. Erişim adresi <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2839&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5#:~:text=Genel%20baraj%20ve%20hesaplanmas%C4%B1%3A,unu%20ge%C3%A7meyen%20partiler%20milletvekili%20%C3%A7%C4%B1karamazlar>, Erişim tarihi: 14.4.2021.
- Tokgöz, O. (2010). Seçimler siyasal reklamlar ve siyasal iletişim. Ankara: İmge Kitabevi.
- Turan, A. M. (2018). Türkiye'nin yeni yönetim düzeni: Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. *Social Sciences Research Journal*, 7(3), 42-91.
- Turan, İ. (1976). Siyasal sistem ve siyasal davranış. İstanbul: Der Yayınları.
- Türk anayasa hukuku sitesi. Erişim adresi <https://www.anayasa.gen.tr/2839sk.htm>, Erişim tarihi: 15.3.2021.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Erişim adresi <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim tarihi: 14.5. 2021.
- Uzun, M. S. (2018). Siyasal partiler ve seçim hukuku kısıtları içerisinde Türkiye'de seçim ittifakları ve alternatif seçim ittifakı modelleri. (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Konya.
- Uztuğ, F. (1999). Siyasal marka seçim kampanyaları ve aday imajı. Ankara: MediaCat.
- Uztuğ, F. (2004). Siyasal iletişim yönetimi. İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Yusufari, B. G. (2017). Alliancing in complex infrastructure projects (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eastern Mediterranean University Institute of Graduate Studies and Research, Gazimağusa.
- Ziegfeld, A. (2014). Electoral rules and elite collusion: achieving duvergerian outcomes in India through pre-election alliances. Erişim adresi http://www.adamziegfeld.com/uploads/1/6/9/1/16910526/electoral_rules_and_elite_collusion_feb_2014.pdf
- Warwick, P. V. (2004). Proximity, directionality, and the riddle of relative party extremeness. *Journal of Theoretical Politics*, 16(3), 263-287.
- White, J. (2018). The British academy brian barry prize essay: The ethics of political alliance. *British Journal of Political Science*, 48(3), 593-609.

Extended Abstract

Aim and Scope

The present study aimed to uncover the characteristics required in political alliances and the attribution of these characteristics to the People's Alliance in the context of the participant profile. In accordance with the aforementioned purpose, the concept of political alliance and its characteristics, the understanding of alliance that changed with the presidential government system in Turkey, and the conceptual framework of political alliances formed afterward were discussed firstly. Then, the findings obtained from the field study with 505 participants who were selected with the Simple Random Sampling Method from among Istanbul voters before the 31 March 2019 local elections were discussed and interpreted.

Methods

The field study, which was conducted in line with the purpose of the study, was based on the general survey model, and tested the differentiation that the participant profile, when considered as an independent variable, creates on the characteristics required in political alliances determined as the dependent variables, and the attribution of these characteristics to the People's Alliance. The data of the study were collected with a questionnaire that consisted of 60 questions, which were prepared in advance based on the content of the subject, and a random sample was selected from among Istanbul electorate between 25-30 March 2019. A total of 535 questionnaire forms were used in the field, and as a result of the preliminary examination, analysis was made on 505 questionnaires. The descriptive statistics techniques, exploratory and confirmatory factor analyses, correlation analysis, independent sample t-test, and One-Way Analysis of Variance (ANOVA) were used respectively in the analysis of the data.

Findings

As a result of the Exploratory Factor Analysis (EFA), which was made to determine the basic variables on the characteristics required in political alliances, it was found that 3-factor groups, which were consistent with the theoretical framework of the study, were identified. The first of these factors was named "Characteristics of Political Leaders", the second "Characteristics of Political Parties", and the third "Characteristics of Political Approaches".

The scale that was prepared for the characteristics required in the above-mentioned political alliances was applied to the subjects for the People's Alliance to determine the attribution of the characteristics required in political alliances to the People's Alliance, and the Exploratory Factor Analysis (EFA) was made again in line with the answers received. As a result of this analysis, it was found that the factor groups regarding the characteristics required in political alliances emerged as the characteristics attributed to the People's Alliance along with all the sub-dimensions.

The First-Level Confirmatory Factor Analysis (CFA) was also made by using the AMOS 22.0 program to ensure the structural validity of the 3D scales obtained with the Exploratory Factor Analysis made to determine the basic variables of the characteristics required in political alliances and to determine the attribution of these characteristics required in political alliances to the People's Alliance. As a result of these analyses, since the fit values of the characteristics required in political alliances and the characteristics attributed to the People's Alliance were within acceptable limits, the structural validity of the relevant scales was ensured.

When the results of the correlation analysis, which was made to uncover the direction and severity of the relations among themselves and with each other in the context of the sub-dimensions of the characteristics that are required in political alliances and the characteristics attributed to the People's Alliance, are examined, it was found that the severity of the relations varied, and the characteristics that are required in political alliances and the characteristics attributed to the People's Alliance, it was also found that the dimensions constituting the characteristics had positive and significant relations with each other and in general.

When the differentiation of the characteristics that are required in political alliances in terms of participant profile was evaluated, it was found that although the characteristics of political leaders had significant differences in terms of the party and professions voted in 30 March 2014 local elections; the characteristics of political parties had significant differences in terms of candidates to be voted in terms of gender in 31 March 2019 Istanbul local elections; however, it was also found that the characteristics of political approaches differed in terms of the party voted for in 30 March 2014 local elections, the party voted for in 24 June 2018 parliamentary general elections, the candidates to be voted in 31 March 2019 Istanbul local elections, in terms of professions and genders.

When the differentiation of the attributes that are required in political alliances to the People's Alliance in terms of participant profile was evaluated, although there were significant differences in terms of the party voted in 30 March 2014 local elections, the party voted in 24 June 2018 parliamentary general elections, the characteristics of political parties' candidates to be voted in 31 March 2019 Istanbul local elections differed according to their professions, their marital status, their education levels and ages at significant levels; in terms of the party voted for in 30 March 2014 local elections, the party voted for in 24 June 2018 parliamentary general elections, the candidates to be voted in 31 March 2019 Istanbul local elections, professions and marital status; however, it was also found that the characteristics of political approaches had significant differences in terms of the party voted in 30 March 2014 local elections, the party voted in 24 June 2018 parliamentary general elections, the candidates to be voted in 31 March 2019 Istanbul local elections, professions, marital status, education levels, and ages.

Conclusion

As a result of the study findings, the characteristics which may be categorized in three different dimensions in political alliances were found to be characteristics in political leaders, characteristics in political parties, and characteristics in

political approaches, which are required by voters, and these characteristics required in political alliances were attributed to the People's Alliance. All of the elements, which make up the participant profile, are required in political alliances, and although they do not play completely differentiating roles on the attribution of characteristics to the People's Alliance, it can be speculated that it has a differentiating effect in different aspects and in various dimensions. In this context, it was concluded that, for political actors that will establish political alliances to have the desired effect in the eyes of the voters, they must show the necessary importance in three main areas consisting of the leader, party, and approach, taking these three areas into consideration in the decisions they will make, and the steps they will take, which will also contribute to their decisions.

Sosyal Medya Bağlamında Gündüz Kuşağı Televizyon Programlarının İzleyici Profili¹

Audience Profile of Daytime Television Programs in The Context of Social Media

Zehra Dursun², Vahit İlhan³

Öz

Sosyal medya ile izleyicinin geleneksel medya karşısındaki durumu değişmiş ve aktif izleyici nosyonu güçlenmiştir. Kullanıcılar, yeni medya ile birlikte içeriklere yorumlar yaparak ve bu içerikleri paylaşarak söylemi yeniden üretebilmektedir. Türkiye’de son zamanlarda hızla artan ve popüler kültür ürünü olan gündüz kuşağı televizyon programları, bir eğlence unsuru olarak izleyicilerin hayatlarında önemli bir yer işgal etmektedir. Çalışmada izleyici yorumları, gündüz kuşağı programlarının Instagram hesapları üzerinden eleştirel söylem analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmanın verileri, Teun A. van Dijk’in Eleştirel Söylem Çözümlemesi’nde kullandığı "makro" ve "mikro" yapılarına ve Hall’un "kodlama-kodaçılama" modeline göre analiz edilmiştir. Çalışmanın örneklemi 2020 dönemi gündüz kuşağı programları Çağla ile Yeni Bir Gün, Doya Doya Moda, Esra Erol da, Neler Oluyor Hayatta, Gelinim Mutfakta, Gerçeğin Peşinde, Gülşen’le İkinci Sayfa, Kendine İyi Bak, Kuaförüm Sensin, Müge Anlı ile Tatlı Sert, Yemekteyiz, Zahide Yetişle, Zuhal Topal’la Sofrada oluşturmaktadır. Yeni medyada yapılan paylaşımlar ve bu paylaşımlara yönelik söylemler, izleyicinin takip ettiği gündüz kuşağı televizyon programlarını nasıl alımlandığının anlaşılması açısından önemlilik arz etmektedir. İzleyicilerin gündüz kuşağı programları ile kurduğu ilişki, gündelik hayat ve toplumsal durumu ile bağlantılıdır. İzleyici aktiftir; fakat medya iletilerine tamamen direnç gösterememektedir.

Anahtar Kelimeler: Televizyon, Gündüz Kuşağı, Sosyal Medya, İzleyici, Söylem Analizi

Abstract

With social media, the viewer's situation against traditional media has changed and the notion of active audience has been strengthened. Users can reproduce the discourse by making comments and sharing these contents with the new media. Nowadays, rapidly increasing tv shows in Turkey which are popular culture production occupy important part of audiences' lives. In the study, the comments of the audience were examined through the Instagram accounts of the daytime programs with the method of critical discourse analysis. Dates of study are analysed according to macro ve micro structures which are used in critical expression analysis of Teun A. Van Dijk and Hall's encoding/decoding method. Paradigm of this study consist of daytime tv shows programs of the 2020 period, as Çağla ile Yeni Bir Gün, Doya Doya Moda, Esra Erol da, Neler Oluyor Hayatta, Gelinim Mutfakta, Gerçeğin Peşinde, Gülşen'le İkinci Sayfa, Kendine İyi Bak, Kuaförüm Sensin, Müge Anlı ile Tatlı Sert, Yemekteyiz, Zahide Yetişle, Zuhal Topal'la Sofrada. The shares made in the new media and the discourses on these shares are important in terms of understanding how the audience receives the daytime television programs they follow. The relationship of audiences with day time tv shows are related with Daily life of them and social statue. It has been reached that the effect of media messages are not strong on audiences and they are both active and can't resist to message totally.

Keywords: Television, Daytime Tv Shows, Social Media, Audiences, Discourse Analysis

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 23 / 06 / 2021

Accepted: 10 / 09 / 2021

¹ Bu çalışma "Televizyonda Gündüz Kuşağı Programlarının Anlatı Yapısı ve İzleyici Profili" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, zehrarts@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-0659-1150>.

³ Prof. Dr, Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi, vilhan@erciyes.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/000-0002-2765-9652>

Giriş

Televizyon, gelişen teknolojiyle birlikte gündelik hayatın önemli bir parçası olmuş ve televizyon aracılığıyla insanlar kendilerine sunulan her şeyi anında elde edebilir konuma gelmiştir. Kitlelere hitap eden televizyon, zamanla oldukça farklı bir boyuta ulaşmış, haber verirken bile eğlendirmeyi amaç edinen ve popüler kültür ürünlerini ortaya çıkaran bir kitle iletişim aracına dönüşmüştür. Bu bağlamda televizyon içeriklerinin ya da iletilerinin yapısı ve sahip olduğu anlamlarla izleyiciler arasındaki ilişki önem arz etmektedir. Daha önce yapılan kitle iletişim araştırmalarının başlangıcından bu yana izleyici, önemli bir konu olmuştur. Fakat ilk zamanla pasif ve tüketici olarak algılanan izleyici kavramı daha sonraki araştırmalarda pasif olmayan, iletilen mesajlara tepki veren olarak algılanmaya başlanmıştır. 1980'lerden sonra başlayan izleyici merkezli araştırmalar, göstergebilim, kodlama-kodaçım, dilbilim gibi alanlar üzerine durmuş ve izleyicinin medya ile üretilen mesajı anlamlandırmasını ele almıştır (Tekinalp ve Uzun, 2004: 125).

Özel radyo ve televizyon kanallarının artmasıyla birlikte daha çok hedef kitleye ulaşmak isteyen televizyon kanalları arasında gittikçe artan bir rekabet ortamı oluşmuştur. Bu nedenle reytingleri artırmak için çalışan televizyon yapımcıları, yüksek izleyici sayısı olan programları takip ederek bu programları kendi yayın akışlarına dâhil etmeye çalışmaktadır. Özellikle 2000'li yıllarda özel televizyon kanallarında yer alan popüler kültür ürünlerinden "gündüz kuşağı programları" da bu akış içinde önemli bir yer edinmiştir. Son birkaç yıldır sayısı artan bu programlar, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuş, yeni anlatı formatlarıyla popülerleşerek yerleşiklik kazanmıştır (Köker, 2007: 124). Son dönemde gündüz kuşağı programları, olumsuzluklarına rağmen sadık izleyicileri tarafından izlenmeye devam etmektedir.

Gündüz kuşağında yayınlanan program türleri geçmişte daha çok stüdyo izleyicilerinin katılımlarıyla gerçekleşen, aile içi problemlerin tartışıldığı ya da eğlenceye yönelik içerikle şekillenmiştir. Zamanla bu formatlar, evlenme, kayıp bulma, cinayet çözme, el becerisi, yemek yarışması vb. gibi temaların ağırlık kazandığı türlere dönüşmüştür. Ülkemizde özel televizyon kanallarının, bu popüler kültür ürünlerine sıklıkla yer vermesi ve izleyicinin bu program türlerini talep etmesi konuyu daha güncel hale getirerek alanda akademik çalışmaların yapılmasını gerekli kılacak bir ortamı oluşturmuştur. Buna bağlı olarak çalışma kapsamında kendi içerisinde birçok alt türe ayrılan 2019-2020 yılında en çok izlenen televizyon kanallarındaki gündüz kuşağı programlarının ele alınması öngörülmüştür.

İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler neticesinde ortaya çıkan sosyal medya ile izleyicinin geleneksel medya karşısındaki durumu da değişmiş ve iletişim süreci içerisinde tek yönlü iletişimden çıkıp çift yönlü iletişime geçmiştir. Kullanıcılar, yeni medyanın olanak sunduğu bu etkileşim ile birlikte içeriklere yorumlar yaparak ve bu içerikleri kendi sosyal medya hesaplarında paylaşarak söylemi yeniden üretebilirken aynı zamanda programın reklamını da yapabilmektedir. Yapılan bu çalışmada izleyicinin program anlatısına yönelik yaklaşımları Eleştirel Söylem Analizi yöntemi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Yorumlar Eleştirel Söylem Analizi'nde uygulanan "makro" ve "mikro" yapılar içerisinde ele alınmıştır. Yapılan çalışmanın televizyon izleyicisinin televizyondaki gündüz kuşağı programlarının metinlerini nasıl alımlandığına ve nasıl bir metin-izleyici etkileşiminin olduğuna dair de ipuçları elde edilmesine olanak sağlaması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Alıcı kitle, medya tarafından gönderilen mesajlar karşısında "egemen okuma", "müzakere edilmiş okuma" ve "karşıt okuma" şeklinde farklı okumalar yaptığı gözlemlenmiştir.

1. Televizyon ve İzleyici Çalışmaları

Teknolojide yaşanan gelişmeler ile sınırlar ortadan kalkmış buna bağlı olarak da geniş kitlelere ulaşmak için kitle iletişim araçlarına ihtiyaç duyulmuştur. Televizyon da bu ihtiyacı karşılayan önemli bir araç olarak kabul edilmiştir. Televizyon yaş, eğitim, cinsiyet, meslek, din, dil gibi her kesimden bireye seslenebilen yaygın bir kitle iletişim aracıdır ve kendine has anlatım unsurlarıyla bireyin kültürel, sosyal ve siyasal gibi farklı bakış açılarını oluşturmaktadır (Gürer, 2009, s. 119). Ayrıca televizyon, insanları günlük yaşamın stresinden uzaklaştırarak bilgilendirirken eğlendirmeye yönlendiren bir araç vazifesi görmektedir.

Tarihsel olarak da 60'lı yıllarda televizyon, geniş halk kitlesine kültürel taşıyan ürünler dayatmak ve bunları beğenmesine sunması kendi tekelindeyken, 2000'li yıllarda daha fazla izleyici kitlesine ulaşmak için, izleyiciye talk show gibi popüler kültürü içinde barındıran röntgencilik, teşhirciliği önemseten, aşırılıklar içeren ürünler sunmaktadır (Bourdieu, 1997: 26). Bu ürünleri sunarken popüler kültürün başlıca hedef kitlesi kadın olmuştur. Dünya ve ülkemizde televizyon da "kadın" olgusu fazla yer almaktadır. Fiske (2012,130) de medya metinlerinin çok anlamlı olduğunu ve medyanın dişilikle ilgili farklı pek çok anlam türettiğini belirtir. Kadınların kültürel, sosyal, toplumsal ve siyasal olarak konumlandırılması, film, dizi, reklam, haber gibi farklı televizyon türlerine yansıtılmaktadır. Böylece kadını hem tüketici olarak görmüş hem de hem de tüketim nesnesi haline getirmiştir.

Feminist yazarlar, 1970'li yıllardan sonra televizyon alanı ile ilgili çalışmalar yapmışlar ve bunun sonucu olarak televizyon ve kadın arasında yakın bir ilişki olduğuna dair yeni bir araştırma alanı oluşturmuşlardır (Çelik, 2000: 2). Bu araştırmalara göre medya kadın objesi 80'li yıllarda farklı temsiller ile tüketen kadın olgusunu ortaya çıkarırken, 90'lı dönemlerde

tüketmenin yanında tükettikçe güçlenerek hazzı ulaşan kadın olgusunu ön plana çıkarmıştır. Yapılan araştırmalar günümüzde de televizyon tüketiminde en fazla kadın egemenliği olduğu yönündedir (Aziz, 1982: 98-99), Uyguladığı bir araştırmada erkeklerin genellikle televizyonu haber alma öğrenme ve eğlenme amacıyla tükettiği, buna karşın olarak kadınların erkeklerden televizyon tüketim bağlamında daha fazla zaman geçirerek yalnızca eğlenme ve eğlenme- öğrenme sebeplerinden dolayı izlediği sonucuna ulaşmıştır.

İletişim çalışmalarına genel olarak baktığımızda izleyici kavramı 1980'lere kadar etki araştırmaları kapsamında incelenmiştir. Bu araştırmalar, medya mesajları ile yönlendirmeye açık ve pasif olan bireylerin medya ile duygu, tutum ve düşüncelerindeki etkileri davranışçı pozitivist anlayış içinde incelemiştir. Alımlama araştırmaları ise, izleyici tercihleri veya medyanın izleyici üzerindeki etkisi yerine izleyicilerin medya metinlerini nasıl anlamlandırdığını anlamaya ve açıklamaya çalışır. İngiliz Kültürel çalışmalar geleneği araştırmacıları da izleyicinin medya ile ne yaptığı düşüncesinden hareketle yola çıkmıştır. Hall'in "Kodlama-Kodaçımılama" adlı araştırması da 1980'ler boyunca izleyici çalışmalarının başlangıcı olmuştur. Hall'un çalışmasından hareketle kodaçımılama sürecinde izler kümenin televizyon mesajlarını kullanma ve yorumlamasını nasıl yaptıklarına yönelik alımlama çözümlemesi olarak adlandırılan yeni araştırmalar yapılmıştır. Bunun için nitel ampirik yöntemler derinlemesine görüşmeleri ve izleyicilerin televizyon kullanımlarını gözlemlemeyi içermektedir. Bu araştırmalar etnografik araştırmalar olarak nitelendirilmektedir.

Kültürel Çalışmalar Geleneği içinde önemli bir yer edinen bu etnografik araştırmalarında Stuart Hall'un "Kodlama-kodaçımılama" çalışmasında sonra Alasutari (1999) medya metinlerini anlamak için derinlemesine izleyici grupları ile görüşme yapılan Morley, Len Ang, Elihu Katz, Tamar Liebes ve Dorothy Hobson' un yapmış oldukları çalışmalardan bahseder. Yapılan bu alımlama çalışmalarının geleneksel anlamdan ziyade toplumsal cinsiyete yönelik yapılan çalışmalar olduğunu vurgular. Bu araştırmalar izleyicinin günlük yaşantısı ile medya metinlerini nasıl alımladığı arasındaki ilişkiyi anlamaya yöneliktir. Alasutari son olarak etnografisi üzerinde duran Martin Allor, James Lull, Len Ang, Janice Radway, John Fiske gibi yazarlardan bahseder (Alasutari, 1999: 4-6)

David Morley'in çalışmaları, televizyon izlemeyle ilgili araştırmaların bu aracın kullanıldığı doğal ortamlarda, esas olarak evde yürütülmesi gerektiği düşüncesi ile önem taşımaktadır (Mutlu, 2016:132). İzleyici olgusunu yeniden kavramsallaştıran Morley, geleneksel izleyici ve kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının izleyici anlayışına ters düşmektedir. İzleyici artık edilgen bir kitle değil, mesajları okurken aktif, medya mesajlarının açılmasında ortak kültürel özellikleri olan bireylerden oluşan kültürel ve sosyal bir topluluktur (Morley'den aktaran Cangöz, 1999: 57)

David Morley "Nationwide Audience" çalışmasını Stuart Hall'un "Kodlama/ Kodaçımılama" metodundan hareket ederek anlam üretiminde televizyonun içyapısına ve izleyicinin toplumsal ve kültürel birikimine dayandırmıştır. Morley güncel olayları ele *Nationwide* adlı dizi belgesel programındaki iletilerin yorumlanmasının farklı toplumlarda nasıl değiştiğini göstermeye çalışmıştır (Morley, 1980) izleyiciler arasında odak grup çalışması yapmış farklı eğitim, yaş, meslek ve cinsiyetten oluşan yirmiden fazla kişiye bunu uygulamıştır. Bu araştırmada farklı gruptaki kişilere bu mesajları nasıl anlamlandırdıklarını bulmaya çalışmıştır. Böylece izleyicilerin sınıf konumları ile mesajları anlamlandırmaları arasındaki ilişki ölçme amaçlanmıştır. Bu tip okumaların çoklu okumaya açık olduğu öne sürülür (Yaylagül, 2008: 120). *Nationwide* programı popüler söylemiyle boş zaman ve tüketim alanı ile ilgilenmektedir. Morley bu programla birey olan bizlere hitap ederken izleyici olan bizleri belli bir özne konumuna yerleştirerek izleyiciyi bu konumdan tanımlıyor. Morley ve arkadaşları bu araştırmada *Nationwide* programının iki bölümünü farklı toplumsal gruplardaki insanlara gösteriler. Bunlar arasında yükseköğretim gören siyah öğrenciler, banka yöneticileri, sendikacılar vb. gibi belirli gruplar bulunuyordu. Gruplardan programda işlenen konulara farklı tepkiler verildiği gözlemlenmiştir. Morley de bu tepkileri Hall'un hâkim, müzakereli ve muhalif okuma kategorisinde toplamıştır. Araştırma sonucunda izlerkitle bu üç kategoriye ayrılmasının izleyicinin toplumsal yapısını oldukça basitleştirildiği kanısına varılmıştır. Morley'e göre eğer program, izleyici gruplarının öznelliklerinde ortak bir nokta sunmuyorsa izlerkitle adına bir anlam söz konusu değildir. Nitekim programı izleyen gruplar arasında işlenen konuların kendi ilgi alanlarına girmediği için ilgisiz kalanlar olmuştur (Mutlu, 2016: 138). Bu bağlamda Morley anlamı metinde içerilen özne konumlarına veya izleyicinin öznel önyargılarına indirgeyen türde kategorilere eleştirel yaklaşmıştır (Stevenson, 2008: 135). Bu eleştiriler Morley' nin aile televizyonu projesine zemin oluşturmuştur (Morley, 1999).

Aile televizyonu üzerine yapılan *Family Television* araştırması da *Nationwide* çalışmasına göre biraz daha gelişkindir. Morley bu sefer görüşmelerini yapay ortamda değil deneklerin evlerinde yapmıştır. Böylece *Nationwide* muhalif okuma, ailevi bir bağlamda yoğunluğunu kaybedecektir. *Nationwide* çalışmasında izleyici yorumlarının bir sınıf paradigmasında sıkıştığını kabul eder ve bu çalışmasına yeğlenen anlamın izleyicinin öznel yargılarını aile ortamında yeniden biçimlendirilebileceği olasılığını canlı tutmayı amaçlamıştır (Morley'den aktaran Stevenson, 2008: 138). Morley, aile içinde, küçük ekran çevresinde televizyonun doğal izleme ortamı inceleyen *Family Television* çalışmasında da televizyonun ailenin değişik üyelerinin eğlenme etkinlikleri içindeki yerini, özel okunuş biçimlerini, programların seçiminde karar gücünün eşitsiz dağılımını, izleme saatlerini ve değişik alıcı davranışlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu izleyici etnografya çalışması beyaz ırktan Londra'nın güneyinde yaşayan, iki yetişkin ve onsekiz yaşından küçük iki ya da daha çok sayıda çocuktan oluşan, bir cihaza sahip ve çoğunluğu işçi sınıfına ya da alt orta sınıfa giren on sekiz aile üzerinde yapılmıştır. Farklı kültürel

birikime sahip ailelerin farklı toplumsal konulara bakış açısındaki zıtlık gözlemlenmek istemiştir (Matterlat, 1998: 118). Morley'in bu çalışma ile elde ettiği en önemli bulgu ise cinsiyete bağlı olarak güçlü olanın evdeki televizyonu izlemede de etkin olduğudur.

Morley çalışmasında televizyon izleme eylemi ve toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişkiyi program seçiminde iktidar, planlı ya da plansız izleme, izleme süresi, tek izleme, yerel ya da ulusal haber izleme, televizyon programına yorum, program türü tercihi, video kullanımı, kanal tercihi gibi kategorilere ayırmıştır. Bu kategorilere göre elde ettiği bulgularda iktidar, program seçiminde kendini göstermektedir. Erkekler dikkatlice, sessizlik içinde ve sürekli olarak televizyon izlerken, kadınlar televizyonu bir sosyal araç olarak görmekte ve genelde televizyonu ev içi işlerini yaparken izlemektedir (Morley, 1999: 168).

Kültürel çalışmalar içinde medya metinlerinde ataerkil cinsel ve toplumsal düzen kadın ve erkek öznelerin üzerinden sorgulanması özellikle kültürel bir feminist olan Ang, ve Radway tarafından yapılmıştır. Bu bağlamda etnografik alımlama çalışmalarında izler kümelerin farklı bir yaklaşımla ele alındığı en önemli çalışmalardan biri de Janice Radway'in kadın okurlar üzerinden aşk romanlarını incelediği Reading The Romances (1984) araştırmasıdır. Radway, bu çalışmasında popüler kültür ürünlerinin özellikle kadın izler kitleye yönelik olan türlerini sorgulamıştır. Nicel araştırmalara eleştirel bakan Radway, bu tip araştırmaların bu ürünleri tüketenleri kavramamızla ilgili bilgiler sunmayacağı görüşünden yola çıkarak yaptığı araştırmada "okurların kendilerine yönelik popüler kültür ürünlerini nasıl anlamlandırmaktadır" sorusunu orta sınıf kadın okurlar üzerinden yapar. Kadınların aşk romanlarını okuyarak kendi dünyalarından kaçış sağladığını, ailenin gereksinimleri için uğraştığı zaman içinde kendi gereksinimleri ile ilgilenme olanağı bulduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmada verilen anlamın alınan anlam olmadığı vurgulanırken, izleyicinin toplumsal dünya içinde verili özne konumunu ortaya koyulmuştur. Radway burada özneyi kadınlık olarak tanımlamaktadır (Mutlu, 2016:133-134).

İngiliz kültürel Çalışmalar içinde bahsettiğimiz tüm bu araştırmalar, Alımlama Çalışmaları adı altında yapılmış ve medya mesajının izleyici üzerindeki etkisini konu ederek izleyiciyi anlam üreticisi olarak görmüştür. İzleyici yerine, izleyiciyi etkileyen medya kavramı anlamaya yönelik çalışılmıştır (Alasuutari, 1999:6). Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı ve akabinde Kültürel Çalışmalar ile birlikte izleyici temelli çalışmalar yapılmıştır. Bu araştırmalara göre izleyici, medya metinlerini hemen kabul eden, medyanın yönlendirebildiği pasif alıcılar değil, aktif izleyicilerdir ve kendi istekleri, amaçları doğrultusunda hangi medyayı ya da hangi içeriği izleyeceğine bilinçli bir şekilde karar verir. Fiske televizyon metinlerinin anlam mücadeleleri içinde kurulduğunu ifade eder. Metinlerdeki hegemonya bütüncül değildir, daima mücadele içinde karşısındakıyla vardır (Fiske, 1992: 93).

Yapılan çalışma kapsamında incelenilen gündüz kuşağı programlarının izleyici profili ele alınıp izleyicinin aktif yönü vurgulanmaya çalışılmıştır. Gündüz Kuşağı programları için önce gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde konunun daha çok kadınlar açısından ele alındığı görülmüştür. Aybike Sertbaş'ın (2017) "Türk Televizyonlarında Yayınlanan Gündüz Kuşağı Programlarında Mahremiyetin Dönüşümü", Emek Çaylı Rahte'nin (2010) "Kamusallık, Toplumsal Katılım ve Medya: Kadın Programları Etnografisi", Emre Eroğlu ve Enderhan Karakoç'un (2019) "Popüler Kültür Ürünü Olarak Evlilik Programları", Aybike Serttaş ve Hakan Gürkan'ın (2015) "Türkiye'deki Kadın İzleyicilerin Televizyon Programlarındaki Kadını Alımlaması" adlı çalışmaları gündüz kuşağı televizyon programı izleyici alımlamalarına örnek teşkil edecek nitelikte çalışmalardır.

Yeni medyanın yaygınlaşması ve televizyon programlarının sosyal medya hesapları oluşturması ile son zamanlarda izleyicisinin sosyal medya üzerinden izleme pratiklerine yönelik çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Fakat sosyal medya üzerinden gündüz kuşağı programlarının anlatı yapısının izleyici tarafından nasıl yorumlandığı yönünde benzer bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Tülay Şeker ve Ayşe Gül de Faveri (2019) "Televizyon ve Twitter Ortamında Bir Alımlama Analizi Denemesi: Çalar Saat ve #Hayırlıolsun Etiketini" adlı çalışmasında FOXTV'de yayınlanan Çalar Saat programının izleyici üzerindeki etkisi Twitter platformu üzerinden ölçülmüştür. Ece Ünür'ün (2016) Geleneksel Medya'nın Sosyal Medyayı Nasıl Kullandığına İlişkin Bir İnceleme: Dizilerin Twitter Kullanımı adlı çalışmada da izleyicilerin dizi, karakterler ve senaryo hakkında yapmış oldukları yorumlar ve diziyi gerçek hayata uyarlamaları gibi kriterler bazında bir içerik analizi yapılmıştır. Feyza Akınerdem'in (2012) "Yerli Dizi Anlatıları Ve İzleyici Katılımı: Uçurum Dizisini Ekişisözlük ve Twitter'la Birlikte İzlemek" çalışmasında Uçurum Dizisinin anlatı formu ele alınmış, izleyicilerin bu anlatıya Ekişisözlük ve Twitter sosyal medya platformu üzerinden nasıl katıldıkları incelenmiştir. Zehra Uzuner ve Mehpare Yağlıcı'nın (2014) "Sosyal Medyanın TV Dizilerinin İçeriğine Etkisi: Seksenler Dizisi" çalışmada da facebook üzerinden izleyici yorumları ele alınmış, izleyicinin anlatıma etkisi ölçülmüştür.

Yapılan bu çalışmalar da sosyal medya üzerinden izleyiciye yönelik çalışmalara örnek teşkil etmektedir.

2. Gündüz Kuşağı Programları ve Sosyal Medya Aracı Instagram

RTÜK kuşak programlarını “Toplumun değişik kesimlerinde izleyiciye yönelik bilgi, açıklama ve ilgi çekici canlı müzik parçaları ile oluşturulan; kısa, uygulanabilir bilgilerin yer aldığı; izleyicileri ilgilendiren şahsi ve sosyal konularla insanların ve toplumun günlük yaşayışından alınmış çeşitli unsurların, belirlenen amaç, hedef ve ilkelere uygun olarak bir veya birden fazla sunuş tekniği ile işlendiği, kendi içinde bir bütünlüğü olan program türü” olarak tanımlamaktadır (RTÜK,2013). Televizyon endüstrisinde önemli bir rolü olan gündüz kuşağı, 10.00-18.00 saatleri arasında geniş bir zaman diliminde yer alır. Bu karma niteliğindeki programların en yoğun izleyicileri de evde bulunma saatleri doğrultusunda ev kadınları, emekliler ve çocuklar olmuştur. Son birkaç yıldır izleyici talebiyle sayısı artan bu programlar, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuş, kadınlara yönelik yeni anlatı formatıyla popülerleşerek yerleşiklik kazanmıştır (Köker,2007:124).

Gündüz kuşağı televizyonu günlük alışkanlıklara uygunluk göstermektedir. Prime time programlardan farklı olarak gündüz kuşağında yayınlanan programlar daha çok radyo görevi görmektedir. İnsanlar ev işlerini yaparken ya da çocuk bakarken programları dinleyebilmektedir (Livingstone:83). Yemek, moda, kozmetik, çocuk bakımı, ev dekorasyonu, yaşam gibi alanlara yönelik yapılan bu programlar, daha çok gündüz ekran başında yer alan kadına yöneliktir. Bu nedenle yapımcılar, kadın izleyicinin ilgisini çekebileceği ve gereksinimlerini karşılayabilecek içerikleri daha çok tercih etmiştir. Bazen belirli bir sorunun katılımcılar ile tartışılarak bazen de uzman konuklar görüşleri ile sorunu çözmeye yardımcı olmayı amaçlayan bu programlar “kadın programları” olarak tanımlanmıştır (Tanrıöver vd., 2008:112).

Türsel özellikleri açısından gündüz kuşağı programları incelendiğinde farklı birçok türü içinde barındırdığını görmek mümkündür. Stüdyo izleyicisinin programlara aktif olarak katıldığı; sıradan ya da ünlü kişilerin gerçek yaşam öykülerine ve uzman görüşlere yer verildiği; pembe diziler gibi hafta içi her gün gündüz kuşağında yayınlanan kadın programları yapısı ve içeriğiyle kaynağını talk show, izleyici tartışma, bilgi-beceri, yarışma, trash TV ve reality show programları ve bu programların alt türlerinden almaktadır (İmançer, 2007:40). Eğlence, dramatik öğeler, herkesin düşüncelerini ifade etmesi, insanların birbirleriyle tanıştırılması, uzman konuk ve sanatçıların davet edilmesi, evlendirmelere vesile olunması, katılan konukların mahrem olan konuları rahatça dile getirilmesi, yer yer programlarda kavgaların görülmesi, sunucuların yaklaşımı gibi birçok içerik ve sunum şekilleri yabancı ülkelerdeki programlar ile benzerlik göstermektedir.

Türkiye’de gündüz kuşağında kadına yönelik ile program, 1939 da Ev Saati’dir. 1968 yılından itibaren ise kadının iyi anne, iyi eş, iyi ev hanımı rollerinin vurgulandığı çeşitli programlar yapılmıştır. Evdeki kadınlar yönelik olan *Ev İçi* (1970) adlı program ve 1972’li yıllardan itibaren ise tüm kadınlara yönelik hazırlanan programlar yapıldı. Bu programlar, kadınların gündelik hayat pratiklerine yönelik içerikteydi. 80’li yılların *Hanımlar Sizin İçin* ve *Çalışan Hanımlar Sizin İçin* yapımları da bu anlayışı devam ettirdi (Akbulut, 2006:101).

1980’li yıllardan itibaren kadının aile kimliği yerine, yetişkinlere genel olarak seslenen “Günaydın, Öğle Üzeri, Öğleden Sonra, Günün İçinden” gibi programlar yapılmıştır. Bunlar özellikle ev kadınlarının, günlük işlerine uygunluk gösteren programlardır. Yaşam, konut, emeklilik, toplum kuralları, çocuk, aile içi ilişkiler, ev ekonomisi, pratik bilgiler, beslenme, mutluluğun şartları gibi konulara yöneliktir (Saktanber, 2010:192 -193). Televizyondaki teknolojik gelişmelerin yaşmaya başladığı 1990’lı yıllarda ise bu format anlayışının ,arasındaki sınır ortadan kalkmış, türsel özellikler birbiri içine geçerek yeni türleri ortaya çıkarmıştır.

90’lı yıllar ile beraber ortaya çıkan bu yeni türler, eğitmek yerine eğlenceye ağırlık vermektedir. TRT yayıncılık anlayışının karşısına çıkan Türkiye’nin ilk özel televizyon kanalı olan Star TV, haber bültenleri, eğlence programları gibi tüm formatlarında değişikliğe gitmiştir. Bu yıllarda evdeki kadına yönelik özellikle gündüz kuşağında özel programlar yapılmaya başlanmış, kanalların sayısı çoğaldıkça bu tür programların çeşitliliğinde arttığı gözlenmiştir. Ev içi kadına yönelik hazırlanan bu programların tamamında iyi anne, iyi eş kavramlarının vurgulandığı içeriklere sahiptir. Yine bu yıllarda mutfak programları olan “*Sen Her Şeyi Düşünürsün*”, “*A La Luna*” “*Katılsana Yarışsana*” bu anlayışın örnekleri olmuştur. (Akça ve Akbulut, 2005 :47).

2000’li yıllarda ise özel televizyonlar, kar etme politikası ile hareket etmiş, kamu yayıncılığı anlayışının önüne geçmiştir. Bu kanallarda yayınlanan evdeki kadınlara yönelik programlarının içeriklerinde fazla bir değişim yapılmamış, programlar sadece kendi içinde alt türlere ayrılmış ve çeşitlenmiştir. Son yıllarda en çok tartışılan ve eleştirilere maruz kalan kadın programları olmasına rağmen ⁴ yerleşik değerleri sürdürüp kültür endüstrisinin bir ürünü olmaya devam etmektedir. Uzun süre devam eden bu programlar, oldukça yüksek izlenme oranlarına sahiptir.

İzleyicinin geleneksel medyadan yeni medyaya doğru kayması ile birlikte televizyon programları birçok sosyal medya platformunda yer almaya başlamış; gün içerisinde en çok izlenen gündüz kuşağı televizyon programları da bu akıma uyarak birçok takipçisi ile sosyal ağlarda yer almaya başlamıştır. Gündüz kuşağı programları, kullanıcıların yaygın olarak

⁴ <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/magazin/597805.aspx>. E.T.21.04.2019

kullandığı bu ağlardan Instagram aracılığı ile günlük ve anlık paylaşımlar yaparak program ile ilgili bilgiler ve detaylar paylaşma olanağı yakalarken; izleyiciler de anlık olarak duygu ve düşüncelerini iletebilme şansı yakalayabilmektedir⁵

2010 yılında Kevin Systrom ve Mike Krieger tarafından kurulan ve eskinin Polaroid'i ile dijitalin etkilerini bir araya getirerek ortaya çıkan mobil uygulaması Instagram, ilk yıllarda sadece IOS üzerinden ücretsiz olarak kullanılmaya başlamıştır. 2012 yılında Android işletim sistemine sahip akıllı telefonlarda kullanılan uygulama, günümüze kadar kısa sürede büyüyerek geniş kullanıcı kitlesi oluşturmuştur. İlk çıktığı yıllarda kullanıcılara sadece fotoğraf çekme ve paylaşma imkânı sunan Instagram, daha sonra özellikleri arasına video çekimini de eklemiştir. Oldukça ilgi çeken bu yenilik ciddi bir talep görmüş ve sadece 24 saatte 5 milyon video Instagram'a yüklenmiştir (Çetinkaya, A ve Cılızoğlu, G.Y, 2016: 169). Sürekli olarak kendini güncelleyerek yeni özellikler ortaya koyan Instagram, etiketleme, yer bildirimini yapabilmek, takip ettikleri hesapların beğenilerini ve en popüler Instagram hesaplarını görebilmek, takip edilen hesapların paylaşımlarına yorum yapabilmek özelliklerine sahiptir. Bu uygulama ile insanlar, birçok kişi ile iletişim kurabildiği gibi ilgi alanlarına göre de kişi ve sayfaları takip edebilmektedir.

Yaylagül'e göre (2009:119-120) izler kitlenin hepsi aynı olmamakla beraber, medya metinlerini okumada pasif değil aktif bir yapıya sahiptir. İzler kitlenin takip ettiği sosyal medya platformları da medyanın kullanımının katılımcı ve yorumlayıcı bir süreç olduğunu göstermektedir.

Sosyal medyada izleyiciler içerikleri çoğunlukla kendisi üretmektedir. Sosyal medyada üretilen bu farklı yapı geleneksel medyaya göre toplumun çoğunluğunu ortaya koymada daha elverişlidir. Her türlü fikir ve görüş yer aldığı gibi geleneksel medyadaki hâkim ideolojiyi de görmek mümkün olabilmektedir. Yapılan söylemler, toplumun sosyolojik, kültürel, politik ve örf ve adetleri etrafında şekillenmektedir (Vardal, 2015:140-141).

İzleyicinin de geleneksel medyadan yeni medyaya doğru kayması ile birlikte televizyon programları da birçok sosyal medya platformunda yer almaya başlamış, gün içerisinde en çok izlenen gündüz kuşağı televizyon programları da bu akıma uyarak birçok takipçisi ile bu sosyal ağlarda bir araya gelmiştir. Çalışma kapsamında yapılan incelemeler doğrultusunda gündüz kuşağı televizyon programlarını sosyal ağlarda takip eden takipçilerin en fazla Instagram hesabı üzerinde aktif olduğu gözlemlenmiştir. Programlar, bu Instagram aracılığıyla günlük ve anlık paylaşımlar yaparak takipçilerine program ile ilgili bilgiler ve detaylar paylaşırken, izleyiciler de anlık olarak duygu ve düşüncelerini iletebilme şansı yakalamaktadır.

3. Sosyal Medyada Yer Alan Gündüz Kuşağı Televizyon Programlarına Yönelik İzleyici Analizi

Çalışmada gündüz kuşağı televizyon programları takipçilerinin izledikleri televizyon programlarını hangi sosyal mecrada takip ettiğini gösteren istatistiklere yer verilmiştir. Yapılan incelemeler doğrultusunda gündüz kuşağı televizyon programlarını sosyal ağlarda takip eden takipçilerin en fazla Instagram hesabı üzerinde aktif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aşağıda verilen tablolarda 2020 dönemi gündüz kuşağı televizyon programlarının Facebook, Instagram ve Twitter sosyal medya hesapları ve takip ettiği kişi sayısı ile beraber 03.04.2020 tarihindeki paylaşımlara yönelik beğeni ve yorum sayıları yer almaktadır.

Tablo 1. Gündüz Kuşağı Televizyon Programlarının Sosyal Medya Hesapları ve Takip Sayısı

	Facebook	Instagram	Twitter
Çağla İle Yeni Bir Gün	6.459	8.009	-
Esra Erol'da	6.968	806B	28B
Doya Doya Moda	5.806	190B	-
Gelinim Mutfakta	7.125	182B	1.616
Gerçeğin Peşinde	45.092	51.5B	-
Kendine İyi Bak	7.257	40.4B	378

⁵Örnek: "Modelin saç ve makyajı sizce nasıl?" (Kuaförüm Sensin- 03.04.2020)⁵

Şu modelin hakkını yiyip durmayın. Artık ekran başında sinir krizi geçiriyoruz. Ailecek o nasıl bir saç ve makyaj. Sonra model şımarık, model kötü. Asıl kötü olan Saadet ve Ramazan. Bunca yıldır bu işi yapıyoruz diyorlar ama boş yapmışlar. Başka hiçbir şey değil. Takımı eleyin. Aleyne kalsın bence. Çok daha iyi bir performans sergileyecektir. Buna eminim.

Kuaförüm Sensin	-	165B	1.135
Müge Anlı ile Tatlı Sert	1.669.942	642B	18B
Müge ve Gülşen'le İkinci Sayfa	-	1.8M	331.6
Neler Oluyor Hayatta	1.164	24.3B	2.550
Yemekteyiz	6.488	314B	9.027
Zahide Yetişle	12.760	57.3B	7
Zuhal Topal'la Sofrada	114.559	385B	-

Tablo1 incelendiğinde bazı programların Twitter ve Facebook hesapları olmadığı ve fakat ele alınan bütün programların Instagram hesabı olduğu gözlenmektedir. İstatistiksel verilere bakıldığında takipçi sayısı olarak *Müge Anlı İle Tatlı Sert* programı Facebook resmi sayfası dışında en fazla takipçi sayısının Instagram hesaplarında olduğu görülmektedir. *Müge Anlı İle Tatlı Sert* programının diğer programlara göre daha önce yayın hayatına başlaması ve başladığı dönemde Facebook sosyal medya platformunun popüler olması takipçi sayısının fazla olmasında etken olduğu düşünülmektedir.

Tablodaki veriler doğrultusunda 1,8 Milyon takipçi sayısı ile *Müge ve Gülşen'le İkinci Sayfa* Instagram hesabının sosyal medyada en çok takip edilen gündüz kuşağı programı iken, *Müge Anlı ile Tatlı Sert* 1.6 milyon Facebook takipçi sayısı ile ikinci, *Esra Erol'da* Instagram 806 bin takipçi sayısı ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 2. Gündüz Kuşağı Televizyon Programlarının Facebook, Instagram ve Twitter Verileri

	Facebook			Instagram			Twitter		
	P	Y	L	P	Y	L	P	Y	L
Çağla İle Yeni Bir Gün	3	2	93	-	-	-	-	-	-
Esra Erol'da	81	2		16	4.672	214.455	1	106	3.800
Doya Doya Moda	-	-	-	11	4466	595.800	-	-	-
Gelinim Mutfakta	5	337	529	4	605	9631	-	-	-
Gerçeğin Peşinde	4	94	173	4	37	1741	1	-	3
Kendine İyi Bak	-	-	-	17	6	1412	1	-	-
Kuaförüm Sensin	-	-	-	16	2888	42.599	-	-	-
Müge Anlı ile Tatlı Sert	7	60	607	3	1103	273.474	4	21	170
Müge ve Gülşen'le İkinci Sayfa	-	-	-	5	5322	862.761	6	11	178
Neler Oluyor Hayatta	-	-	-	2	171	1670	1	22	31
Yemekteyiz	4	238	197	4	347	55.364	1	5	15
Zahide Yetişle	-	-	-	7	59	8215	-	-	-
Zuhal Topal'la Sofrada	4	553	1997	4	2693	99.888	3	34	64

Tablo 2'de gündüz kuşağı televizyon programlarının Facebook, Instagram ve Twitter hesapları üzerinden bir günlük paylaşım sayıları ile takipçilerin paylaşımlar üzerinden yapmış olduğu yorum ve like (beğeni) sayıları verilmiştir. Programların günlük yapmış oldukları paylaşım sayıları aynı olduğundan ve araştırmanın yapıldığı dönemdeki 03.04.2020 tarihli paylaşımlar dikkate alınmıştır. Tablo incelendiğinde programların sosyal medya hesaplarından Instagram platformunun en aktif olarak kullanılmaktadır. Bazı programlar Facebook hesaplarından paylaşım daha fazla yapmış olmasına rağmen, izleyicinin programların Instagram hesaplarında daha fazla paylaşım ve yorum yapmış olduğu gözlemlenmiştir. Buradan da izleyicilerin daha çok Instagram hesabı üzerinden programları takip ettiği söylemek mümkündür.

En çok takipçisi olan *Müge ve Gülşen'le İkinci Sayfa* programı Instagram hesabı, 5 paylaşım yapmasına rağmen 5 bin 322 yorum ve 862 bin 761 like alarak en çok takip edilen ve takipçilerin en fazla aktif olarak yer aldığı sosyal medya platformu olmuştur. İstatistiklere göre bazı kullanıcılar, yorum yapmayı tercih ederken bazı takipçilerin paylaşımları sadece beğenmekle yetindiği gözlenmiştir.

1.8M takipçisi olan *Müge ve Gülşen'le İkinci Sayfa* adlı magazin programının Instagram hesabı üzerinden bir gün içinde yapılan 5 paylaşımdan 86 bin 761'i beğeni alması, programların sosyal medya hesabı üzerinden sadece takip edilmeyip aktif olarak ne kadar etkin olduğunu da göstermektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Yapılan bu izleyici çalışmasında izleyicinin aktif rolünü ortaya koymak adına gündüz kuşağı televizyon programların facebook, Instagram ve Twitter hesapları incelenmiş, bu hesaplar üzerinden programların paylaşımları ve takipçilerin bu paylaşımlara yönelik yaklaşımları belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada öncelikli olarak takipçi sayısı, paylaşım ve yorum istatistiklerinden yola çıkarak daha çok hangi sosyal medya platformunun tercih edildiği ortaya koyulmuştur. Yapılan istatistikler neticesinde daha aktif olduğu ortaya konulan gündüz kuşağı televizyon programlarının "Instagram" hesabı üzerinden gerekli analizler yapılmıştır. Programların Instagram hesaplarındaki günlük paylaşım sayıları standart olduğu için tek bir gün üzerinden inceleme gerçekleştirilmiştir. Sosyal medyada hızlı bir veri akışı olduğundan bu inceleme, çalışmanın yapıldığı dönemde 03.04.2020 tarihindeki Çağla ile Yeni Bir Gün, Doya Doya Moda, Esra Erol da, Neler Oluyor Hayatta, Gelinim Mutfakta, Gerçeğin Peşinde, Gülşen'le İkinci Sayfa, Kendine İyi Bak, Kuaförüm Sensin, Müge Anlı ile Tatlı Sert, Yemekteyiz, Zahide Yetişle, Zuhal Topal'la Sofrada programların Instagram hesaplarındaki içerikler üzerine yapılmıştır.

Bu çalışmada metin ve konuşma gibi iletişimle ilgili her sürecin hangi egemen güç altında kodlandığı, nasıl yeniden ve tekrar üretildiğini ortaya koymaya çalışan Eleştirel Söylem Analizi Yöntemi tercih edilerek günlük ifadelerin ve metinlerin söylenme bağlamında irdelenmesi amaç edinilmiştir. Bu amaçla van Dijk'in makro ve mikro yapı olarak iki bölümden oluşan eleştirel söylem çözümlemesi modeli örnek alınmıştır.

Söylem Analizi

Metin merkezli olması ve farklı metinler üzerinde de uygulanabilmesinden ötürü ülkemizde özellikle sosyal medyada yapılan araştırmalarında, söylem analizi yöntemi kullanılmaktadır (Çomu ve Halaiqa, 2015, s.51). İzleyicilerin paylaşımlarındaki söylemlerden metni nasıl okuduğunu anlamak için nitel bir çalışma olan eleştirel söylem analizi yöntemi tercih edilmiştir. Çalışma için ele alınan gündüz kuşağı televizyon programlarının Instagram platformlardaki izleyici yorumları çevrimiçi, katılımsız gözlem ve metinsel veri toplama tekniği kullanılarak seçilmiştir.

Söylemde bireyler ifade etmek istedikleri anlamları, kullandıkları dil vasıtasıyla tarihsel ve kültürel bağlamda ortaya çıkarırlar. Farklı şekillerde karşımıza çıkan söylem, bazen egemen gücü temsil ederken bazen de pasif kalan tarafı haklı çıkarmaya çalışabilmektedir. Kullanılan dil ile bir olayı kapatabilme özelliği olabilirken başka bir olayı çözümleme alanı da oluşturabilmektedir (Foucault, 2014, s.120). Ayrıca söylem, kişilerin olayları algılayışı, onların ideolojisi hakkında bilgi veren bir yapıdır. Bu yapıyı oluşturan öğelerin parçalanarak incelenmesine de söylem analizi denilmektedir (Günay, 2018, s. 137). Nitel bir çalışma yöntemi olan söylem analizi, bireylerin düşüncelerini ve olaylara yaklaşımlarını anlamlandırmak için dili nasıl kullandıklarına odaklanmakta ve söylemin yapısını ve işlevlerini incelemekte, farklı kişilere ve zamana göre sonuçlarını tespit etmektedir. Van Dijk'e göre söylem çözümlemesinin belirli bir kalıbı yoktur. Fakat söylem çözümlemesinde dikkat edilecek noktalar vardır. Bunlar şu şekildedir:

- Söylemin bağlamını incelemek,
- Hangi grupların, iktidar ilişkilerinin ve itihafının bulunduğunu çözümlemek,
- Biz ve onlar hakkındaki olumlu ve olumsuz görüşleri ortaya çıkarmak,
- Önavsayımları ve ima edilenleri açığa çıkarmak,
- Kutuplaştırılmış grup kanaatlerini vurgulayan tüm biçimsel yapıyı incelemek

Bu çalışmada da T. Van Dijk'in metin ve konuşma gibi iletişimle ilgili her sürecin hangi egemen güç altında kodlandığı, nasıl yeniden ve tekrar üretildiğini ortaya koymaya çalışan eleştirel söylem analizi yöntemi tercih edilerek günlük ifadelerin ve metinlerin söylenme bağlamında irdelenmesi amaç edinilmiştir. Bu amaçla van Dijk'in makro ve mikro yapı olarak iki bölümden oluşan eleştirel söylem çözümlemesi modeli örnek alınmıştır. Van Dijk'in haber metinleri üzerine ortaya koyduğu "Eleştirel Söylem Çözümlemesi" şu şekildedir:

Makro Yapı

1. **Tematik Yapı**
 - a. Başlık/lar
 - b. Haber Girişi

1. Spotlar
2. Spot olmadığında haber metninin ilk paragrafı alınmalıdır. Haber tek paragraftan oluşuyorsa ilk cümle haber girişi alınabilir.

a) Fotoğraf

2. Şemantik Yapı

a. Durum

1. Ana Olayın Sunumu
2. Sonuçlar
3. Ardalan Bilgisi (önceki olay da dahil)
4. Bağlam Bilgisi

a) Yorum

1. Haber Kaynakları
2. Olay Taraflarının Olaya Getirdiği Yorumlar

Mikro Yapı

Sentaktik Çözümleme

- a. Cümle yapılarının aktif ya da pasif olması
- b. Cümle yapılarının basit ya da karmaşık olması

2. Bölgesel Uyum

- a. Nedensel ilişki
- b. İşlevsel ilişki
- c. Referansal ilişki

3. Sözcük Seçimi

4. Haber Retoriği

- a. Fotoğraf
- b. İnanıdırıcı bilgiler
- c. Görgü tanıklarının ifadeleri

Teun A. Van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi modelini kullanarak Türkiye'de yapılan çalışmalar belli bir sayıya ulaşmıştır. ⁶(Özen, 2020, s. 86-87). Yeni medya olarak tanımlanan sosyal medya platformlarındaki paylaşımlar ve izleyicinin bu paylaşımlara yönelik söylemleri, izleyicinin takip ettiği gündüz kuşağı televizyon programlarını nasıl alımladığını anlaşılması açısından önemlilik arz etmektedir. Bu amaçla yapılan çalışmada gündüz kuşağı sosyal medya platformlarındaki kullanıcıların söylemleri, van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi modelinden hareketle kategoriler oluşturularak yeni bir söylem çözümlemesi modeli ile ortaya koyulmuştur. Çalışma sonucunda ortaya çıkan model aşağıdaki gibidir.

Makro Yapı

- a) Başlık ve Bağlam Bilgisi
- b) Yorum

Mikro Yapı

1. Cümle Yapıları

- a) Cümle yapılarının aktif ya da pasif olması
- b) Cümle yapılarının basit ya da karmaşık olması

⁶ Türkiye Van Dijk modelini kullanarak yapılan araştırmaları açıklayan bir çalışma için bkz.Ertan Keskin,2004, s.391-405 E.T.02.09.2020.

2. Bölgesel Uyum

- a) Nedensel ilişki
- b) Referansal ilişki
- c) İşlevsel ilişki

3. Sözcük Seçimi

- a) İdeoloji
- b) İnanç
- c) Kültür ve Değer Aktarımı

4. Retorik Figürler

- a) duygusallaştırma
- b) benzetme
- c) ironi
- d) kinaye
- e) kanıtlama
- f) özdeşleme
- g) karşılaştırma
- h) görüş ve tutum belirleme
- i) hitap
- j) yineleme

5. Sözcüksel Tarz

Çalışmada gündüz kuşağı programlarının izleyici tarafından nasıl okunduğunu anlamlandırıldığını ortaya çıkarmaya yönelik benimsenen diğer bir yöntem ise veri toplama yöntemidir. Veri toplama yöntemi, araştırmacıya esneklik sağladığı için az yapılandırılmış görüşme tekniğidir. Çalışma kapsamında kullanılan görüşme tekniğinin tercih edilmesinin nedeni ise samimi bir sohbet ortamında gerçekleşen görüşmenin sonucunda katılımcının günlük hayat rutinleri hakkında ve izleme pratikleri hakkında bilgi edinmektir.

5. Bulgular

5. 1. Instagram'da Gündüz Kuşağı Televizyon Programları Takipçilerinin Paylaşımları Üzerine Yapılan Söylem Analizi

5. 1. 1. Makro Yapı

Teun A. van Dijk Eleştirel söylem çözümlemesinde Makro yapı başlığı, haberde işlenen temayı ortaya koyan, haber üretiminde kullanılan anlam şemasının incelenmesidir. Başlıklar, haber girişleri, ana olay, haber kaynakları, ardalın ve bağlam bilgisi, olayın taraflarının yorumları/değerlendirmeleri, fotoğraflar vb. unsurlar makro yapı içerisinde ele alınmaktadır (Özer, 2020; 87). Teun van Dijk'in söylem çözümlemesinden yola çıkılarak oluşturulan bu yeni söylem çözümlemesi modelinde makro yapı başlığı altında gündüz kuşağı televizyon programlarının sosyal medya hesapları altında yaptıkları paylaşımların başlıkları ve bu başlıklara yapılan yorumlar bağlam yapıları ile birlikte verilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

5. 1. 1. 1. Başlık ve Bağlam Bilgisi

"8 Aylık Bebeğini Evde Bıraktı! Sercan'a Kaçtı! Günler Sonra Didem Annesiyle Karşı Karşıya Geldi Didemin Son Kararı Ne Olacak? Didem Eve Dönecek Mi? Yoksa Sercan'la mı Gidecek?" (Esra Erol'da - 03.04.2020)⁷

⁷ E.T.10.07.2020

Verilen başlıkta 8 aylık bebeğini bırakıp giden bir anne ifadesi ile olay dramatize edilerek izleyicinin dikkati, çocuğunu bırakıp başka bir adama giden anneye çekilmeye çalışılmıştır. Başlığın devamında izleyici merak uyandıracak soru cümle yapıları kullanılarak izleyiciye programın sonuna kadar takipte kalın vurgusu yapılmıştır. Program akışını özetleyen başlık, olayın taraflarının olduğu görselle de desteklenmiştir.

“Onun neresini sevmiş bu kız yaa. Bunun kendine hayrı yok”

“Kızım yazık sana git annenın yanına”

“Bu oğlanın tipi tip değil kızım alenin yanına dön”(Esra Erol'da - 03.04.2020)⁸

İzleyici söylemlerinde çocuğunu ve eşini terk edip başka birine kaçmasının nedenini sorgulamazken, *“Bu oğlanın tipi tip değil,”* *“ çok çirkin bir adam ya”* *bu adamın bir suçu yok!! bu kızın bir doktora ihtiyacı var!!”* şeklinde kaçtığı kişinin fiziksel özelliklerine değinerek kaçmaya değer olmadığı yönünde yorumlar yapmıştır. Burada izleyici egemen okuma yapmamış, farklı bir bakış açısı sunarak yeni anlam üretmiştir. Bunu yaparken de alaylı bir dil kullanmış, cümlelerin sonuna koyduğu (!) ünlem işareti ile bu söylemini pekiştirmiştir.

“Modelin saç ve makyajı sizce nasıl?” (Kuaförüm Sensin- 03.04.2020)⁹ başlığı ve olayı anlatan görsel ile yarışmacıların yaptığı çalışmanın nasıl olduğu sorulmakta ve bu konu üzerinden takipçiler etkileşime çağırılmaktadır.

Şu modelin hakkını yiyip durmayın. Artık ekran başında sinir krizi geçiriyoruz. Ailecek o nasıl bir saç ve makyaj. Sonra model şımarık, model kötü. Asıl kötü olan Saadet ve Ramazan. Bunca yıldır bu işi yapıyoruz diyorlar ama boş yapmışlar. Başka hiçbir şey değil. Takımı eleyin. Aleyna kalsın bence. Çok daha iyi bir performans sergileyecektir. Buna eminim.

Takipçi, *“o nasıl bir saç ve makyaj. Sonra model şımarık, model kötü!! asıl kötü olan Saadet ve Ramazan. Bunca yıldır bu işi yapmışlar ama boş yapmışlar.”* ifadesi ile bir başlığa atıfta bulunarak yarışmacıların yapmış olduğu saç ve modelini beğenmediğini belirttiği bir bağlam yapısı oluşturmuştur. Böylece izleyici yorumu ile metne uyumluluk göstererek metnin izleyiciden istediği anlamdan uzak kalmamıştır. Ayrıca *“Ekran başında sinir kriz geçiriyoruz ailecek”* söylemi ile de program içeriğinin izleyiciyi etkilediği, izleyicinin egemen bakış ile metni yorumladığı gözlemlenmiştir.

5. 1. 1. 2. Yorum

Saçmalık. Öyle videolar çekiyorlar reyting alsın diye. Onlar da sanki kendilerinin kameradan haberi yokmuş gibi rol yapmaları yok mu ya. Önceleri izliyordum seve seve ama seyircide 5 yaşındaki çocuk değil sırf reyting almak için böyle saçma videolar çekmeyin artık. (Gelinim Mutfakta -03.04.2020)¹⁰

İzleyici, yarışma içinde izleyiciye sunulan video için gerçek dışı yorumu yaparak medya metinlerin giderek gerçekliğinin kaybolduğu yönündeki tartışmalara ve Hall'un çoklu okuma içinde bahsettiği metnin anlamını doğrudan kabullenmeyen muhalif okumaya atıfta bulunmuştur. *“Ama seyircide 5 yaşındaki çocuk değil sırf reyting almak için böyle saçma videolar çekmeyin artık.”* İzleyici bu söylemi ile de bilinçli ve her şeyin farkında olduğunu belirterek izleyici aktif rolünü ortaya koymuştur.

5. 1. 2. Mikro Yapı

Eleştirel Söylem analizi mikro yapısının çözümlenmesi; cümle yapıları, bölgesel uyum, sözcük seçimleri, retorik ve sözcüksel tarz başlıkları altında yapılmaktadır. Yapılan çalışma için uyarlanan Van Dijk eleştirel söylem analizinin mikro düzeyi sentaktik çözümlenmesinde izleyici yorumları cümle yapıları (aktif ya da pasif cümle, basit ve karmaşık cümle), bölgesel uyum (referansal, nedensel ve işlevsel), sözcük seçimleri (inanç, ideoloji ve kültür ve değer aktarımı), Retorik (duygusallaştırma, benzetme, ironi, kinaye, kanıtlama, özdeşleşme, karşılaştırma, görüş ve tutum belirleme, hitap, yineleme) ve sözcüksel tarz ana başlıkları ve alt başlıkları altında incelenmiştir.

5. 1. 2. 1. Cümle Yapıları

Çalışmada cümle yapıları aktif ya da pasif ve basit ya da karmaşık olmaları şeklinde ele alınmıştır.

5. 1. 2. 1. 1. Cümle Yapılarının Aktif ya da Pasif Olması

“Südüze farklı davranıyorlar kızlarla birlikte Emel'i yerden yere vuruyorlar. Gülerek konuşan Su var ya çok sinir. Onlara çok prim veriyorlar. Biz her şeyi görüyoruz. Emeli kimse takmıyor. Dur dur o da gruba hâkim olamadı.” (Doya Doya Moda -03.04.2020)¹¹

⁸ E.T. 10.07.2020

⁹ E.T. 17.07.2020

¹⁰ E.T. 20.07.2020

¹¹ E.T. 14.06.2020

"Artık gelinim mutfağın tadı kaçtı. Yarışma bulamadıkça eskileri gelip. alıp bizleri televizyondan uzaklaştırıyorlar. Hiç güzel değil. Yapmacık yapıyorlar." (Gelinim Mutfakta -03.04.2020)¹²

"Evet çok doğru yorumlar yapmışsınız arkadaşlar. Çok fazla kavgalar, saygısızlıkla dolu bence. Jüri üyeleri saygı değer insanlar. Kenan Bey Uğrkan Erez, Gülşah hanım. Seray hanımı modacı olarak tanımadık zaten. Daha önceki moda programı daha saygılı ve daha ölçülüydü. Yarışmacıların hepsi egosu yüksek, kendini beğenmiş gibi bugünkü yaptıkları. ." (Doya Doya Moda -03.04.2020)¹³

Biz her şeyi görüyoruz" ifadelerinde çoğul kullanan takipçiler, diğer izleyenlerin adına konuşarak söylemlerinde onlarında kendileri ile aynı düşüncede olduğunu dile getirirken, "evet çok doğru yorumlar yapmışsınız arkadaşlar" izleyici, diğer izleyenlerin söylemlerini destekleyerek katılımında bulunmaktadır. Bu cümlelerde kullanılan "biz" yapıları ile takipçiler, gerçekleşen olayların farkında olduğu bir izler kitle ortaya koyarken; "onlar-siz" söylemleri ile de medya metinlerindeki anlamlardan izleyicinin dikkate alınmadığı yönündeki olumsuz görüşlerini belirtmişlerdir.

"Müge Anlı açıklama yapın seyircinize çok üzgün seyirci, Bağımlıyız artık biliyorsun sana" (Müge Anlı ile Tatlı Sert-03.04.2020)¹⁴

"Programın başlamasını öyle istiyorum kii" (Müge Anlı ile Tatlı Sert-03.04.2020)¹⁵

"Hazır tüm Türkiye evdeyiz çalışmıyoruz. Keşke seni izleyebilsek tekrar olmasa" (Müge Anlı ile Tatlı Sert-03.04.2020)¹⁶

Mutlu (1999: 81), "Kullanım ve Doyumlar" yaklaşımına göre televizyonun aktif izleyicilerinin ihtiyaçları arasında kişisel ilişkiler; televizyon sayesinde başkalarıyla ilişki kurmak, yalnızlık duygusunun hafiflemesi olduğunu söyler. "Müge Anlı açıklama yapın seyircinize çok üzgün seyirci, Bağımlıyız artık biliyorsun sana, "programın başlamasını öyle istiyorum kii", "keşke seni izleyebilsek tekrar olmasa" ifadeleri ile sunucuya ve programa bağımlılıklarını dile getiren izleyiciler, "Kullanımlar Doyumlar" yaklaşımının bu sınıflandırmasına göndermede bulunmaktadır.

5. 1. 2. 1. 2. Cümle Yapılarının Basit ya da Karmaşık Olması

Paylaşımlarda günlük konuşma dilinin hakim olduğu basit cümle yapıları kullanıldığı gözlemlenmiştir. İzleyicinin kendi görüşlerini ifade ettiği kurallı olmayan bu cümlelerden informal bir iletişim şeklinin olduğu göze çarpmaktadır.

5. 1. 2. 2. Bölgesel Uyum

5. 1. 2. 2. 1. Nedensellik

"Neslihan için bir şey diyemem ama Reyhan hanımlardan çok sıkıldık. Lütfen Neslihan kendi kayınvalidesiyle gelsin. Reyhan Hanım yüzünde izlemeyi bırakacağız. Lütfen seyircileri dinleyin artık ne bu Reyhan sevdanız artık yeni yarışmacılar gelsin."(Gelinim Mutfakta-03.04.2020)¹⁷

Hakan Bey ağızınıza sağlık. Kendi adıma çok sevindim. Devletimize saygı çerçevesinde bakmanız o güzel yorumunuz harikaydı. Artık takipçinizim © (Neler Oluyor Hayatta-03.04.2020)¹⁸

"Seray sever çok sevimsiz gitsin bu programdan, bizi programdan iyice koparıyor, serayı çok antipatik ve yetersiz görüyorum. Programdan nefret etmek üzereyim. Neredeyse " (Doya Doya Moda-03.04.2020)¹⁹

"artık yersiz ve itici konuşmalarını kaldıramadığım için izlemiyorum. Herkes aynı anda izlemezse görürler o zaman." (Doya Doya Moda-03.04.2020)²⁰

İzleyici, yarışmacı nedeniyle programı izlemeyeceğini "Reyhan hanım yüzünden izlemeyi bırakacağız" şeklinde ifade etmektedir. "Devletimize saygı çerçevesinde bakmanız, o güzel yorumunuz harikaydı artık takipçinizim" şeklindeki yorumundan sunucunun ideolojik görüşü nedeniyle programın izlendiği anlamı ortaya çıkmaktadır. "Seray sever çok sevimsiz gitsin bu programdan, bizi programdan iyice koparıyor, serayı çok antipatik ve yetersiz görüyorum. Programdan nefret etmek üzereyim." "artık yersiz ve itici konuşmalarını kaldıramadığım için izlemiyorum." İzleyiciler yapmış oldukları bu yorumlar ile de Doya Doya Moda adlı yarışma programında jüri üyesi olarak yer alan Seray Sever'in konuşmaları

¹² E.T. 14.06.2020

¹³ E.T.14.06.2020

¹⁴E.T. 14.06.2020

¹⁵E.T. 14.06.2020

¹⁶E.T. 14.06.2020

¹⁷E.T. 18.06.2020

¹⁸E.T. 18.06.2020

¹⁹E.T. 18.06.2020

²⁰E.T.18.06.2020

ve tavırları nedeniyle programı izlemeyeceklerini öne sürmektedirler. Yapılan bu söylemlerde sunucunun, programı izlemede etkenliğini göstermektedir. İzleyici programı izlemedeki nedenselliği ortaya koyarak etkin izleyici rolünü pekiştirmektedir.

5. 1. 2. 2. Referansal Uyum

Eğer bu şekilde kalbini kırdığım varsa özür dilerim!

#MügeAnlıileTatlısert#MügeAnlı (Müge Anlı ile Tatlı Sert-03.04.2020)²¹

Sunucu Müge Anlı'nın programda daha önce yaptığı bir açıklamadan dolayı özrünü belirten videosu, *MügeAnlıtv* adlı resmi Instagram sosyal medya platformunda paylaşarak bu platformdaki takipçilere duyurulmuştur. İzleyicinin bu paylaşımına karşı kayıtsız kalmamış, referansal olarak görüşlerini dile getirmiştir. Bu söylemlerden Hall'un kodlama kodaçımıla modelinde açıkladığı şekilde izleyici, egemen okumalar yapabildiği gibi müzakereli ya da karşıt kodlarla da metni anlamlandırabilmektedir.

"Müge Anlı yine günah çıkarıyor. Doktorlara açıyor gibi konuşmalar yapıyor ama asla samimi değil. İnandırıcı değil. Batma iyice sus." (Müge Anlı ile Tatlı Sert-03.04.2020)²²

"Biz seni ve ne demek istediğini biliyoruz. Gündem böyle olmasa emin olun herkes herhangi bir doktorla olan kötü anısını anlatırdı. Kabul edelim. Çoğumuzun vardır bir doktorla kötü anısı. Şuan hepsine kolaylıklar diliyoruz. Allah'a emanet ediyoruz." (Müge Anlı ile Tatlı Sert-03.04.2020)²³

Takipçi *"Müge Anlı yine günah çıkartıyor, asla samimi değil, inandırıcı değil, batma sus."* diyerek sunucuya inanmadığını belirtirken, başka bir izleyici de *biz seni ve demek istediğini biliyoruz* sunucuya destek veren söylemi ile paylaşımına katılım sağlamaktadır.

5. 1. 2. 3. İşlevsel Uyum

İzleyici, *Gelinim Mutfakta* adlı yarışma programında kayınvalidelerin gelinlerin mutfakta yüzü takmasını eleştiren videosuna karşılık, gelinlerin yüzüğün dışında da hijyen kurallarına uymadıklarını ayrıntılı bir şekilde açıklayarak dile getirmiştir. *"Zaten hijyen denen bir şey yok. Saçlar açık darman duman. Takılar desen aynı. Mutfakta çalışan insan üzerinde hiçbir takı takamaz"* (Gelinim Mutfakta-03.04.2020)²⁴

diyerek mutfakta olması gereken hijyen kurallarına değinen izleyici, neden takı takılmaması gerektiğini *"Çünkü metal bütün mikrobu toplar."* şeklinde açıklamıştır. Benzer bir şekilde paylaşımında *"Saçlar desen gene aynı ne gelirse saçtan gelir. Saçların toplanması kafalarına bir ahçı şapkası takması lazım."* (Gelinim Mutfakta-03.04.2020)²⁵

ifadelerini kullanan izleyici, yapımcılar ve yarışmacılara yarışma da olsa kurallara uymaları gerektiği yönünde uyarısını yapmıştır.

5. 1. 2. 3. Sözcük Seçimi

5. 1. 2. 3. 1. İdeoloji

"Eskiden zevkle izliyordum. Ama son zamanlarda taraflı ve politik yanı ağır bastığı için seyretmeyi bıraktığım bir program. Propaganda yapıyor gibi algılıyorum. Bu da hoşuma gitmiyor. Oysaki program tarafsız olmalı bu politika programı değil."(Neler Oluyor Hayatta-03.04.2020)²⁶ ifadesi ile izleyici programda yansıtılan ideolojiden rahatsız olduğunu dile getirmektedir.

"Millet hastanelerde canıyla uğraşırken ve de evlere sağlığın korumak için kapanmışken onca "ekmeğe muhtaç" "işsiz" zavallı insanlarımız varken; sizler artistlerin milyonluk evleri ve gardolaplarını magazin diye bu zamanda program yapıyorsunuz" Üstelik S. Sarıkaya ve Cem Yılmaz'ın evlerinin önündeki çöp varilinin yanması çok mu önemli haber. (Neler Oluyor Hayatta-03.04.2020)²⁷

Yaptıkları paylaşımlarla gündeme atıftan bulunan izleyici, söylemlerinde ülkemizde yaşanan toplumsal sorunlara vurgu yaparak televizyon programlarının insanları gündemden uzak tutma ideolojisini eleştirmektedir.

²¹E.T.16.06.2020

²²E.T.16.06.2020

²³E.T.16.06.2020

²⁴E.T.05.06.2020

²⁵E.T.05.06.2020

²⁶E.T.11.06.2020

²⁷E.T.11.06.2020

"Devletimize saygı çerçevesinde bakmanız, o güzel yorumunuz harikaydı artık takipçinizim" Neler Oluyor Hayatta-03.04.2020)²⁸

şeklindeki izleyici yorumunda sunucunun ideolojik görüşünün programın izlenmesinde etken olduğu görüşü ortaya çıkmaktadır.

5. 1. 2. 3. 2. İnanç

"Hakan bey sizi çok ama çok seviyorum. Adam gibi adamsınız. Allah kelimesini hiç düşmüyör ağzınızdan. Doğru düzgün bir insansınız. Sizi kutluyorum" (Neler Oluyor Hayatta-03.04.2020)²⁹

İfadesinin yer aldığı izleyici, paylaşımında sunucu Hakan Bey'e "Allah" kelimesini ağzından düşürmediği için doğru düzgün bir insan olduğu yönünde sıfatlar yüklemektedir. Sunucunun inanca yönelik söylemleri izleyici tarafından beğenilerek destek görmüştür.

Dilek çok saygısızsın. Başını örtmüşsün Müslümanlığa sığar mı kaynananı kırmaya ayıp"(Gelinim Mutfakta-03.04.2020)³⁰

İzleyici, "başını örtmüşsün Müslümanlığa sığar mı kaynananı kırmaya ayıp" diyerek yarışmacıyı başörtü simgesi üzerinden eleştirmektedir. Yarışmacının davranışlarına yönelik yapılan bu tepkisel söylemden yarışmacının inancı sorgulanmaktadır.

5. 1. 2. 3. 3. Kültür ve Değer Aktarımı

"Programı seviyoruz ama yarışmacılar birbirleriyle saygı çerçevesi içine konuşmayı deneseler. Çocuklar da izliyor. Hem de şu anda insanların morale ihtiyacı var."(Kuaförüm Sensin-03.04.2020)³¹

Lütfen Gülşah Hanım oturuşuna dikkat etsin. Hoş istediği kadar şık giyinsin bir bayana yakışmayacak görüntü sergiliyor ayakkabı altını göstererek. Absürt bir şekilde bacak bacak üstüne atmak erkek vari. Çok itici duruyor. Sevgiler ☺ (Doya Doya Moda-03.04.2020)³²

İfadelerinde izleyici, yarışmacıların ekrandaki izleyiciye karşı daha saygılı olması yönünde uyarısını yaparak adab-ı muâşeret kurallarına dikkat çekmektedir.

Yazık ki ne yazık.Güya yemek programı. Yemek dışında her şey konuşuluyor. Bu mu Türk milleti?, benim bildiğim eve gelen misafir edeplidir. Tabi ev sahibi de. Bu bir yarışma eleştiri olmalı ama böyle edepsizce değil. Her şeyin bir güzel yolu var Zuhal Topal. (Zuhal Topal'la Sofrada-03.04.2020)³³

"Zuhaltoplallasofrada" resmi Instagram hesabı üzerinden seyirci "Bu mu Türk milleti?, benim bildiğim eve gelen misafir edeplidir. Tabi ev sahibi de." diyerek Türk milletinin özelliklerine dikkat çekmiştir. "bu bir yarışma eleştiri olmalı ama böyle edepsizce değil" ifadesi ile de yarışma içinde sergilenen davranışların Türk-kültür ve değerlerimizle bağdaşmadığı yönündeki söylemini dile getirmiş, Türk Milletinin özelliklerini açıklayarak söylemin işlevselliğini ortaya koymuştur.

5. 1. 2. 3. 4. Retorik

Retorik adlı başlıkta izleyicinin paylaştıkları yorumlardaki söylemler "dramatizasyon, ironi, benzetme, kinaye, kanıtlama, karşılaştırma, özdeşleştirme, görüş ve tutum belirtme, hitap ve yineleme gibi alt başlıkları altında incelenmiştir.

5. 1. 2. 3. 4. 1. Duygusallaştırma

"Yurtlarda Büyüdü. Ne Ananesi Nargül Ne Babası Ali Sahip Çıktı. Uğurcan'ın Tek İsteği Babasını Bir Kez Olsun Görebilmek."(Esra Erol'da-03.04.2020)³⁴

Esraeroldatv" insatgram hesabında programda yer alan konu ile ilgili olarak paylaşılan "Yurtlarda büyüdü. Ne ananesi Nargül ne babası Ali sahip çıktı. Uğurcan'ın tek isteği babasını bir kez olsun görebilmek!" şeklinde KJ ile olay dramatize edilerek izleyicinin etkilenmesi istenmiştir.

"İzleyici de yapmış olduğu geribildirim ile Esra Erol'da adlı televizyon programına konuk olarak katılan Uğurcan'ın hikâyesinden etkilendiklerini duygusal bir söylem ile belirtmişlerdir"

" Dün nasıl üzüldüm. Bu çocuk için nasıl kalbim acıdı. Nasıl ağladım.

²⁸ E.T. 11.06.2020

²⁹ E.T. 14.06.2020

³⁰ E.T. 14.06.2020

³¹ E.T. 14.06.2020

³² E.T. 14.06.2020

³³ E.T. 14.06.2020

³⁴ E.T. 15.06.2020

Allah kahretsin annesini Allahım." (Esra Erol'da-03.04.2020)³⁵

şeklinde duygusal bir paylaşım yaparak üzüntüsünü dile getiren izleyici, medyanın istediği etkileşime cevap vermiştir. Benzer bir şekilde Instagram hesabında duygusallaştırma, doğrudan sözlü ifadelerin yanı sıra görsel kodlamalarla (ağlayan Uğurcan'ın görüntüsü) yapılmıştır. Böylece izleyici ekran başına çekilmeye çalışılmıştır. İzleyici de bu kodu kodaçımlayarak "Ağlama kuzum. Seni ağlatanlar utansın. Pırlanta gibi delikanlısın maşallah. Gel ben sana bakarım annen olurum". (Esra Erol'da-03.04.2020)³⁶ diyerek Türk izleyicisinin duygusal ve merhametli yönünü ortaya koymuştur.

5. 1. 2. 3. 4. 2. Benzetme

Hayırlı sabahlar olsun teyzem, Allahım esirgesin sizi. Hakan bey yeğenime maşallah. (Neler Oluyor Hayatta-03.04.2020)³⁷

İzleyici "Teyzem", "Hakan Bey Yeğenime" ifadeleri ile program sunucu Hakan Ural'ı kendi ailesinden biri olarak gördüğünü ifade etmek isterken kendini teyze, sunucuyu ise yeğeni yerine koyarak bir tanımlama yoluna gitmiştir. İzleyici bu söylemleri ile sunucu ile aralarında nasıl bir bağ kurduğunu gözler önüne sermiştir.

5. 1. 2. 3. 4. 3. İroni

Müge Anlı ile Tatlı Sert programı takipçisi paylaşımında sunucu Müge Anlı'ya "Programın asıl aktörü sensin. Senin elinden kimse kurtulamaz" şeklinde vermek istediği anlamı "Bazen kaçasım var uzaklara aklıma sen geliyorsun beni bu bir şekilde bulur diye. Sen ne belasin öyle yaw." (Müge Anlı ile Tatlı Sert- 03.04.2020)³⁸ şeklinde ironi yaparak dile getirmektedir.

5. 1. 2. 3. 4. 4. Kinaye

Gelinim mutfakta takipçisi @fatih_urekk "nasılsınız? Bizleri soracak olursanız çok şükür iyi olmaya çalışıyoruz. İşte oturup sizin iyiden iyiye saçmalayan programdan uzaklaşıyoruz. Bir zamanlar gelinim mutfakta diye bir yarışma vardı. Artık yook. Canım kimi tutmak isterse o var." (Gelinim Mutfakta-03.04.2020)³⁹ paylaşımında sunucu ile karşılıklı sohbet ediyormuş gibi bir söylemle programı eleştirmektedir. "Canım kimi tutmak isterse o var." yorumu ile izleyici programın amacının dışına çıktığını, yarışmacılar arasında ayırım yapıldığı yönündeki görüşünü kinaye yapan bir dille anlatma yolunu seçmiştir. İzleyici, "İşte oturup sizin iyiden iyiye saçmalayan programdan uzaklaşıyoruz." ifadesiyle programın kendi ile uyummadığı noktada izlemeyi bırakabileceğinin de vurgusunu yapmıştır.

5. 1. 2. 3. 4. 5. Kanıtlama

"Senaryo bir program olduğu belli daha dün Reyhan Hanım başka bir gelinle gelseydin dedi. Bu gün Neslihan'ın ehtileri video yollamış. Zaten program haftalar öncesinden çekiliyor. Bugün izledik. Siz ne zaman izlediniz de video gönderdiniz?" (Gelinim Mutfakta-03.04.2020)⁴⁰

Takipçi "Gelinim mutfakta" programında geçen olayların kurgu ile yapıldığı ile ilgili düşüncesini ortaya koyarken kanıtlama yoluna gitmiştir. Takipçi, ifadeleri ile dikkatli bir izleyici profili ortaya koyarak aktif izleyici rolünü pekiştiren egemen okuma yerine muhalif okuma yapan izleyici modeline de atıfta bulunmaktadır.

5. 1. 2. 3. 4. 6. Özdeşleşme

Esra Erol'da adlı televizyon programı izleyicisi, takip ettiği instagram platformunda program konusu olan Cennet'in kocası ile kendi kocası arasında özdeşlik kurmuş ve bunu şöyle ifade etmiştir: "Cennet anlattığında kocasını aynı benim kocam haahaaha☺" (Esra Erol'da- 03.04.2020)⁴¹

Programda geçen kocasının cimri bir insan olduğu için evini terk etmesi yönündeki konuya izleyici kendi pencersinden bakmış ve kendi kocasının da benzer olduğu yönündeki düşüncesini paylaşmayı tercih etmiştir. İzleyici, özdeşlik kurarken programda anlatılan duygusal kodlara karşı, okumasında koyduğu gülücük ve gülme ifadeleri ile olaya farklı bir anlam yüklemiştir.

5. 1. 2. 3. 4. 7. Karşılaştırma

"Zuhal Topal'la Sofrada varken Doya Doya Moda izlemem tabi ki." (Doya Doya Moda-03.04.2020)⁴²

³⁵ E.T. 15.06.2020

³⁶ E.T. 15.06.2020

³⁷ E.T. 15.06.2020

³⁸ E.T. 15.06.2020

³⁹ E.T. 15.06.2020

⁴⁰ E.T. 15.06.2020

⁴¹ E.T. 15.06.2020

⁴² E.T. 15.06.2020

"3.30 denilen program 3.50 de başladı. Reytingler düşüyor bu saatte. Herkes FOX'a bakıyor." (Doya Doya Moda-03.04.2020)⁴³

İzleyici TV8 kanalında yayınlanan *Doya Doya Moda* adlı programı ve aynı saatte FOX TV ekranlarında yayınlanan *Zuhal Topal'la Sofrada* adlı başka bir televizyon programı arasında yaptığı tercihi karşılaştırma yoluna giderek anlatma yolunu seçmiştir. İzleyici: "*Zuhal Topal'la Sofrada varken Doya Doya Moda izlemem tabi ki 3.30 denilen program 3.50 de başladı. Reytingler düşüyor bu saatte. Herkes FOX'a bakıyor.*" şeklindeki ifadeleri ile gündüz kuşağında aynı saatlerde yayınlanan *Doya Doya Moda* ve *Zuhal Topal'la Sofrada* adlı programlar arasından *Zuhal Topal'la Sofrada* programını tercih ettiklerini belirtmektedirler. İzleyici ayrıca programı izlemede programın saatinin önemine de dikkat çekerek ekran karşısında bekletilirse izleyicinin kanal değiştirebileceğini söylemektedir.

5. 1. 2. 3. 4. 8. Görüş ve Tutum Belirtme

"*Bu kadınlar kudurdu tövbe estahfirullah*" (Esra Erol'da – 03.04.2020)⁴⁴

"*Biri bu kadınlara dur desin kaçan kaçana yazık ya*", "(Esra Erol'da – 03.04.2020)⁴⁵

"*Eskiden erkeklere yapardı. Şimdi kadınlar yapıyor. Normal bir şeymiş gibi de davranıyorlar.*" (Esra Erol'da – 03.04.2020)⁴⁶

İzleyici paylaşımında *Esraeroldatv* adlı Instagram hesabında programa katılan Fatma adlı konuğun, eşini bırakıp başka biri ile kaçmasına dayanak olarak kaçtığı kişinin bekar olmasını göstermesi yönündeki söylemini eleştirmiştir. Söz konusu programda verilen konuda mevcut toplumsal cinsiyet rolleri yeniden üretilmek istenmiş, fakat izleyici bu yeni role direnerek eleştirel bir söylem gerçekleştirmiştir. "*Bu kadınlar kudurdu tövbe estahfirullah. Biri bu kadınlar dur desin kaçan kaçana yazık yazık ya.*

Eskiden erkekler yapardı şimdi kadınlar yapıyor. Normal bir şeymiş gibi de davranıyorlar." izleyicin söylemlerinde kadına cinsiyetçi bir yaklaşım ile bakmıştır.

5. 1. 2. 3. 4. 9. Hitap Kullanımı

"*Ahh Mügee hayranım sana*"(Müge Anlı ile Tatlı Sert-03.04.2020)⁴⁷

"*Berat kandiliniz mübarek olsun Papatyam.*" (Müge Anlı ile Tatlı Sert-03.04.2020)⁴⁸

Fatih evlat senin için bile zor katlanıyoruz. Tımarhane format ama. Çok basitçe kavgalar."

(Gelinim Mutfakta-03.04.2020)⁴⁹

"*Zahide kızım, hocaya sorabilir misin benim baktığım kız var. Zekâti sadakayı, fitreyi ona verebilir miyim? Anne durumu iyi değil. Altı aylıktan beri yanımda kendi çocuğum gibi bakıyorum. Oğlum vefat edince Allah bunu bize yolladı. Allah'a şükür. Cumanız mübarek olsun.*"(Zahide Yetişle-03.04.2020)⁵⁰

İzleyici "*Ahh Müge*"- "*Papatyam*" "*Fatih Evlat*", "*Zahide Kızım*" ifadeleri ile sunucuya doğrudan samimi bir arkadaşı, aileden biri gibi seslenerek sunucuya karşı sevgi söylemlerini dile getirmişlerdir. İzleyiciler söylemlerine sevgi ve beğeni sözcükleri ile devam etmiş, programı izlerken izleyici karakter ile arasındaki duygusal bağı ortaya koymuştur.

5. 1. 2. 3. 4. 10. Yineleme

"*Sanki her gün tekrar programı gibi.. Bir olayda da bir adım ilerleyin artık el insaf. Hep aynı hep aynı...*" (Gerçeğin Peşinde-03.04.2020)⁵¹

"*Yeter Elif Elif Elif. İzlemeyi bıraktım.*"(Gelinim Mutfakta-03.04.2020)⁵²

Gerçeğin Peşinde programı takipçisi paylaşımında "*hep aynı hep aynı*" sözcüklerini kullanarak programda sürekli aynı şeylerin devam ettiği belirtmek istemiştir. *Gelinim mutfakta programı takipçisi de Yeter elif elif, elif*" ifadeleri ile programda yarışmacının sürekli ön planda tutulmasından rahatsız olduğu ve bu nedenle programı izlemeyi bıraktığını dile getirmiştir.

⁴³ E.T.15.06.2020

⁴⁴ E.T.15.06.2020

⁴⁵ E.T.15.06.2020

⁴⁶ E.T.15.06.2020

⁴⁷ E.T.15.06.2020

⁴⁸ E.T.15.06.2020

⁴⁹ E.T.15.06.2020

⁵⁰ E.T.15.06.2020

⁵¹ E.T.15.06.2020

⁵² E.T.15.06.2020

5. 1. 2. 3. 4. 11. Sözcüksel Tarz

“Hayırlı sabahlar olsun teyzem Allahım esirgesin sizi. Hakan Bey yeğenime maşlah subhanallah siz”
(Neler Oluyor Hayatta-03.04.2020)⁵³

Müge Anlı'ya kimse laf etmesin. Müge Anlı Allah seni başımızdan eksik etmesin. Sen Biratnesin. Seni çok seviyoruz. Sen birtanesin.” (Müge Anlı ile Tatlı Sert-03.04.2020)⁵⁴

Paylaşımlardaki kullanılan sözcüksel tarzlarda İslam dini inancının hâkim olduğu anlaşılma olup dua ve iyi dilek temennilerine yer verilmektedir. Bu temenniler, İzleyicinin sunucuya karşı kurduğu kuvvetli sevgi bağına yansımaktadır.

“Zahide hanım konuklarını bırak da konuşunlar şiştim TV başında.” (Zahide Yetişle- 03.04.2020)⁵⁵

“Bu programı izleyen otlar hala var hayatta. Düzmece reyting için senaryo çeviren üç beş kişi.” (Gelinim Mutfakta-03.04.2020)⁵⁶

İzleyicilerin metne tepki gösterme yolları, kavrama ve yorumlama süreçlerinin gerçekleşme şekli belirlemektedir. İzleyici de metinde verilen olayı ve kahramanları özümsemiş, onları gerçek olarak algılayarak metne uyum sağlamıştır. Programdaki kahramanlara tepkisini “uyuşuk” “suratsız bir gelin” “yüz karası” gibi birtakım sözcükler kullanarak yansıtmıştır. Başka bir izleyici de televizyon programını daha sorgulayıcı bir yaklaşımla okuyarak programı gerçek dışı bulmuştur. Okumayı izler kitle üzerinden yapan izleyici, söz ediminde “izleyen otlar” kelimesini kullanarak bir benzetme yapmıştır. İzler kitlenin bu tür programların düzmece olduğunun farkına varamamasını sorgulayan izleyici, egemen okumaya karşı muhalif okumaya atıfta bulunmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Yapılan çalışma sonucunda izleyicinin, bloggerlerin paylaşımına kayıtsız kalmayarak katılım sağladığı gözlemlenmiştir. İzleyici söylemlerinde pasif cümle yapılarına rastlanılmamış, kişiler özne olarak yorumlarını yapmışlardır. Söylemlerdeki günlük konuşma dili ile basit cümle yapıları, argo ifadeler, hitaplar gibi sözcüksel tarzlar, izleyicinin sosyal medya ortamında kendini rahat ve özgür hissettiğini göstermektedir.

İzleyiciler söylemleri ile diğer izleyici ve yapımcı üzerinde etkileşim yapabilmektedir. Yapılan yorumlarda izleyicilerinin birbirlerinden etkilendiği görülürken; isteklerin ve beklentilerin yerine getirilmemesi halinde programın izlenilmeyeceği yönünde yapımcıya yönelik tehditkâr söylemlere rastlanılmıştır.

Yapılan alan çalışması sonucunda gündüz kuşağı televizyon programlarının Instagram hesabındaki kullanıcı yorumlarında farklı yapıda her türlü fikir ve görüş yer aldığı gibi, geleneksel medyadaki hakim ideolojiyi de görmek mümkün olabilmektedir. Buna bağlı olarak izleyicinin sosyal medyanın anlık iletişimi destekleyen yapısı, tartışmaya açık bir platform olması ve içinde toplumsal ilişkileri barındırması nedeniyle gündüz kuşağı televizyon programlarını anlamlandırmasını daha net ortaya koyabildiğini söylemek mümkündür.

Çalışma kapsamında uygulanan eleştirel söylem analizi yöntemi tekniğinde izleyicinin program anlatısının izleyiciyi nasıl etkilediği ve izleyicinin verilen iletileri okuması başlık ve bağlam bilgisi, yorum, cümle yapıları (cümlelerin aktif ya da pasif oluşu, cümlelerin basit ya da karmaşık oluşu), bölgesel uyum (nedensel, işlevsel ve referans), sözcük seçimi (ideoloji, inanç, kültürel ve değer aktarımı), retorik (duygusallaştırma, benzetme, ironi, kinaye, kanıtlama, özdeşleşme, karşılaştırma, görüş ve tutum belirtme, hitap kullanımı, yineleme), sözcüksel tarz başlıkları altında incelenmiştir.

Sosyal medya geleneksel medyaya karşılık çift yönlü iletişim yönünü ortaya koyarak izleyicideki haz duygusunu harekete geçirmiş, izleyicinin hem metinde beliren hâkim anlamlar karşısında boyun eğmesini hem de onlara direnmesinde etken bir görev yapmıştır. Medyanın izleyiciye tanıdığı anlam üretebilme hazzı, izleyiciyi popüler kültür ürünleri karşısında istekli, hareketli ve etkin kılmıştır.

İzleyici, paylaşımlarında program anlatısını gerçek dışı bulması ve bunu kanıtlamaya gitmesi, iletilerin ideoloji, inanç ve kültürel ve değerlerine ters düştüğü yerde tepkilerini ortaya koyması ile Hall'un muhalif okumaya atıfta bulunmaktadır. Bunun yanı sıra izleyicinin program, sunucu, konuk ya da yarışmacıya karşı bağımlılığı ve anlatımın kurgusal yapısından etkilenmesi, izleyicinin hala egemenin altında okuma yaptığına da bir göstergesidir. İzleyici, ihtiyaçları ve beklentileri yönündeki metinleri okuması ile de müzakereci okuma yaptığı gözlemlenmiştir. Yapılan alan çalışması ile izleyicinin program metinlerini farklı anlamlandırmakta ve farklı okumalar yapabildiği görülmektedir. Fakat izleyici seçimlerinde etkin

⁵³ E.T.15.06.2020

⁵⁴ E.T.15.06.2020

⁵⁵ E.T.15.06.2020

⁵⁶ E.T.15.06.2020

ve özgür olsa da izleyici tercihlerini yönlendiren medya profesyonelleridir. İzleyici, medyanın sunduğu olanaklar dâhilinde programları sorgulamış ve eleştirmiştir. Sosyal medyanın vermiş olduğu katılım imkânı ile kısmen aktif okumalar gerçekleştirmiştir. Fakat bu okuma egemen okuma kadar dirençli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Akbulut, T.N. (2006). "Televizyonda Kadın". *Kadın Çalışmaları Dergisi*, 1, 100-106.
- Akça, B. E. ve Akbulut, H. (2008). "Kadın Programlarına Bir Bakış: Kadının Sesi ve Sizin Sesinizde Tür Anlatı ve Format". *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3. (1-2). 41- 73.
- Akınerdem, F.(2012). Yerli Dizi Anlatıları ve İzleyici Katılımı: Uçurum Dizisini Ekşisözlük ve Twitter'la Birlikte İzlemek. *Folklor/Edebiyat*. 72(4):77-90.
- Altunay, C. M. (2014). Televizyon Ekranından İnternet'e: Melez Bir Tür Olarak Sınıf 2010. *Selçuk İletişim*, , 8 (3): 247-267.
- Baudrillard, J. (1997). *Tüketim Toplumu*. (Çev. Hazal Deliçaylı-Ferda Keskin) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cangöz, İ. (1999). *Kitle İletişim Kuramlarında Etki Sorunsalı ve Bir İzleyici Araştırması*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basım ve Yayıncılık Anabilim Dalı. Yayınlanmış Doktora Tezi. Eskişehir.
- Çelik, H. (2009), *Televizyonda Yayınlanan Magazin Programlarında Tüketim Kültürü Olgusu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı. Yayınlanmış Doktora Tezi. Ankara.
- Çetinkaya, A., Cılızoğlu, G.Y. (2016). Sivil Toplum Örgütlerinin Instagram Kullanımı. *Asos Journal*, Y4, 27(4): 161-181.
- Çomu, T., Halaiqa, İ. (2015). Web İçeriklerinin Metin Temelli Çözümlemesi. Mutlu Binark (Der.), *Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri* içinde (ss.26-88). İstanbul: Ayrıntı.
- Eroğlu, E. ve Karakoç, E. (2019). "Popüler Kültür Ürünü Olarak Evlilik Programları". *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 159-181.
- Fiske , J. (1992). *Television Culture*, London: Routlege.
- Fiske .J. (2012). *Popüler Kültürü Anlamak*. İstanbul: Parşömenyayıncılık.
- Foucault M (2014) *Özne ve İktidar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Günay, D. (2013). *Söylem Çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Gürer, M. (2009). "Televizyonun Dili Üzerine Bir Çözümleme: Var Mısın Yok Musun". *Erciyes Dergisi*, Ocak, 119.
- İmançer, D. (2007). *Medya ve Kadın*. İstanbul: Ebabil.
- İmançer, D. (2007). *Medya ve Kadın*. İstanbul: Ebabil.
- Köker, E. (2007). Kadınların Medyadaki Hak İhlalleriyle Baş Etme Stratejileri. Sevda Alankuş (Der.), *Kadın Odaklı Habercilik* içinde (ss.149-166). İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Köker, E. (2007). Kadınların Medyadaki Hak İhlalleriyle Baş Etme Stratejileri. Sevda Alankuş (Der.), *Kadın Odaklı Habercilik* içinde (s.149-166). İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Mattelart, M ve A.(1998). *İletişim Kuramları Tarihi*. İstanbul: İletişim.
- Morley, D. (1980). *The Nationwide Audience: Structure and Decoding*. Londra: BFI.
- Morley, D. (1999). *Family Television*. London and New York: Routledge .
- Özer, Ö.(2006). Medyaya Yönelik Kuramsal Tanımlamalarla İlgili Muhabirlerle Yapılan Saha Araştırması. *Selçuk İletişim Dergisi*, 4(2), 41-51.
- Rahte, E. Ç (2010) "Kamusallık, Toplumsal Katılım ve Medya: Kadın Programları Etnografisi". *İletişim /Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını*, 13, 55- 84
- RTÜK, (2014). *Program Türleri Kod, Tanım ve Sınıflandırmaları*. Ankara: RTÜK
- Saktanber, A.(2010). Türkiye'de Medyada Kadın: Serbest Müsait Kadın veya İyi Eş Fedakar Anne. Şirin Tekeli (Der.), *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde (ss.187-226). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Sertbaş, A. ve Gürkan, H. (2015). "Türkiye'deki Kadın İzleyicilerinin Televizyon Programlarındaki Kadını Alımlaması". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1 (48), 91-111.
- Stevenson, N. (2008). *Medya Kültürleri*. İstanbul: Ütopya Yayınları.
- Şeker, T ve Faveri, A. (2019). Televizyon ve Twitter Ortamında Bir Alımlama Analizi Denemesi: Çalar Saat ve #Hayırlıolsun Etiket. *Global Media Journal TR Edition*, 9 (18) : 24-47.
- Tanrıöver, H.U. vd. (2008) *Medyada Kadınların Temsil Biçimleri Araştırması*. İstanbul: Mediz.
- Tanrıöver, H.U. vd. (2008) *Medyada Kadınların Temsil Biçimleri Araştırması*. İstanbul: Mediz.
- Tekinalp, Ş. ve Uzun, N.(2004). *İletişim Araştırmaları ve Kuramları*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Uzuner, Z. ve Yağlıcı, M. (2014, 10). "Sosyal medyanın TV dizilerinin içeriğine etkisi: Seksenler dizisi", İstanbul Ticaret Üniversitesi International Academic Conference' da Sunulmuş Bildiri, İstanbul.
- Ünür, E. (2016). Geleneksel Medya'nın Sosyal Medyayı Nasıl Kullandığına İlişkin Bir İnceleme: Dizilerin Twitter Kullanımı. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20 (1):153-170.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yaylağül, L. (2009). Yarışma Prgramları, Tüketim Kültürü ve Kültür Emperyalizmi Banu Dağtaş ve Erdal Dağtaş (Der.), *Medya, Tüketim Kültürü ve Yaşam Tarzları* içinde (ss.240-267). Ankara: Ütopya.

Televizyon Programları

- Coşkun, H. (Yönetmen). (2008). Müge Anlı İle Tatlı Sert. [Televizyon Yayını]. ATV.
- ATV. Erol, E. (Sunucu). (2015). Esra Erol'da. [Televizyon Yayını]. ATV.
- Tunç, Naim. (Yönetmen). (2008, -). Seda Sayan'la Yemekteyiz. [Televizyon Yayını]. TV8.
- Gültekin, V. (Yönetmen). (2018). Gelinim Mutfakta. [Televizyon Yayını]. Kanal D.
- Şimşek, V. (Yönetmen). (2018). Zuhal Topal'la Sofrada. [Televizyon Yayını]. FOX TV.
- Altındağ, A. (Yönetmen). (2019). Doya Doya Moda. [Televizyon Yayını]. TV8.
- Karasakal, D., Uzun, Ö.(Genel Koordinatör). (2019). Kuaförüm Sensin. [Televizyon Yayını]. Star TV.
- Özçelik, D. (Genel Koordinatör). (2018). Çağla Şikel ile Yeni bir Gün. [Televizyon Yayını]. FOX TV.
- Tuğrul, T. (Genel Koordinatör).(2018). Kendine İyi Bak. [Televizyon Yayını]. Show TV.
- Gönenç, C. (Genel Yayın Koordinatörü). (2019). Neler Oluyor Hayatta. [Televizyon Yayını]. Kanal D.
- Güner, T. (Genel Yönetmen). (2018). Müge ve Gülşen'e İkinci Sayfa [Televizyon Yayını]. Kanal D.

Extended Abstract

Aim and Scope

This study is important in terms of allowing the audience to deal with these types of television in the context of daily life and social communication. The aim of the study is to help the audience understand what kind of meaning they evaluate the events and to learn their contribution to the reproduction of the text.

Methods

In this audience study, Facebook, Instagram and Twitter accounts of daytime television programs were examined in order to reveal the active role of the audience, and the shares of the programs and the approaches of the followers towards these shares were tried to be determined. For this purpose, van Dijk's critical discourse analysis model, which consists of two parts as macro and micro structure, was taken as an example.

Findings

In the findings, it was observed that the audience participated in the bloggers' sharing by not being indifferent. Passive sentence structures were not encountered in the audience discourses, and people made their comments as subjects. The daily colloquial language and lexical styles such as simple sentence structures, slang expressions and addresses show that the audience feels comfortable and free in the social media environment.

Viewers can interact with other viewers and producers with their discourses. In the comments made, it is seen that the audience is influenced by each other; There were threatening statements against the producer that the program would not be watched if the requests and expectations were not fulfilled.

Conclusion

With the field study, it is seen that the audience can make different meanings of the program texts and make different readings. However, although the audience is active and free in their choices, it is the media professionals who direct the audience's preferences. The audience questioned and criticized the programs within the possibilities offered by the media. Partially active readings were made with the opportunity of participation provided by social media. However, it has been concluded that this reading is not as resistant as the dominant reading.

Sınıf Öğretmenlerinin Matematik Okuryazarlığı Öz-Yeterlikleri ve Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Düzeyleri Arasındaki İlişki

Investigation of The Relationship between Mathematical Literacy Self-Efficacy and Financial Literacy Attitudes and Behaviors of Primary School Teachers

Ahmet Oğuz Akçay¹, Muhammed Serhat Semercioğlu²

Öz

Bu çalışma ile sınıf öğretmenlerinin “matematik okuryazarlığı öz-yeterlik” (MOÖ) algılarını ve “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları” arasındaki ilişkiyi araştırmak amaçlanmıştır. Ayrıca bu değişkenlerin farklı demografik değişkenlere (cinsiyete, sınıf seviyesi, mesleki kıdem yılı ve eğitim düzeyleri) göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Bu kapsamda ilişkiel tarama modeli kullanılmıştır. 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Millî Eğitim Bakanlığına bağlı devlet ve özel okullarda çalışmakta olan 334 sınıf öğretmeni bu çalışmaya katılmıştır. “Matematik Okuryazarlığı Öz-yeterlik Ölçeği” ve “Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Ölçeği” veri toplama aracı olarak bu çalışmada kullanılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda sınıf öğretmenlerinin “matematik okuryazarlığı öz-yeterlik” puanlarının ortalama puanın üzerinde olduğu, finansal okuryazarlık tutum ve davranış düzeyleri düşük düzeyde bulunmuştur. Ayrıca matematik okuryazarlığı öz-yeterliliğin finansal okuryazarlık tutum ve davranışı anlamlı bir şekilde açıkladığı bulunmuştur. Bununla birlikte katılımcıların matematik okuryazarlığı öz-yeterlik düzeyleri ve finansal okuryazarlık tutum ve davranışları farklı değişkenlere göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığı parametrik fark testleri aracılığıyla incelenmiştir. Sonuçlar detaylı olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: matematik okuryazarlığı, finansal okuryazarlık, sınıf öğretmenliği, ilkökul

Abstract

The aim of this current study is to discover the relationships between “the mathematical literacy self-efficacy” and “financial literacy attitudes and behaviors” of primary school teachers. In addition, it is examined whether these variables differ according to different demographic variables (gender, class level, professional seniority and education levels). Based on these aims, the relational survey model was used. Third hundred thirty four primary school teachers participated in this study in the 2020-2021 academic year. “Mathematical Literacy Self-Efficacy Scale” and “Financial Literacy Attitude and Behavior Scale” were used as data collection tools. As a result of the findings, the “mathematics literacy self-efficacy” scores of the primary school teachers were above the average score and the financial literacy attitude and behavior levels were low. In addition, it was found that mathematical literacy self-efficacy significantly explains financial literacy attitude and behavior. The results are presented in detail.

Keywords: mathematical literacy, financial literacy, primary school teachers, elementary education

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: I22

Submitted: 23 / 06 / 2021

Accepted: 25 / 09 / 2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, aoguzakcay@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-2109-976X>

² Öğr. Gör. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, s.semrcioglu@gumushane.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-9689-0850>

Giriş

Öğrencilerin uluslararası bir sorun haline gelen yeterliliklerinden biri okuryazarlık yeterliliğidir. Okuryazarlık, öğrencilerin 21. Yüzyılın zorluklarıyla yüzleşmek için ihtiyaç duydukları temel yeterliliklerden biridir (Drew, 2012). Okuryazarlığın geleneksel tanımı, bireyin yaşamı hakkında kısa ve basit bir ifadeyi okuma ve yazma yeteneğidir (Krasny, 2013). Günümüzde okuryazarlık, sadece okuyabilmeye değil, aynı zamanda entelektüel olmaya ve karmaşık problemleri nasıl araştırıp çözeceğini bilmeye dönüşüyor. Bu nedenle, bireylerin topluma katılabilmesi için okuryazarlık esastır (Jailani vd., 2020).

Matematik okuryazarlığı ise OECD tarafından vurgulanan ve kişilerde olması gereken temel yetkinliklerden birisidir. Matematik okuryazarı olan birey çeşitli durumlarda ve bağlamlarda matematik problemlerine çözümler ortaya koyarken, çözerken ya da yorumlarken fikirleri etkili bir şekilde analiz edebilir, akıl yürütebilir ve iletebilir (OECD, 2006, 2011). Özellikle öğrencilerin matematik okuryazarlığının gelişimi; matematikteki özgüvenlerini ve yeterliliklerini etkileyecek, onları yükseköğretimde ve sınıf dışında matematiğin uygulanması ile gelecekteki öğrenimleri için hazırlayacaktır (OECD, 2013). OECD (2019) raporuna göre rutin olmayan matematiksel problemleri çözmek ve yorumlamak matematik okuryazarlığı ile mümkün olabilmektedir.

Matematik okuryazarlığı PISA testi ile ölçülen yetkinliklerden birisidir. PISA testleri, eğitim sistemlerinin öğrencileri gerçek yaşam durumlarına ne kadar iyi hazırladığını değerlendirmeyi amaçlayan karşılaştırmalı uluslararası testlerdir. PISA matematik okuryazarlığı testleri, 15 yaşındaki öğrencilerin okulda öğrendiklerini okul dışı ortamlara uygulama yeteneklerini değerlendirmeye çalışır. Suharta ve Suarjana (2018) matematik okuryazarlığının matematik öğrenmenin en önemli parçası olması gerektiğini belirtmiştir. Bu nedenle, Endonezya'nın PISA'ya katılımı henüz tatmin edici olmadığından, Endonezya'nın matematik okuryazarlığı konusunda sistematik olarak ve bir hükümet politika programı aracılığıyla yapılandırılmış bir kampanya başlatması gerektiğine inanmaktadırlar.

Ülkemiz matematik eğitim programının üzerinde durduğu önemli tutumlardan birisi de matematik okuryazarlığıdır. Matematiksel bilgilerin günlük hayatta kullanılıp, yaşamsal problem ve durumları sahip olunan matematik becerileri ile yorumlamak matematik okuryazarlığı ile doğru orantılıdır (Canbazoğlu ve Tarım, 2019). Bu bağlamda bakıldığında matematik eğitimi ile matematik okuryazarlığı ayrılmaz birer parçadır (Kabael ve Baran, 2019). Bir başka tanıma bakıldığında matematik okuryazarlığı, bireyin günlük yaşamda ihtiyaç duyduğu çoklu bağlamlarda matematiksel temelleri formüle etme, tanımlama, anlama ve uygulama konusundaki bireysel yeterlilikle ilgilidir (Kiuvara ve Witzel, 2014).

Matematik, ayrıca bireysel ihtiyaçların karşılanması için bir araçtır. Öyleyse, matematiğin sosyal ve kültürel ilgilerinin var olduğunu varsayarsak, okulda hangi matematiğin öğrenilmesi gerektiğini ve nasıl öğretileceğini düşünmemiz gerekir (Novak ve Tassell, 2017). Bu ilkelerin çıktıları, özellikle matematiğin yararlılığı açısından ve okullarda matematik öğrenmek için önemlidir. Sonuç olarak matematik eğitiminin, bilimin önemli temellerinden biri olduğunu göstermektedir (Umay, 2003).

Matematik okuryazarlığının öneminin artmasıyla birlikte bütün bireylerin finansal kararlar almak zorunda olduğu gerçeği de finansal okuryazarlığın önemini artırmaktadır. Finansal okuryazarlık bütçeleme, para ve faiz hesaplamaları, gelir-gider dengesinin oluşturulması gibi matematiksel becerileri de içerisinde barındıran süreçleri kapsamaktadır. Bu noktada OECD raporlarında geçen finansal okuryazarlık tanımı, kişilerin finansal ürünler ve hesaplamalar hakkında bilgi sahibi olmasını ve finansal riskler/alternatifler arasında tercihte bulunulması gibi becerileri içerir. Ayrıca PISA (2012) sonuçlarına göre katılımcıların (4. ve 8. sınıf) matematik beceri arttıkça finansal okuryazarlık becerilerinin de arttığı gözlenmiştir (OECD, 2014).

Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programına göre (PISA), finansal okuryazarlığı; bireysel ya da toplumsal finansal refahı sağlamak için finansal bilgiye sahip olma, riskleri değerlendirme ve problemleri çözme becerisi olarak tanımlamaktadır (OECD, 2014). Bir başka tanıma göre finansal okuryazarlık; bireylerin tasarrufa yöneltilmesi ve yapılan tasarrufun doğru bir şekilde değerlendirilmesi sürecidir (Atkinson ve Messy, 2013). Ayrıca yapılacak tasarrufun kişinin emeklilik hayatı için de oldukça önemli olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Literatür incelendiğinde, emekli nüfusunun dörtte birinin yoksulluk sınırının altında emekli maaşı aldığını belirlememiştir (Karadeniz ve Durusoy, 2013). Kısaca düşünüldüğünde finansal okuryazarlık, kişilerin finansal kavramları ve süreçleri anlayabilme süreçleridir, denilebilir. Yine OECD bünyesinde kuruluşmuş olan "Finansal Eğitime Yönelik Uluslararası İşbirliği" topluluğu farklı ülkelerdeki finansal okur yazarlık düzeylerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda yapılan anket sonuçlarına göre katılımcı ülkeler arasında yüksek finansal okuryazarlık düzeyine ulaşanların oranı %50'yi bulmamaktadır. Bu çalışmaya ülkemiz dahil olmamıştır. Genel olarak bakıldığında OECD ülkeleri ve OECD dışında kalan ülkelerin düşük finansal okuryazarlık durumuna sahip oldukları yapılan araştırmalarla tespit edilmiştir.

Ülkemizde öğrenim gören öğrencilerin ilk dört yılına ait matematik öğretim programında; finansal okuryazarlıkla ilgili farklı sınıflara ait doğrudan 3 adet, dolaylı olarak (doğal sayılarla dört işlem, problem çözme, tablo ve şekil grafiği oluşturma alt öğrenme alanı) birçok öğrenme çıktısı bulunmaktadır (TTKB, 2009). Matematik dersi haricinde bakıldığında ise hayat

bilgisi (7 adet), sosyal bilgiler (6 adet), Türkçe dersi ve Fen bilimleri öğretim programında (1'er adet) finansal okuryazarlığa yönelik kazanımların olduğu söylenebilir (Güvenç, 2017).

Bu çalışmanın amacı sınıf öğretmenlerinin matematik okuryazarlığı öz-yeterlik algılarını belirlemek ve finansal okuryazarlık tutum ve davranış aralarındaki ilişkiyi araştırmaktır. Bu doğrultuda aşağıda yer alan sorular cevaplanmıştır:

1. Katılımcıların “matematik okuryazarlığı öz-yeterlik” algıları nasıldır?
2. Sınıf öğretmenlerinin “matematik okuryazarlığı öz-yeterlik” algıları
 - Cinsiyet
 - Okuttukları sınıf seviyesi
 - Mesleki kıdem yılı
 - Eğitim düzeyi, değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
3. Katılımcıların “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları” ne düzeydedir?
4. Sınıf öğretmenlerinin “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları”
 - Cinsiyet
 - Okuttukları sınıf seviyesi
 - Mesleki kıdem yılı
 - Eğitim düzeyi, değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
5. Katılımcıların “matematik okuryazarlığı öz-yeterlik” algıları ile “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları” arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

1. Yöntem

Bu çalışmada, sınıf öğretmenlerinin “matematik okuryazarlığı öz-yeterlik” (MOÖ) algıları ile “finansal okuryazarlık tutum ve davranış” düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek için ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. “İlişkisel tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını belirlemeyi amaçlayan tarama yaklaşımına denir. İlişkisel tarama modelinde, değişkenlerin birlikte değişip değişmediği; değişme varsa bunun nasıl olduğu saptanmaya çalışılır” (Karasar, 2011).

1.1. Çalışma grubu

Çalışmanın örneklem grubu 2020-2021 eğitim-öğretim yılında MEB bünyesindeki okullarda görev yapan gönüllü sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır. Katılımcıların seçiminde uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tablo 1’de katılımcılara ait demografik bilgileri verilmiştir.

Tablo1. Sınıf Öğretmenlerinin Demografik Özelliklerine İlişkin Dağılımlar

Demografik Özellikler		n	%	Toplam
Cinsiyet	Erkek	142	42.5	334
	Kadın	192	57.5	
Okutulan Sınıf Seviyesi	1	94	28.1	334
	2	77	23.1	
	3	70	21.0	
	4	93	27.8	
	Mesleki Kıdem Yılı	5 yıl ve altı	79	

	6-10 yıl	46	13.8	
	11-15 yıl	111	33.2	334
	16-20 yıl	28	8.4	
	21 yıl ve üstü	70	21.0	
Medeni Durum	Evli	216	64.7	334
	Bekar	118	35.3	
Eğitim Düzeyi	Lisans	288	86.2	334
	Lisansüstü	46	13.8	

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında veri toplamak için üç bölümden oluşan online form hazırlanmıştır. Birinci bölümde sınıf öğretmenlerinin demografik bilgileri belirlemek için öğretmen bilgi formu kullanılmıştır. İkinci bölümde, "Matematik Okuryazarlığı Öz-yeterlik Ölçeği" (Özgen ve Bindak, 2008) ve üçüncü bölümde ise "Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Ölçeği" (Sarigül, 2015) kullanılmıştır. Her iki ölçeğin araştırma kapsamında kullanımı konusunda sorumlu yazarlardan gerekli izinler alınmıştır.

"Matematik Okuryazarlığı Öz-yeterlik Ölçeği" tek faktörlü beşli likert tipi bir ölçek olup 25 maddeden oluşan tek boyutlu bir ölçektir. Ölçek 21 olumlu madde ve 4 olumsuz maddeden oluşmakta ve "Tamamen katılıyorum", "Katılıyorum", "Kararsızım", "Katılmıyorum" ve "Tamamen katılmıyorum" seçeneklerini içermektedir. İlgili ölçeğin iç tutarlılığı Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı ölçeğin tamamı için .942 olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 933 olarak bulunmuştur. Kayış (2009), Cronbach alfa güvenilirlik katsayısının 0,60'dan büyük olmasının ölçeğin çalışma grubu için güvenilir bir ölçek olduğunu belirtmiştir. MOÖ ölçeğinden alınabilecek puan 25 ile 125 arasındadır. İlgili ölçekten alınacak yüksek puan sınıf öğretmenlerinin MOÖ düzeylerinin yüksek olduğunu düşük puan ise sınıf öğretmenlerinin MOÖ düzeylerinin düşük olduğunu belirtmektedir.

"Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Ölçeği" dört faktörden oluşan beşli likert tipi bir ölçek olup 14 maddeden oluşmaktadır. İlgili ölçeğin iç tutarlılığı Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,72'dir ve bu çalışmada ise 685 olarak bulunmuştur ve bu ölçek çalışma grubu için güvenilir olduğunu belirlenmiştir (Kayış, 2009).

1.3. Veri analizi

Çalışma kapsamında araştırma sorularını cevaplamak için SPSS programı kullanılmıştır. Verilerin analiz işlemine başlanmadan önce, verilerin normal dağılım olup olmadığını belirlemek için çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerleri +1.5 -1.5 arasında bulunmuştur ve çalışma kapsamında elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir (Tabachnick and Fidell, 2013) (Tablo 2 ve Tablo 3).

Veriler normal dağılım gösterdiği için ölçeklerden alınan puanların demografik değişkenler açısından incelenmesinde fark testlerinden bağımsız örneklem t-testi (iki grup için) ve tek yönlü ANOVA (üç ve daha fazla gruplar için) testleri uygulanmıştır. Katılımcıların "Matematik Okuryazarlık Öz-yeterlikleri" ile "Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranışları" arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere normal dağılım gösteren verileri için olan Pearson korelasyon analizi yapılmıştır ve sınıf öğretmenlerinin "Matematik Okuryazarlık Öz-yeterliklerinin" "Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranışlarını" ne kadar açıkladığını belirlemek için ise basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

2. Bulgular

2.1. Matematik Okuryazarlığı Öz-yeterlik Algılarına Ait Bulgular

Araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin MOÖ puanlarına ilişkin istatistiksel bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların MOÖ Puanlarına Ait İstatistiksel Bilgiler

	<i>N</i>	\bar{x}	<i>SS</i>	$Sh_{\bar{x}}$	Min.	Max.	Skewness	Kurtosis
MOÖ	334	93.06	12.51	.68	48.00	125.00	-.546	1.15

Tablo 2 incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin MOÖ ilişkin algılarını ifade eden puanların aritmetik ortalamaları 93.06 olarak görülmektedir. Bu durum sınıf öğretmenlerinin MOÖ algılarının ortalamasının üstünde olduğunu göstermektedir. Ayrıca normal dağılım durumlarını açıklayan çarpıklık basıklık değerleri verilerin normal dağıldığını göstermektedir.

Sınıf öğretmenlerinin MOÖ algıları cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir şekilde değişip değişmediğini tespi etmek için uygulanan bağımsız örneklem t-testi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

	Gruplar	<i>N</i>	\bar{x}	<i>SS</i>	$Sh_{\bar{x}}$	<i>t</i> Testi		
						<i>t</i>	<i>Sd</i>	<i>p</i>
MOÖ	Kadın	192	92.31	12.24	.88	1.28	332	.201
	Erkek	142	94.08	12.85	1.07			

Elde edilen istatistiksel sonuçlara göre, sınıf öğretmenlerinin MOÖ algıları cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>.05$). Bununla birlikte erkek katılımcıların MOÖ algıları ($\bar{x}=94.08$) kadın katılımcıların MOÖ algılarına göre bir miktar yüksek bulunmuştur ($\bar{x}=92.31$).

Aşağıda yer alan Tablo 4'te sınıf öğretmenlerinin MOÖ puanlarının okutulan sınıf seviyesi değişkenine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen ANOVA sonuçları sunulmuştur.

Tablo 4. Okutulan Sınıf Değişkenine göre ANOVA Sonuçları

	<i>f</i> , \bar{x} ve <i>SS</i> Değerleri				ANOVA Sonuçları					
	Grup	<i>N</i>	\bar{x}	<i>SS</i>	Var. K.	<i>KT</i>	<i>Sd</i>	<i>KO</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
MOÖ	1. sınıf	94	89.39	13.28	G.Arası	1880.94	3	626.98	4.12	.007
	2.sınıf	77	94.34	4.48	G.İçi	50247.61	330	152.27		
	3.sınıf	70	93.67	5.32	Toplam	52128.51	333			
	4.sınıf	93	95.28	4.31						

Elde edilen istatistiksel sonuçlara göre, sınıf öğretmenlerinin MOÖ algılarında okutulan sınıf seviyesine göre anlamlı farklılık saptanmıştır ($F=4.12$; $p<.05$). Tespit edilen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için tamamlayıcı post-hoc analiz tekniği uygulanmıştır. Varyansların homojen olmasından dolayı yaygınlıkla kullanılan Scheffe analiz tekniği tercih edilmiştir. Yapılan Scheffe testi sonucuna göre, 4. sınıf ve 1. sınıf öğretmenlerinin MOÖ algıları arasında anlamlı fark bulunmuştur ve bu fark 4. sınıf lehine istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=.007$).

Tablo 5'te sınıf öğretmenlerinin MOÖ algılarının mesleki kıdem yılı değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen ANOVA testi analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. Mesleki Kıdem Yılı Değişkenine göre ANOVA Sonuçları

	<i>f</i> , \bar{x} ve <i>SS</i> Değerleri				ANOVA Sonuçları					
	Grup	<i>N</i>	\bar{x}	<i>SS</i>	Var. K.	<i>KT</i>	<i>Sd</i>	<i>KO</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
MOÖ	< 5	79	93.73	12.42	G.Arası	163.78	4	408.94	2.665	.033
	6-10 yıl	46	93.39	12.62	G.İçi	50492.77	329	153.14		
	11-15 yıl	111	95.08	12.18	Toplam	52128.55	333			
	16-20 yıl	28	87.42	11.58						
	21>	70	91.15	12.51						

Elde edilen istatistiksel sonuçlara göre, sınıf öğretmenlerinin MOÖ algılarında mesleki kıdem yılı değişkenine göre anlamlı farklılık saptanmıştır ($F=2.66$; $p<.05$). Scheffe testi sonucuna göre, 11-15 yıl ve 16-20 yıl tecrübesi olan sınıf öğretmenlerinin MOÖ algıları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ve bu fark 11-15 yıl tecrübesi olan sınıf öğretmeni lehine istatistiksel olarak düzeyinde anlamlıdır ($p=.037$).

Katılımcıların MOÖ algılarının eğitim düzeyi değişkenine göre bağımsız örneklem t testi sonuçları Tablo 6'de verilmiştir.

Tablo 6. Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

	Gruplar	N	\bar{x}	SS	Sh \bar{x}	t Testi		
						t	Sd	p
MOÖ	Lisans	288	92.51	12.36	.72	-2.01	332	.045
	Lisansüstü	46	96.50	13.00	1.09			

Tablo 6 incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin “matematik okuryazarlığı öz-yeterlik” algıları eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir ($p<.05$). Lisansüstü eğitimini tamamlamış sınıf öğretmenlerinin “matematik okuryazarlığı öz-yeterlik” algıları lisansını tamamlamış sınıf öğretmenlere göre anlamlı şekilde daha yüksek olarak bulunmuştur.

2.2.Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Puanlarına Ait Sonuçlar

Araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin finansal okuryazarlık tutum ve davranışlarına ilişkin istatistiki bilgiler Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Puanlarına Ait İstatistiki Bilgiler

	N	\bar{x}	SS	Sh \bar{x}	Min.	Max.	Skewness	Kurtosis
Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış	334	31.11	6.33	.35	16.00	55.00	.323	.417

Tablo 7 incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları”na ilişkin aritmetik ortalamaları 31.11 olarak görülmektedir. Bu durum sınıf öğretmenlerinin “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları” ortalamasının altında bulunmuştur ve düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Ayrıca normal dağılım durumlarını açıklayan çarpıklık basıklık değerleri, verilerin normal dağıldığını göstermektedir.

Tablo 8. Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	N	\bar{x}	SS	Sh \bar{x}	t Testi		
						t	Sd	p
Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış	Kadın	192	31.68	6.75	.48	-1.93	332	.48
	Erkek	142	30.34	5.65	.47			

Tablo 8 incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları” cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p>.05$). Bununla birlikte kadın sınıf öğretmenlerinin “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları” ($\bar{x}=31.68$) erkek sınıf öğretmenlerine göre ($\bar{x}=30.34$) az miktarda yüksek bulunmuştur.

Aşağıda yer alan Tablo 9’da sınıf öğretmenlerinin “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları”nın okutulan sınıf seviyesi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen ANOVA sonuçları sunulmuştur.

Tablo 9. Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Puanlarının Okutulan Sınıf Değişkenine göre ANOVA Sonuçları

f, \bar{x} ve SS Değerleri					ANOVA Sonuçları					
	Grup	N	\bar{x}	SS	Var. K.	KT	Sd	KO	F	p
Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış	1. sınıf	94	31.11	6.34	G.Arası	88.34	3	29.48	.732	.533
	2.sınıf	77	30.25	5.38	G.İç	13267.34	330	40.20		
	3.sınıf	70	31.67	6.93	Toplam	13355.68	333			
	4.sınıf	93	31.42	6.61						

Elde edilen istatistiksel sonuçlara göre, sınıf öğretmenlerin “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları” okutulan sınıf seviyesi değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılık göstermemektedir ($F=.732$; $p>.05$).

Sınıf öğretmenlerinin “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları”nın mesleki kıdem yılı değişkenine göre anlamlı farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen ANOVA sonuçları Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10. Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Puanlarının Mesleki Kıdem Yılı Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

	f , \bar{x} ve ss Değerleri				ANOVA Sonuçları					
	Grup	N	\bar{x}	ss	Var. K.	KT	Sd	KO	F	P
Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış	< 5	79	31.01	46.40	G.Arası	149.89	4	13.974	.934	.445
	6-10 yıl	46	29.72	5.66	G.İç	13205.79	329	22.414		
	11-15 yıl	111	31.23	6.28	Toplam	13355.68	333			
	16-20 yıl	28	32.46	5.23						
	21>	70	31.43	7.11						

Elde edilen istatistiksel sonuçlara göre, sınıf öğretmenlerin “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları” mesleki kıdem yılı değişkenine göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir ($F=.934$; $p>.05$).

Sınıf öğretmenlerinin “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları”nın eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen ANOVA sonuçları Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11. Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Puanlarının Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	N	\bar{x}	ss	$Sh_{\bar{x}}$	t Testi		
						t	Sd	p
Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış	Lisans	288	31.39	6.23	.36	1.99	332	.047
	Lisansüstü	46	29.39	6.78	.99			

Tablo 11 incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları” eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı bir şekilde değiştiği belirlenmiştir ($p<.05$). Lisansüstü eğitimini tamamlamış sınıf öğretmenlerinin “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları” lisans mezunu sınıf öğretmenlere göre anlamlı şekilde daha yüksektir.

Sınıf öğretmenlerinin “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları”nın medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen ANOVA sonuçları Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Puanlarının Medeni Durum Değişkenine Göre Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

	Gruplar	N	\bar{x}	ss	$Sh_{\bar{x}}$	t Testi		
						t	Sd	p
Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış	Evli	216	30.78	6.18	.42	-1.27	332	.19
	Bekar	118	31.72	6.58	.60			

Tablo 12 incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları” medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>.05$). Bununla birlikte bekar sınıf öğretmenlerinin “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları” ($\bar{x}=31.72$) evli sınıf öğretmenlere göre ($\bar{x}=30.78$) az bir miktar yüksek bulunmuştur.

2.3. Sınıf Öğretmenlerinin Matematik Okuryazarlığı Öz-Yeterlik Algıları ile Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranışları Arasındaki İlişki

Sınıf öğretmenlerinin “matematik okuryazarlığı öz-yeterlik” algıları ile “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları”nda anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Pearson Korelasyon Analizi sonuçları Tablo 13’te sunulmuştur.

Tablo 13. Matematik Okuryazarlığı Öz-Yeterliği Puanları ile Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Puanları Arasındaki İlişkiler

Değişkenler	N	r	p
Matematik Okuryazarlığı Öz-yeterliği Algıları ile Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış	334	-0.277	.000

Elde edilen istatistiksel sonuçlara göre, “matematik okuryazarlığı öz-yeterlik” algıları ile “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları”nda anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, bu anlamlı farkın zayıf düzeyde ve negatif yönde korelasyon ($r = -0.277$, $p < .05$) olduğu söylenebilir.

Tablo 14’de sınıf öğretmenlerinin matematik okuryazarlığı öz-yeterlik algılarının finansal okuryazarlık tutum ve davranışlarını yordama düzeyinin belirlenmesi amacıyla Basit Regresyon Analiz sonucunu göstermektedir.

Tablo 14. Basit Regresyon Analizi Sonuçları

Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış	B	SHB	β	t	p
Sabit	44.16	2.51		17.62	.00
Matematik Okuryazarlığı Öz-yeterliği	-.14	.027	-.28	-5.25	.00

$n=511$, $R=-.28$, $R^2=.077$, $F=27.57$, $p<.05$

Elde edilen istatistiksel sonuçlara göre basit regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında, sınıf öğretmenlerinin “matematik okuryazarlığı öz-yeterlik” algılarının “finansal okuryazarlık tutum ve davranışları”nı anlamlı düzeyde açıkladığı görülmektedir [$R=-.28$, $R^2=.077$, $F=27.57$, $p<.05$]. Regresyon katsayısının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise “matematik okuryazarlığı öz-yeterliğinin” ($\beta: -.14$.) “finansal okuryazarlık tutum ve davranışı” *negatif anlamlı* düzeyde açıkladığı belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre, “matematik okuryazarlığı öz-yeterlik algıları”nın “finansal okuryazarlık tutum ve davranışa” ait toplam varyansın yaklaşık %7.7’sini açıkladığı belirlenmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın amacı sınıf öğretmenlerinin; “matematik okuryazarlığı öz-yeterlik” ve “finansal okuryazarlığı tutum ve davranışları”nı belirleyerek iki değişken arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu kapsamda sınıf öğretmenlerinin MOÖ düzeyleri çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir. Bulgular neticesinde araştırmanın örneklemini oluşturan sınıf öğretmenlerinin MOÖ puanlarının, ortalama puanın üzerinde olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç Güneş ve Gökçek’in (2013) yaptığı çalışma ile benzerlik göstermektedir. Tekin ve Tekin’in (2004) öğretmen adaylarıyla yaptığı çalışmada ise öz-yeterlik puanlarının orta seviyede olduğu tespit edilmiştir. Sınıf öğretmenlerinin MOÖ puanlarının orta-yüksek olması genel anlamda kabul edilebilir olmakla birlikte matematik okuryazarlığı öz-yeterliklerinin daha yüksek olması beklenmektedir. Öğrencilerin matematik becerilerinin temelini atıldığı ilkokullarda görev yapan sınıf öğretmenlerinin matematik okuryazarlığı konusunda öz yeterliklerinin yüksek olması öğrencilerinin matematik okuryazarlığı becerilerini geliştirmeye yönelik olumlu katkı sağlayacağı ön görülmektedir.

Bununla birlikte sınıf öğretmenlerinin MOÖ düzeyleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermezken okutulan sınıf seviyesine ve mesleki kıdem yılına göre anlamlı fark göstermiştir. Sınıf seviyesi bakımından 4. sınıf ve 1. sınıf okutan öğretmenlerin matematik okuryazarlığı öz-yeterlik algılarında anlamlı bir fark bulunmuştur ve bu fark 4. sınıf okutan sınıf öğretmenleri lehine istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç matematik okuryazarlığı ile ilgili Altıntaş vd.’nin (2012) yaptığı çalışma ile benzerlik göstermektedir. Bu durum göz önüne alındığında dördüncü sınıf matematik okul müfredatının birinci sınıf müfredatına göre daha yoğun olmasından ve daha soyut içeriklerin yer almasından kaynaklandığı söylenebilir.

Ayrıca sınıf öğretmenlerinin finansal okuryazarlık tutum ve davranış düzeyleri çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir. Bulgular neticesinde araştırmanın örneklemini oluşturan sınıf öğretmenlerinin finansal okuryazarlık tutum ve davranış düzeyleri düşük düzeyde bulunmuştur. Bu durumun ilköğretim müfredatında finansal okuryazarlık kazanımlarının yetersiz olmasından kaynaklandığı ön görülmektedir. Sınıf öğretmenlerinin finansal okuryazarlık tutum ve davranış düzeyleri cinsiyet, okutulan sınıf seviyesine ve mesleki kıdem yılına göre anlamlı fark göstermemekle birlikte eğitim düzeyleri bakımından lisansüstü mezunlarının lehine farklılaşmıştır. Eğitim düzeyine göre farklılaşma durumu Güneş’in (2019) kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık tutum ve davranışlarına yönelik yaptığı çalışması, Kanmaz’ın (2018) yaptığı çalışma ve Smith ve Pesek’in (2016) çalışması ile benzerlik göstermektedir. Finansal okuryazarlık tutum ve davranış düzeylerinin cinsiyet bakımından farklılık göstermemesi Demirkiran (2019), Karakuş (2019), Potrich vd. (2015) ve Öztürk’ün (2014);

yaptığı çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Eğitim düzeyleri bakımından lisansüstü mezunlarının lisans mezunlarına göre anlamlı farklılaşması lisansüstü eğitiminde verilen derslerden kaynaklandığı ön görülmektedir.

Çalışmanın bir başka amacı sınıf öğretmenlerinin MOÖ algıları ile finansal okuryazarlık tutum ve davranışları arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Araştırma bulgularına göre, matematik okuryazarlığı öz-yeterliliğin finansal okuryazarlık tutum ve davranışı anlamlı ancak negatif bir şekilde açıkladığı bulunmuştur. Bu sonuca göre sınıf öğretmenlerinin matematik okuryazarlık algıları yükseldikçe finansal okuryazarlık tutum ve davranış düzeyleri düşmektedir. Bu sonuç Seyhan'ın (2020) yaptığı çalışma ile benzerlik göstermekle birlikte Seyhan (2020) bu durumu matematik dersinden ziyade sosyal bilgiler dersinin finansal okuryazar ve bilinçli tüketici olabilecek bireyler yetiştirme amaçlarının olmasına bağlamıştır.

Sonuç olarak finansal okuryazarlığı, öğretmenlerin sahip olduğu matematik becerileri ile doğrudan açıklanamayacağı ön görülmektedir. Finansal okuryazarlık alan itibarıyla matematik alanına yakın olsa da içerdiği konu başlıkları sosyal bilimlerle ilişkili olabileceği belirtilebilir. Bu kapsamda yapılması muhtemel bir başka çalışma başlığı olarak finansal okuryazarlığın sosyal bilimlere okuryazarlığı öz-yeterlilik algısı, tutum ve davranışlarına yönelik ilişkinin belirlenmesine yönelik olabileceği söylenebilir. Yine bu çalışmanın sınırlılıklarının bir tanesi olan katılımcıların sınıf öğretmeni olması da iki alan arasındaki ilişkinin negatif olmasının nedeni olarak açıklanabilir. Yapılabilecek bir başka çalışma önerisi olarak matematik öğretmenlerinin finansal okuryazarlık ile matematik okuryazarlığı öz-yeterlilik algısı, tutum ve davranışlarının belirlenmesi şeklinde olabileceği önerilmektedir. Yine çalışma sonuçlarına göre sınıf öğretmenlerinin finansal okuryazarlık ortalamalarının düşük olması sebebiyle sınıf öğretmenlerine yönelik finansal okuryazarlık eğitimleri verilebilir.

Kaynakça

- Atkinson, A. and F. Messy (2013), "Promoting Financial Inclusion through Financial Education: OECD/INFE Evidence, Policies and Practice", OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 34, OECD Publishing.
- Büyüköztürk, S., Kılıç, Çakmak, E., Akgün, O.E., Karadeniz, S., & Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Yayınları.
- Canbazoğlu, H.B. ve Tarım, K. (2019). Sınıf öğretmenlerinin ve sınıf öğretmeni adaylarının matematiksel dil becerilerine ilişkin farkındalıkları. *Elementary Education Online*, 18(4), 1919-1937.
- Drew, S. V. (2012). Open up the ceiling on the Common Core State Standards: Preparing students for 21st-century literacy—now. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 56(4), 321-330.
- Güvenç, H. (2017). Öğretim programlarımızda finansal okuryazarlık. *Elementary Education Online*, 16(3), 935-948. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2017.330233>
- Jailani, J., Retnawati, H., Wulandari, N.F., And Djidu, H. (2020). Mathematical literacy proficiency development based on content, context, and process. *Problems of Education in the 21th Century*, 78, 80-100.
- Kabael, T. ve Baran, A.A. (2019). Ortaokul matematik öğretmeni adaylarının matematik okuryazarlığı performanslarının ve matematik okuryazarlığına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi*, 4(2), 51-67.
- Karadeniz, O. ve Durusoy, N.Ö. (2013). Türkiye'de yaşlı yoksulluğu. *Çalışma ve Toplum: Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 38, 77-102.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları
- Kayış, A., (2009). *Güvenirlilik Analizi*. S. Kalaycı (Ed), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. (403-419). Ankara: Asil Yayıncılık.
- Kiuhara, S. A., & Witzel, B. S. (2014). Math literacy strategies for students with learning difficulties. *Childhood Education*, 90(3), 234-272.
- Krasny, K. (2013). *Gender and literacy: a handbook for educators and parents*. New York: Praeger Publishing.
- Novak, E., & Tassell, J. L. (2017). Studying preservice teacher math anxiety and mathematics performance in geometry, word, and non-word problem solving. *Learning and Individual Differences*, 54, 20–29.
- Ontario (2010). A Sound Investment Financial Literacy Education in Ontario Schools. Ministry of Education Ontario Working Group on Financial Literacy, Canada.

- Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD (2006). *Assessing scientific, reading and mathematical literacy: A framework for PISA 2006*. Paris: OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD (2011). *G-20 High-Level Principles on Financial Consumer Protection*. Paris: OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development - OECD (2013). *PISA 2012 Assessment and analytical framework: Mathematics, reading, science, problem solving and financial literacy*. Paris: OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development - OECD (2014). *PISA 2012 Results: Students and Money: Financial Literacy Skills for the 21st Century (Volume VI)*, PISA, OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development - OECD (2019). *Perspectives on global development 2019*. Paris: OECD Publishing.
- Özgen, K. ve Bindak, R. (2008). Matematik okuryazarlığı öz-yeterlik ölçeğinin geliştirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(2), 517-528.
- Sarıgül, H. (2015). Finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeği: Geliştirme, geçerlik ve güvenirlik. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 200-218.
- Suharta, P.G. and Suarjan, M. (2018). A case study on mathematical literacy of prospective elementary school teachers. *International Journal of Instruction*, 11(2), 413-424.
- Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics (sixth ed.)* Pearson, Boston.
- Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı [TTKB]. (2009). *Matematik dersi öğretim programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Umay, A. (2003). *Matematiksel muhakeme yeteneği*. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24 (24), 234-243.

Extended Abstract

Aim and Scope

Mathematics has social and cultural interests, we need to think about which mathematics should be learned at school and how it will be taught (Novak & Tassell, 2017). The outputs of these principles are particularly important for the usefulness of teaching and learning of mathematics in schools. Mathematics education is one of the important foundations of science (Umay, 2003). With the increasing importance of mathematical literacy, the fact that all individuals have to make financial decisions increases the importance of financial literacy. In the mathematics curriculum of primary schools includes 3 direct and several indirect (four operations with natural numbers, problem solving, table and figure graphing sub-learning sub-learning areas) standards belonging to different classes related to financial literacy (TTKB, 2009). Apart from mathematics, there are 7 learning outcomes in the life studies curriculum, 6 learning outcomes in the social studies curriculum, 1 learning outcome in the Turkish curriculum, and 1 learning outcome in the science curriculum. Based on the these, The aim of this study is to determine primary school teachers' mathematics literacy self-efficacy perceptions and financial literacy attitudes and behaviors. Also the another aim of this study is to investigate the relationship between mathematics literacy self-efficacy perceptions and financial literacy attitudes and behaviors.

Methods

In this study, a relational screening model was used to examine the relationship between primary school teachers' mathematical literacy self-efficacy perceptions and financial literacy attitude and behavior. In the relational survey model, it is tried to define the relationship between special events and to determine the existence and/or degree of co-change between two or more variables in order to achieve certain goals (Karasar, 2008). Primary school teachers working in public and private schools affiliated to the Ministry of National Education participated in this study in the 2020-2021 academic year. The sample of the study was selected on a voluntary basis using the convenient sampling method. Appropriate sampling method is to select the sample from easily accessible and applicable units due to the limitations in terms of time, money and labor (Büyükoztürk et al., 2011). A form consisting of three parts was prepared to collect data within the scope of the research. In the first part, a teacher information form was used to determine the demographic information of classroom teachers. In the second part, "the Mathematical Literacy Self-Efficacy Scale" developed by Özgen and Bindak (2008) was used. In the third part, the "Financial Literacy Attitude and Behavior Scale" developed by Sarıgül (2015) was used.

Findings

As a result of the findings, it was determined that the Mathematical Literacy Self-efficacy scores of the primary school teachers, who formed the sample of the research, were above the average score. The result shows that the mathematics literacy self-efficacy levels of the primary school teachers did not differ significantly according to the gender variable, it showed a significant difference according to the grade level taught and the experiences. In addition, financial literacy attitudes and behavior levels of primary school teachers were examined in terms of various variables. The financial literacy attitude and behavior levels of the primary school teachers were low. Also, it was found that mathematical literacy self-efficacy explains financial literacy attitude and behavior in a significant but negative way.

Conclusion

It is predicted that financial literacy cannot be directly explained by the mathematical skills of teachers. Although financial literacy is close to the field of mathematics, it can be stated that the topics it includes may be related to social sciences. In this context, another study about relationship between financial literacy and social science literacy self-efficacy level can be determined. One of the limitations of this study, participants of this study were primary school teachers, so it can be explained as the reason for the negative relationship between the two fields.

Kişilik Özelliklerinin Bireylerin Finansal Tutumları Üzerindeki Rolü

The Role of Personality Traits in Individuals' Financial Attitudes

Faruk Dayı¹, Zühal Nihan Çetin²

Öz

Kişilik özellikleri bireylerin yaşamlarındaki pek çok konuda tutum, karar ve davranışlarını etkileyebilmektedir. Finansal tutum ve davranışlarda da bireylerin kişisel özelliklerinin etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmada bireylerin olaylara yönelik bakış açısında önemli bir etkisi olduğu düşünülen kişilik özelliklerinin, finansal tutumlarına etkisi incelenmektedir. 424 katılımcı ile yürütülen çalışmada 44 maddeden oluşan Beş Faktör Kişilik Ölçeği ve 6 maddeden oluşan Finansal Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen veriler ile SPSS 22,0 ile AMOS 23 programlarında frekans, güvenilirlik ve geçerlilik, doğrulayıcı faktör analizi ve Yapısal Eşitlik Modeli kurularak analiz edilmiştir. Analizler sonucunda Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ölçeğinden uyumluluk boyutu ve diğer boyutlara ait düşük faktör yüküne sahip olan ifadeler çıkarılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgularda sorumluluk kişilik özelliğinin finansal tutum üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Dışa dönüklük, Nevrotizm ve Açıklık özelliklerinin finansal tutum üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kişilik Özellikleri, Beş Faktör Kişilik Kuramı, Finansal Tutum, Davranışsal Finans

Abstract

It is assumed that personality traits have significant effects on financial attitudes as personality can affect attitudes, decisions, and behaviors of causal life in various aspects. Therefore, this study examines the effects of personality on financial attitudes. In the study, the Five-Factor of Personality Traits Scale, which consisted of 44 articles, and the Financial Attitude Scale, which consisted of 6 articles are applied to 424 participants. The obtained data were analyzed by frequency, reliability and validity, and confirmatory factor analysis, Structural Equation Model in SPSS 22.0 and AMOS 23 software. As a result of the analyses, expressions with low factor loadings belonging to the compatibility dimension and other dimensions were removed from the Five-Factor Personality Traits Scale. The results show that "responsibility" as a personality trait has a significant and positive effect on financial attitude. On the other hand, the personal traits called "extraversion", "neuroticism" and "openness" did not have a significant effect on the financial attitude.

Keywords: Personality Traits, The Big Five Personality Traits, Financial Attitude, Behavioral Finance

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: D14, G40, G41

Submitted: 25 / 06 / 2021

Accepted: 22 / 09 / 2021

¹ Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İİBF, fdayi@kastamonu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-0903-1500>

² Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, İİBF, zncetin@kastamonu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-3026-6171>

Giriş

Kişilik, hem doğuştan gelen hem de sonradan edinilen ve bireyi başkalarından ayıran zihinsel, sosyal, duygusal ve fiziksel özelliklerin süreklilik arz eden bir bütünüdür (Özdemir vd., 2012: 566). Başka bir ifade ile kişilik, insanları birbirinden ayıran ve süreklilik arz eden özellikler toplamıdır (Aslan, 2008: 8). Kişilik, yaşam süreçleri üzerinde önemli etkiler oluşturmaktadır. Bu nedenle kişilik psikologları uzun yıllar araştırmalar yaparak, kişilik özelliklerini sınıflandırmaya çalışmışlardır. Sınıflandırma, kişileri benzer özellikler altında toplarken farklı kişilik özelliklerine sahip insanlardan da ayırmaktadır. Böylelikle bireylerin, davranış, tutum, karar ve yaşam süreçlerini şekillendirmede davranışlarını anlamlandırmak daha kolay olmaktadır. Kişilik özellikleri üzerine pek çok çalışma yapılmış ancak elde edilen özellikleri sınıflandırmak ve bunları uygulanabilir bir yöntem haline getirmek 20. yy başlarına kadar mümkün olmamıştır. Bireylerin kişilik özelliklerinin belirlenmesi için gerekli üç aşama bulunmaktadır. Bunlar; sistematik veri toplama, istatistiksel tekniklerle veri analizi ve test edilebilir teorilerdir. 20 yüzyılın başlarında bu ön koşullar ortaya çıkmış faktör analizi ve ekonometrik bazı analizlerle sınıflandırma mümkün olmuştur. Analize yönelik gelişmelerle birlikte 20. yy' da pek çok araştırma yapılmış ve farklı sınıflandırmalar ortaya atılmıştır. Guilford on faktörlü, Cattell on altı faktörlü ve Eysenck de üç faktörlü sınıflandırmayı önermektedir. Tüm bu sınıflandırmaları ortak bir çatı altında toplamının oldukça zor olduğu düşünülürken 1980'li yıllarda beş faktörün diğer sınıflandırmaları karşılayacak şekilde ortaya çıktığı ve kişilik özelliklerini farklı yönlerden kapsadığı görülmektedir (King ve Rogers, 2014: 7; Costa ve McCrae, 2014: 224).

Kişilik özelliklerini tanımlamada ilk adım bireye kendini tanımlaması için uygulanan ölçektir. Her ne kadar kişilerin ifadelerine verdikleri cevapların tamamen doğru olmayabileceği yönünde eleştiriler olsa da elde edilen verilerin doğruluğu kabul edilmektedir. Ancak kişilerin kendi özelliklerini değerlendirdikleri anda içinde buldukları duygu durumların da önemli olduğu unutulmamalıdır. Bazı kişilik uzmanları bu ölçeklerin tek başına doğru verileri elde etmede yeterli olmayacağını aynı zamanda kişinin davranışlarının da gözlemlenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Matthews, Deary ve Whiteman, 2003: 5-11).

Kişilik, bireylerin yaşamları boyunca sergiledikleri tutum, davranış ve verdikleri kararlar üzerinde bir etkiye sahiptir. Bireyler yaşamları boyunca pek çok karar almakta ve pek çok olay karşısında bir tutum sergilemektedir. Tutumlar davranışların şekillenmesinde ve alınan kararlar üzerinde bir etkiye sahiptir. Finansal tutumlar da bireylerin yaşamlarını idame ettirebilmeleri için gerekli olan finansal kararlar ve davranışların temelini oluşturmaktadır. Bireylerin şimdiki harcamalarından vazgeçerek, ilerleyen dönemlerde kullanmak üzere elde ettiği tasarrufları, hangi finansal yatırım araçları ile değerlendireceklerine yönelik düşünce ve tavırları finansal tutum olarak adlandırılmaktadır (Gönen ve Özmete, 2007: 58). Bireylerin finansal tutumları onların finansal davranışlarının şekillenmesi sağlamaktadır. Finansal öğelere karşı pozitif tutumlar finansal başarı getirebilirken, negatif tutumlar yatırımcıları finansal bağlamda zorlayabilmektedir (Onur ve Nazik, 2014: 91). Bu bağlamda çalışma bireylerin yaşamlarını etkileyen önemli kararlardan biri olan finansal kararlar için büyük önem taşıyan finansal tutumları ele almaktadır. Çalışmada bireylerin kişilik özellikleri ile finansal tutumları arasındaki ilişki incelenmektedir. Yapılan literatür taramasında konuyla ilgili az sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Bu nedenle çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenilmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

Kişilik, insan davranışları üzerinde etkili bir kavramdır (Hampson, 2012: 2). Bireyler hayatın her anında bir karar anıyla karşılaşmakta, olaylara karşı bir tavır takınmakta ve davranışlar sergilemektedir. Bu tutum ve davranışlarda insanların finansal tutumları da önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle bireylerin kişilik özellikleri ile finansal tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi bir araştırma konusu olarak dikkat çekeceği düşünülmektedir. Ekonomistler bireylerin sahip olduğu kişilik özelliklerini, alınan finansal kararlar ve elde edilen sonuçlar açısından bilişsel olmayan bir tür beceri olarak görmektedir (Cobb-Clark ve Schurer, 2011: 12). Alınan kararlarda finansal bilgi ve önemli bir yer tutmaktadır. Hem günlük işlemler hem de kişinin geleceğine yönelik pek çok karar finansal nitelikli kararlardan oluşmaktadır. Bu nedenle bireylerin kişilik özellikleri ile finansal tutumları arasındaki ilişki araştırmacılar tarafından ilgi çeken bir konu haline gelmektedir.

1.1. Beş Faktör Kişilik Özellikleri

Teoriler genel kullanımda henüz kanıtlanmamış tahminler anlamına gelmektedir. Tahminler kanıtlandığında da gerçeklere dönüşürler. Bilimde bir teori üretmek o konuda önemli argümanlara sahip olmayı ve olayları geniş ve derin bir şekilde açıklamayı gerektirmektedir. Sosyal bilimlerde ve özellikle psikolojide ise teoriler önemli işlevlere sahiptir. Kişilik teorileri insanı ve insan davranışını açıklamaya çalışır. Teoriler araştırmacıları yönlendirir ve bilimin ilerlemesine önemli katkı sağlar (McCrae ve Costa, 2003: 146). Kişilik üzerine de yıllar içinde pek çok teori ortaya atılmış ve araştırmacılar yönlendirilmiştir. Yazgan İnanç ve Yerlikaya (2018) kişilik kuramlarını; davranışçı ve bilişsel kuramlar, psikodinamik kuramlar, insancıl/varoluşçu kuramlar ve araştırmacı kuramlar olmak üzere dört grupta incelemiştir. Araştırmacı kuramlardan biri olan Beş Faktör Kişilik Kuramında yer alan beş özellik; açıklık (openness), sorumluluk (vicdanlilik ve dürüstlük olarak da

değerlendirilmektedir- conscientiousness), dışa dönüklük (extroversion), uyumluluk (agreeableness) ve nevroitiklik (duygusal dalgalanma, kaygı bozukluğu-neuroticism) özelliklerini içermektedir. Bu özelliklerin sıralaması kolaylık için yukarıdaki şekilde yapılarak baş harfleri OCEAN kelimesini oluşturmaktadır. Ölçek uygulaması bu özelliklerin düzeylerini puanlar ve sonuçlar alınan puanlara göre açıklık/geleneksellik, sorumluluk/sorumsuzluk-güvenilmezlik, dışa dönüklük/içedönüklük, uyumluluk/uyumsuzluk ve nevroitiklik/duygusal stabilizasyon düzeylerini vermektedir (Ellis, Abrams ve Abrams, 2008: 237). Beş Faktör Kişilik Kuramının kişilik özellikleri aşağıda açıklanmaktadır (Wolff ve Kim, 2012: 48-50; Hampson, 2012: 2; Costa ve McCrae, 2014: 244-254; Stock, Von Hippel ve Gillert, 2016: 758):

1. **Açıklık:** Açıklık seviyesi yüksek olan bireyler yaratıcı, açık fikirli ve entelektüel açıdan meraklı kişilerdir. Yeni şeyler denemeye, öğrenmeye ve farklı aktivitelere ilgi duyarlar. Geleneksellikten uzak ve maceracı bir kişiliğe sahiptir. Hayalperest ve sanatla ilgilidir. Açıklık seviyesi düşük kişiler geleneksel ve yeniliklere kapalı bireyler olarak tanımlanabilir. Ayrıca ilgi alanları dar ve maceraya kapalı kimselerdir.
2. **Sorumluluk:** Sorumluluk seviyesi bireyin hedefe giden yolda motivasyon, sebat ve sıkı çalışma derecesini göstermektedir. Bu bireyler genelde mükemmeliyetçi, rasyonel, mantıklı ve dakiktirler. İşlerini iyi organize ederler. Planlı olmak bu bireyler için önemlidir. Sorumluluk derecesi yüksek olan bireyler aynı zamanda tedbirli ve görev bilinci yüksek kişilerdir. Sorumluluk seviyesi düşük bireyler daha tembel, disiplinsiz ve güvenilmeyen kişilerdir.
3. **Dışa dönüklük:** Dışa dönük bireyler yalnızlıktan hoşlanmayan, sosyal aktivite ve insan ilişkilerinden keyif alan kimselerdir. Heyecan bu kişileri cezbeder. Grup içinde lider olmayı tercih eden, güçlü ve baskın kişiliğe sahiptirler. Girişken, enerjik ve iddialı olan bu kişiler geniş bir çevre edinmekten hoşlanırlar ve insan ilişkileri onlar için önemlidir. Buldukları ortamda popüler olma, işlerinde yükselme, iş doyumunu sağlama, çevresi tarafından kabul görme ihtimalleri içedönük kişilere göre daha yüksektir.
4. **Uyumluluk:** Uyumluluk kavramsal olarak bireyin başkaları ile ilişki kurma biçimini yansıtmaktadır. Bu bireyler başkaları ile olan ilişkilerinde işbirlikçi, yumuşak başlı, iyi huylu ve karşı tarafa güven veren kişilerdir. Uyumluluk seviyesi düşük kişilerin daha pragmatist, rekabetçi, şüpheli ve karşısındakini çıkarları için manipüle etme eğiliminde olduğu söylenebilir.
5. **Nevrotiklik:** Nevrotiklik stres, kaygı, öfke ve endişe gibi duyguların yaşanma eğilimini artıran bir özelliktir. Bu özelliğe sahip kişiler çevreleri ile sağlam ilişkiler kurmakta zorlanırlar ve zayıf sinir sistemi nedeniyle psikolojik problemlere açık hale gelir. Dürtü ve arzu kontrolünde yeteri kadar başarılı olamadığı için stres yönetimi zayıftır. Duygusal karmaşaya ve dalgalanmaya yatkınlığı ifade eden nevroizm bireyleri agresif, depresif, karamsar ve huysuz olmalarına neden olmaktadır. Nevrotiklik seviyesi arttıkça bireyin daha saldırgan davranışlar sergilemesi, öznel iyi oluş yoksunluğu, ilişkilerde problem yaşaması ve fiziksel sağlık sorunları ile karşılaşması ihtimali de güçlenmektedir.

Kişilik özelliklerine göre insanların, çevrelerine ve hayata karşı tutumlarının ve davranışlarının değişiklik gösterdiği görülmektedir. Bireylerin tutumları değerlendirilirken mizaç ve karakter kavramlarına bakılmaktadır. Mizaç, bireyin değişmeyen ve doğuştan gelen özellikleri; karakter ise değişime mizaçtan daha yatkın olan özellikleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu iki kavram tutumlar ve bu tutumların ortaya çıkması açısından önemlidir. Tutumlar, kişilerin henüz davranışa dönüşmemiş, konuyla ilgili eğilimini anlatan bir kavramdır. Başka bir ifade ile tutum, davranıştan önce gelen, bireyin çevresindeki herhangi bir nesneye, canlıya ya da olaya yönelik eğilimlerdir (Şimşek, Çelik ve Akgemci, 2015: 59-60). Eğilimler ise davranışların temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle tutumların bireyin yaşamında önemli bir yeri bulunmaktadır. Kişinin hayatında en önemli kararlardan biri finansal konularda alınan kararlardır. Birey yaşamını idame ettirebilmek için bir gelire ve bu geliri yönetmeye muhtaçtır. Finansal varlıkların yönetimi için kişinin anlık, kısa vadeli ya da uzun vadeli birçok karar alması ve bazı davranış kalıpları geliştirmesi gerekmektedir. Bu kararlar ve davranışlar ise finansal tutumlar ile şekillenmektedir.

1.2. Finansal Tutum

Tutum, psikolojik bir eğilim olarak tanımlanmaktadır (Parrotta ve Johnson, 1998: 60). Tutumlar insan davranışlarını anlamada anahtar niteliğindedir (Albarracin, Johnson ve Zanna, 2005: 174). Kişiler davranışlarını sahip oldukları tutumlara göre şekillendirmektedir. Bu nedenle finansal tutumlar da bireylerin finansal davranışlarını şekillendirmesinde önemli bir belirleyicidir. Finansal tutum bireylerin finansal olaylara yönelik kişisel eğilimleri olarak tanımlanmaktadır (Rai, Dua ve Yadav, 2019: 53). Artan finansal ürün ve hizmet çeşitliliği nedeniyle bireylerin günlük yaşamda alması gereken birçok finansal karar bulunmaktadır. Hangi ödeme yöntemini kullanacağı, kredi kartı alternatiflerini ne şekilde değerlendireceği ve ne yönde bir seçim yapacağı, tasarruf ve yatırımlarını nasıl şekillendireceği gibi kararlar bireyin günlük yaşamında alması gereken kararlardır (Alkaya ve Yağlı, 2015: 585-586).

Bireyin hayatını idame ettirebilmesi için finansal varlıklarını iyi değerlendirmesi ve harcamalarını iyi bir şekilde planlaması gerekmektedir. Finansal varlıkları üzerindeki tasarruflarını nasıl biçimlendireceği kişinin finansal tutumları ile şekillenmektedir. Bireylerin finansal tutumları finansal piyasalarda davranışlarını şekillendirmekte ve bu piyasalarda rol almalarını sağlamaktadır (Er ve Çetintaş, 2018: 69). Başka bir ifade ile finansal tutumlar, kişilerin varlıklarını nasıl değerlendireceklerini, harcamalarını nasıl yöneteceklerini ve nasıl birikim yapacaklarını ifade etmektedir (Kılcan ve Ergür,

2019: 60). Finansal konularda alınan bu kararlar kişilerin hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle finansal karar ve davranışların temelinde yatan finansal tutumlar birçok araştırmaya konu olmuştur. Özellikle bireylerin davranışlarından oldukça etkilenen bir alan olması ve günlük yaşamda bireyin hayatında önemli bir yer tutması da kişilik ve finans arasındaki ilişkiye yönelik çalışmaları artırmıştır (Perugini ve De Raad, 2001: 81).

1.3. Literatür Taraması

Bu bölümde, literatürde yer alan kişilik özellikleri ile finansal tutum arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara yer verilmektedir.

Norvilitis vd. (2006) tarafından yapılan çalışmada üniversite öğrencilerinin, kişilik faktörleri, para tutumları, finansal bilgi ve kredi kartı borçları arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma yapılmıştır. Çalışma üniversite döneminde birçok öğrencinin borçlandığını ve bu nedenle daha çok kimlerin borç riski altında olduğunu belirlemek açısından önemlidir. Çalışmada 173 sorudan oluşan omnibus soru formu 448 kişilik bir örneklem grubuna uygulanmıştır. Veri analizinde regresyon ve çoklu regresyon analizleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, maceracı ve materyalist kişilerin borçlanmaya daha yatkın olduğu, özdenetim seviyesi ile birikim düzeyleri arasında anlamlı ve doğrusal bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Funfgeld ve Wang (2009) bireyleri ihtiyaçlarına göre sınıflandırmak amacıyla 1282 kişiye anket uyguladıkları çalışmada finansal tutum ve davranışların altında yatan boyutları belirlemek için açılımlı faktör analizi yapmış ve beş temel bileşen olduğunu saptamıştır. Yapılan analiz sonucunda birinci faktör kaygı düzeyi yüksek olan kişilerin finansal konularda endişeli oldukları ve emeklilik tasarrufunda düşük performans sergilediklerini göstermektedir. Yüksek kaygı düzeyi, kişilerin yaptıkları finansal davranışlardan pişmanlık ve geri çekilme eğilimi nedeniyle problem yaşama ihtimallerinin yüksek olduğunu göstermektedir. İkinci faktör finansal konulara ilgi düzeyi yüksek olan kişilerin daha çok finansal bilgi edinmek isteyeceğini göstermektedir. Başka bir ifade ile bu kişilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Üçüncü faktör sezgisel kararlara yönelik bir analiz sunmaktadır. Kişilerin sezgisel karar alma seviyelerini ölçen ve sezgisellikten uzaklaştıkça süreci anlama ve kesin bilgiler edinerek mantıklı kararlar alma olgularının önem kazandığını belirtmektedir. Dördüncü faktör ihtiyati tasarruf ihtiyacını ölçmektedir. Bu boyutta yüksek puan alan kişiler öngörülemez olaylara karşı finansal açıdan ihtiyatlı davranma eğilimindedirler. Geleceğe yönelik birikimler bu kişiler için önem arz etmektedir. Beşinci faktörden yüksek puan alan kişiler ise parayı harcama sadece alınan nesnelere nedeniyle bir tatmin sağlamadığı harca eyleminin de tek başına bir tatmin unsuru olduğu kişilerdir. Harca tutumlarına yönelik bu boyutta, kişiler harca eğilimi göstermekte ve daha çok “anı yaşayan” kişiler olarak tanımlanmaktadır.

Davey ve George (2011) tarafından yapılan, kişiliğin finansal tutum ve davranışlar üzerindeki etkisini incelemeye yönelik çalışmada %46,1'i erkeklerden oluşan 269 katılımcının kişilik özellikleri ve finansal alışkanlıkları araştırılmıştır. Çalışmada kişiliğin finansal tutumlardan daha çok finansal davranışlarla etkisi olduğu görülmüştür. Katılımcılara Beş Faktör Kişilik Ölçeği, para, finansal davranış ve finansal hesap yönetimi olmak üzere üç boyuttan oluşan bir ölçek uygulanmıştır. Ayrıca katılımcılara tasarruf, harca, kredi kartı ve borç durumlarına yönelik 7 kategorik soru daha yöneltilmiştir. Çalışma sonucunda sorumluluk ve tasarruflar arasında doğrusal ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Dış kontrol odaklı (kendi eylemlerinden daha çok dış etkenlerin hayatlarını şekillendirdiğini düşünen) kişilerin tasarruflarının iç odaklı kişilere göre daha düşük olduğu görülmektedir. Dışa dönük kişilerin tasarruflarının daha az olduğu ve uyumlu kişilik özelliğine sahip kişilerin daha fazla birikim yaptığı da bulgular arasındadır. Çalışma bireylerin kişilik özellikleri ile finansal tutum ve davranışları arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Nga ve Yien (2013) tarafından yapılan çalışmada Y kuşağına ait lisans mezunlarının kişilik özellikleri, cinsiyet ve lisans bölümü değişkenlerinin riskten kaçınma, bilişsel önyargılar ve sosyal sorumlu yatırım (hem sosyal fayda hem finansal getiri sağlayan yatırım) kararları ile ilişkisini incelemeye amaçlanmaktadır. 346 katılımcı ile yürütülen çalışmada Beş Faktör Kişilik Ölçeği kullanılmıştır. Finansal karar almaya yönelik boyutlar literatürden yararlanılarak oluşturulmuştur. Çalışmanın hipotezleri, çoklu regresyon, t-testi ve ANOVA analizleri ile test edilmiştir. Araştırma sonucunda kişilik özelliklerinden “Sorumluluk”, “Açıklık” ve “Uyumluluk” düzeylerinin riskten kaçınma, bilişsel önyargı ve sosyal sorumlu yatırım önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiş, cinsiyet ve mezun olunan bölümün etkisinin bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Sadiq ve Khan (2019) tarafından yapılan çalışmada, kişilik özellikleri ile yatırım niyeti arasındaki ilişkide risk davranışının aracı rolü; risk davranışı ile yatırım niyeti arasındaki ilişkide finansal okuryazarlığın düzenleyici rolü araştırılmaktadır. Finans bilgisine sahip 284 öğrenciden oluşan bir örnekleme uygulanan ölçeklerin analizinde, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini test etmek için bir seri halinde regresyon analizleri yapılmıştır. Moderatör ve aracı değişkenler için ise ayrı modeller geliştirilmiştir. Çalışmada “Dışa dönüklük”, “Uyumluluk” ve “Sorumluluk” kişilik özellikleri ile kısa dönem yatırım niyeti arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar aktif, başkalarına sempati duyan, kararlı, planlı kişilerin kısa dönem yatırım konusunda daha istekli olduğunu göstermiştir. Ayrıca “Dışa dönüklük” ve “Sorumluluk” kişilik özelliklerinin uzun dönem yatırım niyeti ile anlamlı ve pozitif bir ilişki içinde olduğu da sonuçlar arasındadır. Çalışmada elde edilen sonuçlar uzun vadede riskten kaçınma davranışının, uzun dönem yatırım niyeti (LTII) ile “Dışa dönüklük”, “Uyumluluk”, “Deneyime Açıklık” ve “Sorumluluk” kişilik özellikleri ilişkisine kısmen;

“Nevrotiklik” özelliği ile olan ilişkiye ise tam olarak aracılık ettiğini göstermektedir. Son olarak çalışmanın bulguları finansal okuryazarlığın yatırım niyeti üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir.

Özer ve Mutlu (2019) tarafından yapılan çalışmada 1347 katılımcıya anket uygulanmış ve kişilik özelliklerinin finansal davranış üzerine etkileri araştırılmıştır. Bireysel yatırımcıların kişilik özellikleri ve finansal davranışlarını değerlendirmek için Goldberg (1990)'in kişilik özellikleri ölçeği ve Potric vd. (2016)'nin 9 ifadeden oluşan finansal davranış ölçeği uyarlanarak kullanılmıştır. Analizler sonucunda kişilik özelliklerinden “Açıklık”, “Uyumluluk” ve “Sorumluluk” düzeyinin bireysel yatırımcının finansal davranışına pozitif, “Nevrotiklik” ve “Dışa Dönüklük” düzeylerinin negatif bir etki oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

Hitay ve Anbar (2020) tarafından yapılan çalışmada bireylerin kişilik özellikleri ile finansal risk toleransları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim gören 3. ve 4. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmaya 327 öğrenci katılmış, analizler için t–testi, ANOVA ve hiyerarşik regresyon analizleri kullanılmıştır. Beş Faktör Kişilik ve Finansal Risk Toleransı ölçek uygulamaları ile katılımcılardan elde edilen verilerin analizi sonucunda kişilik özelliklerinden sadece “Açıklık” faktörünün finansal risk toleransı üzerinde doğrusal ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiş, diğer özellikler ile anlamlı bir etki düzeyi olmadığı görülmüştür.

Brooks ve Williams (2020) tarafından yapılan çalışmada finansal risk toleransını belirlemede kişilik özelliklerinin rolü araştırılmaktadır. Online olarak yapılan çalışmada Birleşik Krallık'tan 610 perakende yatırımcıya ulaşılmıştır. Çalışmada Finansal Risk Tutumu (ATRQ), Pozitif - Negatif Duygu Durum Ölçeği (PANAS) ve Beş Faktör Kişilik özellikleri için 10 ifadeden oluşan kısaltılmış bir ölçek kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada Beş Faktör Kişilik özelliklerinin yanı sıra finansal öz yeterlilik, belirsizliğe tahammülsüzlük, dayanıklılık ve sürekli öfke sınıflandırmaları da dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonuçları duygusal kararlılık (nevrotizm seviyesinin düşük olması) ve dışa dönüklük ile finansal risk toleransı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Belirsizlikten hoşlanmayan kişilerin riskten daha fazla kaçındıkları, olumlu duygu durumlarının finansal risk toleransı ile pozitif ve anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu da bulgular arasındadır. Ayrıca nevrotizm ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasında da anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu belirtilmektedir.

2. Metodoloji ve Yöntem

Bu bölümde araştırmanın amacı, hipotezleri, yöntemi ve kullanılan ölçekler açıklanmaktadır.

2.1. Amaç ve Hipotezler

Çalışmada bireylerin beş faktör kişilik özelliklerinin finansal tutumları üzerine etkisi incelenmektedir. Bireylerin dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, nevrotizm ve açıklık kişilik özelliklerinin finansal tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın hipotezleri aşağıda verilmektedir:

H₁: Bireylerin dışa dönüklük özelliğinin finansal tutum üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₂: Bireylerin uyumluluk özelliğinin finansal tutum üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₃: Bireylerin sorumluluk özelliğinin finansal tutum üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₄: Bireylerin nevrotizm özelliğinin finansal tutum üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₅: Bireylerin açıklık özelliğinin finansal tutum üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Çalışmada 5 hipotez test edilerek beş faktör kişilik özelliklerinin finansal tutum üzerindeki etkisi incelenmektedir.

2.2. Yöntem

Çalışmada anket yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak anket uygulanmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye'deki tüm sosyal medya kullanıcıları oluşturmaktadır. Türkiye'nin genelini temsil etme açısından internetten sosyal medya platformları üzerinden kullanıcılara online anket formu gönderilerek veriler toplanmıştır. Çalışmanın amacı ve içeriği bireylerin kişilik özellikleri ile finansal tutumlarını incelemeye yöneliktir. 430 katılımcı anketi doldurmuştur. 6 katılımcının verileri eksik olduğundan 424 anket ile analiz yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler ile SPSS 22,0 ile AMOS 23 programlarında frekans, güvenilirlik ve geçerlilik, açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli kurularak analizler yapılmıştır.

2.3. Ölçekler

Çalışmada bireylerin kişilik özellikleri ve finansal tutumları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla iki farklı ölçek kullanılmıştır. Ölçeklerden ilki Beş Faktör Kişilik Ölçeği'dir. Literatürde yer alan çoğu kişilik envanterindeki ortak varyansın yarısını açıklama yetisine sahip Beş Faktör Modeli'nin revize edilmiş ölçeği olan NEO PI-R, uzun yıllar yapılan araştırmalar

sonucunda elde edilmiş ve kişilik özelliklerini beş ana faktör altında toplamıştır. Bireysel özellikleri açıklama kabiliyeti, Beş Faktör Kişilik Özellikleri ölçeğinin kapsamlı bir veri sağlayacağı düşüncesini de desteklemektedir (Costa ve McCrae, 1992: 226; Vassend ve Skronnal, 2011: 1301; Matthews, Deary ve Whiteman, 2003: 24; McCrae, Costa ve Martin, 2005: 261-262). Çalışmada kullanılan Beş Faktör Kişilik Ölçeği, Schmitt, Allik, McCrae ve Benet-Martinez (2004) tarafından 56 millet üzerinde kişilik özelliklerinin kültürler ve milletler arasında dağılımını ve temsil gücünü değerlendirmek amacıyla yapılan çalışmadan (yayımlanmak üzere hazırlanan) alınarak Sümer ve Sümer (2005) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçekte kişilik özellikleri, dışa dönüklük, uyumluluk, açıklık (yeniliklere açıklık), sorumluluk ve nevrozizm (duygusal tutarsızlık) olmak üzere beş boyutta değerlendirilmektedir. Schmitt vd. tarafından yapılan çalışma ise 2007 yılında yayımlanmıştır (Schmitt, Allik, McCrae ve Benet-Martinez, 2007: 174).

Çalışmada kullanılan ikinci ölçek ise bireylerin finansal tutumlarını incelemek amacıyla uygulanan Finansal Tutum Ölçeği'dir. Finansal Tutum Ölçeği, Parotta ve Johnson'ın (1998: 73) çalışmasından alınarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Ölçek ifadeleri, uzman görüşleri alınarak uyarlanmış ve 6 sorudan oluşan ölçek örnekleme sunulmuştur.

Araştırmada beş faktör kişilik ölçeği ile finansal tutum ölçeği birlikte kullanılmıştır. Anket metni demografik, beş faktör kişilik ölçeği ve finansal tutum ölçeği olmak üzere toplam 57 sorudan oluşmaktadır. Araştırmada demografik değişkenler cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık kişisel gelir, çalışma durumu ve çocuk sayısı sorularından oluşmaktadır. Beş faktör kişilik ölçeğinde dışa dönüklük 8 soru, uyumluluk 9 soru, sorumluluk 9 soru, nevrozizm 8 soru ve açıklık 10 soru olmak üzere toplam 44 sorudan oluşmaktadır. Finansal tutum ölçeği ise 6 sorudan oluşmaktadır. Katılımcıların anket sorularını değerlendirmelerinde 5'li likert tipi ölçek (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır.

3. Bulgular

Bu kısımda demografik bulgular, geçerlilik analizi bulguları, tanımlayıcı istatistik bulgular, doğrulayıcı faktör analizi bulguları ve hipotez testleri bulguları verilerek değerlendirilmektedir.

3.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan 424 katılımcının cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık kişisel geliri, çalışma durumu ve çocuk sayısı demografik bulgularının frekans dağılımı ve yüzdeleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmanın Demografik Bulguları

		N	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	239	56,4
	Erkek	185	43,6
	Toplam	424	100
Yaş	18-24 arası	120	28,3
	25-34 arası	163	38,4
	35-44 arası	71	16,7
	45-54 arası	35	8,3
	55 yaş ve üzeri	35	8,3
	Toplam	424	100
Medeni Durum	Bekâr	255	60,1
	Evli	169	39,9
	Toplam	424	100
Eğitim Durumu	İlköğretim	10	2,4
	Ortaöğretim	46	10,8
	Önlisans	26	6,1
	Lisans	227	53,6
	Yüksek Lisans	82	19,3

	Doktora	33	7,8
	Toplam	424	100
Aylık Kişisel Gelir Durumu	2.500₺ ve altı	163	38,4
	2.501 - 5.000₺ arası	111	26,2
	5.001 - 7.500₺ arası	81	19,1
	7.501 - 10.000₺ arası	44	10,4
	10.001₺ ve üzeri	25	5,9
	Toplam	424	100
Çalışma Durumu	Kamu Sektörü	91	21,5
	Özel Sektör	135	31,8
	Esnaf / Tacir	12	2,8
	Serbest Meslek	32	7,5
	Emekli	13	3,1
	Çalışmıyor	141	33,3
	Toplam	424	100
Çocuk Sayısı	Yok	269	63,4
	1	60	14,2
	2	62	14,6
	3 ve üzeri	33	7,8
	Toplam	424	100

Araştırmaya katılanların %56,4'ü (239) kadınlardan ve %43,6'sı (185) erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların %28,3'ü (120) 18-24 yaş arasında, %38,4'ü (163) 25-34 yaş arasında, %16,7'si (71) 35-44 yaş arasında, %8,3'ü (35) 45-54 yaş arasında ve %8,3'ü (35) 55 ve üzeri yaşta'dır. Katılımcıların %60,1'i (255) bekâr ve %39,9'u (169) evlidir. Katılımcıların %2,4'ü (10) ilköğretim, %10,8'i (46) ortaöğretim, %6,1'i (26) ön lisans, %53,6'sı (227) lisans, %19,3'ü (82) yüksek lisans ve %7,8'i (33) doktora öğrenim düzeyindedir. Aylık kişisel geliri 2.500₺ ve altı olan katılımcıların %38,4'ünü (163); 2.501-5.000₺ arası geliri olan katılımcıların %26,2'sini (111); 5.001-7.500₺ arası geliri olan katılımcıların %19,1'ini (81); 7.501-10.000₺ arası geliri olan katılımcıların %10,4'ünü (44) ve 10.001₺ ve üzeri geliri olan katılımcıların %5,9'unu oluşturmaktadır. Katılımcıların çalışma durumları incelendiğinde %21,5'inin (91) kamu sektöründe, %31,8'inin (135) özel sektörde, %2,8'inin (12) esnaf ve tacir, %7,5'inin (32) serbest meslek mensubu, %3,1'inin (13) emekli olduğu ve %33,3'ünün (141) ise çalışmadığı tespit edilmektedir. Katılımcıların çocuk sahibi olma durumları incelendiğinde %63,4'nün (269) çocukları olmadığı, %14,2'sinin (60) 1 çocuk, %14,6'sının (62) 2 çocuk ve %7,8'nin (33) 3 ve üzeri çocuk sahibi olduğu görülmektedir. Demografik bulgular birlikte değerlendirildiğinde katılımcıların çoğunluğunun bekâr, kadın, lisans mezunu ve çocukları olmadıkları tespit edilmektedir.

3.2. Tanımlayıcı İstatistiksel Bulgular

Katılımcıların Beş Faktör Kişilik Ölçeği ile Finansal Tutum ölçeklerine verdikleri cevaplara ilişkin tanımlayıcı istatistiksel bulgular bu kısımda yer almaktadır. Ölçekte yer alan ifadelere verilen cevaplara ilişkin frekans, ortalama, standart sapma, Skewness ve Kurtosis değerleri Tablo 2'da verilmektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistiksel Bulgular

Maddeler	N	Ort.	Std. Sp.	Skewness	Kurtosis
Dışa Dönüklük	424	3,50	0,69	-,177	-,342
Konuşkan biriyim. (D1*)	424	3,78	1,03	-0,74	-0,11

<i>Ketum /vakur biriyim. (D2*)</i>	424	3,51	1,26	-0,49	-0,93
Enerji dolu biriyim. (D3)	424	3,82	0,94	-0,72	0,26
Heyecan yaratabilen biriyim. (D4)	424	3,66	0,94	-0,64	0,04
Sessiz yapıda biriyim. (D5)	424	3,31	1,23	-0,31	-1,04
Atılgan, girişken bir kişiliğe sahip biriyim. (D6)	424	3,63	0,99	-0,47	-0,60
<i>Bazen çekingen, utangaç olabilen biriyim. (D7*)</i>	424	2,49	1,09	0,64	-0,43
Sosyal, girişken biriyim. (D8)	424	3,77	0,91	-0,71	0,30
Uyumluluk	424	3,81	0,50	-,228	,219
<i>Başkalarında hata arayan biriyim. (U1*)</i>	424	3,89	1,03	-0,82	-0,04
<i>Yardımsaver, çıkarıcı olmayan biriyim. (U2*)</i>	424	4,32	0,75	-1,62	4,55
<i>Başkaları ile sürekli tartışmaya giren biriyim. (U3*)</i>	424	4,04	0,97	-0,99	0,51
<i>Affedici bir yapıya sahip biriyim. (U4*)</i>	424	3,87	0,97	-0,95	0,74
<i>Diğer insanlara genellikle güvenen biriyim. (U5*)</i>	424	3,43	1,11	-0,61	-0,42
<i>Soğuk ve mesafeli olabilen biriyim. (U6*)</i>	424	3,15	1,19	-0,13	-1,10
<i>Hemen hemen herkese karşı saygılı ve nazik olan biriyim. (U7*)</i>	424	4,25	0,73	-1,39	4,01
<i>Bazen başkalarına karşı kaba davranabilen biriyim. (U8*)</i>	424	3,47	1,07	-0,32	-0,88
<i>Başkalarıyla işbirliği yapmayı seven biriyim. (U9*)</i>	424	3,90	0,87	-1,14	1,84
Sorumluluk	424	3,95	0,60	-,487	,291
İşini tam yapan biriyim. (S1)	424	4,32	0,70	-1,35	3,66
<i>Umursamaz biriyim. (S2*)</i>	424	4,09	0,95	-1,11	0,82
Güvenilir bir çalışanım. (S3)	424	4,49	0,66	-1,81	6,33
<i>Dağınık olmaya eğilimli biriyim. (S4*)</i>	424	3,54	1,27	-0,44	-1,03
<i>Tembel olmaya eğilimli biriyim. (S5*)</i>	424	3,75	1,19	-0,68	-0,56
Başladığı işi tamamlayabilen biriyim. (S6)	424	4,35	0,76	-1,53	3,55
İşlerini verimli yapan biriyim. (S7)	424	4,19	0,74	-0,89	1,19
Planlar yapan ve bu planları takip eden biriyim. (S8)	424	3,85	1,00	-0,74	0,07
<i>Kolaylıkla dikkati dağılabilen biriyim. (S9*)</i>	424	2,98	1,18	-0,03	-1,02
Nevrotizm	424	2,75	0,70	,254	-,176
Bunalımlı ve melankolik biriyim. (N1)	424	2,26	1,09	0,69	-0,20
Rahat, stresle kolaylıkla baş edebilen biriyim. (N2)	424	2,76	1,08	0,33	-0,57
Gergin olabilen biriyim. (N3)	424	3,29	1,04	-0,48	-0,56

Çok endişelenen biriyim. (N4)	424	3,03	1,13	0,05	-0,92
Duygusal olarak dengeli, kolayla morali bozulmayan biriyim. (N5)	424	2,84	1,07	0,24	-0,78
<i>Dakikası dakikasına uymayan biriyim. (N6*)</i>	424	2,30	1,19	0,81	-0,24
<i>Gergin ortamlarda sakin kalabilen biriyim. (N7*)</i>	424	2,57	1,04	0,48	-0,33
<i>Kolayca sinirlenen biriyim. (N8*)</i>	424	2,95	1,19	0,05	-1,02
Açıklık	424	3,70	0,57	-,562	,987
Orijinal, yeni fikirler ortaya koyan biriyim. (A1)	424	3,85	0,83	-0,83	0,90
Çok değişik konuları merak eden biriyim. (A2)	424	4,00	0,88	-0,91	0,83
Maharetti, derin düşünen biriyim. (A3)	424	4,06	0,81	-1,04	1,63
Hayal gücü yüksek biriyim. (A4)	424	3,93	0,99	-1,00	0,79
Keşfeden, icat eden, yaratıcı biriyim. (A5)	424	3,58	0,99	-0,45	-0,31
<i>Sanata ve estetik değerlere önem veren biriyim. (A6*)</i>	424	3,95	0,92	-1,14	1,50
<i>Rutin, sabit bir düzeni olan işleri yapmayı seven biriyim. (A7*)</i>	424	2,72	1,12	0,23	-0,92
<i>Düşünmeyi seven, fikirler geliştirebilen biriyim. (A8*)</i>	424	4,08	0,71	-0,95	2,20
<i>Sanata ilgisi çok az olan biriyim. (A9*)</i>	424	3,49	1,14	-0,52	-0,69
<i>Sanat, müzik ve edebiyatta çok bilgili olan biriyim. (A10*)</i>	424	3,31	1,09	-0,24	-0,72
Finansal Tutum Ölçeği	424	4,06	0,58	-,718	,920
Hanenin düzenli bir tasarruf planı oluşturarak ona bağlı kalmasını sağlamak önemlidir. (FT1)	424	4,18	0,81	-1,50	3,77
<i>Haneler harcama önceliğini belirlemelerine yardımcı olacak yazılı finansal hedeflere sahip olmalıdır. (FT2*)</i>	424	3,85	0,85	-0,99	1,12
<i>Başarılı bir finansal yönetim için yazılı bir bütçe kesinlikle gereklidir. (FT3*)</i>	424	3,94	0,86	-0,91	0,92
Para harcamayı planlayabilmek hayatta başarılı olmak için önemlidir. (FT4)	424	4,10	0,86	-1,10	1,48
Geleceği planlamak ilerlemenin en iyi yoludur. (FT5)	424	4,23	0,81	-1,14	1,69
5 ve 10 yıl sonraki finansal durumun nasıl olacağını düşünmek finansal başarıyı elde etmek için önemlidir. (FT6)	424	4,04	0,86	-0,98	1,24

* Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda faktör yükünün düşük çıkması nedeniyle analizlere dâhil edilmemiştir.

Ölçekteki maddelerin ortalama değerleri incelendiğinde Dışa dönüklük alt boyutunda en yüksek ortalama “Enerji dolu biriyim.” (3,82) ifadesindedir. Uyumluluk boyutunda ise “Yardımsever, çıkarıcı olmayan biriyim.” ifadesi en yüksek ortalamaya (4,32) sahiptir. Sorumluluk boyutunda en yüksek ortalama “Güvenilir bir çalışmam.” (4,49) ifadesindedir. Nevrotizm boyutunda en yüksek ortalama “Gergin olabilen biriyim.” (3,28) ifadesindedir. Açıklık boyutunda “Düşünmeyi seven, fikirler geliştirebilen biriyim.” ifadesi en yüksek ortalama değere (4,08) sahiptir. Finansal tutum ölçeğinde ise “Geleceği planlamak ilerlemenin en iyi yoludur.” ifadesi en yüksek ortalamaya (4,23) sahiptir.

Verilerin normal dağılım göstermeleri için Çarpıklık ve Basıklık katsayısının “-2” ile “+2” arasında, (bazı çalışmalarda ise “-3” ile “+3” arasında) değişmesi gerekmektedir. Ölçeklerin alt faktör boyutları incelendiğinde Dışa dönüklük boyutunun çarpıklık katsayısı “-,177” ve basıklık katsayısının “-,342” ve uyumluluk boyutunun çarpıklık katsayısı “-,228” ve basıklık

katsayısının “,219” olduğu tespit edilmiştir. Sorumluluk boyutunun çarpıklık katsayısı “-,487” ve basıklık katsayısı “,291”, nevrozizm boyutunun çarpıklık katsayısı “,254” ve basıklık katsayısı “-,176” ve açıklık boyutunun çarpıklık katsayısı “-,562” ve basıklık katsayısı “987” olduğu tespit edilmiştir. Finansal tutum ölçeğinin çarpıklık katsayısı “-,718” ve basıklık katsayısının “,920” olduğu tespit edilmiştir. Ölçeklerin ve boyutların normal dağılım gösterdikleri görülmektedir.

3.3. Açıklayıcı Faktör Analizi Bulguları

Araştırma da kullanılan ölçeklerin geçerliliğini test etmek için faktör analizinin yapılması gerekmektedir. Faktör analizi Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) olmak üzere iki farklı şekilde yapılabilmektedir. AFA ölçekteki soruların belirlenen alt faktörlerde dağılımlarını göstermektedir. KMO ve Barlett's Küresellik testi istatistiksel olarak anlamlı olması durumunda AFA yapılabilmektedir (Yıldız & Aslan, 2019, s. 103-104). Araştırmada kullanılan ölçeklerin AFA sonuçları Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Ölçeklerin Alt Boyutlarının Varyans Açıklama Yüzdeleri

Ölçek ve Boyutlar	Madde Sayısı	Varyanslı Birikimli Açıklama Yüzdesi (%)	KMO	Barlett's Küresellik Testi (Ki Kare Değeri)	Serbestlik Derecesi (df)	Sig.
Dışa Dönüklük (D)	5	57,796	0,804	702,767	10	0,000
Sorumluluk (S)	5	58,251	0,829	694,424	10	0,000
Nevrotizm V (N)	5	50,609	0,788	489,183	10	0,000
Açıklık (A)	5	55,693	0,873	817,935	15	0,000
Beş Faktör Kişilik Ölçeği	20	56,871	0,864	3198,331	210	0,000
Finansal Tutum Ölçeği (FT)	4	60,211	0,751	481,323	6	0,000

Beş faktör kişilik ölçeğinin AFA sonuçları incelendiğinde (sig=0,000) istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve soruların dört boyutta toplandığı görülmektedir. Ölçekteki uyumluluk alt boyutunun faktör yükleri 0,40 altında olduğundan uyumluluk boyutu analizden çıkarılmıştır. Ölçeklerin faktör yüklerinin dağılımları incelendiğinde varyanslı birikimli açıklama yüzdesi beş faktör kişilik ölçeğinin 0,56 ve finansal tutum ölçeğinin 0,60'dır. Ölçeklerin KMO değerleri incelendiğinde beş faktör kişilik ölçeğinin 0,864 ve finansal tutum ölçeğinin 0,751 olduğu tespit edilmiştir. Barlett's Küresellik Testinin değerleri anlamlı çıkmıştır. Bulgular birlikte değerlendirildiğinde ölçeklerin faktör analizi yapmaya uygun oldukları görülmektedir.

Tablo 5. Ölçeklerin AFA Faktör Yükleri Tablosu

Ölçek Maddeleri	Ölçeklerin Alt Boyutları ve Faktör Yükleri				
	Dışa Dönüklük	Sorumluluk	Nevrotizm	Açıklık	Finansal Tutum
D3	0,785				
D4	0,728				
D5	0,699				
D6	0,783				
D8	0,800				

S1	0,821		
S3	0,673		
S6	0,796		
S7	0,814		
S8	0,700		
N1		0,736	
N2		0,708	
N3		0,658	
N4		0,762	
N5		0,652	
A1			0,736
A2			0,707
A3			0,709
A4			0,765
A5			0,802
FT1			0,670
FT4			0,760
FT5			0,867
FT6			0,795

AFA bulguları incelendiğinde uyumluluk boyutundaki 9 maddenin çıkarılmasıyla soruların dört boyutta toplandığı görülmektedir. Dışa dönüklük boyutundaki 3, sorumluluk boyutundaki 4, nevrozizm boyutundaki 3 ve açıklık boyutundaki 5 sorunun faktör yükleri 0,40'dan düşük olduğundan analizden çıkarılmıştır. Analiz neticesinde beş faktör kişilik ölçeğinin dışa dönüklük, sorumluluk, nevrozizm ve açıklık boyutlarında 5'er soru olmak üzere toplam 20 soru ve finansal tutum ölçeğindeki 4 soruya ilişkin veriler Yapısal Eşitlik Modeli ile analiz edilmiştir.

3.4. Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi Bulguları

Beş faktör kişilik özellikleri ölçeğinin boyutları ile finansal tutum ölçeğinin madde sayısı ve Cronbach Alfa değerleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Ölçeklerin ve Boyutlarının Güvenilirlik Değerleri

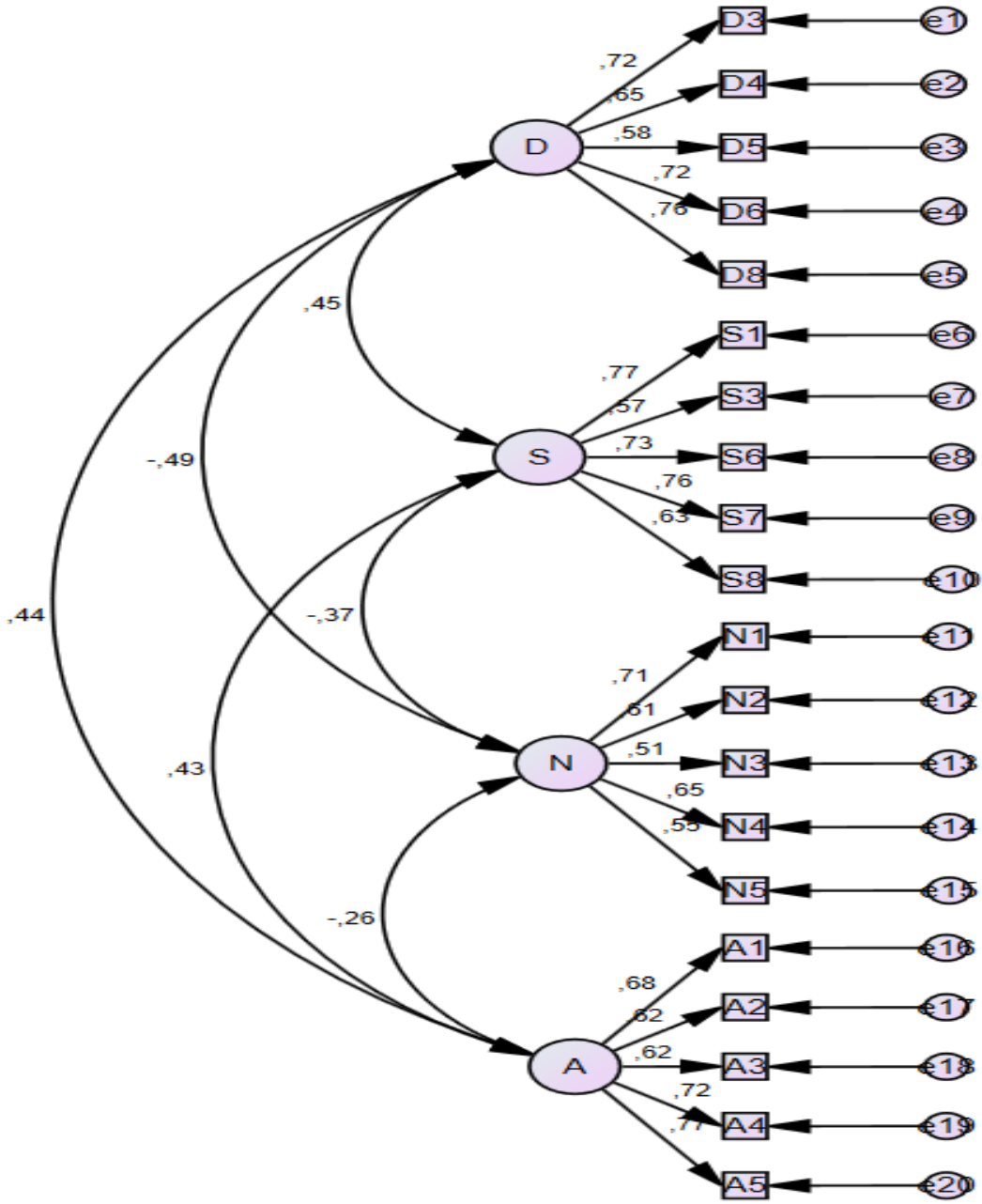
Ölçekler		Madde Sayısı		Cronbach Alfa (α)	
Beş Faktör Kişilik Özellikleri	Dışa Dönüklük	5	20	0,804	0,864
	Sorumluluk	5		0,829	
	Nevrotizm	5		0,788	
	Açıklık	5		0,873	
Finansal Tutum		4		0,751	

Güvenilirlik analizi sonuçları incelendiğinde Cronbach Alfa değeri beş faktör kişilik özellikleri ölçeğinin 0,864 ve finansal tutum ölçeğinin 0,751 olduğu tespit edilmiştir. Beş Faktör Kişilik Özelliği Ölçeğinin alfa değeri 0,80'den büyük olduğu için oldukça güvenilir; finansal tutum ölçeğinin alfa değeri $0,60 < \alpha < 0,80$ arasında olduğu için güvenilir düzeyde olduğu görülmektedir.

3.5. Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

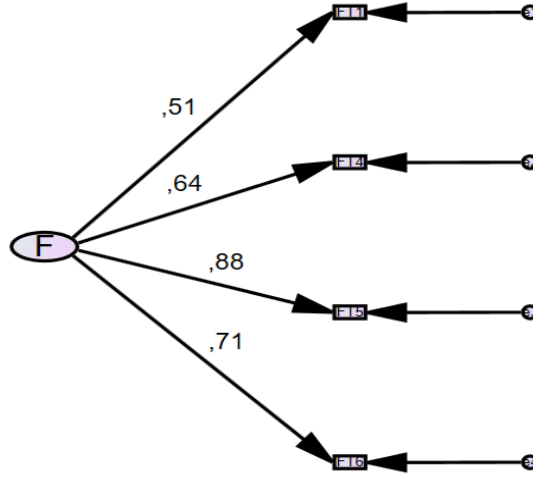
DFA, soruların ilgili faktörlerde toplanıp toplanmadığını incelemek için yapılmaktadır. AFA ile elde edilen boyutlar DFA ile teyit edilmektedir. AFA sonucunda beş faktör kişilik ölçeğindeki bir boyut ile faktör yükü düşük olan maddeler analizden çıkarılarak iki ölçek için ayrı ayrı DFA analizi yapılmıştır. Beş faktör kişilik ölçeğinin DFA faktör yükü diyagramı Şekil 1'de,

finansal tutum ölçeğinin DFA Faktör yükü diyagramı Şekil 2'de verilmiştir. Ölçeklerin DFA uyum iyiliği değerleri Tablo 6'da verilmiştir.

Şekil 1. Beş Faktör Kişilik Ölçeğinin DFA Faktör Yükü Diyagramı

Şekil 1 incelendiğinde Beş faktör kişilik özelliği ölçeğinin maddelerinin dört alt boyutta toplandığı görülmektedir. Dışa dönüklük alt boyutundaki maddelerin faktör yükleri 0,58 ile 0,76 arasında ve sorumluluk alt boyutundaki maddelerin faktör yükleri 0,57 ile 0,77 arasında değişmektedir. Nevrotizm alt boyutunda maddelerin faktör yükleri 0,51 ile 0,71 ve Açıklık alt boyutundaki maddelerin faktör yükleri 0,62 ile 0,77 arasında değiştiği tespit edilmiştir.

Şekil 2. Finansal Tutum Ölçeğinin DFA Faktör Yüğü Diyagramı

Şekil 2 incelendiğinde finansal tutum ölçeğinin maddelerinin faktör yüklerinin 0,51 ile 0,78 arasında değiştiği tespit edilmiştir.

Tablo 6. DFA Uyum İyiliği Değerleri

Değişken	CMIN	df	CMIN/df	GFI	CFI	TLI	RMSEA	SRMR
Beş Faktör Kişilik Ölçeği	434,53	164	2,65	0,91	0,91	0,89	0,062	0,0602
Finansal Tutum Ölçeği	1,044	2	0,52	0,99	0,99	1,00	0,000	0,0093

Beş faktör kişilik özelliği ölçeğinin DFA uyum iyiliği değerleri sonuçları incelendiğinde CMIN/df değeri 2,65, GFI 0,91, CFI 0,91, TLI 0,89, RMSEA 0,06 ve SRMR 0,0602 düzeyindedir. Finansal tutum ölçeğinin DFA uyum iyiliği değerleri sonuçları incelendiğinde CMIN/df değeri 0,52, GFI 0,99, CFI 0,99, TLI 1,00, RMSEA 0,000 ve SRMR 0,0093 düzeyindedir. Her iki ölçeğin uyum iyiliği değerlerinin analiz için kabul edilebilir oldukları tespit edilmiştir (Yıldız & Çiğdem, 2019, s. 1768-1769). Dışa dönüklük ile sorumluluk ve açıklık arasında pozitif yönde, nevrozizm ile negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Sorumluluk ile Nevrozizm arasında negatif yönde; açıklık ile pozitif yönlü bir ilişki vardır. Nevrozizm ile açıklık arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Elde edilen bulguların literatür ile uyumlu olduğu düşünülmektedir.

3.6. Yapısal Eşitlik Modeli Bulguları

Araştırma kapsamında geliştirilen H₁, H₃, H₄, ve H₅ hipotezlerini test etmek amacıyla Yapısal Eşitlik Modeli oluşturulmuştur. AFA sonucunda uyumluluk alt boyutunun analizden çıkarılmasından dolayı H₂ hipotezi test edilmemiştir. Yapısal Eşitlik Modeli uyum iyiliği değerleri Tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7. Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İyiliği Değerleri

Değişken	CMIN	df	CMIN/df	GFI	CFI	RMSEA	P
Yapısal Eşitlik Modeli	780,455	246	3,17	0,88	0,85	0,072	0,000

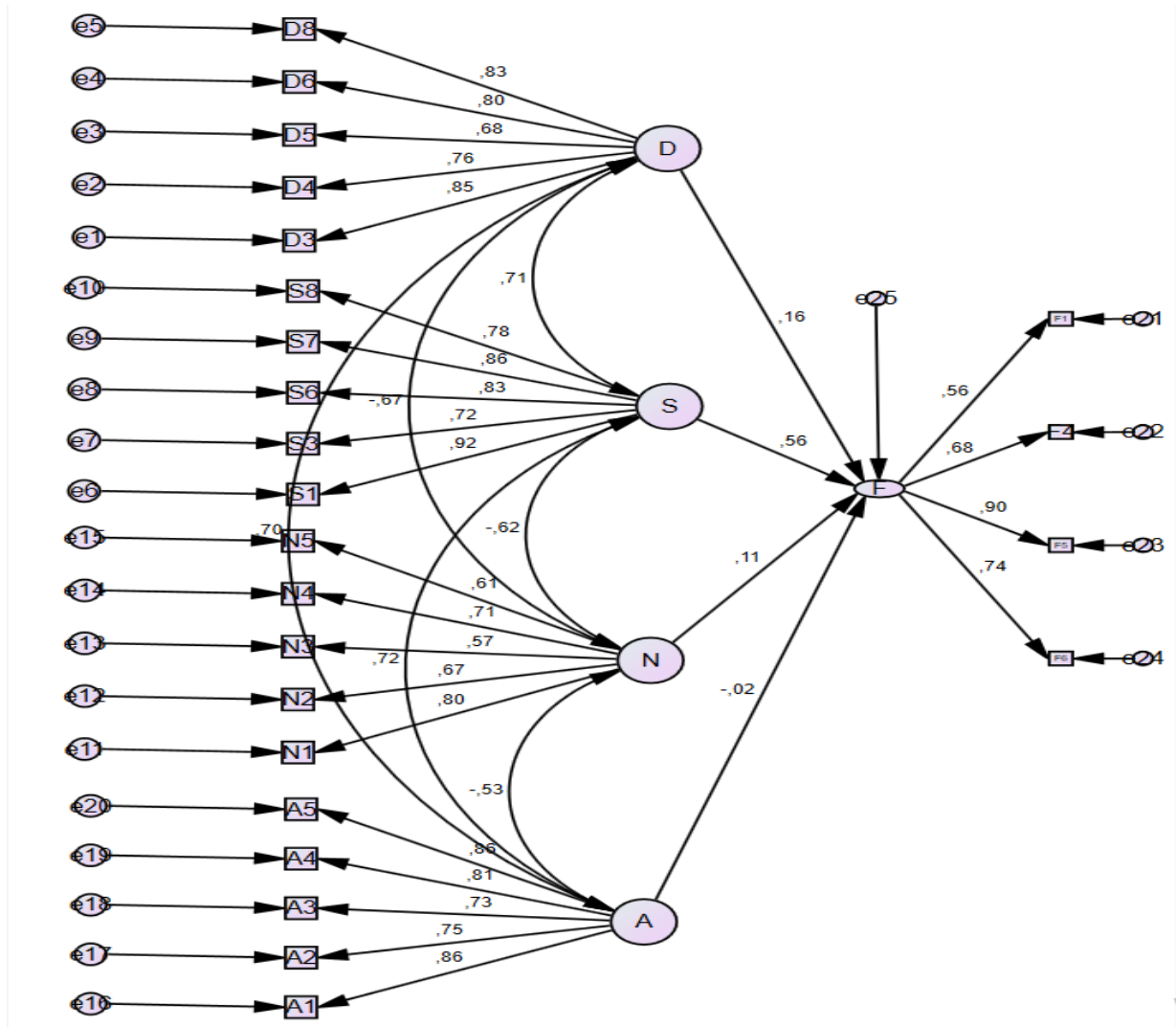
Yapısal Eşitlik Modeli uyum iyiliği değerleri incelendiğinde modelin anlamlı olduğu ve uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Yapısal Eşitlik Modeli analiz sonuçları Tablo 8'de verilmektedir.

Tablo 8. Yapısal Eşitlik Modeli Katsayı Analiz Sonuçları

Test Edilen Yol			Tahmin	S.E.	C.R.	P
Finansal Tutum	<---	Sorumluluk	0,264	0,044	6,031	***
Finansal Tutum	<---	Nevrotizm	0,051	0,035	1,443	0,149
Finansal Tutum	<---	Açıklık	-0,01	0,037	-0,257	0,797
Finansal Tutum	<---	Dışa dönüklük	0,078	0,042	1,86	0,063

Yapısal Eşitlik Modeli analiz sonuçları incelendiğinde sorumluluk ile finansal tutum arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Nevrotizm, açıklık ve dışa dönüklük ile finansal tutum arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bulgulanmıştır.

Dışa dönüklük, sorumluluk, nevrozizm ve açıklık boyutlarının finansal tutum üzerindeki etkisini inceleyen Yapısal Eşitlik Modeli Şekil 3'de verilmektedir.

Şekil 3. Yapısal Eşitlik Modeli

Yapısal Eşitlik Modeli analiz sonuçları incelendiğinde sorumluluğun finansal tutumu anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda planlı, rasyonel, dakik ve tedbirli olarak tanımlanan "Sorumluluk" özelliğinin, kişilerin harcamalara, ödemelere ve gelecekteki belirsizliklere yönelik planlama yapma eğilimini artırdığı görülmektedir. Ayrıca Finansal Tutum Ölçeğinde yer alan ifadeler incelendiğinde, sorumluluk özelliğine sahip kişilerin finansal başarı için tasarruf yapmanın ve finansal konularda planlamanın önemli olduğunu düşündüğü görülmektedir.

Analiz sonuçları birlikte değerlendirildiğinde H_3 hipotezi kabul; H_1 , H_4 ve H_5 , hipotezleri reddedilmiştir. Alan yazında konu ile ilgili çalışmaların az olması dikkat çekmektedir. Bu nedenle Beş Faktör Kişilik özelliklerinin yanı sıra farklı kişilik özellikleri üzerinden yapılan çalışmalar da literatür taramasına dahil edilmiştir. Çalışmalar incelendiğinde kişilik özelliklerinin bireylerin finansal tutumları üzerinde etkileri olduğu ve kişilik ile finansal tutumların ilişkili olduğu görülmektedir. Funfgeld ve Wang (2009) tarafından yapılan çalışmada anı yaşayan bireylerin harcamalarında artış olduğu ve kaygı seviyesi yüksek bireylerin tasarruf eğiliminin arttığı gözlenmiştir. Bu sonuç çalışmamızda elde edilen sonucu destekler niteliktedir. Tasarruflar bireylerin gelecekle ilgili planları için önemlidir. Tasarruf eğilimi gösteren kişiler daha çok geleceğe yönelik planlamaların önemli olduğunu düşünen ve finansal başarı için geleceği garanti altına alma amacı güden kişilerdir. Bu nedenle anı yaşayan kişilerin tasarruf eğiliminin düşük olması ve bu çalışmadan elde edilen sorumlu kişilik özelliğinin finansal tutum üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılması Funfgeld ve Wang'ın (2009) çalışması ile bu çalışmada elde edilen sonuçların örtüştüğünü göstermektedir.

Davey ve George (2011) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları sorumluluk özelliği ile tasarruf eğiliminin pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. Finansal tutum kişinin tasarruflarını ve geleceğe yönelik finansal planlarını ilgilendiren eğilimlerini ifade etmektedir (Alkaya ve Yağlı, 2015: 588). Davey ve George'un (2011) çalışmasında yer alan sonuçların bu çalışmada elde edilen sonuçlarla örtüştüğü görülmektedir. Özer ve Mutlu (2019) çalışmasında sorumluluk özelliği ile finansal davranış arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Finansal tutum ile finansal davranış arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğuna dair çalışmalar alan yazında bulunmaktadır (Alkaya ve Yağlı, 2015: 596; Nano, 2015: 12). Bu bağlamda çalışmada elde edilen sonuç ile Özer ve Mutlu'nun (2019) çalışmasında elde edilen sonuçlarla örtüştüğü söylenebilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kişiliğin bireylerin finansal tutumları üzerinde etkilerinin incelendiği bu çalışmada Beş Faktör Kişilik özelliklerinden biri olan sorumluluğun, finansal tutumlar üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu bulgulanmıştır (H_3). Beş Faktör Kişilik Kuramı'na ait diğer kişilik özellikleri olan "dışa dönüklük", "nevrotiklik" ve "açıklık" özelliklerinin finansal tutumlar üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmemiş ve H_1 , H_4 ve H_5 hipotezleri reddedilmiştir. Bu sonuç bireylerin konuşkan, maceraperest, kaygılı, stresli veya girişken olmalarının finansal tutumları üzerinde bir etkisi olmadığını göstermektedir. Başka bir ifade ile finansal tutumu etkileyen kişilerin sorumluluk düzeyleridir. Sorumlu kişilerin geleceğe yönelik finansal başarı için tasarruf ve planlamanın önemli olduğunu göstermektedir. Kurama ait beşinci özellik olan "uyumluluk" ise açıklayıcı faktör analizi sonuçlarında yeterli faktör yüküne ulaşamadığı için analizlerden çıkarılmıştır. Bu nedenle çalışmada yer alan H_2 hipotezi test edilmemiştir. Finansal tutum ölçeğinde ise yer alan 6 ifadeden ikisi yeterli faktör yüküne ulaşamadığı için analizlerden çıkarılmıştır. Finansal tutum ölçeğinden çıkarılan "haneler harcama önceliğini belirlemelerine yardımcı olacak yazılı finansal hedeflere sahip olmalıdır (FT2)" ve "başarılı bir finansal yönetim için yazılı bir bütçe kesinlikle gereklidir (FT3)" ifadeleri incelendiğinde "yazılı" bir planlamanın uygulanan örnekleme finansal tutum için anlam ifade etmediği görülmektedir. Bu bağlamda orijinali İngilizce olan ölçeğin Türkçe'ye çevrilerek uygulanmasının etkisi olduğu düşünülmektedir. Ölçekler orijinalinden farklı bir dile çevrildiğinde kültürel farklılıklar nedeniyle uygulanan örneklem için anlamsız olabilmektedir. Bu nedenle gelecek çalışmalar için hem finansal tutum hem de kişilik ölçeğinin Türkçe versiyonlarının geliştirilmesinin önemli olduğu görülmektedir. İleriki çalışmalarda örneklemin medeni duruma göre eşit bir dağılımda ve belli bir yaş aralığından seçilmesinin de elde edilecek sonuçlar açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca daha sonra yapılacak çalışmalarda finansal tutum ile birlikte finansal davranışların da incelenmesinin tutumların davranışa dönüşmesinde kişiliğin rolünü ortaya çıkaracağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Albarracín, D., Johnson, B. T. ve Zanna, M. P. (2005). *The Handbook of Attitudes*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associate Inc.
- Alkaya, A., ve Yağlı, İ. (2015). Finansal okuryazarlık-f finansal bilgi, davranış ve tutum: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İİBF öğrencileri üzerine bir uygulama. *Journal of International Social Research*, 8(40), 585-599.
- Aslan, S. (2008). Kişilik, huy ve psikopatoloji. *Rewiews, Cases and Hypotheses in Psychiatry RCHP*, 2(1-2), 7-18.
- Brooks, C. ve Williams, L. (2020). The impact of personality traits on attitude to financial risk (Kasım 12, 2020). Erişim adresi: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3729114> veya <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3729114>
- Cobb-Clark, D. A. ve Schurer, S. (2011). The stability of big-five personality traits. *Economic Letters*, 115 (2012), 11-15.

- Costa, P. T. ve McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Costa Jr, P. T. ve McCrae, R. R. (2014). The NEO inventories. R.P. Archer. ve S.R. Smith (Eds), *Personality Assessment* içinde (s. 223-256). New York: Routledge.
- Davey, J. ve George, C. (2011). Personality and finance: The effects of personality on financial attitudes and behaviour. *International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 5(9), 275-294
- Ellis, A., Abrams, M. ve Abrams, L. (2008). *Personality theories: Critical Perspectives*. New York: Sage.
- Er, B. ve Çetintaş, M. (2018). İşçilerde finansal okuryazarlık: finansal bilgi, tutum ve davranış eksenli bir araştırma. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 61-71.
- Funfgeld, B. ve Wang, M. (2009), Attitudes and behavior in everyday finance: evidence from Switzerland. *International Journal of Bank Marketing*, 27(2), 108-128.
- Gönen, E. ve Özmete, E. (2007). Finansal refah: Finansal yönetim sürecinden duyulan tatmin, finansal davranışlar ile öz-saygı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 11(11), 57-69.
- Hampson, S. E. (2012). Personality processes: Mechanisms by which personality traits “get outside the skin”. *Annual Review of Psychology*, 63, 315-339.
- Hitay, K. ve Anbar, A. (2020). Kişilik özelliklerinin finansal risk toleransı üzerindeki etkisi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (87), 203-224.
- Kılcan, B. ve Ergür, Ş. (2019). Finansal Tutum Ölçeğinin (FTÖ) geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 3(3), 58-67.
- King, E. ve Rogers, H. (2014). Intelligence, personality, and creativity: unleashing the power of intelligence and personality traits to build a creative and innovative economy. Washington, DC: World Bank.
- Matthews, G., Deary, I. J. ve Whiteman, M. C. (2003). *Personality traits*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (2003). *Personality in adulthood: A five-factor theory perspective*. New York: Guilford Press.
- McCrae, R. R., Costa, Jr, P. T. ve Martin, T. A. (2005). The NEO-PI-3: A more readable revised NEO personality inventory. *Journal of Personality Assessment*, 84(3), 261-270.
- Nano, Dorjana (2015) The interrelationship between financial attitude, financial behavior and financial knowledge, *International Journal of Business and Technology*, 4(1), 9-12.
- Nga, J. K. ve Yien, L. K. (2013). The influence of personality trait and demographics on financial decision making among generation Y. *Young Consumers*. 14(3), 230-243.
- Norvilitis, J. M., Merwin, M. M., Osberg, T. M., Roehling, P. V., Young, P. ve Kamas, M. M. (2006). Personality factors, money attitudes, financial knowledge, and credit-card debt in college students 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(6), 1395-1413.
- Onur, N. ve Nazik, M. H. (2014). Öğretmenler için bireysel finans alanında finansal tutum ölçeğinin geliştirilmesi (ftö): geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Vocational Education*, 9(4), 90-99.
- Özdemir, O., Özdemir, P.G., Kadak, M.T. ve Nasıroğlu, S.(2012). Kişilik gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(4), 566-589.
- Özer, G. ve Mutlu, U. (2019). The effects of personality traits on financial behaviour. *Journal of Business Economics and Finance*, 8(3), 155-164.
- Parotta, J. L. ve Johnson, P. J. (1998). The impact of financial attitudes and knowledge on financial management and satisfaction of recently married individuals. *Financial Counseling and Planning*, 9(2), 59-75.
- Perugini, M. ve De Raad, B. (2001). Personality and economic behaviour. *European Journal of Personality*, 15(S1), 1-4.
- Rai, K., Dua, S. ve Yadav, M. (2019). Association of financial attitude, financial behaviour and financial knowledge towards financial literacy: a structural equation modeling approach. *FII Business Review*, 8(1), 51-60.
- Sadiq, M. N. ve Khan, R. A. A. (2019). Impact of personality traits on investment intention: the mediating role of risk behaviour and the moderating role of financial literacy. *Journal of finance and Economics research*, 4(1), 1-18.

- Schmitt, D. P., Allik, J., McCrae, R. R. ve Benet-Martínez, V. (2004). The geographic distribution of big five personality traits: patterns and profiles of human self-description across 56 nations. (Yayımlanmamış çalışma).
- Schmitt, D. P., Allik, J., McCrae, R. R. ve Benet-Martínez, V. (2007). The geographic distribution of big five personality traits: Patterns and profiles of human self-description across 56 nations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38(2), 173–212.
- Stock, R. M., Von Hippel, E. ve Gillert, N. L. (2016). Impacts of personality traits on consumer innovation success. *Research Policy*, 45(4), 757-769
- Sümer, N. ve Sümer, H.C. (2005). Beş faktör kişilik özellikleri ölçeği (Yayımlanmamış çalışma).
- Şimşek, M. Ş., Çelik, A., ve Akgemci, T. (2015). *Davranış bilimlerine giriş ve örgütlerde davranış*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Vassend, O. ve Skrandal, A. (2011). The NEO personality inventory revised (NEO-PI-R): Exploring the measurement structure and variants of the Five-Factor Model. *Personality and Individual Differences*, 50 (2011), 1300-1304.
- Yazgan İnanç, B. Y. ve Yerlikaya, E. E. (2018). *Kişilik kuramları*. Ankara: Pegem.
- Yıldız, B., ve Aslan, H. (2019). İmalat firmalarında inovasyon faaliyetlerinde karşılaşılan güçlükler: bir ölçek geliştirme çalışması. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 93-115
- Yıldız, B., ve Çiğdem, Ş. (2019). Firma inovasyon stratejisinin inovasyon performansı üzerindeki etkisinde tedarikçi inovatifliğinin aracı rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1761-1777.
- Wolff, H. ve Kim, S. (2012). *The Relationship between networking behaviors and the Big Five Personality Dimensions*. *Career Development International*, 17(1), 43–66.

Extended Abstract

Aim and Scope

One of the most important factors that make individuals different from each other is personality. Personality distinguishes individuals from each other by enabling them to approach the same events from different perspectives. Different attitudes affect decisions and behaviors as well as individuals' perspectives on events. This study aims to examine how personality traits that distinguish individuals from each other play a role on individuals' financial attitudes. Financial attitudes show the tendencies of individuals towards their spending and savings. Positive financial attitudes show that individuals have a high tendency to save and give importance to future financial planning. The positive development of financial attitudes, on the other hand, provides an increase in individuals' household financial planning and future savings. For this reason, it is important to reveal how personality traits play a role on financial attitudes. In the study, personality traits are examined in five different dimensions by using the Five Factor Theory of Personality. These dimensions were determined as openness, agreeableness, extroversion, conscientiousness, and neuroticism. Individuals with the trait of openness are open-minded and intellectually curious. They are also described as unconventional and adventurous people. Individuals with harmonious personality traits are cooperative, compliant, docile and trustworthy in their relationships with others. Extroverts are social people who do not like solitude. These individuals, who have a strong and dominant personality, also show leadership characteristics. Individuals with responsible personality traits are rational, punctual and organized. Being cautious and planned is important for these people. Individuals with neurotic personality traits are those who experience intense emotions such as stress, anxiety and worry and lack emotional stabilization. These features are the dimensions determined according to the Five Factor Personality Theory, and the financial attitudes of the individuals grouped according to these characteristics are examined. The hypotheses of the study were determined as follows:

H₁: Extraversion trait of individuals has a significant effect on financial attitudes.

H₂: Agreeableness trait of individuals has a significant effect on financial attitudes.

H₃: Conscientiousness trait of individuals have a significant effect on financial attitudes.

H₄: Neuroticism trait of individuals have a significant effect on financial attitudes.

H₅: Openness trait of individuals has a significant effect on financial attitudes.

The low number of studies on the subject in the literature shows that the study is important in terms of its contribution to the literature.

Methods

The data obtained in the study were collected by questionnaire method. The universe of the study consists of individuals over the age of 18. The sample, reached by the convenience sampling method, consists of 424 people. Data obtained from 424 individuals were analyzed using SPSS 22.0 and AMOS 23 software. In the study, the Five Factor Personality Scale consisting of 44 statements and the Financial Attitude Scale consisting of 6 statements were used. Frequency, Exploratory Factor Analysis, Confirmatory Factor Analysis, Reliability and Validity Analysis and Structural Equation Model were used in the analysis of the data.

Findings

As a result of the analyzes applied in the study, the "Agreement" dimension and the questions that did not reach sufficient factor load were removed from the Five Factor Personality Traits Scale. In the Financial Attitude Scale, 2 statements were removed from 6 statements. As a result of removing the compatibility dimension, H_2 one of the hypotheses of the study, was not included in the hypothesis test. The findings obtained in the study support the H_3 hypothesis, which is one of the hypotheses of the study. H_1 , H_4 , and H_5 hypotheses were rejected. The results of the analysis of the data obtained from 424 participants show that the responsibility personality trait affects the financial attitudes of the individuals in a meaningful and positive way. The findings of the study show that openness, extraversion and neuroticism do not have a significant effect on individuals' financial attitudes.

Conclusion

In this study, which examines the effect of personality traits on individuals' financial attitudes, it is seen that the responsibility trait affects financial attitudes in a significant and positive way. As a result of the analysis of the obtained data, there are expressions extracted from the whole dimension and scale that were removed from the study. This may be due to the fact that the scales used in the study were not applied in their original language and were translated. In other words, due to the relationship of the scale with the culture in which it was created, it is seen that some expressions do not give meaningful results when translated into Turkish, which may cause cultural incompatibilities. For this reason, in future studies on the subject, it is important to narrow the universe and prepare the scales specifically for the culture in which they will be applied.

Afete Hazırlık Davranışlarına Etki Eden Faktörlerinin İncelenmesi: Bir Yapısal Eşitlik Modellemesi¹

Investigation of Factors Affecting Disaster Preparedness Behaviors: A Structural Equality Modeling

Vildan Oral², Ekrem Cengiz³

Öz

Afetler açısından riskli ülkelerden olan Türkiye'de yapılan mevzuat değişiklikleri, kurulan sistemler, yürütülen eğitim kampanyaları ile güvenlik açığını ortadan kaldırmak adına yapılan çalışmalar süreklilik arz etmesine rağmen toplumda kendi değer yargıları çerçevesinde oluşturulmuş bir afet hazırlığının eksikliği kendini göstermektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı afet hazırlık davranışlarına etki ettiği varsayılan değer, inanç ve tutum değişkenleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyan yapısal bir model oluşturmaktır. Çalışmaya İzmir ilinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri bireylerden basit seçkisiz örnekleme metodu kullanılarak belirlenen 800 kişi dahil edilmiştir. Veri toplama aracı olarak; 64 soru 5 bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Araştırma soruları 5'li Likert ölçeği ile değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında açımlayıcı faktör analizi ve güvenilirlik analizlerinde SPSS 21.0, ölçüm modelinin oluşturulması, yapısal eşitlik modelinin test edilmesi, uyum indekslerinin belirlenmesi ve doğrudan-dolaylı etkilerin tespit edilmesinde AMOS 24.0 programı kullanılmıştır. Çalışma sonuçları afet hazırlık inançlarının afet hazırlık değerleri, afet hazırlık tutumları ve afet hazırlık davranışlarını doğrudan pozitif yönde etkilediğini; afet hazırlık değerlerinin afet hazırlık davranışlarını doğrudan ve dolaylı olarak pozitif yönde etkilediğini; afet hazırlık tutumlarının afet hazırlık davranışlarını pozitif yönde doğrudan veya dolaylı yönde etkilemediğini göstermiştir. Araştırma sonuçlarına dayanarak afet hazırlık davranışlarında köklü değişiklikler yapılarak toplumda bir afet kültürünün oluşturulup yaygınlaştırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Davranış, Değer, İnanç, Tutum

Abstract

In Turkey, which is one of the risky countries in terms of disasters, although the changes in the legislation, the systems established, the training campaigns carried out and the efforts to eliminate the security gap are continuous, the lack of a disaster preparedness created within the framework of its own value judgments in the society shows itself. In this context, the aim of the research is to create a structural model that reveals the relationship between the values, beliefs and attitudes that are assumed to affect disaster preparedness behaviors. The study included 800 people who were determined by using simple random sampling method from individuals aged 18 and over residing in the province of Izmir. As a data collection tool; A questionnaire consisting of 64 questions and 5 parts was used. The research questions were evaluated with a 5-point Likert scale. Within the scope of the research, SPSS 21.0 was used in exploratory factor analysis and reliability analysis, and AMOS 24.0 program was used in creating the measurement model, testing the structural equation model, determining the fit indices and determining the direct-indirect effects. The results of the study showed that disaster preparedness beliefs directly and positively affect disaster preparedness values, disaster preparedness attitudes and disaster preparedness behaviors; disaster preparedness values directly and indirectly affect disaster preparedness behaviors positively; showed that disaster preparedness attitudes do not directly or indirectly affect disaster preparedness behaviors in a positive way. Based on the results of the research, it is recommended to create and disseminate a disaster culture in the society by making radical changes in disaster preparedness behaviors.

Keywords: Disaster, Behaviour, Value, Belief, Attitude

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 28 / 06 / 2021

Accepted: 20 / 09 / 2021

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Ekrem Cengiz danışmanlığında yürütülen Vildan Oral tarafından hazırlanan ve Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Afete Hazırlık Davranışlarına Etki Eden İnanç, Değer ve Tutum Faktörlerinin İncelenmesi: İzmir İli Örneği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak SYO, voral@mehmetakif.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-0021-3519>.

³ Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, ekremcengiz@gumushane.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-2427-5554>.

Giriş

Etimolojik olarak, "afet" kelimesi ilk olarak 16. yüzyılda Fransızca "desastre" kelimesinden türetilmiştir. Bu, Latince "astrum" kelimesi ve yıldız anlamına gelen "des" (dis) ve "astre" önekinden oluşmaktadır. Desastre, olumsuz bir olayı tanımlayan astrolojik bir yapılandırmaya karşılık gelen "kötü yıldız" anlamına gelmektedir (Nouchi, 2015: 140). Toplum ve çevrenin, belirli sistem ve durumlarda yıkıcı ve acımasız bir deregülasyon (kuralsızlaştırma) yaratabilecek hem doğal hem de antropik (beşeri) kökenli tehlikeli olaylardan etkilendiği bilinmektedir (Prelipean vd., 2012: 1). Ancak özellikle doğa kökenli afetler aslında hiç de doğal değildir, temelde zenginlik ve yoksulluktaki eşitsizlikleri sürdüren ve artıran bir politik / ekonomik sürecin parçasıdır (Chester, 1998: 492). Afetler, insanların ve toplulukların güvenliğine refahına ve yerel kapasitelere zarar veren, genellikle insan kayıpları ve yaralanma ile karakterize olgulardır (Turan ve Cengiz, 2021: 642; Rodriguez-Llanes vd., 2013: 1). Ayrıca afetler insanların düzen duygusunu ve dolayısıyla olağandışı olayları anlama ve sınıflandırma yeteneklerini tehdit etmektedir (Alexander, 2007: 102). Ek olarak afetler modern siyasi sistemlerin yanıt vermesi gereken "dışsal şoklar" oluşturmaktadır (Olson, 2000: 154). Hoffman vd. (2015) afetlerin, çevre, toplum ve teknolojinin bir araya geldiği bağdan kaynaklandığını ifade etmiştir. Temelde afetler, tehlike, savunmasız bir insan toplumu ve riskin potansiyel olumsuz sonuçlarını azaltmaya yönelik yetersiz kapasite veya önlemlerin mekansal ve zamansal birleşimden kaynaklanmaktadır (Gaillard ve Texier, 2010: 81; Schipper, 2010: 380). Bu anlamda afet riskinin, afet tehdidi, yüksek güvenlik açığı ve toplumun afetlerle başa çıkma kapasitesinin düşüklüğü ile artacağı söylenebilir (Alifagusta vd., 2019: 148). Doğal fenomenlerin ve sonuçlarının bu entegrasyonu, matematiksel olarak: Afet Riski = Tehlike x Güvenlik Açığı x Değer olarak ifade edilmektedir (Săvoiu, 2008: 2739). Dünyanın suüstimal edilmesi sonucunda insanlar ve değer verdikleri şeyler için tehdit oluşturan etmenlerin, toplumsal sistemler ve geçim kaynaklarında yarattığı bozulmalar afet olarak nitelendirilmektedir (Harifuddin ve Zainuddin, 2017: 47; Reale, 2010: 1; Mitchell, 2000: 39). Afetler, doğası gereği olumsuz etkilerle başa çıkmak için yetersiz olan savunmasız bir topluluğu veya grubu etkileyen bir tehlikenin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Nouchi, 2015: 140). Afetler insanların bilimsel ya da bilimsel olmayan yollarla önlemeye çalıştıkları sosyal gerçeklerdir (Omobowale vd., 2011: 32). Sosyolojik olarak ise bir afet, "bireylerin ve grupların faaliyet gösterdiği sosyal bağlamın temel bir bozulması veya normal beklentiler modelinden radikal bir sapma" olarak tanımlanabilir (Lewis ve Killian 1956'dan aktaran, Carlson, 1971: 3). Bu anlamda tehlikeler doğal bir olay sonucunda ortaya çıkmakla beraber, onları afet haline dönüştüren siyasi, iktisadi ve toplumsal süreçlerdir (Yıldırım, 2008: 81). Genel olarak afetler şu şekilde karakterize edilir (Khalid vd., 2010: 28):

- ✓ Öngörülemeyen, ani ve uyarı olmaksızın gelişen
- ✓ Bir topluluğun\toplumun işleyişinin ciddi şekilde aksatan,
- ✓ İnsani, maddi, ekonomik ve/veya çevresel kayıpları ezici bir çoğunluğa ulaştıran,
- ✓ Etkilenen topluluğun\toplumun kendi kaynakları dâhilinde başa çıkma yeteneğini aşan,
- ✓ Hızlı olan (başlangıcının ardından olayların gelişim hızı yanıt verme yeteneğini aşan)
- ✓ Beklenmedik yönlerde gelişen.

Yerleşik insan yaşam tarzına geçişle doğal dengenin bozulması, yerleşime uygun olmayan kentsel alanların kurulması, küresel iklim değişikliği ve bazı teknolojik gelişmeler de afetleri tetiklemektedir (Özkazanç ve Yüksel, 2015: 746). Ayrıca siyasi ihmal, sosyal marjinalleşme, yoksulluk gibi sosyal sorunlar ve geçim kaynaklarına sınırlı erişim, çaresiz insanları tehlikeye açık alanlarda yaşamaya ve çalışmaya zorlamaktadır (Gaillard ve Texier, 2010: 82; Phillips vd., 2005: 132). Richardson (1993) ise afetlerin genellikle, düzenleme, altyapı, tesis ve makinelerle yetersiz kaynakların harcandığı ve felakete müdahale eden organizasyonların sıkı bütçe kısıtlamaları altında çalıştığı sistemlerde meydana geldiğini ifade etmiştir. Ek olarak güvenlik açığının artmasına neden olan faktörler; artan nüfus ve kırsal-kentsel göç ve kentleşme baskıları, dil engelleri, sosyal izolasyon, gıda ve su kaynaklarının güvensizliği, yoksulluk ve cehalet, ekonomilerin birbirine bağımlılığının artması, doğal kaynakların bozulması, afet yönetim önlemleri ve tahmin tekniklerinin yetersizliği, yerel toplumun afet yönetimine yetersiz katılımı, yasaların ihlali, yetkililere güvensizlik, arazinin uygunsuz kullanımı, yetersiz iletişim ve ulaşım altyapısı, zayıf kurumsal kapasite vb. olarak sıralanabilir (Săvoiu, 2008: 2735; Ghafory-Ashtiany, 2009: 226; Teo vd., 2019: 1; Nguyen vd., 2006: 570; Mondlane, 2010: 277). Afetler, kaynak sınırlamalarının bireyler, hane halkları, topluluklar ve ekonominin sektörleri arasında daha düşük uyum kapasitesi yarattığı gelişmekte olan ülkelerde özellikle kamu refahı ve ekonomik kalkınma için zararlı olabilmektedir (Call, 2012: 55). Bu anlamda afetlerin olumsuz etkilerinin önlenmesinde veya azaltılmasında, ayrıca risk altındaki toplulukların olumsuz etkilere tepkisini güçlendirmede mevcut durumun iyi anlaşılması gerekmektedir (Turan ve Cengiz, 2021: 642). Özellikle sanayileşmiş dünyada can kaybında bazı düşüşler yaşanırken, ekonomik ve diğer maddi kayıplar ve evlerin, geçim kaynaklarının üzerindeki etkiler gayri safi milli hasılanın yüzde 0,1' inden fazlasına mal olmaktadır; daha az gelişmiş ülkelerde ise bu yüzde 20-30 kat daha fazla olabilmektedir (Oliver-Smith, 2016: 73; Săvoiu, 2008: 2735). Bununla birlikte, büyük afetler o kadar maliyetlidir ki kayıplardaki %1'lik bir azalma bile yüz milyonlarca doları kurtarabilmektedir (Lindell vd., 2009: 1086).

1. Literatür Özeti

Afetlerden kaynaklanan kayıplar arttıkça, önceki afet yönetimi stratejilerinin etkisiz olduğu ve değişimin kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Afet riskine yanıt vermek, tehlikeleri yönetmekten ziyade riski azaltmaya odaklanan daha kapsamlı yaklaşımlar gerektirmektedir. Bu sebeple güncel eğilim daha fazla topluluk katılımı ve yerel düzeyde temel sorumluluğu sağlamak üzerine ilerlemektedir (Pearce, 2003: 214; Sherry ve Curtis, 2017: 316). Hazırlıklı olmanın nihai amacı, afetler meydana geldiğinde can güvenliğini artırmaktır. Hazırlık eksikliği ise deprem veya sel üretmez, ancak yaşanan hasarı artırabilir (Weinstein, 1989: 36; Adiyoso ve Kanegae, 2017: 565). Hazırlık temelde, potansiyel tehlikeleri önceden tahmin ederek ele almak ve böylece gerekli kaynakların yerinde olmasını sağlamak için acil bir durum oluşmadan önce bir müdahale ve yönetim yeteneği geliştirme sürecidir (Diekman vd., 2007: 494-495). Hazırlıklı olma bir sosyal grubun tehlikenin var olduğunu algıladığı, tehlikeye karşı risk altında olduğuna veya tehlikeye açık olduğuna karar verdiği, riskin hazırlıklı olma ve hafifletme faaliyetlerine katılmak için yeterli öneme sahip olduğunu belirlediği süreçtir (Nguyen vd., 2006: 570). Afetlere hazırlık, zarar ve kayıpları en aza indirmek amacıyla sistematik acil müdahale yapıları kurarak bireylerin, grupların, kuruluşların doğal olayların tehlikesini aşmalarını sağlayan çabalarıdır (Latupeirisa, 2020: 2-3). Hazırlık çalışmaları aynı zamanda afetlere etkili bir şekilde müdahale etmek için gerekli kaynakların mevcut olmasını ve müdahale etmek zorunda kalanların bu kaynakların nasıl kullanılacağını bilmesini sağlamayı amaçlamaktadır (Oral vd., 2015: 22). Hazırlık tipik olarak halk eğitimini, uyarı sistemlerini, simülasyonları, acil durum müdahalesini ve tahliye planlarını ve mağdurlar için acil barınma ve yiyecek hükümlerini içermektedir. Bu anlamda hazırlıklı olmanın, zarar azaltmanın önleyemediği etkilere karşı tepkiyi iyileştirmesi beklenmektedir (Olson, 2000: 157). Hazırlıklı olmanın içerisinde yer aldığı risk yönetimi, tehlikelerin ve ilgili afetlerin etkilerini azaltmak için toplum ve toplulukların politikalarını, stratejilerini ve başa çıkma kapasitelerini uygulamaya yönelik sistematik bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Kreibich vd., 2011: 60). Afet riskinin azaltılması yerel, bölgesel, ulusal ve küresel olmak üzere birden çok ölçekte gerçekleştirilmektedir (Oliver-Smith, 2016: 76). Ancak geleneksel komuta ve kontrol modelleri afetlerde işe yaramamaktadır çünkü yetki ve sorumluluk dağıtılmıştır. Bu anlamda eğer bir topluluk içindeki farklılıklar afetten önce ele alınmadığında ve halk yönetim sürecine dâhil edilmediğinde, çoğu zaman, komuta sahiplerinin kararlarına ve eylemlerine meydan okumakta ve kurtarma çabalarını engellemektedir (Pearce, 2003: 217; Tierney, 2003: 41). Çünkü yalnızca fiziksel / maddi tehditlere odaklanan teknokratik dayatmalar, yerel kültürle makul bir uyum olmaksızın çok az kalıcılık şansına sahiptir (Oliver-Smith, 2016: 77). Bu sebeple direnç oluşturmak temelde "aşağıdan yukarıya" bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Bach vd., 2013: 7). Ayrıca kamu kurumları, vatandaşlarının canlarını ve mallarını korumaktan ve genel refahı teşvik etmekten sorumlu olmalarına rağmen afetlere ne kadar hazırlanırsa hazırlansınlar afetlerin çoklu kaynakları, sınır ötesi ve doğrusal olmayan doğası göz önüne alındığında, tüm senaryolarda tüm insanların güvenliğini sağlayamazlar (Parlak vd., 2012: 358; Wai Man Fung ve Yuen Loke, 2010: 880; Hong vd., 2019: 82). Bu anlamda başarılı olabilmesi için bir afet tehdidine yönelik müdahalelerin planlanması ve uygulanmasından sorumlu olanların risk altındaki nüfusun sosyal ve ekonomik gerçeklerini anlamaları ve hazırlık ve zarar azaltma önlemlerinin sadece fiziksel mekanizmalara duyarlı olmakla kalmayıp, tehdit altındaki toplum içine aşılması gerekmektedir (Chester, 1998: 494; Phillips vd., 2005: 123). Özellikle afet riskini azaltmaya yönelik değişikliklerin yerel olarak kabul görmesi ve riskin daha uzun vadede azaltılmasını sağlamaktadır. (Oliver-Smith, 2016: 77). Yani afete dayanıklılık bir topluluk meselesidir ve temelinde toplumsal riski azaltmak için yapılan aktivitelerden oluşmaktadır. Yalnızca kamu kurum ve kuruluşlarına ait bir sorumluluk değil toplumun tüm kesimlerinin sorumluluğudur (İnal, 2015: 21; Jenkins, 2015: 129).

Hazırlık, "güvenlik", "hayatta kalma", "öz yeterlilik" gibi genel kavramlarla bağlantılıdır (Becker vd., 2013: 1715). Kitlelerin hayatta kalma stratejisi, bölgeye özgü, yerele uygun afet azaltma yollarının gelişmesine yol açmıştır (Rautela, 2005: 233). Güvenlik yolunu seçmek insani bir seçimdir ve uygun eylemleri gerektirmektedir. Toplumsal kapasiteyle, afetlere karşı toplumun dayanıklılığı artmakta, insanlar kendilerini güçlendirebilmekte ve afet müdahale sistemine bağımlılıklarını azaltabilmektedir (Alifagusta vd., 2019: 148; Ghafory-Ashtiany, 2009: 222; Ghafory-Ashtiany, 2015: 383). Topluma dayalı faaliyetler bir bölgenin toplumu ve kültürüne kök saldığından, insanların gerçek ihtiyaçlarını ve önceliklerini ifade etmelerini sağlayarak problemlerin doğru tanımlanmasını ve duyarlı önlemlerin tasarlanmasını ve uygulanmasını sağlamaktadır (Shaw ve Goda, 2004: 32). Tehlikelere maruz kalma, bir felaketin ortaya çıkması durumunda ortaya çıkabilecek etkilerle mücadele etme konusundaki direnç eksikliğidir (National Agency For Disaster Management (BNPB), Statistics Indonesia (BPS) ve United Nations Population Fund (UNFPA), 2013: 25). Olaylara dayanabilen, uyum sağlayabilen ve olaylardan hızla kurtulabilen dirençli bir topluluk oluşturmak, aile ile evde başlayarak tüm toplulukları kapsayacak şekilde genişleyen her düzeyde hazırlıklı olma çabalarını gerektirmektedir (Thomas vd., 2015: 965). Bu çabalar, kamu bilgilendirme kampanyalarının ve acil durum planlarının oluşturulmasını, yeni binalar için sismik tasarım standartlarının artırılmasını, mevcut binaların risk azaltımını ve diğer altyapıların geliştirilmesini içeren düzenlemelerden oluşmaktadır (Flynn vd., 1999: 206). Afetler birkaç tür kaynağı tehdit edebilmektedir: (a) nesne kaynakları (ev, araç veya malzeme mülkiyeti gibi fiziksel kaynaklar), (b) koşullu kaynaklar (evlilik, meslek ve ilişkiler gibi maddi olmayan kaynaklar), (c) kişisel karakteristik kaynaklar (öz saygı, iyimserlik ve öz-yeterlilik gibi kalıcı kişilik özellikleri) ve (d) enerji kaynakları (para, bilgi ve zaman gibi diğer kaynaklara ulaşmada yardım). Dahası, felaketler genellikle, kayıpların daha fazla kayba yol açtığı "kayıp sarmalları"

ile sonuçlanır (Aten vd., 2012: 183). Bir topluluğun afet zafiyetini ve iyileşmesini etkileyen faktörler ise temelde şunları içermektedir: ekonomik istikrar, sosyo-politik yapı ve kültürel ve dini değerler. Bu bağlamsal faktörler, toplulukların: 1) afeti yorumlama; 2) kurtarma ve 3) risk azaltmaya yaklaşım biçimlerini etkilemektedir (McGeehan, 2012: iii). Ayrıca hazırlık açısından bireysel düzeyde çözümler, özellikle gelişmiş ülkelerde, afet risk yönetiminin bir bileşeni olarak savunulmaktadır (Becker vd., 2012a: 108). İnsanların tepkisi, bu nadir ve aşırı tehditlerin riskini nasıl algıladıklarına bağlıdır. Kendilerine yönelik tehdit algılamaları düşük olan bireyler, tehlike tehditlerine büyük olasılıkla uyum sağlamazken, yüksek risk algısına sahip olanlar, pozitif öngörücü bir şekilde davranma eğilimindedir (Gaillard ve Texier, 2010: 82) İnsanların stres zamanlarıyla başa çıkma yeteneği üç faktöre bağlıdır (McAllister, 2013: 56-57):

- ✓ Anlamlılık, stresin kişinin hayatında mantıklı olduğu ve dolayısıyla başa çıkmanın arzu edilen derin deneyimi;
- ✓ Yönetilebilirlik, durumun taleplerini karşılamak için gereken kaynakların tanınması ve bunları araştırmaya istekli olma;
- ✓ Anlaşılabilirlik, dünyanın kaotik, rastgele ve öngörülemez olmaktan ziyade anlaşılabilir, anlamlı, düzenli ve tutarlı olarak algılanması.

Kamusal ve uluslararası ilgi ve hâkim söylemler, doğal afetlerin somut fiziksel yönlerini vurgulamakta bu durum yerel halkın tutum ve tepkilerinin de bir parçası olan kültürel yönlerin ve yerel kavramların ihmal edilmesine yol açmaktadır (Schlehe, 2010: 112). Ancak en son tanımlarında, afet sosyal bir olgu olarak ele alınmakta ve fiziksel olaylardan ziyade durumun sosyal ve psikolojik yönleri vurgulanmaktadır (Eranen vd., 1993: 957; Bankoff, 2004: 111). Çünkü toplum genelindeki afetler, etkilenen topluluğun siyasi, kültürel ve ekonomik geçmişini içermektedir (Hiley-Young ve Gerrity, 1994: 18). Bu anlamda topluluğun sosyal ve politik çerçevesine ek olarak, onun yerleşik kültürel ve dini değer sistemleri, felaketin etkilerini anlamak için anahtardır. Topluluklar, olayları yorumlamak için kültürel ve dini inanç sistemlerini kullanmakta ve iyileşmelerine rehberlik etmesi için bu sistemlere bakmaktadır (McGeehan, 2012: 17). Bu anlamda afet riskinin azaltılması için toplum afet direncinin faydalarının farkına varmak, insanların içinde yaşadığı ve afetlere müdahale ettiği sosyal ve kültürel bağlamı tanımlamayı gerektirmektedir (Ostadtaghizadeh vd., 2016: 1844). Kültürleri nedeniyle insanlar, kabul ettikleri riskleri şekillendirerek fiziksel yaşamlarının değerlerini yaşam tarzlarına ve güvenliklerine uyacak şekilde manipüle ederler (Hoffman vd., 2015: 105). Bir insanın tehlikeye karşı direncinin çoğu, paylaşılan kültürel tavırlar ve topluluk ruhu tarafından üretilen soyut niteliklerde yatmaktadır (Bankoff, 2004: 110). Başa çıkma biçimleri, kültürel ve dini geçmişlerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Dış stresörleri veya yaklaşım odaklı başa çıkma stratejilerini karşılayan ve değiştiren izlemlerin bireyci kültürlerde daha etkili olması beklenirken, iç psikolojik durumları bilişsel veya kaçınma odaklı başa çıkma stratejileriyle değiştiren izlemlerin kolektivistikte daha etkili olması beklenir (Witruk vd., 2014: 124). Tehlikelerin nasıl ve neden ortaya çıktığına ilişkin algısal fikirlerin insanların davranışlarını etkilediğini ve dolayısıyla eylemlerini yönettiğini anlamak önemlidir (Bankoff, 2004: 110). Bu anlamda afetlerle mücadele edebilmek için hazırlıkla ilgili farkındalık ve olumlu davranış değişikliklerinin oluşturulması gerekmektedir (İnal, 2015: 21). Bunu sağlamak adına afetlerle ilgili antropolojik, psikolojik ve sosyolojik araştırmalar, tipik olarak afet yaşamış kişilerin afet sonrası inançları, tutumları ve davranışlarını birbirleriyle veya değerleriyle ilişkilendirmeyi içermektedir (Mulilis vd., 1990: 357). Son olarak afetlere karşı savaşan insanların bilgelik ve çabalarından öğrenme, bir afet durumunda birbirlerine yardım etme, hayattaki tehlikelerin farkında olma ve gerçekçi bir işbirliği kurmak için kültürel etkinlikler afet kültürü olarak tanımlanmakta (Usui, 2006: 8) ve davranış değişikliğinin sonucu olarak sürdürülebilir afet risk azaltımını desteklemektedir.

Küresel afet yönetimi uygulamaları yerele indirgenmeye çalışılmaktadır. Dünyada bu uygulamalara toplumun birçok kesimi hatta bireylerin dahil olması söz konusudur. Bireylerin kültürleri ve kültürü etkileyen etmenler afet hazırlık davranışlarının geliştirilmesi ve sürdürülmesinde etkili faktörler olarak görülmektedir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı afet hazırlık davranışlarını etkilediği varsayılan değer, inanç ve tutum değişkenleri ile afet hazırlık davranışı arasındaki ilişkileri ortaya koyan yapısal bir model oluşturmak ve bu modeli test ederek afet yöneticileri ve paydaşlarına faydalı olabilecek bilgilere ulaşmaktır. Bu anlamda mevcut çalışma temel düzeyde afet hazırlık davranışları ile afet hazırlık değer, afet hazırlık inanç ve afet hazırlık tutum parametrelerinin birbirleri ile ilişkisini incelemektedir.

2. Araştırma Yöntemi

2.1. Evren-Örneklem

Araştırmanın evrenini yakın zamanda sel ve deprem felaketine maruz kalmış İzmir ilinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde seçkisiz örnekleme yöntemlerinden basit seçkisiz örnekleme metodu kullanılmıştır. (Büyüköztürk vd., 2016: 85) Bu çalışma için, gerekli örnek sayısı $n_0 = [(t^*S) / (d)]^2$ ve $n = [n_0 / (1 + (n_0/N))]$ (Büyüköztürk vd., 2016: 95) formüllerinden yararlanılarak tespit edilmiştir. Sonuç olarak 384,11 değeri bulunmuştur. Örneklem büyüklüğü 0.95 güven aralığında yeterli olarak değerlendirilmiştir. Ancak hata payının azaltılması amacıyla örnek kütleinin sayısı 800 kişi olarak belirlenmiştir. Araştırma 03.03.2021-15.04.2021 tarihleri arasında İzmir ilinin tüm ilçelerinde gerçekleştirilmiştir.

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırma kapsamında veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından oluşturulan anket formu kullanılmıştır. Anket formuna dahil edilen maddeler için anket sahiplerine ulaşılarak kullanım izinleri alınmıştır. Veri toplama aşamasında anket formu katılımcılara yüz-yüze ve online olarak ulaştırılmıştır ve dönütler online ve basılı formatta alınmıştır. Anket formunun geliştirilmesinde ilk olarak literatür incelenmiş ve afet hazırlık davranışı geliştirmede etkili parametreler belirlenmiştir. İncelenen literatürden afet hazırlık davranışını etkilediği varsayılan inanç, değer ve tutum parametreleri çalışmaya dahil edilmiştir. İkinci adımda ulusal ve uluslararası literatürden afet hazırlığına yönelik inanç, değer, tutum ve davranış çalışmaları incelenerek madde havuzu oluşturulmuştur (Tablo 1). Oluşturulan madde havuzuna yönelik uzmanlardan alınan dönütlerle ölçek ortaya konulmuştur. 86 değişkenden oluşan ilk anket formu pilot çalışma kapsamında 200 katılımcıya uygulanmış ve açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. AFA sonucunda anketten 12 değişken dışlanarak 64 değişken ile genel uygulamaya geçilmiştir. Anket formu 5 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla 10 soru sorulmuştur. Bunlar; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, gelir durumu, meslek, ikamet süresi, oturlan evin mülkiyet durumu, oturlan evin afetlere karşı güvenlik durumu ve afet yaşama durumudur. Anket formunun ikinci bölümünde 3 alt faktör 17 sorudan oluşan "Afet Hazırlık İnançları" yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise değer ifadelerini içeren 8 soruluk "Afet Hazırlık Değerleri" yer almaktadır. Anket formunun dördüncü bölümünde 2 alt faktör 11 sorudan oluşan "Afet Hazırlık Tutumları" yer almaktadır. Anketin son bölümünde ise hazırlık davranışlarını değerlendirmek adına oluşturulmuş 20 soru tek faktörden oluşan "Afet Hazırlık Davranışları" formu bulunmaktadır. Araştırma soruları 5'li Likert ölçeği ile değerlendirilmiştir. "Afet Hazırlık İnançları" ve "Afet Hazırlık Tutumları" formları 1-Kesinlikle Katılmıyorum...5-Kesinlikle Katılıyorum olarak kodlanmıştır. "Afet Hazırlık Değerleri" ve "Afet Hazırlık Davranışları" formları ise 1-Çok Önemsiz...5-Çok Önemli şeklinde kodlanmıştır. Genel uygulama sonucunda düşük faktör yükü ve yapısal model uyumunu artırmak amacıyla 8 değişken ölçekten çıkartılmıştır. Ölçeğin son halinde toplam 56 adet soru bulunmaktadır.

Tablo 1. Anket maddelerinin oluşturulmasında faydalanılan kaynaklar

FAKTÖR	KAYNAK
<i>Afet Hazırlık Tutumları</i>	Türkan ve Kiliç, (2017); Çakır, (2017); Tekeli-Yeşil vd., (2010); Thomas vd., (2018); Devi ve Sharma, (2015); Kiraz, (2018) Hodge-Hilton, (2013); Jiang vd., (2015); Fogo, (2017); Oosterhof vd., (2009)
<i>Afet Hazırlık İnançları</i>	İnal, (2015); Alexander, (2007); Çakır, (2017); Tekeli-Yeşil vd., (2010); Whitney vd., (2004); Najafi vd., (2018)
<i>Afet Hazırlık Değerleri</i>	Schwartz, (1992)
<i>Afet Hazırlık Davranışları</i>	Türkan ve Kiliç, (2017); Devi ve Sharma, (2015); Mulilis vd., (1990); Claborn (2010); Strine vd., (2013); Mimaki vd., (2009); Miceli vd., (2008); Najafi vd., (2015); Coulston ve Deeny, (2010); Nguyen vd., (2006); Hong vd., (2019); Şakiroğlu, (2011); Eisenman vd., (2009); Blessman vd., (2007); Lindell vd., (2009); Mileti vd., (1992); Norris, (1997); Nozawa vd., (2008); Ozkazanc ve Yuksel, (2015). ;Paul ve Bhuiyan, (2010); Phillips vd., (2005); Spittal vd., (2008); Teo vd., (2019); Loke vd., (2012); Wai Man Fung ve Yuen Loke, (2010); Spittal vd., (2006); The Council for Excellence in Government, (2006); FEMA, (2013)

2.3. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında toplanan verilerin analizinde IBM SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) 21.0 ve IBM AMOS (Analysis of Moment Structures) 24.0 paket programları kullanılmıştır. Frekans tablolarının oluşturulması, açımlayıcı faktör analizi ve güvenilirlik analizlerinde SPSS 21.0; ölçüm modelinin oluşturulması, yapısal eşitlik modelinin test edilmesi, uyum indekslerinin belirlenmesi, regresyon katsayıları, faktör yükleri ve doğrudan-dolaylı-toplam etkilerin tespit edilmesinde AMOS 24.0 programı kullanılmıştır.

3. Bulgular

Araştırmaya katılan 800 kişiden %48,6'sı erkek, %51,4'ü kadındır. Katılımcıların yaş dağılımlarına bakıldığında %40,0'inin 18-30 yaş, %43,0'inin 31-50 yaş, %14,1'inin 51-64 yaş aralığında ve %2,9'unun 65 yaş ve üzeri olduğu görülmektedir. Medeni durumları açısından değerlendirildiğinde %53,1'inin evli, %46,9'unun bekar olduğu görülmektedir. Katılımcıların %18,6'sı ilköğretim, %31,1'inin lise, %21,3'ünün önlisans %25,8'inin lisans ve %3,3'ünün lisansüstü eğitim derecesine sahip olduğu görülmektedir. Gelir durumu açısından değerlendirildiğinde %47,8'inin 0-3000 TL, %37,4'ünün 3001-6000 TL, %10,8'inin 6001-9000 TL ve %4,1'inin 9001 TL ve üzeri gelire sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %17,9'unun memur, %35,3'ünün işçi, %14,3'ünün serbest meslek %20,9'unun öğrenci ve %11,8'inin bu meslekler dışında bir işle geçimini sürdürdüğü görülmektedir. İkamet edilen binanın mülkiyet durumuna bakıldığında %31,5'inin kirada, %68,5'inin kendisine ait bir binada ikamet ettiği görülmektedir. İkamet süresi açısından değerlendirildiğinde ise %7,8'inin 1 yıldan az,

%13,0'ının 1-5 yıl, %9,3'ünün 6-10 yıl ve %70,0'ının 10 yıldan fazladır İzmir ilinde ikamet ettiği görülmektedir. Katılımcılara sorulan "Binanız afetlere karşı güvenli midir?" sorusuna %70,4'ü güvenli %29,6'sı ise güvensiz cevabını vermiştir. Katılımcıların afet yaşama durumlarına bakıldığında ise %49,1'i afet yaşadığını, %50,9'u ise herhangi bir afet yaşamadığını belirtmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular

		Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	389	48,6
	Kadın	411	51,4
Yaş	18-30	320	40,0
	31-50	344	43,0
	51-64	113	14,1
	65 yaş ve üzeri	23	2,9
Medeni Durum	Evli	425	53,1
	Bekar	375	46,9
Eğitim Durumu	İlköğretim	149	18,6
	Lise	249	31,1
	Önlisans	170	21,3
	Lisans	206	25,8
	Lisansüstü	26	3,3
Gelir Durumu	0-3000TL	382	47,8
	3001-6000 TL	299	37,4
	6001-9000 TL	86	10,8
	9001 TL ve üzeri	33	4,1
Meslek	Memur	143	17,9
	İşçi	282	35,3
	Serbest meslek	114	14,3
	Öğrenci	167	20,9
	Diğer	94	11,8
Mülkiyet	Kira	252	31,5
	Kendimize ait	548	68,5
İkamet Süresi	1 yıldan az	62	7,8
	1-5 yıl	104	13,0
	6-10 yıl	74	9,3
	10 yıldan fazla	560	70,0
Bina Güvenliği	Evet	563	70,4
	Hayır	237	29,6
Afet Yaşama Durumu	Evet	393	49,1
	Hayır	407	50,9
	Toplam	800	100,0

Araştırmamızda güvenilirlik analizi metodu olarak Cronbach Alfa Katsayısı kullanılmıştır. Eğitim ve Sosyal bilimler alanında kullanılan alfa güvenilirlik katsayısı büyüklüğünün 0.60 ve üzeri değer alması ölçeğin güvenilir olduğunu ifade etmektedir (Özdamar, 2017: 74). Çalışmamızda tüm ölçekler 0.60 ve üzeri değerler aldığından ölçekler güvenilir olarak kabul edilmiştir. Çalışmamızda ölçek geçerliliklerinin test edilmesinde açımlayıcı faktör analizi yöntemi kullanılmıştır. Veri grubuna açımlayıcı faktör analizi uygulanabilmesi için verinin faktör analizine uygunluğu ve örneklemin yeterli olması gerekmektedir. Uygulamada Bartlett Küresellik Testi ve KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Ölçüm Yeterliliği) testlerinin uygunluğuna bakılmaktadır (Karaman, 2015: 31). Kaiser (1974) KMO değerinin kabul edilebilir olması için 0.50'den büyük olması gerektiğini belirtmiştir (Kaiser, 1974: 35). Çalışmamızda ölçeklere ait KMO değerleri 0.50'den büyüktür. Sosyal bilimlerde yapılan analizlerde kümülatif yüzdesi %40 ile %60 arasında değişen varyans oranları yeterli kabul edilmektedir (Tavşancıl, 2018: 48). Çalışmamızda ölçeklerin kümülatif yüzdeleri %50'den büyük olarak bulunmuştur ve sosyal bilimler için yeterli varyans sağlanmıştır (Tablo 2).

Tablo 3. Araştırma Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirliğine İlişkin Bulgular

Faktör	Cronbach Alfa Değeri	KMO Testi	Barlett's Testi	Kümülatif %
Afet Hazırlık Değerleri	0.872	0.896	2969,002	54,563
Afet Hazırlık İnançları	0.647	0.617	349,761	58,713
Afet Hazırlık Tutumları (Bilişsel)	0.859	0.873	2195,379	54,070
Afet Hazırlık Tutumları (Duyuşsal)	0.766	0.818	1432,310	58,579
Afet Hazırlık Davranışları	0.967	0.976	13323,012	62,252

Ki Kare, orjinal değişken matrisinin varsayılan matrsten farklı olup olmadığını test etmektedir (Cengiz ve Kırkbir, 2007:31). Ki Kare değeri 2'den küçük olursa ideal uyum 2-5 aralığında yer alırsa kabul edilebilir uyum olarak değerlendirilmektedir. (Özdamar, 2017:183) Çalışmamızda bu değer 3,280 çıkmış olup 5'ten küçük olduğu için kabul edilebilir uyum göstermiştir (Tablo 4).

GFI (Uyum İyiliği İndeksi), örneklemdeki varyans kovaryans matrisini modelin hangi oranda ölçtüğünü göstermektedir. Regresyon analizindeki R²'ye benzemektedir. GFI değeri, 0 ile 1 arasında değişmekte, 0.90'ın üzeri mükemmel 0.85 ve üzeri ise kabul edilebilir olarak değerlendirilmektedir (Tezcan, 2008: 40; Schumacher ve Lomax, 2004'ten aktaran Seçer, 2015:190). Çalışmamıza ait GFI değeri 0,856 olarak bulunmuştur (Tablo 4).

AGFI (Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi), GFI testinin yüksek örnek hacmindeki eksikliğini gidermek amacıyla kullanılan indekstir. 0,80-0,90 arası değerler iyi uyumu, 0,90-1,00 arası değerler ise kabul edilebilir uyumu göstermektedir (Şimşek, 2007'den aktaran Düger, 2017:107). Analiz sonucumuzda AGFI değeri 0,839 olarak bulunmuştur (Tablo 4).

IFI (Artırımlı Uyum İyiliği İndeksi), DELTA2 olarak da bilinir. Kabul edilebilir olması için 0.90'ın üzerinde değer alması istenmektedir (Cengiz, 2007:183). Tablo 4'te görülebileceği gibi araştırma modelindeki IFI değeri, 0,918'dir.

NFI (Normlaşmış Uyum İyiliği İndeksi), CFI'ya alternatif olarak geliştirilmiştir. Karşılaştırdığı modeller bakımından özünde CFI'ya benzemekle beraber ki-kare dağılımının gerektirdiği sayıtlara uymaksızın karşılaştırma yapmaktadır. **Tucker - Lewis uyum indeksi (TLI)**, artan uyum indeksidir. Normlaştırılmış uyum indeksi (Normed Fit Index-NFI)'nin örneklem hacminden etkilenmesi dezavantajına karşı, Tucker - Lewis olarak da bilinen normlaştırılmamış uyum indeksi (Non-Normed Fit Index-NNFI) geliştirilmiştir (Cangür, 2012:38). TLI (NNFI) ise NFI'ya benzemekte ancak model karmaşıklığını dikkate alarak değer vermektedir. NFI ve TLI (NNFI) değerleri 0-1 arasında değişmekte .95 ve üzeri mükemmel uyum, .90-.94 arası değerler ise kabul edilebilir uyum olarak değerlendirilmektedir (Sümer, 2000:61) Araştırmada NFI değeri 0,886 ve TLI değeri 0,912 olarak bulunmuştur (Tablo 4).

CFI (Karşılaştırmalı Uyum İyiliği İndeksi), CFI değerleri 0-1 arasında değişmekte 0.90'ı aşması kabul edilebilir olarak değerlendirilmektedir (Özdamar, 2017:183). Çalışmamızda CFI değeri, 0,918 olarak bulunmuştur (Tablo 4).

RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) (Yaklaşım Hatasının Kök Ortalama Karesi) İndeksin alabileceği en küçük değer sıfırdır. Güven aralığının en küçük sınırı (sol taraf) tam uyum için sıfırı içermelidir ve yakın uyum için 0.05'ten küçük olmalıdır. Bir modelin kabul edilebilmesi için RMSEA değerinin 0.08 veya altında olması istenmektedir. (Çerezci, 2010:63) Araştırma modelinde RMSEA değeri, 0,053 olarak bulunmuştur (Tablo 4).

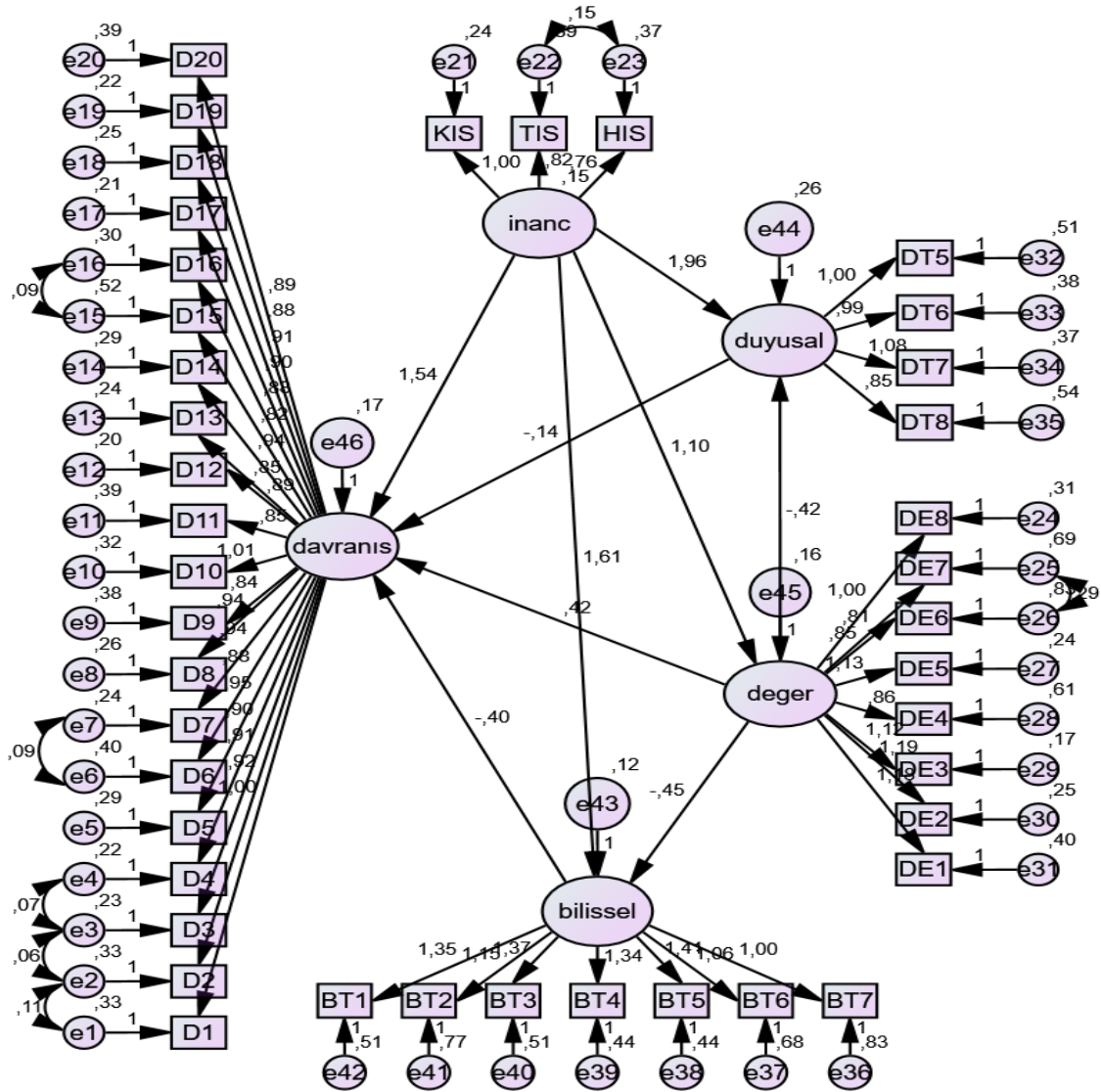
Hoelter's Critical N (Hoelter Index) kriteri modelin ki-kare değerinin 0.05 ve 0.01 anlamlılık düzeylerinde kabul edilebilmesi için gerekli olan örnek büyüklüğü değerini vermektedir (Ayyıldız ve Cengiz, 2006: 82) Hoelter's Critical N 75 ≤ değer < 200; kabul edilebilir ≥ 200; iyi uyum değeri olarak değerlendirilmektedir (Zincirkıran, 2013: 141-143). Çalışmamızda Hoelter indeks değeri 264 olarak bulunmuş ve iyi uyum olarak değerlendirilmiştir (Tablo 4). Tablo 4'teki model uyum iyiliği indeksi sonuçlarına bakıldığında modelin kabul edilebilir derecede uyum sağladığı söylenebilmektedir.

Tablo 4. Model uyum iyiliği indeksi sonuçları

Model Uyum İndeksleri	Model
X ² (Ki-Kare) değeri	2633,635
Serbestlik derecesi	803
P değeri (Anlamlılık Düzeyi)	,000
Parametre sayısı	100
X ² /df	3,280
Mutlak Uyum İndeksleri	
Goodness of fit index, GFI (Uyum İyiliği İndeksi)	,856
Adjusted Goodness of Fit Index, AGFI (Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi)	,839
Karşılaştırmalı Uyum İndeksleri	
Comperative fit index, CFI (Karşılaştırmalı Uyum İyiliği İndeksi)	,918
Incremental fit index, IFI (Artırımlı Uyum İyiliği İndeksi)	,918
Normed fit index, NFI(Normlaşmış Uyum İyiliği İndeksi)	,886
Tucker-Lewis Index, TLI (NNFI) (Tucker-Lewis İndeksi)	,912
Root Mean Square Error of Approximation, RMSEA (Yaklaşım Hatasının Kök Ortalama Karesi)	,053
Hoelter's Critical N (Hoelter Index)	264

Şekil 1'de araştırma kapsamında oluşturulan afet hazırlık inançları, afet hazırlık değerleri, afet hazırlık tutumları (bilişsel), afet hazırlık tutumları (duyuşsal) ve afet hazırlık davranışları ilişkilerini gösteren bir yapısal eşitlik modeli sunulmuştur.

Önerilen modelde afet hazırlık inançları dışsal değişken (exogenous variable) afet hazırlık değerleri, afet hazırlık davranışları, afet hazırlık tutumları (bilişsel) ve afet hazırlık tutumları (duyuşsal) içsel değişkenleri (endogenous variable) ifade etmektedir. Bu teorik modelde beş örtük değişken, kırk iki gözlenen değişken yer almaktadır. Örtük değişkenlerden ilki dışsal değişkenlerden olan (a) *afet hazırlık inançları* modelde üç gözlenen değişken [tehlike inançları, hazırlık inançları ve kontrol inançları], (b) *afet hazırlık değerleri* sekiz gözlenen değişken [DE1...DE8], (c) *afet hazırlık tutumları (bilişsel)* yedi gözlenen değişken [BT1...BT7], (d) *afet hazırlık tutumları (duyuşsal)* dört gözlenen değişken [DT5...DT8] ile temsil edilmektedir. İçsel değişkenlerden afet hazırlık davranışları ise modelde yirmi gözlenen değişken [D1...D20] ile temsil edilmektedir. Modelde, örtük değişkenler oval; gözlenen değişkenler dikdörtgen kutucuklarla ifade edilmiştir. Eğri çift yönlü çizgiler değişkenler arasındaki korelasyonu, doğrusal tek yönlü çizgiler ise örtük değişkenlerin gözlenen değişkenler üzerindeki etkisini ifade etmek için kullanılmıştır. Her içsel ve gözlenen değişken hata terimi içermektedir.

CMIN=2633,635; DF=803; p=,000; CMIN/DF=3,280, RMSEA=,053; GFI=,856; CFI=,918

Şekil 1. Yapısal eşitlik modeli

Regresyon katsayıları incelenirken, modeldeki bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni ne kadar anlamlı yordadığına bakılmaktadır. (Kaya, 2014: 38). Tablo 36'da önerilen modele ait örtük değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren regresyon katsayıları (β) görülmektedir. Analiz sonuçlarına bakıldığında bir parametre dışında tüm parametrelerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Afet hazırlık inançları (inanc) değişkeninin afet hazırlık değer (değer) değişkeni ile ilgili

tahmin değerinin ($p<0,01$, $\beta=,720$), afet hazırlık değeri (deger) değişkeninin afet hazırlık tutumları (bilissel) değişkeni ile ilgili tahmin değerinin ($p<0,01$, $\beta=-,451$), afet hazırlık değerinin (deger) afet hazırlık tutumları (duyusal) değişkeni ile ilgili tahmin değerinin ($p<0,01$, $\beta=-,314$), afet hazırlık inançları (inanc) değişkeninin afet hazırlık tutumları (bilissel) değişkeni ile ilgili tahmin değerinin ($p<0,01$, $\beta=1,000$), afet hazırlık inançları (inanc) değişkeninin afet hazırlık tutumları (duyusal) değişkeni ile ilgili tahmin değerinin ($p<0,01$, $\beta=,958$), afet hazırlık inançları (inanc) değişkeninin afet hazırlık davranış değişkeni ile ilgili tahmin değerinin ($p<0,01$, $\beta=,807$), afet hazırlık değeri (deger) değişkeninin afet hazırlık davranış değişkeni ile ilgili tahmin değerinin ($p<0,05$, $\beta=,338$) ve afet hazırlık tutumları (bilissel) değişkeninin afet hazırlık davranış değişkeni ile ilgili tahmin değerinin ($p<0,05$, $\beta=-,313$) anlamlı olduğu görülmektedir. Afet hazırlık tutumları (duyusal) değişkeninin afet hazırlık davranışı (davranis) değişkeni ile ilgili tahmin değerinin ($p>0,05$, $\beta=-,145$) ise anlamsız olduğu görülmüştür (Tablo 5).

Tablo 5. Örtük Değişkenler Arasındaki İlişkiler (Standardize Edilmiş Değerler)

Regresyon Yön	Regresyon Katsayı	S.E. (Standart Hata)	C.R. (Kritik Oran)	P (Sig.)
deger <--- inanc	,720	,095	11,580	***
bilissel <--- deger	-,451	,121	-4,977	***
duyusal <--- deger	-,314	,108	-3,908	***
bilissel <--- inanc	1,000	,222	9,777	***
duyusal <--- inanc	,958	,196	10,007	***
davranis <--- inanc	,807	,426	3,228	***
davranis <--- deger	,338	,145	2,606	**
davranis <--- bilissel	-,313	,097	-2,718	**
davranis <--- duyusal	-,145	,069	-1,747	,081

YEM analizlerinde yapılar arasında doğrudan ve dolaylı etkilerin belirlenmesi önem arz etmektedir. YEM üzerinde iki yapı arasında yer alan tek yönlü oklar doğrudan etkiyi, bir yapının aracı bir değişkenle diğer bir yapıyı etkilemesi ise dolaylı etkiyi ifade etmektedir (Gürfidan ve Koç, 2016: 110). Tablo 6'daki squared multiple correlation (model tarafından açıklanan toplam varyasyonun oranı) (R^2) bakıldığında afet hazırlık değerlerinin toplam varyansın %51'ini, afet hazırlık tutumlarının (bilissel) toplam varyansın %65'ini afet hazırlık tutumlarının (duyusal) toplam varyansın %58'ini afet hazırlık davranışlarının toplam varyansın %68'ini açıkladığı görülmektedir. Çalışma kapsamında hipotezler 0.05 anlamlılık düzeyinde önemli görülen gizli değişkenler arası standardize edilmiş dolaylı, doğrudan ve toplam etkilere dayanılarak test edilmiştir. Yapısal eşitlik modeli testinde kullanılan korelasyon Pearson korelasyonu olup regresyon değerlendirmeleri aşağıdaki gibi olacaktır (Cengiz, 2007: 196):

- $0<r<0,24$ çok zayıf ilişki
- $0,25<r<0,49$ zayıf ilişki
- $0,50<r<0,69$ orta düzeyde ilişki
- $0,70<r<0,89$ yüksek düzeyde ilişki
- $0,90<r<1,00$ çok yüksek düzeyde ilişki

Tablo 6. Yapısal eşitlik modelindeki gizli değişkenler arası dolaylı ve doğrudan ilişkiler (standardize edilmiş değerler)

	R^2	İnanc			Değer			Duyusal			Bilissel		
		Doğrudan	Dolaylı	Toplam	Doğrudan	Dolaylı	Toplam	Doğrudan	Dolaylı	Toplam	Doğrudan	Dolaylı	Toplam
Değer	.51	,720		,720									
Duyusal	.58	,958	-,226	,732	-,314	-,314							
Bilissel	.65	1,000	-,325	,745	-,451	-,451							
Davranış	.68	,807	-,097	,710	,338	,187	,525	-,145		-,145	-,313		-,313

H₁. Afet hazırlık inançları afet hazırlık değerlerini olumlu yönde doğrudan etkiler. ($r=,720$, yüksek düzeyde) Kabul edildi.

- H₂**. Afet hazırlık inançları afet hazırlık bilişsel tutumlarını olumlu yönde doğrudan etkiler. ($r=1,000$, çok yüksek düzeyde) Kabul edildi.
- H₃**. Afet hazırlık inançları afet hazırlık bilişsel tutumlarını olumlu yönde dolaylı olarak etkiler. ($r=-,325$, ters yönde zayıf düzeyde) Reddedildi.
- H₄**. Afet hazırlık inançları afet hazırlık duyuşsal tutumlarını olumlu yönde doğrudan etkiler. ($r=,958$, çok yüksek düzeyde) Kabul edildi.
- H₅**. Afet hazırlık inançları afet hazırlık duyuşsal tutumlarını olumlu yönde dolaylı olarak etkiler. ($r=-,226$, ters yönde çok zayıf düzeyde) Reddedildi.
- H₆**. Afet hazırlık inançları afet hazırlık davranışlarını olumlu yönde doğrudan etkiler. ($r=,807$, yüksek düzeyde) Kabul edildi.
- H₇**. Afet hazırlık inançları afet hazırlık davranışlarını olumlu yönde dolaylı olarak etkiler. ($r=-,097$, ters yönde çok zayıf düzeyde) Reddedildi.
- H₈**. Afet hazırlık değerleri afet hazırlık bilişsel tutumlarını olumlu yönde doğrudan etkiler. ($r=-,451$, ters yönde zayıf düzeyde) Reddedildi.
- H₉**. Afet hazırlık değerleri afet hazırlık duyuşsal tutumlarını olumlu yönde doğrudan etkiler. ($r=-314$, ters yönde zayıf düzeyde) Reddedildi.
- H₁₀**. Afet hazırlık değerleri afet hazırlık davranışlarını olumlu yönde doğrudan etkiler. ($r=,338$, zayıf düzeyde) Kabul edildi.
- H₁₁**. Afet hazırlık değerleri afet hazırlık davranışlarını olumlu yönde dolaylı olarak etkiler. ($r=,187$, çok zayıf düzeyde) Kabul edildi.
- H₁₂**. Afet hazırlık duyuşsal tutumları afet hazırlık davranışlarını olumlu yönde doğrudan etkiler. ($r=-,145$, ters yönde zayıf düzeyde) Reddedildi.
- H₁₃**. Afet hazırlık bilişsel tutumları afet hazırlık davranışlarını olumlu yönde doğrudan etkiler. ($r=-313$, ters yönde zayıf düzeyde) Reddedildi.

Sonuç ve Değerlendirme

Bilişim teknolojilerinin gelişmesi, birey temelli yeni dünya düzenine geçiş, sosyal ağların yaygınlaşması ile afet yönetiminde (özellikle hazırlık ve zarar azaltma aşamaları) kullanılan geleneksel yöntemler yetersiz kalmaktadır. Türkiye’de yapılan mevzuat değişiklikleri, kurulan sistemler, yürütülen eğitim kampanyaları ile güvenlik açığını ortadan kaldırmak adına yapılan çalışmalar süreklilik arz etmesine rağmen toplumda kendi değer yargıları çerçevesinde oluşturulmuş bir afet hazırlığının eksikliği kendini göstermektedir. Günümüzde gelişmiş ülkelerde toplumun haberdar olmadığı, kurum-kuruluşlar (özellikle kamu) düzeyinde yürütülen hazırlık ve zarar azaltma çabaları yerini bireysel düzeyde önlemlere ve gönüllü faaliyetlere bırakmaktadır. Bu anlamda afet hazırlığında köklü değişikliklerin ortaya konulması için temel düzeyde değişimlerin gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda afet hazırlık davranışlarına etki ettiği varsayılan değer, inanç ve tutum değişkenleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyan yapısal bir model oluşturmak ve bu modeli test ederek afet yöneticileri ve paydaşlarına gerekli olan bilgiyi sağlamak için bu çalışma yürütülmüştür.

Çalışma yakın zamanda sel ve deprem felaketine maruz kalmış İzmir ilinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri 800 katılımcı ile yüz yüze ve online anket yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada araştırmacı tarafından geliştirilen toplam 74 sorudan oluşan (demografik özelliklere ilişkin 10 soru, inanç-değer-tutum-davranışı belirlemeye ilişkin 64 soru) anket formu kullanılmıştır. Çalışmaya dahil edilen beş ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış ve analiz sonucunda uygun görülmeyen değişkenler ölçeklerden çıkartılmıştır. Güvenilirlik tespitinde Cronbach alfa istatistiği, geçerlilik tespitinde açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analizler sonucunda belirlenen yeni ölçekler Yapısal Eşitlik Modeli oluşturmada kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modelinde uyum indekslerinden Ki Kare ($X^2=3,280$), Uyum İyiliği İndeksi ($GFI=0,856$), Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi ($AGFI=0,839$), Artırımlı Uyum İyiliği İndeksi ($IFI=0,918$), Normlaşmış Uyum İyiliği İndeksi ($NFI=0,886$), Tucker - Lewis Uyum İndeksi ($TLI=0,912$), Karşılaştırmalı Uyum İyiliği İndeksi ($CFI=0,918$), Yaklaşım Hatasının Kök Ortalama Karesi ($RMSEA=0,053$) ve Hoelter İndeksi (Hoelter's Critical $N=264$) kullanılmıştır. İlgili indekslerin değerleri kabul edilebilir uyum düzeyinde yer aldığından sonuçlara ilişkin regresyon katsayıları, direkt-indirekt-toplam etkiler, squared multiple correlation ve ölçüm hataları değerlendirilerek hipotezler test edilmiştir. Hipotez testi sonucunda 13 hipotezden 6’sı kabul edilmiş 7’si reddedilmiştir.

Çalışmada elde edilen bu sonuçlar inançların değerleri, tutumları ve davranışları, olumlu yönde değerlerin davranışları olumlu yönde etkilediğini desteklemiştir. Bu sonuç literatürle uyumludur. Fakat tutumların davranışları olumsuz etkilediği

ve değerlerin tutumu olumsuz etkilediği sonucu da bulunmuştur. Bu sonuçlar ise literatürle uyumlu değildir. Yani afet hazırlık davranışlarının oluşturulmasında inançlar, değerler ve tutumlar olumlu ve olumsuz yönlerde, çeşitli düzeylerde etkili parametreler olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara dayanarak aşağıda belirtilen öneriler sunulabilir;

- ✓ Afet hazırlık davranışı oluşturmak için öz-yeterlilik, hazırlık etkililiği gibi inançların toplumda yaygınlaştırılması adına çalışmalar yürütülmesi,
- ✓ Afetlere hazırlıkta Türk toplumunun temel değerlerini (özellikle aile değeri ve dini değerler) esas alan hazırlık davranışlarının belirlenip yaygınlaştırılması,
- ✓ Afet hazırlığı konusunda düzenlenecek eğitimlerinin teorikten ziyade pratik uygulamaları içermesi,
- ✓ 3-D ve simülasyon uygulamaları ile afetlere yönelik kaygı, korku, endişe vb. olumsuz duyguların makul düzeyde artırılmasının sağlanması,
- ✓ Toplum tabanlı afet yönetiminin gerçekleştirilmesi adına özellikle kamu kuruluşlarına ait gönüllü organizasyonların sayısının ve etkinliğinin artırılması,
- ✓ Afet yönetimi alanında hizmet veren kurum ve kuruluşların taşra teşkilatlanmasının sağlanması (ilçe teşkilatlanması),
- ✓ Afet alanında uzmanlaşmış kişilerin gönüllülük organizasyonlarının yürütülmesi, planların hazırlanması, eğitimlerin verilmesi vb. zarar azaltma ve hazırlık faaliyetlerine dahil edilmesi,
- ✓ Afet hazırlık davranışlarında köklü değişiklikler yapılarak toplumda bir afet kültürünün oluşturulup yaygınlaştırılması.

Gelecekteki araştırmalar için ise afet hazırlık davranışlarını etkileyen toplumsal normlar, davranışsal niyetler, risk algısı, güvenlik kültürü gibi faktörlerin modele dahil edilerek güçlendirilmesi önerilmektedir. Ek olarak spesifik afet türlerindeki (deprem, sel, heyelan, çığ, endüstriyel kazalar vb.) sonuçlarını görmek adına çalışma tekrarlanarak güncellenebilir. Ayrıca literatüre katkı sağlamak ve farklı kültürel bakış açılarına sahip bireylerin görüşlerine ulaşmak adına çalışmanın yerel, bölgesel ve ulusal düzeylerde farklı kültürel değerlere, inançlara ve tutumlara sahip örneklemelerde; afet öncesi ve sonrası dönemlerde tekrarlanarak geliştirilmesi önerilmektedir.

Kaynaklar

- Adiyoso, W. & Kanegae, H. (2017). Tsunami resilient preparedness indicators: The effects of integrating religious teaching and roles of religious leaders. In *Disaster Risk Reduction in Indonesia*, Springer, Cham, 561-587.
- Alexander, D. E. (2007). Misconception as a barrier to teaching about disasters. *Prehospital and Disaster Medicine*, 22(2), 95-103.
- Alifagusta, Y. N., Suharto, D. G. & Wahyuningsih, R. D. (2019). Village Funds and Disaster Risk Reduction: Challenges to deal with the poverty cause by cultural belief systems. In *First International Conference on Administration Science (ICAS 2019)*. Atlantis Press. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 343, 148-151.
- Aten, J. D., Bennett, P. R., Hill, P. C., Davis, D. & Hook, J. N. (2012). Predictors of God concept and God control after Hurricane Katrina. *Psychology of Religion and Spirituality*, 4(3), 182-192.
- Ayyıldız, H. & Cengiz, E. (2006). Pazarlama modellerinin testinde kullanılabilecek yapısal eşitlik modeli (YEM) üzerine kavramsal bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 63-84.
- Bach, C., Bouchon, S., Fekete, A., Birkmann, J. & Serre, D. (2013). Adding value to critical infrastructure research and disaster risk management: the resilience concept. *SAPIENS. Surveys and Perspectives Integrating Environment and Society*, 6(1), 1-13.
- Bankoff, G. (2004). In the eye of the storm: the social construction of the forces of nature and the climatic and seismic construction of God in the Philippines. *Journal of Southeast Asian Studies*, 35(1), 91-111.
- Becker, J. S., Paton, D., Johnston, D. M. & Ronan, K. R. (2012a). A model of household preparedness for earthquakes: how individuals make meaning of earthquake information and how this influences preparedness. *Natural Hazards*, 64(1), 107-137.
- Becker, J. S., Paton, D., Johnston, D. M. & Ronan, K. R. (2013). Salient beliefs about earthquake hazards and household preparedness. *Risk Analysis*, 33(9), 1710-1727.

- Blessman, J., Skupski, J., Jamil, M., Jamil, H., Bassett, D., Wabeke, R. & Arnetz, B. (2007). Barriers to at-home-preparedness in public health employees: implications for disaster preparedness training. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 49(3), 318-326.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem Akademi, 22. Baskı, Ankara.
- Call C. M. (2012). Viewing a World of Disaster Through the Eyes of Faith: The Influence of Religious Worldviews on Community Adaptation in the Context of Disaster-Related Vulnerability in Indonesia. Master Thesis. Iowa State University, Ames, USA.
- Cangür, Ş. (2012). Yapısal Eşitlik Modellemesinde Kullanılan Model Uyum İndekslerinin Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Carlson, S. (1971). Disaster And Attitudinal Change In The Guadalupe Barrio. Master Thesis, Texas Tech University, USA.
- Cengiz, E. (2007). Kâr Amacı Gütmeyen Kurumlar Olarak Müzelerde Pazarlama Faaliyetleri: Pazarlama Karması Unsurlarının Müzelerde Müşteri Sadakatine Etkisine İlişkin Yapısal Bir Model Önerisi. Yayınlanmış Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Cengiz, E. & Kırkibir, F. (2007). Yerel halk tarafından algılanan toplam turizm etkisi ile turizm desteği arasındaki ilişkiye yönelik yapısal bir model önerisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 19-37.
- Chester, D. K. (1998). The theodicy of natural disasters. *Scottish Journal of Theology*, 51(4), 485-506.
- Claborn, D. M. (2010). Emergency preparedness of individual students at a large state university in missouri. *Journal of the Institute of Justice & International Studies* 10, 33-43.
- Coulston, J. E. & Deeny, P. (2010). Prior exposure to major flooding increases individual preparedness in high-risk populations. *Prehospital and Disaster Medicine*, 25(4), 289-295.
- Çakır, U. (2017). Senaryo Tabanlı Eğitimin Ortaokul Öğrencilerinin Afetlere İlişkin Bilgi ve Tutum Düzeylerine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Çerezci, E. T. (2010). Yapısal Eşitlik Modelleri ve Kullanılan Uyum İyiliği İndekslerinin Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Devi, A. & Sharma, D. (2015). Awareness on earthquake preparedness: A key to safe life. *International Journal of Nursing Research and Practice*, 2(2), 1-6.
- Diekman, S. T., Kearney, S. P., O Neil, M. E. & Mack, K. A. (2007). Qualitative study of homeowners' emergency preparedness: Experiences, perceptions, and practices. *Prehospital and Disaster Medicine*, 22(6), 494-501.
- Düger, Y.S. (2017). İçsel Markalaşma: Marka Tutumları, Vatandaşlığı ve Performansı İlişkisi Üzerine Yapısal Eşitlik Modellemesi Analizi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Eisenman, D. P., Glik, D., Maranon, R., Gonzales, L. & Asch, S. (2009). Developing a disaster preparedness campaign targeting low-income Latino immigrants: Focus group results for project PREP. *Journal of Health Care for the Poor and Underserved*, 20(2), 330-345.
- Eranen, L. & Liebkind, K. (1993). *Coping with disaster: The helping behavior of communities and individuals*. (957-958) Wilson, J. P. vd. (Eds.) International handbook of traumatic stress syndromes. Springer Science Business Media New York.
- Federal Emergency Management Agency. (2013). *Personal Preparedness in America: Findings From the 2012 FEMA National Survey*. FEMA National Survey Report, Amerika. 1-57.
- Flynn, J., Slovic, P., Mertz, C. K. & Carlisle, C. (1999). Public support for earthquake risk mitigation in Portland, Oregon. *Risk Analysis*, 19(2), 205-216.
- Fogo W.R. (2017). Understanding Factors Related To Surviving A Disaster: The Survival Attitude Scale. Doctor of Philosophy, Bowling Green State University, U.S.A.
- Gaillard, J. C. & Texier, P. (2010). Religions, natural hazards, and disasters: An introduction. *Religion*, (40), 81-84.
- Ghafory-Ashtiany, M. (2009). View of Islam on earthquakes, human vitality and disaster. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 18(3), 218 – 232.

- Ghafory-Ashtiany, M. (2015). View of Abrahamic religions on natural disaster risk reduction. *In Hazards, Risks and Disasters in Society Academic Press*. 373-390.
- Gürfidan, H. & Koç, M. (2016). Okul kültürü, teknoloji liderliği ve destek hizmetlerinin öğretmenlerin teknoloji entegrasyonuna etkisi: bir yapısal eşitlik modellemesi. *Eğitim ve Bilim*, 41(188), 99-116.
- Harifuddin, H. & Zainuddin, R. (2017). Flood Disaster, Local Belief And Islam-sufism. *El Harakah*, 19(1), 41-52.
- Hiley-Young, B. ve Gerrity, E. T. (1994). Critical incident stress debriefing (CISD): Value and limitations in disaster response. *NCP Clinical Quarterly*, 4(2), 17-19.
- Hodge-Hilton, P. A. (2013). Perceived Attitudes and Staff Roles of Community Based Outpatient Clinics in Disaster Management. Degree of Doctor of Public Health. Loma Linda University. U.S.A.
- Hoffman S., Mei C. & Wenbin P. (2015). The Anthropological Perspective on Disaster and the Key Concept of Culture, *Journal of Ethnology*, 6(4), 104-106.
- Hong, Y., Kim, J. S. & Xiong, L. (2019). Media exposure and individuals' emergency preparedness behaviors for coping with natural and human-made disasters. *Journal of Environmental Psychology*, 63, 82-91.
- İnal, E. (2015). Acil Durumlara/Afetlere Bireysel Hazırlığı Değerlendirmek İçin Sağlık İnanç Modeli'ne Dayalı Ölçek Geliştirme. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Jenkins, S. (2015). Resilience: The new paradigm in disaster management—An Australian perspective. *World Journal of Engineering and Technology*, 3(03), 129-139.
- Jiang, L., He, H. G., Zhou, W. G., Shi, S. H., Yin, T. T. & Kong, Y. (2015). Knowledge, attitudes and competence in nursing practice of typhoon disaster relief work among Chinese nurses: a questionnaire survey. *International journal of nursing practice*, 21(1), 60-69.
- Kaiser, H. F. (1974). An index of factorial simplicity. *Psychometrika*, 39(1), 31-36.
- Karaman, H. (2015). Açıklayıcı Faktör Analizinde Kullanılan Faktör Çıkartma Yöntemlerinin Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kaya, Ş. (2014). Yapısal Eşitlik Modellemesi: Baş Dönmesi, Kaygı ve Bedensel Duyumları Abartma İlişkisi. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Khalid, H. M., Radha, J. K., Helander, M. G. & Yang, J. X. (2010). Attitudinal modeling of affect, behavior and cognition: semantic mining of disaster text corpus. Air Force Office Of Scientific Research (AFOSR), Asian Office Of Aerospace Research And Development (AOARD).
- Kiraz, E. (2018). Afet ve Acil Durum Hakkında Bilgi, Tutum ve Davranışların Değerlendirilmesi: Sakarya ve Konya İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane.
- Kreibich, H., Seifert, I., Thieken, A. H., Lindquist, E., Wagner, K. & Merz, B. (2011). Recent changes in flood preparedness of private households and businesses in Germany. *Regional Environmental Change*, 11(1), 59-71.
- Latupeirisa, V. P. S. & Pujanto. (2020). Level of earthquake disaster preparedness and its integrity in natural science learning: A literature review. *In Journal of Physics: Conference Series*, 1440(1), 1-10.
- Lindell, M. K., Arlikatti, S. & Prater, C. S. (2009). Why people do what they do to protect against earthquake risk: Perceptions of hazard adjustment attributes. *Risk Analysis: An International Journal*, 29(8), 1072-1088.
- Loke, A. Y., Lai, C. K. & Fung, O. W. M. (2012). At home disaster preparedness of elderly people in Hong Kong. *Geriatrics ve Gerontology International*, 12(3), 524-531.
- McAllister, M. (2013). Resilience: a personal attribute, social process and key professional resource for the enhancement of the nursing role. *Professioni Infermieristiche*, 66(1), 55-62.
- McGeehan, K. M. (2012). Cultural And Religious Belief Systems, Tsunami Recovery And Disaster Risk Reduction In American Sāmoa In The Aftermath Of The September 29, 2009 Tsunami, Master Thesis University of Hawaii at Manoa, USA.
- Miceli, R., Sotgiu, I. & Settanni, M. (2008). Disaster preparedness and perception of flood risk: A study in an alpine valley in Italy. *Journal of Environmental Psychology*, 28(2), 164-173.

- Mileti, D. S., Fitzpatrick, C. & Farhar, B. C. (1992). Fostering public preparations for natural hazards: Lessons from the Parkfield earthquake prediction. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 34(3), 16-39.
- Mimaki, J., Takeuchi, Y. & Shaw, R. (2009). The role of community-based organization in the promotion of disaster preparedness at the community level: a case study of a coastal town in the Kochi Prefecture of the Shikoku Region, Japan. *Journal of Coastal Conservation*, 13(4), 207-215.
- Mitchell, J. T. (2000). The hazards of one's faith: hazard perceptions of South Carolina Christian clergy. *Global Environmental Change Part B: Environmental Hazards*, 2(1), 25-41.
- Mondlane, A. I. (2010). Value at risk in a volatile context of natural disaster risk. In Proceedings of the 10th International Multidisciplinary Scientific Geo-Conference, Bulgaria. 277-284.
- Mullis, J. P., Duval, T. S. & Lippa, R. (1990). The effects of a large destructive local earthquake on earthquake preparedness as assessed by an earthquake preparedness scale. *Natural Hazards*, 3(4), 357-371.
- Najafi, M., Ardalan, A., Akbarisari, A., Noorbala, A. A. & Jabbari, H. (2015). Demographic determinants of disaster preparedness behaviors amongst Tehran inhabitants, Iran. *PLoS Currents*, 7, 1-13.
- Najafi, M., Khankeh, H.R., Elmi, H. & Pourvakhshoori, N. (2018). Behavioral, Normative and Control Beliefs about Earthquake Preparedness: A Deductive Content Analysis Study. *PLOS Currents*, 10. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6167048/>.
- National Agency For Disaster Management (BNPB), Statistics Indonesia (BPS) & United Nations Population Fund (UNFPA). (2013). Pilot Survey Of Knowledge, Attitude And Practice (KAP) Disaster Preparedness In Padang City 2013 Centre for Data, Information and Public Relations National Board for Disaster Management (BNPB) Jakarta, Indonesia.
- Nguyen, L. H., Shen, H., Ershoff, D., Afifi, A. A. & Bourque, L. B. (2006). Exploring the causal relationship between exposure to the 1994 Northridge earthquake and pre-and post-earthquake preparedness activities. *Earthquake Spectra*, 22(3), 569-587.
- Norris, F. H. (1997). Frequency and structure of precautionary behavior in the domains of hazard preparedness, crime prevention, vehicular safety, and health maintenance. *Health Psychology*, 16(6), 566-575.
- Nouchi, R. (2015). Introduction of Disaster Cognitive Psychological Science. *Open Journal of Social Sciences*, 3(3), 139-143.
- Nozawa, M., Watanabe, T., Katada, N., Minami, H. & Yamamoto, A. (2008). Residents' awareness and behaviour regarding typhoon evacuation advice in Hyogo Prefecture, Japan. *International Nursing Review*, 55(1), 20-26.
- Oliver-Smith, A. (2016). Disaster risk reduction and applied anthropology. *Annals of Anthropological Practice*, 40(1), 73-85.
- Olson, R. S. (2000). Toward a politics of disaster: Losses, values, agendas, and blame. *Crisis Management*, 18(2), 154-170.
- Omobowale, A. O., Akinade, H. O. J. & Omobowale, M. O. (2011). Ember-Months And Disaster Beliefs in Nigeria. *Editorial Board*, 2(2), 32-40.
- Oosterhof, L., Heuvelman, A. & Peters, O. (2009). Donation to disaster relief campaigns: Underlying social cognitive factors exposed. *Evaluation and Program Planning*, 32(2), 148-157.
- Oral, M., Yenel, A., Oral, E., Aydin, N., & Tuncay, T. (2015). Earthquake experience and preparedness in Turkey. *Disaster Prevention and Management*. 24(1), 21-37.
- Ostadtaghizadeh, A., Ardalan, A., Paton, D., Khankeh, H. & Jabbari, H. (2016). Community disaster resilience: a qualitative study on Iranian concepts and indicators. *Natural Hazards*, 83(3), 1843-1861.
- Özdamar, K. (2017). *Eğitim, Sağlık ve Davranış Bilimlerinde Ölçek ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellenmesi IBM SPSS, IBM SPSS AMOS ve MINITAB Uygulamalı*. Nisan Yayınları, Eskişehir.
- Özkazanc, S. & Yüksel, U. D. (2015). Evaluation of disaster awareness and sensitivity level of higher education students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 197, 745-753.
- Parlak, A. I., Lambert, J. H., Guterbock, T. M. & Clements, J. L. (2012). Population behavioral scenarios influencing radiological disaster preparedness and planning. *Accident Analysis ve Prevention*, 48, 353-362.

- Paul, B. K. & Bhuiyan, R. H. (2010). Urban earthquake hazard: perceived seismic risk and preparedness in Dhaka City, Bangladesh. *Disasters*, 34(2), 337-359.
- Pearce, L. (2003). Disaster management and community planning, and public participation: how to achieve sustainable hazard mitigation. *Natural Hazards*, 28(2), 211-228.
- Phillips, B. D., Metz, W. C. & Nieves, L. A. (2005). Disaster threat: Preparedness and potential response of the lowest income quartile. *Global Environmental Change Part B: Environmental Hazards*, 6(3), 123-133.
- Prelipean, G., Stancu, S., Roşca, G. I. & Lupan, M. (2012). Particularities of Risk in The Case of Extreme Events. *Scientific Research ve Education in the Air Force-AFASES*, 1.Romania.1-7.
- Rautela, P. (2005). Indigenous technical knowledge inputs for effective disaster management in the fragile Himalayan ecosystem. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 14(2), 233-241.
- Reale, A. (2010). Acts of God (s): the role of religion in Disaster Risk Reduction. *Humanitarian Exchange Magazine*, 48(1), 1-2.
- Richardson, W. (1993). Identifying the cultural causes of disasters: An analysis of the Hillsborough football stadium disaster. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 1(1), 27-35.
- Rodriguez-Llanes, J. M., Vos, F. & Guha-Sapir, D. (2013). Measuring psychological resilience to disasters: are evidence-based indicators an achievable goal?. *Environmental Health*, 12(1), 115-125.
- Săvoiu, G. (2008). Adaptive management of the climate change problem: bridging the gap between research and public policy. *Fascicle of Management and Technological Engineering*, VII (XVII), 2733-2742.
- Schipper, E. L. F. (2010). Religion as an integral part of determining and reducing climate change and disaster risk: an agenda for research. In *Der Klimawandel*, 377-393.
- Schlehe, J. (2010). Anthropology of religion: Disasters and the representations of tradition and modernity. *Religion*, 40(2), 112-120.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25(1), 1-65.
- Seçer, İ. (2015). *SPSS ve LISREL ile Pratik Veri Analizi-Analiz ve Raporlaştırma*. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Shaw, R. & Goda, K. (2004). From disaster to sustainable civil society: the Kobe experience. *Disasters*, 28(1), 16-40.
- Sherry, J. & Curtis, A. (2017). At the intersection of disaster risk and religion: Interpretations and responses to the threat of Tsho Rolpa glacial lake. *Environmental Hazards*, 16(4), 314-329.
- Spittal, M. J., McClure, J., Siegert, R. J. & Walkey, F. H. (2008). Predictors of two types of earthquake preparation: survival activities and mitigation activities. *Environment and Behavior*, 40(6), 798-817.
- Spittal, M. J., Walkey, F. H., McClure, J., Siegert, R. J. & Ballantyne, K. E. (2006). The earthquake readiness scale: The development of a valid and reliable unifactorial measure. *Natural Hazards*, 39(1), 15-29.
- Strine, T. W., Neff, L. J. & Crawford, S. (2013). Health-related quality of life domains and household preparedness for public health emergencies: behavioral risk factor surveillance system, 2006-2010. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 7(2), 191-200.
- Sümer, N. (2000). Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*. 3(6). 49-74.
- Şakiroğlu, M. (2005). Variables Related To Earthquake Preparedness Behavior. Master Thesis, Middle East Technical University, Ankara.
- Tavşancıl, E. (2018). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel Yayıncılık, 6.Basım. Ankara.
- Tekeli-Yeşil, S., Dedeoğlu, N., Braun-Fahrlander, C. & Tanner, M. (2010). Factors motivating individuals to take precautionary action for an expected earthquake in Istanbul. *Risk Analysis: An International Journal*, 30(8), 1181-1195.
- Teo, M., Goonetilleke, A., Deilami, K., Ahankoob, A. & Lawie, M. (2019). Engaging residents from different ethnic and language backgrounds in disaster preparedness. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 39, 101245, 1-10.
- Tezcan, C. (2008). Yapısal Eşitlik Modelleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- The Council for Excellence in Government. (2006). Are We Ready? Introducing the Public Readiness Index: A Survey-Based Tool to Measure the Preparedness of Individuals, Families and Communities, www.WhatsYourRQ.org- www.excelgov.org 1-26.
- Thomas, T. N., Leander-Griffith, M., Harp, V. & Cioffi, J. P. (2015). Influences of preparedness knowledge and beliefs on household disaster preparedness. *Morbidity and Mortality Weekly Report*, 64(35), 965-971.
- Thomas, T. N., Sobelson, R. K., Wigington, C. J., Davis, A. L., Harp, V. H., Leander-Griffith, M. & Cioffi, J. P. (2018). Applying instructional design strategies and behavior theory to household disaster preparedness training. *Journal of Public Health Management and Practice*, 24(1), 16-25.
- Tierney, K. (2003). *Disaster Beliefs And Institutional Interests: Recycling Disaster Myths In The Aftermath Of 9-11*. Clarke, L. (Ed.) *Terrorism And Disaster: New Threats, New Ideas* (Research in Social Problems and Public Policy, Vol. 11), Emerald Group Publishing Limited, Bingley, 33-51.
- Turan, M., & Cengiz, E. Afetlerde Güvenli Şehir Değerlendirmesi: Puan Kart Uygulaması. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12(2), 642-664.
- Türkan, A. H. & Kılıç, İ. (2017). Üniversite öğrencilerinin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutta afetlere yönelik tutumlarına ilişkin bir betimleme. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 6(1), 114-127.
- Usui, H. (2006). Development and Progress of Education for Earthquake Disaster. *Journal of JSEE*, 54(3), 8-11.
- Wai Man Fung, O. & Yuen Loke, A. (2010). Disaster preparedness of families with young children in Hong Kong. *Scandinavian Journal of Public Health*, 38(8), 880-888.
- Weinstein, N. D. (1989). Effects of personal experience on self-protective behavior. *Psychological Bulletin*, 105(1), 31-50.
- Whitney, D. J., Lindell, M. K. & Nguyen, H. H. D. (2004). Earthquake beliefs and adoption of seismic hazard adjustments. *Risk Analysis: An International Journal*, 24(1), 87-102.
- Witruk, E., Lee, Y. & Otto, K. (2014). Dealing with earthquake disaster on Java 2006: A comparison of affected and non-affected people. *Indonesian Psychological Journal*, 29(3), 121-135.
- Yıldırım, E. (2008). Risk toplumunda (depremle) yaşamak. *Akademik İncelemeler Dergisi (AID)*, 3(1), 75-85.
- Zincirkıran, M. (2013). İşkoliklik ile İş-Aile Çatışması İlişkinin Yapısal Eşitlik Modeli ile İncelenmesi: Sağlık İşletmelerinde Bir Uygulama. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.

Extended Abstract

Aim and Scope

Global disaster management practices are tried to be reduced to local. There may be an application about any application through the application in question. It is considered a showy look and style. The purpose of this goal is to consider a conquest as a goal, a model with beliefs and attitudes about being satisfied with disaster, and an idea to test this model will reach the candidates and their students well. In this sense, the present study is about basic level disaster preparedness with a preparedness preparedness value, a preparedness preparedness belief and disaster preparedness preparedness preparedness.

Methods

The population of the research consists of individuals aged 18 and over residing in the province of Izmir, which has recently been exposed to flood and earthquake disasters. The sample size was evaluated as sufficient in the confidence interval of 0.95. However, in order to reduce the margin of error, the number of sample population was determined as 800. The survey form created by the researcher was used as a data collection tool within the scope of the research. The survey owners were contacted for the items included in the survey form and their permission was obtained. In the development of the questionnaire, the literature was first examined and effective parameters in developing disaster preparedness behavior were determined. Belief, value and attitude parameters that are assumed to affect disaster preparedness behavior from the literature were included in the study. In the second step, an item pool was created by examining belief, value, attitude and behavior studies on disaster preparedness from the national and international literature (Table 1). The scale was developed with the feedback received from the experts for the item pool created. The first questionnaire consisting of 86 variables was applied to 200 participants within the scope of the pilot study and was subjected to exploratory factor analysis (EFA) and reliability analysis. As a result of the EFA, 12 variables were excluded from the

questionnaire and 64 variables were included in the general application. The questionnaire form consists of 5 parts. In the first part, 10 questions were asked in order to determine the demographic characteristics of the participants. These; gender, age, education level, marital status, income status, occupation, duration of residence, ownership of the house, the security of the house against disasters and the state of experiencing a disaster. In the second part of the questionnaire, there are "Disaster Preparedness Beliefs" consisting of 3 sub-factors and 17 questions. In the third part, there are 8 questions "Disaster Preparedness Values" that include value expressions. In the fourth part of the questionnaire, there is "Disaster Preparedness Attitudes" consisting of 2 sub-factors and 11 questions. In the last part of the questionnaire, there is a "Disaster Preparedness Behaviors" form consisting of 20 questions and one factor, which was created to evaluate preparedness behaviors. The research questions were evaluated with a 5-point Likert scale. "Disaster Preparedness Beliefs" and "Disaster Preparedness Attitudes" forms were coded as 1-Strongly Disagree...5-Strongly Agree. "Disaster Preparedness Values" and "Disaster Preparedness Behaviors" forms were coded as 1-Very Insignificant...5-Very Important. As a result of the general application, 8 variables were excluded from the scale in order to increase the low factor load and structural model fit. In the final version of the scale, there are 56 questions in total. In the analysis of the data collected within the scope of the research, IBM SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) 21.0 and IBM AMOS (Analysis of Moment Structures) 24.0 package programs were used. SPSS 21.0 in frequency tables, exploratory factor analysis and reliability analysis; AMOS 24.0 program was used to create the measurement model, test the structural equation model, determine the fit indexes, determine the regression coefficients, factor loads and direct-indirect-total effects.

Findings

The study was carried out using face-to-face and online survey methods with 800 participants aged 18 and over, residing in the province of Izmir, which has recently been exposed to flood and earthquake disasters. In the study, a questionnaire form consisting of 74 questions (10 questions on demographic characteristics, 64 questions on determining beliefs-values-attitudes-behaviors) developed by the researcher was used. The validity and reliability analyzes of the five scales included in the study were made and the variables that were not found appropriate as a result of the analysis were removed from the scales. Cronbach's alpha statistics were used to determine reliability, and exploratory factor analysis was used to determine validity. In Figure 1, a structural equation model showing the relationships between disaster preparedness beliefs, disaster preparedness values, disaster preparedness attitudes (cognitive), disaster preparedness attitudes (affective) and disaster preparedness behaviors is presented. In the proposed model, exogenous variables express disaster preparedness values, disaster preparedness behaviors, disaster preparedness attitudes (cognitive) and disaster preparedness attitudes (affective) internal variables (endogenous variable). There are five latent variables and forty-two observed variables in this theoretical model. The first of the implicit variables is external variables (a) disaster preparedness beliefs, three observed variables in the model [hazard beliefs, preparedness beliefs, and control beliefs], (b) disaster preparedness values eight observed variables [DE1...DE8], (c) disaster preparedness attitudes (cognitive) seven observed variables [BT1...BT7], (d) disaster preparedness attitudes (affective) four observed variables [DT5...DT8]. Disaster preparedness behaviors, one of the internal variables, are represented by twenty observed variables [D1...D20] in the model. In the model, the latent variables are oval; Observed variables are expressed with rectangular boxes. Curved bidirectional lines are used to express the correlation between variables, and linear unidirectional lines are used to express the effect of latent variables on observed variables. Each endogenous and observed variable contains an error term. The new scales determined as a result of the analyzes were used to create the Structural Equation Model. Chi Square ($\chi^2=3,280$), Goodness of Fit Index (GFI=0,856), Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI=0.839), Incremental Goodness of Fit Index (IFI=0.918), Normized Goodness of Fit Index (NFI=0.886), which are among the indices of fit in the structural equation model), Tucker-Lewis Fit Index (TLI=0.912), Comparative Goodness of Fit Index (CFI=0.918), Root Mean Square of Approximation Error (RMSEA=0.053) and Hoelter Index (Hoelter's Critical N=264) were used.

Conclusion

These results obtained in the study supported that beliefs affect values, attitudes and behaviors, and values positively affect behaviors. This result is compatible with the literature. However, it was also found that attitudes affect behaviors negatively and values affect attitudes negatively. These results are not compatible with the literature. In other words, beliefs, values and attitudes were found to be effective parameters at various levels, in positive and negative aspects, in the formation of disaster preparedness behaviors. Based on these results, the following recommendations can be made;

- ✓ Carrying out studies to disseminate beliefs such as self-efficacy and preparedness effectiveness in order to create disaster preparedness behavior,
- ✓ Determining and disseminating preparedness behaviors based on the basic values of Turkish society (especially family values and religious values) in disaster preparedness,
- ✓ Trainings to be organized on disaster preparedness should include practical applications rather than theory,

- ✓ With 3-D and simulation applications, anxiety, fear, anxiety, etc. related to disasters can be addressed. Ensuring that negative emotions are increased at a reasonable level,
- ✓ Increasing the number and effectiveness of voluntary organizations, especially those belonging to public institutions, in order to realize community-based disaster management,
- ✓ Ensuring the provincial organization of institutions and organizations serving in the field of disaster management (district organization),
- ✓ Carrying out volunteering organizations of experts in the field of disaster, preparing plans, giving trainings, etc. involvement in mitigation and preparedness activities,
- ✓ Creating and disseminating a disaster culture in society by making radical changes in disaster preparedness behaviors.

For future research, it is recommended to strengthen the factors such as social norms, behavioral intentions, risk perception, and safety culture that affect disaster preparedness behaviors by including them in the model. In addition, the study can be updated by repeating to see the results in specific disaster types (earthquake, flood, landslide, avalanche, industrial accidents, etc.). In addition, in order to contribute to the literature and reach the opinions of individuals with different cultural perspectives, the study is conducted in samples with different cultural values, beliefs and attitudes at local, regional and national levels; It is recommended to be developed repeatedly in the pre-disaster and post-disaster periods.

Afetlerde Eğitim Kurumları Güvenliği Kapsamında Öğretmen Yöneticilerin Rol ve Sorumlulukları ile İlgili Çıkarımlar

Implications Regarding The Roles and Responsibilities of Teachers Administrators in The Scope of Educational Institutions's Safety in Disasters

Melikşah Turan¹

Öz

Eğitim altyapısının ve yararlanıcılarının afetlerden zarar görmesi ve hizmet devamlılığının sağlanamaması dikkate alındığında dirençli eğitim altyapısı için etkin afet yönetim şemasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda okul yöneticilerinin afetlere yönelik hazırlık çalışmalarına, rol ve sorumluluklarına bakış açılarının değerlendirmek amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında ölçüt örnekleme metodu ile belirlenmiş Gümüşhane ilinin merkezinde bulunan 10 farklı okulda okul yöneticisi olarak görev yapmakta olan 26 katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılarak yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Veriler 2019-2020 eğitim-öğretim güz-bahar döneminde toplanmıştır. Yapılan analizler sonucunda afet ve acil durumlarda rollerinin bulunmadığını belirten katılımcılar olması gereken rolleri belirttiklerinde ise çok geniş bir yaklaşım ortaya çıkarmışlardır. Katılımcı görüşlerinden planlamanın güncel olduğu ve paydaş ortaklıklarının yapıldığı görülmektedir. Afet yönetimi alanında eğitimini tamamlamış uzmanların teşkilat yapısına dâhil edilerek profesyonel birimler oluşturulması, tehlikelerin belirlenmesi, risk ve kriz planlarının hazırlanması, birimler için afet yönetiminin tüm evrelerinin mevzuat ile desteklenmesi ve afet ve acil durumlar için rollerin netleştirilmelidir. Eğitim altyapı direnci tüm boyutları ortaya konulup derinlemesine irdelenerek ele alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Afet, Güvenlik, Okul Güvenliği, Yönetici, Öğretmen.

Abstract

Considering that the education infrastructure and beneficiaries are damaged by disasters and service continuity is not ensured, an effective disaster management scheme is needed for resilient education infrastructure. In this context, it is aimed to evaluate the perspectives of school administrators on disaster preparedness, roles and responsibilities. Within the scope of the study, face-to-face interviews were conducted using semi-structured interview forms with 26 participants working as school administrators in 10 different schools in the center of Gümüşhane province, which were determined by criterion sampling method. The data were collected in the 2019-2020 academic year fall-spring term. As a result of the analysis, the participants who stated that they do not have a role in disaster and emergency situations, revealed a very broad approach when they stated the roles they should have. It is recommended that experts who have completed their training in disaster management are included in the organizational structure, creating professional units, identifying hazards, preparing risk and crisis plans, supporting all phases of disaster management with legislation for units, and clarifying roles for disasters and emergencies. Education infrastructure resistance should be addressed by revealing all its dimensions and examining them in depth.

Keywords: Disaster, Security, Safety School, Administrator, Teacher.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 29 / 06 / 2021

Accepted: 25 / 09 / 2021

¹ Dr., Gümüşhane Üniversitesi, meliksahuran@gumushane.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2191>.

Giriş

Afetlerin sıklığı ve şiddetindeki yoğun artış göz önünde bulundurulduğunda savunmasız gruplar arasında yer alan çocukların, afet ve acil durumlara maruz kalma olasılığından ötürü yetişkinlere göre daha yüksek seviyelerde zihinsel, duygusal ve bedensel stres yaşadıkları bilinmektedir (Benevolenza and DeRigne, 2019: 266; Ersoy ve Koçak, 2016: 1316). Özellikle afetler esnasında, güvenli olmayan tesisler (eğitim kurumları gibi) çocuklar ve yetişkinler için büyük tehdit oluşturmaktadır (Lai vd., 2016: 2). Dünyada çoğu bireyin, deprem, yangın, sel, heyelan, endüstriyel kazalar ve diğer doğa ve insan kaynaklı afet tehlikelerine maruz kalma olasılığı olan bölgelerde eğitim gördüğü ve/veya eğitmen olarak hizmet verdiği bilinmektedir (Ersoy and Koçak, 2016: 1316). Bu anlamda uyanık oldukları saatlerin büyük bir kısmını eğitim kurumlarında geçiren çocuklar, öğretmenler ve öğretim dışı personel için okulların güvenli alanlar olması beklenmektedir (Díaz-Vicario and Gairín Sallán, 2017: 89). Öğrenciler okul günlerinde okul personelinin gözetimi altında ve genellikle aile üyeleriyle iletişimsizdirler. Okul saatleri için ebeveyn/velilerinden okul personeline geçiş yapan çocukların sorumluluğunu yöneticiler, öğretmenler ve diğer okul personeli üstlenmektedir (Stough vd., 2018: 3). Eğitim kurumlarının bir afet olasılığına karşı hazırlıkları istenlik düzeyde değildir (Turhan ve Turan, 2012; 139). Okullar, toplumda afete dirençli bir kültür geliştirmek için en uygun yerlerdir (Ozmen, 2006; 391-392).

Eğitim öğretim esnasında tehlikelere maruziyetler sonucu dünyada ve ülkemizde pek çok kayıp gerçekleşmiştir. Örneğin; 1 Mayıs 2003 Çimenli (Bingöl) depreminde en büyük can kaybı bir okul yatakhaneinde meydana gelmiştir. (Dirik vd., 2003: 25). Benzer şekilde 23 Ekim ardından 9 Kasım 2011 tarihlerinde Van ve Erciş'te yaşanan depremler onlarca öğretmenin ölmesine, birçok okulun ciddi şekilde hasar görmesine ve yıkılmasına neden olmuştur. Depremlerin hafta içi ve okul saatlerinde meydana gelmiş olması halinde çok ağır can kayıplarının yaşanması kaçınılmaz olarak görülmektedir (Tanhan ve Kardeş, 2014: 105; Karancı vd., 2011: 64-65). Stough vd. (2018) çalışmalarında dünyadaki kaza, deprem, yangın, heyelan ve patlama gibi afet niteliği taşıyan olayların okullar üzerindeki etkilerini değerlendirmişlerdir (Tablo 1).

Tablo 1. Afetlerin Öğrenci, Öğretmen ve Diğer Personel Üzerine Etkileri

Olay	Tarih	Ülke	Etki
Feribot Kazası	16 Nisan 2014	Sewol/ Güney Kore	Okul Gezisi/ 250'si çocuk ve 10'u öğretmen olmak Toplam 295 kişi hayatını kaybetmiştir.
Deprem ve Tsunami	11 Mart 2011	Japonya	Ölümlerin % 6,5'i çocuktur. Ishinomaki' de, Miyagi Vilayeti, öğrencilerinin % 70'i felakette hayatını kaybetmiştir. Okawa'daki hayatını kaybeden 108 çocuktan; İlkokulda, 67 kişinin hayatını kaybettiği, yedi öğretmen ve okul öğretmenlerinin 13'ü kayıp olduğu belirtilmiştir.
Deprem	12 Mayıs 2008	Sichuan/ Çin	Yaklaşık 7.000 okul çöktüğü, depremde yaklaşık 10.000 öğrenci okuldayken hayatını kaybettiği belirtilmiştir. Wong, 2008
Yangın	16 Temmuz 2004	Hindistan	Tamil Nadu eyaletindeki Kumbakonam kasabası Üç katlı bir binada 800'den fazla öğrenci olduğu belirtilmiştir. Yaşları 8-10 arasında değişen toplam 94 çocuk hayatını kaybetmiş, 18'i ağır yaralanmıştır.
Heyelan	21 Ekim 1966	Aberfan Köyü/ Galler	Son ölü sayısı 144'tür. Tüm ölümlerin neredeyse yarısı Pantglas Ortaokulundaki çocuklar olduğu belirtilmiştir. 116'sı 7-10 yaş arası çocuk, ve beşinin öğretmen olduğu belirtilmiştir. Okul müdürü de beş çocuğun cesedini kucaklarken ölü bulunmuştur.
Patlama	18 Mart 1937	Londra	294'ün üzerinde öğrenci ve öğretmenler hayatını kaybederken, 184 kişinin de yaralı olduğu belirtilmiştir.

Stough vd., 2018; 1-18.

Farklı tehlikelere maruz kalma potansiyeli afet ve acil durumlara yönelik kurumun ihtiyaç ve beklentilerine cevap verebilecek esnek planların çok yeterli olamaması ve bireysel korumasını sağlayamayan yaş grubundaki çocukların okulda geçirdikleri vakit dikkate alındığında eğitim kurumlarının acil durum ve afet hazırlığı önem arz etmektedir (Oral, 2018: V). Okul personelleri genellikle öğrencilerle aynı afete maruz kalmakta ve benzer sorunlarla baş etmektedir. Bu bireyler ayrıca kendi kayıp ve stres faktörlerinin yanı sıra öğrencilerin de ihtiyaçlarına doğrudan yanıt veren ilk kişiler arasında görülmektedir (Costa vd., 2015: 2). Okullar nüfus merkezlerinde yer almaları ve bünyesinde bulundurdukları çocuk ve gençlerin refahından sorumlu olmalarından ötürü afet yönetimi döngüsünün tüm aşamalarında devreye girmektedir (Mutch, 2018; 347). Okullarda çocukları afetlere hazırlamak için çeşitli çalışmalar yürütülmesine rağmen çalışmaların yöntemleri ve zorluklarını belirlemek adına sistematik bir inceleme yapılmamıştır (Seddighi vd., 2020: 2). Afetlere karşı okul hazırlığı ile ilgili en yaygın literatür genellikle daha geniş afet literatüründen alınmış ve okullara kriz planları veya acil müdahale stratejilerinin nasıl geliştirileceği konusunda tavsiyelerde bulunulmuştur (Mutch, 2014: 10-11). Mirzaei vd. (2019) araştırmasında okul dirençlilik çalışmalarından 4 tema, 11 alt tema ve 99 kod ortaya koymuştur. Temalar, yapısal faktörler, yapısal olmayan faktörler, işlevsel süreç faktörleri ve tesisleri içermektedir. Alt temalar arasında ise bina standartları, okul ortamı, binanın fiziksel güvenliği, ekipman ve tesisler, yapısal olmayan bileşenlerin güvenliği ve güçlendirilmesi, altyapılar, iletişim (iç ve dış), eğitim, yönetim, sağlık ve insan-finans kaynakları yer almaktadır (Mirzaei vd., 2019: 1-13). Okul dirençliliğinin boyutları ve alt boyutları Fiziksel koşullar (Yapı, ekipman, çevre ve hijyen), insan kaynakları (Öğretmen ve

personel, öğrenci ebeveyn/veli,) Kurumsal (Planlama, Yönetim, Bütçe,), Dış ilişkiler (işbirliği, toplumsal ilişkiler, fon) şeklinde tanımlanmıştır. Okul direnci için önemli boyut öğrenci, öğretmen ve veliler tarafından afet yönetimi hakkında bilgi ile ölçülen insan kaynaklarının değerlendirilmesi olduğu varsayılmaktadır. (Shah vd.,2020; 44113-5). Cahill vd. (2010), çocukların dayanıklılığını ve refahını artırmak için anahtar koruyucu faktör modeli geliştirdikleri bir dizi psiko-sosyal ve zihinsel sağlık literatürünü özetlemişlerdir. Çalışma sonucunda elde edilen beş koruyucu faktör şunlardır:

- ✓ Emniyet ve güvenlik duygusu (Ben güvendeyim)
- ✓ Öz-değer (Saygı duyuyorum ve değerliyim)
- ✓ Sosyal bağlantı (İsteniyor ve gerekiyim. Katkıda bulunabilirim. Dinleyebilir ve duyulabilirim)
- ✓ Öz yeterlik (Kendime ve başkalarına bakmak için bir şeyler yapabilirim. Öğrenebilirim. Davranışlarımı kontrol edebilirim. Çevremi etkileyebilirim)
- ✓ Amaç, umut ve anlam duygusu (Hayat yaşamaya değer. Gelecek çabalamaya değer. Etrafımdaki dünyada değiştiremeyeceğim şeylerden sorumlu değilim).

Bir diğer çalışmada ise okul güvenliğini yönetmeye yönelik kapsamlı bir yaklaşıma doğru ilerlemeye çeşitli yönlerin katkıda bulunabileceği belirlenmiştir (Díaz-Vicario and Gairín Sallán, 2017: 102);

- ✓ Kapsamlı bir okul güvenliği yaklaşımının mevzuata dahil edilmesi,
- ✓ Geleceğin eğitim uzmanlarına temel eğitiminde güvenlik ve önleme ile ilgili konuların tanıtılması,
- ✓ Okul kültürünün bir parçası olarak bir güvenlik ve önleme kültürünün benimsenmesi.

Birleşmiş Milletler, okulların felaket öncesinde, sırasında ve sonrasında oynayabilecekleri roller konusunda ve kapsamlı okul güvenliği çerçevesinde riskleri azaltmayı amaçladığı açık bir rehberlik sunmuştur. Kapsamlı okul güvenliği, ulusal, bölgesel ve yerel okul sahası düzeylerinde afet yönetimi ile uyumlu eğitim politikaları ve uygulamaları ile ele alınmaktadır (UNISDR, 2015: 2);

1. Güvenli Öğrenme Tesisleri
2. Okul Afet Yönetimi
3. Risk Azaltma ve Dayanıklılık Eğitimi

Ülkemizde ise okullarda afet ve acil durum yönetimi kapsamında Risk değerlendirme ve planlama (tehlike ve risk analizi, okul ve aile planlaması), fiziksel korunma (zarar azaltma, sağlam ve güvenli okul binaları, standart operasyon prosedürleri), müdahale kapasitesini geliştirme(okul tatbikatları, öğrenci teslim prosedürleri) şeklinde üç ana faaliyet alanı bulunmaktadır (AFAD).

Depremlere temel alındığında okulların güçlendirilmesi amacı ile 05 Mayıs 2003 tarihinde 2003/29 nolu Genelgenin yayımlanması ile "şehirlerde önceki yıllarda 1998 Yılı Deprem Yönetmeliğine uygun olarak yapılmayan okul ve eğitim kurumlarına ait bina ve tesislerin depreme karşı güvenli hale getirilmesi için gerekli maliyet ve süre portrelerinin çıkarılması, fizibilite çalışmalarının yapılması, tamamlanan çalışmaların ise önceliklerine göre uygulamaya konulması talimatı valiliklere verilmiştir" (TBMM, 2010: 70). İstanbul'daki 3.300 devlet okulundan 639'u İSMEP kapsamında güçlendirilmiş olan 900 okul Türkiye Afet Müdahale Planında acil durum sığınağı olarak tespit edilmiştir (Dünya Bankası, 2016: 18). Milli Eğitim Bakanlığı ile UNICEF Türkiye Ofisi Van- Erçiş depremlerinin ardından bölgede eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi için birlikte çalışmalar yürütmüştür. Bölgede kullanılması için özel konteynırlar ile geçici derslikler oluşturulmuş ve okullar açılana kadar depremden etkilenen çocukların eğitim faaliyetlerine devam etmeleri sağlanmıştır. (UNICEF ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlık raporu, 2015: 21-22). Okulların onarım güçlendirme amacıyla 3.8 milyon YTL ödenek tahsis edilmiştir. Yine yaptırılan öğretmen evleri için 154 bin YTL ek nakdi yardım yapılmıştır (Sünbül vd.,1999: 440).

1. Araştırma

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Toplum yapısı içerisinde temel kurumlardan biri olan okullarda görevli yöneticilerin afet ve acil durumlara yönelik oluşturulan hazırlık çalışmalarına ilişkin görüşleri alınmakla beraber bu çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu anlamda literatürdeki boşluğu doldurmak adına okul yöneticilerinin afetlere yönelik rol ve sorumluluklarının farkındalıkları ve hazırlık çalışmaları adına ne tür faaliyetler yürüttüğünün araştırılması gerekliliği doğmuştur. Temelde bu çalışma ile kendi korunmasını sağlayamayan grup olan çocuklara afet anında ilk müdahaleyi yapması beklenen okul yöneticilerinin afetlere yönelik hazırlık çalışmalarına, rol ve sorumluluklarına bakış açılarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

1.2. Araştırmanın Deseni

Çalışmada nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji (olgu-bilim) deseni kullanılmıştır. Fenomenoloji "gerçek nedir?" sorusuna cevap arayan, olayların varlığını inceleme ve tanımlama yöntemidir. (Baş ve Akturan, 2017: 85). Fenomenoloji ile ilgilenen araştırmacılar genellikle tek bir kişiye özgü olan şeylere odaklanmak yerine kişiler arasındaki benzerlikleri araştırmaktadır (Seggie ve Bayyurt, 2017: 73). Çalışmamızda da bu kapsamda okul yöneticilerinin afetlere yönelik hazırlık çalışmalarına, rol ve sorumluluklarına bakış açılarını değerlendirmek adına fenomenoloji deseni kullanılması uygun görülmüştür.

1.3. Evren ve Örneklem (Araştırmanın Kapsamı)

Araştırmanın evrenini Gümüşhane ilindeki ilk ve orta düzey eğitim kurumlarında yönetici kademesinde bulunan eğitimciler oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında araştırma katılımcılarını belirlemek adına seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçsal örnekleme içerisinde yer alan ölçüt örnekleme metodu kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Gümüşhane ilinin merkezinde bulunan 10 farklı okulda okul yöneticisi olarak görev yapmakta olan 26 katılımcı oluşturmaktadır.

1.4. Veri Toplama Araçları ve Yöntem

Araştırma yöntemi, betimsel araştırma olarak tasarlanmış nitel bir çalışmadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak 2014 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Deprem Risk Yönetimi ve Kentsel İyileştirme Daire Başkanlığı Deprem ve Zemin İnceleme Müdürlüğü tarafından yürütülen Afet Odaklı Sosyal Hasar Görebilirlik Analizine İlişkin Veri Toplama Amaçlı Anket İşi çalışmasında geliştirilen " Afet Odaklı Sosyal Hasar Görebilirlik Projesi Muhtar Görüşmesi Kalitatif Soru Formu" isimli derinlemesine mülakat formunun alınan izinler doğrultusunda çalışma örnekleme uyarlanmasıyla oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. Veri toplama aracı iki kısımdan meydana gelmektedir. İlk bölümde okul yöneticilerinin yaş, cinsiyet, görev süresi, eğitim durumu, branş vb. demografik değişkenleri yer almaktadır. İkinci bölümde ise katılımcılara afet eğitimleri, hazırlık planları, tehlike ve risk analizleri, afetlerde rol ve sorumlulukları, davranış stilleri, güçlü ve zayıf yönleri, sivil toplum kuruluşları ve paydaş ortaklıklarını temel alan sorular yöneltilmiştir. Görüşmeler okul yöneticilerinden randevu alınarak, yüz yüze görüşme yolu ile gerçekleştirilmiştir. Veriler 2019-2020 eğitim-öğretim güz-bahar döneminde toplanmıştır. Görüşmeler okul yöneticilerinin ofislerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı gereği görüşme süreleri değişiklik gösterse de ortalama olarak 35-40 dakikalık görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yöneticilerden alınan izinler doğrultusunda ses kayıt cihazları ile kaydedilmiştir. Derinlemesine görüşmelerin tamamlanmasının ardından ses dokümanları deşifre edilip sorular doğrultusunda veriler çözümlenmiş ve çözümlenen veriler tekrar gözden geçirilmiştir. Veriler afet yönetimi alanından iki araştırmacı tarafından birbirlerinden bağımsız olarak analiz edilerek yorumlanmıştır. Araştırmada nitel veri analizi yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Yürütülen içerik analizi sonucunda veriler kodlanarak temalar ve alt temalar belirlenmiştir. İçerikler doğrudan alıntılarla desteklenmiştir.

3. Bulgular

Çalışma bulguları aşağıda özetlendiği gibidir.

Tablo 2. Araştırma Grubunun Demografik Özellikleri

Yaş	n	Medeni Durum	n
30 Yaş altı	1	Evli	22
31-35	6	Bekâr	4
36-40	6	Çalışma Yılı	
41-45	2	0-9	5
46-50	4	10-19	8
51-55	4	20-29	7
56 yaş ve üzeri	3	30 ve üzeri	6
Eğitim Durumu		İdari Tecrübe	
Lisans	22	0-4	7
Yüksek Lisans	4	5-9	8
		10-15	11

Araştırma katılımcılarının yaş dağılımlarına bakıldığında 30 yaş altı (n=1), 31-35 (n=6), 36-40 (n=6), 41-45 (n=2), 46-50 (n=4), 51-55 (n=4) ve 56 yaş ve üzeri (n=3) olduğu görülmektedir. Eğitim durumlarına bakıldığında ise lisans (n=22) ve yüksek lisans (n=4) mezunları katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların 22'si evli 4'ü bekadır. Katılımcıların çalışma yıllarına bakıldığında 0-9 yıl (n=5),

10-19 yıl (n=8), 20-29 yıl (n=7) ve 30 yıl ve üzeri (n=6) aralığında değişmektedir. İdari tecrübe açısından değerlendirildiğinde ise katılımcılardan 7'si 0-4 yıl, 8'i 5-9 yıl ve 11'i 10-15 yıl tecrübeye sahip olduğunu bildirmiştir (Tablo 2).

Tablo 3. Eğitim Alınan Birimler

Eğitim Alınan Birim	n
MEB	14
AFAD	7
İtfaiye	4
Üniversite	3
Kızılay	1

Çalışma katılımcılarının tamamı son beş yıl içerisinde afet ve acil durumlara ilişkin eğitim aldıklarını belirtmiştir. Katılımcıların eğitimleri sırasıyla MEB (n=14), AFAD (n=7), İtfaiye (n=4), üniversite (n=3) ve Kızılay (n=1) birimlerinden aldıkları görülmektedir. Katılımcıların tamamı eğitimlerin faydalı olduğunu belirtmişlerdir (Tablo 3).

Katılımcılar ilgili soruya aşağıda belirtilen şekillerde cevap vermişlerdir:

“...Eksik bilgilerimi tamamlıyorum...”

“...Yararlı Yaz döneminde olabilmeli....”

“...Yılda en az iki kez. ...tüm personel alıyor bu eğitimi. Öğrencilere aktarımı da eğitim alan öğretmenler tarafından oluyor. Genellikle il milli eğitim konferans salonun da eğer milli eğitim planlaması farklıysa bir okul merkez seçiliyor ...”

“...öğretmenlerimiz bizzat MEBBİS sisteminden başvurup bu eğitimleri alabiliyorlar...”

“...en azından ne yapacağını bilen insanlar olması...”

“...bilgi ve tecrübe edinmiş...”

Tablo 4. Eğitim İçeriğine İlişkin Temalar

Eğitim Konuları	Tema	n
	Tahliye	11
	Afet Farkındalık	7
	Yangın	10
	İlk Yardım	4
	Hafif Arama/ Kurtarma	2
	İş Güvenliği	2
	KBRN	1
	Yardım	1

Yapılan içerik analizi sonucunda ortaya çıkan “Eğitim İçeriği” teması 8 farklı alt boyutta sınıflandırılmıştır. Katılımcılar tarafından en çok belirtilen eğitim konuları tahliye (n=11), yangın (n=10), afet farkındalığı (n=7), ilk yardım (n=4), hafif arama kurtarma (n=2), iş güvenliği (n=2), KBRN (n=1) ve yardım (n=1) olarak belirlenmiştir (Tablo 4).

Katılımcılar ilgili soruya aşağıda belirtilen şekillerde cevap vermişlerdir:

“...Öğrenciler sadece bu tatbikatlara katılıyor....”

“...sadece yangına depreme yönelik değil kimyasal saldırıda biyolojik saldırıda ne olacak ise işte gerektiğinde gaz maskesi gerektiğinde sığınağa gitme gerektiğinde acil çıkış kapılarını veya merdivenlerini kullanma.....”

“...İlk yardım konusunda çok yeterli bilgimiz olduğunu düşünmüyorum. Okulumuzda bir hemşire var bu konuda şanslıyız...”

“...Tabii ki yararlı kendim gittimilk yardım eğitimi aldım çok şey öğrendim...”

Çalışma kapsamında yapılan analizde “afet ve acil durum planı” teması 3 farklı alt boyutta sınıflandırılmıştır. Katılımcıların tümü okullarında afet ve acil durumlara yönelik planların var olduğunu, periyodik olarak güncellendiğini ve paydaşlarla ortaklıklar çerçevesinde düzenlendiğini belirtmişlerdir.

Katılımcılar ilgili soruya aşağıda belirtilen şekillerde cevap vermişlerdir:

“...bu planları bizden sürekli istiyorlar...”

“...yönetmelik gereği bunlar belirli yıllarda yenilenmektedir....”

“...Okulumuz için bir acil durum planı geliştirildi.....”

“Paydaşlarımız bu işin içerisinde görev alıyor...” ”bundan haberdar personel acil durum planının neresinde olduğunu çok iyi biliyor....”

“...müdürlük tarafından Milli Eğitim Müdürlüğü’ne gönderiliyor ...”

“...Acil durum eylem planlarını önceden biz düzenliyorduk...son iki yıldır MEB’in MEB Bilişim Sisteminde oluşturduğu bir format var yani bizim burada tespit ettiklerimizi Bakanlık bizim okulumuzdaki süreci takip etmektedir ...”

Çalışma kapsamında “araç-ekipman” teması verilen cevaplar doğrultusunda 4 farklı alt boyutta sınıflandırılmıştır. Temalarda kullanılan kavramlar sıklıklarına göre; kişisel koruyucu donanım, söndürme, aydınlatma, ilk yardım ve ikaz alarm sistemleri olduğu görülmektedir.

Katılımcılar ilgili soruya aşağıda belirtilen şekillerde cevap vermişlerdir:

“...Ekipman olarak alarm ve ikaz sistemleri..”, “biz bunları risk yönetimi olarak MEBBİS sistemine girdik maliyet çalışmaları devam ediyor...”

“...Her katta acil durumdaki müdahale edecek ekiplerin listesi koridorlarda ilgili yerlerde asılmıştır”. “...müdahale edebilecek ekipmanlar mevcuttur...”

Tablo 5. Tehlike

Tehlike	Tema	n
	Deprem	9
	Toprak Kayması	7
	Sel	4
	Yangın	13
	Patlama	4
	Elektrik	8
	Saldırı	2

Analiz sonucunda “tehlike” teması 7 farklı alt boyutta sınıflandırılmıştır. Temalarda kullanılan kavramlar sıklıklarına göre incelendiğinde; yangın (n=13), deprem (n=9), elektrik (n=8), toprak kayması (n=7), düşme (n=5), sel (n=4), patlama (n=4) ve saldırı (n=2) olduğu görülmektedir (Tablo 5).

Katılımcılar ilgili soruya aşağıda belirtilen şekillerde cevap vermişlerdir:

“...yangın tehlikesi, taş düşmesi, nükleer tehditler, deprem, savaş, trafik kazası riski...”

Tablo 6. Güçlü Yön

Güçlü Yönler	Tema	n
	Konum	8
	Haberleşme	3
	Veliler	5
	Personel	7
	Eğitim	4
	Alarm Sistemi	6
	Yapı	3
	Ekipman	5
Planlama	4	

Çalışma kapsamında yürütülen içerik analizi sonucunda “Güçlü Yönler” teması 9 farklı alt boyutta sınıflandırılmıştır. Temalarda kullanılan kavramların sıklıklarına göre; konum (n=8), personel (n=7), alarm sistemleri (n=6), ekipman (n=5), veliler (n=5), planlama (n=4), eğitim (n=4), yapı (n=3) ve haberleşme (n=3) şeklinde olduğu görülmüştür (Tablo 6).

Tablo 7. Zayıf Yön

Zayıf Yönler	Tema	n
	Eğitim	2
	Yerel Katılım	2
	Ulaşım	2
	Yapı	4
	Denetim	2
	Bütçe	4
	Ekipman	2

İçerik analizi sonucunda “Zayıf Yönler” teması 7 farklı alt boyutta sınıflandırılmıştır. Temalarda kullanılan kavramların sıklıklarına göre; bütçe (n=4), yapı (n=4), Eğitim (n=2), yerel katılım (n=2), ulaşım (n=2), denetim (n=2) ve ekipman (n=2) şeklinde olduğu görülmüştür (Tablo 7).

Katılımcılar ilgili soruya aşağıda belirtilen şekillerde cevap vermişlerdir:

“...Afeti atlattıktan sonra hayatın normal şekilde devam etmesi için hiçbir hazırlık yok...”

“...her mahallenin her okulun toplanma alanı varsa ki var o toplanma alanlarının da yardım alacağı acil durum merkezlerinin olması lazım...”

“...hızlı büyüyen kentin alt yapısı, denetim eksikliği, binaların mevzuata uygun yapılmaması, bilinç eksikliği...”

“...arama kurtarma görevlisi olarak görünüyorum kurtarma sonrası ilk yardımda yine ben görünüyorum ama sorun ki ben burada bunu yapabilir misiniz yapamam gibi geliyor...”

Tablo 8. Hizmet Devamlılığı

Hizmet Devamlılığı	n
Sağlanır	16
Sağlanamayabilir	10

Çalışma kapsamında katılımcıların hizmet devamlılığı ile ilgili görüşleri değerlendirildiğinde 16 katılımcı hizmet devamlılığının sağlanacağını, 10 katılımcı ise hizmetlerin kesintiye uğrayacağını ifade etmiştir (Tablo 8).

Katılımcılar ilgili soruya aşağıda belirtilen şekillerde cevap vermişlerdir:

“...her türlü faaliyet internet ortamında olduğu için internet kesilmediği sürece faaliyetlerimiz devam eder...”

“...hangi dosyanın bile daha önce çıkacağını hangisinin kalacağını bile daha önceden belirlenmiş durumda...”

“...itfaiyeyi destekleyecek anında müdahale edebilecek şekilde ayarlanmış yangın sistemi... ayrıca herhalde 20 tondan fazla su depomuz var”

Tablo 9. Davranış

Davranış	Tema	n
	Tahliye	14
	Güvenli alanlar	17
	Doğru Davranış Stilleri	15
	İletişim	12
	Organizasyon	16

Çalışma kapsamında içerik analizi sonucunda “Davranış” teması 5 farklı alt boyutta sınıflandırılmıştır. Temalarda kullanılan kavramların sıklıklarına göre; güvenli alan (n=17), organizasyon (n=16), doğru davranış stili (n=15), tahliye (n=14) ve iletişim (n=12) şeklinde olduğu görülmüştür (Tablo 9).

Katılımcılar ilgili soruya aşağıda belirtilen şekillerde cevap vermişlerdir:

Güvenli alan

“...hareket tarzını bildikten sonra can kaybının minimum düzeye ineceğini...”

“... hareket tarzını bilmek önemli..”

“...çocuklara deprem anında yapabilecekleri şey sağlam bir masanın altına girerek küçülmenin yapılması.....”

“...cenin pozisyonunda saklanmaları.....”

“...olay mahallini terk edilemiyorsa en az etkilenebilecek şekilde kendini korumaya almak...”

“...kendimize dikkat edecek sağlam bir yer bulmalıyız, bina içerisinde çok katlı binadaysak merdiven boşluklarına doğru koşmamamız gerekir, asansöre doğru gitmememiz gerekir, olduğumuz yerde sabitlenmiş sağlam bir şeyin yakınında veya altında durmamız gerekir....”

“...önce güvenlik önlemi, güvenlik önlemi alırım....”

“...depremde daha sağlam olduğuna inandığımız yerde cenin pozisyonu alarak...”

“...yaşam üçgeni oluşur...”

Tahliye

“.....bir katta 8 sınıfımız var 4 sınıf bir taraftan 4 sınıf farklı taraftan iniyor dolayısıyla bu konuda bir organizasyon otomatik....”

“...tahliye nasıl yapılır, acil durum planlamasında görevlendirmeler...”

“...tahliye planlarımız doğrultusunda toplanma alanlarına ulaşmak....”

“...Tahliye planları noktasında gerekli tedbirleri zaten aldık....”

“...tahliye tatbikatları yapıyoruz...”

“...tahliye planlarında sivil savunma kulübü ile organize olarak aynı şekilde yapılan ekipler var...”

İletişim organizasyon

“...önce ilgili bölümlere haber vermek...”

“...en kısa sürede haber verilmesi...”

“...Öncelikle hemen bilgi vermek gerekiyor ...”

“...bir arama kurtarma grubunda, ilk yardım grubunda vs. görevliyiz....”

“...sivil savunma planlarımızda da belirtildiği gibi ekiplerimiz var..”

“öğrenci sayısına göre belli sağlık ve güvenlik tedbirlerinin alınması gerekiyor”

“...sonra yardıma ihtiyacı olanlara kendimizi riske atmadan yardım etmek....”

Tablo 10. Rol

Rol	Tema	n
	Evet	0
	Hayır	15
	Bilmiyorum	11

Katılımcılar afet ve acil durumlarda rollerinin bulunmadığı (n=15) ya da rollerinin olup olmadığını bilmediklerini (n=11) belirtmişlerdir (Tablo 10).

Tablo 11. Beklenen Rol

Beklenen Roller	Tema	n
	Koordinasyon	6
	İletişim	5
	Lojistik	8
	Barınma	11
	Psikolojik Destek	5
	Eğitim	8
	Toplanma Alanı	9

Çalışma kapsamında "Beklenen Roller" teması 7 farklı alt boyutta sınıflandırılmıştır. Temalarda kullanılan kavramların sıklıklarına göre; barınma (n=11), toplanma alanı (n=9), eğitim (n=8), lojistik (n=8), koordinasyon (n=6), psikolojik destek (n=5) ve iletişim (n=5) şeklinde olduğu görülmüştür (Tablo 11).

Katılımcılar ilgili soruya aşağıda belirtilen şekillerde cevap vermişlerdir:

"...yakınımızdan başlayarak uzağa doğru yardım da bulunabiliriz..."

"...spor salonlarını mesela halkımıza açabiliriz ..."

"...Bizim zaten bir protokolümüz var Herhangi bir afet durumunda birbirimiz ile yardımlaşma protokolüdür..."

"...toplanma alanlarını nasıl hareket edeceklerini hangi personelimizi kullanacaklarını mutlaka bir plan yapıp bizim ile paylaşmalıdırlar..."

"...Toplanıyorduk mahalle muhtarı geliyordu işte çevreden paydaşlarımız geliyordu velileri çağırıyorduk belediyeden yetkilileri çağırıyorduk ve böyle ortaklaşa bir şeyler yapıyorduk..."

"...Okulların eğitim ile ilgili sorumlulukları olabilir bir de personel ile ilgili destek..."

"...Belki okul bahçeleri toplanma alanı olabilir. İlaç olsun besin olsun toplanma alanı okul bahçesi olabilir. Belli miktarda ilaç yiyecek içecek okullarda bulundurulabilir..."

"...uzmanlardan bilgi almış öğretmenler çevreyi velilere bilgi verebilir..."

"...o bölgenin sağlık yani yaralıların tedavi olabileceği seyyar hastaneler kurulabileceği işte seyyar aş evlerinin kurulabileceği yerlerdir..."

"...okulu mahalle kullanacaktır..."

"...Okulların kesinlikle barınma ile ilgili sorumlulukları olmalı. Bilinçlendirme ile ilgili sorumlulukları olmalı..."

"...insanlar burada kendini güvende hissedebilir..."

Sonuç ve Değerlendirme

Katılımcı görüşleri son beş yıl içerisinde afet ve acil durumlara yönelik eğitimlerin alındığını ve katılımcılar için faydalı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca eğitimlerin periyodik olarak öğretmenlere de idarecilere de verildiği belirlenmiştir. Ancak katılımcılardan bazıları aldıkları eğitimlerin öğrencilerle uygulanacak seviyede olmadığını, farklı ve kapsamlı şekilde eğitim almadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar tarafından en çok belirtilen eğitim konuları tahliye, yangın, afet farkındalığı, ilk yardım, hafif arama kurtarma, iş güvenliği, KBRN ve yardım olarak belirlenmiştir.

Çalışma sonucunda eğitim devamlılığının kurum içi olduğu görülmüştür. Afet ve acil durumlarda rollerinin bulunmadığını belirten katılımcılar, olması gereken rolleri belirttiklerinde çok geniş bir yaklaşım ortaya çıkarmışlardır. Katılımcıların kendilerinden ve birimlerinden beklenen roller ile ilgili görüşleri değerlendirildiğinde barınma, toplanma alanı, eğitim, lojistik, koordinasyon, psikolojik destek ve iletişimin ön plana çıktığı görülmüştür.

Çalışmada katılımcıların tümü okullarında afet ve acil durumlara yönelik planların var olduğunu, periyodik olarak güncellendiğini ve paydaşlarla ortaklıklar çerçevesinde düzenlendiğini belirtmiştir. Rasyonel planlama için birimlerin belirlediği güçlü ve zayıf yönlerin afet yönetimi planlarına dahil edilmesi önem arz etmektedir. Katılımcıların tehlikelere ilişkin görüşlerinin ise yangın, deprem, elektrik, toprak kayması, düşme, sel, patlama ve saldırı olduğu görülmüştür. Ayrıca ilgili kurumların ekipman altyapılarında; kişisel koruyucu donanım, söndürme, aydınlatma, ilk yardım ve ikaz alarm sistemleri olduğu belirlenmiştir. Katılımcı görüşlerine göre birimlerin güçlü yönlerinin; konum, personel, alarm sistemleri, ekipman, veliler, planlama, eğitim, yapı ve haberleşme şeklinde olduğu, zayıf yönlerinin ise; bütçe, yapı, eğitim, yerel katılım, ulaşım, denetim ve ekipman şeklinde olduğu görülmüştür. Katılımcıların birimlerin hizmet devamlılığı hakkındaki görüşleri değerlendirildiğinde 16'sı hizmet devamlılığının sağlanacağını, 10'u ise hizmetlerin kesintiye uğrayacağını ifade etmiştir. Ayrıca bazı düzenlemeler ile hizmet aksaması yaşanılmayacağı vurgulanmıştır. Katılımcıların davranış stilleri ile ilgili görüşleri değerlendirildiğinde doğru davranış stili olarak güvenli alan oluşturma, organizasyon oluşturma ve bu organizasyona dâhil olma, tahliye ve iletişim vurgulanmıştır. Katılımcıların afet ve acil durumlarda rollerinin bulunmadığını ya da rollerinin olup olmadığını bilmedikleri görülmüştür.

Afetler insanları yerinden ederek, eğitim kurumlarını hasara uğratarak ve ailelerinin geçimlerini sağlamalarına yardımcı olmak için çocukları işgücüne iterek çocukların eğitimini kesintiye uğratabilmektedir (Kousky, 2016: 73). Okulların ve diğer resmi binaların afet sonrasında hemen kullanılabilir durumda olmasının parayla ifadesi mümkün değildir. (Gülkan ve Utkutuğ, 2003: 22). Bunun aksine Sulkowski and Lazarus afet sonrası yeterli kaynak ve destek alan çocuklar ve okulların iyileşme

şansının büyük olacağını belirtmiştir. (Sulkowski and Lazarus, 2013:10). Eğitim sektörünün afet dayanıklılığı entegre planlama ve uygulama yaklaşımı ile sağlanabilir. Bu bağlamda, afet yöneticileri, kamu ve özel eğitim sektörleri, okul personeli, öğrenciler ve ebeveynler, afetlerin yönetimini gerçekleştirmede kapsamlı bir eylem planı geliştirmek için sinerji oluşturmalarıdır (Shah vd.,2020: 44121). Afet yönetimi alanında eğitimini tamamlamış uzmanların teşkilat yapısına dâhil edilerek profesyonel birimler oluşturulması, tehlikelerin belirlenmesi, risk ve kriz planlarının hazırlanması, birimler için afet yönetiminin tüm evrelerinin mevzuat ile desteklenmesi ve afet ve acil durumlar için rollerin netleştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca katılımcı görüşmelerinden yola çıkılarak bölgesel afetler için güncel bilgilerle risk yönetimi yapılmasını sağlayacak modüller ile eğitimin desteklenmesi önerilmektedir. Politika oluşturma ve planlama süreçlerinde eğitim altyapısı direnci değerlendirilmelidir. Eğitim altyapı direnci tüm boyutları ortaya konulup derinlemesine irdelenerek ele alınmalıdır. Gelecek araştırmalar için afetlere yönelik rol ve sorumluluklarının belirlenmesi bağlamında farklı branşlardaki öğretmenler, eğitim dışı okul personelleri (güvenlik görevlisi, yemekhane ve temizlik personeli, okul hemşiresi vb.), veliler ve öğrencilerin örneklem olarak kullanılması önerilmektedir. Ayrıca farklı düzeydeki eğitim kurumlarında (ilköğretim, ortaöğretim, üniversite, özel eğitim vb.) çalışmanın tekrarlanarak literatüre katkı sağlanması önerilmektedir.

Kaynakça

- AFAD, (2021). Afete Hazır Okul. Erişim Tarihi: 04.04.2021 <https://www.afad.gov.tr/afadem/afete-hazir-okul>
- Baş, T., & Akturan, U. (2017). *Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri*. (3. Baskı), Ankara, Türkiye: Seçkin Yayıncılık.
- Benevolenza, M. A., & DeRigne, L. (2019). The Impact Of Climate Change And Natural Disasters On Vulnerable Populations: A Systematic Review Of Literature. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 29(2), 266-281.
- Cahill, H., Beadle, S., Mitch, J., Coffey, J., & Crofts, J. (2010). *Adolescents in Emergencies*. Parkville: Youth Research Centre, The University of Melbourne.
- Costa, R., Hansel, T. C., Moore, M., Many, M., & Osofsky, J. (2015). Teachers And School Personnel As First Responders Following Disasters: Survivors And Supporters. *J Trauma Stress Disor Treat*, 4(4).
- Díaz-Vicario, A., & Gairín Sallán, J. (2017). A Comprehensive Approach To Managing School Safety: Case Studies In Catalonia, Spain. *Educational Research*, 59(1), 89-106.
- Dirik, K., Yürür, Y. D. D. T., & Demirbağ, A. G. H. (2003). *1 Mayıs 2003 Çimenli (Bingöl) Depremi Değerlendirme Raporu*. Hacettepe Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü.
- Dikmenli, Y., & İbrahim, G. A. F. A. (2017). Farklı Eğitim Kademelerine Göre Afet Kavramı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (44), 21-36.
- Dünya Bankası, (2016). *İstanbul Deprem Riskini Azaltma ve Acil Durum Hazırlık Projesi İçin Türkiye Cumhuriyeti'ne Sağlanan 310,0 Milyon Avro (400,0 Milyon Abd\$ Eşdeğeri) Tutarındaki Bir Krediyeye Ve 109,8 Milyon Avro (150 Milyon ABD\$ Eşdeğeri) Tutarındaki Ek Finansman Kredisine İlişkin Uygulama Tamamlama Ve Sonuç Raporu* (IBRD-47840 ve IBRD-80330). Rapor No: ICR00003698 <https://www.ipkb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/05/ismep-proje-kapanis-raporu.pdf>
- Ersoy, Ş., & Koçak, A. (2016). Disasters And Earthquake Preparedness Of Children And Schools İn Istanbul, Turkey. *Geomatics, Natural Hazards and Risk*, 7(4), 1307-1336.
- Gülkan, P., & Utkutuğ, D. (2003). Okul Binalarının Deprem Güvenliği İçin Minimum Dizayn Kriterleri. *Türkiye Mühendislik Haberleri Sayı 425*, 13-22.
- Graham, J., Shirm, S., Liggin, R., Aitken, M. E., & Dick, R. (2006). Mass-Casualty Events At Schools: A National Preparedness Survey. *Pediatrics*, 117(1), e8-e15.
- Mutch, C. (2018). The Role Of Schools İn Helping Communities Copes With Earthquake Disasters: The Case Of The 2010–2011 New Zealand Earthquakes. *Environmental Hazards*, 17(4), 331-351.
- Kano, M., & Bourque, L. B. (2007). Experiences With And Preparedness For Emergencies And Disasters Among Public Schools İn California. *NASSP bulletin*, 91(3), 201-218.
- Karancı, A. N., Kalaycıoğlu, S., Erkan, B. B. B., Özden, A. T., Çalışkan, İ., & Özakşehir, G. (2011). *Tabanlı-Van (23 Ekim 2011) ve Edremit-Van (9 Kasım 2011) Depremleri İnceleme Raporu*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Afet Yönetimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara.

- Kousky, C. (2016). Impacts Of Natural Disasters On Children. *The Future of children*, 73-92.
- Lai, B. S., Esnard, A. M., Lowe, S. R., & Peek, L. (2016). Schools And Disasters: Safety And Mental Health Assessment And Interventions For Children. *Current psychiatry reports*, 18(12), 1-9.
- Mirzaei, S., Mohammadinia, L., Nasiriani, K., Dehghani Tafti, A. A., Rahaei, Z., Falahzade, H., & Amiri, H. R. (2019). School Resilience Components In Disasters And Emergencies: A Systematic Review. *Trauma Monthly*, 24(5), 1-13.
- Mutch, C. (2014). The Role Of Schools in Disaster Preparedness, Response And Recovery: What Can We Learn From The Literature?. *Pastoral Care in Education*, 32(1), 5-22.
- Hyder, S., Manzoor, A. F., & Iqbal, M. A. (2020). Policy Implementation: Teachers' Role as First Responders in Emergencies and Disasters. *Kesmas: Jurnal Kesehatan Masyarakat Nasional (National Public Health Journal)*, 15(4).
- UNISDR, (2015). *Comprehensive School Safety*. In: UNISDR, editor. Brussels, Belgium: UNISDR; 2015. Erişim Tarihi: 03.04.2021, https://www.preventionweb.net/files/55548_cssframework2017.pdf
- Oral, V. (2018). İlköğretim Okullarının Afet ve Acil Durumlara Yönelik Kurumsal Hazırlıklarının Değerlendirilmesi (Gümüşhane İli Örneği), Gümüşhane Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane.
- Ozmen, F. (2006). The Level Of Preparedness Of The Schools For Disasters From The Aspect Of The School Principals. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 15(3), 383-395.
- Seddighi, H., Sajjadi, H., Yousefzadeh, S., López, M. L., Vameghi, M., Rafiey, H., ... & Fonseca, M. G. (2020). Students' Preparedness For Disasters In Schools: A Systematic Review Protocol. *BMJ paediatrics open*, 4(1).
- Seggie, F. N. & Bayyurt, Y. (2017). *Nitel Araştırma Yöntemlerine Giriş. Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz Ve Yaklaşımları*. (2.Baskı). Ankara, Türkiye: Anı Yayıncılık.
- Shah, A. A., Gong, Z., Ali, M., Jamshed, A., Naqvi, S. A. A., & Naz, S. (2020). Measuring Education Sector Resilience in The Face Of Flood Disasters in Pakistan: An Index-Based Approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(35), 44106-44122.
- Stough, L. M., Kang, D., & Lee, S. (2018). Seven School-Related Disasters: Lessons For Policymakers And School Personnel. *Education Policy Analysis Archives*, 26, 100.
- Sulkowski, M. L., & Lazarus, P. J. (2013). Five Essential Elements Of Crisis Intervention For Communities And Schools When Responding To Technological Disasters. *International Journal of School & Educational Psychology*, 1(1), 3-12.
- Sünbül, A. B., Dağdeviren, U., Gündüz, Z., & Arman, H. (2007). 1999 Marmara Depremi Sonrası Adapazarı Şehir Merkezi Hasar Durumlarının Analizi ve Deprem Ekonomik Boyutu. *TMMOB Afet Sempozyumu*, 433-442.
- Tanhan, F., & Kardaş, F. (2014). Van depremini yaşayan ortaöğretim öğrencilerinin travmadan etkilenme ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 4(1), 102-115.
- TBMM, (2010). *Deprem Riskinin Araştırılarak Deprem Yönetiminde Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*.
- Turhan, M., & Turan, M. (2012). Ortaöğretim kurumlarında güvenlik. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1(1), 121-142.
- UNICEF & Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, (2015). *Van - Erciş Depremleri Sonrası Yürütülen Psikososyal Destek Programlarının Değerlendirilmesi Değerlendirme Raporu*, ISBN: 978-92-806-4821-8

Extended Abstract

Aim and Scope

With this study, it is aimed to evaluate the perspectives of school administrators, who are expected to give the first response to the children, who cannot provide their own protection, in the event of a disaster, on the preparations for disasters, their roles and responsibilities. The universe of the research consists of trainers who are at the managerial level in primary and secondary education institutions in Gümüşhane. Within the scope of the study, the criterion sampling method, which is one of the non-random sampling methods, which is included in the purposive sampling method, was used in order to

determine the research participants. The study group of the research consists of 26 participants who work as school administrators in 10 different schools located in the center of Gümüşhane.

Methods

It is a qualitative study designed as descriptive research as a research method. As a data collection tool in the research, "Disaster-Focused Social Vulnerability Project Headman Interview Qualitative" developed in the Survey for Data Collection on Disaster-Focused Social Vulnerability Analysis conducted by the Earthquake and Soil Investigation Directorate of Istanbul Metropolitan Municipality Earthquake Risk Management and Urban Improvement Department in 2014. Semi-structured interview forms created by adapting the in-depth interview form called "Questionnaire" to the study sample in line with the permissions obtained were used. The data collection tool consists of two parts. In the first part, school administrators' age, gender, tenure, education level, branch, etc. demographic variables. In the second part, questions based on disaster training, preparedness plans, hazard and risk analyzes, roles and responsibilities in disasters, behavior styles, strengths and weaknesses, non-governmental organizations and stakeholder partnerships were asked to the participants. Interviews were carried out through face-to-face interviews by making an appointment with the school administrators. The data were collected in the 2019-2020 academic year fall-spring term. Interviews were held in the offices of school administrators. Although the duration of the interviews varied due to the purpose of the research, interviews were held for 35-40 minutes on average. The interviews were recorded with voice recorders in line with the permissions obtained from the managers. After the in-depth interviews were completed, the audio documents were deciphered, the data were analyzed in line with the questions, and the analyzed data were reviewed again. The data were analyzed and interpreted independently by two researchers from the field of disaster management. Content analysis method, one of the qualitative data analysis methods, was used in the research. As a result of the content analysis carried out, the data were coded and themes and sub-themes were determined. The contents are supported by direct quotations.

Findings

All of the study participants stated that they had received training on disasters and emergencies in the last five years. Some of the participants stated that they did not receive a different and comprehensive education that they applied with the student. It has been determined that the trainings are given periodically to both teachers and administrators. The most mentioned training topics by the participants were determined as evacuation, fire, disaster awareness, first aid, light search and rescue, occupational safety, CBRN and aid. In the study, it was determined that all of the participants had disaster and emergency plans in their schools, they were updated periodically and they were organized within the framework of partnerships with stakeholders. The participant's views on the danger were evaluated and it was observed that there were fire, earthquake, electricity, landslides, falls, floods, explosions and attacks. In the equipment infrastructures of the participants; personal protective equipment, extinguishing, lighting, first aid and warning alarm systems. With the opinions of the participants, it was seen that the strengths of the units were in the form of location, personnel, alarm systems, equipment, parents, planning, training, structure and communication. With the opinions of the participants, it was seen that the weaknesses of the units were in the form of budget, structure, slope, local participation, transportation, inspection and equipment. When the service continuity of the units is evaluated with the opinions of the participants, 16 participants stated that the service continuity will be ensured, and 10 participants stated that the services will be interrupted. It has been emphasized that there will be no service disruptions with some regulations. When the participants' views on their behavior styles were evaluated, the correct behavior style was to create a safe space, create an organization and be included in this organization, evacuate and communicate. It has been observed that the participants do not know whether they have a role in disasters and emergencies or whether they have a role. When the views of the participants about the roles expected from them and their units were evaluated, it was seen that they were in the form of accommodation, assembly area, education, logistics, coordination, psychological support and communication.

Conclusion

It has been seen that training has been received in the last five years and the trainings have been beneficial for the participants. It should be supported by training modules that can manage risk with up-to-date information for regional disasters from participant interviews. Continuity of education has been observed to be in-house. The participants, who stated that they do not have a role in disaster and emergency situations, revealed a very broad approach when they stated the roles they should have. It is seen from the participant opinions that the planning is up-to-date and stakeholder partnerships are made. When all phases of disaster management are supported by laws and regulations, such as the continuity of planning processes, its effectiveness will increase. Disaster management will be used rationally in line with strengths and weaknesses. The effectiveness of the disaster management system should be increased in order to prevent service disruption. Disaster management efficiency will be ensured with the Emergency aid and disaster management units to be established within its structure. Our study will form a basis for future research on the role of teachers as first responders in educational settings and schools in the current disaster management system. It is recommended that

experts who have completed their training in disaster management are included in the organizational structure, creating professional units, identifying hazards, preparing risk and crisis plans, supporting all stages of disaster management with legislation for units, and clarifying their roles in disasters and emergencies. In addition, based on participant interviews, it is recommended to support education with modules that will enable risk management with up-to-date information for regional disasters. Education infrastructure resilience should be evaluated in policy making and planning processes. Education infrastructure resistance should be addressed by revealing all its dimensions and examining them in depth. It is suggested that teachers from different branches, non-educational school personnel (security guard, cafeteria and cleaning personnel, school nurse, etc.), parents and students should be used as samples for future research in order to determine their roles and responsibilities for disasters. In addition, it is recommended to contribute to the literature by repeating the study in educational institutions at different levels (primary education, secondary education, university, special education, etc.).

İNŞAAT SEKTÖRÜ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ¹

The Relationship Between Construction Sector and Economic Growth: An Empirical Analysis on Turkish Economy

İbrahim Can Bayrak², Osman Murat Telatar³

Öz

Literatürde inşaat sektörünün ekonomik büyüme üzerinde meydana getirdiği etkiye dair herhangi bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bir taraftan inşaat sektörünün kullandığı girdiler vasıtasıyla geri besleme etkisinin güçlü olması ile ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde ve istihdamın artırılmasında etkin rol oynadığını ileri süren görüşler bulunmaktadır. Diğer taraftan, inşaat sektörü ile ekonomik büyüme arasında sınırlı bir ilişkinin bulunduğunu ya da herhangi bir ilişkinin bulunmadığını ileri süren görüşler de söz konusudur. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de inşaat sektörü ve ekonomik büyüme arasındaki olası uzun ve kısa dönem ilişkilerini ortaya koymaktır. Literatürde inşaat sektörünü temsilen daha çok alt yapı yatırımları, konut satışları, inşaat harcamaları ve inşaat kredileri değişkenleri kullanılmakta olup, inşaat üretim endeksini kullanan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak inşaat sektörünü temsilen inşaat üretim endeksi kullanılarak, literatüre katkı yapılması hedeflenmiştir. Ampirik analizden elde edilen sonuçlar uzun dönemde inşaat sektörünün ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etki meydana getirmediğini, kısa dönemde ise ekonomik büyümeden inşaat sektörüne doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnşaat Sektörü, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Zaman Serisi Analizi

Abstract

There is no consensus in the literature on the impact of the construction sector on economic growth. On the one hand, there are opinions suggesting that the strong feedback effect through the inputs used by the construction sector plays an active role in realizing economic growth and increasing employment. On the other hand, there are also opinions suggesting that there is a limited or no relationship between the construction sector and economic growth. The aim of this study is to reveal the possible long and short run relationships between the construction sector and economic growth in Turkey. In the literature, mostly infrastructure investments, housing sales, construction expenditures and construction loans variables are used to represent the construction sector, and there is no study using the construction production index. In this study, unlike other studies, it is aimed to contribute to the literature by using the construction production index to represent the construction sector. The results obtained from the empirical analysis reveal that the construction sector does not have any effect on economic growth in the long run, and there is a one-way causality relationship from economic growth to the construction sector in the short run.

Keywords: Construction Sector, Gross Domestic Product, Time Series Analysis.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: L74, O40, C22

Submitted: 01 / 07 / 2021

Accepted: 10 / 09 / 2021

¹ Bu çalışma, danışmanlığını Dr. Öğr. Üyesi. Osman Murat TELATAR’ın yürüttüğü, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programında İbrahim Can BAYRAK tarafından 2019 yılında tamamlanan “İNŞAAT SEKTÖRÜ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (2005-2016)” adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

² Ulaştırma ve Haberleşme Uzmanı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Haberleşme Genel Müdürlüğü, ican.bayrak@uab.gov.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-4636-7775>.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, omtelatar@ktu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-3016-0534>.

Giriş

İnşaat sektörünün bir ülke ekonomisi ile ilişkisi üretim, istihdam, finans, çevre gibi çeşitli alanlar üzerinden gerçekleşebilmektedir. Literatürdeki yaygın görüşe göre söz konusu bu ilişkiler özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ülkelerin iktisadi gelişim sürecinin başlarında inşaat sektörünün ekonomik büyümenin üzerinde destekleyici rolü konusunda ortaya atılan görüşlerin temel dayanağı, inşaat sektörünün ortaya koymuş olduğu iki ana bağlantıdır. Geri ve ileri bağlantı olarak adlandırılan bu mekanizmalar sayesinde inşaat sektöründeki üretim süreci, bir yandan ekonomideki farklı sektörlerden girdi olarak söz konusu sektörleri canlandırmakta diğer yandan çıktılarını başka sektörlerle girdi olarak sunmaktadır. Böylece ekonomik aktivitelere canlılık getirerek başta üretim ve istihdam üzerinde olumlu gelişmelere neden olabilmektedir. Buna karşın, literatürde inşaat sektörünün ekonomik aktivite üzerindeki destekleyici rolünün sınırlı olduğu ve uzun dönemde geçerliliğini yitirdiği yönünde görüşler de bulunmaktadır. Buna göre, kaynakların sürekli inşaat sektörüne yönlendirilmesi, diğer sektörlerin gelişimi üzerinde engelleyici etki yaratarak, ekonomiyi inşaat sektörüne bağımlı hale getirebilmektedir.

“İnşaata dayalı büyüme”, 2000’li yıllarla birlikte ekonomik büyüme hadisesinden bahsedilirken Türkiye’de en çok kullanılan kavramlardan biri olmuştur. Türkiye ekonomisinde 2000’li yıllarla birlikte inşaat sektörünün toplam üretim içindeki payı artış göstermeye başlamıştır. İnşaat sektörünün gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) içindeki payı 2001 yılında %4,5 seviyesinde iken bu oran 2017 yılında %8,5 düzeylerine ulaşmıştır. Bu dönemde inşaat sektörü ekonomi yönetimi açısından bir nevi başat sektör olarak kabul edilerek, inşaat yatırımlarına gösterilen önem ciddi derecede artmıştır. İlerleyen yıllarda ise inşaat sektörünün GSYH içindeki payı azalma eğilimine girmiş ve 2020 yılı itibarıyla %5,5 seviyesine gerilemiştir. Literatürde, inşaat sektörü ile ekonomik gelişmişlik arasındaki ilişkinin; seçilen büyüme modeli, hükümetin bu konudaki etkinliği gibi bir dizi değişkenle bağlantılı olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunsa da, özellikle Türkiye için gelinen noktada inşaat sektörünün uzun dönemde büyüme üzerindeki rolünün sürekliliği tartışılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ile inşaat sektörünün karşılıklı etkileşimin varlığının ve yönünün tespit edilmesi, böylece inşaat sektörünün ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir itici gücünün bulunup bulunmadığının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışmanın birinci bölümde inşaat sektörünün kapsamı ve ekonomi üzerindeki etkileşiminden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Türkiye ve Dünya ülkeleri için yapılan ampirik çalışmalara yer verilmiştir. Ampirik analizin gerçekleştirildiği üçüncü bölümde ise inşaat sektörü ve ekonomik büyüme arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkileri incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise “Sonuç ve Değerlendirme” başlığı altında ampirik analizden elde edilen bulgular yorumlanarak, konu ile ilgili politika önerilerde bulunulmuştur.

1. İnşaat Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Etkileri

1.1. İnşaat Sektörünün Kapsamı

İnşaat sektörü en genel tanımıyla; ekonomi içerisinde kamu ya da özel sektör eliyle yürütülen barınma amaçlı konut ile hastane, okul benzeri kamu hizmeti binaları ve baraj, karayolu, havalimanı, doğalgaz boru hattı vb. altyapı inşaatları gibi bina ve bina harici yapım, bakım, onarım işlerini içeren sabit sermaye faaliyetlerinin tümüdür. Sektör yapısı itibarıyla fabrika, enerji santrali gibi büyük yatırımlardan sıhhi tesisat, havalandırma sistemleri gibi küçük işlere kadar geniş bir yelpazeden oluşmaktadır. Bu yapıların inşa edilmesi sektör kapsamında olduğu gibi bakım, onarım hatta yıkım işleri de bu kapsam içerisine dahil edilmektedir.

1.2. İnşaat Sektörünün Türleri

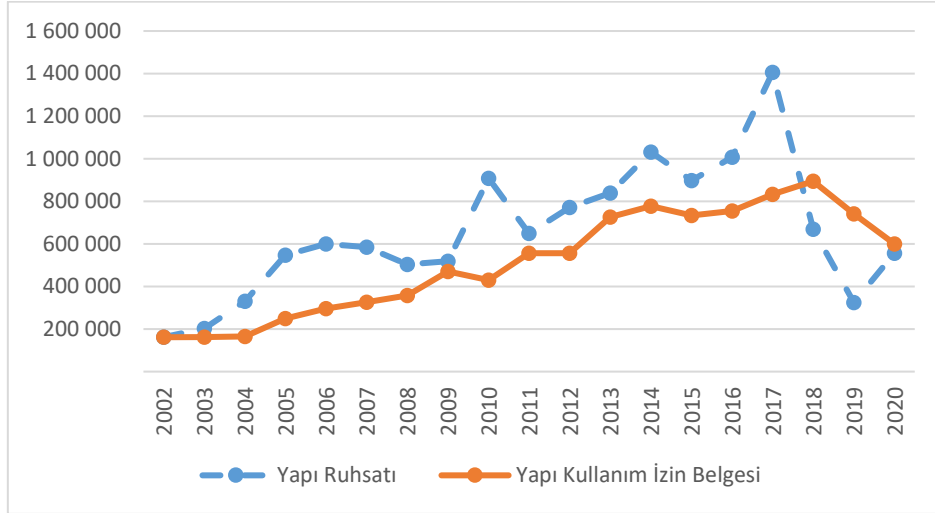
TÜİK inşaat üretim verilerini tutarken, bunu bina ve bina dışı diye tasnif etmektedir. İnşaat sektörünün literatürde yer yer kamu eliyle ve özel sektör eliyle üretilen inşaatlar olarak ikiye ayrıldığı görülse de genel teamül, sektörü daha çok konut ve altyapı olarak değerlendirme yönündedir.

1.2.1. Konut Sektörü

Türkiye’de konut üretimi kurum ve şirketler tarafından kamu ve özel sektör eliyle gerçekleştirilmektedir. Bu üretim bireysel konut üretimini, kooperatiflerce gerçekleştirilen konut üretimini, yerel yönetim işbirliği ile gerçekleştirilen konut üretimini, yap-satçı konut üretimini, toplu konut yapım şirketlerinin üretimini, gecekondu üretimini, kamu kurumları tarafından gerçekleştirilen konut üretimini kapsamaktadır. Türkiye’deki bina inşaatlarının yaklaşık %75’i ikamet amaçlı konut binalarının yapımından oluşmaktadır. 2002-2018 dönemine bakıldığında yaklaşık 12,5 milyon daireye yapı kullanım izin belgesi verilmiştir. Konut talebi tüketim ve yatırım amaçlı konut talebi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Standart kabul edilebilecek bir hane halkının tüketim amaçlı konut talebi fonksiyonunun parametreleri; hane halkının geliri, konut fiyatı, konut kiralari, konut kredisi faiz oranları, konut dışındaki mal ve hizmetlerin fiyatları, konutun özelliklerinden oluşmaktayken; yatırım amaçlı konut talebi fonksiyonunun parametreleri; hane halkının serveti, sahip olunan konutun getiri oranı, diğer yatırım araçlarının getiri oranları ve diğer faktörlerden oluşmaktadır. Diğer faktörler konutun özellikleri,

demografik faktörler ve sosyal talep olarak adlandırılabilir Ekonomide konut arzının kaynakları da konut talebinde olduğu gibi ikiye ayrılarak açıklanmaktadır. Bunlardan ilki yeni konut üretimi, ikincisi ise mevcut konut stokunda yapılan restorasyon çalışmaları ve eklemelerdir. Konut arzı fonksiyonunun parametreleri ise hükümet politikası, konut fiyatları, piyasa faiz oranı, konut finansman imkanları, kentleşme oranı, imarlı arsa mevcudiyeti, yapı malzemesi ve yapım teknolojisindeki gelişmeler, yapı malzemelerinin fiyatları ve diğer faktörlerden oluşmaktadır. Bunların yanı sıra konut arzı, ülkenin arazi yapısından, arazi imar politikasından, konut finansmanından, konut üretimine verilen desteklerden, özelleştirme devletinin konut politikasından da etkilenmektedir (Öztürk ve Fitöz, 2009: 24-25).

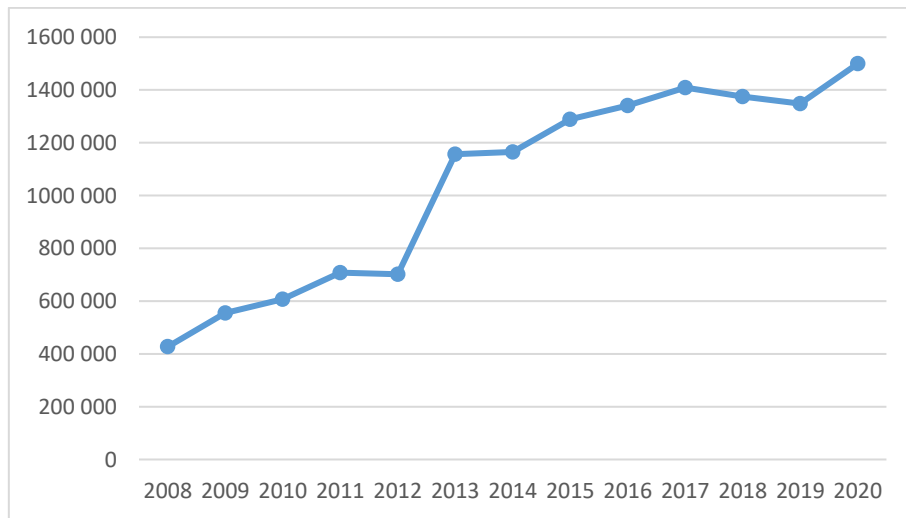
Konut sektörü piyasasının iki temel göstergesi olarak yapı kullanım izin belgesi ve yapı ruhsatı kabul edilmektedir. Türkiye konut sektörü piyasasının söz konusu iki değişken açısından gelişimi Grafik 1'de gösterilmektedir.

Grafik 1. Yapı Ruhsatı ve Yapı Kullanım İzin Belgesi Sayıları

Kaynak: TÜİK Yapı İzin İstatistikleri

Grafik 1 incelendiğinde, yapı ruhsatı sayısı 2017 yılına kadar artış eğiliminde olup 1,4 milyon seviyelerine ulaşmıştır. Ancak 2017 yılından itibaren yapı ruhsatı sayısı azalma eğilimine girerek 500 bin seviyelerine düşmüştür. Benzer şekilde Yapı kullanım izin belgesi sayısı da 2002 yılından itibaren sürekli artış gösterirken, 2018 yılından sonra düşme eğilimine girmiştir. Sonuç olarak yapı ruhsatı ve yapı kullanım izin belgesi sayıları dikkate alındığında, Türkiye konut sektörü piyasasının son yıllarda durgunluk içerisine girdiği görülmektedir. Konut piyasasındaki hareketliliğin bir diğer göstergesi ise konut satış rakamlarıdır. Türkiye'de yıllara göre konut satış rakamlarını Grafik 2'de sunulmuştur.

Grafik 2. Yıllara Göre Konut Satış Rakamları

Kaynak: TÜİK İllere ve Yıllara Göre Konut Satışları

Grafik 2'de görüldüğü gibi Türkiye'de konut satış rakamları 2002 yılından 2017 yılına kadar artış göstermiştir. Öte yandan konut satışlarının artış hızı yıldan yıla değişiklik göstermekte birlikte, 2013 yılından itibaren azalma eğilimine girmiştir. Ayrıca 2017 ve 2018 yıllarında konut satış rakamları artmayıp, düşmüştür.

1.2.2. Altyapı Sektörü

Üst yapıların işlerliğini sağlayan ve toplam sermaye stoku olarak da sayılabilecek altyapılarda gerçekleşecek bir artış ya da azalışın sonucunda milli hasıla da değişim gösterecektir. Büyümeyi ve üretimi arttırmak için insan ve fiziksel kaynak olarak sermaye stokuna yatırım yapılması, ekonomik teoride uzun zaman önce keşfedilen bir konudur. Yeni fabrika, makine ve malzemelere yatırım yapmanın yanı sıra karayolu, elektrik, telekomünikasyon gibi ekonomik altyapıya yatırım yapmak milli fiziksel sermaye stokunu ve dolayısıyla milli hasılayı arttıracaktır. Bu gibi "ekonomik altyapı"ya yapılan yatırımlar diğer fiziksel sermayeye destek olarak düşünülmektedir.

Literatürde altyapı sektöründeki gelişme ve iyileşme ile ekonomik büyüme arasında doğru yönlü bir ilişki bulunduğu dair çok sayıda çalışma bulunmaktadır. 1980'lerin sonu ve 1990'lı yılların başında Amerika, İsveç, Kanada gibi gelişmiş ülkelerde altyapı yatırımlarının yüksek oranda dönüşlerinin olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur. 2002 yılında yapılan Avrupa Ulaştırma Bakanları Konferansında (European Conference of Ministers of Transport - ECMT) ulaştırmanın hem iş gücü hem de mal piyasasındaki ekosistemin verimliliğini artırarak ekonomik gelişmeyi desteklediğinden bahsedilmiştir. Easterly ve Rebelo'nun (1993) 28 gelişmiş ülkenin zaman serilerini kullanarak yaptığı çalışmada ulaşım ve telekomünikasyon yatırımları ile ekonomik büyüme oranları arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon olduğu saptanmıştır. Bu ve benzeri çalışmalar neticesinde telefon şebekeleri gibi konu ile ilgisiz gözükken altyapıların dahi ekonomik büyümeye katkısı olduğu ortaya çıkmıştır. Aksi senaryo üzerine yani yetersiz altyapının ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini gösteren çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Mountjoy ve Hilling (1988) tarafından Afrika'daki ekonomik gelişme üzerine yapılan çalışmada sermaye dönüşümündeki kıtlığın fakirlikle doğrudan ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Yine Birleşmiş Milletler tarafından 1990'da yürütülen çalışmada altyapıdaki gelişimin Asya ve Pasifik bölgesinde ekonomik gelişmenin büyük bir parçası olduğu ortaya konulmuştur. Yapılan çalışmalarda gelişmekte olan ülkeler arasında farklara rastlanmaktadır. Bu farkların gelişmekte olan ülkelerde altyapının hükümetlerin kendine özgü bütçe politikalarıyla finanse edilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir (Giang ve Pheng, 2011: 118-120). Bununla birlikte yukarıda bahsedilen çalışmaların altyapının kalitesini ve ömrünü modellere dahil etmemek gibi eksiklikleri de mevcuttur (Esfahani ve Ramirez, 2003: 471).

1.3. İnşaat Sektörünün Ekonomik Etkileri ve Ekonomik Büyümeye Katkısı

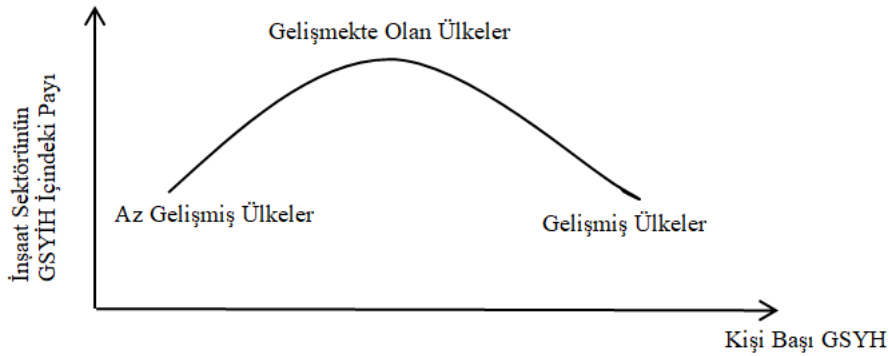
İnşaat sektörünün ekonomiye olan etkilerinin yönü ve derecesi, inşaat sektörünün diğer sektörlerle olan bağlantılarına göre şekillenmektedir. Bazı akademik araştırmalar, araştırmaya konu olan 20 ekonomik sektör içinde inşaat sektörünün sektörler arası ilişkilerin yoğunluğu bakımından en yoğun 4 sektörden biri olduğunu göstermektedir (Giang ve Pheng, 2011: 121). Türkiye'de yaklaşık 200 sanayi dalından girdi temin etmesi sebebiyle, inşaat sektöründeki faaliyetlerin artması ya da azalması girdi sağladığı sektörleri ve dolayısıyla ülke ekonomisini ciddi şekilde etkilemektedir. Sektörde kullanılan ürünlerin yerli üretim oranlarının fazla olması, ülke ekonomisi için önemli bir husustur. İnşaat sektöründeki küçülme başta işsizlik ve GSYH olmak üzere ekonominin temel parametrelerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Öte yandan inşaat sektörü ekonomik ve siyasi istikrarı etkileyen her hangi bir duruma hızlıca tepki vermesinden ötürü riskli bir sektör olarak görülmektedir. Yaşanacak bir dalgalanma sonucunda kamu ve özel sektörde inşaata yönelik taleplerin azalması halinde bilanço durumlarının hızla değişeceği, gayrimenkul değerlere talep azalırken menkul değerlere talebin artacağı, yıllara göre inşaat maliyet endeksinin düşeceği öngörülmektedir. İnşaat sektörü üretim yöntemi ve mevzuatı itibarıyla diğer sektörlerden farklıdır. Diğer sektörlerde seri ve standart üretim olmasına karşın inşaat sektöründe üretim genellikle 1-5 yıl arası süren projelerdir. Tamamlanan işlerin ardından yeni bir işin alınıp alınamayacağı belirsizdir ve alınan yeni işin bir önceki ile aynı olması ihtimali zayıftır. Bu durum inşaat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin sabit varlıklarındaki makine-teçhizat kalemini küçültmektedir. Çünkü bu kalemlere yapılacak yatırımların iş alınamaması durumunda alternatif maliyetleri fazladır (Çalış, 2013: 2-19).

Sektörün daha iyi analiz edilebilmesi için geri ve ileri bağlantı terimlerinin iyi kavranması gerekmektedir. *Geri bağlantı*; sektörün milli ekonomi içerisindeki diğer sektörlerden aldığı doğrudan girdilere verilen addır. Çıktı çarpanı olarak da bahsedilen geri bağlantı göstergesi; bir birim parasal değişim sonucunda inşaat sektörünün diğer tüm sektörlerin çıktıları üzerinde yarattığı toplam etkiyi ölçmektedir. Tedarikçi diğer sektörlerden inşaat için çok sayıda malzeme ya da bileşen alındığından inşaat sektöründe yaşanan genişleme geri bağlantıları nedeniyle bu tedarikçi sektörlerle de yansımaktadır. Çekme gücü olarak adlandırılan bu etki, birçok inşaat malzemesinin vasıfsız işgücü yardımı ile milli kaynaklardan ve çimento, çelik gibi temel endüstrilerden sağlanması sebebiyle tahmin edildiğinden büyüktür. *İleri bağlantı ise*; ekonomi içerisinde diğer sektörler tarafından doğrudan girdi olarak kullanılan sektör çıktılarına verilen isimdir. İnşaat sektörünün ileri bağlantıları geri bağlantılarına nazaran oldukça zayıftır. Altyapı sektörü literatürü içinde, altyapının diğer sektörlerle nasıl etki ettiğine değinilmiştir. Sonuçlar sektörel çıktılarla altyapı yatırımları arasında sıkı bir bağ olduğuna işaret

etmektedir. Bu güçlü bağ ekonomideki diğer sektörlerin altyapı hizmetlerini kullanmasından kaynaklanmaktadır. Tüm altyapı bileşenleri arasında ulaşım, iç ve dış yatırımların nereye yapılacağı konusunda karar almada en önemli belirleyicidir. Altyapı uluslararası rekabetin belirleyicilerinden biri olmakla birlikte ülkenin uluslararası ticarete dahil olmasına ve doğrudan yabancı yatırımlarla rekabet etmesine yardımcı olmaktadır. Özellikle ulaşım ve iletişim altyapısı ile ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma, yeterli ve sürdürülebilir bir altyapının ticareti arttırdığını, zaman ve maliyeti azaltarak pazarın büyümesine katkıda bulunduğunu ispatlamaktadır. Son yıllarda kayda değer büyüme oranları yakalamış birçok Asya ülkesinin uluslararası ticarete bu oranda dahil olmasında altyapılarının geliştirmeleri büyük önem taşımaktadır (Giang ve Pheng, 2011: 122).

İnşaat sektörü yukarıda sayılan muhtemel etkileri nedeniyle ekonomide durgunluktan büyümeye geçiş sürecine katkı sağlamaktadır. Sektörün nihai çıktıları; karayolları, demiryolları, limanlar, havalimanları, barajlar, su ve atık su altyapıları, fabrikalar, okullar, hastaneler, konutlar vb. yapıların tamamı fiziksel sermayeyi oluşturarak diğer mal ve hizmetlerin üretilmesinde girdi olarak kullanılmak suretiyle katma değer yaratmakta, diğer ekonomik faaliyetlerde olduğu gibi ürettiği bu katma değerle milli gelire destek olmaktadır. İnşaat yatırımları kalkınma literatüründeki, ekonomik büyümeyi sağlayan üç temel faktörden ikisini etkilemektedir. Bunlar sermaye birikimi ve toplam faktör verimliliğidir. İnşaat yatırımları sermaye birikimini doğrudan toplam faktör verimliliğini ise dolaylı yoldan etkileyerek ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. İnşaat harcamaları içerisinde yer alan altyapı yatırımları özel kesim yatırımlarının üretim maliyetlerini azaltmakta, yeni piyasalara açılmasını sağlamakta ve bu sayede yeni üretim birimleri kurulmasına, ticaret artışına ve kar artışına sebebiyet vermektedir (Alper, 2017: 240).

Ranko Bon tarafından geliştirilen Bon Eğrisi; ülkelerin inşaat sektörü ve iktisadi gelişim evreleri arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Bon 1992'de yaptığı çalışmada, ülkelerin iktisadi gelişmelerinin farklı dönemlerinde inşaat sektörünün etkisini ve durumunu araştırmış, bir ülkenin iktisadi gelişme aşamalarına göre inşaat sektörünün GSYH'daki payının grafiğini çizmiştir. Bon'un grafiğine bakıldığında; iktisadi gelişmenin erken evrelerinde, inşaat sektörünün ekonomi içindeki rolünün önemli bir seviyede olduğu, ekonomi belirli bir gelişme düzeyine ulaştığında ise bu seviyenin düştüğü görülmektedir. Bir başka ifadeyle bu iç bükey tümsek grafik: Gelir düzeyi düşük ya da az gelişmiş ülkelerde inşaat sektör hacminin de GSYH gibi düşük olduğunu; gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmedeki artışın altyapı, fabrika, ofis, konut vb. ihtiyacını da arttırarak inşaat sektörünün GSYH içindeki payını en üst noktaya taşıdığını; yüksek gelirli ya da gelişmiş ülkelerde ise inşaat sektörünün GSYH içerisindeki payının, düşük nüfus artış oranlarının da bir sonucu olarak konut talebinin düşmesinden ve altyapının büyük oranda tamamlanmış olmasından dolayı azaldığını göstermektedir. Bon'a göre bu durum uzun dönem için geçerlidir (Ruddock ve Lopes, 2006: 717).

Şekil 1. Bon Eğrisi

Ruddock ve Lopes (2006) ekonomik gelişmenin daha ileri safhalarında inşaat çıktısı mutlak olarak değil göreceli olarak düşmektedir. Yani daha gelişmiş ülkeler de inşaat artışını sürdürmekte, fakat bu artış ekonomideki büyümeden daha düşük oranda gerçekleşmektedir. Bu görüş inşaat kapasite artışının gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere nazaran daha önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin inşaat faaliyetlerinde de farklılıklar vardır. Gelişmekte olan ülkeler için yeni bina yapım kapasitesi önemliyen gelişmiş ülkeler için bakım onarım kapasitesi önem arz etmektedir (Giang ve Pheng, 2011: 120).

2. Literatür

Gelişmiş ülkelerde alt yapı yatırımları ve inşaat harcamaları büyük ölçüde ekonomik kalkınmanın başlangıç aşamasında gerçekleştiğinden, kalkınmanın ilerleyen evrelerinde söz konusu harcamaların milli gelir içindeki payı azalma eğilimine girmiştir. Dolayısıyla bu ülkeler için inşaat sektörünün ekonomi üzerindeki etkisini inceleyen çalışma sayısı da sınırlı

kalmıştır. Konuya az gelişmiş ülkeler açısından bakıldığında ise, bu ülkelerde inşaat harcamalarının ve alt yapı yatırımlarının ekonomi içindeki payı çok düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Tüm bu nedenlerden ötürü inşaat sektörünün ekonomi üzerindeki etkisi daha çok gelişmekte olan ülkeler için araştırılmıştır.

Tablo1. İnşaat Sektörü Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Seçilmiş Ampirik Literatür

Yazar	Ülke	Dönem	Yöntem	Bulgular
Hongyu vd. (2002)	Çin	1980-2000	-Johansen Eşbütünleşme Testi -Granger Nedensellik Testi	<ul style="list-style-type: none"> Eşbütünleşik (+) Konut Yatırımları → GSYH
Lopes vd. (2002)	15 Sahra altı Afrika ülkesi	1970-1992	-Korelasyon Analizi	<ul style="list-style-type: none"> GSYH-İnşaat Sektörü (+) (Başlangıçta İnşaat Çıktıları GSYH'dan Daha Hızlı Artma Eğiliminde İken, Üretilen Katma Değerin GSYH İçindeki Payının %4-5 Bandına Gelmesi Durumunda İnşaat Çıktısı GSYH'ya Paralel Bir Büyüme Göstermektedir)
Esfahani ve Ramirez (2003)	75 ülke	1965-1975 1975-1985 1985-1995	Panel Regresyon Analizi	<ul style="list-style-type: none"> Alt Yapı Yatırımları → GSYH (+)
Chang ve Nieh (2004)	Tayvan	1979:01-1999:04 (üç aylık veri)	-Johansen Eşbütünleşme Testi -Granger Nedensellik Testi	<ul style="list-style-type: none"> Eşbütünleşik İnşaat Harcamaları → GSYH
Fedderke vd. (2006)	Güney Afrika	1875-2001	-Johansen Eşbütünleşme Testi	<ul style="list-style-type: none"> Eşbütünleşik (+) Alt Yapı Yatırımları → GSYH
Öztürk ve Fitöz (2009)	Türkiye	1968-2006	-Johansen Eşbütünleşme Testi	<ul style="list-style-type: none"> Eşbütünleşik (Konut Talebi Ve Arzı Denklemleri İçin) Gelir-Konut Talebi (+) Gelir-Konut Arzı (+)
Gündeş (2011)	Türkiye	1973,1979,1985, 1990, 1998, 2002	-Girdi Çıktı Analizi	<ul style="list-style-type: none"> İnşaat Faaliyetleri → Ekonomik Büyüme (+) (İnşaat Sektörünün Üretim Sektörüyle Olan Bağlantısının Diğer Sektörlere Göre Daha Kuvvetli)
İlhan ve Yaman (2011)	Türkiye ve 13 AB Ülkesi	1998,2002	-Girdi Çıktı Analizi	<ul style="list-style-type: none"> İnşaat Sektörü → Milli Gelir (+) (Türkiye, Çekya, Portekiz, Slovakya Ve Macaristan) Geri Bağlantı Yüksek, İleri Bağlantı Düşük (Altyapı Sektörü Gelişmiş Ülkelerde İleri Bağlantı Daha Yüksek)
Özkan vd. (2012)	Türkiye	1987:01-2008:12 (aylık veri)	-Engle-Granger Eşbütünleşme Testi -Granger Nedensellik Testi	<ul style="list-style-type: none"> Eşbütünleşik GSYH-Alt Yapı Yatırımları GSYH-Kamu Konut Yatırımları GSYH ↔ Kamu Konut Yatırımları
Kaya vd. (2013)	Türkiye	1987-2010	-En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) -Granger Nedensellik Testi	<ul style="list-style-type: none"> Kamu Ve Özel Sektör İnşaat Harcamaları GSYH'yı Olumlu Yönde Etkiliyor (EKK) Kamu İnşaat Harc. → GSYH GSYH → Özel İnşaat Harc
Alper (2017)	Türkiye	1987-2014	-Bayer ve Hanck Eşbütünleşme Testi -Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) -Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) -Hacker ve Hatemi-J Nedensellik Testi	<ul style="list-style-type: none"> Eşbütünleşik (Kamu İnşaat Harc.-GSYH) (Özel İnşaat Harc.-GSYH) Kamu İnşaat Harc. → GSYH Özel İnşaat Harc. → GSYH
Gül ve Çakaloğlu (2017)	Türkiye	2000-2014	Girdi-Çıktı Analizi	<ul style="list-style-type: none"> Geri Bağlantı Yüksek, İleri Bağlantı Düşük İnşaat Sektörünün İstihdam Yaratma Kapasitesi Gelir Yaratma Etkisinden Daha Düşük

Not: "→" işareti tek yönlü, "↔" işareti karşılıklı nedensellik ilişkisini; (+) işareti pozitif yönlü, (-) işareti ise negatif yönlü ilişkiyi ifade etmektedir.

Literatürde inşaat sektörünün ekonomi üzerindeki etkisi daha çok alt yapı yatırımları, inşaat harcamaları ve inşaat kredileri üzerinden incelenmiştir. Konu ile ilgili yapılan çalışmaların sonuçları incelenen ülke, ele alınan dönem ve kullanılan değişkenlere göre farklılık gösterebilmektedir. Buna göre bazı çalışmaların sonuçları inşaat harcamalarının ekonomi üzerinde olumlu etkiler meydana getirdiğine işaret ederken, bazı çalışmalar da söz konusu harcamaların ekonomi üzerindeki etkisinin sınırlı olup süreklilik arz etmediğine, ya da herhangi bir olumlu etki oluşturmadığına dikkat çekmektedirler. İnşaat sektörü ile ekonomik büyüme ilişkisine yönelik ampirik literatür özeti Tablo 1'de sunulmuştur.

3. Veri Seti, Ekonometrik Yöntem ve Ampirik Bulgular

Bu çalışmada, inşaat sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiler doğrusal zaman serisi analizi yardımıyla incelenmiştir. İnşaat sektörünü temsilen inşaat üretim endeksi (İÜE), ekonomik büyümeyi temsilen ise GSYH değişkenlerinin kullanıldığı çalışma 2005-2016 dönemi üçer aylık verilerini kapsamaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından temin edilen seriler reel halleriyle mevsimsellikten arındırılmış ve logaritmik formda analize dahil edilmişlerdir. Örneklem aralığı olarak 2005:01-2016:04 döneminin seçilmesinin sebebi ise İÜE değişkenine ait verilerin sadece bu dönemi kapsaması, TÜİK'in söz konusu serinin ilerleyen dönemine dair herhangi bir veri yayınlamamasıdır⁴. Literatürde inşaat sektörünü temsilen İÜE endeksini kullanan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak inşaat sektörünün göstergesi olarak İÜE endeksi kullanılarak literatüre katkı yapılması amaçlanmıştır.

TÜİK, Avrupa İstatistik Ofisi (EUROSTAT)'nin tavsiyelerini dikkate alarak "İnşaatta ne kadar saat çalışıldıysa o kadar üretim yapılmıştır" varsayımını dikkate alarak İÜE değişkenini üretmektedir. Buna göre aylık anketle elde edilen çalışılan saat endeksi GSYH'dan alınan üretim değeri verileriyle düzeltilerek İÜE hesaplanmaktadır. TÜİK tarafından "verimlilik düzeltmesi yapılmış çalışılan saat yaklaşımı" tekniği ile üretilen İÜE için öncelikle "üç aylık inşaat sektörü" anketinden aylık çalışılan saat endeksleri elde edilmektedir. Üretim değeri ise sabit fiyatlarla GSYH üretim değeridir.⁵

3.1. Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistikler

Değişkenlere ait temel istatistikler aşağıda tablo halinde sunulmuştur. Tablo 2'te İÜE ve GSYH serilerinin sırasıyla gözlem sayıları, ortalamaları, almış oldukları en yüksek ve en düşük değerler ile bu değerlerin gerçekleştiği dönemler, standart hataları ve Jarque-Bera istatistikleri yer almaktadır.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Minimum	Maksimum	Standart Hata	Jarque-Bera İstatistiği
İÜE	48	4,684	4,385 (2009:02)	4,904 (2016:02)	0,138	2,718 [0,256]
GSYH	48	19,504	19,232 (2005:01)	19,819 (2016:04)	0,179	4,134 [0,126]

Not: Köşeli parantez içindeki değerler ilgili değişkenlere ait olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 2'e göre İÜE ve GSYH değişkenlerinin ortalamaları sırasıyla 4,684 ve 19,504 olarak gerçekleşmiştir. İÜE değişkenine ait standart hata değerlerinin daha küçük çıkması nedeniyle söz konusu değişkenin gözlem değerlerinin GSYH'ya göre daha çok ortalama etrafında gerçekleştiğini (dağıldığını, serpildiğini) ifade etmektedir. İÜE değişkeni minimum değerine 2009 yılının ikinci çeyreğinde, maksimum değerine ise 2016 yılının dördüncü çeyreğinde ulaşmıştır. Buna göre inşaat üretiminin 2008 Küresel Finans Krizi'nden olumsuz yönde etkilendiği söylenebilir. GSYH değişkeni ise minimum değerini 2005 yılının birinci çeyreğinde, maksimum değerini de 2016 yılının son çeyreğinde gerçekleştirmiştir. Son olarak değişkenlerin normal dağılıma sahip olup olmadıklarının bir göstergesi olan Jarque-Bera istatistikleri, her iki değişkenin de normal dağılıma sahip olduklarını göstermektedir.

3.2. Korelasyon Analizi

Değişkenler arasındaki doğrusal ilişkinin varlığına dair öncü bir bilgi niteliğinde olan korelasyon analizi değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü, derecesini ve istatistiksel anlamlılığını belirlemede kullanılan yöntemlerden biridir. Pearson korelasyon katsayılarına göre oluşturulan korelasyon matrisi Tablo 3'te sunulmuştur.

⁴ İnşaatta üretim, hesaplanması oldukça zor olan göstergelerden biridir. Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (EUROSTAT)'nin bu konuda farklı farklı tavsiyeleri vardır ve hesaplama yöntemi konusunda esnekler. EUROSTAT'ın veri tabanından Avrupa ülkelerinin serileri incelendiğinde çoğu Avrupa ülkesinin "üretim" yerine ciroyu fiyat etkisinden arındırıp yayımladığı görülmektedir. Aralık aylarında zirve yapan bu yöntem gerçeğe uygun olmadığından bunun yerine yeni bir yöntem geliştirmek için TÜİK uzmanları tarafından çeşitli çalışmalar yapıldı ve EUROSTAT'ın da ilgisini çeken Durum-Uzay (State-Space) Model Yaklaşımı tekniği geliştirildi. 2017 yılından itibaren yayımı durdurulan İnşaat Üretim Endeksi aylık olarak "Durum-Uzay (State-Space) Model Yaklaşımı" tekniği ile tekrar yayımlamaya başlanması beklenmektedir.

⁵ İnşaat Üretim Değeri (aylık)=Çalışılan Saat (aylık) x Verimlilik Katsayısı (aylık)

Verimlilik katsayısı (üç aylık)=Milli gelir (üç aylık)/Çalışılan Saat (üç aylık)

(Hareketli ortalama ile verimlilik katsayısının ve hesaplanan değerlerin aylık-üç aylık dönüşümleri yapılmaktadır.)

Tablo 3. Korelasyon Matrisi

Değişken	İÜE	GSYH
İÜE	1	0,899 ^a
GSYH	0,899 ^a	1

Not: a %1'de anlamlıdır.

İÜE ve GSYH değişkenlerine ait korelasyon katsayısı istatistiksel olarak anlamlı, pozitif ve yüksek (1'e yakın) çıkmıştır. Söz konusu katsayı değişkenler arasında doğru pozitif ve güçlü bir doğrusal ilişkiye işaret etmektedir. Ancak sadece korelasyon katsayısına bakılarak değişkenler arasındaki herhangi bir neden sonuç ilişkisine karar verilemeyeceğinden, çalışmada zaman serisi analizine yer verilerek değişkenler arasındaki olası neden sonuç ilişkileri incelenmiştir.

3.3. Durağanlık Sınaması

Zaman serisi analizlerinde değişkenlerin birim kök içerip içermediğinin tespiti son derece önemlidir (Gujarati, 2003: 802). Durağan olmayan serilerle yapılan analizler sahte regresyon probleminin ortaya çıkabilmesine imkân verebilecektir. Sahte regresyon durumunda R² değeri yüksek ve değişkenlerin katsayı değerleri istatistiksel olarak anlamlı olmasına karşın, modelin tahmini ve elde edilen sonuçlar doğru olmayacaktır (Wooldridge, 2013: 645). Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde değişkenler literatürde yaygın olarak kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testlerine tabi tutulmuştur. Tablo 4'te yer alan durağanlık sınaması bulgularına göre, uygulanan her iki birim kök testi de aynı sonucu işaret etmektedir. Buna göre, İÜE ve GSYH değişkenleri seviyelerinde birim kök içermekte olup birinci farkında durağandırlar.

Tablo 4. Durağanlık Sınaması Sonuçları

Değişken	ADF		PP	
	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli
İÜE	-2,807(3)	-2,474(1)	-2,090	-1,538
ΔİÜE	-3,902(1) ^b	-3,902(1) ^b	-3,723 ^b	-3,666 ^b
GSYH	-1,681(0)	0,014(0)	-1,791	-0,005
ΔGSYH	-6,326(0) ^a	-6,383(0) ^a	-6,326 ^a	-6,395 ^a

Not: "Δ; ilgili değişkenin birinci farkını ifade etmektedir. Parantez içindeki rakamlar ADF testi için optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. a ve b sırasıyla %1 ve %5'de anlamlıdır.

Değişkenler fark durağan [I~(1)] oldukları için aralarındaki uzun dönem ilişkisi Engle-Granger eşbütünlük testi yardımıyla analiz edilmiştir.

3.4. Engle-Granger Eşbütünlük Testi

Engle-Granger eşbütünlük testi iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada değişkenler seviye değerleri ile birlikte doğrusal model dahil edilir ve söz konusu model en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilir. İkinci aşamada ise EKK tahmininden elde edilen hata terimine sabit ve trendsiz ADF birim kök sınaması yapılarak, hata teriminin durağan olup olmadığı tespit edilir. Bunun için de ADF test istatistiği ilgili tablo kritik değeri ile karşılaştırılıp, "seri durağan değildir" şeklindeki sıfır hipotezi sınanır. Eğer ADF test istatistiği tablo kritik değerinden daha büyük ise hata teriminin durağan olduğuna, dolayısıyla serilerin eşbütünlük olduklarına karar verilir. Aksi halde ise serilerin eşbütünlük olmadığı başka bir ifadeyle uzun dönemde birlikte hareket etmedikleri saptanmış olur.

Bu çalışmada İÜE ile GSYH arasındaki uzun dönem ilişkileri aşağıdaki denklemler yardımıyla araştırılmıştır.

$$GSYH_t = \alpha_0 + \alpha_1 \text{İÜE}_t + u_{1t} \quad (1)$$

$$\text{İÜE}_t = \beta_0 + \beta_1 \text{GSYH}_t + u_{2t} \quad (2)$$

Yukarıdaki denklemlerde α_0 ve β_0 sabit terimi, α_1 ve β_1 ilgili bağımsız değişkenin katsayısını, u ise hata terimini ifade etmektedir. (1) ve (2) nolu denklemlerin tahmin edilerek hata terimlerinin durağanlığının tespit edilmesine dayanan Engle-Granger eşbütünlük sınaması sonuçları Tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Denklemler Numarası	Eş Bütünleşme Denklemi	ADF Test İstatistiği	Kritik Tablo Değerleri		
			%10	%5	%1
(1)	GSYH _t = 0,476+0,053İÜE [0,629] [0,056]	-5,149(1)			
(2)	İÜE _t = -2,124 ^a +0,176 ^a GSYH _t [0,673] [0,046]	-6,451(0)	3,28	3,67	4,32

Not: a %1 ve %5'de anlamlıdır. Parantez içindeki değerler AIC'e göre belirlenen gecikme uzunluğunu, köşeli parantez içindeki değerler ise standart hatayı ifade etmektedir.

Tablo 5'de görüldüğü gibi her iki modelin tahmininden elde edilen hata terimlerinin ADF test istatistikleri %1 anlamlılık seviyesinde tablo kritik değerinden büyüktür. Elde edilen bu sonuç, İÜE ile GSYH değişkenlerinin eşbütünleşik olduğuna başka bir deyişle uzun dönemde birlikte hareket ettiklerine işaret etmektedir. Bununla birlikte (2) nolu denklemde yer alan katsayılar istatistiksel olarak anlamlı iken, (1) nolu denklemde İÜE değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı değildir. Çalışmada eşbütünleşme ilişkisinin geçerliliği hata düzeltme modeli tahmini yoluyla da araştırılmıştır. Bu amaçla (1) ve (2) nolu denklemler için oluşturulan hata düzeltme modelleri sırasıyla aşağıda gösterildiği gibidir.

$$\Delta GSYH_t = \alpha_0 + \alpha_1 u_{1t-1} + \sum_{i=1}^k \psi_i \Delta GSYH_{t-i} + \sum_{i=1}^l \delta_i \Delta İÜE_{t-i} + \mu_t \quad (3)$$

$$\Delta İÜE_t = \beta_0 + \beta_1 u_{2t-1} + \sum_{i=1}^m \psi_i \Delta İÜE_{t-i} + \sum_{i=1}^n \delta_i \Delta GSYH_{t-i} + \mu_t \quad (4)$$

Yukarıdaki denklemlerde α_0 , ve β_0 sabit terimi, ψ ve δ katsayıları, k , l , m ve n optimal gecikme uzunluklarını, u_{1t-1} ve u_{2t-1} eşbütünleşme denklemi tahmininden elde edilen hata terimlerinin gecikmesini (HDT), α_1 ve β_1 ise HDT'nin katsayılarını ifade etmektedir. (3) ve (4) nolu hata düzeltme modellerinin EKK yöntemiyle tahmin edilmesinden elde edilen sonuçlar Tablo 6'de sunulmuştur.

Tablo 6. Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

(1) Nr. Denklem İçin Tahmin Sonuçları (Bağımlı Değişken: GSYH)			
Değişken	Katsayı	t-istatistiği	
$\Delta GSYH(-1)$	-2,582 ^c	-1,748[0,088]	
$\Delta İÜE(-1)$	0,001	0,433[0,667]	
$\Delta İÜE(-2)$	0,002	1,526[0,135]	
$\Delta İÜE(-3)$	0,001	1,039[0,305]	
Sabit Terim	0,040 ^b	2,248[0,030]	
HDT(-1)	2,478 ^c	1,702[0,096]	
R ²	0,157	χ^2_{LM}	0,011[0,914]
DW-istatistiği	1,986	χ^2_{WHITE}	11,212[0,047]
F-istatistiği	1,422[0,238]		
(2) Nr. Denklem İçin Tahmin Sonuçları (Bağımlı Değişken: GSYH)			
$\Delta İÜE(-1)$	0,923 ^a	4,030[0,000]	
$\Delta İÜE(-2)$	-0,533 ^a	-3,823[0,000]	
$\Delta GSYH(-1)$	37,101	1,526[0,135]	
$\Delta GSYH(-2)$	62,100	1,9980,305]	
Sabit Terim	-0,686 ^c	3,214[0,052]	
HDT(-1)	-76,204 ^a	1,702[0,002]	

R ²	0,556	χ^2_{LM}	1,172[0,278]
DW-istatistiği	2,1124	χ^2_{WHITE}	0,993[0,963]
F-istatistiği	9,747[0,000]		

Not: a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10'da anlamlıdır. Köşeli parantez içindeki değerler ilgili değişkenlerin olasılık değerlerini göstermektedir. Δ, fark operatörünü ifade etmektedir.

Tablo 6'da verilen hata düzeltme modeli sonuçlarına göre, (3) ve (4) nolu hata düzeltme modellerinin tahminlerinden elde edilen hata düzeltme terimi katsayıları -1 ile 0 arasında çıkmamıştır. Buna göre (3) nolu denklemin hata düzeltme terimi pozitif, (4) nolu denkleminki ise -1'den küçük çıkmıştır. Dolayısıyla eşbütünlük denklemlerinden türetilen hata düzeltme modellerinin çalışmadığı, bu nedenle İÜE ve GSYH değişkenleri arasında uzun dönemde herhangi bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunmadığına karar verildikten sonra İÜE ve GSYH arasındaki karşılıklı nedensellik ilişkilerini tespit etmek amacıyla Vektör Otoregresif (VAR) analizi gerçekleştirilmiştir.

3.5. VAR Modeli Analizi

VAR analizinde, içsel ve dışsal değişken ayırımına gidilmeksizin değişkenlerin tamamı içsel kabul edilerek bir tür eşanlı denklem sistemi kurulur. Kurulan bu VAR sisteminin eşanlı denklem sisteminden farkı ise modelde yer alan değişkenlerin tamamının içsel olarak kabul edilmesidir. Eşanlı denklem sistemlerinde modeli tahmin etmeden önce sistemde yer alan değişkenlerin hangisinin içsel, hangisinin dışsal olduğuna doğru karar verilmelidir. Başka bir ifadeyle modeldeki denklemlerin tam olarak belirlenmiş olması gerekir. Ancak bazı değişkenlerin dışsal olup olmadığını tam olarak belirleyebilmek bir hayli zordur ve bazen mümkün değildir. Dolayısıyla eşanlı denklem sistemi oluşturmada özellikle dışsal değişkenlerin belirlenme süreci Sims tarafından oldukça eleştirilmiş ve söz konusu sürecin öznel olduğu ifade edilmiştir. Sims'e göre değişkenler arasında gerçekten eşanlılık varsa hepsi eşit biçimde ele alınmalı, değişkenler arasında içsel ve dışsal ayırımına gidilmemelidir (Gujarati, 2003: 848).

İÜE ve GSYH değişkenlerin içsel olarak kabul edilip, her bir değişkenin gecikmeli değerlerinin yer aldığı VAR modeli aşağıdaki gibi kurulmuştur.

$$\begin{bmatrix} GSYH_t \\ İÜE_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} A_{10} \\ A_{20} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} A_{11}(L) & A_{12}(L) \\ A_{21}(L) & A_{22}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} GSYH_{t-1} \\ İÜE_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \end{bmatrix} \quad (5)$$

Yukarıdaki VAR sisteminde, A₁₀ ve A₂₀ sabit terimleri, A₁₁ ve A₂₂ tahmin edilecek katsayıları, L; VAR sistemine ait optimum gecikme uzunluğunu ve ε_{1t} ve ε_{2t} hata terimlerini temsil etmektedir. VAR modeline ait en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için (5) nolu VAR modeli farklı gecikme uzunlukları için ayrı ayrı tahmin edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir.

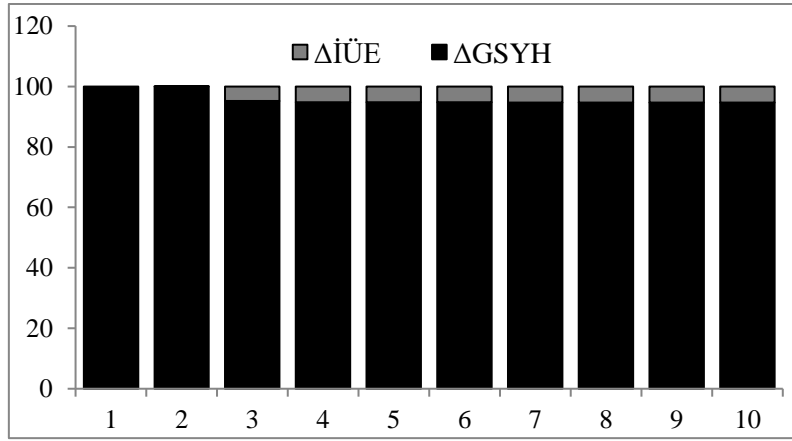
Tablo 7. VAR Sistemi İçin Optimum Gecikme Uzunlukları

Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	0,007	0,769	0,852	0,799
1	13,979	0,006	0,596	0,847	0,687
2	15,904*	0,004*	0,349*	0,767*	0,502*
3	1,580	0,005	0,498	1,083	0,711
4	2,657	0,006	0,610	1,362	0,884
5	8,525	0,005	0,521	1,441	0,856
6	3,000	0,006	0,609	1,696	1,005

Not: LR; en çok olabilirlik test istatistiğini, FPE; son öndeyi hatası ölçütünü, AIC; Akaike bilgi kriterini, SC; Schwarz bilgi kriterini ve HQ; Hannan-Quinn bilgi kriterini ifade etmektedir.

Tablo 7'den de görüldüğü gibi tüm belirleme ölçütleri ve bilgi kriterlerine göre optimum gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir. En uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesinden sonra (5) nolu VAR sistemi 2. gecikme uzunluğuna göre tahmin edilmiştir. Daha sonra değişkenlerin birinde ortaya çıkacak değişimin zaman içinde ne kadarının kendinden,

ne kadarının diğer değişken tarafından açıklandığını gösteren varyans ayrıştırması yapılmıştır. GSYH ve İÜE değişkenlerine ait varyans ayrıştırması sonuçları sırasıyla Grafik 3 ve Tablo 8 ile Grafik 4 ve Tablo 9'da gösterilmiştir.

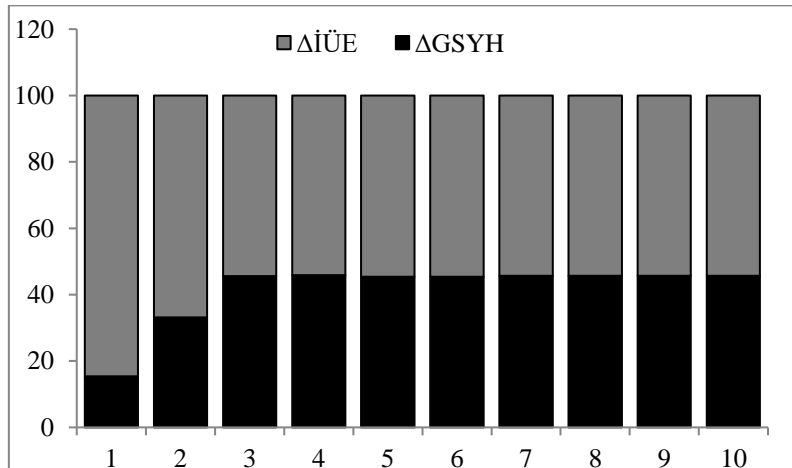

Grafik 3. ΔGSYH'in Varyans Ayrıştırması (%)

Tablo 8: ΔGSYH'in Varyans Ayrıştırması (%)

Dönem	ΔGSYH	ΔİÜE
1	100	0
2	99,93289	0,067114
3	95,20171	4,798287
4	94,82119	5,178808
5	94,81665	5,183355
6	94,81535	5,184645
7	94,69911	5,300889
8	94,67232	5,327679
9	94,67128	5,328716
10	94,67003	5,329973

Grafik 3 ve Tablo 8'da görüldüğü gibi GSYH değişkeninde meydana gelen bir değişimin İÜE değişkeni tarafından açıklanma gücü son derece zayıftır. 10 dönem boyunca GSYH'da meydana gelen bir birimlik şokun, sadece %5'lik kısmı İÜE tarafından açıklanmaktadır.

Grafik 4. ΔİÜE'nin Varyans Ayrıştırması (%)

Tablo 9. Δ İÜE'nin Varyans Ayrıştırması (%)

Dönem	Δ GSYH	Δ İÜE
1	15,42739	84,57261
2	33,11446	66,88554
3	45,57658	54,42342
4	45,83244	54,16756
5	45,36189	54,63811
6	45,38192	54,61808
7	45,69994	54,30006
8	45,70636	54,29364
9	45,70037	54,29963
10	45,69322	54,30678

İÜE değişkeninin varyans ayrıştırma analizi sonuçlarına göre GSYH varyans ayrıştırmasının aksine İÜE'de meydana gelen bir değişimin GSYH tarafından açıklanma gücü oldukça fazladır. Buna göre İÜE serisinde 1. dönemde meydana gelen bir birimlik şokun %84,6'sı kendisi, %15,4'i ise GSYH tarafından açıklanmaktadır. GSYH'nın bu yüksek açıklama gücü artarak 3. dönemden itibaren %45'i bulmaktadır.

Çalışmanın VAR analizi kısmında son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini tespit edebilmek amacıyla Granger nedensellik analizi yapılmıştır. VAR sistemine dayalı Granger nedensellik sınavının sonuçları Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Granger Nedensellik Sınavı Sonuçları

Sıfır Hipotezi	Katsayı	Olasılık Değeri
İÜE, GSYH'in Granger nedeni değildir.	3,732	0,154
GSYH, İÜE'nin Granger nedeni değildir.	12,566	0,001

Tablo 10'a göre, İÜE'nin GSYH'nın Granger nedeni olmadığı şeklindeki sıfır hipotezi reddedilememiştir. Buna göre kısa dönemde İÜE'den GSYH'a doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Buna karşın, GSYH'nın İÜE'nin Granger nedeni olduğunu ileri süren sıfır hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Buna göre kısa dönemde GSYH'dan İÜE'ye doğru nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Ekonomik gelişmenin başlangıç safhalarında inşaat sektörünün GSYH içindeki payı hızlı bir şekilde artmaktadır. Bununla birlikte imalat sanayi ve inşaat sektörü, endüstrileşme sürecinden ilk etkilenen sektörler olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomi olgunlaştıkça imalat sanayi ve inşaat sektörü "deendüstrileşme" fazına girerek önemini kaybetmekte ve hizmet sektörü ön plana çıkmaya başlamaktadır. Bu süreçte inşaat sektörünün ekonomi içinde kapladığı alan daralarak yerini önce en büyük destekçisi olan imalat sanayine sonra da hizmet sektörüne devretmektedir. Bu sebeple gelişmekte olan ülkelerde inşaat sektörü ve ekonomik büyüme ilişkisi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatürdeki ekonomik gelişme politikası önerilerinde bulunan literatürdeki çalışmalar çoğunlukla inşaat çıktısını ve yurtiçi inşaat kapasitesini arttırmaya odaklanmaktadır. Fakat konu hakkında önde gelen diğer çalışmalarda altyapıyı da içeren inşaat sektöründeki kontrolsüz gelişmenin oluşturacağı dışsallıklar nedeniyle potansiyel maliyetinin çok yüksek olacağından bahsedilmektedir. Bu bakış açısına göre sektör kısa dönemde ekonomiye katkı sağlasa bile uzun dönemde ancak denge etkisi yaratarak ekonomik büyümeye herhangi bir fayda sağlamayacaktır. Çünkü inşaata olan talep ekonominin diğer sektörlerine olan taleple yakından ilişkilidir ve inşaat sektörü sadece, inşaat çıktılarını kullanacak diğer sektörlerin temel üretim seviyelerini yakalamasıyla ekonomiye belirli miktarda katkı sağlayabilmektedir.

Bu çalışmada 2005-2016 dönemi için Türkiye’de inşaat sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki olası ilişkiler ve bunların etkileri analiz edilmiştir. Bu amaçla inşaat sektörünü temsilen İÜE, ekonomik büyümeyi temsilen ise GSYH değişkenlerinin kullanıldığı çalışmada değişkenler arasındaki olası ilişkiler Engle-Granger eşbütünleşme testi ve VAR modeli tahmini yardımıyla incelenmiştir. Engle-Granger eşbütünleşme testi sonuçlarına göre değişkenlerin eşbütünleşik olmadığı, başka bir ifade ile inşaat üretimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde herhangi bir etkileşim bulunmadığı saptanmıştır. Bu nedenle inşaat sektörü ile ekonomik büyüme arasında her hangi bir uzun dönem ilişkisi mevcut değildir. VAR modeli tahmini ve Granger nedensellik sınaması sonuçlarına göre ise değişkenler arasında ekonomik büyümeden inşaat üretimine doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Buna göre ekonomik büyümedeki artışlar, inşaat üretimi üzerinde kısa dönemli etki meydana getirmektedir. Bu durumun nedeni olarak ekonomik büyümeyle birlikte özellikle gelir düzeyinde meydana gelen artışların inşaat sektöründe kısa süreli bir canlanmaya yol açarak inşaat üretimini olumlu etkilemesi gösterilebilir. Ancak söz konusu etki uzun dönemde varlığını sürdürmemekte, sadece kısa dönemli geçici bir etki meydana getirebilmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, ekonomik büyümeden inşaat sektörüne doğru sadece kısa dönemli bir etki mevcut iken, inşaat sektöründen ekonomik büyümeye doğru ne uzun ne de kısa dönemde herhangi bir etki bulunmamaktadır. VAR modelinin tahmininden elde edilen, varyans ayrıştırması ve nedensellik testi sonuçları bu durumu doğrulamaktadır. Bu nedenle çalışmada Türkiye’de inşaat sektörünün ekonomik büyüme üzerinde kısa dönemde dahi herhangi bir canlanmaya yol açmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bilindiği üzere ABD’de endüstri devriminin ardından ortaya çıkan zengin zümre daha çok fabrikatörler, bankerler ya da büyük müteahhitlerden oluşmaktaydı. Ancak Bon eğrisinde olduğu gibi ilerleyen dönemde durumun değişmesi yani ABD’nin ekonomik olarak gelişmiş ülke konumuna erişmesi ile en zenginler listesinde müteahhitlerin yerini bilişim sektörü temsilcileri almıştır. Söz konusu bu durum Endüstri 4.0 adıyla geçerliliğini devam ettirmektedir. Türkiye’de ise İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte kalkınma hamleleri yapılırken karayollarını, barajları, köprüleri vb. içeren çok sayıda büyük müteahhitlik projeleri gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde daha sonra holdingleşerek uluslararası boyutlarda inşaat yatırımları yapan birçok müteahhitlik firması ortaya çıkmış, sahipleri zenginler listesinde üst sıralara yerleşmiştir. Ekonomik büyüme sürecinin buraya kadar olan kısmı ABD ile benzerlik gösterse de sonrası için aynı durum geçerli değildir. O günden bugüne ve özellikle son on yılda hızla büyüyen inşaat sektörünün durağan bir hal aldığı ve ekonomik büyümenin artık gelişmiş ülkelerde olduğu gibi dünya ile yarışabilecek katma değeri yüksek sektörler vasıtasıyla sürdürülebileceği anlaşılmaktadır. Zira inşaat yatırımları eğer çok iyi planlanarak gerçekleştirilmezse ölü yatırım niteliği taşımaktadır. İnşaat yatırımları kısa dönemde istihdamı artırıp büyümeye katkı sağlayabilse de ekonomik büyümenin kalıcılığı ve sürdürülebilirliği üzerinde aynı etkileri oluşturması mümkün olamamaktadır. Ayrıca inşaat sektörünün denetiminin kolay olmaması, sektörün yolsuzluklara açık hale gelmesine, kaynakların etkin kullanımına mani olarak sermayenin piramitin en tepesinde toplanmasına ve böylece gelir dağılımında adaletsizliğin artmasına da neden olabilecektir. Sonuç olarak Türkiye’de ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ve sürdürülebilirliği noktasında inşaat sektörünün öncü ve belirleyici olarak benimsenmesi karar vericiler açısından doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Konu ile ilgili literatüre katkı sunabilmek için bundan sonra yapılacak çalışmalarda inşaat sektörünün geri ya da ileri bağlantıları ile olan ilişkisinin yan ısıra inşaat sektörünün ekonomik büyümenin yanında, istihdam, finansman, çevre vd. değişkenler üzerindeki etkilerinin incelenmesi faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Alper, A. E. (2017). İnşaat Sektörünün Ekonomik Büyümedeki Rolü: Türkiye Örneği. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(2), 239-252.
- Chang, T. ve Nieh, C. C. (2004). A note on testing the causal link between construction activity and economic growth in Taiwan. *Journal of Asian Economics*, 15, 591–598.
- Çalış, G. (2013), Bilançolar ile Türk İnşaat Sektörünün Finansal Yapısının Değerlendirilmesi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 1-19.
- Esfahani, H. S. ve Ramirez, M.T. (2003). Institutions, infrastructure, and economic growth. *Journal of Development Economics*, 70, 443–477.
- Fedderke, J. W., Perkins, P. ve Luiz, J. M. (2006). Infrastructural Investment in Long-run Economic Growth: South Africa 1875–2001. *World Development*, 34(6), 1037–1059.
- Giang, D. ve Pheng, L. (2011), Role of Construction in Economic Development: Review of Key Concepts in the Past 40 Years. *Habitat International*, 35, 118-125.
- Gujarati, D.M. (2003), Basic Econometrics. Fourth Edition, New York, McGraw-Hill.

- Gül, Z. B. ve Çakaloğlu, M. (2017). İnşaat Sektörünün Dinamikleri: Türkiye için 2000-2014 Girdi-Çıktı Analizi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (36), 130-155.
- Gündeş, S. (2011). Exploring the dynamics of the Turkish construction industry using input-output analysis. *Construction Management and Economics*, 29, 59-68.
- Hongyu, L., Park, Y. W. ve Siqi, Z. (2002). The Interaction between Housing Investment and Economic Growth in China. *International Real Estate Review*, 5(1), 40-60.
- İlhan, B. ve Yaman, H. (2011). A comparative input-output analysis of the construction sector in Turkey and EU countries. *Engineering, Construction and Architectural Management*, 18(3), 248-265.
- Kaya, V., Yalçinkaya, Ö. ve Hüseyini, İ. (2013). Ekonomik Büyümede İnşaat Sektörünün Rolü: Türkiye Örneği (1987-2010). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 148-167.
- Lopes, J., Ruddock, L. ve Ribeiro, F. L. (2002). Investment in construction and economic growth in developing countries. *Building Research & Information*, 30(3), 152-159.
- Özkan, F., Özkan, Ö. ve Gündüz, M. (2012). Causal relationship between construction investment policy and economic growth in Turkey. *Technological Forecasting & Social Change*, 79, 362-370
- Öztürk, N. ve Fitöz, E. (2009). Türkiye'de Konut Piyasasının Belirleyicileri: Ampirik Bir Uygulama. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 21-46.
- Purkis, S. (2016). İstanbul'da İnşaat Odaklı Birikimin Durdurulamayan Yükselişi: Konut Fazlasına Karşın Artan Konut Açığı. *Mülkiye Dergisi*, 40(4), 91-111.
- Ruddock, L. ve Lopes, J. (2006). The Construction Sector and Economic Development: the Bon Curve. *Construction Management and Economics*, 24(7), 717-723.
- Wen, Y. (2001). Residential Investment and Economic Growth. *Annals of Economics and Finance*, 2, 437-444.
- Wooldridge, J. M. (2003). *Introductory Econometrics: A Modern Approach*. Fifth Edition, Mason, Cengage Learning.

Extended Abstract

Aims and Scope

The purpose of the research is to determine the existence and direction of mutual effects between economic growth and the construction sector in the Turkish economy, thus revealing whether the construction sector has any driving power on economic growth. In the literature, mostly infrastructure investments, housing sales, construction expenditures, and construction loans variables are used to represent the construction sector, and there is no study using the construction production index. In this study, unlike other studies, it is aimed to contribute to the literature by using the construction production index to represent the construction sector.

Methods

The study, in which the construction production index (IUE) is used to represent the construction sector and the GDP variables are used to represent economic growth, covers the quarterly data for the 2005-2016 period. The long-run relationships between the variables were examined using the Engle-Granger cointegration test, and the short-run relationships were examined using the VAR model estimation and the Granger Causality test.

Findings

According to the Engle-Granger cointegration test results, it was determined that the variables were not cointegrated, in other words, there was no long-run interaction between construction production and economic growth. Therefore, there is no long-run relationship between the construction sector and economic growth. According to the VAR model estimation and Granger causality test results, one-way causality was determined between the variables from economic growth to construction production. Accordingly, increases in economic growth have a short-run effect on construction production. The reason for this situation can be shown as the increase in income, especially with economic growth, causing a short-run revival in the construction sector and positively affecting the construction production. However, this effect can not sustain its existence in the long run, it can only create a short-run temporary effect. When evaluated in general, there is only a short-run effect from economic growth to the construction sector, while there is no long-run or short-run effect from the construction sector to economic growth. The variance decomposition and causality test results obtained from the

estimation of the VAR model do not confirm this situation. Therefore, in the study, it was concluded that the construction sector in Turkey did not cause any revival on economic growth even in the short term.

Conclusion

As it is known, the wealthy group that emerged after the industrial revolution in the USA consisted mostly of manufacturers, bankers, or large contractors. However, as in the Bon curve, the situation changed in the following period, that is, the USA's reaching the position of an economically developed country, and the representatives of the IT sector took the place of the contractors in the list of the richest. This situation continues to be valid under the name Industry 4.0. In Turkey, while development moves were made in the post-World War II period, highways, dams, bridges, etc. Many large contracting projects including During this period, many contracting companies that made international construction investments by becoming a holding company emerged, and their owners were at the top of the list of the rich. Although the part of the economic growth process up to this point is similar to the USA, the same is not true for the future. It is understood that the construction sector, which has grown rapidly since then, and especially in the last ten years, has become stagnant and economic growth can now be sustained through sectors with high added value that can compete with the world, as in developed countries. Because construction investments are considered dead investments if they are not planned very well. Although construction investments can increase employment and contribute to growth in the short term, it is not possible to have the same effects on the permanence and sustainability of economic growth. In addition, the fact that the construction sector is not easy to control may cause the sector to become open to corruption, to prevent the efficient use of resources, to collect the capital at the top of the pyramid, and thus to increase the injustice. As a result, it will not be a correct approach for policymakers to adopt the construction sector as a pioneer and determinant in terms of economic growth and sustainability in Turkey.

Yayla Turizmi Açısından Bir İnceleme: Kürtün Yaylaları (Gümüşhane)¹

An Investigation on Highland Tourism: Kürtün Highlands (Gümüşhane)

Ayşen Gönül Ekşiođlu², Halil İbrahim Zeybek³

z

Geleneksel anlamda yaylalar, yaz aylarında hayvan otlatmak veya tarımsal faaliyetlerde bulunmak amacıyla gidilen geçici kırsal yerleşmelerdir. Son dönemlerde ise yaylalar biraz şekil değiştirerek hem hayvan otlatmak hem de dinlenmek amacıyla gidilen yazlık sayfiye yerlerine dönüşmüştür. Hatta sadece sayfiye amaçlı kullanılan çok sayıda yayla bulunmaktadır. Yaylacılık faaliyetleri ülkemizde en çok, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde yapılmaktadır. Karadeniz Bölgesi'nde yaylalara daha çok turizm ve hayvancılık amaçlı, Akdeniz Bölgesi'nde ise yazın sahil kuşağının bunaltıcı sıcağından kurtulma, turizm ve hayvancılık amaçlı olarak çıkılmaktadır.

Alternatif turizm türleri arasında ekoturizm önemli yer tutmaktadır. Ekoturizm faaliyetleri arasında ise yayla turizminin özel bir önemi bulunmaktadır. Gümüşhane, Doğu Karadeniz Bölümü'nde geleneksel olarak yaylacılığın yaygın olarak yapıldığı yrelerimiz arasındadır. İlde zellikle Kürtün ilçesinde yer alan onlarca yayladan bazıları son dönemde turizm fonksiyonu da kazanmaya başlamıştır. Çalışmada bu yaylalardan Kadirga, Kazıkbeli, Erikbeli ve Güvende yaylalarının artan turizm potansiyellerine dikkat çekilerek, mevcut sorunlar ve çözüm önerilerinin tartişılması amaçlanmıştır.

Çalışma hazırlanırken arazi incelemeleri dışında, sahaya ait 1/25.000 ölçekli topografya haritalarından, yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinden faydalanılmıştır. İnceleme alanı ile ilgili bazı verilere ise CBS teknikleri kullanılarak ulaşılmıştır.

Çalışmaya konu olan yaylalar, sahip olduğu uygun iklim özellikleri, üstün peyzaj değerleri, kırsal ögelerin ağırlık kazandığı geleneksel hayat biçimi ve dağcılık/tırmanışlar, atlı doğa gezişi, trekking, yamaç paraşütü, flora/fauna incelemesi, jeep safari vb. doğa sporlarına uygun alanları ile yayla turizmine son derece elverişlidir.

Anahtar Kelimeler: Kürtün, Yayla, Turizm.

Abstract

In the traditional sense, the highlands are temporary rural settlements in the summer, with the aim of grazing animals or engaging in agricultural activities. In recent times, the highlands have changed a little shape and have been transformed into summer cottages where both animals are grazed and animals are rested. There are even a number of highlands used for recreate oneself. Transhumance activities are performed mostly in the Black Sea and Mediterranean regions in our country. In the Black Sea Region, the highlands are mostly used for tourism and animal husbandry purposes, and in the Mediterranean Region, for the summer seaside, to get rid of the suffocating heat of the coastal zone, tourism and animal husbandry.

Ecotourism is gaining increasing importance among alternative tourism types in recent years. Highland tourism is one of the most demanded among ecotourism activities. Gümüşhane is among the regions where traditional transhumance is common in the Eastern Black Sea Region. In the province, some of the dozens of plateaus in the district of Kürtün have recently started to gain tourism function. In this study, it is aimed to discuss the current problems and solution proposals by drawing attention to the increasing tourism potential of Kadirga, Kazıkbeli, Erikbeli and Güvende highlands.

In addition to field surveys, 1 / 25.000 scale topography maps and semi-structured interview technique were used. Some data related to the study area were obtained by using GIS techniques.

Kürtün highlands, suitable climatic features, superior landscape values, traditional life style and rural climbing, mountain climbing / climbing, horse-drawn nature trip, trekking, paragliding, flora / fauna review, jeep safari and so on.

Keywords: Kürtün, Highland, Tourism.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 08 / 09 / 2021

Accepted: 22 / 09 / 2021

¹ Bu alışma, International Social Sciences Congress l'de (14-16 March, 2019, Mersin) bildiri olarak sunulmuştur.

² ğr. Gr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Bafra Turizm Meslek Yüksekokulu, ayge61@outlook.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-5640-9217>.

³ Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Gümüşhane niversitesi, zeybekhi@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-4097-9079>.

Giriş

1980'li yılları etkisi altına alan deniz-güneş ikilisine bağlı kitle turizminin etkisinin istenilen seviyede olmaması, arz kalitesi ve talep arasındaki tutarsızlık; dar bir kıyı şeridinde giderek artan yoğunluğun, kaynakların aşırı kullanımına yol açması, çevre üzerinde olumsuz etkiler oluşturması zamanla sürdürülebilir turizm kavramını ve turizmin bu anlamda çeşitlendirilmesini gündeme getirmiştir. Nitekim kıyı turizmi dışında yat, macera-spor, kış, kültür, yayla, mağara, tarımsal, ekolojik, termal turizm gibi turizm türleri planlamalarda ve uygulamalarda yer almaya başlamıştır.

Eko-turizm alternatif turizm faaliyetleri içinde gittikçe önem kazanan turizm türü olarak dikkat çekmektedir. Eko-turizm faaliyetleri içinde ise yayla turizminin önemi gün geçtikçe artmaktadır. Yaylalar, tabii güzellikleri yanında, tarihi ve kültürel özellikleri ile eko-turizme yönelik kullanım ve fırsat imkânları sunmaktadır. Bu turizm türü ülkemizde, genellikle Doğu Karadeniz Bölümü yaylalarında gelişim göstermiştir. Nitekim, Turizm Bakanlığı tarafından yayla turizminin geliştirilmesi için yapılan planlamada, Doğu Karadeniz Bölümü'nde 26 yöre turizm merkezi olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte Akdeniz, Ege ve İç Anadolu Bölgesi'nde de çok sayıda yayla, turizme konu olmaktadır.

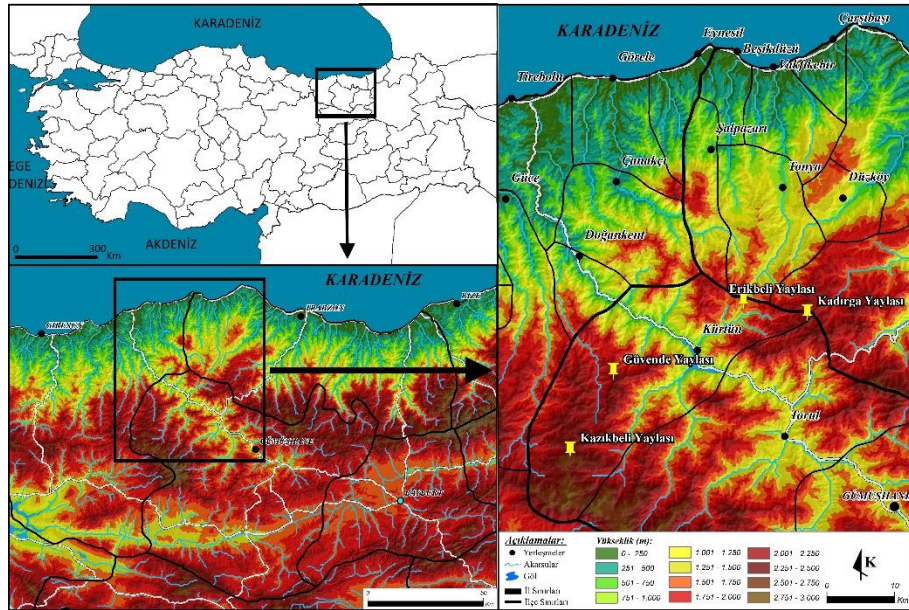
Bu çalışmada, Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alan Gümüşhane ilinin nispeten turizm potansiyeli yüksek olan yaylaları incelenmeye çalışılmıştır. Gümüşhane ilinde yayla sayısının en fazla olduğu ilçe ise Kürtün'dür. Kürtün ilçesi sınırları içerisinde 160'tan fazla yayla bulunmakta olup, bunlar içerisinde dört tanesi (Kadırga, Erikbeli, Güvende ve Kazıkbeli) yayla turizmi açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmada asıl olarak bu dört yaylanın, yayla turizmi açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Yine, çalışma ile yaylaların sahip olduğu çekicilikler, alt yapı, konaklama, hizmet standartları gibi özelliklerine dikkat çekilmesi, mevcut sorunlar ve çözüm önerilerinin tartışılması hedeflenmiştir.

1. Veri ve Yöntem

Çalışma hazırlanırken 2017 ve 2018 yılları yaz döneminde yaylalar sahasında yapılan gözlem ve incelemeler dışında, yaylada yaşayanlarla yapılan sözlü görüşmelerden derlenen verilerden faydalanılmıştır. Kürtün yaylalarının dağılımları, yaylaların bulunduğu alanların yeryüzü şekli özellikleri belirlenirken sahaya ait 1/25.000 ve 1/100.000 ölçekli topografya haritalarından; ulaşım ve konaklama ile ilgili olarak arazi çalışmaları dışında kamu kurumlarından sağlanan verilerden faydalanılmıştır. Yine, araziden fotoğraflar alınmış, haritaların çiziminde ise CBS tekniklerinden istifade edilmiştir.

2. Araştırma Sahasının Yeri

Araştırma sahası, Doğu Karadeniz Bölümü'nde, Gümüşhane ili sınırları içerisinde yer almaktadır (Şekil 1). Çalışmaya konu olan yaylalar ise Kürtün ilçesi sınırları içerisinde bulunmaktadır.

Şekil 1. Araştırma Sahasının Yeri

Kürtün, Gümüşhane ilinin kuzey kesiminde bulunmakta olup, yöre arazisi Kuzey Anadolu Dağları'nın ilgili sahada Harşit Çayı ve kolları tarafından derince yarılmış sonuca engebeli bir topografik yapı kazanmıştır. Yine, ilin Karadeniz'e en yakın ilçesi durumunda olan Kürtün Yöresi, iklimik bakımdan Karadeniz etkilerine açık durumdadır. Karadeniz iklimi etkileri tabii bitki örtüsüne de yansımış olup, ilçede çok zengin ve gür bitki toplulukları dikkati çekmektedir. Yine, yükselti şatlarının uygun olması Alpin ve subalpin katların varlığına bağlı olarak yaylacılık için uygun ortamlar oluşturmuştur. Söz konusu doğal ortam özellikleri geçmişten günümüze yörede geleneksel yaylacılığın nedeni olmuş, ilçedeki yaylalar 1980'lerden itibaren turizm amaçlı da kendilerinden faydalanılan mekânlar haline dönüşmüştür.

3. Yayla Turizmi Açısından Kürtün Yaylaları

Topografik ve iklimik özellikleri başta olmak üzere doğal ortam özellikleri nedeniyle Gümüşhane ili, özellikle de Kürtün ilçesi yayla turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. İl sınırları içerisinde toplam 400'den fazla yayla bulunmakta olup, yaylalar daha çok kuzeyde Doğu Karadeniz Dağları'nın il sınırları içerisindeki uzantıları üzerinde yoğunlaşmış bulunmaktadır.

İlçe yaylaları geleneksel olarak Kürtünlüler dışında Trabzon ile Giresun illerine bağlı çeşitli yerleşmelerinden gelen yaylacılara da yüzyıllardır ev sahipliği yapmaktadır.

İnceleme alanında yaylalar topografik olarak oldukça uygun alanlarda yer alırlar. Nitekim inceleme alanındaki turizm potansiyeli fazla olan yaylalar çoğunlukla dağlık alanlarda yüksek aşınım yüzeyleri üzerinde yer almaktadır. Yine yaylaların, alçak kesimlere göre yazları serin ve temiz havası ile iklimik özellikleri yaşamaya oldukça müsaittir. Ayrıca kısmen korunabilmiş yerel meskenler ve geleneksel hayat tarzları yaylaların turizm potansiyelleri açısından önemli unsurlar arasında yer alırlar. Uygun doğal ortam özellikleri sebebiyle Kürtün yaylaları trekking, dağcılık, kaya tırmanışları, flora/fauna incelemeleri, yabani meyve toplama, atlı doğa gezileri, atv safari ve jeep safari vb. doğa sporlarına uygun ortamlar sundukları için yayla turizmine son derece elverişlidir. İlçe sınırları içerisinde en tanınmış yaylaları Kadırğa, Kazıkbeli, Erikbeli ve Güvende yaylaları oluşturur. Bu nedenle çalışmada asıl olarak bu dört yayla ve turizm potansiyelleri tanıtılmaya çalışılacaktır.

Çalışmaya konu olan yaylalardan üçü Doğu Karadeniz kıyı dağlarının il sınırları içerisindeki uzantıları üzerinde gelişmiş yüksek aşınım yüzeylerinde yer alırlar (Foto 1). Erikbeli Yaylası ise doğu ve batıya doğru akan iki farklı akarsu havzasını birbirinden ayıran eşik sahası ile çevresinde yer almaktadır. Konum olarak çalışmaya konu olan yaylalar 40°32'-40°44' K enlemleri-38°55'-39°20' D boylamları arasında yer alırlar.

Kadırğa, Kazıkbeli ve Güvende yaylalarının deniz seviyesinden yükseklikleri 2.200-2.350 m'ler arasında iken, Erikbeli Yaylası 1.600-1.650 m yükseltiler arasında yer almaktadır (Tablo 1).

Kürtün yaylalarının çok ciddi bir ulaşım problemi bulunmamaktadır. Çalışmaya konu olan yayla yolları genellikle asfalt veya beton kaplama niteliğindedir. Kadırğa (15 km) ve Erikbeli yaylaları yollarının bir kısmı stabilize yol durumunda iken yakın geçmişte beton yol haline dönüştürülmüştür (Foto 2). Yayla yolları ile ilgili temel problemler darlık ve nitelik düşüklüğüdür. Kürtün ilçesindeki yaylalardan Anadolu genelinde olduğu gibi yüzyıllar boyunca hayvancılık amaçlı yararlanılırken, 1980'lerden itibaren fonksiyonel bir değişim yaşanmaya başlanmıştır. Nitekim yöre yaylacılarının ifadesi ile Kürtün ilçesi yaylalarından 1980'lere kadar "**malcılar**" yararlanırken, 1980'lerden sonra Kadırğa, Kazıkbeli, Güvende ve Erikbeli gibi yaylalardan "**keyifçiler**" de faydalanmaya başlamıştır. O halde inceleme alanı yaylalarında 1980'lere kadar hayvancılık amaçlı geleneksel yaylacılık faaliyeti gerçekleşmişken, söz konusu dönemden itibaren rekreasyonel yaylacılık yaygınlaşmaya başlamıştır (Foto 3).

Yaylalardaki fonksiyonel değişim mesken tipleri ve kullanılan malzeme üzerinde de etkili olmuştur. Nitekim çoğunlukla duvarları taştan, çatı örtüsü ise ahşap veya sacdan oluşan, tek katlı ve basit planlı geleneksel yayla evlerinin sayısı hızla azalırken, betonarme binalar hız yaygınlaşmıştır. Kürtün yaylalarında tek katlı betonarme yapıların yanında çok katlı yapılar da dikkati çekmektedir. Bu durum özellikle Kadırğa, Kazıkbeli ve Erikbeli yaylalarında oldukça fazladır.

Foto 1. Kadırğa Yaylası da Kürtün ilçesindeki yaylaların çoğu gibi yüksek aşınım düzlükleri üzerinde yer almaktadır

İnceleme alanındaki yaylalardan sadece Kürtünlüler faydalanmamaktadır. Yaylalar, yüzyıllardır komşu iller olan Trabzon ve Giresun'a ait çok sayıda yaylacıya da ev sahipliği yapmaktadır. Nitekim Kadırğa Yaylası, Kürtünlüler dışında Beşikdüzü ve Şalpazarı başta olmak üzere yakın çevredeki ilçelere bağlı köylerden gelen yaylacılar tarafından kullanılmaktadır. Güvende Yaylası'na gelen yaylacılar ise Kürtün dışında Espiye, Görele, Tirebolu ve Doğankent gibi ilçelerin köylerinden gelmektedir. Kazıkbeli Yaylası ise Kürtünlüler dışında Güce, Espiye, Eynesil, Beşikdüzü ve Şalpazarı ilçelerine bağlı köylerin yaylacıları tarafından değerlendirilmektedir. Erikbeli Yaylası Kürtün, Tonya, Şalpazarı ve Vakfıkebir ilçelerine bağlı köylerden gelen yaylacılar tarafından kullanılmaktadır (Tablo 1).

Foto 2. Uzun yıllar stabilize olan Kadırğa-Erikbeli yaylaları arasındaki yol, yakın dönemde betonlanmıştır

Foto 3. İnceleme alanında turizm potansiyeli yüksek olan yaylalardan biri olan Güvende Yaylası'nda rekreasyonel amaçlı yaylacıların 1980'lerden sonra artması, mesken tiplerine de yansımıştır. Nitekim yaylada geleneksel meskenlerin yerini daha yeni dönemde yapılan meskenler almaya başlamıştır.

Araştırma sahasındaki yaylalarda gerek yaylacıların gerekse de turistik amaçlarla yaylaları ziyaret edenlerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak çok sayıda tesis ve işletme yer almaktadır. Nitekim Kadırga Yaylası'nda iki otel, dört lokanta, altı kiraathane, iki cami; Güvende Yaylası'nda üç kasap, iki kiraathane, iki otel; Kazıkbeli Yaylası'nda 10 otel/pansiyon, 10 market, 10 kiraathane, iki cami; Erikbeli Yaylası'nda ise bir otel, üç bakkal ve bir kasap bulunmaktadır (Tablo 1, Foto 4,5).

Yaylalarda elektrik, su, ADSL internet hizmeti mevcuttur.

Yaylaların ticari fonksiyonunu güçlendiren bir diğer husus ise haftanın belli günlerinde kurulan pazarlardır. Nitekim yaz devresinde Kadırga ve Güvende yaylalarında cuma günleri, Kazıkbeli Yaylası'nda ise çarşamba günleri pazar kurulmaktadır. Bu pazarlarda daha çok balta, orak, kürek gibi günlük işlerde kullanılan çeşitli aletler; yular, hayvan çanı ve zili gibi hayvanlar için alınan kullanım malzemeleri; yatak ve yorgan gibi yaylacı ihtiyaçları, Araköy ve Gümüşhane köy ekmekleri; çeşitli sebze ve meyveler, züccaciye ürünleri; sofa, sahan, yoğurt kabı, yayık gibi ahşap ürünler; çeşitli tuhafiyer ürünleri ile pestil-köme, dut pekmezi gibi yerel ürünler... satılmaktadır (Foto 6).

Tablo 1. Kürtün Yaylalarının Başlıca Özellikleri

	Kadırga Yaylası	Güvende Yaylası	Kazıkbeli Yaylası	Erikbeli Yaylası
Koordinat	40°43'17"K- 39°20'01"D	40°38'39.16"K- 38°59'41.75"D	40°32'23.38"K- 38°55'11.89"D	40°44'15"K- 39°13'20"D
Yükselti	2.200-2.290	2.240-2.270	2.300-2.350	1.600-1.650
Gümüşhane şehrine uzaklık (km)	65	57	100	83
Yol niteliği	Asfalt-15 stabilize km	Asfalt-beton	Asfalt-beton	Asfalt, stabilize, beton
Yayladan faydalanma biçimi	Hayvancılık, rekreasyonel yaylacılık	Hayvancılık, rekreasyonel yaylacılık	Hayvancılık, rekreasyonel yaylacılık	Hayvancılık, rekreasyonel yaylacılık
İdari birimlere göre yayladan faydalanma	Kürtün, Beşikdüzü, Şalpazarı köyleri	Kürtün, Espiye, Görelle, Tirebolu, Doğankent	Kürtün, Güce, Espiye, Eynesil, Beşikdüzü, Şalpazarı	Kürtün, Beşikdüzü, Tonya, Şalpazarı, Vakfıkebir
Mevcut konaklama ve diğer birimler	İki otel, dört lokanta, altı kiraathane, iki cami	Üç kasap, iki kiraathane, iki otel	10 otel/pansiyon, 10 market, 10 kiraathane, iki cami	Bir otel, üç bakkal, bir kasap
Yayla pazarı kuruluş günü	Cuma	Cuma	Çarşamba	

İnceleme alanındaki yaylalarda fonksiyonel değişim gerçekleşmekle birlikte halen hayvancılık da yapılmaya devam etmektedir. Yaylalarda üretilen yerel ürünler bir taraftan doğrudan ziyaretçilere satılabildiği gibi, daha çok yakın çevredeki büyük yerleşim merkezlerindeki alıcılar tarafından toplanmaktadır. Başta Erikbeli Yaylası olmak üzere yaylalarda meskenlerin çevresindeki bahçelerde sınırlı ölçüde bitki yetiştiriciliği de yapılabilmektedir. Bu bahçelerde daha çok lahanaya, patates, fasulye... yetiştirilmektedir.

Foto 4. Erikbeli Yaylası'nda yaylacıların ve ziyaretçilerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik lokanta, manav ve market gibi ticari birimler bulunmaktadır.

Foto 5. Kadırğa Yaylası'nda yüzyıllardır Cuma namazlarının kılındığı üstü açık cami.

Çalışmaya konu olan yaylalar başta topografik, iklimik, floristik ve faunistik özellikleri olmak üzere birçok yönüyle yayla turizmi açısından da yüksek potansiyele sahiptirler. Kazıkbeli, Kadirğa ve Güvende yaylalarındaki doğal çim alanları çim kayağı, kamp ve karavan turizmi için oldukça elverişli şartlar sunmaktadır. Yine Kürtün yaylaları trekking, dağcılık, flora/fauna incelemeleri, yabani meyve toplama, atlı doğa gezileri, atv safari vb. etkinliklere uygun ortamlar sundukları için yayla turizmine son derece elverişlidir. Erikbeli hariç, yaylaların 2.000 m'nin üzerindeki yükseltilerde yer almaları buralara alçak sahalara göre karın daha çok yağması ve daha uzun süre yerde kalmasına yol açmaktadır. Bu nedenle söz konusu yaylalar kar kayağı için de faydalanma açısından uygun şartlar sunmaktadır. Mevcut yaylalardan Erikbeli, 1991 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca turizm merkezi ilan edilmiştir.

Foto 6. Pestil ve köme Kadirğa Yaylası'nda cuma günleri kurulan pazarlarda yaygın olarak satılan yerel ürünler arasında yer almaktadır.

Bu dört önemli yaylanın rekreasyonel olarak kullanımı yukarıda ifade edildiği gibi 1980'lerden sonra giderek artmıştır. Yaylaya sadece dinlenmek, hoş vakit geçirmek, yaylanın havasından, suyundan, doğal güzelliklerinden istifade etmek amacıyla gelenler ise Gümüşhane, Trabzon ve Giresun'a ait yine yukarıda adı sayılan yerleşmelerden olmaktadır. Halen bu illerde yaşayanlar dışında, vaktiyle başta büyük şehirler olmak üzere, çeşitli illere göç etmiş Gümüşhaneli, Trabzonlu ve Giresunlular yaz devresinde yaylaları çokça ziyaret edenler ve konaklayanlar arasında yer almaktadır. Yine günübirlik ziyaretler daha çok Gümüşhane, Trabzon, Giresun ve Ordu gibi yakın çevre illerde yaşayanlarca gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Almanya, Belçika, Fransa gibi ülkeler başta olmak üzere yurt dışında yaşayan vatandaşlarımız da yaylaların kısa süreli ziyaretçileri arasında yer almaktadır.

Kürtün yaylalarında turistik aktiviteyi artıran bir başka önemli olay ise yüzyıllardır gerçekleştirilen yayla şenlikleridir. Şenlikler Kadirğa Yaylası'nda her yıl temmuz ayının 3. haftasına rastlayan cuma günü yapılmaktadır (Foto 7). Şenliklere son yıllarda yerli ve yabancı on binlerce ziyaretçi katılmaktadır. Güvende Yaylası'nda da temmuz ayının 3. hafta sonu düzenlenen şenlikler, Kazıkbeli Yaylası'nda aynı ayın son haftası tertip edilmektedir. Bu yaylalarda yapılacak şenliklerin kesin tarihleri yıldan yıla değişebilmekte olup, bu duruma Kürtün Kaymakamı başkanlığında toplanan bir komisyon karar vermektedir. Güvende yayla şenliği 2018 yılında kadirğa yayla şenlikleri ile çakışmaması için temmuz ayının 3. haftası cumartesi günü düzenlenmiştir. 2020 ve 2021 yıllarında ise Covid-19 salgını sebebiyle şenlikler düzenlenememiştir.

Foto 7. Kadirga Yaylası'nda her yıl temmuz ayının 3. haftasının cuma günleri düzenlenen yayla şenliğine yoğunluğu yayladan ve yakın çevreden olmak üzere çok sayıda ziyaretçi iştirak etmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Topografik ve iklimik özellikleri başta olmak üzere doğal ortam özellikleri nedeniyle Kürtün ilçesi yayla turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Nitekim Kürtün yaylaları çim kayağı, kamp ve karavan turizmi trekking, dağcılık, flora/fauna incelemeleri, yabani meyve toplama, atlı doğa gezileri, atv safari vb. etkinliklere uygun ortamlar sundukları için yayla turizmine son derece elverişlidir. Mevcut yaylalardan Erikbeli, 1991 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca turizm merkezi ilan edilmiştir. İlçede yaylalar daha çok kuzeyde Doğu Karadeniz Dağları'nın ilçe sınırları içerisindeki uzantıları üzerinde yoğunlaşmış bulunmaktadır.

Kürtün yaylalarının rekreasyonel olarak kullanımı 1980'lerden sonra artmıştır. Yaylalara sadece dinlenmek, hoş vakit geçirmek, yaylanın havasından, suyundan, doğal güzelliklerinden istifade etmek amacıyla gelenler Gümüşhane, Trabzon ve Giresun'a ait yerleşmelerden olmaktadır. Yine günübirlik ziyaretler daha çok Gümüşhane, Trabzon, Giresun ve Ordu gibi yakın çevre illerde yaşayanlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Ayrıca yayla şenlikleri döneminde daha yoğun olmak üzere Almanya, Belçika, Fransa gibi ülkelerde yaşayan vatandaşlarımız da yaylaların kısa süreli ziyaretçileri arasında yer almaktadır.

Tanıtım eksikliği, yol standartlarının düşüklüğü ve hizmet standartları düşük tesisler, su, çöp, kanalizasyon, çarpık yapılaşma inceleme alanı yaylalarının çözüm bekleyen temel sorunlarıdır. Bu sıkıntılar aynı zamanda yaylaların yüksek turizm potansiyelinin değerlendirilmesini de sınırlandırmaktadır. Bu nedenle mevcut sorunların acil olarak çözülmesi gerekir.

Öncelikle yaylalarla ilgili tanıtım eksikliği giderilmelidir. Bu amaçla yaylaların turistik değerleri ile ilgili tanıtım broşürleri hazırlanmalı, sahil yolu-Tirebolu kavşağı ve Trabzon şehri çıkış noktaları ile Gümüşhane şehrinin Bayburt-Erzurum yönündeki çıkışlarına yaylaların en güzel görüntülerinden oluşan ışıklı panolar yerleştirilmelidir. Yine havayolu şirketlerine ait uçaklarda kullanılan dergilerde yaylalarla ilgili tanıtım bilgilerine ve fotoğraflara yer verilebilir.

Yayla yollarının en önemli problemi dar ve yer yer bakımsız durumda olmalarıdır. Eski Zigana yolu zirve geçişinden Kadirga Yaylası'na kadar olan yol bölümü stabilize olup, en kısa sürede asfaltlanması gerekir.

Kürtün yaylalarında başta otel ve lokantalar olmak üzere ziyaretçilere hizmet veren birimlerin standartları çok düşüktür. Eğer yayla turizminden beklenen payın artması hedefleniyorsa bu tür tesislerin ve buralarda ziyaretçilere sunulan hizmetlerin standartları artırılmalıdır.

Güvende ve Kadirga yaylaları su sıkıntısının en fazla hissedildiği yaylalardır. Adı geçen yaylaların yüksek aşınım düzlüğü üzerinde bulunmaları ve bu düzlüklerin çevresinde yeraltı su rezervuarlarını oluşturacak daha yüksek alanların bulunmaması sebebiyle su kaynakları sınırlıdır. Söz konusu yaylalarda kullanım projeksiyonları da belirlenerek daha alçak noktalardaki güv kaynaklarının suları yeni yapılacak depolara pompalanmalıdır.

Yaylalarda özellikle pazar kurulan günlerde ve şenlikler sonrasında ciddi çöp yığınları birikmekte, biriken çöpler görüntü kirliliği ve sıcak yaz günlerinde insanı rahatsız eden kokuların yayılmasına sebep olmaktadır. Söz konusu çöpler düzenli olarak toplanmalı ve taşınmalıdır.

Tüm yaylaların ciddi kanalizasyon problemleri bulunmaktadır. Bu nedenle konu ile ilgili altyapı eksiklikleri en kısa sürede çözümlenmelidir.

Yaylalarda çarpık yapılaşmaya izin verilmemeli, her yaylada yerel mimari ve doğal ortam şartlarına uygun yapılaşma planlanmalı ve uygulanmalıdır.

Genel anlamda Gümüşhane ilinde özelde Kürtün ilçesi yaylalarında geleneksel yaylacılık ritüellerinin korunması sürdürülebilir yaylacılık açısından önem taşımaktadır. Bu yüzden yaylaların sürdürülebilir ilkeler çerçevesinde yeniden planlanması ve korunması gerekir. Aksi takdirde doğal ortam tahribatı artacak, geleneksel yaylacılığa ait unsurlar hızla yok olacaktır. Bu yüzden öncelikle Kürtün yaylaları için sürdürülebilir turizm kriterlerinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Çünkü planlama aşamasında ve uygulamada bu kriterler esas olmalıdır.

Kaynakça

- Aydın, Ö. ve Alemdağ Lakot E. (2014). Karadeniz Geleneksel Mimarisinde Sürdürülebilir Malzemeler; Ahşap ve Taş. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 7 Sayı: 35.
- Çağlak, S.-Bahadır, M.-Işık, F. (2018), Atakum (Samsun) İlçesi Şehir Merkezinin Biyoklimatik Konfor Şartlarının İncelenmesi. The 2nd International UNIDOKAP Black Sea Symposium on BIODIVERSITY (28-30 November 2018), s. 120-127, Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey.
- Çalık, İ.-Kaya, F. vd. (2013). Gümüşhane İli Turizm Potansiyeli. İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Dalgın, T.-Atak, O.-Çeken H. (2016). Festivallerin Bir Kırsal Turizm Çekiciliği Olarak Önemi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 47.
- Doğanay, H. (2001). Türkiye Turizm Coğrafyası. 3. Baskı, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Doğaner, S. (2001). Türkiye Turizm Coğrafyası. Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Doğu, A.F., Çiçek, İ., Gürgen, G., Tunçel, H., Somuncu, M. (1994). Göller (Hunut) Dağında Buzul Şekilleri Yaylalar ve Turizm, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 3:193-218, Ankara.
- Ekşioğlu, A. G. (2019). Kürtün İlçesinin Ekoturizm Potansiyeli, Gümüşhane. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.
- Gümüşhane Valiliği. (1994). Gümüşhane İli Turizm Envanteri ve Turizm Geliştirme Planı. Gümüşhane: Gümüşhane Valiliği Yayınları.
- Gümüşhane Valiliği. (2013). Gümüşhane Gezi Rehberi. İstanbul: Gümüşhane Valiliği Yayınları:8. <http://www.kurtun.gov.tr>. Erişim Tarihi: 10.6.2019
- Özgüç, N. (1998). Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Somuncu, M., Akpınar, N., Kurum, E., Çabuk Kaya, N., Özelçi Eceral, T. (2010). Gümüşhane İli Yaylalarındaki Arazi Kullanımı ve İşlev Değişiminin Değerlendirilmesi: Kazıkbeli ve Alistire Yaylaları Örneği, Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi, 2(2):107-127.
- Ünlü, Y. S. (2004). Yayla Turizmi. TÜR-SAB Ar-Ge Departmanı.
- Zaman, M. (2010). Doğu Karadeniz Kıyı Dağlarında Dağ ve Yayla Turizmi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Extended Abstract

Aim and Scope

Ecotourism is gaining increasing importance among alternative tourism types in recent years. Highland tourism is one of the most demanded among ecotourism activities. Gümüşhane is among the regions where traditional transhumance is common in the Eastern Black Sea Region. In the province, some of the dozens of plateaus in the district of Kürtün have recently started to gain tourism function. In this study, it is aimed to discuss the current problems and solution proposals by drawing attention to the increasing tourism potential of Kadırğa, Kazıkbeli, Erikbeli and Güvende highlands.

Methods

In addition to field surveys, 1/25.000 scale topography maps and semi-structured interview technique were used. Some data related to the study area were obtained by using GIS techniques.

Findings

Due to its natural environment characteristics, especially its topographic and climatic features, Gümüşhane province, especially Kürtün district, has an important potential in terms of highland tourism. There are 429 highland within the provincial borders, and the highlands are mostly concentrated on the extensions of the Eastern Black Sea Mountains within the provincial borders in the north.

Highlands in the study area are located in very suitable areas topographically. Three of the highlands that are the subject of the study are located on the high erosion surfaces developed on the extensions of the Eastern Black Sea coastal mountains within the provincial borders. Erikbeli highland, on the other hand, is located around the threshold area that separates two different river basins flowing east and west. While the altitudes of Kadirga, Kazıkbeli and Güvende highlands are between 2,200-2,350 m above sea level, Erikbeli highland is located between 1,600-1,650 m altitudes.

The highland roads that are the subject of the study are generally asphalt or concrete pavement. Some of the roads of Kadirga (15 km) and Erikbeli highlands are stabilized roads.

While the highlands in the town of Kürtün have been used for animal husbandry for centuries, as in the rest of Anatolia, a functional change has begun to take place since the 1980s. While traditional transhumance activities for animal husbandry were carried out in the highlands of the study area until the 1980s, recreational transhumance started to become widespread from the said period.

The functional change in the plateaus has also been effective on the types of dwellings and the materials used. As a matter of fact, while the number of single-storey and simple planned traditional highland houses, whose walls are mostly made of stone and the roof cover of wood or sheet metal, has decreased rapidly, reinforced concrete buildings have become widespread rapidly. Along with the single-storey reinforced concrete structures in the Kürtün highlands, multi-storey structures also draw attention. This is especially true in Kadirga, Kazıkbeli and Erikbeli highlands.

Not only the Kürtün people benefit from the plateaus in the study area. The highlands are also home to many transhumants belonging to Trabzon and Giresun, which have been neighboring provinces for centuries.

In the highlands in the research area, there are many facilities and businesses that will meet the various needs of both the transhumance and those who visit the highlands for touristic purposes. As a matter of fact, two hotels, four restaurants, six coffee houses, two mosques in Kadirga highland; Three butchers, two coffee houses, two hotels in Güvende highland; 10 hotels/pension houses, 10 markets, 10 coffee houses, two mosques in Kazıkbeli highland; There is a hotel, three grocery stores and a butcher on Erikbeli highland.

Another aspect that strengthens the commercial function of the highlands is the markets set up on certain days of the week. As a matter of fact, a market is held on Fridays in Kadirga and Güvende highlands and on Wednesdays in Kazıkbeli Highland during the summer period. Various tools used in daily work such as axes, sickles, shovels in these markets; animal supplies such as halter, animal bells and bells; transhumance needs such as bedding and quilts; Araköy and Gümüşhane village breads; various vegetables and fruits; glassware products; wooden products such as tableware, pans, yoghurt cups, and churn; various haberdashery products and local products such as fruit pulp-köme, mulberry molasses are sold.

Although functional changes take place in the highlands in the study area, animal husbandry still continues. Local products produced in the highlands can be sold directly to the visitors, and they are mostly collected by the buyers in the large settlements in the immediate vicinity. A limited amount of agriculture can also be done in the gardens around the dwellings on the plateaus, especially on the Erikbeli Highland. In these gardens, mostly cabbage, potatoes, beans... are grown.

The highlands, which are the subject of the study, have a high potential for highland tourism in many aspects, especially with their topographic, climatic, floristic and faunistic features. The natural grass areas in Kazıkbeli, Kadirga and Güvende highlands offer very favorable conditions for grass skiing, camping and caravan tourism. Again, the Kürtün highlands are used for trekking, mountaineering, flora/fauna studies, wild fruit picking, horseback riding, ATV safari etc. It is extremely suitable for highland tourism as it offers suitable environments for activities. With the exception of Erikbeli, the highlands are located at elevations above 2,000 m, causing more snow to fall and stay on the ground for longer periods of time compared to the lowlands. For this reason, these highlands offer suitable conditions for snow skiing. Erikbeli, one of the current highlands, was declared a tourism center by the Ministry of Culture and Tourism in 1991.

As stated above, the recreational use of these four important highlands has gradually increased after the 1980s. Those who come to the highland just to rest, to have a good time and to benefit from the air, water and natural beauties of the highland are among the settlements mentioned above belonging to Gümüşhane, Trabzon and Giresun. Apart from those still living in these provinces, people from Gümüşhane, Trabzon and Giresun, who had migrated to various cities, especially big cities, are among those who visit and stay in the highlands a lot during the summer period. Again, daily visits are mostly made by people living in nearby cities such as Gümüşhane, Trabzon, Giresun and Ordu. In addition, our citizens living abroad, especially in countries such as Germany, Belgium and France, are among the short-term visitors of the highlands.

Another important event that increases the touristic activity in the Kürtün highlands is the highland festivals that have been held for centuries. Festivities are held in Kadirga Highland on Friday, which coincides with the 3rd week of July every year. Tens of thousands of local and foreign visitors attend the festivities in recent years. The festivities, which are held on the third weekend of July in Güvende Highland, are held in the last week of the same month in Kazıkbeli Highland. In 2020 and 2021, festivals could not be held due to the Covid-19 outbreak.

Conclusion

Due to its natural environment, especially its topographic and climatic features, the town of Kürtün has an important potential in terms of highland tourism. As a matter of fact, the Kürtün highlands are used for grass skiing, camping and caravan tourism, trekking, mountaineering, flora/fauna studies, wild fruit picking, horseback riding, ATV safari, etc. It is extremely suitable for highland tourism as it offers suitable environments for activities. The highlands in the district are mostly concentrated on the extensions of the Eastern Black Sea Mountains within the boundaries of the district in the north. Erikbeli, one of the current highlands, was declared a tourism center by the Ministry of Culture and Tourism in 1991.

The recreational use of the Kürtün highlands has increased after the 1980s. Those who come to the highlands only to rest, have a good time and benefit from the air, water and natural beauties of the highland are from the settlements of Gümüşhane, Trabzon and Giresun. Again, daily visits are mostly made by people living in nearby cities such as Gümüşhane, Trabzon, Giresun and Ordu. In addition, our citizens living in countries such as Germany, Belgium and France are among the short-term visitors of the highlands, especially during the highland festivals.

Lack of publicity, low road standards and facilities with low service standards, water, garbage, sewerage, unplanned construction are the main problems of the highlands of the study area waiting to be solved. These difficulties also limit the evaluation of the high tourism potential of the highlands. Therefore, existing problems need to be solved urgently.

First of all, the lack of publicity about the highlands should be eliminated. For this purpose, promotional brochures about the touristic values of the highlands should be prepared, and lighted boards with the most beautiful views of the highlands should be placed at the exit points of the coastal road-Tirebolu junction and Trabzon city and the exit points of the city of Gümüşhane in the direction of Bayburt-Erzurum. Again, introductory information and photographs about the highlands may be included in the magazines used on the planes of the airline companies.

The most important problem of highland roads is that they are narrow and sometimes neglected. The road section from the old Zigana road peak pass to Kadirga Highland should be stabilized and asphalted as soon as possible.

The standards of the units that serve the visitors, especially the hotels and restaurants, are very low in the Kürtün highlands. If it is aimed to increase the expected share of highland tourism, the standards of such facilities and the services offered to visitors should be increased.

Güvende and Kadirga highlands are the highlands where water shortages are felt the most. Water resources are limited due to the fact that the mentioned highlands are located on a high erosion surface and there are no higher areas around these surfaces to form underground water reservoirs. The use projections in the said highlands should also be determined and the waters of the lush springs at lower points should be pumped to the new reservoirs.

Serious garbage piles accumulate in the plateaus, especially on the days of the market and after the festivities, and the accumulated garbage causes visual pollution and the spread of irritating odors on hot summer days. The garbage in question should be collected and transported regularly.

All highlands have serious sewage problems. For this reason, infrastructure deficiencies related to the subject should be resolved as soon as possible.

Distorted construction should not be allowed on the highlands, and construction should be planned and implemented in accordance with the local architectural and natural environment conditions in each highland.